ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

LVIII

2021

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

Tomul LVIII, 2021

SUMAR

NICOLAE IORGA – 150 DE ANI DE LA NAȘTERE

ALEXANDRU ZUB, *N. Iorga: cărți și orizont memorial* …… 1
GHEORGHE CLIVETI, *Istoria ca o curgere umană a vieții, cu „afluențe” de modernitate. Marginalii la primele „lecții” ale lui N. Iorga „de deschidere” de curs universitar (I)* …… 7

STUDII ŞI ARTICOLE

EVUL DE MIJLOC

IOAN-AUREL POP, ALEXANDRU SIMON, *De la Raguza la Roma: înălțarea apuseană a lui Ștefan cel Mare (1474–1475)* …… 31
ALEXANDRU SIMON, *Scrisori pierdute din vara anului 1480* …… 49
ADRIAN MAGINA, *Confessional Propaganda and Identity Construction. The Case of Romanians in the Highland Banat (16th–17th Centuries)* …… 61

MODERNITATEA

REMUS TANASĂ, *Armenii din Imperiul Otoman și ideea de națiune* …… 67
PHILIPPE HENRI BLASEN, *Revoluția lui Tudor Vladimirescu și campania lui Alexandru Ipsilanti în presa de limbă germană din Imperiul austriac*…… 77
SIMION-ALEXANDRU GAVRIȘ, *Cel dintâi guvern al principelui străin (11/23 mai – 13/25 iulie 1866): sinteze, note, reconsiderări* …… 111
MIHAI CHIPER, *Revizionism istoric moldovenesc. Cazul Războiului de Independență* …… 139

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LVIII, 2021, p. I–VIII, 1–638

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE INSTITUȚIONALĂ

MIHAI MÎRZA, *Biserica și parohia Sfântul Apostol Andrei din Iași în secolul al XIX-lea: studiu de istorie socială și instituțională* …… 181
CĂTĂLINA MIHALACHE, *Haret şi epoca sa: inspecţiile, un ingredient al reformelor de succes* …… 211
OVIDIU LEONTE, *Instituțiile represiunii: Securitate, Miliție, Justiție, în județul/raionul Roman (1948–1964)* …… 261

SUB SEMNUL MARELUI RĂZBOI

CLAUDIU-LUCIAN TOPOR, *Bolshevik propaganda on the Romanian front. Public meetings during 1917* …… 297
CRISTIAN CONSTANTIN, *Războiul Civil Rus văzut de la Dunărea de Jos: intervenția aliaților, naționalismul ucrainean și criza refugiaților (1918–1924)* ….. 309
HADRIAN GORUN, *Pledoarie pentru o abordare teoretică: România în ecuația Marelui Război* …… 345

ISTORIE RECENTĂ

IONEL MUNTEANU, *Emigranți români în portul Anvers în perioada interbelică* …. 355
ADRIAN CIOFLÂNCĂ, *Imaginile atrocităților și moștenirea dictaturilor. Fotografii din timpul Holocaustului în arhive din România* …… 375
ALEXANDRU D. AIOANEI, *Trecerile ilegale peste frontiera româno-sovietică în anii 1946–1948* …… 391

ISTORIA CULTURII

EDUARD RUSU, *Muzica bisericească și Domnia* …… 411
LIGIA LIVADĂ-CADESCHI, LAURENŢIU ZOICAŞ, Datoriile omului creştin/Meditaţii religioase *(Simeon Marcovici, 1839). Destinul frământat al unor traduceri românești de la jumătatea secolului al XIX-lea* …… 425
ANDI MIHALACHE, *Grafemele absenței: nume, corpuri, amintiri* …… 447
ASTRID CAMBOSE, *„Răsfulgerații”: istoria oficială și contraistoriile ei. Memorialistica, istoria orală, reportajul de actualitate și media online, surse concurente ale unei arhive în curs de constituire (II)* …… 485

DOCUMENTA

PETRONEL ZAHARIUC, *«Les diptyques de Zographou». De nouvelles informations sur les relations des Roumains avec le monastère de Zographou du Mont Athos (début du XVe – début du XIXe siècle)* …… 521
MIHAI ANATOLII CIOBANU, *Un plan rusesc al „cătunului” Ștefănești* …… 563
IOAN-AUGUSTIN GURIȚĂ, SORIN GRIGORUȚĂ, *Un izvod privitor la statutul fiscal al preoţimii din Mitropolia Moldovei la începutul secolului al XIX-lea* …… 569

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RECENZII

MIRCEA CIUBOTARU, *„Misterele" onomastice ale Iașilor*, vol. I–II, București, Editura Dark Publishing, 2021, 438 p. + 358 p. (Dumitru Vitcu) …… 593
MIRCEA-CRISTIAN GHENGHEA, *Revista „Arhiva". Bibliografie analitică precedată de un studiu monografic*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" (colecția *Historica*), 2020, 656 p. (Gheorghe Cliveti) …… 596
JOHN R. LAMPE, CONSTANTIN IORDACHI (eds.), *Battling over the Balkans. Historiographical Questions and Controversies*, Budapest/New York, CEU Press, 2020, 342 p. (Andrei Mic) …… 598
ANDREI POPESCU, *Călătorind prin istorie, alături de strămoși. Povești cu țărani, preoți, învățători și meșteșugari din secolele XVIII–XX*, București, PrintOneBook, 2020, 290 p. (Laurențiu Vlad) …… 601
ALEXANDRU-FLORIN PLATON, *Doi călători elvețieni și lumea românească la începuturile modernității (1808–1811): Léonard Revilliod și Charles René Pictet de Rochemont. Mărturii inedite*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2021, 392 p. (Cătălina Chelcu) …… 604
RAMONA CARAMELEA, *Clădiri şcolare din România, 1864–1914: politică de construire şi model spaţial*, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I", 2020, 347 p. + il. (Cătălina Mihalache) …… 605
MANUEL GUȚAN, OANA RIZESCU, BOGDAN IANCU, COSMIN CERCEL, BOGDAN DIMA, *Șefii de stat. Dinamica autoritară a puterii politice în istoria constituțională românească*, București, Editura Univers Juridic, 2020, 496 p. (Alexandru D. Aioanei) …… 607
VICTOR RIZESCU, *Canonul și vocile uitate. Secvențe dintr-o tipologie a gândirii politice românești*, ediția a doua, București, Editura Pro Universitaria, 2020, 374 p. (Simion-Alexandru Gavriș) …… 609
IRINA MARIN, *Peasant Violence and Antisemitism in Early Twentieth-Century Eastern Europe*, Cham, Palgrave Macmillan, 2018. xvii + 304 p. (Andrei Cușco) …… 611
RADU TUDORANCEA (coord.), *O vecinătate dificilă. Relațiile româno-ruse/ sovietice. 1914–1965*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2021, 228 p. (Alexandru D. Aioanei) …… 615
CLAUDIU-LUCIAN TOPOR, *„Auf nach Rumänien!" Beligeranța germano-română (1916–1918)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" (colecția *Historica*), 2020, 400 p. (Gheorghe Cliveti) …… 617
SILVIU VĂCARU, *Augustin Şandru. Scrisori de pe frontul din Siberia (1916–1920)*, Iaşi, Editura StudIS, 2018, 348 p. (Cătălin Botoşineanu) …… 619
CĂTĂLINA MIHALACHE, NICOLETA ROMAN (ed.), *Copilării trecute prin război. Povești de viață, politici sociale și reprezentări culturale în România anilor 1913–1923*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2020, 336 p. (Mihaela Dragomir) …… 621
ȘTEFAN LUPU (coord.), *Catolicii din Moldova şi Centenarul Unirii de la 1918. Lucrările simpozionului naţional „Catolicii din Moldova şi Centenarul Unirii de la 1918", Iaşi, 21–23 martie 2018*, Iași, Editura Sapientia, 2018, 210 p. (Mihaela Dragomir) …… 623

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VLAD MIHĂILĂ, *Frumusețea în slujba națiunii. Primele concursuri „Miss România" (1929–1933*), Iași, Editura Institutul European, 2021, 536 p. + 17 p. anexe fotografice (Laurențiu Vlad) …… 625
SILVIU VĂCARU, *George Juvara – Constantin Turcu. Dialog epistolar (1934–1980),* introducere, note şi indice de Silviu Văcaru, Iași, Editura StudIS, 2020, 680 p. (Cătălin Botoşineanu) …… 630
STEJĂREL OLARU, *Nadia și Securitatea*, București, Editura Epica Fiction & History, 2021, 414 p. (Laurențiu Vlad) …… 632
PETRONEL ZAHARIUC, ADRIAN-BOGDAN CEOBANU (ed.), *160 de ani de la Unirea Principatelor. Oameni, fapte şi idei din domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2020, 670 p. (Ina Chirilă) …… 634

ABREVIERI …… 637

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

YEARBOOK OF THE "A. D. XENOPOL" INSTITUTE OF HISTORY

Tome LVIII, 2021

CONTENTS

THE 150th BIRTH ANNIVERSARY OF NICOLAE IORGA

ALEXANDRU ZUB, *N. Iorga: Books and Memorial Horizon* …… 1
GHEORGHE CLIVETI, *The History as a Human Fluency of the Life, with the Modernity's Affluences. Some Notes on the N. Iorga's "University opening Lectures" (I)* …… 7

STUDIES AND ARTICLES

THE MIDDLE AGES

IOAN-AUREL POP, ALEXANDRU SIMON, *From Ragusa to Rome: The Rise of Stephen the Great (1474–1475)* …… 31
ALEXANDRU SIMON, *Lost Letters from the Summer of 1480* …… 49
ADRIAN MAGINA, *Confessional Propaganda and Identity Construction. The Case of Romanians in the Highland Banat (16th–17th Centuries)* …… 61

MODERNITY

REMUS TANASĂ, *Armenians in the Ottoman Empire and the Idea of Nation* …. 67
PHILIPPE HENRI BLASEN, *Tudor Vladimirescu's uprising and Alexandre Ypsilanti's campaign in the German-language Press of the Austrian Empire* …. 77
SIMION-ALEXANDRU GAVRIȘ, *The First Government of the Foreign Prince (11/23 May – 13/25 July 1866): Syntheses, Notes, Revaluations* …… 111
MIHAI CHIPER, *Moldavian Historical Revisionism. The Case of the Independence War* …… 139

INSTITUTIONAL HISTORY

MIHAI MÎRZA, *St. Andrew's Church and Parish of Iași at the End of the 19th Century: A Study of Social and Institutional History* …… 181

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LVIII, 2021, p. I–VIII, 1–638

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CĂTĂLINA MIHALACHE, *Haret and His Time: The Inspections as a Less Known Ingredient of Successful Reforms* 211
OVIDIU LEONTE, *Institutions of Repression: Security, Militia, Justice, in Roman County/District (1948–1964)* 261

UNDER THE SIGN OF THE GREAT WAR

CLAUDIU-LUCIAN TOPOR, *Bolshevik Propaganda on the Romanian front. Public Meetings during 1917* 297
CRISTIAN CONSTANTIN, *The Russian Civil War seen from the Lower Danube: Allied Intervention, Ukrainian Nationalism and the Refugee Crisis (1918–1924)* 344
HADRIAN GORUN, *Argument for a Theoretical Approach: Romania's Role in the Great War* 345

RECENT HISTORY

IONEL MUNTEANU, *Romanian Emigrants in the Port of Anvers in the Interwar Period* 355
ADRIAN CIOFLÂNCĂ, *Images of Atrocities and the Heritage of Dictatorships. Photographs of the Holocaust in Romanian Archives* 375
ALEXANDRU D. AIOANEI, *Illegal Crossings Across the Romanian-Soviet Border in 1946–1948* 391

HISTORY OF CULTURE

EDUARD RUSU, *Church Music and the Reign* 411
LIGIA LIVADĂ-CADESCHI, LAURENŢIU ZOICAŞ, The Christian's Duties/ Religious Meditations *(Simeon Marcovici, 1839). The Troubled Fate of Certain Romanian Translations from the Second Half of the 19th Century* .. 425
ANDI MIHALACHE, *Graphemes of Absence: To Die, to Name, to Remember* 447
ASTRID CAMBOSE, *"Răsfulgeraţii" (Thunderstruck Refugees): Official History and its Denying Counterparts. Memoirs, Oral History, Nowadays Reportages and Online Information as Alternative Sources of a Growing New Archive (II)* 485

DOCUMENTA

PETRONEL ZAHARIUC, *"The Prayer Books of Zographou". New Information on the Relations between Romanians and the Zographou Monastery of Mount Athos (early 15th – early 19th Century)* 521
MIHAI ANATOLII CIOBANU, *A Russian Plan of the "Hamlet" Ştefăneşti* 563
IOAN-AUGUSTIN GURIŢĂ, SORIN GRIGORUŢĂ, *A Source Concerning the Tax Status of Clergymen within the Moldavian Metropolis in the early 19th Century* 569

BOOK REVIEWS 593

ABBREVIATIONS 637

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU ZUB[*]

N. IORGA: CĂRȚI ȘI ORIZONT MEMORIAL[**]

O viață de om așa cum a fost e titlul unei scrieri autobiografice a lui N. Iorga, una ce avea însă și un supratitlu integrativ: *Orizonturile mele*. Autorul voia să sugereze, poate, că mișcarea sa cronotopică trebuie înțeleasă ca un proces extensiv, în care cărturarul, născut la Botoșani în 1871 și stins din viață în 1940, a parcurs etape, experiențe și ipostaze diferite, la Iași, București, Paris, Leipzig etc., oriunde l-au purtat împrejurările și marile lui calități de literat și om al cetății.

De la *orizontul* mărginit al urbei natale, el a ajuns a străbate, în lung și lat, mai tot spațiul etnocultural apartenent, apoi spațiile conexe, la nivel european și mondial, devenind un eminent istoric al neamului său și al lumii, într-o extensie continuă de *orizont* cognitiv, a cărei cuprindere totală rămâne însă o aspirație mereu neîmplinită a istoriografiei. A scris despre poporul român, sud-estul european, Bizanț, Imperiul Otoman, țările balcanice și cele din estul continentului, literaturile romanice și etniile care le-au produs, în veacul de mijloc și mai târziu, până în zilele când a putut să le cunoască și pe cont propriu, într-un efort de sinteză fără egal. Analogia cu Tit Liviu, cu Pico della Mirandola, cu Cantemir, cu Voltaire, cu Ranke *e.g.* se cuvine a fi înțeleasă ca un omagiu la adresa creatorului polivalent care a fost românul moldovean N. Iorga, cel pe care Eliade îl plasa pe „calea regală" a enciclopedismului nostru, după Cantemir, Hasdeu și Eminescu, expresie miraculoasă, neverosimilă, a creativității carpato-danubiene.

A scris sute de cărți și mii de studii, eseuri, note, ceea ce l-a făcut pe A. D. Xenopol, marele său dascăl de la Iași, să se întrebe, uimit, „cum a putut un creier să conceapă atâtea lucrări și o mână să le scrie". Unul dintre elevii săi, care avea să-i fie și biograf, Barbu Theodorescu, le-a sistematizat în două mari volume, apoi în altul, sintetic, înlesnind astfel apropierea noastră de marele creator. Istoricul este, neîndoielnic, ipostaza cea mai pregnantă, însă ea nu poate mulțumi un „istoriolog" exigent, dacă ni se îngăduie folosirea unui concept pe care N. Iorga a ținut să-l acrediteze, la finele vieții sale, după ce publicase un vast *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité* și preconizase deja la marele conclav al istoricilor de la Zürich o nouă direcție în studiile de resort: *istoriologia*.

O asemenea mare sinteză, eminamente subiectivă, pregătea cărturarul, la Sinaia, în teribila zi de 27 noiembrie 1940, când a fost smuls de la masa de lucru ca să fie ucis, la o margine de pădure, în condiții nepus de tragice, nelimpezite destul în răstimpul

[*] Academician, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Academia Română – Filiala Iaşi.

[**] Text publicat în „ Academica", XXVI, 1 (303), ian. 2016, p. 63–66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

consumat. Câteva *postume*, inclusiv niște *Materiale pentru o istoriologie umană*, urmau să apară, peste ani, în cadrul unei dificile *tentative* de restituție patrimonială[1].

Ansamblul operei, de unică amplitudine și complexitate, n-a putut fi încă sistematizat editorial cum se cuvine, nici analizat exhaustiv, deși eforturile recuperatoare n-au lipsit și nu sunt deloc insignifiante. „Scrisul său, străbătut de fiorul geniului, constata un avizat biograf, a promovat întreaga gamă de idei și cuvinte ce au luminat societatea contemporană și a cercetat trecutul tuturor popoarelor și statelor, în afara limitei de timp”[2].

Relația cu cartea și biblioteca rămâne, în acest orizont, una esențială. Undeva, într-un context memorial, N. Iorga evoca anume „sfintele (sale) cărți”, cele din care și-a constituit atelierul de lucru, în continuă creștere și modelare tematică, dar și pe cele dăruite adesea unor interesați, persoane și așezăminte deopotrivă. În programul său politic, trebuie spus, se menționa de la început „crearea de biblioteci populare în toate comunele urbane și rurale”, deziderat împlinit, apoi, ca ministru, prin „legea pentru organizarea bibliotecilor și muzeelor publice comunale”[3]. Se întemeia desigur și pe exemple din afară, selectate anume, ca în eseul *Cartea la alții*[4] sau în articolul despre *Bibliotecile sătești* (*Neamul românesc*, 1918). Pentru analfabeți, propunea să se organizeze cititul în comun și folosirea cinematografului. Democratizarea culturii era, pentru el, ca și pentru alți contemporani, un imperativ, asumat și în cadrul *Ligii Culturale* sau ca președinte de onoare al *Asociației Bibliotecarilor*, așezământ pe care l-a sprijinit din tot sufletul. Pentru uzul cel mai larg, a făcut să apară calendare instructive și cărți accesibile, în care se evocau „oameni și fapte din trecutul românesc”, înțeles, acesta, ca o sursă revitalizantă, mai cu seamă în momentele de cumpănă socială.

Teatrul organizat de N. Iorga, mai ales la Vălenii-de-Munte, urmărea același scop, una din piesele puse în scenă intitulându-se anume *Carte și viață*[5]. Între ambele concepte, marele istoric sesiza o relație de afinitate continuă, una demnă de a fi pusă în valoare prin orice mijloc. Până și conferințele sale radiofonice au devenit cărți, sub titlul de *Sfaturi pe întuneric*, vădind o reală capacitate de a folosi noile achiziții tehnice pentru dialogul cu un public extins până la ultimul cătun.

Se poate sesiza la N. Iorga, în jumătatea de secol fecundată de scrisul său, o continuitate și o coerență de mesaj demne de a fi puse mereu în lumină. Nu putem, aici, decât să le semnalăm, selectiv, pe linia relației cu cartea scrisă sau vorbită, ca și cu instituțiile conexe.

Criticile adresate unor contemporani în foiletoanele din „Indépendance Roumaine” și în alte publicații, la finele secolului al XIX-lea, aveau destule note excesive, pe care memorialistul a ținut să le menționeze cu un anume regret, recunoscând undeva că asemenea atitudini „pot să doară pe oamenii în viață”[6]. Intrau în această categorie de „victime” Andrei Vizanti, Ioan Caragiani, Nicolae Ionescu, Ștefan Vârgolici, V. A. Urechia, Gr. Tocilescu ș.a. Dimpotrivă, pe A. D. Xenopol îl prețuia, între altele, pentru „idealismul etic”, ca și pentru sinteza istoriografică pusă la îndemâna oricui, generos și competent, însă înainte de orice pentru pasiunea ideilor, pentru spiritul său constructiv[7].

---

[1] Vezi Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871–1940*, București, 1976, p. 519–520.

[2] Idem, *Nicolae Iorga*, București, Editura Tineretului, 1968, p. 377.

[3] *Ibidem*, p. 274.

[4] N. Iorga, *Cartea la alții*, în „Buletinul cărții”, I, 9 (1 mai 1923), p. 185–186.

[5] B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, 1968, p. 277.

[6] N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, ediție îngrijită de Valeriu și Sanda Râpeanu, studiu introductiv, note, comentarii, indice de Valeriu Râpeanu, București, Editura Minerva, 1972, p. 135.

[7] *Ibidem*, p. 140–155.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Întâlnirea cu marile cărți ale culturii române a fost decisivă pentru viitorul istoric. „Letopisețele" de „vechi și bun grai", publicate de Kogălniceanu, i-au înlesnit încă din primii ani de școală contactul cu surse istorice de seamă. „*Istoria românilor* din clasa a patra, își va aminti el, ne dădea chipuri și povești. Atâta. Sentimentul nu era sugerat de o minte dibace unită cu o inimă în adevăr iubitoare."[8] A avut apoi norocul altor întâlniri memorabile, precum cea cu

> [...] frumoasa carte de cetire a „învățătorilor asociați", dar cu atâta discreție, și articole despre țară și despre neam, dar ele nu fuseseră tâlcuite printr-un singur cuvânt, și astfel ele rămâneau pentru noi literă moartă, toată luarea-aminte îndreptându-se asupra bucăților duioase, atingând sentimentele general umane care mijeau în sufletele noastre. Nici în clasa întâia, nici în a doua, nimic care să privească sângele nostru și pământul nostru. Conștiința de noi înșine n-o puteam căpăta nici prin comparație cu cei deosebiți de noi[9].

A fost nevoie de timp și de alte lecturi. Apelul primordial la fapte i s-a impus deci.

> Cu toată frica mea veche de orice ar fi o povestire, de orice ar semăna cu o sinteză, biblioteca populară a „Minervei" mă furase cu acea istorie populară a lui Mihai Viteazul, pentru care mi-am adus aminte că pe vremuri fusesem, așa puțintel, un poet. Iubirea pentru trecut, pentru marile lui figuri de energie și sinceritate, de aplecare către orice risc, tocmai contrariul dispozițiilor pe care le observam la contemporanii mei, mă prinsese și, adăugându-se preocupările politice, astfel de învieri îmi serveau pentru critica timpului prezent mai mult decât orice argumentare de natură abstractă, logică[10].

Faptele de care istoricul trebuia să se folosească pentru a reconstitui trecutul, fie și secvențial, existau peste tot și trebuiau să fie puse în valoare metodic și cu talent, după cum se poate citi în prefața la *Istoriologia umană*. Le-a adunat cu răbdare și pasiune, publicând numeroase volume de documente și monografii, pe seama cărora se putea gândi anume o nouă vârstă a istoriografiei. Contactul nemijlocit cu „materia primă" a fost pentru Iorga esențial. O spune deschis:

> Voi străbate, cândva, Ardealul de la un capăt la altul, oprind trăsura – plătită din punga mea – la fiecare bisericuță, pătrunzând în mizeria ei umedă, răsfoind vechile cărți de slujbă, căutând în ele fărâma de adevăr contemporan[11].

În alt loc, regăsim aceeași sensibilitate în raport cu realitățile ambientale. „Am descoperit, vale de vale, povârniș de povârniș, tot cuprinsul țării mele", unde găsea și „prilejul de a râde, în felul lui Caragiale, dar dincolo de epoca acestuia, de tot ce e strâmb, pretențios, disarmonic, uitând că pe alături este o altă lume, așa de respectabilă și demnă de iubire, mai presus chiar de pitorescul romantic care-i plăcea așa de mult lui Delevrancea"[12]. Rezistența obstinată, eroică a acelei lumi o evoca, înfiorat, într-o excursie „pe Streiu la Hațeg", străbătând pădurea de stejari și fagi, martoră a unei vechi istorii,

> [...] parcă ar fi plămădită din acel mult sânge care a curs în zilele celor dintâi nenorociri ale apărătorilor pământului acestuia, în zilele căderii dacilor. Și cerul noros se încinge la apus cu o dungă de sânge ca un curcubeu de pieire pentru oastea strămoșului Decebal. Înaintea

[8] *Ibidem*, p. 44.
[9] *Ibidem*, p. 43.
[10] *Ibidem*, p. 324.
[11] *Ibidem*, p. XXVI.
[12] *Ibidem*, p. 328.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> noastră trec iute ciobani nițoși, ca niște aspre vietăți ale pădurii, care scânteie prelung subt ploaie, și mi se pare că văd fuga pribegilor cruțați de fierul roman și rătăcind acuma prin potecile de codru către sălașurile barbarilor prieteni. Aici nimic nu este astăzi care să nu fi fost tocmai așa pe vremurile craiului ciobanilor. Și simt în sufletul meu, după atâtea sute de ani, durerea acelor mândri învinși, care n-au putut păstra nici limba pentru urmașii lor și cari au fost ponegriți și renegați de dânșii în limba triumfătorilor. În numele zeilor păgâni, cărora v-ați închinat fără izbândă, pace vouă, strămoși biruiți, care ați lăsat ca o moștenire de nenoroc neamului ce a pornit de la voi, neamului care în preajma cetății lui Decebal nesupusul a iobăgit cu trupul până ieri, ca să nu fie pe deplin slobod cu sufletul nici până în această zi, când vă pomenesc numele în taina cruntă a pădurii voastre![13]

Asemenea evocări se întâlnesc peste tot în scrisul lui N. Iorga, unde istoria și literatura se îngemănează mereu.

Dense în informații livrești și arhivalice sunt apoi paginile despre *Multe drumuri străine*, din anii studiilor și de mai târziu, imposibil de menționat în acest cadru[14]. Ele denotă același spirit avid și scrutător, sesizabil în mai toată opera istoricului. La fel se prezintă capitolele despre primele sale publicații și despre marile osteneli de istoric[15]. Noile călătorii, descrise într-un loc, au alimentat alte studii și evocări, în care istoricul și scriitorul fac mereu bună casă[16].

Iată cum își rezumă, în volumul memorialistic, atitudinea față de vestigiile semnificative ale trecutului.

> Din partea mea, căutam să învederez întâiași dată, pornind de la vechea constatare din *Istoria românilor în chipuri și icoane*, ele însăși sprijinite pe cercetarea răbdătoare a monumentelor de veche artă, descrisă pe scurt, dar nu fără stabilirea de legături, în *Drumuri și orașe* și mai ales în *Sate și mănăstiri*, că în clădirile domnești, boierești, negustorești și țărănești ale pământului românesc nu e o serie de imitații răzlețe, când de la unii, când de la alții, ci manifestarea progresivă, pe baza realităților naționale, locale și că adausul, chibzuit și cântărit, al influențelor de aiurea, din multe și felurite părți, a unei concepții unitare și armonioase[17].

Opacitatea unor semeni sau ingratitudinea altora, sesizate adesea de moralist, nu l-au făcut să-și diminueze însă eforturile de îndrumare pedagogică: „Celui ce predică-n deșert / Și-n jurul lui tovarăși n-are / Rămâie-i numele lui viu / Căci sfântă-i munca lui și mare”[18]. Un asemenea mesaj evocă oarecum anii de la „Sămănătorul” și mai ales un poem în care Al. Vlahuță evocase în termeni analogi „sfânta muncă” și devoțiunea socială[19]. De poemul în cauză am luat cunoștință, în mod expres, la „Școala normală” din Șendriceni, care purta numele scriitorului „sămănătorist”, instituție în al cărei hol principal fusese caligrafiat, ca un *memento* axiomatic, tocmai acel poem.

Personal, n-aș putea spune care a fost primul text de N. Iorga avut sub ochi. Numele i-a fost însă pomenit, măcar o dată, de profesoara mea în domeniu, Iulia Surmei, care îl plasa, fugitiv, printre marii noștri istorici, alături de Kogălniceanu, Xenopol, Pârvan,

---

[13] Idem, *Pagini alese*, I, antologie de M. Berza, București, EPL, 1965, p. 192–193.
[14] N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 249–265.
[15] *Ibidem*, p. 266–283, 298–327.
[16] *Ibidem*, p. 328–342.
[17] *Ibidem*, p. XXXIX.
[18] *Ibidem*, p. 424.
[19] Vezi Alexandru Zub, *Ceva despre dimensiunea ergoetică. Note memoriale*, în „Academica”, XII, 3, martie 2012, p. 49–50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ultimul fiind și cel mai călduros amintit, ca exemplu de savant dedicat, ca nimeni altul, arheologiei și istoriei vechi.

Câteva dintre cărțile sale (unele simple extrase de tip revuistic) îmi răsar acum în minte, cea mai lesne de memorat fiind, poate, una de tip antologic, *Din faptele strămunilor, povestiri ale cronicarilor, rânduite, adnotate și publicate de N. Iorga* (ed. II, București, 1923), carte pe care o regăsesc și azi în biblioteca personală, alături de altele mai puțin utile didactic. Iată motivația editorului:

> Fragmentele pe care le dăm aici nu sunt luate la întâmplare, ca în alte culegeri, pripite sau incompetente, făcute în vederea noului program care prevede cetirea din cronicari. Am căutat să dau istoria însăși a neamului nostru, și anume în acele părți care pot crește încrederea noastră în noi înșine, părțile ce cuprind vitejie, danii pentru biserici, ispravă, faptă într-un cuvânt, luând din fiecare cronicar ceea ce se potrivea mai bine cu acest scop. Nu cred să fi lăsat la o parte din mărturiile trecutului nostru nimic din timpurile și faptele bune ale neamului[20].

Apare, aici, limpede formulată, dubla funcție a istoriografiei, cognitivă și pedagogică, atitudine frecventă în epocă, nu doar în spațiul carpato-danubian. Era, „în același timp, o carte școlară și o carte de cultură națională, de cultură populară chiar", după cum se poate citi în prefața volumului[21]. Mi-au fost utile mai târziu și acele „notițe despre cronicari", puse în fruntea culegerii, dar mai ales fragmentele despre figura și domnia lui Ștefan cel Mare, temă asupra căreia m-am aplecat mai insistent în perioada studenției. Asumându-mi misiunea de a prezenta acea figură la un simpozion național, când se împlineau cinci secole de la înscăunarea voievodului (12 aprilie 1957), am și publicat un mic eseu în „Viața studențească", având ca subtitlu cuvintele lui N. Iorga, în consonanță deplină cu acel moment: *O scânteie din marea flacără de mândrie și recunoștință*. Așa se dorea a fi noua pomenire a ctitorului de la Putna, despre care ilustrul istoric publicase studii, documente, biografii.

Cu alte scrieri ale lui N. Iorga, inclusiv cu seria *Cărți reprezentative în viața omenirii,* m-am întâlnit apoi, de-a lungul anilor, ca cercetător în domeniu eu însumi, folosind anume datele puse de el în circulație și ideile cuprinse mai ales în volumul *Generalități cu privire la studiile istorice*, procurat anume de la profesorul Teșteban din Roman, acolo unde s-a întâmplat ca în vara anului 1964, abia ieșit din închisoare, să beneficiez de un scurt popas profesional la Muzeul din localitate, condus de un eminent coleg, arheologul Vasile Ursachi.

Am avut ocazia să mă refer, în timp, la unele teme extrase din opera lui N. Iorga și chiar să le adun sub copertă, la Editura Istros din Brăila, grație istoricului-arheolog Ionel Cândea, directorul Muzeului „Carol I" din localitate[22]. Era un demers legat de un proiect mai amplu de restituții istoriografice, din care nu putea lipsi, evident, creația fabulosului cărturar. Destule teme noi mai puteau fi incluse în proiect, însă autorul a socotit că și asemenea „secvențe" pot folosi, cu toată modestia, la un plus cognitiv pe seama unei figuri de excepție.

Cartea și orizontul livresc se află, putem conchide, în chiar nucleul forte al operei lui N. Iorga, despre care s-a spus cu temei că reprezintă o culme a spiritualității românești și universale. O culme spre care posteritatea istoriografică va năzui mereu, fără să o poată atinge, dar cu indiscutabil folos.

---

[20] N. Iorga, *Din faptele strămunilor*, ed. II, București, 1923, p. 3.
[21] *Ibidem*, p. 4.
[22] Alexandru Zub, *N. Iorga. Studii și note istoriografice*, Brăila, Editura Istros, 2012, 334 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

N. IORGA: BOOKS AND MEMORIAL HORIZON
(Summary)

Keywords: Nicolae Iorga, autobiography, historiology, travel literature, theatre.

O viață de om așa cum a fost [*A Human Life as It Was*] is the title of an autobiographical work by N. Iorga (it also features an integrative heading): *Orizonturile mele* [*My Horizons*]. Maybe the author wanted to suggest that his chronotropic movement was to be understood as an extensive process where the scholar born in Botoșani in 1871 and deceased in 1940 went through different experiences and hypostases in Iași, Bucharest, Paris, Leipzig, etc, wherever the circumstances and his great literate and *urbs* man qualities carried him. From the limited *horizon* of the native *urbs*, he ended up visiting almost the entire Romanian ethnocultural space, then the adjacent spaces (at a European and global level). Hence, he became a historical eminent of his nation and the world in a continual extension of cognitive *horizon* (of course, the total coverage remains a perpetually unfulfilled aspiration of historiography). He wrote about the Romanian people, the European South-East, the Byzantium, the Ottoman Empire, the Balkan countries and those in the east of the continent, the Romance literatures, and the ethnic groups having produced them during the Middle Ages and later, up to the days when he was able to know them personally, in an unprecedented work of synthesis. The analogy with Titus Livius, Pico della Mirandola, Cantemir, Voltaire, Ranke should be understood as a homage to the polyvalent creator that was the Moldavian Romanian N. Iorga, whom Eliade placed on the "royal path" of our encyclopedism, after Cantemir, Hasdeu, and Eminescu, as a miraculous, improbable expression of the Carpato-Danubian creativity.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GHEORGHE CLIVETI[*]

ISTORIA CA O CURGERE UMANĂ A VIEȚII, CU „AFLUENȚE" DE MODERNITATE. MARGINALII LA PRIMELE „LECȚII" ALE LUI N. IORGA „DE DESCHIDERE" DE CURS UNIVERSITAR (I)

Conform unei înrădăcinate cutume profesionale, relevarea nuanțată sau convingătoare a înțelesurilor părții acoperitoare de „timpuri moderne și contemporane" din cuprinsul marii sinteze iorghiene de *Istoria Românilor, în zece volume*, cu primul bitomic[1], presupune o fie și succintă considerare a „concepției autorului". O atare considerare s-ar putea să pară, într-o primă a ei instanță, ca înlesnită de munificența cu care Iorga a tot cuvântat, scriptic sau oral, pe tema „concepției ori gândirii sale istorice". În prefețe ori introduceri la mai fiecare dintre multele sale cărți, monografii sau sinteze, Savantul a căutat să-și facă știută concepția de studiu, cu răsfrângeri semantice asupra structurilor tematice și, pe solid suport documentar, într-un vast orizont de cunoaștere. A căutat să și-o facă știută în frecvente „deschideri" de cursuri universitare sau prin conferințe ținute la Academia Română, la congrese și comitete istorice naționale ori internaționale, la inaugurări și bilanțuri ale institutelor „create și conduse de el" și chiar la diverse ocazii sau foruri publice, cum atestă și „grupajul de texte" sub cam relaxat titlu libric de *Generalități...*[2] A dus, cu privire la „concepția sa și roadele ei", o înversșunată *luptă literară*[3], împărtășindu-și *opinii sincere*[4] și chiar dând *sfaturi*[5]. A mai lăsat

[*] Prof. univ. dr., director al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", Academia Română – Filiala Iași.

[1] Nicolae Iorga, *Istoria Românilor,* vol. I_{1-2}–X, București, 1936–1939; *v.* și în franceză, cu același număr de volume, idem, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, București, 1937–1945; *v.* și ediția a II-a, în română, a aceleiași mari sinteze iorghiene, în tot zece volume, primul în două tomuri, coord. Gheorghe Buzatu și Victor Spinei, București, 1988–2011.

[2] Idem, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a IV-a, cu introducere, note și comentarii de Andrei Pippidi, Iași/București, 1999; ediție, aceasta, cu *Notă* asupra ei de Victor Durnea, după ce primele două, din 1911 și 1933, văzuseră lumina tiparului pe timpul vieții autorului, iar cea de-a treia, din 1944, beneficiase de îngrijirea implicantă și de adăugiri textuale a Lilianei Iorga-Phippidi, așa cum noi adăugiri avea să includă și ediția a patra, de referință, în continuare, pentru comentariile de față.

[3] Idem, *O luptă literară,* vol. I–II, ediție de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, cu studiu introductiv, note și comentarii, pentru fiecare volum, de Valeriu Râpeanu, București, 1979; în prima lor ediție, „sub ochii autorului", cele două volume apăruseră în anii 1914 și 1916.

[4] Idem, *Opinii sincere și pernicioase ale unui rău patriot*, traducere, introducere și note de Andrei Pippidi, București, 2008; în franceză și în două volume, *Opinions sincères; Opinions permicieuses*, București, 1899 și 1900; *v.* și idem, *Cuvinte adevărate*, București, 1903.

[5] Idem, *Sfaturi pe întunerec. Conferințe la Radio*, vol. I–II, București, <1936, 1940>; *ibidem*, ediție critică, note și comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, București, 1976; *ibidem*, București, 2019.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LVIII, 2021, p. 7–29

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în pagini de *memorialistică*[6], de *corespondență*[7], de *ziaristică*, pe inconfundabil ton cultural, chiar de dezbateri parlamentare[8], mențiuni despre „concepția sa" cu parcă sublimă menire de a aduce „între semenii săi învățămintele vieții umane" doar cronologic trecute, nu și sub „chemarea" de a străbate „organic" rostuirea *prezentului* istoriografic, despre ele evaluativ, întru luminarea scrutării *viitorului*.

Într-o tot a ei și necesar stăruitoare instanță, considerarea „concepției istorice iorghiene" nu s-ar putea vădi altcumva decât ca deosebit de anevoioasă, suscitantă de incisiv recurs la un text întins, desigur, și cam întortocheat tematic, izvorât din mintea și trecut prin inima celui mai polivalent cărturar român. Nu doar cuprinderea de ansamblu a unei „creații istorice <...> de o diversitate copleșitoare"[9] și a „gândirii" autorului despre ea prezintă un inhibant grad de dificultate, ci și evaluarea noianului de „critică" ori „recenzență" asupra a toate așa ceva, rezultat prin „adunarea" încă de pe timpul vieții Savantului și, exceptând „intervalul" ideologizant proletcultist al anilor 1948–1958, în posteritatea sa, de comentarii merituoase sau interesante, unele, dar și viciate, altele, cum s-a constatat[10], fie de „prejudecăți", fie de înclinația spre „elogiu redundant și banal". Pentru comentariile istoricilor scrupulos revendicanți din a fi „de profesie"/ „de meserie" au contat lecturi ale „scrierilor iorghiene", cu expresă considerare a „concepției" Savantului după cât și cum a făcut-o el „înțeleasă" prin îndeosebi *Generalități...* și adecvări ale acestora întru diversele sale abordări tematice, sub formă de articole, monografii ori sinteze. În asemenea comentarii și-au putut afla „loc" sau „rost" observații amendante asupra unor „date, nume și noțiuni" din varietatea „scrierilor" lui Iorga, pe când, despre „concepția sa istorică", s-au tot înregistrat încercări de ridicare cognitivă la înălțimea ei de mai ales „sentințe și pilde", de „idei" fie, acestea, și neînlănțuite „sistemic", încercări cam izolate, una față de alta, și lipsite de *proba salutară a criticii istoriografice* exercitante, după „model literar", și de revizuiri valorice.

Obiect de *critică* și nu doar de stereotipe recenzii, opera și personalitatea lui Iorga au făcut, până și cu incandescențe verbiale, din perspectivă *culturală*, asimilabilă de cea *literară* și mult mai largă decât cea pur istoriografică. Acea mereu extensibilă perspectivă a fost „provocată" de însăși *partea literară*, și ea mare, de la creație la istorie de gen, a operei iorghiene, dar și, poate mai ales, de militantismul cultural și profetismul național care i-au adus cărturarului de sublimă vocație și de vervă mistuitoare de sine deopotrivă elogii înalte și contestații virulente, „sub vremi". Nu a fost, de aceea, o pură întâmplare că, în pagini de publicistică culturală, de critică literară și de istorie a literaturii, s-au „închegat" comentariile dintâi și bine cotabile ideatic sau valoric asupra „scrierilor" iorghiene, a chiar părților de „istorie propriu-zisă", incluzantă, desigur, și de „concepție" ori de „expusă gândire", cu răsfrângeri și înspre „înțelesuri", de special interes, aici, ale „timpurilor moderne și contemporane". Acelor comentarii nu le-a putut „scăpa" distincția ontic-axiologică făcută de Iorga între „timpurile moderne", de secole XVI–XVIII și cu „afluențe" clasic-unduitoare „curgerii vieții organice a lumii", și „timpurile contemporane" sau, mai nuanțat spus, „contemporaneizante" Savantului,

[6] Idem, *Memorii*, vol. I–VII, București, 1931–1939; idem, *O viață de om – Așa cum a fost – Orizonturile mele*, vol. I–II, București, 1934 (ediția a doua, cu studiu introductiv, note, comentarii și indice de Valeriu Râpeanu, București, 1972); idem, *Jurnalul ultimilor ani, 1938–1940. Inedit*, ediție, introducere și note de Andrei Pippidi, București, 2019.

[7] Idem, *Corespondență*, vol. I–III, ediție, note și indici de Ecaterina Vaum, București, 1984–1991.

[8] Idem, *Discursuri parlamentare*, vol. I–II, București, 1939–1940.

[9] Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Cluj, 1970, p. 359.

[10] A. Pippidi, *Introducere* la N. Iorga, *Generalități...*, ediția a IV-a, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

demarate cam de pe la 1776–1790, prin „idei filosofic-abstracte" și spirit „conspiraționist-revoluționar", în „afluențe" zdruncinante „firescului" devenirii istorice „sub Dinastii" rostuindu-se, ca de la sinea menirii lor, „după *carte nouă* și înțelegerea cerințelor de reformare a societății de îndătinată ordine". Și tot acelor comentarii de critica și istoria literaturii, de inerent lor orizont cultural, le-a fost dintâi de reținut că „timpurile iorghian contemporaneizante" și-au aflat o intens personalizată reflectare în prestația, „cu bune și cu rele", avută de impozantul cărturar, „polihistor", și, îndeosebi după 1900, de vehementul militant public, animat „de nou ideal național". Iar întru întâmpinarea ori, câteodată, contracararea respectivelor comentarii, Iorga s-a preocupat de un anumit fel de „autolegitimare", prin a susține că activitatea sa de militant național, de om public, la rigoare, i-a fost insuflată de însuși prestigiul său de cărturar, ca dintr-o „sublimă chemare". Or, felu-i în care și-a desfășurat acea activitate și a ilustrat-o printr-un discurs rezonând de cultură și de savantă cunoaștere a „vieții umane trecute sau încă curgând" nu prea îngăduia vreun motiv real de tranșantă disociere a prestației iorghiene de cărturar de cea, sub același atribut personalizabil, de om public, spre a fi „salvată" prima menționată de la „critici" de îndeosebi ordin „etic". Publicistica, memorialistica și corespondența lui Iorga invită, cu autoritatea tonului lor confesiv ori legitimativ, ca ipostaza autorului lor „de cărturar" și cea de „om public" a aceluiași să facă obiect de unitară considerare. Iar o atare considerare s-ar putea vădi, istoriografic, nu ca prejudiciind, ci, din contra, servind inclusiv relevării înțelesurilor date de „polihistorul" militant național „timpurilor" despărțite de el în „moderne" și „contemporane".

Ca *istoric*, Iorga a ținut, cum și mai sus de aceste rânduri am semnalat, să-și dezvăluie „concepția sa" ori „gândurile, ideile sale" asupra „studiilor" privind „trecutul" ca „o curgere" fie a „vieții omenirii", fie a celei „de neam". Iar ceea ce a dezvăluit s-a regăsit îndeosebi sub titlul de *Generalități...*, de ale căror prime două ediții, din 1911 și 1933, cu „adaosuri de la una la alta", s-a îngrijit personal, ca autor. În forma și conținutul ultimei lor ediții, a patra, respectivele *Generalități...* se impun ca de primordială referință pentru orice nou demers de specialitate privind „concepția istorică iorghiană". Prin referință la ediția a treia, din 1944, și la cea de ultimă dată, an 1999, au rezultat și demersuri de genul menționat, de înaltă probitate „în domeniu", cu incisivă analiză și interpretări pline de acuratețe, învigorate, la Mihai Berza, de intimă cunoaștere personală și profesională a Savantului[11], sau, la Andrei Pippidi, de o datorie „de suflet" și „de critică defensivă", de pe aliniamentul „gândirii și scriiturii" ilustrului cărturar și iubitului bunic, asemuibilă „operației de care au nevoie, primăvara, copacii cei mai înalți"[12]. Asemenea demersuri, precum și altele, dintre cele merituoase, privind „concepția și opera" lui Iorga, au putut servi orientării celui menit, aici, să releveze „înțelesurile timpurilor moderne și contemporane" ca îndeosebi „parte", acestea, a marii sinteze, în zece volume, de *Istoria Românilor*. S-a căutat și s-a bine reușit să fie relevate „înțelesurile" date de Savant Antichității[13] și Evului Mediu[14]. Cu privire la „timpurile

[11] Mihai Berza, *Știință și metodă istorică în gândirea lui Nicolae Iorga*, în *AARMSI*, seria III, tomul XXVII, 1945, p. 245–308; *v.* și *N. Iorga. 1940–1947. Reconstituire cronologică*, ediția a II-a, ca antologie îngrijită, cu note și comentarii, de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, București, 2016, p. 410–456.

[12] A. Pippidi, *op. cit.*, în loc. cit., p. 7–44.

[13] D. M. Pippidi, *Nicolas Iorga, historien de l'Antiquité conférence faite à l'Institut d'Histoire univèrselle „N. Iorga", le 6 décembre 1944*, în *RHSEE*, XX, 1945, p. 115–135; *v.*, în română, același text de conferință, în *N. Iorga. 1940–1947*, p. 505–525.

[14] M. Berza, *Nicolas Iorga, historien du Moyen-Âge, conférence faite à l'Institut d'Histoire Universelle „N. Iorga", le 6 décembre 1943, ouverture des cours et anniversaire du fondateur*, în *RHSEE*, XX, 1943, p. 5–30; *ibidem*, în vol. *Nicolas Iorga, l'home et l'oeuvre, à l'occasion du centième anniversaire de sa*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moderne și contemporane", din „scrierile" iorghiene preliminare ori însoțitoare menționatei mari sinteze, comentariile de specialitate istoriografică s-au cam mărginit să le doar amintească și vag să le lămurească „împărțirile" zise și cronologice. Am și considerat ca necesară, de aceea, pentru lămurirea acelor „împărțiri" de „timpuri", o lectură „cu ochi" special interesați, de modernist, a *Generalităților...* și a notațiilor lui Iorga intrinseci unor anumite sinteze ori monografii, chiar și a unor texte de *luptă literară* sau de *militanță culturală*, ale sale, precum și a „criticilor de întâmpinare" și de detașată, nu doar temporală, evaluare a lor.

Prima dată, semnificativă, când Iorga și-a expus „concepția sa" asupra domeniului de predilecta-i calificare profesională, a fost cea a „lecției de deschidere" a cursului de Istorie Universală, pe 1 noiembrie 1894, la Universitatea din București. La o vârstă de 23 de ani, cu puțin peste, dacă nu efectiv de finalizare, pentru mai oricare dintre congenerii săi literați, a studiilor universitare, și aureolat deja prin doctorat „în străinătate", s-a văzut – după *un concurs celebru*[15], „găzduit", conform „unei anumite legi", de Universitatea ieșeană și marcat de „ciudățenia" măcar parțialei vicieri dinspre preferințe și discordanțe evaluative ale membrilor comisiei, Al. Odobescu, A. D. Xenopol, P. Rășcanu și I. Caragiani, „înverșunat", acesta, „să puie trei acolo unde alții <cei doi înaintea sa menționați> puneau zece și viceversa"[16], a evidenței diferențelor valorice între „candidatul reușit" și contracandidații săi, I. Giorgian și M. B. Calloianu, , „amic al lui Take Ionescu"[17] – în postura, cumva „mitigată", de „suplinitor" al sus-menționatului curs universitar. Catedra se potrivea realmente de minune celui care, la pariziana Ecole des Hautes Etudes, cu gir de specialitate dat de Gabriel Monod, Louis Duchesne și Charles Bemont[18], obținuse, grație lucrării *Philippe de Mézières et la croisade au XIVe siècle*, titlul de *diplomé*, iar la Universitatea din Leipzig, pe timpul aceluiași an, 1893, se încoronase *doctoral*, prin reușita *cum laude* a tezei *Thomas III, marquis de Saluces*[19] și aprecierea „întregii sale prestații studioase" de îndeosebi Karl Lamprecht[20]. Iar toate asemenea performanțe au fost înlesnite de o bursă „Iosif Niculescu" pentru „studii clasice în străinătate", exersate și didactic, „doar pe latină", de tânărul studios, printr-un profesorat liceal ploieștean, și „convertite", la Paris și Leipzig, cum agrease Al. Odobescu, nu și B. P. Hasdeu, întru cele *istorice*[21]. Proba confirmată și deplin validată pentru „convertirea sa" la *studiile istorice*, tânărul Iorga și-o dăduse, într-un sens benefic profesional sieși, precum și istoriografiei naționale, printr-un asiduu și roditor efort, pe chiar timpul bursei „Iosif Niculescu", de explorare a arhivelor și fondurilor de biblioteci dintr-un întins areal european, incluzant îndeosebi de Germania, Franța, Austria și Italia[22].

---

naissance, recueil édité par D. M. Pippidi, București, 1972, p. 137–155; *v.*, în română, același text de conferință al lui M. Berza, în *N. Iorga. 1940–1947*, p. 338–355; *v.* și Șerban Papacostea, *Nicolae Iorga și Evul Mediu românesc*, postfață la N. Iorga, *Studii asupra Evului Mediu românesc*, ediție Șerban Papacostea, București, 1984, p. 402–427.

[15] Barbu Theodorescu, *Un concurs universitar celebru (Nicolae Iorga)*, București, 1944, p. 5–52.

[16] N. Iorga, *O viață de om*, ediție Valeriu și Sanda Râpeanu, 1972, p. 233.

[17] *Ibidem.*

[18] *Ibidem*, p. 189–191.

[19] Mihai Berza, *Nicolae Iorga, istoric al Evului Mediu*, în loc. cit., p. 338.

[20] N. Iorga, *op. cit*., ediția cit., p. 205–213.

[21] N. Bănescu, *N. Iorga – elogiu academic*, în *AARMSI*, seria III, tomul XXIII (1941), p. 477 și urm., 477–498, pentru întregul text; *ibidem*, în *N. Iorga. 1940–1947*, p. 114 și urm., 114–129, pentru întregul text; C. Marinescu, *Nicolae Iorga în lumina străinătății*, în „Balcania", VII, 2, 1944, p. 488–492; *ibidem*, în *N. Iorga. 1940–1947*, p. 357–369. Iorga avea „să amintească" întâmplarea că Hasdeu îl recomandase lui Louis Leger, pentru „slavistică", la Paris; N. Iorga, *op. cit.*, p. 188.

[22] N. Iorga, *op. cit.*, p. 178–237.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ca *om*, desigur, *potrivit*, prin studii precum cele sus-menționate, Catedrei de Istorie, pentru care urma să fie titularizat, în 1895 și tot pe temei de concurs[23], tânărul Iorga avea motive să se creadă cumva „de neconstrâns" doar începutului, sub exigențe nu mici, de carieră universitară. Din însemnările sale memorialistice[24], răzbătea „simțământu-i" de a fi „chemat pentru o misiune" cu mult mai înaltă, aceea de apostolat sau de „îndrumător" al reconsiderării mersului culturii naționale, ca impulsionat „de un nou ideal", marcat nu de „importuri apusene" și nici de „datoria" față de instituțiile Statului fundamentate de Constituția de la 1866, ci de cultul „solidarității românești de veacuri îndătinată". Publicistica „îl acaparase" mult, pe timpul anilor 1890–1895, pentru „subiecte legate de literatura și cultura populară", dând deja semne de „protagonist al celei de-a treia reacții la junimism, după revistele lui Hasdeu în anii '70 și după Gherea în anii '80" ai secolului al XIX-lea, chiar dacă până spre 1911–1913 avea să mai vădească discursiv ceva condescendență față de Maiorescu și de noul, istorizant tematic, „convorbirism"[25]. „Chemarea" pentru „literatura de nou ideal" și-a confirmat-o printr-o culegere de *Poesii* și un volum de *Schițe din literatura română*, publicații[26], ambele, cu an de apariție 1893. Startul ridicării spre bolta înaltă a militantismului cultural și l-a făcut cu „aripi literare" de a căror întindere „s-a legat" și gustu-i „pasional" pentru istoria națională. În explorările fondurilor arhivale și de biblioteci „străine" sau „din țară", atenția specială i-a fost reținută de documente și texte istorice, asimilabile, nu puține și cu privire îndeosebi asupra secolelor XVI–XVIII, și surselor istoriei literare. I-a încolțit, de aceea, un sentiment de durabilă ranchiună față de A. D. Xenopol, din, de crezut, cauza „sfatului" dat lui de „profesorul ieșean" de a se consacra mai ales studiilor de *istorie universală*, de vreme ce *istoria românilor*, ca *din Dacia Traiană*, fusese „de acela", deja *scrisă*: „*Istoria românilor* am scris-o eu – i-ar fi spus Xenopol –, nu e nevoie să se revie asupra ei; caută-ți de *istoria universală*, unde te așteaptă, la Iași, Catedra lui Nicolae Ionescu"[27].

Din felu-i de redare memorialistică a acelor „cuvinte de maliție" ale lui Xenopol – care, personal și cu reală însuflețire, „se îngrijise" de celebrarea absolvirii „de eminentul său elev", înainte de, atunci, „curricularul termen", a cursurilor de Litere, în specializarea „limbi clasice", printr-un banchet de nivelul Universității ieșene –, răzbătea asumarea cam plină de năduf de „tânărul studios" Iorga a unui „pariu" de a-și depăși, pe seama *istoriei românilor* și, după 1899–1908, chiar a „concepției istorice", *Profesorul*. Cât avea să și reușească Iorga în acel „pariu", ar fi ceva greu de judecat sau de lămurit, cu necesar spirit critic ori de obiectivitate, după ce s-a tot înregistrat, de partea sa, superlativul de „cel mai mare istoric român", de anvergură „istoriografic-enciclopedică"[28], prin invocarea numărului și diversității[29] „scrierilor" sale. Același

[23] Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 53–121.

[24] N. Iorga, *op. cit.*, p. 178–250.

[25] Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, 2008, p. 464 și urm.

[26] *Ibidem.*

[27] N. Iorga, *op. cit.*, p. 207.

[28] Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 359 și urm.; Victor Spinei, *Ultima mare sinteză a lui N. Iorga asupra istoriei românilor și perioada secolelor X–XIV*, în N. Iorga, *Istoria Românilor*, ediția a II-a, vol. III, p. 341–373.

[29] Gheorghe Buzatu, *N. Iorga – istoricul militant*, studiu *introductiv* la N. Iorga, *Istoria Românilor*, ediția a II-a, vol. I, p. 11–20, îndeosebi; idem, *Efigia celebrității*, în N. Iorga, *op. cit.*, ediția cit., vol. X_2, tom de celebrativ adaos marii sinteze, p. 1–5; *v.* și contribuțiile biobibliografice ale lui Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga. 1871–1940*, București, 1976, ca sinteză de gen, după publicații încă de prin anii 1930 ale aceluiași exeget mult atașat de omul Iorga și pasionat de opera acestuia.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

superlativ i s-a văzut însă și zdruncinat, nu și dislocat valoric, pe fond de polemici suscitate mai curând de „aprinderile" sale de personalitate decât de ceea ce atât de mult și de variat tematic a scris. Se va și sesizat, el însuși, că, în cazul lui A. D. Xenopol, s-au adunat ceva ironii și aluzii răutăcioase asupra „omului", însă și observații critice, nu și polemici umbritoare recunoașterilor valorice, cu privire la ceea ce „fostu-i profesor" a gândit și scris[30]. Avea să și recunoască, îndeosebi pe timpul anilor 1918-1920, valoarea seniorială a „scrierilor și gândirii" lui A. D. Xenopol, locul special al acestuia între *Oameni cari au fost*, hărăzindu-i vibrante cuvinte înspre piatra-i de mormânt.

Pentru anii „tinereții sale studioase" și ai începutului său de „carieră universitară", textul lui Iorga, de la cel, atunci, publicistic la cel, cu timpul, memorialistic, nu prea vădește recunoștința-i față de „școală", fie primară și gimnazială, la Botoșani, fie liceală și universitară, la Iași, cam neîndestul corespunzătoare standardelor materiale de „fin de siècle XIXe" și „ilustrării" profesorilor întru a-și depăși, mai fiecare, dacă nu toți, dintre ei, ceea ce i-a fost lesne de reținut „înzestratului" elev, naturalmente autodidact[31], anume, insuficienta „cunoaștere de materii" sau rigida „rutinare". Și-a notat, totuși, în privința lui Xenopol, o specială „amintire", însă ca mai curând, de „generație de studenți", decât, caldă, „a sa":

> Xenopol, profesorul neobișnuit, dat nouă de o soartă pe care n-o merita pregătirea de la început a celor mai mulți <studenți>. Era pentru noi toți, chiar pentru cei cari nu-l cetiseră, dar simțeau instinctiv înaintea cui se afla, o culme <...>. Teoriile acestui cap filosofic așa de bine înzestrat <...>, născut pentru abstracții, pentru jocul singur al ideilor <...>, se succedau zburând, jucându-se, urmărindu-se pentru a se cufunda în haos ca să lase loc altui danț de sclipiri <...>. Valoarea cuvântului în sine, simțul literar înnăscut al fiecărui sunet pus lângă alt sunet, însemnătatea alăturărilor sugestive și a indicațiilor șoptite, dincolo de care o lume întreagă se deschide de la sine, cu toate farmecele ei, îi erau puțin [sic!] cunoscute <...>. Urmărea o frumuseță literară și, când credea că a prins-o <...>, alerga – numai atunci – la manuscrisul pe care stătea să-l tipărească, glorioasa *Istorie a Românilor* în cinci volume, continuate apoi prin alte patru <...>. Natură mai curând rece, un naționalism de convingere i se înfipsese în minte, și <...> numai când i se arăta o cugetare vie ce merita condusă și încurajată, atunci el era prins <...> de acel entuziasm, poate exagerat, care-l stăpânea <...>, sau credea că atinge acea desăvârșire a formei spre care-i mergeau râvnirile[32].

Erau, asemenea notații memorialistice, învederabile, desigur, că, pentru studentul Iorga și colegii săi „de generație", A. D. Xenopol a fost *luminatul și adevăratul Profesor.* Dintre alți titulari ori suplinitori de Catedre ale Literelor ieșene, lui P. Rășcanu avea să-i păstreze Iorga o amintire ca de „om" cu „chemare" pentru cursori de istorie. Despre mai toți ceilalți avea să-și amintească „câte ceva", însă cam uscat, nu și mângâiat sufletește[33].

Cu amintiri și sentimente amestecate, „tânărul literat" a lăsat în urma „mersului" vieții sale „prăfuitul" Iași, a cărui atmosferă culturală i-a fost totuși prielnică pentru „începuturile" literare, „cetirea" *Esteticii* lui Hegel, *Psihologiei* lui Wundt, „urmărirea"

---

[30] Despre observații critice și recunoașteri valorice asupra operei xenopoliene, *v.*, îndeosebi, Al. Zub, *De la istoria critică la criticism. Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX*, București, 1985, p. 96–102; idem, *Studiu introductiv* la A. D. Xenopol, *Teoria istoriei*, București, 1997, p. V–XL; idem, *Istoriografia română la vârsta sintezei: A. D. Xenopol*, Iași, 2004.

[31] Barbu Theodorescu, *Biografia școlară a lui Nicolae Iorga*, București, 1970.

[32] N. Iorga, *O viață de om*, p. 142–145.

[33] *Ibidem, passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ideilor lui Taine[34] sau, nu, desigur, la urmă, „inițierea" în studii clasice și „scrutarea orizonturilor de nouă, critică, istorie". Cum „sec" avea să noteze memorialistic, „a plecat" dintr-un Iași „fără bibliotecă de istorie" – ceea ce niciun contemporan „de-al său" nu confirma – și în care „Xenopol fusese silit a lucra după citații"[35], spre „a sosi" într-un București unde-l „așteptă" marea „dezamăgire <...>, o situație descurajantă chiar și pentru „cea mai puternică bunăvoință"[36], și „împrejurarea amară" că Maiorescu, „cel demult captat de atât de dibaci adulatori, fusese silit – ciudată potrivire! – să-l recomande studenților, nici rector, nici decan nefiind la îndemână"; de neuitat avea să-i fie cum „fostul elev al Terezianului vienez, om de armonioasă cultură, de sigură judecată și de autoritate cu îngrijire întreținută", dar și, tocmai de aceea, „păcătuitor" prin „a-și cunoaște ucenici și vasali", s-a parcă sforțat „să-și descleștеze buzele" și să rostească cuvintele: „Vă recomand pe d. Iorga, chemat să vă facă lecții de istorie"[37]; în atare cuvinte „sigure" și foarte reținute simțise „răceala" lui Maiorescu față de „ucenicul lui Gherea, ocrotitul lui Hasdeu și Odobescu colaboratorul revistelor de concurență" <făcută „Convorbirilor">, omul de stânga și, circumstanță agravantă, intrusul ieșean care, într-o Facultate datoare să primească unul după altul pe toți elevii <aceluiași Maiorescu>, ocupase un loc destinat unuia dintre dânșii", loc deținut, înainte și multă vreme, fără să fi lăsat „vreo urmă" de merit profesional, „de Dumnezeu știa cum, un Petru Comarnescu"[38].

Din „răceala" lui Maiorescu răzbătea, spre luare aminte de „intrusul, chemat să facă lecții de istorie", atmosfera „de sanatoriu" a Literelor bucureștene, cu „profesorii bătrâni", între care Hasdeu, „rară apariție prin Universitate", se complăcea suplinirii sale de Lazăr Șăineanu până la a-i întoarce „gelozie" și încuviințarea de „rele priviri" ale studenților[39]; Odobescu, „cu lecții așa de frumoase, cochet aranjate în eleganta *Istorie a arheologiei*", însă cam rare, fiindcă se vedea „împiedecat de la îndeplinirea obișnuită a datoriilor sale" de „o veșnică nevoie de bani", suscitantă de „colaborări la cărți de cetire" și presupunătoare de „luptă cu creditorii și cu guta ce-l reținea săptămâni întregi pe canapea în vreo odaie mobilată"[40]; Tocilescu, cu „figura-i de dac torturat", profesor „tumultuos" de Istorie Antică, „viguros, sanguin, nervos <...>, de o eleganță abruptă și incandescentă", dar și „suferind de lipsuri esențiale", vădite și de „acumulările, adesea de împrumut din uitata <sa> *Dacie înainte de romani*", se dădea „drept învățat, inteligent și străbătător", încât „să organizeze frumoasa și costisitoarea «Revistă pentru istorie, arheologie și filologie»"[41]; V. A. Urechia, „bătrân moldovean, fost Popovici", poate Cozmiță, „iscălind un timp Vasile Alexandrescu", și care, „înnădind an de an la volumele împărțite pe labirintice serii, ale prezentării condicelor fanariote", le „credea", pentru „câteva introduceri și explicații", și ca „Istorie"[42]; C. Demetrescu-Iași, „de o dispoziție veșnic zâmbitoare, bucuros de prieteni cât de mulți", dar care, ca decan de Facultate și viitor rector universitar, se ilustra îndeosebi prin discuții despre „regulamente" și ținuta didactică înadins „căutată", cu „ochi strălucitori privind la succes"[43];

[34] *Ibidem*, p. 150 și urm.
[35] *Ibidem*, p. 230.
[36] Idem, *Opinii sincere și pernicioase*, p. 59.
[37] Idem, *O viață de om*, p. 239.
[38] *Ibidem*, p. 232, 239.
[39] *Ibidem*, p. 235.
[40] *Ibidem*, p. 235 și urm.
[41] *Ibidem*, p. 161, 236 și urm.
[42] *Ibidem*, p. 237 și urm.
[43] *Ibidem*, p. 240.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ioan Bogdan, „încă tânăr și neînsurat <...>, brașovean având toate marile calități, de ordine, de claritate ale vechii cetăți grecești", și care, apropiindu-și meritul de „descoperitor în parte și editor după toate regulele cele mai stricte al cronicelor slavone", ocupa, „pe drept", Catedra de Slavistică[44]; D. Onciul, „izolat între bătrâni, venit din «Pedagogiul» lui din Cernăuți", ocupa Catedra de Istoria Românilor „înțeleasă altfel decât în sensul diletantic al lui Urechia"[45].

În acea „atmosferă", cam apăsătoare ori „rece" pentru profesori, dar „încălzită de așteptările studențimii", Iorga avea să-și „deschidă", anual și prin bine adecvate „lecții", cursul *său* universitar, de îndeosebi *Istorie Universală*, un timp. „Înaintea" studenților și „fără o tradiție a Catedrei", a încercat, ca noutate, un fel *al său* de a preda. „Ca în toată viața-i" și „din instinct" nutrit de „originea" sa de moldovean „septentrional" și de „cunoașterea după scrisori" a unor strămoși „cumpăniți la vorbă și feriți de a-și <tot> arăta <ostentativ> însușiri", și-a refuzat, asupră-i, „două lucruri", fie de a se deda unor „desfășurări retorice de fraze", cu „gesturi artificiale, la frunte, la piept, în lături, în aer <...>, obișnuite la elevii lui Maiorescu", fie de a se complăcea unei „greoaie prezentări de erudiție nemestecată", spre care îndemna, „nu fără a turna și câtă frază putea să găsească, Tocilescu"[46]. Pentru a-și ține „lecțiile de deschidere" de curs universitar, și-a luat, ca „îndemn", din „frumoasă" amintire, „naturalețea" unor profesori de la Iași, a lui Xenopol, de crezut, și „aleasa discuție" a celor francezi[47]. Și-a „adăugat", „din fondul propriu" al tinereții sale studioase, „nesfârșita dorință de a comunica idei noi, interpretări proaspete", chiar și „nesubliniate", unele, îndeajuns, de unde și „motivul" de a fi fost „criticat" că ar prezenta, la rigoare, „subînțelesuri" și ar „luneca asupra unor simple sugestii", fără a le expune într-un „scolastic baralipton logic și silogistic". Și-a mi „adăugat", ca „intim îndemn", pentru prestația-i profesională, „o francheță deschisă" în a arăta „ce știe și ce nu știe, ce credea și ce nu putea admite", cu „simțul adevărat <...> al umanității trecute" și prin recursul „totdeauna la izvoare <...>, fără <de> care istorie în bunul sens al cuvântului nu se poate face". S-a voit a fi cumva diferit, prin stil și artă discursivă, față de „prezentarea <exclusiv> analitică, solemnă și cam dură a lui Onciul", împărtășind însă, deopotrivă cu acesta și Ioan Bogdan, *spiritul critic* pentru relevarea *adevărului istoric*, „pe care nu-l dau <prin ele însele> nicio sută de învățate disertații una peste alta"[48].

În notă memorialistică, însă nu doar ca de peste timp aducere aminte, și, de crezut, pe „firul" unei practici de intimitate a „însemnărilor zilnice" despre personale „acte sau înfăptuiri" și „împrejurări" ale acestora, Iorga și-a evocat starea sa de spirit și a redat, „pitoresc", pe alocuri, calitatea auditoriului îndeosebi studențesc de la primele sale „lecții de deschidere". Cu studenții a vădit „inimă părintească", dispoziție pentru „bun sfat", dat și din „cabinetu-i de acasă" întru mai ales orientarea lor de învățătură", dar și temperament „de moralist domn Vucea", pretabil unor aprecieri negativ-generalizante, fără nuanțate diferențieri valorice, asupra „învățăceilor". Acel temperament i-a răzbătut și în note de publicistică vitriolant-critică, prin îndeosebi anii 1899–1906, privind, între altele, starea învățământului românesc, profesorii, elevii sau studenții. Nota, spre publică „luare aminte", că, încă de pe când fusese student la Iași, nu și-a prea putut face impresii favorabile despre „nivelul de pregătire al colegilor săi", dintre care „cea mai

[44] *Ibidem*, p. 240 și urm.
[45] *Ibidem*, p. 241 și urm.
[46] *Ibidem*, p. 243 și urm.
[47] *Ibidem*, p. 244.
[48] *Ibidem*, p. 244 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mare parte citeau <doar> notele luate la cursuri", trecându-și examenele „fără a ști mai mult decât acele însemnări". Și-i „amintea" astfel, „cu profesori obosiți sau inconștienți", ce-și „înțelegeau misiunea" fără a ține seama că „studenții lor nu gândeau", profesori precum, „de partea neagră", N. Ionescu ori A. Vizanti, „cel mai ignorant", și, de cealaltă „parte", oarecum „luminoasă", A. D. Xenopol, al cărui curs, „de formă familiară, plăcea mult", Aron Densușianu, I. Caragiani, P. Rășcanu, „bun", acesta, „sub raportul formal"[49].

Și tot „după cum aveau profesori" erau și studenții Universității bucureștene, „numeroși" și „în căutare de diplome sau flămânzi de notorietate", cu „partide foarte precis fixate <...>. Aproape fiecare profesor avea grupul său, gata să-l slujească, în schimbul protecției obligatorii la examene și după aceste examene până la obținerea unei catedre. Exista un contract în regulă de servicii contra <unui atare> plasament". Era ceea ce „a înțeles din primul moment"[50], având, astfel, motive de a fi „înspăimântat <...>, când, intrat ca profesor în Facultatea de Litere a Capitalei", sesizase doar „doi-trei tineri cu dorința de a se lumina, de a ști ceva pentru ei, pentru știință, pentru viață, pentru școală", iar „încolo de aceia", un „stol zgomotos de tinere păsări de pradă", studenți încercați, mai toți, de „ideea fixă de a ajunge iute și sus, călcând în picioare orice, necruțător și sălbatec". Dintre studenți, cei „aleși printre aleși se priveau ca profesori de universitate prin chemarea lui Dumnezeu, ca genii pecetluite de Atotputernicul", încât, cum tăios nota, „vai de cine le-ar fi stat în cale, fie și profesorul lor admirat, iubit, respectat, «domn profesor» [Maiorescu, firește! – n.n., G.C.], pentru care n-aveau destule zâmbete de pisică și gudurări de vulpe"[51]. Sesiza, s-ar putea spune, „tare cronice" ale învățământului superior public „deschis", cum era și avea să fie cel românesc. Surprinzătoare, prin tăișul criticii satirizante asupra studenților pe care profesori de felul *luminos* al unui Xenopol, la Iași, îi aprecia după cât și cum învățau, fără a-i supune *à l'instant* unei calificări revenibile „cursului vieții", ca „știutori" ori „neștiutori" de specioasă carte. Erau studenți, și pentru Iorga, dintre care, îndeosebi de la București, ca „ai săi", el însuși, profesoral, și-a avut „discipoli", dar și, cu timpul, vehemenți contestatari ai prestației sale intelectuale. Un timp, în mai ales anii 1894–1901, a ținut, pentru studenții „săi", „lecții de deschidere a cursului de Istorie Universală", fără să fi rămas convins despre buna receptare, de ei, a cuvintelor sau „ideilor sale" („*Stam pe Catedră şi vorbeam, dar, precum ei vedeau bine că nu vorbesc în limba lor, îmi dădeam şi eu seama că au nevoie de o limbă pe care cinstea sufletului meu mă împiedica să o învăţ*")[52]. În felu-i „omenesc" și comparându-și, peste ceva ani, studenții săi „de prime serii" cu absolvenții Literelor bucureștene de după 1900, îndeosebi de după 1920, tot mai plini, aceștia, de vervă intelectuală sau polemică, pe ton de „contestatară nouă generație" față de cea „înnăditâ scorțoșeniei Vechiului Regat", avea să-și edulcoreze memorialistic aprecierile asupra celor ce „umpleau", la 1894, „Sala «numărul IV» <de cursuri>, larg amfiteatru cu ferestre spre piață cu statui <...>, lume venită <acolo> și de la alți profesori <...> reprezentând un public școlar <studențesc> serios, ascultător, doritor de știință, nu rareori capabil încă de atunci de vederi originale, deși savantul obicei al seminariilor nu era răspândit și profesorul <Iorga!> nu avea unul, doi sau mai mulți asistenți". Iar dintre studenții cu vocație de înaltă învățătură, precum C. Giurescu,

[49] Idem, *Opinii sincere şi pernicioase*, p. 48–51, 55 și urm., 58.
[50] *Ibidem*, p. 59.
[51] Idem, *O luptă literară*, ediția Valeriu și Sanda Râpeanu, vol. I, p. 158.
[52] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

C. Moisil, Nerva Hodoș, Neagoe Popea, I. Ursu, Henri Stahl, „câte unul se ținea după profesor și discutau împreună materia care se predase”[53].

În fața studenților, „pe care-i putea avea”, dar și spre a se impune înadins, dintr-un sufletesc resort al îndurării calității de „suplinitor de Catedră”, asupra „titularilor” înalți prestatori ai Literelor bucureștene, Iorga „și-a ținut”, pe 1 noiembrie 1894, prima sa „lecție de deschidere a cursului de Istorie Universală”, intitulată *Concepția actuală a istoriei și geneza ei*[54]. Urmând, cu rară consecvență, „o uzanță de epocă”, și-a publicat, ca broșură, textul respectivei „lecții”, încât să-i asigure și mult dorita de el audiență publică[55]. Prin menirea, forma și conținutul ei, „lecția” se impune să fie considerată valoric și nu prin cronologicu-i dat, ca una de primă referință pentru relevarea „înțelesurilor” atribuite de *profesor* istoriei, implicit „timpurilor moderne și contemporane”. Mai mult chiar, aceeași „lecție” se cuvine a fi considerată deodată și într-un *unic tot,* ca de primă etapă a „gândirii istorice iorghiene”, cu alte șase prestații universitare de același gen, asumate sau ilustrate de „tânărul profesor” pe timpul anilor 1895–1903 și purtătoare, care mai de care, de titluri profund afine celui al celei „de deschidere”, la 1 noiembrie 1894, de *nou* curs de Istorie Universală. Și „celorlalte șase lecții”, intitulate, succesiv, *Despre utilitatea generală a studiilor istorice, Frumusețea în scrierea istoriei, Cum se scrie istoria?, Moralitatea și armonia istoriei, Ideile în istoria universală, Istorie și sociologie*[56], le-a fost asigurată, de același „tânăr profesor”, publicarea de text, imediat după „ținerea” fiecăreia dintre ele[57]. Iar toate cele șapte „lecții” se prezintă, după cum au fost textual publicate, ca un „grupaj” special sau aparte de *Generalități...*, fiindcă *toate* poartă congruent marca unor exigențe universitar-profesorale. Nu puține dintre noțiunile, ideile ori „sentințele” conținute de respectivele „lecții” apar, firește, ca reluate, fie simplu-invocativ, fie complex-reinterpretativ în alte texte dintre cele 50 ale ultimei ediții de *Generalități...*, precum și în prefețe ori comentarii lămuritoare presupuse de articole, monografii și sinteze istorice iorghiene. Prin urmare, abordarea atotcuprinzătoare a „gândirii istorice” avute de un ilustru cărturar s-ar putea convingător rostui la parametri de amplu și de sine stătător demers de specialitate. În cazul *notelor,* aici, de față, am căutat să fie desprinse din texte prin care Iorga a ținut să-și expună „concepția sa istorică” repere orientative asupra „înțelesurilor” date de el „timpurilor moderne și contemporane”, ca „mare parte” a sintezei sale de *Istoria Românilor*.

Pe cea dintâi „lecție de deschidere a cursului de Istorie Universală” pentru care se vedea și se simțea „chemat”, Iorga și-a considerat-o, voit pedant, ca „un lucru de folos” întru lămurirea „naturii a ceea ce se aștepta” de la el. Și forțând un artificiu retoric, frecvent urmat în discursul public „de pe atunci”, acela de comparație între „starea lucrurilor noastre și Europa”, avertiza, „sentențios”, că de „explicații preliminare” n-ar prea fi „de nevoie” acolo „unde aproape toată lumea e înțeleasă asupra însemnării actuale <atunci> a studiului istoriei”, ci „la noi”, deoarece, din cauza „încetinelii comunicațiilor intelectuale cu popoarele de cultură ale Apusului <...>, idei care și-au făcut traiul aiurea” ajungeau să fie cam de-abia de început și de „mare influență” pentru îndeosebi „spiritele tinere” autohtone, atrase, „prin obicei”, de „o noutate de mult <altundeva> dispărută”. Așa încât, spre a evita „deziluzii neapărate”, provocabile măcar

[53] Idem, *O viață de om*, p. 242 și urm.; *v.* și A. Pippidi, *Comentarii și note*, la N. Iorga, *Generalități...*, ediția a IV-a, p. 346.

[54] N. Iorga, *Generalități...*, ediția cit., p. 51–63.

[55] *Cf.* A. Pippidi, *op. cit.*, în loc. cit., p. 345.

[56] N. Iorga, *op. cit.*, p., respectiv, 64–68, 69–73, 74–78, 79–83, 84–87, 88–93.

[57] A. Pippidi, *op. cit.*, în loc. cit., p. 345, 348–359.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„unora" dintre audienții „lecției", s-a conformat „impunerii" de „a vorbi" despre concepția <sa>, adecă despre concepția <atunci> *actuală* a istoriei", cu „adaos" la un asemenea „titlu" de cuvintele „și geneza ei", ca de nu mai puțin „folos" decât „prezintarea chiar a concepției". Știa bine că „geneza" însemna felul „cum s-a format concepția", anume, „din reunirea și închegarea înceată a elementelor ce o compun", cu posibilitatea „explicării și îndreptățirii ei" sub chip de „istorie a istoriei", al cărei „studiu" se binecuvenea a-l precede „totdeauna" pe cel al „disciplinei istorice" propriuzise. Prioritatea acelui „studiu" asigura stingerea necesității de a se expune, la momentul fiecărei „lecții" inaugurale de curs universitar de istorie, „părerile" asupra respectivului domeniu de cunoaștere, „mai felurite", acelea, decât ar fi fost „în toate timpurile" de până atunci. I-a și venit bine profesorului să indice selectiv și, de crezut, pe temei de „notițe" prealabile „ținerii lecției", ca să se „răsfoiască", de studenți, „cartea" lui Robert Flint (*La philosophie de l'histoire en Allemagne*, 1878) „asupra filosofiei istoriei", „articolul" lui Gabriel Monod (*Du progrès des sciences historiques en France depuis le XVIe siècle*) servind de *prefață* fimoasei „Revue historique" și „tratatul" lui Franz X. von Wegele despre „desvoltarea genului în Germania" (*Geschichte der deutschen Historiographie seit dem Auftreten des Humanismus*, 1885). Nimic mai mult, „de esență", fiindcă aprecia că „noianul" ori „îmbielșugarea și diversitatea ideilor asupra istoriei" s-ar fi redus considerabil „de o bucată de vreme, <atât> din cauza încetării marelui avânt filosofic de la jumătatea dintâi a veacului <XIX>, cât și din cauza însemnătății enorme pe care a luat-o de ceva timp *erudiția pură*, cercetarea amănunțită a domeniilor speciale". Și ca parcă prin „înțelegere pe tăcute", nutrită de specialiști, „definițiile asupra istoriei" au ajuns, în aprecierile sale, cam prea „asemănătoare între ele" și, de aceea, fără „neapărată nevoie" de a mai fi, toate, „amintite". I-a și fost lesne la îndemână („*Nu greșesc poate...*") să prezinte, ca excepție ori extremă raritate în decursul prodigioasei sale prestații universitare, „o definiție", a lui Ranke, sustrabilă, după opinia sa, „întâmpinării de contraziceri" atingătoare de „autoritatea" enunțătorului ei: „*Istoria e expunerea sistematică, fără scopuri străine de dânsa, a faptelor de orice natură, dobândite metodic, prin care s-a manifestat, indiferent de loc și timp, activitatea omenirii*". A „anunțat", de altfel, că „desvoltarea termenilor" unei atare „definiții" avea să reprezinte însuși obiectul „lecției sale de deschidere" pentru cursul de Istorie Universală.

De o manieră pe care o tot ilustra, prin scrieri ori rostiri „orale" de cuvinte, pe gustul epocii *belle*, Iorga „începea", precum în „lecția" din 1 noiembrie 1894, cu „trimiteri" succesive, concise, la antici, medievali, umaniști renascentiști și moderni, întru specificarea „disciplinei istoriei". Pentru „cei vechi", aprecia el, istoria ar fi reprezentat „un gen literar", de unde și „forma" luată de ea spre a se asocia „celorlalte categorii literare", cu același unic „scop", acela „de a trezi o emoție estetică în cetitori", încât istoricul „să ajungă", pe mai ales „timpurile de stăpânire universală a retoricei" și, „ca efect", de mântuire a „clasicei civilizații", un, cum îl definea Lucian, „poet pedestru", pus „să aleagă" între „frumuseță și adevăr", sub inefabilă „chemare", însă, de a fi îndeosebi de partea a ceea ce întrunea atributul „de frumos". Și pentru „oamenii Renașterii <...>, zeloși de a atinge perfecțiunea de formă a literaturii greco-romane", istoria ar fi fost tot „un gen literar", cu suprapunere peste așa ceva a „religiei adevărului", din chiar impulsuri spirituale, de uman meditativă intimitate, ale creștinismului. Avea „să se și desprindă", de aceea, cu timpul, „istoria filosofică", nutritoare și de raționament întru determinarea și relevarea *adevărului*. Ca inevitabilă replică la o asemenea „istorie", susceptibilă de „gândire abstractă", avea să înflorească „istoria plăcută de cetit", *umană*, căreia Mably a căutat să-i întărească, după „modelul antic",

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rostuirea prin „discursuri” de fel plutarhian, pe când „școala estetică” a unor Johannes von Müller și Friedrich Schiller, pliindu-se, cu prețul „suprimării” retorismului, „modificărilor <noi> cerute de timp”, urma să-i vădească „întreaga gamă de frumusețe și adevăr”. S-ar fi ajuns, astfel, la împăcarea între acea concepție <...> de școală *estetică* și cea modernă”, prin „unirea adevărului cu frumusețea formei, pe care o lepăda<ră> unii învățați, puritani în urmărirea *adevărului*, dar a cărei posibilitate a fost dovedită de operele unor Gibbon, Michelet, Augustin Thierry și mai ales Ranke, care a sprijinit-o și realizat-o <pentru> totdeauna, în ciuda tuturor Droysenilor, pe lume”.

Sub „soarele” acelei „uniri a adevărului cu frumusețea” întru „înnobilare” de scriitură asupra trecutului omenesc, s-ar fi bine-conturat, prin Vico – „acea gigantică inteligență, a cărui operă înseamnă progres pe toate terenurile în istorie” –, *știința nouă* (*Principii di una scienza nuova intorno alla comune natura delle nazioni*, 1725), ca „reducere a infinității evenimentelor petrecute la câteva tipuri fatale”, etern, repetitive, conform unei „ordini” sinonimizabile sublimei *storia ideal-eterna*, înălțătoare și asimilatorie *întru sinea ei* de „istorii particulare și reale ale popoarelor”, după cât și cum acestea s-au putut și încă s-ar putea înscrie ciclicității a trei faze „caracterizabile politic”, însă intrinsec consonante „teologiei civile a Providenței”, „faze”, întâi, „de guvern teocratic”, apoi, „de guvern aristocratic”, și, finalmente, „de regim democratic-monarhic”, „faze”, altfel spus, ale, consecutiv, „zeilor”, „eroilor” și „oamenilor”. Contrapunând-o, valoric și „peste timp”, „științei” lui Buckle, ahtiată, aceasta, „să determine în cuprinsul faptelor istorice legi”, profesorul Iorga prefera *știința nouă*, relevată de Vico, fiindcă, dincolo de „atacurile” la care „noii specialiști” o supuneau, ea, „nepretinzând să modifice trecutul”, se învedera ca *filosofie a istoriei*, ce „apăruse și mai înainte, absolut anonimă, cu Bossuet”. I se revela, așadar, „o serie” magistrală a „gândirii istorice”, care, „pornind din Bossuet”, avea „să se lege”, prin Vico, întru „adevărată și frumoasă scriitură”, sub „nume” de Gibbon, Michelet, Ranke. În „a se lega” astfel, acea „gândire” s-ar fi lovit de „cugetătorii” care, pe timpul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, urmau „să-și construiască, fiecare, o concepție a istoriei”. Pe „ideile” unor asemenea „cugetători” a și catadicsit, „înaintea studenților săi”, să le lase „la o parte, fiindcă ele sunt <sau doar se pretind> mai sus și în afară de istoria propriu-zisă, fiindcă ele sunt *metahistorice*, fiindcă ele sunt tentative de a stabili *o metafizică a istoriei*”.

De reținut și de comentat, fie și succint, aici, referințele iorghiene asupra istoriografiei Renașterii și a celei relevate prin „unirea frumuseții cu adevărul”, ca „împăcare” între „școala estetică” și „disertația modernă”. Acele referințe țineau de preferința specială a Savantului, vădită de el pe cam tot timpul vieții sale intelectuale, pentru istoriografia sau, poate mai bine zis, scrierile istorico-literare, filosofice, teologice și juridice de prin secolul al XVII-lea și începutul celui următor, de dinainte, așadar, de a fi suportat cele de respectivele genuri de scriitură „infuziuni raționalist-iluministe”, mult intensificate, acestea, spre anul 1800 și ceva timp după aceea. Temporalitatea prevalent *umanistelor* scrieri, firesc încununabile, pe gust iorghian, de „frumos și adevăr”, corespundea, în aceeași preferință savantică, celei mai încărcate de date, nume și noțiuni părți de *sinteză istorică*, fie românească, fie eurocentrist universală. Spre defel forțată conformitate, ar fi suficient de amintit că volumul VI, *Monarhii*, și cam două treimi de volum VII, *Reformatorii*, se disting ca mai impresionant realizate decât oricare altele din cuprinsul marii sinteze a lui Iorga de *Istoria Românilor*. Și precum cuvânta pentru „învățătura studenților săi” că, spre finele secolului al XVIII-lea și pe aproape întregul decurs al celui următor, „gândirea filosofică abstractă” a prejudiciat mult firescului de „frumos și adevăr în scrierea istoriei”, tot așa de „sentențios” avea să considere Iorga fractura

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

provocată „curgerii organice a istoriei", clasic moderne de prin „veacul XVII, monarhic ori dinastic", de „ideologia Luminilor" și Revoluție, suscitante de „elemente" ori „forme" istorice, sub consemn „turbulent contemporaneizant", din perspectivă „tradiționalistă" înțeles de „tânărul profesor" și de nu puțini congeneri literați ai săi. Rămânând la referințele iorghiene asupra „scrierii istoriei", ar fi de semnalat că „preferința" profesorului pentru secolul al XVII-lea și măcar începutul celui următor presupunea ocultarea poate deliberată de el a unor evidențe de mai intensă complexitate ale începuturilor și înfloririi istoriografiei moderne. Sublimarea rolului, e drept, nu mic, avut de Bossuet sau de Vico pentru avea istoriografie îi venea și dintr-o anumită considerare de el a „factorului uman" înalt ipostaziat de „personalități providențiale", într-un mirific „binom" de *monarhi și cărturari*.

În capodopera sa, *Discours sur l'histoire universelle* (1696), Bossuet revela „guvernarea omenirii" prevalent iudaice și creștine de Providență, servindu-se, el, întru a fi convingător, întâi, de „o schiță cronologică de la facerea lumii la Carol cel Mare", apoi, de o „istorie a religiei", și, finalmente, de „reflecții asupra ridicării și decăderii statelor-monarhii". Revelarea bossuetiană consona îndeosebi turnurii luate de pe la mijlocul secolului al XVII-lea de „gândirea" filosofică, teologică și juridică asupra „dreptului natural al ginților". După ce Alberico Gentili (*De jure belli*, 1587) și îndeosebi Hugo Grotius (*De jure belli ac pacis*, 1625), edificaseră *dreptul modern al ginților*, numit, peste vremuri, și *dreptul internațional*, pe temeiuri raționale presupunătoare, ca la Pacea din Westphalia, de la 1648, de contractualitatea sinalagmatică a actelor de genul tratatelor *între state* și nu „între principi", avea să survină, după anul pacific menționat o reactivă parafrazare a acelor temeiuri în sensul bine-servirii „miruiților monarhi absoluți" prin considerarea ilustrării de puterea lor a „legii divin și ciclic naturale". Și au curs în scopul acelei bine-serviri torente de publicații, fie ale unor formal pretinși „continuatori" ai lui Grotius, precum Samuel Puffendorf (*De jure naturae et gentium libri VIII*, 1674) sau, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, Em. Vattel (*Le droit de gens ou principes de la loi naturelle appliquées à la conduite et aux affaires des nations et des souverains*, 2 vol., 1758), fie ale unor febril evocanți ai „cununiei" filosofiei și teologiei cu dreptul, de felul unor, foarte selectiv „amintibili", aici, J. Klanck (*Institutiones juris naturalis*, 1665), Richard Cumberland, *De legibus naturalibus comentatio...*, 1672), Christian Thommasius (*Fundamenta juris naturae et gentium*, 1705) etc. Erau publicații de străvezie legitimare divin-juridică a monarhilor sau dinastiilor ce se recunoșteau mutual după *ordinea de preseanță/de precedență*, conformă bulei Papei Iulius al II-lea de la 1504. Aceleiași legitimări i se oferea temei *de jure* și prin „mari colecții de tratate ale principilor", elaborate de Jacques Bernard (*Recueil des traités de paix et d'autres actes publics*, 4 vol., 1700), Thomas Rymer (*Foedera, conventiones, literae et cujuscunque generis, acta publica, inter regis...*, 17 vol., 1704–1717), Jean Dumont (*Corps universel diplomatique du droit des gens...*, 8 vol., 1726–1731) etc.[58]

Convingerea profesorului Iorga, răzbatantă din chiar miezul primei sale „lecții de deschidere", că ilustrarea de Bossuet și Vico a „gândirii și scrierii istoriei" ar fi culminat mai tot ce „domeniul" înregistrase de la Renaștere până la începuturile secolului al XVIII-lea, adică înainte de a se lovi de „filosofia abstractă", suscită, firește, unele amendamente furnizante de înșiși autorii și lucrările recomandate, de el, cum mai sus de aceste rânduri am menționat, „studenților săi"; întâi, că Bossuet și Vico nu s-au situat pe cursul și întru

[58] Pentru comentarii speciale, *v.* Gh. Cliveti, *Prolegomene la studiul relațiilor internaționale. Epoca modernă*, București, 2009, p. 23–56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

culminarea întregii „gândiri istorice" de după Renaștere, cei doi iluștri cărturari nepreațînând seama de *raționalismul* suscitant de „secular" spirit critic. Ce-i drept, de la *De Monarchia* lui Dante și până la *Discursul* lui Bossuet, *Știința nouă* de Vico și *Geniul creștinismului* de Chateaubriand s-ar putea recunoaște o anumită dimensiune interpretativă, mirifică, asupra „guvernării omenirii" ca inspirată și girată de Providență. Însă cu totul altceva, fie și prin considerarea „intersecțiunilor secularului omenesc cu spiritualul etern divin", au evidențiat scrierile filosofico-politice și istorice ale unor Niccolo Machiavelli, Francesco Guicciardini sau Jean Bodin. Asemenea scrieri, degajate de „retorica apelului la antici" și străbătute de filonul critic ori rațional aveau să se constituie ca de referință pentru conștientizarea și valorificarea intelectuală a ceea ce se îmbrăca cu atributul de *modern* și să conducă prin operele unor Hobbes, Locke, Leibnitz, Montesquieu, Voltaire sau Rousseau spre „regalul" filosofico-politic german, cu Immanuel Kant, Georg W. Fr. Hegel și Johann Fichte. În filosofia Luminilor, cu Voltaire care a relevat *conceptul* și nu doar „a utilizat" expresia de *filosofia istoriei*, sau în „regalul" filosofic german, de cam „gândire rațional-abstractă", s-au putut regăsi, desigur, amendamente asupra „înțelesurilor spiritual naturaliste ale curgerii vieții omenirii", dar și revărsări benefice de idei, noțiuni și sisteme ideatice asupra cursului nou al istoriografiei. Ed. Gibbon, B. G. Niebuhr și îndeosebi L. von Ranke au ilustrat acel curs. În privința *statului și instituțiilor*, Iorga s-ar fi putut mai subtil „împărtăși din Ranke", admițând explicit și că respectivul mare istoric recunoștea *dreptul pozitiv al ginților* pentru raporturile *noi* între state, cum filosofic revelase Kant, prin *Elemente metafizice ale doctrinei dreptului*, și juridic probase G. Fr. von Martens, cu *Précis de droit de gens* și „școala sa" de la Göttingen. Același mare istoric recunoștea, e drept, și o anumită spiritualitate sau genialitate în ființa statului și a națiunii germanilor, cu, mult pe „dragul" lui Iorga, reflexiuni dinspre herderianul „geniu al popoarelor" sau „filosofia juridică" a lui Fr. K. Savigny. Și nu prin detașare de filosofie, care, la Hegel, ca *idee*, revela „adevărata *teodicee*, justificarea lui Dumnezeu în *istorie*"[59], ci întru intimă presupunere cu ea, s-ar fi cuvenit să admită Iorga, inclusiv ori îndeosebi pe seama lui Ranke, înflorirea „gândirii și scrierii despre trecutul omenirii".

S-ar putea să se riște, în mare grad, eroarea că Iorga nu avea „știință" despre cursul intelectual deosebit de complex al „timpurilor moderne și lui contemporane". Iar riscul de gravă eroare ar fi cu atât mai mare, cu cât s-ar trece prea ușor peste fie măcar deductibilul adevăr că el a notat și a comentat puțin din cât, când și cum „a cetit". Rămâne însă sub semn de certitudine că, tot el, și-a detașat, dintr-un resort sentimental și subiectiv-cognitiv, „scrierea istoriei" de filonul filosofic, îndeosebi de componenta ideologic-rațională a acestuia, al cursului intelectual de *modernitate*. Pentru niciun alt domeniu de cunoaștere sau de creație, fie artistic, literar, științific, nu s-a revelat detașarea de acel filon, cu înflorirea lui „de grație", de la Kant și Hegel la Nietsche, Bergson și Heidegger. În „cuvintele" iorghiene, de la chiar „prima lecție de deschidere" de curs universitar, sălășluia preferința sau cultul profesorului pentru o preideologic-raționalistă „gândire a istoriei", reflectată și de adecvarea întru așa ceva „a scrierii ei". Se și poate explica, astfel, calda sa preferință pentru „gândirea și scrierea istoriei" din secolul al XVII-lea și prima parte a celui următor, precum și „sesizarea-i" de prelungiri, cu ridicări de cotă valorică, ale „istoriei sub semn de unire a frumosului și adevărului", la Michelet sau, cumva discutabil, la Ranke. Impresionantă de-a dreptul s-a văzut, de la începuturile carierei sale istoriografice, preferința-i, cu până și pasionala presupunere de

[59] Georg W. Fr. Hegel, *Prelegeri de filosofia istoriei*, București, 1997, p. 417.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cuget și suflet, pentru „personalități și înfăptuiri de sabie, de lege și de carte din Evul Mediu târziu, Renaștere și clasica, de secol XVIII, Modernitate", cum atesta și personala-i „tinerească" mărturisire asupra lucrării sale de diplomă privind *viața* lui Philippe de Mézières; anume, că „s-a pasionat ca de un om pe care l-a cunoscut, cu care a trăit împreună, ale cărui dureroase aspirații către ideal le-a împărtășit, pe care l-a servit în lungile lui călătorii și la căpătâiul căruia a vegheat în chilia de la mânăstirea Celestinilor din Paris, unde și-a închis suprema deziluzie și dorința de izbăvire prin moarte"[60].

Dincolo de sublimul sentiment iorghian de empatie cu „oameni din *anumite* timpuri", rămâne discutabil, din măcar perspectiva *notelor* de față, considerentul ținând de miezul „lecției de deschidere" de la 1 noiembrie 1894, că atât „curgerea vieții omenirii", cât și reflexul istoriografic al așa ceva ar fi suportat deraieri ori denaturări grave sub impactul „gândirii filosofice abstracte" și al „rodului" ei politic, „mișcările subversiv-conspirative sau Revoluția". Ca de amendare a acelui considerent ar putea servi însăși soarta lui istoriografică, „la noi și aiurea". Dacă „părțile" acoperitoare de secolele XVI–XVII și de ceva decurs al secolului XVIII din sintezele iorghiene istorice ori istorico-literare au făcut „prozeliți", cu totul diferit au stat istoriografic „părțile" acelorași sinteze privind „timpurile" cam de pe la 1780–1790 și până spre/la cele purtătoare, pentru îndeosebi Savantul cărturar și afinii săi intelectuali, de însemne ale unei „turbulente contemporaneități". Suprapunând *istoriei literaturii* de referință asupra creativității și curentelor beletristice, o cam etufant erudit-tradiționalistă *istorie a vieții literare*, cu „nume, titluri de scriitură de mai tot felul și manifestări curent omenești", Iorga s-a văzut serios contestat dinspre istoricii literari „de spirit critic-estetic". Cât dinspre istoricii „*de métier*", ar fi de semnalat că nu s-au prea înregistrat „probe" de urmare a perspectivei iorghiene asupra „timpurilor" cu atribut de „târziu moderne și contemporane", cuprinse de sintezele sale de istorie fie universală, fie națională. Ce-i drept, nici observații severe nu s-au prea înregistrat scriptic dinspre respectivii istorici până spre sfârșitul vieții Savantului. Iar despre „etichetări" excesiv de ideologizante ori profund denaturante proferate de istoricii marxiști, „de la noi" și îndeosebi de prin „obsedantul deceniu" 1947–1958, acestea se cam exclud ori contrapun firescului posterității istoriografice iorghiene. În scrieri românești de istorie modernă a fost încercată, încă din „anii interbelici", apoi realizată, cu infuziuni de marxism sau de comunism național ceaușist până spre 1989 și detașări măcar declarative de acelea de după menționatul an, o perspectivă istoriografică structuralist-deterministă, radical diferită de cea umanist-tradiționalistă iorghiană asupra modernității românești de îndeosebi secol al XIX-lea[61]. S-a relevat, se știe, și ceva, nu deplin, merit istoric în dreptul lucrării „ideilor noi", de construcție națională, de emancipare politico-socială și de propășire culturală. Istorii cu subtilă percepere a acelei lucrări au relevat și răsfrângeri de cugetări filosofice asupra ei. A prins a se înrădăcina și în istoriografia românească relativă la „timpurile moderne și contemporane" adevărul, revelat de la înălțimea „școlii franceze" de Henri Irénée Marron, că istoria, prin îndeosebi „polul ei interpretativ", dacă nu și pe fondu-i „strict erudit", se presupune intim și inexorabil cu filosofia:

> *L'histoire ne peut se passer d'une certaine infusion d'esprit philosophique, l'historien dût-il philosopher sans le savoir... ; dans la mesure où il accède vraiment au niveau d'histoire,*

[60] *Apud* Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, I, București, 1976, p. 244.

[61] De comparat, spre sintetică edificare, vol. III și IV ale tratatului de *Istoria României*, București, 1964, cu volumele VI–IX ale recentului tratat academic de *Istoria Românilor*, ediția întâi și a doua, București, 2003 și, respectiv, 2015.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

l'historien est amené à mettre en œuvre toute une conception de l'homme et de la vie, par cela même qu'il cherche à résoudre des problèmes profondément, authentiquement humains, tant un système de pensées, de concepts, de principes de jugement qui, encore une fois, qu'il le veuille ou non, porte l'empreinte, sont l'expression d'une certaine pensée d'ordre philosophique[62].

S-a scris, cu entuziastă dedicație, de Marin Ștefănescu[63], pe căutat temei interpretativ, de N. Bagdasar[64], ori prin sublimarea „înțelepciunii îndătinate românești" în reflexe istoriografice iorghiene, cam forțat radiografiate, acestea, conceptual, despre o *filosofie a istoriei*[65], de factură umanistă, a Savantului. Au fost însă și pronunțări de autoritatea celor ale lui G. Călinescu asupra „omului refractar ideilor generale", Nicolae Iorga, „filosof-mit", ca și Vasile Pârvan, și fără să fi vădit, prin chiar comparație cu autorul *Geticei*, „vreo concepție istorică" („<...> *nu avea niciuna*")[66]. Istorici „*de métier*" și-au putut avea obiect de comentarii „concepția lui Iorga asupra cunoașterii trecutului omenesc" și cam defel cea de conotație „filosofică". În acele comentarii și-au aflat, la rigoare și cam de regulă, reflectarea, „viziunea" sau „perspectiva" Savantului, cu operativitate, e drept, *metodică* de studiu[67], și nu „concepția sa istorică", una ca propriu-zisă, sistemic-ideatic relevabilă. Dintr-o cam vag încercată perspectivă de „istorie comparativă", i s-a recunoscut „celui mai mare istoric român <...> spiritul poetizant", apropierea „gândirii" sale de „concepțiile ideal-realiste și moniste, care prin ideea istorică înțeleg ideea în plinătatea ei reală, susținută de întreaga natură spirituală a omului, de toate patimile lui și de toată sfera lui subconștientă", precum și afinitatea Savantului cu mai curând „curentul ideografic", definit de „predilecție pentru unic, concret, pentru descriere aproape artistică <...>, zugrăveli care stau la marginea romanului istoric", decât „curentul nomotetic" orientat de „legi de caracter abstract"[68]. I-a fost considerată „concepția" într-un orizont mai larg și mai elastic perceptibil al „gândirii istorice"[69]. După cum i-a fost considerată dintr-o perspectivă protocronistă[70], cu accent cam unitermic îndreptat întru „viziune organică" asupra istoriei[71]. A fost

[62] Henri Irenée Marrou, *Qu'est-ce que l'histoire?*, în *L'histoire et ses méthodes*, sous la direction de Charles Samaran, Paris, 1961, p. 28 și urm.

[63] Marin Ștefănescu, *Din filosofia istoriei la români*, în vol. *Omagiu lui N. Iorga*, Craiova, 1921, p. 287–291.

[64] N. Bagdasar, *Filosofia contmeporană a istoriei*, București, 1930, p. 221–237; *v.* și A. Pippidi, *Introducere* la N. Iorga, *Generalități...*, p. 8.

[65] Gh. Toma, *Filosofia istoriei la N. Iorga*, în *SUBB*, Series Philosophia, XV, 1970, p. 79-91; Gheorghe Radu, *Aspecte ale filosofiei istoriei la N. Iorga*, București, 1977; Virgil Catargiu, *Specificul cunoașterii istorice la N. Iorga*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 445–549; Ion Zamfirescu, *Probleme ale teoriei istoriei în interpretarea lui N. Iorga*, în AUB, XXXII, 1983, p. 23–26.

[66] G. Călinescu, *Istoria literaturii române. De la origini până în prezent*, ediție revăzută, cu text stabilit de Al. Piru, Craiova, 1993, p. 949.

[67] N. Bănescu, *Concepția istorică a lui N. Iorga*, în *RI*, XXVIII (1942), p. 1–10; Gh. I. Brătianu, *Nicolae Iorga istoric al românilor*, discurs de recepție la Academia Română (1943), text în vol. *N. Iorga. 1940–1947*, p. 289–304; idem, *Nicolae Iorga istoric*, conferință Radio (18 august 1943), text în vol. *N. Iorga. 1940–1947*, p. 382–385; M. Berza, *Știință și metodă istorică în gândirea lui Nicolae Iorga*, în vol. *N. Iorga. 1940–1947*, p. 410–415, cu deosebire, etc.

[68] Al. Boldur, *Știința istorică română în ultimii 25 de ani. Constatări și remedii*, Iași, 1946, p. 121, 46–48.

[69] Ștefan Pascu, *Concepția istorică a lui Nicolae Iorga*, în *AMN*, II, 1965, p. 1–15; idem, *Nicolae Iorga savant et penseur*, în *SUBB*, Series Historia, fasc. 1, 1966, p. 1–15; Ion Zamfirescu, *Gândirea istorică a lui N. Iorga*, București, 1977.

[70] Dan Zamfirescu, *Gândirea istorică a lui N. Iorga*, în vol. *N. Iorga, etape către o monografie*, București, 1981, p. 109–112.

[71] Damian Hurezeanu, *Viziune organică la Nicolae Iorga*, București, 1997, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

exclusă, în cazul „ultimului mare spirit enciclopedic român”, vreo aprehensiune sau „ostilitate” față de „o filosofie a istoriei pornită din domenii exterioare istoriei”, pe care a luat-o ca reper comparativ spre vădirea „unei concepții istorice armonios articulată și pătrunsă de o idee directoare”[72]. S-a căutat și s-a reușit relevarea „concepției și metodei istorice iorghiene”, ca „loc” ori „moment” de înaltă referință pentru devenirea istoriografiei române[73]. S-a încercat chiar cuprinderea acelei „concepții savante” într-un orizont al „fenomenologiei gândirii istorice românești”[74]. La rigoare, întreaga operă iorghiană se constituie într-un imperios argument că, dacă se poate scrie *istoria filosofiei*, ar fi de neînchipuit „o istorie filosofică”, așa cum *filosofia istoriei* nu s-ar prea firesc așeza pe calapodul unei „filosofii istorice”.

În „lecția” din 1 noiembrie 1894, „lăsând la o parte ideile <...> următorilor metafizicului italian” Vico, profesorul a considerat ca de special interes, pentru auditoriul său universitar, „critica” privind „tentativa lui Buckle”, autorul *Istoriei civilizației în Anglia*, care, „denaturând concepția de dinamică socială a lui Comte <și> aruncând orice intervenție metafizică <...>, deducea că faptele omenești, conținutul istoriei, trebuie să fie determinate de natură și de spiritul omenesc <în> luptă între sine pentru aceasta”. Amenda „tăios”, sub consemnul „singur admisibil că o lege e notația unui raport statornic pe care suntem în drept a-l presupune etern”, măcar „două din legile lui Buckle: clima tropicală aprinde imaginația, aceeași aduce crearea de caste”. Invoca, de partea criticii sale asupra „sistemului” lui Bucke, „amestecul nesocotit de bune idei, luate de aiurea, cu idei proprii, fundamental false”, precum și combaterea aceluia de Ernst Bernheim, A. D. Xenopol și Johann Gustav Droysen. În obiectivul criticii iorghiene era „întrebuințarea” de Buckle a „metodei științelor naturale, după tipul cărora, ca formațiune și metodă, să creeze știința istoriei” definibilă prin „legi stabilite pe cale inductivă și analogie” cu cele „statornicite” de „științele” de genul sus-menționat. Inadecvența respectivei „căi” îndreptățea, în „lecția” iorghiană, „întrebarea aproape ofioasă: Se pot afla legile istoriei?”

O „afirmație” a lui Ranke, ecou, cum s-a apreciat[75], al unei celebre „maxime” a anticului Terentius (*Homo sum, humani nihil a me alienum puto*), că „ce e omenesc e totdeauna vrednic de știut”, deoarece așa ceva „nu e un biet material nesemnificativ <...>, menit să dispară din amintire după aflarea printr-însul a legii, <ci> e viața omenirii moarte care trăiește în mintea noastră, precum și noi vom trăi <...> în mintea umanității care va veni, e istoria faptelor și suferințelor acestei ființe sălbatice, violente, brutale, bune, nobile, liniștite, a acestei ființe pătate și pure, care e noi înșine”, a folosit „lecției” de „Sală numărul 4” a Literelor bucureștene întru refuzul iorghian al adecvenței „urmăririi de legi” pentru studiul istoriei, doar „faptul prin sine” putându-se impune „atenției și simpatiei istoricului”. Refuzul „științificității legice” a *Istoriei* buckleene venea „tânărului profesor” Iorga sub „chip” de „adevăr omenesc” după care „din nesfârșitul număr de factori ai unui eveniment sau ai unei situații, majoritatea sunt

[72] Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 360; *v.*, în cam același sens, cu, desigur, proprii cuvinte, Lucian Boia, *op. cit.*, p. 249–253.

[73] Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, *passim*; idem, *N. Iorga. Studii și note istoriografice*, Brăila, 2012, p. 221–322; Doru Radosav, *„Școala critică” și urmașii ei*, în *Istoriografia românească*, coord. Doru Radosav, București, 2019, p. 196–206, cu observația, aici, că nu prea poate fi istoriografic operativă dihotomia „istorie–realitate” și „istorie–cunoaștere”.

[74] Adrian Pop, *O fenomenologie a gândirii istorice românești. Teoria și filosofia istoriei de la Hasdeu și Xenopol la Iorga și Blaga*, București, 1999, p. 218–222, comentariu corespondent mai curând subtitlului decât titlului cărții.

[75] A. Pippidi, *op. cit.*, în loc. cit., p. 347.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

incognoscibili". Și fiindcă, în virtutea acelui adevăr, „înțelegerea deplină a unui fenomen istoric este imposibilă <...>, nu se poate stabili niciodată cu certitudine științifică un raport probabil etern", adică lege, „între o cauză și efectul său". La rigoare iorghiană, o „localizare nereușită", în pretinse „legi istorice", a „legilor fizice" golea de sens noțiunea însăși de „istoria-știință". Pe tonul poate cel mai ridicat din „ținerea lecției sale" de debut profesoral universitar, Iorga afirma că „există *disciplina istoriei*, care se interesează de fapte *ca atare*; există o *filosofie a istoriei*, care pune istoria în legătură cu alte discipline, care caută în ea principii generale, metafizice, în sensul cel mai onorabil al cuvântului, *între cele două* <discipline menționate> *nefiind loc pentru nicio știință*". Și mai afirma că, spre deosebire de naturalist, „observator de fenomene care nu-l interesează decât prin legile ce se pot scoate din ele <...>, istoricul cercetează viața trecută a altor oameni ca dânsul".

Norma parcă de deontologie istoriografică, profesată „măreț" de Ranke, în sensul că nu „urmărirea de legi", ci „atenția umană", chiar încălzită sufletește, a istoricului asupra „faptului prin sine" permitea nuanțata „înțelegere a vieții trecute a omenirii", cu o mereu „prezenteizare" de fiecare moment de „judecare a ceea ce omenește a fost", a orientat și partea de sentențiozitate a „lecției" iorghiene, sub „specială" formă de răspuns la întrebarea „dacă orice grămădire de fapte e istorie". În „sentința" profesorului, „grămădirile" factualice, „de critică osândite zilnic", chiar de întrunesc criterii de „opere foarte conștiincioase", nu pot reprezenta decât „pregătiri pentru istorie", fiind și „numite" de autorii lor, „când sunt modești și conștienți de puterile lor, contribuții (*Beitrage*)". Conform aceleiași „sentințe", pentru „a se face *faptele să fie istorie, trebuie ca sistemul* <istoriografic> *să intervie*"; iar acel „sistem", spre a fi „vrednic d renumele" istoriei, nu ia „faptele *în stare brută*, ci le potrivește după raporturile lor față cu *altele*". Sub incidența unei atare „sentințe", Iorga admitea „merite" istoriografice până și unora dintre „spiritele" amendate de el, în partea anterioară celei de ridicată „sentențiozitate" a „lecției" din 1 noiembrie 1894, pentru nutrirea de ele „a ideilor abstracte, mai sus de istoria propriu-zisă".

Din înseși începuturile *istoriei scrise*, Herodot îi apărea profesorului Iorga ca deja „un bun sistematizator", cu „promisiunea de a prezinta cetitorilor cauze". Pe Tucydides îl evidenția pentru „modul sistematic în descrierea războiului peloponeziac". Complinitoare apetenței pentru *frumos*, „iubirea prezintării sistematice a domnit în toată istoriografia antică", Polybios, „descoperitor de cauze", fiind, prin așa ceva și după aprecierea iorghiană, „un modern aproape". În Evul Mediu, când „creștinismul statornicea *conștiința unității umane*", istoriografia a înregistrat, cum sesizase Gabriel Monod și admitea Iorga, „un regres <...>, în afară de formă chiar <...>, și ca sistematizare <...>, față cu cea antică", Veacului de Mijloc binecuvenindu-i-se, prin „sentimentul confuz al cronicarilor <...> de unitate a obiectului și cauzei", calificativul de „timpul cel mai defavorabil istoriei, cel mai puțin înțelegător pentru dânsa", acei cronicari, „neinteresați de trecut", fiind „incapabili de a orândui altfel decât cronologic faptele", fără „legătură" între ele și supuse, de aceea, „unei prezentări răzlețe a lor", oglinditoare a „spiritului anarhic al societății" satisfăcute de „memorii" majoritar asimilante „literaturii istorice", de atunci. Un merit aparte, între „tentativele de sistematizare", i se recunoștea, cu apăsare, de Iorga, pentru secolul al XVII-lea, lui Bossuet, „creatorul filosofiei teologice a istoriei", care, revelând „mobilul capital, mâna divină – motiv exterior istoriei, ceea ce-i răpește din interes acesteia –, admitea și existența unor cauze particulare", liante de evenimente „altfel decât cronologic" și suscitante, prin însăși asimilarea „istoriilor pe țări" unui „tot universal", de chiar „știința istoriei <...>, sistematică" („<...> *la vraie*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

science de l'histoire est de remarquer dans chaque temps ces secrets dispositions qui ont préparé les grands changements et les conjonctures importantes qui les ont fait arriver"). În continuitatea amplificantă, cu Vico, a „istoriei sistematice", apăreau, pe cursul „lecției" ioghiene și prin „trimitere" la secolul al XVIII-lea, „*Istoria universală* a lui Voltaire <...>, cercetările lui Mably", monumentalele opere ale lui Montesquieu „care leagă între ele diferitele aspecte ale vieții popoarelor, făcând din istorie <...> ceva organizat, cu legături adânci și intime". August Ludwig von Schlözer, profesor la Göttingen, apărea invocat și fiindcă „într-o carte de o originalitate superbă (*Weltgeschichte nach ihren Haupttheilen im Auszug und Zusammenhange*, 1786), a dat, anticipativ față de Ranke, „o definiție" a istoriei, precum: „*Istoria universală e o adunare sistematică de fapte, prin care starea actuală a pământului și a neamului omenesc se poate înțelege rațional*". Iar întru culminarea „istoriei sistematice", cu vocația ei firească de a fi *universală*, s-a ilustrat, cum Iorga mult încălzit sufletește afirma, Leopold von Ranke, „cel mai pasionat urmăritor" de *Mär der Weltgeschichte:*

> *Sarcina istoriei e aflarea acestei vieți, care nu se poate însemna printr-o idee, printr-un cuvânt; spiritul care apare în lume nu e o natură așa de definibilă; el umple cu prezența sa toate hotarele ființei sale; nimic nu e întâmplător în el, apariția lui e în toate întemeiată*.

Și tot pe ton de ridicată „sentențiozitate" apărea, în „lecția" iorghiană, după „partea" ei relativă la „expunerea sistematică", de istorici, „a faptelor", cea de considerare temporală „tradițional sau firesc regresivă", dar și „implacabil devenită prezenteizantă" spre finele secolului al XVIII-lea, a aceleiași „expuneri" ca „*fără scopuri practice*", cum „suna" un anumit „termen" al „definiției" rankeene a *istoriei*. Răzbătea, dinspre acea considerare, că, „multă vreme", în Antichitate, „istoria avea un scop altul decât ea însăși", urmărind, la greci, îndeosebi, *filosofia* întru luarea unei „direcții morale". Ca exemplu definitoriu, pentru urmarea unei atare „direcții", ar fi fost Plutarh, „tipul perfect al istoricului *pragmatic*, fără grijă de adevăr, dar țintind necontenit efectul moral al lucrurilor povestite de dânsul". Într-o „categorie de istorici, polemiști și lingușitori <...>, jumătate din operă", precum la Lucian, s-ar fi „ocupat cu descrierea scutului eroului" narat. La romani, „legătura și mai strânsă între activitatea intelectuală și viața practică" ar fi exclus posibilitatea de „istorie dezinteresată", Titus Livius „făcând-o din punctul de vedere patriotic", Sallustius „din cel moral", iar Tacitus „din cel satiric". Peste secole și tot în „spirit moral, pragmatic", Bossuet recomanda istoria „spre cetire principală", fiindcă, precum nota el și reda Iorga, „nu e mijloc mai bun pentru a li arăta <oamenilor> ce pot patimile și interesele, timpurile și conjuncturile, bunele și relele sfaturi", iar Mably scruta „ideea înaltă" despre istoricul ce „trebuie să exerciteze *un fel de magistratură*". Din „nefericire", cum „sentențios" cuvânta Iorga, istoria a avut „de urmărit și scopuri străine <de ea> într-un chip și mai condamnabil, servind interesele unui partid sau ale unei coterii intelectuale". Și „cam așa" ar fi fost istoriografia „în tot Veacul de Mijloc <...>, în timpul războaielor religioase și, din veacul al XVII-lea înainte, în epoca istoriei de Curte", pentru ca cel mai „dezgustător exemplar" să fie oferit, „de-a lungul secolului al XVIII-lea, de „istoria filosofică", prin „urmărirea pretutindeni de influență dezastruoasă a superstiției (*cetește: religiei*) și despotismului (*cetește: formei monarhice*), care, cu Voltaire, numește «Pierre Barjone» pe Sf. Petru, face spirit pe socoteala lui Moise și înfierează pe Nabuhodonosor". Iar prin „salutară desprindere" de „istoria filosofică", Mably, de o „mai nobilă, mai largă" concepție decât a aceleia, și-ar fi dorit mult auzit „strigătul" că „*istoria nu trebuie să-și*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

permită niciodată bufonerii; e barbar și scandalos să râzi și să faci glume pe socoteala unor erori care interesează fericirea oamenilor". Ajungea, așadar, din nou, Iorga, pentru „prima sa lecție de deschidere", să înfiereze spiritul istoriografic-filosofic al „modernilor" („*Noi modernii*...) care, încă de prin veacul al XVIII-lea, „înțelegeau subiectivismul în istorie" cam abstract, ca *al faptelor* rațional decelabile. Critica severă ce le era adusă „acelor moderni" de „tânărul profesor", la 1894, decurgea din comparația între „concepția înaltă", umanistă, a lui Mably, și „comprehensivitatea crescândă a timpurilor mai noi <...> pentru feluri de a gândi care nu mai sunt <precum> al aceluia".

Și în „partea de lecție" privind *natura faptelor* sau, poate mai bine zis, *faptele ca de orice natură* „urmărirea" retrospectivă a unui asemenea „termen al definiției" rankeene, a „ideilor abstracte" de secol XVIII și a istoriei infuzate de ele apărea și sub „însemnul" considerării „denaturării" provocate de acele „idei", cam de pe la 1780–1790, „curgerii organice a vieții omenirii" și, prin consecință, firescului reflex istoriografic al ei. Pentru antici, istoria era *politică*, istoricul fiind „un sculptor care taie în marmură statuile eroilor", fără a încerca și „basoreliefuri" redante și de „mulțimi" rămase, de aceea, „fără amintire istorică", ori de „manifestări și de altă natură decât cea socială", precum „viața intelectuală și artistică <...>, concepțiile religioase ale popoarelor", puțin despre toate acestea „vorbind" doar, „la cele două capete ale istoriografiei grecești", Herodot și Pausanias. Apoi, Veacul de Mijloc „s-a ocupat, mai exclusiv încă, de evenimentele politice și militare", iar Renașterea „a continuat <sau reluat> tradiția antică, analogă". Lui Giambatista Vico, dintre moderni, i-ar fi revenit meritul de „cel dintâi care a îmbrățișat viața popoarelor, cu privirea lui ageră" asupra evenimentelor politice, stărilor sociale, manifestărilor intelectuale și artistice, „în perioade" caracterizate diferențiat prin „*natura, obiceiurile, drepturile naturale, guvernele, fizionomia, jurisprudența, autoritatea, rațiunile* (!) *popoarelor*". După Vico, „mișcarea literară și democratică a secolului al XVIII-lea" avea a face „cauză comună cu masele nedreptățite de istoria <politică> a timpului, combătând «despotismul» [iorghian, forma monarhică de guvernământ – n.n., G.C.] și, prin subordonarea ramurii politice a istoriei, «despoții» și «tiranii»". Iar „cartea capitală", în privința unui asemenea, nou și abstract, curs „literaro-istoriografic", nu putea fi alta, după aprecierile iorghiene, decât *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations et sur les principaux faits de l'histoire, depuis Charlemagne jusqu'à Louis XIII*, „cu o introducere asupra «filosofiei istoriei», de Voltaire". Întru critică observație a profesorului Iorga era că principalul exponent al *Luminilor* franceze a oferit, „în realitate, tot o istorie politică, agrementată de considerații generale" și admitantă relevării celor enunțate de titlul celebrului *Essai*... prin „răzimarea (*numai* răzimarea!) lor pe faptele care nu i-a fost permis a le ignora". Din concepția lui Voltaire, „abstract-filosofică", a istoriei, s-ar fi „înfruptat", în aprecierile iorghiene, Buckle, cu „pledoaria-i pătimașă pentru «istoria-știință»", nu și înspre înflorire istoriografică „de tip" Ranke. Se fixa, așadar, în acele aprecieri, „sentința" că Voltaire și gândirea-i „abstract-filosofică", precum „și alții ca el", de aceeași factură „raționalistă", ar fi provocat „o sincopă" cursului „firesc-umanist" al istoriografiei.

Spre finele „lecției sale dintâi și de deschidere" de curs universitar, Iorga a căutat „să dezvolte", pe ton de nedisimulat respect, „termenul din definiția dată de Ranke istoriei" relativ la „dobândirea *metodică* a faptelor". Din, se pare, considerentul de apăsată subliniere a importanței respectivului „termen", profesorul a recurs la o mai clară adecvare, în traducere românească, a „definiției" rankeene:

> *O operă poate fi concepută sistematic, faptele cuprinse în ea pot îmbrățișa viața întreagă a unuia sau mai multor popoare, într-un timp anumit sau în toate timpurile, ea* <neputându-se>

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

chema istorie decât atunci când faptele vor fi aflate, fixate cu toată îngrijirea de adevăr trebuincioasă, când ele vor fi dobândite prin critică severă, metodic.

„Definiția", în forma-i românească, „după Ranke", și expusă imediat ce începuse „lecția" din 1 noiembrie, prezenta, la rigoare, o disfuncționalitate sintactică, provocantă de nedumerire auditoriului ori „cetitorului" ei. Sintactic, în „frazarea" românească a „definiției" expresia „*indiferent de timp și loc*" apare ca atașabilă celei de „*manifestare* <...> *a activității omenirii*", ceea ce, din lectura scrierilor istorice ale lui Iorga de până la 1894 și mai ales de după aceea, toate intens cronotopice, nu se prea confirmă. Prin raportare la fraza germană a „definiției" rankeene, „întregită" de Bernheim, expresia „*indiferent de timp și loc*" apare ca mai bine atașabilă sintactic celei de „*dobândire metodică a faptelor*", încât, poate tocmai de aceea, ea s-a cam exclus reluării, de Iorga, „pe românește", spre final de „întâia sa lecție", a respectivei „definiții". Reluată astfel, „definiția" a și orientat finalul de „lecție" întru o strălucită pledoarie iorghiană pentru „dobândirea *metodică* a faptelor", pe solide baze documentare. În pură formă, acea pledoarie a demarat ca tot printr-o „urmărire" retrospectivă a unuia dintre „termenii definiției" rankeene. Se amintea, de profesorul Iorga, că, „pentru antici, adevărul faptelor era subordonat totdeauna chipului de expunere sau scopului practic urmărit", istoricul grec ori roman având totuși ceva „idee despre însemnătatea <...> discutării părerilor deosebite ale izvoarelor", fie, acestea, cam „puține", precum „tradiția scrisă și orală". De acea „idee" nu s-ar prea lipit „analiștii Veacului de Mijloc", cam „înapoiați", prin comparație cu anticii, și nu atât în „urmărirea de scop practic sau estetic", cât din „ignoranță și inconștiența" lor, „cronicarul luând indiferent faptele, pe care nu le știe însuși, de la un izvor"; Renașterea, cu Silvio Piccolomini, Flavio Biondo, Francesco Guicciardini, îndeosebi, ar fi inaugurat „epoca nouă", a respectului și cultivării „*adevărului* <...>, *după surse autentice*". Cu André Duchesne, Jean Mabillon, Thomas Rymer sau Ludovico Antonio Muratori s-ar fi făcut, în secolul al XVII-lea și la începutul celui următor, „pași" decisivi întru fundamentarea și dezvoltarea *metodei istorice*. Intensitatea cu care ajungeau să fie publicate documentele și „limpezirea" metodei utilizării lor anticipau și, treptat, aveau să confirme „ideea" lui Ranke de *istorie critică* („*Nur kritisch erforschte Geschichte kann als Geschichte gelten*").

Dacă Iorga admitea cu rezerve „istoria-știință" și se ținea cam departe de „filosofia istoriei", totalmente refuzând „să vadă" posibilitatea „istoriei filosofice", același impetuos, „de tânăr", istoric a rezervat, în „lecția" sa de debut universitar, un „pasaj" semnificativ despre intensa și înalta rostuire *a istoricului*, prin însușirea de el a însemnătății „editării textelor"/„documentelor". Numai puterea, prin formă și conținut, a acelor „texte" permite „a se disipa", în cazul *istoricului* bine inițiat asupra *metodei* proprii lucrului său, *scepticismul* lui Voltaire care „declara că *istoria*, doar descriind faptele «*données pour vrais*», nu <poate> atinge decât «o extremă probabilitate»". Infirmarea unui atare *scepticism* avea să survină prin „avântul" dat editării surselor documentare de *filologie* și, pentru îndeosebi resurecția sensibilității despre Evul Mediu, de *romantism*. Nutrită de acel „avânt", *istoria critică*, cu mai ales virtuți de „medievistică", avea să culmineze *concepția* și *metoda* cunoașterii „trecutului vieții omenești". I-au și fost de invocat, profesorului Iorga, „din șirul nesfârșit al celor cari stau ori au stat în fruntea mișcării", doar „două nume ilustre, Niebuhr, întâiul (!) modern, și Ranke", acesta, ultimul menționat, fiind „istoricul tip, având cunoștința desăvârșită a izvoarelor <...>, forma cea mai frumoasă <a expunerii> în limba genului, comprehensivitatea cea mai deplină, insuflând elevilor săi acel spirit de muncă, acea vigoare intelectuală, prin care

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

școala germană a lăsat cu mult în urmă pe <...> celelalte". Invocarea „numelui" lui Ranke se plia de minune unui Iorga tocmai dedicat, pentru încă cel puțin zece ani și cu o profuziune nemaiatinsă de vreun alt istoric român, editării de surse documentare, domeniu pentru care și-a probat din plin și calități de *mentor* sau de *expert*[76]. „Însuflețit", de altfel, de vibrantul *credo* rankean „*că adevărul e numai unul*", pe temei documentar, profesorul Iorga, cu „dorința" de a fi și „util studenților săi", și-a dezvăluit, în punerea-i de „punct final lecției" din 1 noiembrie 1894, deplinu-i atașament față de ceea ce orienta „critic" și ilustra discursiv exemplara „școală istorică germană".

Cum s-a bine notat[77], acea „lecție", cu textu-i apărut ca „broșură", „a făcut multă vâlvă" universitară, dar și general publică. Un motiv de așa ceva l-a dat concursul ce „lecția" precedase, organizat, pentru postul de profesor îndrituitant a o ține, și desfășurat „cu scandal" și fără rezultat definitiv, încât candidatului Iorga să-i revină doar suplinirea cursului de Istorie Universală. G. I. Capitanovici, unul dintre candidații perdanți ai concursului, a supus „lecția" unei „critici violente", acuzându-l pe ținătorul ei, Iorga, „de plagiat", sub motiv greu validabil că acesta ar fi „invocat insistent" cartea lui Ernst Bernheim, *Lehrbuch der historischen Methode* (Leipzig, 1889)[78]. S-au înregistrat însă și aprecieri frumoase, chiar entuziaste, privind acea „lecție" inaugurală. Vasile Mihăilescu, din prima generație de „studenți ai lui Iorga" și ajuns profesor la Craiova, avea să-și amintească, prin cuvinte „găzduite" de revista „Ramuri" (XIV, 1, 1920), că „lecția de deschidere despre *Concepția actuală a istoriei și geneza ei* ne-a arătat câtorva, nu tuturor <...>, un profesor, un mare profesor, pe care nu-l puteam compara cu niciunul dintre cei pe care-i cunoșteam <...>, bogăția și varietatea cunoștințelor sale ne strivea"[79]. De mai certă cotație istoriografică a putut fi, fără îndoială, recenzia lui A. D. Xenopol asupra „broșurii" reprezentând textul „lecției" iorghiene din 1 noiembrie 1894. Profesorul ieșean elogia acel debut universitar al „fostului său elev", în ale cărui cuvinte sau idei afla termeni de comparație cu prelegerile de început ale lui Michelet la Collège de France. Cu „capu-i limpede", Xenopol a observat *critic* asupra „lecției tânărului profesor" Iorga, „stilul, care uneori pare a cădea sub oboseală, prin înghezuiala de idei ce îngrămădește în o singură frază"[80]. Observațiile xenopoliene vizau, cu măcar subînțelegere, „forma românește tradusă a definiției lui Ranke" dată *istoriei* și „urmărirea" retrospectivă a „termenilor aceleia" de Iorga, cu ceva contradicție între „genul literar" al istoricilor antici și „expunerea sistematică" de ei „a faptelor". În tonul maliții os, „de sfat", al respectivelor observații se simțeau și accente de replică a lui Xenopol la „una" dintr-o recenzie a lui Iorga asupra *Istoriei Românilor din Dacia Traiană*, „ocazie" când „tânărul", pe atunci la Iași, remarcase „opera de frumoasă stăruință" a profesorului său, „frumoasă și pentru multe părți foarte trainică", dar și „cu greșeli de

[76] N. Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor. Rolul și misiunea Academiei Române*, în vol. *Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor șapte zeci de ani*, București, 1903, p. 1–127; idem, *Note critice asupra culegerilor de documente interne românești*, București, 1903; *cf.* A. Pippidi, *op. cit.*, în loc. cit., p. 361.

[77] A. Pippidi, *op. cit.*, în loc. cit., p. 345.

[78] G. I. Capitanovici, *Discuțiuni istorice*, București, 1895, p. 52 și urm.; *apud* A. Pippidi, *op. cit.*, în loc. cit., p. 346.

[79] Vasile Mihăilescu, *N. Iorga acum douăzeci și cinci de ani, 1894–1919*, Craiova, 1920; *cf.* A. Pippidi, *op. cit.*, p. 346.

[80] A. D. Xenopol, recenzie asupra broșurii (de 32 p., la prima ei publicare) de N. Iorga, *Despre concepția actuală a istoriei și geneza ei*, în „Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași", V, 11 și 12 noiembrie și decembrie 1894, p. 655–657; *v.*, pentru comentarii, A. Pippidi, *op. cit.*, în loc. cit., p. 346 și urm.; *v.* și Mircea Cristian Ghenghea, *Revista „Arhiva". Bibliografie analitică precedată de un studiu monografic*, Iași, 2020, p. 112.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

detail", fie ele și „de nebăgat în samă, față de însemnătatea întregului"[81]. Revenind asupra „lecției de debut" a lui Iorga, se cuvine a se reține că textul ei avea să suscite atenția specialiștilor preocupați de relevarea „gândirii istorice" a lui Iorga, text deosebit de încărcat de „date, nume, noțiuni și sentințe". Cum s-a constatat în nu puține alte texte din volumul de *Generalități...* apar invocate sau reluate, cu, desigur, nuanțări suplimentare, „idei ori noțiuni" din cel al primei „lecții" iorghiene „de deschidere" de curs universitar. De altfel, în continuitatea tematică directă a textului „lecției" din 1 noiembrie 1894 s-au înregistrat și au fost incluse de menționatul volum textele altor șase „lecții", de același gen și de pe timpul anilor 1895–1903.

THE HISTORY AS A HUMAN FLUENCY OF THE LIFE, WITH THE MODERNITY'S AFFLUENCES. SOME NOTES ON THE N. IORGA'S "UNIVERSITY OPENING LECTURES" (Summary)

Keywords: opening lecture on History, definition of the History, the development of the terms of that definition, the humanistic-traditionalistic perspective on the Modernity.

These notes concerns the first "opening lecture" delivered by N. Iorga, in 1894, to the students in History, at the University of Bucarest. The lecture consisted into a development of the definition given by Leopold von Ranke to the History. Within such an occasion, the young, at that time, Professor Iorga tried, in fact, to expose his humanistic-traditionalistic perspective on the "organic fluency" of the History. On that "fluency" Iorga amphasized the historical thought and sense of the Modernity, as "affluences", in classic terms for the XVI–XVIIIth Centuries, and very disturbing for the times of the Enlightenment and de Revolution, reflecting the "abstract philosophical ideas".

[81] Neculai Iorga, recenzie asupra sintezei lui A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, în „Arhiva...", IV, 9 și 10, septembrie și octombrie 1893, p. 545–553.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IOAN-AUREL POP[*]
ALEXANDRU SIMON[**]

DE LA RAGUZA LA ROMA: ÎNĂLȚAREA APUSEANĂ A LUI ȘTEFAN CEL MARE (1474–1475)

Două scrisori, emise concomitent, la 6 martie 1476, și în același loc, la Bologna, relatează cam același lucru (dar cu alte cuvinte), anume: înfrângerea recentă a turcilor în „Țara Românească", adică în Moldova, numită *Valachia*[1]; trecerea, în ziua emiterii scrisorii, prin Bologna a 12 cavaleri români (valahi) și unguri, care mergeau la Roma, la Jubileu; după câte spuneau, ei chiar și participaseră la acea bătălie din *Valachia*.

Faptul că unii români se duceau periodic (nu doar cu ocazia Jubileelor[2]) la Roma nu este de mirare. Flavio Biondo (1392–1463), secretar apostolic și erudit umanist, scria despre români, pe la 1452–1453, următoarele:

> Iar dacii ripensi (dacii de pe mal) sau românii din regiunea Dunării, care, de asemenea, se află în vecinătate, dovedesc prin vorbire originea lor romană ca pe un lucru de cinste, [origine] pe care o pun în evidență și o invocă; pe aceștia [pe români], venind anual la Roma și la mormintele apostolilor în calitate de creștini catolici, ne-am bucurat cândva de a-i fi auzit că vorbesc astfel încât cele ce spun, potrivit tradiției populare și comune a neamului lor, sunt o gramatică rustică răspândind savoare de latinitate [...][3].

---

[*] Președintele Academiei Române, prof. dr. Universitatea „Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca.
[**] Cercetător științific gradul I, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca.

[1] Pentru mai multe detalii: I.-A. Pop, Al. Simon, *Regii Bosniei și ai Valahiei la Jubileul de la Roma (1475)*, în *AARMSI*, seria a V-a, XXXV (2015–2020), p. 9–28.

[2] În tradiția veche ebraică, Anul Jubiliar era celebrat la fiecare 50 de ani și avea ca scop refacerea egalității între toți copiii lui Israel. Jubileul se ținea, prin urmare, o dată la 50 de ani și le amintea bogaților că va veni un timp când sclavii israeliți vor deveni din nou egalii lor și vor putea să își reclame drepturile. Tradiția creștină occidentală a Anilor Sfinți a început în 1300, când papa Bonifaciu al VIII-lea a dorit să se țină un astfel de eveniment numit Jubileu în fiecare secol. De la 1475 încoace, pentru a permite fiecărei generații (o generație fiind estimată la 25–30 de ani) să aibă parte de cel puțin un An Sfânt, jubileele ordinare au fost fixate spre celebrare la fiecare 25 de ani. Dar, în afara acestui ritm, puteau fi anunțate și jubilee extraordinare, atunci când existau evenimente capitale, ceea ce s-a și întâmplat de-a lungul timpului.

[3] [...] *Et qui e regione Danubio item adiacent Ripenses Daci, sive Valachi, originem, quam ad decus prae se ferunt praedicanteque Romanam, loquela ostendunt, quos catholicae christianos Romam quotannis et Apostolorum limina invisentes, aliquando gavisi sumus ita loquentes audiri, ut, quae vulgari communique gentis suae more dicunt, rusticam male grammaticam redoleant latinitatem* […] (*Ad Alphonsum Aragonensem serenissimum regem de expeditione in Thurcos Blondus Flavius Forliviensis*, în *Scritti inediti e rari di Flavio Biondo* (= *Studi e testi*, XLVIII), ediție Bartolomeo Nogara, Roma, 1927, p. 45; vezi Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1993[2], p. 56–57; Șerban Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988, p. 226; Ioan-Aurel Pop, *De la romani la români. Pledoarie pentru latinitate*, București, Chișinău, 2019, p. 197–198).

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LVIII, 2021, p. 31–48

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. Căsătorii și coroane

Autorul celei mai detaliate scrisori trimise din Bologna la Milano în ziua pomenită (6 martie 1475) a fost educatul notar bolognez Georgio de Paxellis (Giorgio Pasellis)[4], fost comisar milanez la Lugano și guvernator al Corsicii[5]. Cea de-a doua scrisoare, trimisă tot atunci și tot lui Galeazzo Maria Sforza, ducele de Milano, a fost semnată de Carlo Visconti[6], un experimentat diplomat care controla și tiparul milanez pentru ducele său[7]. Pasellis și Visconti erau principalele figuri ale „echipei" milaneze staționate la Bologna[8], a cărei seniorie, disputată după 1347 de Papalitate și de Ducatul de Milano, îl avea în primăvara anului 1475 în frunte pe Ioan al II-lea Bentivoglio, soțul Ginevrei, fiica nelegitimă a lui Alexandru Sforza, fratele lui Francesco Sforza (și, astfel, vara primară a ducelui Galeazzo Maria)[9]. Misiunea principală a „echipei" milaneze de la Bologna era să adune mercenari spre a lupta pentru Burgundia, vechiul adversar și proaspătul aliat al Milanului prin tratatul de la Moncalieri, din ianuarie 1475[10].

În urmă cu nici doi ani, Visconti, coordonatorul misiunii milaneze de la Bologna, jucase un rol important în eșecul negocierilor, din *Reichstag*-ul de la Trier, dintre Carol Temerarul, ducele Burgundiei, și împăratul Frederic al III-lea de Habsburg (septembrie – noiembrie 1473)[11]. Miza negocierilor fusese obținerea unei coroane regale din partea împăratului pentru Carol[12]. Acea coroană a fost pierdută. Visconti susținea că-i spusese doctorului portughez al lui Frederic că Maria, fiica lui Carol, nu era sănătoasă[13]. Ca urmare, Frederic nu ar mai fi fost de acord să-și căsătorească fiul, Maximilian, cu Maria. Frederic a părăsit atunci în grabă Trier-ul, rupând orice legătură cu acest Carol. Tabloul politic (și matrimonial) era, totuși, mai complicat.

Ducatul de Milano era aliatul tradițional al Franței lui Ludovic al XI-lea (alianța avea însă un punct vulnerabil, Savoia, vizată de ambii parteneri)[14]. Ludovic era adversarul lui Carol. Ducatul de Milano era un fief imperial. Problema a persistat până la

[4] *La società dei notai di Bologna*, editor Giorgio Tamba, Roma, 1988, p. 219, 222, 224, 228.

[5] Paul Schaefer, *Il Sottoceneri nel Medioevo. Contributo alla storiadel Medioevoitaliano*, Lugano, 1954, p. 361–362; Laura Balletto, *Sullefonti notarili per la storia della Corsica*, în „Archivio Storico Italiano", CXXXVI (1978), 1, p. 89–112, la p. 107–108.

[6] Lydia Cerioni, *La Diplomazia sforzesca nella seconda metà del Quattrocento e i suoi cifrari segreti*, I, Roma, 1970, p. 252–253.

[7] Fabio Cusin, *Impero, Borgogna e politica italiana. L'incontro di Treveri del 1473*, în „Nuova Rivista Storica", XX (1934), p. 34–57, la p. 39; Giovanni Bonifati, *Dal libro manoscritto al libro stampato: Sistemi di mercato a Bologna e Firenze agli albori del capitalismo*, Torino, 2008, p. 165–166.

[8] Pentru funcționarea acestor misiuni: Paolo Margaroli, *Diplomazia e stati rinascimentali. Le ambascerie sforzesche fino alla conclusione della Lega italica (1450–1455)*, Firenze, 1992.

[9] Cecilia M. Ady, *The Bentivoglio of Bologna: A Study in Despotism*, Oxford, 1937; Gaspare de Caro, *Giovanni Bentivoglio*, în *Dizionario Bibliografico degli Italiani*, VIII (1966), sub voce.

[10] Vezi *Dépêches des ambassadeurs milanais sur les campagnes de Charles le Hardi, duc de Bourgogne, de 1474 à 1477*, editor Frédéric Jean Charles de Gingins-La-Sarra, II [*1476–1477*], Paris, Genève, 1858, nr. 159, p. 37–38 (raport trimis tot din Bologna, la 8 aprilie 1476).

[11] Richard J. Walsh, *Charles the Bold and Italy: Politics and Personnel*, ediție Cecil H. Clough, Liverpool, 2005[2], p. 208–209, 227–228; Jane Black, *Absolutism in Renaissance Milan: Plenitude of Power under the Visconti and the Sforza. 1329–1535*, Oxford, 2009, p. 82.

[12] Graeme Small, *Of Burgundian Dukes, Counts, Saints and Kings (14 C.E. – c. 1520)*, în *The Ideology of Burgundy: The Promotion of National Consciousness. 1364–1565*, editori D'Arcy Jonathan Dacre Boulton, Jan R. Veenstra, Leiden, Boston, 2006, p. 151–194, la p. 174–175; Heribert Müller, *Warum nicht einmal die Herzöge von Burgund das Königtum erlangen wollten und konnten: um 1473*, în idem, *Frankreich, Burgund und das Reich im späten Mittelalter. Ausgewählte Aufsätze*, Tübingen, 2011, p. 421–462, aici p. 423, 453.

[13] Robert Vaughan, *Charles the Bold: The Last Valois Duke of Burgundy*, Woodbridge, 2002[2], p. 153–154.

[14] Vincent Ilardi, *France and Milan, the Uneasy Alliance (1452–1466)*, în *Gli Sforza a Milano e in Lombardia e i loro rapporti con gli stati italiani ed europei (1450–1535)*, Milano, 1982, p. 415–447.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

căsătoria lui Maximilian I de Habsburg cu Bianca Maria Sforza, fiica lui Galeazzo Maria (1493), fosta soție (prin procură) a lui Ioan, unicul fiu (nelegitim) al lui Matia Corvin (născut, tocmai, în aprilie 1473)[15]. Ca și tatăl său, Francesco (mort în 1466), Galeazzo Maria era preocupat să-și obțină recunoașterea domniei din partea lui Frederic[16]. Din această cauză, ducele trebuise să refuze o uniune matrimonială a Casei sale cu Matia Corvin, dușmanul împăratului (în mare măsură, Frederic însuși îi ceruse lui Carol întâlnirea de la Trier, din 1473, de teama unei alianțe burgundo-ungare împotriva Casei de Habsburg)[17].

În acel timp (noiembrie 1473), aidoma regelui Cazimir al IV-lea al Poloniei[18], Frederic (căruia Carol îi promisese și că va pleca în cruciadă în schimbul unei coroane regale), se încăpățânase să creadă că Viena ținea „Valahia", prin „căpitanul său", Ștefan al III-lea cel Mare, împotriva lui Matia[19]. În august 1473, după propriile sale spuse, Cazimir conta împotriva lui Matia pe „marele valah" (*der grosse Walache*), adică Ștefan cel Mare, și pe elitele/stările din Transilvania (*die hern und stet in Sibenburgen*). Iar Matia era amenințat, pe deasupra, dinspre Adriatică de Regatul de Neapole[20], „straniul aliat" al Milanului[21].

În termen de niciun an, regele Matia a scăpat din împresurare, rând pe rând, datorită lui Ștefan (fiindcă domnul român a rămas de partea regelui și a intrat în luptă împotriva lui Mehmed al II-lea[22]), datorită Veneției (republica, depășită complet în războiul cu sultanul, a acceptat să-l sprijine și să-l finanțeze pe Matia, dacă acesta lupta contra Porții)[23] și datorită lui Sixt al IV-lea (papa a mediat contractarea căsătoriei între fiul lui Iancu de Hunedoara și Beatrice, fata lui Ferdinand de Aragon, regele Neapolelui)[24].

---

[15] D. M. Bueno de Mesquita, *Gian Galeazzo Visconti, Duke of Milan (1351–1402): A Study in the Political Career of an Italian Despot*, Cambridge, 1941, p. 154–173.

[16] F. Cusin, *L'impero e la successione degli Sforza ai Visconti*, în „Archivio Storico Lombardo", LXII (1936), p. 1–116.

[17] Attila Bárány, *Matthias Corvinus and Charles the Bold*, în „Chronica", XII (2012), p. 69–88, la p. 76–77.

[18] Felix Priebatsch, *Politische Correspondenz des Kurfürsten Albrecht Achilles, 1470–1486* (= „Publikationen aus den Königlichen Preußischen Staatsarchiven", LIX), I, *1470–1474*, Leipzig, 1894, nr. 660, p. 556 (*cf*. Șerban Papacostea, *Politica externă a lui Ștefan cel Mare: opțiunea polonă (1459–1472)*, în *SMIM*, XV (2007), p. 13–28, la p. 21–22).

[19] Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Handschriftensammlung, Hs. W[eiss]. 529, f. 261^{r} (6 noiembrie 1473; editat în *RegestenKaiser Friedrich III. (1440–1493). Nach Archiven und Bibliotheken geordnet* (= J. F. Böhmer, *RegestaImperii*, XIII), editori-generali Heinrich Koller, Paul-Joachim Heinig, Alois Niederstätter, supl. II-1, *Das Taxregister der römischen Kanzlei 1471–1475 (Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien*, Hss. weiss 529 und weiss 920*)*, editori P.-J. Heinig, Ines Grund, Wien, Köln, Graz, 2002, nr. 3539, p. 523).

[20] Luka Spoljarić, *Nicholas of Modruš and his „De Bellis Gothorum": Politics and National History in the Fifteenth-Century Adriatic*, în „Renaissance Quarterly", XCII (2019), p. 457–491.

[21] Paul M. Dover, *Royal Diplomacy in Renaissance Italy: Ferrante d'Aragona (1458–1494) and his Ambassadors*, în „Mediterranean Studies", XIV (2005), p. 57–94. Folosim aici fericita formulă întrebuințată de către Gyula Rázsó pentru a defini relația dintre Veneția și Ungaria, sub Iancu de Hunedoara și Matia Corvin: *una strana alleanza*.

[22] Ovidiu Cristea, Nagy Pienaru, *Țara Românească, Moldova și Bătălia de la Baskent*, în „Analele Putnei", VIII (2012), 1, p. 17–36; Al. Simon, *Habsburgs, Jagiellonians and Crusading: The Wallachian Case in the 1470^{s}*, în *The Jagiellonians in Europe: Dynastic Diplomacy and Foreign Relations*, editor A. Bárány, Debrecen, 2016, p. 53–68.

[23] *I viaggi degli ambasciatori veneti Barbaro e Contarini*, ediție Laurence Lockhart, Raimondo Morozzo della Rocca, Maria-Francesca Tiepolo, Roma, 1973, p. 12–13, 268–269, 299–300; Oliver-Jens Schmitt, *Das venezianische Albanien, 1392–1479*, München, 2001, p. 622–628.

[24] Regatul Neapolelui era un fief pontifical, parte a „Patrimoniului Sfântului Petru" (*Patrimonium Sancti Petri*), așa cum ducatul milanez era un fief imperial. Legitimitatea domniei la Neapole a lui Ferdinand, fiul nelegitim al lui Alfonso al V-lea (urcat pe tron în același an cu Matia, în 1458), a fost contestată în mod constant de către Angevinii din Franța (Francesco Storti, *La più bella guerra del mundo. La partecipazione delle popolazioni alla guerra di successione napoletana (1459–1464)*, în *Medioevo, Mezzogiorno, Mediterraneo. Studi in onore di Mario Del Treppo*, editori Gabriella Rosetti, Giovanni Vitolo, I, Napoli, 2000, p. 325–346).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Răsturnarea de situație a complicat poziția Milanului, care, în plus, sprijinise alegerea lui Sixt al IV-lea ca papă (1471)[25] și care se temea de orice întărire a puterii Republicii Sfântului Marcu[26]. Din acest motiv, în iarna anului 1474–1475, atenția ducatului lombard, nevoit să suspende vechea relație cu Franța și să se alieze cu Burgundia[27], era mai mult ca oricând ațintită asupra hotarelor dintre Ungaria și Imperiul Otoman[28].

În acest context, în 6 martie 1475, românii lui Ștefan cel Mare au trecut prin Bologna în drumul lor spre Roma, unde-i duceau papei Sixt al IV-lea părți din prada luată de domnul Moldovei după victoria sa de la Vaslui asupra armatei otomane (10 ianuarie 1475)[29]. Reprezentanții Milanului la Bologna s-au grăbit să-l anunțe pe ducele Galeazzo Maria Sforza despre aceste noutăți. Din cauza practicilor și a stilului propagandei Veneției[30], ducele Sforza, pe bună dreptate, se îndoia mult de veridicitatea veștilor asupra victoriei lui Ștefan cel Mare, ajuns principalul „agent" al Republicii la granițele europene ale Porții[31]. Datele furnizate ducelui milanez în raportul cel mai amplu sunt elocvente[32].

II. Oamenii de la Vaslui

Autorul acestui raport, Giorgio Pasellis (Georgio de Paxellis), nu era într-o poziție prea favorabilă, după cum se vede chiar de la începutul scrisorii:

> Prealuminate Principe și Preaînalte Doamne, Domn al meu unic, eu, umil și mereu servil, cu obișnuita plecăciune etc., nu i-am scris de ceva timp Excelenței Voastre, pentru că nu s-a ivit vreun motiv și încă pentru că cred că, la nevoie, Măritul Domn domnul Roberto[33], și încă referentul Prealuminatei Voastre Domnii[34] vă scriu zi de zi [...].

---

[25] Egmont Lee, *Sixtus IV and Men of Letters*, Roma, 1978, p. 31–32. Atât în raport cu Moldova (datorită porturilor ei genoveze), cât și în relație cu Milano (al cărui fief era Genova), trebuie reamintit aici și că papa Sixt al IV-lea (Francesco della Rovere) era genovez.

[26] Vezi temerile și insinuările în acest sens din vremea lui Pius al II-lea și a lui Francesco Sforza, în Ludwig von Pastor, *Acta inedita historiam pontificium romanorum praesertim saec. XV, XVI, XVII illustrantia*, I, *1376–1464*, Freiburg-in-Breisgau, 1904[2], nr. 127, p. 162; nr. 132, p. 170.

[27] O bună parte din rapoartele trimise din Veneția la Milano au făcut obiectul unei teze de doctorat, nepublicată și inaccesibilă astăzi: G. Daniele, *Le informazioni sui turchi e il Levante attraverso gli ambasciatori sforzeschi a Venezia durante il regno di Maometto II (1451–1481)*, I–III, Milano, 1988–1989 (Margaroli, *Diplomazia e stati*, p. 102; *cf.* Patrizia Meli, *Il mondo musulmano e gli ebrei nelle corrispondenze fiorentine da Napoli*, în *Poteri, relazioni, guerra nel regno di Ferrante d'Aragona. Studi sulle corrispondenze diplomatiche*, editori Francesco Senatore, F. Storti, Napoli, 2011, p. 291–350, la p. 291, nota 1).

[28] Însumarea tuturor documentelor din anii 1475–1476, păstrate în Archivio di Stato di Milano, Milano (ASM) și în Archivio Ducale Sforzesco (ADS), seria Potenze Estere (mai ales fondurile *Roma* și *Venezia*), arată că, în acest răstimp, nu a trecut aproape nicio zi fără vreo veste ori vreun zvon privitor la Mehmed al II-lea sau la principii din vecinătatea acestuia.

[29] Jan Długosz, *Annalesseu cronicae incliti Regni Poloniae* (= *Jan Dlugosii Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia*, XI–XIV), ediție Alexander Przezdziecki, IV, Kraków, 1887 (*Długosz*), p. 622.

[30] Pentru contextul în care veștile asupra victoriei de la Vaslui au ajuns în Peninsula Italică, vezi Al. Simon, *Anti-Ottoman Warfare and Crusader Propaganda in 1474: New Evidences from the Archives of Milan*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XLVI (2007), 1–4, p. 25–39.

[31] I.-A. Pop, Al. Simon, *Ungaria et Valachia: promisiunile valahe ale Republicii Sfântului Marcu din anii 1470*, în *RI*, NS, XXV (2015), 1–2 [2016], p. 5–66.

[32] Ambele rapoarte se păstrează în ASM, ADS, Potenze Estere, *Romagna*, cart. 184. *1475*, fasc. 3. *Marzo*.

[33] Este vorba de cunoscutul condotier Roberto Sanseverino de Aragon (1418–1487), alături de care autorul raportului servise la Lugano în urmă cu aproape zece ani, imediat după moartea ducelui Francesco Sforza (martie 1466). Pentru cariera acestui *condottiere*, a se vedea Alessio Russo, *Roberto Sanseverino d'Aragona*, în *Dizionario Biografico degli Italiani*, XC (2017), *sub voce*. Moartea lui Roberto – trecut între timp în slujba Veneției, în bătălia de la Calliano (10 august 1487), terminată cu victoria oștii Tirolului – a fost celebrată pe cenotaful (sarcofagul) împăratului Maximilian I de Habsburg din biserica Curții de la Innsbruck.

[34] „Referentul" era amintitul Carlo Visconti, pe care autorul raportului (Georgio de Paxellis, mult mai în vârstă) nu-l avea la inimă (după cum se vede și din tonul raportului lui Visconti de mai jos).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din acest motiv, sosirea românilor și ungurilor la Bologna a fost o gură de aer pentru Pasellis, mai ales că ducele de Milano nu se încredea în veștile din Răsărit, vești pe care acum Pasellis le putea confirma:

> Să creadă Domnia Voastră în înfrângerea turcilor în Țara Românească, despre care Domnia Voastră a fost avizată pe mai multe căi. Dar, pentru că pe-aici astăzi au trecut circa doisprezece cai cu unguri și români, care se duc la Roma la Jubileu și dintre care români o parte s-au aflat la zisa bătălie, cu care eu am vorbit, vrând eu să cumpăr de la ei un cal turcesc cucerit din bătălie, mi-a părut, ca să-mi fac datoria, să o avizez pe Prealuminata Voastră Domnie despre ceea ce am aflat de la ei [...].

Unele informații erau perfect credibile și chiar adevărate (de pildă, cele legate de operațiunile militare), atât cât ne permit sursele de epocă să vedem:

> Ei zic că au trecut deja mai mult de trei luni[35] de când o foarte mare mulțime de turci au venit în Țara Românească și au trecut timp de o lună prin mare parte din Țara Românească, făcând foarte mari pagube, și că, în acest timp, zișii români și-au făcut o armată de șaizeci de mii de români pedeștri și călare și s-au dus să-i găsească pe zișii turci și, la început, le-au blocat o trecătoare, ca să nu poată să fugă și să se întoarcă înapoi, și apoi au fost în mâinile lor în bătălie, care a durat trei zile și trei nopți încontinuu, când nu au făcut altceva decât să lupte între ei și, în fine, zișii turci au fost învinși [...].

Altele erau exagerări străvezii[36], mai ales în cazul efectivelor și, cu precădere, în cel al numărului victimelor de la Vaslui:

> [...] și au murit circa o sută șapte mii de turci și circa două mii de români, și apoi, după zisa înfrângere, zișii români urmăriră prin zisa Țară Românească, timp de cincisprezece zile, pe mulți turci care erau fugiți și ascunși, pe care i-au omorât pe toți, în afară de cincisprezece căpitani turci, pe care i-au salvat ca prizonieri, între care este unul pe care îl cheamă Pașa[37], [...] că pe Dunăre au fugit circa zece mii de turci, și spun ca nu s-a mai văzut o mai mare mulțime de corpuri moarte ca aceasta și că românii au făcut un foarte mare câștig din lucruri, arginți, mulți denari și cai [...].

Românii evitau însă să pretindă zvonita capturare ori chiar ucidere a unui fiu de-al lui Mehmed al II-lea[38] („Și spun că nu au prins și nici nu au omorât pe fiul sultanului [...]"), ceea ce până urmă îi avantaja, deoarece credibiliza (atât cât se putea) numărul turcilor căzuți în bătălie și valoarea prăzii de război luate de la aceștia. Astfel, „al Prealuminatei Domnii a Excelenței Voastre servitor și sclav[39] perpetuu și drept, preacredinciosul George de Paxellis" își putea încheia triumfător raportul:

---

[35] Pentru cronologia evenimentelor: Al. Simon, *În jurul bătăliei de la Vaslui (1474–1475). Considerații asupra relațiilor dintre Moldova, Țara Românească și Regatul Ungariei*, în *SUBB. Historia*, XLIX (2004), 2, p. 3–26, la p. 8–11.

[36] Pentru practica exagerărilor de la acea vreme: O. Cristea, *The Aftermath of a Victory: An Episode of Stephen the Great's Diplomacy after the Battle of Vaslui (10 January 1475)*, în „Banatica", XXVIII (2018), p. 453–463.

[37] Ar putea să fie vorba despre Ali Mihaloğlu, beiul de Vidin și Smederevo. Acesta arsese Oradea în februarie 1474, în replică la sprijinul dat de Matia lui Ștefan, care invadase Țara Românească, fidelă lui Mehmed (Aurel Decei, *Incursiunea (Akîn) a lui Mihaloglu Ali Beg asupra Orăzii în anul 1474, pe temeiul istoriei lui Ibn Kemal*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, editor Nicolae Edroiu, Cluj, 1974, p. 296–301). Ipoteza este viabilă prin faptul că Soliman Pașa, beglerbeiul Rumeliei, comandantul armatei otomane trimise împotriva lui Ștefan, reușise să fugă peste Dunăre și deoarece rapoartele asupra sorții lui Ali, pretinsă rudă a Huniazilor, sunt contradictorii după bătălia de la Vaslui.

[38] De la 1474, Mehmed al II-lea mai avea numai doi fii în viață, anume Baiazid (al II-lea) și Djem.

[39] Pentru diplomatica milaneză, a se vedea Federico Piseri, *Filius et Servitor. Evolution of Dynastic Consciousness in the Titles and Subscriptions of the Sforza Princes' Familiar Letters*, în „The Court Historian", XXII (2017), 2, p. 168–188.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Aceasta este esența a ceea mi-au spus zișii români care s-au aflat la zisa înfrângere a turcilor. Preaînălțatul Dumnezeu să fie întotdeauna lăudat și slăvit! Mă plec, asta știu și pot spune din inimă Prealuminatei Voastre Domnii, căreia i-am fost și îi sunt slugă și servitor credincios, datorită beneficiilor pe care le-am primit de la aceasta, care este demn să-mi comande, față de care voi fi mereu gata să mă supun cu credință [...].

Cel de-al doilea raport, din aceeași dată (6 martie 1475), al rivalului lui Pasellis, Carlo Visconti, era mai restrâns, mai sec și se referea și la politica italiană. Raportul începea, însă, cu înfățișarea întâlnirii cu trimișii unguri și români:

> Au trecut pe aici anumiți unguri și români, care (dacă lor li se poate da crezare) zic că s-au aflat de față la înfrângerea pe care au suferit-o turcii în Țara Românească. Povestesc lucrul în acest fel: că fiind intrată o mare multitudine de turci în zisa provincie, cei din țară se puseră la un loc și închiseră pasurile ca să nu poată fugi, apoi avură de-a face împreună [se bătură] și i-au rupt și au omorât mai mult de o sută de mii și puțini dintre ei [români] muriră, din care treabă românii au rămas mult mai bogați decât erau. Ei adaugă că au luat în prinsoare cincisprezece căpitani turci, pe care i-au păstrat vii, ca și șeful lor, care se cheamă Pașa [...].

Visconti încheia aproape plictisit: „Din acestea, va face Excelența voastră acea judecată și estimare care îi va părea dreaptă [...]". El era mult mai interesat de „combinațiile politice" milaneze pe care credea că le putea influența datorită unei recente întâlniri cu fratele unui vestit condotier, fugit din serviciul Milanului:

> Un frate al domnului Cola Gaetano[40], care a venit de curând aici ca să studieze, zice că a plecat cam de o lună de acasă, l-a lăsat pe domnul Cola bolnav, cu gândul de a vrea să vină la acest Sângeorz (Sfântul Gheorghe, 23 aprilie)[41] s-o viziteze pe Domnia Voastră. Dacă asta e adevărat, cred că el știe asta din altă parte, pentru că și eu am vrut să vă scriu chiar ceea ce am înțeles de la fratele respectiv[42], care, tocmai din respect pentru Excelența Voastră, a venit să mă viziteze [...].

Cu toate acestea, tonul sec al lui Visconti, pus în balanță cu entuziasmul lui Pasellis, ne arată că nu prea mai erau multe de dezbătut în legătură cu victoria asupra turcilor, raportată nu doar de către români, ci și de către ungurii care-i însoțeau, după cum a precizat însuși Visconti.

Pasellis și Visconti deopotrivă, când raportau înfruntarea propriu-zisă din Răsărit, îi pomeneau numai pe români printre învingători, neamintindu-i și pe unguri, deși

[40] Nicola Gaetani (Caetani) de Sermoneta (c. 1440–1494), cel mai mare dintre copiii lui Onorato al III-lea (c. 1421–1479) și ai Caterinei Orsini, s-a căsătorit la rândul său cu o Orsini, cu Eleonora (ante 1478). În acel an, 1475, Nicola a fost investit drept senior de Monteroduni, lângă Isernia, de către Ferdinand de Aragon, regele Neapolelui (Lorenzo Giustiniani, *Dizionario geografico-ragionato del Regno di Napoli*, VI, Napoli, 1803, p. 123). Nicola intrase în serviciul Milanului în 1468, după alungarea sa din Regatul Neapolelui. A fugit apoi de la Milano, în al cărui serviciu încerca să se întoarcă la începutul lui 1475. Din 1465, culta Ippolita Maria, fiica lui Francesco Sforza și sora lui Galeazzo Maria, era căsătorită cu Alfonso, ducele Calabriei, întâiul născut al lui Ferdinand de Aragon (Jane Stevenson, *Women Latin Poets: Language, Gender, and Authority, from Antiquity to the Eighteenth Century*, Oxford, 2005, p. 172).

[41] 23 aprilie. În Evul Mediu era sărbătoarea la care începea oficial „sezonul de război".

[42] Nicola avea doi frați: Giacomo (1449–1500), viitor protonotar apostolic, și Guglielmo (1465–1519), viitor duce de Sermoneta. Cel din urmă era prea mic în 1475 spre a fi trimis de către fratele său mai mare în misiune. Fratele care-l abordase pe Visconti, a fost Giacomo/Gaspare de Caro (Guglielmo Caetani, *Gaspare de Caro*, în *Dizionario Bibliografico degli Italiani*", XVI (1973), *sub voce*. Este ciudat că Visconti nu i-a spus pe nume în raportul său.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

supușii regelui Matia (precum, probabil, și ungurii sosiți alături de români la Bologna) luptaseră și ei la Vaslui[43]. Cu atât mai remarcabile devin pierderile umane anunțate de „valahii" peregrini, adică 107 000 de turci și doar 2 000 de creștini. Este limpede că exagerările asociate victoriei de la Vaslui nu au fost rodul propagandei lui Matia, cum s-ar putea crede[44], ci au pornit din însăși Suceava lui Ștefan, monarhul huniad doar „completând" datele pe partea sa regală. Este vorba, până la un punct, de o acțiune firească a lui Matia, care, de bine, de rău, îl sprijinise pe Ștefan în lupta acestuia cu Mehmed, începută în noiembrie 1473. Iar la nici cinci zile de la rapoartele milaneze din Bologna, pleca din Roma la Mantova vestea că Matia îl și răsplătise „regește" pe Ștefan.

III. Încoronarea regală la Roma a „ducelui Ștefan voievod"

La 11 martie 1475, Giampietro Arrivabene, viitor episcop de Urbino, educat de umanistul Francesco Filelfo[45], îi scria din Roma marchizului Ludovico al III-lea *il Turco* Gonzaga[46]. Arrivabene îi servea acestuia drept ambasador la curia papală[47], unde îi slujea și drept secretar fiului lui Ludovico, cardinalul Francesco Gonzaga[48]. Francesco fusese printre primii care aflase despre cele „21 660" de victime făcute de Vlad Țepeș la Dunăre la începutul anului 1462[49].

Raportul lui Arrivabene era, în esență, o sinteză a complicațiilor adriatice care legau Peninsula Italică de cea Balcanică la vremea bătăliei de la Vaslui[50]. Stilul concis, aproape telegrafic, al scrisorii trimise de el lui Ludovico demonstrează, pe de o parte, profesionalismul lui Arrivabene, iar, pe de altă parte, relevă o rețea complexă de alianțe și informații[51].

Arrivabene începea prin a-i anunța stăpânului său moartea amantei prefectului Romei, Giovanni della Rovere, nepotul papei Sixt al IV-lea[52]. Răposata fusese fiica nelegitimă (necunoscută anterior) a regelui Neapolelui, Ferdinand de Aragon[53]. În antu-

[43] Participarea supușilor regelui Matia la bătălia de la Vaslui este incontestabilă. Nu se știe, însă, câți dintre aceștia erau secui, care aveau un regim particular, și câți erau oșteni din oastea propriu-zisă a voievodului Transilvaniei, Balázs Magyar.

[44] Ștefan S. Gorovei, *Informație, propagandă, mistificare: scrisoarea din 25 ianuarie 1475*, în „Analele Putnei", III (2007), 2, p. 21–26.

[45] Foarte legat de curtea de la Mantova (Alessandro Luzio, Rodolfo Renier, *I Filelfo* e *l'umanesimo alla corte dei Gonzaga*, în „Giornale Storico della Letteratura Italiana", XVI (1890), p. 119–127), Filelfo îl numea cu afecțiune *Eutichius* pe Giampietro (Giovanni Pietro) Arrivabene (adică „fericitul", *Eutyches* fiind un nume tipic pentru liberții din Imperiul Roman). Francesco Filelfo îl socotea pe Arrivabene și *humanissimus* în scrisoarea trimisă în ianuarie 1467 fostului său elev (*Francisci Philelfi Epistolarum Familiarium Libri XXXVIII*, Veneția, 1502, f. 195ᵛ).

[46] Pentru bogata literatură asupra lui Ludovico: Isabella Lazzarini, *Ludovico III Gonzaga, marchese di Mantova*, în *Dizionario Bibliografico degli Italiani*, LXVI (2006), *sub voce*.

[47] Pentru cariera lui Giampietro: David S. Chambers, *Giovanni Pietro Arrivabene (1439–1504): Humanistic Secretary and Bishop*, în „Aevum", LVIII (1984), 3, p. 397–438.

[48] I. Lazzarini, *Francesco Gonzaga*, în *Dizionario Bibliografico degli Italiani*, LVII (2002), *sub voce*. Ca și Arrivabene, Francesco și-a început cariera romană la congresul de la Mantova (1459–1460).

[49] Archivio di Stato di Mantova, Mantova (ASMa), Archivio Gonzaga (AG), E. Affari esteri, XXV. *Roma*, busta 834. *1404–1499*, nenumerotat (30 martie 1462).

[50] Norman Housley, *Christendom's Bulwark: Croatian Identity and the Response to the Ottoman Advance, Fifteenth to Sixteenth Centuries*, în *Transactions of the Royal Historical Society*, seria a VI-a, XXIV (2014), p. 149–164; Spoljarić, *Nicholas of Modruš*, p. 457–491.

[51] În relație cu Mantova, a se vedea vechea lucrare a lui G[iovanni]. B[runo]. Picotti, *La dieta di Mantova e la politica dei Veneziani* (= „Miscellanea di Storia Veneta", III, 4), Venezia, 1912.

[52] *La quercia dai frutti d'oro. Giovanni Della Rovere (1457–1501) e le origini del potere roveresco*, editori Marinella Bonvini Mazzanti, Gilberto Piccinini, Ancona, 2004.

[53] Ernesto Pontieri, *Per la storia di Ferrante I d'Aragona re di Napoli*, Roma, 1969, p. 1–58.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rajul papei, se discuta ca una din fiicele încă necăsătorite ale cumnatului lui Ferdinand, Giovanni Francesco Marzano, principele de Rossano[54], să-i fie dată prefectului pe mână (el era logodit din vara anului 1474 cu Giovanna, fiica de 11 ani a ducelui de Urbino, Federico de Montefeltro[55]). Două dintre fetele cumnatului regelui Neapolelui (soția lui Marzano era Eleonora Diana, sora lui Ferdinand) fuseseră deja căsătorite în Peninsulă: Maria, cu ducele de Amalfi, Antonio Todeschini-Piccolomini, nepotul papei Pius al II-lea[56], și Camilla, cu seniorul de Pesaro, Costanzo Sforza, vărul primar al ducelui de Milano, Galeazzo Maria[57]. O a treia, Margareta, îl luase, în luna mai 1474, de soț pe Vlatko Košaca, (co-)ducele de „Sfântul Sava" (adică Herțegovina), fratele reginei-văduve a Bosniei, Caterina Košaca (Tomaš)[58].

În aceste condiții, saltul făcut apoi de Arrivabene în raport era de fapt o trecere (nu o pomenea pe Francesca[59] între fetele măritate ale lui Marzano, dorind să separe subiectele majore din misivă). După prezentarea aranjamentelor matrimoniale, Arrivabene îi anunța marchizului Ludovico (care intermediase încă de la 1470 contacte între Caterina, Margareta, Vlatko și Mehmed al II-lea)[60] sosirea peste patru zile la Roma a viitorului rege al Bosniei: „ducele Ștefan voievod". Fiind limpede cine era Ștefan, reamintim aici cunoscuta formulare a papei Sixt al IV-lea, din aprilie 1476 (când Ștefan al Moldovei era în plin conflict diplomatic cu Matia al Ungariei): [...] *dilectum filium nobilem virum Stephanum Wayvode Ducem Moldaviae* [...][61].

„Ducele Ștefan" fusese numit rege de Matia, regele Ungariei, redevenit suzeranul *de iure* al Bosniei în decembrie 1463 (fiul vitreg, adoptat, al Caterinei, Ștefan Tomašević, fusese decapitat de Mehmed)[62]. Totodată, la vremea raportului lui Arrivabene, Ferdinand de Aragon îl acceptase deja pe Matia drept ginere, la intervenția papei Sixt al IV-lea (septembrie 1474)[63].

Acesta era contextul în care, la Roma, se aștepta ca Sixt al IV-lea să-l încoroneze pe „ducele Ștefan voievod" rege (și), deoarece băiatul lui Ștefan Tomaš și al Caterinei se turcise recent, devenind Isak Beg Kralević, fost Sigismund Tomašević[64]. Conform lui

[54] E. Pontieri, *La Calabria a metà del secolo XV e le rivolte di Antonio Centelles*, Napoli, 1963; Patrizia Sardina, *Marino Marzano*, în *Dizionario Bibliografico degli Italiani*, LXXI (2008), *sub voce*.

[55] Benedetta Borello, *Giovanna di Montefeltro*, în *Dizionario Bibliografico degli Italiani*, LXXVI (2012), *sub voce*. Vezi și Marcello Simonetta, *The Montefeltro Conspiracy*, New York, 2008.

[56] Maria, soția lui Antonio încă din 1461, a fost socotită fiica lui Ferdinand de Aragon și a amantei sale Diana Guardato (Ilaria Puglia, *I Piccolomini d'Aragona duchi di Amalfi (1461–1610). Storia di un patrimonio nobiliare*, Napoli, 2005, p. 19–24). Ipoteza trebuie respinsă.

[57] Nunta a fost celebrată la două luni după raportul lui Arrivabene (*A Renaissance Wedding: The Celebrations at Pesaro for the Marriage of Costanzo Sforza and Camilla Marzano D'Aragona, 26–30 May 1475*, editori Jane Bridgeman, Alan Griffiths, London, Turnhout, 2013).

[58] Vezi Szabolcs de Vajay, *Un ambassadeur bien choisi: Bernardinus de Frangipanus et sa mission à Naples, en 1476*, în *The man of many devices, who wandered full many ways: Festschrift in Honour of János M. Bak*, editori Balazs Nagy, Márcell Sebők, Budapest, New York, 1999, p. 550–557.

[59] Lajos Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München, 1914, p. 170, 181. După alții, Margareta s-ar fi căsătorit cu Vladislav, fratele lui Vlatko.

[60] Hans Joachim Kissling, *Francesco II Gonzaga ed il sultano Bâyezîd II*, în „Archivio Storico Italiano", CXXV (1967), 1, p. 34–68.

[61] Augustin Theiner, *Vetera monumenta historica Hungarica sacram illustrantia*, II, *Ab Innocentio PP. VI. usque ad Clementem PP. VII. 1352–1526*, Roma, 1859, nr. 636, p. 452–453.

[62] În bună măsură, la 1463, Matia lăsase Bosnia să cadă, pentru a o prelua în parte apoi.

[63] Pentru relațiile dintre Buda și Neapole: Péter E. Kovács, *Magyarország és Nápoly politikai kapcsolatai a Mátyás koraban*, în *Tanulmányok Szakály Ferenc Emlékére*, editori Pál Fodor, Géza Pálffy, István György Toth, Budapest, 2002, p. 229–247. Matia s-a căsătorit cu fiica lui Ferdinand, Beatrice, abia în decembrie 1476.

[64] Vezi Hedda Reindl-Kiel, *Some Notes on Hersekzade Ahmed Pasha, his Family and his Books*, în „Journal of Turkish Studies", XL (2013), p. 315–326.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Arrivabene, „ducele Ștefan voievod”, care stăpânea un „stat frumos”, trebuia să se simtă onorat că va deveni rege.

În original, textul era: *E par mi che costui habia un bel stato sera honorato come Re* [...]. Traducerea fidelă ar fi: „Mi se pare că acesta [*costui*] are un stat frumos va fi onorat ca rege”. Traducerea trebuie întregită: „Mi se pare că [adică: „În opinia mea,”] acesta <care> are un stat frumos va fi onorat ca rege” sau „Mi se pare că acesta are un stat frumos <și> va fi onorat ca rege”. Indiferent de întregirea traducerii, este evident că Arrivabene se referea la un stat stăpânit deja de Ștefan (altul decât Bosnia).

Arrivabene încheia astfel raportul, promițând marchizului că-i va mai „vorbi” despre viitorul rege după ce acesta va ajunge la Roma, iar el, Arrivabene, va fi „mai informat” despre „faptele sale” (un indiciu elocvent că Arrivabene îl avea în gând pe învingătorul de la Vaslui). După ce data scrisoarea, Arrivabene, adăuga – cu titlu de *post scriptum* – că „ieri seară” îi sosiseră „carpionii”, delicioșii pești din lacul Garda de la Mantova[65].

În realitate nu un „duce Ștefan voievod” era pe drum înspre Roma ca să fie încoronat rege al Bosniei. Fostul (co-)voievod al Transilvaniei, protector, partener și mai apoi adversar de-al lui Iancu de Hunedoara, Nicolae Újlaki (Iločki), numit de către Matia Corvin rege al Bosniei la 1471, se îndrepta – aproape patru ani mai târziu și oficial ca pelerin – spre Roma[66], în căutarea binecuvântării pontificale. Regatul Bosniei era, precum însuși Regatul Neapolelui, și o pertinență particulară a „Patrimoniului Sfântului Petru”[67].

Matia îl numise rege pe Nicolae Újlaki pentru a bloca dinspre sud noua conspirație regională anti-huniadă[68], pe care Ștefan al Moldovei o stăvilise dinspre est[69]. Ulterior, după moartea sa la 1477, Nicolae Újlaki a rămas cunoscut în frescă la Roma drept „regele Bosniei și al Valahiei”[70].

IV. De la „agentul” lui *Draculia* la „atletul” Papalității

Zvonul înregistrat de Arrivabene la Roma deschide două subiecte: înălțarea – romană – a lui Ștefan și receptarea pontificală a domnului – de rit bizantin – al Moldovei[71]. Ambele subiecte (poate mai ales cel de-al doilea) au depins de poziția și de legăturile lui Ștefan din Marea Neagră (este cunoscut cazul bulei *Redemptor Nostre*, din ianuarie 1476, pentru „atletul” Ștefan și a sa Cetate Albă)[72]. O arată și „enciclica” papei

[65] Pentru acești pești, vezi și Al. Luzio, R. Renier, *Mantova e Urbino*: *Isabella d'Este ed Elisabetta Gonzaga nelle relazioni famigliari e nelle vicende politiche*, Torino, Roma, 1893, p. 57.

[66] Tamás Fedeles, *Bosniae ... rex ... apostolorum limina visit: die Romwallfahrt des Nicolaus Újlaki im Jahre 1475*, în „Ungarn-Jahrbuch”, XXXI (2011–2013 [2014]), p. 99–118.

[67] Emir Filipović, *The Key to the Gate of Christendom? The Strategic Importance of* Bosnia *in the Struggle against the Ottomans*, în *The Crusade in the Fifteenth Century: Converging and Competing Cultures*, editor N. Housley, New York, 2017, p. 151–168.

[68] András Kubinyi, *Zur Frage des bosnischen Konigtums von N. Ujlaki*, în „Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae”, VIII (1958), p. 373–384.

[69] Sosit de urgență de pe frontul din Boemia în sud-est, Matia s-a întâlnit cu solii lui Ștefan la Cluj. Uitând și de actele clujene din *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (VI. *1458–1473*, editori Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Gernot Nussbächer, Konrad G. Gündisch, Bukarest, 1981, nr. 3867–3870, p. 496–499; nr. 3874, p. 501), Richárd Horváth (în *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–1476–1490)*, Budapest, 2011, p. 94) a pretins că Matia nu a mai venit în Transilvania după 1467.

[70] Liviu Pilat, *Men in Exotic Dress, Sixtus IV and Crusade: A Fresco of Corsia Sistina and its Meaning*, în „Medieval and Early Modern Studies for Central and Eastern Europe”, VII (2016), p. 27–38.

[71] Al. Simon, *Pământurile crucii: românii și cruciada târzie*, Cluj-Napoca, 2012, p. 191–193, 204–205.

[72] Vezi cunoscuta scriere *Amyris* (1475–1476) a fiului lui Francesco Filelfo, Giovanni Mario, adusă în atenție de Andrei Pippidi în *1475: atacul otoman asupra Cetății Albe*, în „Analele Putnei”, VII (2011), 1, p. 29–36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sixt al IV-lea (1 iulie 1475)[73], de dinainte ca luarea de către otomani a Caffei genoveze din Crimeea (6 iunie 1475), venită în replică la dezastrul de la Vaslui, să devină cunoscută în Apus (însuși Ștefan a vestit cu repeziciune revanșa otomană)[74].

Prin „enciclica" sa, păstrată în exemplarul de la Mantova destinat amintitului marchiz Ludovico al III-lea Gonzaga, Sixt al IV-lea cerea ajutor pentru Ștefan, înștiințat fiind de noul doge al Veneției, Pietro Mocenigo, de marele pericol care amenința Moldova[75]:

> Acel sălbatic Turc, dușmanul foarte aprig al numelui de creștin, păstrează o flotă puternică și foarte bine instruită de luptă, pe care, după semne și după relatările avute ale câtorva, intenționează să o îndrepte prin Marea Neagră înspre părțile Moldovei, răzbunând deopotrivă jignirile și pagubele suferite. Această amenințare ne-a mișcat și pe noi, din milă pentru nenorocirea creștină și pentru că ținem seamă de aceste pericole [...].

Sixt îi cerea și lui Ludovico ajutor, nu doar prin rugi, ci și prin fapte:

> Așadar, în primul rând, prin ceea ce ține de noi în calitatea de păstor, l-am rugat pe Dumnezeu prin slujbe, iar prin alte persoane plăcute lui Dumnezeu am pus să i se înalțe rugăciuni din belșug, ca acela ce este atotputernic să le fie alături celor care luptă pentru slava numelui său, iar pe sufletele regilor și principilor catolici și ale credincioșilor din popor să le unească; pentru ca acest prea-înspăimântător dușman să fie respins de forțele creștinilor, am hotărât cu-adevărat să facem cunoscut excelenței tale – și am pus să se includă în prezentele rânduri o copie a scrisorii amintitului doge – ca să înțelegi ușor în ce primejdie se află nu numai părțile Moldovei, ci și toți creștinii, și să vrei prin urmare, cum se cuvine ca principe catolic, să te gândești la oarecare ajutor și să vii cu mijloacele tale în sprijinul acelor părți greu încercate de război, după cum vei considera că se cuvine. Iar noi, socotind nicidecum îndestulătoare mijloacele bisericii în perspectiva susținerii unor asemenea pregătiri de război, ne străduim, după puterile noastre, să oferim apărare prin ajutoarele ce se adună printre creștini, ca nu cumva, la un loc cu alții, să prejudiciem cauza lui Dumnezeu și a credinței.

În încheiere, papa îi reamintea marchizului marea victorie a lui Ștefan și marile riscuri la care se expunea nu doar acesta, ci și întreaga Creștinătate:

> Să te gândești așadar și să dorești să pui înaintea ochilor tăi faptul că, dacă iubitul fiu, nobilul bărbat Ștefan Voievod, care nu demult le-a aplicat turcilor un măcel și o pagubă foarte mare prin victoria obținută, ar simți că este lăsat de izbeliște de creștini și lipsit de ajutoare, și ar începe să dea înapoi – să ne ferească Dumnezeu! – cât de mare pericol ar suferi ungurii și popoarele germane preacredincioase și restul Creștinătății [...].

---

[73] ASMa, AG, E. Affari esteri, XXV. *Roma*, busta 834, nenumerotat (*cf*. Kenneth M. Setton, *The Papacy and Levant (1204–1571)* (= „Memoirs of the American Philosophical Society", CXIV, CXXVII, CLXI, CLXII), II, *The Fifteenth Century*, Philadelphia, PA, 1978, p. 320, nota 23); I.-A. Pop, *Atletul Ștefan și românii ca protagoniști la Marea Neagră în epistole semnate de papa Sixt al IV-lea și de umanistul Francesco Filelfo (1475–1476)*, în *Spre pământul făgăduinței, între Balcani și Bugeac. Omagiu Doamnei Profesoare Elena Siupiur la împlinirea vârstei de 80 de ani*, editori Daniel Cain, Aneta Mihaylova, Roumiana L. Stantcheva, Andrei Timotin, Brăila, 2020, p. 17–34, Anexă, nr. 1, p. 28–29.

[74] Al. Simon, *The Western Impact of Eastern Events: The Crusader Consequences of the Fall of Caffa*, în „Istros", XVIII (2011), p. 383–396.

[75] Reamintim că Veneția s-a folosit de victoria de la Vaslui pentru a obține un armistițiu de șase luni cu Mehmed, ceea ce a ușurat semnificativ căderea Caffei ([Domenico Malipiero], *Annali veneti dall'anno 1457 al 1500 del Senatore Domenico Malipiero ordinati e abbreviati dal senatore Francesco Longo* (= „Archivio Storico Italiano", VII), ediție Agostino Sagredo, Firenze, 1843, p. 112).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După toate standardele vremii, mesajul pontifical reprezintă poate cel mai sincer și direct apel cunoscut, pornit de Sixt al IV-lea în sprijinul lui Ștefan al Moldovei, „iubitul său fiu". Pentru Sixt, Ștefan era la fel de creștin precum dogele Veneției sau marchizul Mantovei, toți trei fiind calificați drept *dilectus* (*carissimus* era rezervat pentru regi)[76]. Ștefan, încă nenumit „atlet" de către papă (avea să primească dregătoria spre sfârșitul anului 1475, după ce a respins un nou atac otoman asupra Cetății Albe), stătea în rând cu toți stăpânitorii de rit latin care recunoșteau autoritatea urmașului Sfântului Petru și pentru care acesta putea cere, în mod legitim, ajutor[77]. Sixt al IV-lea nu-l pomenea deloc pe Matia Corvin, suzeranul lui Ștefan, ceea ce accentuează – la scurtă vreme de la darurile aduse la Roma de trimișii domnului Moldovei – relația personală dintre Cetatea Eternă și Suceava[78].

Parcă „venit de nicăieri", Ștefan al Moldovei se ridicase drept nădejdea Crucii tocmai în Anul Jubileului 1475. Cu nici un an înaintea victoriei de la Vaslui, situația fusese destul de diferită. O arată un alt mesaj, schimbat între republicile care-și împărțeau Marea Adriatică[79].

În 31 ianuarie 1474[80], cu vreo săptămână înaintea atacului lui Ali Mihaloğlu, bei de Vidin și Smederevo[81], asupra Oradei (7–8 februarie 1474) – legătura regală dintre Ungaria propriu-zisă și Voievodatul Transilvaniei – Comuna Raguzei, deopotrivă vasala lui Mehmed al II-lea și a lui Matia Corvin[82], i-a scris dogelui Veneției, Nicolò Marcello[83]. De la cele mai proaspete vești despre Uzun Hassan, văzut în continuare de către destui drept principala speranță antiotomană a Creștinătății (în ciuda înfrângerii zdrobitoare suferite în august 1473)[84], Raguza a trecut – în mesajul trimis Veneției (anterior marea susținătoare a lui Uzun) – la luptele din *Vlachia Maior* (Țara Românească propriu-zisă), recent ocupată de Ștefan al Moldovei (8–30 noiembrie 1473)[85].

Conform mesajului transmis – cu mai puțin de un an înaintea triumfului antiotoman de la Vaslui al domnului Moldovei – de către Republica Sfântului Iacob (Raguza) Republicii

[76] Vezi Al. Simon, *The Walls of Christendom's Gate. Hungary's Mathias Corvinus and Moldavia's Stephen the Great Politics in the Late 1400ˢ*, în „Quaderni della Casa Romena", III (2004), p. 205–224, la p. 216–218.

[77] Pentru izvoare, a se vedea Pop-Simon, *Ungaria et Valachia*, p. 8–9.

[78] *Cf*. analiza din I.-A. Pop, *The Romanians from Moldavia at the Jubilee in Rome (1475)*, în *Il Mar Nero* (Paris, Rome), IX–X (2019–2020), p. 163–170, la p. 168–169; idem, *Atletul Ștefan și românii*, p. 27–28.

[79] Al. Simon, *Between the Adriatic and the Black Sea: Matthias Corvinus and the Ottoman Empire after the Fall of Negroponte*, în „Radovi Zavoda za Hrvatsku Povijest", XLII (2010), 2 [2011], p. 59–75.

[80] Državniarhiv u Dubrovniku, Dubrovnik (DAD), Lettere e Commissioni, *Lettere di Levante*, reg. 5. [*1403–1576*], f. 113ᵛ. Scrisoarea trimisă dogelui de către raguzani a fost editată cu erori de József Gelich și Lajos Thallóczy în *Diplomatarium relationum reipublicae ragusanae cum regno Hungariae*, Budapest, 1887, nr. 385, p. 631. Pentru o nouă ediție a valoroasei surse: Pop, *Atletul Ștefan și românii*, Anexă, nr. 2, p. 30–31.

[81] Vezi Marija Kiprovska, *The Mihaloğlu Family: Gāzi Warriors and Patrons of Dervish Hospices*, în „Journal of Ottoman Studies", XXXII (2008), p. 193–222.

[82] Marianna D. Birnbaum, *Renaissance Contancts between Dubrovnik (Ragusa) and the Kingdom of Hungary*, în „Hungarian Studies Review", XIII (1986), 1, p. 35–44. Raguza era și ținta constantelor ambiții neapoletane, coordonate la acea vreme de Ferdinand de Aragon, care avea să devină peste puțină vreme socrul lui Matia, căsătoria dintre acesta și fiica regelui Ferdinand, Beatrice, fiind contractă în toamna aceluiași an 1474.

[83] De exemplu: Giuseppe Gullino, *Nicolò Marcello*, în *Dizionario Biografico degli Italiani*, LXIX (2007), *sub voce*.

[84] Franz Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit: Weltenstürmer einer Zeitenwende*, München, 1953, p. 332–338; John E. Woods, *The Aqquyunlu: Clan, Confederation, Empire*, Salt Lake City, UT, 1999², p. 114–116.

[85] Pentru prima asociere raguzană a lui Uzun, Matia și Ștefan, în vremea războiului veneto-otoman dintre anii 1463 și 1479, a se vedea Al. Simon, *Istorie e novelle de Levante din primăvara anului 1468: Uzun Hassan, Morea și cei 30 000 de morți de la Baia*, în *RI*, NS, XXIX (2018), 3–4 [2020], p. 343–352.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sfântului Marcu (Veneția), Ștefan îi deschidea de fapt drumul lui Vlad Țepeș spre tronul Țării Românești[86]. Vlad se căsătorise recent cu Justina Szilágyi, vara primară a lui Matia. Și prima soție a lui Vlad fusese fie o „rudă apropiată" de-a regelui (după sursele venețiene), fie însăși fiica lui Iancu de Hunedoara, adică sora – nelegitimă – a lui Matia (după povestirile germane despre Vlad)[87].

Informațiile românești din ianuarie 1474 au fost furnizate de trimișii raguzani la Constantinopol (Istanbul), reîntorși de curând pe malurile Adriaticii (ei plecaseră de pe Bosfor pe 28 decembrie 1473)[88]. Cum Veneția continua să poarte un război tot mai disperat împotriva lui Mehmed, transmiterea de informații din inima Imperiului Otoman era o întreprindere extrem de delicată pentru Raguza. De aici *post-scriptum*-ul adăugat după veștile asupra valahilor:

> Acestea sunt cele pe care trimișii noștri au fost capabili să le adune, <și> nu știm cât de mult se bazează ele pe adevăr, <dar,> datorită bunei noastre credințe și sincerități, <și> ca urmare a datoriei noastre, transmitem informațiile primite Excelenței Voastre, căreia nu-i lipsesc toate cele necesare pentru a verifica cele dezvăluite de scribi și trimiși, și nu ne îndoim că acestea și altele vor fi verificate în amănunt <de Excelența Voastră> [...].

Precizarea finală era o măsură de prevedere, pentru cazul în care mesajul ar fi fost interceptat ori planurile descrise s-ar fi schimbat (nu a fost cazul).

Mesajul transmis era de cea mai mare importanță:

> Dacă pomenitul Uzun Hassan ar fi să refuze să<-i> restituie <lui Mehmed al II-lea> pomenitele târguri/orașe [în teritoriile Trebizondei (*oppida territorij Trapezonti*)[89]], atunci nici o pace nu avea să fie încheiată între ei; de asemenea, s-a transmis [de către solii raguzani, recent întorși de la sultan] că dacă amintita pace avea să urmeze, atunci el [Mehmed] avea să folosească răgazul [*ocio* (~ trândăvie)] pentru a se ocupa personal de planul său, care este: să îndrepte oastea eunucului Soliman Beg, din națiunea bosniacă, noul pașă al Rumeliei[90], <recent> trimis în părțile Albaniei [împotriva Scutariului venețian], și împotriva Moldovei, dată fiind crescânda [*conceptam*] indignare <personală a sultanului>, din cauză că Radu <al III-lea cel Frumos>, domnul Vlahiei Mari[91], care-l slujește pe pomenitul sultan, a fost

[86] Pentru cronologia primei campanii majore antiotomane a lui Ștefan, a se vedea Șt. S. Gorovei, Maria-Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior: o istorie a lui Ștefan cel Mare*, Putna, 2005, p. 100–101.

[87] Al. Simon, *Soțiile ungare ale lui Vlad III Țepeș: rolul, impactul și receptarea unor alianțe și rivalități medievale*, în *AIIX*, XLVIII (2011), p. 5–12.

[88] Scrisoarea trimisă dogelui nu conține vreo referință legată de itinerariul urmat la întoarcere de trimișii raguzani. O lună (28 decembrie 1473 – 31 ianuarie 1474, minus o zi-două) pare mult pentru o călătorie între Constantinopol și Raguza (în comparație: Barisa Krekić, *Il servizio di corrieri di Ragusa a Costantinopoli e Salonicchi nella metà del secolo XIV*, în „Zbornik Radova Vizantološkog Instituta", XXI (1952), 1, p. 113–119). Dacă alte evenimente i-au întârziat pe soli, trebuie să presupunem că fie aceștia au petrecut timp culegând informații suplimentare la întoarcere, fie (sau și) că Raguza i-a scris Veneției după ce a reverificat datele transmise Serenissimei.

[89] Vezi Thierry Ganchou, *Une Kantakouzène, imperatrice de Trébizonde: Théodôra ou Hélèna?*, în „Revue des Études Byzantines", LVIII (2000), p. 215–220; Rustam Shukurov, *The Byzantine Turks, 1204–1461*, Leiden, Boston, 2016, p. 259, 277.

[90] M. Kiprovska, *The Military Organization of the Akıncıs in Ottoman Rumelia* [lucrare de masterat (MA)], Istanbul [Bilkent University], 2004, p. 35–41; O. Cristea, *Pentru o ediție critică a scrisorii lui Ștefan cel Mare către principii creștini. Observații pe marginea listei căpeteniilor otomane participante la bătălia de la Vaslui*, în „Analele Putnei", XV (2019), 1, p. 167–188, la p. 174, 176.

[91] În legătură și cu Bosnia regală, a voievodului Ștefan/Nicolae din primăvara anului 1475, amintim „intrările" *Vlachia Inferior* din registrele raguzane (de exemplu: DAD, Acta Consiliorum (A.C.), *Acta Consilii Rogatorum*, [reg.] 24. *1481–1485*, f. 65^{v}, 75^{r}, 124^{v}; 26 martie, 20 aprilie 1482, 4 și 8 ianuarie 1483). Acea *Vlachia Inferior* se afla încă sub puterea familiei Košaca din Herțegovina (adică Ducatul de Sfântul Sava).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> alungat prin grația lui Ștefan<al III-lea cel Mare>, voievodul Moldovei, și <deoarece> Ladislau Draculia [Vlad al III-lea Țepeș] urmează în schimb [*rursus*][92] să ocupe acea Vlahie, prin grația pomenitului Ștefan [...][93].

Peste nici două luni, Veneția a început să răspândească știri false despre victoriile antiotomane ale lui Ștefan al Moldovei (neasumate nici de acesta)[94]. Tot atunci, au început să circule veștile, dovedite adevărate, despre negocierile matrimoniale dintre Matia Corvin și Ferdinand de Aragon[95]. Era ca și cum un „mecanism" fusese pus în mișcare. Mesajul trimis Veneției de Raguza trebuie astfel reprivit cu toată atenția.

Mesajul raguzan este unica sursă contemporană păstrată care susține că Ștefan a câștigat Țara Românească de la Radu pentru folosul domnesc al lui Vlad[96]. Celelalte surse cunoscute (cronici, nu documente)[97] afirmă la unison că Ștefan l-a întronat pe Basarab al III-lea Laiotă drept domn al Țării Românești, cel care a și rămas în mod constant alegerea domnească a stăpânitorului Moldovei pentru „cealaltă Valahie" până în toamna lui 1474[98]. Mesajul circulat la începutul aceluiași an 1474 între cele două puteri adriatice contrazice cunoscutele informații asupra intervenției din noiembrie 1473 a lui Ștefan în Țara Românească și asupra evenimentelor care au urmat, informații păstrate doar în cronicile lui Ștefan, în special în *Cronica moldo-germană*, de la 1499–1500, destinată supușilor Casei de Habsburg[99], și în filele lui Jan Długosz, profund ostil Hunedoreștilor[100]. Mai mult, cronicile lui Ștefan nu l-au pomenit vreodată pe Vlad Țepeș.

---

[92] Exprimarea *rursus occupaverit* are o singură analogie: un text matrimonial (nupțial) scris de Titus Maccius Plautus, influentul părinte al teatrului roman, tot mai popular la vremea Renașterii (Richard F. Hardin, *Encountering Plautus in the Renaissance: A Humanist Debate on Comedy*, în „Renaissance Quarterly", LX (2007), 3, p. 789–818). Vezi Friedrich Wilhelm Ehrenfried Rost, *Opuscula Plautina*, ediție Karl Heinrich Adelbert Lipsius, vol. I, *Continens Commentationes Plautinas*, Leipzig, 1836, p. 63, din *De nuptiis servilibus ad Plauti Casin. Prolog v. 67–77 (Nuptiale donum illustri Wenckio datum Die III. Septembr. MDCCCXIII: Quae res recte vertat!*): [...] *Te vero ipsum non nisi post repotia huius cibi saporem gustu explorare volumus quem tum demum probabilem videri speramus, cum ventriculum tuum, omni dulcedine equisitissimarum epularum fatigatum, quotidiani cibi desiderium* ***rursus occupaverit****. Quid igitur est? Cito, inquis, absolve me, fieri dictis compendium volo* [...].

[93] Pentru traducerea integrală în română a scrisorii, a se vedea Pop, *Atletul Ștefan și românii*, Anexă, nr. 2, p. 31.

[94] Vezi rapoartele din Simon, *Anti-Ottoman Warfare and Crusader Propaganda*, p. 31–33 (25, 28 martie 1474).

[95] Elisabetta Scarton, *Tra dualicità et tradimenti: La politica (matrimoniale) di Ferrante d'Aragona nei primi anni Settanta del Quattrocentoletta attraverso i dispacci sforzeschi da Napoli*, în „Humanista", XXXVIII (2018), p. 186–200, la p. 189. Vestea a fost trimisă de la Napoli la Milano pe data de 19 martie 1474.

[96] Trebuie să adăugăm că, la 1473–1474, infama poveste – huniadă de asemenea (dacă nu, în primul rând) – a lui Vlad nu era un secret. Această realitate conferă și ea credibilitate știrii trimise dogelui Veneției de Comuna Raguzei.

[97] Poate din cauză că ele au format preludiul dezastruoasei campanii din Moldova, din iarna anului 1474–1475, o catastrofă rar acceptată în scrisă chiar și după decenii de supușii ne-creștini ai Porți, cronicile otomane (puține surse documentare otomane au supraviețuit din anii 1470) nu au înregistrat luptele de la 1473–1474, deși aceleași cronici au insistat asupra arderii Oradei (*Cronici turcești despre Țările Române. Extrase*, I, *Secolul al XV-lea – mijlocul secolului al XVII-lea*, editori M. Guboglu, Mustafa Mehmet, București, 1966, p. 61, 95, 127, 206, 244, 294, 321).

[98] Pentru datele cunoscute asupra domnilor Țării Românești: Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova (a. 1324–1881)*, I, *Secolele XIV–XVI*, București, 2001, p. 119–121.

[99] Pentru cronică și redarea din ea a evenimentelor din anii 1470: Pop, Simon, *Ungaria et Valachia*, p. 25, 40, 43.

[100] *Długosz*, IV, p. 600–601. Profund ostil Hunedoreștilor, influentul cleric polon a fost mai mult decât binevoitor față de Matia în cazul lui Vlad. Długosz a reținut arestarea lui Vlad de către Matia (1462) drept un preludiu al alungării, în iarna anului 1464–1465, a garnizoanei ungare din Chilia de către populația dornică de a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Saltul făcut de Ștefan în decurs de un an (1474–1475) pare incredibil: de la un voievod în serviciul lui Matia și al lui Vlad la favoritul Romei și al Veneției[101]. Două evenimente despart și leagă aceste repere. Primul este cel mai cunoscut: victoria de la Vaslui. Al doilea este cel mai neglijat: recunoașterea de către Ștefan a autorității papei Sixt al IV-lea[102]. Ea a avut loc, prin intermediar (venețian), la Suceava, în noiembrie 1474, pe când bosniacul Soliman „al Rumeliei" și oastea sa, însoțită până în *Bulgaria* de patriarhul ecumenic de Constantinopol, Simeon I[103], mărșăluiau spre Moldova, din al cărei sfat domnesc ierarhii ieșiseră când Ștefan atacase Țara Românească în noiembrie 1473[104]. Apoi, Ștefan a triumfat la Vaslui și a devenit oficial, în termen de un an, atletul Creștinătății[105]. Iar când Mehmed însuși a venit împotriva sa, în vara anului 1476, familia domnului Moldovei s-a putut adăposti la Veneția[106]. Era limpede că Ștefan cel Mare devenise omul din Răsărit al Apusului.

ANEXE

1. Raguza, 31 ianuarie 1474.

Dominio Venetiarum// Serenissime etc., redierunt die presenti oratores nostri Constantinopoli, unde/ discesserunt die 28 Decembris. Novi nihil refferunt, nisi quod,/ per quendam summum eorum secte sacerdotem pax inter Ussuncassanum/ et Turcorum imperatorem tractatur, iamque dictus imperator liberatis/ restituerat certiter duo millia ducentos ex hominibus Ussuncassani,/ quos vinctos tenebat, retentis tamen duodecim potentibus/ et alti status hominibus. Rem eo deductam dicunt, ut pax/ inter ipsos stabilita intelligatur, si Ussuncassan quedam oppida/ territorij Carasseris, et quedam oppida territorij Trapezonti,/ dicto Turcorum imperatori resignaverit, et facta dicta resignatione,/ dicti duodecim liberari debent. si autem ipse Ussuncassanus/ dicta oppida resignare recusaverit, nulla inter eos pax/ secutura est. Fertur insuper quod hoc anno, si ipsa pax sequitur,/ ipso personaliter sit ocio operam daturus, quodque novum Romanie/ Bassam, qui est quidam Bosnensis natione Sulimanbegh/ eunuchus, ad partes Albanie expediturus. Ad damna/ quoque Moldovie exercitum parabat, propter conceptam indigna/tionem, quod favore Stephani, Moldovie voyvode, Radulus,/ Vlachie Maioris dominus, qui dicto imperatori serviebat, eiectus/ sit, et Vladislaus Draculis quidam ipsam Vlachiam dicto Ste/phano opitulante rursus occupaverit. Hec sunt que/ oratores nostrj explorare potuerunt, quę quantum veritati/ nitantur ignoramus, nos bona fide

avea, sub Radu, pace cu Mehmed. Decizia lui Matia de a-l întemnița pe trădătorul *Moldaviae superioris* [!] *Principe*, *Wladonomine* fusese justificată (*Długosz*, IV, p. 408). Atitudinea lui Długosz față de Vlad merită studiată.

[101] I.-A. Pop, Al. Simon, *Arbitrajul de la Foligno din 1476: l'Ungaro o il Valacho?*", în *AIIX*, LVII (2020), p. 65–80.

[102] Vezi Nicolae Iorga, *Veneția în Marea Neagră (III): Originea legăturilor cu Ștefan cel Mare și mediul politic al dezvoltării lor*, în *AARMSI*, seria a II-a, XXXVII (1914–1915), p. 1–76, Anexă, nr. 11, p. 33.

[103] Vitalien Laurent, *Les premiers patriarches de Constantinople sous la domination turque (1454–1476)*, în „Revue des Études Byzantines", XXVI (1968), p. 229–264, aici p. 258.

[104] *Cf.* Ioan Ursu, *Ștefan cel Mar*e, București, 1925, p. 290.

[105] Al. Simon, *Să nu ucizi o pasăre cântătoare: soarta unui fortissimus rei Christiane athleta în ochii Veneției*, în *Pe urmele trecutului. Profesorului Nicolae Edroiu la 70 de ani*, editori Susana Andea, I.-A. Pop, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2009, p. 159–169.

[106] *Cf.* [A. D. Xenopol,] *Un nou document privitor la Ștefan cel Mare*, în „Arhiva. Organul Societății științifice și literare din Iași", XVIII (1907), 7–8, p. 36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

et syncere pro debito/ cui astringimur, que nobis nunciantur Celsitudine Vestre signifi/camus, cui cum non desint omnium que ubique agantur/ scriptores, et nuncij, et hec et alia exploratissime esse non/ dubitamus.// 31 Ianuarii 1474.

(Državniarhiv u Dubrovniku, Dubrovnik, Lettere e Commissioni, *Lettere di Levante*, reg. 5. [*1403–1576*], f. 113ᵛ.)

2. Bologna, 6 martie 1476.

Illustrissime Princeps et Excellentissime Domine, D[omine] mj Singularissime, humili semper servili recomendatione premissa etc.,/ Piu tempo fa, non ho scripto alla V[ostra] Excellentia per non essere achaduto la chasone, e anchora per che/ credo alle ocurencie que lo Magnifico Signore d[omino] Roberto, e anchora lo referendario de V[ostra] Illustrissima Signoria,/ alla zornata, screveno apieno aquella. Creda della rotha dellj Turchj in Valachia che V[ostra] Excellentia,/ per piu vie, ne sia stata avisata. Ma per che qui hozi ce sono passati circha dodexe chavalj tra/ Ungarj e Valachj, li quali vano a Roma al Iubileo, e dellj quali Valachj, parte de loro se sono/ ritrovati a dicta rotha, cum li quali io glio parlato, volendo io comparare da loro uno chavalo/ turcho conquistata a dicta rotha, m'e parso, per fare lo mio debito, avisare V[ostra] Illustrissima S[ignoria] de quanto ho/ sentito da loro. Dichano che zia sono piu de trj mixj pasati, che una grandissima mol/titudine de Turchi veneno in Valachia, e discorseno per uno mexe per una grande parte/ de Valachia, facendo grandissimij danj, e che in questo tempo dictj Valachi feno uno exer/cito de sexanta milia Valachj tra pede e achavalo, e andono a ritrovare dictj Turchj, e/ prima glie tolseno uno paso a dictj Turchj, azio non poteseno fugire, e ritornare in dreto, e/ da poi fono alle mane cum loro in bataglia, la quale duro trj dj e tre nocte continuamente,/ ch'a ma non feno altro ch'a combatere inseme, e finalmente dictj Turchj fono rothj e mortj circha/ cento sete milia Turchj, e circha doa milia Valachj, che da poi dicta rothura dictj Valachj/ persequiteno per dicta Valachia, per dj quindexe, de moltj Turchj, li qualj herano figitj e naschosi, li/ qualj tuttj hano mortj, salvo che quindexe capitani Turchi, li quali hano salvati per prisonj, tra/ li quali glie uno si chiama lo Basi, e dichano non havere preso ne morto alcuno/ figliolo del Turcho, e che per lo Danubio fugino circha dexemilia Turchi, e dichano che ma/ non se vide la mazore moltitudine de corpi mortj ch'a questa, e che lj Valachi hano facto/ uno grandissimo quadagno tra de robe, argentj, dinarj asay e cavallj. Questo he lo/ effecto de quello me hano dicto dictj Valachi se sono ritrovatj adicta rotha de Turchj. Lo/ altissimo Dio sempre sia laudato e rengraciato. Me ricomando quanto so e posso ex corde/ alla V[ostra] Illustrissima S[ignoria], della quale sono stato e sono schiavo e fidele servitore per li beneffitij ho/ receputo da quella, la quale s'e digne commandarme, che sempre sero presto cum fede ad obidire/ quella.// Ex Bononia, die XJ Martij 1475.

<Mai jos, de aceeași mână:> E[xcellentie] V[estre] Illustrissime D[ominationis] servitor et sclavus semper et merito/ fidelissimus Georgius de Paxellis etc.

<Pe verso, de aceeași mână:> Illustrissimo principi et Excellentissimo domino,/ domino Duci Madiolanj etc.,/ d[omino] meo unico etc.

(Archivio di Stato di Milano, Archivio Ducale Sforzesco., Potenze Estere, *Romagna*, cart. 184. *1475*, fasc. 3. *Marzo.*)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3. Bologna, 6 martie 1476.

Illustrissimo et Excellentissimo Signore mio, Sonno passati per qua alcuni Hungari et Vallachi, li quali (se a loro/ se po credere) dicono se ritrovarono alla rotta che hanno havuto Turchi in Vallachia. Narrano/ la cosa in questo modo: che essendo intrato una grande multitudine de Turchi in dicta/ provintia, quelli del paese se misero in sieme et chiuderono li passi che non potessero fugire,/ poi hebbeno ad fare in sieme et li rumperono, et ne amazarono piu de cento millia, et/ pochi de loro moritero, donde che Vallachi sonno rimasti assai piu richi che non erano./ Li agiongono che hanno preso quindeci capitanei Turchi, quali hanno servato vivi, et/ el principal de loro, che se dimanda el Bassi. Di questo ne fara la Vostra Excellentia quello/ iudicio et stima li parira.// Uno fratello de Misser Colla Gaietano, quale novamente e venuto qua ad studiare,/ dice che circa uno mese se parti da casa, lasso d[omino] Colla in firmo proposito et deliberatione/ de volere venire ad questo San Giorgio ad visitare la Vostra Signoria. Se questo e vero,/ credo che essa el sapij d'altrove, pur anche io li ho voluto scrivere quello ne ho/ inteso dal fratello proprio che, per rispecto de Vostra Excellentia, mi e venuto ad visitare. Humilmente/ mi ricommando alla V[ostra] S[ignoria].// Datum Bononie, die VJ Martij 1475.

<Mai jos, de aceeași mână:>Illustrissime Dominationi Vestre fidelissimus servus Karolus vicecomes.

<Pe verso, de aceeași mână:> Illustrissimo Principi et Excellentissimo Domino/ meo singularissimo,/ duci Mediolani etc.

(Archivio di Stato di Milano, Archivio Ducale Sforzesco., Potenze Estere, *Romagna*, cart. 184. *1475*, fasc. 3. *Marzo*.)

4. Roma, 11 martie 1475.

Ilustrissime Signore mio, questi di e venuta la nova de la morte de la figliola del re moglisse del prefecto[107]. Ragionano/ -mo de darli una figliola del principe de Rossano. Doe ne sono gia maritate. Una al duca d'Amalfi e/ l'altra al signore de Pesaro. Fra quatro di se aspecta qui lo Re de Bosna, el qual dicono essere un duca/ Stephano vaivoda intitulato re dal Re de Hungaria, al qual dicono spectar de far lo Re de Bosna/ perche quello regno vacava essendosi fatto Turco lo figliolo de la Regina qui. E par mi che costui habia un/ bel stato sera honorato come Re. Quando ne sia qui, parlavo piu informatamente de fatti suoi. Me raccomando/ a la gratia de la Vestra Signoria. Roma, XI Martii 1475. Heri sera arrivavono li carpioni.

<Mai jos, de aceeași mână> Illu[strissime]. D[ominationis] V[estre] Servitor Io[annes]. P[etrus] Arrivabenus.

<Pe verso, de aceași mână> Illustri Principi et Excellentissimo Domino, domino meo/ singularissimo L[udovico], Domino Marchioni Mantue,/ … ducali Locumtenenti Generali etc.

(Archivio di Stato di Mantova, Mantova, Archivio Gonzaga, E. Affari esteri, XXV. *Roma*, busta 834. *1404–1499*, nn.)

[107] *Moglisse* adică *amantă*, ori o „nevastă de probă", întrucât fostul ei „soț", proaspăt numitul prefect al Romei, Giovanni della Rovere, era logodit cu Giovanna de Montefeltro.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5. Roma, 1 iulie 1475.

Dilecte fili, salutem et apostolicam benedictionem!// Novissime litteris dilecti filij nobilis viri Petri Mocenigo, ducis Venetiarum, accepimus inmanem illum Turchum Christiani nominis hostem acerrimum/ classem validam et instructissimam retinere, quam sicut signis et aliquorum relatione habetur per Mare Maius versus partes Moldavie, pro iniurijs ulciscendis cladis ibidem sus/cepte convertere intendit. Ea denuntiatio nos merito commovit ad commiserationem calamitatis Christiane et ad hec ipsa pericula consideranda. Primum igitur quod ad nostrum pasto/rale attinet officium supplices Deum oravimus et per alias personas Deo acceptas preces effundi fecimus, ut ipse qui prepotens est, pro sui nominis gloria decertantibus assistat animos/ Catholicorum regum et principum ac fidelium populorum uniat, ut hic truculentissimus hostis Christianorum viribus repellatur, tue vere excellentie significandum duximus/ et copiam litterarum memorati ducis presentibus introcludi fecimus, ut plane intelligas quanto in discrimine non solum Moldavie partes, verum etiam omnium Christianorum versentur, velis/ itaque prout Catholicum principem debet de aliquo subsidio cogitare et illis partibus bello laborantibus, prout expedire videris ope tua succurrere. Nos vero considerantes quod ad/ tantam belli molem sustinendam nostre et ecclesie facultates nullomodo sufficerent, concurrentibus auxilijs Christianorum presidia exhibere, iuxta vires nostras pollicemur, neque ali/quo pacto unacum alijs huic Dei et fidei cause deerimus. Cogitare et ante oculos tuos ponere velis quod si dilectus filius, nobilis vir Stephanus Vayvoda, qui nuper victoria potitus stragem/ et iacturam maximam Turchis intulit, ab eisdem bello lacessitus Christianorum auxilijs se destitutum senserit, et loco ceserit, quod Deus avertat, quantis periculis Ungari et Germanorum populi/ devotissimi et reliqua Christianitas subiacerent. Quare eandem excellentiam tuam, per viscera misericordie Dei nostri et pro ipsius Dei et Christiani nominis reverentia, hortamur in Domino ac de/precamur, ut iuxta vires tuas aliquam subventionem facere velis, prout tue conscientie visum fuerit. In quo Deo in primis gratissimum obsequium prestabis eritque anime tue ad/ modum salutare et ad gloriam ac laudem tui nominis cedet. Datum Rome, apud Sanctumpetrum, sub annulo piscatoris, die prima Iulij, MCCCCLXXV, pontificatus nostri, anno quarto.// Marcellus[108].

<Pe verso:> Dilecto filio nobili viro Ludovico de Gonzaga, marchioni Mantue.

(Archivio di Stato di Mantova, Mantova, Archivio Gonzaga, E. Affari esteri, XXV. *Roma*, busta 834. *1404–1499*, nn.)

FROM RAGUSA TO ROME: THE RISE OF STEPHEN THE GREAT (1474–1475) (Summary)

Keywords: Giovanni Pietro Arrivabene, Georgio de Pasellis, Carlo Visconti, Mehmed II, Matthias Corvinus, Sixtus IV, Stephen III of Moldavia, Vlad III of Wallachia (*Dracula*), Usun Hassan, Milan, Mantua, Ragusa, Venice, Ottoman Empire, Hungary, Moldavia, *Vlachia Maior*.

On March 6, 1475, the rivalling representatives of the Milanese duchy, stationed in Bologna (viewed as a protectorate of the House of Sforza), encountered Hungarians and

[108] Marcello de' Rustici, secretar pontifical între 1449 și 1481 (Lee, *Sixtus IV*, p. 59–60).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Romanians (commonly recorded as Wallachians in the Middle Ages) on their way to Rome. They brought spoils of wars to Pope Sixtus IV and, most importantly, the confirmation of the already rumoured major defeat suffered by Ottoman Sultan Mehmed II's host in Wallachia (in Moldavia in fact), at Vaslui, on January 10, 1475). The "interviewed" envoys (only Romanians nevertheless, according to both Milanese reports on the meeting, authored by competing politicians Georgio de Pasellis and Carlo Visconti) even claimed that up to "107,000 Turks" had fallen in combat.

Five days later, on March 11, 1475, Giovanni Pietro Arrivabene, secretary to Cardinal Francesco Gonzaga, wrote from Rome to the cardinal's father, Ludovico III il Turco, margrave of Mantua (the increasingly independent ally of Milan), that 'Duke Stephen Voivode' (in fact, Stephen III the Great of Moldavia, the victor at Vaslui) was on his way to the Holy City on the Tiber, where Pope Sixtus IV was to crown him king, after Matthias Corvinus, king of Hungary, had appointed Stephen as King of Bosnia. The king on his pilgrim road to Rome was in effect Nicholas Újlaki, (co-)voivode of Transylvania, as well as former ban of Slavonia. Nicholas had indeed been elevated to king of Bosnia already in 1471 by Matthias, most anxious to secure Újlaki's neutrality during the renewed Hungarian, as well as regional conspiracy against the Hunyadi monarch.

All together, the dispatches of Arrivabene, Pasellis and Visconti, (very) much different in terms of style, revealed Eastern so-to-say realities (e.g. the "107,000" Ottoman casualties), that were – more or less (depending on the author) – tailored to suit proper Italian politics. A year earlier the situation had been quite different. As revealed also by the Papal brief from July 1, 1475, preserved in Mantua, between early 1474 and spring/ mid-1475, Stephen III of Moldavia went from "nobody" to the 'beloved son' of Pope Sixtus IV, like the duke of Mantua himself or the doge of Venice, but also the 'athlete of the Christian faith'. We therefore turn to a record, a letter, in the archives of Dubrovnik.

Roughly a week before Ali Mihaloğlu, bey of Vidin and Smederevo, raided Oradea (February 7–8, 1474), the royal link between Hungary proper and the Voivodate of Transylvania, the Commune of Ragusa, equally vassal to Ottoman sultan Mehmed II and to Matthias Corvinus, king of Hungary, informed the Venetian doge, Nicolò Marcello, her Adriatic neighbour, about the most recent developments at the Porte, as well as both at the Porte's Asian and European borders (January 31, 1474). From the latest news on Usun Hassan, still viewed by some as Christendom's main anti-Ottoman hope (in spite of the crippling losses he had suffered in August 1473), Ragusa moved on – in her message to Venice (earlier Usun's main supporter) – to the combats in *Vlachia Maior* (Wallachia proper), recently invaded by Stephen III *theGreat* of Moldavia (November 8–30, 1473). The information had likewise been provided by the Ragusan envoys to the Porte, who had just returned to the Adriatic, after departing from Constantinople (Istanbul) on December 28, 1473. With Venice waging an increasingly desperate war against Mehmed (for ten years and counting), the task of conveying Ottoman inside information was very delicate for tribute paying Ragusa.

The Ragusan message is the only extant known source to state that Stephen III *the Great* had won Wallachia from Radu III *the Handsome* for the benefit of Vlad III *the Impaller*. The rest of the known sources (however chronicles, not documents) claim that Stephen enthroned Basarab III *Laiotă* as ruler of Wallachia (*Laiotă* was his Wallachian ruler of choice until autumn 1474). Ragusa's Venetian message bluntly contradicts the known contemporary data on Stephen III's intervention in Wallachia in November 1473 and on the subsequent events, data preserved only in the chronicles of Stephen III (chiefly in the *Moldavian-German Chronicle* intended for Habsburg subjects, around 1499–1500) and in the writings of Jan Długosz (notoriously hostile towards the Hunyadis).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU SIMON*

SCRISORI PIERDUTE DIN VARA ANULUI 1480

Anii dintre pacea otomano-venetă (1479) și cucerirea otomană a porturilor Moldovei (1484) corespund în linii mari unui gol istoriografic românesc, dar mai puțin unuia documentar[1]. În intervalul 1479–1484 se înscriu câteva evenimente și surse majore pentru istoria Evului Mediu târziu: 1) Pe plan local, amintim: bătălia de la Câmpul Pâinii[2], armistițiul dintre Mehmed al II-lea și Ștefan al III-lea *cel Mare*[3], numirea lui Basarab al IV-lea *Țepeluș* drept moștenitor la Muntele Athos al sultanei Mara Branković[4] sau prima promisiune oficială a unui domeniu transilvan făcută de Matia Corvin lui Ștefan al III-lea[5]; 2) Pe plan continental (poate mai ales), sunt de reținut: asediile otomane ale Otranto-ului[6] și Rhodos-ului în vara anului 1480[7], moartea sultanului Mehmed al II-lea în primăvara anului următor și războiul civil otoman dintre 1481 și 1482[8], masacrul kievean poruncit de Cazimir al IV-lea Jagiello[9], ori Războiul Ferrarei (1482–1484)[10] (sau chiar alianța matrimonială dintre Ștefan al III-lea și Ivan al III-lea al Moscovei, alianță binevenită pentru Matia Corvin[11], pentru a numi doar câteva evenimente care au influențat direct istoria teritoriilor locuite de români). Câteva

* Cercetător științific gradul I, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca.

[1] O notabilă excepție: Ștefan Andreescu, *Autour de la dernière phase des rapports entre la Moldavie et Gênes*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXI (1982), 2, p. 257–282.

[2] Din perspectivă românească: Ioan Drăgan, *Câmpul Pâinii (1479): o luptă de români contra românilor*, în *Națiune și europenitate. Studii Istorice. In Honorem Magistri Camilli Mureșanu*, editori Nicolae Edroiu, Susana Andea, Șerban Turcuș, București, 2007, p. 76–82 (octombrie 1479).

[3] Aurel Decei, *Tratatul de pace – sulhnâme – încheiat între sultanul Mehmed II și Ștefan cel Mare, la 1479*, în *RIR*, XV (1945), 4, p. 465–494 [sfârșit 1479 – început 1480].

[4] Boško Bojović, Petre Ș. Năsturel, *Les fondations dynastiques du Mont-Athos: des dynasties serbes et de la sultane Mara aux princes roumains*, în *RESEE*, LXI (2003), 1–4, p. 149–176, la p. 160–161, notele 54–55 [(sfârșit?) 1480 – început 1481].

[5] Cristian Luca, Alexandru Simon, *Documentary Perspectives on Stephen the Great and Matthias Corvinus*, în „Transylvanian Review", XVII (2008), 3, p. 85–113, la p. 88 (august 1482).

[6] Orientativ: *Otranto 1480*, editor Cosimo Damiano Fonseca, I–II, Galatina, 1986; *La conquista turca di Otranto (1480) tra storia e mito*, editor Hubert Houben, I–II, Galatina, 2008.

[7] Vezi Robert Doulgas Smith, Kelly De Vries, *Rhodes Besieged. A New History*, Stroud, 2011.

[8] Pentru subiect: Nicolas Vatin, *Sultan Djem: un prince Ottoman dans l'Europe du XVe siècle d'après deux sources contemporaines. Vâki'ât-i Sulțân Cem. Œuvres*, Ankara, 1997, p. 18–22.

[9] Jaroslaw Pelenski, *The Sack of Kiev of 1482 in Contemporary Muscovite Chronicle Writing*, în „Harvard Ukrainian Studies", III–IV (1979–1980), 2, p. 638–649.

[10] Michael E. Mallet, *Venice and the War of Ferrara, 1482–84*, în *War, Culture and Society in Renaissance Venice. Essys in Honour of John Hale*, editori David S. Chambers, Cecil H. Clough, M. E. Mallett, London, 1993, p. 57–72.

[11] Mihai Anatolii Ciobanu, *La începutul relațiilor moldo-moscovite*, în „Analele Putnei", XIV (2018), 1, p. 81–100.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LVIII, 2021, p. 49–59

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scrisori, pierdute[12], pot contribui la remedierea situației istoriografice, mai degrabă una arbitrară decât una naturală[13].

I. Beatrice de Aragon, Ștefan cel Mare și Țara Românească

Istoriografia română s-a întrebuințat[14] să redacteze scrisorile – identice – trimise pe 9 iulie 1480[15] de Beatrice de Aragon, soția lui Matia, lui Ercole d'Este[16] și Eleonorei, soția ducelui Modenei și Ferrarei și sora Beatricei[17]. Nu doar anul a fost modificat (din 1480 în 1481)[18], ci și ziua a fost schimbată (9 s-a transformat în 19)[19], pentru a se potrivi datei luptei de la Râmnicu Sărat dintre Ștefan al III-lea și Basarab al IV-lea (8 iulie 1481)[20]. După cum s-a putut constata recent[21], scrisoarea originală, păstrată la Modena[22], nu îngăduie vreo schimbare. Data este limpede: 9 iulie 1480[23]. Mesajele trimise practic

[12] Extindem un titlu fericit: Ovidiu Cristea, Marian Coman, *O scrisoare pierdută. Ștefan cel Mare și boierii de margine ai Țării Românești*, în *Analele Putnei*, IX (2013), 1, p. 23–52.

[13] Vezi, în acest sens, sursele strânse de Ioan-Aurel Pop, Al. Simon, *Din Secuime în Țara Hațegului: expediții otomane în Transilvania la sfârșitul anilor 1470*, în *Studia Archaeologica et Historica. In honorem Magistri Dorin Alicu*, editori Viorica Rusu-Bolindeț, Tudor Sălăgean, Rada Varga, Cluj-Napoca, 2010, p. 565–575; Al. Simon, *Truces and Negotiations between Bayezid II and Matthias Corvinus in the Context of the Hunyadi-Habsburg Conflict (1482–1484)*, în *RA*, LXXXVI (2009), 2 [2011], p. 109–114.

[14] Începutul a fost făcut de Nicolae Iorga (în *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, III, *Fragmente de cronici și știri despre cronicari*, București, 1901, p. XXXIX). Vezi cel mai recent: Ștefan S. Gorovei, Maria-Magdalena Székely, *Princeps omni laudae maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Putna, 2005, p. 202–203.

[15] Iván Nagy, Albert Nyáry, *Magyar diplomacziai emlékek. Mátyás király korából 1458–1490* [Monumente ale diplomației maghiare. Din epoca regelui Matia. 1458–1490] (= „Monumenta Hungariae Historica", IV, 1–4), II [*1466–1480*], Budapest, 1876 (MDE), nos. 288–289, p. 436–440. Mesajul Beatricei către Eleonora a fost republicat sub aceeași dată de Endre Veress în *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavie et Valachia* (= „Fontes Rerum Transylvaniacrum", IV, VI), I, *1468–1540*, Budapest, 1914, no. 32, p. 34–35.

[16] La 4 iunie 1480, Ercole a fost primit și în Ordinul Jartierei de către Eduard al IV-lea al Angliei (John Easton Law, *Courts and Court Studies in Northern Italy in the Late Middle Ages: A European Perspective*, în *L'Italia alla fine del Medioevo: i caratteri originali nel quadro europeo*, editor Francesco Salvestrini, I, Firenze, 2006, p. 95–116, la p. 98, nota 8).

[17] Joseph Manca, *Constantia et forteza: Eleonora d'Aragona's Famous Matrons*, în „Source: Notes in the History of Art", Chicago, XIX (2000), 2, p. 13–20. Era sora mai mare a Beatricei.

[18] Vezi, pe urmele lui Iorga, și Alexandru Lapedatu, *Vlad-Vodă Călugărul, 1482–1496* (extras din *CvL*, XXXVIII), București, 1903, p. 25. Situația este cel puțin surprinzătoare. Lapedatu a fost unul dintre prea puținii istorici români care a remarcat (în aceeași lucrare) că Ștefan fost numit – *ad annum* 1492 – *valachorum regulus* de către ultimul cronicar oficial al lui Matia, Antonio Bonfini, și astfel drept „urmașul <*valah*>" al regelui.

[19] Andreescu, *Autour de la dernière phase*, p. 279–280; preluat de Ileana Căzan, Eugen Denize, *Marile puteri și spațiul românesc în secolele XV–XVI*, București, 2002, p. 31, nota 174.

[20] La limită, veștile de mare importanță din Țările Române puteau ajunge la Buda în 10 zile. Nu pare însă să fi fost cazul victoriei de la Vaslui (10 ianuarie 1475) sau al „enciclicei", al scrisorii circulare a lui Ștefan (25 ianuarie), prin care își anunța Creștinătății victoria. Cel puțin așa indică scrisoarea trimisă din Buda, pe 12 februarie 1475, de către Leonardo din Ancona lui Romano Rosetto, servitorul lui Ercole d'Este (a se vedea ediția din I.-A. Pop, Al. Simon, *Ungaria et Valachia: promisiunile valahe ale Republicii Sfântului Marcu din anii 1470*, în *RI*, NS, XXVI (2015), 1–2 [2016], p. 3–66, la p. 36, nota 128).

[21] Al. Simon, *De Dragule crudelitate: ultima domnie a lui Vlad al III-lea Țepeș pe pământurile Valahiei Mari*, în *RI*, NS, XXIX (2018), 5–6 [2020], p. 517–540, la p. 533, nota 109. Subiectul ne-a (re)atras atenția datorită cuvintelor Beatricei, [...] *le dicte parte de Transilvania per nome chiamata la Gran Valacchia* [...].

[22] Archivio di Stato di Modena, Modena, Archivio Segreto Estense, Cancellaria, Carteggi con principi esteri, *Ungheria*, busta 1623. *1477–1624*, nn (Buda, 9 iulie 1480).

[23] După Iorga, scribul ar fi omis *J*-ul (adică *I*) din finalul anului *MCCCLXXX* (*Studii și documente*, III, p. XXXIX). O eroare a existat într-adevăr. Editorii maghiari au uitat *o*-ul/*0*-ul suprascris de la final: *MCCCLXXX*^{o} (imagine publicată în anexă la Simon, *De Dragule crudelitate*; în mod ciudat documentul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

simultan, pe 11 iulie 1480, orașelor germane Augsburg și Nürnberg de către soțul Beatricei, Matia (în care – ca un *post-scriptum* la lungile sale plângeri împotriva împăratului Frederic al III-lea de Habsburg – monarhul huniad pomenea la sfârșit recentele victorii din *Valahia* și Bulgaria ale oștenilor săi)[24], arătau deja că data scrisorilor de la Modena ale Beatricei (9 iulie 1480) trebuia lăsată neschimbată[25].

La mai bine de o lună de la începerea asediului otoman al Rhodos-ului ioanit (23 mai)[26], pe 9 iulie, Beatrice, fiica regelui Neapolelui, Ferdinand de Aragon[27], mai mult decât o „regină-consoartă", își anunțase rudele de la Modena că oștenii soțului ei și ai lui Ștefan al Moldovei, recent împăcat cu Matia (conform Beatricei)[28], atacaseră Țara Românească (împreună cu voievodul Transilvaniei, Ștefan Báthory)[29]. *Basarab cel mic, pe nume Cyppeles* [Basarab al IV-lea], *credincios Turcului* [lui Mehmed al II-lea][30] a fost astfel învins. Turcii, care-l susțineau pe domnul *numitelor părți ale Transilvaniei, pe nume chemată* [!] *Valahia Mare*[31], fostul favorit al regelui Matia, dar și al lui Ștefan

---

lipește dintre sursele italiene reproduse în cadrul proiectului guvernamental maghiar disponibil online la www.vestigia.hu). În schimb, editorii maghiari nu au omis *o*-ul/*0*-ul suprascris de la finalul datei scrisorii Beatricei către Ercole d'Este din aceeași zi, 9 iulie 1480 (MDE, II, no. 288, p. 438). Scrisoarea este identică din punctul de vedere al conținutului ungar și valah cu cea trimisă Eleonorei, singura diferință fiind că, în scrisoarea către Ercole, *Cyppelles* este scris cu un singur *p*.

[24] Stadtarchiv Augsburg, Augsburg, Rats- und Ämterwesen, Oberste Instanzen: Rat, *Literaliensammlung* (Ratskorrespondenz), I. Abteilung, nn (11 iulie 1480; scrisoare regestată de Karl Nehring, *Quellen zur ungarischen Außenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts* (I), în „Levéltári Közlemények" [Studii de Arhivistică], XLVII (1976), 1, p. 87–120 (*Quellen*), la no. 107, p. 104). Scrisoarea regelui Ungariei, din aceeași zi, cvasi-identică cu precedenta, către orașul Nürnberg se găsește în Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Reichshofkanzlei, *Fridericiana*, Karton 4. *1476–1480*, fasc. 5/2. *1480*, f. 82r. Pentru ambele mesaje regale: Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală*, Cluj-Napoca, 2007, p. 110, nota 317.

[25] Al. Simon, *From Wallachia to Dacia: International Politics and Political Ideology in the Last Decades of the Fifteenth Century*, în *Government and Law in Medieval Moldavia, Transylvania and Wallachia* (= *Studies in Russia and Eastern Europe*, XI), editori Martyn Rady, Al. Simon, London, 2013, p. 91–100, la p. 91, nota 1.

[26] A se vedea și N. Vatin, *L'Ordre de Saint-Jean-de Jérusalem, l'Empire ottoman et la Méditerranée orientale entre les deux sièges de Rhodes (1480–1522)*, Paris, Leuven, 1994, p. 148–151.

[27] Vezi aici tot Ernesto Pontieri, *Per la storia di Ferrante I d'Aragona re di Napoli*, Roma, 1969[2].

[28] [...] *el Magnifico Stefano vaivoda Moldavo, cum lo quale del proximo la Sua Maesta* [Matia Corvin] *havia* ***firmata*** *pace et donatoli obbedientia* [...] (MDE, I, no. 289, p. 438; *Acta et epistolae*, I, no. 32, p. 34). Din punctul de vedere al Beatricei, situația era clară: Ștefan rupsese legăturile cu Matia, intrând în conflict cu acesta, și abia de curând se împăcase, făcând pace, cu regele, care îl (re)acceptase sub suzeranitatea sa.

[29] Omis (voit) de Beatrice din scrisoarea ei. Formularea reginei a fost: [...] ***li capitanei, quali la Maesta Sua tenia in le parte de Transilvania*** *per recuperare alcune di quelle parte* [!], *le quale li Turchi assai tempo fa haviano comenzato ad signoriare, havendono congregate tucte le loro gente, et etiam essendo con essi capitanei el Magnifico Stefano vaivoda Moldavo* [...] (MDE, II, no. 289, p. 438; *Acta et epistolae*, I, no. 32, p. 34). Pentru rolul lui Báthory: Richárd Horváth, Tibor Neumann, *Ecsedi Bátori István. Egy katonabáró életpályája (1458–1493)* [Ștefan Báthory de Esed: cariera unui baron al războiului (1458–1493)], Budapest, 2012, p. 52–55.

[30] [...] *Bazarab Minor, nomine Cyppelles Vayuoda, obediente al Turcho* [...] (MDE, II, no. 289, p. 439). Acțiunea ungaro-moldavă împotriva lui Basarab al IV-lea, este documentată prin surse explicit datate doar prin scrisorile citate (trei la număr până acum) ale cuplului regal de la Buda. În comparație, mult mai bine documentate sunt intervențiile (simultane) ungare din zona de frontieră bosniacă cu Imperiul Otoman, unde luptele s-au prelungit până în toamna târzie (de pildă: MDE, II, no. 291, p. 441). Matia însuși a venit pe front la începutul lui septembrie (R. Horváth, *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–1476–1490)*, Budapest, 2011, p. 112–114; între august 1480 și iunie 1481, Matia a fost absent din Buda, rezidând mai mult la Zagreb și pe Drava ori pe Sava). Planurile antiotomane ale lui Matia par să fi fost destul de mărețe, după cum o arată și scrisoarea (invitația la Dietă) trimisă familiei Darabos <de> Nádasdi, la 29 iunie 1480 (Magyar Nemzeti Levéltár [Arhiva Națională Maghiară], Budapest (MOL), Országos Levéltár [Arhiva Țării], Antemohácsiana, (secțiunea U) Diplomatikai Fényképgyűjtemény [Arhiva fotocopiilor diplomatice] (DF), [no.] 282133; *cf*. Horváth, Neumann, *Ecsedi Bátori István*, p. 54).

[31] [...] *dicte parte de Transilvania per nome chiamata* [!] *la Gran Valacchia* [...] (MDE, II, no. 289, p. 439).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

al Moldovei[32], au fost goniți peste Dunăre, care – în plus și după Beatrice – era și hotarul sudic al Transilvaniei[33]. Soțul Beatricei s-a grăbit astfel și el să răspândească vestea victoriei în rândul supușilor marelui său dușman[34], Frederic al III-lea[35].

Cam pe la vremea la care scrisoarea Beatricei trebuie să fi ajuns la curtea de la Modena[36], flota otomană a apărut în fața portului Otranto de la Adriatică (28 iulie 1480)[37]. După un asediu de două săptămâni, otomanii conduși de amiralul Gedik[38], cuceritorul Caffei[39], au ocupat orașul lui Ferdinand de Aragon[40]. Chiar dacă asediul Rhodos-ului a eșuat, otomanii fiind nevoiți să se retragă (pe 17 august)[41], nu a trecut mult și *Țepeluș* a revenit pe tronul *Valahiei Mari*[42], poate după ce Matia a plecat la oaste în Croația la începutul lunii septembrie[43].

---

[32] Al. Simon, *În jurul bătăliei de la Vaslui (1474–1475). Considerații asupra relațiilor dintre Moldova, Țara Românească și Regatul Ungariei*, în *SUBB. Historia*, XLIX (2004), 2, p. 3–26. Neglijata domnie comună a lui Vlad al III-lea *Țepeș* și Basarab al IV-lea *Țepeluș* de la sfârșitul anului 1476 (MDE, II, no. 234, p. 339–340), neasumată vreodată (dimpotrivă) de către Matia, ar merita (re)studiată.

[33] De pildă: […] *Ancora haveno assediate doe forteze, le quale sono al incontro de Nicopolim, dal altra parte de Transilvania, accosto lo Damnubio* [...] (MDE, II, no. 289, p. 439).

[34] Ambele scrisori ale lui Matia din 11 iulie 1480 pot fi găsite acum și în MOL (DF 258404 și 293274).

[35] Julia Dücker, *Von Konfrontation und Kooperation. Matthias Corvinus und die Reichstage der Jahre 1479 bis 1481*, în *Matthias Corvinus und seine Zeit: Europa am Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit zwischen Wien und Konstantinopel* (= *Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, CDX), editori Christian Gastgeber, Ekaterini Mitsiou, I.-A. Pop, Mihailo Popovic, Johannes Preiser Kapeller, Al. Simon, Wien, 2011, p. 23–32.

[36] În comparație, o scrisoare trimisă de la Buda putea ajunge la Veneția și în numai 11–14 zile (MDE, I [*1458–1465*], Budapest, 1875, no. 54, p. 82; 13 martie 1462). Un interval de trei până în patru săptămâni pentru ca o informație din Regatul Ungariei sau din jurul acestuia să ajungă în Peninsula Ungariei este însă mai rezonabil. De exemplu, trimișii lui Ștefan, cu prada de război de la Vaslui, plecați după emiterea „enciclicei" domnești din 25 ianuarie 1475, au ajuns, împreună cu asociații lor ungari, la Bologna pe 6 martie (a se vedea I.-A. Pop, *The Romanians from Moldavia at the Jubilee in Rome (1475)*, în *Il Mar Nero*, IX–X (2019–2020), p. 163–170).

[37] Pentru percepția coevă a *valahilor*, este de reținut că *valahi* (probabil vlahi din Bosnia) au fost înregistrați, alături de albanezi, drept auxiliari ai otomanilor inclusiv la cucerirea Otranto-ului în vara lui 1480 (*Diarium Parmense. Cronica gestorum in partibus Lombardie, 1476–1482* (= „Rerum Italicarum Scriptores", XXII, 3), ediție Giuliano Bonazzi, Città di Castello, 1904, p. 76; *cf.* deja Andrei Pippidi, *Noi izvoare italiene despre Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare*, în *SMIM*, XX (2002), p. 15–21, la p. 20).

[38] Deși s-a presupus că era un Paleolog, Gedik Ahmed Pașa era un sârb convertit de lângă Vranje (Heath W. Lowry, *The Nature of the Early Ottoman State*, Albany, NY, 2003, p. 116).

[39] Al. Simon, *The Western Impact of Eastern Events: The Crusader Consequences of the Fall of Caffa*, în „Istros", XVIII (2011), p. 383–396. Actorii politici erau în mare aceiași.

[40] Deja pe 7 iunie 1480, la Paris se știa că venețienii se mândreau că venirea otomanilor în Italia va pune capăt visurilor lui Ferdinand de Aragon de a se încorona *rege al Italiei* (*re de Italia*), titlu care i-ar fi fost promis de către papa Sixt al IV-lea. Cel puțin asta a fost ce i-a raportat Niccolò Roberti stăpânului său, Ercole d'Este (Georges Perinelle, *Dépêches de Nicolas de Roberti, ambassadeur d'Hercule Ier, duc de Ferrara, auprès du roi Louis XI (novembre 1478 – juillet 1480)* (II), *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'École Française de Rome*, XXIV (1904), p. 425–477, la no. 26, p. 464–472, aici p. 465–466, 469; *cf.* Paul M. Dover, *Royal Diplomacy in Renaissance Italy: Ferrante d'Aragona (1458–1494) and his Ambassadors*, în „Mediterranean Studies", XIV (2005), p. 57–94, la p. 62).

[41] Am așezat Rhodos-ul în acest context *valah* și din cauză că una dintre cele mai cuprinzătoare mărturii asupra luptelor din Țara Românească de la 1462 a fost întocmită tocmai pe baza informațiilor ajunse pe insula cavalerilor ioaniți (vezi, în primă ediție, *The Itineraries of William de Wey, Fellow of Eton College, to Jerusalem A.D. 1458 and A.D. 1462, and to Saint James of Compostella A.D. 1456*, [ediție Bulkeley Bandinel, George Williams,] London, 1857, p. 99–100; pasajele *valahe* au fost republicate de către Eric D. Tappe în *Documents concerning Rumanian history (1427–1601)*, London, 1964, no. 2, p. 18–19).

[42] *DRH*, B. *Țara Românească*, I, *1250–1500*, editori P. P. Panaitescu, Damaschin Mioc, București, 1966, no. 175, p. 283–285. La 7 noiembrie 1480, Basarab al IV-lea era sigur din nou domn al Țării Românești, putând și pleca până la Istanbul în aceea iarnă (vezi aici și Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova (a. 1324–1881)*, I, *Secolele XIV–XVI*, București, 2001, p. 123–124).

[43] La 1 septembrie 1480, Matia se găsea deja pe Drava, el ajungând la Zagreb pe data de 19, unde a rămas până la mijlocul lunii următoare (Horváth, *Itineraria*, p. 112).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Turcii s-au menținut la Otranto până în toamna anului următor (până pe 10 septembrie 1481)[44], la destul timp după moartea lui Mehmed al II-lea (3 mai 1481)[45] și izbucnirea războiului de succesiune dintre fiii defunctului *Fatih*, Baiazid al II-lea și Djem[46]. În Răsărit[47], Matia și Ștefan au eșuat din nou să-l elimine definitiv pe Basarab al IV-lea[48]. Acesta avea să-și piardă viața abia vreun an mai târziu[49], dar nu de mână puternicilor săi vecini creștini, ci de cea a supușilor săi, din tot mai puternica Oltenie[50].

Numit în derâdere *pantofior* de Beatrice de Aragon[51], Basarab al IV-lea, pretinsul tată al olteanului Neagoe *Basarab*[52], se dovedise un adversar pe măsură lui Matia și a lui Ștefan[53]. În sprijinul aceluiași Basarab (*Iunior*)[54], întâiului moștenitor *valah* de la Athos al Marei Branković[55], văduva lui Murad al II-lea și mama adoptivă a lui Mehmed[56], se

[44] Ferdinand a fost practic obligat să recupereze orașul pe cont propriu. Matia i-a trimis totuși un corp de oaste sub comanda fostului voievod al Transilvaniei Balázs Magyar (*Cronaca di Anonimo Veronese 1446–1488*, ediție Giovanni Soranzo, Venezia, 1915, p. 362). Aparent, a fost vorba de 1 500 de oșteni de elită. Alte informații coeve lipsesc din păcate.

[45] Există și posibilitatea, destul de solidă, ca Mehmed al II-lea să fi fost otrăvit la porunca viitorului Baiazid al II-lea (Colin Heywood, *Mehmed II*, în *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, editori Gábor Ágoston, Bruce Masters, New York, 2009, p. 364–368, la p. 368).

[46] Vezi și Al. Simon, *Lumea lui Djem. Buda, Suceava și Istanbul în anii 1480*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu»", XLVIII (2005), p. 11–43, la p. 14–19.

[47] A se vedea în acest context și Christof Paulus, Albert Weber, *Venedig und der wilde Osten: Wissen, Rang und Interessenräume im ausgehenden Mittelalter*, în *Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken*, C (2020), 1, p. 208–260.

[48] În fața papei Sixt al IV-lea, căruia i-a reamintit și că Ștefan este supusul său regal, Matia l-a învinovățit pe domnul Moldovei pentru noul eșec, pus pe seama cruzimilor înfăptuite la sud de Milcov de stăpânitorul de la Suceava (MDE, IV. [*1488–1490; 1458–1490*], Budapest, 1878, *Addenda*, no. 41, p. 360–361; republicat în *Acta et epistolae*, I, no. 34, p. 37–38).

[49] Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 127. Țepeluș a murit între 23 martie și 13 iulie 1482.

[50] Dan Pleșia, *Neagoe Basarab. Originea, familia și o scurtă privire asupra politicii Țării Românești la începutul veacului al XVI-lea* (I), în „Valachica", I (1969), p. 45–60, la p. 53. Nedoritul urmaș al lui Basarab al IV-lea, Vlad al IV-lea *Călugărul*, le-a scris brașovenilor că pe fostul domn [...] *l-au ucis Mehedinții în satul Glogova* [...].

[51] În maghiară, *cipős* este pantof, iar *cipés* pantofar. *Cyppelles* înseamnă fie „pantofior", fie „micul pantofar". Deși a doua variantă pare mai plauzibilă, știut fiind și că *Țepeluș* a petrecut ceva timp și în Ungaria (*Cronica moldo-germană*, în *Cronicile slavo-române publicate de Ioan Bogdan*, ediție P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 28–37, la p. 32), nu doar în *Turcia* (ante 1474) și în Moldova (1475–1477, cu întreruperea dată de moartea lui Vlad al III-lea *Țepeș*), disprețul reginei din scrisoarea trimisă surorii ei pledează pentru traducerea lui *Cyppelles* prin „pantofior", cu înțeles de om foarte mic de statură (Pop, Simon, *Ungaria et Valachia*, p. 39–40, nota 138; Simon, *De Dragule crudelitate*, p. 534, nota 109). Tocmai disprețul reginei ne împiedică însă să considerăm că porecla lui Basarab al IV-lea nu era legată de *țeapă*, regina și anturajul ei doar folosindu-se de relativa apropiere fonetică dintre *țeapă* și *cipős* (~țipoeș).

[52] În cel mai bun caz, deși sursele otomane i se opun (Mustafa A. Mehmet, *Două documente turcești despre Neagoe Basarab*, în *SRdI*, XXI (1968), 5, p. 923–928, la p. 926), avem de a face cu o situație de tip „Pătrașcu cel Bun – Mihai Viteazul". Însărcinată cu pruncul lui Basarab al IV-lea, de curând ucis, mama lui Neagoe, Neaga, s-a căsătorit cu Pârvu Craiovescu (Pleșia, *Neagoe Basarab*, p. 53).

[53] Este concluzia, adesea evitată, pe care întortocheata carieră a lui Basarab al IV-lea și supraviețuirea sa la vreo patru detronări (1474, 1476/1477, 1480 și 1481) o impun din plin.

[54] Pentru a-l deosebi de rivalul său Basarab al IV-lea (*Maior/Senior*) *Laiotă*, care îi și capturase soția, Maria, în iarna anului 1479–1480, după bătălia de la Câmpul Pâinii. La vremea evenimentelor de la 1480 (–1481), Maria fusese luată însă de Ștefan Báthory în grija sa, drept *fiică de suflet* (*DRH*, B, I, no. 174, p. 281–282; scrisoarea lui *Țepeluș* către Maria).

[55] Bojović, Năsturel, *Les fondations dynastiques*, p. 160–161. În octombrie 1481, *Țepeluș*, revenit pe tron după atacul lui Ștefan din iulie, a intervenit cu succes pentru Mănăstirea Hilandar la Poartă (aflată în plin război civil). El s-a îngrijit și de schitul (*turnul albanez*), fondat de părintele lui Skanderbeg, Ioan Castriota, și „lipit" de Hilandar.

[56] Vezi și Radu G. Păun, *Mount Athos and the Byzantine Slavic Tradition in Wallachia and Moldavia after the Fall of Constantinople*, în *The Balkans and the Byzantine World before and after the Captures of Constantinople, 1204 and 1453*, editor Vlada Stanković, Lanham, MD, 2016, p. 117–164, la p. 152, nota 82.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ridicaseră deja în primăvara anului 1480 „boierii de margine”[57] din răsăritul Țării Românești[58].

Cunoscutul răspuns dat de aceștia domnului Ștefan și trufașei sale proclamații *transalpine* din 15 martie prin care cerea boierilor să-l accepte pe *fiul său Mircea* drept domn al Țării Românești[59], reprezintă în fapt perechea în materie de datare și redatare istoriografică a scrisorii reginei Beatrice din 9 iulie 1480[60]. La precum epistola Beatricei către Eleonora, răspunsul (vulgar) dat de boierii râmniceni, buzoieni și brăileni lui Ștefan trebuia să dateze în mod obligatoriu din anul 1481[61]. Aceasta nu ar fi fost imposibil (în fața răspunsului boierilor, Ștefan ar fi renunțat să-l mai sprijine pe Mircea și l-ar fi ales pe Vlad al IV-lea *Călugărul*, cum a și făcut de fapt în vara anului 1481)[62]. Dar, prin asocierea cu redatarea forțată (abuzivă chiar) a scrisorii Beatricei, datarea sub anul 1481 a corespondenței dintre domnul Moldovei și boierii din nord-estul Țării Românești a devenit în realitate de nesusținut[63].

A atras în schimb atenția asupra unui (alt) fapt: absența anului 1480 din cronicile lui Ștefan *cel Mare*, indiferent de data și de limba lor de redacție[64]. Ca urmare, anul

După moartea lui *Țepeluș*, Vlad al IV-lea s-a căsătorit cu văduva acestuia, cu amintita Maria, și i-a urmat fostului soț al Mariei drept succesor al Marei Branković pe Sfântul Munte. Este posibil ca, atât în cazul lui Basarab al IV-lea, cât și în cel al lui Vlad al IV-lea, legăturile speciale sârbești să se fi datorat și Mariei.

[57] Vezi aici M. Coman, *Boierii de margine și puterea domnească în Țara Românească medieval*, în *Aut viam inveniam, aut faciam. In honorem Ștefan Andreescu*, editori O. Cristea, Petronel Zahariuc, Gheorghe Lazăr, Iași, 2012, p. 35–58, la p. 40–42; idem, *Putere și teritoriu. Țara Românească medievală (secolele XIV–XVI)*, Iași, 2013, p. 111–119, 142–146.

[58] Vezi, în acest cadru (dinspre Moldova), și Laurențiu Rădvan, *Contribuții la istoria unui vechi oraș al Moldovei: Bârladul*, în *The Steppe Lands and the World beyond them: Studies in Honor of Victor Spinei on his 70th Birthday*, editori Florin Curta, Bogdan-Petru Maleon, Iași, 2013, p. 543–561, la p. 557–559. Este posibil să avem de a face cu o realitate politică complexă la Curbura Carpaților, o reminiscență (modernă timpurie) a acesteia fiind probabil județul Săcuieni (Al. Simon, *Principele Dominic, secuii și Țara de Jos a Moldovei*, în *AIIX*, LI (2014), suppl. [2015], p. 59–76).

[59] Reamintim cele patru ediții ale documentelor (Cristea, Coman, *O scrisoare pierdută*, p. 23, nota 1): Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în secolele XV și XV*, București, 1905, nos. 56–59, p. 138–145; Ioan Bogdan, *Documentele privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în secolele XV și XVI*, București, 1905, no. 229, p. 282–285; idem, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, no. 162, p. 361–364; Grigore G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346–1603*, București, 1931 [Wien, 1905], nos. 397–398, p. 399–400; nos. 492–493, p. 511–513.

[60] Cum s-a remarcat în mod corect în Cristea, Coman, *O scrisoare pierdută*, p. 24–25.

[61] Ceea ce a permis și dezvoltarea ipotezei că Ștefan al III-lea ar fi așteptat ziua Sfântului Procopie (sfânt militar) pentru a se înfrunta cu Basarab al IV-lea la Râmnic, la hotarul dintre state, pe 8 iulie 1481, Ștefan intrând deja în Țara Românească, în urmă cu aproape trei săptămâni, în jurul lui *Corpus Christi* (21 iunie în anul 1481), data oferită de Beatrice de Aragon în scrisoarea ei către Eleonora d'Este pentru începutul campaniei antiotomane din Țara Românească (Gorovei, Székely, *Princeps omni laude maior*, p. 202–203, nota 358). Dacă simbolistica datei este limpede, datarea evidentă a scrisorii Beatricei sub anul 1480 și încrâncenarea manifestată deopotrivă de Ștefan al III-lea și Basarab al IV-lea (vezi și Silviu Dragomir, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în secolii XV și XVI* (extras *AIINC*, IV), Cluj, 1927, no. 8, p. 17–19) ne îndeamnă să socotim că, în cazul în care ziua nu a fost fixată numai pentru istoria rescrisă prin cronici, data luptei a fost aleasă de comun acord de ambele părți (*valahe*/române).

[62] Reamintim astfel precizarea (ante 1486) din povestirea rusă (transmisă la Moscova via Buda) despre *Dracula*: [...] *Ștefan al Moldovei,* ***cu voia craiului****, a așezat în Țara Muntenească pe un oarecare fiu de voievod, anume Vlad* [...] (*Povestire despre Dracula Voievod*, în *Cronicile slavo-române*, p. 200–214, la p. 213). Aceeași sursă a consemnat apoi și că Vlad (al IV-lea) a luat-o de soție pe văduva lui Basarab al IV-lea (*Povestire despre Dracula Voievod*, p. 214).

[63] Blestemele moldave, căzute asupra lui Vlad al IV-lea pentru atitudinea sa de la 1484, s-ar fi extins asupra supușilor săi dacă el ar fi devenit domn în urma respingerii lui Mircea.

[64] Doar cronicile putnene au menționat sub 1480 moartea lui Petru, fiul lui Ștefan și al Mariei *de Mangop*, care a fost înmormântat la Putna (*Cronicile slavo-române*, p. 51, 64).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1480 se cuvine reprivit în întreaga sa complexitate politică, atât românească, cât și europeană (și asiatică)[65].

II. Matia Corvin, Ferdinand de Aragon și Mehmed al II-lea

Unul dintre motive este scrisoarea trimisă socrului său, Ferdinand de Aragon, de către Matia în a doua jumătate a lunii iunie, după ce regele Ungariei aflase că otomanii ajunseseră la Rhodos (ceea ce se petrecuse pe 23 mai)[66]. Soțul Beatricei știa și că flota lui Mehmed urma să-l atace pe Ferdinand în Apulia („o Țară a Galilor" pentru regatul neapoletan)[67]. Ca urmare, cu poate nici trei săptămâni înaintea scrisorilor trimise de Beatrice rudelor ei de la Modena (pe 9 iulie 1480) și mesajele transmise de Matia orașelor lui Frederic al III-lea (pe 11 iulie 1480), fiul lui Iancu de Hunedoara îl implora pe fiul – nelegitim – al lui Alfonso al V-lea[68] să facă pace cu sultanul (la a cărui curte, „ruda sa de sânge"[69], Matia avea numeroase surse, nu doar după spusele sale)[70].

> *Serenissimo Principi etc. Ferdinando etc. Salutem et prosperos ad vota successus. Scripsimus nuper Maiestati Vestre, postquam certificati sumus Turcorum Imperatorem classem suam misisse in Apuliam contra Dominia Maiestatis Vestre et eam avisatam fecimus per alias litteras nostras, ut sciret rebus suis in tempore providere; habebamus enim, uti prioribus litteris nostris significavimus, certum hominem nostrum non longe a Porta Principis Turcorum, qui nos de omnibus occurentibus fideliter avisabat. Huic homini nostro sepius de mente Imperatoris Turcorum treugas nobis offerenti, revolventes animo displicentias illas, quibus Summus Pontifex non minus Maiestatem Vestram quam nos superioribus diebus provocavit, iniunxeramus ut tentaret de longe, utrum Turcus ipse adhuc in priore sententia de faciendis nobiscum treugis permaneret. Reversus itaque modo ad nos idem homo noster retulit, et cum testimonio litterarum Turcarum demonstravit, paratum esse Turcum ad treugas nobiscum firmandas, ita ut contentus sit etiam Maiestatem Vestram in ipsas treugas includi. Quo percepto statuimus celeriter Maiestatem Vestram de hiis reddere certiorem, ut scilicet cognosceremus, an et ipsa vellet huiusmodi treugis includi, et simul requireremus eam, ut si ad huiusmodi treugas bernida* [!] *est, quamprimum mitteret hominem suum ad nos, qui iret nomine suo cum oratore nostro ad Turcum, vel saltem litteras mandati citissime dirigeret pro nostro oratore, ut huiusmodi treuge possent firmari*

[65] Din acest motiv, considerațiile de mai jos trebuie privite drept „rezultate de etapă", cu limitările de rigoare.

[66] Vezi și Michael Herzfeld, *New Light on the 1480 Siege of Rhodes*, în „The British Museum Quarterly", XXXVI (1972), 3–4, p. 69–73.

[67] Apulia (Puglia) era parte a Principatului de Taranto. La 1465, fiul și moștenitorul desemnat al lui Ferdinand, Alfonso al II-lea, deja duce al Calabriei, a fost numit principe de Taranto. În Principatul de Taranto, moștenirea lăsată de Isabella de Clermont, mama lui Alfonso, dar și a Beatricei și a Eleonorei, cel mai important oraș de pe coasta orientală era Brindisi, însă acesta era o țintă dificilă pentru otomani, la fel precum, mai la nord, Bari-ul care adăpostea moaștele Sfântului Nicolae. Flota sultanului a ales să atace Otranto la sud de Brindisi, dar și la cea mai mică distanță maritimă de Vlorë (Valona, Avlonya) pe coasta albaneză (portul fusese cucerit de otomani la 1417).

[68] Pentru relația specială dintre Iancu și Alfonso, vezi și Ádám Anderle, *Alfonso V el Magnánimo and the Hungarian Throne*, în „Mediterrán Tanulmányok" [Studii Mediteraneene], VI (1995), p. 17–28. Reamintim și că Ferdinand de Aragon se intitula și era adresat drept – și – rege al Ungariei, chiar la 1480, de către ramura iberică a Casei sale (de exemplu: Archivio di Stato di Genova, Genova, Archivio Secreto, *Diversorum. Filze*, busta 3060 (F 40). *1479–1480*, nn, 15 martie 1480).

[69] „Idee" lansată de Matia prima dată în mediul german la sfârșitul anului 1479 și acceptată și de către Mehmed (vezi Al. Simon, *La parentéle ottomane du roi Mathias Corvin*, în *Matthias Corvinus und seine Zeit*, p. 25–33).

[70] La acea vreme, Matia avea, se pare, deja relații cu Egiptul Mameluc, principalul rival musulman al Porții, după căderea lui Uzun Hasan (Lajos Tárdy, *Ungarns antiosmanische Bündnisse mit Staaten des Nahen Ostens und deren Vorgeschichte*, în „Anatolica", IV (1971–1972), p. 139–156, la p. 151–152).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

antequam alia sequerentur. Nam certificati sumus sexaginta galeas nunc missas esse ad dominia maiestatis vestre, reliquam classem ivisse ad Rodum, propter quod res ista maxima indiget celeritate. Nam si Turcos, quod absit, contra Maiestatem Vestram prosperabitur, efficietur ad huiusmodi treugas faciendas insolentus; si vero infortunabitur, incipiet cogitare de vindicta, et ob hoc erit difiicilior. Quamobrem optimum erit, antequam Turcus aliud moliatur, ut nos de mente sua reddat Maiestas Vestra sine mora certiores; et sive hominem suum, sive litteras mandati ad nos mittere placuerit, nos faciemus ut quamprimum treuge huiusmodi inter nos et Turcum cum inclusione Maiestatis Vestre concludentur. Quod quidem erit maxime in rem Maiestatis Vestre et etiam nostram, quia Pontifex, qui derelicta liga, in Vestram et totius Christianitatis displicentiam colligatus est, unacum suis sequacibus pedem facilius retrahet ab incepto, et de alio incipiet consilio cogitare. Datum[71].

La acea vreme, oștenii lui Matia – și ai lui Ștefan – pătrunseseră în Țara Românească de vreo două-trei săptămâni (conform scrisorilor de la Modena ale Beatricei, în jurul lui *Corpus Christi* sărbătoare care în 1480 a căzut pe 30 mai)[72]. Tot la acea vreme, nu trecuse mult (poate maxim o lună și jumătate) de când Matia îngăduise otomanilor să treacă prin părțile ungare ale Bosniei și Slavoniei pentru a prăda domeniile ereditare, Stiria și Carinthia, ale lui Frederic, cu care Matia reintrase în conflict după campania otomană din Transilvania din toamna lui 1479[73].

Poate neîntâmplător, pe tocmai 9 iulie 1480, după ce Rhodos-ul fusese atacat, iar flota otomană se îndrepta spre Otranto, papa Sixt al IV-lea îi numea – *in esecuzione del tratattato* – atât pe Frederic al III-lea, cât și pe Matia drept *suoi aderenti e collegati*, definitivând alianța dintre Sfântul Scaun și Veneția[74]. Alianța fusese încheiată deja pe 16 aprilie 1480[75] spre marea nemulțumire a lui Ferdinand de Aragon. Tatăl Beatricei se temea – pe bună dreptate – că Veneția va profita – și – de nevoile italiene ale Romei pentru a ataca Neapolele prin intermediul noului aliat din Răsărit al Serenissimei, Mehmed al II-lea[76]. În paralel, Ștefan se străduia să impună – în pofida opoziției

[71] Vilmos Fraknói, *Mátyás király levelei. Külügyi Osztály* [Scrisorile regelui Matia: corespondența externă], II, *1480–1490*, Budapest, 1895, no. 26, p. 36–37. Documentul nu a fost inclus în registrul ținut la Brno (Nehring, *Quellen zur ungarischen Außenpolitik*, p. 103–105), păstrându-se doar în cel mai cunoscut manuscris al scrisorilor lui Matia (la sfârșitul secolului al XIX-lea: Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, Cod. 1656, f. 73ʳ; pentru mai multe detalii: Gábor Mikó, *A formuláskönyv és a leveleskön határán. Az Országos Széchényi Könyvtár Fol. Lat. 1656. számú kézirata* [Între „formulare" și „culegeri de scrisori". Manuscrisul Fol. Lat. 1656 din Biblioteca Națională Széchényi], în „Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica", CXLIV (2019), p. 83–93).

[72] Tamás Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács: A History of Hungarian-Ottoman Warfare. 1389–1526*, Leiden, Boston, 2018, p. 273–274.

[73] Un document păstrat tocmai la Cluj ar merita revăzut (MOL, DF 253244; *cf*. Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács*, p. 274, nota 414). Pe 6 august 1480 (la o lună de la scrisorile sale germane și de la scrisorile italiene ale Beatricei), Matia anunța autoritățile Comitatului Zala (astăzi împărțit între Croația și Ungaria) că-l trimisese pe Ștefan Szapolyai, cu trupele angajate împotriva lui Frederic, împotriva turcilor care prădaseră dincolo de Drava.

[74] *I libri commemoriali della Republica di Venezia. Regesti* [editor Riccardo Predelli], V. [*Registri XIV–XVII*], Venezia, 1901, no. XVI-148, p. 233–234; no. XVI-159, p. 236.

[75] Două săptămâni mai târziu (pe 30 aprilie 1480), Mehmed a cerut Veneției să permită flotei otomane să se aprovizioneze în porturile republicii (Franz Miklosich, Joseph Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, III, Wien, 1865, no. 18, p. 306–309). Serenissima a evitat însă să-și asume și acest risc (vezi și Al. Simon, *The Relations between the Ecumenical Patriarchate of Constantinople and Venice in a Venetian Document of 1480*, în *Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei*, editori Dumitru Țeicu, Ionel Cândea, Brăila, 2008, p. 587–600).

[76] Vezi – pe larg – în continuare Eduardo Piva, *L'opposizione diplomatica di Venezia alle mire di Sisto IV su Pesaro e ai tentativi di una crociata contro i Turchi*, în „Nuovo Ateneo Veneto", seria a II-a, V (1901), 1, p. 4–104.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cracoviei[77] – alianța matrimonială moldo-moscovită[78], care avea să ducă peste mai puțin de trei ani la tripla alianță din Buda, Moscova și Suceava[79].

Începuse „un joc”[80] care – pe termen scurt și mediu – avea să ducă – printre altele – la (1) „transferurile de populație” dinspre sud (din zona Bosniei) spre nord poruncite de Matia după confruntările din vara și toamna anului 1480 („transferuri” predominat vlahe care au atins și părțile sibiene ale Transilvaniei)[81], la (2) „sumețirea” răsăriteană a lui Matia și a lui Ștefan cu sprijinul Moscovei („sumețire” ale cărei roade aveau să se vadă la finalul deceniului, dar nu fără implicarea Casei de Habsburg)[82], și (3) la pierderea

[77] Cracovia era îndreptățită să se opună alianței deoarece acesta redeschidea problema Kievului și în definitiv a Lituaniei. Pe linie maternă, Elena, fata lui Ștefan viitoarea soție a lui Ivan Ivanovici, fiul lui Ivan al III-lea, era fiica Evdochiei Olekovich și de fapt moștenitoarea Kievului, care era – mai mult decât Vilniusul – inima Lituaniei. După Jan Długosz († 19 mai 1480), (și) lituanienii erau urmașii Romei (*Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae* (= *Jan Dlugosii Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia*, XI–XIV), ediție Alexander Przezdziecki, II, Kraków, 1876, p. 470–472). Ideea tot mai populară la acea vreme, în pofida contestării ei – încă din ajunul dispariției lui Długosz – de către Filippo Buonaccorsi Callimachus (*Vita et mores Sbignei cardinalis*, ediție Irmina Lichonska, Warszawa 1962, p. 26–28, pentru *valahi*, p. 38–41, pentru lituanieni), ne obligă să reprivim notele moscovite privind originea *romană* a Elenei, fie acestea și ulterioare întemnițării fiicei lui Ștefan la 1502 (Anna Leonidovna Horoshkevich, *Русское государство в системе международных отношений конца XV – начала XVI в*. [Statul rus în sistemul internațional al relațiilor internaționale la sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XVI-lea], Москва, 1980, p. 90–91; Ciobanu, *La începutul relațiilor moldo-moscovite*, p. 44, nota 90).

[78] Reamintim astfel că, pe 30 mai 1480, la Vilnius se știa, prin intermediul cavalerilor teutoni (de la 1478 vasalii și protejații lui Matia), că Mehmed îi ceruse lui Ștefan să deschidă calea spre Polonia (*Codex epistolaris saeculi decimi quinti* (= *Monumenta Medii aevi res gestas Poloniae illustrantia*, II, XI–XII, XIV), III, *1392–1501*, editor Antol Lewicki, Kraków, 1894, no. 289, p. 316). La acea vreme, sultanul se pregătea însă să asedieze Rhodos-ul și Otranto-ul. Cu o lună mai devreme (pe 25 aprilie), de la Cracovia sosise în Prusia știrea că Matia murise și că elita regatului ungar decisese să-i dea coroana lui Cazimir, pentru ca – mai apoi (în august 1480) – un război între Ungaria și Polonia să pară iminent (*Akta Stanów Prus królewskich* [Actele Stărilor Poloniei Regale] (= „Fontes”, XLI, XLIII, L, LIV, LVII, LXIV–LXVI, LXVIII, LXXI, LXXVII), I, *1479–1489*, editori Karol Górski, Marian Biskup, Toruń, 1955, no. 16, p 41; no. 27, p. 53). La acea vreme, cel târziu din aprilie 1480, tratativele matrimoniale moldo-muscovite fuseseră reluate, după o întrerupere aparentă de vreun an (Gorovei, Székely, *Princeps omni laude maior*, p. 211; Ciobanu, *La începutul relațiilor moldo-moscovite*, p. 88–90). În ce măsură aparenta întrerupere se datorase (ori nu) acțiunilor otomane din a doua jumătate a lui 1479 și discuțiilor ungaro-otomane și moldo-otomane din iarna anului 1479–1480 este greu de spus la acest moment.

[79] Pentru importanța acesteia, vezi recent Manfred Hollegger, *Damit das Kriegsgeschrei den Türken und anderen bösen Christen in den Ohren widerhalle*. *Maximilians I. Rom- und Kreuzzugspläne im Spannungsfeld zwischen propagierter Bedrohung und unterschätzter Gefahr*, în *Maximilians Welt. Kaiser Maximilian I. im Spannungsfeld zwischen Innovation und Tradition*, editori Johannes Helmrath, Ursula Kocher, Andrea Sieber, Göttingen, 2018, p. 191–208, la p. 200–203; idem, *Im Osten nichts Neues? Kernräume der Politik Maximilians I.*, în *Das Wiener Fürstentreffen von 1515. Beiträge zur Geschichte der Habsburgisch-Jagiellonischen Doppelvermählung*, editori Bogusław Dybaś. István Tringli, Budapest, 2019, p. 125–148, la p. 143–144.

[80] Formularea ne-a fost inspirată de ultimul sezon (al III-lea) al serialului *Da Vinci's Demons*, în care Leonardo Da Vinci, ajutat de însuși Vlad al III-lea *Țepeș* (*Dracula*) († 1476/1477) și de oștenii acestuia, eliberează Otranto-ul (1481) ocupat de *turcii* conduși de fratele lui Vlad, Radu al III-lea *cel Frumos* († 1474/1475). Îi mulțumim domnului dr. Vlad Cărăbiși (Academia Română, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București) pentru sprijinul logistic.

[81] Orientativ: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, VII, *1474–1486*, editor Konrad G. Gündisch, Bukarest, 1991, no. 4331, p. 297–298; no. 4506, p. 326; 1484; no. 4590, p. 386; no. 4593, p. 389; 1485; no. 4628, p. 416; nos. 4685–4686, p. 472–473, <no. 4687b>, p. 484 (vezi F. Pall, *Despre două documente false ale lui Ioan de Hunedoara și al lui Matia Corvin (din anii 1448 și 1459)*, în *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára* [*Festschrift* Lajos Kelemen la împlinirea vârstei de 80 de ani], editori András Bodor, Béla Cselényi, Elemér Jancsó, Zsigmond Jakó, Attila T. Szabó, Bukarest, 1957, p. 509, nota 5); Ioan Moga, *Les bergers Mărgineni. Un chapitre d'histoire économique des Roumains de Transylvanie*, în „Revue de Transylvanie”, V (1939), 2, p. 202–223.

[82] I.-A. Pop, Al. Simon, *Moldova și celălalt Imperiu: Preliminariile și consecințele conspirației lui Maximilian I de Habsburg și Ștefan cel Mare (1497)*, în *Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

porturilor Moldovei de către Ștefan la 1484, un Ștefan dornic de mărire deopotrivă valahă și pontică la începutul anilor 1480 (și obligat apoi să se reorienteze spre Transilvania „extinsă" a Beatricei de Aragon de la 1480)[83].

III. „Jocuri" politice și „*fake-news*-uri" medievale?

Complexitatea „țesăturilor" de sub evenimentele de la 1480 formulează astfel și o întrebare aparent post-modernă: este posibil ca scrisorile germane și italiene ale cuplului regal de la Buda să fi fost un „*fake-news*" *avant la lettre*? Întrebarea este justificată de scrisoarea avertisment trimisă după începerea asediului otoman al Rhodos-ului (23 mai 1480) de către Matia Corvin lui Ferdinand de Aragon înaintea atacului otoman de la Otranto (care a început pe 28 iulie 1480), dar și de prezența lui Ștefan cel Mare la Suceava (pe 27 mai 1480)[84], cu cel mult patru zile înaintea datei indicate de Beatrice de Aragon – în scrisorile trimise rudelor ei de la Modena (pe 9 iulie 1480) – pentru ofensiva ungaro-moldavă din Țara Românească ([...] *circa la festa delo Corpo de Christo* [...]/în jurul zilei de 30 mai 1480). Deoarece, (1) în scrisorile trimise lui Ercole și Eleonorei d'Este, Beatrice, după ce a pomenit împăcarea dintre Matia și Ștefan și implicarea celuia din urmă în pregătirea campaniei din Țara Românească, nu a mai spus nimic despre acțiunile oștenilor domnului Moldovei din Țara Românească, (2) în sfatul domnesc al lui Ștefan de pe 27 mai 1480, de la Suceava, au figurat toți pârcălabii marilor cetăți și porturi ale Moldovei (Cetatea Albă, Chilia, Neamț, Orhei, Roman și Suceava), hrisovul din acea zi fiind emis tocmai pentru Ștefan, pârcălabul Hotinului de la hotarul cu tot mai ostilul Cazimir al IV-lea al Poloniei, este posibil ca Ștefan, nevoit și să strângă cât mai multă oaste din cauza opoziției din primăvara acelui an 1480 a „boierilor de margine" de la Brăila, Buzău și Râmnic, să fi intrat în Țara Românească abia după ce trupele ungare ale lui Matia trecuseră Carpații, de această dată curtea de la Buda putând spune – cu temei (altfel decât la sfârșitul anului 1476) – că victoria împotriva turcilor de la sud de munți fusese obținută înainte ca domnul Moldovei să intervină[85]. Aceasta ar fi cea mai simplă explicație în favoarea „autenticității" luptelor antiotomane din Țara Românească din vara anului 1480. În caz contrar, prea elaboratul mesaj[86] transmis de Beatrice în Italia trebuie reprivit cu toată atenția, transilvană, ungară și românească, statală și personală.

Papacostea, editori O. Cristea, Gh. Lazăr, Brăila, 2008, p. 331–406; Liviu Pilat, *Solia pârcălabului Mușat la Moscova și implicarea Moldovei în lupta pentru coroana Ungariei*, în *Clio în oglindiri de sine. Academicianului Alexandru Zub. Omagiu*, editor Gheorghe Cliveti, Iași, 2014, p. 415–422; M. A. Ciobanu, *Soli moscoviți la curtea lui Ștefan vodă: chipuri de oameni și faptele lor*, în „Analele Putnei", XII (2016), 1, p. 103–145.

[83] I.-A. Pop, Al. Simon, *Transilvania de la Dunăre: scrisorile de la Modena ale reginei Beatrice de Aragon din vara anului 1480*, în *AARMSI*, seria a V-a, XXXVI (2021), sub tipar.

[84] *DRH*, A. *Moldova*, II, *1449–1486*, editori Leon Șimanschi, Georgeta Ignat, Dumitru Agache, București, 1976, no. 226, p. 343–344.

[85] Cunoscuta scrisoare regală a fost republicată și în *Actae et epistolae*, I, no. 25, p. 28–29.

[86] În comparație, Matia a fost extrem de lapidar. De pildă: […] *und das land Walachey widerumb in unseren handen eingenomen* […] (MOL, DF 258404, 293274; formulare identică în ambele scrisori din 11 iulie 1480).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LOST LETTERS FROM THE SUMMER OF 1480
(Summary)

Keywords: Matthias Corvinus, Beatrice of Aragon, Mehmed II, Buda, Otranto, Rhodes, Wallachia.

Six weeks after the start of the Ottoman siege of Rhodes (May 23, 1480) and some three weeks before the Ottoman fleet appeared in front of Otranto (July 28, 1480), the harbour of her father, Ferdinand of Aragon, king of Naples, Beatrice, the wife of Matthias Corvinus, king of Hungary, wrote to her sister, Eleanor, and her brother-in-law, Ercole d'Este, duke of Modena (July 9, 1480), who probably received the – identical – letters of Beatrice at the same time with the news of the Ottoman siege of Italian Otranto. Queen Beatrice sent word of the recent anti-Ottoman exploits in Wallachia (late May-mid-June 1480), and then in Bulgaria, of the captains of her husband, supported by the *Magnificent* Stephen III, voivode of Moldavia, with whom Matthias had recently concluded *peace*, accepting the voivode as his vassal, still according to the same queen. Two days after the queen's letters, on July 11, 1480, and with significantly fewer details, Matthias appended basically the same news as post-scriptum to his messages sent to the cities of Augsburg and Nürnberg, nominally under the authority of King Matthias' arch-enemy, Emperor Frederick III of Habsburg. Less than a month earlier, already informed about the siege of Rhodes, Matthias had warned his father-in-law about the imminent Ottoman attack on the Kingdom of Naples and urged him to reach an agreement with the sultan. Not too long ago, Matthias had also allowed Ottoman riders to raid the 'Austrian lands' of Frederick III. A question therefore arises: were the messages sent by Matthias and Beatrice 'fake-news' aimed at covering Hungarian-Ottoman arrangements at a time when Christendom was besieged by the Turks?

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ADRIAN MAGINA*

CONFESSIONAL PROPAGANDA AND IDENTITY CONSTRUCTION. THE CASE OF ROMANIANS IN THE HIGHLAND BANAT (16th–17th CENTURIES)

In 1674, a person originated from Caransebeș signed as: *Michael Halits nobilis romanus, civis de Karansebes*, a poem dedicated to a friend of him[1]. The signature is a triple stance of his identity: a geographic one – the nowadays Banat and the city of Caransebeș –, an ethnic one – *romanus*/Romanian, and a social one as belonging to social élite (nobility).

That clear assertion on the Romanian identity was the reason to try to explore the ethnic and national sensibility of the Romanians from Banat along the 16th–17th centuries. Such a demarche seemed much more interesting to me as Mihail Halici (Halics) jr. had come from a Calvinist family, while a series of clichés regarding the developing of national feeling within the Orthodox and Greek Catholic communities exclusively, and only in the first half of the 18th century, protruded the Romanian historiography. More than this, the Romanians who had chosen the Roman Catholic Church, or those who had been attached to the Calvinist Church were entirely excluded from the national corpus as being considered that they lost their ethnic colouring and were absorbed by the Hungarian communities once they had renounced to the Orthodox Church values[2].

The present day Banat is a province of about 30,000 km^2, bordered by river Mureș to the north, river Tisza to the east, Danube in the south and Carpathians in the east, divided between Romania (60%), Serbia (39%) and Hungary (1%). In the middle ages this area was known as Lower parts of the Hungarian kingdom (*partes inferiores regni Hungarie*) and divided in the counties of Timiș (Temes), Arad, Cenad (Csanád), Torontal, Caraș (Krassó) and the Banate of Severin (Szörény). In 1552, following two brutal campaigns, the towns of Timișoara and Lipova were occupied by the Ottomans. The eastern parts of nowadays Banat, the mountain areas surrounding the towns of Caransebeș and Lugoj were integrated in the autonomous Principality of Transylvania. In the 16th and 17th centuries, this territory was organized as Banate of Caransebeș and Lugoj, a frontier structure, superimposed over county of Severin and the district of Caransebeș[3].

* Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”, Timișoara.

[1] Nicolae Drăganu, *Mihail Halici. Contribuție la istoria culturală românească din sec. XVII*, “Dacoromania”, IV (1924–1926), p. 84.

[2] Adrian Andrei Rusu, *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1997, p. 32–33, 43–44.

[3] Adrian Magina, *At the Border of Transylvania: the County of Severin/ the District of Caransebeș in the 16th–17th Centuries*, “Transylvanian Review”, supl. 4 (2013), p. 295–306.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LVIII, 2021, p. 61–65

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Since the Middle Age the Romanian population was mainly situated in the mountainous area of the territory, a zone gravitating towards two small urban centres (*oppida*), Caransebeș and Lugoj namely[4]. Both of them gathered the local noble élite, the city of Caransebeș being named a *rezidenza di nobili* by a Jesuit in the 16th century[5]. It is worth lingering over the local confessional estate as it influenced a certain identity construction. Beginning with the 14th century, under the legislation of the Hungarian king Louis of Anjou, the Romanian aristocracy chose the Roman Catholic Church in order to keep their estate and privileges. The converting to Catholic Church process of the nobles and urban citizens of Caransebeș and Lugoj ended sometimes in the 15th century, and they formed two of the few compact Catholic communities of a Romanian origin[6]. Obviously, it had that the religious service develop in Latin, but the high society didn't renounce entirely to certain cultural Slavonic formulae, as proved by some notes on old documents[7]. The Roman confession didn't lead at all to ethnic and linguistic identity losing. A Jesuit testimony from 1586 comes to confirm that only a few people within Caransebeș Catholic community spoke Hungarian, so that the respective missionary might preach into Romanian[8]. Important indicators on the fact that the Romanians became aware of their Latin origin and affiliation with the values of Rome are the testimonies registered beginning with the 16th century. And what could be more significant than the answer received by the Jesuit missionary, Marino de Bonis, when asking the inhabitants of the Secășeni village about their origin: *Yos de Roma* [I'm from Rome][9]. The Protestant ideas promoted in Caransebeș since 1560's overlapped that already existing consciousness of the Latin origin. The Calvinist offer came as a counterproposal to the Catholic one, as the main direction was usage of the Romanian language within the religious ceremonies. The local Reformed community tried to draw her own identity, capable to irrevocably dissociate her from the Catholic tradition. Under such circumstances, the community allayed to the existing standards, laid stress upon the congregation members' teaching to read and write by school means, and followed a cultural programme concerning the confessional books editing (the most notable example is that of the 1648 Catechism publishing, work of a deep impact on the identity construction of the local community)[10]. The ethnic identity preserving by language stressed in Caransebeș when initiating the Jesuit mission led by George Buitul, a missionary of a Romanian origin[11]. He strongly sustained in his first letter to Curia, in 1626, that he needed to renew his

[4] About the two towns and their role see: Pesty Frigyes, *A szörényi bánság és Szörény vármegye története*, vol. II, Budapest, 1878, p. 115–269, and *Krassó vármegye története*, vol. I, Budapest, 1884, p. 315–409.

[5] *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, ed. Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Ed. Științifică, 1970, p. 557.

[6] Viorel Achim, *Catolicismul la românii din Banat în Evul Mediu*, *RI*, s.n., VII, nr. 1–2 (1996), p. 41–55.

[7] One example is the name of Stephen Gârliște (Гралиште Стефан) written with Cyrillic script on the back of a document at the end of the 16th century: Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440–1653)*, Timișoara, Facla, 1981, p. 103.

[8] *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, ed. Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Ed. Științifică, 1971, p. 121.

[9] *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók*, vol. I/2 (1616–1625), ed. Mihály Balázs, Ádám Fricsy, László Lukács, István Monok, Szeged, 1990, p. 367: "Professano di esser discesi dagi' antichi Romani, come credo che sia stata anticamente una colonia de Romani. Quando gli si domanda di che paese sono, respondono: yos de Roma. Il parlar loro chiamano lingua romagnasca. La fede loro dicono essere del Papa di Roma. La veritá é che hanno assai parole latine e italiane, ma sono gente fierissima".

[10] Adrian Magina, *De la excludere la coabitare. Biserici tradi'ionale, Reformă și Islam în Banat (1500–1700)*, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2011, p. 82–115.

[11] For the role of Jesuits in Caransebeș, see: Antal Molnár, *Jezsuita misszió Karánsebesen* (1625–1642), "Történelmi Szemle", 41 (1999), p. 127–156.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Romanian acknowledges in order to complete his missionary purpose[12]. The linguistic element was essential in the Catholic Church re-positioning in the town. The companion of George Buitul, priest Ștephen Mako, who had no acknowledges *di lingua valacha*, for instance, was obliged to limit himself to domestic questions and not to involve in pastoral activity[13]. In order to fulfill a vacuum and to counteract the Calvinist propaganda, Buitul translated Peter Canisius' Catechism in Romanian, a necessary step to promote the confessional identity using the catechetic writings[14]. Those two rival churches existence stimulated them in definite their own confessional identity. Even if at the dogma level there were visible differences between the Roman Catholic Church adepts and those ones of the Calvinist Church, a common element still existed to allow dialogue and cohabitation. And that was usage of the Romanian language in church. The mission failure was put out when some missionaries who didn't know the vernacular came to replace Buitul and Ioan Sebesi, both of them originated from Caransebeș. In 1642, two years after Sebesi's death, the Jesuit mission ended, the linguistic hindrance between community and missionaries being one of the reasons of its end[15]. On the other side, the Reformed community called on preachers from the Principality of Transylvania, able to celebrate in Romanian and to intensify the Protestant propaganda in town. What recommended the preachers were their linguistic competences, so that their installation in Caransebeș and Lugoj was not at all a fortuitous one. Between 1642, the year of Jesuit mission abolishment, and 1658 when the highland area of the Banat was occupied by Ottomans, the local community succeeded to compel recognition as an exemplary one for all the Calvinist Romanians in the Principality of Transylvania[16].

The conquest of the Highland Banat by Ottomans in 1658 led to the Catholic or Calvinist nobles and urban citizens' migration to the other areas of the Principality of Transylvania, especially Hunedoara County. But the fatherland leaving meant not in the least a destruction of the former identity construction. Mirage of the lost country was the mean reason that determined the refugees to keep their ethnic and linguistic estate when referring to other Transylvanian inhabitants[17]. So we could explain why the Hungarian nobleman Miklós Bethlen, when meeting Mihail Halici jr. in Netherlands, treated him for a wild Wallachian, who kept from Hungarians as from poison[18]. Besides his poem I've spoken about, the same Halici did not hesitate to sign different acts using the triple formula: *nobilis* (for his social estate), *valachus/romanus* (for his ethnic affiliation), *de Karansebes* or *in Banatu Severinensi* (for his geographic origin, even if the city was since long in the Ottomans hands, as he used to say eloquently)[19]. His case is far from being a particular one as a similar situation can be find within numerous

[12] This letter, still unpublished, is preserved in Arhivum Romanum Societatis Iesu, Roma, Austria, vol. 20, 397–398; comments and excerpts of that in: Livia Magina, *Imprimări religioase la frontiere instabile: George Buitul și orașele din sudul Transilvaniei (sec. XVII)*, "Banatica", 25 (2015), p. 98: "iam enim sat commode linguam vallachicam recuperavi in qua addisceada iam parva temporis ac laboris consumpti".

[13] Molnár, *Jezsuita misszió*, p. 143; Adrian Magina, *In Karansebes patres Societatis Iesu evangelizant. Misionarii*, în "Studii bănățene", Timișoara/Reșița, Ed. Mirton, 2007, p. 163–164.

[14] Doru Radosav, *Cultură și umanism în Banat: secolul XVII*, Timișoara, Ed. de Vest, 2003, p. 129.

[15] A. Magina, *De la excludere*, p. 105–106; Molnár, *Jezsuita misszió*, p. 152–155; L. Magina, *Imprimări religioase*, p. 100–102.

[16] Magina, *De la excludere*, p. 107–112.

[17] Adrian Magina, *Mirajul patriei pierdute. Ocuparea Caransebeșului de către otomani în memoria locuitorilor săi*, in *SMIM*, 37 (2019), p. 185–194.

[18] Levente Nagy, *Confluențe lexicografice româno-maghiare din secolul al XVII-lea (Lexicon Marsilianum și contele Miklós Bethlen)*, "Dacoromania", 5–6 (2000–2001), p. 255.

[19] Károly Köllö, *Szempontok ifjü Halici Mihály 1674 utáni életútjának, Németalföldi és Anglia munkásságának felderítéséhez*, "Nyelv- és irodalomtudományi közlemények", XXII, nr. 2 (1978), p. 192–193.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

communities of refugees from the Highland Banat, which refused their integration to the structures of Transylvania as they did not like to renounce to the Romanian language use. The Calvinist Romanians from Highland Banat refugees in Deva sent in 1689 a letter to the prince asking deliberately for a preacher with Romanian competences, contrary they would be obliged to call on Catholic or Orthodox one, as those confessions offered their access to the divine ceremonies in their mother language[20]. Other people from Caransebeș and Lugoj established at Bărăbanți (village of *Borband* in Hungarian), county of Alba, had to face a similar dilemma. Irrespective of their confessional color (Catholic or Protestant, that community being a joint one), they intensively asked for a priest speaking Romanian, so that no desertion should interfere in support of the denomination ready to use the vernacular[21]. By the end of 17th century, the linguistic factor began having the precedence in deciding upon language or confession, and they preferred to convert themselves to another religion if using Romanian in church, than losing such a specific treasure. There is but a step from the linguistic factor to the ethnic one. Even they did not sustain it anywhere, by their consequent appealing to the language values, the people originating in the Highland Banat hugged in fact a certain ethnic specificity, which can be identified in a first moment just by the vernacular usage.

In conclusion, I think that the national feeling developed incipiently along the 17th century, due to the two confessions trying that their flock become aware of their confessional affiliation, first of all based on promoting the Romanian language in the church.

The refugees especially availed themselves of the linguistic factor beyond any religious option. They did prefer converting to another confession which officiated using the vernacular, exclusively in order to keep their ethnic and linguistic specificity. The two churches trying to build a confessional identity evolved towards prefiguring a national consciousness based on the local attachment to linguistic values. Mihai Halici jr. proved by his attitude and way to relate to language and ethnic group, that the idea of nationality – as an ethnic and linguistic corpus – began to appear incipiently within the elite society at least. The great achievement of the Romanian Catholic or Reformed communities living in the Banat was that they succeeded to transfer the concept of the national identity from that of a confessional identity.

No further on, in the 18th century the Romanian Greek Catholic master minds in Transylvania came to coagulate the idea of nation around linguistic, historic and confessional factors[22], but saying nothing of those who had prefigured it, considering that they had been, due to their confessional options, some cases apart from the large Romanian community. The Greek Catholic and Orthodox intelligentsia, as assuming the identity construction under the circumstances of the national alternative, launched the idea of a long career in the Romanian historiography that it cannot be a Romanian national identity besides the two churches.

---

[20] The letter was published by George Barițiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei. Pe 200 de ani în urmă*, vol. I, 2nd edition, Braşov, 1993, p. 709–710.

[21] Pavel Binder, *Contribuţii la studierea factorilor interni în problema dezvoltării scrisului în limba română (secolele XVI–XVII) (Momente din istoria culturală a satului Bărăbanţ)*, "Apulum", 20 (1982), p. 175–183.

[22] The role of Greek-Catholic intelligentsia in coagulating Romanian national idea is analysed by Remus Câmpean, *Intelectualitatea română din Transilvania în veacul al XVIII-lea* (Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999) and *Elitele românești din Transilvania veacului al XVIII-lea* (Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONFESSIONAL PROPAGANDA AND IDENTITY CONSTRUCTION. THE CASE OF ROMANIANS IN THE HIGHLAND BANAT (16th–17th CENTURIES)

(Summary)

Keywords: Caransebeș, Romanians, Banat, Catholic Church, Reformation.

The author think that the national feeling developed incipiently along the 17th century, due to the two confessions trying that their flock become aware of their confessional affiliation, first of all based on promoting the Romanian language in the church. The refugees especially availed themselves of the linguistic factor beyond any religious option. They did prefer converting to another confession which officiated using the vernacular, exclusively in order to keep their ethnic and linguistic specificity. The two churches trying to build a confessional identity evolved towards prefiguring a national consciousness based on the local attachment to linguistic values. Mihai Halici jr. proved by his attitude and way to relate to language and ethnic group, that the idea of nationality – as an ethnic and linguistic corpus – began to appear incipiently within the elite society at least. The great achievement of the Romanian Catholic or Reformed communities living in the Banat was that they succeeded to transfer the concept of the national identity from that of a confessional identity. No further on, in the 18th century the Romanian Greek Catholic master minds in Transylvania came to coagulate the idea of nation around linguistic, historic and confessional factors, but saying nothing of those who had prefigured it, considering that they had been, due to their confessional options, some cases apart from the large Romanian community. The Greek Catholic and Orthodox intelligentsia, as assuming the identity construction under the circumstances of the national alternative, launched the idea of a long career in the Romanian historiography that it cannot be a Romanian national identity besides the two churches.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

REMUS TANASĂ*

ARMENII DIN IMPERIUL OTOMAN ȘI IDEEA DE NAȚIUNE

Introducere

Miezul „chestiunii armene", precum și cheia afirmării politice a identității armene trebuie căutate în mozaicul religios, politic și cultural din Imperiul Otoman al celei de-a doua jumătăți de secol XIX. În primul rând, este vorba despre numărul armenilor din Imperiu, mai exact despre faptul că armenii erau răspândiți între granițele mai multor state, însă majoritatea dintre ei erau supuși otomani[1]. Un al doilea element ce plasează centrul de greutate al „chestiunii armene" în Imperiul sultanilor otomani a fost importanța și influența anumitor familii de armeni asupra economiei și administrației otomane[2]; armenii înstăriți erau implicați îndeosebi în domenii precum finanțele sau comerțul, activități economice pe care le desfășurau avându-și centrul operațional la Constantinopol, adesea chiar în cadrul administrației otomane[3]. Nu în ultimul rând, ar trebui avut în vedere contextul societal și politic întreținut de sistemul mileturilor, oarecum unic în registrele de istorie socială, care începând cu prima parte de secol XIX a început să se clatine pe măsură ce încercările de reformă ale sultanilor erau respinse fie de către populația musulmană, fie de către notabilitatea locală[4], creându-se astfel premisele unor convulsii sociale care cereau țapi ispășitori.

În ceea ce privește cristalizarea ideii de națiune la armeni trebuie luate în considerare mai multe dimensiuni ale problemei: cea internațională (diplomatică), cea geografică și cea etnică. Dimensiunea diplomatică a transformat Imperiul Otoman într-un câmp deschis de influență pentru marile puteri europene[5], în speță Imperiul Britanic și cel Țarist, armenii fiind folosiți ca monedă de schimb sau ca element de presiune asupra sultanilor. Dimensiunea geografică implică un pol de putere unde se luau deciziile mai importante (Istanbul) și un butoi cu pulbere ceva mai depărtat, mai exact Anatolia Orientală, adică zona unde trăiau cei mai mulți și cel mai puțin protejați dintre armenii otomani. În schimb, dimensiunea etnică, deși i-a avut ca actori principali pe otomani și

* Dr., asistent cercetare științifică, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Academia Română – Filiala Iași.

[1] Marcello Flores, *Il genocidio degli armeni*, Bologna, Mulino, 2006, p. 30.

[2] Hagop Barsoumian, *The Armenian Amira Class of Istanbul*, teză de doctorat, Columbia University, 1980, p. VI.

[3] Gaidz Minassian, *Visul spulberat al armenilor. 1915*, București, Editura Humanitas, 2017, p. 24.

[4] Richard E. Antaramian, *Brokers of Faith, Brokers of Empire: Armenians and the Politics of Reform in the Ottoman Empire*, Stanford, Stanford University Press, 2020, p. 70.

[5] Jeremy Salt, *Britain, the Armenian Question and the Cause of Ottoman Reform: 1894–96*, în „Middle Eastern Studies", vol. 26, nr. 3/1990, p. 308.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe armeni, probabil nu ar fi luat o pantă atât de abruptă (masacrele și, ulterior, genocidul armenilor) dacă din ecuație nu ar fi făcut parte și triburile kurde[6].

Sistemul mileturilor

Sistemul mileturilor s-a format gradual, ca urmare a efortului administrației otomane de a lua în considerare cultul și cultura diferitelor grupuri religioase sau etnice pe care le-a guvernat, precum și buna funcționare a aparatului de stat în contextul existenței mai multor grupuri religioase și etnice. Cuvântul „milet" provine din limba arabă, „milla", iar sensul aproximativ ar fi cel de națiune[7]. Am folosit termenul „aproximativ" pentru că ideea de națiune, așa cum a fost percepută de europeni, era aproape necunoscută pe teritoriul fostului Imperiu Otoman[8]; și mai spre secolul XX, odată cu ascensiunea Junilor Turci, chiar dacă modelul s-a dorit a imita Europa, ideea de națiune a fost însușită conform preceptelor și mentalităților locale.

În primul rând, până în secolul naționalităților, Imperiul Otoman era compus dintr-un mănunchi de comunități etnice, fiecare cu propria identitate și cu o relativă autonomie cultural-administrativă[9]. În al doilea rând, a fost vorba despre statul otoman ce până în veacul al XIX-lea a fost exclusiv constituit dintr-un aparat administrativ și din pârghiile instituționale folosite de acesta pentru a-și asigura baza socio-economică necesară supraviețuirii; altfel spus, statul otoman consta într-o elită funcționărească și militară descentralizată cu legături strict circumstanțiale cu diferitele comunități etnice[10]. În al treilea rând, trebuie avut în vedere că toate comunitățile din Imperiu erau recunoscute pe baza unor considerente religioase și nu etnice. Astfel, conceptul de „națiune" nu-și găsea locul în imaginarul colectiv al otomanilor, indiferent de apartenența etnică, conceptul pătrunzând destul de greu din cauza incompatibilității cu apartenența definită religios, care tindea să respingă orice idee de „națiune" fundamentată diferit[11]. Deși au existat numeroase inițiative pentru a schimba acest din urmă aspect, mentalitatea dominantă nu a putut fi modificată, în ciuda intențiilor sincere ale unora dintre reformatori[12].

Revenind la conceptul de „milet", în Imperiul Otoman, acesta desemna o realitate religioasă, mai precis o minoritate religioasă non-musulmană, reprezentată oficial de un lider politic de extracție religioasă. Așa cum era constituit în secolul al XIX-lea, miletul era o comunitate religioasă cu o ierarhie proprie și cu o apăsată funcție politică și economică în Imperiu[13], fiind mai mult rezultatul unor necesități de ordin administrativ, decât un plan prestabilit al autorităților otomane.

---

[6] Levon Marashlian, *Politics and Demography: Armenians, Turks and Kurds in the Ottoman Empire*, Cambridge, Zoryan Institute, 1991, p. 34–40.

[7] Gabor Agoston, Bruce Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York, Facts on File, 2008, p. 383; Fatih Öztürk, *The Ottoman Millet System*, în „The Journal of South-Eastern European Studies", nr. 16, 2014, p. 72.

[8] Roderic Davison, *Nationalism as an Ottoman problem and the Ottoman response*, în William H. Haddad, William Ochsenwald (eds.), *Nationalism in a Non-National State. The Dissolution of the Ottoman Empire*, Columbus, Ohio State University Press, 1977, p. 25–56.

[9] Kemal H. Karpat, *Nation and Nationalism in the late Ottoman Empire*, în idem, *Studies on Ottoman Social and Political History. Selected Articles and Essays*, Leiden/Boston/Koln, Brill, 2002, p. 544.

[10] *Ibidem*, p. 545.

[11] Idem, *Millets and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era*, în idem, *Studies on Ottoman Social and Political History...*, p. 611.

[12] Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire. The Sublime Porte, 1789–1922*, Princeton/New Jersey, Princeton University Press, 1980, p. 147–150.

[13] Gabor Agoston, Bruce Masters, *op. cit.*, p. 383–384.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sistemul a permis otomanilor să încorporeze statal anumite grupuri religioase, admițând ca acestea să-și mențină credința, cultura și o largă autonomie administrativă. Miletul reprezenta în principal o entitate religioasă și, în plan secund, una etno-lingvistică; cu alte cuvinte, miletul se regla având în vedere ritul religios, integrând fără a omogeniza diferențele lingvistice sau etnice[14]. Politicile guvernelor otomane au marcat profund viața socio-economică a comunităților etno-lingvistice, însă nu le-a alterat-o pe cea religioasă sau culturală. În cazul armenilor, și nu numai, ideea de *autodeterminare* ca entitate diferită de *milet* a luat naștere tocmai în urma unei serii de schimbări socio-economice, cauzate îndeosebi de voința sultanilor de a transforma conceptul de autoritate și relaționarea cu ceea ce astăzi am numi societatea civilă[15].

Miletul armean

Până la obținerea independenței Greciei (1830), miletul armean era al doilea cel mai numeros după cel ortodox, denumit adesea în documente și grec-ortodox, deoarece limba folosită de ierarhia bisericească era greaca; însă din miletul ortodox făceau parte și bulgarii, sârbii, vlahii și alții. Din miletul armean făceau parte și sirienii, caldeenii, copții, georgienii sau abisinienii. După cum consemna, la început de secol XX, patriarhul armean de la Istanbul, Malachia Ormanian,

> [...] cei doi patriarhi, cel grec și cel armean, au fost recunoscuți capi ai celor două mari partide ale creștinilor ortodocși din est; diviziunea s-a făcut pe baza unei profesii de credință, independent de orice considerent cu privire la rasă sau naționalitate[16].

Particularitatea miletului armean a fost că, deși din punctul de vedere al ierarhiei din cadrul Bisericii Apostolice Armene, au existat trei catolicoși deasupra patriarhului armean de la Istanbul, conducătorul *de facto* era patriarhul armean din capitala Imperiului Otoman; din simplul motiv că se afla în legătură imediată cu sultanul, pe când cei trei catolicoși își aveau sediul în regiuni izolate și mai puțin dezvoltate economic[17]. De altfel, sultanul era cel ce numea patriarhul armean la propunerea reprezentanților miletului, patriarhul fiind echivalentul în rang al unui pașă, având printre responsabilități administrația internă și colectarea taxelor în rândul armenilor, organizarea educației și a presei de limbă armeană, restaurarea sau construcția bisericilor, mănăstirilor ori a altor clădiri instituționale ale miletului. Avea chiar drept de judecată asupra armenilor, cu excepția cazurilor de crimă sau care atentau la siguranța Imperiului[18].

Această particularitate a jucat un rol important în ceea ce privește mutarea centrului de greutate, schimbarea politicilor comunității armene și, inerent, modificarea percepției armenilor, *milleti sadika* devenind *milleti asiya*[19], „miletul cel fidel" transformându-se, cu sau fără voia sa, în „miletul răzvrătit".

---

[14] Kemal H. Karpat, *Millets and Nationality...*, p. 613.

[15] *Ibidem*, p. 156.

[16] Malachia Ormanian, *The Church of Armenia: her history, doctrine, rule, discipline, liturgy, literature, and existing condition*, Londra, A. R. Mowbray, 1912, p. 77.

[17] Hagop Barsoumian, *The Eastern Question and the Tanzimat Era*, în Richard G. Hovannisian (ed.), *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, vol. II, *Foreign Dominion to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century*, New York, Palgrave Macmillan, 1997, p. 184.

[18] *Ibidem*, p. 183–185.

[19] Garabet K. Moumdjian, *From Millet-i Sadıka to Millet-i Asiya: Abdülhamid II and Armenians, 1878–1909*, în M. Hakan Yavuz, Peter Sluglett (eds.), *War and Diplomacy The Russo-Turkish War of 1877–1878 and the Treaty of Berlin*, Salt Lake City, The University of Utah Press, 2011, p. 302–350.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din recensământul organizat de guvernul otoman în 1844, reieșea că numărul armenilor era de aproximativ 2 400 000 de persoane, din care în zonele urbane locuiau undeva între 550 000 și 650 000[20], dintre care 225 000 doar în capitala Imperiului, restul avându-și domiciliul în zonele rurale sau agricole, mai ales din Anatolia Orientală. Asemenea răspândire demografică a detonat „chestiunea armeană", deoarece armenii din Anatolia Orientală erau îndeosebi împovărați cu taxe diferite de la un an la altul și de la o localitate la alta, dar, mai ales, erau lipsiți de măsuri guvernamentale de protecție a vieții și proprietății. Situația era tensionată pentru că se vedeau nevoiți să conviețuiască și să împartă resursele cu triburile kurde din regiune[21]. În plus, conform rapoartelor otomane pe care le-am văzut, până la sfârșit de secol XIX, sporul demografic al armenilor a fost atât de însemnat, încât a stârnit preocupări în rândul oficialilor otomani[22].

Anatolia Orientală, armenii și kurzii

Granițele Imperiului Otoman din Anatolia Orientală au fost stabilizate în secolul al XVI-lea, mai precis în 1514, după bătălia de la Chaldiran, când kurzii s-au aliat cu sultanul otoman Selim I (1512–1520) împotriva șahului persan Ismail I (1501–1524), în bună măsură pentru că otomanii și kurzii erau majoritar suniți, pe când persanii șiiți. Imediat după victoria otomană, liderii kurzi au făcut o alianță formală cu sultanul Selim I, ce avea să-și mențină efectele, cu excepția unei scurte perioade, până în secolul al XIX-lea[23]. Kurzii plăteau tribut sultanului și trebuiau să-l sprijine militar când ar fi fost nevoie; în schimb, se conduceau și se administrau autonom în Antolia Orientală, născându-se în acest fel o coabitare de aproape trei secole între otomani și emiratele kurde. La rândul lor, kurzii strângeau tributul de la alte populații ce locuiau în această zonă, printre care și de la armeni. Astfel se face că, odată cu trecerea secolelor de simbioză otomano-kurdă, frontiera estică a Imperiului Otoman a fost botezată în funcție de apartenența etnică: pentru turci era Anatolia Orientală, pentru kurzi era Kurdistan; la rândul lor, armenii foloseau denumirea de Armenia Occidentală pentru aceeași zonă.

Începând cu sultanul Selim al III-lea (1789–1807), continuând cu Mahmud al II-lea (1808–1839) și Abdul Medjid I (1839–1861), Înalta Poartă a inițiat o politică de reformă pentru a stopa declinul și a reduce decalajele față de marile puteri europene[24]. Printre măsurile importante pentru discuția de față trebuie amintite centralizarea administrativă și plata standardizată a funcționarilor publici, eliminarea instituției ienicerilor și modernizarea armatei, precum și proiectul de universalizare a drepturilor și statutului de cetățean prin eliminarea diferenței între musulmani și non-musulmani în fața legii. Toate aceste inițiative au provocat schimbări majore în Anatolia Orientală[25]. În plus, interferența și interesele marilor puteri[26] au contribuit la transformarea zonei într-un

[20] Hagop Barsoumian, *The Eastern Question and the Tanzimat Era...*, p. 192.

[21] Marcello Flores, *op. cit.*, p. 33–34.

[22] Kemal H. Karpat, *Ottoman Population, 1830–1914. Demographic and Social Characteristics*, Wisconsin, The University of Wisconsin Press, 1985, p. 18–44; Levon Marashlian, *op. cit.*, p. 34–40.

[23] Tessa Hoffman, Gerayer Koutcharian, *The History of Armenian-Kurdish Relations in the Ottoman Empire*, în „Armenian Review", vol. 39, nr. 4/1986, p. 4–7.

[24] Roderic Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856–1876*, Princeton, Princeton University Press, 1962, p. 3–51.

[25] Masayuki Ueno, *„For the Fatherland and the state": Armenians negotiate the tanzimat reforms*, în „International Journal of Middle East Studies", vol. 45, nr. 1/2013, p. 94.

[26] Vahakn N. Dadrian, *The History of the Armenian Genocide. Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*, New York/Oxford, Berghahm Books, 2008, p. 61–103.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

butoi de pulbere pentru actorii locali, fiecare încercând să-și expună sau impună punctul de vedere în fața celorlalți: turcii doreau să controleze mai eficient teritoriul și să întărească granițele estice, kurzii doreau ca realitatea de la fața locului să nu se schimbe, adică să-și păstreze ascendentul față de celelalte etnii, iar armenii ar fi vrut siguranța vieții și a proprietății, și o taxare echitabilă. Întreaga „chestiune armeană" și dezvoltarea ideii de națiune la armeni i-a avut în centru pe armenii din Anatolia Orientală[27] și soarta acestora.

După cum am precizat la început, conducerea miletului armean se afla în mâinile patriarhului armean de la Istanbul. Mai important de menționat ar fi că, până în 1847, numirea patriarhului de către sultan se făcea îndeosebi la sugestia unei clase bogate de armeni, numită *amira* (denumire ce provine din cuvântul arab „emir"). Acești armeni înstăriți locuiau majoritar în capitala Imperiului Otoman și erau predominant zarafi, iar denumirea a fost folosită de armeni, începând cu 1559, pentru a-i desemna pe coreligionarii bogați și cu influență în fața autorităților otomane[28]. Deși nu a fost vorba despre un titlu oficial recunoscut de către instituțiile otomane, istoria miletului armean demonstrează că, *de facto*, armenii din categoria *amira* s-au manifestat și au acționat ca o clasă de sine stătătoare. Din 7 mai 1847, în cadrul miletului armean s-au format două consilii, unul pentru activitatea civică, altul pentru cea spirituală. Dacă în consiliul pentru treburile spirituale membri au fost doar clerici, în consiliul pentru treburile administrative se regăseau 9 *amira* și 10 *esnafi*, iar în următoarele decenii, cei din urmă au ajuns să domine numeric consiliul[29]. *Esnafii* erau armenii din bresle, meșteșugari, iar viziunea și interesele lor erau diferite față de cele ale armenilor din clasa *amira*, confruntarea dintre cele două categorii regăsindu-se și în opțiunile pentru o poziționare sau alta a armenilor otomani. Din acest moment, alegerea patriarhului nu mai depinde de capriciile armenilor *amira*, ci de decizia consiliului clericilor. Schimbarea este deosebit de importantă în ceea ce privește soarta armenilor deoarece, de acum înainte, patriarhul armean din Istanbul nu mai trebuia să țină cont, îndeosebi, de interesele clasei *amira*, minimalizând alte interese ale miletului armean, precum soarta armenilor din Anatolia Orientală. De altfel, cu alegerea lui Megerditch Khrimian ca patriarh din 1869 până în 1873 și ulterior, Catolicos al tuturor armenilor între 1893 și 1907, soarta armenilor din Anatolia a început să fie adusă în discuție tot mai mult în relațiile cu guvernul otoman. La un an de la numirea sa ca patriarh, Khrimian a instituit o comisie pentru a investiga soarta armenilor din Anatolia Orientală. Concluziile reflectau soarta grea a armenilor din acele regiuni, astfel că patriarhul a prezentat un raport sultanului, rămas însă fără niciun rezultat[30]. Khrimian, care din 1873 nu mai era patriarh, a condus delegația armeană ce a contactat marile puteri înaintea Congresului de la Berlin, având la el două documente întocmite chiar de armeni, „Proiect de legi pentru Armenia turcească"[31] și „Memorandum despre chestiunea armeană"[32]; după cum o spun și titlurile, propunerile aveau menirea de a îmbunătăți, mai ales, soarta armenilor din Anatolia Orientală.

O altă particularitate a miletului armean, regăsită de altfel și în soarta grecilor sau evreilor, a fost disponibilitatea comercianților armeni de a deveni supuși sau cetățeni ai

[27] Richard G. Hovannisian, *The Armenian Question in the Ottoman Empire*, în idem (ed.), *op. cit.*, p. 203.
[28] Hagop Barsoumian, *The Armenian Amira Class of Istanbul...*, p. 53.
[29] Idem, *The Eastern Question and the Tanzimat Era...*, p. 196.
[30] Richard G. Hovannisian, *The Armenian Question in the Ottoman Empire...*, p. 204.
[31] Esat Uras, *The Armenians in History and the Armenian Question*, Ankara, Documentary Publications, 1988, p. 469–476.
[32] *Ibidem*, p. 467–468.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unor state europene, din considerente de ordin practic; astfel, evitau abuzurile autorităților otomane în ceea ce privește activitățile comerciale cu care se îndeletniceau[33]. Ilustrativă ar fi situația orașului-port Trabzon, unde armenii, alături de greci, constituiau principalii intermediari comerciali între marile puteri și Imperiul Otoman. Dintr-un document de arhivă britanic, din 1884, rezultă că, în Trabzon, din 14 mari agenții de comerț, 3 erau persane, 1 elvețiană, iar restul grecești sau armene. Aș mai putea aminti și Istanbul, unde, în 1906, în lista marilor importatori de textile regăsim 28 de armeni, 5 turci, 3 greci și 1 evreu[34].

La fel de importantă pentru discuție este și situația din cartierul Galata din Istanbul, o zonă locuită predominant de non-musulmani. De exemplu, în 1858, aproximativ jumătate dintre locuitorii Galatei erau supuși/cetățeni ai marilor puteri[35]; în 1882, cartierul număra 237 293 de locuitori, fiind al doilea cel mai populat cartier al Istanbulului, care avea în total aproximativ 850 000 de locuitori. Din locuitorii Galatei, în același an 1882, 111 000 de persoane erau supuși/cetățeni străini, deși născuți în Imperiul Otoman; pe lângă aceste persoane, mai existau 29 559 de armeni ce erau supuși otomani, ajungându-se astfel ca o cincime din cei 159 511 armeni ai Istanbulului să locuiască în Galata[36].

Pe fondul concurenței internaționale și al ascendentului puterilor europene asupra Imperiului Otoman, existența unor categorii bogate de armeni, ce se aflau sub protecția altor state, era privită cu suspiciune de înalții funcționari otomani, îndeosebi în epoca lui Abdul-Hamid al II-lea. Bănuielile se accentuau cu atât mai mult cu cât o parte a intelectualității otomane era de părere că, pentru a stopa disoluția Imperiului, ar fi fost nevoie de o centralizare bazată pe suportul real al tuturor supușilor, care, din 1869, au devenit *de jure* cetățeni egali în drepturi, indiferent de religie sau etnie. Legea naționalității din 1869[37] a dorit să continue modernizarea după modelul european, începută prin hatișerifurile din 1839 și 1856; acestea țînteau spre un proces social de standardizare și relativă omogenizare printr-o supra-identitate definită de noțiunea de „otomanism”[38], o noțiune ce se dorea a fi inițial de factură civică, nicidecum religioasă. Perspectiva deschisă astfel a întâlnit rezistență de ambele părți: musulmanii nu puteau concepe o egalitate deplină cu non-musulmanii[39], pe când cei din urmă, mai ales armenii, erau reticenți pentru că măsurile concrete de ameliorare, în special a situației din Anatolia Orientală, se lăsau așteptate[40].

Gândul la Anatolia Orientală îl aveau și fiii armenilor mai înstăriți, care studiaseră în Europa și care reveneau cu noi idei ce priveau egalitatea și autodeterminarea. La întoarcere, tinerii intelectuali armeni s-au alăturat *esnafilor* în conflictul lor cu *amira*,

[33] Charles Issawi, *The Transformation of the Economic Position of the Millets in the Nineteenth Century*, în Benjamin Braude, Bernard Lewis (eds.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, vol. I, *The Central Lands*, New York/London, Holmes & Meier Publishers, 1982, p. 274.

[34] Foreign Office, Public Record Office Archive, London, 526/10, 1884.

[35] Steven Rosenthal, *Minorities and Municipal Reform in Istanbul, 1850–1870*, în Benjamin Braude, Bernard Lewis (eds.), *op. cit.*, p. 370.

[36] Kemal H. Karpat, *Ottoman Population Records and the Census of 1881/82–1893*, în „International Journal of Middle East Studies”, vol. 9, nr. 3/1978, p. 254.

[37] Will Hanley, *What Ottoman Nationality Was and Was Not*, în „Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association”, vol. 3, nr. 2/2016, p. 277–298.

[38] Richard E. Antaramian, *op. cit.*, p. 100–127.

[39] Roderic Davison, *Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century*, în idem, *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774–1923: The Impact of the West*, Austin, University of Texas Press, 1990, p. 112–129; Vahakn N. Dadrian, *op. cit.*, p. 5.

[40] Hagop Barsoumian, *The Eastern Question and the Tanzimat Era...*, p. 194.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fapt care a făcut ca liderii armenilor de la Istanbul să preia din ideile celor mai tineri și, în decurs de câteva decenii, să dorească a înlocui statutul asigurat de sistemul miletu-rilor cu o postură modernă, ce ar fi trebuit să rezulte din dreptul comunității armenilor la autodeterminare[41]. Dacă între 1865 și 1878 revendicările radicale ce ar fi pretins emanci-parea totală erau marginale, după Congresul de la Berlin, acestea s-au înmulțit, până când au devenit decisive în relația cu Înalta Poartă.

După congresul de la Berlin, când Poarta a pierdut teritorii în Balcani și apro-ximativ 4 500 000 de locuitori majoritar creștini, autoritățile otomane au concluzionat că otomanismul în versiunea sa universalistă nu era funcțional[42]: creștinii din Balcani erau dornici să se desprindă cu prima ocazie, iar un număr semnificativ de armeni din Anatolia Orientală păreau încântați sau cel puțin impasibili când armatele țariste avansau pe frontul caucazian, în ciuda faptului că patriarhul de la Constantinopol, Nersès Varjapétian, emisese o scrisoare pastorală în care cerea armenilor să se roage pentru victoria armatei otomane[43]. Sultanul Abdul Hamid al II-lea și apropiații săi au schimbat abordarea, asociind otomanismului Islamul: depășeau momentul unei identități fundamentate civic pentru a lansa una fundamentată religios, descrisă ulterior de istorici ca pan-islamism[44]. Aceasta se întâmpla și pentru că, după pierderea teritoriilor balcanice, superioritatea numerică a musulmanilor s-a modificat, crescând de la o superioritate de aproximativ de 2 la 1, la una de 3 la 1 per total, în Anatolia Orientală fiind de aproximativ 5,5 la 1[45].

Conținutul articolului 61 al tratatului de la Berlin, ce soma Poarta să adopte măsuri și reforme pentru a-i proteja pe armeni de kurzi și de cerchezi, i-a neliniștit și pe kurzi; liderii acestora, în frunte cu șeicul Ubeydullah, începeau să se teamă că o ase-menea prevedere ar fi putut constitui imboldul pentru un viitor stat armean de sine stătător, ce ar fi inclus teritorii pe care kurzii le socoteau ca făcând parte din Kurdistan[46]. Pe fondul dezmembrării emiratelor kurde[47], în urma războaielor cu otomanii din prima jumătate a secolului al XIX-lea, deci prin slăbirea capacității kurde de control asupra teritoriului, dar și din cauza activismului crescând al armenilor, un asemenea tablou părea plauzibil. În acest context, șeicul Ubeydullah iniția, în 1880, cea mai serioasă revoltă împotriva otomanilor. Autoritatea spirituală și administrativă a șeicului se întindea peste 220 de triburi kurde din Imperiile Otoman și Persan[48]. Revolta împotriva sulta-nului a fost una trans-tribală și, în măsura în care granițele zonei erau relativ stabile, a fost vorba și de o revoltă transfrontalieră, pentru că, cu un an înainte, în 1879, șeicul Ubeydullah se revoltase și împotriva șahului persan. Din arhivele britanice și din corespondența șeicului tradusă în limba engleză[49], rezultă că triburile reunite de acesta doreau să se administreze fără interferențe și, de asemenea, doreau să rezolve local

[41] *Ibidem*, p. 196–198.

[42] Kamal Soleimani, *Islam and Competing Nationalisms in the Middle East, 1876–1926*, New York, Palgrave Macmillan, 2016, p. 92.

[43] Richard G. Hovannisian, *The Armenian Question in the Ottoman Empire...*, p. 207.

[44] James L. Gelvin, *The Modern Middle East. A History*, New York/Oxford, Oxford University Press, 2011, p. 134.

[45] Justin McCarty, *Ignoring the People: The Effects of the Congress of Berlin*, în M. Hakan Yavuz, Peter Sluglett (eds.), *op. cit.*, p. 440–441.

[46] Kamal Soleimani, *op. cit.*, p. 158.

[47] Robert Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880–1925*, Austin, University of Texas Press, 1989, p. 4; Adiyamane, Zaningeha, Rahman Dag, *Ottoman Reforms and Kurdish Reactions in the 19th Century*, în „Nubihar Akademi", vol. 1, nr. 2/2014, p. 48; Janet Klein, *The Margins of Empire. Kurdish Militas in the Ottoman Tribal Zone*, Stanford, Stanford University Press, 2011, p. 60.

[48] Kamal Soleimani, *op. cit.*, p. 158.

[49] Foreign Office, Public Record Office Archive, London, 195/1315, 1880.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„chestiunea armeană", mai exact prin împiedicarea oricărui demers menit să ducă la formarea unui stat armean, la creșterea autonomiei sau la echivalarea statutului social.

Deși revolta a fost înfrântă definitiv în 1881, sultanul Abdul-Hamid al II-lea s-a speriat de potențialul subversiv al sentimentului național kurd în definire, dar și din cauza incapacității de a controla teritoriul, îndeosebi cel periferic; peste doar un deceniu, în 1891[50], încercând să potolească mișcările centrifuge din zonă, sultanul a decis formarea unor regimente paramilitare de cavalerie, cavaleria hamidiană, asemănătoare regimentelor țariste alcătuite din cazaci. Acestea au fost alcătuite din lazi, azeri și, preponderent, din kurzi, cu scopul de a menține ordinea în Anatolia Orientală și pentru a securiza granițele. Istoricii sunt împărțiți în legătură cu această decizie, opinând pe rând că ar fi vorba despre intenția de centralizare administrativă prin integrarea triburilor și nomazilor kurzi, despre dorința de a profita logistic de semi-autonomia kurzilor din estul Anatoliei pentru a speria activismul armenilor în direcția autodeterminării și, nu în ultimul rând, despre uniformizarea Imperiului prin promovarea pan-islamismului[51]. Mai există totuși o ipoteză: lipsa fondurilor pentru a întreține o armată profesionistă[52]. Ipoteza ni se pare chiar mai importantă deoarece lipsa fondurilor a fost cauza unei pregătiri militare carente și, mai ales, unei discipline carente, aspect care a contribuit decisiv la implicarea cavaleriei hamidiene în masacrele din 1894 și 1895 împotriva armenilor[53].

După cum am menționat deja, în 1878, reprezentanții armenilor otomani au alcătuit un „Proiect de legi pentru Armenia turcească" și un „Memorandum despre chestiunea armeană", ce ar fi trebuit înmânate cancelariilor marilor puteri înainte de Congresul de la Berlin. Pe scurt, cele două documente precizau că armenii nu aveau ambiții secesioniste, ci că doreau doar crearea unei administrații creștine a Armeniei turcești, după modelul Libanului. Desconsiderarea demersului armenesc de către semnatarii tratatului de la Berlin a dus la radicalizarea unei părți a miletului armean și folosirea unor metode de acțiune tipice mișcărilor revoluționare din Europa[54].

Readucem în atenție instituirea cavaleriei hamediene în Anatolia Orientală[55], menționând totodată că, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, finanțele Imperiului erau neîndestulătoare; astfel că au fost găsite alte căi pentru a mulțumi aceste regimente paramilitare, prin metode compensatorii reprobabile, precum dubla taxare a localităților de armeni sau tolerarea banditismului kurd în detrimentul armenilor sau altor grupuri etnice ori religioase mai puțin organizate. Aflate sub conducerea șefilor de triburi kurde favorabile guvernului otoman, regimentele erau prost remunerate. Dacă liderii regimentelor erau plătiți precum restul ofițerilor armatei otomane, soldații de rând nu erau remunerați decât atunci când erau mobilizați. Toate aceste practici favorizau menținerea unei slabe discipline militare, în contextul unei mentalități ce-i poziționa pe non-musulmani într-o poziție inferioară față de musulmani; astfel că existența și activitatea acestor regimente i-a determinat pe armeni să întețească organizarea pentru autoapărare și dorința de a construi un cadru legal care să-i pună la adăpost față de orice gest arbitrar.

[50] Bayram Kodaman, *The Hamidiye Light Cavalry Regiments. Abdülhamid II and the Eastern Anatolian Tribes*, în M. Hakan Yavuz, Peter Sluglett (eds.), *op. cit.*, p. 382.

[51] Stephen Duguid, *The Politics of Unity: Hamidian Policy in Eastern Anatolia*, în „Middle Eastern Studies", vol. 9, nr. 2/1973, p. 145–146.

[52] Hakan Ozoglu, *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries*, New York, State University of New York Press, 2004, p. 60.

[53] Vahakan N. Dadrian, *1894 Sassoun Massacre: A Juncture in the Escalation of the Turko-Armenian Conflict*, în „Armenian Review", vol. 47, nr. 1–2/2001, p. 8.

[54] Richard G. Hovannisian, *The Armenian Question in the Ottoman Empire...*, p. 212–218.

[55] Garabet K. Moumdjian, *op. cit.*, p. 310–312.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din acest moment au început să se limpezească direcțiile și abordările din sânul comunității armenești: pe de o parte, unii erau pentru autonomie în cadrul Imperiului, obținută fie prin metoda conlucrării cu instituțiile otomane, fie prin activități subversive; pe de altă parte, alții considerau necesară independența, obținută fie prin activități diplomatice, deci cu sprijinul marilor puteri, fie prin acțiuni de forță[56]. O serie de partide încep să ocupe prim-planul comunității armene (Hanceak sau Federația Revoluționară Armeană – Dașnak, pentru a le numi pe cele mai importante). Indiferent care ar fi fost obiectivul, în mentalul colectiv armean ideea de milet nu mai putea fi acceptată, după cum nu mai putea fi tolerată ideea ca vocea armenilor otomani să fie reprezentată de patriarhul armean de la Istanbul. După cum nota Hrach Dasnabedian, unul dintre istoricii oficiali ai partidul Dașnak, drumul parcurs de greci, români sau sârbi, adică cel al autonomiei urmate de independență, i-a stimulat și pe armenii otomani să găsească o soluție pentru schimbarea propriei situații; mai mult, incapacitatea Patriarhatului Apostolic Armean de a obține de la sultan reforme a făcut ca o parte dintre armeni să dezvolte tendințe revoluționare în comparație cu demersurile și căile adoptate până atunci[57].

Concluzii

Consemnarea lui Hrach Dasnabedian este partizană, însă reflectă corect drumul parcurs de armenii otomani: de la supuși pașnici, divizați *de facto* de geografia imperiului, la activiști dornici să-și legitimeze națiunea, alternând reformismul gradual cu mișcările de forță. Evoluția a fost oarecum previzibilă în condițiile în care armenii, alături de alte minorități, s-au confruntat cu presiunea *asimilării politice* (prin tendința de centralizare) și cu cea a *asimilării cultural-religioase* (prin intermediul unei cetățenii aflate sub umbrela preceptelor musulmane)[58]. Încercarea guvernului și dinastiei otomane de a păstra integritatea imperiului a fost prea anemică, mai deloc răbdătoare cu cerințele armenilor și prea puțin flexibilă în negocierea unor principii precum cel al autodeterminării. Asemenea concesii erau văzute ca o cedare a puterii în favoarea grupurilor care, conform viziunii oficiale, nu alcătuiau nucleul imperiului[59]. Soarta armenilor precum și a celorlalți actori colectivi implicați a depins deopotrivă de relațiile dintre marile puteri, dar și de hotărârile interne ale sultanilor și guvernelor otomane ce vizau raporturile dintre centru și periferie, lege și religie, reformă și Islam.

[56] Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement. The development of Armenian Political Parties Through the Nineteenth Century*, Berkeley, University of California Press, 1963, p. 30–66.

[57] Garabet K. Moumdjian, *op. cit.*, p. 310.

[58] Latif Tas, *The Myth of the Ottoman Millet System: Its Treatment of Kurds and a Discussion of Territorial and Non-Territorial Autonomy*, în „International Journal on Minorities and Group Rights", vol. 21, nr. 4/2014, p. 520.

[59] Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, New York/Oxford, Oxford University Press, 2002, p. 218.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ARMENIANS IN THE OTTOMAN EMPIRE AND THE IDEA OF NATION
(Summary)

Keywords: nationality, Eastern Anatolia, kurds, Armenian Question, reform.

In the 19th century and late Ottoman Empire, the "millet" was a religious community with its own hierarchy and with political and economic influence within the Empire, being the result of an administrative necessity. The "millet" system was the way in which the Ottoman sultans were able to rule over a contrasting empire, by ensuring both inter-ethnic and inter-religious cohabitation; also, the practice incorporated some religious groups into the Ottoman state while allowing them to keep their religious faith, culture and administrative autonomy.

For the Ottoman Armenians, the change of course from the "millet" system towards self-determination arose following a series of social and economic changes caused mainly by the Sultans' slithery approach to authority and towards the partnership between the state and what today we might call civil society. Likewise, the "Armenian Question" and the development of the idea of nation would have developed differently if the Armenians would have got better protection in Eastern Anatolia from the authorities, where they were competing over land and resources with the Kurdish tribes.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PHILIPPE HENRI BLASEN[*]

REVOLUȚIA LUI TUDOR VLADIMIRESCU ȘI CAMPANIA LUI ALEXANDRU IPSILANTI ÎN PRESA DE LIMBĂ GERMANĂ DIN IMPERIUL AUSTRIAC

La începutul anilor 1960, Academia RPR a încheiat publicarea unei serii de volume de izvoare privitoare la evenimentele anului 1821[1]. De atunci, noi surse au devenit accesibile, mai ales prin digitalizarea izvoarelor arhivistice și publicate. Actele editate în anexă profită de accesul electronic la presa fostului Imperiu austriac pe site-ul Bibliotecii Naționale Austriece (https://anno.onb.ac.at/). Au fost alese, transcrise și traduse 19 articole cu privire la revoluția lui Tudor Vladimirescu și la campania lui Alexandru Ipsilanti din 1821, extrase din ziare de limbă germană, anume din „Lemberger Zeitung" [Ziarul din Liov], „Österreichischer Beobachter" [Observatorul Austriac], „Der Wanderer" [Drumețul] și „Wiener Zeitung" [Ziarul din Viena].

18 dintre aceste articole sunt descriptive. Redau informațiile disponibile redacțiilor, reproducând în cele mai multe cazuri corespondențele trimise din Moldova și Țara Românească de martori oculari ai evenimentelor. Deosebit de fascinantă este mărturia unui comerciant din București, care relatează panica locuitorilor acelui oraș în urma știrilor despre răzvrătirea lui Vladimirescu și expediția lui Ipsilanti, precum și frica față de sosirea turcilor. Chiar dacă cu o anumită întârziere, presa de limbă germană din Imperiul austriac a publicat în mod regulat și detaliat despre evenimentele din Principate, reflectând fără îndoială interesul publicului pentru întâmplările de peste graniță.

Un alt articol, apărut în „Österreichischer Beobachter", este analitic. Scopul său este să îi lămurească pe cititorii ziarului despre situația din așa-zisa Turcie europeană, să îi facă să înțeleagă că nu este vorba de o simplă ciocnire între creștinism și islam, ci de aspirațiile contradictorii ale mai multor popoare *creștine*. Articolul face distincția între mișcarea socială a „valahului" Vladimirescu, pornită contra grecilor zișii fanarioți, și mișcarea națională a grecului Ipsilanti, îndreptată împotriva turcilor. Articolul arată tendința perioadei respective de a înlocui concepția premodernă a luptei între două tabere religioase omogene cu cea modernă, a conflictelor naționale din sânul unei singure comunități religioase.

Având în vedere absolutismul austriac și principiul păstrării *statu-quo*-ului european, articolele apărute în ziarele din Imperiu nu puteau fi favorabile nici lui Vladimirescu, nici lui Ipsilanti. Chiar dacă, în percepția redacțiilor, ambele personaje tulburau ordinea stabilită, articolele sunt totuși mai puțin ostile față de Vladimirescu decât față de

[*] Dr., cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Academia Română – Filiala Iași.

[1] *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, comitetul de redacție: Andrei Oțetea (redactor responsabil), Nichita Adăniloaie, Nestor Camariano, Ioan Neacșu, Sava Iancovici, Alexandru Vianu, vol. I–III, *Documente interne*, vol. IV, *Eteria în Principatele Române*, vol. V, *Izvoare narative*, București, Editura Academiei RPR, 1959–1962.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LVIII, 2021, p. 77–110

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ipsilanti. Această deosebire se explică prin atrocitățile comise de eteriști împotriva populației civile. În acest context, turcii sunt descriși în culori pozitive, ca elemente pacificatoare, care, pe de o parte, restabilesc ordinea și, pe de altă parte, au o conduită relativ corectă față de populația civilă.

Traducerile au fost realizate cu ajutorul dnei Tímea Ferencz.

Lista documentelor

1. 1821 martie 19. Articol din „Lemberger Zeitung" despre sosirea lui Ipsilanti în Iași.

2. 1821 martie 26. Articol din „Lemberger Zeitung" despre înarmarea grecilor și starea trupelor lui Ipsilanti.

3. 1821 martie 29. Articol din „Wiener Zeitung" despre mișcarea lui Vladimirescu în Oltenia, respectiv Ipsilanti în Moldova, și reacția împăraților Rusiei și Austriei.

4. 1821 aprilie 16. Articol din „Österreichischer Beobachter" despre reacția împăratului Rusiei la evenimentele din Moldova și Țara Românească.

5. 1821 aprilie 21. Articol din „Österreichischer Beobachter" despre diversele reacții ale boierilor moldoveni în fața mișcării lui Ipsilanti.

6. 1821 aprilie 28. Articol din „Der Wanderer" despre situația din București la începutul și în timpul răscoalei din Țara Românească și Moldova.

7. 1821 mai 3. Articol din „Österreichischer Beobachter" despre efectul avut de deciziile împăraților Austriei și Rusiei la evenimentele din Principate și despre intrarea lui Ipsilanti în București.

8. 1821 mai 26. Extras dintr-un articol din „Österreichischer Beobachter" despre delegația trimisă de guvernul interimar la pașa din Brăila.

9. 1821 iunie 4. Articol din „Österreichischer Beobachter" despre desfășurarea evenimentelor în Oltenia, Muntenia și Moldova.

10. 1821 iunie 5. Articol din „Österreichischer Beobachter" despre efectul avut de zvonurile venirii oștirii turcești asupra trupelor lui Ipsilanti și Vladimirescu.

11. 1821 iunie 7. Articol din „Österreichischer Beobachter" despre sosirea trupelor turcești, retragerea lui Vladimirescu la Curtea de Argeș și acțiunile lui Ipsilanti împotriva turcilor.

12. 1821 iunie 8. Extras dintr-un articol din „Österreichischer Beobachter" despre situația socială și națională în Turcia europeană.

13. 1821 iunie 16. Articol din „Österreichischer Beobachter" despre acțiunile trupelor turcești în Țara Românească.

14. 1821 iunie 23. Articol din „Österreichischer Beobachter" despre o înfrângere a lui Ipsilanti și câteva ciocniri pe Olt.

15. 1821 iunie 26. Articol din „Österreichischer Beobachter" despre înaintarea trupelor turcești pe Jiu și Olt, reacțiile insurgenților și sfârșitul lui Vladimirescu.

16. 1821 iulie 3. Articol din „Österreichischer Beobachter" despre o nouă plecare a grecilor din Iași, alăturarea trupelor căminarului Sava la oastea turcă și o nouă înfrângere a lui Ipsilanti.

17. 1821 iulie 6. Articol din „Österreichischer Beobachter" despre fuga lui Ipsilanti și desființarea trupelor sale.

18. 1821 iulie 20. Extras dintr-un articol din „Lemberger Zeitung" despre evenimentele petrecute la 27 iunie în Iași.

19. 1821 iulie 23. Articol din „Lemberger Zeitung" despre trecerea lui Ipsilanti în Austria și abuzurile grecilor din trupele sale asupra populației.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1

Laut eines von der Gränze der Wallachey angelangten Schreibens vom 10. dieses Monats ist Alexander Ipsilandy mit einigen Arnauten in der Nacht vom 6. auf den 7. in Jassy eingetroffen. Alsobald wurden alle in Jassy befindliche Türken niedergehauen, und dasselbe Loos traf auch diejenigen, welch auf den Dörfern sich aufhielten. Übrigens wurde die öffentliche Ruhe nicht weiter gestöret.

Traducere

Potrivit unei scrisori din data de 10 a acestei luni de la granița valahă, Alexandru Ipsilanti a sosit la Iași cu câțiva arnăuți în noaptea de 6 spre 7. Îndată, toți turcii aflați în Iași au fost căsăpiți, aceeași soartă având-o și cei care se găseau în sate. În rest, ordinea publică nu a fost tulburată.

Moldau und Wallachey, „Lemberger Zeitung", 19 martie 1821, nr. 34, p. 175.

2

Schreiben von der Moldauischen Gränze, den 17. März. „In Jassy hat sich das Gerücht verbreitet, daß in Constantinopel ein Aufstand Statt gefunden habe. – Man sagt ferner, daß in Jassy ein gewisser Fürst und ein Banquier, jeder eine Million, ein Bojar 500,000 Piaster zur Bewaffnung der Griechen beigetragen haben. Die Werbung dauert fort. Wer von Jassy sich entfernen will, findet viele Schwierigkeiten. Alexander Ypsylanty hat unterm 24. Februar drei Proclamationen erlassen. In der ersten fordert er zu Geldbeiträgen und zur Stellung montirter und bewaffneter Leute auf. In der zweiten, welche «an die Griechen in der Moldau und Wallachey» gerichtet ist, versichert er, daß Moreea, Epirus, Thessalien, Servien, Bulgarien, die Inseln des Archipels, kurz ganz Griechenland, die Waffen ergriffen habe. Endlich in der dritten sagt er: «Servien, die Sullioten und ganz Epirus sey bewaffnet», und weiter: «Unser Lager schlagen wir zwischen Macedonien und Thessalien auf.»"

Schreiben aus Odessa vom 25. Febr. a. St.: „Gestern wurde in dem Griechischen Klubb ein Aufruf des Fürsten Alexander Ypsilanti verlesen, der auf alle Griechen eine ausserordentliche Wirkung machte; 2,000 derselben erklären sich auf der Stelle bereit, nach Jassy zu ziehen. Ein reicher Grieche gab eine Million, ein anderer 300,000 Rubel (Assign.), ein dritter 4,000 Ducaten, und durch kleine Sammlungen hatte man 100,000 Rubel in Assign. zusammengebracht."

Ein anderes Schreiben aus Odessa von demselben Tage: „Sehr viele und zum Theil reiche Griechen haben sich nach Jassy begeben. Die Armen erhielten aus eigends gestifteten Fonds die nöthige Unterstützung. Proclamationen der Fürsten Ypsilanti und Kantekuzyn sind im Umlaufe, und zugleich geht das Gerücht, ganz Griechenland sey im Aufstande."

Aus Odessa, den 28. Febr. a. St.: „Laut eingegangenen Nachrichten sind in Galatz alle Türken ermordet worden."

Ebendaher vom 13. dieses Monats: „In Ibrail sind von den Türken alle Christen umgebracht worden. In der Wallachey greift die allgemeine Bewaffnung immer mehr um sich. Man erwartet den Fürsten Ypsilanti. Die reichen Griechen schießen ungeheure Summen zusammen."

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Schreiben von der Moldauischen Gränze vom 21. März: „Die heutige Post von Jassy ist noch nicht angekommen. Die Sonntägige bestätigt, daß Ypsilanti mit mehr als 4,000 auserlesenen Arnauten über Roman und Fokschan gezogen sey; seit diesem haben denselben Weg auch 10,000 Griechen genommen, und täglich kommen noch andere aus Bessarabien nach Jassy, um zu dem Zuge Ypsilanti's zu stossen. Letzterer hat ein kleines Corps von 800 Mann uniformirt. Ihre Bewaffnung besteht aus zwei Pistolen und einem Säbel. – Beim Abgange der letzten Post aus Jassy schrieb man noch nachträglich, es sey so eben von der Donau die Nachricht eingelaufen, daß vierzehn tausend Türken in Braila (Ibrahil) eingerückt seyen, welche unvermuthete Erscheinung eines so bedeutenden Corps die Moldauer und Wallachen nicht wenig besorgt mache."

Traducere

Scrisoare de la granița moldovenească din 17 martie: „La Iași s-a răspândit zvonul că la Constantinopol ar fi avut loc o răscoală". Se spune mai departe că la Iași un anumit prinț și un bancher au contribuit fiecare cu un milion, iar un boier cu 500 000 de piaștri la înarmarea grecilor. Recrutarea continuă. Cei care vor să plece din Iași întâmpină multe dificultăți. În 24 februarie, Alexandru Ipsilanti a emis trei proclamații. În prima solicită contribuții în bani și oameni călare și înarmați. În cea de-a doua, adresată „grecilor din Moldova și Țara Românească", Ipsilanti afirmă că Moreea, Epirul, Tesalia, Servia, Bulgaria, insulele din arhipelag, pe scurt întreaga Grecie a ridicat armele. În cea de-a treia, Ipsilanti spune: „Servia, sulioții și întregul Epir sunt înarmați" și că „Ne așezăm tabăra între Macedonia și Tesalia".

Scrisoare de la Odesa din 25 februarie (stil vechi): „Ieri, în clubul grec a fost citit un apel al prințului Alexandru Ipsilanti, care a avut un efect extraordinar asupra tuturor grecilor; 2 000 dintre ei s-au declarat numaidecât gata să pornească spre Iași. Un grec bogat a dat un milion, un altul 300 000 de ruble (hârtie), un al treilea 4 000 de ducați, iar prin colecta unor sume mici s-au strâns 100 000 de ruble".

O altă scrisoare de la Odesa din aceeași zi: „Foarte mulți greci, unii dintre ei bogați, s-au dus la Iași. Cei săraci au primit sprijinul necesar din fonduri înființate anume pentru acest scop. Circulă proclamații ale prinților Ipsilanti și Cantacuzino și, în același timp, zvonul că întreaga Grecie s-ar fi răsculat".

Din Odesa, la 28 februarie (stil vechi): „Conform veștilor primite, toți turcii din Galați au fost uciși".

Tot de acolo, din 13 a acestei luni: „Toți creștinii din Brăila au fost omorâți de turci. În Țara Românească, înarmarea generală se răspândește din ce în ce mai mult. Este așteptată sosirea prințului Ipsilanti. Grecii bogați strâng sume enorme de bani".

Scrisoare de la granița moldovenească din 21 martie: „Poșta de astăzi de la Iași nu a sosit încă. Cea de duminică confirmă că Ipsilanti a trecut prin Roman și Focșani cu peste 4 000 de arnăuți aleși; de atunci, 10 000 de greci au parcurs același drum, iar alții sosesc zilnic din Basarabia la Iași pentru a se alătura oștii lui Ipsilanti. Acesta a format un mic corp de 800 de oameni. Armamentul lor constă în două pistoale și o sabie. – Odată cu plecarea ultimei poște din Iași s-a mai scris ulterior că tocmai a sosit vestea de la Dunăre că 14 000 de turci ar fi intrat în Brăila și că apariția năprasnică a unui corp de armată atât de numeros le-ar stârni nu puțină îngrijorare moldovenilor și valahilor".

Moldau und Wallachey, „Lemberger Zeitung", 26 martie 1821, nr. 37, p. 188–189.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3

In der Wallachey war kurz nach dem Absterben des Fürsten Alexander Suzzo ein Aufstand ausgebrochen, an dessen Spitze sich ein Eingeborner, Nahmens Thodor, befand, der in früheren Zeiten als Freywilliger in Russischen Diensten zum Officier befördert worden war, und sich seit dem den Beynahmen Wladimiresko zugelegt hatte. Dieser Aufstand, an welchem nur Panduren und Arnauten Theil nahmen, und der übrigens nach den eigenen Erklärungen und Publicationen des Aufrührers, nicht gegen die Pforte, sondern bloß gegen die Bojaren und öffentlichen Beamten des Landes gerichtet seyn sollte, griff während des Interregnums so um sich, daß Thodor ungestraft einen beträchtlichen Theil der so genannten kleinen Wallachey (die Gegend um Crajowa) durchstreifen konnte, und daß man über seine fernern Fortschritte nicht ohne Besorgniß war. Indessen schmeichelte man sich, daß die bevorstehende Ankunft des zum Hospodar der Wallachey ernannten Fürsten Callimachi diesen Unordnungen ein Ziel setzen würde, als plötzlich in der Moldau eine Begebenheit von weit größerem Umfange zum Ausbruche kam.

Am 6. d. M. begab sich der Fürst Alexander Ypsilanti, Sohn des ehemaligen Hospodars der Moldau und Russisch-kaiserl. General-Major, seit einem Jahre ohne Anstellung im Dienste, mit einem zahlreichen Gefolge von Arnauten, aus Beßarabien nach Yassy, und kündigte sich als Befreyer der Griechen von der Türkischen Oberherrschaft an. Noch am nähmlichen Abend wurden die in Yassy befindlichen Türken (ungefähr 30 an der Zahl) entwaffnet, und allem Anschein nach umgebracht. Sicher ist, daß bereits drey Tage vor der Ankunft der Fürsten Ypsilanti ein blutiger Aufstand in Galacz erfolgt war, wobey sämmtliche dort befindliche Türken, die sich nicht mit der Flucht retten konnten, ermordet wurden, und die Stadt selbst beynahe gänzlich eingeäschert ward.

Am 7. März erließ der Fürst Ypsilanti eine Menge von Proclamationen, sowohl an die Bewohner der Moldau und Wallachey, als an die Griechische Nation in den übrigen Provinzen des Türkischen Reiches. Diese im höchsten poetischen Schwunge abgefaßten Proclamationen, worin er sich von vielen tausenden seiner Landsleute zu dem Werke der Befreyung aufgerufen erklärt, schildern den Aufstand sämmtlicher Griechischen Völkerschaften, als eine längst beschlossene, von patriotischen geheimen Gesellschaften seit mehreren Jahren vorbereitete, jetzt allenthalben zur Reife gediehene Revolution, und es wird darin mit nachdrücklichen Worten versichert, daß das Unternehmen auf den kräftigen Schutz einer großen benachbarten Macht zu rechnen habe.

Zu gleicher Zeit wendete sich der Fürst Ypsilanti mit einer in ähnlichem Styl gefaßten Bittschrift an Se. Maj. den Kaiser von Rußland, und forderte diesen erhabenen Monarchen auf, der Griechischen Nation, insbesondere aber den zunächst in großer Gefahr schwebenden beyden Fürstenthümern, Seinen vielvermögenden Beystand nicht zu versagen.

Gleich nach Ankunft vorstehender Nachrichten zu Laibach, haben Se. Maj. der Kaiser Alexander zu erklären geruhet, daß Allerhöchstdieselben die Unternehmung des Fürsten Ypsilanti nur als eine Wirkung des unruhigen Geistes der die jetzige Zeit charakterisirt, so wie der Unerfahrenheit und des Leichtsinns dieses jungen Mannes betrachten könnte. Zugleich aber haben Se. kaiserl. Majestät Folgendes angeordnet:

1) Der Fürst Alexander Ypsilanti ist vom Russischen Dienst ausgeschlossen.

2) Es wird ihm angedeutet, daß Se. Maj. der Kaiser sein Unternehmen durchaus mißbilligt, und daß er dabey niemahls auf irgend eine Hülfe von Seite Rußlands zu rechnen hat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3) Es ergeht an den commandirenden General der Russischen Truppen am Pruth und in Beßarabien, Grafen von Wittgenstein, der bestimmte Befehl, bey den in den Fürstenthümern Moldau und Wallachey ausgebrochenen Unruhen die strengste Neutralität zu beobachten, und unter keinerley Vorwande, weder unmittelbar n[o]ch mittelbar daran Theil zu nehmen.

4) Diese Beschlüsse werden dem Russischen Gesandten zu Constantinopel mitgetheilt, mit dem Befehl, die Pforte davon zu benachrichtigen, und die derselben bey Gelegenheit des neulichen Aufstandes in der Wallachey ertheilten offenen und loyalen Versicherungen abermahls zu bekräftigen; der Baron v. Strogonoff soll ausdrücklich erklären, das die Politik Sr. Maj. des Kaisers allen und jeden Umtrieben, welche die Ruhe irgend eines Landes bedrohen könnten, ein für alle Mahl fremd ist; daß jede Theilnahme an dergleichen Bewegungen mit den rechtlichen Grundsätzen Sr. kaiserl. Majestät im Widerspruche stehen würde, und daß der Kaiser in seinen Verhältnissen mit der Pforte keinen andern Zweck und keinen andern Wunsch kennt, als den der Aufrechthaltung und pünctlichen Vollziehung der zwischen beyden Mächten bestehenden Verträge.

Von Seiten des hiesigen allerhöchsten Hofes ist dem k.k. Internuncius zu Constantinopel Befehl gegeben worden, sich in gleichem Sinne zu äußern, und der Pforte das aufrichtige Bestreben Sr. Maj. des Kaisers, durch unverbrüchliche Aufrechthaltung der Verträge die zwischen Österreich und der Pforte obwaltenden friedlichen und freundschaftlichen Verhältnisse vor jeder Erschütterung zu bewahren, in den beruhigendsten Ausdrücken zu erkennen zu geben.

Traducere

În Țara Românească, la scurt timp după moartea prințului Alexandru Suțu, izbucnise o răscoală condusă de un pământean pe nume Tudor, care, în vremurile trecute, ca voluntar în serviciul rusesc, fusese promovat la gradul de ofițer, iar de atunci luase porecla de Vladimirescu. Această răscoală, la care au luat parte numai panduri și arnăuți și care, de altfel, potrivit propriilor declarații și publicații ale răzvrătitului, nu trebuia să fie îndreptată împotriva Porții, ci numai împotriva boierilor și funcționarilor publici ai țării, s-a răspândit atât de mult în timpul interregnului, încât Tudor a putut cutreiera nepedepsit o parte însemnată din Oltenia (regiunea din jurul Craiovei), stârnind astfel îngrijorare în privința succeselor sale viitoare. Între timp, oamenii se amăgeau că sosirea iminentă a prințului Callimachi, care fusese numit hospodar al Țării Românești, va pune capăt acestor tulburări, când, deodată, în Moldova a izbucnit un eveniment de o amploare mult mai mare.

În data de 6 a acestei luni, prințul Alexandru Ipsilanti, fiul fostului hospodar al Moldovei și general-maior al Imperiului Rus, de un an fără slujbă, s-a dus, împreună cu o numeroasă companie de arnăuți, din Basarabia la Iași, unde s-a declarat eliberator al grecilor de sub suzeranitatea turcească. Încă în aceeași seară, turcii aflați în Iași (aproximativ 30 la număr) au fost dezarmați și, aparent, uciși. Cert este că, deja cu trei zile înainte de sosirea prințului Ipsilanti, în Galați a avut loc o răscoală sângeroasă, în timpul căreia toți turcii aflați acolo, care nu au putut scăpa, au fost uciși, iar orașul însuși a fost ars aproape în întregime până la temelii.

În 7 martie, prințul Ipsilanti a emis o mulțime de proclamații, atât către locuitorii Moldovei și Țării Românești, cât și către națiunea greacă din celelalte provincii ale Imperiului turc. Aceste proclamații, scrise cu cea mai mare vervă poetică, în care Ipsilanti se declară chemat de multe mii de compatrioți de-ai săi să înfăptuiască eli-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

berarea, descriu răscoala tuturor popoarelor grecești ca pe o răzvrătire decisă de mult timp, pregătită de mai mulți ani de societăți secrete patriotice și ajunsă acum pretutindeni la maturitate, și asigură răspicat că demersul poate conta pe protecția puternică a unei mari puteri vecine.

În același timp, prințul Ipsilanti a adresat o petiție scrisă în același stil Majestății Sale Împăratul Rusiei, cerându-i acestui preamărit monarh să nu refuze națiunii grecești, și îndeosebi celor două principate care se aflau într-un mare pericol iminent, sprijinul său preaputernic.

Îndată după sosirea veștilor de mai sus la Ljubljana, Majestatea Sa Împăratul Alexandru a binevoit să declare că Alteța Sa nu poate socoti întreprinderea prințului Ipsilanti decât un efect al spiritului neliniștit care caracterizează epoca actuală, precum și al lipsei de experiență și al nechibzuinței acestui tânăr. În același timp, Majestatea Sa a poruncit următoarele:

1) Prințul Alexandru Ipsilanti este exclus din serviciul rusesc.

2) I se atrage atenția asupra faptului că Majestatea Sa Împăratul dezavuează categoric întreprinderea sa și că nu poate conta niciodată pe vreun ajutor din partea Rusiei.

3) Generalul comandant al trupelor rusești de pe Prut și din Basarabia, contele von Wittgenstein, primește ordinul ferm de a respecta cea mai strictă neutralitate față de tulburările izbucnite în Principatele Moldova și Țara Românească și de a nu lua parte la ele nici direct, nici indirect, sub niciun pretext.

4) Aceste decizii sunt comunicate trimisului rus la Constantinopol, cu ordinul de a înștiința Poarta despre ele și de a reîntări promisiunile deschise și loiale date cu ocazia recentei răscoale din Țara Românească; Baronul Stroganov trebuie să declare în mod expres că politica Majestății Sale Împăratul este în întregime străină de toate și de orice fapte care ar putea amenința liniștea oricărei țări; că orice participare la astfel de mișcări ar fi în conflict cu principiile legale ale Majestății Sale Împărătești și că Împăratul nu are alt scop sau deziderat în relațiile sale cu Poarta decât acela de a menține și de a executa punctual tratatele existente între cele două puteri.

Din partea Preaînaltei Curți de aici, internunțiul c. c. de la Constantinopol a primit ordin să se exprime în același sens și să înștiințeze Poarta în termenii cei mai liniștitori despre strădania sinceră a Majestății Sale Împăratul de a ocroti relațiile pașnice și prietenești dintre Austria și Poartă de orice tulburare prin menținerea neabătută a tratatelor.

In der Wallachey..., „Wiener Zeitung", 29 martie 1821, nr. 73, p. 289.

4

Nach Berichten aus Jassy vom 31. März hatte die Nachricht, daß S$^{e.}$ Majestät der Kaiser von Rußland die rebellischen Unternehmungen in der Moldau und Wallachei mit dem lebhaftesten Unwillen vernommen, und den Anstiftern derselben nicht nur jede Art von Beistand versagt, sondern auch Seine höchste Ungnade in den stärksten Ausdrücken zu erkennen gegeben hatte, dort eine unbeschreibliche Bestürzung erregt, welche sich noch beträchtlich vermehrte, als der kaiserl. russische Consul Pisani die Anzeige machte, daß er den Befehl habe, sich von Jassy sogleich weg zu begeben. Eine große Anzahl der Bojaren und anderer angesehener und wohlhabender Einwohner der Stadt haben in größter Eil die Moldau verlassen, und sich theils über die russische, theils über die österreichische Grenze geflüchtet. Der regierende Fürst selbst stand im Begriff, mit seiner

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ganzen Familie in einem oder dem andern der benachbarten Staaten eine Zuflucht zu suchen.

Traducere

Potrivit unor rapoarte de la Iași din 31 martie, vestea că Majestatea Sa Împăratul Rusiei a luat la cunoștință de răscoalele din Moldova și Țara Românească cu cea mai vie indignare și că nu numai că le-a refuzat urzitorilor acestora orice fel de ajutor, dar și-a exprimat și cea mai mare dezaprobare în termenii cei mai categorici, a stârnit acolo o stupoare de nedescris, care s-a amplificat considerabil când consulul imperial rus Pisani a dat de știre că are ordin să părăsească imediat Iașul. Un număr mare de boieri și alți locuitori respectați și bogați ai orașului au părăsit în mare grabă Moldova și au fugit în parte peste granița rusă, în parte peste cea austriacă. Însuși principele domnitor era cât pe ce să se refugieze, împreună cu întreaga sa familie, într-unul sau altul dintre statele vecine.

Fürstenthümer Moldau und Wallachei, „Österreichischer Beobachter", 16 aprilie 1821, nr. 106, p. 496.

5

Die im letzten Montagsblatte mitgetheilten Nachrichten aus Jassy vom 31. März werden in folgendem spätern Schreiben aus dieser Stadt vom 4. April bestätigt: „Der kaiserl. russische Consul in Jassy hat, so wie jener in Bukurest, von seinem Hofe Befehl erhalten, nach Rußland zurückzukehren. Dieser Umstand, und die, übrigens noch zu verbürgende Nachricht von dem Anrücken der Türken, verbreitet Schrecken und Angst unter den moldauischen Bojaren, welche um so mehr zu bedauern sind, als sie an den bisherigen Umtrieben nicht nur keinen Antheil nehmen, sondern noch dazu von dem Corps des Fürsten Ipsilanti zu kaum erschwinglichen Lieferungen an Lebensmitteln und Pferden gezwungen werden. Das Auswandern derselben nach Bessarabien dauert fort."

In ältern Nachrichten aus Jassy vom 29. März heißt es: „Hier verbreitet sich das Gerücht, daß der regierende Fürst Suzzo Jassy verlassen wolle, wodurch die Besorgniß der Einwohner nicht wenig gesteigert wird. Moldauer nehmen wenig Theil an den neuen Ereignissen, und größten Theils sind es nur eigentliche Griechen, welche bei Ipsilanti Dienste nehmen. Kürzlich trafen hier etwa 100 Griechen von etwas besserem Aussehen ein, welche als Freiwillige Dienste nahmen." – Ferner vom 31. März: „Briefen aus Bukurest zufolge erklären sich die dasigen Bojaren bestimmt gegen das weitere Vordringen des Corps Ipsilanti, in welchem Unordnung und Zügellosigkeit immer mehr überhand nehmen. Man erwartet stündlich die Abreise der russischen Consuls; viele der ersten Bojaren haben sich schon entfernt. Überall wird gepackt; überall herrscht Furcht und Trauer, selbst an den griechischen Freiwilligen, deren Zahl übrigens hier nicht bedeutend ist, bemerkt man eine große Veränderung und Niedergeschlagenheit. Im Hause des regierenden Fürsten wird alles zur Abreise bereitet, obgleich einer der höheren Beamten die Stadt durchreitet und das Volk zu beruhigen sucht. Alle Beamten haben sich schon von Jassy entfernt; wenn noch der Fürst selbst abreiset, und, was allerdings zu besorgen ist, auch der Metropolit, so bleiben wir ohne Regierung.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Traducere

Veștile de la Iași din 31 martie, relatate în numărul de lunea trecută, sunt confirmate în următoarea scrisoare sosită din acest oraș în data de 4 aprilie: „Consulul imperial rus de la Iași, ca și cel de la București, a primit ordin de la Curtea sa să se întoarcă în Rusia. Această împrejurare, precum și vestea încă neconfirmată a apropierii turcilor, răspândește groază și teamă în rândul boierilor moldoveni, care sunt cu atât mai mult de compătimit, cu cât nu numai că nu au luat parte la întâmplările de până acum, ci sunt și siliți de corpul de armată al prințului Ipsilanti să le facă contribuții de hrană și de cai pe care abia le pot aduce. Emigrarea acestora în Basarabia continuă".

Veștile mai vechi din Iași, cu data de 29 martie, spun următoarele: „Aici se răspândește zvonul că principele domnitor Suțu ar vrea să părăsească Iașul, ceea ce sporește îngrijorarea locuitorilor destul de mult. Moldovenii participă foarte puțin la noile evenimente, în mare măsură sunt doar grecii adevărați cei care îl slujesc pe Ipsilanti. Recent, aproximativ 100 de greci cu o înfățișare ceva mai bună au sosit aici pentru a se oferi ca volontiri". În continuarea din 31 martie: „Potrivit unor scrisori de la București, boierii locali se declară categoric împotriva înaintării continue a corpului lui Ipsilanti, în care dezordinea și desfrâul preiau din ce în ce mai mult frâiele. Plecarea consulilor ruși este așteptată din oră în oră; mulți dintre primii boieri au plecat deja. Peste tot oamenii își fac bagajele; peste tot domnește teama și tristețea; chiar și printre voluntarii greci, al căror număr de altfel nu este semnificativ aici, se observă o mare schimbare și deznădejde. În casa principelui domnitor totul este pregătit pentru plecare, deși unul dintre funcționarii superiori călărește prin tot orașul și încearcă să liniștească oamenii. Toți oficialii au părăsit deja Iașul; dacă mai pleacă și principele și, ceea ce este de temut, și mitropolitul, vom rămâne fără guvern".

Fürstenthümer Moldau und Wallachei, „Österreichischer Beobachter", 21 aprilie 1821, nr. 111, p. 523.

6

In einem Handelsschreiben aus Bukurest vom 6. April wird der Anfang und Fortgang des Aufstandes in der Wallachey und Moldau auf folgende Art erzählt: „Seit dem Tode des letzten Fürsten erregte ein gewisser Todor Wladimiresko eine Revolution der Panduren oder Landes-Soldaten und der Bauern in der kleinen Wallachey. Dieß mußte ihm um so leichter werden, da er im letzten Kriege diese Panduren als Freycorps commandirt hatte.

Die Revolution bracht in Zernecz aus, und täglich vermehrte sich der Zulauf von Unzufriedenen, ohne jedoch großes Aufsehen zu erregen, indem die Bojaren die Unterdrückung dieser Revolte für eine äußerst leichte Sache hielten. Diese Geringschätzung dauerte bis Anfangs März, wo die Bojaren endlich, durch die Ausbreitung der Unruhen geängstigt, ungefähr 1,000 Arnauten gegen Todor Wladimiresko aussandten. Vergebens wartete man aber auf Nachrichten von seiner Besiegung, und endlich erfuhr man, daß viele Arnauten zu ihm übergegangen waren.

Am 10. März kam man hier in die Kenntniß des Aufstandes zu Galacz, in welchem die Griechen unter Anführung eines gewissen Wassilj Caravia mehrere dort befindliche Türken ermordeten, wobey auch Feuer in der Stadt auskam, das einige Magazine verzehrte. Hierauf begab sich Caravia mit beyläufig 200 Griechen von Galacz nach Focksany.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Am 11. März erhielt man die Kunde, daß ein Sohn des Fürsten Ypsilanti, der in der russischen Armee gedient und einen Arm verloren hatte, plötzlich aus Bessarabien nach Yassy gekommen sey; dort habe er alle Griechen in Aufstand gebracht und proclamirt, er wolle das türkische Joch über Griechenland abschütteln. Auch versprach er Ordnung und Sicherheit, und kündigte an, daß er auf dem Marsch nach Bukurest begriffen sey.

Alle diese Nachrichten veranlaßten eine unbeschreibliche Verwirrung. Am 12. März fingen die in Ämtern und Würden stehenden Bojaren an, sich zu flüchten. Dieses Beyspiel fand Nachahmung, und binnen 10 Tagen flüchteten alle Personen, die im Stande waren, Wägen aufzutreiben, nach Kronstadt. Lügenhafte Gerüchte von Annäherung des Caravia, Ypsilanti, etc. vermehrten die Flucht, und veranlaßten die Kaufleute, ihre Lager zu packen und sie in Keller, Kirchen und Klöster zu versorgen. Alle Häuser und Gewölbe wurden geräumt und verrammelt, die Menschen flüchteten in umliegende Klöster oder nach Kronstadt, und was hier blieb, schloß sich in Haans und Klöster ein, die mit hohen Mauern umgeben sind. – Unsere Stadt, mit einer Bevölkerung von 80,000 Seelen, glich von nun an einer Einöde. Alle Geschäfte lagen darnieder; nichts wurde gekauft und verkauft als Gewehre, Pulver und Bley, da jeder Bürger bey der aufgelöseten Ordnung sich vor dem Gesindel fürchtete, welches nichts zu verlieren hat, und sein Heil in der Unordnung findet. Alles bewaffnete sich und die wenigen Menschen, die man am Tage in den Straßen sah, gingen mit Flinten, Säbeln und Pistolen herum. Raubgesindel hatte sich auf den Landstraßen gelagert und plünderte und mißhandelte die sich von hier mit Hab und Gut flüchtenden Einwohner. Täglich hörte man vom Lande die Kunde neuer Beraubungen, und Viele der Geflüchteten kamen nackt und erbärmlich mißhandelt hieher zurück. Die in Haans und Klöstern versammelten Menschen hatten diese Örter so überfüllt, daß die meisten unter freyem Himmel kampiren mußten; die Höfe wimmelten von Flüchtlingen, die, einer unfreundlichen Witterung Preis gegeben, krank wurden. Kinder unterlagen häufig den Beschwerden; in einem hiesigen Kloster begrub man binnen 10 Tagen zwanzig Kinder. Die Angst und Verwirrung, welche diese Begebenheiten über uns brachten, ist keiner Beschreibung fähig. Sie dauerte zehn Tage und wurde durch ein Schneegestöber und das Austreten des durch die Stadt laufenden Flusses vermehrt, wodurch ein großer Theil der Stadt unter Wasser gesetzt wurde.

Endlich verschwand diese Plage. Die Leute sahen, daß weder Todor noch Caravia und Ypsilanti ankamen; sie erhohlten sich von ihrem Schreck und Viele gingen wieder in ihre Quartiere. Doch blieb noch alles Hab und Gut dort, wo es hinversorgt worden war, und kein Geschäft wurde gemacht, welches auch jetzt noch der Fall ist. Die Menschen treiben sich unbeschäftigt auf den Straßen herum; täglich wurden Lügen ausgeheckt, die neue Lügen am andern Tage verdrängten. Es durfte nur Einer laufen und schreyen: die Türken kommen! so lief ihm ein ganzes Quartier nach. So sehr hatte sich der Schrecken aller Gemüther bemächtiget.

Einige noch zurückgebliebene Bojaren und die Bevollmächtigten des neu ernannten Fürsten Callimachi, die eben angekommen waren, suchten die Stadt vor Unruhen und Feuer dadurch zu schirmen, daß sie mehrere Arnauten in Sold nahmen, die auf dem Lande gegen Todor befindlichen zurückriefen und starke Patrouillen die Stadt durchziehen ließen. Dieß dauerte bis zum 29. März, an welchem Tage die fürstlichen Bevollmächtigten in die Türkey zurückkehrten. Auch entfernten sich der österr. Agent und der russ. Consul von hier nach Kronstadt. Man sagte, Ypsilanti wäre nur vier Posten entfernt, Todor rücke von einer andern Seite heran. Diese Gerüchte bewogen viele der hier befindlichen russischen und österr. Unterthanen, gleichfalls abzureisen.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Seit dieser Zeit bemerkte man eine Gährung unter den Griechen, welche jedoch die Landesbewohner, die Wallachen, nicht theilten. Mitunter sah man Leute mit der Cocarde des Ypsilanti auf den Straßen. Am 2. April verkündete plötzlich ein Ausrufer, man solle die Häuser sperren und sich ruhig verhalten. Denselben Tag, um 12 Uhr Mittags, rückte Todor Wladimiresko mit ungefähr 2000 Mann in die Stadt, und nachdem er von einem Bojarenhofe unter dem Metropolitankloster Besitz genommen, auch seine Leute dort einquartiert hatte, ließ er unter Trommelschlag ausrufen, die Bürger und Bewohner dieser Stadt sollten sich auf dem Berge, worauf das Metropolitankloster liegt, versammeln, indem er ihnen dort die Absicht seiner Ankunft in Bukurest mittheilen wollte. Alles lief nun nach dem angewiesenen Orte, um sowohl seine Leute, die sich in dem großen Hofe des von ihm bewohnten Gebäudes unter freyem Himmel gelagert hatten, zu betrachten, als auch zu hören, was verkündet werden sollte. Personen, die mit dem Anführer selbst zu sprechen wünschten, wurden, jedoch nur in kleiner Anzahl, zugelassen. Er versicherte sie, daß er bey seinem Besuche weder Raub noch sonstiges Übel bezwecke.

Nach seinem Einzuge erfuhr man, daß das Metropolitankloster, wo der Erzbischof residirt, gesperrt sey und daß Arnauten sich darin befänden, die mit Todor's Ansichten nicht übereinstimmten. Abends um 10 Uhr hörte man aus dem Kloster ein wildes Schießen, welches eine Viertelstunde anhielt. Alles kam in Allarm. Man glaubte, Todor habe das Kloster mit Gewalt in Besitz nehmen wollen; jedoch am folgenden Morgen ergab es sich, daß bloß der Übermuth der eingesperrten Arnauten den Lärm verursachte. Nachdem noch ein Arnauten-Capitän mit 200 Mann hineingerückt war, wurden die Thore des Metropolitanklosters wieder geöffnet.

So blieb es, das nächtliche Schießen abgerechnet, ziemlich ruhig bis zum 4. April, wo wir einen neuen Auftritt erlebten. Nachmittags sah man griechische bewaffnete Bursche<n> zwey Fahnen herumtragen, deren eine roth, schwarz und weiß gestreift, die andere ganz weiß, beyde aber mit einem Kreuz bezeichnet waren. Auf der ersteren befand sich der Vogel Phönix und eine Eule abgemahlt. Diese Fahnen wurden unter Absingung von Freyheitsliedern durch die Stadt getragen; griechische Geistliche im Priesterornat begleiteten sie und bey Aufpflanzung derselben wurde viel gelärmt, auch auf die Häuser der Bojaren stark geschossen.

Wie weit dieß führen soll, kann Niemand ermessen. Ypsilanti befindet sich bis jetzt bestimmt in Ployest, drey Posten von hier. Seit acht Tagen wird täglich sein Einrücken angekündiget; doch ist er noch immer nicht angekommen. Der Caravia von Galacz hat sich mit ihm vereiniget, doch Todor Wladimiresko, der ein hiesiger Landes-Wallache ist, scheint sich mit Ypsilanti nicht einverstehen zu wollen und Ursache an dessen unthätigem Verweilen in Ployest zu seyn. Über die Stärke seiner Mannschaft hat man nur schwankende Gerüchte; ein Grieche, der in Ployest gewesen, schätzte sie auf 6,000 Mann.

Vermuthlich werden in kurzer Zeit Türken in dieses Land rücken, um den Rebellen das Handwerk zu legen. Der Himmel gebe, daß es dabey in unserer Stadt nicht zu Thätlichkeiten komme, und wir vor größerem Unglück bewahrt bleiben. Man sagt, daß die Türken sich bedeutend rüsten, und dieser Tage über die Donau setzen wollen. Auch hat der griechische Patriarch in Constantinopel ein Anathema oder Fluch an den hiesigen Erzbischof eingesandt und ihm aufgetragen, allen in Insurrection gegen die Türken befindlichen griechischen Christen seinen Fluch zu verkünden."

Nachschrift: „So eben hört man, daß die Türken bereits über die Donau gegangen seyen; wie weit sich dieses bestätigt, wird die Folge zeigen. Den Gerüchten, und wenn sie auch bloß zwey Stunden weit herrühren, ist nicht mehr zu glauben."

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Traducere

Într-o scrisoare comercială din București, datată 6 aprilie, începutul și desfășurarea răscoalei din Țara Românească și Moldova sunt relatate astfel: „De la moartea ultimului principe, un anume Tudor Vladimirescu a stârnit o revoluție a pandurilor și a țăranilor în Oltenia. Acest lucru trebuie să fi fost cu atât mai ușor pentru el, cu cât în ultimul război îi comandase pe acești panduri în calitate de voluntari.

Revoluția a izbucnit la Cerneți, iar afluxul de nemulțumiți creștea de la o zi la alta, fără a stârni însă mare vâlvă, deoarece boierii socoteau că înăbușirea acestei revolte era o chestiune extrem de ușoară. Această nepăsare a durat până la începutul lunii martie, când boierii, speriați de răspândirea tulburărilor, au trimis în sfârșit aproximativ 1 000 de arnăuți împotriva lui Tudor Vladimirescu. Dar au așteptat în zadar vești despre înfrângerea sa și, în cele din urmă, au aflat că mulți arnăuți au trecut de partea sa.

La 10 martie a ajuns vestea revoltei de la Galați, în timpul căreia grecii, sub conducerea unui anume Vasile Caravia, au ucis mai mulți turci care se aflau acolo. Tot atunci a izbucnit și un incendiu în oraș, care a mistuit câteva magazii. Caravia a mers apoi de la Galați la Focșani cu aproximativ 200 de greci.

La 11 martie, s-a primit vestea că un fiu al prințului Ipsilanti, care servise în armata rusă și pierduse un braț, a venit pe neașteptate din Basarabia la Iași; acolo i-ar fi instigat pe toți grecii la revoltă și ar fi proclamat că vrea să elibereze Grecia de sub jugul turcesc. El a promis, de asemenea, ordine și securitate și a anunțat că ar urma să meargă la București.

Toate aceste vești au iscat o confuzie de nedescris. În 12 martie, boierii care dețineau funcții și demnități au început să fugă. Exemplul lor a fost urmat și de alții, și, în 10 zile, toți cei care au reușit să găsească căruțe au fugit la Brașov. Zvonurile mincinoase despre apropierea lui Caravia, a lui Ipsilanti etc. i-au determinat pe și mai mulți să fugă și i-au făcut pe negustori să-și strângă mărfurile și să le depoziteze în pivnițe, biserici și mănăstiri. Toate casele și magazinele au fost golite și baricadate, oamenii au fugit la mănăstirile din jur sau la Brașov, iar cei rămași s-au închis în hanuri și mănăstiri înconjurate de ziduri înalte. Orașul nostru, cu o populație de 80 000 de suflete, semăna acum cu un pustiu. Toate negoțurile lâncezeau; nu se cumpăra și nu se vindea nimic în afară de pușți, praf de pușcă și gloanțe, deoarece cetățenii se temeau de gloata care nu are nimic de pierdut și care își găsește fericirea în dezordine. Toți se înarmau, iar puținii oameni pe care îi vedeai pe străzi în timpul zilei umblau cu flinte, săbii și pistoale. Cete de tâlhari tăbărâseră pe drumurile de țară și îi jefuiau și maltratau pe locuitorii care fugeau cu toate avuțiile lor. În fiecare zi, de la țară ajungeau vești despre noi jafuri, iar mulți dintre fugari se întorceau goi și groaznic maltratați. Refugiații au supraaglomerat atât de mult hanurile și mănăstirile, încât cei mai mulți dintre ei au fost nevoiți să doarmă în aer liber; curțile erau pline de refugiați care, expuși la vremea neprietenoasă, se îmbolnăveau. Adeseori, copiii mureau din cauza bolilor; într-o mănăstire locală, în 10 zile au fost îngropați douăzeci de copii. Frica și confuzia pe care ni le-au stârnit aceste evenimente sunt de nedescris. Ele au durat zece zile și au fost sporite de o furtună de zăpadă și de ieșirea din matcă a râului care traversează orașul, inundând o mare parte a acestuia.

În cele din urmă, această năpastă a dispărut. Oamenii au văzut că nici Tudor, nici Caravia și nici Ipsilanti nu veniseră; și-au revenit din spaimă și mulți s-au întors la casele lor. Cu toate acestea, toate avuțiile oamenilor au rămas acolo unde fuseseră încredințate și nu s-a făcut niciun negoț, lucru care continuă și în prezent. Oamenii hoinăresc fără țel pe străzi; în fiecare zi se născoceau minciuni care, a doua zi, erau

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înlocuite de alte minciuni. Era nevoie doar de unul care să fugă și să strige: vin turcii! – și un întreg cartier o lua, de asemenea, la fugă. Atât de mult pusese groaza stăpânire pe mințile oamenilor.

Unii dintre boierii care rămăseseră în urmă și trimișii principelui nou-numit Callimachi, care tocmai sosiseră, au încercat să protejeze orașul de tulburări și foc, luând în soldă mai mulți arnăuți, rechemându-i pe cei care se luptau la țară împotriva lui Tudor și trimițând patrule puternice prin oraș. Acest lucru a durat până la 29 martie, zi în care trimișii princiari s-au întors în Turcia. De asemenea, agentul austriac și consulul rus au plecat de aici la Brașov. Se spunea că Ipsilanti ar fi la doar patru poște distanță și că Tudor s-ar apropia din altă parte. Aceste zvonuri i-au făcut pe mulți dintre supușii ruși și austrieci care se aflau aici să plece și ei.

Din acest moment, s-a observat o agitație în rândul grecilor, care însă nu a fost împărtășită de valahi, locuitorii țării. Uneori vedeai pe străzi oameni care purtau cocarda lui Ipsilanti. La 2 aprilie, un vestitor a anunțat pe neașteptate ca oamenii să se închidă în case și să își mențină calmul. În aceeași zi, la ora 12 la amiază, Tudor Vladimirescu a intrat în oraș cu aproximativ 2 000 de oameni și, după ce a pus stăpânire pe curtea unui boier de sub Mănăstirea Mitropoliei și și-a cazat acolo și oamenii, i-a somat, la bătaia tobei, pe cetățenii și locuitorii orașului să se adune pe dealul pe care se află Mănăstirea Mitropoliei, fiindcă vrea să-i înștiințeze acolo despre motivele sosirii sale la București. Toți s-au repezit spre locul desemnat, atât pentru a-i vedea pe oamenii lui Vladimirescu care își așezaseră tabăra sub cerul liber în curtea mare a clădirii pe care acesta o ocupase, cât și pentru a auzi ce urma să fie proclamat. Au fost admise și persoane care doreau să vorbească cu însuși conducătorul, dar numai în număr mic. Vladimirescu i-a asigurat pe aceștia că, în timpul ședерii sale, nu intenționa nici să-i prade, nici să facă vreun alt rău.

După sosirea sa, s-a aflat că Mănăstirea Mitropoliei, reședința arhiepiscopului, fusese închisă și că acolo se aflau arnăuți care nu erau de acord cu părerile lui Tudor. Seara, la ora 10, s-au auzit focuri puternice de armă din mănăstire, care au durat un sfert de oră. Toți s-au mobilizat. S-a crezut că Tudor ar fi vrut să intre cu forța în posesia mănăstirii, dar în dimineața următoare s-a dovedit că zgomotul fusese provocat doar de petulanța arnăuților închiși [în incinta mănăstirii]. După ce a fost ocupată de un căpitan al arnăuților împreună cu 200 de oameni, porțile Mănăstirii Mitropoliei au fost deschise din nou.

În afară de împușcăturile nocturne, totul a rămas destul de liniștit până la 4 aprilie, când am avut parte de un nou spectacol. După-amiază, au fost văzuți greci înarmați purtând două steaguri, unul cu dungi roșii, negre și albe, iar celălalt complet alb, ambele marcate cu o cruce. Pe primul era pictată pasărea Phoenix și o bufniță. Aceste steaguri au fost purtate prin oraș, cântându-se totodată cântece despre libertate; erau însoțite de clerici greci în veșminte preoțești, iar arborarea lor a fost acompaniată de mult zgomot, precum și de împușcături repetate asupra caselor boierilor.

Nimeni nu poate ști unde va duce acest lucru. Până acum, Ipsilanti este cu siguranță în Ploiești, la trei poște de aici. Sosirea sa a fost anunțată zilnic timp de opt zile, dar încă nu a sosit. Caravia din Galați i s-a alăturat, dar Tudor Vladimirescu, care este un valah pământean de aici, nu pare să vrea să cadă la învoială cu Ipsilanti și este aparent cauza zăbovirii sale zadarnice în Ploiești. Despre mărimea oștii sale se zvonește doar; un grec care a fost la Ploiești a estimat-o la 6 000 de oameni.

Este probabil ca turcii să pătrundă în curând în această țară pentru a-i opri pe răzvrătiți. Să dea cerul ca orașul nostru să fie scutit de violență și de o nenorocire mai mare. Se spune că înarmarea turcilor este considerabilă și că intenționează să treacă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dunărea în următoarele câteva zile. De asemenea, patriarhul grec din Constantinopol a trimis o anatemă sau un blestem arhiepiscopului de aici, poruncindu-i să proclame blestemul său tuturor creștinilor greci aflați în insurecție împotriva turcilor".

Post-scriptum: „Tocmai am auzit că turcii au trecut deja Dunărea; doar timpul ne va spune în ce măsură se confirmă acest lucru. Zvonurile, chiar dacă vin de la doar două ore distanță, nu mai pot fi crezute".

Kaiserthum Türkey, „Der Wanderer", 28 aprilie 1821, nr. 118, p. 201–203.

7

Zufolge der neuesten Nachrichten aus Jassy vom 13. April haben die von II. MM. den Kaisern von Österreich und Rußland hinsichtlich der Unruhen in den beiden Fürstenthümern gefaßten Beschlüsse daselbst die größte Wirkung hervorgebracht.

Kaum waren solche am 10. April in Jassy bekannt geworden, als die Landes-Bojaren, den Metropoliten an der Spitze, sich zu dem regierenden Fürsten verfügten, um ihn zur schleunigen Abreise zu bewegen. Michael Suzzo legte unter Thränen die Zügel der Verwaltung nieder, und verließ mit seiner Familie, seinem ganzen Gefolge und den Ephoren Jassy in der Nacht vom 11. April, indem er die Kriegskasse des griechischen Aufgebots mit sich nahm. Er hinterläßt im Lande eine sehr bedeutende Schuldenlast, und hat den Weg nach Beßarabien eingeschlagen.

Durch einen kürzlich aus Konstantinopel angekommenen Bannbrief des griechischen Patriarchen wird der Fluch über Michael Suzzo und alle jene ausgesprochen, welche an der ruchlosen Verschwörung gegen den Großherrn als rechtmäßigen Souverän Antheil genommen.[2] Der Divan, welcher sich nach der Abreise des Fürsten versammelte, beschäftigt sich damit, eine Deputation an die Pforte abzuordnen, um ihr vorzustellen, daß die Einwohner der Moldau nie und auf keine Weise die Waffen gegen ihren rechtmäßigen Monarchen ergriffen haben, daß Michael Suzzo an allem Vorgefallenen die Schuld trage, und daß das Land um die Absendung eines neuen Fürsten bitte.

Zugleich hat der Divan das Landvolk in den verschiedenen Distrikten der Moldau, in welchen sich Kriegsleute des Fürsten Ypsilanti befinden, aufgefordert, auf selbe Jagd zu machen, wenn sie sich sieben Tage nach der Abreise des Fürsten Michael Suzzo noch daselbst aufhalten sollten. Eine zu gleicher Zeit an den Pascha von Ibrail gerichtete Vorstellung hatte zum Zwecke, den Einmarsch der türkischen Truppen in die Moldau vorzubeugen, indem der Divan von selbst auf Mittel bedacht sei, das Land von dem griechischen Aufgebote zu reinigen, welches in der Hauptstadt zum Theil schon erfolgt ist. Noch verhielten sich die Türken in Ibrail, Galacz und an der unteren Donau ruhig.

Laut Nachrichten aus Bukurest vom 12. April war daselbst am 8. das von dem griechischen Patriarchen zu Konstantinopel gegen die Aufrührer erlassene Anathem durch einen Diakon in der Metropolitan-Kirche sowohl als in jenen von St Georg und St Ivan abgelesen worden.

An demselben Tage hatte man angefangen, Anstalten zu treffen, welche aber aus Mangel an Geld zu Herbeischaffung des Schanzgeräths wieder eingestellt werden mußten. Die Bojaren beschäftigen sich mittels eines erzwungenen Anleihens eine Summe von

[2] Apărut în traducerea germană: *Osmanisches Reich*, în „Österreichischer Beobachter", 13 mai 1821, nr. 133, p. 625–627.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zwei Millionen Piastern zusammen zu bringen, welche zur Bestreitung der Ausgaben der Ypsilantischen Truppen dienen soll. Bereits ist bei der Geistlichkeit und bei den Juden der Anfang gemacht worden; von ersterer wurden hunderttausend, von letzteren zwanzigtausend Piaster gefordert. Alle Zünfte sollten verhältnißmäßig beitragen.

Fürst Ypsilanti langte am 9. April mit ungefähr 1,000 Mann hellenischer Truppen mit 3 Kanonen, auf schlechte, von den Wallachen in Eile verfertigte Laffetten gestellt, in der Nähe von Bukurest an, und bezog das vor der Stadt gelegene Schloß des Gregor Ghika in Collentina, sein Unterbefehlshaber Duka aber rückte mit 200 Mann in Bukurest ein. Die ganze Macht Ypsilanti's, welche durch das Gerücht sehr übertrieben worden, belauft sich kaum auf 5,000 Mann, welche sieben Schiffskanonen mit sich führen.

Am folgenden Tage nach Ankunft des Ypsilantischen Corps zogen sich die Truppen des Thodor Wladimiresko nach Cotretscani, er selbst blieb zwar noch mit ungefähr 50 Mann in Bukurest zurück, verließ aber am 12. die Stadt und begab sich nach eben genanntem Kloster.

Unter dem wallachischen Landvolke, welches sich zum Anhange des Thodor geschlagen hatte, herrscht der größte Unmuth, indem sich selbes in seinen Erwartungen getäuscht sieht. Man hatte ihm verheissen, in Bukurest seine vermeintlichen Rechte geltend zu machen, und die Häuser der Bojaren plündern zu dürfen, und nun wolle man selbes für die Sache der Griechen verwenden, mit welcher es nichts gemein hat. Mehr als 400 haben die Fahnen Thodors bereits verlassen.

Die in Bukurest befindlichen Bojaren haben einverständlich mit Thodor ein neues Bittschreiben an die Pforte abgefaßt und am 10. durch einen eigenen Kallaraschen nach Konstantinopel abgesandt.

Traducere

Potrivit ultimelor știri de la Iași din 13 aprilie, deciziile luate de MM.LL. Împărații Austriei și Rusiei cu privire la tulburările din cele două Principate au avut cele mai mari efecte în Principatele înseși.

Îndată ce au devenit cunoscute la Iași în 10 aprilie, boierii țării, cu mitropolitul în frunte, s-au dus la principele domnitor pentru a-l convinge să plece numaidecât. Cu lacrimi în ochi, Mihail Suțu a predat frâiele oblăduirii și a părăsit Iașul cu familia, întreaga suită și eforii în noaptea de 11 aprilie, luând cu el tezaurul de război al oștii grecești. A lăsat în urmă o datorie foarte însemnată și a pornit spre Basarabia.

O scrisoare de excomunicare din partea patriarhului grec, sosită recent de la Constantinopol, îl afurisește pe Mihail Suțu și pe toți cei care au luat parte la josnica uneltire împotriva Marelui Domn ca suveran de drept[3]. Divanul, întrunit după plecarea prințului, vrea să trimită o delegație la Poartă pentru a o înștiința că locuitorii Moldovei nu au ridicat niciodată și în niciun fel armele împotriva monarhului lor de drept, că Mihail Suțu este vinovat de tot ce s-a întâmplat și că țara cere trimiterea unui nou principe.

Totodată, Divanul a poruncit țăranilor din diferitele ținuturi ale Moldovei, în care se află ostașii prințului Ipsilanti, să îi vâneze pe aceștia dacă mai sunt acolo la șapte zile de la plecarea prințului Mihail Suțu. O scrisoare adresată în același timp pașei din Brăila a avut ca scop prevenirea intrării trupelor turcești în Moldova, în sensul că Divanul ar căuta, din proprie inițiativă, să sloboadă țara de oastea grecească, ceea ce a avut deja loc parțial în capitală. Deocamdată, turcii din Brăila, Galați și Dunărea de Jos încă n-au mișcat.

[3] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Potrivit ştirilor de la Bucureşti din 12 aprilie, un diacon a dat citire, în data de 8 aprilie, anatemei emise de Patriarhul grec al Constantinopolului în Catedrala Mitropolitană, precum şi în bisericile Sf. Gheorghe şi Sf. Ioan.

Pregătirile au început în aceeaşi zi, însă au trebuit oprite din lipsă de bani pentru cumpărarea uneltelor de fortificare. Boierii caută să strângă o sumă de două milioane de piaştri printr-un împrumut forţat, care urmează să fie folosită pentru a stinge cheltuielile trupelor lui Ipsilanti. S-a început deja cu clerul şi evreii; o sută de mii de piaştri au fost ceruţi de la primii şi douăzeci de mii de la cei din urmă. Toate breslele trebuie să contribuie în mod proporţional.

La 9 aprilie, prinţul Ipsilanti a ajuns în apropierea Bucureştiului cu vreo 1 000 de ostaşi eleni şi 3 tunuri, montate pe afeturi prăpădite, făcute în grabă de valahi, şi a ocupat palatul lui Grigore Ghica din Colentina, aflat la intrarea în oraş, în timp ce subcomandantul său Duca a intrat în Bucureşti cu 200 de oameni. Întreaga putere a lui Ipsilanti, care a fost mult exagerată de zvonuri, abia se ridică la 5 000 de oameni, cu şapte tunuri navale.

A doua zi după sosirea corpului lui Ipsilanti, trupele lui Tudor Vladimirescu s-au retras la Cotroceni; el însuşi a rămas în urmă la Bucureşti cu aproximativ 50 de oameni, dar a părăsit oraşul în data de 12 şi s-a dus la mănăstirea menţionată mai sus.

Ţăranii valahi, care se alăturaseră lui Tudor, sunt cei mai paraponisiţi, fiind înşelaţi în aşteptările lor. Li se făgăduise că la Bucureşti îşi vor putea valorifica presupusele drepturi şi vor putea prăda casele boierilor, însă acum urmau a fi însărcinaţi cu cauza grecească, cu care nu aveau nimic în comun. Peste 400 au părăsit deja tabăra lui Tudor.

Boierii aflaţi la Bucureşti, în acord cu Tudor, au scris o nouă petiţie către Poartă şi au trimis-o în data de 10 printr-un călăraş propriu la Constantinopol.

Fürstenthümer Moldau und Wallachei, „Österreichischer Beobachter", 3 mai 1821, nr. 123, p. 577–578.

8

[...] In einem Schreiben von der Moldauischen Grenze vom 6. d. M. heißt es: „Die von der einstweiligen Regierung an den Pascha von Ibrail abgeschickte Deputation wurde von diesem gut aufgenommen, und ihr die Versicherung ertheilt, daß alle Moldauer, die an den unruhigen Bewegungen keinen Theil genommen haben, in ungestörter Ruhe und Sicherheit bleiben sollen. Zugleich forderte er die Regierung auf, eine zweite Deputation zu senden, um sich mit ihr über die Mittel und Wege zu berathen, wie am sichersten und leichtesten die Rebellion in der Moldau könnte gedämpft werden. Diese Deputation ist auch schon nach Jassy aufgebrochen, und erwartet nicht ohne Furcht die Entscheidung über die zu ergreifenden Maaßregeln. – Die griechischen, noch in Jassy befindlichen Soldaten wollen sich zur Verlassung dieser Stadt auf keine Weise anschicken, und durch neue Werbungen, welche die schwache einstweilige Regierung zu hindern nicht im Stande ist, soll ihre Zahl, neueren Nachrichten zufolge, auf 800 gestiegen seyn. – Viele Bojaren wollen den Versicherungen des Pascha von Ibrail wenig Glauben schenken, ihre Auswanderungen dauern daher fort, selbst die Kaufleute schaffen ihre vorzüglicheren Güter und Effecten über die Grenze."

Traducere

[...] Într-o scrisoare de la graniţa Moldovei din data de 6 a acestei luni se spun următoarele: „Deputaţia trimisă de guvernul interimar la paşa din Brăila a fost bine

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

primită, acesta asigurându-i pe toți moldovenii care nu au luat parte la revolte că vor rămâne în pace și în siguranță. În același timp, pașa a cerut guvernului să trimită o a doua deputație pentru a se putea consulta cu aceasta cu privire la căile și mijloacele prin care rebeliunea din Moldova ar putea fi înăbușită cel mai ușor și mai sigur. Această deputație a și plecat spre Iași și așteaptă, nu fără teamă, decizia cu privire la măsurile care trebuie luate. Soldații greci care se află încă în Iași nu vor în niciun fel să părăsească acest oraș, iar prin noi recrutări, pe care slabul guvern interimar nu le poate împiedica, numărul lor, potrivit unor știri recente, ar fi crescut la 800. Mulți boieri nu vor să creadă în făgăduințele pașei din Brăila, de aceea continuă să emigreze, chiar și negustorii își duc peste graniță bunurile și efectele mai de valoare".

Fürstenthümer Moldau und Wallachei, „Österreichischer Beobachter", 26 mai 1821, nr. 146, p. 687–688.

9

Alle aus den beiden Fürstenthümern Moldau und Wallachei eintreffenden Nachrichten stimmen darin überein, daß diese Provinzen durch die täglich überhand nehmende Anarchie, die zwischen den verschiedenen Parteihäuptern herrschenden Uneinigkeit, und die Excesse, welche sich ihre Truppen gegen die unbewaffneten Landesbewohner erlauben, sich in den kläglichsten Zustand versetzt befinden.

Laut Nachrichten aus Bukurest vom 7. v. M. fuhr Theodor Wladimiresko fort, das Kloster Cotrocseni zu befestigen. Seit er den Metropoliten und die wenigen noch anwesenden Divansglieder gefangen hält, ist er Herr des Landes.

Ypsilanti beschäftigt sich zu Tergowischt mit Vertheidigungs-Anstalten, mit Verfertigung von Munition und Waffen. Am 10. Mai hat derselbe von Tergowischt aus eine Recognoscirung gegen die Aluta längs dem Gebirge unternommen. Da selbe die Herstellung einer directen Verbindung mit der kleinen Wallachei zu bezwecken schien, ließ Theodor den Seinigen bei Todesstrafe untersagen, auch nicht einen der von ihnen besetzten Posten den Ypsilantischen Truppen zu überlassen.

Ein gewisser Serdar Diamandi, welcher vor Kurzem die Partei Theodors verlassen und jene des Ypsilanti ergriffen hatte, wollte sich durch List des von Panduren besetzten Klosters Kozie bemächtigen; allein dieser Anschlag mißlang durch die Wachsamkeit, mit der sich Theodor in den fünf Districten der kleinen Wallachei zu behaupten sucht. Unter diesen Umständen hat die Spannung zwischen den beiden Parteihäuptern bereits einen so hohen Grad erreicht, daß nur die gemeinschaftliche Furcht vor der Annäherung türkischer Truppen, von welchen laut Nachrichten aus Silistria vom 11. Mai bereits 4,000 Mann Infanterie und 3,000 Mann Cavallerie bei Kalarasch auf dem linken Donau-Ufer versammelt standen, sie von Thätlichkeiten abzuhalten schien.

Laut späteren Berichten aus Bukurest vom 14. Mai herrscht daselbst gegenwärtig eine gänzliche und allgemeine Stockung der Geschäfte und Erwerbsquellen. Diese, und eine neu erschienene anlockende Proclamation Ypsilantis haben in den letzten Tagen eine bedeutende Anzahl müssiger arbeitsloser Menschen vermocht, sich an die Reihen der sogenannten Hellenischen Freiheitshelden anzuschließen, die dreifarbige Kokarde derselben aufzustecken, und Truppenweise nach dem Ypsilantischen Hauptquartiere abzuziehen. Bei ihrer Ankunft daselbst werden solchen Neuangeworbenen ihre verschiedenen Kleidungsstücke abgenommen, zertrennt, schwarz gefärbt und in hellenische

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Uniformen umgestaltet. In der kleinen Wallachei greift fast Alles zu den Waffen um steuerfrei zu seyn. Sind die vorhandenen Vorräthe einmal aufgezehrt, so ist Hungersnoth unvermeidlich. Viele Bewohner der großen Wallachei flüchten in die Gebirge. Indessen werden in den Straßen von Bukurest selbst Anstalten zur Vertheidigung getroffen, die Brückenhölzer, womit die Straßen gepflastert sind, herausgehoben, und die Hauptgassen durch Graben versperrt. Es ist jedoch sehr zu bezweifeln, daß diese Vorbereitungen bei Annäherung einer türkischen Macht von Nutzen seyn werden, da Bukurest gar nicht zu einer ernsthaften Vertheidigung geeignet ist.

Laut Nachrichten aus Jassy, welche bis zum 20. Mai reichen, erschienen daselbst am 8. Mai die Häuptlinge der Hetäristen unvermuthet im Divan. Sie überhäuften die Bojaren mit Vorwürfen wegen ihres Briefwechsels mit dem Pascha von Ibrail, wovon sie durch aufgefangene Schreiben Kenntniß erhalten hatten. Sie schlossen mit dem Begehren um Einräumung der fürstlichen Residenz, von Geld, Fourage, Geißeln u.s.w. Auf die verneinende Antwort des Divans kehrten sie wüthend in ihre Standquartiere zurück und bemächtigten sich bald darauf mit Gewalt des Fürstenhofes, des Sitzes der Regierung, welche nun wieder als aufgelöst zu betrachten ist. Seither übte der Anführer der Hetäristen, Pendedeca, zu Jassy die oberste Gewalt aus. Er suchte die dort zahlreichen Zigeuner durch das Versprechen der Freiheit für sich zu gewinnen. Um den Muth der Ihrigen zu beleben, sprengten die Rebellen die albernsten Gerüchte von dem Einmarsche fremder Truppen, von der nahen Ankunft einiger Millionen Piaster aus der griechischen Hülfskasse u. dgl. aus.

Dieß war der Stand der Dinge in Jassy, als am 17. daselbst die Nachricht von der am 13. Mai bei Gallatz erfolgten Niederlage der griechischen Insurgenten einlangte. Der Seriasker, Jussuf Pascha von Ibrail, hatte dieselben mit 6,000 Mann und 17 Kanonier-Schaluppen überfallen, und fast gänzlich aufgerieben, so daß sich nur ihr Anführer durch die Flucht rettete, und die Nachricht dieser Niederlage nach Jassy brachte. Die wenigen übrig gebliebenen griechischen Fahrzeuge haben sich nach Tomarowa geflüchtet. Gallatz soll während des Gefechts größtentheils in Asche gelegt worden seyn.

Die Nachricht von dieser Niederlage und der Annäherung bedeutender türkischer Streitkräfte bestimmte die Anführer der Hetäristen Jassy zu räumen. Sie zogen am 18. früh ungefähr 500 Mann stark aus der Stadt und schlugen den Weg nach Kapo ein. Seither soll ein 700 Mann starkes Corps türkischer Truppen sich längst des Pruths gegen Jassy in Marsch gesetzt und dessen Quartiermacher bereits am 18. in Faltschi angekommen seyn.

Traducere

Toate veștile care sosesc din cele două principate, Moldova și Țara Românească, sunt de acord că aceste provincii se află în cea mai lamentabilă stare din cauza anarhiei care câștigă din ce în ce mai mult teren, a dezbinării dintre conducătorii diferitelor tabere și a excelor pe care trupele lor și le permit împotriva locuitorilor neînarmați ai țării.

Potrivit știrilor de la București din data de 7 a lunii anterioare, Tudor Vladimirescu a continuat să fortifice mănăstirea Cotroceni. De când i-a arestat pe mitropolit și pe cei câțiva membri ai Divanului care rămăseseră, el este stăpânul țării.

La Târgoviște, Ipsilanti este ocupat cu pregătiri de apărare și cu producția de muniții și arme. În 10 mai, a întreprins o călătorie de recunoaștere de la Târgoviște înspre Olt, de-a lungul munților. Întrucât scopul acesteia părea a fi stabilirea unei legături directe cu Oltenia, Tudor le-a interzis oamenilor săi, sub amenințarea pedepsei cu moartea, să cedeze trupelor lui Ipsilanti chiar și unul dintre posturile pe care le ocupau.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un anume serdar Diamandi, care a părăsit recent tabăra lui Tudor și s-a raliat lui Ipsilanti, a vrut să pună stăpânire prin viclenie pe mănăstirea Cozia, ocupată de panduri, dar această străduanie a eșuat din cauza vigilenței cu care Tudor încearcă să se impună în cele cinci districte ale Olteniei. În aceste condiții, tensiunea dintre conducătorii celor două tabere a ajuns deja la un nivel atât de ridicat, încât doar teama comună de apropierea trupelor turcești, din care, conform știrilor din Silistra din 11 mai, 4 000 de dorobanți și 3 000 de călărești erau deja adunați la Călărași, pe malul stâng al Dunării, părea să-i împiedice să comită acte de violență.

Potrivit rapoartelor ulterioare de la București din 14 mai, în prezent toate negoțurile și sursele de venit stagnează acolo. Acest fapt, precum și o recentă proclamație promițătoare a lui Ipsilanti au convins în ultimele zile un număr considerabil de oameni fără slujbă și ocupație să se alăture așa-numiților Eroi ai Libertății Elene, să-și pună cocarda tricoloră a acestora și să plece în trupe spre cartierul general al lui Ipsilanti. La sosirea lor acolo, noilor recruți le sunt luate veșmintele, care mai apoi sunt descusute, vopsite în negru și preschimbate în uniforme elene. În Oltenia, aproape toți ridică armele pentru a fi scutiți de taxe. Odată ce proviziile existente vor fi epuizate, foametea este inevitabilă. Mulți locuitori ai Munteniei fug în munți. Între timp, chiar și pe străzile Bucureștiului se fac pregătiri de apărare, grinzile de lemn cu care sunt pavate străzile au fost scoase, iar străzile principale au fost blocate cu șanțuri. Cu toate acestea, este foarte îndoielnic că aceste pregătiri vor avea sorți de izbândă în cazul apropierii unei oști turcești, deoarece Bucureștiul nu este deloc potrivit pentru o apărare serioasă.

Conform veștilor de la Iași, care merg până în 20 mai, în ziua de 8 mai căpeteniile eteriștilor s-au înfățișat inopinat în Divan. Aceștia i-au mustrat puternic pe boieri din cauza corespondenței lor cu pașa din Brăila, despre care luaseră cunoștință prin scrisori interceptate. În încheiere, căpeteniile au pretins reședința princiară, bani, furaje, ostatici etc. La refuzul Divanului, s-au întors mânioși în cartierele lor și, la scurt timp după aceea, au luat cu forța curtea princiară, sediul guvernului, care acum trebuie considerată, din nou, ca fiind dizolvată. De atunci, conducătorul eteriștilor, Pendedeca, are puterea supremă în Iași. El a căutat să-i atragă de partea sa pe numeroșii țigani de acolo, făgăduindu-le libertate. Pentru a-și îmbărbăta oamenii, rebelii colportau cele mai ridicole zvonuri despre sosirea unor trupe străine, despre căpătarea iminentă a câtorva milioane de piaștri din fondul de ajutor grecesc ș.a.m.d.

Aceasta era starea de fapt la Iași când, în ziua de 17, s-a primit vestea înfrângerii insurgenților greci la Galați la 13 mai. Seraschierul Iusuf pașa din Brăila îi atacase pe aceștia cu 6 000 de ostași și 17 șalupe canoniere și îi zdrobise aproape în întregime, astfel încât doar conducătorul lor a scăpat și a dus vestea acestei înfrângeri la Iași. Cele câteva vehicule grecești rămase au fugit la Tomarova. Se spune că, în timpul bătăliei, mare parte din Galați ar fi ars până în temelii.

Vestea acestei înfrângeri și apropierea unor considerabile forțe turcești i-au determinat pe conducătorii eteriștilor să evacueze Iașul. Au plecat din oraș în dimineața zilei de 18, în număr de aproximativ 500 de oameni, și au luat-o spre Copou. De atunci, se spune că un corp de 700 de ostași turci a înaintat de-a lungul Prutului spre Iași, iar intendentul său a ajuns la Fălciu încă în ziua de 18.

Fürstenthümer Moldau und Wallachei, „Österreichischer Beobachter", 4 iunie 1821, nr. 155, p. 728–729.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

10

Die neuesten Berichte aus Bukurest vom 19. und 21. Mai widerrufen das Gerücht von dem Vorrücken eines türkischen Truppencorps in die Nähe von Bukurest; verläßlichen Nachrichten zufolge, haben sich selbst die in Obilest befindlichen Türken wieder zurückgezogen. Indessen hatte dieses bloße grundlose Gerücht, als es auch nach Tergowischt gelangt war, unter den hellenischen Truppen eine starke Desertion veranlaßt, so daß sich Ypsilanti in dem Fall befand, den Thodor Wladimiresko mittelst eines Schreibens anzugehen, dem von ihm zur Einbringung von 50 Ausreissern ausgesandten Offizier bestens bei Vollziehung dieses Auftrags behüflich zu seyn. Thodor schien diese Nachricht ebenfalls bedenklich, daher unverzüglich alle unter seinem Anhang befindlichen fremden Kriegsleute aus dem Kloster Cotrocseny entfernt, und insgesammt, unter den Befehlen des Hadschi-Prodan und des Makedonsky – beinahe 600 an der Zahl – zur Besetzung der Metropolie verwendet wurden. Dagegen liegen die am 19. aus der kleinen Wallachei eingetroffenen 400 Panduren vor Cotrocseny gelagert; nächstens sollten noch andere 600 nachfolgen. Am 20. wurde im letztgenannten Kloster durch den Bischof Hilarion eine feierliche Wasserweihe unter Ablösung dreier Kanonen zu Ehren der obenerwähnten Ankömmlinge abgehalten.

Canimar Sawa, welcher wegen auf sein Leben gemachter Mordanschläge zum Abzuge aus Bukurest entschlossen schien, hat am selben Tage, sei es nun, wie manche glauben, um sich gegen fernere derlei Nachstellungen sicher zu stellen, oder aber aus andern Gründen, durch zwei griechische Bischöfe eine Fahne weihen lassen, die er schon seit mehr als einem Monate zu diesem Zwecke in seinem Hause bereit hielt. Selbe ist weiß und in deren Mitte das Bild des gekreutzigten, blutenden Weltheilands, – zu dessen Füssen ein mit dem Kirchenornate umgebener Priester stehend, die neben angesetzten Worte auszurufen scheint: „Schwöret auf dieses Blut, den zu bekriegen, der nicht an diesen (Christus) glaubt." Nach vorhergegangener Weihe und Ablesung eines, in griechischer und serbischer Sprache, verfaßten Schwures – „der Religion und dem Vaterlande treu zu bleiben" – wurde diese Fahne in Begleitung der Geistlichkeit, nebst 500 Kriegern aus dem Anhange des Sawa, und von einer Menge Volks umgeben, in dem Kreise der Stadt herumgetragen. Der Canimar Vimbaschi selbst begleitete mit niedergeschlagener Miene und Haupte, und mit zur Erde gehefteten Blicke diesen feierlichen Zug. Was ihn eigentlich bewogen haben mag, den dichten Schleier, in den bisher seine wahren Gesinnungen und Absichten verhüllt waren, endlich zu zerreissen, bleibt vor der Hand ein Räthsel.

Die Niederlage des hellenischen Corps zu Gallatz bestätiget sich.

Traducere

Ultimele scrisori de la București, din 19 și 21 mai, infirmă zvonul privind înaintarea unui corp de trupe turcești în apropierea Bucureștiului; conform unor surse sigure, chiar și turcii aflați în Obilești s-au retras din nou. Între timp, ajuns și la Târgoviște, acest simplu zvon fără temei a pricinuit o dezertare masivă în rândul trupelor elene, astfel încât Ipsilanti s-a văzut nevoit să apeleze, printr-o scrisoare, la Tudor Vladimirescu, rugându-l să-i vină în ajutor ofițerului trimis să captureze 50 de fugari. Această veste i s-a părut alarmantă și lui Tudor, așa că i-a alungat îndată din mănăstirea Cotroceni pe toți ostașii străini aflați în oastea sa și, sub comanda lui Hagi Prodan și a lui Macedonschi, i-a folosit pe toți pentru a ocupa Mitropolia. Pe de altă parte, cei 400 de panduri, sosiți din Oltenia în ziua de 19, și-au așezat tabăra în fața mănăstirii Cotroceni;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alți 600 ar trebui să urmeze în curând. În ziua de 20, în această din urmă mănăstire, Episcopul Ilarion a săvârșit o agheasmă solemnă, însoțită de salvele a trei tunuri în cinstea noilor-veniți de mai sus.

Căminarul Sava, care părea hotărât să părăsească Bucureștiul din cauza atentatelor la viața sa, a dispus ca în aceeași zi un stindard pe care îl ținea pregătit în acest scop în casa sa de mai bine de o lună să fie sfințit de doi episcopi greci, fie pentru a se păzi de alte atacuri similare, cum cred unii, fie din alte motive. Stindardul este alb, iar în mijlocul său îl înfățișează pe Mântuitorul răstignit și sângerând – la picioarele lui se află un preot îmbrăcat în veșminte bisericești care pare să strige cuvintele ce apar lângă el: „Jurați pe acest sânge că vă veți război cu cel care nu crede în acesta (Hristos)". După sfințire și citirea unui jurământ „de a rămâne devotat religiei și patriei" scris în greacă și sârbă, stindardul însoțit de cler, 500 de războinici din trupa lui Sava și o mulțime de oameni a fost purtat într-o procesiune prin întreg orașul. Însuși căminarul bimbașa a mers cu această procesiune solemnă cu fața și capul plecat și cu ochii ațintiți spre pământ. Ceea ce l-ar fi determinat, de fapt, să înlăture în sfârșit vălul gros care învăluia până acum adevăratele sale simțiri și intenții, rămâne, deocamdată, un mister.

Înfrângerea corpului elen la Galați este confirmată.

Fürstenthümer Moldau und Wallachei, „Österreichischer Beobachter", 5 iunie 1821, nr. 156, p. 731.

11

Ein am 28. Mai aus Bukurest abgefertigter Kurier hat die Nachricht von der erfolgten Räumung dieser Hauptstadt der Wallachei durch die Rebellen, und dem friedlichen Einmarsche des Vortrabs der türkischen Armee in dieselbe überbracht. Kiaya Mehemmed Pascha von Silistria, Commandant dieses aus ungefähr 12,000 Mann, unter Anführung von 24 Binbaschen bestehenden Armeecorps, war am 26. bis Obileschti, am 27. bis Fratsinest, fünf Stunden von Bukurest, und am folgenden Tage in die Nähe der Stadt selbst vorgerückt, ohne daß die Truppen einer der verschiedenen Parteien den geringsten Versuch des Widerstandes gewagt hätten. Thodor Wladimiresko, Hadschi Prodan und Binbaschi Sawa haben mit ihren Anhängern sowohl das Kloster Cotrocseny als die Stadt Bukurest, deren Einwohner eine allgemeine Plünderung befürchteten, in Eile am 27. geräumt, als sie die gewisse Nachricht von der Annäherung der Türken erhielten. Die öffentliche Ruhe ward während mehreren Tagen nur durch die von dem k.k. österreichischen Agentie-Cancelliere, H^{rn} Udritzky, im Einvernehmen mit den Bojaren und den türkischen Befehlshabern getroffenen Verabredungen, und die als Schutzwache hiezu erbetenen, in Bukurest befindlichen österreichischen Unterthanen aufrecht erhalten. Am 28. rückte eine Abtheilung von 200 Mann türkischer Truppen in die Stadt, welche daselbst strenge Mannszucht, und eine ihnen zum Lobe gereichende Mäßigung beobachten, so daß sie von den Einwohnern als ihre Befreier von den ihnen in der letzten Zeit drohenden Gefahren und Plünderungen angesehen werden.

Thodor hat sich mit den Seinigen über Pitescht gegen Curte d'Argisch zurückgezogen, und auf seinem Durchzuge alle Post- und andere Pferde mitgenommen. Unter seiner Truppe herrscht die größte Unordnung, und es ist abzusehen, daß, wenn sie noch auf dem flachen Lande von den türkischen Truppen erreicht werden sollte, sie schwerlich ein Gefecht wagen werde.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ypsilanti hatte am 20. Mai den größten Theil seiner Hellenen, angeblich 2,000 Mann, unter Anführung des Kantakuzeno, gegen die seit der Einnahme von Gallatz in der Moldau vorrückenden türkischen Truppen detaschirt, und war nur mit 600 Mann in Tergowischt zurückgeblieben, wohin sich das Corps des Hadschi Ahmed Pascha bereits auf dem Marsche befand, um im Verein mit jenem des Jussuf Pascha von Ibrail, welches sich ebenfalls dahin gewendet hat, jenen Insurgenten-Chef von da zu vertreiben.

In der Moldau herrscht zügellose Anarchie; die Hetäristen, welche Jassy verlassen haben, streifen im Lande umher, und verwüsten und plündern dasselbe gleich einer Räuberhorde. Die türkischen Truppen-Abtheilungen von dem Corps des Seriaskers Jussuf Pascha von Ibrail rücken auf verschiedenen Wegen gegen Jassy vor, und wo sie einrücken, kehrt Ordnung und Ruhe zurück, indem sie nur die Hetäristen verfolgen, das Landvolk aber beschützen und ihre Bedürfnisse baar bezahlen.

Traducere

Un curier trimis de la București în 28 mai a adus vestea sfârșitului evacuării acestei capitale a Țării Românești de către rebeli și a intrării pașnice a avangărzii armatei turcești. Chehaia Mehmed pașa de Silistra, comandantul acestui corp de armată format din aproximativ 12 000 de oameni, condus de 24 de bimbași, a înaintat până la Obilești în 26, până la Frăsinet, la cinci ore de București, în 27, iar în ziua următoare până în apropierea orașului, fără ca trupele oricărei tabere să îndrăznească să opună cea mai mică rezistență. În ziua de 27, când au primit vestea sigură a apropierii turcilor, Tudor Vladimirescu, Hagi Prodan și bimbașa Sava alături de oamenii lor au evacuat în grabă atât mănăstirea Cotroceni, cât și Bucureștiul, ai căror locuitori se temeau de o prădare generală. Liniștea publică a putut fi menținută timp de mai multe zile doar prin aranjamentele făcute de cancelarul Agenției austriece, dl Udritzki, cu învoirea boierilor și a comandanților turci, precum și prin supușii austrieci din București, cărora li s-a cerut să asigure paza. În 28, un detașament de 200 de soldați turci a intrat în oraș, demonstrând o disciplină strictă și o moderație care le face onoare, fiind astfel considerați de locuitori eliberatorii lor de pericolele și prădăciunile care îi amenințau în ultima vreme.

Tudor s-a retras cu ai săi oameni prin Pitești spre Curtea de Argeș, iar în trecerea sa a luat cu el toți caii, atât de poștă, cât și ceilalți. Trupele sale sunt cele mai dezordonate și este de așteptat că, dacă vor fi ajunși din urmă de trupele turcești încă pe câmpie, cu greu vor îndrăzni să se angajeze în luptă.

În 20 mai, Ipsilanti a trimis cea mai mare parte a elenilor săi, care ar număra 2 000 de ostași, sub conducerea lui Cantacuzino împotriva trupelor turcești care înaintau în Moldova de la cucerirea Galațiului, și a rămas, cu doar 600 de oameni, la Târgoviște, înspre care corpul lui Hagi Ahmed pașa se îndrepta deja pentru a-l izgoni de acolo pe acel conducător al insurgenților [Ipsilanti], cu sprijinul lui Iusuf pașa, care o luase și el în acea direcție.

Moldova este biruită de o anarhie dezlănțuită; eteriștii care au părăsit Iașul pribegesc prin țară, răvășind-o și prădând-o precum o ceată de tâlhari. Detașamentele de trupe turcești din corpul de armată al seraschierului Iusuf pașa de Brăila înaintează pe diferite căi spre Iași și, acolo unde sosesc, revine ordinea și liniștea; nu-i urmăresc decât pe eteriști, ocrotindu-i totodată pe țărani și plătind pentru cele trebuincioase în numerar.

Nachrichten aus den Fürstenthümern Moldau und Wallachei, „Österreichischer Beobachter", 7 iunie 1821, nr. 158, p. 739.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

12

Wien, den 7. Juni.

Wir glauben unsern Lesern einen nicht unangenehmen Dienst zu erweisen, wenn wir uns in einige Bemerkungen über die Lage der europäischen Türkei in einem Augenblicke einlassen, in welchem die allgemeine Aufmerksamkeit mit vollem Recht auf die dortigen Ereignisse gerichtet ist. Wir überlassen uns dieser Überzeugung um so mehr, als die eigentlichen Verhältnisse dieses, außer jedem Vergleiche mit dem übrigen Europa stehenden Reiches dem großen Publicum nur wenig bekannt sind.

Die Menge sieht in den, in der europäischen Türkei ausgebrochenen Aufständen nur zwei sich gegenüber stehende Parteien: die der Griechen und jene der Türken. Diese Ansicht ist falsch.

Die sich zum griechischen nichtunirten Ritus bekennenden Bewohner des osmanischen Reiches theilen sich in vielfache ganz getrennte Volks-Stämme. Diese Trennung wirkt in diesem Reiche, wie dieß der Fall in der ganzen übrigen Welt ist, tief auf jede politische Frage ein. Irgend einen Schluß auf den wahren Stand aus dem alleinigen Grunde des Glaubensbekenntnisses ziehen zu wollen, wäre eben so irrig, als wenn man im Oriente die politischen Verhältnisse Europa's nach den verschiedenen christlichen Confessionen beurtheilen wollte.

Diese Verschiedenheit der Volks-Stämme hat, vom Beginn der letzten Ereignisse in der Türkei an, einen wesentlichen Unterschied in den Zwecken sowohl als in den Verhältnissen der Unternehmungen, welche die Ruhe in diesem Reiche stören, veranlaßt.

Der erste Aufstand fand in der kleinen Wallachei durch das Unternehmen des wallachischen Anführers Thodor Statt. Er war gegen die Griechen (eigentlich gegen die den Fanar in Konstantinopel bewohnenden, unter der Benennung Fanarioten bekannten, großen griechischen Familien, aus denen die Hospodare der beiden Fürstenthümer, die Pforten-Dolmetsche, und sonstige, den Griechen vorbehaltene höhere Bedienstungen im Centrum der Regierung gezogen werden) gerichtet. Thodor's Erklärungen gegen die Pforte waren demnach keineswegs im Sinne der Ypsilantischen Proclamationen abgefaßt.

Nun erschien in der Moldau Ypsilanti als der Vertreter der rein griechischen Sache, deren natürliche Anhänger den Pelopones bewohnen. Der Fanariot Michael Suzzo, Hospodar der Provinz, entlarvte augenblicklich seinen bisherigen Gang, verrieth die Pforte, deren Vertreter er war, und erklärte sich gegen dieselbe.

Die größte Verschiedenheit herrscht zwischen den dacischen Völkern, den eigentlichen Abkömmlingen römischer Colonieen, und den rein hellenischen; von beiden unterscheidet sich wieder das serbische Volk, von slavischem Urstamme, gleich den Bulgaren. Auch fand das hellenische Unternehmen in der Moldau in dem ersten Augenblicke nur jene Unterstützung, welche bei dem Umsturze der gewohnten Ordnung der Dinge nur zu oft von Seite der Nichts besitzenden Klasse geleistet wird. Bald erwachte unter den Besitzern die Furcht vor den Folgen des gewagten Unternehmens einiger Fremdlinge, und die Namen selbst der Fanarioten, welche an deren Spitze auftraten, waren nicht geeignet, die Stimme des Dacischen Volkes für sich zu gewinnen.

Bereits im verflossenen Monat März hatte Ypsilanti insgeheim einen Vertrauten an den Vorsteher des serbischen Volkes, Milosch Obrenowicz, abgesendet, um ihn zum Aufstand vorzubereiten, und zur Unterstützung des griechischen Unternehmens aufzufordern. Zwischen den Serbiern und den Griechen besteht aber ein so ausgesprochener Nationalhaß, daß es keineswegs zu verwundern ist, daß Milosch dem Vorschlage nicht nur kein Gehör gab, sondern der Pforte die Treue der serbischen Nation beschwor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Auch hat sich Serbien bisher ganz ruhig verhalten, wie dieß der Fall von Seite der peloponesischen Griechen in früheren Zeiten, während der lange und so oft wiederholten Unruhen in Serbien war.

Will man sich demnach nicht trügen, so muß man den dermaligen Stand der Dinge aus dem folgenden Gesichtspuncte betrachten:

Das eigentliche griechische Unternehmen beschränkt sich in seinem Sinne auf den Pelopones und die griechischen Inseln des Archipels. Der Ausbruch des Fürsten Ypsilanti scheint in dieser Beziehung zu früh gewesen zu seyn. Die durch die geheime Secte der Hetäristen in Griechenland vorbereitete Revolution hat die Wiederherstellung des alten Griechenlands zum Zwecke. Diese Secte kann in ihrem Entstehen auf das Jahr 1814 zurückgeführt werden; ihre Verzweigungen sind weit ausgedehnt und mannigfaltig, und sie verbinden sich eng mit den Triebrädern, welche die letzten revolutionären Bewegungen in manchen Theilen des christlichen Europa bewirkten. Auch ist die Wahl des Augenblicks des Erscheinens des Fürsten Ypsilanti keineswegs zufällig gewesen, sondern es genügt eine oberflächlichen Ansicht, um dessen Zusammenhang mit dem geträumten Gange der Dinge in Italien und an manchen andern Orten nicht zu mißkennen. Wenn es eines andern Beweises bedürfte, so wäre derselbe leicht in der Art des Unternehmens selbst zu entdecken, welches, wie die übrigen revolutionären Unternehmungen des verflossenen und des gegenwärtigen Jahres, einzig und allein auf den Grund politischen Truges gebaut war.

Der Aufstand in der Wallachei war demnach nicht nur nicht in dem Sinne der Hetäristen, sondern demselben schnurstracks entgegengesetzt. Die beiden Fürstenthümer an der Donau genießen sehr ausgedehnter Privilegien und einer beinahe vollkommenen Unabhängigkeit von den Türken; die Muselmänner dürfen sich in diesen Provinzen nicht einmal ansäßig niederlassen. Die Klagen des dortigen Volkes sind also keineswegs gegen die osmanische Oberherrschaft, sondern gegen den Druck der griechischen Fürsten gerichtet, welche diese Länder stets mit unumschränkter Gewalt regieren, und dieselben ihrer persönlichen Habsucht und ihrer ausgedehnten Clientel nur zu oft ausschließend widmeten.

Serbien steht, wie ein getrenntes Land, mitten in dem griechischen Kampfe, ruhig.

[...]

Traducere

Viena, 7 iunie

Credem că nu le facem cititorilor noștri un deserviciu dacă facem câteva observații asupra situației Turciei europene într-un moment în care atenția generală se concentrează, pe bună dreptate, asupra evenimentelor de acolo. Suntem cu atât mai mult convinși de aceasta cu cât împrejurările reale ale acestui imperiu, care nu poate fi comparat cu restul Europei, sunt puțin cunoscute publicului larg.

În revoltele care au izbucnit în Turcia europeană, majoritatea vede doar două tabere opuse: cea a grecilor și cea a turcilor. Această opinie este greșită.

Locuitorii Imperiului Otoman, care țin de ritul grecesc neunit, se împart în numeroase popoare complet deosebite. În acest imperiu, la fel ca în restul lumii, această împărțire are un efect profund asupra fiecărei chestiuni politice. A trage vreo concluzie despre adevărata stare de lucruri doar pe baza apartenenței religioase ar fi la fel de eronat ca și cum, în Orient, s-ar judeca împrejurările politice ale Europei în funcție de diferitele confesiuni creștine.

Această felurime a popoarelor a creat, încă de la începutul ultimelor evenimente din Turcia, o diferență esențială atât în țelurile, cât și în împrejurările strădaniilor care tulbură liniștea acestui imperiu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prima răscoală a avut loc în Oltenia prin inițiativa conducătorului valah Tudor. A fost îndreptată împotriva grecilor (de fapt, împotriva marilor familii grecești care locuiesc în Fanar la Constantinopol și care sunt cunoscute sub numele de fanarioți, din care se trag hospodarii celor două Principate, dragomanii Porții și alți deținători de funcții superioare din centrul guvernului rezervate grecilor). Prin urmare, declarațiile lui Tudor împotriva Porții nu au fost în niciun caz scrise în spiritul proclamațiilor lui Ipsilanti.

Apoi, Ipsilanti a sosit în Moldova drept emisar al cauzei pur grecești, ai cărei adepți naturali locuiesc în Peloponez. Fanariotul Mihail Suțu, hospodarul provinciei, imediat și-a dat de gol uneltirile de până atunci, a trădat Poarta, a cărei reprezentant era, și s-a declarat împotriva ei.

Cea mai mare deosebire este între popoarele dacice, descendenții propriu-ziși ai coloniilor romane, și popoarele pur elene; poporul sârb, de origine slavă, ca și bulgarii, se deosebește de ambele. La început, nici strădania elenă din Moldova nu a găsit alt sprijin decât cel pe care clasa care nu deține nimic îl oferă prea des când ordinea obișnuită a lucrurilor este răsturnată. Curând, în rândul proprietarilor s-a ivit teama de consecințele îndrăzneței întreprinderi a unor străini, iar însuși numele fanarioților care au apărut în fruntea lor nu erau de natură să câștige concursul poporului dacic.

Deja în martie trecut, Ipsilanti trimisese în taină un om de încredere la conducătorul poporului sârb, Miloš Obrenović, pentru a-l pregăti pentru revoltă și pentru a-l îndemna să sprijine strădania greacă. Însă ura națională dintre sârbi și greci este atât de mare, încât nu este deloc surprinzător că Miloš nu numai că nu a dat ascultare propunerii, ci a și jurat Porții loialitatea națiunii sârbe. De altfel, Serbia a rămas până acum complet pasivă, la fel ca și grecii din Peloponez în vremuri mai vechi, în timpul revoltelor îndelungate și atât de frecvente din Serbia.

Dacă nu vrem să ne amăgim, trebuie să privim starea actuală a lucrurilor din următoarea perspectivă:

În spiritul său, întreprinderea grecească propriu-zisă se limitează la Peloponez și la insulele grecești din arhipelag. Răzvrătirea prințului Ipsilanti pare să fi fost prea timpurie din acest punct de vedere. Revoluția pregătită în Grecia de secta secretă a eteriștilor are ca scop restaurarea Greciei antice. Obârșia acestei secte poate fi retrasată până în anul 1814; ramificațiile sale sunt vaste și diverse și sunt strâns legate de mașinăriile care au pricinuit ultimele mișcări revoluționare în unele părți ale Europei creștine. Alegerea momentului apariției prințului Ipsilanti nu a fost nici pe departe întâmplătoare, iar o privire fugitivă este suficientă pentru a recunoaște legătura sa cu evoluția dorită a evenimentelor din Italia și din alte locuri. Dacă ar mai fi fost nevoie de vreo altă dovadă, ea ar fi ușor de găsit în însăși natura strădaniei, care, ca și celelalte întreprinderi revoluționare de anul trecut și din cel în curs, a fost întemeiată exclusiv pe o amăgire politică.

Prin urmare, revolta din Țara Românească nu numai că nu a fost în spiritul eteriștilor, ci i-a fost diametral opusă. Cele două Principate de pe Dunăre se bucură de privilegii foarte extinse și de o independență aproape totală față de turci; musulmanii nu au voie nici măcar să se stabilească în aceste provincii. Prin urmare, protestele oamenilor de acolo nu sunt îndreptate nicidecum împotriva suzeranității otomane, ci împotriva presiunii prinților greci, care cârmuiesc aceste teritorii cu o putere neîngrădită și care, de prea multe ori, le supun exclusiv nesațului lor personal și clientelei lor extinse.

În mijlocul războiului grecesc, Serbia, ca o țară separată, rămâne pasivă.

[...]

„Österreichischer Beobachter", 8 iunie 1821, nr. 159, p. 747–748.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

13

Nach ämtlichen Berichten aus Bukurest vom 3. Juni befand sich das Hauptquartier des in die Wallachei eingerückten türkischen Armeecorps, unter dem Commando des Hadschi Ahmed Pascha, in Colentina, außerhalb der Stadt, wo ein Lager von beiläufig 22,000 Mann aufgeschlagen war, wovon die Hälfte in Cavallerie besteht. Dieses Lager sollte erst in einigen Tagen gegen die Rebellen aufbrechen; es scheint, daß man die Ankunft des Jussuf Pascha von Ibrail, welcher die Moldau von den Insurgenten zu reinigen beschäftigt ist, und bereits Jassy besetzt haben soll, abwarten wolle, um mit vereinter Macht gegen Ypsilanti vorzurücken, welcher sich fortwährend in seiner Stellung zur Tergowischt befindet, und daselbst mit seiner angeblich aus mehr als 10,000 Mann bestehenden Insurgenten-Schaar behaupten zu wollen scheint.

Bukurest selbst war nur mit 500 Mann türkischer Truppen unter Anführung des Baschbeschli Aga Tehir, eines Albanesers, besetzt; selbe waren auf die beiden festesten Puncte der Stadt, nämlich in die Metropolie und in das Kloster Radulwoda vertheilt. Die beste Ordnung herrschte in der ganzen Stadt, und die öffentliche Ruhe ist nicht einen Augenblick gestört worden. Sämmtliche Einwohner, sowohl Eingeborne als Fremde, wurden jedoch entwaffnet; Erstere mußten ihre Waffen einer eigens dazu aufgestellten Commission, bei welcher der Spathar Mano und der Beschli Aga den Vorsitz führen, Letztere aber ihren betreffenden Consulaten abliefern. Dagegen hat der türkische Befehlshaber bereits mehrere Türken, die sich Ausschweifungen erlaubt hatten, aufknüpfen und enthaupten lassen.

Gegen Alle, selbst gegen solche Individuen die mit den Rebellen in Verhältnissen gestanden zu haben bezichtigt sind, beobachtet man die größte Milde, sobald sie nur nicht mit den Waffen in der Hand angetroffen werden; derlei Personen werden gegen Bürgschaft frei entlassen und können ungestört ihrem Gewerbe nachgehen. Gegen die bewaffneten Hetäristen hingegen wird mit äußerster Strenge verfahren. So wurden am 2. Juni zehn aus der Ypsilantischen heiligen Schaar in einem Dorfe ergriffen und in ihren schwarzen Uniformen am Ende der Brücke der Stadt, die gegen das türkische Lager führt, mit dem Tode bestraft. Ein gleiches Loos traf zwei Griechen aus Bukurest, die an der Rebellion Antheil genommen hatten.

Die Kaimakams des neu ernannten Fürsten Callimachi waren noch nicht in Bukurest angekommen.

Crajowa ist bereits von den Truppen des Pascha von Widdin besetzt, welche ihre Vorposten den Aluta-Fluß aufwärts bis in die Nähe von Rimnik vorschieben.

Nach Aussagen eines Augenzeugen ist Thodor Wladimiresko bald nach seiner Ankunft in Pitescht durch Capitän Jordaki überfallen, festgenommen und in Ketten unter starker Bedeckung nach Tergowischt zu Ypsilanti abgeführt worden.

Traducere

Conform veștilor oficiale de la București din 3 iunie, cartierul general al corpului de armată turc care a intrat în Țara Românească sub comanda lui Hagi Ahmed pașa se afla la Colentina, în afara orașului, unde fusese instalată o tabără de aproximativ 22 000 de oameni, din care jumătate erau călăreți. Această tabără urma a porni împotriva rebelilor doar peste câteva zile; se pare că vor să aștepte sosirea lui Iusuf pașa de Brăila, care caută să scape Moldova de insurgenți și care ar fi ocupat deja Iașul, pentru a înainta cu forțe unite împotriva lui Ipsilanti, care se află în continuare în poziția sa din Târgoviște și care se pare că vrea să reziste acolo cu trupa sa de insurgenți, despre care se zvonește că ar fi formată din peste 10 000 de oameni.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bucureștiul propriu-zis a fost ocupat de doar 500 de soldați turci sub conducerea albanezului bașbeșliaga Tahir; aceștia au fost distribuiți între cele mai puternice două puncte ale orașului, și anume Mitropolia și mănăstirea Radu Vodă. Ordinea a domnit în întreg orașul, iar liniștea publică nu a fost tulburată nicio clipă. Cu toate acestea, toți locuitorii, atât pământenii, cât și străinii, au fost dezarmați; primii au fost siliți să-și predea armele unei comisii înființate în acest scop, prezidată de spătarul Manu și de beșliagă, iar cei din urmă consulatelor lor respective. În schimb, comandantul turc a poruncit deja să fie spânzurați și decapitați mai mulți turci care comiseseră unele excese.

Se observă cea mai mare indulgență față de toți, chiar și față de persoanele acuzate că au fost în relații cu rebelii, cât timp nu sunt găsite cu arme în mâini; aceste persoane sunt eliberate pe cauțiune și își pot continua nestingherit comerțul. Eteriștii înarmați, în schimb, sunt tratați cu cea mai mare severitate. Astfel, în 2 iunie, zece membri ai batalionului sfânt al lui Ipsilanti au fost prinși într-un sat în uniformele lor negre și pedepsiți cu moartea la capătul podului din localitate, care duce spre tabăra turcească. Aceeași soartă au avut-o și doi greci din București care participaseră la rebeliune.

Caimacamii noului prinț Callimachi nu ajunseseră încă la București.

Craiova este deja ocupată de trupele pașei din Vidin, care își mută avanposturile de-a lungul râului Olt în amonte, până în apropiere de Râmnic.

Potrivit unui martor ocular, Tudor Vladimirescu a fost atacat de căpitanul Iordache la scurt timp după sosirea sa la Pitești, arestat și dus în lanțuri sub escortă numeroasă la Târgoviște, la Ipsilanti.

Nachrichten aus der Wallachei, „Österreichischer Beobachter", 16 iunie 1821, nr. 167, p. 777.

14

Nach den neuesten übereinstimmenden Berichten aus der Wallachei ist das vor einiger Zeit von Ypsilanti gegen Fokschan und Gallatz, unter Anführung des Cantacuzeno abgeschickte Corps von 2,000 Hetäristen unweit Buseo von den Truppen des Jussuf Pascha von Ibraila gänzlich geschlagen und zerstreut worden; der Anführer desselben ist nach der Moldau entflohen. Die Überreste dieses Corps sind mit zweihundert Verwundeten in die Gegend von Tergowischt zurückgekehrt, wo nach Aussage glaubwürdiger, von dorther kommender Personen große Verwirrung und Niedergeschlagenheit herrscht. Ypsilanti soll gesonnen seyn, im Falle eines kräftigen Angriffs der türkischen Truppen sich nach Kimpolungo zurückzuziehen, wo er wegen der unwandelbaren Wege durch die Gebirge vor Verfolgung sicher zu seyn hofft.

Indessen hat einer seiner Unterbefehlshaber, Capitän Jorgaki, von Pitescht aus mit 500 Arnauten 70 Türken in Slatina am Altflusse überfallen, einige derselben getödtet, die übrigen vertrieben, sodann aber jene bedeutende Stadt ganz eingeäschert, und sich hierauf wieder nach seiner vorigen Stellung zu Pitescht zurückgezogen. Nicht nur dieser, sondern auch alle anderen ansehnlicheren Orte, wie Argioch, Rimnik, Tirgoschill, sind von den Einwohnern verlassen, welche vorziehen ihr Eigenthum Preis zu geben und die Flucht zu ergreifen, als in die Hände der zügellosen Horden der Arnauten zu fallen.

Am rechten Ufer der Aluta sind die türkischen Truppen, jedoch nur in kleiner Anzahl, bis Reureni, nahe bei Rimnik, vorgerückt; haben sich jedoch wieder gegen Crajowa zurückgezogen, wo sich das Hauptcorps des Pascha von Widdin versammelt, welches bereits das drei Stunden davon entfernte Kloster Motru, am Schyllflusse,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

besetzt hat. Seit 3. Juni ist alle Verbindung zwischen Bukurest und der k.k. Grenze unterbrochen, da die Insurgenten Niemanden mehr durch ihre Linie passiren lassen.

Traducere

Conform ultimelor rapoarte concordante din Țara Românească, corpul de 2 000 de eteriști trimis cu ceva timp în urmă de Ipsilanti la Focșani și Galați sub conducerea lui Cantacuzino a fost complet biruit și împrăștiat în apropiere de Buzău de trupele lui Iusuf pașa de Brăila; conducătorul său a fugit în Moldova. Rămășițele acestui corp de armată s-au întors cu două sute de răniți în zona Târgoviștei, unde, potrivit unor oameni de încredere care au venit de acolo, predomină o mare confuzie și deznădejde. Se spune că, în cazul unui atac puternic al trupelor turcești, Ipsilanti ar vrea să se retragă la Câmpulung, unde speră să fie la adăpost de urmărire, datorită cărărilor de nepătruns prin munți.

Între timp, unul dintre subcomandanții săi, căpitanul Iordache, a atacat dinspre Pitești 70 de turci în Slatina, pe râul Olt, cu 500 de arnăuți, a ucis o parte dintre ei, pe ceilalți i-a alungat, iar apoi a ars complet acest oraș însemnat, după care s-a retras din nou în poziția sa anterioară de la Pitești. Nu numai aceasta, ci și toate celelalte localități mai importante, cum ar fi Argeș, Râmnic, Târgu Jiu, sunt părăsite de locuitori, care preferă să-și abandoneze bunurile și să fugă decât să cadă în mâinile hoardelor dezlănțuite ale arnăuților.

Pe malul drept al Oltului, trupele turcești au avansat, dar numai în număr mic, până la Râureni, lângă Râmnic; ele s-au retras însă din nou spre Craiova, unde se adună corpul principal al pașei de Vidin, care a ocupat deja mănăstirea Motru de pe râul Jiu, aflată la trei ore distanță. Din 3 iunie, toate legăturile dintre București și granița c. c. au fost întrerupte, deoarece insurgenții nu mai permit nimănui să treacă prin linia lor.

Nachrichten aus der Wallachei, „Österreichischer Beobachter", 23 iunie 1821, nr. 174, p. 807.

15

Zuverläßigen Berichten aus Hermannstadt vom 16. d. M. zufolge, hatte man daselbst Nachricht von dem Vorrücken der Türken aufwärts des Schyl- und Alt-Flusses, welche sich in diesen zwei Richtungen, dort Tyrgoschill, hier Rimnik, mit bedeutender Macht nähern. Der Überbringer dieser Nachricht war selbst Augenzeuge eines bei Dragaschan vorgefallenen Gefechtes, welches ganz zum Nachtheile der Insurgenten ausfiel. Diese hatten, wiewohl sie den Türken an Zahl überlegen waren, die Flucht ergriffen, als sie einige ihrer Panduren fallen sahen, und nachdem sie den Ort in Brand gesteckt, zogen sie sich gegen Rimnik, welcher Stadt, bei Annäherung der türkischen Armee, vielleicht ein gleiches Schicksal bevorsteht.

Die ottomanischen Truppen beobachten nicht nur in Crajowa, wo der Kaimakam Janko Samurkasch seinen Sitz aufgeschlagen hat, sondern allenthalben, wohin sie kommen, weit bessere Mannszucht, als die Insurgenten; daher auch die meisten Bauern sich aus den Wäldern, wohin sie sich geflüchtet hatten, in ihre Dörfer nach und nach zurückbegeben. Ein starkes Corps des Ypsilanti hatte sich indessen am 14. nach Rimnik begeben, und daselbst Verschanzungen aufzuwerfen angefangen. Es hieß, Alexander Ypsilanti sei selbst mit diesem Corps nach Rimnik gekommen und habe seine bisherige Stellung bei Tergowischt aufgegeben. Die Gebirge sind übrigens bis dicht an die k.k.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

österreichische Grenze mit griechischen Flüchtlingen angefüllt, die keine Lust haben, sich mit den Türken zu messen.

Von Bukurest hatte man Nachrichten vom 12. erhalten, laut welchen der daselbst am nämlichen Tage zur allgemeinen Freude eingetroffene Kaimakam Postelnik Negri einen Kurier an die Bojaren nach Cronstadt sogleich abgeschickt hatte, um sie von seiner Ankunft zu benachrichtigen, und zur Rückkehr nach Bukurest einzuladen.

Hetman Vogorides, welcher zum Kaimakam ernannt ist, war bereits von Silistria nach Jassy abgereist. Von der Ernennung eines Fürsten der Moldau war noch nichts bekannt. Die ottomanischen Truppen sollten bis 14. in Argisch eintreffen, und somit werden die Insurgenten dergestalt in die Enge getrieben, daß ihnen wohl schwerlich irgend ein Ausweg übrig bleiben dürfte. Dem Vernehmen nach soll sich Caminar Sawa mit dem türkischen Heere verbunden und Braza besetzt haben, wodurch die Verbindung über den Tömeser Paß wieder hergestellt zu seyn scheint.

Der berüchtigte Rebellen-Anführer Thodor Wladimiresko, der, wie bereits angezeigt worden, auf Ypsilantis Befehl zu Pitescht überfallen, und als Gefangener nach Tergowischt abgeführt worden war, ist am 7. d. M. wirklich standrechtlich abgeurtheilt und hingerichtet worden.

Traducere

Potrivit unor rapoarte de încredere de la Sibiu din data de 16 a acestei luni, s-a aflat acolo despre înaintarea turcilor pe râurile Jiu și Olt în amonte, ei apropiindu-se din aceste două de direcții pe de-o parte de Târgu Jiu, pe de altă parte de Râmnic, cu o forță considerabilă. Purtătorul acestei știri a fost el însuși martor ocular al unei bătălii care a avut loc în apropiere de Drăgășani și care s-a terminat cu totul în defavoarea insurgenților. Aceștia, deși erau mai numeroși decât turcii, au luat-o la fugă când au văzut căderea unora dintre pandurii lor și, după ce au dat foc locului, s-au retras spre Râmnic, oraș care, la apropierea armatei turcești, ar putea avea aceeași soartă.

Trupele otomane manifestă nu doar la Craiova, unde caimacamul Ioan Samurcaș își are cartierul general, ci peste tot unde ajung o disciplină mult mai strictă decât insurgenții; de aceea și majoritatea țăranilor se întorc treptat în satele lor din pădurile în care se refugiaseră. Între timp, un corp puternic al lui Ipsilanti plecase la Râmnic în ziua de 14 și începuse să sape tranșee acolo. Se spunea că însuși Alexandru Ipsilanti a venit la Râmnic cu acest corp de armată și și-a abandonat poziția anterioară de la Târgoviște. De altfel, până aproape de granița c. c., munții sunt plini de refugiați greci, care nu au chef să-și măsoare puterile cu turcii.

În ziua de 12 se primiseră vești de la București potrivit cărora caimacamul postelnic Negri, care sosise acolo în aceeași zi spre bucuria tuturor, trimisese imediat un mesager la boierii din Brașov pentru a-i înștiința de sosirea sa și pentru a-i pofti să se întoarcă la București.

Hatmanul Vogoridi, numit caimacam, părăsise deja Silistra pentru Iași. Despre numirea unui principe al Moldovei nu se știa încă nimic. Trupele otomane urmau să ajungă în Argeș până în ziua de 14, iar astfel insurgenții vor fi încolțiți în așa măsură încât cu greu vor mai avea vreo cale de ieșire. Potrivit zvonurilor, căminarul Sava s-ar fi alăturat armatei turcești și ar fi ocupat Breaza, ceea ce pare să fi restabilit legătura prin pasul Timișului.

Notoriul conducător al rebelilor Tudor Vladimirescu, care, după cum s-a relatat deja, fusese atacat la Pitești la ordinul lui Ipsilanti și dus ca prizonier la Târgoviște, a fost, într-adevăr, judecat sumar în 7 a lunii curente și executat.

Nachrichten aus den Fürstenthümern Moldau und Wallachei, „Österreichischer Beobachter", 26 iunie 1821, nr. 177, p. 824.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

16

Die von der wallachischen Grenze einlaufenden Nachrichten lassen kaum einen Zweifel über die nahe bevorstehende Auflösung des Ypsilanti'schen Corps.

In dem gegenwärtigen verworrenen Zustande dieser Länder, und bei der Hemmung des gewöhnlichen Postenlaufes ist es nicht leicht, das Wahre von den Übertreibungen, oder von dem durchaus Falschen zu sondern. Wir beschränken uns daher darauf, aus den letzten Nachrichten dasjenige auszuziehen, was von mehreren glaubwürdigen Seiten her gleichzeitig bestätiget wird.

Das hellenische Corps bestand aus sehr verschiedenartigen Elementen; zuvörderst aus Griechen, welche der Fürst Alex. Ypsilanti, nachdem sich der Hospodar der Moldau für sein Unternehmen erklärt hatte, in Jassy und auf andern Puncten dieses Fürstenthums an sich zog; nach dessen Einrücken in die Wallachei schlug sich ein Corps Albaneser unter Caminar Sawa zu den Griechen, und nach der Enthauptung des Panduren-Chefs Thodor vereinigten sich die meisten seiner Leute ebenfalls mit Ypsilanti, welcher bereits seit einiger Zeit eine Stellung bei Tergowischt genommen hatte.

Die Ereignisse in Jassy haben wir in unsern Blättern mitgetheilt. Diese Stadt wurde wechselweise von Abtheilungen des hellenischen Corps geräumt und besetzt. Neuerlich zog der Fürst Cantacuzeno daselbst ein; als aber die ottomanischen Truppen den von uns in N^ro. 177 unsers Blattes angezeigten Vortheil über ein Ypsilantisches Corps zu Dragaschan erfochten hatten, scheinen die Griechen abermals die Hauptstadt der Moldau geräumt zu haben; auf den Grenzen kommen Hunderte derselben an, und Fürst Cantacuzeno selbst soll aus der Moldau unter Verkleidung verschwunden seyn.

Nach dem für die Ypsilanti'schen Truppen nachtheiligen Gefechte bei Dragaschan trat Caminar Sawa in Unterhandlungen mit den türkischen Befehlshabern, und vereinigte sich mit ihnen.

Die Türken verfolgten nun ihre errungenen Vortheile. Eines ihrer Corps stieß zu Beyka, einem vier Stunden von Rimnik gelegenen Dorfe, auf den Fürsten Nicolaus Ypsilanti, und es kam zu einem Gefechte, welches sich schnell zu Gunsten der Türken entschied, indem alle noch mit den Hellenen vereinten Albaneser und Panduren übergingen, und ihre Waffen- und Glaubens-Genossen im Stich ließen. Fürst Nicolaus Ypsilanti (Bruder des Fürsten Alexander Ypsilanti) vertheidigte sich mit beiläufig 300 Mann, welche aber meist gefangen wurden, und er soll sich nur mit 17 gerettet haben. Die aus 6 Kanonen bestehende Artillerie der Insurgenten fiel in die Hände der Türken.

Während dieses entscheidenden Gefechtes war Fürst Alexander Ypsilanti mit seinem Corps 2 Stunden weit von dem Schlachtfelde aufgestellt; als er die Niederlage seines Bruders erfuhr, zog er sich nach Rimnik zurück, woselbst ihn, wie es scheint, die Panduren und Albaneser, welche noch einen Theil seines kleinen Heeres ausmachten, ebenfalls verließen. Man weiß noch nicht mit Gewißheit, welche Partei er ergriffen hat. Deserteurs von seinem Corps behaupten, er sei gesonnen gewesen, sich mit dem Reste seiner Leute in das in den Voultschaner Districte gelegene Kloster Kosia einzuschließen und daselbst die Türken zu erwarten. Diese rückten zu gleicher Zeit unter Serdar Aga aus Widdin über Crajova vor, woselbst ein Grieche, Michaloglu Tschelebi, welcher sich vor zwei Monaten aus Konstantinopel nach der Wallachei begeben, und dort ein Corps von beiläufig 600 Mann zusammengerafft hatte, gänzlich von den Türken aufgerieben worden seyn soll.

In kurzer Zeit müssen alle diese Begebenheiten sich näher entwickeln. Unterdessen herrschte, den neuesten Nachrichten aus Bukurest zufolge, dort die vollkom-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

menste Ruhe. Der Kaimakam des neuernannten Hospodars, Fürsten Callimachi, hat die Regierung übernommen, und der Beschi Beschliaga befehligt die Garnison.

Traducere

Veștile venite de la granița valahă nu lasă prea multe îndoieli cu privire la dizolvarea iminentă a corpului lui Ipsilanti.

În actuala stare de zbucium din aceste țări și din cauza opririi poștei obișnuite nu este ușor să separi adevărul de exagerări sau de ceea ce este absolut fals. Prin urmare, ne limităm la a extrage din ultimele vești ceea ce este întărit concomitent de mai multe surse de încredere.

Corpul elen a fost format din elemente foarte pestrițe; în primul rând din greci, pe care prințul Alexandru Ipsilanti, după ce hospodarul Moldovei se declarase în favoarea întreprinderii sale, i-a atras de partea sa în Iași și în alte puncte ale acestui principat; după pătrunderea sa în Țara Românească, un corp de albanezi sub comanda căminarului Sava s-a alăturat grecilor, iar după decapitarea șefului pandurilor Tudor, cea mai mare parte a oștii sale s-a unit și ea cu Ipsilanti, care de ceva timp luase deja poziție lângă Târgoviște.

Cele petrecute în Iași au fost relatate în numerele anterioare ale ziarului nostru. Acest oraș a fost pe rând evacuat și ocupat de detașamente ale corpului elen. Recent, prințul Cantacuzino a sosit acolo; dar când trupele otomane au obținut victoria asupra unui corp de armată al lui Ipsilanti la Drăgășani, despre care am relatat în numărul 177 al ziarului nostru, grecii par să fi evacuat din nou capitala Moldovei; sute dintre ei sosesc la granițe, iar despre însuși prințul Cantacuzino se spune că ar fi dispărut deghizat din Moldova.

După bătălia de la Drăgășani, care a fost dezavantajoasă pentru trupele lui Ipsilanti, căminarul Sava a intrat în negocieri cu comandanții turci și s-a unit cu aceștia.

Turcii urmăreau acum foloasele pe care le obținuseră. Unul dintre corpurile lor l-a întâlnit pe prințul Nicolae Ipsilanti la Beica, un sat aflat la patru ore de Râmnic, și a urmat o bătălie care a fost repede decisă în favoarea turcilor, deoarece toți albanezii și pandurii care mai erau încă uniți cu elenii s-au alăturat [turcilor] și și-au abandonat tovarășii de arme și de credință. Prințul Nicolae Ipsilanti (fratele prințului Alexandru Ipsilanti) s-a apărat cu circa 300 de oameni, dintre care cei mai mulți au fost capturați, și se spune că a reușit să scape doar cu 17 dintre ei. Artileria insurgenților, compusă din 6 tunuri, a căzut în mâinile turcilor.

În timpul acestei bătălii decisive, prințul Alexandru Ipsilanti era poziționat cu corpul său de armată la două ore distanță de câmpul de luptă; când a aflat de înfrângerea fratelui său, s-a retras la Râmnic, unde, pare-se, a fost abandonat și de pandurii și albanezii care mai făceau parte din mica sa oaste. Încă nu se știe cert ce decizie a luat el însuși. Dezertorii din corpul său susțin că el chibzuia să se închidă împreună cu restul oamenilor săi în mănăstirea Cozia din districtul Vâlcea și să îi aștepte pe turci acolo. În răstimp, aceștia au înaintat sub comanda serdarului aga de la Vidin prin Craiova, unde se spune că un grec, Mihaloglu celebi, care cu două luni în urmă plecase de la Constantinopol în Țara Românească, unde adunase un corp de aproximativ 600 de oameni, ar fi fost complet nimicit de turci.

Urmările tuturor acestor evenimente trebuie să survină în scurt timp. Între timp, conform ultimelor vești de la București, acolo domnește o liniște desăvârșită. Caimacamul prințului Callimachi, hospodarul nou-numit, a preluat ocârmuirea, iar başbeșliaga comandă garnizoana.

Nachrichten aus den Fürstenthümern Moldau und Wallachei, „Österreichischer Beobachter", 3 iulie 1821, nr. 184, p. 853.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

17

Sicheren Nachrichten aus Hermanstadt vom 28. Juni zufolge, scheint der Krieg in den Fürstenthümern so gut als beendigt zu seyn. Fürst Ypsilanti soll sich, nach der Aussage der haufenweise auf der Grenze erscheinenden Hetäristen, geflüchtet, und noch vor diesem verzweifelten Schritte dieses Corps förmlich aufgelöst haben.[4] Bloß einzelne Trupps von Arnauten waren noch im Handgemenge mit den ottomanischen Truppen, welche bereits den bei weitem größten Theil der Wallachei besetzt hielten.

Traducere

Potrivit unor vești sigure din Sibiu din ziua de 28 iunie, războiul din Principate pare, practic, să se fi încheiat. Conform mărturiilor eteriștilor veniți în număr mare la graniță, prințul Ipsilanti ar fi fugit, desființând în mod oficial acest corp de armată chiar înainte de a fi făcut acest pas disperat[5]. Doar câteva trupe de arnăuți se mai află în luptă cu trupele otomane, care ocupau deja de departe cea mai mare parte a Țării Românești.

Fürstenthümer Moldau und Wallachei, „Österreichischer Beobachter”, 6 iulie 1821, nr. 187, p. 866.

18

Von der Moldauischen Gränze den 11. July. Ein Augenzeuge erstattet über die seit dem Einrücken der Türken in Jassy bis zur Vernichtung des Kantakuzenischen Corps vorgefallenen Ereignisse folgenden Bericht:

„[...] Am 27. waren in Jassy noch einige Arnauten mit Plünderung der Kirche der heil. Sawa und anderer Häuser beschäftigt. Um 11 Uhr Vormittags hörte man einige Schüsse, die Arnauten verließen eiligst die Stadt, und von den Dächern der Häuser und andern höhern Puncten der Stadt sah man die Türken in vollem Anzuge. Nun suchte zu fliehen, was fliehen konnte, darunter war auch der Berichtererstatter, der sich nach Skuleni begab, aber wegen Menge der Fliehenden erst am 28. den Pruth passiren konnte. [...]”

Traducere

Scrisoare de la granița moldovenească din 11 iulie. Un martor ocular face următoarea istorisire a evenimentelor care au avut loc din momentul în care turcii au intrat în Iași până la distrugerea corpului lui Cantacuzino:

„[...] În ziua de 27, în Iași mai erau niște arnăuți care prădau biserica Sf. Sava și alte case. La ora 11 dimineața s-au auzit câteva focuri de armă, arnăuții au părăsit în grabă orașul, iar de pe acoperișurile caselor și din alte puncte mai înalte ale orașului se puteau zări turcii în toiul asaltului. Atunci, toți cei care puteau au încercat să fugă, printre care și autorul, care s-a dus la Sculeni, dar care, din cauza numărului mare de fugari, nu a reușit să treacă Prutul decât în 28. [...]”

Moldau und Wallachey, „Lemberger Zeitung”, 20 iulie 1821, nr. 87, p. 450.

[4] Ultima proclamație a lui Ipsilanti a fost reprodusă în traducere: *Wallachei*, în „Österreichischer Beobachter”, 12 august 1821, nr. 224, 1029.

[5] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

19

Die im vorletzten Blatte über Hypsilantis mitgetheilte Nachricht bestätigt sich. Er ist in Begleitung eines k.k. Officiers bereits in Temeswar eingetroffen. Als er an die Österreichische Gränze kam, hatte er zwar noch einige hundert Mann um sich versammelt, war aber von den Türken hart gedrängt, und ihm alle Aussicht auf das Durchkommen benommen. Diejenigen seiner Leute, welche die Waffen niederlegten, wurden gleichfalls auf das Österreichische Gebieth gelassen; bewaffnete aber unbedingt zurückgewiesen. – Viele der Griechischen Freiwilligen begeben sich nach Rußland, wo man bei ihrer Aufnahme dieselben Grundsätze befolgt. – Übrigens ist das Elend und der Zustand der geflüchteten Familien unbeschreiblich, und das tolle Beginnen wüthender Fanatiker hat unnennbares Unglück über Land und Volk gebracht. So viel man auch von Ausschweifungen spricht, welche die Türken sich erlauben sollen: so ist dieses doch nicht mit dem zu vergleichen, was sich die Griechen zu Schulden kommen ließen. Insbesondere haben sie in Herza (Vgl. Nro, 87.) auf eine Art gegen die Juden gewüthet, daß die Menschheit vor solchen Gräueln schaudert, und selbst Canibalen Anstand nehmen würden, Ähnliches zu begehen.

Traducere

Veștile despre Ipsilanti raportate în penultimul număr se confirmă. El a ajuns deja la Timișoara însoțit de un ofițer c. c. Când a ajuns la granița austriacă, mai avea încă câteva sute de oameni în jurul său, dar a fost urmărit îndeaproape de turci, care nu i-au lăsat nicio speranță de a trece. Cei din oastea sa care au depus armele au fost lăsați să intre pe teritoriul austriac; cei care erau înarmați însă au fost în mod categoric respinși. Mulți dintre voluntarii greci se îndreaptă spre Rusia, unde sunt primiți conform acelorași principii. De altfel, mizeria și starea familiilor refugiate sunt de nedescris, iar pornirea nebună a fanaticilor furioși a adus o nenorocire de nedescris asupra țării și poporului. Oricât se vorbește despre excese pe care turcii și le-ar permite, nu pot fi comparate cu cele de care grecii s-au făcut vinovați. Îndeosebi, s-au dezlănțuit la Herța (v. nr. 87) în asemenea măsură împotriva evreilor, încât omenirea tremură față de asemenea atrocități și chiar canibalii s-ar abține să comită fapte asemănătoare.

Moldau und Wallachey, „Lemberger Zeitung”, 23 iulie 1821, nr. 88, p. 457.

TUDOR VLADIMIRESCU'S UPRISING AND ALEXANDRE YPSILANTI'S CAMPAIGN IN THE GERMAN-LANGUAGE PRESS OF THE AUSTRIAN EMPIRE (Summary)

Keywords: Tudor Vladimirescu's revolution, Etheria, social movement, religion, nationality, 1821.

In the early 1960s, the PRR Academy finalised the publication of a series of sources volumes concerning the events of 1821. Since then, new sources have become accessible, mostly by digitising the archival and published sources. The translation of the documents now published in the "A. D. Xenopol" Institute Yearbook values the electronic access to the press of the former Austrian Empire on the website of the National Austrian Library (https://anno.onb.ac.at/). We have

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

selected, transcribed, and translated 19 articles concerning Tudor Vladimirescu's uprising and Alexandre Ypsilanti's campaign of 1821, extracted from German-language newspaper: namely, "Lemberger Zeitung" [The Liov Newspaper], "Österreichischer Beobachter" [The Austrian Observer], "Der Wanderer" [The Wanderer], and "Wiener Zeitung" [The Vienna Newspaper].

Among them, 18 articles are descriptive. They comprise the information available to editorial staff, reproducing in most cases the correspondences sent from Moldavia and Wallachia by the eye witnesses of the events. It is worth noting the fascinating account of a merchant from Bucharest, discussing the panic experienced by the inhabitants of that city upon hearing about Vladimirescu's uprising and Ypsilanti's expedition, as well as the fear of Turks' arrival. Though a little late, the German-language press in the Austrian Empire published regularly and minutely the events of the Principalities, reflecting beyond doubt the public's interest for the events abroad.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SIMION-ALEXANDRU GAVRIȘ*

CEL DINTÂI GUVERN AL PRINCIPELUI STRĂIN (11/23 MAI – 13/25 IULIE 1866): SINTEZE, NOTE, RECONSIDERĂRI

Istoriografia „anului 1866" cuprinde numeroase și (uneori) consistente lucrări. Lovitura de stat din 11/23 februarie, înscăunarea lui Carol I, prima constituție de extracție internă a României, dar și implicațiile internaționale ale schimbărilor petrecute în statul român au făcut obiectul a numeroase studii vechi și noi, elaborate conform celor mai diverse grile interpretative[1]. Am socotit, totuși, că elaborarea unei lucrări construite din perspectiva unui personaj de primă importanță în contextul epocii – Lascăr Catargiu, membru al locotenenței domnești instituite după abdicarea lui Alexandru Ioan Cuza și cel dintâi șef de guvern și ministru de Interne al domniei succesorului său – nu este inutilă. Am încercat să pun în relief informații mai puțin exploatate, cum ar fi cele privitoare la schimbările de funcționari din timpul guvernării Catargiu și la impactul lor asupra administrației, sau la manifestările antievreiești din Iași. Nu în ultimul rând, am oferit, acolo unde am considerat că ar fi cazul, interpretări noi asupra evenimentelor din acest scurt, dar foarte dens interval, pe baza unor izvoare puțin folosite până acum.

Învestirea tânărului principe de origine prusiană Carol de Hohenzollern-Sigmaringen (10/22 mai 1866) a adus în viața politică românească un nou și important factor de putere. De la început, noul domn a înțeles să se implice în procesul de decizie – mai ales în probleme constituționale și de politică externă – fără a se resemna, așadar, cu rolul unui monarh discret. Pe de altă parte, raportul de forțe dintre principalele grupări politice nu a înregistrat, pentru moment, schimbări semnificative. Guvernul Lascăr Catargiu a fost o prelungire a coaliției dintre conservatori, radicali și simpatizanții lui Ion Ghica, aflată la putere de la înlăturarea fostului domn, opțiune explicabilă prin necesitatea unui compromis în ceea ce privea noua constituție a țării, dar și prin faptul că stabilitatea politică internă era un avantaj în perspectiva recunoașterii noului regim de către Poartă și puterile garante[2].

* Cercetător științific gradul III, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Academia Română – Filiala Iași.

[1] Amintesc aici, printre lucrările cu caracter general, contribuțiile lui Gr. Chiriță, *România în 1866. Coordonate ale politicii interne și internaționale*, în *RdI*, tomul 31, nr. 12, 1978, p. 2197–2220; Vasile V. Russu, *Viața politică în România (1866–1871)*, vol. I, *De la domnia pământeană la prințul străin*, Iași, 2001, p. 10 și urm.; Paul E. Michelson, *Romanian Politics 1859–1871. From Prince Cuza to Prince Carol*, Iași, Oxford, Portland, 1998, p. 153 și urm.; Sorin Liviu Damean, *Carol I al României*, vol. I (1866–1881), București, 2000, p. 38–97. Dintre studiile privind Constituția de la 1866, trebuie menționate: Ioan C. Filitti, *Izvoarele Constituției dela 1866*, București, 1934; Ion Bulei, *Constituția din 1866*, în Gheorghe Sbârnă (coord.), *Constituțiile României: studii*, Târgoviște, 2012, p. 9–28. Pentru aspectele diplomatice ale evenimentelor anului 1866, vezi Nicolae Corivan, *Relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, București, 1984, p. 172–208; Gheorghe Cliveti, *România și puterile garante 1856–1878*, Iași, 1988, p. 71–101.

[2] Keith Hitchins, *România 1866–1947*, ediția a IV-a, traducere din engleză de George G. Potra și Delia Răzdolescu, București, 2013, p. 30.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LVIII, 2021, p. 111–137

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alături de noul prim-ministru (care a preluat și conducerea ministerului de Interne) au rămas Petre Mavrogheni, trecut de la conducerea Finanțelor în postul de ministru de Externe, Ioan C. Cantacuzino (Justiție), D. A. Sturdza (Lucrări Publice) și C. A. Rosetti (Culte și Instrucțiune Publică). I. C. Brătianu – lider al radicalilor munteni, alături de C. A. Rosetti – a devenit ministru de Finanțe, iar generalul Ioan Gr. Ghica, fiul fostului domn moldovean Grigore Alexandru Ghica – ministru de Război. Prin preluarea președinției consiliului de miniștri, conservatorii au dobândit o pondere mai importantă decât în fostul guvern. Radicalii și-au consolidat, la rândul lor, poziția, prin intrarea lui Brătianu în cabinet. Doar gruparea de „centru" a lui Ion Ghica a pierdut atât președinția consiliului de miniștri, cât și „Externele": slăbirea acestui element de echilibru între conservatori și „roșii" a crescut perspectivele unei confruntări între cele două grupuri politice, punând sub semnul întrebării, încă de la început, trăinicia noului executiv. O altă particularitate a guvernului Lascăr Catargiu a fost preponderența moldovenească (patru miniștri de la nord de Milcov, față de doar trei valahi) – situație rară în epocă, explicabilă, desigur, prin dorința autorităților de la București de a contribui la calmarea frustrărilor moldovene printr-o foarte puțin costisitoare, în fond, compensație. Vechiul principat și, mai ales, Iașii – capitala sa de până în 1862 – se resimțiseră, într-adevăr, puternic de pe urma centralizării administrative din anii de după unire, ale cărei consecințe fuseseră amplificate de criza economică și de problemele rezultate de aplicarea reformei agrare din 1864. Nemulțumirile locale se manifestaseră, cu doar o lună în urmă, printr-o revoltă deschisă pe străzile Iașilor.

Personalitățile și traseele politice anterioare ale miniștrilor noului guvern erau la fel de diverse ca orientările lor politice. Prim-ministrul nu excela, în acel moment, prin experiență în funcții executive de mare răspundere (fusese pentru mai puțin de cinci luni ministru de Interne al Moldovei, și pentru încă trei – membru al locotenenței domnești)[3], având, pe de altă parte, o lungă practică parlamentară. Originea sa moldovenească, dar și implicarea sa în reprimarea mișcării de la Iași, din 3/15 aprilie 1866, îl făceau dezirabil din perspectiva celor îngrijorați de viitorul unirii Principatelor. În calitate de conservator, Catargiu avea un dublu avantaj. El era o garanție de stabilitate pentru puterile europene; în același timp, succesul „dreptei" în alegerile pentru Adunarea Constituantă, organizate în luna aprilie[4], făcea logică desemnarea unuia dintre liderii ei la șefia cabinetului. În fine, Lascăr Catargiu se bucura de prestigiu în rândul clasei politice – sau, cel puțin, al coaliției aflate, în acel moment, la putere. Faptul că el a fost cel ales să citească mesajul de deschidere a Constituantei (28 aprilie/10 mai), redactat de prim-ministrul din acel moment, Ion Ghica[5], este un indiciu clar în acest sens.

La fel ca Lascăr Catargiu, vechiul său prieten, ministrul de Externe Mavrogheni ocupase, în tinerețe, posturile de pârcălab de Galați și de șef al poliției Iașilor. Spre deosebire însă de șeful guvernului, el avea o bogată experiență și în funcții înalte. Sub domnia vărului său primar, Grigore Alexandru Ghica, el fusese ministru al Lucrărilor Publice (cu începere din 20 august/1 septembrie 1852) și al Finanțelor (de la 1/13 noiembrie 1854). În timpul administrației rusești din anii 1853–1854, Mavrogheni ocupase posturile de secretar (provizoriu) al statului și de ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice[6].

[3] În tinerețe, Catargiu mai fusese ispravnic de Neamț, pârcălab de Galați și șef al poliției Iașilor (agă).

[4] Vasile V. Russu, *op. cit.*, p. 83.

[5] Dumitru Vitcu, *11 februarie 1866: hermeneutica unei pretinse revoluții*, în *AIIX*, XXIX, 1992, p. 159–188 (180 pentru prezenta trimitere). Pentru textul mesajului, vezi Dimitrie A. Sturdza (ed.), *Domnia regelui Carol I, fapte – cuvântări – documente*, tomul I, *1866–1876*, București, 1906, p. 151–209.

[6] Victor Slăvescu, *Viața și opera lui Petre Mavrogheni*, în *AARMSI*, seria III, tomul XXI, mem. 19, București, 1939, p. 569–650 (572–574; anexa nr. 2, pl. II; anexa nr. 4, pl. IV; anexa nr. 5, pl. V; anexa nr. 6, pl. VI; anexa nr. 8, pl. VII; anexa nr. 9, p. VIII; anexa nr. 10, pl. IX; anexa nr. 12, pl. XI pentru prezenta trimitere).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

El fusese apoi deputat în Divanul Ad-hoc al Moldovei și candidat la domnie în anii 1858–1859[7]. În vremea lui Cuza, el fusese, din nou, pentru scurt timp, ministru de Finanțe (18/30 ianuarie – 19/31 mai 1861), în cabinetul condus de Anastasie Panu[8], funcție pe care o deținuse, în sfârșit, pentru a treia oară, în guvernul provizoriu instituit în februarie 1866. Vechea sa colaborare cu autoritățile de ocupație rusești era un avantaj în negocierile cu o putere ostilă, dar pe care cancelarul prusac, Otto von Bismarck, o recomandase explicit atenției noului domn al Principatelor[9]. Nu în ultimul rând, Mavrogheni era descendentul unei familii cu o lungă experiență în serviciul Imperiului Otoman. Rubedenii de-ale sale ocupaseră posturi de mari dragomani ai flotei, guvernatori și diplomați: Nicolae Mavrogheni, fratele bunicului său, fusese, vreme de patru ani, domn al Valahiei (1786–1790)[10]. La fel ca predecesorul său, Ion Ghica, Mavrogheni era foarte potrivit pentru a încerca să liniștească nemulțumirile unei puteri suzerane foarte puțin convinsă că noua situație din Principate putea fi conformă cu tratatele internaționale sau cu obiectivele sale politice.

În contrast cu numirea lui Mavrogheni, intrarea lui I. C. Brătianu în guvern pare să fi avut un caracter eminamente politic. Vechi radical, el participase la revoluția din 1848 din Valahia, fiind nevoit apoi să plece în exil, unde rămăsese până în 1857. Omul politic făcuse parte din Divanul Ad-hoc și din Adunarea Electivă-Legislativă a Valahiei, iar în timpul domniei lui Cuza fusese, pentru foarte scurt timp, ministru de Finanțe al Valahiei, în guvernul condus de Nicolae Golescu (28 mai/9 iunie – 13/25 iulie 1860)[11]. Relativa lipsă de experiență administrativă a noului ministru era dublată de un alt inconvenient, deloc neînsemnat: el fusese suspectat de participare la un complot împotriva lui Napoleon al III-lea[12], numirea sa fiind, astfel, riscantă din perspectiva relației cu cel mai important aliat al țării[13]. Considerente precum poziția de lider al radicalilor și rolul foarte important pe care îl avusese în negocierile privind aducerea pe tron a principelui străin au făcut, totuși, imposibilă menținerea sa în afara guvernului.

Vechiul prieten politic și personal al lui I. C. Brătianu, C. A. Rosetti, avea un profil destul de asemănător: participant la revoluția pașoptistă (în timpul căreia fusese prefect de poliție al Bucureștilor, secretar de stat și director al Ministerului de Interne în guvernul provizoriu)[14], exilat până în 1857, membru în Divanul Ad-hoc și în Adunarea Electivă-Legis-

[7] Mihai Cojocariu, *Un candidat la tronul Moldovei (1858–1859): Petre P. Mavrogheni*, în idem, *Zimbrul și Vulturul. Cercetări privitoare la unirea Principatelor*, Iași, 2010, p. 109–129.

[8] Dan Berindei, *Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza (1859–1866). Liste de miniștri*, în *RA*, anul II, nr. 1, 1959, p. 147–163 (152 pentru prezenta trimitere).

[9] În cursul unei întâlniri de la 7/19 aprilie 1866, cancelarul îi recomandase lui Carol „*să declare printr-o scrisoare țarului Alexandru că el consideră Rusia ca pe cel mai puternic sprijin al României*" și să aibă în vedere o căsătorie cu o rudă a împăratului rus (*Memoriile regelui Carol I al României de un martor ocular*, vol. I, *1866–1869*, ediție și indice de Stelian Neagoe, București, 1992, p. 40).

[10] Théodore Blancard, *Les Mavroyéni. Histoire d'Orient (de 1700 à nos jours)*, tome premier, Paris, 1909, *passim*.

[11] Dan Berindei, *op. cit.*, p. 155.

[12] Constantin C. Angelescu, *O pagină din viața lui Ion C. Brătianu: complotul din 1853 împotriva lui Napoleon al III-lea*, în *Scrieri alese: drept, istorie și cultură*, ediție și studiu introductiv de Dumitru Vitcu, Iași, 2005, p. 125–153.

[13] La 27 iulie 1866, Hortense Cornu, sora de lapte și confidenta lui Napoleon al III-lea, care jucase un rol important în aducerea lui Carol I pe tron, îi scria principelui României: „[...] guvernul francez vede cu ochi răi guvernul dvs. și mai ales faptul că dl Brătianu a căpătat o autoritate atât de evidentă asupra dvs. și a miniștrilor. În 1852 sau 53, dl Brătianu a fost implicat într-o conspirație *împotriva vieții lui Napoleon al III-lea*" (*apud* Sorin Cristescu, *Tainicul sfat. Hortense Cornu*, în *MI*, anul XXXIII, nr. 1, ianuarie 1999, p. 17–20, 19 pentru prezenta trimitere).

[14] Vasile Netea, *C. A. Rosetti*, București, 1970, p. 151, 155–156, 172.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lativă, apoi ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice în același efemer guvern Nicolae Golescu (28 mai/9 iunie – 13/25 iulie 1860)[15]. După lovitura de stat din 11/23 februarie, el devenise, din nou, ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice, în guvernul provizoriu. Republican din convingere, Rosetti acceptase monarhia constituțională doar din motive de oportunitate, ca pe singurul „sistem de guvernământ" aplicabil Principatelor Unite[16].

Ministrul Lucrărilor Publice, D. A. Sturdza, debutase încă de tânăr în „marea politică": născut în 1833, el fusese secretar al Divanului Ad-hoc al Moldovei (1857), al „căimăcămiei de trei" din același principat (1858–1859) și al domnului Alexandru Ioan Cuza (ianuarie–martie 1859)[17]. Sturdza devenise apoi, pentru scurtă vreme (8/20 martie – 27 aprilie/9 mai 1859), ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice în cabinetul moldovean condus de Ion Ghica[18]. Tot pentru scurt timp (18/30 ianuarie – 21 mai/2 iunie 1861) ocupase politicianul postul de ministru al Lucrărilor Publice într-un alt guvern al Moldovei, prezidat de Anastasie Panu[19]. În pofida înrudirii sale cu doamna Elena, D. A. Sturdza devenise unul dintre opozanții neîmpăcați ai lui Cuza. Rolul pe care îl jucase în detronarea acestuia, dar și boala de nervi de care fusese atins mentorul său politic, Anastasie Panu, îi deschiseseră drumul spre banca ministerială: el preluase portofoliul Lucrărilor Publice în guvernul provizoriu, păstrându-l și după sosirea în țară a lui Carol I.

Și Ioan C. Cantacuzino, ministrul Justiției, ocupase același post în guvernul instalat la 11/23 februarie 1866. Fiu al fostului caimacam al Valahiei din anii 1848–1849, Constantin Cantacuzino, el activase, înainte de 1859, în magistratură și fusese, de asemenea, un actor politic important în anii „luptei pentru Unire": deputat în Adunarea Ad-hoc și în Adunarea Electivă-Legislativă de la București și candidat la domnia țării[20]. În primii ani ai domniei lui Cuza, Cantacuzino fusese, de mai multe ori, ministru (efemer) în guvernele Valahiei[21]. O altă „calitate" importantă a politicianului era înrudirea cu Ion Ghica – unul dintre membrii marcanți ai coaliției de guvernare[22]. În aceeași notă „familială", mai trebuie spus că unul dintre colegii săi de cabinet, D. A. Sturdza, avea să îi devină ginere la începutul anului 1867[23].

Generalul-prinț Ioan (Iancu) Grigore Ghica, ministru de Război, avea o impresionantă experiență în funcții publice, ocupând, în Moldova, posturile de secretar al statului (1853 și 1856)[24], ministru al Lucrărilor Publice (între 29 septembrie/11 octombrie 1860 și 17/29 ianuarie 1861) și ministru de Război (22 iulie/3 august – 23 septembrie/5 octombrie 1861 și 5/17 octombrie 1861 – 22 ianuarie/3 februarie 1862)[25]. Conco-

[15] *Ibidem*, p. 257–258; Dan Berindei, *op. cit.*, p. 155.
[16] *Memoriile regelui Carol I*, vol. I, p. 65.
[17] Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți (1866–1916)*, București, 1994, p. 236.
[18] Dan Berindei, *op. cit.*, p. 149.
[19] *Ibidem*, p. 152.
[20] Mihai Cojocariu, *Partida națională și constituirea statului român (1856–1859)*, Iași, 1995, p. 115–117.
[21] La Culte și Instrucțiune Publică (26 ianuarie/7 februarie – 21 februarie/5 martie 1859); la Justiție și ad-interim la Culte și Instrucțiune Publică (6/18 septembrie – 5/17 octombrie 1859); la Culte și Instrucțiune Publică (30 aprilie/12 mai – 12/24 mai 1861); la Justiție (19/31 iulie – 21 octombrie/2 noiembrie 1861) și ad-interim la Culte și Instrucțiune Publică (la sfârșitul lunii iulie a anului 1861). Vezi Dan Berindei, *op. cit.*, p. 153–157.
[22] Cei doi politicieni erau cumnați, fiind căsătoriți cu fiicele generalului Nicolae Mavros, Maria (Cantacuzino) și, respectiv, Alexandrina (Ghica). Vezi *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. III, *Familia Cantacuzino*, coordonator și coautor Mihai Dim. Sturdza, București, 2014, p. 262; D. Păcurariu, *Ion Ghica*, București, 1965, p. 90–93.
[23] Vezi foaia de zestre, datată 3 ianuarie 1867, în *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească*, vol. III, p. 271.
[24] Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 197.
[25] Dan Berindei, *op. cit.*, p. 151–153.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mitent, între 19/31 iulie 1861 și 22 ianuarie/3 februarie 1862, Ghica deținuse același portofoliu și în cabinetul muntean, păstrându-l și în primele guverne de după unificarea administrativă (22 ianuarie/3 februarie – 30 septembrie/12 octombrie 1862). În sfârșit, din momentul părăsirii Ministerului de Război și până la 17/29 august 1863 (așadar, vreme de aproape un an), generalul fusese ministru de Externe[26]. După 11/23 februarie 1866, el fusese numit membru al Consiliului de Stat[27], luând parte la elaborarea proiectului de constituție prezentat la 1/13 mai 1866[28]. Ca și în cazul lui I. C. Cantacuzino, considerentele genealogice par să fi jucat un rol important în desemnarea sa ca membru al guvernului Catargiu: ca fiu al ultimului domn al Moldovei, Ghica dădea, prin prezența lui pe lista miniștrilor, un plus de legitimitate noii stări de fapt. În sprijinul acestei ipoteze pledează prezența în primele trei guverne de după 11/23 februarie 1866 cel puțin a câte unui fiu de domn[29] (prințul moldovean reprezentând „beizadelele" în cabinetul instalat la 11/23 mai).

La fel ca în perioada interimatului care a urmat loviturii de stat, în timpul guvernării Lascăr Catargiu au avut loc numeroase schimbări în rândul prefecților[30] – situație, desigur, prea puțin favorabilă unei administrații eficiente. Astfel, la 20 mai/1 iunie, Teodor Boian a fost numit prefect de Fălciu, în locul demisionatului N. Chinezu[31]. La 1/13 iunie, G. Râșcanu a devenit prefect de Covurlui, iar G. Vucinic – prefect de Roman: cei doi i-au înlocuit pe Nicolae Alcaz și, respectiv, Matei Sturdza, de asemenea demisionari[32]. Trei zile mai târziu, Lascăr Catargiu a operat mai multe mutări și înlocuiri: C. Haralambie a fost numit prefect de Dolj, în locul colonelului Anton Rahtivanu, mutat la Brăila; colonelul Steriade, fostul prefect de Brăila, a fost mutat la Bolgrad, în locul lui C. Angelescu, iar acesta din urmă a trecut în județul Ialomița, în locul demisionatului Nicolae Hagi-Moscu. Alți doi demisionari – Nicolescu Câță (Râmnicu Sărat) și Eugeniu Ghica (Neamț) – au fost schimbați prin Ion I. Arion și, respectiv, Gheorghe Rosetti-Roznovanu[33]. La Iași, Dimitrie Rosetti-Solescu a devenit al patrulea prefect în doar patru luni[34], iar colonelul D. Mavrocordat a preluat administrarea județului Mehedinți, în locul lui Boicea Radian (demisionat)[35]. În sfârșit, la 25 iunie/7 iulie, Matei Sturdza, care abia renunțase la postul de prefect de Roman, a trecut în Muntenia, la conducerea județului Vlașca[36].

Prefecții de poliție din trei mari orașe ale țării au fost, de asemenea, înlocuiți. La jumătatea lunii iunie, Eugeniu Ghica – de curând demisionat din funcția de prefect al

[26] *Ibidem*, p. 157–160.

[27] „Monitorul. Jurnal Oficial al Principatelor-Unite-Române" (în continuare, *MOf* al Principatelor Unite), 39, 19 februarie/3 martie 1866, p. 175.

[28] Constantin C. Angelescu, *Izvoarele Constituției române de la 1866*, în *Scrieri alese*, p. 355–364 (361 pentru prezenta trimitere).

[29] Dimitrie Ghica a făcut parte din primul guvern „februarist", Ioan Grigore Ghica – din executivul prezidat de Lascăr Catargiu, iar Gheorghe Barbu Știrbey și, pentru câteva săptămâni, același Ioan Grigore Ghica – din cabinetul succesor, condus de Ion Ghica.

[30] O analiză interesantă a situației prefecților în perioada guvernului provizoriu și în primele luni ale noii domnii a întreprins Andrei Florin Sora, în *Servir l'état roumain. Le corps préfectoral, 1866–1940*, București, 2011, p. 320–321.

[31] *MOf* al Principatelor Unite, 109, 20 mai/1 iunie 1866, p. 483.

[32] *Ibidem*, 119, 3/15 iunie 1866, p. 529.

[33] *Ibidem*, 121, 5/17 iunie 1866, p. 537.

[34] *Ibidem*, 130, 16/28 iunie 1866, p. 579; R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I, *Coborâtorii Moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, București, 1938, p. 179–180; Andrei Florin Sora, *op. cit.*, p. 321.

[35] „Monitorul. Jurnal Oficial al României" (*MOf*), 140, 28 iunie/10 iulie 1866, p. 627.

[36] *Ibidem*, 144, 3/15 iulie 1866, p. 645.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

județului Neamț pentru a recruta un corp de voluntari în vederea apărării de o eventuală invazie otomană[37] – a primit postul de șef al poliției Iașilor, înlocuindu-l pe colonelul Mavrichi[38]. George Mihail Ghica, prefectul poliției Bucureștilor, demisionase încă de la 3/15 mai, exprimându-și dorința de a-și exercita atribuțiile de deputat în Adunarea Constituantă; convins, inițial, de Lascăr Catargiu să mai rămână în post[39], el l-a părăsit, în cele din urmă, la sfârșitul lunii iunie, după incidentele antievreiești din oraș, fiind înlocuit prin Constantin Ciocârlan, maior în garda națională și ajutor de primar[40]. La șefia poliției Galaților a fost numit un mai vechi colaborator al ministrului de Interne, Panait Mangerov (Mangirof)[41], care ocupase postul de comisar al poliției Iașilor în perioada în care respectiva instituție fusese condusă de Lascăr Catargiu.

Și în conducerea altor instituții din subordinea Ministerului de Interne au avut loc schimbări. La 14/26 mai, imediat după preluarea șefiei guvernului, Catargiu l-a numit pe fostul locotenent domnesc, generalul Nicolae Golescu, în funcția de inspector general al gărzii civice[42] – o recompensă simbolică pentru participarea la conducerea interimară a statului, dar și o garanție pentru gruparea radicală. La 1/13 iunie, Ștefan Rasidescu a fost numit director al Imprimeriei Statului, în locul lui A. Adamescu[43]. Ion Nenici, șef de stație clasa I la Iași, a fost desemnat director al Telegrafului și Poștelor[44], în locul lui Miltiade Costescu – mutat în postul de director și redactor-șef al „Monitorului Oficial”[45]. În fine, la 12/24 iulie, cu o zi înainte de demisia cabinetului, Grigore N. Manu a fost numit director general provizoriu al Arhivelor Statului (înlocuindu-l pe Cezar Boliac)[46].

Numărul impresionant de înlocuiri și mutări efectuate la vârful administrației făcea oarecum ridicol îndemnul la prudență în privința recomandărilor pentru numiri și destituiri de funcționari, formulat de Lascăr Catargiu în prima sa circulară către prefecți, din 17/29 mai[47]. Oricum, instabilitatea avea cauze complexe, care țineau atât de voința ministrului, cât și de prioritățile demnitarilor înlocuiți, de raporturile de putere dintre grupările aflate la guvernare, ori, pur și simplu, de impactul unor evenimente neprevăzute. Contextul politic dificil, care făcea exercitarea unor funcții publice mai solicitantă decât în mod obișnuit, dar și seceta ori criza financiară, care amenințau stabilitatea multor averi private, i-au descurajat, cu siguranță, pe mulți înalți funcționari să rămână în posturi. Ministrul de Interne a dorit, la rându-i, să aibă în subordine oameni de încredere: numirea sus-menționatului Mangerov la șefia poliției Galaților și desemnarea lui Gheorghe Rosetti-Roznovanu ca prefect de Neamț – funcție pe care o mai ocupase în timpul ministeriatului lui Lascăr Catargiu din 1859 – sunt indicii clare în acest sens. Este, de asemenea, probabil ca și numirea lui I. A. Cantacuzino în postul de secretar general al Ministerului de Externe[48] să fi fost influențată de prezența lui Catargiu la

[37] „Românul”, 28 mai/9 iunie 1866, p. 317.
[38] *MOf* al Principatelor Unite, 130, 16/28 iunie 1866, p. 579.
[39] *Ibidem*, 128, 14/26 iunie 1866, p. 569.
[40] *MOf*, 139, 26 iunie/8 iulie 1866, p. 625; 125, 10/22 iunie 1866, p. 555.
[41] *Ibidem*, 140, 28 iunie/10 iulie 1866, p. 627.
[42] *MOf* al Principatelor Unite, 107, 18/30 mai 1866, p. 473.
[43] *Ibidem*, 118, 2/14 iunie 1866, p. 523.
[44] *MOf*, 140, 28 iunie/10 iulie 1866, p. 627.
[45] *Ibidem*, 142, 1/13 iulie 1866, p. 639.
[46] *Ibidem*, 153, 14/26 iulie 1866, p. 687.
[47] „Să nu uitați că în administrație și poliție un funcționar cu cât este mai vechiu, cu atât este mai bun”, scria ministrul de Interne (*MOf* al Principatelor Unite, 107, 18/30 mai 1866, p. 473).
[48] *Ibidem*, 108, 19/31 mai 1866, p. 479.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conducerea guvernului[49]. Desemnarea lui Constantin Ciocârlan în postul de prefect al poliției Bucureștilor arată, pe de altă parte, tendința radicalilor de a-și consolida poziția în capitală, unde controlau deja, prin Dimitrie Brătianu, primăria[50], iar demisia lui Boicea Radian din funcția de prefect de Mehedinți a fost, după cum voi arăta mai jos, rezultatul unei confruntări între vremelnicii aliați de la guvernare. În ceea ce îi privește pe prefectul de Iași și pe „polițaii" din vechea capitală și din București, ei au fost înlocuiți, după toate aparențele, ca urmare a unor tulburări locale cu un mare impact politic.

În ceea ce privește relația personală a lui Catargiu cu membrii Constituantei, se știe că Adunarea includea unele rude de-ale prim-ministrului (Nicolae Calimachi-Catargiu, nepot de văr; Sebastian Cănănău, rudă din partea bunicii materne; Iancu Ventura, rubedenie prin alianță), dar și alți simpatizanți de-ai acestuia (prințul Gheorghe Știrbey, care se arătase, cu foarte puțin timp în urmă, dispus să îl susțină pentru postul de caimacam sau chiar pentru domnie)[51]. Vechi apropiați ai lui Lascăr Catargiu au fost aleși în Adunare, dar au părăsit-o pentru a ocupa alte funcții publice: Gheorghe Rosetti-Roznovanu a optat, în cele din urmă, pentru postul de prefect, iar I. A. Cantacuzino – pentru cel de director de minister. În ceea ce îl privea pe Neculai Iamandi – vechi arendaș al unor părți de moșie stăpânite de Catargiu – el a ajuns pe băncile opoziției, fiind unul dintre cei șase deputați care s-au abținut la votul Constituantei pentru confirmarea principelui străin[52]. Rudele și prietenii personali ai prim-ministrului erau, așadar, departe de a constitui, prin număr sau influență, un element decisiv în cadrul Adunării[53]; eficiența limitată pe care au avut-o inițiativele și luările de poziție ale lui Lascăr Catargiu din Constituantă este explicabilă și prin această situație.

Cele mai importante subiecte de pe agenda primului guvern al lui Carol I au privit recunoașterea externă a învestirii principelui străin, noul aranjament constituțional al țării și gestionarea crizelor financiară și sanitară (epidemia de holeră). În ceea ce privește cel dintâi obiectiv, factorii oficiali de decizie au fost principele Carol I, ministrul de Externe, Petre Mavrogheni și ministrul Lucrărilor Publice, D. A. Sturdza (care a asigurat conducerea „Externelor" între 7/19 iunie și 1/13 iulie – perioadă în care Mavrogheni s-a aflat în concediu la Iași)[54]. Unele hotărâri mai importante – ca, de exemplu, răspunsul la condițiile otomane pentru recunoașterea lui Carol I – au fost supuse dezbaterii întregului consiliu de miniștri, cu participarea șefului statului.

În momentul numirii guvernului Catargiu, situația diplomatică a Principatelor nu era, nici pe departe, încurajatoare. Puterea suzerană și puterile garante – ai căror reprezentanți se întruniseră, încă din luna februarie, la Paris, pentru a discuta „problema românească" – refuzaseră să accepte noua domnie[55]. Mai mult, susținut de Rusia și

[49] Cei doi făcuseră parte dintr-un grup de investitori care concesionase, în 1861, pietruirea șoselei Panciu–Galați. De asemenea, la 4/16 aprilie 1864, Lascăr Catargiu îi împrumutase lui Cantacuzino imensa sumă de 11 100 de galbeni, fără dobândă (ANIC, colecția Achiziții noi, pachet MMCCCLXV, doc. 24).

[50] *MOf* al Principatelor Unite, 61, 17/29 martie 1866, p. 271.

[51] Paul Henry, *L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de la Roumanie*, Paris, 1930, doc. 243, d'Avril c. Drouyn de Lhuys, 16/28 aprilie 1866, p. 354–355.

[52] Gh. Cristea, *Manifestări antidinastice în perioada venirii lui Carol I în România (aprilie-mai 1866)*, în *SRdI*, tomul 20, nr. 6/1967, p. 1073–1091 (1089 pentru prezenta trimitere). Pentru alegerile de deputați, vezi *MOf* al Principatelor Unite, 85, 19 aprilie/1 mai 1866, p. 374; 86, 20 aprilie/2 mai 1866, p. 377; 87, 21 aprilie/3 mai 1866, p. 381; 88, 22 aprilie/4 mai 1866, p. 386.

[53] Cu posibila excepție a lui Nicolae Calimachi-Catargiu, membru al majorității comitetului delegaților secțiunilor Adunării care a întocmit raportul privitor la proiectul de constituție (*MOf* al Principatelor Unite, 133, 19 iunie/1 iulie 1866, ședința Adunării Constituante din 18/30 iunie 1866, p. 593–594).

[54] *Ibidem*, 123, 8/20 iunie 1866, p. 547; *MOf*, 144, 3/15 iulie 1866, p. 645.

[55] Dimitrie A. Sturdza (ed.), *op. cit.*, p. 231, 296.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Austria (aflată în prag de război cu Prusia și nemulțumită de prezența unui principe din casa domnitoare a rivalei sale pe tronul românesc), suzeranul otoman amenința cu intervenția militară, concentrând trupe la Rusciuc, în apropiere de frontieră[56]. Guvernul de la București s-a grăbit să răspundă prin propriile pregătiri de război. Cea mai mare parte a armatei a fost concentrată pe râul Sabar, la 30 km sud de capitală (26 mai/7 iunie)[57]. În același timp, s-a încercat formarea unui corp de voluntari, în număr de 10 000 de oameni, înarmați și echipați de guvern și primind o soldă de 2 galbeni pe lună. Voluntarii urmau să fie comandați de ofițeri aflați în inactivitate, dar și de alte „persoane vrednice ce inspiră încrederea guvernului”[58]. Conducerea acestui corp avea să îi fie încredințată generalului Gheorghe Magheru[59].

Pregătirile militare românești erau mai degrabă o manifestare de mândrie națională și o încercare de refacere a moralului unei armate dezbinate de polemicile privind lovitura de stat din 11/23 februarie decât o încercare serioasă de rezistență. Armata română era, practic, la prima sa mobilizare. Aprovizionarea sa cu provizii și muniții era defectuoasă[60]; mulți dintre ofițeri erau slab pregătiți și indisciplinați, fapt care avea, după cum era și de așteptat, un impact cu totul nefericit asupra instruirii trupei[61]. În plus, încă de la 7/19 mai, au izbucnit tulburări în rândul grănicerilor din Calafat, care s-au extins, în următoarele săptămâni, și în alte județe. Mijloacele pașnice de potolire a revoltei, folosite atât de guvernul provizoriu cât și de Lascăr Catargiu, în primele zile de după venirea sa la putere, nu au dat rezultate, iar autoritățile au fost nevoite să treacă la dezarmarea grănicerilor[62]. În aceste condiții, era greu de conceput că armata română s-ar fi putut împotrivi cu succes trupelor otomane comandate de Omer pașa[63], un general experimentat, familiarizat, în plus, cu țara de la nord de Dunăre din vremea războiului Crimeii. Recunoașterea noului regim nu putea fi câștigată pe câmpul de luptă, ci doar pe terenul diplomației.

Încă de la început, guvernul român a continuat politica urmată de predecesorii săi: cultivarea sprijinului puterilor favorabile cauzei sale, îndeosebi al Franței, și negocierile cu Poarta Otomană. În plus, Carol I și miniștrii săi au acordat o mai mare atenție atitudinii Austriei și, mai ales, celei a Rusiei. Mai multe misiuni diplomatice au fost trimise, astfel, în străinătate. Vasile Boerescu și Gheorghe Costaforu au pornit spre Berlin, Sankt Petersburg și Paris; Dimitrie Ghica, fostul ministru de Interne – către Berlin și Viena, iar Ion Ghica, fostul prim-ministru, a primit dificila misiune de a negocia cu guvernul otoman. Dimitrie Brătianu a plecat în Serbia – o altă vasală a Turciei aflată în relații

[56] Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, p. 74–76, 78.

[57] Radu I. Vasile, *Implicațiile militare ale abdicării lui Al. I. Cuza oglindite în documente de arhivă*, în *RA*, anul LXVI, vol. LI, nr. 1, 1989, p. 35–41 (37 pentru prezenta trimitere).

[58] *Ibidem*, p. 40–41; *MOf* al Principatelor Unite, 116, 29 mai/10 iunie 1866, p. 511; 124, 9/21 iunie 1866, p. 551.

[59] *MOf* al Principatelor Unite, 127, 12/24 iunie 1866, p. 565.

[60] Radu I. Vasile, *op. cit.*, p. 38; *Memoriile regelui Carol I*, vol. I, p. 70.

[61] Radu I. Vasile, *op. cit.*, p. 40; *Memoriile regelui Carol I*, vol. I, p. 74, 90. Pentru situația armatei, merită amintite și opiniile, cu totul sceptice, ale altor observatori contemporani: Dimitrie Bolintineanu (*Domnii regulamentari și historia celor trei ani de la 11 februariu până astăzi*, București, 1869, p. 82) și C. D. Severeanu (*Din amintirile mele, 1853–1929*, ediție îngrijită, introducere, note explicative, indici și ilustrații alese de Constantin Rezachevici, București, 2008, p. 259–263).

[62] Autoritățile otomane nu erau străine de aceste dezordini. Generalul Gheorghe Magheru, trimis în zona Calafatului pentru a negocia cu revoltații, a fost capturat de aceștia și trimis pașei de la Vidin. Pentru desfășurarea evenimentelor, vezi cartea bine documentată (deși tributară ideologic epocii în care a fost scrisă) publicată de Vasile Mihordea, *Răscoala grănicerilor de la 1866*, București, 1958, *passim*.

[63] Gr. Chiriță, *op. cit.*, p. 2210.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tensionate cu puterea suzerană – „ca să sondeze terenul și să cumpere pulbere și muniții”[64]. Petre Mavrogheni a reacționat, de asemenea, la proiectele otomane de invazie și la sprijinul oferit de autoritățile de la sud de Dunăre grănicerilor revoltați, solicitând sprijinul puterilor garante printr-o circulară adresată consulilor lor de la București[65] și instruindu-l pe agentul român de la Constantinopol, Alexandru G. Golescu, să protesteze pe lângă Poartă[66].

În cele două luni de existență ale guvernului Lascăr Catargiu, situația diplomatică a luat o întorsătură mai degrabă favorabilă intereselor românești. Conferința de la Paris a dezaprobat, la 13/25 mai, proiectul otoman de intervenție unilaterală în Principatele Unite[67]. Decizia ambasadorilor marilor puteri, coroborată cu presiunile franceze, a făcut ca Turcia să devină mai maleabilă. La 14/26 mai, ministrul de Externe otoman, Aali pașa, a dat primele indicii ale schimbării de atitudine, afirmând că alegerea lui Carol I ar fi putut să primească recunoașterea sultanului dacă domnul și-ar fi vizitat viitorul suzeran înainte de a sosi în Principatele Unite[68], iar patru zile mai târziu, marchizul de Moustier, ambasadorul francez de la Constantinopol, raporta că, pentru Poarta Otomană, problema recunoașterii principelui străin nu mai era o chestiune de principiu, ci o simplă „formalitate”[69]. Fără a abandona complet ideea intervenției armate[70], guvernul otoman arăta, așadar, disponibilitate pentru acceptarea noii domnii.

O schimbare notabilă de atitudine s-a făcut simțită, de asemenea, din partea Rusiei. Cancelarul rus Aleksandr Mihailovici Gorceakov le-a dat delegaților români trimiși la Sankt Petersburg (Boerescu și Costaforu) asigurări că, odată cu apropiata dizolvare a conferinței de la Paris, Imperiul Rus avea să își folosească libertatea de acțiune astfel recâștigată „pentru binele Principatelor”. În schimb, el a cerut anumite garanții, precum adoptarea unor măsuri preventive împotriva refugiaților politici de pe teritoriul țării (măsuri care ar fi trebuit puse imediat în practică de guvernul român, „ca un gaj al voinței sale de a menține ordinea și de a asigura respectarea securității frontierelor ruse”) și armonizarea reformelor bisericești adoptate în timpul domniei lui Cuza cu dogmele ortodoxe. O altă condiție pusă delegaților, nemenționată explicit, dar care reieșea limpede din afirmațiile omului politic rus, era înlăturarea din guvernul de la București a „elementului demagogic” (radicalii). Gorceakov și Stremaukov (directorul departamentului afacerilor asiatice din Ministerul de Externe de la Sankt Petersburg) le-au sugerat, în sfârșit, lui Boerescu și Costaforu posibilitatea unei alianțe, reproșându-le politica excesiv de favorabilă Franței dusă de guvernul lor. Cancelarul le-a vorbit chiar celor doi despre „independența completă” a Principatelor și „emanciparea tuturor creștinilor din Orient”, care ar fi făcut obiectul unui proiect politic rusesc. Concluziile trimișilor români au fost foarte optimiste: „Guvernul rus se găsește, în acest moment, în cele mai bune dispoziții pentru noi; depinde de noi să știm a profita de ele”, scriau cei doi

[64] *Memoriile regelui Carol I*, vol. I, p. 72.

[65] AMAE, fond Constantinopol, problema „Politice”, vol. 91, Mavrogheni c. agenții puterilor garante (copie), 14/26 mai 1866, nepaginat; Nicolae Corivan, *op. cit.*, p. 202; Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, p. 81.

[66] AMAE, fond Constantinopol, problema „Politice”, vol. 91, Mavrogheni c. Golescu (copie), 19/31 mai 1866, nepaginat

[67] Dimitrie A. Sturdza (ed.), *op. cit.*, p. 294–296; Gheorghe Cliveti, *op. cit.*, p. 90.

[68] Paul Henry, *op. cit.*, doc. 304, Moustier c. Drouyn de Lhuys, 26 mai 1866, p. 392.

[69] *Ibidem*, doc. 314, Moustier c. Drouyn de Lhuys, 30 mai 1866, p. 398.

[70] Vezi, spre exemplu, raportul ambasadorului austriac de la Constantinopol, din 31 mai/12 iunie (*ibidem*, doc. 335, Prokesch-Osten c. Mensdorf, 12 iunie 1866, p. 414–415). O probă în acest sens poate fi și continuarea pregătirilor militare otomane, cu toate că ministrul de Externe, Aali pașa, a afirmat, într-o conversație cu trimisul francez, marchizul de Moustier, că sensul lor era exercitarea unei „presiuni morale” asupra părții române (*ibidem*, doc. 345, Moustier c. Drouyn de Lhuys, 16 iunie 1866, p. 423).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

într-un raport către Petre Mavrogheni[71]. Opiniile lor au fost validate în cursul întâlnirilor pe care le-au avut cu Otto von Bismarck, cu ministrul de Externe francez, Drouyn de Lhuys, și cu ambasadorul Angliei de la Paris, care s-au declarat mulțumiți de rezultatul convorbirilor cu oficialii de la Sankt Petersburg, sfătuindu-i pe responsabilii români să le ofere garanțiile solicitate[72].

Toate aceste semnale încurajatoare asigurau, teoretic, un context favorabil pentru misiunea lui Ion Ghica la Constantinopol – cel mai important demers diplomatic întreprins în perioada guvernării Lascăr Catargiu. Proiectul de înțelegere cu Poarta negociat de trimisul român și adus la cunoștința executivului de la București la 3/15 iulie a fost însă cu totul dezamăgitor. Conform prevederilor sale, principele Carol urma să se angajeze „a nu aduce nici odată o atingere legăturilor de vasalitate [...] cu Imperiul Otoman"; statul român avea să poarte, în continuare, denumirea de „Principatele Unite ale Valahiei și Moldovei"; legitimitatea înscăunării lui Carol era condiționată de „învestitura prealabilă", pe care domnul urma să o primească de la sultan în cadrul unei vizite la Constantinopol; mai mult, pe viitor, domnia avea să rămână electivă. România se angaja să nu permită „apariținea ziarelor și publicațiunilor de natură a turbura ordinea, atât a celorlalte părți din Imperiu, cât și a puterilor megieșe", și nici prezența „provocatorilor de turburări" pe teritoriul său. Tratatele și convențiile încheiate de Turcia cu alte puteri urmau să rămână obligatorii pentru vasalii nord-dunăreni. Puterea suzerană obținea dreptul de a-și înființa o agenție la București, iar tributul avea să fie crescut. Guvernului român îi era refuzat dreptul de a bate monedă și de a conferi decorații. Poate cea mai gravă prevedere era conținută în ultimul articol, prin care sultanul își rezerva (contrar prevederilor tratatului de la Paris din 1856) „toată libertatea sa de acțiune" în cazul în care partea română ar fi încălcat termenii înțelegerii. Proiectul otoman restrângea autonomia Principatelor în raport cu starea de fapt, făcea în mare măsură caducă domnia străină (prin negarea principiului eredității tronului) și intra în contradicție cu mai multe prevederi ale constituției românești de-abia adoptate (același principiu al eredității, dreptul domnului de a încheia convenții, de a bate monedă și de a conferi decorații).

În urma discuțiilor purtate în consiliul de miniștri, proiectul negociat de Ion Ghica a fost înlocuit printr-un contraproiect foarte diferit ca formă și substanță. Principele urma „să respecte suzeranitatea" otomană, fără ca angajamentul său să rămână, totuși, permanent. Statul dunărean avea să se numească „România" sau „Principatele Unite Române", iar vizita lui Carol la Constantinopol era programată *după* recunoașterea sa de către sultan. Tronul urma să fie ereditar, revenind moștenitorilor direcți masculini ai principelui ori, în lipsa acestora, „fraților săi în ordinea de primogenitură, sau moștenitorilor lor". Prevederea referitoare la interzicerea publicațiilor subversive, la reprezentanța otomană din București, la monedă și decorații și la „libertatea de acțiune" pretinsă de sultan au fost eliminate. Tratatele încheiate de Poartă aveau să fie valabile pentru Principate doar „în tot ceea ce nu va aduce o atingere drepturilor lor". Creșterea tributului era, în principiu, acceptată[73].

---

[71] AMAE, fond Constantinopol, problema „Politice", vol. 91, Boerescu și Costaforu c. Mavrogheni (copie), 27 mai/8 iunie (I, II, III), nepaginat. Despre vizita lui Boerescu și Costaforu la Sankt Petersburg, vezi și Barbara Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821–1878*, Cambridge, 1984, p. 174–176; Gheorghe Cliveti, *op. cit.*, p. 93–94; Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, p. 77–78.

[72] AMAE, fond Constantinopol, problema „Politice", vol. 91, Boerescu și Costaforu c. Mavrogheni (copie), 6/18 iunie, nepaginat.

[73] Pentru proiectul negociat de Ghica și contraproiectul guvernului român, vezi Dimitrie A. Sturdza (ed.), *op. cit.*, p. 320–323; *Memoriile regelui Carol I*, vol. I, p. 85–89. Pentru analiza istoriografică a celor două

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pozițiile cu totul divergente ale celor două părți au făcut ca negocierile să intre în impas. Ele aveau să fie finalizate după retragerea guvernului Catargiu, prin recunoașterea de către Poartă a alegerii principelui Carol (octombrie 1866). Intervenția diplomatică franceză – favorizată de înfrângerea Austriei în războiul cu Prusia, de revolta izbucnită în Creta, care a complicat și mai mult situația Imperiului Otoman, și de susținerea britanică – a avut, și acum, un rol decisiv[74]. Succesul final al negocierilor cu Turcia și cu celelalte puteri sceptice față de noul regim din Principate a depins, astfel, de acțiunea lentă a unor factori în primul rând externi.

Negocierile privind recunoașterea diplomatică a prefacerilor petrecute la nord de Dunăre, în aprilie–mai 1866, s-au desfășurat în paralel cu discutarea și adoptarea noii legi fundamentale a statului român. Cele mai importante puncte de controversă ale dezbaterilor constituționale au privit configurația politică a statului (rolul principelui, dreptul de vot, menținerea Camerei Superioare a Parlamentului), limitele cetățeniei („chestiunea evreiască") sau problema compensațiilor promise de guvernul provizoriu fostei capitale a Moldovei[75]. Discuțiile și deciziile Constituantei (mai ales cea privind viitorul statut al evreilor din România) au fost semnificativ influențate de contextul imediat, de provocările cărora guvernul Catargiu a trebuit să le facă față atât pe băncile Adunării, cât și în afara ei.

Bazată pe un proiect elaborat în grabă, în doar nouăsprezece zile (16/28 februarie – 7/19 martie 1866) de Consiliul de Stat[76], dezbaterea constituțională a fost tensionată atât în Adunare, cât și în cadrul, mai restrâns, al guvernului. Dacă majoritatea conservatoare și moderată agrea un sistem politic bazat pe bicameralism și pe un sufragiu mai restrâns, minoritatea radicală, căreia i s-au adăugat, în cadrul Constituantei, deputații fracționiști[77], opta pentru o singură Cameră, aleasă printr-un sufragiu cât mai larg. Diferențe importante apăreau și în ceea ce privea dreptul de veto domnesc: deși, inițial, majoritatea Adunării înclina spre acordarea unui drept de veto suspensiv (prin care principele nu ar fi putut refuza sancțiunea unei legi votate de două Adunări succesive)[78], ea s-a lăsat convinsă, în cele din urmă, să accepte dreptul de veto absolut (nelimitat) al șefului statului, care s-a regăsit și în proiectul final de constituție, prezentat de raportorul comitetului delegaților secțiunilor, Artistide Pascal, la 16/28 iunie. Cel puțin o parte a „stângii" a rămas însă pe poziție, susținând, în continuare, dreptul de veto suspensiv[79].

Opinia fracționiștilor și a unei părți a grupării radicale privind locul domnului în viitorul aranjament politic s-a clarificat încă de la începutul discuțiilor din plenul

documente și a contextului elaborării lor, vezi Gheorghe Cliveti, *op. cit.*, p. 96; Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, p. 84–85; Constantin C. Angelescu, *Noi contribuții la istoricul Constituției române din 1866*, în *Scrieri alese*, p. 371–385 (375–379 pentru prezenta trimitere).

[74] L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon (coord.), *România în relațiile internaționale 1699–1939*, Iași, 1980, p. 214; Gheorghe Cliveti, *op. cit.*, p. 97; Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, p. 79–80.

[75] Cu privire la dezbaterile Adunării Constituante, cele mai cuprinzătoare și pertinente rezumate se găsesc la Paul E. Michelson, *op. cit.*, p. 181–186; Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, p. 61–74. Foarte interesante sunt și considerațiile lui Vasile Docea cu privire la natura și modelele monarhiei constituționale românești (Vasile Docea, *Carol I și monarhia constituțională. Interpretări istorice*, Timișoara, 2001, p. 85–121).

[76] Constantin C. Angelescu, *Izvoarele Constituției române de la 1866*, p. 360–361.

[77] Recent apărută pe scena politică, așa-numita „fracțiune liberă și independentă" își avea baza electorală în Moldova. Era o grupare liberală, sceptică față de ideea principelui străin și afișând un strident antisemitism.

[78] *Memoriile regelui Carol I*, vol. I, p. 75.

[79] *MOf* al Principatelor Unite, 131, 17/29 iunie 1866, ședința Adunării Constituante din 16/28 iunie 1866, p. 586–588. Dezideratele liberalilor privind unicameralismul, sufragiul și dreptul de veto se aflau, trebuie spus, în acord cu proiectul elaborat de Consiliul de Stat (*Desbaterile Adunărei Constituante din anul 1866 asupra Constituțiunei și legei electorale din România*, publicate din nou în ediție oficială de Alexandru Pencovici, București, 1883, p. 6–9, 13–14).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Adunării asupra proiectului de constituție. La 20 iunie/2 iulie, mai mulți deputați aparținând celor două „partide" au înaintat un amendament propunând ca legea fundamentală să fie decretată de Adunarea Constituantă, „în numele poporului român" – inițiativă care însemna, practic, afirmarea supremației parlamentare și excluderea domnului abia înscăunat din procesul constituțional. Printre cei care au intervenit pentru a combate propunerea s-a numărat însuși Lascăr Catargiu, care a exprimat poziția oficială a întregului cabinet. Prim-ministrul a sesizat, într-o formă lapidară și folosind obișnuitul său limbaj colocvial, incompatibilitatea amendamentului cu realitatea politică a Principatelor Unite: „[...] avem un domnitor și trebuie să se ție bine seamă că îl avem"[80]. Intervenția șefului guvernului s-a dovedit (după cum era de așteptat) decisivă, propunerea „stângii" fiind respinsă[81].

Problema dreptului de veto a fost, de asemenea, rezolvată într-un sens favorabil principelui și susținătorilor săi. Presiunile monarhului, care „stăruise cu toată insistența" asupra acordării dreptului de veto absolut[82], au dat rezultatul dorit. Însuși I. C. Brătianu, ministrul radical de Finanțe, s-a erijat în „campion" al său în fața Adunării Constituante, care s-a conformat fără prea multe dezbateri dorinței șefului statului (27 iunie/9 iulie)[83]. Tot insistența principelui în favoarea menținerii Senatului a făcut ca sistemul bicameral să aibă câștig de cauză[84] – în pofida opțiunii exprimate deschis de ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, C. A. Rosetti, atât în cadrul consiliului de miniștri, cât și în ziarul „Românul", pe care îl patrona, pentru revenirea la unicameralism[85]. Majoritatea și-a impus, în fine, punctul de vedere și în ceea ce privea sistemul electoral. Alegătorii au fost împărțiți în colegii, după model prusac[86]; deși aproape întreaga populație masculină a primit drept de vot, electorii instruiți și (mai ales) bogați au dobândit o preponderență de necontestat[87].

Lascăr Catargiu nu a avut luări de poziție semnificative în dezbaterea celor trei mari probleme, preferând să lase argumentarea poziției guvernului și a majorității Constituantei pe seama unor oratori mai talentați, ca I. C. Brătianu sau Manolache Costache

[80] *MOf* al Principatelor Unite, 134, 21 iunie/3 iulie 1866, ședința Adunării Constituante din 20 iunie/2 iulie 1866, p. 599.

[81] Pentru detalii asupra dezbaterii, vezi Simion-Alexandru Gavriș, *Adunarea Constituantă din 1866 și problema monarhiei: câteva considerații*, în Mihai-Ștefan Ceaușu, Liviu Brătescu, Simion-Alexandru Gavriș (coord.), *Regalitatea română: perspective istoriografice*, Iași, 2017, p. 19–35.

[82] *Memoriile regelui Carol I*, vol. I, p. 80–81.

[83] *MOf*, 142, 1/13 iulie 1866, ședința Adunării Constituante din 27 iunie/9 iulie 1866, p. 643.

[84] *Memoriile regelui Carol I*, vol. I, p. 70; 73; *MOf*, 140, 28 iunie/10 iulie 1866, ședința Adunării Constituante din 25 iunie/7 iulie 1866, p. 632.

[85] *Memoriile regelui Carol I*, vol. I, p. 70; „Românul", 11/23, 12/24 mai 1866, p. 269; Iassiorum municipium, *Senatulu. Instituțiune de nici un folosu pentru romani*, în *ibidem*, 20 mai 1866, p. 294; *Constituțiunea*, în *ibidem*, 8 iunie 1866, p. 353–354.

[86] Paul E. Michelson, *op. cit.*, p. 184.

[87] Electoratul Camerei Deputaților era împărțit în patru colegii. Alegătorii primelor două erau cei care puteau dovedi un venit funciar de cel puțin 300 și, respectiv, cel puțin 100 de galbeni pe an. În colegiul III votau negustorii și întreprinzătorii „industriali" care plăteau impozite de minimum 80 de lei, dar și membrii profesiunilor liberale, ofițerii în retragere, profesorii, pensionarii statului. Colegiul IV era format din toți cei care plăteau „o dare către stat oricât de mică". Spre deosebire de electorii primelor trei colegii, ei aveau să își exercite dreptul de vot în mod indirect, prin delegați. Senatul era ales de două colegii, din care făceau parte proprietarii rurali cu un venit funciar de cel puțin 300 de galbeni pe an și, respectiv, proprietarii urbani cu un venit funciar de minimum 100 de galbeni pe an. Universitățile din Iași și București aveau dreptul de a alege, fiecare, câte un membru în Senat. Moștenitorul tronului, mitropoliții și episcopii eparhioți erau membri de drept ai Senatului (*Desbaterile Adunării Constituante...*, p. 297–300). Conform unei statistici din 1883, Senatul era ales de 6 879 de electori, iar cei 118 deputați care reprezentau primele trei colegii ale Camerei – de 23 584 de persoane (Gr. Chiriță, *op. cit.*, p. 2216–2217).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Epureanu (președintele Adunării). Prim-ministrul s-a mulțumit să intervină pentru menținerea articolul 58 (devenit 102) din proiectul de constituție, prin care Înaltei Curți de Casație și Justiție i se acorda „puterea de a caracteriza delictul și de a determina pedeapsa" miniștrilor trimiși în judecată pentru ilegalități comise în exercițiul funcțiunii, până la promulgarea unei legi privind răspunderea ministerială. Adunarea s-a conformat cererii lui Catargiu, în pofida protestelor lui Constantin Boerescu, care îi avertiza pe deputați că articolul în cauză încălca principiul separării puterilor în stat[88]. În mod ironic, această rară luare de atitudine a prim-ministrului în dezbaterile politice ale Constituantei avea să întoarcă împotrivă-i zece ani mai târziu, când prevederea constituțională pe care o sprijinise în vara lui 1866 a făcut posibilă darea sa în judecată de către Camera Deputaților.

Șeful guvernului a fost mult mai activ în discuțiile privind „chestiunea evreiască", văzându-se obligat să apere mai multe decizii pe care le luase în calitate de ministru de Interne. La 20 mai/1 iunie 1866, Nicolae Ionescu, liderul fracțiunii libere și independente, l-a interpelat pe Lascăr Catargiu cu privire la împiedicarea, de către „autoritatea polițienească" din Iași, a strângerii de semnături pentru o petiție împotriva acordării de drepturi politice evreilor – posibilitate deschisă prin articolul 6 al proiectului de constituție elaborat de Consiliul de Stat[89] – inițiată de Anastasie Fătu, A. D. Holban și Petru Poni[90]. Prim-ministrul a ripostat, afirmând că agitația antievreiască nu era decât un pretext pentru cei care încercau „să dărâme noua stare de lucruri": unii militanți provocaseră tulburări în școli și comiseseră acte de violență împotriva evreilor, care puteau fi folosite de „inamici", pentru „a se amesteca în trebile noastre din întru". Catargiu afirma că nu avea intenția să împiedice exercitarea drepturilor cetățenești, dar că nu avea de gând nici să tolereze „conflictele". Ionescu s-a declarat mulțumit de răspunsul primit; deputatul preciza însă că agitațiile aveau să fie „dezarmate" dacă guvernul și Camera aveau să țină cont de dorințele petiționarilor, sugerând, astfel, că autoritățile nu puteau calma incidentele decât dând satisfacție revendicărilor acestora[91].

Fermitatea guvernului și, mai ales, a ministrului de Interne a fost, într-adevăr, pusă din nou la încercare în următoarele săptămâni. La 24 mai/5 iunie, președintele Adunării Constituante, Manolache Costache Epureanu – un cunoscut apărător al comunității evreiești – a interpelat, și el, guvernul, semnalând tulburări antisemite în Moldova și cerându-le miniștrilor de Interne și de Culte (ultimul, responsabil pentru disciplinarea numeroșilor agitatori din rândul profesorilor) să acționeze pentru potolirea lor[92]. Lascăr Catargiu și colegii săi au luat, într-adevăr, măsuri în sensul solicitării președintelui Camerei, provocând iritarea fracționiștilor. La 29 mai/10 iunie, Nicolae Ionescu a formulat o nouă interpelare, cerând „satisfacție" pentru arestarea membrilor unui comitet politic format

[88] *MOf*, 143, 2/14 iulie 1866, ședința Adunării Constituante din 28 iunie/10 iulie 1866, p. 643–644.

[89] *Desbaterile Adunărei Constituante...*, p. 2.

[90] Excluderea evreilor de la drepturile politice nu era singura revendicare a antisemiților ieșeni. O petiție publicată în „Trompeta Carpaților" (probabil chiar cea la care făcea trimitere interpelarea lui Ionescu) enumera și alte pretenții, printre care: interdicția ca evreii să producă sau să vândă alimente și băuturi pentru hrana românilor; „să fie opriți de a ține moșie în arendă, cârciume, suhaturi, velnițe, mori, feresee prin munți, vămi pe la granițe"; îndepărtarea evreilor „cari s-au introdus în posturile salariate și onorifice"; amânarea vânzării la licitație, pentru cel puțin cinci ani, a moșiilor ipotecate unor creditori evrei; interdicția ca evreii să cumpere imobile urbane; înființarea asociațiilor evreiești doar cu autorizație prealabilă din partea municipalităților; realizarea unui recensământ general al evreilor din România („Trompeta Carpaților", 430, 12/24 iunie 1866, p. 1718–1719).

[91] *MOf* al Principatelor Unite, 110, 21 mai/2 iunie 1866, ședința Adunării Constituante din 20 mai/ 1 iunie 1866, p. 489–490.

[92] *Ibidem*, 112, 25 mai/6 iunie, ședința Adunării Constituante din 24 mai/5 iunie, p. 495–496.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Iași. Ionescu solicita darea în judecată a „agenților guvernului" ce folosiseră forța publică împotriva unor persoane care, afirma el, nu făcuseră decât să pregătească o petiție antievreiască (probabil cea menționată în interpelarea din 20 mai/1 iunie). Mai mult, în cazul în care „aceste persecuțiuni" ar fi fost ordonate de ministrul de Interne, el ar fi trebuit să își dezavueze propriile acte „și să trădea justiției pe acei ce i-au dat domniei sale informări nedrepte". Lascăr Catargiu a răspuns că decizia arestării membrilor comitetului fusese luată, prin consens, de toți membrii guvernului. Ea survenise în urma unor depeșe îngrijorătoare ale prefectului de Iași, colonelul Grigore Sturdza, care atrăsese atenția asupra atmosferei tensionate din oraș, cerând, în același timp, autorizația de a dizolva comitetul și de a-i „trăda procurorului" pe instigatori. Militanții arestați – profesori în fosta capitală moldoveană – fuseseră, în cele din urmă, eliberați după ce se angajaseră ca atât ei, cât și elevii ori studenții lor să se abțină de la „agitațiuni". Instigări antievreiești și amenințări cu violența apăruseră și în județele Suceava, Roman[93] și Neamț; guvernul reacționase cerându-le vigilență prefecților locali și dispunând arestarea unuia dintre „tulburători" (un anume Anghel Rachieru). În consecință, avertiza prim-ministrul, în cazul în care Camera ar fi hotărât pedepsirea celor implicați în reprimarea incidentelor, demisia guvernului era o opțiune de luat în considerare: „Dacă Adunarea va otărî să iau vreo măsură, îmi voi alege una din două". Ionescu s-a arătat nemulțumit de răspuns, ținând totuși să precizeze că nu dorea să provoace un vot de neîncredere în cabinet, ci doar sancționarea funcționarilor care l-ar fi dezinformat pe Catargiu cu privire la situația din Iași. Adunarea nu a insistat (pentru moment) asupra incidentului, trecând la ordinea zilei[94].

A doua zi, susținătorii comitetului ieșean au reluat ofensiva, înaintând o moțiune în sensul interpelării lui Ionescu[95]. Adunarea nu s-a grăbit să o ia în dezbatere; Lascăr Catargiu a hotărât totuși, probabil ca urmare a tensiunilor politice din acele zile, care aproape că provocaseră demisia lui I. C. Brătianu din guvern, să ceară un vot de încredere din partea Camerei. La 31 mai/12 iunie, prim-ministrul a solicitat, astfel, luarea de urgență în dezbatere a propunerii, afirmând, din nou, solidaritatea membrilor guvernului în privința arestării membrilor comitetului și luându-le energic apărarea prefectului de Iași și subordonaților săi[96]. Tânărul deputat conservator Nicolae Blaremberg a venit în ajutorul prim-ministrului, propunând o moțiune de trecere la ordinea zilei, în care observa că problema incidentelor de la Iași „s-a tranșat deja de onorabila Adunare în una din ședințele trecute". În cele din urmă, propunerea lui Blaremberg a fost înlocuită printr-o altă moțiune, sugerată de I. C. Brătianu, prin care guvernului i se cerea să întreprindă o anchetă asupra cazului[97]. După o nouă interpelare a unui alt fracționist, Dimitrie Tacu (1/13 iunie 1866), privind același subiect, adresată ministrului Justiției[98], incidentele de la Iași nu au mai revenit, pentru câteva zile, în dezbaterile Camerei.

[93] Județul Roman a stat, trebuie spus, în atenția ministrului de Interne până înainte de părăsirea funcției. La 11/23 iulie, el i-a scris prefectului local, cerându-i să rămână vigilent față de eventuale incidente antisemite (C. Cihodaru, *Corespondența unui prefect de Roman, de prin anii 1860–1867*, în *AnM*, Tecuci, anul I, nr. 1, ianuarie–martie 1941, p. 31–68, 64 pentru prezenta trimitere).

[94] *MOf* al Principatelor Unite, 117, 31 mai/12 iunie 1866, ședința Adunării Constituante din 29 mai/10 iunie 1866, p. 516–517.

[95] *Ibidem*, ședința Adunării Constituante din 30 mai/11 iunie 1866, p. 521.

[96] „Precum v-am declarat, d-lor, această lucrare s-a făcut la Iași după încuviințarea consiliului întreg. Prin urmare, cred că mai drept ar fi ca să se pună sub acuzare ministerul decât să alergați la acei funcționari" (*ibidem*, 118, 2/14 iunie 1866, ședința Adunării Constituante din 31 mai/12 iunie 1866, p. 524).

[97] *Ibidem*, p. 524.

[98] *Ibidem*, 119, 3/15 iunie 1866, ședința Adunării Constituante din 1/13 iunie 1866, p. 530.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 9/21 iunie, Nicolae Ionescu a „recidivat", anunțând o nouă interpelare[99] (pe care a dezvoltat-o patru zile mai târziu)[100], în care a adus în discuție, pe lângă „cazul" comitetului din Iași, alte presupuse arestări ilegale petrecute la Tazlău (Neamț) și Adjud (Putna), precum și tulburări întâmplate la Bacău și Dorohoi. Lascăr Catargiu a răspuns scurt și nervos, afirmând că incidentele de la Tazlău, Adjud și Bacău erau de competența justiției, și nu a puterii executive. În ceea ce privea situația de la Iași, consiliul de miniștri hotărâse realizarea unei anchete. Și de această dată, prim-ministrul a amenințat cu demisia guvernului, fără a mai obține un rezultat la fel de îmbucurător. Nicolae Ionescu s-a arătat nemulțumit de hotărârea miniștrilor, cerând ca ancheta să fie întreprinsă de o comisie mixtă, care să reprezinte atât executivul, cât și Adunarea Deputaților. Susținut și de Radu Ionescu, Christian Tell a mers și mai departe, solicitând realizarea unei anchete parlamentare. În replică, mai mulți deputați din majoritate au înaintat o nouă moțiune de trecere la ordinea zilei. Sprijinită de Nicolae Blaremberg și Constantin Grădișteanu și combătută de Radu Ionescu, Nicolae Ionescu și D. Lupașcu, propunerea a fost acceptată de Adunare abia în urma intervenției lui I. C. Brătianu, care a repetat avertismentul lui Catargiu privind demisia guvernului în cazul în care dezbaterea nu ar fi a avut un rezultat satisfăcător și a atras atenția asupra contextului extern tensionat, care nu permitea prelungirea unei stări conflictuale în Cameră[101].

Atitudinea guvernului cu privire la incidente nu era totuși nici pe departe unitară. A doua zi, „Românul" a publicat un articol de fond în care combătea poziția și modul de manifestare al „tulburătorilor" din Iași[102], afirmând, pe de altă parte, că arestarea lor fusese un act arbitrar, care le încălcase dreptul la liberă exprimare. Cu toate acestea, prefectul județului Iași și șeful poliției locale nu fuseseră dați în judecată. Mai mult, deși consiliul de miniștri ar fi decis îndepărtarea lor din posturi, Lascăr Catargiu nu se hotărâse să îi destituie. Autorul articolului încheia amenințând cu demisia miniștrilor radicali, în cazul în care comisia de anchetă numită de guvern nu avea să îi trimită pe funcționarii ieșeni în fața justiției[103].

Atitudinea radicalilor este, probabil, explicabilă prin dorința lor de a nu-și înstrăina simpatiile fracțiunii libere și independente, a cărei colaborare le putea fi necesară fie în

[99] *Ibidem*, 125, 10/22 iunie 1866, ședința Adunării Constituante din 9/21 iunie 1866, p. 555–556.

[100] *Ibidem,* 128, 14/26 iunie 1866, ședința Adunării Constituante din 13/25 iunie 1866, p. 570–571.

[101] *Ibidem,* p. 571-573. Cu privire la tulburările antievreiești din Moldova, vezi și A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice*, p. 499–502.

[102] Nu era pentru prima oară când C. A. Rosetti lua poziție împotriva violențelor antisemite. La 30 mai/11 iunie, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice trimisese o circulară directorilor școlilor de băieți din Iași prin care condamnase în termeni duri astfel de manifestări („Românul", 1/13 iunie 1866, p. 329). Interesele politice de moment au precumpănit totuși, după cum voi arăta mai jos, asupra ideilor.

[103] „Libertatea opiniunii este dreptul fiecăruia. De aceea am regretat și regretăm de-a vedea că unii din prefecți s-au crezut în drept a face arestări, fără a se conforma legilor cari prescriu formele ce au să se facă în asemene caz. A aresta nește oameni, după plăcerea cutărui funcționar, ș-apoi a-i libera a doua zi fără judecată earăși după buna plăcere, nu ni se pare mijlocul cel mai nemerit d-a asicura libertatea individuale. Am protestat dar și am cerut darea în judecată a culpabililor. Auziserăm că acei prefecți s-au destituit și se pare că aceasta se și otărâse în consiliul de miniștri, căci d. I. Brătianu a spus-o ieri în Cameră. D. ministru de Interne și președinte al consiliului a crezut că este bine a-i mănține. Aceasta nu ne surprinde. Poate că-i va fi schimbat pe unul în locul altuia [...]. Mărturisim însă c-aceasta nu este o satisfacere dată nici opiniunii publice, nici dreptății. Ne mai rămâne acum a aștepta rezultatul cercetării ce d. ministru de Financie ne-a spus că guvernul a trămis; și avem speranță că vinovații vor fi dați judecății, pe cât timp vedem în guvern persoane despre cari avem credință că nu vor mai ședea acolo, că nu mai pot ședea, din momentul când libertatea s-ar viola nepedepsit" (*ibidem*, 15/27 iunie 1866, p. 373). Pentru afirmația lui I. C. Brătianu privind destituirea celor doi prefecți, vezi *MOf* al Principatelor Unite, 128, 14/26 iunie 1866, ședința Adunării Constituante din 13/25 iunie 1866, p. 573.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cadrul dezbaterii constituționale, fie în vederea unei alianțe politice pe termen mediu. Nedorind să rişte stabilitatea guvernului chiar în momentul în care proiectul de constituție era prezentat în Adunare, Lascăr Catargiu a cedat, înlocuindu-i pe cei doi presupuși culpabili[104]. După cum era de așteptat, decizia nu a făcut decât să încurajeze agitațiile îndreptate împotriva evreilor. „Centrul" lor s-a mutat acum în București, agitatorii locali profitând, desigur, și de plecarea armatei staționate în mod obișnuit aici în tabăra de la Sabar („paza capitalei" fiind preluată de neexperimentata gardă civică)[105]. La 18/30 iunie, Constituanta s-a văzut înconjurată de un grup de „scandalagii de profesie"[106], care au cerut excluderea evreilor de la împământenire. În mijlocul vacarmului stârnit de „asediatori", care a acoperit, la un moment dat, vocile deputaților, același I. C. Brătianu a anunțat retragerea articolului 6 din proiectul de constituție[107]. Nemulțumiți, pare-se, cu declarația ministrului, agitatorii au atacat o sinagogă recent construită, devastând-o până la intervenția târzie a gărzii civice[108]: conflictul dintre ministrul de Interne și militanții antisemiți era, în sfârșit, tranșat în favoarea celor din urmă. Din câte pare să rezulte dintr-o scrisoare a principelui Carol I către tatăl său, Lascăr Catargiu a făcut o ultimă încercare de a împiedica Adunarea să ia decizii sub presiunea „uliței", cerând amânarea dezbaterii constituției până în luna noiembrie. Majoritatea miniștrilor s-a opus însă propunerii, considerând-o prea riscantă[109]. La trei zile după incidentele din capitală, Camera a votat limitarea acordării drepturilor cetățenești la „străinii de rituri creștine", încheind, pentru mai bine de un deceniu, dezbaterea „chestiunii evreiești"[110].

Conducătorii poliției Bucureștilor au fost, se pare, considerați răspunzători de incidente. În următoarele zile, prefectul, directorul poliției și comisarii celor cinci „culori" (circumscripții) ale orașului au fost înlocuiți[111]. Decizia nu a îmbunătățit, desigur, cu nimic credibilitatea instituțiilor statului român, grav șubrezită de incidentele din iunie 1866. Faptul că Adunarea a tranșat o problemă de o asemenea importanță sub presiunea „mulțimii" a încurajat folosirea intimidării și chiar a violenței de stradă pentru atingerea unor obiective politice concrete sau, pur și simplu, pentru manifestarea unor opinii. Apogeul avea să fie atins în martie 1871, prin protestul antidinastic încheiat cu atacarea membrilor coloniei germane din București. În ceea ce îl privește pe Lascăr Catargiu, este sigur că decizia finală a Adunării nu l-a mulțumit[112] și că nu a uitat, pe de

[104] Decretul prin care prefectul de Iași, colonelul Grigore Sturdza, a fost schimbat preciza că el urma să fie trecut „în altă funcție". Prefectul poliției, colonelul Mavrichi, și-a dat, formal, demisia, pe motiv că ar fi dorit să se întoarcă în serviciul militar activ (*MOf* al Principatelor Unite, 130, 16/28 iunie 1866, p. 579). Înlocuirea concomitentă a celor doi, chiar în momentul „revoltei" radicalilor, indică totuși că era vorba despre o decizie motivată politic a autorităților centrale.

[105] „Românul", 27 mai/8 iunie 1866, p. 313.

[106] După expresia principelui Carol (*Memoriile regelui Carol I*, vol. I, p. 78).

[107] *MOf* al Principatelor Unite, 133, 19 iunie/1 iulie 1866, ședința Adunării Constituante din 18/30 iunie 1866, p. 594–595.

[108] Vezi comunicatul guvernului cu privire la incidente în *ibidem*, p. 593.

[109] „Conservatorii din minister erau de părere că trebuiam să pronunț închiderea Camerei și să amân desbaterea asupra Constituțiunii în luna lui Noemvrie. Totuș, ceilalți miniștri – Rosetti, Brătianu, Sturdza, Ghica, Ministrul de răsboiu – vedeau în această propunere un mare pericol" (Dimitrie A. Sturdza (ed.), *op. cit.*, p. 325–326; *Regele Carol I al României. Cuvântări și scrisori*, tomul I, *1866–1877*, București, 1909, p. 32–35). Cum generalul Ioan Ghica a combătut propunerea, iar Petre Mavrogheni era plecat în concediu la Iași, rezultă că singurul ministru conservator care a susținut ideea amânării dezbaterii a fost, de fapt, Lascăr Catargiu (sprijinit, poate, și de ministrul Justiției, moderatul Ioan C. Cantacuzino).

[110] *MOf*, 136, 23 iunie/5 iulie 1866, ședința Adunării Constituante din 21 iunie/3 iulie 1866, p. 612.

[111] *Ibidem*, 140, 28 iunie/10 iulie 1866, p. 627.

[112] Nici în luările de poziție din Parlament, nici prin inițiativele sale de natură administrativă, Catargiu nu arătase niciun fel de ostilitate față de evrei. În 1864, el se pronunțase în favoarea dreptului lor de a lua

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

altă parte, prea ușor umilința pe care „tulburătorii" bucureșteni l-au făcut să o îndure (nu fără concursul aliaților săi politici de circumstanță, radicalii). Tot evenimentele din martie 1871 aveau să îi ofere ocazia de a se revanșa și de a-și recupera credibilitatea de „om al ordinii".

O problemă aproape la fel de presantă aflată pe agenda Adunării Constituante a fost cea a compensațiilor promise Iașilor în aprilie 1866. Îndată după revolta izbucnită în importantul oraș moldovean, un jurnal al consiliului de miniștri propusese câteva măsuri bazate pe revendicările „esprimate de orășanii Iașilor către domnii locotenenți domnești". Erau prevăzute: reducerea taxelor locale, includerea în bugetul statului, pe fiecare an, a sumei de 500 000 de lei pentru lucrări edilitare, terminarea „cât se va putea mai în grabă" a șoselelor din zona vechii capitale, definitivarea studiilor privind navigabilitatea Prutului, mutarea la Iași a școlii militare, „complectarea tutulor facultăților Universității din Iași", realizarea „aranjamentelor necesare" pentru ca o serie de operațiuni legate de aplicarea legii agrare din 1864 să poată fi înfăptuite și la Iași și Craiova (nu doar în București), precum și măsuri de ordin general: descentralizare, modificarea prevederilor de ordin fiscal ale legii comunale. Cea mai importantă măsură preconizată în jurnal – cel puțin prin încărcătura sa simbolică – era mutarea la Iași a Înaltei Curți de Casație și Justiție[113]. Și în dezbaterea acesteia, Lascăr Catargiu a jucat un rol important, datorită calității sale de principal negociator al revendicărilor moldovenești. La fel ca în cazul „chestiunii evreiești", primele discuții au avut loc înainte de începerea dezbaterii constituționale propriu-zise. La 20 mai/1 iunie, C. Suțu i-a adresat prim-ministrului o interpelare privind respectarea angajamentelor guvernului provizoriu, constatând că niciunul dintre proiectele de lege promise prin jurnalul din aprilie nu ajunsese încă în dezbaterea Adunării sau a Consiliului de Stat și semnalând, de asemenea, situația precară a lucrărilor publice din Moldova. Lascăr Catargiu a răspuns afirmând că două comisii studiau deja problema navigabilității Prutului și, respectiv, taxele locale din fosta capitală a Moldovei, iar școala militară era „gata a pleca în curând la Iași". Pregătirea proiectului de lege pentru transferarea la Iași a Înaltei Curți de Casație și Justiție fusese întârziată de problemele de sănătate ale ministrului de resort, dar avea să fie trimis „zilele acestea" Consiliului de Stat. Doar promisiunea privind reabilitatea drumurilor din zona Iașilor era abandonată de autoritățile centrale: Lascăr Catargiu preciza că nu era posibilă contractarea de noi lucrări publice, deoarece fondurile ministerului competent fuseseră „angajate pentru mai mulți ani, de fostul guvern". Suțu s-a declarat mulțumit de răspunsul prim-ministrului, încheind, astfel, primul episod al dezbaterii compensațiilor ieșene[114].

Guvernul s-a ținut, într-adevăr, de cuvânt în privința proiectului de strămutare a Înaltei Curți, care a fost prezentat Adunării la 17/29 iunie[115]. Susținătorii propunerii au socotit însă mai prudent să obțină garanții suplimentare. La 28 iunie/10 iulie, deputatul ieșean Gheorghe Mârzescu a propus un amendament la articolul 104 al proiectului de

parte, în anumite condiții, la alegerile comunale. La începutul lui aprilie 1866, pe când era locotenent domnesc, omul politic îi scrisese ministrului de Interne, Dimitrie Ghica, recomandându-i un antreprenor evreu pentru a-i fi încredințată reorganizarea poștelor din sudul Basarabiei (Biblioteca Națională a României, Arhiva Istorică, fond Brătianu, dosar 628, f. 15).

[113] *MOf*, 89, 23 aprilie/5 mai 1866, p. 389; A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice*, p. 480–481; Mihai Chiper, *Valahii ne-au înșelat. Chestiunea compensațiilor Iașului în acțiunea politică moldovenească după unire (1862–1874)* (I), în *ArchM*, X, 2018, p. 111–174 (129 pentru prezenta trimitere).

[114] *MOf* al Principatelor Unite, 110, 21 mai/2 iunie 1866, ședința Adunării Constituante din 20 mai/ 1 iunie 1866, p. 490; Mihai Chiper, *op. cit.*, p. 130.

[115] *MOf* al Principatelor Unite, 132, 18/30 iunie 1866, ședința Adunării Constituante din 17/29 iunie 1866, p. 589.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

constituție, având următorul conținut: „Până la statornicirea căii ferate, reședința Curții de Casațiune va fi în Iași”. Propunerea era semnată de 29 de deputați, proveniți atât din Moldova, cât și din Valahia[116]. În discursul prin care și-a susținut amendamentul, Mârzescu a evocat promisiunile fostului consiliu de miniștri, reiterate de mai mulți deputați și miniștri munteni în cursul unei întâlniri avute cu colegii lor din Moldova la primăria Bucureștilor (27 aprilie/9 mai)[117], dar și de Lascăr Catargiu personal. În replică, prim-ministrul amintea că guvernul prezentase deja un proiect de lege în acest sens și proclama „neutralitatea” miniștrilor în privința ideii lui Mârzescu: „Prin urmare acum rămâne la onor. Cameră să hotărască”. În aceeași ședință, Catargiu și-a schimbat poziția, probabil ca urmare a criticilor aduse propunerii de mai mulți deputați din majoritate (Gheorghe Știrbey, Constantin N. Brăiloiu, Constantin Boerescu, N. Racoviță), dar și a respingerii sale de către comitetul delegaților secțiunilor: el a cerut retragerea amendamentului și luarea în dezbatere a proiectului privitor la Înalta Curte „îndată după Constituțiune”. Propunerea prim-ministrului a făcut obiectul unei moțiuni susținute de mai mulți deputați (Radu Ionescu, Nicolae Blaremberg, Christian Tell și C. Cantacuzino), care a fost adoptată de Adunare[118].

Proiectul de lege a fost luat în discuție a doua zi (29 iunie/11 iulie). Nici de această dată, susținătorii strămutării Înaltei Curți nu au avut câștig de cauză. Constantin Boerescu a înaintat o contrapropunere prin care mutarea prestigioasei instituții era înlocuită prin acordarea unei compensații materiale pentru orașul Iași, în valoare de 10 000 000 de lei, care urma să fie plătită, în tranșe egale, în vreme de 10 ani. Ea avea să fie folosită pentru „îmbunătățirea orașului Iași” și canalizarea râului Prut. A urmat o dezbatere aprinsă, în care pentru strămutarea Curții au pledat, din partea guvernului, miniștrii moldoveni Lascăr Catargiu și D. A. Sturdza. În intervenția sa, prim-ministrul a prezentat propunerea ca pe o continuare logică a politicii de susținere a unirii și a domniei străine: „Noi de la 11 februariu nu facem altceva decât concesiuni și aceasta pentru a susține unirea, pentru a susține prințul străin”. Cu toată argumentația „patriotică” a lui Catargiu, Adunarea a adoptat propunerea lui Boerescu[119].

Consecința imediată a respingerii transferului Înaltei Curți a fost demisia din Cameră a 11 deputați moldoveni – act care a slăbit și mai mult și așa firava reprezentare a regiunii de la nord de Milcov în Adunarea Constituantă[120]. Pentru Lascăr Catargiu, situația echivala cu o nouă înfrângere personală: autoritatea sa de prim-ministru și fost locotenent domnesc fusese insuficientă pentru a se impune în fața Camerei și a-și ține astfel promisiunea făcută ieșenilor cu nici trei luni mai devreme. Din varii motive (prepondereța moldovenească în rândul membrilor guvernului, teama de noi manifestări separatiste[121]), miniștrii s-au arătat solidari în respingerea soluției votate de Adunare. La 3/15 iulie, executivul i-a cerut lui Carol I să nu sancționeze proiectul privind compensațiile și să autorizeze prezentarea „din nou” în Parlament a propunerii de strămutare a Înaltei Curți. Solicitarea era motivată prin necesitatea transferării instituției la Iași, în vederea ameliorării materiale și „intelectuale” a orașului și a consolidării unirii, dar și

[116] *MOf*, 143, 2/14 iulie 1866, ședința Adunării Constituante din 28 iunie/10 iulie 1866, p. 644.

[117] A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice*, p. 481; Mihai Chiper, *op. cit.*, p. 131–132.

[118] *MOf*, 144, 3/15 iulie 1866, ședința Adunării Constituante din 28 iunie/10 iulie 1866, p. 646.

[119] *Ibidem*, ședința Adunării Constituante din 29 iunie/11 iulie 1866, p. 649–650; 145, 5/17 iulie 1866, aceeași, p. 651–654. Vezi și A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice*, p. 483–488; Mihai Chiper, *op. cit.*, p. 134–139.

[120] Mihai Chiper, *op. cit.*, p. 139–143.

[121] Prezentă încă în cercurile conducătoare românești (*Memoriile regelui Carol I*, vol. I, p. 71, 90).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prin caracterul nerealist al măsurii compensatorii adoptate, în situația financiară dificilă din acel moment. Principele a acceptat propunerea miniștrilor săi[122], deschizând, astfel, o nouă etapă a dezbaterii. Ea avea să se încheie în martie 1867, prin respingerea definitivă a strămutării Înaltei Curți de Casație și Justiție[123]. Dar Lascăr Catargiu nu mai era atunci, de multă vreme, șeful guvernului și principalul responsabil de soarta controversatului proiect.

Alături de problemele constituționale și de politică externă, atenția guvernului Lascăr Catargiu a fost atrasă și de chestiuni mai prozaice, dar nu de mai mică însemnătate. Cea mai dificilă dintre ele, atât din punct de vedere practic, cât și politic, a fost, desigur, remedierea situației financiare. La 11/23 februarie, noi guvernanți găsiseră bugetul statului împovărat de o datorie publică mai mare decât veniturile bugetului (inclusiv sumele rămase de încasat din anii trecuți)[124]. În contextul unei încrederi foarte scăzute a publicului în capacitatea statului român de a-și onora obligațiile, situația nu dăduse, în lunile scurse până la instalarea guvernului Catargiu, niciun semn de remediere[125].

Prima soluție prezentată de ministrul de Finanțe, I. C. Brătianu, a fost emiterea unor bilete de tezaur (hârtie-monedă) în valoare de 12 000 000 de franci. Ideea a fost, încă de la început, problematică din punctul de vedere al viabilității politice, fiind întâmpinată cu rezerve chiar de „unii din miniștri”[126]. Un proiect de lege în acest sens a fost supus, totuși, atenției Adunării (26 mai/7 iunie). Primele semnale venite din partea legislativului au fost mai degrabă încurajatoare pentru ministrul de Finanțe: chiar în ziua prezentării proiectului, luarea sa de urgență în discuție a fost aprobată, „mai în unanimitate”, de Cameră[127]. În pofida debutului promițător, primele dificultăți au apărut chiar de la următoarea ședință a Adunării (29 mai/10 iunie). Președintele Manolache Costache Epureanu a anunțat că pregătise un proiect de lege alternativ, pe care îl retrăsese după ce Brătianu refuzase să și-l asume. Mai grav decât această mică neînțelegere era însă un alt fapt semnalat de Costache Epureanu: opoziția mai multor deputați conservatori față de proiectul prezentat de ministrul Finanțelor[128]. Brătianu a încercat să dezamorseze nemulțumirile din rândul majorității, punând presiune asupra deputaților. Ministrul a declarat că avea să își susțină propunerea doar în cazul în care ea ar fi fost aprobată de „mai unanimitatea Camerei”. În schimb, dacă ea ar fi fost sprijinită doar de „o mică majoritate”, Brătianu amenința să o retragă și să demisioneze.

Proiectul a fost trimis spre studiere comisiei financiare a Adunării, care și-a prezentat concluziile în aceeași zi. Majoritatea (Ion Strat, G. Văleanu, I. Negură) a propus respingerea sa. Hârtia-monedă, argumentau deputații, era predispusă la devalorizare. Mai mult, nici exemplele statelor care apelaseră deja la o soluție similară (Franța, Rusia) nu ofereau argumente în favoarea ei: emisiunile de hârtie-monedă fuseseră folosite în mod abuziv, procedeu care declanșase „crizele cele mai teribile”[129]. Minoritatea comisiei

[122] *MOf*, 145, 5/17 iulie 1866, p. 651.

[123] Mihai Chiper, *op. cit.*, p. 162.

[124] Gh. M. Dobrovici, *Istoricul datoriei publice a României*, București, 1913, p. 104–105.

[125] La 21 februarie 1866 fusese votată o lege pentru realizarea unui împrumut național de 30 000 000 de lei, din care guvernul nu a reușit să obțină decât 10 176 720 lei (*ibidem*, p. 107–108).

[126] *Memoriile regelui Carol I*, vol. I, p. 72.

[127] *MOf* al Principatelor Unite, 114, 27 mai/8 iunie 1866, ședința Adunării Constituante din 26 mai/7 iunie 1866, p. 504.

[128] Președintele Adunării constata că mai mulți dintre „amicii” săi politici se opuneau proiectului lui Brătianu și că, în consecință, exista riscul ca el să nu întrunească „o majoritate însemnată” (*ibidem*, 117, 31 mai/12 iunie 1866, ședința Adunării Constituante din 29 mai/10 iunie 1866, p. 515).

[129] Teama de depreciere monetară nu era, de altfel, prezentă doar în rândul deputaților români. Consulul austriac Eder se arăta îngrijorat de perspectiva achitării obligațiilor externe ale României într-o monedă deva-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(Constantin Grădișteanu și Anton Arion) s-a pronunțat, în schimb, pentru adoptarea propunerii lui Brătianu, „cu oarecare modificări". Principalele prevederi ale proiectului final (modificat de comisie) erau: emiterea de bilete de tezaur în valoare de 12 milioane de franci, garantate prin domeniile statului, Brăila, Turnu și Giurgiu; retragerea biletelor din circulație în timp de șase ani, prin vânzarea „proprietăților statului, începând de la cele mai mici și mai puțin producătoare"; emiterea și retragerea din circulație a biletelor sub controlul unui comitet format din șapte membri: patru deputați, un membru al curții de conturi și doi membri ai camerei de comerț din București.

Poziționarea comisiei financiare contura o perspectivă ambiguă din punct de vedere politic: din majoritate făceau parte, astfel, doi conservatori și un fracționist (I. Negură), în timp ce în minoritate rămăseseră un radical (Anton Arion) și un conservator (Constantin Grădișteanu). Dezbaterea proiectului a clarificat lucrurile, într-un sens defavorabil ministrului de Finanțe. Împotriva lui s-a conturat o veritabilă coaliție transpartinică: conservatorii Nicolae Blaremberg și Aristide Pascal, fracționistul Nicolae Ionescu și chiar radicalul P. Buescu s-au pronunțat contra sa. Confruntat cu perspectiva unei înfrângeri aproape sigure, Brătianu a pronunțat un discurs plin de sarcasm la adresa adversarilor proiectului, în finalul căruia a anunțat retragerea proiectului și demisia sa din guvern[130].

La mai puțin de trei săptămâni de la instalarea guvernului Lascăr Catargiu, coaliția venită la putere în februarie 1866 se confrunta cu cea mai gravă criză de pe toată durata existenței sale. O eventuală retragere a liderului radical ar fi putut antrena, înainte de vreme, ruptura între „dreapta" și „stânga" și compromite dezbaterea asupra constituției. Conștienți de pericol, 70 de deputați conservatori (printre care și președintele Manolache Costache Epureanu), radicali (dintre care nu lipsea „dizidentul" P. Buescu) și chiar un independent cunoscut prin ostilitatea sa față de „roșii" (Ion Heliade Rădulescu) au înaintat, la 30 mai/11 iunie, o moțiune prin care Brătianu era invitat să rămână la conducerea Ministerului de Finanțe[131]. Propunerea a fost adoptată cu 73 de voturi contra 9[132]. Această manifestare parlamentară și, mai ales, intervenția personală a principelui l-au convins, în cele din urmă, pe ministru să își retragă demisia[133].

Imediat după rezolvarea crizei politice, ministrul de Finanțe a prezentat Camerei două noi proiecte financiare, privind creșterea prețului sării și, respectiv, modificarea tarifului pentru importuri[134]. Cel dintâi a fost luat imediat în discuție de comisia financiară, care l-a prezentat, în aceeași zi, Adunării, recomandând aprobarea sa. Proiectul prevedea creșterea prețului sării pentru consum intern de la 20 de lei/oca la 25 de lei/oca, cu posibilitatea creșterii la 30 de lei/oca, „dacă guvernul se va încredința că această măsură nu împuținează câtimea consumațiunei". Exportul de sare avea să fie realizat direct de

lorizată, arătându-se gata să inițieze o intervenție consulară pe lângă guvernul român în cazul în care proiectul lui Brătianu ar fi fost adoptat (T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale 1856–1866*, traducere de Alice I. Bădescu, cu un cuvânt înainte de generalul R. Rosetti, Iași, 2000, p. 526, nota 102).

[130] *MOf* al Principatelor Unite, 117, 31 mai/12 iunie 1866, ședința Adunării Constituante din 29 mai/10 iunie 1866, p. 515–520.

[131] Este interesant de observat că niciun fracționist important nu a semnat propunerea.

[132] Nicolae Blaremberg și Aristide Pascal, tinerii conservatori care combătuseră, cu o zi mai înainte, proiectul hârtiei-monedă, nu au semnat moțiunea, dar și-au declarat sprijinul pentru ea, numărându-se, așadar, printre cei 73 de votanți (*MOf* al Principatelor Unite, 117, 31 mai/12 iunie 1866, ședința Adunării Constituante din 30 mai/11 iunie 1866, p. 521).

[133] *Memoriile regelui Carol I*, vol. I, p. 73. Pentru dezbaterea proiectului privind hârtia-monedă, vezi și Vasile V. Russu, *op. cit.*, p. 120–121.

[134] *MOf* al Principatelor Unite, 118, 2/14 iunie 1866, ședința Adunării Constituante din 31 mai/12 iunie 1866, p. 524.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

către stat în următorii trei ani, iar prețul sării exportate urma să fie fixat de ministrul Finanțelor. Minoritatea comisiei (reprezentată doar prin fracționistul I. Negură) a propus scăderea prețului sării pentru consum intern – măsură prin care deputatul considera că statul avea să obțină venituri mai mari, ca urmare a creșterii consumului. Proiectul a fost adoptat cu o mare majoritate (89/7)[135]. În aceeași ședință, Brătianu a mai obținut o victorie simbolică: Adunarea a aprobat, cu o majoritate destul de confortabilă (57/30), menținerea diurnelor deputaților la 2 galbeni pe zi, susținută de ministrul Finanțelor, dar combătută de proeminenți conservatori (președintele Manolache Costache Epureanu sau fostul ministru de Interne, Dimitrie Ghica) și fracționiști (Nicolae Ionescu)[136].

Proiectul privind tarifele de import a fost luat în discuție a doua zi (1/13 iunie). El prevedea creșterea taxei de import de la 5% la 7,5%, precum și mai multe scutiri de taxă și interdicții (ultimele aplicate doar comercianților particulari, nu și guvernului). Cu excepția luării de poziție a mai multor deputați (Manolache Costache Epureanu, Constantin N. Brăiloiu, Vasile Pogor, A. Marcovici) împotriva interzicerii importurilor de tutun, dezbaterea nu a pus probleme deosebite, iar proiectul a fost votat aproape în unanimitate (87/2)[137]. Ceva mai multe controverse a provocat propunerea de reducere temporară, cu 20%, a salariilor, pensiilor și diurnelor funcționarilor (discutată la 27 iunie/9 iulie 1866). I. C. Brătianu și Manolache Costache Epureanu s-au văzut, de această dată, aliați, susținând măsura în fața opoziției lui A. Marcovici, Constantin Boerescu și Gheorghe Mârzescu. În cele din urmă, proiectul a fost adoptat fără prea multe voturi împotrivă (69/20), dar cu două modificări importante (exceptarea salariilor și pensiilor mai mici de 300 de lei și prelungirea perioadei de aplicare a reducerilor de la trei luni la șase luni)[138]. Cu câteva amendamente semnificative a fost votat și proiectul de lege pentru înstrăinarea unei părți din domeniile statului (4/16 iulie). În forma sa finală (aprobată cu 55 de voturi contra 9), legea autoriza guvernul să vândă mai multe categorii de proprietăți publice, în limita sumei de 75 000 000 de lei. Vânzarea avea să fie coordonată de un comitet format din ministrul Finanțelor, doi membri ai Camerei Deputaților (aleși de colegii lor), un membru al Curții de Conturi și un membru al Camerei de Comerț. Printr-un amendament depus de P. Cernătescu și Constantin N. Brăiloiu și adoptat de Cameră, proprietățile școlilor și spitalelor au fost exceptate de la vânzare. Adunarea a suprimat, de asemenea, articolul 8 și cea mai mare parte a articolului 9 din proiectul inițial, prin care era prevăzută vânzarea unor mici loturi de pământ către țărani, la prețuri fixate între 6 și 12 galbeni pogonul. Prin cel mai important amendament introdus în textul legii, ministrul de Finanțe era autorizat să trateze încheierea unui împrumut de 50 de milioane de lei[139]. Prevederea avea să stea la baza atât de onerosului împrumut Oppenheim, contractat câteva luni mai târziu[140].

[135] *Ibidem*, p. 524–525; *MOf*, 136, 23 iunie/5 iulie 1866, p. 609.

[136] *MOf* al Principatelor Unite, 118, 2/14 iunie 1866, ședința Adunării Constituante din 31 mai/12 iunie 1866, p. 525–526.

[137] *Ibidem*, 119, 3/15 iunie 1866, ședința Adunării Constituante din 1/13 iunie 1866, p. 531–532; 133, 19 iunie/1 iulie 1866, p. 593. Pentru mai multe detalii, vezi Constantin I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale și comerciale de la Regulamentul Organic și până în prezent. Relațiunile noastre comerciale cu Germania, Austro-Ungaria, Anglia, Franța, Italia și Rusia de la 1871 la 1902*, vol. I, partea I, București, 1904, p. 46–49.

[138] *MOf*, 142, 1/13 iulie 1866, ședința Adunării Constituante din 27 iunie/9 iulie 1866, p. 640; 143, 2/14 iulie, aceeași, p. 641–642; 155, 16/28 iulie 1866, p. 695.

[139] *Ibidem*, 150, 10/22 iulie 1866, ședința Adunării Constituante din 4/16 iulie 1866 (urmare), p. 677–679; 151, 12/24 iulie 1866, aceeași, p. 679–682; 152, 13/25 iulie 1866, aceeași, p. 684; 153, 14/26 iulie 1866, aceeași, p. 687–689; 164, 28 iulie/9 august 1866, p. 731–732.

[140] Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 110–111.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Legea bugetului de stat a stârnit mai multe controverse decât celelalte măsuri financiare. Proiectul prezentat de guvern prevedea, astfel, mărirea impozitului personal, a impozitului funciar și instituirea unei taxe pe băuturile spirtoase. Comisia bugetară a cerut însă, în raportul prezentat Adunării, renunțarea la taxa pe băuturi, creșterea impozitului funciar și a patentelor (mai puțin a celor plătite de negustorii și meșteșugarii săraci, din clasele VI și VII), exceptarea sătenilor pălmași de la creșterea impozitului personal și autorizarea guvernului de a opera toate reducerile de cheltuieli necesare pentru echilibrarea bugetului. În sfârșit, executivul urma să primească autorizația de a amâna aplicarea legii pentru înființarea judecătoriilor de pace[141]. Cererea lui Lascăr Catargiu privind renunțarea la cea din urmă prevedere, în schimbul reducerilor de personal la prefecturi și subprefecturi, nu a fost aprobată. Nici amendamentul lui Scarlat Turnavitu, prin care se solicita menținerea impozitelor la nivelul existent, în schimbul limitării drastice a numărului angajaților statului și scăderii semnificative a salariilor, nu a fost pe placul colegilor săi. Adunarea a adoptat, în schimb, un amendament al lui Constantin N. Brăiloiu, susținut și de ministrul I. C. Brătianu, care prevedea instituirea, doar pentru anul 1866, a unui impozit de 2% asupra veniturilor rezultate din dobânzile capitalurilor împrumutate cu ipotecă. Deputații au stabilit, de asemenea, ca mărirea patentelor să li se aplice doar impozabililor mai înstăriți (din primele trei clase), iar creșterea impozitului personal să fie valabilă și pentru pălmași. Bugetul a fost votat, în cele din urmă, de o mare majoritate (52 de voturi „pentru”, 6 „contra” și 2 abțineri). Articolele privind creșterile de impozit nu au intrat, totuși, niciodată în vigoare: la propunerea lui Petre Mavrogheni, succesorul lui I. C. Brătianu la Ministerul de Finanțe, principele a refuzat promulgarea lor[142].

Legile financiare votate în timpul guvernării Lascăr Catargiu din 1866 au fost completate prin diverse măsuri punctuale întreprinse de miniștri în vederea realizării de economii[143]. Creșterile de impozite și tarife, vânzarea de proprietăți ale statului sau reducerile de cheltuieli s-au dovedit, în cele din urmă, insuficiente pentru remedierea situației financiare. Lipsa de fonduri a fost, pe de altă parte, alături de instabilitatea politică, o cauză principală a eșecului numeroaselor inițiative ale ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice, C. A. Rosetti, privind fie reforme școlare ori bisericești, fie, pur și simplu, punerea în practică a legilor în vigoare. Numeroasele circulare și adrese ale demnitarului pentru impulsionarea aplicării prevederilor legii instrucțiunii publice privind obligativitatea învățământului primar[144] (care continuau, de altfel, demersuri începute încă din perioada guvernului provizoriu)[145] nu au avut, astfel, efecte prea spectaculoase.

[141] *MOf*, 146, 6/18 iulie 1866, ședința Adunării Constituante din 2/14 iulie 1866 (urmare), p. 660.

[142] *Ibidem*, 147, 7/19 iulie 1866, ședința Adunării Constituante din 3/15 iulie 1866 (urmare), p. 663–665; 148, 8/20 iulie 1866, aceeași, p. 667–668; 172, 6/18 august 1866, p. 763.

[143] Foarte activ s-a dovedit, din acest punct de vedere, ministrul Lucrărilor Publice, D. A. Sturdza. Atât administrația centrală a ministerului, cât și serviciul său de arhitectură au fost reorganizate pentru a deveni mai puțin costisitoare (cheltuielile administrației centrale au fost reduse de la 414 000 de lei pe an la 268 000 de lei pe an). O reducere semnificativă a fost operată și în bugetul școlii tehnice de mașini și instrumente agricole de la Iași. „Așezământul sericial” de la Galata (Iași) a fost desființat, iar pentru întreținerea grădinilor publice din București a fost alocată o sumă mai mică decât până atunci (*MOf* al Principatelor Unite, 110, 21 mai/2 iunie 1866, p. 487; 113, 27 mai/8 iunie 1866, p. 499; 122, 7/19 iunie 1866, p. 543; 131, 17/29 iunie 1866, p. 583; 134, 21 iunie/3 iulie 1866, p. 597–598).

[144] *Ibidem*, 109, 20 mai/1 iunie 1866, p. 483; 119, 3/15 iunie 1866, p. 529; 124, 9/21 iunie 1866, p. 551; *MOf*, 150, 10/22 iulie 1866, p. 675.

[145] Marin Bucur, *C. A. Rosetti*, București, 1970, p. 239; Nichita Adăniloaie, *C. A. Rosetti și rolul lui în impulsionarea culturii și învățământului românesc*, în *RdI*, tomul 38, nr. 12, 1985, p. 1198–1216 (1209 pentru prezenta trimitere); Nicolae Isar, Cristina Gudin, *Din istoria politicii școlare românești. Problemele învățământului în dezbaterile Parlamentului (1864–1899)*, București, 2004, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un proiect de lege pentru organizarea Bisericii, prezentat încă din precedenta sesiune parlamentară, a fost luat, la insistența lui Rosetti, în dezbaterea secțiunilor Camerei (15/27 iunie)[146], fără ca ele să reușească să își încheie lucrarea înaintea dizolvării Adunării. Nici proiectul privind organizarea unui Seminar Central și a unei Facultăți de Teologie la Iași[147] și nici acela pentru salarizarea personalului didactic[148] nu au apucat să fie luate în discuție. În ceea ce privește ideea modificării legii instrucțiunii publice, ea nu a avansat, din câte se cunoaște, dincolo de stadiul unui simplu raport[149]. Dacă sub regimul locotenenței domnești ministrul inițiase, cu succes, înființarea Societății Literare (viitoarea Academie Română)[150], el nu a mai avut, în „epoca Lascăr Catargiu", nicio reușită comparabilă.

Complicațiilor politice și financiare ale anului 1866 li s-a adăugat o gravă problemă de ordin sanitar: izbucnirea unei epidemii de holeră. În luna aprilie și la începutul lui mai au fost înregistrate îmbolnăviri în județele din nordul Moldovei (Neamț și Botoșani)[151]. La sfârșitul lunii mai, boala ajunsese la Iași[152]; peste o lună, direcția generală a serviciului sanitar constata că ea era „de mare intensitate și întindere" în Moldova și că ajunsese la Râmnicu Sărat, Brăila și în sudul Basarabiei. Cele mai multe cazuri se înregistrau, de departe, în vechea capitală moldoveană: 642 (dintre care 469 mortale) între 13/25 iunie și 25 iunie/7 iulie[153].

La sfârșitul lunii iunie, situația era deja suficient de gravă pentru ca măsurile sanitare – la început limitate la zonele afectate de epidemie – să fie extinse la nivel național. Ministerul de Interne – în acel moment, instituția însărcinată cu gestionarea problemelor medicale – a adresat, astfel, mai multe circulare responsabililor cu sănătatea publică din cuprinsul județelor (medicii primari de județe, consiliile de igienă publică și salubritate[154]), prefecților și primarilor de orașe (28 iunie/10 iulie – 2/14 iulie).

[146] *MOf* al Principatelor Unite, 130, 16/28 iunie 1866, ședința Adunării Constituante din 15/27 iunie 1866, p. 580.

[147] Proiectul prevedea organizarea unui seminar unic la Iași și transformarea seminariilor care funcționau în acel moment în „gimnazii laice". Pe lângă noua instituție avea să funcționeze un internat cu 200 de bursieri; „după ce fiecare comună va avea parohul său", numărul lor urma să fie redus la 100. Nimeni nu avea să mai poată deveni preot sau diacon fără a absolvi cursul complet al seminarului (admițându-se, totuși, anumite excepții până în 1875). Toți absolvenții seminarului urmau să fie obligați să devină preoți în primul an după absolvire și să primească orice parohie li s-ar fi oferit. La Iași trebuia să se înființeze, de asemenea, „o Facultate de Teologie pentru pregătirea de candidați la clericatul înalt", cu un internat capabil să găzduiască 25 de bursieri. Posturile de profesori de educație religioasă la școlile secundare, revizori ecleziastici sau protoierei, urmau să fie rezervate doar absolvenților facultății („Românul", 29 mai/10 iunie 1866, p. 323).

[148] *Ibidem*, 2/14 iunie 1866, p. 334; Nichita Adăniloaie, *op. cit.*, p. 1212–1213; idem, *Activitatea lui C. A. Rosetti ca ministru al Instrucțiunii Publice*, în *SAI*, LI–LII, 1985, p. 101–116 (115 pentru prezenta trimitere).

[149] *MOf* al Principatelor Unite, 119, 3/15 iunie 1866, ședința Adunării Constituante din 1/13 iunie 1866, p. 530.

[150] Vasile Netea, *op. cit.*, p. 292–293; Dan Berindei, *Crearea Societății Literare (Academice) și sesiunea de constituire din 1867*, în *Cultura națională română modernă*, București, 1986, p. 224–250 (225 pentru prezenta trimitere).

[151] *MOf* al Principatelor Unite, 112, 25 mai/6 iunie 1866, p. 498.

[152] *Ibidem*, 128, 14/26 iunie 1866, p. 574.

[153] *MOf*, 141, 29 iunie/11 iulie, p. 633; 144, 3/15 iulie, p. 650. Până la jumătatea lunii iulie, numărul îmbolnăvirilor constatate la Iași era de 5 214, dintre care 1 271 mortale (*ibidem*, 155, 16/28 iulie 1866, p. 695).

[154] Medicii primari de județe coordonau, conform regulamentului din 1862, serviciul sanitar din fiecare district (cu excepția orașelor mari, a spitalelor centrale și a celor dependente de Epitropia Casei Sfântului Spiridon din Iași și de Eforia spitalelor civile din București). Consiliile de igienă și salubritate publică fuseseră înființate, în București și Iași, tot în 1862, pentru a supraveghea igiena „clădirilor publice și private", a obiectivelor comerciale și „industriale", a cimitirelor, a surselor de apă etc. și pentru a executa măsurile de prevenire și combatere a epidemiilor (Ioan M. Bujoreanu, *Collecțiune de legiuirile României vechi și nuoi câte s-au promulgatu până la finele anului 1870*, vol. 1.3, București, 1873, p. 1096–1100, 1103–1104).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Circularele – toate semnate de Lascăr Catargiu personal – stabileau aplicarea de măsuri preventive amănunțite (în special de igienă publică), dar și aprovizionarea farmaciilor cu medicamente. În cazul în care epidemia avea să izbucnească în județele lor, responsabilii locali urmau să organizeze „spitale holerice comunale" și un „serviciu medical sistematic" pentru tratamente la domiciliu, a căror înființare trebuia pregătită din timp[155]. La 5/17 iulie, ministrul trimitea o nouă circulară prefecților, primarilor și medicilor primari de județe, conținând noi dispoziții (propuse de consiliul medical superior[156] și aprobate de consiliul de miniștri). Cea mai importantă dintre ele era stabilirea de cordoane sanitare, formate din militari, care ar fi trebuit să impună o perioadă de carantină de 21 de zile pentru cei care doreau să treacă din zonele atinse de epidemie în cele încă „neinfectate"[157].

Supravegherea aplicării măsurilor sanitare a rămas, în mare măsură, în seama lui Ion Ghica, succesorul lui Lascăr Catargiu la conducerea Ministerului de Interne. Boala s-a extins în majoritatea județelor[158]; ea a dat înapoi treptat, începând cu luna august, pentru a se stinge în cursul toamnei. Cumulată cu instabilitatea înalților funcționari, cu efectele secetei și cu greutățile financiare, epidemia a făcut mai dificilă funcționarea administrației, mai ales în județele pe care le-a afectat în mod direct. Supraviețuirea guvernului nu a fost însă, în cele din urmă, compromisă nici de problemele birocratice și nici de criza sanitară, ci de disputele politice care i-au însoțit scurta istorie.

De la început, guvernul Lascăr Catargiu s-a confruntat cu o opoziție mai degrabă anemică în cadrul Adunării Constituante. În afară de fracțiunea liberă și independentă și de câțiva deputați munteni sceptici față de domnia străină (dintre care cel mai proeminent și activ era fostul ministru Christian Tell), mai toți membrii Adunării erau apropiați de una sau alta dintre grupările reprezentate în cabinet. Mult mai complicate erau relațiile de putere din interiorul coaliției de guvernare. Aliați de circumstanță, despărțiți de considerente electorale și doctrinare, dar și de vechi antipatii, conservatorii și radicalii au devenit, pe măsura trecerii timpului, din ce în ce mai puțin dispuși la compromis. „Trădarea" radicalilor în problema agitațiilor antievreiești a fost însoțită, astfel, de neînțelegeri privind raporturile de putere din „teritoriu", personalul administrativ și polițienesc și politica externă. În sfârșit, atitudinea domnului, sfaturile puterilor garante și (dacă este să dăm crezare unui cunoscut jurnalist) calculul politic al radicalilor au avut, în cele din urmă, un rol de jucat în destrămarea alianței dintre cele două grupări. Criza politică avea să izbucnească după promulgarea constituției (1/13 iulie), adoptarea legii electorale și dizolvarea Adunării Constituante (6/18 iulie), când motivațiile politice imediate pentru menținerea alianței au dispărut.

Primele dispute publice între conservatori și radicali au privit controlul administrației. La 15/17 iunie, P. Cernătescu i-a adresat lui Lascăr Catargiu o interpelare privind o anchetă care avea ca obiect suspiciuni împotriva prefectului de Mehedinți (radicalul Boicea Radian)[159]. A doua zi, „Românul" a publicat un articol în care prefectul

[155] *MOf*, 147, 7/19 iulie 1866, p. 663.

[156] Consiliul medical superior era subordonat Ministerului de Interne. El era însărcinat, printre altele, cu supravegherea „tuturoru lucrăriloru de igienă și salubritate publică" (Ioan M. Bujoreanu, *op. cit.*, p. 1067–1068).

[157] *MOf*, 156, 17/29 iulie 1866, p. 699.

[158] Bilanțul epidemiei arată că două județe din sudul Moldovei (Bacău și Tecuci) au avut cel mai mult de suferit de pe urma ei, înregistrând cel mai mare număr de îmbolnăviri și de decese (*Analele statistice ale României pre anulu 1866*, anulu alu VII-lea, partea a II-a, București, 1870, p. 16–21).

[159] Lascăr Catargiu a răspuns că ancheta fusese decisă în urma unor „plângeri [...] foarte grave" la adresa demnitarului (*MOf* al Principatelor Unite, 130, 16/28 iunie 1866, ședința Adunării Constituante din 15/27 iunie 1866, p. 580).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Râmnicu Sărat, Ion I. Arion, era atacat pentru presupuse nereguli electorale. În același timp, Radian, singurul prefect „contra căruia d. ministru de Interne a ordinat o cercetare în privința alegerilor", era considerat victima unei persecuții politice[160]. Poate ca o compensație pentru plecarea din post a administratorului de la Mehedinți (petrecută la scurt timp după demararea anchetei), Constantin Ciocârlan, un alt apropiat al radicalilor, a fost ales să îl înlocuiască, la sfârșitul lunii iunie, pe prefectul poliției Bucureștilor, George Mihail Ghica. Relația dintre Ciocârlan și Lascăr Catargiu – îngrijorat, probabil, de influența dobândită de radicali în București, unde controlau primăria, poliția și garda națională – a fost tensionată, ministrul nerătându-i, pare-se, subordonatului său, „toată încrederea"[161].

Raportarea radicalilor la situația internațională a generat, și ea, tensiuni semnificative în cadrul coaliției. Pe fondul războiului austro-prusiano-italian, „roșii" au stabilit contacte cu reprezentanți ai emigrației maghiare, în vederea unei eventuale acțiuni antiaustriece[162]. Atât inițiativa în sine (una foarte riscantă), cât și faptul că tratativele avuseseră loc fără știrea prim-ministrului au dus la amplificarea ostilității dintre radicali și conservatori[163]. Declanșarea crizei guvernamentale a fost grăbită, foarte probabil, și de atitudinea Rusiei, care ceruse îndepărtarea radicalilor din cabinet ca pe o „garanție" a bunăvoinței românești. Cum atât Otto von Bismarck, cât și diplomații francezi și britanici fuseseră de părere ca solicitările puterii din răsărit să fie acceptate, Carol I era deosebit de motivat să se despartă temporar de sfetnicii săi liberali[164]. Nu în ultimul rând, afirmația lui Frédéric Damé, conform căreia demisia miniștrilor radicali, care a antrenat căderea întregului guvern, a fost motivată de dorința lor de a-l înlătura pe Lascăr Catargiu de la conducerea Ministerului de Interne, pentru a-l împiedica să organizeze primele alegeri desfășurate conform noilor prevederi constituționale, este demnă de luat în considerare. Într-adevăr, prezența omului politic moldovean la conducerea administrației și relativa slăbiciune a „roșiilor" în afara Bucureștilor și a altor câteva orașe din Valahia ar fi făcut succesul lor electoral aproape imposibil[165]. În lipsa unor dovezi palpabile însă, afirmația jurnalistului francez nu poate fi înregistrată decât ca o simplă ipoteză.

O ultimă problemă care necesită lămurire este legătura dintre demisia radicalilor și retragerea prim-ministrului. La o primă vedere, plecarea lui Lascăr Catargiu de la conducerea executivului este greu de înțeles. Coaliția care antrenase schimbarea de regim din Principate nu s-a destrămat complet: conservatorii și moderații din jurul lui Ion Ghica (personaj care a revenit, de altfel, în iulie 1866, la conducerea guvernului) au continuat să colaboreze. Nici ceilalți reprezentanți ai „dreptei" din guvernul Catargiu – Petre Mavrogheni și generalul Ioan Ghica – și nici moderații D. A. Sturdza și Ioan C. Cantacuzino nu au părăsit cabinetul odată cu fostul prim-ministru[166]. Explicația acestei

[160] „Românul", 16/28 iunie 1866, p. 379. La 25 iunie/7 iulie, periodicul radical a dat publicității și o scrisoare a lui Radian, prin care deja demisionatul prefect se apăra de acuzațiile care-i fuseseră aduse (*ibidem*, 25 iunie/7 iulie 1866, p. 389–390).

[161] *Ibidem*, 13/25 iulie 1866, p. 445.

[162] Vasile Netea, *op. cit.*, p. 310. C. A. Rosetti a mijlocit chiar o întâlnire între generalul maghiar Türr și principele Carol I (*Memoriile regelui Carol I*, vol. I, p. 88–89).

[163] Gr. Chiriță, *op. cit.*, p. 2217–2218; Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, p. 86.

[164] Vezi și Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, p. 86; Vasile V. Russu, *op. cit.*, p. 162–163, 207.

[165] Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'avènement des princes indigènes jusqu'à nos jours (1822–1900)*, Paris, 1900, p. 170.

[166] Mavrogheni a trecut însă de la Ministerul de Externe la Ministerul de Finanțe.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

situații o dă o scrisoare a lui Carol I către Hortense Cornu, din iulie 1866. Anunțând-o cu privire la schimbarea de guvern, principele afirma: „Lascăr Catargiu, cu toate că este [fostul] meu ministru, intrigă contra mea cu Bibeștii [fiii fostului domn Gheorghe Bibescu – n.n.], cu fostul prefect de poliție etc. Sunt mulțumit că m-am debarasat de el". În schimb, radicalii erau prezentați în cele mai favorabile culori: „[...] își iubesc țara și-mi sunt cu totul devotați", îi scria domnul confidentei împăratului francez[167]. Neîncrederea șefului statului, mai degrabă decât demisia miniștrilor „roșii", a fost, așadar, principala cauză a retragerii guvernului Lascăr Catargiu.

Scurta guvernare din 1866 a avut un impact decisiv asupra dezvoltării ulterioare a statului român. Depășindu-și, pentru moment, neînțelegerile, membrii coaliției aflate la putere au reușit definitivarea primei constituții interne românești. Tot acum, poziția principalilor adversari externi ai unirii și principelui străin s-a nuanțat semnificativ, perspectiva recunoașterii înscăunării lui Carol I devenind din ce în ce mai realistă. Pe de altă parte, compromisul între grupările politice de la guvernare a fost departe de a funcționa impecabil, iar colaborarea radicalilor cu partenerii lor de alianță nu a durat mai mult decât a fost strict necesar pentru atingerea obiectivului politic esențial pe termen scurt – adoptarea noii constituții. Problemele diplomatice, financiare, sanitare sau legate de situația orașului Iași au fost lăsate în seama următoarelor guverne (ultima negăsindu-și, de altfel, niciodată rezolvarea completă). În ceea ce îl privește pe Lascăr Catargiu, autoritatea sa a fost mult limitată de fragmentarea politică a guvernului pe care l-a condus și de instabilitatea administrativă. Mai mult, în gestionarea „problemei evreiești" și a „compensațiilor" ieșene, el a suferit două înfrângeri semnificative. Nici impresia favorabilă pe care noul domn și-o făcuse despre omul politic la începutul colaborării lor[168] nu a rezistat. Totuși, prim-ministrul demisionar a izbutit să își păstreze influența în rândul conservatorilor (după cum o arată alegerea sa ca președinte al Camerei Deputaților, la doar câteva luni după ce demisionase din fruntea executivului). Patronând, simbolic, schimbarea de regim din februarie–iulie 1866, Catargiu și-a asigurat prestigiul necesar pentru a aspira la un succes politic mai concret. Dar abia o nouă criză guvernamentală (martie 1871) avea să îi dea oportunitatea de a-și transforma ambiția în realitate.

---

[167] *Apud* Sorin Cristescu, *Tainicul sfat. Hortense Cornu*, p. 19; vezi și Raluca Tomi, *Sfaturi către un tânăr principe. Mărturii despre primii ani de domnie ai lui Carol I (1866–1867)*, în Mioara Anton, Cosmin Anghel, Florin Popa (coord.), *Hegemoniile trecutului. Evoluții românești și europene. Profesorului Ioan Chiper la 70 de ani*, București, 2006, p. 55–69 (65 pentru prezenta trimitere).

[168] În memoriile lui Carol I apare, în dreptul datei de 10/22 mai, următoarea însemnare: „Prințul Carol a făcut o alegere foarte fericită numind pe Lascăr Catargiu prim-ministru. Din primul moment, omul acesta, care poartă pecetea unei vrednicii pline de bunăvoință și este demn de toată încrederea, a făcut cea mai bună impresie asupra lui. Întreg felul de a fi al acestui bărbat, nicidecum înaintat în vârstă, respiră liniște și prudență. *Deoarece a trăit mai mult în cuibul său propriu decât în centrele apusului european*, n-are rutina și strălucirea lui Ion Brătianu, dar este însuflețit de aceeași iubire de patrie ca și acesta. Atât numai că, fiind mare deosebire de fire și de convingeri între dânșii, și această iubire se manifestă la ei în chipuri cu totul diferite. Pe când liberalul Brătianu, conform ideilor parlamentarismului modern francez, așteaptă mântuirea de la hotărârea poporului însuși asupra soartei sale și voiește să acorde influență asupra guvernului țării unor pături cât se poate de largi ale poporului, Catargiu, mai liniștit și mai practic, are ca țintă principală înființarea unei administrații sistematic organizate" (*Memoriile regelui Carol I,* vol. I, p. 64–65). Contrastul dintre această caracterizare și afirmațiile din scrisoarea către Hortense Cornu, citată mai sus, nu mai trebuie, desigur, subliniat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

THE FIRST GOVERNMENT OF THE FOREIGN PRINCE (11/23 MAY – 13/25 JULY 1866): SYNTHESES, NOTES, REVALUATIONS
(Summary)

Keywords: Lascăr Catargiu, regime change, political crisis, 1866 constitution, "Jewish question", Iași, cholera epidemic.

The first government of the reign of Carol I was led by the conservative Lascăr Catargiu. Politically, it was a continuation of the coalition between the conservatives, radicals and moderates around Ion Ghica, that had governed the Romanian state after the coup of 11/23 February 1866. The foreign policy of the cabinet revolved around the attempt to convince the Suzerain Power (Turkey) and the European Guarantor Powers to accept the new state of affairs in the Romanian Principalities. Its domestic policy was, on the other hand, dominated by the debates around the project of the new Romanian Constitution, the financial situation, the "Jewish question", the state of things in the former capital of the Moldavian Principality (Iași) or the cholera epidemic. The Constitution was adopted during the administration of Catargiu. However, the settlement of other issues was delayed; some of them, like the problem of the compensations promised to the city of Iași, were never fully solved. The authority of the prime minister was limited by the character of his government (a coalition between very different political factions) and by the lack of stability in the public administration. The development of the "Jewish question" or the result of the debate regarding the Iași compensations were serious political defeats for Catargiu. Nevertheless, the former prime minister kept his prestige among conservatives: almost five years later, he returned to power, leading a much more enduring and politically successful government.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI CHIPER[*]

REVIZIONISM ISTORIC MOLDOVENESC. CAZUL RĂZBOIULUI DE INDEPENDENȚĂ

La începutul anului 1895, deputatul ieșean conservator A. C. Cuza depunea în Adunarea Deputaților proiectul unei legi de acordare a unei pensii lui Grigore al Lucăi, fost sergent în Regimentul 16 Dorobanți (Botoșani), căruia îi atribuia meritul de a fi smuls un fanion de luptă otoman în timpul cuceririi redutei Grivița 1 (30 august 1877). Anual, în Adunare, se votau sute de pensii, dar această inițiativă legislativă a generat unul dintre cele mai stânjenitoare momente legislative, guvernamentale și chiar monarhice. O simplă pensie, sau mai exact spus motivația ei, avea potențialul, cât și și intenția, de a rescrie o pagină cu o importantă miză simbolică a istoriei Războiului de Independență: cucerirea redutei Grivița. Nu doar versiunea oficială a statului asupra unui episod al războiului de la 1877–1878 era în pericol de a fi amendată. Într-un mod indirect, erau puse în discuție cariera și onoarea generalului Alexandru Candiano-Popescu – comandantul Batalionului 2 Vânători, fost adjutant al regelui Carol I –, acuzat că a subtilizat steagul în mod oneros de la adevăratul erou pentru a-l folosi în beneficiul propriei cariere. Pentru opinia publică, generalul liberal risca să devină o exemplificare a „furtului de glorie" utilizat ca practică în armată – mijloc imoral prin care cei înalți în grad erau recompensați pentru faptele de eroism ale celor din subordine ori când patria era ingrată față de sacrificiile cetățenilor de rând. Scandalul mai putea avea implicații în relațiile externe cu Rusia, fiindcă o posibilă răsturnare de situație ar fi putut genera un incident de politică externă legat de contextul în care țarul Alexandru al II-lea ajunsese să decoreze niște impostori cu cea mai importantă distincție militară rusească – „Crucea Sf. Gheorghe". În subsidiar, întreaga afacere aducea în dezbatere istorii concurente și propaga două tradiții comemorative distincte – una valahă și alta moldovenească –, care se revendicau de la același act eroic. Cazul contrapunea versiunile a două armate teritoriale: Regimentul 16 Dorobanți (Botoșani) și Batalionul 2 Vânători (Prahova). Evoluția și contextul evenimentelor ne arată că acest incident politic nu era un act particular de „gelozie miliară", ci răbufnirea unor tensiuni mult mai profunde provenite din cercurile armate moldovenești, peste care au interferat și rivalitățile atroce dintre liberali și conservatori.

Revizionismul implicat de proiectul lui A. C. Cuza atenta la versiunea oficială a statului asupra unui moment simbolic al istoriei Războiului de Independență, afectând deopotrivă imaginea monarhiei și a sistemului de putere de la București. Pentru a înțelege complexitatea și detaliile dosarului este necesară, mai întâi, o lămurire asupra contextului istoriografic și a tradiției de memorializare prin care s-a construit o versiune

[*] Cercetător științific gradul II, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Academia Română – Filiala Iași.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LVIII, 2021, p. 139–179

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

oficială a evenimentelor și a ierarhiei eroilor de război. Orice război are nevoie de legende pentru a susține moralul trupelor și a societății, iar eroii militari joacă un rol semnificativ în imaginarul națiunilor moderne. În campania militară din 1877–1878, s-a observat „intenția de a se crea o mitologie națională contemporană care să se adauge celei clasice". Așa se explică de ce căpitanului Valter Mărăcineanu i se atribuiau cuvinte precum „Trăiască România", în timp ce era înfățișat înfigând un fanion în reduta otomană de la Grivița, deși el murise înainte de a ajunge la fortificația inamică. Și tot astfel apărea episodul inventat al predării sabiei lui Osman pașa în mâinile colonelului Mihail Christodul Cerchez, capitulare care ar fi fost însoțită de cuvintele: „Mă predau în mâinile micii dar vitezei armate române"[1]. Oricât de deformate ar fi impresiile personale ale participanților, proliferarea narațiunilor false/inventate nu s-a putut realiza fără suportul interesat al unui sistem de propagandă construit mai degrabă intuitiv, dar pliat foarte bine pe așteptările imense ale publicului de acasă, pus în mișcare de cei care ajunseseră în vârful ierarhiei militare.

Context istoriografic și memorialistic

În pofida unor memorii și lucrări cu pretenții academice, istoriografia română nu a avut o istorie critică a războiului scrisă de un istoric timp de jumătate de secol, odată cu apariția lucrării generalului Radu R. Rosetti, *Partea luată de armata română în războiul din 1877–1878* (1926). Lucrările apărute până la data menționată, în special cu caracter memorialistic, aparțin unor militari participanți la război[2] sau au un rol de popularizare[3].

[1] Cornel I. Scafeș, Horia Vl. Șerbănescu, Corneliu M. Andone, Ioan I. Scafeș (ed.), *Armata română în Războiul de Independență 1877–1878*, București, Editura Sigma, 2002, p. 7–8.

[2] *Ută pagină din istoria resbelului poporului român din anul 1877* (1877); *Ută apărare sinceră și desinteresată. Răspuns broșurei Ută pagină din istoria resbelului poporului român din 1877*, Bucureşti, 1879; I. C. Panaitescu, *Fragment din resbelul româno-ruso-turc*, Bârlad, 1879; Serghie Voinescu, *Les combats de retranchements*, București, 1879; St. Georgescu-Sergent, *Memorii din timpul răsboiului pentru independență 1877–1878*, București, Carol Göbl, 1889; General I. Cotruț, *Memoriu pentru a servi la istoria Răsboiului Independenței*, Bucureşti, Tipografia Al. Lefteriu & G. Ispășescu, 1895; Locot.-colonel Căplescu, *Amintiri din răsboiu (1877–1878)*, București, Stabilimentul Grafic Alber Baer, Fabrică de Cartoane, 1908; Colonel Cristache Crăiniceanu, *Impresiuni din războiul 1877–1878*, București, Tipografia G. A. Lăzăreanu, 1908; Căpitan Mihail Dimitrescu, *Amintiri și episoade din Resbelul pentru Independență, cu o privire retrospectivă asupra desvoltărei armatei române de la 1859*, cu o prefață de I. Nenițescu, București, Tipografia Gutenberg, 1893; Șt. I. Fălcoianu, *Istoria răsboiului din 1877–78 (ruso-româno-turc). Curs profesat la Școala superioară de războiu*, București, Tipografia „Voința Națională", 1895; Căpitan Damian Gheorghe, *Istoria resboiului ruso-româno-turc din 1877–78*, București, Tipografia Dreptatea, 1898; Căpitanul Ioan Ștefănescu, *Studiu critic asupra resboiului ruso-româno-turc 1877–1878*, București, Tipografia și Fonderia de Litere „Thoma Basilescu", 1902; I. Gărdescu, *Răsboiul ruso-turc din 1877–78 în Peninsula Balcanică*, traducere de locot.-col. I. Gărdescu, București, L'Indepéndance Roumaine, Albert Baer, 1902–1910; General Sc. Scheletti, *Adevărul istoric asupra Plevnei (1877–78)*, Iași, Tipografia H. Goldner, 1911; Gheorghe Calmuțchi, *30 august 1877. Adevăratul erou Grigore Ioan al Lucăi. Comuna Salcea jud. Botoșani. Reg. 16 comp. III Burdujeni*, Iași, Tipografia „Noua", 1912; Dr. Gh. Sabin, *Amintiri din Războiul Independenții*, București, Editura Minerva, 1912; General Alexandru M. Fălcoianu, *Amintiri din războiul ruso-româno-turc din 1877–1878*, București, Institutul de Arte Grafice C. Sfetea, 1912; General Candiano Popescu, *Răsboiul neatârnării. Asaltul și luarea Griviței*, București, Editura „Flacăra", 1913; Căpitan Titus Frideric Mayer, *Serviciul sanitar în campania din 1877–79*, București, Tipografia „Universală", 1915; Col. Gheorghe Em. Lupașcu, *Amintiri din războiul independenții*. 1877–1878, București, Tipografia „Cultura", 1915; Col. I. Manolescu, *Războiul româno-ruso-turc din 1877. Studiu sumar al tuturor operațiunilor însoțit de hărți, chrochiuri și schițe*, ediția a II-a, București, Tip. „Răsăritul", 1921; Jean Lahovary, *Souvenirs d'un volontaire de l'armée Roumaine (Plevna, 1877)*, préface par la Princesse Bibesco, Bucarest, Cultura Națională, 1925.

[3] G. Coșbuc, *Povestea unei coroane de oțel*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Gobl", 1899; idem, *Războiul pentru neatârnare, povestit pe înțelesul tuturor*, București, Tipografia Gutenberg, 1899; N. D. Popescu, *Istoria resbelului româno-ruso-turc 1877–1878*, 2 vol., București, Socec, 1879.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În perioada la care ne referim, ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, existau două narative concurente privind așa-numitul „patrimoniu de onoare" al războiului. Primul tipar narativ, oficial, reprezentat de volumele lui Theodor Văcărescu, *Luptele românilor din resbelul din 1877–1878*, vol. I–II (1886–1887), avea o funcție de proiectare a puterii militare a statului român și de legitimare a suveranului său. Lucrarea reprezenta o cronică oficioasă a Războiului de Independență, iar statutul lui Văcărescu, mareșal al Curții și un om de bază în arhitectura puterii lui Carol, era similar unui cronicar ce redactase după o rețetă aproape medievală o legendă despre actele de vitejie ale suveranului și supușilor săi. În fond, Văcărescu era un aghiotant, un supus al regelui, într-o relație de subordonare directă față de putere. Așadar, nu puteam vorbi de opera unui istoric, cu perspectivă critică, nici de utilizarea unui instrumentar intelectual și metodologic insensibil la interesele de legitimare a puterii, deși opera a fost premiată de Academia Română. Văcărescu o și recunoaște în introducere[4]:

> Era de datoria [mea – n.n.] ca în fruntea acestei scrieri să pun, ca respectuos omagiu, numele înaltei Căpetenii a oștirii pe care dânsul a condus-o la isbândă, și a sciut că dacă Domnii cei mari întemeiază împărățiile și fac mărirea națiilor, acestea, la rândul lor, asigură drept recunoscință celor ce se identifică cu dânsele și le împlinesc aspirațiunile, gloria și nemuritor nume în istorie[5].

În lipsa altei lucrări, *Luptele românilor* a fost omologată imediat unei versiuni oficiale a statului român despre trecutul apropiat, „sancționate" chiar de suveran.

Pe lângă această inițiativă personală, exista și un demers instituțional al statului. Ministerul de Război înființase în toamna anului 1878 o comisie formată din mai mulți ofițeri superiori, foști participanți la evenimente: generalul Gheorghe Manu – președinte, generalul Gheorghe Slăniceanu, coloneii Ștefan Fălcoianu și Anton Berindei, ajutați de un număr de scriitori[6]. Din comisie a mai făcut parte și colonelul Eraclie Arion, dar acesta se retrăgea, apoi era atașat căpitanul Balan Temistocle ca secretar al comisiei și lt. colonelul Scarlat Scheletti. La baza documentării stătea arhiva armatei de operațiuni din Bulgaria, cu istoricul regimentelor și registrele operațiunilor militare. Din comisie lipsea un istoric de profesie, criteriul numirilor fiind exclusiv cunoașterea evenimentelor la care cei din comisie participaseră direct, din poziții decizionale. Generalul Slăniceanu, de altfel, sesiza postura „delicată", bănuiala de neînlăturat asupra propriei persoane că ar avea un „interes direct în expunerea faptelor" din Ministerul de Război tocmai asupra unei epoci când se afla în fruntea acelei instituții. Era, evident, o stare de incompatibilitate între postura de „decident" și „istoric"[7] din care Slăniceanu încearcă să se recuze, printr-o cerere respinsă de Gheorghe Manu[8].

---

[4] „N-așteptați a afla aici o operă technică și specială. Pentru a compune asemenea lucrare lipsesc încă nu numai isvoare numeroase, documente, date, relațiuni și monografii ale diferitelor corpuri care au luat parte la luptele din Bulgaria, nepublicate încă, dar îmi lipsesc, mie personal, acea înaltă competență și autoritate ce comportă alcătuirea unui adevărat istoric tactic și strategic al resboiului susținut de armata noastră în 1877–1878" (vezi T. C. Văcărescu, *Luptele românilor din resbelul din 1877–1878*, vol. I, București, Editura Tipografiei Curții Regale, 1886, p. I).

[5] *Ibidem*, p. III.

[6] V. Mihordea, *Comisia de redactare a lucrării „Istoricul Războiului Independenței de mai mulți ofițeri" (1878)*, în *SRdI*, anul X, nr. 5, 1957, p. 175–181.

[7] *Ibidem*, p. 178.

[8] Vezi și Nichita Adăniloaie, *Războiul pentru independență reflectat în istoriografia românească din secolul trecut*, în *RdI*, tomul 28, 1975, nr. 5, p. 689–708.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rezultatul lucrărilor comisiei se concretizează în 1887 într-un prim volum din *Istoricul Războiului Independenței de mai mulți ofițeri*, iar părțile a doua și a treia apăreau în 1898, cu o întârziere care a generat nemulțumiri printre foștii combatanți[9]. Așadar, avem realitatea unui grup de militari de carieră care scriu despre ei înșiși și despre faptele lor de vitejie. Rezultatul a fost inevitabil un *pattern* narativ la granița memoriilor personale, pe firul cărora erau inserate documente oficiale emise de armată, organizate, selectate și structurate potrivit viziunii lor de participanți. Consecința unei „istorii oficiale" a războiului – cu informații filtrate propagandistic prin intermediului comandamentelor militare – a fost că opiniei publice românești i se livra un panteon de viteji, într-un mixaj plin de emoție, al sentimentul sacrificiului și al împlinirii naționale. Erau făcute ierarhii, inventați eroi, șterși din prim-plan contributori, în timp ce această presiune normativă controlată de sus făcea ca în ungherele armatei să izbucnească virulente invidii și adversități personale[10]. Istoriografia propagandistică degenera într-o mitologie politică clădită în jurul figurii lui Carol I, cu rol legitimant, bazată pe un control strict al informațiilor despre război, fiindcă, implicit, era un discurs al statului în fața arenei europene. Un discurs despre forța statului, care voia să fie recunoscut. În același timp, era o soluție cosmetizată, din care fuseseră înlăturate detaliile, aspectele negative ori stânjenitoare despre erorile de comandă și lipsa de experiență, toate informațiile deranjante ale campaniei. Era firesc, în fața acestei istorii a războiului, să apară obiecții. Nu erau doar de metodă istorică, ci una de autoritate. *Istoricul războiului* ajungea, în fond, un discurs exclusiv al puterii, un produs al *establishmentului* politic și militar românesc.

Narativul moldovenesc

Al doilea versant narativ, pe care-l vom denumit generic „al moldovenilor", nu era atât concurent celui oficial (nu-și propunea, de exemplu, să sape la piedestalul regelui Carol I sau să nege actele de vitejie ale armatei române în ansamblu), cât o formă de „patriotism moldovenesc", care contesta „valahizarea" istoriei naționale, mai exact acuza excluderea moldovenilor din ceea ce reprezenta patrimoniul de onoare al războiului. Elementele constitutive ale acestei percepții erau structurate pe mai multe direcții discursive: 1) trupele teritoriale din Moldova au fost împinse la sacrificiu în linia întâi, în timp ce unitățile militare din Muntenia, în special cele din București și împrejurimi, fuseseră menajate și utilizate cu precădere la misiuni de pază, de recunoaștere și escortări; 2) erau puse sub semnul întrebării statisticile oficiale privind numărul morților atribuiți regiunii de la nord de Milcov; 3) în ciuda sacrificiului uman simplu de constatat, cei care au fost răsplătiți cu onoruri, avansați pe nedrept, erau ofițeri „farsori", precum Alexandru Candiano-Popescu, apropiat al ocultei liberale și intim al primului ministru Ion C. Brătianu; 4) finalmente, substituirea unui erou moldovean al luptei de la Griviția din 30 august 1877 cu unul muntean.

[9] În dezbaterile Adunării din 13 ianuarie 1881, Nicolae Ionescu îl interpela pe generalul Gheorghe Slăniceanu, ministrul de Război, în legătură cu stadiul redactării acestui istoric și a întârzierii lui. Generalul spunea despre războiul din 1866 între Austria și Prusia, care a durat opt săptămâni, că a apărut un istoric peste cinci ani; istoricul războiului din Franța și Germania din 1870, care a durat cinci luni, a fost publicat peste opt ani. Stadiul era următorul: o comisie lucra la el de aproape doi ani și era redactat mai bine de jumătate. Slăniceanu cerea „moderație" pentru a lăsa timpul să mai judece faptele militare. Vezi *MOf*, nr. 9, 14/26 ianuarie 1881, p. 171–174.

[10] Sc. Scheletti, *op. cit.*, p. 155. Generalul moldovean participase la redactarea *Istoricului*, dar ulterior ținea se ia distanță față de acuratețea și credibilitatea celor scrise: „Atât istoricul român (scris de mai mulți ofițeri), cât și cel publicat de colonelul T. Văcărescu prezintă luarea Griviței cu totul fantastică, mai cu seamă când e vorba de acțiunea pozitivă a trupelor ruso-române în lupta zilei".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prima direcție a acestui narativ era susținută, uneori la scenă deschisă, de însuși Mihail Kogălniceanu. Politicianul moldovean afirma că ieșenii dăduseră cu asupra de măsură dovadă de vitejie și patriotism în Războiul de Independență prin Regimentul 13 Dorobanți (Iași–Vaslui) și Regimentul 16 Dorobanți (Botoșani), pe când bucureștenii n-au fost la Plevna, fiindcă nu „s-a voit să se vadă pe ulițele Capitalei hainele negre ale văduvelor și orfanilor căzuți pe câmpul de bătaie, precum le-au văzut Ieșenii, Hușenii, Vasluienii și Sucevenii”[11]. Kogălniceanu nu făcea decât să vehiculeze o opinie larg răspândită în cercurile militare moldovenești: recruții din această regiune au fost repartizați în unele dintre în cele mai riscante și sângeroase operațiuni conduse de armata română, în timp ce bucureștenii fuseseră alocați preponderent la servicii de pază și observație. Aluzia lui Kogălniceanu făcea trimitere și la alte mărturii din partea unor comandanți, precum aceea a generalului I. Cotruț, conform căruia în timpul războiului se observaseră „slăbiciuni” la recruții din București, contingentele urbane fiind considerate „fără valoare militară”[12], de aceea fuseseră preferate în atacuri trupele recrutate de la sate. Chiar istoricii care ulterior au urmărit să-i găsească pe bucureștenii care plătiseră „tributul de sânge” au trebuit să-i numere pe degete. Rezumând, Capitala a avut numai 36 de morți dintr-un total de 4 247 în ansamblul țării, adică 0,84%[13].

Dar fondul acestei contestări aparținea, cum vom vedea, unor combatanți moldoveni, ofițeri cu funcții de comandă, care au pus sub semnul întrebării numărul morților atribuiți părții de la nord de Milcov, fie plecând de la propriile constatări, fie observând lacunele versiunilor oficiale ale autorităților militare reflectate în *Istoricul războiului de Independență* sau în *Luptele românilor în resbelul din 1877–1878*. Moldovenii acuzau că muntenii furaseră prim-planul recunoștinței opiniei publice prin organizarea propagandei de război, care supradimensiona eroismul muntean și-l minimiza pe cel moldovenesc. Cât de justificate sau de închipuite erau motivele acestei autovictimizări a ofițerilor moldoveni în raport cu Bucureștiul? Pentru a avea un răspuns, trebuie să clarificăm câteva aspecte asupra cărora istoriografia oferă informații incomplete, disparate sau confuze: 1) Din ce județe/regiuni/unități de luptă au provenit cele mai multe victime (morți și răniți) în raport cu cele mai importante lupte desfășurate în război; 2) Cine s-a aflat pe lanțul de comandă care a decis repartizarea trupelor în atac într-un anumit moment și care au fost rațiunile/circumstanțele în care s-au dat ordinele de luptă; 3) Cum au fost recompensate simbolic unitățile de luptă și comandanții trupelor (prin avansări) din Moldova și Muntenia – aspect care a fost unul dintre cele mai persistente motive de invidie și răfuieli.

Repartizarea teritorială a morților și dispăruților ne arată că Moldova, cu maxim 34% din populația totală țării[14], a fost în mod real suprareprezentată sub raportul numă-

[11] *DAD*, nr. 75, 18 aprilie 1889, p. 1346.

[12] General I. Cotruț, *op. cit.*, p. 24.

[13] Al. Duțu, *Bucureșteni pe câmpul de luptă*, în Beatrice Marinescu, Aurel Duțu, Șerban Rădulescu-Zoner (ed.), *Bucureștiul și epopeea independenței 1877–1878*, București, Editura Academiei RSR, 1978. Autorul susține că orașul București, „cel mai puternic centru demografic al țării”, a avut în cifre absolute și cel mai mare număr de soldați și de ofițeri morți sau răniți, în timpul campaniei din 1877 și 1878 (p. 116), manipulând într-un mod abil cifrele prin excluderea județelor din discuții. „Cele mai mari pierderi” se refereau la numai 36 de soldați din București (10 ofițeri, 4 sergenți, 2 caporali și 20 soldați), pierderi care se încadrează ca pondere demografică între mediile orașelor: Iași – 11, Craiova – 10, Botoșani – 10, Ploiești – 14, Râmnicu Sărat – 9, Bacău – 9 etc. (vezi *op. cit.*, p. 129).

[14] În 1859, recensământul indica o populație de 1,325 milioane (din 3,864 milioane), inclusiv județele din sudul Basarabiei. Vezi Leonida Colescu, *Recensământul general al Populațiunii României*, București, Institutul de Arte Grafice „Eminescu”, 1905, p. XX. După unire, până în 1899, dinamica demografică înregistrată în Moldova

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rului de morți înregistrați în război. Există două mari statistici, în tabele sistematizate, acceptate și folosite ca surse referitoare la pierderile armatei române de la 1877–1878. Prima, pusă în circulație în 1898, în *Istoricul războiului din 1877–1878*[15], indica un număr de 2 111 morți. Această sursă, cu mici diferențe, este însușită de autorități și folosită până și în prezent de instituții ale statului român, cum ar fi Oficiul Național pentru Cultul Eroilor[16]. Dintre soldații decedați înregistrați (1 928 cu domiciliul precizat) în această statistică 24% sunt din Oltenia, 32% din Muntenia și 44% din Moldova[17].

A doua cifră autorizată – 4 247 morți –, pe care istoricul Radu R. Rosetti o considera mai aproape de adevăr, este cea înregistrată în *Tabela de ostaşii morţi în războiul din 1877–78*, publicată de Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice[18], în urma unei anchete desfășurate în județe prin intermediul revizorilor școlari și a învățătorilor. Statistica din *Tabelă* o confirmă procentual pe cea din *Istoric,* cu mici diferențe: din Oltenia au provenit 26% din numărul total de soldați morți, Muntenia – 32%, Moldova – 42%.

Între cele două tabele există deosebiri semnificative. O diferență, care privește județele Botoșani și Dorohoi, a fost expusă de Sergiu Balanovici. În tabelul din 1898, județul Botoșani avea numai 55 și județul Dorohoi – 17 morți, în tabelul Ministerului Cultelor Botoșani avea 146, iar Dorohoi – 108[19]. Asemenea realități, cunoscute și semnalate de comandanții unităților de luptă din război din Moldova încă de la 1877, au alimentat o memorialistică revizionistă în rândul foștilor combatanți. Direcția viza contestarea statisticilor oficiale, a datelor apărute în „Monitorul Oficial" sau în diferite lucrări, pe motiv că erau fie incomplete, fie ascundeau cu bună știință adevăratele cifre pe Moldova, diminuând sacrificiul regimentelor moldovene și exagerându-l pe al unităților de luptă din Muntenia.

Pe lângă inexactitatea statisticilor publicate tardiv, unii ofițeri moldoveni își manifestau convingerea că fuseseră împinși în față, la sacrificiu, părere preluată, cum am văzut, și de Mihail Kogălniceanu. Opinia se născuse mai ales în urma pierderilor survenite în prima parte a campaniei militare în zilele de 27 august, 30 august, 6 septembrie, 6 octombrie în asalturile sângeroase împotriva redutelor Grivița 1 și Grivița 2. Aceste lupte au fost responsabile de provocarea unui număr enorm de victime într-un timp foarte scurt, pe fondul unor greșeli de comandă, de coordonare și de organizare venite din partea Marelui Stat Major. Din cauza organizării unei recunoașteri superficiale a

a fost de numai 39%, inferioară celei din Muntenia (68%) și Oltenia (45%). Vezi idem, *Analiza rezultatelor recensământului general al populației României de la 1899*, cu o prefață de Sabin Manuilă, București, Institutul central de statistică, 1944, p. 35–38.

[15] Vezi *Tablou nominal al ostaşilor români morţi pe câmpul de luptă şi dispăruţi în resboiul pentru independenţa ţării din 1877–1878,* în *Istoricul războiului din 1877–1878. Participarea României la acest război. Lucrarea făcută de mai mulți ofițeri,* București, Institutul de Arte Grafice „Carol Gobl", 1898, p. CCXVIX–CCCXLIII.

[16] Vezi Oficiul național pentru cultul eroilor (http://once.mapn.ro/pages/view/94); vezi și Ministerul Apărării Naționale (https://data.gov.ro/ro/dataset/cfb10421-f7d8-4317-b10f-dbb0cafc4870/resource/6a63ccda-b774-4a8b-bf2b-7f1d1bc2e06a), site-uri consultate la 5.10.2021.

[17] Între județe existau mari diferențe: Dolj – 100, Gorj – 55, Mehedinți – 174; Olt – 41; Vâlcea – 36; Bacău – 53; Botoșani – 55; Bârlad – 1; Cahul – 3; Covurlui – 27; Dorohoi – 17; Fălciu – 27; Iași – 93; Ismail – 5; Neamț – 68; Putna – 114; Roman – 32; Suceava – 156; Tecuci – 113; Tutova – 43; Vaslui – 55; Argeș – 20; Brăila – 59; Buzău – 76; Dâmbovița – 50; Ialomița – 10; Ilfov – 77; Muscel – 46; Prahova – 96; R. Sărat – 66; Romanați – 54; Teleorman – 89; Vlașca – 27.

[18] General Radu Rosetti, *Partea luată de Armata Română la Răsboiul din 1877–1878*, București, Cultura Națională, 1926, p. 96 și 156; *Tabela de ostaşii morţi în războiul din 1877–78*, publicată de Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, 1899.

[19] Sergiu Balanovici, *Un document privind eroii Războiului pentru Independența României*, în „Acta Moldaviae Septentrionalis", XI, 2012, p. 144–151.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

terenului de luptă[20], nu s-a știut de existența a două redute – Grivița 1 (Kanlî-tabia) și Grivița 2 (Baș-tabia), care acționau coordonat și se apărau reciproc; ordinele confuze[21] au trimis trupele în atac fără un plan clar, fără susținerea artileriei, fără sprijinul trupelor de rezervă, care au asistat neputincioase la nimicirea celor din față. Erorile și lipsa de pregătire au fost ascunse prin efortul autorităților militare de a prezenta, în schimb, opiniei publice românești succese de pe front prin intermediul propagandei și prin trimiterea unor trofee de război – trei tunuri și un fanion de luptă turcesc – în București.

În luptele marcate de grave erori, principalele trupe aruncate în luptă la Grivița în intervalul august–octombrie erau recrutate din regiunea Moldovei. Cum s-a întâmplat acest lucru? Istoricul Radu R. Rosetti menționa uzanța de a se rupe, a se amesteca și de a se forma unități ad-hoc. Dar la Grivița acest aspect a căpătat o dimensiune fără precedent din varii motive: nu toți comandanții erau pregătiți și nici nu inspirau încredere, nici trupelor, nici superiorilor ierarhici; exista o concurență cu experimentata armată rusă, care privea tânăra armată română cu o superioritate sfidătoare. Ca să-și dovedească eficacitatea, comandanții de divizie au ales acele unități ai căror șefi prezentau destoinicie și încredere că puteau avea sorți de izbândă în luptă[22]: batalioane din diviziile 3 și 4 ale armatei de operații. Unitățile selectate din Divizia 3 erau formate scriptic în proporție de 50%–50% din trupe din Moldova și Muntenia: în linia I-a era plasat Batalionul 1 din Regimentul 10 Dorobanți (Putna), urmat de Batalionul 1 din Regimentul 8 de linie (Buzău). Deși Regimentul 8 Linie figura la Buzău, aproximativ jumătate dintre soldați erau recrutați din județele Moldovei și din sudul Basarabiei[23], astfel încât cifra reală a moldovenilor din Divizia 3 implicați în atac atingea, mai probabil, 75%. Aceasta face ca, în memorialistica ofițerilor moldoveni, Regimentul 8 Linie să figureze tot ca unul „moldovenesc”[24]. Partea a doua a coloanei era formată din Batalionul 2 din Regimentul 10 Dorobanți (Putna) și Batalionul 2 din Regimentul 8 Linie (Buzău)[25].

În schimb, unitățile din Divizia 4, cele care au reușit să ocupe reduta Grivița 1, erau scriptic în proporție de 75%, în ultima fază a luptei chiar de 80%, formate din trupe moldovenești: în linia I se afla Batalionul 2 Vânători (Prahova), condus de maiorul de miliție Alexandru Candiano-Popescu, urmat de batalioane moldovenești – Batalionul 1 din Regimentul 16 Dorobanți (Botoșani); Batalionul 2 din Regimentul 5 Linie (Iași) și Batalionul 1 din Regimentul 14 Dorobanți (Putna). După trei atacuri respinse cu mari pierderi, la al patrulea atac era adăugat un batalion din Regimentul 15 Dorobanți (Roman) de la rezervă[26]. Cu sprijinul determinant al unor trupe rusești, batalioane din regimentele „Arhanghel Gorod” și 18 „Vologda”, se reușea luarea redutei Grivița, împlântându-se steagul Regimentului 14 Dorobanți pe parapet și erau capturate trei tunuri și un steag. În redută era o învălmășeală totală, un amestec nemaivăzut de trupe. Prima încercare de a pune ordine a fost să se scoată din redută soldați, nelăsându-se decât câteva companii din Regimentul 14 Dorobanți. Cu toate acestea, onoarea acelei zile a fost atribuită preponderent Batalionului 2 Vânători Prahova, căruia i s-au ridicat monumente decorate cu trofee și i s-au decorat drapelul cu marele cordon al ordinului „Steaua României”.

[20] General Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 50–52; Sc. Scheletti, *op. cit.*, p. 138–141.

[21] Cornel I. Scafeș *et al*., *op. cit.*, p. 67, 72.

[22] General Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 53.

[23] A se vedea *Tabela de ostaşii morţi în războiul din 1877–78*.

[24] Căpitan N. Codrescu, *Din păcatele trecutului sau după 24 de ani. Memoriile unui veteran din războiul de neatârnare*, vol. I, Botoșani, Tip. Moderna, 1901/1902. p. 108.

[25] *Istoricul*, p. 105–106. Vezi *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. VI *(1 septembrie 1877 – 15 octombrie 1877)*, București, Editura Academiei RPR, 1953, p. 459–460.

[26] *Ibidem*, p. 56–57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Chiar la jubileul de 25 de ani, în ziua de 10 mai 1902, numai acelui batalion i se făcea cinste, pe când celorlalte batalioane nu[27].

Care au fost motivele pentru care o parte a comandanților moldoveni au apreciat că fuseseră împinși în față, în prima linie, la sacrificiu? Și cum au fost repartizate pierderile? O parte a virulenței moldovenești fusese cauzată în special de prestația colonelului Iacob Lahovari[28], șeful Secției de operațiuni a Marelui Cartier general, căruia i se atribuia incompetența și lipsa de sentiment al datoriei în pregătirea asaltului asupra redutei Grivița. Lahovari și Constantin Brătianu[29], de la serviciul topografic, întocmiseră eronat harta câmpului de luptă, fără o recunoaștere prealabilă pe teren, deci fără să cunoască existența a două redute, Grivița 1 și Grivița 2. În consecință, Divizia 3 fusese trimisă pe căi piezișe la o altă redută decât cea vizată (se va confirma că era Grivița 2) „ca pe un cârd de vite dus la abator", spune Nicolae Codrescu, lăsând-o la voia întâmplării, fără a fi susținută de rezerve sau de artilerie în sprijinul atacului – ceea ce a dus la un dezastru[30]. Unitățile Diviziei 3 au fost respinse și s-au retras cu mari pierderi: 11 ofițeri morți și 15 ofițeri răniți, 683 de soldați morți și răniți[31].

S-au realizat tot felul de statistici privind pierderile umane, încercând să se clarifice datele haotice puse la dispoziție de autoritățile militare în această primă perioadă a războiului. Generalul Al. Cernat, comandantul armatei de operații, într-un comunicat către mareșalul Curții, Th. Văcărescu, din 13 septembrie 1877, cerea să se ratifice informațiile apărute până atunci din „Monitorul Oficial", cifra corectă a morților și a răniților din 30 și 31 august fiind de 1 975 (din care 1 182 răniți și 793 morți și dispăruți[32]). Dar, în memoriile sale, tot Cernat afirmă că unitățile române care au participat la bătălia de la 30 august au pierdut 2 800 de oameni, morți și răniți[33]. *Istoricul războiului* susținea că, între 20 august și până la 31 august 1877, deci în acțiunile celei de a treia bătălii a Plevnei, armata română a pierdut 3 000 de oameni[34]. Căpitanul Titus Frideric Mayer, medic militar, arăta că „lupta de la Grivița a dat mai mulți morți decât răniți" (1 335 de soldați uciși, 1 176 de răniți), în total 2 511 soldați și ofițeri uciși sau răniți[35]. Aceleași cifre cu pierderile suferite de diviziile 3 și 4 erau oferite de Candiano Popescu[36]. Istoricii militari au convenit că cifrele căpitanului Mayer erau cele mai precise: împreună, în două zile de luptă, diviziile 3 și 4 au pierdut 19 ofițeri morți și 34 ofițeri răniți, 2 511 soldați morți și răniți[37]. (Comparativ, pierderile armatei țariste erau de 197 de ofițeri morți și

[27] N. Codrescu, *op. cit.*, p. 629–630.

[28] Și Candiano îl făcea responsabil (General Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 33–35).

[29] Vezi, în acest sens, și Constantin Z. Boerescu, *Memorii din campania 1877–1878*, ediție îngrijită de Pârvu Boerescu, prefață de Petre Otu, București, Editura Corint, 2003, p. 87–88.

[30] N. Codrescu, *op. cit.*, p. 628–629. *Istoricul războiului* ascundea greșeala punând-o doar pe seama informațiilor imprecise furnizate de schițele topografice rusești. Vezi Constantin Z. Boerescu, *Memorii din campanie. 1877–1878*, ediție îngrijită de Pârvu Boerescu, prefață de Petru Otu, București, Editura Corint, 2003, p. 88; vezi și General Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 60.

[31] General Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 55–56.

[32] *Documente*, vol. VI, p. 199–200. Cifra era preluată și de Dan Berindei, Leonida Loghind, Gheorghe Stoean (ed.), *Războiul pentru independență națională. Documente militare*, București, Editura Militară, 1971, p. 397.

[33] General Al. Cernat, *Memorii. Campania 1877–1878*, București, Editura Militară, 1976, p. 13.

[34] *Istoricul războiului*, p. 531.

[35] Titus Frederic Mayer, *op. cit.*, p. 75.

[36] Alexandru Candiano-Popescu, *Amintiri din viața-mi (1867–1898)*, vol. I, studiu introductiv, adnotările, transcrierea textului și îngrijirea textului de Constantin Corbu, București, Editura Eminescu, 1998, p. 223.

[37] General Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 58. Alte cifre din intervalul 26–31 august/7–11 septembrie – 2 564 de militari morți și răniți (19 morți și 34 răniți dintre ofițeri, și 1 335 de morți și 1 176 de răniți din rândurile trupei). Vezi Cornel I. Scafeș, *op. cit.*, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

răniți și 12 471 de soldați morți și răniți, peste 24% din efectivul trupelor angajate în luptă.[38]) Iar acestor pierderi masive ale armatei române li se vor adăuga în scurt timp altele. Numai în atacul eșuat din 6 septembrie asupra redutei Grivița 2, Regimentul 15 Dorobanți a pierdut (morți sau răniți) toți ofițerii și două treimi din efectiv. Pierderile totale erau de 8 ofițeri morți, 14 răniți, și 1 167 de soldați morți/răniți și dispăruți[39]. În două luni de război, Divizia 4 Infanterie, care la trecerea Dunării avusese un total de 10 000 de militari, mai dispunea de doar 6 800 de combatanți, iar Marele Cartier General a decis înlocuirea ei cu Divizia 2[40].

Dată fiind componența trupelor aruncate în luptă în această etapă a războiului, pierderile teritorializate se contabilizau covârșitor în dreptul Moldovei. Ceea ce nemulțumea a fost subestimarea inexplicabilă și sistematică a pierderilor regimentelor moldovenești. Căpitanul N. Codrescu, în propriile evaluări, afirma că din batalioanele implicate în lupta de la Grivița doar Batalionul 2 Vânători era muntenesc (adică 2 ofițeri și 90 de soldați morți), restul de 13 ofițeri și 1 038 de soldați morți socotindu-i moldoveni, chiar dacă Regimentul 8 Linie avea soldați cu origine mixtă[41]. Informațiile din aceleași surse oficiale au fost contradictorii pentru contemporani și cei direct implicați. Astfel, Codrescu realiza următoarea comparație[42] între „Monitorul Oficial" din 22 octombrie 1877, rămas ca unică referință până la apariția tabelului din *Istoricul războiului,* o altă sursă la fel de incompletă:

„Monitorul Oficial", nr. 239/22 octombrie 1877			***Istoricul războiului* (1898)**		
Nr. regimentului	Morți	Dispăruți	Morți până la 6 septembrie	Dispăruți	Total morți și dispăruți până la finele campaniei
R 8 Linie (Buzău)	3	155	219	–	219
R 10 Dorobanți (Putna)	103	–	163	–	163
R 5 linie (Iași)	32	33	71	–	130
Bat. 2 Vânători (Ploiești)	97	17	90	–	90
R 14 Dorobanți (Putna)	17	3	24	14	38
R 16 Dorobanți (Botoșani)	28	88	31	–	44[43]
R 15 Dorobanți (Roman)	20	129	110	66	176

[38] General Radu Rosetti, *op. cit.,* p. 58.
[39] Cornel I. Scafeș, *op. cit.,* p. 87.
[40] *Ibidem,* p. 93.
[41] „Sacrificiile tributului de sânge pentru o singură zi se poate vedea destul de clar care parte din țara românească le-au îndurat mai mult", Vezi Codrescu, *op. cit.,* p. 629.
[42] *Ibidem,* p. 299.
[43] În cazul acesta nu fuseseră trecuți nici cei 118 morți pentru ziua de 30 august din istoricul Regimentului 16, cifră verificată de N. Codrescu prin administrația județului și a comunelor din Botoșani, cu extractele mortuare afișate la primării, școli și biserici. Vezi N. Codrescu, *op. cit.,* p. 627.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din acest tabel se poate constata o tendință de a subevalua pierderile regimentelor unităților moldovenești, supraevaluându-se unul singur, Batalionul 2 Vânători, condus de Candiano-Popescu[44], ceea ce a alimentat opinia moldovenilor că era un plan al unor ofițeri munteni de stat major[45] de a „centraliza" patrimoniul de onoare al războiului, „renegând frații de luptă, veștejindu-le memoria, profanându-le mormintele"[46].

Un alt aspect important este cel al decorațiilor conferite unităților de luptă: doar o singură unitate din Moldova, Regimentul 13 Dorobanți (Iași–Vaslui), a fost decorată cu ordinul „Steaua României", din cinci (alături de Batalionul 2 Vânători, Regimentul 4 Linie, Regimentul 6 Linie, Regimentul 9 Dorobanți)[47]. La Grivița, așa cum atesta chiar „Monitorul Oficial" (nr. 200, 3 septembrie 1877), cel dintâi care a intrat în redută a fost Regimentul 14 (Putna)[48], sacrificiile de vieți umane erau incomparabil mai mari în batalioanele din partea Moldovei, ceea ce probează, în opinia autorului, că „valoarea nominală a decorațiunilor drapelelor corpurilor de trupă depinde de gradul de protecțiune și pozițiune geografică"[49]. Putem vorbi de o capitalizare a onorurilor, de o centralizare a lor în funcție de apropierea de putere și de decizia militară, deranjante pentru moldoveni[50].

Propagandă și glorificare

Tot de la Grivița, în asaltul victorios din 30 august, în care s-a reușit cucerirea redutei 1, provine și motivul marii dispute: atunci trupele au reușit să captureze un fanion otoman de luptă. Cine mai exact? Versiunea oficială îi acorda meritul lui Grigore Ioan, prahoveanul din Batalionul 2 Vânători, unitate comandată de maiorul de miliție Alexandru Candiano-Popescu, iar o versiune neoficială, concurentă, moldovenească, a încercat să-l consacre erou pe Grigore al Lucăi din Regimentul 16 Dorobanți (Botoșani).

Setea de succes al armatei române, aflată într-o competiție cu armata rusă, dar plasată și într-un imens orizont de așteptare a opiniei publice românești, a transformat capturarea steagului otoman într-un extraordinar moment propagandistic de război. El era declanșat prin „Monitorul Oficial", publicație în care informațiile de pe front erau, bineînțeles, filtrate de Guvern și de autoritățile militare. De la intrarea în război, propaganda din publicația oficială a statului se fixase pe ideea că românii trebuiau să demonstreze Europei că sunt „o națiune eroică"[51]. După șirul de eșecuri ale armatei ruse, societatea românească afla despre cucerirea de către români a redutei Grivița, în care „soldatul Grigore Ioan, din batalionul al 2-lea de vânători, smulse un drapel turcesc, ucigând pe cel ce-l purta"[52]:

> A doua zi, miercuri 31 august, M.S. Domnitorul inspectă posițiunile pe care înaintaseră trupele în urma bătăliei din ajun. Un detașament de vânători, condus de maiorul milițian

[44] La rândul său, Al. Candiano-Popescu exagera, susținând că înregistrase 231 de soldați morți și răniți din 500 aflați sub comandă, în timp ce Regimentul 16 Dorobanți avea doar 116 morți și răniți. Vezi General Candiano Popescu, *Războiul Neatârnărei*, p. 263.

[45] „Nu e cinstit a dispoia pe unii și a ridica pe ruinele lor pe altul; acestea sînt apucături contrare preceptelor de moralitate și frăție ostășească, de care atât pe câmpul de răsboi cât și în timpurile de pace acel stat major al armatei, nu au dat probe". Vezi N. Codrescu, *op. cit.*, p. 565.

[46] N. Codrescu, *op. cit.*, p. 317.

[47] Cornel I. Scafeș, *op. cit.*, p. 301.

[48] N. Codrescu, *op. cit.*, p. 630.

[49] *Ibidem.*

[50] Vezi o expunere parlamentară în *DAD*, nr. 63, 27 martie 1890, p. 1247–1248.

[51] *Buletin de la teatrul resbelului*, în *MOf*, nr. 200, 4(16) septembrie 1877, p. 5229.

[52] *MOf*, nr. 202, 7(19) septembrie 1877, p. 5360.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Candiano-Popescu, unul dintre ofițerii care condusese trupele noastre la asaltul redutei, veni spre a presenta M.S. Domnitorului, în prezența A.S. I. Marele Duce Nicolae, drapelul luat de la inamic. Soldatul de vânători Grigore Ioan, care cucerise acest trofeu îl azvârli sub picioare ambilor comandanți. Marele Duce, felicitând pe bravul oștean român, îi atârnă de pept Crucea Sfântului George, ear Domnitorul îl decoră cu Steaua României. Trupele ruse, care erau prezente, aclamară cu urale entuziaste pe viteazul vânător[53].

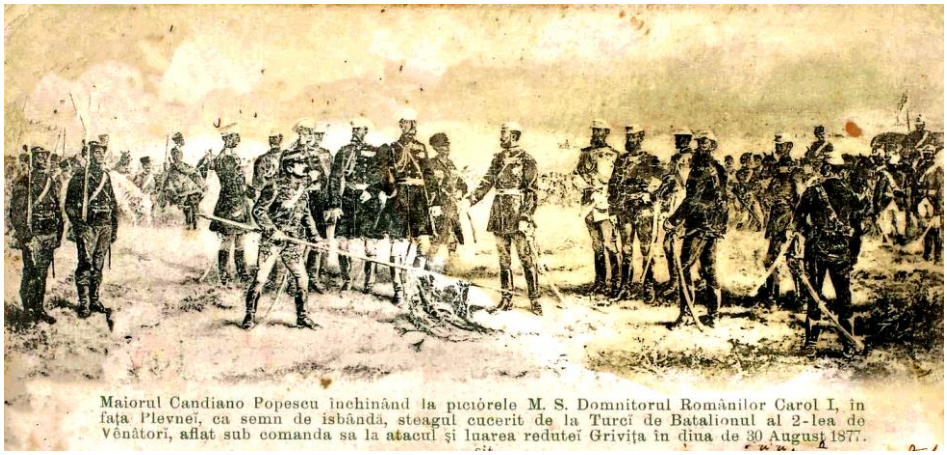

Fig. 1. Candiano închină steagul. Ilustrată poștală.
Legenda: Germanul Friedrich Kaiser, specialist în tematică batailistă, invitat de Casa Domnitoare a României, realizează patru tablouri cu scene ale războiului din 1877, dintre care și: *Maiorul Candiano-Popescu prezentând Prințului Carol I și Marelui Duce Nicolae steagul turcesc capturat la Griviția.*

Potrivit mărturiilor lui Candiano, la 1 septembrie, colonelul Al. Anghelescu, comandantul Diviziei 4, îi ordonase să preia steagul turcesc și, alături de cei trei soldați (Grigore Ion, caporalul Nica Vasile și sergentul Stan Gheorghe) care îl cuceriseră, să îl ducă la Poradium, Cartierul General al lui Carol I. Ofițerul era primit de suveranul român însoțit de Marele Duce Nicolae și de Statul Major. Impresionat, Carol I îl anunța că era dispus să șteargă istoricul relațiilor ireconciliabile dintre cei doi, determinate de episodul Republicii de la Ploiești, și să fundeze o nouă legătură: „Drapelul de față e o punte pe care treci, nu stima mea căci ai avut-o întotdeauna, dar în inima mea", susținea Candiano că i-ar fi spus suveranul[54]. Primea decorația „Virtutea militară" alături de soldați și ordinul să prezinte steagul țarului Alexandru al II-lea, ca demonstrație de vitejie a armatei române în fața unei forțe militare care se dovedise neputincioasă înaintea redutelor turcești (vezi fig. 2).

Primirea la țar a fost o ceremonie militară care-i consacra pe Candiano și pe Ioan Grigore eroi ai momentului. Fiecare dintre soldați primea decorația „Crucea Sf. Gheorghe", iar pălăria găurită de trei gloanțe a soldatului Grigore provoca observația țarului: „Monseg-neur, le chapeau vaut le drapeau". Candiano era felicitat: „Ai comandant un batalion, nu de carne, ci de oțel. L-am privit cum înainta spre redută, fără a da un singur foc; îți strâng mâna, gândindu-mă la viteaza armată română"[55]. El culegea, astfel, nu doar toate onorurile militare posibile, ci împreună cu cei trei soldați și un drapel smuls inamicului

[53] *Partea neoficială*, în *MOf*, nr. 205, 11(23) septembrie 1877, p. 5408.
[54] General Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 73.
[55] *Ibidem*, p. 74.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ajungea noua efigie de vitejie a armatei române (fig. 3). Din acel moment, eroismul lui Candiano și al soldaților din subordine devenea întruchiparea unei legende glorioase ce se dorea valorificată propagandistic. Națiunea însăși era în așteptarea veștilor despre gloria câștigată pe frontul din Bulgaria.

Fig. 2. Steagul otoman Grivița.

Printr-un înalt ordin de zi către armata română dat la Poradim, Carol I ordona ca trofeele luptei din 30 august de la Grivița să fie trimise în Capitală și păstrate ca o „veșnică dovadă a vitejiei armatei românești. Drapelul se va așeza deocamdată în Arsenal, până se va hotărî definitiv locul unde are să se păstreze", două dintre tunuri urmau să fie amplasate de ambele părți ale statuii lui Mihai Viteazul[56], iar unul înaintea unui corp de gardă de la palatul domnesc.

Plecarea pentru ducerea steagului la București avea loc în data de 4 septembrie, iar trofeul trimis acasă avea, în opinia lui Candiano, o semnificație uriașă pentru întreaga lume românească: „Grivița era spărtură în coastele Plevnei; monstrul fusese rănit de Români; steagul turcesc, ce-l duceam în București, avea graiul său: Bucurați-vă, întăriți-vă și nădăjduiți, căci peste puțin biruința desăvârșită va fi cu noi"[57].

Primirea la București din 7 septembrie a fost echivalată unei parade militare victorioase. Armata încă se lupta, dar mesagerii ei, întorși acasă, anunțau iminentul triumf. „Bucureștii se ridicară în picioare", pe străzi se observă un furnicar de oameni, balcoane

[56] *MOf*, nr. 205, 11(23) septembrie 1877, p. 5407.
[57] General Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împodobite cu flori și coroane, iar soldații alaiului triumfal se opriră la statuia lui Mihai Viteazul închinându-i steagul. Constantin Bacalbașa relatează uralele bucureștenilor, florile și micile drapele tricolore aruncate înaintea eroilor[58]. Candiano exulta: prezentarea drapelului devenea, în viziunea sa, una dintre cele mai scumpe zile ale redeșteptării naționale, alături de 24 ianuarie și 10 mai. Cei trei soldați eroi erau acoperiți de urale și primeau din partea autorităților ceasuri de aur. Steagul era înfățișat Doamnei Elisabeta și apoi depus la arsenalul Armatei[59]. La Teatrul cel Mare (Teatrul Național) avea loc o reprezentație festivă, la finalul căreia pe scenă apăreau eroii de la Grivița, în aclamațiile asistenței, între care se aflau femei ce-și smulgeau giuvaierele și le aruncau pe scenă[60].

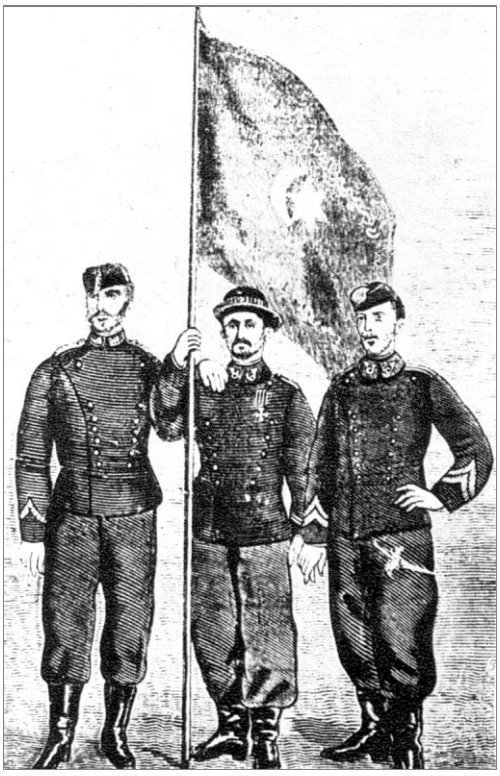

Fig. 3. „Războiul", 18 septembrie 1877.
De la stânga la dreapta: soldații Gheorghe Stan, Grigore Ion, caporalul Nica Vasile.

„Războiul", nr. 48, 9 septembrie 1877, îi face lui Grigore Ion un amplu portret, prezentând „contextul capturării steagului"[61], dar beneficiarul politic al acestui act de

[58] Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. I (1871–1877), ed. a II-a revăzută și întregită, ediție îngrijită și note de Aristița Avramescu și Tiberiu Avramescu, București, Editura Humanitas, 2013, p. 376.
[59] General Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 76. Vezi și Constantin Corbu, *Operațiunile armatei române în prima parte a Războiului de Independență (aprilie–august 1877)*, în „Studii", 4/1977, p. 619; Beatrice Marinescu, *op. cit.*, p. 135–136.
[60] Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, p. 376.
[61] General Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 77.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vitejie era Candiano, comunicatorul care culegea laurii gloriei. Însă, atât pentru miile de soldați care mureau la Plevna, cât și pentru nenumărați ofițeri la fel de dornici de glorie și afirmare, această recompensă disproporționată avea să fie motivul unei enorme adversități și al disprețului reciproc[62]. În anii care urmau, Candiano avea să fie perceput ca un favorit al guvernului liberal[63], comparativ cu nedreptatea făcută celor căzuți pe front. Carierismul și dorința de afirmare îi atrăgeau aproape automat blamul multor ofițeri de armată, care desconsiderau ambițiile de avansare ale unui maior de Miliție. În scurt timp, acesta începea să se plângă prim-ministrului I. C. Brătianu că nu i se recunosc suficient meritele eroismului său; acuza în mod eronat că era blocat la avansarea în gradul de lt. colonel de generalul Al. Cernat[64], deși raportul fusese înaintat încă din 2 septembrie de comandantul Diviziei 4, Al. Anghelescu[65]. După campanie, lt. colonelul Candiano era trecut, la cererea sa, în cadrele armatei active[66].

Un trofeu de război în litigiu moldo-valah

Prima fază a contestării istoriei oficiale a Griviței începea în plină arenă parlamentară, în 1890, la trei ani de la apariția lucrării lui Th. Văcărescu. Conservatorul Gh. Rosnovanu[67], colonel, fost comandant al Brigăzii de Cavalerie a Diviziei 4 (Moldova), într-o intervenție susținută în Adunare la 21 martie 1890[68], acuza sistemul de înaintări în armată – pe criterii politice, care îi făcea generali pe ofițerii poltroni din Războiul de Independență – și incompetența din Statul Major General în timpul războiului. Rosnovanu susținea următoarele: țarul Alexandru al II-lea ar fi promis că va decora cu ordinul „Crucea Sf. Gheorghe" pe cel dintâi ofițer român care va intra în reduta Grivița. Cine obținuse distincția? Un ofițer superior [Candiano-Popescu – n.n.], „care făcea parte din marele partid [PNL – n.n.] și care a intrat în reduta Grivița, luată de dorobanții Regimentului nr. 16 din Moldova cu 12 ore mai înainte"[69]. Informațiile vehiculate de Rosnovanu (care nu participase la asaltul Griviței) contraziceau versiunea oficială și erau în parte inexacte. Colonelul putea pretinde că tot un batalion moldovenesc, al Regimentului 14 Dorobanți (Putna), comandat de lt. colonelul Alexandru Fotea, fusese singurul care reușise să înfigă steagul românesc pe reduta turcească, așa cum susținea și generalul Scarlat Scheletti[70].

[62] „De unde vine acest rău – se întreba comandantul Regimentului 16, Gh. Boteanu –, de care erau cuprinși o mare parte din pretinșii eroi ai războiului din 1877? Cum e cu putință ca, un om care se respectă, să se lase a fi târât de patimi atât de mici în fața unor evenimente atât de mari și de serioase, în scopul de a se ridica pe spetele acelora care, neputând avea o conștiință atât de elastică, preferă să ducă în singurătatea lor o viață obscură, decât să joace comedia unui arlechin, ziua în amiaza mare, și în fața lumei întregi?" Vezi Colonel G. Boteanu, *Memoriu din Resboiul de la 1877–1878*, București, Tipografia Curții Regale F. Göbl, 1895, p. 3.

[63] General Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 105.

[64] *Ibidem*, p. 113. Era doar o bănuială nefondată a lui Candiano. Din *Documente*, vol. VI, p. 42, rezultă că „blocajul" lui Al. Cernat nu durase mai mult de o zi.

[65] Vezi raportul în General Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 131; *Documente*, vol. VI, p. 26.

[66] *Ibidem*, p. 132.

[67] Gheorghe Alexandru Ruset-Roznovanu făcea parte din ramura moldovenească a familiei Rosetti, un filorus care absolvise școala de Cavalerie la Sankt Petersburg, dar care era și un anti-unionist; participase la Războiul de Independență, cu gradul de colonel, având comanda Brigăzii 4 Călărași ce acționase în sectorul de front cuprins între Grivița și Vidin. După război, ajungea o figură proeminentă a Partidului Conservator în zona Moldovei.

[68] DAD, nr. 63, 27 martie 1890, p. 1247–1248.

[69] *Ibidem*, p. 1248.

[70] Această variantă a fost susținută prima oară de Sc. Scheletti, *op. cit.*, p. 154–155, preluată de generalul Radu Rosetti, *op. cit.*,, p. 57. Însă ea fost inclusă ulterior și în *Istoria militară a poporului român*,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Totodată, Regimentul 16 Dorobanți (Botoșani) participase la asalt în urma Batalionului 2 Vânători condus de Candiano, cu care reușise să pătrundă în redută aproximativ în același timp. Cu acel prilej, Rosnovanu contesta, pentru prima oară, teza capturării drapelului de luptă turcesc de către unul dintre soldații aflați sub comanda lui Candiano:

> S-a mai vorbit de un drapel turcesc luat de un batalion de vânători. Acest drapel s-a găsit de dorobanți între morți, după luarea de către ei a redutei Grivița, și nu știu prin ce minune acest drapel a ajuns la București ca luat de batalionul de vânători comandat de ofițerul superior decorat, precum am zis mai sus, cu Crucea Sf. Gheorghe. Pentru luarea acestui drapel se găsesc și astăzi un proces-verbal, atestând când și de cine s-a găsit acest drapel, în mâinile actualului ministru al României la Bruxelles [diplomatul Ioan Văcărescu – n.n.], care atunci făcea parte din statul-major al diviziei a 4-a ca pretor[71].

Varianta lui Rosnovanu despre un ofițer impostor și despre existența unor dovezi care ar atesta „adevăratul" erou, dar ținut secret de autorități, avea să ajungă în următoarele decenii schema unui narativ circulat în mediile militare și cercurile politice moldovenești. Consemnăm deocamdată că prim-ministrul conservator G. Manu, general de brigadă, fost comandant al Diviziei 4, apoi comandant al artileriei Armatei de operații, refuza să se pronunțe asupra afirmațiilor colonelului G. Rosnovanu în privința steagului de la Grivița, „lăsând istoria rece și nepărtinitoare" „să facă dreptate și să dea ceea-ce se cuvine, atât calomniatorului, cât și calomniatului"[72]. Peste câțiva ani, aflăm din *Jurnalul* lui Carol I că, de fapt, fostul redactor-șef al *Istoricului războiului* devenise unul dintre contestatarii versiunii oficiale a obținerii steagului.

Așadar, începând din anul 1890, foști militari participanți la Războiul de Independență, ajunși politicieni influenți, se lansau într-o campanie de revizuire a istoriei capturării drapelului otoman. Ulterior, în ședința din 25 noiembrie 1892, colonelul Gh. Rosnovanu inițiia un nou atac împotriva lui Candiano-Popescu, la care se raliau în Adunare maiorul Constantin Pruncu[73], căpitanul Dimitrie Moruzi și, surpriză!, însuși generalul G. Manu, în noua postură de președinte al Adunării. Acești reprezentanți conservatori puneau la îndoială eroismul lui Candiano, avansând diverse formule de revizuire a versiunii oficiale: fie că Batalionul 2 Vânători nu a intrat în Grivița, ci mai întâi regimentele

---

vol. IV, București, Editura Militară, 1987, p. 714; Cornel I. Scafeș, *op. cit.*, p. 79; Sorin Grumuș, *Istoricul Regimentului 14 dorobanți „Roman" (1872–1944)*, București, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2015, p. 21. O versiune plastică a acestei contradicții îi surprinde pe generalii Al. Cernat și Al. Anghelescu susținând fiecare un alt erou. Cum s-a stabilit cine a intrat primul în reduta Griviței? Potrivit lui Serghie Voinescu, șeful Statului Major al Diviziei 4, în ziua de 4 septembrie, după luarea Griviței, Carol I a trecut în revistă trupele și l-a întrebat pe generalul Al. Cernat (comandantul armatei de operații), care a susținut că în capul coloanei de asalt nu a fost Al. Candiano, ci Alexandru Fotea, comandantul Regimentului 14. Colonelul Al. Anghelescu, comandantul Diviziei 4, a replicat că nu a fost Fotea și l-a indicat pe Candiano, iar Marele Duce ar fi curmat discuția stânjenitoare: „Alors il faut la donner à Candiano" (Crucea Sf. Gheorghe). Vezi General Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 94.

[71] DAD, nr. 63, 27 martie 1890, p. 1248.

[72] *Ibidem*, p. 1250.

[73] Constantin Pruncu avea o experiență militară fabuloasă: activase cinci ani în Legiunea Străină de pe lângă armata franceză în Algeria, apoi participase la Războiul Crimeii, fusese încadrat de Al. I. Cuza în armata română în 1861. În războiul din 1877, a fost căpitan în Regimentul 5 Linie (*Documente*, vol. VI, p. 495) și a fost citat de generalul Al. Cernat la 2/14 octombrie pentru vitejia dovedită la cucerirea redutei Griviței 1. De altfel, el și revendică faptul că ar fi pus primul un drapel de luptă, al Regimentului 5 Linie, pe parapetul redutei (*Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. VII *(16 octombrie 1877 – 30 noiembrie 1877)*, București, Editura Academiei RPR, 1954, p. 153). Date biografice în Valentin Borda, *Călători și exploratori români*, București, Editura Sport-Turism, 1985, p. 366–368. Vezi și DAD, nr. 8, 1 decembrie 1892, p. 35; General Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 61–63.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moldovenești 16 Dorobanți, sub comanda colonelului Gh. Boteanu, și 14 Dorobanți, comandant de lt. colonel Al. Fotea (Rosnovanu); fie că Batalionul 2 a intrat, dar nu comandat de Candiano (Pruncu); fie a intrat comandat de Candiano, dar s-a făcut o istorie eronată asupra cuceririi drapelului (Moruzi)[74].

Se afla în desfășurare o adevărată ambuscadă politică, a cărei miză cel vizat o sesizează strecurând în memoriile sale o presupusă confesiune pe care generalul G. Manu ar fi făcut-o soacrei lui Candiano, Alexandrina Panteli: „S-a sfârșit și cu legenda de la Griviţa a lui Candiano Popescu. Camera a desfiinţat-o”[75]. Atacurile politice conservatoare nu rămâneau însă fără un răspuns din partea liberalilor, apărători ai *statu-quo*-ului istoric oficial. La 5 decembrie 1892, deputatul A. Stolojan prezenta în Adunare meritele lui Candiano, oferind o istorie amănunțită a Griviței, însă era contrat din nou de C. Pruncu: „Cât despre meritele d-lui maior Candiano, ele sunt egale cu meritele lui Grigore Ioan, care avea o bortă de gloanțe în pălărie – adică parodia colosală și a lui Candiano și a lui Grigore Ioan. (Aplauze.)”[76]

Explicația tensiunilor politice legate de meritele eroice din Războiul de Independență poate fi legată de propunerile pentru înaintările la gradul de general ce urmau să se facă la 1 ianuarie 1893 sau la 8 aprilie 1893, listă de pe care Candiano avea să fie înlăturat. În cercurile militare era faptul că fostul republican de la Ploiești, devenit colonel, făcea demersuri pe lângă rege, confirmate chiar de jurnalul acestuia[77]. Uneori devenea lingușitor, depășind limita decenței, pentru a fi ridicat la gradul de general tocmai de suveranul pe care voise să-l răstoarne:

> Majestatea ta – îi spunea regelui Carol I –, aș fi voit să mă nasc mai bine englez sau german, căci atunci, poate, mi s-ar recunoaște meritele. Wolseley[78] a luat reduta cea mare din mâinile lui Arabi-Paşa prin bani, şi Englitera i-a dat titluri şi avere, şi eu am luat Griviţa, şi alţii care au fugit de pe câmpul de bătaie sunt numiți generali[79].
> […] Te-am cântat ca poet, te-am slujit ca soldat. Te-am înălţat în toate chipurile[80].

Ajungea, în final, general de brigadă în iunie 1894[81], dar campania din Adunare, împotriva sa, a sistemului de promovare și recompensare militară avea să capete o nouă turnură prin petiția sergentului Grigore al Lucăi, pe care Candiano o vedea instrumentată de aceleași forțe conservatoare[82]. Acesta era contextul în care sergentul din

[74] Vezi DAD, nr. 8, 1 decembrie 1892, p. 35.
[75] General Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 145.
[76] DAD, nr. 14, 10 decembrie 1892, p. 111–112; General Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 151–152.
[77] La 2/14 decembrie 1891, Carol I scria: „Candiano e montat împotriva guvernului actual, probabil din cauză că nu a devenit general” (Carol I al României, *Jurnal*, vol. II, *1888–1892*, stabilirea textului, traducere din limba germană, studiu introductiv și note de Vasile Docea, Iași, Editura Polirom, 2014, p. 274). Ulterior, la 16/28 decembrie 1891, adăuga: „Candiano la mine, vrea să demisioneze, deoarece nu a fost făcut general, eu rămân rece” (*ibidem*, p. 276). Însă, demersurile par să fi avut efect, Carol începând să facă presiuni la 7 aprilie/16 martie 1893: „Înainte de amiază ministrul de Război [Iacob Lahovari – n.n.], discutat despre avansarea generalilor, nu cădem de acord în privința lui Candiano”. Vezi Carol I al României, *Jurnal*, vol. III, *1893–1897*, stabilirea textului, traducere din limba germană, studiu introductiv și note de Vasile Docea, Iași, Editura Polirom, 2020, p. 46.
[78] Mareșalul Garnet Joseph Wolseley (1833–1913) s-a remarcat în Războiul anglo-egiptean din 1882 prin capturarea canalului de Suez și înfrângerea răsculaților conduși de Arabi-Paşa la Tell-El-Kebir. În 1890 a fost învestit comandant suprem în Irlanda, iar din 1895 ajunge comandantul armatei britanice.
[79] Alexandru Candiano-Popescu, *Amintiri din viaţa-mi*, vol. II, notă asupra ediției, adnotări, transcrierea și îngrijirea textului de Constantin Corbu, București, Editura Eminescu, 1999, p. 15.
[80] *Ibidem*, p. 285.
[81] Carol I al României, *Jurnal*, vol. III, p 138.
[82] General Candiano Popescu, *Războiul Neatârnării*, p. 154.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Regimentul 16 Dorobanți îl petiționa pe regele Carol I în 1893, solicitând să-i fie recunoscut meritul de a fi „adevăratul" erou de la Grivița, fiindcă el cucerise drapelul otoman. Vom vedea de ce ministrul de Război, Iacob Lahovari, atât de detestat de unii ofițeri moldoveni din cauza erorilor de la Grivița, îi respingea cererea și cum, în urma refuzului, în 1894–1895, efortul continua politic printr-un demers legislativ susținut de A. C. Cuza.

Odată cu plecarea lui Iacob Lahovari de la Ministerul de Război și preluarea portofoliului de către generalul Constantin Poenaru[83] (12 iunie 1894), dosarul era relansat. Petiția sergentului Grigore al Lucăi era reluată în Adunarea Deputaților, în ședința din 16 decembrie 1894[84], de către deputatul Dimitrie Moruzi, care o prezenta președintelui Adunării, generalul G. Manu. În pledoarie, Moruzi arăta că sergentul fusese cel care, „împreună cu alți patru dorobanți, au găsit în reduta Griviței faimosul drapel, care a atras multe recompense pe capul altora, care nu l-au găsit" (aluzie la Candiano). Alăturându-se discuției, D. C. Butculescu preciza cum Grigore al Lucăi se adresase Camerei, trimisese petiții la Comisia de Petiții, raportorul A. C. Cuza urmând să depună raportul pentru a fi discutat în planul Camerei, împreună cu propunerea de lege pentru acordarea unei pensii. Cuza îi solicita noului ministru de Război, generalul Constantin Poenaru, să-i pună la dispoziție actele sergentului aflate la Minister, pe baza cărora se adresase regelui. Generalul Poenaru nu știa de existența dosarului despre Grigore al Lucăi din timpul ministeriatului lui Iacob Lahovari[85].

Fiindcă discuțiile politice răzbătuseră în presă, în toamna anului 1894 apărea și deținătorul consacrat al trofeului, soldatul Grigore Ioan, care cerea, într-o petiție din 1 noiembrie 1894, regelui Carol I să i se sporească pensia de 12 lei pe lună, invocând același merit al cuceririi stindardului otoman[86] (Legea pensiilor militare aflată în vigoare nu permitea ca pensia de 12 lei pentru decorația „Steaua României" să fie mărită, deoarece toate gradele inferioare primeau aceeași sumă).

Prins între două cereri care vizau recompensarea aceluiași merit militar, ministerul încerca să se lămurească. Se inițiа o anchetă și asupra lui Ioan Grigore (ordinul 6742 din 10 noiembrie 1894), cerându-se lămuriri prefecturii județului Prahova despre motivele pentru care se plătea pensia de 12 lei[87]. Adresa 14744 a prefecturii arată că Grigore Ioan obținuse beneficiul în baza brevetului nr. 2039 al Ministerului Afacerilor Străine, pentru bravura dovedită pe câmpul războiului 1877–1878, la asaltul redutei Grivița, la 30 august 1877, când a cucerit un drapel turcesc. Dar nici Grigore Ioan nu prezenta dovezi, mărturii că ar fi capturat drapelul turcesc, iar în cuprinsul dosarului nu exista vreun act care să susțină afirmațiile lui. În fața acestei „lipse de dovezi", printr-un ordin din 15 decembrie 1894, Ministerul de Război respingea cererea de sporire a pensiei[88]. Acesta, printr-un

[83] Constantin Poenaru a participat la război ca maior și a comandat coloana de asalt asupra redutei Grivița 2.

[84] DAD, nr. 18, 31 decembrie 1894, p. 352.

[85] *Ibidem.*

[86] „Tocmai acum în anul 1894 văd publicat în jurnale că s-a prezentat înaintea Corpurilor legiuitoare un Grigore Ioan Luca din Botoșani, cerând o pensiune că el ar fi luat un stindard otoman și ca probe nu știu ce fel de acte va fi presintat, căci Corpurile legiuitoare au luat dispositiuni a-i face 100 lei pensie pe lună. Eu cred că dacă dânsul avea dreptul, putea să se presinte atunci, iar nu tocmai acum, în anul 1894, când toate urmele de probe cad în bănuială, și Camera, fără să constate mai departe și fără a avea în vedere pe cei cari de fapt și-au expus viața în resbelul 1877–78 acum voesc a face pensie 100 lei pe lună numitului Grigore Ioan Luca din Botoșani, care poate să fie nedrept: Cred că este rea această procedare, căci eu care, în adevăr, am luat acest stindard turcesc, abia mi s-a făcut 12 lei pensie pe lună" (*Grigore al Lucăi*, în „Lupta", 22 februarie 1895, p. 1).

[87] *Ibidem.*

[88] *Grigore al Lucăi*, în „Lupta", 23 februarie 1895, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

referat către președintele Adunării din 25 ianuarie 1895, relua poziția lui Iacob Lahovari[89], în care arăta că era imposibil să se precizeze „cu certitudine care este adevărata persoană care luase drapelul în chestiune”, fiindcă la 18 ani de la evenimente nu se mai puteau face verificări.

Ministerul de Război trăgea o nouă cortină peste caz, însă nu făcea decât să amorseze o altă ofensivă parlamentară. Intra în scenă A. C. Cuza, deputat în colegiul al II-lea din Iași în legislatura 1892–95 din partea „tinerilor” conservatori. Până atunci, A. C. Cuza cochetase cu socialismul și devenise membru al grupului de junimiști ieșeni, unde îl cunoscuse pe Mihai Eminescu și devenise unul dintre prietenii lui Ion Creangă. Înainte de a se pierde în tenebrele antisemitismului și de a ajunge mentorul mișcării legionare, A. C. Cuza își forma puternice convingeri regionaliste, care vor deveni foarte vizibile în viitor[90]. În 1918–1919, avea să se afirme ca membru al Frăției Moldovei Unite, asociație ce își propunea susținerea intereselor moldovenești în România Mare, apoi, în ultima parte a vieții, ajungea *spiritus rector* al revistei „Cetatea Moldovei” (Iași), o tribună antisemită cu simpatii fasciste, dar și cu puternice accente regionaliste. În legislatura 1892–1895, A. C. Cuza a fost un deputat conștiincios în comisii, angajându-se în diferite proiecte, dar nimic nu-l face atât de notoriu precum rolul avut în susținerea proiectului de pensie a lui Grigore al Lucăi.

Raportul lui A. C. Cuza

Ce aflăm din ancheta desfășurată cu multă acribie de A. C. Cuza? La 6 februarie 1893, sergentul Grigore al Lucăi adresase regelui Carol I o petiție[91], pretinzând îndreptățirea la o pensie în urma unui act de vitejie din timpul Războiului de Independență: în ziua de 30 august 1877, la asaltul Griviței, susținea că „luase cu mâna lui un drapel turcesc”, pe care maiorul Candiano încercase să i-l „ia cu sila”. Sergentul scria că a dus drapelul turcesc la Divizia 4 la colonelul Gheorghe Boteanu[92], după care fusese trimis la regiment și pe drum a fost rănit de un obuz, rămânând „incapabil să lucreze cu mâna dreaptă”[93]. Scopul revendicării părea să fie obținerea unui beneficiu pur material: sergentul nu primea pensie pentru decorația „Crucea Sf. Gheorghe”, nu căpătase 10 ha de pământ prin legea din 1882 și nu avea scutire la impozite.

Cum am precizat, petiția lui Grigore a Lucăi a fost înaintată la 25 mai 1893 de regele Carol I Ministerului de Război, la acea vreme condus de generalul Iacob Lahovari, cerând demararea unor cercetări. În urma înaltului ordin, Marele Stat Major se adresa comandantului Regimentului 16 din Botoșani, colonelul Petru Botez[94], solicitând să i se comunice de urgență actele despre afacere ce se găseau în arhiva regimentului.

[89] General Candiano Popescu, *op.c it.*, p. 161.

[90] Vezi A. C. Cuza, *Însemnări de viață și documente omenești*, text stabilit, prezentare și note de Marian Ștefan, București, Editura Oscar Print, 2011.

[91] General Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 154–156; A. C. Cuza, *Sergentul Grigore a Lucăi. O pagină din istoria Războiului Independenței 1877–78*, București, Imprimeria Statului, 1895, p. 5.

[92] Fost comandant al Școlii militare din Iași la 1877, fostul comandant al Regimentului 16 Dorobanți susținea că drapelul fusese adus de sergentul Grigore al Lucăi (General Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 211, 219). Vezi și „Lupta”, 24 februarie și 1 martie 1895; vezi, mai ales, Colonel G. Boteanu, *op. cit.*

[93] General Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 154–156.

[94] Căpitan în Regimentul 13 Dorobanți. A participat la lupta de la 27 august și la atacul redutei Grivița 2 din 4 septembrie (*Documente*, VI, p. 496). Vezi *Jurnalul de Războiu al Regimentului „Ștefan cel Mare” No. 13. 1877–78, 1913, 1916–1917–1919*, întocmit de Maiorul Grigore Ionescu, Iași, Institutul de editură „Viața Românească”, 1921, p. 40, 44. A participat la lupta din 31 august de respingere a atacului turcesc de recucerire a Griviței (vezi General Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 29).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Botez afla între documente informația că sergentul fusese decorat într-adevăr cu „Crucea Sf. Gheorghe" clasa a IV-a rusă, ordinul rusesc 44602, pentru luptele de la 30 și 31 august 1877, și deschidea o anchetă (conform raportului trimis ministrului de Război în 14 iunie 1893). Patru foști camarazi ai lui Grigore –Toader Hușcă, Constantin Ciobanu, Dumitru Cojocariu și Gheorghe Talpan – din comuna Salcea, județul Botoșani, dădeau declarații prin care confirmă că, în ziua de 30 august 1877, au văzut

> [...] în reduta Griviția un soldat turc, lungit pe pământ cu un drapel în mână și că soldatul Vădana Neculai, tot din această companie, se lupta cu turcul spre a-l lua și a sărit în ajutor și sergentul Lucăi Grigore; atunci a venit d. căpitan Negoescu[95], și luând drapelul de la soldatul Vădana, l-a ținut până a doua zi, 31 august dimineața, când l-a încredințat sergentului Lucăi Grigore spre a-l duce la divizie, dându-i ca gardă pe soldatul Manoliu Alecu și un alt soldat de care nu ne aducem aminte. La întoarcere am văzut că d. căpitan Negoescu l-a bătut, zicând că a nenorocit compania pentru că a pierdut drapelul și de atunci necontenit d-nul căpitan îl mustra pentru acest fapt[96].

Pentru a confirma, A. C. Cuza îl contacta pe căpitanul Petre Negoescu, care locuia în Iași, aflând că opoziția sa personală fusese motivul pentru care Grigore al Lucăi nu primise ordinul „Steaua României". Văzând că dăduse drapelul din mână fără chitanță, după cum avusese ordin, a refuzat să-i acorde decorația, oferind-o altui soldat din companie[97].

Apar și alte mărturii convergente. Sergentul David Berman și soldatul Alecu Manoliu, din comuna Târgu-Burdujeni (Botoșani), participanți la atacul de la Griviția din 30 august, în Compania III comandată de căpitanul Petru Negoescu, confirmă că l-au văzut pe acesta cum i-a înmânat drapelul turcesc sergentului, spre a-l duce la divizie, dându-i ca gardă pe soldatul Alecu Manoliu și pe soldatul Gheorghe Agavriloaie, „dar întorcându-se a văzut pe d. căpitan Negoescu mustrând pe sergent, imputându-i că a perdut drapelul și tot astfel îl mustra până la întoarcerea din campanie, din cauză că dase drapelul fără chitanța"[98]. Alecu Manoliu detalia: pe drumul spre divizie, Grigore al Lucăi s-a întâlnit cu un colonel care comanda divizia, care l-a lăudat și i-a dat un călăraș spre a-l duce la comandament, unde ajungând l-a lăsat la un domn maior fără a lua vreo chitanță[99]. Ulterior, de la căpitanul Petru Negoescu și de la locotenentul Stroe Buican din același regiment[100], s-a aflat că respectivul maiorul era Candiano-Popescu.

Iar mărturiile se înmulțeau. Încă un grup de soldați – Ștefan Godroman, Gheorghe Condrovici și Alecu Spatariu – din Burdujeni, Botoșani, ce luaseră parte la asaltul Griviței, sub comanda căpitanului Petru Negoescu, susținea declarațiile lui Alecu Manoliu și Gheorghe Agavriloaie[101].

În urma declarațiilor concordante ale soldaților, colonelul Botez s-a adresat de-a dreptul căpitanului Negoescu, prin adresa din 2 iunie nr. 1111 a Regimentului 16 Botoșani, pentru a lămuri împrejurările capturării drapelului turcesc și rolul avut de sergent. Negoescu răspundea, la 9 iunie, printr-un raport în care arăta că sergentul Al Lucăi, în al doilea atac de la Griviția, deținuse comanda semi-plutonului al 4-lea. În momentul esca-

[95] Vezi Gh. Calmuțchi, *op. cit.*, p. 10–13.
[96] A. C. Cuza, *Sergentul Grigore a Lucăi*, p. 7.
[97] *Ibidem*, p. 8.
[98] *Ibidem.*
[99] *Ibidem.*
[100] Gh. Calmuțchi, *op. cit.*, p. 13–15.
[101] A. C. Cuza, *op. cit.*, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ladării șanțului redutei, Negoescu observase pe sergent înconjurat de mai mulți soldați dorobanți (locuitori din comunele plasei Siret, Botoșani), avansând cu un drapel turcesc și raportând că „l-au răpit în momentul escaladării, luat de la inamici în momentul când evacuau reduta". După ce au devenit stăpâni pe redută, la 7 seara, Negoescu a desfășurat mușamaua galbenă în care era învelit drapelul, în prezența trupei și a locotenentului Stroe Buican, care-l urmase în atac[102]. A păstrat trofeul până în dimineața zilei de 31 august, când, îndemnat de comandantul regimentului imperial rus Arhanghel Gorod, aflat în redută, a luat decizia trimiterii trofeului comandantului Regimentului 16, colonelul Gheorghe Boteanu, prin intermediul lui Grigore al Lucăi și altor patru soldați. Însă, la retragerea din redută, Negoescu se întâlnea cu sergentul și afla că acesta se văzuse cu Boteanu, dar colonelul îi ceruse să ducă drapelul la divizie. Acolo, sergentul a întâlnit un maior, însoțit de un călăraș, care i-au luat trofeul fără să-i dea vreo chitanță. Negoescu susținea că, ulterior, avea o întrevedere cu Boteanu căruia i-a raportat capturarea drapelului turcesc și astfel a aflat că maiorul care preluase steagul era Candiano, atunci atașat pe lângă Statul Major al Diviziei 4. Tot Negoescu spune că se poate căuta învelitoarea steagului la locotenentul Stroe Buican sau la familia sa, dacă nu mai trăia, în a cărui păstrare a rămas[103].

Adunând aceste mărturii, colonelul Botez a înaintat rezultatele cercetării Ministerului de Război cu adresa 1334 din 14 iunie 1893. Ministerul găsea „foarte temeinice" mărturiile căpitanului Negoescu, dar voind să completeze informațiile pentru stabilirea completă a adevărului, a decis să-l întrebe, prin adresa nr. 1042 din 18 iunie 1893, pe locotenentul Stroe Buican despre învelitoarea drapelului și celelalte aspecte relatate de Negoescu[104].

Raportul locotenentului Stroe Buican confirmă în mare parte ceea ce spusese Negoescu: sergentul îi arătase drapelul învelit în mușama albă alături de o trompetă, zicându-i că-l răpise de la turc. Confirma că Petru Negoescu îl trimisese apoi pe sergent să-l ducă la cancelaria Regimentului 16 Dorobanți. Pe drum, arăta Buican, i-a ieșit în cale șeful Diviziei 4, colonelul Alexandru Anghelescu, care după ce-l interogă pe Grigore îi ordonă să ducă trofeul la divizie, fără să-i dea o dovadă de primire, cu toate stăruințele sale. Drapelul, arăta Buican, a fost încredințat maiorului Candiano, șeful Batalionului 2 Vânători, care, „punându-se stăpânire pe el, l-a trimis în București", unde trimisului i s-a făcut o primire cu „mare pompă". „Mă simt dator însă, d-le ministru, a vă mărturisi adevărul că: drapelul în cestiune este câștigat de Regimentul 16 Dorobanți prin victoria bravului sergent Luca Grigore Ioan, iar nu a d-lui maior Candiano-Popescu." În ceea ce privește învelitoarea drapelului, aceasta a fost depusă la cancelaria Regimentului 16 Dorobanți, unde i-a pierdut urma[105], scria Buican, la 22 iunie 1893.

Ca dovadă, A. C. Cuza mai adăuga în prefața raportului din Cameră și mărturia lui Teodosie Climoff, locotenent în armata rusă în timpul campaniei din 1877–1878. Acesta susținea că îl cunoștea „foarte bine" pe Al Lucăi, care luase „drapelul turcesc". Dovada era decorația Crucea Sf. Gheorghe, ordinul cel mai înalt al Rusiei, cu nr. 44602 din 1877[106]. În memorii, Candiano îl califică pe Climoff drept escroc[107], acesta fiind într-adevăr un personaj dubios, apărut suspect în toată afacerea.

[102] *Ibidem*, p. 10–11.
[103] *Ibidem*, p. 12.
[104] *Ibidem*, p. 13.
[105] *Ibidem*, p. 14–15.
[106] *Ibidem*, p. 3–4.
[107] General Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 115, 188–189.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dosarul de la Ministerul de Război consultat de A. C. Cuza documenta, așadar, o uriașă impostură. Însă, după raportul lui Petru Botez din 14 iunie 1893, ministrul Iacob Lahovari îi raporta regelui următoarea rezoluție a dosarului:

> Orice fapt strălucit se constată, în urma unei bătălii, de către șefi. Hotărârea lor face singură probă, în asemenea materie. Asemenea reclamații după 16 ani sunt neadmisibile și mărturiile aduse de la oameni necunoscuți sunt zadarnice[108].

Deși închis fără drept de apel, dosarul întocmit la Ministerul de Război prezintă foarte multe elemente de verosimilitate, fiind departe de a descrie schematic, stereotipic, o presupusă capturare a steagului inamic. Reconstituirea surprindea, destul de credibil, contextul în care ar fi fost posibilă subtilizarea steagului, invoca martori și explica neînțelegerile dintre ei și tăcerea ulterioară, abuzul de autoritate militară care ar fi făcut explicabilă deposedarea. În plus, nu era o anchetă coordonată de un personaj politic, care chestiona martorii potrivit unui scenariu; totul a decurs prin demersurile impersonale, făcute prin intermediul instituțiilor militare; martorii găsiți erau militari, o parte ofițeri, care înțelegeau consecințele în justiție ale unei declarații cerute de Ministerul de Război la ordinul regelui.

Așa cum remarca și A. C. Cuza, orice îndoială asupra martorilor citați în raport ar fi presupus ca aceștia să se fi înțeles între dânșii „pentru a induce autoritățile în eroare". „Și dacă e greu de a ne închipui că veteranii soldați" din comuna Salcea s-au vorbit cu cei din târgul Burdujeni, precum și alții din satul Burdujeni, ei ar fi trebuit să se asocieze la înțelegere cu căpitanul Petru Negoescu, domiciliat în Iași, și cu locotenentul Stroe Buican din Dorohoi, „pentru a născoci această poveste". A. C. Cuza nu înțelegea care ar fi fost motivul unei asemenea născociri, căci oștenii „știu prețul ce-i onoarea". El pleda pentru un act de „înaltă moralitate publică" de reparare a „nedreptății suferite de acest viteaz fiul al patriei". Proiectul de lege înaintat de A. C. Cuza avea un singur articol unic: „Se acordă lui Grigore a Lucăi o pensiune viageră de una sută lei pe lună, reversibilă asupra soției și a copiilor săi până la majoritate, și care se va plăti din casa Statului"[109].

O lege care să acorde pensia solicitată de Grigore al Lucăi ar fi însemnat negarea versiunii oficiale a statului. Erau puse în discuție, în primul rând, credibilitatea și onoarea lui Candiano Popescu, care nu se ezita, de altfel, să-l provoace pe A. C. Cuza la duel[110]. Candiano era un personaj conflictual și trezise de-a lungul timpului profunde antipatii de ordin politic. Pentru moldovenii care încă îi purtau o bună amintire lui Al. I. Cuza, Candiano era un ofițer[111] februarist, un conspirator care-și trădase jurământul față de domnitor. Mihai Eminescu nu-l iertase în „Timpul", urmărindu-i îndeaproape contorsiunile biografice, carierismul, rescrierea periodică a trecutului prin renunțarea completă la antiprusianismul din anii 1869–1870 și labilitatea caracterului, autojustificările cusute cu ață albă atunci când încerca să dezbrace Republica de la Ploiești de conotația antidinastică pentru a-i câștiga încrederea regelui Carol I. Personajul ahtiat după onoruri și putere îl inspiră până și pe I. L. Caragiale, într-unele

[108] *Ibidem,* p. 157–158. Vezi și *O scrisoare a d-lui general Candiano-Popescu*, în „Lupta", 23 februarie 1895, p. 1.

[109] A. C. Cuza, *op. cit.,* p. 19.

[110] „Adevărul", 22 februarie 1895, p. 2.

[111] Candiano Popescu a absolvit Școala de ofițeri din București la 10 iulie 1859, cu grad de sublocotenent în arma artileriei; devine locotenent (1862), căpitan (1864), demisionează în 1867 din armată. Editează „Perseverența" și „Democrația" și este promotorul celebrei „Republici de la Ploiești" (8 august 1870). Vezi Silvia Marton, *„Republica de la Ploieşti" şi începuturile parlamentarismului*, București, Editura Humanitas, 2016.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din cele mai reușite portrete satirice ale epocii („Boborul”; „Conu Leonida față cu reacțiunea”). Apropiat al „ocultei” liberale, semnatar al Coaliției de la Mazar-Pașa (24 mai 1875), deci fondator al unui PNL modern, în momentul izbucnirii Războiului Candiano Popescu încerca să se reinventeze politic la Craiova, unde obținuse un mandat de deputat liberal; în plus, figura ca avocat în barou, după ce făcuse studii de drept în Neapole.

Era urmărit în continuare de dizgrația lui Carol I, care nu uitase arestarea, procesul și achitarea triumfătoare după procesul acuzaților Republicii de la Ploiești în urma căreia intenționase să abdice. Șirul de trădări înalte și inconsecvențe aventuroase era întrerupt de singurul episod care-i salva biografia și devenea un punct de cotitură în traseul militar: vitejia dovedită în asaltul redutei Grivița, eroism pe care, în mod cu totul hilar, ajungea să și-l declame de unul singur în poezii[112]. Așadar, izbucnirea războiului și desfășurarea lui a însemnat un parcurs excepțional pentru Candiano, o reabilitare completă politică, militară și socială; totul plecând de la un impuls patriotic autentic în aprilie 1877, când solicita înrolarea în armată, deși ca deputat era scutit de obligativitatea încorporării[113]. Om al oportunităților, obținuse comanda Batalionului 2 Vânători cu doar două ore înainte de asaltul din 30 august, fiind printre puținii comandanți care scăpau teferi. Urma o ascensiune rapidă, la 15 octombrie 1877 era avansat la gradul de lt. colonel și în 1878 era trimis emisar în Rusia, predând o scrisoare de protest împotriva anexării sudului Basarabiei[114]. În 1879 era numit prefect al poliției Capitalei, apoi, în noiembrie 1880, la imboldul lui Ion C. Brătianu, era chemat să activeze în corpul de Stat Major al regelui, devenind adjutant domnesc. O ascensiune care nu avea să scape ofițerilor care nu se bucurau de vreun sprijin politic.

Reacția lui Candiano

Inițiativa legislativă a lui A. C. Cuza îl afla pe generalul de brigadă Alexandru Candiano-Popescu comandant de garnizoană la Galați. Rapid, telegrafia ministrului de Război, Constantin Poenaru, cu rugămintea de amânare a dezbaterii parlamentare pentru a dovedi că Grigore al Lucăi era un „impostor”[115]. Apoi, într-o replică transmisă ziarului „Lupta”, acuza că scopul demersului parlamentar nu era nicidecum sprijinul material pentru un soldat, ci urmărea să sfâșie „o pagină din istoria noastră militară, înlocuind-o cu altă pagină”:

> Sergentul Grigore al Lucăi să nu fie un instrument neconscient de care s-au slujit unii cu scopul de a voi să arunce hulă și tină asupra lucrurilor și oamenilor ce nu le vin la socoteală? El nu are nici un interes să scornească povești în dauna frații săi de arme, fie ei munteni sau moldoveni[116].

„Atacul la istorie”, revizionismul lui A. C. Cuza, se construise în opinia lui Candiano pe ignorarea mărturiilor actelor oficiale: istoricul Regimentului 16 Dorobanți, redactat de colonelul Gh. Boteanu, nu consemna cucerirea drapelului; de asemenea, era suspect faptul că Grigore al Lucăi începuse să petiționeze pentru o pensie din anul 1890 și doar de la 1893 a revendicat steagul. În plus, generalul arăta că raportul lui Cuza

[112] Carol I al României, *Jurnal*, vol. I, *1881–1887*, stabilirea textului, traducere din limba germană, studiu introductiv și note de Vasile Docea, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 168.
[113] Vezi Alexandru Candiano-Popescu, *Amintiri din viața-mi (1867–1898)*, vol. I, p. 34.
[114] *Ibidem*, p. 245–250.
[115] General Candiano Popescu, *Războiul Neatârnării*, p. 160.
[116] *O scrisoare a d-lui general Candiano-Popescu*, în „Lupta”, 23 februarie 1895, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nesocotea rezoluția dată de fostul ministru de Război, Iacob Lahovari: „După 16 ani orice reclamație este neadmisibilă și mărturiile aduse de la oameni necunoscuți sunt zadarnice”[117]. Generalul învinuia că demersul lui Cuza aducea

> [...] o atingere drepturilor și prerogativelor Căpeteniilor armatei, care de mult și-au dat hotărârea în această chestiune și nu găsesc înțelept a cere Camerei răsplată pentru niște fapte, pe care de mult istoria, în nepărtinirea sa, le-a trecut în partea, nu a unui om, fie acela chiar sergentul Grigore al Lucăi, ci a unui întreg corp de luptă, și acesta este Batalionul al II-lea de vânători[118].

Într-un memoriu înaintat noului ministru de Război[119], generalul C. Poenaru, Candiano își construia apărarea pe versiunea canonică a lui Theodor Văcărescu[120], din care aflăm că soldatul Grigore Ion, ajutat de caporalul Nica Vasile și sergentul Stan Gheorghe, au cucerit un drapel de la dușman și niciun alt soldat din coloana de asalt nu a contestat faptul acesta[121]. O altă dovadă pentru Candiano-Popescu era ceea ce menționase „Monitorul Oficial” din 3 septembrie 1877, în care era publicat un discurs al lui Carol I, amintind ziua de 30 august: „Seara, bravii vânători au luat, în reduta de la Grivița, steagul turcesc, aruncându-l la picioarele Mele, ca semn de biruință”[122].

Dar, pe lângă sursele amintite, Candiano recurgea și la propriile memorii. În premieră, aflăm că, în momentul pătrunderii trupelor române în redută, s-ar fi înregistrat o încăierare între dorobanții botoșăneni și vânătorii prahoveni: un „căpitan de dorobanți” încercase să smulgă steagul turcesc din mâna unui vânător (Grigore Ioan) pentru a și-l însuși. „Soldatul s-a împotrivit a-i lua steagul; atunci căpitanul l-a lovit cu mânerul sabiei așa tare în piept încât soldatul a căzut jos, ținând steagul tot în mâinile sale.” Candiano pretindea că a intervenit în conflict, găsindu-l pe căpitanul Petru Negoescu de la Regimentul 16 Dorobanți, care nu putea să vorbească, „căci limba i se împleticea în gură [ar fi fost în stare de ebrietate – n.n.]”. Ar fi trebuit să-l trimită pe căpitan înaintea unui consiliu de război pentru purtarea sa nedemnă, dar n-a făcut-o „de rușine că asemenea rușine să o desvelească în fața oastei române și a armatei rusești”. Mai pretindea că i-a adus la cunoștință cazul comandantului Diviziei 4, Al. Anghelescu, care a vrut să-l trimită pe Negoescu în fața unui consiliu de reformă, însă Candiano ar fi stăruit să nu o facă. Acesta ar fi fost motivul pentru care, de fapt, căpitanul Negoescu nu a îndrăznit să ridice glasul 18 ani[123]. Așadar, Candiano susținea că Negoescu, „vinovat pe timp de război”, devenise un „acuzator în timp de pace”. În sprijinul versiunii sale, generalul Candiano punea la dispoziție declarațiile unui număr de 44 de soldați din Batalionul 2 Vânători, care participaseră la asaltul redutei Grivița, trimise Camerei sub formă de petiții[124].

Întrebarea lui Candiano, legitimă de altfel, era de ce sergentul moldovean păstrase tăcerea timp de 13 ani și începuse să petiționeze abia din 1890, apoi în 1893, când la

---

[117] *Ibidem.*

[118] *Ibidem.*

[119] *Ne-a ieşit dreptatea*, în „Războiul”, 24 februarie 1895, p. 1; *Memoriul presentat de d-nul General Candiano Popescu în afacerea sergentului Grigore al Lucăi*, în „Voința Națională”, 26 februarie/10 martie 1895, p. 1–2.

[120] Th. Văcărescu, *Luptele românilor în resbelul din 1877–1878*, vol. II, *Luptele în Bulgaria*, București, Tipografia Curții Regale F. Göbl, 1887, p. 167.

[121] Vezi *Memoriul presentat de d-nul General Candiano-Popescu în afacerea sergentului Grigore al Lucăi*, în „Voința Națională”, 26 februarie 1895, p. 1.

[122] *Ibidem.*

[123] General Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 184–185, 231–232.

[124] *Ibidem*, p. 126–127.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

guvern, când la rege, „fără să pomenească în aceste petiții că ar fi luat un steag rusesc”[125]? Candiano insinua că Grigore al Lucăi avea un „povățuitor”:

> Nu credem că în mintea și în sufletul povățuitorului lui Grigore al Lucăi, din județul Botoșani, să se fi strecurat perfida gândire de a voi să atribue unui Moldovean meritul că a luat steagul turcesc, când dânsul a fost cucerit de un Muntean. Această cugetare ar fi criminală, când suntem toți fii ai aceleiași Patrii[126].

Era a doua oară când Candiano sugera un substrat mai profund, un diferent moldo-muntean pentru atribuirea unor acte eroice din război. Generalul muntean îi zugrăvea sergentului moldovean imaginea unui ins cu o „imaginație bogată, care născocește lucruri”, preluând fragmente din petiția adresată regelui, în care pretindea că ar fi tras cu tunul în inamic în asediul redutei Grivița 2, iar regele ar fi afirmat la urmă: „Bine, la cas de necesitate, pot să mă servesc și cu dorobanții de artilerie”[127].

Raportul lui A. C. Cuza – arăta Candiano – se întemeia pe o anchetă partinică a Ministerului de Război, fiindcă au fost întrebați numai soldații din Regimentul 16 Dorobanți; ancheta conținea mărturisirile a 12 combatanți, doi ofițeri ce nu mai erau în armată, căpitanul Petru Negoescu și locotenentul Stroe Buican, și a unui locotenent rus Theodor Climoff. Potrivit acestuia, mărturisirile nu aduceau nici „o lumină”, soldații contrazicându-se: locotenentul Buican nu știa cine conducea Divizia 4, o dovadă de neprofesionalism. Practic, A. C. Cuza contrapunea afirmațiile a doi ofițeri din Regimentul 16 Dorobanți mărturiilor tuturor ofițerilor din Batalionul 2 Vânători[128]. Candiano îl mai acuza pe A. C. Cuza că ocolise rezoluția ministrului de Război, Iacob Lahovari, din 1893, fără a o „pune în vederea onorantei Adunări a deputaților”; că trupei comandate de Candiano i se contesta faptele eroice săvârșite și „consființite de istorie”: „Faptele intrate o dată în domeniul istoriei nu se pot schimba după caprițiul împrejurărilor sau caprițiului oamenilor”[129].

Opinii și comentarii

Cazul „drapelului turcesc” a împărțit profund presa. „Voința Națională”, „L’indépendance Roumaine”, „Românul”, „Războiul”, „Galații”, „Liberalul Gălățean”, „Dacia”, „Biblioteca Familiei”, „Ecoul Armatei”, „Naționalul” și „Gazeta Poporului” au sprijinit eroul consacrat, adică pe Grigore Ion. Au fost neutre „Lupta”, „Evenimentul” (Iași), „Timpul”, și împotriva versiunii oficiale: „Constituționalul”[130], „Jurnalul”[131] (Iași), „Adevărul” și „Lumea Nouă”[132]. În special ultimele două au simpatizat cu Grigore al Lucăi.

„Adevărul” și „Lumea nouă” se remarcaseră anterior prin campanii anti-militariste, excelând în critica concepției cazone despre societate. Cele două ziare erau recu-

[125] Vezi *Memoriul presentat de d-nul General Candiano-Popescu în afacerea sergentului Grigore al Lucăi*, în „Voința Națională”, 26 februarie 1895, p. 1.
[126] *Ibidem*, p. 2.
[127] *Ibidem.*
[128] *Ibidem.*
[129] *Ibidem.*
[130] *S-a terminat*, în „Constituționalul”, 1(13) martie 1895, p. 1.
[131] „Jurnalul”, 5 martie 1895, p. 1. În „Jurnalul” din Iași apărea mărturia Elisei Hristodor din Iași, fostă primă infirmieră la spitalul din Turnu Măgurele a doamnelor române din Iași. Ea susținea că cel care a luat steagul a fost Grigore al Lucăi, îl avusese sub îngrijire, primise un ordin special deoarece dăduse dovezi de mare vitejie și fusese rănit la brațul stâng. Chiar ea îi pusese pe piept decorația țaristă „Crucea Sf. Gheorghe” adusă de un ofițer. Vezi *Grigore a Lucăi*, în „Lupta”, 10 martie 1895, p. 2.
[132] General Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 210.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noscute pentru satirizarea fanfaronadei și a obiceiurilor ofițerilor de rang înalt ca marcă a unui elitism social închis și fals. Deseori, prin intermediul articolelor se critica *establishmentul* politic și militar, cu note anti-dinastice radicale, ridiculizându-se de pildă „prețuirea" arătată adevăraților eroi într-o țară plină de generali de intendență.

Urmare a controversei generate de steagul otoman, generația eroilor de la Plevna și Grivița intra pentru scurt timp în atenția presei. Soldații independenței erau înfățișați în postura unor cerșetori care cereau atenția autorităților și presei. Cazul Grigore al Lucăi îi încurajează pe foștii combatanți să viziteze redacțiile ziarelor. De pildă, la redacția „Adevărului" se prezenta Dumitru Lăzărescu din Recea, județul Râmnicu Vâlcea, îmbrăcat în zdrențe, slăbit de mizerie și cu pieptul plin de decorații, fără surse de venit, care petiționase la Rege și Ministerul de Război. Servise 18 ani în armată, luptase la Plevna plin de vitejie[133].

Pus în această perspectivă, exponentul recompenselor nemeritate devenea, din nou, Candiano-Popescu. El era perceput ca un beneficiar al unei cariere militare aranjate de PNL, respectiv de I. C. Brătianu, după ce-și încălcase în două rânduri jurământul de militar față de capii armatei, prin participarea la detronarea lui Al. I. Cuza și, ulterior, prin proclamarea Republicii de la Ploiești, ca act de trădare față de Carol I. Pentru o parte a mediilor militare, unde invidiile personale erau atroce, Candiano fusese salvat de la eterna damnare numai datorită legăturilor cu PNL, al cărui membru fondator era. În articolul *Hoți de glorie*, Constantin Mille[134] oferea exemplul țăranilor, ce și-au părăsit ogorul și familia pentru a scăpa patria, plătind cu sânge roadele culese de o clasă suprapusă și nerecunoscătoare, care acum îi fura „slava" și eroismul cântat de poeți: „Cu isprăvile tale se făles cei mari și drapelele luate de tine merg să împodobească gloria de contrabandă a cutăruia sau cutăruia mare ofițer"[135]. Alteori, critica lua forma unui atac la Candiano, care „după faimoasa republică a Ploieștilor" a încercat „să se furișeze în istorie și sub o altă formă: ca erou al războiului de independență", întrucât „Curca de la Ploiești se mândrea în penele păunului"; de asemenea, era pus la îndoială canonul oficial: „Poate să sufere istoria oficială, cinstea monarhiei și eroii de carton, adevărul însă trebuie să treacă înainte de toate"[136].

Alex V. Beldiman, directorul politic al „Adevărului", se mobiliza împotriva lui Candiano, „trădătorul de la 11 februarie 1866", care nu datora „galoanele sale de general decât favoritismului și scârboasei slugărnicii". Beldiman aprecia, după o vizită a lui Candiano la redacția „Adevărului", că întreaga demonstrație a acestuia despre capturarea steagului se baza pe cartea lui Th. Văcărescu, „fără valoarea istorică", „dictată aproape integral de așa poreclitul *Mare Căpitan* (?!), care nu permite să i se atace opera plină de inexactități istorice, și care nu are alt scop decât a face să reiasă strălucitele calități militare ale Prusacului de pe tron". În ceea ce privește suplica semnată de 44 de soldați și certificatul semnat de câțiva caporali, Beldiman arăta că știe „cum în această țară un general smulge semnăturile soldaților, ale caporalilor și chiar ale sergenților adjutanți". Beldiman își propunea distrugerea legendei croite în jurul lui Candiano[137] printr-o „investigație" pe cont propriu și culegerea unor informații de la câțiva ofițeri inferiori și superiori care participaseră la Grivița, ofițeri care-și datorau cariera numai meritului personal, dar pe care nu-i dădea publicității ca să nu îl provoace pe „Marele

[133] *Încă unul*, în „Adevărul", 26 februarie 1895, p. 2.
[134] „Adevărul", 23 februarie 1895, p. 1.
[135] *Ibidem.*
[136] I. Teodorescu, *Eroul distrus*, în „Adevărul", 25 februarie 1895, p. 1.
[137] Alex. V. Beldiman, *O legendă distrusă*, în „Adevărul", 26 februarie 1895, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Căpitan”[138]. Ceea ce aflase Beldiman – în cea mai mare parte corespundea versiunii lui A. C. Cuza – era descris drept

> [...] istoria imparțială – nu aceea a lui Theodor Văcărescu dictată de Marele Căpitan (?!) – va înscrie în paginile sale că batalionul întâiu din regimentul 16 de dorobanți a intrat cel întâiu în reduta Grivița, și a luat drapelul turcesc, iar nu batalionul al 2-lea de vânători. Necunoscuții căpitani Codrescu și Negoescu, și sergentul Grigore al Lucăi împreună cu întregul lor batalion vor rămânea eroii de la Grivița[139].

La fel de neîndurător se arăta Anton Bacalbașa, care compara afacerea steagului cu povestea „Făt-Frumos și merele de aur”, în care Candiano-Popescu era Harapul: „Slăvim eroi falși, al căror unic merit este că au pândit în șanț și au știut să scoată capul în afară numai după ce a trecut primejdia”[140] .

„Veto-ul” regelui Carol I și retragerea proiectului

Revizionismul istoric propus de A. C. Cuza în 1895 prin actul legislativ blocat în Adunare a fost un subiect stânjenitor pentru Carol I, așa cum reiese chiar din jurnalul său. Știm din acte oficiale că, în 1893, a trimis cu celeritate petiția lui Grigore al Lucăi spre cercetare la Ministerul de Război. Însă, în 1895, afacerea a revenit la o altă amploare pe agenda legislativă, alimentând suspiciunea implicării lui Carol I într-o presupusă omologare a unor falși eroi ai Războiului de Independență. Presa anti-dinastică specula că, deși ar fi înțeles că generalul Candiano era un „falsificator al istoriei”, o astfel de recunoaștere ar fi afectat direct autoritatea regală.

> Regele este mâhnit de descoperirile în chestia steagului de la Grivița – susținea „Adevărul”. El a fost înșelat de generalul Candiano, pe care l-a socotit viteaz și l-a avansat. Acum, a-l lăsa să fie demascat, ar fi chiar pentru Rege o lovitură, căci s-a lăsat să fie mistificat de un fanfaron îndrăzneț. Și iată de ce guvernul se împotrivește să se recunoască meritele lui Grigore a Lucăi[141].

Nu era doar în interesul istoriei de a se lămuri deplin afacerea, era și în interesul onoarei armatei să se facă rapid. Ori fostul vânător Grigore Ioan era adevăratul erou și, prin urmare, Grigore al Lucăi din Botoșani era un farsor, sprijinit de toți cei pe care îi invoca A. C. Cuza în raport, sau cel din urmă spunea adevărul și generalul de brigadă Candiano-Popescu, în complicitate cu Grigore Ion, din Prahova, l-au amăgit pe M.S. Regele, pe țarul Alexandru al II-lea, pe întreaga armată și țară[142]. Devenise destul de limpede că inițiativa lui A. C. Cuza nu se mai încadra în limitele unei mărunte afaceri de pensie, ci tindea să rescrie istoria recentă. Date fiind pasiunile trezite, nici soluția nu putea fi una de rutină. În fond, afacerea fusese luată ca sarcină legislativă de majoritatea guvernamentală; se redactase un proiect de lege din inițiativă parlamentară, secțiunile se ocupaseră de el, fuseseră numiți delegații, delegații aleseseră un raportor în persoana lui A. C. Cuza, acesta tipărise și împărțise deputaților un raport foarte documentat, iar proiectul ajunsese pe ordinea zilei a Camerei.

---

[138] Idem, *Adevărații eroi*, în „Adevărul”, 28 februarie 1895, p. 1.
[139] *Ibidem.*
[140] Anton Bacalbașa, *Generalul Candiano și sergentul a Lucăi*, în „Lumea nouă”, 26 februarie 1895, p. 1.
[141] *Regele și steagul*, în „Adevărul”, 25 februarie 1895, p. 1.
[142] *Afacerea steagului turcesc*, în „Resboiul”, 25 februarie 1895, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 21 februarie 1895, Carol I avea o întrevedere cu ministrul Finanțelor, Menelas Ghermani, despre pensia pentru Grigore al Lucăi, împotriva căruia suveranul exprima „un veto" hotărât, convins că „nu el a luat steagul din reduta Grivița"[143]. Mesajul referitor la un „veto" transmis miniștrilor – ceea ce era o intervenție directă și neprotocolară – ajungea cumva în presă alături de informația că regele nu dorea ca proiectul în chestiune să treacă la Cameră, deoarece ar fi reprezentat o „lovitură rușinoasă" ce se dădea nu „numai Majestății Sale, dar chiar și Împăratului Rusiei, care cu mâna lui a decorat și pe soldat și pe actualul Candiano Popescu"[144]. Rațiunea mai era și una de ordin istoric oficial, mai precis un canon pe care se baza și legitimitatea monarhică obținută prin participarea la Războiul de Independență: „O faptă care a fost trecută în istorie nu se mai poate șterge – ar fi spus Carol –, pentru prestigiul țării și al Capului Statului". În plus, generalul Candiano-Popescu fusese aghiotantul regelui și, ar fi spus Carol, „orice acuzație adusă lui mă isbește și pe mine!"[145] Speculațiile de presă au fost alimentate și de o audiență la rege obținută de Candiano[146].

La 22 februarie 1895, urmărind atent situația, regele remarca faptul că generalul G. Manu a prezidat Camera în dezavantajul Cabinetului, ținând la pensia sergentului Al Lucăi, cabinetul fiind și el împotrivă[147]. La rândul ei, presa menționa o „întâlnire intimă" la Cameră în dosarul pensiei solicitate, la care participau prim-ministrul Lascăr Catargiu, generalul Constantin Poenaru – ministrul de Război, Al. Lahovari – ministrul de Externe și C. Olănescu – ministrul Lucrărilor Publice. Înțelegerea a fost ca A. C. Cuza să-și retragă raportul depus în Cameră, iar Guvernul să vină cu un proiect de lege prin care să i se acorde sergentului o pensie viageră de 50 de lei[148]. „Gazeta Poporului" susținea că, în dimineața punerii pe ordinea de zi a legii, Carol I ar mai fi avut încă o discuție cu Lascăr Catargiu, în care i-ar fi reproșat că proiectul fusese elaborat fără știrea lui, sub ai cărui ochi s-au petrecut luptele de la Grivița. Regele i-ar mai fi transmis că nu va sancționa proiectul, chiar dacă va fi votat de Parlament. Presat în acest fel, premierul Catargiu a comunicat tuturor că e hotărât să facă „chestie de cabinet", să-și angajeze răspunderea, dacă se va persista în dezbaterea proiectului[149]. Motiv suplimentar de critică din partea „Adevărului": prin modul în care Carol I a reacționat, apăsând cu toată puterea asupra guvernului și parlamentului pentru retragerea proiectului, a dat impresia că a părăsit rolul său constituțional, intervenind într-un context în care era doar persoana sa în joc[150]. În „Jurnal", la 7 martie 1895, Carol I consemna sec „respingerea" [sic!] raportului lui Cuza privind pensia pentru sergentul Al Lucăi[151]. Procedura nu a fost una de vot pentru a fi respinsă, ci pur și simplu A. C. Cuza nu și-a mai susținut proiectul.

În pofida retragerii proiectului de lege, disputa asupra istoriei drapelului otoman continua atât în Adunare, cât și în presă. La 24 februarie, deputatul A. C. Cuza publica în „Lupta" o replică a colonelului Gheorghe Boteanu la memoriul lui Candiano răspândit

[143] Carol I al României, *Jurnal*, vol. III, p 193.

[144] Argus, *Pentru drapel*, în „Națională", în 24 februarie 1895, p. 1.

[145] *Ibidem*.

[146] „Națională", în 24 februarie 1895, p. 2. Confirmată și de Carol I la 2 martie/18 februarie 1895: „După-amiază, generalul Candiano în legătură cu o pensie pe care Camera vrea să o voteze, pentru un soldat care ar fi luat steagul (?)". Vezi Carol I al României, *Jurnal*, vol. III, p. 193.

[147] *Ibidem*, p. 193–194.

[148] *Ultime informații*, în „Lupta", 23 februarie 1895, p. 3; „Națională", 25 februarie 1895, p. 2; *O recompensă*, în „Voința Națională", 28 februarie (12 martie) 1895, p. 1.

[149] *Iar Grigore al Lucăi*, în „Gazeta Poporului", 3(15) martie 1895, p. 1.

[150] Alex. V. Beldiman, *Pentru lingușitori*, în „Adevărul", 3 martie 1895, p. 1.

[151] Carol I al României, *Jurnal*, vol. III, p. 194.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în Cameră. Fostul comandant al Regimentului 16 Dorobanți reafirma că drapelul turcesc a fost adus de Grigore al Lucăi pentru a fi înaintat colonelului Alexandru Anghelescu, comandantul Diviziei 4[152].

La rândul său, căpitanul Petru Negoescu se considera insultat de remarcile din memoriul lui Candiano. Îi răspundea coerent, oferind detalii care nu au fost negate de cei menționați. În seara căderii Griviței, drapelul fusese desfășurat în prezența următorilor: locotenentul Stroe Buican, colonelul Alexandru Fotea, maiorul Ioan Arabu – Batalionul I din Regimentul 14 Dorobanți (devenit lt. colonel în retragere), căpitanul Constantin Lipan (lt. colonel în retragere), căpitanul Alex. Mălinescu; locotenentul Ioan Buiuruga, care comanda Compania a II-a din Regimentul 16, căpitanul Dumitriu Niculae (Regimentul 5 Linie)[153]. Negoescu ținea să remarce concordanța declarațiilor date în 1893 în ancheta Ministerului de Război de către cei implicați, ofițeri și simpli soldați care aveau domiciliul în localități diferite, nu se mai văzuseră și nici nu țînuseră legătura de la demobilizarea din 1878. Această concordanță a declarațiilor nu putea să fie confundată cu o conspirație, așa cum pretindea Candiano. Negoescu afirma că ar fi tăcut în continuare, dacă nu ar fi fost întrebat oficial și că, la acea vreme, făcuse mai multe reclamații șefilor direcți, dar lucrurile luaseră o întorsătură rapidă – deja se realizase raportul către domnitor –, fiind sfătuit să tacă. I s-au „trimis vorbe amenințătoare și dacă ar îndrăzni să facă o reclamație va fi sacrificat". Un al motiv al tăcerii a fost că a „năduşit în el, pentru prestigiul armatei"[154], aflată într-un fel de întrecere cu oastea țaristă, și cerea o anchetă parlamentară pentru clarificarea întregii afaceri.

Firește, Candiano făcea uz de experiența avocățească, dezvoltând o altă direcție de atac la adresa acuzatorilor. Într-o scrisoare adresată colonelului Boteanu, Candiano îl întreba de ce nu spusese nimic timp de 18 ani și, mai mult, în 14 martie 1893, în „Revista literară", în amintirile despre Grivița, nu pomenise despre cucerirea drapelului de către Regimentul 16. În acea scriere ar fi lăudat comportamentul lui Candiano în asalt[155].

> V-a tăcut, d-le colonel, pana, precum v-a tăcut și graiul de la războiu până la 1895 Februarie 23, în acea ce să atinge de drapelul turcesc și bine era să tăceți și de la această dată înainte, căci ați fi adus un omagiu adevărului istoric[156].

Boteanu îi răspundea, aducând acuzații interesante. În primul rând, că generalul s-a opus anchetei parlamentare prin raportul adresat ministrului de Război și Camerei, pentru a opri ieșirea „dreptății la lumină"[157]. Reitera că drapelul i-a fost adus de soldații Regimentului 16 și că a fost înaintat cu raportul 690 din 31 august 1877[158], a cărui copie

---

[152] *O scrisoare a d-lui A. C. Cuza*, în „Lupta", 24 februarie 1895, p. 1; *Grigore al Lucăi*, în „Adevărul", 24 februarie 1895, p. 1.

[153] Căpitanul Negoescu, *Steagul Griviței. Răspuns la memoriul Generalului Candiano-Popescu (I)*, în „Jurnalul", 5 martie 1895, p. 2.

[154] Căpitanul Negoescu, *Steagul Griviței. Răspuns la memoriul Generalului Candiano-Popescu (II)*, în „Jurnalul", 11 martie 1895, p. 3.

[155] *O scrisoare a d-nului general Candiano-Popescu*, în „Lupta", 26 februarie 1895, p. 1.

[156] *Ibidem.*

[157] *Afacerea Grigore al Lucăi. O scrisoare a d-lui colonel Boteanu adresată d-lui General Candiano-Popescu*, în „Lupta", 1 martie 1895, p. 1.

[158] Raportul 690 din 31 august 1877 a fost publicat în „Adevărul", 3 martie 1895, p. 2. Acest raport nu figurează în registrul de ieșire al regimentului, unde urma să se consemneze și motivarea sa. Trebuia să fie înaintat cu o condică, în care cineva să fi subscris la primirea sa în divizie. Dar chiar dacă ar fi primit acest raport, comandantul diviziei avea dreptul să nu țină socoteală de el. Vezi și General Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 221–222, 266–267.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o păstra, adresat fostului comandant al Diviziei 4, colonelul Al. Anghelescu. De ce tăcuse 18 ani? Susținea că iubea prea mult tânăra armată și nu a vrut să arunce o umbră de îndoială peste un „fapt strălucit". Explica și de ce nu trecuse acest fapt în istoricul Regimentului 16 Dorobanți: steagul fusese deja prezentat lui Carol I și credea că inspecțiile generale ar fi distrus această pagină, expunându-l „la persecuțiunile cele mai înverșunate pentru cuvântul că nu este Petre care a luat steagul, ci Pavel". Boteanu arăta că nu el stârnise furtuna, ci împrejurări independente de voința lui; retras din luptele sociale, nu vedea interesele care l-ar povățui să aducă „vreo pagubă unui camarad"[159]. Devenea vizibil că se simțea timorat de anvergura scandalului în care fusese atras. În urma unui articol publicat în „Voința Națională" – în care era acuzat că nu trecuse luarea drapelului în istoricul regimentului pe care-l condusese (acuzație similară cu a lui Candiano) – el reafirma că se temuse de persecuțiile militare:

> Guvernul care sancționase luarea drapelului de către vânători a stat la putere 12 ani, timp îndestulător spre a-mi împiedica înaintarea și a mă supune la persecuțiile cele mai nedrepte, pricinuindu-mi o ruină materială, după 35 de ani de muncă și sacrificii personale [...] după război, într-un decurs de 10 ani am fost mutat din Botoșani la Iași, din Iași la Roman, din Roman la Piatra, de la Piatra la Botoșani, iar la Piatra, și de la Piatra la Huși[160].

Alți foști combatanți erau aduși pe rând în arena politică pentru a-l sprijini pe Candiano. La 1 martie, prahoveanul Nica Vasile venea la Cameră pentru a confirma eroismul lui Grigore Ioan[161]. Și Grigore Ioan ajungea în aceeași instituție pe 4 martie, făcând o interesantă mențiune: nu luase steagul de la turci prin luptă, ci îl găsise „în tranșeul redutei"[162], ceea ce contravenea versiunii inițiale expuse de el. De fapt, versiunile lui Ioan Grigore erau contradictorii de-a lungul timpului. O sesiza Gh. Calmuțchi[163] comparând două dintre relatările soldatului prahovean, prima din „Războiul", 18 septembrie 1877[164], și a doua din „Universul", 5 decembrie 1911[165]. În prima, la 1877, Grigore Ioan îl

[159] *Afacerea Grigore al Lucăi. O scrisoare a d-lui colonel Boteanu adresată d-lui General Candiano-Popescu*, în „Lupta", 1 martie 1895, p. 2; Colonel G. Boteanu, *op. cit.,* p. 12.

[160] Colonel G. Boteanu, *op. cit.,* p. 11. Generalul Herkt invocă situația sa, el îndrăznind să treacă în istoricul Regimentului 3 Artilerie „șarlatania colonelului [...], în urmă General și șef al Marelui Stat-Major General", care la atacul Smârdanului „a fugit" și cu toate acestea a fost dat ordin de zi „pe armată și numit adjutant general al regelui pentru meritul său la succesul luării Smârdanului". Pentru asta, respectivul colonel a împiedicat înaintarea lui Herkt la gradul de general și a cerut trecerea în rezervă cu pensie de colonel (*ibidem,* p. 12).

[161] „Lupta", 2 martie 1895, p. 3.

[162] „Lupta", 5 martie 1895, p. 3.

[163] Gh. Calmuțchi, *op. cit.,* p. 21–25.

[164] „Eram înainte. Gloanțele plouau ca piatra. Turcii erau la trei sute de pași, se găteau de retragere. Eram înaintea celorlalți, voiam să ucid un turc cu baioneta. Deodată văd un alt turc spătos înaintea mea, fugind cu un steag. Îl ochesc, el cade; mă arunc pe el, când voia să descarce revolverul; îi înfing baioneta în piept și trag steagul. Turcul murea, dar îl ținea strâns. Mă silesc ca să i-l smulg. Atunci doi turci se aruncară asupra-mi. Mă pun în apărare; din fericire sergentul și caporalul meu îmi vin în ajutor. Culc la pământ un turc, ei culcă la pământ pe celălalt, și eu am smuls steagul" (*ibidem,* p. 22).

[165] În timpul asediului Griviței, în timp ce acorda îngrijiri medicale căpitanului Cocoș Alexandru, Grigore zărea „un ofițer turc înconjurat de o gardă compusă de patru soldați. Eram nemâncat de patru zile, iar proviziile le pierdusem în timpul asaltului. Totuși, mă simțeam destul de sdravăn, așa că m-am repezit spre parapet. Eșii înaintea turcului, îl ochii și descărcai arma. Turcul fu rănit la piept. Și căzu în genunchi. Împușcai și pe unul din soldații de gardă, iar ceilalți dispărură. Abia m-apropiasem de ofițerul turc, când acesta își trase sabia cu care îmi făcu o tăietură la piept. Apoi, își scoase revolverul și descărcă câteva gloanțe în mine. Primul glonte îmi răni pamponul de la pălărie și numărul batalionului meu. Alte două gloanțe mă răniră la genunchi. Turcul era brav și nu se da învins. Atunci, cum în lupta noastră pe viață și pe moarte îl apucasem sub genunchi,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împușca pe turc în spate, în 1911 – în față; în 1877, scăpa teafăr, dar în 1911 era rănit la genunchi de două gloanțe ale turcului. De remarcat este și faptul că relatarea lui Ioan Grigore nu se corela cu declarațiile lui Candiano, care pomenea târziu, în memorii, de o luptă în redută dintre dorobanții moldoveni și vânătorii prahoveni pentru steagul turcesc, dispută în care maiorul se comportase ca un arbitru, dar pe care Grigore Ioan nu părea să o cunoască.

În această dezbatere pentru stabilirea eroului de la Grivița intervenea surprinzător și socialistul Vasile M. Kogălniceanu. Într-o scrisoare adresată „Adevărului", la 25 februarie 1895, fiul lui Mihail Kogălniceanu pretindea că adevărul fusese cunoscut chiar de a doua zi după căderea Griviței. Vasile Kogălniceanu susținea că tatăl său, în interesul adevărului istoric, făcuse cercetări în această privință la un moment dat, iar dosarul, prin care se constata că soldatul în chestiune era din Regimentul 16 Dorobanți, se afla la Ministerul de Externe.

> Bănuiala de sentimente moldovenești introduse în acest raport nu poate avea de scop decât a deplasa cestiunea pe un alt teren și prin aceasta a ne depărta de adevărata cestiune ce ne preocupă: dacă soldatul care a găsit drapelul a fost din dorobanți ori din vânători? Puțin ne importă dacă acel soldat era născut în comuna Mălăești sau Salcea[166].

Existența însă a unui dosar la Ministerul de Externe, privind o anchetă realizată la indicațiile lui Mihail Kogălniceanu, nu a fost dovedită însă până în momentul de față.

Muntenism vs. moldovenism

O altă dimensiune a dosarului – alimentată de interpretarea conspiraționistă promovată de Candiano, dar și de acuzele unor ofițeri moldoveni – a fost aceea a tensiunilor moldo-muntene, un substrat sensibil în acea perioadă în context militar, din cauza temelor preexistente de discuție (subreprezentarea militară a moldovenilor în totalitatea corpului ofițeresc și în structurile de conducere, marginalizarea sau ignorarea acestora de pe tabloul propunerilor de avansări în detrimentul valahilor, amplasarea fortificațiilor pe fosta graniță dintre Moldova și Valahia). Când deputatul Dimitrie Moruzi, fost căpitan în Cartierul general al Diviziei 4 în Războiul de Independență, propunea o recompensă pentru sergentul Grigore al Lucăi, Candiano aprecia că la mijloc era o formă de „moldovenism": „Pentru că D-sa este din Dorohoi și sergentul Grigore a Lucăi din Botoșani, aceasta să fie legătura ce-i unește?"[167] „Ceața moldovenismului", susținea Candiano, îl orbise pe Moruzi, astfel încât nu vedea că, pentru câțiva lei oferiți sergentului, „umilea armata și plăsmuia faptele, așa cum ele nu sunt cunoscute de lumea ce a făcut războiul".

> Și ce este acest moldovenism, această împărțire a țării între Munteni și Moldoveni despre care arată colonelul Serghie Voinescu în scrisoarea sa ca însufleținд actele generalului

isbutii să-i înfing baioneta în piept. Turcul căzu pe spate și-și dete sufletu. Îi luai steagul, sabia și revolverul. Pe când mă întorceam la redută plin de bucurie, sărind peste cadavre, soldații turci care zăceau răniți pe câmp căutau să mă oprească și să-mi smulgă steagul. Când mă credeam în siguranță, auzii deodată niște pași în urma mea. Credeam că sunt tovarăși de-ai mai. În realitate, însă, erau patru turci care veneau să mă ucidă. Pusei trofeele jos și trântii pe unul dintre turci cu un glonte de pușcă. Din fericire, în momentul acela alergară în ajutorul meu sergentul Stan Gheorghe și caporalul Nae Vasile, care fugăriră pe ceilalți și-i doborâră la pământ" („Universul", 5 decembrie 1911, p. 1).

[166] *O scrisoare*, în „Adevărul", 2 martie 1895, p. 2.

[167] General Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 195.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Cernat[168], în războiul neatârnării, și prin care păcătuiește și D-l Dimitrie Moruzi dimpreună cu patronii sergentului Grigore a Lucăi?
> Moldovenismul este un șantagiu politic, o manoperă frauduloasă, un mijloc de exploatare, sau este un instrument de dezbinare? Ce este acest cuțit cu care unii din frații noștri voesc să-și taie felie mare din favorurile Statului și când nu izbutesc în scopul lor, din cuțit fac pumnal și încearcă a lovi însăș țara, pe însăși muma care îi hrănește? Ce sunt aceste idei vinovate ce locuesc în capete strâmte și în inimi și mai strâmte? O atare sămânță dacă este bine-cuvântată de dușmanii neamului nostru, Românii trebuie să o blesteme. Din rivalitățile între Munteni și Moldoveni purces-au toate relele și umilințele în care am băltăcit și ne-am târât ca viermii veacuri întregi, fiind amenințați a ne îneca în scuipatul propriei noastre nemernicii[169].

Așadar, cheia de lectură pe care Candiano-Popescu o aplicase acțiunilor concertate ale deputaților moldoveni Gh. Rosnovanu, D. Moruzi, C. Pruncu, A. C. Cuza, dar și a ofițerilor Gh. Boteanu, P. Negoescu, S. Buican ori P. Botez rezida în aversiunea față de originea munteană a lui Grigore Ioan[170]. Prin urmare, devine indispensabil să aflăm ce anume declanșase fricțiunile dintre moldoveni și munteni.

În corespondența dintre Candiano și lt. colonelul Serghie Voinescu, fost șef de Stat Major al Diviziei 4, regăsim câteva informații disparate, dar relevante în context. De pildă, Candiano nu-și putea ascundea invidia pe gloria câștigată de Regimentul 13 Dorobanți. Regimentul ieșean participase la 27 august într-o primă acțiune ofensivă a armatei române comandată de lt. colonelul Serghie Voinescu. Candiano susținea că unitatea militară din Moldova a avut „numai" 70 de morți și răniți și o recunoaștere disproporționată a vitejiei: steagul regimentului a fost decorat cu ordinul „Steaua României", primise telegrame de mulțumire de la Domnitor, din partea Mitropolitului Moldovei, a municipalității Iașului, a ministrului Mihail Kogălniceanu. Dar comportarea dorobanților moldoveni, în ziua de 7 octombrie, la asaltul eșuat asupra redutei Grivița 2, a fost „mediocră"[171]. Generalul Alexandru Cernat, gălățean de origine, îl remarcase pe Ion Petrovan, comandant al Regimentului 13 Dorobanți, ca „eroul" recunoașterii din 27 august, care deschisese calea victoriei de la 30 august. Însă Petrovan, susținea Candiano, nu era decât „un fricos"[172]. Tot Cernat susținuse că în capul coloanei de asalt care cucerise reduta Grivița nu se aflase Candiano, ci Alexandru Fotea, comandantul Regimentului 14[173]. Ulterior, Candiano îl mai acuza pe nedrept pe Cernat că îi blocase înaintarea la gradul de lt. colonel, prin dosirea raportului întocmit de colonelul Al. Anghelescu, comandantul Diviziei 4, la 2 septembrie 1877[174].

În alt context, tot el punea sub semnul întrebării valoarea militară a moldovenilor, nescoțându-i din „lași" și „fricoși". Un exemplu era tocmai căpitanul erou Nicolae Codrescu, comandantul Batalionului I din Regimentul 16 Dorobanți, rănit grav în ziua

---

[168] Alexandru Cernat, comandantul Armatei de Operații (*ibidem*, p. 95).
[169] *Ibidem*, p. 195.
[170] *Ibidem*.
[171] *Ibidem*, p. 95.
[172] *Ibidem*, p. 94
[173] *Ibidem*. Cum s-a stabilit soldatul care a intrat primul în reduta Grivița? Potrivit unei scrisori a lui Serghie Voinescu, șeful Statului Major al Diviziei 4, în ziua de 4 septembrie, după luarea Griviței, domnitorul a trecut în revistă trupele și l-a întrebat pe generalul Al. Cernat, comandantul armatei de operații, care a susținut că în capul coloanei de asalt nu a fost Al. Candiano, ci Alexandru Fotea, comandantul Regimentului 14. Colonelul Al. Anghelescu, comandantul Diviziei 4, a replicat că nu a fost Fotea și l-a indicat pe Candiano, iar Marele Duce ar fi curmat discuția stânjenitoare: „Alors il faut la donner à Candiano" (crucea Sf. Gheorghe).
[174] *Ibidem*, p. 113–115; *Documente*, vol. VI, p. 42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de 30 august 1877. Candiano pretindea că își amintea împrejurările în care fusese rănit Codrescu. După respingerea primului atac la Grivița, Candiano îl găsea pe acesta, „jelindu-se și bocindu-se", și mai ales condamnând războiul: „Vezi, Domnule maior, în ce foc ne-a băgat D-l Brătianu: vezi ce de lume s-a prăpădit?" Candiano scoate pistolul voind să-l împuște pe Codrescu pentru a nu mai „semăna descurajarea în inimile ostașilor", dar chiar atunci un glonț inamic îl lovi în burtă. Crezând că a fost împușcat de Candiano, Codrescu i-ar fi strigat: „M-ai mâncat fript"[175].

De cealaltă parte, Nicolae Codrescu acuza declanșarea unei „goane sistematice" în sânul Statului Major al Armatei împotriva Regimentului 16, în special al Batalionului I. Cauza ar fi fost tocmai disputa asupra steagului turcesc dintre Candiano Popescu și succesorul lui Codrescu la comandă, căpitanul Petre Negoescu. Codrescu aprecia că afacerea făcea „puțină cinste celui ce și-a însușit-o"[176], acțiunea fiind sprijinită de Statul Major, reprezentată de Iacob Lahovari, șeful operațiunilor de pe câmpul de război**.** Rănit grav în acel atac, Codrescu arăta că „tace din respect pentru armată", dar știe cum s-au petrecut lucrurile. El punea incidentul pe seama dorinței Marelui Stat Major de a „imortaliza un erou" cu ocazia luării redutei Grivița, iar condiția indispensabilă era ca acesta „să fie de peste Milcov [din Muntenia – n.n.], o afacere ca și în felul Papei de la Roma, când avea dorința să croiască un sfânt pentru a-l adăuga în calendar". Codrescu nu încerca să atenteze la „demnitatea și sentimentul de simț al datoriei" al lui Candiano, însă, „pentru a improviza un erou din oficiu în detrimentul camarazilor săi de luptă"[177], s-a șters din oficiu participarea batalioanelor din Moldova. Onoarea zilei de 30 august 1877 a fost alocată total și în special numai batalionului din Prahova: drapelul i s-a decorat cu marele Cordon al Stelei României; apoi i s-a ridicat monument și s-a dat concurs unei tradiții de comemorare a acelui fapt eroic. Codrescu arăta că victimele Regimentului 16 au fost „falsificate", smulgând „fiilor botoșăneni" patrimoniul de onoare. „Toate aceste din cauza acelui afurisit de drapel turcesc, ca acea onoare să nu fie împărțită cu alții, ci să rămână numai pe sama comandantului vânătorilor din Prahova". Din acest motiv, s-a uzat de o

> [...] cucerire modernă bazată pe noua organizare din 1887 prin care a fost devalizat sistematic județul Botoșani de drepturile sale. Astfel Stat-major general de pe câmpul de război, în loc de a-și face datoria față de inamic, vine să facă război, strategie și organizări pe comptul fraților de luptă, în scopul numai a crearea țerei românești o legendă pentru partea de dincolo de Milcov, și că în o zi să se spună că numai grație lor, patria română datorește neatârnarea sa, și că acel merit numai lor li se cuvine[178].

Realitatea pe care dorea să sublinieze căpitanul Codrescu era că alături de prahoveni la asediul redutei Grivița mai participase și un batalion din Regimentul 14 Dorobanți, al cărui drapel nu a fost decorat, cu toate că „Monitoarele oficiale" spuneau că acel batalion pătrunsese primul în redută. Nu era amintit nimic despre Batalionul I din Regimentul 16 Dorobanți, apoi nu se face mențiune nici în „Monitoarele oficiale", nici în Monitorul Oastei[179], deși „tributul de sânge" al județului Botoșani atinsese cifra de 118 morți și 185 de răniți (date obținute prin anchete personale pe baza extractului de

[175] General Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 253.
[176] N. Codrescu, *op. cit*., p. 556–557, 622–623.
[177] *Ibidem*, p. 557.
[178] *Ibidem*, p. 559–560.
[179] *Ibidem*, p. 560–561.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moarte trimise din oficiu și afișate în triplu exemplar la casele comunale, școli și biserici)[180]; de asemenea, nu se pomenea nimic despre Batalionul I din Regimentul 5 Linie ce luase parte la luptele din 27 și 30 august.

Dubla tradiție comemorativă munteană și moldoveană

Odată cu retragerea proiectului din Adunare, Alexandru Candiano-Popescu se dovedea foarte preocupat de imaginea pe care o va lăsa posterității, aflată sub atacul constant și consistent venit dinspre cercurile moldovenești și conservatori. În această perioadă își scria memoriile, publicate postum, și avea grijă să participe la evocări memorializarea Războiului de Independență. Se ralia astfel la inițiativa prahoveanului Ioan Grigore Sorescu de ridicare a unui monument al Batalionului 2 Vânători la Ploiești[181]. Operă a sculptorului George Vasilescu, monumentul trebuia inaugurat la 30 august 1897, la 20 de ani de la căderea Griviței, însă, din cauza deteriorării în timpul transportului din Italia, se reușea organizarea ceremoniei abia la 12 octombrie 1897, cu participarea regelui Carol I, a prințului Ferdinand, a soldatului Grigore Ioan și a generalului Al. Candiano-Popescu. Pe cele patru laturi ale obeliscului au fost montate patru plăci, dintre care două de bronz; pe una dintre ele era înfățișat asaltul vânătorilor asupra redutei Grivița, iar una din cele patru statui turnate în bronz îl reprezenta pe Grigore Ion în poziția „Prezentați arm!"

Fig. 4. Grigore Ioan – Monumentul Vânătorilor, Ploiești.

Monumentul era inaugurat cu mare pompă, regele ipostaziind în discursul său vitejia lui Grigore Ioan: „Neuitată a rămas ziua de 30 August, când batalionul al doilea, zdruncinat prin o luptă crâncenă, s-a aruncat cu îndrăzneală în foc şi a luat seara târziu

[180] *Ibidem,* p. 563.

[181] Adrian Stan, *Inaugurarea monumentului vânătorilor din Ploieşti*, în „Țara Bârsei. Revista de cultură a Muzeului «Casa Mureşenilor» Braşov. Articole de istorie, literatură, geografie, sociologie și muzicologie", nr. 12/2013, p. 378–384.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reduta de la Griviţa, smulgând vrăjmaşului steagul său”[182]. La banchetul organizat de membrii comitetului de acțiune, Candiano se răfuia cu toți cei care îi contestaseră meritele militare:

> Invidia și clevetirea au încercat cât au putut să denatureze asaltul Griviței; cea dintâi piatră pusă la temeliile acestui monument a fost pentru dânsele piatra mormântală ce le-a astupat gura [...]. Să tremure clevetirea, căci ziua judecății și a osândei a sosit. Aci, în fața d-voastră, minciuna a fost răstignită pe crucea adevărului[183].

Inaugurarea Monumentului Vânătorilor din Ploiești era, pentru fostul maior de la 1877, un act de securizare a postumității.

Monumentul prahovean are un corespondent modest la Botoșani, în comuna Salcea, locul de baștină al lui Grigore al Lucăi. Evident, el nu a beneficiat de suportul și concursul de la cel mai înalt nivel, ci s-a ridicat ca urmare notorietății locale câștigate de sergent. La moartea acestuia, la 20 mai 1909, „Ecoul Moldovei” (Iași) consemna pe scurt întregul istoric al cazului, rezumând versiunea moldoveană: substituirea eroului prin manevrele maiorului Candiano; tentativa demistificatoare din 1895, inițiată de A. C. Cuza; zădărnicirea inițiativei pentru că ar fi contravenit tradiției oficiale; „falsificarea” care generase indignare și amărăciune în cercurile moldovenești; deși mort, „fapta mistificării săvârșită va fi din când în când povestită de cei care iubesc adevărul”[184]. La inițiativa unor localnici și intelectuali din Salcea, care, la 18 decembrie 1911, prin intermediul ziarului „Evenimentul” din Iași, anunțau deschiderea unei liste de subscripție[185] , în 1915, în fața școlii din comună, s-a inaugurat monumentul. Pe fațadă erau amplasate fotografia eroului și următoarea inscripție: „Monument ridicat sergentului Grigore A Lucăi eroul de la Griviţa 1877”. În spatele acestuia se află altă inscripție: „Monumentul este ridicat din inițiativa și cu cheltuiala domnilor M. C. Popovici și căpitan V. Ioaniţiu din Botoșani, pentru amintirea acestui erou și pentru a servi de exemplu urmașilor lui”[186].

Tradiția comemorativă moldovenească, trecută la un alt nivel de exemplificare, era de fapt o contrareacție la intensificarea celei muntene. În 1911, la scurt timp după aniversarea căderii Plevnei (28 noiembrie), ziarul „Universul” lansase o campanie de conștientizare a uitării și ingratitudinii față de soldații care se jertfiseră pentru independență. În prim-plan era pus soldatul Grigore Ioan, care vizita redacția „Universul”[187]; i se dedica o evocare emoționantă și i se prezenta biografia sa după război, pledându-se în favoarea unei „recompense naționale” pentru serviciile aduse patriei, iar la redacție se deschidea o listă de subscripție[188]. Pe prima pagină a ziarului erau prezentate schițe ale episoadelor din asaltul de la Griviţa pentru a contextualiza cucerirea steagului turcesc de către Grigore Ioan[189], coroana de lauri primită ca răsplată[190], precum și portrete ale eroilor[191].

---

[182] *Ibidem*, p. 383.

[183] *Toastul generalului Candiano Popescu la banchetul dat cu ocazia dezvelirei monumentului din Ploiești*, în „Universul”, 25 ianuarie 1912, p. 2.

[184] *Veteranul Grigori a Lucăi*, în „Ecoul Moldovei”, 4 iunie 1909, p. 2.

[185] Vezi *În chestia steagului turcesc*, în „Evenimentul”, 29 decembrie 1911, p. 2. Primarul comunei Salcea, sergentul Ioan D. Palaghianu, veteran al războiului din 1877, susținea că văzuse cu proprii ochi steagul, iar meritul lui Grigore al Lucăi era incontestabil.

[186] Emil Antonovici, *Eroul de la Griviţa*, în „Clopotul”, Botoșani, 13 august 1972, p. 2.

[187] Mestugean, *Grigore Ion*, în „Universul”, 4 decembrie 1911, p. 1; 5 decembrie 1911, p. 1.

[188] Idem, *Grigore Ion. O recompensă națională se impune*, în „Universul”, 6 decembrie 1911, p. 1; „Universul”, 7 decembrie 1911, p. 1.

[189] „Universul”, 10 decembrie 1911, p. 1.

[190] „Universul”, 15 decembrie 1911, p. 1.

[191] „Universul”, 7 ianuarie 1912, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aducerea prahoveanului în prim-plan era legată și de o campanie a veteranilor de război, care solicitau o nouă lege pentru „eroii de la 1877” – pământ și pensii celor ajunși în imposibilitate de muncă ori scutirea de impozite[192]. Grigore Ioan era invitat la Ploiești, la Regimentul 6 Călărași, îmbrăcat în uniformă de vânător, pentru a face „exerciții demonstrative” în fața trupelor și era cultivat ca „erou în viață”, după care se iniția un festival în onoarea sa[193].

Fig. 5. Monumentul eroului Grigore Alucăi.

Această etapă comemorativă inițiată de presa bucureșteană, dar susținută și de cercurile militare, determina reluarea, cu noi informații (în condițiile încetării din viață a lui Candiano-Popescu în 1901), a disputei din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea. Mai apăsat ca în 1895, vechi și noi militari susțineau că eroul prahovean era o născocire a lui Candiano, că niciun steag nu s-a luat prin luptă corp la corp, că Grigore Ioan era doar un impostor inventat pentru susținerea moralului trupelor[194]. Prin intermediul ziarului „Evenimentul” din Iași luau poziție o serie de ofițeri moldoveni participanți la 1877 – alții decât cei din perioada 1890–1895 –, care contestau statutul de erou al lui Grigore Ioan și insistau că drapelul de la Grivița fusese capturat de moldoveanul Grigore al Lucăi.

Primul care susținea că „Universul” inducea publicul în eroare era colonelul Ion Renescu. Ofițerul făcuse parte din Regimentul 13 Dorobanți, rezerva generală a trupelor de atac, și, deși nu apucase să ia parte la luptele din 1877, arăta că „știa povestirile din zilele următoare”[195]. Potrivit amintirilor sale, observase un grup de ofițeri ce-l felicitau deja la scurt timp după cucerirea Griviței pe căpitanul Petre Negoescu pentru gradul de

[192] Al. Tisescu, *Întrunirea veteranilor,* în „Universul”, 10 decembrie 1911, p. 2.
[193] *Grigore Ion la Ploiești*, în „Universul”, 15 decembrie 1911, p. 2.
[194] Vezi *Contestări oțioase*, în „Noua revistă română”, nr. 9, 25 decembrie 1911, p. 142.
[195] Colonel Ion Renescu, *Drapelul turcesc și veteranul Grigore Ion (I)*, în „Evenimentul”, 14 decembrie 1911, p. 1–2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

maior, întrebându-l: „Drapelul turcesc trimis de tine la cartierul general îți va aduce acest grad?" Căpitanul a răspuns că drapelul „a fost găsit de un sergent" și e un trofeu al tuturor, nu-și însușește niciun merit. În schimb, arăta Renescu, afacerea drapelului a devenit una care a „ajutat pe unul să ajungă la cele mai înalte grade a[le] ierarhiei militare". El pretindea că Grigore Ion era „o invenție a maiorului Candiano-Popescu", reiterând varianta că drapelul dus de sergentul trimis de căpitanul Negoescu a fost luat de acest maior și dus la cartierul general. Renescu mai susținea că vânătorii Batalionului 2 nici nu ajunseseră la redută, turcii părăsind-o, deci nu avusese loc o luptă corp la corp, că trupele regimentelor moldovenești 14 și 16 au ocupat reduta și au menținut-o toată noaptea[196].

Grigore Ioan, Grigore al Lucăi

Eroŭ saŭ impostor?

CINS A LUAT STEAGUL TURCESC LA GRIVIȚA?

Grigore Ioan

Grigore al Lucăi

Fig. 6. Cine a fost eroul? („Dimineața", 6 ianuarie 1912).

Renescu arăta că s-a întâlnit cu veteranul Gh. Calmuțchi[197], sergentul major al căpitanului Petre Negoescu, pe când acesta comanda o companie la Ungheni. Calmuțchi îi relatase că obținuse de la soția căpitanului, Elise Negoescu, corespondența căpitanului cu privire la drapel, încredințată pentru a-i servi la scoaterea unei broșuri asupra războiului[198]. Chiar soția defunctului căpitan avea reacții în presă împotriva campaniei din „Universul" pentru a reitera că istoria drapelului sustras era cunoscută în lumea militară și poate fi confirmată chiar de generalul Scarlat Schelleti. Elise Negoescu prezenta istoria „binecunoscută" într-o altă variantă: sergentul Al Lucăi nu-l cunoștea pe comandantul Regimentului 16, Gh. Boteanu, proaspăt numit. Când s-a întâlnit cu maiorul Candiano și generalul Al. Anghelescu spre a înmâna drapelul turcesc, pentru a subtiliza obiectul unul dintre ei s-a dat drept Boteanu și l-a răsplătit pe sergent cu o „rublă rusească"[199].

Dar și mai spectaculoasă a fost ieșirea din expectativă a lt. colonelului Alexandru Jippa din Regimentul 16. El condamna campania „Universului" în sprijinul unui erou

[196] Idem, *Drapelul turcesc și veteranul Grigore Ion (II)*, în „Evenimentul", 15 decembrie 1911, p. 2.
[197] *Grigore Ion și drapelul turcesc*, în „Evenimentul", 20 decembrie 1911, p. 1.
[198] Este vorba de broșura *30 august 1877. Adevăratul erou Grigore Ioan al Lucăi, comuna Salcea, jud. Botoșani. Reg. 16 comp. III Burdujeni*, Iași, Tipografia „Noua", 1912.
[199] Elise Negoescu, *Universul și Grigore Ion*, în „Evenimentul", 23 decembrie 1911, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„improvizat" și arăta că îl știa pe Candiano încă de când era ofițer inferior în artilerie în tabăra de pe platoul Cotroceni în 1863, când l-a împușcat în duel pe camaradul Giurescu, după care a fost pus în indisponibilitate și retras la Ploiești[200]. Pentru prima oară, aflăm că, în dimineața zilei de 31 august, Jippa primise raportul verbal al căpitanului Petre Negoescu, care intrase în timpul nopții în reduta Grivița după ce fusese evacuată de turci; de asemenea, că locotenentul Buican Stroe împreună cu soldatul Grigore al Lucăi făcând inspecție în interiorul redutei au găsit un drapel verde turcesc, învelit în mușama albă, pe care Jippa a văzut-o pusă în banduliera lui Gh. Boteanu**.** Jippa afirma că Negoescu i-a relatat cum a trimis steagul domnitorului la Poradim și că, în drum spre platoul redutei, întâlnindu-se cu maiorul Candiano, acesta i-a luat steagul. Jippa a considerat procedura greșită, întrucât Negoescu ar fi trebuit să-i raporteze, nu să trimită drapelul[201].

Deși tardive, noile declarații completează informații disparate și provoacă noi reacții. Al. Ciurcu[202], redactor la „Dimineața", fost corespondent de război în 1877–1878 al ziarului „L' Orient"[203], își aducea aminte de cele aflate la fața locului, din „izvoarele cel mai autorizate", detalii care ulterior au stat la baza contestării lui Candiano:

> În lagărul românesc se știa de toți că steagul n-a fost luat nici de maiorul Candiano-Popescu, nici de vreun om din batalionul său și se făcea mare haz de pantalonada maiorului, care a ținut să prezinte acest steag la cartierul general și apoi la București, ca semn al unei victorii personale. Se spunea că maiorul Candiano l-a luat pur și simplu din mâinile unui soldat spre a-l duce la cartierul general.

De ce nu scrisese despre acest incident în corespondențele sale de război ? Ca și în cazul altor martori, explicația lui Al. Ciurcu era că nu voise să micșoreze „meritele și bravura armatei". Urmarea a fost, spune Al. Ciurcu, că:

> Prin abilitatea sa maiorul Candiano-Popescu a reușit să acrediteze versiunea că luarea acestui steag era un fapt eroic al său, sau cel puțin al batalionului său, deși nu participase cu nimic la acest fapt, steagul fiind luat sau găsit de către un soldat de la alt batalion[204].

La rândul său, colonelul în retragere Petre Niculescu[205], intrat printre primii în reduta Grivița 1, susținea în memorii următoarele:

> Mai târziu am aflat că s-a găsit un drapel al inamicului lângă purtătorul lui, care avea banduliera, un negru gradat împușcat și lângă un altul sfârâmat de obuze; și că acest drapel

[200] Vezi Mihai Chiper, *Pe câmpul de onoare. O istorie a duelului la români*, București, Editura Humanitas, 2016, p. 44.

[201] Alexandru Jippa, *„Universul" și Grigore Ion*, în „Evenimentul", 24 decembrie 1911, p. 2.

[202] Născut în Brașov, supus austriac, era expulzat în 1885 în Franța fiindcă criticase în „L'indépendance Roumaine" politica guvernului I. C. Brătianu care, prin strânsa legătură cu Austro-Ungaria, lovea în interesele românilor transilvăneni. La Paris devenea celebru pentru inventarea primului motor cu reacție, împreună cu Just Buisso, fiind deținătorul unor brevete de invenție.

[203] Potrivit propriilor mărturii, Al. Ciurcu avea un statut privilegiat față de corespondenții străini, reușind să fie alături de trupe datorită recomandărilor făcute de Mihail Kogălniceanu, C. A. Rosetti, principele Gortschakoff, baronul Jomini, generalul Ion Ghica și generalul A. Zefkari, atașați pe lângă persoana țarului Alexandru al II-lea.

[204] Al. Ciurcu, *Steagul verde*, în „Dimineața", 11 ianuarie 1912, p. 2.

[205] Maior în 1877, fost comandant de garnizoană și de batalion din Regimentul 9 Dorobanți (Râmnicu Sărat), mutat în Regimentul 14 Dorobanți (Putna) în Brigada I-a a colonelului Grigore Cantilli.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

s-a luat de către maiorul Candiano din mâinile unui sergent de dorobanți din al 16-lea regiment de dorobanți și că s-a retras din redută înainte de a însera, fără ca să-l pot vedea[206].

Observăm că persistența unui narativ eroizant despre Grigore al Lucăi și impostura lui Candiano era generată de informațiile transmise într-un cerc de militari moldoveni și nu numai, unii dintre ei participanți direcți la asaltul redutei Grivița. În prima etapă, din 1895, i-am remarcat pe colonelul Gh. Roznovanu, Dimitrie Moruzi, Constantin Pruncu, Stroe Buican, Gh. Boteanu, Petre Negoescu și Paul Botez și, indirect, pe generalul Gh. Manu. Apoi, în primele decenii ale secolului al XX-lea, își făcea apariția o nouă serie de ofițeri. Foarte important era căpitanul Ion Renescu, care a făcut parte ca plutonier din Regimentul 13 Dorobanți, rănit la 7 octombrie 1877 la mână și picior. El este autorul articolului din „Evenimentul", unde arăta că prahoveanul Grigore Ioan era un „uzurpator"[207]. Alți veterani au publicat apoi în „Adevărul", „Neamul românesc", „Fulgerul", „Unirea" mărturii similare[208]. Renescu invoca o serie de mărturii și confesiuni ale unor veterani pe care-i întâlnise despre furtul steagului de către Candiano. Acești veterani erau: căpitanul veteran Ionescu Vasile, ce a luptat în Regimentul 14 Dorobanți în 30 august 1877 cu grad inferior[209]. Potrivit căpitanului Ionescu, maiorul Gheorghe Degeratu[210] din Regimentul 16 Dorobanți, participant la asaltul Griviței, într-o concentrare pe șesul Țuțorei (Iași) istorisise afacerea drapelului în scopul de a „mângâia pe amărâtul căpitan Negoescu, cu care făcuse războiul, în același batalion ca căpitan"[211]. Tot de la Ionescu Vasile aflăm că, într-o inspecție la Regimentul 13 Dorobanți, văzând expuse tablourile cu drapelul turcesc cu Grigore Ioan, generalul Grigore Cantilli[212] (fost comandant al Brigăzii 1 din Divizia 4) a dat ordin să fie scoase pe motiv că ar fi neadevărate[213]. Un alt martor direct era căpitanul veteran Nicolae Lăzărescu, potrivit căruia la 30 august intrase în redută cu căpitanul Petre Negoescu (făceau parte din același batalion), iar drapelul i-a fost adus lui Negoescu de un sergent din compania sa. Acesta l-a trimis colonelului Gh. Boteanu, iar pe drum a fost luat de maiorul Candiano[214]. Printre cei care mai știau afacerea încă de atunci se mai numărau lt. colonel Radu Dimitrescu și colonelul veteran Vasile Dimitriu, maior din Piatra Neamț, care a aflat afacerea de la colonelul Gh. Boteanu[215]; în fine, Gh. Calmuțchi – fost sergent major în timp ce căpitanul Petru Negoescu comanda compania de la Ungheni, în 1886. Atunci, Negoescu i-a istorisit afacerea drapelului, așa cum a relatat-o Ioan Renescu[216].

O altă categorie erau cei care se participaseră la campania militară din 1877–1878, dar luau poziție târziu în favoarea lui Grigore al Lucăi. Unul era căpitanul Nicolae

[206] Petre Niculescu, *Războiul din 1877–1878 în Bulgaria. Luptele de la Grivița, Etropol și Belograjek cu înalte ordine de zi și alte piese*, București, Editura Socec, 1911, p. 15.

[207] Colonel Ion Renescu, *Drapelul turcesc și veteranul Grigore Ion*, în „Evenimentul", 14 decembrie 1911, p. 1, 15 decembrie 1911, p. 2.

[208] Gh. Calmuțchi, *op. cit.*, p. 18 bis.

[209] *Ibidem*, p. 20. Vezi Colonel Ion Renescu, *Grigore Ion și Drapelul Turcesc*, în „Evenimentul", 20 decembrie 1911, p. 1–2.

[210] *Documente privind istoria României. Războiul pentru Independență*, vol. V *(16 iulie 1877 – 31 august 1877)*, București, Editura Academiei RPR, 1953, p. 234.

[211] Gh. Calmuțchi, *op. cit.*, p. 20.

[212] Comandantul Brigăzii I Infanterie din Divizia 4, în care fusese inclus și Batalionul 2 Vânători, participant la luptele de la Vidin și Calafat. Candiano era foarte critic cu Grigore Cantilli, acuzându-l că voise să „modifice adevărul în privința luptei de la Grivița". Vezi General Candiano Popescu, *op. cit.*, p. 27.

[213] Gh. Calmuțchi, *op. cit.*, p. 20.

[214] *Ibidem.*

[215] *Ibidem.*

[216] *Ibidem*, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Codrescu din Regimentul 16 Dorobanți, cu opinii clare în privința drapelului de la Griviția[217], iar celălalt era Alex Jippa din același regiment, care atacă versiunea din „Universul". Se mai adaugă și colonelul Gh. P. Codreanu – din Batalionul 2 Vânători, participant la asaltul redutei nr. 1 –, care aprecia că Ioan Grigore era o închipuire de erou făcut de Candiano[218]. Indirect mai erau amintiți ca martori generalul Henrich Herkt[219], fost comandant al artileriei Diviziei 2, dar el confirmă varianta lui Gh. Boteanu numai în corespondența purtată cu acesta, precum și generalul Scarlat Scheletti, participant la atacurile din 6 septembrie și 7 octombrie asupra redutei Griviția 2[220]; mai este menționat printre martori și de soția lui Petre Negoescu.

Tradițiile comemorative paralele ale lui Grigore al Lucăi și Grigore Ioan continuă în perioada interbelică și supraviețuiesc comunismului, dincolo de lucrările cu ținută academică. Reabilitarea botoșăneanului era amintită în lucrările lui Gheorghe Calmuțchi ca „o cauză justă" [221], el fiind „adevăratul erou ce a smuls steagul turcesc"[222]. În schimb, beneficiind de recunoașterea oficială, Grigore Ion are o posteritate mult mai bine cultivată. Celebrat ca erou, era inclus în programele educative școlare în liceele prahovene prin literatura de popularizare. Așa apărea o broșură la „Biblioteca Școalei Secundare", semnată de Ioan Georgescu Arvatu[223].

În perioada comunistă, poate insuficient de abilă și cunoscătoare, cenzura locală lăsa să se strecoare, în 1972, în paginile ziarului „Clopotul"[224] din Botoșani, un articol elogios despre Grigore al Lucăi, plecând de la mărturiile fostului director al școlii din Salcea, Aurel Stanciu, și de la nepoata eroului, Aneta Amira, din Constanța. Articolul era construit pe informații istorice care creditau atât raportul nr. 690 din 31 august 1877, întocmit de comandantul Regimentului 16 Dorobanți, Gh. Boteanu, cât și pe discuțiile din Camera Deputaților din 1895. Acestea, potrivit autorului, ar fi „dovedit că adevăratul erou de la Griviția era Grigore Ion A Lucăi" și nu Grigore Ion din Prahova. Articolul menționa ca material documentar broșura lui Gheorghe Calmuțchi, ca argument ce „pune capăt o dată minciunilor răspândite de eroi improvizați care caută să se înscrie în istoria patriei pagini mincinoase". Câțiva ani mai târziu, în 1976, „Opinia Studențească" din Iași, sub semnătura lui Iosif E. Naghiu, relua întregul narativ revizionist, insistând amănunțit pe elementele care l-au reliefat[225].

În ultimele decenii, cel mai prolific autor cu scrieri despre faptele eroului muntean a fost profesorul ploieștean Paul D. Popescu, redactorul unei biografii romanțate și unor evocări emoționante[226]. Acest autor expediază întregul dosar al contestării lui Grigore

[217] N. Codrescu, *op. cit*., p. 557.

[218] *„Universul" și Grigore Ioan*, în „Evenimentul", 23 decembrie 1911, p. 2.

[219] Colonel G. Boteanu, *op. cit.*, p. 12. Colaborator apropiat al lui Al. I. Cuza, comandantul artileriei Diviziei 4.

[220] Dumitru Roman, *Mari familii militare*, în „Document. Buletinul arhivelor militare române", anul XIII, nr. 2(48), 2010, p. 23.

[221] Gheorghe Calmuțchi, *Episoade din campania războiului 1877–1878. După amintirile și povestirile mai multor eroi aflători în viață*, Iași, Viața Românească, 1927, p. 12.

[222] Idem, *1877–1878. Eroii morți. Biografia însoțită de figura lor*, Iași, Viața Românească, 1928, p. 27.

[223] Ioan Georgescu Arvatu, *Sergentul Grigore Ion (cu prilejul aniversării a 60 ani de la luarea Griviței, 30 august 1877)*, lucrare prefațată de D. D. Munteanu-Râmnic, profesor la Liceul din Ploiești, ed. I-a, Ploiești, Tipografia Românească, 1937.

[224] Emil Antonovici, *Eroul de la Griviţa*, în loc. cit., p. 2.

[225] Iosif E. Naghiu, *Un erou al neamului. Grigore Ioan al Lucăi*, în „Opinia Studențească", anul III, nr. 8 (20), decembrie 1976, p. VII.

[226] Paul D. Popescu, *Grigore Ion. Povestea adevărată a unui erou „necunoscut"*, Ploiești, 1999; Paul D. Popescu, N. Petrescu-Redi, *Bulevardul Independenței. Biografie deloc romanțată a bulevardului ploieștean*, Ploiești, Editura „Fiat Lux", 1999.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ioan (implicit al lui Candiano-Popescu) prin sintagma „regionalism îngust" al unor deputați moldoveni, care au „încercat să despoaie pe vânătorii prahoveni de gloria cuceririi redutei Grivița și pe Grigore Ion de cea a cuceririi steagului inamic"[227].

Concluzii

Deși există o multitudine de mărturii și aserțiuni venite din partea unui grup consistent de militari veterani ai Războiului de Independență, până la descoperirea unor documente irefutabile – cum ar fi presupusul raport al ministrului de Externe, Mihail Kogălniceanu, din 1877, sau raportul diplomatului Ioan Văcărescu, pretor în Statul Major al Diviziei 4, care eventual să confirme/infirme spusele lui Grigore al Lucăi –, rămânem încă pe terenul supozițiilor și ipotezelor.

În două anchete succesive, evident sub presiunile politice ale momentului, Ministerul de Război a închis dosarul steagului otoman, amintind cutuma militară: după bătălie, eroismul se constată de către șefi, nu după evaluarea unor comisii, nu în urma unei decizii în justiție.

Totodată, ceea ce au pretins militarii moldoveni despre „hoții de glorie" și contextul capturării fanionului otoman de la Grivița nici nu poate fi exclus din start și considerat o eroare sau o vicleană conspirație politică. Prea multe voci, suficient de concordante, multe declarații făcute de martori la cererea autorităților militare sub răspundere penală, indică posibilitatea existenței unei situații reale. Revizionismul moldovenesc găsise în steagul otoman o bună ocazie de amendare a unei istorii oficiale, prea instrumentalizată în sensul legitimării puterii, și poate că ar fi avut șanse mari de reușită dacă nu ar fi existat vigilența regelui Carol I. Regele l-a apărat pe eroul consacrat al steagului, protejându-l astfel și pe Candiano, pe care-l acceptase în cercul intim, ferindu-se pe sine de un scandal imprevizibil, care afecta întreaga arhitectură simbolică a Războiului de Independență.

Narativul moldovenesc păstrează o capacitate de atracție, reușind să arunce o suspiciune durabilă asupra posterității lui Alexandru Candiano Popescu: a fost el capabil de o stratagemă atât de elaborată, încât să inventeze un erou, de care să se folosească pentru a depăși damnarea sa politică? Parcurgându-i memoriile și comparându-le cu evenimentele epocii în care a defilat, avem imaginea unei personalități histrionice, cu o capacitate surprinzătoare de a deforma realitatea, de a-și discredita adversarii. Înzestrat de un simț extraordinar în a specula oportunitățile, ahtiat după carieră și prim-planul vieții publice, era candidatul perfect pentru rolul de „farsor" atribuit de narativul moldovenesc. Desigur, totodată capabil de curaj, de comportament eroic dus până la sacrificiu, așa cum a fost documentat în lupta de la Grivița. Dar nu curajul i-a fost pus în discuție, ci acest episod încă neclar, care s-a perpetuat ca moment de propagandă militară pus în scenă cu concursul Marelui Stat Major și al lui Carol I.

[227] Paul D. Popescu, *Ploieștii și Prahova în vremea dobândirii independenței de stat a României (1871–1878). Monografia municipiului Ploiești*, Ploiești, Editura Ploiești – Mileniul III, 2002, p. 188.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MOLDAVIAN HISTORICAL REVISIONISM. THE CASE OF THE INDEPENDENCE WAR (Summary)

Keywords: revisionism, Independence War, commemoration, Moldavia, Romania, Alexandru Candiano-Popescu.

The paper refers to one of the most embarrassing legislative, governmental and even monarchic moments related to the rewards of the Independence War: the 1895 project for a retirement benefit for Grigore al Lucăi, a former sergeant of the 16th dorobanți Regiment (Botoșani), who claimed to have torn an Ottoman pennant during the conquest of the Grivița 1 redoubt (August 30, 1877). The motivation of the retirement benefit was to review the history of the war, given that the officially-recognised hero of the Ottoman flag capture was soldier Grigore Ion of the 2nd Hunters Battalion (Prahova). The official state version was not the only one that became amendable. Indirectly, they questioned the career and honour of General Alexandru Candiano-Popescu – the commander of the 2nd Hunters Battalion, adjutant of King Carol I – accused of having stolen the flag from the true hero for the benefit of his career. In the public's eyes, Candiano risked becoming a classic example of the "glory theft" used as a practice in the army – an immoral means through which the highest in rank received the credit for the heroic deeds of their subordinates. In subsidiary, the entire matter highlighted two competitive histories and propagated two distinct commemorative traditions (Wallachian and Moldavian) claiming to be based on the same heroic deed. The case showed the contrary versions of two territorial armies: the 16th dorobanți Regiment (Botoșani) and the 2nd Hunters Battalion (Prahova). The evolution and context of the events show that this political incident of 1895 was not a particular act of "military jealousy," but the ebullition of much deeper tensions derived from the Moldavian armed groups, overlapped by the atrocious rivalries between liberals and conservatives.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI MÎRZA*

BISERICA ȘI PAROHIA SFÂNTUL APOSTOL ANDREI DIN IAȘI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA: STUDIU DE ISTORIE SOCIALĂ ȘI INSTITUȚIONALĂ**

Biserica cu hramul Sf. Apostol Andrei este un obiectiv important pe harta spirituală a Iașului. Strada și stradela care delimitau curtea acestei pe trei laturi poartă și astăzi numele sfântului ei de hram, nume pe care îl avea cândva și mahalaua pe care o deservea ca biserică de parohie. Într-o vreme în care biserica era reperul topografic central din mahala, locul unde poporenii se întâlneau, pentru a se ruga sau pentru a-și manifesta bucuriile și tristețile vieții, cazul acestui lăcaș nu este unic. Bisericile Sf. Pantelimon, Sf. Ștefan, Înălțarea Sf. Cruci, Sf. Haralambie, dar și altele câteva, au avut o influență asemănătoare asupra toponimiei urbane a Iașului. Astfel de cazuri întâlnim și în alte orașe vechi din Moldova și Muntenia[1]. Modernitatea le-a redus bisericilor de parohie importanța de odinioară, iar contemporaneitatea le-a ascuns după masivele blocuri de beton.

Biserica Sf. Apostol Andrei a fost concepută ca biserică de parohie și așa a rămas până astăzi. După ce în patrimoniul ei a intrat icoana făcătoare de minuni a Sf. Mucenic Mina, cândva după anul 1900, la hramul Sf. Apostol Andrei a fost adăugat și hramul acestui sfânt martir. Istoria lăcaşului este în linii mari cunoscută din două mici studii monografice, unul mai vechi al lui Gh. Ghibănescu[2] și unul mai recent al lui Florin Drăgoi și Bogdan-Ciprian Nechita[3], precum din alte câteva lucrări privitoare la istoria și toponimia orașului Iași[4]. Studiul monografic a lui Gh. Ghibănescu din 1934 rămâne de

---

* Dr. în istorie, cercetător științific la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; arhivist la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale ale României.

** Acest studiu a fost realizat în cadrul unui grant al Ministerului Educației și Cercetării din România, CNCS-UEFISCDI-CNCS, proiectul cu numărul: PN-III-P4-ID-PCE-2020-0863.

[1] Pentru informații despre criteriile de denumire a ulițelor din orașele moldovenești și muntenești din Evul Mediu și prima parte a modernității, vezi Marius Chelcu, *Istoria orașelor din Moldova de la jumătatea secolului al XVI-lea până la jumătatea secolului al XVIII-lea*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 152; Iuliana Brătescu, *Mahalaua Muntenimii: Iașii de la jumătatea secolului al XVII-lea până la 1831*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, p. 39, 43, 287 sqq.

[2] Gh. Ghibănescu, *Biserica Sf. Andrei* (Predică ținută în ziua de 30 noiembrie 1932), Iași, 1932, 36 p. Despre istoria acestei biserici, Gh. Ghibănescu publicase cu câțiva ani mai înainte și un articol în ziarul ieșean „Opinia”: *Biserica Sfântului Andrei*, în „Opinia”, Iași, 1 ianuarie 1912, p. 2.

[3] Florin Drăgoi, Bogdan-Ciprian Nechita, *Biserica Sfântul Apostol Andrei și Sfântul Mare Mucenic Mina Iași: o făclie aprinsă întru luminaria evlaviei străbune și apărarea dreptei credințe*, Iași, Editura Sf. Mina, 2011, 76 p.

[4] N. A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială ilustrată*, Iași, 1913, p. 235; Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, București, 1939, p. 353, 368, 337–339, 403–405; N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 460–461.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

referință, chiar dacă este destul de vechi și prezintă o istorie fragmentară a bisericii. Documentele disponibile la momentul de față, publicate sau inedite, permit cunoașterea mai amănunțită a istoriei acestui lăcaș de cult, relevantă în anumite privințe pentru istoria mai mare a orașului Iași sau a parohiilor din România modernă.

Interesul nostru se îndreaptă asupra unor aspecte punctuale din istoria bisericii în primul ei secol de existență: contextul apariției lăcașului, numele și condiția socială a ctitorilor, formarea și administrarea patrimoniului, limitele spațiale ale parohiei, poporenii și slujitorii altarului. Limita superioară a cercetării noastre este fixată, deocamdată, în 1893, anul promulgării Legii clerului mirean și a Regulamentului de punere în aplicare a acestei legi[5], când biserica își pierde autonomia, devenind filială a parohiei bisericii Trei Ierarhi. Documentele din secolul al XIX-lea oferă posibilitatea întocmirii unor liste ale personalului clerical și epitropilor. Aceste liste, alcătuite pentru toate bisericile, pot fi instrumente de lucru foarte utile. Listele personalului clerical și a epitropilor care au deservit această biserică, din păcate incomplete, formează primele două anexe ale contribuției noastre.

Apariția bisericii

Biserica Sf. Andrei a fost construită la sfârșitul secolului al XVIII-lea în mahalaua Feredeului de Jos, în „fânăria gospod”[6], „supt gunoiul domnesc”[7]. Este vorba despre spațiul delimitat de Ulița Podului Lung (strada Palat), Podul Roș, cursul vechi al râului Bahlui și Ulița Feredeului (strada Sf. Andrei). Câteva documente fixează locul în mahalaua Broștenilor, „supt Curtea gospod”[8]. Această aparentă confuzie se datorează, probabil, apartenenței locuitorilor din această parte a orașului la parohia bisericii Sf. Împărați Constantin și Elena, situată în apropiere, dar peste drum, în mahalaua Broscăriei sau a Broștenilor. Oricum, locul unde a fost zidită biserica se afla în apropierea liniei de demarcație dintre mahalalele Feredeului și Broscăriei, reprezentată de Ulița Podului Lung[9]. Biserica Sf. Andrei face parte din generația de biserici parohiale apărute în zonele mărginașe ale Iașilor la cumpăna veacurilor XVIII–XIX, precum Sf. Treime, Sf. Vasile din Nicolina, Toma Cozma, Sf. Haralambie, Ziua Crucii, Sf. Ștefan, Sf. Nicolae din Iarmaroc sau Sf. Nicolae Ciurchi[10]. Apariția acestor biserici este un indiciu al creșterii demografice fără precedent pe care a înregistrat-o orașul în perioada respectivă.

Până în ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea, această zonă a Iașului era slab locuită, fiind considerată neprielnică din cauza apropierii mlaștinilor Bahluiului. Pe fondul creșterii demografice accelerate, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și în primele trei ale secolului următor, orașul se extinde către periferii, iar densitatea locuitorilor unor mahalale cu populație mai rară crește semnificativ[11]. În zona în care a

[5] Costescu Chiru, *Colecțiune de Legi, Regulamente, Acte, Deciziuni, Circulări, Instrucțiuni, Formulare și Programe începând de la 1866–1916 și aflate în vigoare la 15 august 1916 privitoare la Biserică, Culte, cler, Învățământul religios, Bunuri bisericești, Epitropii parohiale și Administrații religioase și pioase*, București, 1916, p. 214–288.

[6] ANI, Documente, 398/9.

[7] *Ibidem*, 398/3.

[8] *Ibidem*, 398/10.

[9] Pentru amănunte despre istoria mahalalelor Feredeului și Broscăriei, vezi lucrarea recentă a lui Mircea Ciubotaru, *„Misterele onomastice” ale Iașilor*, vol. I, București/Heidelberg, Editura Dark Publishing & Herlo Verlag U.G., 2021, p. 169–189.

[10] N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 227–237.

[11] Populația orașului Iași a avut o evoluție ascendentă semnificativă în această perioadă. Ecaterina Negruți estimează că, în intervalul 1803–1832, populația capitalei moldave s-a triplat, de la aproximativ

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fost construită biserica Sf. Andrei existau câteva case încă din ultimele decenii ale secolului al XVII-lea sau poate chiar mai dinainte. În jurul anului 1760, bucăți din viitoarea ogradă a bisericii și din locurile adiacente se aflau în stăpânirea lui Ilie buluc başă al doilea, Petre căpitanul[12], Gheorghe Talpă, Fote șlicariul[13] și Gheorghe fost nălban başa[14]. Documentele din fosta arhivă a bisericii atestă scumpirea continuă a caselor din această margine a mahalalei Feredeului, probabil pe fondul creșterii interesului unui număr tot mai mare de oameni pentru locuirea în zonă. Devalorizarea monedelor pare să nu justifice pe deplin evoluția crescătoare a prețurilor. Constatăm, de asemenea, o instabilitate crescută a locuitorii în zonă; unele case având șapte sau opt proprietari într-o jumătate de secol[15].

Majoritatea caselor erau construite pe loc domnesc. Unii dintre proprietari, nu prea mulți, dețineau acte domnești de stăpânire pentru locurile pe care își aveau locuințele sau dughenele. Situația proprietăților era destul de incertă, spre câștigul unora și în detrimentul altora. De exemplu, Ioniță plăcintarul, fiul lui Gheorghe fost nălban başa domnesc, și Petre căpitan de vânători aveau hrisoave de stăpânire pentru locurile unde își aveau casele, primul de la Grigore Alexandru Ghica vodă (Decapitatul), cel de-al doilea de la Ioan Th. Calimah[16]. Copiii răposatului Ene Tortopol fostul ușer de leafă pretindeau că le aparține locul de casă vândut lui Toader fost ispravnic de aprozi, însă în urma unei cercetări a vornicilor de poartă s-a dovedit că locul lor era de fapt domnesc[17]. Parcelele de teren ieșite din proprietatea domniei aparțineau sau aparținuseră, se pare, unor slujitori de la Curtea domnească, ceea ce considerăm că este firesc pentru acele timpuri. Casele construite pe locuri domnești aparțin în principiu negustorilor, meșteșugarilor și altor oameni simpli.

Populația din această parte a mahalalei Feredeului era spre 1790 destul de diversă din punct de vedere social, ocupațional și etnic. Unii locuitori erau slujitori mărunți la Curtea domnească (bulucbași, ciohodari, armași, căpitani, ispravnici de aprozi, dieci de divan, vătafi de vizitii etc.), alții erau meșteșugari (butnari, blănari, cojocari), clerici sau negustori. Alături de moldoveni regăsim destui străini: munteni, balcanici și slavi din Răsărit. Evreii par să-și facă apariția abia în secolul al XIX-lea, devenind cu predilecție chiriașii dughenelor de la Ulița Podului Lung. În cazul tranzacțiilor imobiliare, se aplica dreptul de preemțiune, fapt ce denotă existența unei solidarități sociale și respectul pentru normele în vigoare în acele tipuri. În 1779, Nastasia, nepoata Tudorii munteanca, vinde lui Ioniță vătav de vizitii domnești o casă, după ce în prealabil i-a întrebat „pe toți

16 000 de locuitori la circa 48 500 de locuitori (Ecaterina Negruți, *Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova 1800–1859*, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol", 1997, p. 27–34 și *passim*). Informații despre populația și extinderea teritorială a orașului Iași în această perioadă, vezi și la Gh. Platon, *Populaţia oraşului Iaşi de la jumătatea secolului al XVIII-lea până la 1859*, extras din *Populaţie şi societate. Studii de demografie istorică*, vol. I, ed. Ștefan Pascu, Ștefan Ștefănescu, Haralambie Chircă, Cluj-Napoca, 1972, p. 260–344; Laurențiu Rădvan, Mihaela Rădvan, *Cu privire la organizarea spațiului urban în Țara Moldovei în evul mediu*, în AȘUI (serie nouă). Istorie, LIX/2013, p. 61–98.

[12] ANI, Documente, 398/9.

[13] *Ibidem*, 398/10.

[14] *Ibidem*, 398/11.

[15] Cazul uneia dintre aceste case este revelator. De exemplu, în 1762, Ilie sârbul bulucbașă al II-lea cumpără cu 35 de lei o casă de la Fote sârbul, pe care acesta din urmă o achiziționase relativ recent de la Pavăl butnariul. În mai puțin de doi ani, la rândul său, Ilie bulucbașă vinde casa lui Gheorghe și Mariei, fata Teodorei munteanca, cu 45 de lei. După moartea Mariei, la 16 aprilie 1779, fiica sa Nastasia vinde aceeași casă lui Ioniță vătav de vizitii domnești pentru suma de 120 de lei. Locuința în cauză își schimbă din nou stăpânii în 1796, când Ștefan armașul al III-lea o vinde lui Sterie Zisu și soției acestuia, Ilinca, cu 180 de lei (*ibidem*, 398/18).

[16] *Ibidem*, 398/9, 11.

[17] *Ibidem*, 398/10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mahalagii", iar aceștia și-au declinat interesul de a-l cumpăra[18]. Apariția bisericii este și ea o dovadă a unei astfel de solidarități de grup.

Putem spune că, la momentul apariției bisericii, mahalaua avea o populație suficient de numeroasă încât să poată forma o parohie. Probabil că, la început, parohia a avut în jur de 100 de familii, pentru că 200 va avea abia în a doua jumătatea secolului al XIX-lea. Existența unei populații numeroase, care simțea nevoia unei biserici proprii și mutarea temporară a Curții domnești în Sărărie, ca urmare a incendiului din decembrie 1784, sunt cele două condiții de bază care au făcut posibilă apariția bisericii[19]. În acel context, locul ocupat de fânăria domnească, suficient de mare pentru a forma ograda unei biserici, a rămas disponibil, lucru de care au profitat ctitorii și poporenii.

Biserica

Prima mențiune documentară a bisericii Sf. Andrei o avem dintr-o anafora a marelui logofăt Ioan Canta din 10 noiembrie 1794, aprobată de Mihai Suțu, domnul Moldovei, 11 zile mai târziu. Din acest document rezultă că preotul Ioan și un grup de negustori în frunte cu un anume Neculai au solicitat locul domnesc din mahalaua Feredeului, unde se aflase fânăria domnească, pentru a construi o biserică. Domnul răspunde pozitiv solicitării lor, cu condiția construirii pe acel loc a bisericii promise, altminteri locul „să rămâie tot domnesc și nimine să nu fie volnic a-l înpresura sau a face zidire pe dânsul"[20]. Prima mențiune a bisericii, având hramul Sf. Andrei, o găsim într-un zapis 24 noiembrie 1795[21].

Lucrările de zidire și amenajarea bisericii au durat, probabil, câțiva ani. Ea a fost construită din zidărie de cărămidă pe temelie de piatră, în plan treflat[22], fără boltă, doar cu un tavan de lemn și acoperită cu șindrilă. Turnul bisericii era amplasat pe partea de vest, deasupra intrării, și a fost construit din lemn. Clopotul cel mare a fost turnat la Viena în anul 1796[23]. Turnul a fost modificat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, poate pe la 1870, și învelit cu tablă[24]. Dimensiunile bisericii nu erau prea mari, credem că era un lăcaș de rugăciune modest, tipic pentru mahalalele Iașului din acele vremuri. Înfățișarea inițială nu ne este cunoscută. Putem să o deducem din planurile realizate de vornicii de poartă Vasile Bucur și Constantin Timircan, în 1818 și respectiv în 1828. Planul bisericii este reprezentat la dimensiuni reduse și în hărțile orașului Iași din secolul al XIX-lea. Nu știm în ce măsură aceste reprezentări corespund cu amprenta la sol a bisericii. Desenele vornicilor de poartă amintiți sunt schematice, amândoi însă reprezintă contururile bisericii aproximativ la fel. Pornind de la aceste două desene,

[18] *Ibidem*, 398/8.

[19] Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri până la 1821, Iași*, ediția a II-a, Casa Editorială Demiurg, 2007, p. 127–128, 342–349; Alexandru Papadopol-Calimah, *Amintiri despre Curtea Domnească din Iași* (II), în *CL*, XVIII, 1885, p. 393–411.

[20] ANIC, Documente moldovenești, XII/78. Documentul este publicat în mai multe ediții; le amintesc pe cele mai accesibile: *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, IX, *Acte interne (1791–1795)*, ed. Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2008, p. 291–292, nr. 311; Gh. Ghibănescu, *Biserica Sf. Andrei*, Iași, 1934, p. 16–17, Anexa D.

[21] ANI, Documente, 398/17; I. Caproșu (ed.), *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, IX, p. 383, nr. 401.

[22] Anexa III.

[23] Gh. Ghibănescu, *Biserica Sf. Andrei*, p. 31, Anexa S.

[24] ANI, Primăria Iași, Imobile, Cazier, Despărțitura II, dosar Biserica Sf. Andrei, nr. 3, f. 4; dosar 163/1 bis, f. 33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

putem spune că edificiul avea clopotnița amplasată deasupra intrării. Desenul lui Vasile Bucur prezintă biserica având ușa de acces pe latura de sud a pronaosului (fig. 1)[25].

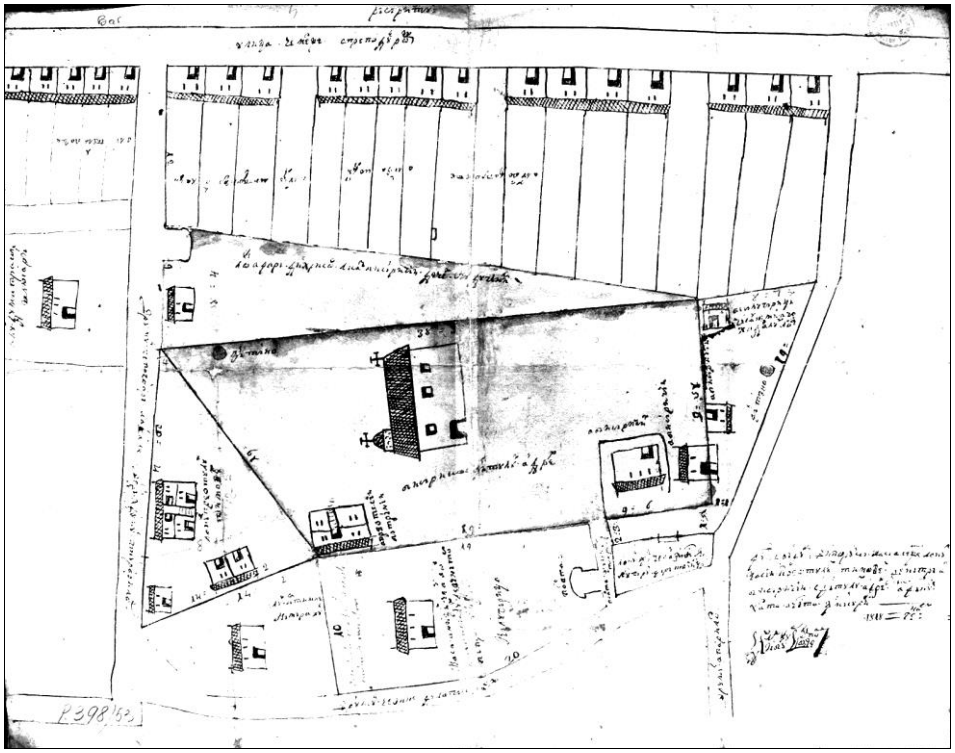

Fig. 1. Planul bisericii Sf. Andrei realizat de Vasile Bucur

Constantin Timircan reprezintă biserica având intrarea pe latura de vest, precedată de un mic vestibul, de felul celui care figurează în fotografia de pe coperta studiului monografic a lui Gh. Ghibănescu[26]. Probabil că acest mic vestibul a fost adosat bisericii de ieromonahul Anania după 1821. Pe harta lui F. Peytavin din 1857, în schimb, vestibulul în cauză este reprezentat pe latura de sud a pronaosului[27].

Cutremurul din 1802 a lăsat urme în pereții acestui lăcaș de rugăciune, la fel ca la atâtea alte biserici din oraș. Reparațiile au fost costisitoare și s-au făcut cu bani luați cu împrumut de preotul Ioan Buciumașul. Într-un zapis din 1805 se arată că biserica era „căzută la datorii cu bani cu dobândă din pricina cutremurului ce au fost mai în anii trecuți, că strămutându-să foarte rău s-au luat bani cu dobândă de s-au tocmit”[28]. Preotul Ioan a reușit să plătească aceste datorii cu ajutorul enoriașilor, valorificând în acest scop și locul din mahalaua Feredeului, pe care biserica îl avea milostenie de la Matei, feciorul răposatului Andrei Mogâldea fost vornic de poartă[29]. Preotul nu a reușit să repare în

[25] ANI, Documente, 398/53.
[26] *Ibidem*, 398/121.
[27] ANI, Planuri și hărți, 522.
[28] ANI, Documente, 398/23.
[29] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

totalitate biserica și nici să-i asigure toate cele necesare. Acest amănunt rezultă dintr-o carte de milostenie din 14 februarie 1819, în care episcopul Gherasim al Romanului susține că ea trebuia „înnoită" și înzestrată cu „podoabele trebuincioasă", dar și că avea nevoie de o clopotniță nouă. Episcopul solicita enoriașilor din eparhia sa să-i ajute pe poporeni să poată duce la bun sfârșit toată această lucrare costisitoare[30].

Biserica Sf. Andrei a fost profanată și casele preoților au avut de suferit din cauza oștenilor otomani cantonați în Iași, în vara anului 1821. Căutând în biserică comori ascunse, aceștia au mutat Sfânta Masă, au distrus pavimentul și au răscolit pământul din altar. Lucrările de reparație au fost începute de îndată ce a fost posibil și s-au desfășurat pe parcursul mai multor ani[31]. Ieromonahul Anania solicita lui Ioniță Sandu Sturza, în 1826, câteva lespezi din Cerdacul lui Ferenț, care începuse a se risipi, pentru a repara pardoseala altarului[32]. După acest moment critic, biserica a avut periodic nevoie de lucrări de întreținere și înfrumusețare, executate de epitropi cu ajutorul poporenilor în limitele resurselor disponibile[33].

Biserica a fost supusă unor lucrări de reparație se amploare în timpul epitropiei lui Dimitrie Evghenide[34]. Privitor la aceste intervenții în sinodicul din 1874 se face următoarea mențiune:

> În anii 1869 și 1870 [biserica – n.ns.] s-au înbunătățit radicalmente, făcându-se din nou: pridvorul, ușile, dușameaua, ferestrele, catapitezma, curpănul, soba de spije, cafasul, bolta, zugrăvitul, acoperemântul, clopotnița etc. etc. și s-au sfințit din nou, prin inițiativa și osteneala epitropului Dimitrie Evghenide cu bani a bisericei, a comunei, a poporenilor, a epitropului și a altor creștini ortodocși[35].

Acum biserica a primit, într-adevăr, o altă înfățișare în interior și au fost schimbate vechile uși de la intrare, cu altele mai rezistente de lemn și fier. Tencuiala exterioară, afectată de umezeala din sol și de infiltrații, coșul sobei din altar, au fost înnoite în anii următori. Una dintre provocări a fost înălțarea solului la nivelul temeliei bisericii, pentru a îndepărta umezeala. În primăvara anului 1880, epitropii solicitau la Primărie în acest scop pietrișul și elementele de zidărie rezultate din demolarea bisericii Sf. Vineri[36]. Această problemă destul de mare nu era rezolvată nici în 1931, când preotul C. Vuescu cerea primarului, printre altele, „facerea unui trotuar în jurul bisericii, spre a opri întinderea umezelii care amenință zidul, biserica fiind într-o regiune joasă și într-un teren mlăștinos"[37].

Ctitorii

Singurul dintre ctitorii bisericii Sf. Andrei despre care avem informații documentare, deși nu prea multe, este preotul Ioan Buciumașul. Despre negustorii Nicolae[38] și Hristea nu avem decât simple mențiuni documentare. Preotul se trăgea dintr-un neam

[30] Cartea de milostenie este eliberată la 14 februarie 1819 (*ibidem*, 398/59).
[31] *Ibidem*, 232/7.
[32] *Ibidem*, 398/91.
[33] ANI, fond Mitropolia Moldovei și Sucevei, Protoieria, dosar 71/1865, f. 11 sqq.
[34] ANI, fond Primăria Iași, dosar 74/1871, nenumerotat.
[35] ANI, Mitropolia Moldovei și Sucevei, Sinodice, 247, p. 8.
[36] ANI, fond Primăria Iași, dosar 157/1880, f. 3.
[37] ANI, Primăria, Imobile, Despărțitura II, Biserica Sf. Andrei, dosar 163/1 bis, f. 33.
[38] ANIC, Documente moldovenești, XII/78; ANI, Mitropolia Moldovei și Sucevei, Sinodice, 247, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de răzeși din Fundul Bogdăniței, ținutul Tutova. A fost căsătorit cu Ioana și a avut două fete, Casandra și Ruxandra, ambele căsătorite cu preoți, și un copil minor pe nume Andrei. Spre finalul vieții preotul Ioan adunase o avere frumușică. Avea trei case și o curte mare în mahalaua Feredeului, toate dispuse în hotar cu ograda bisericii Sf. Andrei[39]. Rudele sale mai apropiate locuiau în vecinătate, printre ele un Apostol, fiul lui Ștefan negustorul, care îi era nepot și cu care avea mai multe daraveri. În 1801, preotul îi vinde acestui nepot o casă situată nu departe de biserică și îi face danie locul pe care se afla aceasta, ca recompensă, „pentru mult agiutor ce-au avut biserica și are și acum"[40]. Cinci ani mai târziu, preotul mai vinde nepotului său o a doua casă. Aceasta era construită pe loc domnesc și era situată în hotar cu biserica. Undeva la poarta curții sale, Apostol sapă o fântână. Preotul îi dăruiește câțiva metri pătrați din curtea bisericii, pentru a asigura mahalagiilor accesul la fântână și lui o ieșire la uliță[41].

În testamentul său din 25 martie 1809, preotul Ioan Buciumașul, care avea rang de sachelar, susține că făcuse „bisărica din temelii [...] cu toată podoaba ei" și că în acest scop sacrificase averea personală și zestrea preotesei. Pentru acest efort solicita poporenilor ca, după moartea sa, preoteasa să primească o „parte dreaptă" din venitul bisericii, până când fiul său, Andrei, va ajunge major și va putea intra „în slujba bisericii"[42]. Dorințele sale nu s-au îndeplinit, preoteasa nu a primit „partea dreaptă" hărăzită de soțul ei și fiul său nu a ajuns în slujba bisericii.

După dispariția preotului, într-o jalbă trimisă mitropolitului, epitropii susțineau că biserica fusese construită „cu ajutoriul și milele cui s-au îndurat", preotul fiind „ostenitor cu condica milostenii", adunând „ceea ce creștinii au dat agiutor di s-au și săvârșit cu zidire"[43]. Pretențiile preotului aveau, totuși, o mică justificare, lui aparținându-i, probabil, inițiativa construirii bisericii, și tot el a fost principalul contributor și ostenitor.

Preotul Ioan Buciumașul a fost și epitropul bisericii. După decesul său, petrecut pe la mijlocul anului 1809, probabil că la o vârstă nu prea înaintată, administrația bisericii a intrat pe seama unor epitropi numiți de mitropolit, epitropi care au contestat vânzarea locului făcută de preot în favoarea lui Dumitrache ișlicarul, i-au contestat calitatea de ctitor unic și au ocolit termenii aplicării voinţei sale testamentare[44].

[39] Preotul avea la momentul decesului: o moșie în Fundul Bogdăniței, trei case și locul pe care erau amplasate aceste construcții, loc învecinat cu ograda bisericii. Toate cele trei case aveau mai multe odăi, dar numai una avea pivniță de piatră. Pe aceasta i-a dat-o de zestre Ruxandrei, căsătorită cu preotul Timofte. Preotul Ioan Buciumașul i-a lăsat prin testament fiului său minor, Andrei, și soției sale, Ioana: „o cruci de argint poleită cu auru cu tocul ei, și în vârvul crucii zamfiru și zăvătuită cu mărgăritar", trei cărți bisericești și restul bunurilor din casă (ANI, Documente, 398/28, 45, 47). După decesul preotului, familia acestuia a decăzut foarte mult, pierzând o bună parte din avere. Fiica sa cea mare, căsătorită cu preotul Dimitrie, a rămas în scurt timp văduvă cu un copil de 13 ani. Fiica mai mica a preotului, Ruxandra, a divorțat de preotul Timofte, în decembrie 1817, „din pricina rălilor urmări". După pravilă, ea trebuia să-și piardă zestrea în favoarea soțului, dar acesta i-a lăsat jumătate din zestre și au împărțit banii rezultați din vânzarea unei case. În urma acestei împărțeli, Ruxandra s-a ales cu peste 1 500 de lei, o sumă importantă la acea vreme, și alte lucruri din casă. Prezvitera Ioana, văduva preotului Ioan, a ajuns la mila bisericii. În noiembrie 1815, ea se jeluia mitropolitului că era femeie săracă și văduvă, cu o fiică văduvă și doi copii minori în întreținere, și solicita să i se dea de la biserică venitul financiar care i se acorda diaconului Marcu, care era bărbat și se putea descurca mai bine decât ea fără acel venit (*ibidem*, 398/50, 52, 54).

[40] *Ibidem*, 398/24.

[41] *Ibidem*, 398/25.

[42] *Ibidem*, 398/28.

[43] *Ibidem*, 398/35.

[44] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Averea

Nucleul patrimoniului imobiliar al bisericii Sf. Andrei l-a reprezentat locul domnesc dăruit de Mihai vodă Suțu la finalul anului 1794. Diacul de divan Ilie Bogdaproste, medelnicerul Dumitrașcu Nicodim și Dumitriță Alhaz, care aveau dughene la Ulița Podului Lung, au renunțat, în favoarea bisericii, la o fâșie de pământ din ograda acestor dughene, cândva în cursul anului 1795. Două dintre dughenele de la Ulița Podului Lung vor ajunge în posesia bisericii în 1820, ca donație din partea Aniței, soția diacului Ilie Bogdaproste[45], și a lui Ivanciu Radu[46]. Ulterior, biserica va intra în posesia unei a treia dughene, dăruită de marele căpitan Ioan Dimitriu[47], și a două locuri de casă, toate la Ulița Podului Lung. Ograda bisericii s-a extins prin recuperarea unor parcele de loc domnesc învecinate, pe care își aveau casele unii mahalagii. Aceștia au renunțat cu timpul la ele, dăruindu-le sau vânzându-le bisericii. Una dintre aceste tranzacții, despre care am amintit mai sus, i-a avut ca protagoniști pe preotul Ioan Buciumașul, care s-a străduit mult să extindă curtea bisericii, și pe Dumitrache Ioan ișlicarul. Acesta din urmă a renunțat la casa pe care o avea în curtea bisericii și a mai dat 235 de lei, în schimbul locului de peste drum de biserică, pe care aceasta îl avea ca danie de la Matei, fiul vornicului de poartă Andrei Mogâldea. Preotul Ioan susținea în zapisul de schimb că banii obținuți din această tranzacție vor fi folosiți la amortizarea datoriilor făcute cu reparațiile distrugerilor cauzate de cutremurul din 1802[48].

Pământul domnesc primit danie și parcelele eliberate astfel au format împreună ograda bisericii și cimitirul. Acesta din urmă a fost închis în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și a dispărut cu timpul[49]. Ultima mărturie a existenței lui fiind monumentul din fața bisericii, așezat peste locul unde au fost îngropate osemintele descoperite în timpul lucrărilor de renovare a bisericii de la finalul secolului trecut. Împreună, ograda și cimitirul au avut peste 6 000 mp[50]. La solicitarea epitropilor, cimitirul bisericii este hotărnicit de vornicul de poartă Vasile Bucur, la 5 mai 1810. Cu această ocazie, a fost hotărnicit și locul învecinat, lăsat moștenire de preotul Ioan, soției sale și ginerilor săi, preoții Dimitrie și Timofte[51]. După această hotarnică și după planul din 1818, întocmit tot de Vasile Bucur, incinta bisericii, cu tot cu cimitirul, avea următoarele vecinătăți: drumul aparilor pe latura de sud (viitoarea stradelă Sf. Andrei), dughenele de la ulița Podului Lung pe latura de est, drumul care făcea legătura între Ulița Podului Lung și ulița care venea dinspre Păcurari (viitoarea stradă Sf. Andrei) și casele răposatului preot Ioan pe latura de nord și un șir de case vechi pe latura de vest[52]. Curtea bisericii comunica cu ambele străzi la care era riverană. Poarta principală era aceea care comunica cu: „drumul ce pogoară în vale de dă în drumul Păcurarilor” (viitoarea Uliță Sf. Andrei)[53].

[45] *Ibidem*, 398/61.

[46] Ivanciu Radu era la acel moment posesorul dughenelor, care mai înainte aparținuseră lui Dumitriță Alhaz (*ibidem*, 398/62).

[47] *Ibidem*, 398/170.

[48] *Ibidem*, 398/23.

[49] Măsura desființării cimitirelor din intravilanul orașelor s-a luat prin Regulamentul Organic, dar ea nu a fost aplicată efectiv decât în deceniile care au urmat adoptării Legii cimitirelor din 1864. Vezi „Monitorul Oficial al României”, nr. 71 din 27 martie 1864; Silviu Văcaru, *De la cimitirul parohial la cimitirul urban în Iașii secolului al XIX-lea*, în Laurențiu Rădvan (ed.), *Orașul și biserica: patrimoniu, oameni, activități (secolele XV–XIX)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2019, p. 315–334.

[50] După estimarea lui Gh. Ghibănescu, numai locul domnesc avea 2 888 mp (Gh. Ghibănescu, *Biserica Sf. Andrei*, p. 4).

[51] *Ibidem*, 398/32.

[52] Acestea aparțineau lui Iftimie cămărașul și Anița călugărița (ANI, Documente, 398/32, 53).

[53] *Ibidem*, 398/53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De-a lungul secolului al XIX-lea, biserica a avut în ogradă un număr variabil de imobile. Pe unele le-au folosit preoții și personalul clerical ca locuințe, pe altele epitropii le-au dat cu chirie, obținând venituri constante pentru biserică. În anii 1823–1824 erau 14 odăi închiriate, de pe urma cărora ieromonahul Anania, administratorul bisericii, a încasat 1 596 de lei pe doi ani[54]. Chiria pentru aceste odăi s-a ridicat în anul următor la suma de 761 de lei[55]. Odăile, dispuse în șir, formau trei sau patru corpuri de clădire. Cu timpul ele s-au tot redus, astfel încât, în 1872, biserica nu mai avea de închiriat decât trei case, situate în fundul ogrăzii, pe latura dinspre Bahlui[56]. În primăvara anului 1890, biserica avea de toate, inclusiv casele locuite de personalul clerical, nouă imobile: două în strada Palat, din care una cu patru camere și una cu două, o casă cu două încăperi strada Sf. Andrei nr. 9, două case ruinate în ogradă pe latura dinspre Bahlui și alte patru case locuite de preotul I, diaconul, eclesiarhul și cantorul al II-lea. La acestea se adăugau două locuri în strada Palat. Chiria pentru aceste case și bezmenul celor două locuri, plus venitul viei de la Socola însumau 1 109 lei[57]. În anii care au urmat, câteva dintre aceste case au fost demolate, fiindcă deveniseră insalubre, astfel încât în 1906 biserica mai avea cinci imobile, patru în ogradă și două pe strada Palat.

Veniturile bisericii au oscilat în funcție de mulți factori. Atâta vreme cât a beneficiat de contribuțiile breslelor, chiar dacă acestea erau destul fluctuante, după cum vom vedea, biserica a dispus de venituri însemnate. Chiriile imobilelor aduceau un venit semnificativ și destul de stabil, cu toate că uneori nu-și plăteau chiria la timp și era nevoie de acțiuni în instanță pentru a-i forța să plătească sau pentru a-i putea evacua. Chiriașii rău-platnici au reprezentat totuși o excepție. Dar existau ani în care imobilele erau afectate de inundațiile Bahluiului și deveneau de nelocuit. Uneori reparațiile erau preluate de chiriași, caz în care cheltuielile pe care le implicau acestea erau deduse din chirie. Veniturile încasate de biserică s-au redus progresiv pe parcursul secolului al XIX-lea, odată din cauza desființării breslelor și după aceea pe măsura reducerii numărului imobilelor date în chirie. După 1864, biserica nu va mai fi capabilă să achite exclusiv din venituri proprii salariile personalului clerical, având nevoie în acest scop de subvenție acordată de Primărie în conformitate cu Legea comunală din 1864. Chiar și așa, biserica Sf. Andrei a fost una dintre bisericile de parohie cu venituri proprii mai însemnate. Nu a făcut niciodată parte din rândul bisericilor care au funcționat independent, precum bisericile Banu și Talpalari.

De-a lungul secolului al XIX-lea, pentru perioade mai lungi sau mai scurte, biserica a avut alte câteva locuri de casă și dughene în mahalaua Feredeului. La acestea se adaugă via din dealul Socolei, lăsată prin testament în 1847 de Ivanciu Petcu, împreună cu un legat de 400 de lei[58]. Locurile de casă și dughenele i-au fost dăruite de Sultana, soția răposatului Ioan Stan făclierul din Iași[59], Stere calfa de

[54] *Ibidem*, 232/8.

[55] *Ibidem*, 398/69.

[56] ANI, Primăria Iași, dosar 88/1871, f. 256.

[57] *Ibidem*, dosar 132/1888, f. 75–76.

[58] De fapt, Ivanciu Petcu a lăsat bisericii toată averea pe care o avea, însă o parte a fost vândută la mezat de creditorii săi pentru recuperarea unor datorii (*ibidem*, 398/141).

[59] Danie din 20 iulie 1809. Zapisul atestă deschiderea din poruncă domnească a unui drum în apropierea bisericii, poate tocmai Ulița Sf. Andrei. Locul fusese cumpărat de soțul Sultanei de la Hristea abăgerul, pentru a-și extinde curtea casei. Noul drum a fost deschis printre cele două proprietăți ale Sultanei. Astfel, Sultana nu s-a mai putut folosi de locul cumpărat de la Hristea, motiv pentru care a renunțat la el în favoarea bisericii, cu toate că Toader croitorul, care locuia în vecinătate, și-a manifestat dorința de a-l cumpăra (*ibidem*, 398/29).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dulgheri[60], monahia Susana armășoaia[61], Luchian merariul[62] și monahul Manasă Efrem[63].

Dintr-un motiv sau altul, biserica Sf. Andrei nu a putut intra în posesia tuturor daniilor. Suma de 5 000 de lei, considerabilă pentru acele timpuri, lăsată de Ioan hagi Ganciu în 1837 pentru refacerea acoperișului, nu a putut fi recuperată[64]. Nici milostenia călugăriței Migdonia Polizu nu a ajuns în patrimoniul bisericii. Aceasta din urmă moștenise de la părinți două dughene, cu camere de locuit și ogradă fiecare, situate în strada Palat, pe care le-a donat prin testament bisericilor Sf. Andrei din Iași și Sf. Apostoli Petru și Pavel din Dealul lui Păun, comuna Bucium[65]. După multe tergiversări, în 1897, Primăria, în administrarea căreia se găseau bisericile parohiale din Iași, renunță la donație, pe motiv că datoriile care grevau proprietățile Migdoniei Polizu și cheltuielile necesare îmbunătățirii imobilului donat bisericii Sf. Andrei depășeau eventualele câștiguri[66].

Donatorii și binefăcătorii bisericii au fost, în majoritatea cazurilor, credincioșii din parohie ajunși la bătrânețe, fără familie ori aflați într-o situație de conflict cu moștenitorii. Prin gestul lor căutau să-și asigure un ajutor la bătrânețe și garanția că slujitorii bisericii se vor îngriji să-i îngroape și să-i pomenească după rânduială. Au fost situații în care moștenitorii i-au acuzat, pe preoți sau pe epitropi, poate nu întotdeauna fără motiv, că au profitat de vulnerabilitatea acestor oameni aflați în nevoie. Chiar contestate, daniile nu au fost însă niciodată anulate, au fost schimbați însă termenii înțelegerii. În 1826, ieromonahul Anania era acuzat de Maria că a ademenit-o pe bătrâna ei mamă, Anica, soția diacului Ilie Bogdaproste, „cu feliuri de chipuri, mai ales cu mijlocirea paharului", până i-a luat dugheana, de pe urma căreia acesta își ducea traiul. Maria se jeluia mitropolitului că ieromonahul și-a uitat promisiunile, lăsând-o pe mama ei „desculță, pieritoare de foame și goală". După intervenția mitropolitului, părțile în litigiu au convenit ca imobilul să fie preluat de biserică după decesul Anicăi Bogdaproste, până atunci el fiind administrat de acesta și de fiica ei[67].

Într-un secol de existență, biserica Sf. Andrei a beneficiat din plin de bunăvoința credincioșilor. Desigur că aceasta nu s-a limitat numai la donarea unor bunuri imobiliare de valoare. Credincioșii s-au milostivit față de lăcașul unde se rugau sau unde slujea duhovnicul lor cu bunuri mobile uneori de valoare mai mică, dar de mare importanță pentru actul liturgic, precum: sfinte vase, cărți, obiecte de mobilier și de decor, veșminte preoțești ș.a. Aceste bunuri nu aveau prețuri accesibile pentru majoritatea credincioșilor, de aceea donatorii sunt fără excepție oameni cu o stare materială mai bună. Unul dintre acești donatori este epitropul Gh. Maxim, care a cumpărat pentru biserică, la 13 decembrie 1885, un rând de veșminte preoțești în valoare de 400 de lei, sumă echivalentă cu două salarii trimestriale ale preotului paroh[68]. Câțiva ani mai târziu, Ion Dorotei, epitrop și el, a donat un alt rând de veșminte preoțești. Tot atunci și tot Ion Dorotei a donat un rând

[60] Danie din 1824 (*ibidem*, 398/82).
[61] *Ibidem*, 398/125.
[62] *Ibidem*, 398/67.
[63] *Ibidem*, 398/171.
[64] În 1852 încă se mai făceau încercări de recuperare a acestei donații (*ibidem*, 398/147, 148, 168)
[65] Testamentul din data 19 decembrie 1889 (ANI, Primăria Iași, 132/1891, vol. II, f. 3–4).
[66] Pentru aceleași motive, donația a fost refuzată și de Primăria comunei Bucium, beneficiarul daniei în numele bisericii Sf. Apostoli Petru și Pavel din Dealul Păun. Imobilele lăsate moștenire celor două biserici se aflau într-o stare de conservare precară. Ulterior, cele două Primării au renunțat la milostenia Migdoniei Polizu în beneficiul Administrației Casei Bisericii, instituție înființată în 1902. (*ibidem*, 85, 103-104).
[67] *Ibidem*, 398/99.
[68] ANI, Primăria Iași, dosar 132/1885, f. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de pocrovețe „puțin uzate”, un Molitfelnic, două Liturghii, un Ceaslov și o „cutie pentru sfinte”. Pe la mijlocul secolului al XIX-lea, Catinca Cuza dăruise bisericii trei candele de argint, Dumitrache Miclescu o candelă și o cruce de argint, iar spătarul Alecu Vârnav un stihar diaconesc[69]. O „creștină”, care a dorit ca numele să nu-i fie dezvăluit, a donat, la 1870, icoanele împărătești, pentru așezarea cărora în iconostas epitropul Dimitrie Evghenide a comandat patru galerii de fier poleite „cu aur și boiaua aferentă”[70].

Biserica și-a pierdut o parte din inventarul de obiecte bisericești în timpul domniei lui Ioniță Sandu Sturza. Din porunca acestui domn, la 29 aprilie 1824, cămărașul a preluat din inventarul bisericii, pentru folosul paraclisului Curții domnești: Evanghelia îmbrăcată cu argint, două feloane, două stihare, două epitrahile, două poale de icoane, un Minei și un Triod în limba greacă, un Penticostar și un Paraclitichi [Octoih – n.ns.][71]. Alte obiecte s-au pierdut în împrejurări neclare. Ieromonahul Anania constata, cândva în jurul anului 1823, că din inventarul bisericii lipseau: un Molitfelnic, un Ceaslov, un Ceaslov grecesc, două epitrahile, o chiotoare de argint poleit de la Evanghelie, „o alisădă de la Maica Domnului cu șasă gălbănași, și un ban poleit și un inel foarte frumos, trei bunghi de la un epitrahil de argint, două ocă de fier cumpărat din vremea turcilor”[72].

Inventarul întocmit în iulie 1856, când spătarul Alexandru Vârnav a preluat epitropia bisericii de la căpitanul Ioan Dimitriu, este o oglindă fidelă a averii de care dispunea biserica în acel moment. Aceasta avea două dughene și două locuri de casă date cu bezmen, toate patru pe Ulița Podului Lung; un loc pe care se aflau trei case în mahala și pentru care posesorii caselor plăteau bezmen, șase case în ograda bisericii, din care una cu patru odăi și una cu șase odăi, o vie cu livadă de trei pogoane la Socola, 48 de cărți din care o Evanghelie ferecată cu argint, 19 candele de argint, trei cădelnițe de argint, două policandre de alamă unul mare cu 23 de sfeșnice și unul mai mic cu șase sfeșnice, 21 de feloane mai vechi și mai noi din care numai patru nu aveau epitrahile, șapte stihare preoțești și cinci diaconești și o cristelniță de aramă. Biserica mai avea două icoane mari ferecate cu argint, una a Maicii Domnului „cu strană în mijlocul bisericii” și una a Sfântului Andrei. Icoana Maicii Domnului este descrisă mai detaliat în inventar. Aceasta era îmbrăcată în argint, avea coroanele poleite cu aur, mai avea adăugate „patru chipuri de argint”, „patru șiraguri de hurmuz alb”, „una alisidă de mărgeli” și „o coroană de topaz”. La acestea se mai adăugau alte 12 icoane mici cu praznicele împărătești, o icoană mică a Sf. Mina și una de mărime mijlocie a Sf. Haralambie[73].

Breslele

Biserica Sf. Andrei a beneficiat de sprijinul breslelor crâșmarilor, mahalilor și butnarilor, pescarilor și zarzavagiilor[74]. Epitropii solicitau Divanului Cnejiei Moldovei,

[69] ANI, Documente, 398/170.
[70] ANI, dosar Primăria Iași, dosar 74/1871, nenumerotat.
[71] *Ibidem*, 398/78.
[72] ANI, Documente, 398/75.
[73] ANI, Documente, 398/170.
[74] Începând din Evul Mediu și până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, unele biserici parohiale din târguri au beneficiat de ajutorul material al breslelor asociate. Aceste corporații socio-profesionale erau „închinate” de ierarhul locului, cu acordul sau la cererea lor, la una din bisericile din orașul unde își desfășurau activitatea. Sfântul de hram al acestei biserici devenea de multe ori sfântul patron al breslei. În secolul al XIX-lea, ținerea evidenței breslelor și supravegherea raporturilor acestora cu bisericile cădeau în sarcina Dicasteriei eparhiale. Breslele puteau fi mutate de ierarhul locului de la o biserică la alta. Unele biserici aveau arondată o singură breaslă, în timp ce altele aveau repartizate mai multe bresle. Simbolurile breslei, steagul și făclia, erau depuse și păstrate în biserica unde era închinată. Bresla plătea bisericii o contribuție anuală, în una sau două

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cândva înainte de 3 noiembrie 1809, să aprobe „închinarea" breslelor crâșmarilor și pescarilor, „care din bună voința lor au priimit di a să face cutie" la această biserică, luându-și angajamentul să „strângă pi toată săptămâna de la fiiștecare crăcimă câte cinci parale și breasla păscarilor la vreme hramului iarăși să agiutorezi ciia ce li va da mâna"[75]. Căpitanul Andrei Iacomi, epitropul bisericii, susținea într-o jalbă adresată mitropolitului că, de fapt, în 1809 și-au adus făclia și au fost închinate la acest lăcaș de rugăciune și breselele mahalilor și zarzavagiilor[76]. Breslele cârciumarilor și mahalilor, cu unele intermitențe, au rămas fidele bisericii Sf. Andrei până la desființarea lor, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Breasla pescarilor a fost mutată de mitropolitul Veniamin Costachi de la biserica Sf. Andrei la biserica Sf. Vasile din Tătărași, în primăvara anului 1826[77]. Breasla zarzavagiilor sau a precupeților este amintită uneori ca formând aceeași breaslă cu cârciumarii. Ieromonahul Anania raportează în 1822 că a încasat de la cutia precupeților și cârciumarilor 348 de lei și 25 de parale[78]. Peste un deceniu, într-un context în care breslele erau reorganizate de stat, precupeții și cârciumarii, care acum formau bresle diferite, se angajau să strângă la cutia bisericii, de la fiecare breslaș, în fiecare an, câte 64 de parale, din care 10 parale reveneau breslașului care aduna contribuția[79]. Breasla precupeților a dispărut înainte de 1856, anul în care corporația cârciumarilor primea poruncă fermă de la Stărostia breslelor din Iași să-și respecte obligațiile tradiționale față de biserica Sf. Andrei[80].

Relațiile bisericii cu breslele nu au fost lipsite de provocări. Un prim moment de tensiune s-a consumat în 1812 și în anii imediat următori, când breasla cârciumarilor a fost mutată de starostele Nistor la biserica Sf. Teodori. Acest gest a creat o stare de animozitate între unii breslași, dar și între clericii și epitropiile celor două biserici. Disputa a fost soluționată de marele agă în favoarea bisericii Sf. Andrei. Marele agă l-a îndepărtat atunci pe Nistor din stărostie și l-a închis pentru niște datorii față de această din urmă biserică. Nemulțumit de acuzațiile clericilor de la biserica Sf. Teodori, marele căpitan Andrei Iacomi solicită mitropolitului Veniamin Costachi să clarifice cui aparținea de fapt breasla cârciumarilor. Preotul și diaconul de la biserica Sf. Teodori pretindeau, fără să aibă vreo dovadă scrisă, că breasla cârciumarilor aparținuse dintotdeauna lăcașului unde slujeau ei și că Andrei Iacomi, ajutat de autoritățile „politicești", a mutat-o „cu vicleșug" la biserica Sf. Andrei[81]. Probabil că verdictul mitropolitului a fost favorabil acesteia din urmă, pentru că de acum înainte breasla cârciumarilor figurează în permanență sub patronajul ei.

Relațiile dintre breasla cârciumarilor și preoții sau epitropii bisericii Sf. Andrei nu au fost liniare. Mărul discordiei l-a reprezentat de câteva ori neplata contribuției anuale[82]. În

---

tranșe, și un ajutor la hram. Contribuția era colectată într-o cutie sigilată cu ștampila bisericii. Preoții oficiau serviciile religioase cerute de breaslă. Epitropii dădeau seamă, la cererea breslei, de felul în care se cheltuiau contribuția. Autoritățile civile aveau și ele un cuvânt de spus în relația dintre biserică și breaslă, mai ales începând din ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea, când controlul statului asupra breslelor devine tot mai riguros. Breslele erau patronate de marele agă, căruia breslașii îi plăteau o sumă anuală numită havaet. Marea Vistierie ținea evidența breslelor și a membrilor acestora, întocmită de marele agă, în scopul fiscalizării acestora (Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 334–336, 400–412; *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, coord. Ovid Sachelarie, Nicolae Stoicescu, București, 1988, p. 57–60).

[75] ANI, Documente, 398/30; Gh. Ghibănescu, *Biserica Sf. Andrei*, p. 24, Anexa M.

[76] ANI, Documente, 398/44.

[77] *Ibidem*, 398/88, 89.

[78] *Ibidem*, 398/8.

[79] *Ibidem*, 398/137, 138.

[80] *Ibidem*, 398/173.

[81] *Ibidem*, 398/44.

[82] *Ibidem*, 398/74.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contexte politice de criză și derută socială ei întrerupeau plata contribuției. Când situația politică se restabilea, la cererea epitropilor, cu binecuvântarea mitropolitului și cu aprobarea marelui agă, breasla își reînnoia angajamentul față de biserică[83]. Un alt moment de tensiune l-a reprezentat, la mijlocul deceniului al treilea, refuzul ieromonahului Anania de a prezenta breslei o dare de seamă cu privire la modul în care utilizase contribuția. Membrii breslei s-au jeluit mitropolitului, susținând că, la solicitarea lor, „sfinția sa n-au vrut să de nici o socoteală" despre felul în care folosise banii primiți. Mitropolitul i-a pus în vedere ieromonahului să se conformeze cerințelor breslei[84].

Pe la mijlocul deceniului al treilea, breasla mahalilor și butnarilor se angajase să achite bisericii un ajutor de 300 de lei pe an și 160 de lei la hram. Însă breasla a funcționat cu sincope, iar din acest motiv biserica a încasat banii promiși cu intermitențe. Ocupația membrilor breslei era cercuirea și curățarea butoaielor, introducerea vaselor cu băutură și murături în pivnițele boierilor și negustorilor și scoaterea lor primăvara[85]. Marele agă scotea uneori veniturile acestei ocupații la mezat, obligând-i pe breslași să-l cumpere direct de la el în sistem concurențial. Această situație incertă afecta semnificativ coeziunea breslei și aducea pagube bisericii. Breslașii nu-și achitau contribuția atunci când meșteșugul lor era scos la mezat, susținând că, în acest caz, marele agă era cel care avea datoria să o plătească. Atitudinea marelui agă stârnea de fiecare dată reacții de nemulțumire din toate părțile. Protestele epitropilor, preoților și a breslașilor sau intervențiile mitropolitului nu au avut ecou la marele agă și la domnie. Hrisovul lui Ioniță Sandu Sturza, din 13 mai 1827, prin care mahalilor le erau restabilite privilegiile, cu obligația dublării havaetului plătit agiei, nu a fost respectat. Acest hrisov face referire inclusiv la obligațiile breslei față de biserica Sf. Andrei[86]. Marele agă a scos venitul măhălitului la mezat din nou chiar în toamna anului 1827[87]. Protestele continuă în timpul administrației rusești din 1828–1834, când s-a stabilit ca marele agă să achite bisericii contribuția acestei bresle, în anii în care măhălitul va fi scos la mezat. Marele agă nu s-a conformat nici de această dată. Abia în 1832 se pare că breasla mahalilor și-a reprimit privilegiile și a reînceput să strângă bani la cutia bisericii, dar nu știm pentru cât timp[88].

Poporenii

Parohia este o comunitate de credincioși arondată unei biserici. Aceste comunități ocupă un teritoriu ale cărui limite sunt stabilite de administrația eparhială, în funcție de împărțirea administrativ-teritorială stabilită de autoritățile civile și de numărul de credincioși. Până la legea clerului din 1925, parohiile nu au fost considerate subiect de drept, cu alte cuvinte, nu erau persoane juridice. Practic parohia reprezenta interfața religioasă a comunității locale, la țară limitele ei fiind corespunzătoare cu acelea ale

[83] *Ibidem*, 398/88, 89, 137, 138.
[84] *Ibidem*, 398/84.
[85] Pentru această muncă, ei percepeau un tarif pentru fiecare vas cercuit, introdus sau scos din pivniță, în funcție de mărimea vasului și de materialul din care era construit gârliciul beciului. „Vârâtul" vaselor în beciurile cu gârlici de piatră fiind considerată o operațiune mai dificilă, prețul era de două ori mai mare. Față de autoritățile statului, breslașii plăteau cinci lei pe an marelui agă și birul obișnuit și aveau obligația să introducă butoaiele de băutură fără plată în pivnițele Curții domnești și ale boierilor cu dregătorii de mare vistiernic și mare agă (*ibidem*, 398/104).
[86] *Ibidem*; Gh. Ghibănescu, *Biserica Sf. Andrei*, p. 27–29, Anexa O.
[87] ANI, Documente, 398/114.
[88] *Ibidem*, 398/136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

satului[89]. Din acest motiv, începând din secolul al XVIII-lea, averea parohiilor urbane începe să fie administrată de epitropi, recunoscuți legal odată cu *Regulamentul pentru mijloacele de întreținerea clerului pe la bisericile întreținute de comunele urbane și rurale*, elaborat de Sf. Sinod și publicat în Monitorul Oficial nr. 109/1874. Acești epitropi nu au format o instituție sau o asociație, dar erau recunoscuți ca administratori de drept ai averii bisericii și ca reprezentanți legali ai intereselor acesteia.

Termenul de parohie intră în limbajul administrativ-bisericesc din Țările Române în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ca urmare a modernizării societății românești și a împrumuturilor lexicale din Occident[90]. Până atunci realitatea socială și spațială a parohiei era desemnată prin termenul de popor sau poporeni. Poporul sau poporenii bisericii Sf. Andrei erau echivalentul parohiei de astăzi.

Parohia bisericii Sf. Andrei a fost, probabil, înființată odată cu apariția bisericii. Ea cuprindea casele de pe Ulița Sf. Andrei de astăzi, care exista și atunci, dar cu altă denumire și cu un traseu oarecum diferit[91], și hudițele adiacente. După delimitarea parohiilor din județul Iași, efectuată de Mitropolia Moldovei în 1876, parohia Sf. Andrei avea următoarele repere de hotar:

> Începe de la colțul caselor Zalei, strada Ipsilant partea stângă, până în Bahlui, de acolo Bahluiul în jos până la bariera Ipsilant, de acolo strada numită podul Iancu Bacalu până în strada Sf. Andrei, această stradă ambele părți cu hudițele ei pe vale până în colțul Ipsilant, și de aicea înainte până la podul de peatră numit Roșu, partea dreaptă, eară din str. Sf. Andrei merge la dealu partea stângă prin dosul casarmei până la strada mare[92].

Din petiția unor credincioși adresată mitropolitului în 1894 rezultă că parohia se întindea până în Șoseaua Națională, bariera Trei Calici și Moara de Foc[93]. Parohiile învecinate în 1874 erau: Înălțarea Sfintei Cruci, Sf. Nicolae din Iarmaroc, Sf. Împărați Constantin și Elena și Sf. Gheorghe Lozonschi. Biserica fostei mănăstiri Trei Ierarhi, deși se afla în parohia Sf. Andrei, nu aparținea de aceasta, fiind biserică monument istoric subordonată direct Centrului Eparhial și indirect Ministerului Cultelor, care plătea salariile personalului clerical.

Parohia Sf. Andrei a fost extinsă puțin mai în spre vest în 1876, dar a fost restrânsă în aceeași parte în 1894, când și-a pierdut autonomia pentru mai multe decenii, devenind filială a parohiei Trei Ierarhi[94]. Propunerea în anul 1900, privind reînființarea ei, cu biserica Sf. Împărați Constantin și Elena ca filială, nu a fost agreată de Sf. Sinod[95].

Pe parcursul secolului al XIX-lea, biserica Sf. Andrei a fost una dintre parohiile ieșene de mijloc. După datele statistice puse la dispoziția Primăriei de Dicasteria Mitro-

---

[89] Ionuț-Gabriel Corduneanu, Daniel-Grigore Filimon, *Parohia ortodoxă românească în lumina legislației bisericești și civile, de-a lungul timpului și astăzi*, în Varlaam Ploieșteanu, episcop-vicar patriarhal (coord.), *Istoria parohiilor ortodoxe românești*, vol. I, București, Editura Basilica, 2018, p. 82–160.

[90] În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, termenul parohie era în uzul administrației bisericești ortodoxe și greco-catolice din Transilvania (N. A. Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*, vol. I, *Studiu lingvistic și de istorie literară*, Iași, Editura Cronica, 2004, p. 82).

[91] Numită atunci Ulița care vine din Păcurari sau Ulița de sub Trei Ierarhi, traseul acestei ulițe era destul de întortocheat; vezi planurile din epocă realizate de G. Bayardi din 1819 (ANI, Planuri și hărți, 447), Iosif Rașec din 1844 (*ibidem*, 707), F. Peytavin din 1857 (*ibidem*, 522) și planurile rusești mai vechi și mai noi publicate de Laurențiu Rădvan și Mihai Anatolii Ciobanu (*Planurile orașului Iași în arhive străine, 1739–1833*, București, Editura DAR Publishing & Herlo Verlag UG, 2020, p. 56 sqq și Anexele 10, 13).

[92] ANI, Primăria Iași, dosar 90/1876, vol. I, f. 9 v.

[93] *Ibidem*, dosar 132/1894, f. 10; Mitropolia Moldovei și Sucevei, dosar 115/1895, vol. II, f. 2.

[94] ANI, Primăria Iași, dosar 90/1876, vol. I, f. 9 v., 34–36.

[95] ANI, Mitropolia Moldovei și Sucevei, dosar 44/1899, f. 117.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poliei în anul 1876, această parohie avea 277 de poporeni sau capi de familie (bărbați și văduve). Mai mulți poporeni aveau parohiile bisericilor: Sf. Nicolae Ciurchi 379, Sf. Haralambie 350, Sf. Nicolae de pe Șoseaua Socola 324 și 40 de Mucenici 307. Dintre celelalte 21 de parohii ieșene existente în acel moment, majoritatea aveau puțin peste 100 de familii de poporeni[96]. Numărul poporenilor arătat mai sus este pur orientativ, preoții parohi raportând cu ocazia alegerii epitropilor un număr variabil de credincioși. Uneori diferențele sunt foarte mari de la o listă la alta. De exemplu, în 1879 s-a trimis la Primărie o listă cu 188 de capi de familie, iar în 1880 cu numai 84, cu precizarea că în primul caz era vorba despre toți capii de familie rezidenți în parohie, în timp ce în al doilea caz lista cuprindea numai proprietarii. Explicația existenței celor două liste rezidă în pretenția Primăriei de a acorda dreptul de a alege epitropul din partea poporenilor numai proprietarilor[97].

Prin Regulamentul Organic preoții au fost obligația să colaboreze cu instituțiile statului în ceea ce privește întocmirea evidenței fiscale și a condiției sociale a locuitorilor, să participe la comisiile de judecată locale și să informeze instituțiile statului în privința copiilor orfani. Cea mai importantă activitate obștească pusă de Regulament în sarcina preoților a fost înregistrarea nașterilor, căsătoriilor și deceselor. Preoții parohi făceau aceste înregistrări în formulare tipărite puse la dispoziția lor de instituțiile civile prin intermediul protopopiatelor[98]. Înregistrările de naștere, căsătorie și moarte întocmite de preoții de la biserica Sf. Andrei se păstrează, cu câteva lipsuri, începând din 1832 și până în 1865, anul introducerii stării civile. Chiar dacă există unele suspiciuni privind acuratețea înregistrărilor, aceste documente oferă informații statistice și de istorie socială de mare interes despre poporenii bisericii Sf. Andrei (vezi tabelul 1).

Datele cantitative extrase din aceste documente demonstrează că parohia avea un popor numeros. Stau mărturie în acest sens cele 50 de nașteri, 11 căsătorii și 63 de decese, câte s-au înregistrat în anul Unirii Principatelor. Statistica arată o creștere continuă a populației parohiei. Aceste registre confirmă, de asemenea, realitatea dură cu care s-a confruntat spațiul românesc de-a lungul istoriei sale: mortalitatea infantilă foarte ridicată. Putem observa că, în anumiți ani, aceasta depășește două treimi din numărul total de decese și că rata foarte înaltă a mortalității se datorează tocmai mortalității infantile. Sunt cazuri în care unele familii pierd doi sau trei copii într-un timp foarte scurt. Asemenea tragedie de familie a trăit în 1840 Serghie Călimănescu, epitropul bisericii Sf. Andrei, care și-a pierdut atunci ambii băieți, Alexandru de cinci ani și Constantin de doi ani. Amândoi au murit de strâns[99], la numai câteva zile diferență unul de celălalt[100]. Bucătarul Ioan Mâncea și-a pierdut, de asemenea, ambele fiice, una de cinci și una de trei ani, de vărsat, în decembrie 1858[101].

---

[96] După reorganizarea din 1876, Iașul avea 26 de parohii: Sf. Treime, Toma Cozma, Sf. Cuvioasă Paraschiva de Sus, 40 de Mucenici, Banu, Talpalari, Sf. Gheorghe Lozonschi, Sf. Andrei, Sf. Împărați Constantin și Elena, Sf. Nicolae de pe Șoseaua Socola, Înălțarea Sfintei Cruci, Sf. Vasile din târgușorul Nicolina, biserica Albă, Curelari, Sf. Haralambie, Buna Vestire, Sf. Atanasie și Chiril, Sf. Teodori, Sf. Ioan Botezătorul, Vovidenia, Sf. Ștefan, Sf. Vasile Tătărași, Sf. Nicolae Ciurchi, Sf. Voievozi Roșca, Sf. Dimitre Misai, Sf. Voievozi Rufeni (ANI, Primăria Iași, dosar 90/1876, vol. I, f. 6–17, 20 sqq).

[97] *Ibidem*, 80/1879, f. 166–170, 325–327.

[98] Gh. Ungureanu, *Actele de stare civilă în Moldova sub regimul Regulamentului Organic (1832–1864)*, în *RA*, 2/1959, p. 58–76.

[99] Boală abdominală gravă, cu rată mare de mortalitate la copii, despre care se credea că era cauzată de duhurile rele. Probabil era o infecție gastrică severă cauzată de lipsa de igienă.

[100] ANI, Colecția Stare Civilă, Mitrici, Oraș Iași, A. Registre Parohiale, a. Ortodocși, III. Biserica cu hramul Sf. Apostol Andrei, 1/1840, f. 15.

[101] *Ibidem*, 1/1858, f. 17 v., nr. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tabelul 1. Evidența nașterilor, căsătoriilor și deceselor în parohia bisericii Sf. Andrei (1832-1865)[102]

Anul	Nașteri		Nașteri (total)	Căsătorii	Decese		Decese (total)
	Băieți	Fete			Copii	Adulți	
1832	1	2	3	3	–	–	–
1833	10	8	18	3	10	8	18
1834	6	7	13	10	–	–	–
1835	12	12	24	2	–	–	–
1836	6	7	13	–	–	–	–
1837	6	9	15	4	–	–	–
1838	9	4	13	6	–	–	–
1839	–	–	–	6	11	4	15
1840	3	5	8	8	12	7	19
1841	5	10	15	1	10	11	21
1842	8	7	15	4	10	22	32
1843	–	–	–	–	–	–	–
1844	–	–	–	–	–	–	–
1845	6	4	10	5	22	9	31
1846	4	4	8	2	13	16	29
1847	14	12	26	6	8	17	25
1848	3	2	5	5	19	46	65
1849	3	–	3	18	11	18	29
1850	9	11	20	6	27	24	51
1851	15	8	23	9	10	13	23
1852	14	13	27	8	16	18	34
1853	12	21	33	9	25	19	44
1854	17	19	36	6	12	14	36
1855	–	–	–	–	–	–	–
1856	14	13	27	12	15	21	36
1857	19	25	44	12	29	19	48
1858	17	23	40	8	30	23	53
1859	30	20	50	11	37	26	63
1860	35	19	54	4	34	26	60
1861	19	22	41	10	28	19	47
1862	25	18	43	13	27	29	56
1863	12	18	30	2	26	19	45
1864	–	–	–	–	–	–	–
1865	10	12	22	3	14	20	34

[102] Locurile completate cu linie oblică indică lipsa înregistrărilor. Numărul de copii decedați din numărul total al deceselor a fost stabilit în funcție de indiciile pe care le oferă înregistrările de moarte. Uneori se face mențiunea expresă că este vorba despre copii, alteori se indică vârsta decedaților. Când aceste indicii lipsesc, am folosit ca repere cauza decesului, bolile specifice copilăriei sau numele părinților, care însoțesc numele decedaților mai cu seamă în cazul minorilor. Cotele registrelor care stau la baza datelor cantitative indicate în tabel sunt: ANI, Colecția Stare Civilă, Mitrici, Oraș Iași, A. Registre Parohiale, a. Ortodocși, III. Biserica cu hramul Sf. Apostol Andrei, 1/1846, 1/1847, 1/1848, 1/1849, 1/1850, 1/1851, 1/1852, 1/1853, 1/1854, 1/1856, 1/1857, 1/1858, 1/1859, 1/1860, 1/1861, 1/1862, 1/1863, 1/1865.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Registrele parohiale oferă informații interesante despre onomastica timpului, legăturile spirituale care se țeseau prin intermediul bisericii între indivizi cu ocazia botezului și căsătoriei prin instituția nașului. Epitropii sunt enoriașii care figurează cel mai frecvent în registre, în calitate de naș. Sunt ani în care căpitanul Ioan Dimitriu este nașul a două perechi de miri și a patru sau cinci copii. Preferința pentru numele creștine se păstrează în această perioadă, ele nu sunt atribuite neapărat în funcție de perioada din an în care se nasc copiii. Copiii poartă numele nașilor mai frecvent decât poate ne-am fi așteptat. Sunt ani în care numele copiilor corespunde cu acela al nașului sau a soției acestuia în 20 % sau chiar peste 25 % din cazuri[103]. Cele mai frecvente nume pentru fete erau: Maria, Elena, Ecaterina, Zamfira, Ruxandra și Smaranda, iar cele pentru băieți erau: Ioan, Gheorghe, Constantin, Alexandru, Dimitrie, Vasile și Anastasie. Numele mai rare, precum Cleopatra sau Caliopia, erau atribuite de regulă fetelor. Poporul rămâne fidel sfinților din calendar și numelor unor personalități, care intraseră în uzul popular, precum Ecaterina sau Alexandru, nume purtate de țarina și țarul Rusiei, atât de populari în Moldova sfârșitului de secol al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

Preoții

În secolul al XIX-lea, biserica Sf. Andrei a fost deservită aproape în permanenţă de doi preoți[104]. Începând din 1833 și până în 1853, biserica a avut trei preoți, după care, din 1854 și până în 1893 numărul lor a revenit la doi. Unul dintre preoți era preot principal, preot I, preot paroh sau proistos, celălalt era numit preot II, preot ajutător sau preot supranumerar. Personalul clerical ajutător a rămas același până în 1893, când a fost redus ca urmare a desființării parohiei. În urma acestui eveniment, biserica a rămas cu un singur preot și acesta supranumerar, un singur cantor și un paracliser.

Preotul Ioan Buciumașul a slujit la altarul ctitoriei sale până în 1809, când și-a dat obștescul sfârșit. După dispariția lui, preț de câțiva ani, biserica a fost deservită de ginerii săi, preotul Timofte și iconomul Dimitrie. Acesta din urmă moare înainte de 15 noiembrie 1815[105], iar cel dintâi divorțează de fiica preotului Ioan, Ruxandra, la 20 noiembrie 1817. La această dată, preoți la biserica Sf. Andrei erau un Vasile și un Gheorghe; ei sunt menționați ca martori în actul de divorț[106]. Plecarea preotului Timofte de la biserica Sf. Andrei s-a petrecut fie din pricina divorțului, fie în contextul închinării acesteia la mănăstirea Berzunți, din vara anului 1817[107]. Preotul Ioan Buciumașul și

[103] Vezi, de exemplu, *ibidem*, 1/1851, f. 1–4; 1/1852, f. 1–5.

[104] Conform prevederilor Regulamentului Organic al Moldovei, parohiile rurale care aveau până în 100 de locuitori puteau avea doi preoți, doi dascăli și un paracliser, iar cele care aveau până la 400 de locuitori puteau avea cel mult patru preoți, doi diaconi, doi cântăreți și un paracliser. Aceste norme au fost respectate și în mediul urban, numai că aici parohia, pentru a putea exista, trebuia să aibă minim 100 de poporeni. Parohiile puteau avea diacon numai dacă aveau venituri proprii suficiente sau dacă enoriașii sau proprietarul satului erau dispuși să-i asigure acestuia venitul stabilit de lege (Cap. III, secția VII, anecsa litera A, *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediție integrală realizată de Dumitru Vitcu, Gabriel Bădărău și Corneliu Istrati, Iași, Editura Junimea, 2004, p. 203, 388; *APR*, tomul I, Partea II, Moldova, 1831, București, 1893, p. 111–112). Aceste norme au fost dezvoltate într-un proiect de regulament întocmit la solicitarea Ministerului Cultelor în 1860 (ANI, Mitropolia Moldovei și Sucevei, dosar 6A-1841, f. 309–311).

[105] ANI, Documente, 398/47.

[106] *Ibidem*, 398/50.

[107] Actul de închinare emis de mitropolit datează din 18 iunie 1817. El este confirmat de Scarlat Calimachi, domnul Moldovei, prin hrisovul din 25 iunie 1817. Ambele documente se cunosc din rezumatele indicate în inventarele documentelor bisericii, întocmite în cursul secolului al XIX-lea. Aceste documente s-au rătăcit în jurul anului 1900, ele nu mai erau în arhiva bisericii în anii 1932–1934, când aceasta a fost cercetată și parțial publicată de Gh. Ghibănescu (*Biserica Sf. Andrei*, p. 21–22, Anexa I).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ginerii săi reprezintă unul dintre cazurile destul de numeroase de înrudire între slujitorii acestui altar. De exemplu, iconomul Dimitrie l-a avut de ginere pe psaltul Tănase Ianoliu[108], cantorul Dimitrie Gheorghiu a fost cumnat cu epitropul Dimitrie Evghenide[109], fiul lui Tănase Ianoliu, Petru, de meserie telegrafist, a fost epitrop câțiva ani după moartea tatălui său[110].

Câțiva dintre preoții din secolul al XIX-lea s-au remarcat printr-o slujire îndelungată și realizări remarcabile, alții, dar nu prea mulți, prin conflictele pe care le-au avut cu epitropii, cu poporenii și cu propria familie[111]. Documentele conțin mai multe informații despre aceștia din urmă, și foarte puține despre cei din prima categorie. Dovezile de bună slujire sunt mai degrabă indirecte, slujirea îndelungată fiind în sine un semn de vrednicie. Sechelarul Mihail și iconomul Dimitrie au slujit într-o perioadă cu multe provocări: evenimentele din anul 1821, domnia lui Ioniță Sandu Sturza, statutul bisericii de metoc al mănăstirii Berzunți, ocupația rusească și înnoirile impuse de Regulamentul Organic. Preotul Theodor Agapi a slujit din 1855 până când și-a dat obștescul sfârșit, în 20 iunie 1873. Deși cu intermitențe, iconomul Ioan Gheorghiu a slujit, la rândul său, o perioadă îndelungată, începând din 1848 și până la mutarea sa definitivă la biserica Sf. Ilie, în 1883. Printre cei mai statornici slujitori ai bisericii trebuie să-l amintim pe Athanasie Ianorliu, cunoscut mai frecvent cu numele simplificat de Tănase Ianoliu, care a fost psalt, cantor II și cantor I timp de aproape cinci decenii, din 1837 și până la decesul său din 19 mai 1887[112]. În ultimii patru ani de viață, el a deținut și calitatea de epitrop din partea poporenilor[113].

Pentru activitatea sa pastorală și administrativă, personalul clerical a avut surse de venit diferite, în funcție de averea parohiei și de perioada la care ne raportăm. Credem că slujitorii de la biserica Sf. Andrei au beneficiat de leafă, chiar și înainte de epoca introducerii salarizării preoților, prin legea comunală din 1864. Până atunci ei erau salarizați din „bugetul" bisericii, ca diaconul Marcu în 1815[114]. Proiectul de Regulament al parohiilor elaborat în jurul anului 1860 de o comisie de clerici la dispoziția ministrului Cultelor este o dovadă că obiceiul salarizării preoților, cel puțin a celor din mediul urban, exista în perioada regulamentară. De exemplu, în acest Regulament se propune ca salariile preoților din Iași și Galați, cele mai mari din Moldova, să fie în cuantum de 3 700 de lei pe an[115]. Biserica Sf. Andrei a avut surse de venit suficient de constante și mari, pentru a avea de unde plăti salariile preoților. Este greu de spus cu ce regularitate se plăteau salariile personalului clerical înainte de 1864. Probabil trimestrial, la fel cum s-a procedat și după aceea. La veniturile salariale se adăugau altele rezultate din banii colectați cu discul în biserică, la finalul serviciului liturgic duminical și din sărbători, și din serviciile religioase ocazionale: cununii, botezuri, înmormântări și diverse alte servicii religioase oficiate de preoți la casele poporenilor.

---

[108] ANI, Colecția Stare Civilă, Mitrici, Oraș Iași, A. Registre Parohiale, a. Ortodocși, III. Biserica cu hramul Sf. Apostol Andrei, 1/1850, f. 7.

[109] ANI, Primăria Iași, dosar 90/1876, vol. II, f. 87.

[110] *Ibidem*, dosar 90/1976, vol. II, f. 87.

[111] Vezi Anexa 1.

[112] ANI, fond Primăria Iași, dosar 76/1880, f. 3.

[113] *Ibidem*, 102/1882, f. 36, 47; dosar 132/1885, f. 68.

[114] Prezvitera Ioana, văduva preotului Ioan Buciumașul, solicita în 1815 să-i fie cedată ei suma plătită diaconului Marcu, susținând că era femeie văduvă și săracă. Soțul ei ceruse epitropilor prin testament să-i asigure soției sale un venit de la biserică, însă solicitarea lui nu a găsit ecoul dorit de testator (ANI, Documente, 398/28, 47),

[115] ANI, fond Mitropolia Moldovei și Sucevei, dosar 6A-1841, f. 310.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prin legea comunală din 1864, statul își asumă salarizarea personalului clerical din bugetul Primăriilor, însă numai în cazul bisericilor care nu aveau venituri deloc sau aveau venituri neîndestulătoare pentru a acoperi lefurile slujitorilor altarului. Unele biserici, ca Banu și Talpalari, aveau venituri suficiente pentru salarizarea personalului clerical și acoperirea cheltuielilor curente[116].

Salariile personalului clerical s-au plătit trimestrial până la legea din 1893, când s-a trecut la salarizarea din bugetul statului, achitată lunar și la reținerea unui procentaj de 10 % din salariu ca asigurare de pensie. Asigurarea de pensie se percepea numai din salariile preoților. Salariile diaconilor erau la același nivel cu acela al preoților. În jurul anului 1880, preoții și diaconul de la biserica Sf. Andrei erau remunerați trimestrial cu 150 de lei fiecare. În aceeași perioadă, cantorul I primea trimestrial 114 lei, cantorul al II-lea 105 lei, iar eclesiarhul 79 de lei[117]. Peste aproximativ un deceniu, în 1891, salariile crescuseră în raport cu inflația, astfel încât preoții și diaconul erau remunerați pe trimestru cu 210 lei, cantorul I cu 120 de lei, cantorul II cu 108 lei, eclesiarhul cu 96 de lei[118].

Aceste salarii au fost considerate în permanență insuficiente. Cuantumul lor era stabilit de comun acord între Ministerul de Interne și Primării, în funcție de bugetul acestora din urmă. Uneori salariile erau plătite cu întârziere din lipsa banilor, situație în care Primăriile contractau împrumuturi, sau din cauza lentorii administrației locale ori a neimplicării epitropilor bisericești. Aceste din urmă două cauze nu erau sancționate de lege, motiv pentru care întârzierile erau destul de frecvente. Numărul mare de petiții adresate de preoți Primăriei și Ministerului de Interne denotă gravitatea situației. Preoții s-au bucurat de susținerea mitropolitului, care a intervenit în mai multe rânduri la nivel înalt în favoarea lor. Dintre aceste petiții o amintim aici pe cea din 17 martie 1873, când preoții din Iași reaminteau Primarului că salariile lor nu mai crescuseră de un deceniu și erau la un nivel foarte scăzut. Petiționarii susțineau că aveau lefuri atât de mici încât erau în situația de a nu-și putea întreține familiile[119]. Un alt exemplu este și petiția personalului clerical de la Biserica Sf. Andrei, din aprilie 1878, care scoate în evidență altă fațetă a aceleiași probleme. Slujitorii acestei biserici se adresau primarului, implorându-l să le achite salariile restante de mai bine de șapte luni, întârziere cauzată de impasul în care intrase epitropia bisericii. Fostul epitrop Dimitrie Evghenide demisionase încă din anul precedent și nu fusese înlocuit cu altcineva. Prin urmare, nu fuseseră depuse la Primărie sămile de venituri și cheltuieli pentru anul financiar 1877, fără de care această instituție nu putea face plăți către epitropie. De asemenea, prin retragerea epitropului nici nu avea cui să facă aceste plăți. Petiționarii cereau Primarului să ia act de demisia lui D. Evghenide, să demareze formalitățile legale pentru numirea epitropilor, conform dispozițiilor Regulamentului Sf. Sinod din 1874, și să le achite banii necesari pentru plata salariilor restante preotului Dimitrie Florian[120].

Regulamentul Organic instituie obligativitatea parohiilor de a asigura preoților o locuință, obicei care exista, probabil, și înainte însă nu era susținut de o lege civilă. Biserica Sf. Andrei a avut, aproape întotdeauna, suficiente imobile pentru a asigura o locuință slujitorilor săi. Acestea au fost construite cu această destinație în primele decenii de existență a bisericii. Catagrafia clerului de mir din Iași din 1828 atestă că patru din cei cinci slujitori (adică un preot, diaconul și cei doi cântăreți) ocupau câte o

[116] ANI, fond Primăria Iași, dosar 82/1879, nenumerotat; fond Eforia Iași, dosar 133/1864, f. 10, 11, 14 sqq.
[117] *Ibidem*, dosar 132/1885, f. 2–3.
[118] *Ibidem*, dosar 132/1891, vol. I, f. 19–20.
[119] *Ibidem*, dosar 88/1871, f. 275.
[120] *Ibidem*, dosar 56/1974, nenumerotat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

odaie a bisericii[121]. Preotul II nu dispunea întotdeauna de o locuință de la biserică[122]. Aceste locuințe nu ofereau confortul dorit de locatari, fiind construcții modeste de paiantă sau de vălătuci cu o singură odaie, afectate de umezeala din sol, foarte mare în acea zonă din cauza proximității mlaștinilor Bahluiului. Majoritatea preoților și a celorlalți slujitori au locuit în aceste case, alții însă poate obișnuiți cu condiții de viață mai bune sau poate motive de sănătate, ori din cauza familiilor numeroase, au ales să locuiască cu chirie în mahala sau în altă parte a orașului. Preotul Dimitrie locuia în 1828 într-o casă cu chirie. În 1892, diaconul Romulus Țuchel solicita Primarului să-i permită să se mute în Tătărași, pentru că locuința din ograda bisericii pe care o folosea dăuna sănătății copiilor săi bolnavi, fiind umedă și insalubră. El propunea Primarului ca această casă să fie dată cu chirie, iar banii rezultați să-i fie lăsați lui, pentru a putea acoperi chiria casei unde avea să se mute. Adusă la cunoștința epitropilor, această cerere este aprobată de doi dintre ei, dar este respinsă de preotul Ioan Filimon, care a apreciat ca mincinoase argumentele diaconului[123].

Pe parcursul secolului al XIX-lea preoții și ceilalți slujitori ai bisericii au extins și îmbunătățit aceste case, au construit acareturi împrejurul lor, toate pe socoteala bisericii. Se întâmpla ca preoții mai noi să aibă condiții de locuire mai modeste decât personalul ajutător, care deservea biserica de multă vreme. Cantorul al II-lea Tănase Ianoliu, în vârstă de 70 de ani, locuia într-o casă cu patru odăi, deși era văduv și avea un singur copil major. Preotul Dimitrie Florian și Lazăr Florescu, doi din cei trei epitropi, îl reclamă la Primărie, în octombrie 1879, că ocupa cea mai bună casă a bisericii, în timp ce preoții locuiau în case mai modeste, mai ales că unul dintre ei, Constantin Iliescu, avea și o familie numeroasă. Propuneau, așadar, ca Ianoliu să fie mutat într-o altă casă, adecvată cu statutul și nevoile lui, în favoarea preotului amintit. Lazăr Trantomir, cel de-al treilea epitrop, a considerat această măsură ca nedreaptă și a respins-o, motivând că acea casă fusese îmbunătățită în timp de cantor, care slujea biserica cu bună credință de peste patru decenii. Susținut de enoriași, cantorul și-a păstrat locuința în ciuda amenințărilor și persecuțiilor la care a fost supus de cei doi epitropi. Preotul Florian i-a interzis chiar să mai slujească în strana bisericii, înlocuindu-l cu un cântăreț mai tânăr adus de la biserica Sf. Paraschiva de Sus[124].

Spre finalul secolului al XIX-lea, casele parohiale nu asigurau condiții de locuire prea bune[125]. În 1896, arhitectul orașului considera că locuința rezervată preotului Ioan Ștefan Popescu, situată peste drum de ograda bisericii, trebuia demolată și reconstruită din temelii. Costurile acestei operațiuni au fost considerate de epitropi prea mari, astfel încât lucrările s-au amânat. Preotul a trebuit astfel să locuiască un timp cu chirie în Tătărași, Primăria plătindu-i o indemnizație anuală de chirie de 150 de lei[126]. Această indemnizație fixă, acordată tuturor preoților din oraș care locuiau cu chirie, era considerată insuficientă, personalul clerical insistând pentru suplimentarea ei. Diaconul Ștefan Săvulescu de la biserica Trei Ierarhi susținea că acești bani nu-i permiteau să închirieze un bordei în mahala, unde locuiau după obicei oameni simpli, și nu persoane cu „menire mai înaltă” ca el[127].

[121] Mihai-Răzvan Ungureanu, *O catagrafie din 1828 a clerului ieșean*, în *AIIX*, XXXI/1994, p. 407–442.

[122] ANI, fond Primăria Iași, dosar 132/1888, f. 75–76. Aceeași situație era identică și în 1882, când preotul II primea un ajutor de chirie de 24 de lei pe an (*ibidem*, 82/1879, nenumerotat).

[123] *Ibidem*, dosar 132/1891, vol. I, f. 29.

[124] *Ibidem*, dosar 82/1879, nenumerotat.

[125] *Ibidem*, 132/1908, f. 47.

[126] *Ibidem*, dosar 132/1894, f. 138.

[127] *Ibidem*, f. 185.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În martie 1906, biserica Sf. Andrei mai avea în propria ogradă numai patru case, din care două erau într-o stare bună și două într-o stare avansată de degradare. Aceste din urmă două case, din care una avea patru camere și una două, erau amplasate spre fundul ogrăzii înspre stradela Sf. Andrei. Ele erau locuite de cei doi cântăreți ai bisericii Trei Ierarhi, Ioan Tisenschi și Gh Folian. Comisia care a constatat această situație propunea primarului demolarea lor, ceea ce probabil că s-a și întâmplat[128]. Cele două locuințe parohiale rămase în urma demolărilor din 1906 vor fi demolate și reconstruite în anii 1926–1927, vor fi racordate la rețeaua de curent electric și la aceea de apă canal orașului în 1925 și respectiv 1931[129]. În 1940, una dintre aceste case, în care locuia preotul C. Vuescu, avea opt încăperi și subsol cu trei camere, era construită pe temelie de piatră și era acoperită cu tablă. Cealaltă casă, în care locuia cântărețul, avea patru odăi, era construită din chirpici pe temelie de piatră și era acoperită cu tablă. Biserica mai avea alte două case la strada Palat, una de închiriat, bună de prăvălie, și una veche de peste 30 de ani, unde locuia cantorul al doilea. Aceasta din urmă avea două odăi și o săliță, avea pereți de zid pe temelie de piatră și era acoperită cu tablă[130].

Într-o lume în care sărăcia era o realitate cotidiană, personalul clerical al bisericii Sf. Andrei a avut în decursul secolului al XIX-lea o situație economică relativ stabilă. Probabil că, în perioada 1864–1893, când salarizarea personalului clerical din parohii a fost susținută de Primării și s-au luat mai multe măsuri în direcția eliminării veniturilor obținute în biserică și în afara ei cu caracter ocazional, situația lor economică a fost mai precară decât înainte. Într-o petiție din 17 martie 1873, preoții din Iași își declarau nostalgia pentru perioada anterioară anului 1864, când viața lor fusese mai ușoară. Ei susțineau că, de când cu instituirea salarizării din fonduri publice și declararea ca ilegală a „discului", poporenii începuseră a fi dezinteresați de situația lor economică, pe care o apreciau ca foarte grea[131].

Epitropii

Averea bisericilor de mir era administrată în secolul al XIX-lea de epitropi neremunerați, propuși de poporeni, numiți de mitropolit și aflați sub supravegherea Dicasteriei. Epitropii aveau asupra lor ștampila bisericii[132] și erau reprezentanții legali ai acesteia, în instanță și în fața autorităților. Epitropii erau responsabili de buna gospodărire a bisericii, inclusiv de „angajarea" personalului clerical. La intrarea în serviciul religios, slujitorii altarului se angajau față de ei să-și îndeplinească cum se cuvine îndatoririle. În 1832, diaconul Constantin se angaja față de epitropul Grigore Alexandri fost mare serdar să slujească biserica Sf. Andrei, „ținând dăscălia și eclesiarhia cu bună rânduială după tipic sara și dimineața, după toaca de la Mitropolie, să curețe biserica de gunoi și păianjeni, să supravegheze candelele, să fie ascultător, veșmintele să le țină curate"[133]. Tot în sarcina epitropilor cădea și obligația asigurării lemnelor de foc, a lumânărilor și prescurilor necesare, a organizării hramului bisericii.

Dicasteria păstra un exemplar al catagrafiei cu averea mobilă și imobilă a bisericii, semnată de epitropi, în timp ce exemplarul similar al acestei catagrafii, semnată de

[128] ANI, Primăria Iași, Imobile-Biserica Sf. Andrei, dosar 163, f. 1, 6, 24.
[129] *Ibidem*, f. 24.
[130] ANI, Primăria Iași, Imobile-Caziere, Biserica Sf. Andrei, dosar 40, f. 5, 6, 13.
[131] *Ibidem*, 88/1871, f. 275.
[132] Pecetea bisericii îl avea reprezentat pe Sf. Apostol Andrei purtându-și crucea pe umeri (ANI, Mitropolia Moldovei și Sucevei, 34A/1841, f. 41; *ibidem*, Hirotonii, dosar 19/1864, f. 3).
[133] ANI, Documente, 398/133.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

membrii Dicasteriei, era în posesia epitropilor. De asemenea, epitropii se consultau cu Dicasteria înainte de a lua decizii care puteau avea consecințe juridice asupra bisericii, slujitorilor și patrimoniului acesteia. Vânzările, cumpărările și donațiile se raportau la Dicasterie. Bunurile imobile erau date în chirie la mezat organizat la Dicasterie. În practică însă, mulți dintre epitropi nu colaborau cu Dicasteria așa cum și-ar fi dorit aceasta sau ierarhul locului. Legea comunală din 1864 a schimbat această subordonare în favoarea Consiliului comunal și, implicit, a Ministerului de Interne[134]. După ce a fost publicată legea amintită, Dicasteria a predat Primăriei documentele bisericilor parohiale din Iași și i-a oferit informațiile pe care le-a cerut cu privire la situația lor[135].

Conform Regulamentului Sf. Sinod din 1874, avutul bisericesc fusese administrat, până atunci, de un singur epitrop. Acest obicei era considerat „vițios", pentru că, se spune la articolul 10, „acești epitropi, cea mai mare parte, dacă nu toți, administrează avutul bisericesc arbitramente și mai mult în profitul lor"[136]. Probabil că majoritatea bisericilor avuseseră un singur epitrop, însă biserica Sf. Andrei a avut, se pare, în permanență doi, un mirean și pe unul dintre preoții parohi. Sunt documente, nu prea multe e drept, în care sunt numiți sau menționați ambii epitropi. Un astfel de document este dispoziția din 9 septembrie 1833, prin care mitropolitul Veniamin Costachi rânduia ca epitropi la biserica Sf. Andrei pe iconomul Dimitrachi și pe jicnicerul Serghie Călimănescu[137]. Epitropul mirean era însă delegat cu mai multă putere, toate tranzacțiile, sămile și corespondența sunt făcute în numele lui și asumate prin semnătură de el. Preotul apare rareori în compania epitropului laic. Poate tocmai din acest motiv Regulamentul consideră că averea bisericilor era administrată de un singur epitrop.

Prin Regulamentul Sf. Sinod din 1874 s-a instituit obligația ca epitropiile bisericești să fie formate din trei membri: preotul paroh și doi credincioși din parohie, unul numit de Primar și unul ales de poporeni[138]. Amândoi epitropii laici erau confirmați de ministrul de Interne. Legea clerului mirean din 1893 a stabilit obligația ca epitropii laici să fie avizați de ministrul Cultelor[139]. Sesiunea de alegere a epitropului poporenilor era organizată de Primărie, de îndată ce acest post devenea vacant. Primii epitropi ai bisericii Sf. Andrei numiți conform dispozițiilor Regulamentului din 1874 au fost Lazăr Trantomir, ales de poporeni la 20 iulie 1879, și Lazăr Florescu, numit de primarul Iașului la mijlocul lunii august a aceluiași an[140].

Cel dintâi epitrop atestat de documente este preotul Ioan Buciumașul, urmat de marele căpitan Andrei Iacomi. Acesta din urmă și-a încheiat misiunea în vara anului 1817, când biserica a fost declarată metoc al mănăstirii Berzunți și a fost pusă în grija

[134] Unii primari cereau confirmarea epitropilor la Ministerul Cultelor. Având în vedere această situație, ministrul de Interne le atrage atenția, prin circulara din septembrie 1874, că validarea epitropilor bisericești ținea de competența sa (ANI, Primăria Iași, dosar 88/1871, f. 242).

[135] Dicasteria a prezentat Primăriei 74 de dosare și condici privitoare la bisericile parohiale, slujitorii și epitropii acestora. Din această arhivă predată Primăriei de la biserica Sf. Andrei proveneau două dosare, o condică de documente și două condici de sămi (ANI, Eforia Iași, dosar 133/1864, f. 45–46).

[136] Monitorul Oficial al României, nr. 109 din 19/31 mai 1874, p. 1.

[137] ANI, fond Eforia Iași, dosar 133/1864, f. 36. Sunt destule alte documente care atestă că epitropia era compusă din mai multe persoane, fără a le menționa pe nume. Amintim aici numai două cazuri: documentul din iulie 1812, în care epitropii solicită mitropolitului anularea unei tranzacții făcute de preotul Ioan Buciumașul (ANI, Documente, 398/35) și scrisoarea adresată lor de mitropolitul Veniamin Costachi, la 23 decembrie 1814, în legătură cu jalba depusă de ei, pentru evacuarea unei văduve dintr-o casă a bisericii pe motiv de neplată a chiriei (*ibidem*, 398/42).

[138] Monitorul Oficial al României, nr. 109 din 19/31 mai 1874, p. 1.

[139] Costescu Chiru, *op. cit.*, p. 221.

[140] ANI, Primăria Iași, dosar 82/1879, nenumerotat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ieromonahului Anania. Închinarea s-a făcut direct de mitropolit, cu acordul lui Scarlat Calimachi, fără consultarea ctitorilor și a poporenilor, fapt care a stârnit nu puțină indignare din partea acestora. Între personalul clerical al bisericii și călugărul de la Berzunți s-au iscat „necontenite hazmodii [neînțelegeri – n.ns.]", care au creat mari „nerânduieli în biserică", lucru de natură să stârnească „o mare scandelă în rândul norodului". Aceste neînțelegeri au ajuns la cunoştinţa mitropolitului Veniamin Costachi, care a intervenit în favoarea lui Anania, numindu-l nacealnic, purtător de grijă al bisericii și responsabil pentru disciplina preoților. În încheierea dispoziției sale, date la 30 august 1823, mitropolitul poruncea slujitorilor bisericii: „[...] să dați cuviosii sale cuviincioasa cinste și ascultare la toate câte privesc spre podoaba și buna rânduiala bisericii, căci oricarile să va arăta împrotivitori fără cruțare își va lua cuviinciosul canon"[141]. Începând din 1829, mănăstirea Berzunți a renunțat la administrarea directă a bisericii. Epitropii au contestat în instanță pretențiile pe care le avea mănăstirea față biserică, cândva înainte de anul 1844. Obiectul procesului l-a reprezentat, se pare, o casă din ograda bisericii. Instanța a decis ca mănăstirea să păstreze casa, dar numai cu drept de folosință pentru călugării săi care veneau ocazional la Iași[142]. Mănăstirea mai avea în apropiere o proprietate, achiziționată pentru biserică în jurul anului 1860 de epitropul Alexandru Vârnav, ocazie cu care s-au rupt, probabil, toate legăturile. Închinarea a încetat de drept odată cu secularizarea.

Șirul epitropilor bisericii Sf. Andrei se reia în 1828 cu serdarul Grigore Alexandri, cunoscut și cu numele de Grigore Mațoene[143]. Acesta a fost urmat de jitnicerul Serghie Călimănescu și iconomul Dimitrie, numiți epitropi de mitropolit în 1833[144]. Epitropul care și-a adus cea mai importantă contribuție la înfrumusețarea și buna gospodărire a averii bisericii a fost Dimitrie Evghenide, care a deținut această calitate începând din 27 mai 1865 până în vara anului 1879. Evghenide s-a retras din epitropie din pricina neînțelegerilor cu preotul Dimitrie Florian, care a rămas epitrop până când a fost mutat la biserica Sf. Nicolae Ciurchi, și a înnoirilor impuse de Regulamentul din 1874, text legislativ pe care l-a criticat de mai multe ori[145].

Începând din 1879, problemele bisericii au fost asumate de preotul paroh, care avea funcție de epitrop. Rolul determinant avut epitropul laic până atunci a apus odată cu Regulamentul Sf. Sinod din 1874[146].

Preotul a colaborat mai mult cu unul dintre cei doi epitropi laici. Aproape de fiecare dată unul dintre ei era indisponibil sau își neglija obligațiile pe care le implica acest statut. Dezinteresul era motivat de absența temporară din Iași, programul personal încărcat sau existența unor animozități în relația cu preotul. Au fost și situații, și încă

[141] ANI, Documente, 398/73.

[142] Detalii oferite de o jalbă adresată mitropolitului în 1846, prin care epitropii bisericii Sf. Andrei contestau decizia egumenul mănăstirii Berzunți de a vinde această casă, unor străini, care o puteau revinde „la jidovi sau alte nații spre a-și faci acaret în ograda bisăricii, lucru niertat de lege creștinească" (*ibidem*, 398/140).

[143] ANI, Documente, 398/124, 125, 129, 133, 134.

[144] *Ibidem*, 398/125; fond Eforia Iași, dosar 133/1864, f. 36.

[145] Preotul Dimitrie Florian a fost mutat în urma unei reclamații adresate de poporeni mitropolitului. Aceștia se declarau „indignați la culme de conduita intrigantă, crudă și bruscă cu care se recomandă părintele Dimitrie Florian", din pricina căruia s-au retras din epitropie Dimitrie Evghenide și Lazăr Trantomir (ANI, fond Mitropolia Moldovei și Sucevei, dosar 76/1880, f. 2–4; Primăria Iași, dosar 82/1879, nenumerotat).

[146] Acesta fusese și principalul obiectiv al Regulamentului, exprimat explicit la art. 10: „[...] se cere a se modifica sistemul de administrație esistând în present, ca unul ce din practică s-a dovedit vițios, și anume sistemul administrațiunei avutului bisericesc prin uă singură persoană numită epitrop" (Monitorul Oficial al României, nr. 109, 19/31 mai 1874).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

destule, când ambii epitropi au fost indisponibili, astfel încât epitropia nu mai putea desfășura nicio activitate legală. Documentele emise de aceasta trebuiau semnate de măcar doi dintre epitropi. Într-o astfel de situație se găsea la 1 mai 1889, când preotul Ioan Filimon reclamă la Primărie pe Gheorghe Maxim că nu-și îndeplinea obligațiile de epitrop de mai bine de doi ani. Între timp, se plângea preotul, celălalt epitrop, Petru Ianoliu, devenise la rândul lui indisponibil, transferat fiind cu serviciul la Tulcea. Notificat de primar, Gh. Maxim a declarat că nu mai dorea să fie epitrop, că își prezentase de două ori demisia și că predase arhiva bisericii lui Petru Ianoliu[147]. Ieșirea din impas nu era posibilă altfel decât prin numirea altor epitropi, fapt care s-a și întâmplat în lunile care au urmat[148].

Regulamentul din 1874 stabilea ca documentele și banii bisericii să fie ținuți într-o ladă cu trei încuietori diferite, astfel încât accesul la conținutul ei să nu fie posibil decât în prezența sau cu consimțământul tuturor celor trei epitropi. Această dispoziție nu s-a respectat, arhiva fiind păstrată de regulă de epitropul mirean, care avea calitatea de casier[149]. Această practică a creat destule neajunsuri în cazul bisericii Sf. Andrei, pentru că epitropii renunțau cu multă greutate la documente. Refuzul epitropilor de a preda documentele, după ce ieșeau din epitropie sau deveneau dezinteresați de ea, a fost mai degrabă o regulă decât o excepție și crea de fiecare dată blocaje în activitatea administrativă a bisericii. Fără a avea la dispoziție documentele contabile, epitropii nu puteau depune la Primărie sămile de venituri și cheltuieli sau recupera anumite active financiare ori deschide proceduri de executare silită a chiriașilor rău platnici. Epitropii recuperau documentele de la foștii epitropi pe diverse căi. Uneori direct de la ei, dar de cele mai multe ori prin mijlocirea protoiereului sau a Dicasteriei. Predarea inventarului bisericii, inclusiv a arhivei, pe gestiunea noului sau noilor epitropi s-a făcut, după aplicarea Regulamentului din 1874, întotdeauna cu forme legale, în prezența unei comisii formată din preotul Protopop sau un delegat al acestuia și un reprezentant al Primăriei[150]. Uneori, documentele bisericii au fost recuperate în două sau trei tranșe și după mulți ani de la retragerea sau decesul epitropului deținător. Dicasteria și Consiliul local au dat dispoziții executorii, în 1864 și 1865, pentru ca spătarul Alexandru Vârnav să predea documentele bisericii protopopului Ioan Poenaru[151]. Aceste neajunsuri au fost rezolvate de legea clerului din 1893, care i-a acordat preotului paroh statutul de președinte al epitropiei și indirect calitatea de deținător a întregului patrimoniu al bisericii.

Epitropii bisericii Sf. Andrei au susținut, fiecare după posibilitățile existente la acel moment, lucrări de reparații, înfrumusețare și întreținere a imobilelor. Remarcabilă este însă activitatea ieromonahului Anania, care a reparat biserica și imobilele acesteia după distragerile provocate de oștile otomane în 1821, și a lui Dimitrie Evghenide, în timpul epitropiei căruia biserica a beneficiat de ample lucrări de reparație și înfrumusețare.

Concluzii

Așadar, biserica Sf. Andrei a fost construită în mahalaua Feredeului de Jos, undeva între Ulița Podului Lung și albia râului Bahlui, pe locul fostei fânării a Curții

[147] ANI, Primăria Iași, dosar 132/1888, f. 65–66.

[148] *Ibidem*, f. 68–69.

[149] Regulă prezentată într-o adresă a epitropiei către Primărie la 18 iunie 1884 (*ibidem*, dosar 102/1882, nenumerotate).

[150] Până la legea comunală, predarea gestiunii era asigurată de Dicasterie (ANI, Documente, 398/154, 157).

[151] ANI, Mitropolia Moldovei și Sucevei, dosar 6A-1841, nenumerotat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domnești. Apariția ei a fost favorizată de mutarea Curții domnești în Copou, ca urmare a incendiului din decembrie 1784, care a lăsat locul fânăriei disponibil, și de sporirea numărului locuitorilor acestei mahalale pe fondul creșterii accelerate a populației orașului Iași în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Ea este una dintre numeroasele biserici de parohie apărute în zonele mărginașe ale Iașului la cumpăna veacurilor XVIII–XIX. S-au creat astfel premisele formării unei parohii de sine stătătoare într-un loc până atunci ocolit de locuitorii Iașului, din cauza condițiilor de locuire neprielnice cauzate de proximitatea apelor Bahluiului și a mirosurilor neplăcute generate de gunoiul rezultat de la grajdurile Curții domnești depozitat în apropiere.

Ctitorii bisericii au fost preotul sechelar Ioan Buciumașul și un grup de negustori, în frunte cu un anume Neculai. Cu unul dintre aceștia sau poate cu mai mulți preotul era rudă. Biserica a fost zidită din piatră, cu tavan și clopotniță de lemn deasupra și învelită cu tablă de fier sau cupru. Ea avea dimensiuni modeste și o înfățișare destul de sobră. Lucrările au început în toamna anului 1794 sau în primăvara anului următor și s-au desfășurat pe parcursul a doi sau trei ani. Edificiul a avut de suferit în urma cutremurului din 1802 și a prădăciunilor soldaților otomani în vara anului 1821, dar și a deselor inundații provocate de râul Bahlui în anii cu precipitații abundente.

Biserica Sf. Andrei a avut o ogradă largă, peste 6 000 mp, în care a funcționat un cimitir până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în care s-au aflat mai multe imobile. Unele dintre acele case au fost folosite de personalul clerical, altele au fost date cu chirie. De asemenea, biserica a avut trei dughene și două locuri de casă la Ulița Podului Lung (strada Palat de astăzi), alte câteva case în mahalaua Feredeului și o vie în dealul Socolei. Toate acestea i-au fost dăruite de-a lungul secolului al XIX-lea, mai ales în primele două decenii de existență, în general de credincioșii din parohie. La veniturile rezultate din administrarea averii imobile s-au adăugat contribuțiile breslelor asociate: cârciumarii, precupeții, mahalii și pescarii.

Patrimoniul și veniturile bisericii au fost administrate de epitropi, cu excepția perioadei 1817–1828, când a fost administrată de ieromonahul Anania din partea mănăstirii Berzunți, parohia neavând personalitate juridică. Începând din 1817 și până la secularizare, în 1863, biserica a fost metoc al mănăstirii menționate, fără a-și pierde calitatea de biserică de parohie. Din anul 1874, Sf. Sinod a impus obligativitatea ca averea bisericilor din parohii să fie administrată de trei epitropi, doi credincioși mireni și unul dintre preoții slujitori ai bisericii. Regulamentul impus de Sf. Sinod a fost cel dintâi text legislativ după care au funcționat epitropiile bisericești, care existau de peste un secol.

Parohia acestei biserici s-a întins de-a lungul străzii Sf. Andrei de astăzi, care a purtat diverse denumiri de-a lungul timpului; aproximativ în limitele pe care această parohie le are și astăzi. Ea a fost una din parohiile de mijloc ale Iașului, atât ca număr de credincioși (în jur de 200 de familii la 1879), cât și ca venituri și întindere. Situația economică a credincioșilor din parohie a fost predominant modestă, majoritatea fiind meseriași obișnuiți, muncitori, cârciumari, negustori mărunți. Unii dintre locuitori, nu prea mulți, erau proprietari, funcționari, câțiva având titluri boierești mărunte. Dintre aceștia din urmă au fost numiți epitropii și tot ei au fost cei care au acordat bisericii milostenii. Parohia a fost un microunivers, biserica fiind locul către care își îndreptau speranța și generozitatea în momentele de bucurie sau de tristețe ale vieții.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXE

I. Listele personalului clerical al bisericii Sf. Andrei (1795–1900)

I.1. Preoții

Ioan Buciumașul sechelar (1795–1809)
Timofte Mihail (–1817)
Dimitrie iconom (–1817, 1821–1854)
Vasile (1817–1821)
Gheorghe (1817–1821)
Mihail sechelar (1821–1837)
Manoil sechelar (1833, 1835 – mutat la biserica m-rii Trei Ierarhi)
Ioan iconom (1834)
Toma sechelar (1838)
Costache sechelar (1838–1842)
Gheorghe Scântei iconom (1838–1855)
Vasile sechelar (1840, temporar, preot la biserica Sf. Haralambie)
Nicolae (1845–1846)
Constantin (1847)
Ioan Gheorghiu iconom (1848–1862, 1869 – mai 1878, apr. 1881 – mart. 1882, ian. – iul. 1883)
Teodor Agapie (1855/1856 – † 20 iun. 1873)
Ioan Ionescu (ian. 1863 – ian. 1864)
Dimitrie Florian (1873–1880)
Constantin Iliescu (mai 1878 – 21 dec. 1879)
Ștefan Vârgolici (20 dec. 1879 – aug. 1880, ian. – mart. 1881)
Costantin Chiriac iconom (aug. 1880–1882)
Vasile Ionescu (sept. – dec. 1882)
Ioan Filimon (1883 – † dec. 1893)
Dimitrie Neculau (1 sept. 1883 – sept. 1885, ian. 1886 – mart. 1889)
Constantin Grigoriu (sept. – dec. 1885)
Panaite Ottoniceanu (oct. 1892 – sept. 1893)
Pavel Savin (oct. 1893 – 1 apr. 1894)
Ion Ștefan Popescu (ian. 1893–)
Gh. Pascal (1 iul. 1894 – mart. 1895, mutat la Slatina)

I.2. Diaconii

Marcu (1815)
Theodor (1821)
Gheorghe (1825)
Vasile (1828)
Constantin sin Lupu (1831)
Ioan Rachierescu (1869)
Dimitrie Florian (1871)
Constantin Constantiniu (1876–1881)
Ioan Neculau (1881–1882)
Vasile Gheorghiescu (1883–1884)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Theodor Oprișan (ian. – iun. 1885)
Romulus Țuchil (iul. 1885 – sept. 1892)

I.3. Cantorii

I.3.1. Cantorii I
Dimitrie Merelevschi (1818)
Theodor Vâlcu mare căminar (1828, 1833)
Tănase Ianoliu (ian. – iun. 1869)
Dimitrie Gheorghiu (iul. 1869–1881)
Gh. Verdeș (1881)
D. Onceanu (1881 – mart. 1889)
Constantin Pralea (apr. 1889 – 30 mai 1895, mutat cantor II la biserica Bărboi)
Neculai Ionescu (7 iun. 1895 – †12 sept. 1904)
Vasile Botez (1904–1907)
Ioan Tisenschi (1 aug. 1907 – sept. 1908)
Sterian Gândac (1 oct. 1908 – 1909)

I.3.2. Cantorii II
Gheorghe (1828)
Tănase Ianoliu (1837 – ian. 1869, iun. 1869 – mai 1887)
Ioan V. Talpanu (ian. – iun. 1869)
Constantin Pralea (mai 1887 – apr. 1889)
Ștefan Grigoriu (apr. 1889 – dec. 1892)
Petru Urzică (ian. 1893–1894, mutat la biserica Sf. Voievozi Roșca, vine la Trei Ierarhi, 1 aug. 1907)
Neculai Ionescu (apr. 1895 – 7 iun. 1895)

II. Lista epitropilor bisericii Sf. Andrei

Ioan Buciumașul sechelar (1795–1809)
Andrei Iacomi mare căpitan (1809–1817)
Ieromonahul Anania (purtător de grijă, proestos numit de egumenul m-rii Berzunți, 1817–1828)
Grigore Alexandri/Mațoene serdar (1828–1833)
Serghie Călimănescu mare jitnicer, iconomul Dimitrie (9 sept. 1833–1849)
Ioan Dimitriu mare căpitan (1852–1856)
Alexandru Vârnav spătar (1856 – nov. 1864)
Dimitrie Evghenide (dec. 1864 – aug. 1879, 26 sept. 1893–1894)
Pr. Dimitrie Florian (1877–1880)
Lazăr Trantomir (aug. 1879–1880)
Lazăr Florescu (aug. 1879–1883)
Constantin Chiriac iconom (1880–1882)
Nicolae Lupu (1880–1883)
Pr. Vasile Ionescu (1882)
Pr. Ioan Filimon (1883–)
Gh. Maxim (18 febr. 1883 – aug. 1893)
Tănase Ianoliu (febr. 1883 – † 19 mai 1887)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Petru T. Ianoliu (14 iun. 1886–1889)
Ion Dorotei (3 iun. 1890 – sept. 1893)
Ion Ghica (7 sept. 1893–1894)

III. Planul bisericii Sf. Andrei, aprox. 1940
(AN-Iași, Primăria Iași, Imobile, Cazier, Despărțitura II, nr. 3, f. 4.)

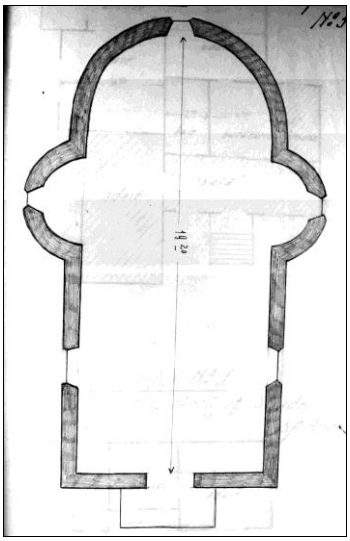

ST. ANDREW'S CHURCH AND PARISH OF IAȘI AT THE END OF THE 19th CENTURY: A STUDY OF SOCIAL AND INSTITUTIONAL HISTORY
(Summary)

Keywords: church, St. Andrew, Iași, foundation, parish, secularization.

St. Andrew's Church was built in the Lower Feredeu neighbourhood, somewhere between Ulița Podului Lung (Long Bridge Street) and the Bahlui riverbed on the spot of the former Princely Court barn. Its appearance was favoured by the Princely Court moving to Copou as a result of the December 1784 fire, which vacated the former premises of the barn, and the increasing number of neighbourhood inhabitants in the context of the swift rise in the Iași population in the second half of the eighteenth century. It is one of the many parish churches appearing in the liminal areas of Iași at the cusp of the eighteenth and nineteenth centuries. The premises of the formation of a self-standing parish were set thus in a place that had been, up to then, avoided by the inhabitants of Iași due to the proximity of Bahlui waters and the unpleasant smells stemming from the waste from the Princely Court stables dumped nearby.

The church founders were the sakellarios priest Ioan Buciumașul and a group of merchants, led by a certain Neculai. The priest was related to one or perhaps several of them. The church was made of stone, with a wooden roof and bell tower on top, covered in iron or copper plates. It was of modest size and quite austere in appearance. Works started in the autumn of 1794 or the spring of the following year and took two or three years. It withstood the 1802 earthquake and the

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pillaging of Ottoman soldiers in the summer of 1821, as well as the frequent floodings of Bahlui river during heavy rainfall years.

St. Andrew's Church had a wide yard of approximately 5,000 square metres, the site of a cemetery until the second half of the nineteenth century and of several houses. Some of these were used by the clergy, others were rented. The church also had three shops and two house lots in Long Bridge Street (today's Palat street), some other houses in Feredeu neighbourhood and a vineyard on Socola hill. They were all gifts received over the course of the nineteenth century, mainly during the first two decades of the church's existence, generally by members of the parish. To the income resulting from the administration of this parish the contributions of associated guilds were added: barkeepers, peddlers, hoopers and fishermen.

The church income and patrimony were managed by churchwardens, with the exception of 1817–1828, when it was managed by hieromonk Anania from Berzunți monastery as the parish was not a legal entity. Starting with 1817 up until the secularization of 1863, the church was a metochion of the above-mentioned monastery, without losing its status as parish church. Starting with 1874, the Synod enforced the management of parish church incomes by three churchwardens, two secular parish members and one of the church's priests. The rules imposed by the Synod was the first legislative text by which the century-old church vestries were run.

This church's parish extended along today's Sf. Andrei (St. Andrew) street, which bore various names throughout the centuries within the approximate limits of the parish continues to have today. It was one of the mid-parishes of Iași in as far as both the number of members -about 200 families in 1879 – as well as incomes resulting from its wealth were concerned. The financial situation of the parish members was mainly modest, most of them being common craftsmen, workers, barkeepers, petty merchants. Some of the inhabitants, not many, were owners, petty clerks, some holding small boyar ranks. Some of the latter were appointed churchwardens and were the ones to make donations to the church. The parish was a micro-universe, the church being the place where the inhabitants would turn their hope and generosity during life's times of joy or sadness.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CĂTĂLINA MIHALACHE*

HARET ȘI EPOCA SA: INSPECȚIILE, UN INGREDIENT AL REFORMELOR DE SUCCES

Motto:
„Nu, Domnu nostru nu ne-a învățat
niciodată din pricină că se temea de cei mari."[1]

În așteptarea ministrului providențial

Legea instrucțiunii din 1864 a rămas în vigoare, cu numeroase amendamente[2] și cu precizări aduse pe alte căi; sunt acte relative doar la unele aspecte ale învățământului[3], prin regulamente, circulare, decizii etc., până la publicarea uneia noi, dedicată învățământului primar și normal, în 1893, apoi în 1896. Aceasta din urmă a rămas, în ciuda intervențiilor repetate, un reper legislativ fundamental după Marea Unire din 1918.

Enumerând inițiativele și persoanele implicate în politicile școlare cuprinse între cele două repere legislative majore din anii 1860 și 1890, Spiru Haret (1851–1912) pare doar un nume printre multe altele. De altfel, activitatea sa ca ministru al Cultelor și al Instrucțiunii Publice (1897–1899; 1901–1904; 1907–1910) îl plasează mai curând în afara acestui interval. În realitate, influența lui asupra concepțiilor și practicilor școlii românești începe din anii 1880, când era deja inspector general și prezenta ministrului un impresionant Raport, aflat la baza proiectului de lege din 1886[4]. Influența lui asupra

* Cercetător științific gradul I, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Academia Română – Filiala Iași.

[1] *Dascăli și dăscălii: Domnu' Trandafir și Domnul Vucea*, ediție prefațată de Elena Croitor și adnotată de Alexandrina Ioniță, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007, p. 42.

[2] Încă din iunie 1865 s-a promulgat o lege pentru modificarea mai multor articole din legea instrucțiunii; vezi Gabriela Cristea, *Reforma învățământului. O perspectivă istorică (1864–1944)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2001, p. 86.

[3] În total, între 1864 și 1893, au fost adoptate șapte legi; perioada a fost însă mult mai efervescentă decât pare, căci până în 1896 au fost făcute publice 22 de proiecte legislative relative la învățământ (*ibidem*, p. 86).

[4] Din 1883, era inspector general al școlilor, iar raportul respectiv a fost prezentat în anul următor. În această funcție s-a documentat foarte laborios asupra stării generale a școlilor secundare din țară, după cum o dovedesc cele 18 rapoarte trimise de el ministrului de atunci, P. S. Aurelian (Ștefan Orăscu, *Spiru Haret*, București, Editura Științifică și Pedagogică, 1976, p. 35–36). Acest raport a fost un adevărat punct de cotitură în evoluția politicilor școlare ale vremii. A fost prezentat și în cadrul Academiei Române, a provocat dezbateri de durată, iar pe termen lung a contribuit chiar la cooptarea lui Spiru Haret în Academie. Una dintre cele mai pertinente urmări ale expunerii acestui document a fost faptul că, între anii 1886 și 1887, s-a construit mai mult decât dublul numărului de școli din perioada 1864–1885 (vezi C. S. Popescu, *Omul școalei românești*, în *Lui Spiru Haret. „Ale tale dintru ale tale", la împlinirea celor șeasezeci de ani*, București, Institutul de arte grafice „Carol Göbl", 1911, p. 29–31, 36). În 1885, D. A. Sturdza, titularul ministerului și viitor prim-ministru, l-a promovat pe Haret secretar general (Gabriela Cristea, *op. cit.*, p. 90). Coincidență sau nu, în același an (1885)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

școlii a continuat mult timp după dispariția sa, cu adaptări și derogări de la o epocă la alta. Este adevărat că Haret însuși a beneficiat de bunele inițiative ale predecesorilor săi, miniștrii Instrucțiunii *Petru Poni* (1891, 1895, 1896) și *Take Ionescu* (1891–1895, 1899–1900). De fapt, el a avut șansa de a cumula multiple inițiative și resurse, personificând, efectiv, un *Belle Époque* al școlii românești.

În afara longevității fără precedent în funcție, s-a remarcat și prin intensitatea prezenței în spațiul public, una personală, dar și discursivă. A scris și a publicat o sumă incredibilă de texte pe teme școlare, ce construiesc un orizont bogat, compact, supraargumentat – pe scurt, convingător. În plus, a corespondat – atunci când nu a ajuns personal la fața locului – cu nenumărați angajați sau petenți școlari, dând impresia unei forțe supraomenești și a unei bunăvoințe cu totul neobișnuite față de modeștii slujitori ai școlii[5]. Cultul postum ce s-a instituit în onoarea lui[6] – în ciuda unor voci critice și a competițiilor politice inerente[7] – l-a făcut să ajungă și să rămână cel mai cunoscut ministru al Educației românești. S-a vorbit chiar, nu fără temei, dar și cu o evidentă suspiciune sau chiar ironie, despre intenția sa de a crea un partid politic propriu[8].

Revenind însă asupra începuturilor, trebuie să menționăm că, în anii 1880 și în mare parte din deceniul următor, Haret a avut doar ocazional puterea de a contribui la impunerea unor acte normative și administrative. În acești ani, alternanța guvernelor liberale și conservatoare nu a produs schimbări decisive în viața școlilor, deși *reforma* era deja un cuvânt foarte comun, chiar abuzat politic.

În 1885 s-a publicat un Regulament foarte detaliat pentru serviciul de control al Ministerului Instrucțiunii[9], iar peste doi ani s-au reluat unele precizări mai succinte[10]. Ierarhia funcționarilor era prevăzută astfel: inspectori generali, revizori de județe, subrevizori. Cei doi inspectori generali, având în subordine toți revizorii („primari") și subrevizorii („primari"), își împărțeau în două mari circumscripții întreg teritoriul țării. Învățământul secundar intra doar în atribuția inspectorilor (generali), ceea ce arată clar departajarea celor două „lumi". Ei aveau și dreptul de a trata direct cu orice autoritate de

---

a fost publicat un regulament ce stabilea în detaliu atribuțiile corpului de inspectori școlari; poate și pentru că se constatașeră prea multe nereguli, nu doar în privința profesorilor, ci și a personalului de control. De exemplu, revizorul școlar de Tutova era destituit pentru că, în 1883–1884, nu inspectase nicio școală; cel de Romanați pentru că luase mită, iar cel de Dorohoi pentru că nu-și supraveghease școlile aflate în subordine (Ștefan Orăscu, *op. cit.*, p. 48).

[5] „De la un capăt la altul d[omnia]-sa cutreieră țara, observă, vede, aude, studiază. Pe toți îi cunoaște și toți îl cunosc […]. Când nu poate merge, scrie direct dascălului de sat și nu unuia, ci la mii" (Dr. N. Lupu, *Un transformator de suflete*, în *Lui Spiru Haret*…, p. 72).

[6] Ambele situații semnalate – amploarea neobișnuită a scrierilor sale și insistența elogiului postum – sunt ilustrate elocvent, în primul rând, prin lucrarea omagială *Lui Spiru Haret…*, apoi prin cele 11 volume intitulate *Operele lui Spiru C. Haret, publicate de comitetul pentru ridicarea monumentului său* (București, Editura Cartea Românească, 1935 și 1938).

[7] Mai multe semnale contemporane și chiar postume sugerează că Haret nu a avut doar admiratori. Fiind, în primul rând, un om politic (liberal) s-a expus, de la început, criticilor din partea opoziției; au existat și opozanți de principiu, căci ideologia sa școlară militantă deranja destule deprinderi și concepții sociale. Pentru o recapitulare a situației, vezi *Contestații uitate*, în Cătălina Mihalache, *Școala și artizanatul. Interpretări culte ale artei populare*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2007, p. 8–11.

[8] Vezi discuțiile *pro* și *contra* sintetizate în Sp. Popescu, *Partidul domnului Haret?*, în *Lui Spiru Haret*…, p. 47–56.

[9] *Regulament pentru serviciul de inspecțiune al școlilor publicat în „Monitorul Oficial" nr. 81, din 13 iulie 1885*, în *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor și diferitelor decisiuni și dispoziții generale ale acestui departament, de la 1864–1901, adunate și publicate sub îngrijirea dlor C. Lascăr și I. Bibiri*, București, Imprimeria Statului, 1901, p. 409–413.

[10] *Regulament pentru serviciul inspectorilor școlari publicat în „Monitorul Oficial" nr. 218, din 1 ianuarie 1887*, în *Colecțiunea legilor…, de la 1864–1901*, p. 427.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stat din teritoriu. Tot ca o probă a puterii încredințate, dar și pentru că numărul de școli secundare sau frecvența intervențiilor necesare erau în evidentă creștere, inspectorii aveau dreptul de a delega, la rândul lor, anumite persoane (profesori, directori, institutori sau chiar învățători) în diferite misiuni de control[11].

Revizorii și subrevizorii trebuiau să raporteze periodic, în scris, despre activitățile lor de inspecție. Vechea obligație a organizării de conferințe anuale cu învățătorii, de către revizorii de județ, se menținea, fiind fixată pentru intervalul 1–15 august. Modul de consemnare a inspecțiilor era atent reglementat, precizându-se în detaliu forma documentelor de înregistrare[12], atât pentru cei inspectați, cât și pentru revizori, care se supuneau, la rândul lor, unei supervizări imediate din parte primarilor; iar pe termen lung, din partea ierarhiei administrative școlare.

Creșterea numărului de școli a dus la (re)instituirea inspectorilor de circumscripție, subordonați inspectorilor generali; ei puteau controla atât școlile primare, cât și pe cele secundare, deopotrivă sub aspect material, cât și didactic. Revizorii și subrevizorii le erau direct subordonați. Inspectorii aveau dreptul de a efectua orice fel de anchetă și cercetare, cu sau fără însărcinarea superiorilor săi ierarhici (inspectorul general și ministrul)[13].

Lucrurile au evoluat, inspectorii și-au diferențiat zonele de intervenție, competențele asociate învățământului secundar îndepărtându-se și mai mult de cele referitoare la cel primar, după cum se poate vedea în noile acte normative din 1892[14]. Supravegherea școlilor era aici definitiv și în exclusivitate încredințată „corpului inspectoral" din subordinea Ministerului. Structura acestui corp, pentru învățământul primar și normal, era următoarea: un inspector general, trei inspectori de circumscripție, revizori (cel puțin unul pentru fiecare județ, plus unul pentru capitală) și subrevizori („instituiți după necesitățile serviciului"). Pentru „învățământul secundar și special, public și privat", erau prevăzuți patru inspectori, dintre care doi „generali". Pentru învățământul superior – alăturat „stabilimentelor și depozitelor de cultură" – era desemnat un alt inspector general. Școlile de fete, indiferent de rangul ori specializarea lor, aveau o inspectoare – precizare interesantă prin opțiunea de gen, nu de ierarhie a studiilor. În plus, guvernul era autorizat să „instituie inspecțiuni speciale pentru învățământul limbilor moderne, pentru musică, desemn, gimnastică, precum și pentru lucru de mână în școalele de fete și în cele profesionale" (art. 87 din *Regulament*…)[15].

În aceste documente se poate observa o diferențiere mai mare a competențelor cerute inspectorilor, care lasă mult în urmă stadiul naiv al întrebărilor puse elevilor de către un funcționar incompetent, fie el și ministru; iar faptul că limbile de uz internațional și așa-numitele „dexterități" (mai ales muzica) erau primele valorizate prin inspectori special desemnați, arată impactul lor social indiscutabil; această ierarhie, grav deturnată de politicile școlare postbelice și postcomuniste, nu a mai revenit niciodată la

[11] *Regulament pentru serviciul de inspecțiune al școlilor publicat în „Monitorul Oficial" nr. 81, din 13 iulie 1885*, în loc. cit., p. 410.

[12] *Ibidem*, p. 412–413.

[13] *Regulament pentru serviciul inspectorilor școlari publicat în „Monitorul Oficial" nr. 218, din 1 ianuarie 1887*, în loc. cit., p. 427.

[14] Este vorba despre *Legea pentru organizarea administrațiunei centrale a Ministerului Cultelor și Instrucțiunei Publice, […] publicată în „Monitorul Oficial" nr. 123 din 4 septembrie 1892* (*Colecțiunea legilor…, de la 1864–1901*, p. 43–48), respectiv *Regulamentul pentru aplicare legii asupra organizării administrației centrale a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, publicat în „Monitorul Oficial" din 6 octombrie 1892* (*Colecțiunea legilor…, de la 1864–1901*, p. 483–495).

[15] *Colecțiunea legilor…, de la 1864–1901*, p. 491.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anii săi de glorie; dar încă mai rezonează și astăzi cu anumite standarde sociale, care pot fi considerate „elitiste".

Diferențierea și supraspecializarea instituțiilor de control urmau cursul general al instituționalizării din Occidentul la care ne raportăm – Franța, în principal. Însărcinați inițial să supravegheze școlile secundare (1802), inspectorii generali au fost instituiți apoi și pentru azilurile (grădinițele) de copii (1837), dar și pentru învățământul primar (1846). La 1850 existau cinci mari specializări: drept, medicină, săli de azil, școli primare, limbi moderne[16]; în preajma anului 1918, apărea chiar și un inspector general al școlilor profesionale. În ciuda unor oscilații legate, în esență, de constrângerile bugetare, numărul lor s-a dublat până la Primul Război Mondial[17]. Pentru învățământul secundar, tendința dominantă era aceea a verificării domeniilor de predare (istorie, filozofie, științe, litere, limbi moderne), în detrimentul evaluării de ansamblu a unei instituții anume[18].

Legea pentru învățământul primar și normal, din 1893 (legea lui Take Ionescu), nu avea referiri speciale la cei obligați să controleze școlile primare – revizorii și subrevizorii –, așa cum nici aceea din 1896 nu o făcea; aceasta din urmă fusese asumată de ministrul Petru Poni, dar se inspira din proiectul propus de D. A. Sturdza și Spiru Haret (care a fost și raportorul legii)[19]. Textul din 1896 conținea însă unele trimiteri indirecte, legate de situațiile de promovare sau de contravenienţă ale cadrelor didactice. Pentru cei numiți provizoriu pe un anumit post era prevăzută o inspecție specială din partea inspectorului de circumscripție[20], iar prima dintre pedepsele pe care le putea primi un cadru didactic (avertismentul) era tot de competența aceluiași personaj; următoarele se pronunțau de către ministru. Și în cazul pedepselor mai grave, transferul disciplinar, de exemplu, era necesară o cercetare prealabilă efectuată de către inspector, apoi de avizul altor organe superioare, precum Consiliul permanent al învățământului. De altfel, această lege insista foarte amănunțit asupra chestiunilor legate de eventuale culpe ale angajaților din învățământ și de modul lor de tranșare, instituind adevărate tribunale și practici judiciare exclusiv de uz școlar[21].

Normele privind organizarea administrației centrale a învățământului, din 1892, au fost reiterate în 1900, inclusiv în privința organizării corpului de control[22]. Dintre puținele modificări operate, notăm dispariția funcției de inspector general al învățământului superior, post la care Haret va face mai târziu observații interesante. De asemenea, și pentru învățământul secundar se vorbea despre „*cel mult* doi inspectori [s.n., C.M.]"[23], generali sau nu.

Legea din 1900 preciza aria de recrutare a corpului de control – nu și modul de selecție –, ca și faptul că prefecturile erau obligate să asigure un local adecvat cance-

[16] Guy Caplat (ed.), *Les inspecteurs généreux de l`Instruction publique. Dictionnaire biographique 1802–1914*, Paris, INRP et CNRS, 1986, p. 40.

[17] *Ibidem*, p. 43.

[18] *Ibidem*, p. 61.

[19] N. Adăniloaie, *Învățământul primar rural în perioada 1859–1918 (începuturi, legislație, dezvoltare)*, în *RI*, serie nouă, tomul I, nr. 3, martie 1990, p. 225.

[20] Conform art. 58; vezi *Antologia legilor învățământului din România*, București, Institutul de Științe ale Educației, 2004, p. 69.

[21] Conform art. 70 (în *ibidem*, p. 70).

[22] Titlul II, *Controlul învățământului,* din *Legea pentru organisarea administrației centrale a Ministerului Instrucțiunei Publice și al Cultelor […], publicată în „Monitorul Oficial" nr. 82 din 13 iulie 1900*, în *Colecțiunea legilor…, de la 1864–1901*, p. 174–179. Era vorba, în esență, despre legea din 1892, care suferea unele intervenții și avea să suporte și alte modificări, chiar din 1901.

[23] Art. 45, în *ibidem*, p. 178.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lariilor destinate personalului revizoral. În general, exigențele formale erau mărite, ele vizând atât experiența la catedră (între minimum 4 ani pentru un revizor și 10 ani pentru un inspector general), cât și absolvirea studiilor de specialitate (școli pedagogice, respectiv licențe sau doctorate pe domeniile respective). Pe de altă parte, vechilor concesii făcute revizorilor cu experiență li se adăugau altele, admise pentru foști demnitari – miniștri, secretari generali sau directori ai ministerului. Pentru postul de inspector general erau preferați profesorii universitari (foști sau actuali), chiar și în cazul învățământului primar[24]. Legea nu a rămas literă de lege. În afara specializărilor deja amintite, o prevedere din 1903, de exemplu, ne arată că exista și un inspector pentru învățământul agricol[25].

Primele acte normative majore promulgate în timpul ministeriatelor lui Spiru Haret vizau învățământul secundar și superior (1898), respectiv cel profesional (1899). În 1900 s-a publicat o *lege asupra învățământului primar, primar-profesional, primar-superior și normal-primar*[26]; iar în anul următor Haret a impus, printr-un nou text legislativ, revenirea la prevederile din 1896, cu unele modificări[27]. Ea va rămâne în vigoare, practic, până după Primul Război Mondial, consacrând o viziune pe termen lung asupra educației de bază (primare), indiferent de interesele și jocurile politice conjuncturale.

Legea din 1900 amintea pasager figura revizorului (inspectorului), datorită diferitelor sale obligații. El numea un institutor delegat pentru recenzarea copiilor de vârstă școlară din comunele urbane, acorda avertismente celor culpabili, făcea convocări la conferințele școlare (absențele fiind sancționate cu rețineri din salariu), își dădea avizul pentru nominalizarea celor care frecventau „cursuri de repetițiune”[28]; acestea erau organizate de școlile normale pentru cadrele didactice care „își vor pierde, cu timpul, cunoștințele necesare exercitării profesiunii lor”[29]. Observăm o deosebită insistență asupra actualizării culturii profesionale a învățătorilor și, în subtext, o anume reticență a acestora la ideea respectivă.

O nouă variantă a legii pentru organizarea administrației centrale a Ministerului Cultelor și Învățământului, din 1906[30], a atras atenția ministrului Haret[31]. El a cerut insistent modificarea unor articole[32]. Dezbaterile parlamentare din martie 1910, provocate

[24] Art. 52, 53, 54, în *ibidem*, p. 178.

[25] *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor și diferitelor decisiuni și dispozițiuni generale ale acestui departament de la ianuarie 1901 – iulie 1904, adunată și publicată sub îngrijirea d-lor C. Lascar și I. Bibiri*, București, Imprimeria Statului, 1904, p. 247.

[26] Vezi *Antologia legilor învățământului*…, p. 113–125.

[27] Prin Decretul nr. 3099 din 19 august 1901; vezi Gabriela C. Cristea, *Reforma învățământului. O perspectivă istorică*…, p. 113.

[28] Vezi *Antologia legilor învățământului*…, p. 113, 121, 122.

[29] *Ibidem*, p. 122.

[30] Această lege, din 1906, „dădea posibilitatea ministrului de a numi în inspecțiune și control persoane care nu aparțineau învățământului, ceea ce s-a și practicat (vezi art. 51 al legii din 1902 și art. 30 al legii din 1906). Iar în administrația centrală, abia legiuitorul din 1906 s-a gândit să ceară directorilor și subdirectorilor [din Minister], ca [și] condițiune [prealabilă] profesoratul, dar nu la modul exclusiv” (Anton Lupu Antonescu, *Administrarea învățământului*, în *Lui Spiru Haret*…, p. 722).

[31] În general, atunci când nu era în guvern, Haret trebuia să asiste la eforturile foștilor opozanți de a schimba prevederile adoptate în timpul ministeriatelor sale. Evident, când revenea la minister sau cel puțin putea influența deciziile titularilor, căuta să își refacă pozițiile pierdute.

[32] Mai multe articole de lege s-au modificat, într-adevăr, în 1910, 1911, 1913; vezi o variantă extinsă a legii, cu adăugirile ulterioare, în Chiru C. Costescu, *Colecțiune de legi, regulamente, acte, deciziuni, circulări, instrucțiuni, formulare și programe, începând de la 1866–1916 și aflate în vigoare la 15 august 1916, privitoare la biserică, culte, cler, învățământ religios, bunuri bisericești, epitropii parohiale și administrații religioase și pioase*, București, Institutul de arte grafice „C. Sfetea”, 1916, p. 83–177. Printre modificările din 1910, se numără atât articolul referitor la introducerea gradațiilor în plata inspectorilor, cât și specificarea că

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de propunerile sale, puneau mai clar în evidență mizele, deficiențele, avantajele și suspiciunile legate de funcționarea corpului de control al învățământului public. Încă din expunerea de motive, Haret atenționa că modificările propuse se datorează faptului că

> [...] pentru recrutarea personalului acestui serviciu, a cărui eficacitate atârnă mai mult decât a oricărui altul de valoarea reală a personalului, actuala lege nu dă decât niște îngrădiri exterioare; iar relativ la situațiunea acestui personal, ea nu cuprinde nicio dispoziție[33].

A fost provocat la explicații pe larg prin interpelările deputaților N. Fleva și, mai ales, a lui T. Vasiliu[34], care se preocupa de recrutarea inspectorilor. Vasiliu pretindea ca profesorii universitari să aibă întâietate în fața celor secundari. Haret a combătut această opinie, considerând că delimitările de statut sunt irelevante când era vorba de valoarea și abilitățile oricărui cadru didactic. El amintea că „la 1880, atunci când s-a înființat postul de inspector general al învățământului secundar, pentru prima oară primul inspector al învățământului secundar a fost recrutat dintre profesorii secundari, dl Herescu”[35]; este adevărat, el era deja un cadru didactic prestigios[36]. De atunci însă, titularii au alternat, provenind fie din mediul secundar, fie din cel universitar. Ca principiu, Haret îi considera mai îndreptățiți pe dascălii din învățământul secundar, decât pe cei universitari, de vreme ce primii se loveau zilnic de neajunsurile sistemului școlar la acest nivel. Personal, el admitea că și-a recrutat inspectorii „cum am putut, după împrejurări personale, și după împrejurări bugetare, și după tot felul de considerațiuni”[37]. Atent la datele realității, atrăgea atenția asupra diferențelor de salarizare și efort, care înclinau cert balanța spre stabilitatea predării la o catedră universitară, nu spre disconfortul vieții de inspector: care era mereu pe drumuri și pus în situații adesea stânjenitoare.

Iată, pe larg, profilul dezolant al unei funcții dificile:

> Dacă cumva profesorul de universitate are una sau două gradațiuni, el este plătit tot atât [840 de lei pe lună, incluzând cheltuielile de deplasare], dacă nu și mai mult decât un inspector, și nu are trebuință să bată drumurile, nici să locuiască pe la hoteluri infecte, nici să-și pună pe toată lumea pe cap, când face un raport mai independent, dar care atinge oarecare susceptibilități. Iată o considerațiune, care trebuia luată în seamă și care atârnă foarte mult în faptul că astăzi mai greu găsești inspectori din învățământul superior decât alte dăți. Alte dăți, profesorul universitar era mai rău plătit decât astăzi, iar inspectorul era mai bine plătit; pe câtă vreme astăzi, din contră, plata profesorului universitar a crescut, iar a inspectorului a scăzut. Este deci destul de greu să găsești astăzi pe cineva care să consimtă să

timpul petrecut în funcție nu afectează drepturile dobândite la catedră (vezi art. 31, în *ibidem*, p. 88–89). Un alt articol (105) încerca să regleze stabilitatea în funcție prin instituirea regulii că toți funcționarii cu leafă de peste 200 de lei lunar trebuiau numiți prin decret regal, iar cei cu leafă mai mică prin decizie ministerială; ei nu puteau fi înlăturați din post decât prin aceleași mecanisme. Decretul regal pentru demitere trebuia motivat printr-un raport al Ministerului, bazat pe o hotărâre a „comisiunii disciplinare a corpului didactic secundar și superior” (*ibidem*, p. 171).

[33] *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VI, *Parlamentare. Rapoarte, expuneri de motive, discursuri, 1907–1911*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Constantin Schifirneț, prefață de Remus Pricopie, București, Editura Comunicare.ro, 2009, p. 338.

[34] „Teodor Vasiliu era profesor la liceul național din Iași. A fost și director în Ministerul Instrucțiunii. S-a ales pentru prima oară în Parlament în 1901. Deși deputat național-liberal, acum a combătut legea” (notă explicativă publicată în *ibidem*, p. 340).

[35] *Ibidem*, p. 341–342.

[36] Din nota explicativă atașată textului dezbaterii, aflăm că „Zefir Herescu (1842–1897) a fost profesor de matematici la liceul Sf. Sava. Era și licențiat în drept din Paris. Câțiva ani a fost și director al acelei școale și inspector școlar” (*ibidem*, p. 342).

[37] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> facă un sacrificiu de leafă, un sacrificiu de liniște, un sacrificiu de sănătate, numai ca să aibă din când în când satisfacțiunea foarte contestabilă, ca să se vadă criticat, ocărit, bruftuit[38].

Continuarea pledoariei aducea în atenție fondul acuzațiilor: posturile de inspectori erau văzute ca sinecuri (de partid sau, în orice caz, de clientelă politică). Era și ceea ce provocase această polemică, de vreme ce, propunând principiul cvasi-inamovibilității inspectorilor, Haret se făcea suspect de avantajarea „oamenilor săi". Și astfel bloca, cel puțin teoretic, rotirea viitoarelor clientele. Dar, înainte de a-și argumenta opțiunile, Haret a exemplificat prin ceea ce ar fi putut să se perpetueze ca o cheltuială inutilă. Explicând de ce a refuzat să creeze un inspector al învățământului universitar, a dat ca exemplu pe cel al ministrului Take Ionescu; care inventase un astfel de post, special pentru dr. C. Istrati, pornind de la acea lege de organizare a Ministerului, din 1892. Postul nu se justifica în esența sa, date fiind cele doar două universități ale țării, ce aveau oricum propriile aparate de administrare și control; ca dovadă că dr. Istrati nu a făcut nicio inspecție. Urmarea: „[...] a fost silit ministrul de pe vremuri să-i găsească altă ocupație, care în cele din urmă tot în învățământul secundar s-a găsit: era trimis în anchete și în inspecțiuni pe la liceul cutare ori pe la cutare școală secundară de fete"[39].

După câteva decenii de activitate, Haret avea o viziune amplă asupra instituțiilor:

> […] totdeauna am avut convingerea că în controlul învățământului trebuie să fie oarecare stabilitate, oarecare continuitate. Dovada este că chiar în proiectul de lege de la 1886, acum 24 de ani, s-a introdus principiul acesta după propunerea și stăruința mea […]. Era chiar atunci prevăzut un sistem ca inspectorii școlari de toate treptele să aibă oarecare stabilitate, să fie considerați ca făcând parte din Corpul didactic, sa aibă drepturile celorlalți membri ai corpului didactic […] ca inspectoratul școlar să devină o adevărată carieră, ca să poată cineva să se consacre datoriei acesteia tot așa precum se consacră profesoratului. Cu sistemul de astăzi, pentru ca să ai pe cineva inspector doi ani, luându-l de la catedră și în acest timp catedra să rămână în vânt, iar după doi ani să se reîntoarcă la catedră și după alți patru ani să revină la inspectorat; după mine, acesta este un sistem dezastruos, pe de o parte catedra rămâne în suferință doi din 4 ani, iar pe de altă parte suferă controlul învățământului, pentru că se pierde orice fel de continuitate, orice fel de șir cu ideile omului pe care îl însărcinezi ca să controleze învățământul[40].

Din explicațiile sale extinse, se vede că Haret era deja resemnat în ceea ce privește durabilitatea actelor legislative pe care le susținuse. Concluzia sa era că urmașii săi la minister îi vor schimba oricum pe inspectori, anulând propunerile sale, cum se și întâmplase, de atâtea ori.

Pentru un observator din alte vremuri, este interesant ce se înțelegea atunci prin acuzația de „privilegiere" a inspectorilor. Era vorba de unele gradații, oferite ca spor de salarizare, acordate la anumite intervale de timp[41] (după același principiu ca și pentru cei de la catedră), tocmai pentru ca aceia care renunțau la predat, ca să exercite funcția de inspector, să nu se simtă defavorizați. Nu se pomenea de trafic de influență sau de

---

[38] *Ibidem.*

[39] *Ibidem*, p. 343. Îl găsim, într-adevăr, în 1893, ca inspector general al învățământului secundar, alături de Ștefan Vârgolici (vezi *Calendarul Școalei pe anul 1893, de M. Berar, profesor la Școala Superioară de Război și la Liceul Matei Basarab*, anul VII, București, Tipografia Gutenberg, Joseph Göbl, 1893, p. 99). Dar în 1906 îl găsim pe dr. N. Leon în calitate de „inspector general învățământului secundar *și superior* [s.n., C.M.]" (conform *Anuarului Bucurescilor pe anul 1906*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", 1906, p. 114).

[40] *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VI, p. 345.

[41] *Ibidem*, p. 347.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alte foloase necuvenite, care nu erau încă suficient de vizibile la scară extinsă. Dimpotrivă, se vorbea de starea conflictuală cvasipermanentă ce însoțea statutul de inspector: ori era el însuși criticat pentru intervențiile sale – ceea ce, pentru Haret, era o dovadă în plus a faptului că omul își făcuse datoria – ori era chemat să intervină, foarte frecvent, în cercetarea și aplanarea conflictelor din mediul didactic. Exista chiar acuzația că inspectorii se ocupă numai cu anchete școlare sau, în general, cu practici inchizitoriale. Haret a făcut risipă de argumente pentru a demonta și această suspiciune, invocând, între altele, insistența cu care fusese instruit recent înființatul corp al revizorilor școlari de clasa a II-a, pentru a trata cât mai colegial și prevenitor pe cei inspectați[42]. Dar tocmai instrucțiunile trimise arată că nu aceasta era tendința „naturală" a celor care primeau prerogative de control; de altfel, pentru majoritatea celor direct implicați, controlul însemna, în esență, identificarea situațiilor nemulțumitoare, demascarea unui deficit al stărilor de fapt. Deci însăși exercitarea funcției de inspector genera inerente tensiuni, polemici, reclamații.

În legătură cu intensificarea și profesionalizarea calității învățământului, contemporanii îi atribuie lui Haret un alt merit: faptul că, în 1908, a decis recrutarea revizorilor de clasa a II-a direct dintre învățătorii cei mai merituoși. Deși în 1911 măsura a fost suspendată, ea a fost reiterată ulterior, căci rezona, ca atâtea altele dintre deciziile sale, cu mai multe aspecte sensibile ale vremii. Revizorii de clasa a II-a au fost recrutați numai dintre învățătorii „înaintați pe loc" (deci examinați recent) și care permiteau „administrarea învățământului rural prin elemente extrase și trăitoare în mediul rural"[43]. În formulă completă, personalul de control de care a dispus ministerul lui Spiru Haret era organizat astfel:

> a) pentru învățământul primar, din șapte inspectori de circumscripție, din doi inspectori generali, din 33 revizori clasa I și din 52 de revizori de clasa a II-a; b) pentru învățământul secundar, din trei inspectori de discipline severe [sic!], 3 de arte și dexterități și din doi inspectori generali; c) pentru învățământul profesional, din patru inspectori; d) pentru institutele particulare, din patru inspectori ai învățăturilor secundare și din trei ai celor primare.

În cadrul personalului de control erau incluse și trei inspectoare (vizând educația fetelor). În total, era vorba de 113 persoane, ceea ce, la o privire atentă, se dovedea un număr foarte mic, dacă ținem cont de calitatea drumurilor și de cei peste 10 000 de membri ai corpului didactic care trebuiau „privighiați, îndrumați, conduși, susținuți"[44]. Totuși, era mult mai bine decât „în urmă cu un sfert de veac, când ministrul nu se putea servi decât de doi inspectori și de 16 revizori școlari" sau față de anii „1901–1905, când erau doi inspectori primari, 33 de revizori de județe și câte doi inspectori secundari"[45].

Și iată cum au fost aduși în funcție cei 52 de revizori de clasa a II-a, la 1908[46]: ministrul

---

[42] *Ibidem*, p. 350.
[43] A. Lupu Antonescu, *op. cit.*, p. 719.
[44] *Ibidem*, p. 720.
[45] *Ibidem.*
[46] *Decizia ministerială asupra creării noilor inspectori și revizori* (nr. 57030 din 26 august 1908) invoca, în primul rând, prevederile bugetare pentru anul 1908–1909, care alocau învățământului primar 2 posturi de inspector-general, 7 posturi de inspectori, 33 posturi de revizori școlari clasa I, 52 posturi de clasa a II-a și un revizor pentru lucrul manual. Inspectoratele școlare grupau câte 4–6 județe într-o circumscripție. Cele mai multe erau cuprinse în circumscripțiile din Moldova (județele Iași, Dorohoi, Botoșani, Vaslui, Roman, Suceava formau prima circumscripție, iar Putna, Fălciu, Tutova, Tecuci, Bacău și Neamț, cea de-a doua). Cei 52 de revizori de clasa a II-a erau și ei diferențiați. În unele județe (20) erau câte doi, în altele (12) doar unul;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> [...] a chemat într-o zi din august în consiliu pe directorul și sub-directorul învățământului, pe inspectorii și inspectorii generali, pe revizorii urbani și, cu statele personale[47] dinainte, a cercetat, s-a sfătuit și a întocmit în câteva ore lista noilor aleși. Niciunul dintre aceștia nu știa [ce a hotărât] ministrul[48].

Așa își alegea, de obicei, colaboratorii.

Numirea acestor revizori de clasa a II-a a părut o mică „revoluție", atingând o idee centrală a funcționării aparatului administrativ: controlul trebuia efectuat de către un personaj situat pe o poziție superioară celui inspectat, atât în perspectiva studiilor, cât și a statutului social. Totuși, această practică nu era o noutate. La congresul dascălilor din 1906 se ceruse deschis acest lucru: „controlul învățământului primar rural să se facă prin învățători, așa cum cel urban se face prin institutori"[49]; principiu care s-a aplicat, în timp, tuturor treptelor de învățământ[50].

Numirea a făcut evident faptul că ei înșiși aveau nevoie de o pregătire specială pentru a-și exercita atribuțiile. Și s-au luat măsuri: „[...] revizorii școlari dintr-un județ s-au întrunit la reședința revizoratului, sub preș[e]dența inspectoratului școlar respectiv și au împărțit școalele județului în 2–3 părți aproape egale după numărul revizorilor județului"[51]. În ceea ce privește inspecțiile propriu-zise, ministrul a emis instrucțiuni speciale pentru revizorii proaspăt numiți:

> [...] ei trebuiau să petreacă cel puțin o jumătate de zi la o școală cu un învățător; iar la nevoie și o zi întreagă – ca astfel să aibă timpul necesar, ca să observe de aproape tot – metodul de predare al învățătorului, mijloacele de care acesta se servește, forma de învățământ, temeinicia cunoștințelor elevilor, lucrările scrise, obligativitatea, arhiva, materialul didactic, higiena școalei, învățătorul, gospodăria lui, cursurile complimentare, de adulți, lucru manual, cercuri culturale etc.[52].

Pe scurt, „trebuia să înceteze inspecțiile de 10–15 minute la o școală și al proceselor [verbale] cu coprinsul următor: «*Mersul învățământului se urmează după prescrierea programei*», ori: «În urma examinării din toate diviziile [școlare] am obținut rezultat mulțumitor»"[53]. Haret dorea deci investigații ample și migăloase, nu vizite de circumstanță.

Revizorii urmau să fie controlați, la rândul lor. Se adunau în ședință, lunar, la cancelaria revizoratului, sub autoritatea inspectorului școlar corespunzător, fiecare prezentându-și constatările de pe teren și măsurile propuse. La rândul său, inspectorul sintetiza informațiile adunate și le transmitea mai departe. În acest fel, ministrul a obținut, pe de o parte, creșterea cantitativă a numărului de inspecții, dar și a consistenței evaluă-

---

revizorii erau câte unul pentru fiecare județ, cu excepția Ilfovului, unde erau doi. Ei aveau dreptul de a inspecta și școlile arondate subrevizorilor. Vezi *Călăuza învățătorului și institutorului în materie de legi, regulamente, dispoziții ministeriale, programe etc., întocmită de C. G. Mielcescu, institutor, fost revizor școlar*, Câmpulung, Editura Librăriei și Tipografiei Vlădescu, 1908, p. 400–403.

[47] Statele personale erau documente de înregistrare a studiilor și a evoluției profesionale a fiecărui cadru didactic. Au fost introduse pentru școlile primare în 1901, iar pentru învățământul secundar și superior în 1908 (*ibidem*, p. 723).

[48] *Ibidem*, p. 733.

[49] Șt. Popescu, *Revizorii școlari de clasa a II-a*, în *Lui Spiru Haret*…, p. 329.

[50] A. Lupu Antonescu, *op. cit.*, p. 729.

[51] Șt. Popescu, *op. cit.*, p. 240.

[52] *Ibidem*, p. 241.

[53] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rilor[54], pe de alta. A existat convingerea fermă că intensificarea controlului a fost o cauză directă a creșterii frecvenței școlare, la o dimensiune chiar spectaculoasă: de la 133 120 de elevi în anul școlar 1907–1908 la 516 653 în anul următor[55]. Și sporirea numărului de absolvenți a fost notabilă, deși nu atât de mare[56], ceea ce arată că simpla frecventare a școlii nu era suficientă pentru acumularea cunoștințelor necesare pe termen lung.

Tot în 1908, ministerul a decis înființarea unui serviciu special de control pentru învățământul primar particular. Școlile de această factură aveau o pondere semnificativă în peisajul educațional al vremii[57]. Haret a avut o preocupare constantă pentru mai strânsa supraveghere a tuturor instituțiilor particulare din țară, suspectate de eludarea legislației, a cerințelor calitative și a ethosului patriotic atribuit sistemului public de învățământ.

A fost o confirmare categorică a convingerilor sale: prin supravegherea organizată ierarhic, dar exercitată empatic și realmente responsabil, de către persoane consonante cu realitățile vizate, se poate mări eficiența școlii.

Priviri critice ale inspectorilor asupra școlii

După cum am amintit, celebrul raport alcătuit de Spiru Haret și publicat în 1884 a avut un impact neobișnuit. Lucrarea sa a fost remarcabilă prin coerență și prin anvergură, ca și prin soluțiile propuse. Nu e mai puțin adevărat că a avut șansa de a le pune în practică, atunci când a deținut portofoliul Educației[58]. Dar nu a fost singurul inspector care a încercat să își sintetizeze experiența într-o prezentare detaliată a realităților pe care le inventariase ani de zile. Reușita lui Haret s-a datorat faptului că nu era singurul care observase nevoile școlii și propunea intervenții adecvate, dar și faptului că a reușit să își impună public – inclusiv politic – versiunea proprie, mai bine decât ceilalți.

Iată și câteva dintre vocile contemporane lui Haret, care au avut, la rândul lor, un anume ecou în epoca respectivă. Sintetizând experiența sa în funcție de peste un deceniu[59],

[54] În anii 1906–1907 și 1907–1908, se înregistraseră 6 491 de inspecții școlare. De la 1 septembrie 1908 (de când au fost numiți revizorii de clasa a II-a) și până la 1 februarie 1910 s-au raportat 16 992 de inspecții. Haret a urmărit cu atenție evoluția noilor numiți, iar cei considerați nepotriviți ca revizori au fost retrimiși la catedrele lor (*ibidem*, p. 244). La mijlocul lunii octombrie 1909, revizorii școlari au fost chemați la București, pentru a dezbate, timp de trei zile, chestiunile cele mai presante: „felul inspecțiilor școlare, orarul, relațiunile între revizorii de cl. I-a și a II-a, activitatea intelectuală și revistele pedagogice" (*ibidem*).

[55] *Ibidem*, p. 243.

[56] Datele doar pentru un județ (Ialomița) sunt, în ciuda unui oarecare progres cantitativ, deprimante în esența lor: de la 727 de absolvenți în 1904–1905 s-a ajuns la 1 078 în 1908–1909 (*ibidem*). Dacă într-un singur județ se obținea cu greu aproximativ o mie de absolvenți, după un efort susținut (inclusiv financiar) de cel puțin patru ani, înseamnă că eficiența școlarizării în ansamblu a copiilor din țară, mai ales din mediul rural, era extrem de redusă.

[57] Se vorbea despre 382 de școli, cu peste 2 289 de profesori și 35 503 elevi, probabil în anii 1910–1911 (G. Simionescu, *Învățământul primar particular*, în *Lui Spiru Haret*…, p. 275). Pe altă parte, se admitea că numărul real al școlilor de acest tip nu era mai niciodată cunoscut cu siguranță (*ibidem*). Din parcurgerea altor tipuri de informații, cum ar fi calendarele sau almanahurile Capitalei, care centralizau datele efective ale instituțiilor funcționale la un moment dat, se poate presupune că, cel puțin în anumite momente, numărul de școli primare și de grădinițe particulare putea depăși cantitativ oferta învățământului de stat. Este o observație de obicei trecută sub tăcere de către autorități, vizibil deranjate de această concurență, pe care nu reușeau să o învingă.

[58] Vezi *Raport general asupra învățământului secundar prezentat dlui ministru al Instrucțiunii Publice și Cultelor*, București, 1884, publicat în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, *Oficiale. Rapoarte și referate către Ministru, către Consiliul de Miniștri, către Rege – rezoluțiuni, deciziuni, circulare, instrucțiuni, apeluri, înștiințări, adrese, ordine. 1884–1888, 1897–1899*, p. 140–276.

[59] Probabil că și-a început cariera ca inspector în capitală, căci la 1879 nota în registrul școlii „Domnița Bălașa" că a asistat la „examenul general al clasei a I-a și a II-a, a căror instrucțiune și educațiune sunt

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe un ton destul de pesimist[60], inspectorul *Ștefan C. Mi[c]hăilescu* (1846–1899) începea prin a nega chiar relevanța unei întregi „literaturi revizorale", respectiv a teancurilor nesfârșite de rapoarte care escamotau realitatea prin formule repetitive și inexpresive. De fapt, lipsa de substanță își avea originea chiar în viziunea „Onor. Minister", incapabil să formuleze și să ceară performanțe credibile, aplicabile. Și atunci, toată lumea se mulțumea cu liniștitoarea formulă a parcurgerii programei școlare, care îi proteja pe toți cei implicați[61]. Un alt deficit de bază al școlii (denunțat de autor) era insistența cu care se impunea învățarea pe de rost, memorizarea fără miză a unor informații care se ștergeau rapid din mintea elevilor. Aceasta ar explica și procentul foarte mare de repetenți (cam 50%), dar și dificultatea promovării în clasele secundare, chiar și pentru unii premianți de școală primară[62].

După ce făcea o trecere în revistă, pe ton critic, a tuturor materiilor școlare, autorul se oprea în mod special asupra „inspecțiunilor școlare", aduse în discuție împreună

conduse de părintele Ionescu", fiind foarte mulțumit de rezultate (*Așezămintele brâncovenești. O sută de ani de la înființare, 1838–1938*, volum documentar comemorativ, întocmit de Emil Vârtosu, Ion Vârtosu, București, 1938, p. 230). În *Anuarul Bucurescilor pe 1887–1888* (București, Tipografia Carol Göbl, 1887, p. 53), Șt. Mihăilescu era amintit ca inspector al circumscripției I (București), funcție pe care o menține și în următorul an (*Anuarul Bucurescilor pe anul 1888–1889*, București, Tipografia Carol Göbl, 1888, p. 51). În 1893, era inspector general al învățământului primar (*Calendarul Școalei pe anul 1893…*, p. 99). Apoi îl găsim menționat ca profesor la Liceul Lazăr din București și ca „inspector general școlar" (*Anuarul Bucurescilor pe anul 1895*, București, Tipografia Carol Göbl, 1895, p. 118), dar se pare că de această dată deținerea funcției nu s-a prelungit.

[60] A și fost criticat pentru această viziune acidă. De altfel, întreaga sa activitate a fost pusă într-o lumină îndoielnică, chiar de către un fost prieten, de o manieră clar părtinitoare (vezi Anghel Demetriescu, *Scrieri istorice și literare*, ediție îngrijită de Alexandru Dobrescu, București, Editura Academiei Române, 2007, p. 741). Era, desigur, o exagerare, dar din rechizitoriul făcut merită reținute mecanismul de accedere la putere, maniera de transferare a prestigiului din domeniul administrativ în cel intelectual (de obicei, se apelează la circuitul invers), ca și acuzele tipice aduse celor aflați în astfel de funcții: „[...] începuse prin a face opoziție lui Ion C. Brătianu, apoi s-a apropiat treptat de guvern, mai întâi printr-o funcție la ministerul domeniilor, apoi ca inspector al învățământului primar sub ministerul dlui Dimitrie [A.] Sturdza [1885–1888] și cu toate că, de atunci, se schimbară mulți titulari la acest departament, el rămase acolo, când ca secretar general, când ca inspector de clasa întâia, încasându-și regulat leafa și diurna, lucrând foarte puțin, încurcând serviciul, călcând legea, pretându-se la oarecare manopere, […] până în toamna anului 1895, când venirea ministrului liberal [al instrucțiunii publice, Petru Poni] îl sili să se întoarcă la modesta sa catedră de la liceul Lazăr" (*ibidem*, p. 543). Despre geneza lucrării sale, „prietenul" afirma: „[…] profitând de înlesnirea cu care i se procurau de funcționarii subalterni niște date îndoielnice asupra școalelor noastre, Michăilescu publică la 1888, îndată după căderea ministerului I. Brătianu, *Încercări critice* [...]", unde se lăsă dominat de „mania statisticei" (*ibidem*). Este adevărat că lucrarea cu pricina a fost precedată de publicarea unei statistici pentru anii 1885–1886, dar el imputa autorului că aranjase cifrele invocate într-un scenariu nociv (observație de reținut atunci când se apelează la cifre, creditându-le drept corespondent al unor realități indiscutabile, unidirecționale și auto-suficiente): „[…] de la primele pagini, cartea respira un pesimism fabricat de plăcere, pentru ca tabloul să fie mai frapant, mai îngrijorător, mai negru", ceea ce explica, în final, faptul că nu a intrat, la modul serios, în atenția contemporanilor (*ibidem*, p. 543–544). Dar, încă o dată, atât lucrarea criticată, cât și criticul ei merită citați pentru exemplara selecție de clișee pe care le propun. Ele atingeau, pe de o parte, problemele reale ale sistemului, iar pe de altă parte, vehiculau răspunsurile standard preferate de administrație: „[…] după Michăilescu, populația feminină a școalelor noastre sătești se reduce la fata arendașului, a preotului, a cârciumarului și a câtorva bogătași; revizorii predică în pustiu, școala nu se repară la timp, învățătorul este privit cu ochi răi, primarul și consilierii comunali se țin pretutindeni de intrigi și acuzații nedrepte contra învățătorului, localurile de școală sunt vizuini, elevii promovați foarte puțini în comparație cu cei înscriși. […] un absolvent a șase clase rurale costă pe stat 500 lei, a patru clase urbane 650 lei, în medie 575. Cu toate acestea, promovații sunt afară din cale de slabi […]" (*ibidem*, p. 544).

[61] Ștefan C. Mihăilescu, *Încercări critice asupra învățământului nostru primar. Studiu didactic și sociologic*, București, 1888; re-editată în 1894, p. 10–12.

[62] *Ibidem*, 1894, p. 40–41. Autorul invoca un alt autor-inspector, Al. Vitzu, care, în studiul său asupra învățământului secundar, afirmă că aproximativ 40% dintre candidații care doresc să treacă din școala primară la nivelul următor sunt respinși la examenul de admitere (*ibidem*, p. 41).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu „conferințele învățătorilor”. Analiza sa începe cu o notație drastică: sistemul școlar a pornit de la, și are încă, doar învățători improvizați; iar soluția imediată, până când viitorul va livra totuși un personal competent, constă în intervenția „pe viu” a revizorilor[63]. Iată o demonstrație pe larg, care trimite atât la rolul atribuit revizorului, cât și la discrepanțele cerințelor ministeriale față de realitatea curentă:

> Dacă americanii au găsit mijlocul de-a împrăștia științele fizice, mergând din școală în școală, cu cabinete întregi de fizică, cu colecțiuni și laboratoare de chimie, în furgoane îndeadins construite, cărând și pe dascăl și pe preparatori cu ele, ce greutate ar fi pentru revizor să ducă cu sine, din dascăl în dascăl, predica bunelor metode și îndemnul către lărgirea cercului lor de cunoștințe. Sistema revizorală s-ar schimba atunci în total; din negativă și sterilă cum este astăzi, ea ar deveni constructivă și fecundă, pentru orice învățământ[64].

Iată ce ar fi trebuit să fie revizorul: o întruchipare a bunelor practici și a modului de soluționare a oricăror probleme locale ale școlilor, nu un emițător ambulant de critici; care sunt *ab initio* departe de înțelegerea contextului, neimplicate și fără nicio urmare de durată. Căci inspecțiile erau, de obicei, nu „cercetări pedagogice” (așa cum ar fi trebuit să fie), ci simple „vizite de formă”, făcute în goană; și expediate prin cele câteva formule standard, gen «nu predai bine, d-nă» sau «elevele d-tale nu știu mai nimic» sau «registrele nu sunt în regulă»[65].

Sfaturile pe care autorul le propunea revizorului nu erau noutăți și se legau strâns de cele destinate dascălilor. Le vom regăsi în multe instrucțiuni adresate în mod repetat personalului de control. Ceea ce sugerează că, de obicei, nu se aplicau; sau, mai curând, nici nu erau aplicabile, în condițiile efective de lucru la clasă (sau de inspecție). Observațiile atente din teren ar fi trebuit să ducă și la organizarea unor conferințe utile pentru învățători; ceea ce iarăși părea un ideal greu de atins, de vreme ce ele constau, de regulă, într-un pretext de umplere a timpului alocat „cu tot felul de inepții, cu declamațiuni goale, cu lecțiuni improvizate, cu discursuri adormitoare”[66].

Șt. Mihăilescu făcea, în lucrarea sa, un scurt istoric al reglementării statutului și obligațiilor inspectorilor. El afirmă că legea instrucțiunii din 1864 lăsase un mare gol în această privință și un spațiu larg pentru improvizații sau neglijențe. Revizorul ar fi fost doar „un fel de vătășel, care să dea bună dimineața din școală în școală, când va avea vreme și când îi va plăcea. [Dar fără să știe] ce era de văzut însă în școală, ce era acolo de studiat și de îndreptat”[67]. Autorul exagera, dar nu era cu totul străin de unele realități. Într-adevăr, legea nu reglementase activitatea inspectorilor, dar existase un regulament pentru funcționarea revizorilor încă din 1862 (înainte de promulgarea legii), apoi altul în 1876, înlocuit în 1885. Acesta din urmă era și singurul amintit de Șt. Mihăilescu.

În mod surprinzător, autorul îl nominaliza doar pe V. A. Urechia ca fiind singurul – în calitate de director general și apoi de ministru al Învățământului – interesat de soarta revizorilor; probabil acesta era un reper mai actual pentru el.

Dincolo de informațiile incomplete și poate subiective, Mihăilescu aducea în prim-plan deficiențe majore. Nu era vorba atât despre faptul că nu se definise încă menirea acestui serviciu al administrației școlare, cât mai ales despre formele palpabile ale neglijării, mai precis:

---

[63] *Ibidem*, p. 159.
[64] *Ibidem.*
[65] *Ibidem.*
[66] *Ibidem*, p. 163.
[67] *Ibidem*, p. 165.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> […] fluctuațiunile prin care a trecut revisoratul de la [18]64 încoace, atât in privința numărului de persoane ce bugetul prevedea la capitolul școalelor, cât sub raportul mecanismului – de funcționare al oficiului revisoral. Colegul meu, d. Pallade[68][?], a indicat cu date și cu cifre oficiale, în raportul său statistic din anul trecut, interminabila oscilațiune a acestui personal. În fiecare an a fost, putem zice, o altă idee, pentru că nu se studiase nici când chestiunea atribuțiunilor speciale [ale] serviciului, în raport cu timpul și cu întinderea razei ce i se da de priveghiat[69].

Pe un ton polemic, autorul expunea discrepanța flagrantă între cerințele care condiționau obținerea unui post de către un învățător și cele aproape inexistente, care vizau un revizor:

> Pentru alegerea unui învățător, statul cere toate garanți[i]le putincioase[posibile]; absolvire de studii speciale, certificate de moralitate, concurs îngrădit cu toate pazele închipuite, probe de aptitudine didactică, o filieră lungă de formalități, care să chezășuiască [garanteze] interesele unei clase, sau a unei singure școli, pe când revisorul, supraveghetorul învățământului, judecătorul înalt al dascălilor, presidentul concursurilor, mentorul intelectual al școalelor dintr-un județ, acela intră în *aula academică* cu mâinile în șolduri, fără să-l întrebe nimeni de unde [vine] și cum[70]!

Admitea însă că în ultima vreme (care coincide, în linii mari, cu începutul activității lui Spiru Haret la minister) s-a acordat o mai mare atenție subiectului, s-au ales oameni mai cunoscuți și mai respectabili; dar pentru a-și atinge scopul final, de regenerare a școlii românești, inspectorii înșiși trebuie formați, cel puțin prin conferințe, ca și învățătorii.

> Prin prelegeri de mai înainte hotărâte asupra metodicii și a diverselor chestiuni cu privire la școală, s-ar unifica, între altele, și vederile didactice ale conducătorilor spirituali ai școalelor, n-ar mai fi babilonia de azi în direcțiunile noastre profesorale, că avem atâtea sisteme câte județe, cu câte cărți școlare în circulațiune, și cu câți revisori școlari se schimbă [în] timp[71].

Iată deci adevărul cel mai pregnant și tacit acceptat, despre controlul școlilor din țară. Realitatea din teren era – cel puțin la suprafață – incredibil de fluctuantă, revizorul personificând (după propriile concepții, limite și interese) bunele practici și mijloacele didactice recomandate, ceea ce făcea din fiecare „domnie" inspectorală (de județ sau de circumscripție) o lume în sine, strict dependentă de trecătoarea persoană a celui aflat în funcție. Iată un motiv pentru care simpla stabilizare în funcție a revizorilor, însemnând deci o minimă predictibilitate, ar fi însemnat un posibil câștig pentru toți cei aflați în subordinea sa. Nu se vorbea însă despre potențialul abuz de putere/influență al unei persoane aflată un timp îndelungat într-o poziție decizională semnificativă; nici despre mecanismele de auto-protecție dezvoltate de subordonații revizorilor, care învățau din mers cum să se protejeze de intruziunile inspecțiilor.

După cum am văzut, Șt. Mihăilescu însuși s-a referit la o lucrare, care a precedat-o pe a sa, publicată de un alt coleg inspector, *Alexandru N. Vitzu* (1852–1902). El studiase

[68] Probabil se referea la V. D. Palladi, inspector al circumscripției II, cu sediul în Iași, nominalizat în *Anuarul Bucurescilor pe 1887–1888*, p. 53.

[69] Ștefan C. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 165.

[70] *Ibidem*, p. 166.

[71] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Iași, apoi își luase doctoratul la Paris, unde lucrase cu oameni de știință prestigioși. Revenit în țară, a fost imediat numit profesor la Universitatea București, la catedra de zoologie și fiziologie animală (în 1882). Între anii 1885 și 1888 a fost inspector (general)[72] al școlilor[73] din circumscripția I a capitalei. În urma acestei experiențe, a redactat o lucrare despre învățământul secundar din perioada 1875–1886. A ajuns membru onorific al Academiei Române (în 1897).

El și-a propus o privire de ansamblu, bazată mai ales pe datele statistice la care avusese acces în calitate de inspector[74]. Era o descriere a resurselor (materiale și umane) de care dispunea statul pentru școlile sale, precedată de o schiță a evoluției istorice a fenomenului. Analiza metodelor de predare în funcțiune sau a celor recomandabile[75] – la care se adaugă o evaluare a programelor școlare în uz[76] – este o excepție pertinentă de la stilul prea tehnic al abordării. Lipsește o secțiune special dedicată serviciului de control, autorul insistând pe necesitatea unor investiții directe din partea guvernanților, nu pe ridicarea calității învățământului cu ajutorul inspectorilor.

Atingând aspecte cu adevărat decisive ale funcționării școlilor, inițiativa sa este neîndoielnic legată și de experiența de inspector. El observase că profesorii nu (mai) lucrau cu elevii în clasă, lăsând totul în seama învățării din afara lecțiilor propriu-zise. Astfel încât ora de clasă nu se mai reducea „decât în înregistrarea succeselor ori a erorilor, în distribuirea laudelor ori a reprimandelor [pedepselor]; iar tot restul lucrărilor serioase este lăsat pe seama școlarului să-l execute în orele de meditațiune”[77]. Tot el observa, pertinent, că nici succesele și nici erorile elevilor nu se legau neapărat de munca profesorului, care nu era, deci, îndreptățit să le evalueze. Învățarea pe de rost și reproducerea corectă a informațiilor puteau fi meritul exclusiv al elevului, nu o consecință a explicațiilor date de profesor; iar „greșelile” se legau la fel de mult de neînțelegerea materiei respective, de vreme ce elevul era lăsat singur în compania unor tomuri mai mult sau mai puțin folositoare[78].

Observațiile sale priveau școlile secundare, care din start trebuiau să facă o selecție meritocratică și să lase de-o parte majoritatea copiilor, școlarizați totuși la nivel elementar. Iar evoluția ulterioară a școlii probează că această situație nu a fost un fenomen pasager. Nu doar că s-a perpetuat, dar el s-a agravat în condițiile unui învățământ teoretic „de masă” post-elementar și care trebuia să nu lase niciun copil în incapacitatea de a satisface cerințele tipice școlarizărilor obligatorii. Prin această distribuire a sarcinilor de învățare, observată încă din anii 1870–1880, elevii au ajuns să fie, de fapt, selectați, promovați sau abandonați, în funcție de capacitatea familiilor de a suplini deficiențele curente ale sistemului de învățământ. În aprecierea inspectorului, urmările erau „o scădere reală a nivelului studiilor în învățământul secundar, o dezinteresare a școlarilor

[72] Pare o intitulație instabilă. În *Anuarul Bucurescilor din 1885* (București, Tipografia „Romanul” Carol Göbl, 1885) nu este pomenit deloc și singurul care deține funcția de inspector general este Spiru Haret (*ibidem*, p. 88), iar în *Anuarul Bucurescilor din 1887–1888*, unde se notează mai multe detalii, Al. Vitzu apare, într-adevăr, cu acest titlu (*ibidem*, p. 53).

[73] Prof. dr. Octavian Buda, *Alexandru Vitzu – deschizător de drumuri în endocriologia română*, în „Revista Medicală Română”, vol. LXVII, supliment 2, anul 2020, p. 16.

[74] *Studiu asupra învățământului secundar din România și în special asupra al [a]celui[a] din circumscripția I-a, urmat de statistica școalelor secundare de ambe sexe, de la anul școlar 1875–1876, [la] 1886–1887*, București, Tipografia Curții Regale F. Göbl [și] fii, 1888.

[75] *Ibidem*, p. 100–106.

[76] *Ibidem*, p. 106–118.

[77] *Ibidem*, p. 106.

[78] *Ibidem*, p. 104–105.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de materiile clasei, o lipsă aproape completă de emulațiune”[79]. Aprecierile sale s-au dovedit, din nou, viabile, inclusiv până în zilele noastre, ceea ce ar trebui să impulsioneze identificarea unor defecțiuni structurale, disimulate și acumulate timp de aproape două secole în școala publică românească.

Un alt inspector general[80], *Petre Râ(ă)șcanu* (1846–1913)[81], profesor universitar de istorie antică la Universitatea din Iași, autor al mai multor manuale și studii de specialitate, a publicat, la rândul său, o sinteză despre învățământul românesc. Între contemporani, a fost o figură foarte apreciată pentru tot ce a însemnat „munca sa de cincizeci de ani neîntrerupți pentru școala românească, din care patruzeci la universitate”[82]. Bunul său renume a adus, foarte probabil, la o supraapreciere a lucrării respective[83]. Volumul schița, într-adevăr, o elocventă panoramă a învățământului secundar din România, cu accent pe starea de lucruri curentă (legislație, programe, stare materială a școlilor, situația profesorilor și a elevilor).

Lucrarea se baza, într-adevăr, pe experiența de inspector, însă datele la care a avut acces au fost, din start, incomplete, după cum se deduce din observația sa că nici biblioteca Ministerului Instrucțiunii nu i-a putut pune la dispoziție rapoartele tipărite ale diferiților inspectori generali[84]. A găsit însă prilejul să elogieze activitatea celor care au purtat, de-a lungul timpului, această sarcină grea („C. Dimitrescu-Iași, Spiru Haret, I. Melic(k), St. Vârgolici, Al. Vitzu, St. Mihălescu, D. Laurian, Dr. C. Istrati”). Ei erau, deci, în opinia sa, un etalon de bune practici inspectorale și meritau să fie studiați ca atare. Autorul invoca câteva momente din parcursul constituirii serviciului de control pentru inspecția școlilor secundare. Pornind de la numărul mic de gimnazii și licee existente la acea dată, „legea din 1864 nu prevedea niciun control”, iar dispoziția inspectării „de către persoane delegate *ad-hoc* nu avea să se pună în practică decât după vreo cincisprezece ani”. Existau comisii trimise să asiste la susținerea examenelor și ele au fost utile, semnalând „multe abuzuri […] ori o stare de lucruri îngrijorătoare”[85]. Dar nu era de ajuns. În repetate rânduri, Consiliul general al instrucțiunii (mecanism central al conducerii administrației școlare, considerat un fel de Parlament al învățământului și investit cu puteri mai mari decât ministrul însuși) a cerut înființarea „de comitete de inspecțiune, ori de Inspectorate”[86]. La un moment dat, Consiliul a cerut „înființarea a cinci inspectori superiori cari, având să inspecteze toate școalele secundare din țară, să aibă ochiul și asupra școalelor primare, controlând pe revizori și subrevizori”[87].

---

[79] *Ibidem*, p. 106.

[80] Cu această funcție îl găsim menționat în *Anuarul Bucurescilor pe 1904* (București, Tipografia Carol Göbl, 1904 p. 112). Dar el a fost implicat în elaborarea politicilor școlare ale vremii timp îndelungat, din varii posturi, știut fiind că era un colaborator prețuit al celor mai remarcabili miniștri ai Educației din epocă, Petru Poni și Spiru Haret; vezi Rudolf Suțu, *Iașii de odinioară*, ediție revăzută, București, Editura Corint, 2015, p. 409.

[81] O sumară biografie a sa găsim în Ionel Maftei, *1 000 de personalități ieșene. Lexicon*, Iași, Editura Princeps Edit, 2008, p. 281.

[82] Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 409.

[83] „Un volum de peste cinci sute de pagini în care […] și-a trecut rapoartele sale de inspector general al învățământului, conținând istoricul învățământului de la noi, apreciat și astăzi [anii 1920–1930] încă de oamenii de școală”, afirma Rudolf Suțu (*ibidem*). Este vorba despre *Istoricul învățământului secundar: lucrat din însărcinarea Ministeriului Instrucțiunii*, București, Tipografia Națională, 1906, 240 p. A fost precedată de o altă lucrare, *Școalele secundare în anul 1895–1896* (apărută în 1896) ceea ce, poate, a contribuit la o percepție augmentată asupra volumului ulterior.

[84] Petru Rășcanu, *Istoricul învățământului secundar…*, p. LXXXIII.

[85] *Ibidem*, p. LXXXII.

[86] *Ibidem.*

[87] *Ibidem*, p. LXXIV.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din ceea ce considera autorul că ar fi misiunea inspectorilor, reiese, indirect, că nici starea de moment nu era mulțumitoare; căci aceștia sigur nu puteau concretiza viziunea sa asupra relației cu profesorii, pe care ar fi trebuit să îi cunoască direct, printr-o frecventare zilnică a școlilor, intervenind direct în prestația lor cotidiană și raportând, simultan, autorităților, tot ceea ce constatau.

Rolul (idealizat) al inspectorului – așa cum este descris aici – este un bun exemplu de fișă a postului. El trebuia să ajute profesorii tineri: „să fie puși în poziți̦une[a] de a-și îndeplini în conștiință datoria"; să le susțină „dreptele lor cereri", să îi apere în fața „autorităților locale care îi persecutau". Dascălii aveau nevoie să fie „sfătuiți când se abăteau de la calea cea dreaptă […], luminați; pedepsiți când reaua credință și nepăsarea erau vădite". Inspectorul avea să-i ocrotească „pe cei merituoși, semnalându-i autorităților superioare" și să-i stimuleze „pe cei mai înapoiați". În general, inspectorii trebuiau „să introducă buna rânduială în școalele care până atunci fuseseră lăsate în voia întâmplării"; atât de amplă, de complexă și de eficientă ar fi trebuit să fie misiunea lor[88].

Urmașii mai puțin avizați îl pot confunda pe acest longeviv profesor ieșean, cu *Gheorghe Răș̦can(u)*, profesor de istorie la Gimnaziul „Vasile Boerescu" din Râmnicu-Sărat, care a fost de asemeni inspector[89], dar și autor al unei cărți dedicate învățământului autohton. El se referea la școlile particulare, iar opiniile sale asupra subiectului se legau direct de experiența sa în funcție. Tonul lucrării ne arată un personaj pătruns de misiunea sa civilizatoare, de răspunderea sa în calitate de reprezentant al statului în teritoriu. Lucrarea s-a bazat pe datele cerute subalternilor (revizorii de județ), mustrați, de altfel, pentru nerezolvarea la timp a solicitării cu pricina[90]. Autorul considera că rolul școlilor particulare era (doar) să vină în sprijinul statului, arătându-se destul de îngrijorat de creșterea numărului lor. Deși, în istoricul problemei, menționa clar antecedența inițiativei private în fața celei de stat, nu căuta și argumentele de natură calitativă care au permis dezvoltarea sa. Preocupat de termenii cantitativi și de stricta respectare a politicilor de stat, autorul deplângea expansiunea școlilor private, apreciind drept „lăudabil" efortul autorităților de a împiedica deschiderea altora noi[91]. Privind din această perspectivă, se poate aprecia că școala de stat s-a impus cumva în detrimentul celei private, dar exprimând interese mai curând extrașcolare și având resurse din start insuficiente; ba mai mult, s-a impus printr-o anume agresiune asupra publicului-țintă, pe fondul unei cereri de educație mai degrabă din partea societății. Referindu-se la momentele de debut

[88] *Ibidem*, p. LXXXXII.

[89] Conform *Anuarului Bucurescilor pe anul 1906*, p. 114. Era unul dintre cei trei inspectori ai învățământului particular din acel moment; pentru nivelul secundar funcționa și „Maniu V.", iar pentru cel „elementar", Hazu Gh. (*ibidem*). În anul respectiv, ministrul Instrucțiunii era Mihail Vlădescu (nominalizat la rândul său ca inspector pentru învățământul secundar, în 1892; vezi *Anuarul Bucurescilor pe anul 1892–1893* (ediția X, București, Tipografia Carol Göbl, 1892, p. 66), unul dintre oponenții lui Spiru Haret. Este interesant că inspectoarea școlilor de fete, Elena Cancicov, era și ea inclusă în „inspectoratul învățământului privat" (*Anuarului Bucurescilor pe anul 1906*, p. 114).

[90] Publicând un tabel al școlilor particulare din țară, autorul adăuga că „nu este riguros exact, întrucât, parte dintre revizorii școlari netrimițând la timp tablourile cerute, am fost nevoiți – pentru câteva județe – de a lua [c]ifrele statistice de pe anul trecut" (Gheorghe Râșcanu, *Istoricul învățământului particular în România, din timpurile cele mai vechi până în zilele noastre*, București, Institutul de arte grafice „Minerva", 1906, p. 239). Faptul că lucrările celor doi Râșcanu au apărut în 1906 nu era întâmplător, de vreme ce pe coperta uneia dintre ele se menționa *Expoziția națională* din același an, dedicată jubileului celor 40 de ani de domnie ai lui Carol I. Erau documente sintetice care trebuiau să probeze dezvoltarea școlii românești în timpul suveranului aflat pe tron.

[91] Era o apreciere relativă la politica școlară din primii ani ai Regulamentului Organic (*ibidem*, p. 74), dar ea este confirmată de întregul demers al autorului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ale educației publice din Țara Românească, recunoștea că, deși legea invocată (Regulamentul Organic, din 1832) nu prevedea nimic explicit, autoritatea școlară a timpului a impus „un întreg program de cerințe” tocmai „în scopul de a îngreuna condițiunile obținerii unei autorizațiuni de funcționare” sau cel puțin de a exercita un control cât mai riguros asupra școlilor particulare.

Desfășurând un adevărat rechizitoriu împotriva lor[92], autorul considera că inspectorii sau revizorii nu sunt suficienți pentru a le aduce în serviciul politicilor statului și recomanda instalarea unor reprezentanți permanenți ai Ministerului pentru fiecare școală particulară, în persoana unor „directori de studii”. Mai mult, Gh. Râșcanu propunea o „naționalizare”[93] a lor, adică înlocuirea (în timp) întregului personal de origine străină cu români, căci spre deosebire de prima parte a secolului al XIX-lea, existau acum suficienți licențiați autohtoni. El considera că ar fi de dorit să se înceapă cu învățământul pentru fete, care lăsa o breșă serioasă în delicatul proces al formării morale și patriotice a tinerelor românce, în mod special afectate de oferta școlilor străine[94].

În afară de critici

Inspectorii nu funcționau doar în registrul critic (și conflictual), cerându-li-se să îmbunătățească efectiv starea școlilor. Dincolo de condițiile materiale ale funcționării unor instituții – care, de obicei, erau deficitare sau, oricum, necesitau veșnice ameliorări –, cea mai mare problemă era aceea a personalului didactic.

Ameliorarea calității dascălilor s-a situat, încă din anii 1830–1840, între preocupările guvernanților, care știau că nu dispun de personal calificat pentru școli și că trebuiau să formeze „din mers” un corp didactic cât de cât corespunzător. Era, de altfel, una dintre primele însărcinări ale personalului de control din teritoriu. Pentru aceasta s-au instituit conferințele școlare (perioade compacte de audiere a unor prelegeri didactice), dar chiar și la peste un deceniu după promulgarea legii învățământului (1864), ele erau încă o realitate foarte instabilă[95].

În timpul scurtului său mandat de revizor școlar (1875–1876), Mihai Eminescu se preocupase și de acest aspect, organizând conferințe pentru învățătorii din județele Iași și Vaslui. Ele confirmau concepția sa pedagogică, la care s-a referit explicit și cu prilejul inspecțiilor. Insistența sa pentru un învățământ mai adaptat capacității de înțelegere a școlarilor și pentru evitarea învățării pe de rost erau consonante cu preocupările din epocă. Sfaturile lui Eminescu erau însă dificil de aplicat, ținând cont că, în majoritatea școlilor primare, în anii 1860–1880, metoda de predare a fost, în continuare, cea lancasteriană (mutuală): învățătorul expunea lecția monitorilor (elevii mai mari sau mai avansați), iar aceștia reluau prezentarea pentru ceilalți școlari[96]. Învățarea însemna memo-

[92] Vezi, de exemplu, *ibidem*, p. 246–251.

[93] *Ibidem*, p. 254–256.

[94] Căci, în opinia sa, femeia ideală nu putea fi formată decât în școli românești (*ibidem*, p. 253).

[95] „Un revizor relata că înainte de 1877 conferințele pedagogice nu s-au ținut niciodată riguros și metodic”; N. Adăniloaie, *Istoria învățământului primar (1859–1918)*, București, Editura Cris Book Universal, 1998, p. 213.

[96] Cum putea arăta, în viața reală, aplicarea acestei metode, putem înțelege din lectura memorabilelor pagini despre Domnul Vucea: „Lecțiile mergeau strună. Nu învăța nimeni nimic. Clasa avea șaisprezece bănci; băncile aveau șaisprezece «primi» și șaisprezece monitori; peste monitori erau trei «monitori generali»; doi de învățătură și unul de «ordine». «Generalii» ascultau pe «monitori»; «monitorii» ascultau pe «primi»; «primii» ascultau pe școlarii fără grad. Școlarii dau «interes» primilor, primii monitorilor; monitorii ungeau pe generali; iar generalul de ordine, care nu punea note la învățătură, ci numai *însemna*, cu o cruce, cu două și cu trei, pe cei ce nu sta smirna […] lua ce putea de la monitori, primi și școlari. Generalii băteau pe toți; monitorii, de la primi în jos; primii pe școlari; școlarii se târnuiau între dânșii. Pentru nota «rău» nu dădeai nimic; pentru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rizarea (repetarea) colectivă și reproducerea individuală a informației, la comandă (pe linie ierarhică). Predarea simultană a lecției pentru toți elevii, nu doar pentru monitori, care ar fi trebuit să o transmită mai departe, era o idee încă nouă. A fost însoțită de intenția reducerii memorizării și a implicării elevului la oră prin așa-numitul „învățământ intuitiv"; care trebuia să diminueze verbalismul scolastic prin introducerea unor secvențe demonstrative, bazate pe obiecte sau pe reproducerea (invocarea) lor. Privind dinspre practicile de astăzi, acest tip de învățământ ar presupune ideea restructurării întregii abordări școlare, dar pentru început a fost doar o altă materie, pusă în programa de studii primare urbane. Celelalte obiecte predate – cu excepția „dexterităților"[97] – se pretau foarte bine la continuarea tradiției școlare, a învățării pe de rost; care selecta din start puținii copii apți pentru studii, fiind deci principial opusă idealului „alfabetizării" și a creșterii numărului de copii școlarizați.

Până la 1877, „acest învățământ [intuitiv] nu exista în programele școlii noastre", iar învățătorilor le-a fost greu la început, mai ales că nu aveau nici imagini sau alte materiale ajutătoare. În 1878, „învățământul intuitiv" a fost introdus în programa școlilor urbane[98]. Observațiile revizorilor despre situația efectivă din școli și modul în care aceasta influența negativ predarea noului obiect erau concludente. Nu se putea face „învățământ intuitiv" din cauza lipsei aparatelor didactice, a mizeriei localurilor, absențelor sistematice ale elevilor – după cum nota, de exemplu, revizorul de Olt și Teleorman, D. Constantinescu, în 1881[99]. Abia după 1880, ceea ce se numea atunci „învățământul intuitiv" a început să intre în școlile primare, dar fără a se reduce, totuși, presiunea memorizării mecanice. Abia în timpul ministeriatelor lui Spiru Haret se va contura o adevărată ofensivă împotriva caracterului abstract al învățământului românesc, încurajându-se varii inițiative de ameliorare printr-o implicare accentuată a școlii în societate și în cultură.

În anii 1880–1881 s-a făcut un efort special pentru introducerea noii abordări în practica dascălilor, efort care se baza, în primul rând, pe activitatea revizorilor și a inspectorilor. Ca de obicei, ei au primit misiunea de a impune în vizitele lor din teritoriu

«binișor»: pâine, brânză, măsline; pentru «bine» făceai bogaciul, simitul și plăcinta pe din două; pentru «prea bine», pe lângă celelalte, mai dăruiai arșice, și condeie de f[i]er noi; pentru «foarte bine» ceva gologani, mai ales din banii noi care tocmai p-atunci ieșiseră; eminențele, eminența mică (e) și eminența mare (E), [se primeau] cu ajutorul băncuțelor și a jumătăților de sfanț. Generalii arătau monitorilor să-nveț̦e «d-aici și până ici»; monitorii, primilor; primii, școlarilor. […] Când intrasem la școala domnească [prin 1866] eram de opt ani, știam cele patru operații și fracțiile. Acum eram de nouă ani, trecusem în clasa a treia și nu mai știam decât adunarea și scăderea" (Barbu [Ștefănescu] Delavrancea, *Domnul Vucea*, București, Editura Ion Creangă, 1989, p. 137–138, 148).

[97] Era vorba despre muzică, gimnastică, desen, iar pentru fete, „lucrul de mână". Nici muzica (sub denumirea de „cântări"), și nici gimnastica nu erau considerate obiecte de studiu, urmând să fie introduse de învățători doar acolo unde era posibil și la libera lor alegere. Totuși, pentru „lucrul de mână" al fetelor a apărut o programă școlară (tot în 1878), el având impact social considerabil, care conta în atragerea fetelor spre școlarizare. Deci, prin însăși structura lor, disciplinele luate în calcul nu erau destinate unei învățări practice aplicate (de tipul uceniciei), ci unui studiu teoretic și abstract.

[98] Mai precis, pentru clasa I, era prevăzut ca obiect separat „*învățământul intuitiv*, real și moral, plecând de la cercurile de intuițiune cele mai apropiate, precum casa părintească, școala, grădina etc. și mergând la cel mai depărtat. Numirea justă a lucrurilor, descrierea lor, arătarea scopului în care sunt făcute, asemănarea și deosebirea lor"; vezi *Programa studiilor din școalele primare urbane de băieți*, publicată în *MOf*, nr. 239, din 26 octombrie 1878, în *Colecțiunea legilor…, de la 1864–1901*, p. 979, respectiv *Programa studiilor din școalele primare urbane de fete*, publicată în *MOf*, nr. 243, din 1 noiembrie 1878, în loc. cit., p. 980. După cum vedem din recomandări, era, în final, un alt exercițiu de verbalizare adecvată, deși avea ca pretext obiecte și realități direct perceptibile pentru copii, nu neapărat efectiv accesibile. Practic, era un efort de conștientizare și de luare în evidență (tot prin cuvinte) a lumii înconjurătoare; ceva mai susținut decât o permiteau lecțiile obișnuite, considerate prea abstracte (scrisul, cititul, calculele, catehismul, informațiile de istorie și geografie).

[99] N. Adăniloaie, *Istoria învățământului primar*…, p. 199.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noua metodă; căci la acesta s-a ajuns: obiectul de învățat a devenit, o manieră de predare („metodul intuitiv")[100]. Sau, cel puțin, așa se preconiza. Chiar regulamentele școlare din 1879 (fără a folosi precis această sintagmă) încercau să schimbe modul de predare, dând lămuriri neobișnuit de insistente asupra felului în care învățătorii și institutorii trebuiau să procedeze:

> [...] cel mai bun metod didactic constând în a tinde la deșteptarea și punerea în mișcare a propriei cugetări a elevilor, institutorii și institutoarele se vor feri de obiceiul de a da copiilor lecțiuni neexplicate și de a-i sili să memoreze frazele și vorbele tocmai precum sunt în carte. Ei vor arăta totdeauna deosebite mulțumiri acelor elevi care se vor distinge în înțelegerea materiilor și vor expune cu vorbe și fraze proprii ale lor[101].

La sfârșitul lunii septembrie 1881, ministrul V. A. Urechia a convocat la București o conferință a tuturor revizorilor din țară, pentru a se stabili un plan despre felul „cum trebuie să-și facă revizuirea școlilor din punctul de vedere al metodului de învățământ", al „unificării cărților didactice" și al orientării inspecțiilor[102]. Dintre toate problemele ridicate de ministru[103], cel mai mare interes l-a provocat întrebarea: „Cum se practică și cum ar trebui să se practice învățământul intuitiv?"; de asemenea, inspectorul general Dimitrescu a ținut o conferință specială asupra subiectului respectiv, la care a revenit insistent[104].

Ședințele și dezbaterile au durat aproape două săptămâni. A rezultat un set de propuneri pentru buna desfășurare a inspecțiilor periodice, care trebuiau să fie suficient de frecvente, adică măcar de două ori pe an la fiecare școală; pentru asta se cerea ca un revizor să aibă doar un singur județ în grijă, nu două, cum era cazul în acel moment, trebuind, în plus, ajutat de unul sau doi subrevizori. În general, zonele de observație erau cele deja fixate: starea localului școlii și a materialului didactic, curtea și grădina din jur, inclusiv modul în care învățătorul implica pe copii în cultivarea lor. Este evidentă insistența asupra necesității de a se evita încărcarea copiilor cu prea multe cunoștințe, ori supradimensionarea unei materii anume. Evaluarea elevilor trebuia să verifice modul lor de judecată. Învățătorul trebuia atenționat să nu investească doar în copiii silitori,

---

[100] *Ibidem*, p. 198.

[101] Art. 47 din *Regulament de ordine și disciplină pentru școalele primare urbane de ambe sexe, publicat în Monitorul Oficial nr. 143, din 24 iunie (6 iulie) 1879*, în *Colecțiunea legilor…, de la 1864–1901*, p. 348. Aceleași prevederi se regăsesc în art. 64 al *Regulamentului de ordine și disciplină pentru școalele primare rurale de ambe sexe*, publicat în *MOf*, nr. 282, din 15/27 decembrie 1879 (*ibidem*, p. 358). Acesta din urmă avea precizări suplimentare interesante, care sugerează dificila adaptare a materiilor școlare la capacitatea de înțelegere a copiilor de săteni: „[...] în explicarea materiilor de studiu, învățătorii și învățătoarele nu se vor întinde la idei și cunoștințe peste puterile și inteligența școlarilor și nu vor face inovațiuni de limbă și stil, cari nu sunt pentru etatea și condițiunile elevilor din școalele rurale și, când la cărțile didactice introduse vor întâmpina vorbe necunoscute elevilor, nu vor trece peste dânsele fără a explica însemnătatea lor" (art. 65, în *ibidem*). Ambele regulamente au fost abrogate peste 10 ani, iar cele noi, din 1889, 1893 ș.a., nu au mai făcut asemenea referiri la metoda de predare recomandată. Ceea ce presupune că asemenea cerințe erau deja un fapt acceptat, dacă nu și efectiv aplicat.

[102] N. Adăniloaie, *Istoria învățământului primar*…, p. 198.

[103] V. A. Urechia a fost un personaj atipic pentru profilul ministrului de la Instrucțiune Publică, fiind realmente interesat de metodele didactice. La conferințele din august același an, organizate de revizorii județeni cu învățătorii și institutorii din circumscripțiile lor, s-a dezbătut „metodologia aplicată la diferite materii", pentru a se îndrepta „metodele greșite constatate cu prilejul inspecțiilor", așa cum făcea, de exemplu, revizorul Scipione Bădescu la Piatra Neamț. Bineînțeles, s-a demonstrat insistent necesitatea introducerii metodei intuitive în toate școlile primare (idem, *Învățământul primar sucevean în epoca modernă*, București, Editura Litera, 1988, p. 83).

[104] Idem, *Istoria învățământului primar*…, p. 199.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neglijându-i pe cei slabi. O primă concluzie era că, pentru inspecții de calitate, erau indispensabili oameni „speciali" și „cunoscători ai școlilor", după cum se proceda și în „țările civilizate"[105]. S-a mai făcut propunerea ca revizorul să facă parte din Consiliul județean, ca să participe la votarea bugetelor locale pentru instrucțiune, deci să poată interveni cu adevărat în mecanismele de susținere materială a școlii. O altă cerință interesantă care a venit din partea revizorilor a fost aceea ca toți candidații de învățători să se recruteze numai dintre tinerii săteni, riguros instruiți în Școala Normală, pe care să o absolve printr-un examen de maturitate. O nouă evaluare trebuia făcută după primii 3–5 ani de predare (în post provizoriu), pentru a li se acorda tinerilor învățători numirea definitivă. Ei insistau asupra rolului social al dascălului de sat, care trebuia să fie un model și un factor de emulație pentru comunitatea sa[106].

Sugestiile revizorilor pentru ameliorarea calității și a cuprinderii școlare din lumea rurală erau foarte aplicate: să se acorde beneficiu clar celor care absolveau școala primară, cum ar fi scutirea unui an de armată pentru băieți sau un ajutor material dat la măritișul fetelor absolvente[107]; la fel, pentru copiii săraci, autoritățile să aibă înțelegere și să nu-i penalizeze pentru absențele motivate cum ar fi muncile din timpul sezonului agricol (aprilie–mai).

Toate intervențiile revizorilor alcătuiesc un tablou elocvent al vieții școlare și al lumii satelor, în mod special. În afară de scopul explicit al convocării acestei conferințe, putem vedea, pentru prima oară, dorința autorității centrale de a evalua forța unui corp de control, oferindu-ne totodată o reprezentare de ansamblu asupra capacității de intervenție concretă în modelarea sistemului școlar.

A fost o consfătuire unică prin amploarea sa, fără echivalent în secolul al XIX-lea. Totuși, V. A. Urechia nici nu a pomenit-o în memoriile sale, atribuindu-și merite pentru cu totul alte demersuri din timpul scurtului său ministeriat (cum ar fi organizarea serbărilor ocazionale de încoronarea Regelui Carol I)[108]. Întrunirea fost un eveniment marcant în istoria autodefinirii inspecției școlare, iar faptul că nu s-a mai repetat, până la sfârșitul secolului, arată cât de anevoios a fost respectivul proces. Cât despre evoluția practicilor didactice din țară, putem menționa că, la 1888, revizorul Alexandru Vlahuță se plângea încă de „vechiul și nenorocitul sistem al memorizării mecanice"[109] care domnea în școlile primare. Observația lui ne indică nu dorința de a schimba sau nu metodele de predare, ci evoluția mizelor inspecției școlare. De la aspectele materiale, administrative și disciplinare, inspecția culisa vizibil spre mizele pedagogice. Inclusiv formarea cadrelor didactice trecea încet spre zone mai competente,

> [...] între anii 1864–1893, conferințele generale erau [văzute ca fiind] o adevărată școală preparatoare a învățătorilor și institutorilor; [dar] după 1893, fiindcă școalele normale se reorganizaseră și acum majoritatea titularilor erau mult mai bine pregătiți, conferințele generale aveau de scop numai perfecționarea învățătorilor în arta de a preda, îmbunătățirea metodelor și numai pentru cei ce-și pierdeau din capitalul de cunoștințe se instituiesc cursuri de repetenție[110].

Deși păreau că și-au pierdut motivația inițială, fiind tot mai reduse ca desfășurare temporală și intrând într-un anume declin calitativ, Haret a găsit noi oportunități de

[105] *Ibidem*, p. 202–203.
[106] *Ibidem*, p. 203.
[107] *Ibidem*, p. 204.
[108] V. A. Urechia, *Din tainele vieții. Amintiri contimporane (1840–1882)*, ediție îngrijită și note de Leonidas Rados, Iași, Editura Polirom, 2014, p. 420–422.
[109] N. Adăniloaie, *Istoria învățământului primar*…, p. 224.
[110] Constantin Diaconescu, *Conferințele generale pe județe*, în *Lui Spiru Haret*…., p. 196–197.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

revalorizare a vechilor conferințe generale organizate de revizori. În 1903, le-a cerut să trimită la minister liste cu numele învățătorilor care se remarcaseră în decursul dezbaterilor publice, liste care s-au și publicat ulterior în „Buletinul Oficial [al Ministerului]" (nr. 221 din 1904). Lipsa cadrelor fixate pe post, cum am spune azi, a dus la o diferențiere a conferințelor de perfecționare: în 1909 au durat trei zile pentru titulari și zece zile pentru ajutorii de învățători și suplinitori. În plus, ministrul a delegat și persoane competente care să conferențieze pe chestiuni de pedagogie sau psihologie[111]. În 1910 nu s-au mai publicat numele celor care se ilustraseră într-un fel anume, dar au primit mulțumiri scrise și personale de la revizorii școlari.

Spiritul, dincolo de litera legii

Până la ministeriatele lui Spiru Haret, extinderea ariei de acoperire școlară, simultan cu diferențierea și aprofundarea ei, nu a fost niciodată abordată prea tenace sau prea elaborat[112]. Pentru a crește numărul celor școlarizați s-a recurs la strategii persuasive nefrecventate în mod curent (cum ar fi organizarea cantinelor școlare), s-a extins aria de recrutare (inclusiv în zona adulților nealfabetizați), s-a insistat pe atragerea contingentelor lipsă (fete, preșcolari, minoritari). Activitatea intitulată „extrașcolară" – dezavuată adesea pentru deturnarea de la scopurile precise ale învățării – urmărea, pe de o parte, creșterea implicării și a prestigiului școlii în comunități, iar pe de altă parte, extinderea suprafeței sale de iradiere culturală și de educare indirectă a familiilor elevilor.

Circularele și însărcinările pentru revizori punctau clar noile mize ale vieții școlare. Aceste tipuri de documente au și fost emise într-un ritm copleșitor, după cum se poate vedea din cele trei volume de acte oficiale publicate postum; același ethos a fost susținut, de o manieră personalizată și încă mai convingătoare, în corespondența sa cu sute de persoane angrenate în viața școlară (corespondență căreia i s-a dedicat un alt volum). Să nu uităm însă că respectivele tomuri nu au reușit să cuprindă toate intervențiile sale din cele aproape trei decenii de activitate pentru organizarea învățământului la nivel național.

O astfel de circulară, emisă în ianuarie 1898 – și care nu apare în cuprinsul primului dintre volumele amintite –, face o amplă expunere de motive, care ne ajută să înțelegem viziunea și soluțiile ministrului. Pornind de la gravele inconveniente provocate de frecvența neregulată a elevilor în școli – mai ales copiii de țărani – ministrul cerea revizorilor să ia alte măsuri decât obișnuitele admonestări și amenzi. Legea își dovedise clar limitele. Haret propunea un set de îmbunătățiri, care puteau fi adaptate după împrejurări: copiii care locuiau departe de școală să nu mai meargă la prânz acasă, ci să rămână pe loc; iar acolo unde părinții erau dispuși să se asocieze spre binele copiilor, se amenajau cantine școlare, care să ofere pentru un preț modic (de 5–10 bani) o masă caldă; plățile să nu se facă neapărat în bani, ci mai curând în produse utile sau în participare la efortul de pregătire a hranei; să fie duși mai mulți elevi cu carul la școală ori să se facă un fel de „internat", în care copiii să stea toată săptămâna. Deși acționa un mecanism birocratic și coercitiv, ministrul îi trasa limite umane: „Înțelegeți foarte bine, Domnule Revisor, că nu e posibil a se lua o măsură uniformă și generală, aplicabilă pentru toate comunele"[113]. Era un umanism bine temperat, cu scopul de a mări șansele

[111] *Ibidem*, p. 203.

[112] Iar rezultatele au fost impresionante, cel puțin în termeni cantitativi; pe scurt, procentul celor alfabetizați aproape se dublează în această perioadă (N. Adăniloaie, *Învățământul primar rural*…, p. 229).

[113] *Circulara nr. 21237 din 14 ianuarie 1898, adresată revisorilor școlari, prin care se propune* [sic!] *mai multe măsuri pentru a se putea aplica mai cu folos frecventarea regulată a școlarilor din școalele rurale*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

proiectelor ministeriale, nu de a schimba niște reguli din jocul puterii, în favoarea celor inferiori ierarhic. În final, revizorilor li se cerea un „raport amănunțit" asupra celor întreprinse, ceea ce arată că ne aflăm în interiorul aceluiași sistem administrativ centralizat, dar și civilizator, ca și până atunci. Liberalul Haret s-a folosit foarte bine de pârghiile de putere, instituționalizată sau informală, de care a putut dispune.

În anul următor se relua „îndemnul" adresat revizorilor de a mobiliza dascălii, sătenii și autoritățile locale în același scop – aparent minor, dar cu mize ample pe termen lung[114]. Recunoaștem aici o strategie discursivă eficientă: ministerul se declară foarte mulțumit de „căldura" cu care fuseseră primite propunerile anterioare în teritoriu, ceea ce proba oportunitatea lor și deci nevoia de generalizare. Observăm, în subsidiar, o aluzie coercitivă, prin solicitarea de informații despre starea lucrurilor în fiecare județ, anunțându-se totodată și intenția publicării rapoartelor respective în „Buletinul Instrucțiunii". Recomandarea finală a ministrului arată că inițiativa avusese, totuși, un succes parțial, fiind mai extinsă la orașe decât în sate, unde se urmărea îndeosebi creșterea numărului de copii școlarizați și unde nevoile erau mult mai presante. Practic, ideea de cantină școlară a fost reorientată spre mediul urban, mai apt, cultural și social, să o promoveze.

Tot în 1898, Spiru Haret a început o adevărată ofensivă pentru inițierea unui învățământ agricol și gospodăresc minimal în școlile sătești. Simultan, respectiva „materie" era introdusă în școlile normale din țară, cerându-se date preliminare pentru implementarea concretă în teritoriu. Toți învățătorii trebuiau să trimită, prin revizorate, un raport despre situația terenului deținut și a posibilităților de valorificare[115]; se insista ca locuința învățătorului să fie asemenea unui țăran de mijloc, cu toate anexele, vitele și uneltele necesare. Oficial, învățătorul era obligat să devină un sătean-model, o personificare a ceea ce putea să ajungă un țăran școlit, într-un mediu care încă nu era foarte convins de foloasele învățăturii. De fapt, chiar aceasta era rațiunea introducerii (demonstrative, am putea spune) învățământului agricol: nu neapărat să îi învețe ceva nou pe săteni (care aveau deja experiență), cât să îl facă pe învățător „să nu mai fie un străin între consătenii lui și un declasat"[116].

Problema era spinoasă. Pentru mult timp, învățătorii au fost considerați doar funcționari aflați la dispoziția autorităților; care îi puteau muta dintr-o locație în alta (ceea ce se și întâmpla frecvent), neavând dreptul de a deține pământ și fiind astfel în imposibilitatea de a se stabiliza, de a dobândi mai multă responsabilitate în fața sătenlor sau a reprezentanților Puterii din teritoriu (primari, arendași, prefecți, preoți etc.). Abia în 1910, o lege specială a permis învățătorilor și slujitorilor bisericii să aibă pământ pentru construirea de imobile sau pentru cultivat[117].

Recomandările privind înființarea grădinilor școlare și practicarea învățământului agricol s-au succedat alert în anii următori[118], iar aria de intervenție s-a extins, implicând

---

cum de ex[emplu] înființarea de cantine școlare, etc., publicată în „Buletinul Oficial", nr. 107, din 15 ianuarie 1898, republicată în *Colecțiunea legilor..., de la 1864–1901*, p. 1396.

[114] Vezi *Circulara nr. 85561 din ianuarie 1899 către prefecți și revizori școlari pentru cantine școlare, ajutor de cărți etc., la învățământul primar*, publicată în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, p. 384–385, publicată și în *Colecțiunea legilor…, de la 1864–1901*, p. 1411–1412.

[115] Vezi *Rezoluțiunea ministerială din 26 decembrie 1898, pentru organizarea învățământului practic agricol în școalele normale și a grădinilor de pe lângă școalele primare rurale*, în *Operele lui Spiru C. Haret…*, vol. I, p. 382–384.

[116] *Rezoluțiune din 26 august 1897 – pe un raport despre lucrările agricole în școlile normale*, în *ibidem*, p. 334.

[117] V. Păunescu, *Împroprietărirea învățătorilor și preoților*, în *Lui Spiru Haret…*, p. 217–220.

[118] Vezi *Circulara nr. 3021 din 12 aprilie 1901 către revizorii școlari ca învățătorii să cultive grădinile școlare*, în *Operele lui Spiru C. Haret...*, vol. II, *Oficiale. Rapoarte și referate către Ministru, către Consiliul*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu doar revizori, ci și directori, prefecți, arendași. De asemenea, elevilor li s-a cerut să facă dovada aplicării celor învățate în propriile grădini (pentru care urmau să fie și notați)[119]. Au apărut învățători agricoli ambulanți[120], așa cum erau și alți dascăli specializați, care făceau demonstrații în diferite localități (bunăoară, maeștri de lucru manual pentru meseriile propuse băieților). În scurt timp, cele două idei, despre înființarea cantinelor și despre amenajarea grădinilor școlare, s-au reunit, propunând o valorizare reciprocă și un model de eficientizare administrativă, cu implicații educative pe termen lung[121].

Dacă am parcurge doar cuprinsul celor trei volume (selecții) cu acte oficiale asumate de către Spiru Haret, am obține un tablou impresionant, într-adevăr fără precedent, al modului în care el și echipa sa au redimensionat funcționarea sistemului de învățământ românesc[122]. Putem spune că adevărata reformă – pentru care îl omagiază încă posteritatea – nu s-a datorat celor câteva noi texte de lege, ci inițiativelor para- sau extrașcolare de remodelare a scopurilor, a mijloacelor și a receptării educației publice. Chiar diligența cu care și-a promovat intențiile este o noutate în sine. O altă marcă proprie ar fi coerența: modul în care făcea să se lege între ele diferite inițiative astfel încât să nu se contrazică în cuprinsul unei viziuni largi asupra școlii, a societății și a statului.

Niciodată până atunci nu s-a reușit o definire credibilă a personajului-cheie din viața școlii: dascălul de țară. În viziunea haretiană, învățătorul ideal al epocii era un apostol[123], un om ferm dar blând, eficient în orele de clasă și foarte gospodăros în afara lor. Devotamentul dascălului a început să se măsoare tocmai în ceea ce făcea dincolo de lecțiile din clasă, atât pentru educația copiilor, cât și pentru prosperitatea comunității. Trebuia să fie muncitor și modest, lipsit de dorința parvenirii, a ieșirii din lumea căreia îi fusese destinat; ceea ce, de fapt, contrazicea tendința cumva naturală a învățătorilor, care aleseseră calea grea a studiilor tocmai pentru a se diferenția de consătenii lor.

Replicând plângerilor sau acuzațiilor aduse, Haret și-a luat precauții, explicând în scris că nu cere nimănui să facă totul, ci fiecăruia câte ceva, după posibilități[124]. *Impli-*

---

de Miniștri, către Rege – rezoluțiuni, deciziuni, circulare, instrucțiuni, apeluri, înștiințări, adrese, ordine 1901–1904, p. 36–37; *Circulara nr. 21223 din 2 mai 1907 către inspectori și revizori pentru introducerea culturilor de grădinărie la școalele primare [urbane]*, în *Operele lui Spiru C. Haret*…, vol. III, *Oficiale. Rapoarte și referate către Ministru, către Consiliul de Miniștri, către Rege – rezoluțiuni, deciziuni, circulare, instrucțiuni, apeluri, înștiințări, adrese, ordine, 1907–1910*, p. 29.

[119] Vezi *Circulara nr. 37695 din 28 iulie 1902 către revizori pentru ca școlarii să aibă grădină acasă*, în *Operele lui Spiru C. Haret*…, vol. II, p. 153–154.

[120] *Circulara din 28 noiembrie 1902 către prefecți pentru înmulțirea învățătorilor agricoli ambulanți*, în *Operele lui Spiru C. Haret*…, vol. II, p. 166–167.

[121] *Deciziunea nr. 1153 din 23 decembrie 1902 pentru înființarea de cantine școlare pe lângă școalele de agricultură*, în *Operele lui Spiru C. Haret*…, vol. II, p. 168–169.

[122] Iată un rezumat al temelor abordate în aceste volume: educația patriotică a elevilor prin felurite mijloace (lecții de istorie, religie, muzică, dar și excursii, serbări, comemorări), învățământul agricol și grădinile școlare, introducerea concursurilor de oină, conferințe contra alcoolismului, instituirea medaliei „Răsplata muncii pentru învățământul primar", înființarea cantinelor școlare, ajutoare pentru elevii săraci, cercuri culturale pentru învățători și preoți, predarea lucrului manual, „adunarea obiectelor pentru un muzeu de artă național", înființarea de bănci populare sau de cooperative în avantajul sătenilor ș.a. De la combaterea „speculei cu caiete de caligrafie", la încurajarea culturii cartofului, de la interdicția purtării corsetului de către eleve până la salutarea drapelului ori combaterea jocurilor de noroc, toate par să fi trecut prin mintea ministrului.

[123] Vezi romanul emblematic al lui Cezar Petrescu, *Apostol* (1933 și 1944), inspirat, de altfel, din biografia reală a fostului său învățător, Nicolae Apostol.

[124] „Ministerul însuși nu voiește să impună institutorilor și învățătorilor sarcini mai presus de puterile lor. Aceasta ar fi, în prima linie, contra chiar a interesului întreprinderii sale. Noi ne mulțumim ca fiecare să răspundă măcar la una din chemările noastre; cerem ca fiecare să facă ceva, fiecare cât poate și cum poate; dar să facă bine" (*Circulara nr. 48265 din 1902, către revisorii școlari cu privire la activitatea corpului didactic primar rural*, publicată în *Colecțiunea legilor…, de la 1864–1901*, p. 557).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

carea ar fi deci termenul-cheie al haretismului: nimeni nu trebuia să dezerteze de la datoria față de comunitate, sub niciun pretext. În joc nu erau doar un examen sau o diplomă oarecare, ci „instruirea claselor de jos ale poporului”[125].

Domnu' Trandafir, portretizat de Mihail Sadoveanu în amintirea învățătorului său real, ar fi un bun exemplu pentru ceea ce se aștepta de la un astfel de personaj, modelat de etica haretiană. Interesant este că în evocarea duioasă a fostului dascăl și-a făcut loc și chipul nenumit, dar inconfundabil, al „bunului ministru”[126]; nu descrierea fizică, ci atitudinea sa ne trimite exact la Spiru Haret, cunoscut (și apreciat) pentru stăruința cu care ținea să cunoască personal dascălii și viața școlii. Aceasta a fost, de altfel, una dintre principalele sale surse de popularitate. Sadoveanu a menționat pasager și ce însemna, de fapt, obișnuita inspecție: o amenințare, o pedeapsă pentru cei care nu își făceau datoria. Faptul că *Domnu'* era deja cunoscut pentru prestația sa ireproșabilă îl scutea și pe revizor de vizitele regulamentare – „că știe cu cine are de-a face”[127] –, dar și pe cel ce trebuia evaluat. Relația lor era amiabilă, chiar complice, am putea spune; fiecare avea o continuitate benefică în poziția pe care o deținea, totul decurgea liniștitor. Faptul că, dintr-o dată, au apărut doi orășeni necunoscuți care au cerut să asiste la o lecție – tocmai când învățătorul lucra în grădină la descărcatul fânului, lăsându-i pe copiii din clasă cu monitorii – părea foarte greu de crezut. Învățătorul s-a purtat firesc, deși simțea că se întâmplă ceva neobișnuit. Binele pe care îl căutau inspectorii era oricum acolo, se știa asta, iar venirea unor „mărimi” părea absolut deplasată: „[...] dar cum ai socoti dumneata că am să cred asemenea lucru? Ce are să caute ministrul aici, în sărăcia asta a noastră?”[128]

Iată cum se întâlneau, nu doar în paginile de carte, învățătorul și ministrul ideal; acesta din urmă se evidenția prin faptul că se ostenise să vadă personal ceea ce se petrece în școlile uitate de lume și nu se mulțumise cu rezumatele făcute de superiorii revizorilor școlari. Într-adevăr, Haret a fost recunoscut pentru râvna cu care făcea inspecții și vizite de informare. Obișnuia să pună personal întrebări elevilor și chiar ținea lecții-model. Se știa că refuză obișnuitul fast alocat primirilor oficiale, mergând și cu trăsurile de piață ori chiar pe jos, la nevoie[129]. Așadar, pentru învățători, el nu era un ministru reformator, ci doar atent, uman și aplicat. Elevii sau familiile lor nu intrau direct în ecuația glorificării lui Haret, deși au fost principalele ținte ale activității sale ministeriale.

Haret nu a fost doar personajul pozitiv al unor evocări sentimentale. El însuși glisa continuu între registrul practic și cel discursiv, enunțând utopii dintre cele mai generoase, fără de care efortul educativ nici nu ar avea rost, de altfel. A fost un ministru exigent, și foarte atent la resursele sale. Toate inovațiile sale s-au bazat îndeosebi pe ceea ce avea la dispoziție, pe instrumentele consacrate ale puterii, inclusiv aparatul de inspecție din teritoriu. În 1908 a și mărit numărul celor angajați în acest scop, insistând asupra intensității relaționării cu dascălii. Deși primul obiectiv declarat al acestei augmentări de personal a fost creșterea semnificativă a frecvenței inspecțiilor – de fapt, asigurarea că nu vor mai fi școli omise ani în șir – ministrul avea cerințe calitative bine conturate. El știa că o bună înțelegere a ceea ce se petrece în clasă nu se poate face prin

[125] *Ibidem.*

[126] *Domnu' Trandafir și Domnul Vucea,* p. 39–42.

[127] *Ibidem,* p. 39.

[128] *Ibidem,* p. 42.

[129] Ștefan Orăscu, *op. cit.*, p. 144–145. Ministrul nu ezita să-și facă puțină publicitate pe seama eforturilor sale, de altfel benefice școlii. Astfel, în revista „Albina” (înființată de Haret), putem găsi un articol special dedicat muncii sale pe teren: *Inspecțiile d-lui Sp. Haret* (nr. 40–41, din 6–13 iulie 1903, p. 1068–1075); *apud ibidem,* p. 145.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

observații „pe repezeală”, că „o zi întreagă nu era prea mult”; căci inspectorul trebuia să verifice mai multe materii, să asculte cu atenție elevii, să observe și să noteze tot. După fiecare lecție se impunea o analiză împreună cu învățătorul. Mai mult, inspecția constructivă trebuia să includă și o lecție-model predată de către revizor. Deși se recomanda un ton colegial și multe precauții pentru a proteja demnitatea celui vizat, coerciția era, în fapt, inevitabilă, atât pentru inspector, cât și pentru cel inspectat[130], așa cum era ea, la baza ierarhiei școlare, pentru elevi.

Spiru Haret a fost, deci, *Ministrul* prin excelență: lucru posibil și pentru că fusese mai întâi inspector, ținând să-și exercite în continuare această prerogativă și să cunoască personal situațiile și tipurile umane asupra cărora considera că trebuie să intervină.

Școala lui Jules Ferry[131]

Militantismul impus de Spiru Haret corpului didactic, mai ales cel asociat educării mediilor populare, are un corespondent elocvent în Franța celei de-a treia Republici, începând din timpul lui *Jules Ferry* (1832–1893)[132]. Cronologic, activitatea sa o precede pe aceea a lui Spiru Haret, Ferry fiind ministru al Educației franceze între anii 1880–1881 și 1883–1885[133]; dar practicile extrașcolare încurajate de el în acei ani s-au încetățenit și au produs rezultate notabile abia în deceniile următoare.

O retrospectivă a principalelor realizări atribuite lui Jules Ferry, axate pe impunerea, pe cale legislativă, a obligativității, a gratuității și a laicității școlilor, nu pare suficient de consonantă cu situația din România. Dar o primă similitudine cu Spiru Haret ar consta tocmai în faptul că simpla lui elogiere pentru că a impus amintitele principii, nu este suficientă; el nu era primul care le invoca, iar școli existau destul de multe și înainte de anii 1880 (în Franța, nu în România!).

Pentru a înțelege eficiența și durabilitatea intervențiilor lui Ferry trebuie, pe de o parte, să ținem cont de contextul general al politicilor sale școlare și, pe de altă parte, de faptul că a știut să apeleze la mijloace care pot părea modeste în sine, fiind adesea chiar extrașcolare. Dar tocmai abilitatea sa de a valorifica astfel de resurse l-a făcut pe Ferry marele om de școală care a fost. De exemplu, ideea obligativității școlare a beneficiat nu atât de mult de eliminarea completă a taxelor, cât de extinderea rețelei de drumuri din țară și de faptul că bugetul central și-a asumat cheltuieli foarte mari pentru construcția și reparația de școli[134]. În afară de aceste facilități, școala în sine a dobândit o relevanță socială și chiar economică aproape inexistentă anterior. Până în anii 1880, școala aducea claselor populare prea puțin profit sau prestigiu social (solicitând, în schimb, eforturi materiale și culturale semnificative), așa cum nici funcția de învățător/institutor nu a

[130] Conform circularei nr. 61425/[1]908, publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii și al Cultelor”, anul XII, vol. XIV, nr. 293, din 1 noiembrie 1908, p. 7367–7368.

[131] Reluăm aici, în traducere, titlul lucrării lui Jean Foucambert, *L'Ecole de Jules Ferry*, Paris, Edititons Retz, 1986.

[132] Deși contemporanii l-au comparat cu alte figuri de marcă, bunăoară cu „[François] Guizot, organizatorul învățământului popular în Franța și Victor Duruy” (Vasile I. Botez, profesor din Iași, *Ce cred despre dl Haret*, în *Lui Spiru Haret…*, p. 42).

[133] A fost chiar prim-ministru (1880–1885), apoi a deținut și portofoliul Afacerilor Externe (1883–1885). El avea opțiuni ferme atât în ceea ce privește politica internă (fiind un republican cunoscut, promotor al centralismului etatist și al laicizării, mai ales cu ajutorul sistemului de învățământ public), cât și în privința relațiilor internaționale. Era unul dintre puținii francezi care opta pentru o realistă apropiere de Germania, dar și un adept al expansiunii colonialismului francez, în accepția sa teritorială, dar și culturală.

[134] Euben Weber, *Peasants into Frenchmen. The modernization of Rural France, 1870–1914*, Standford University Press, 1976, p. 303.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

devenit o opțiune profesională cu adevărat convingătoare până în deceniul următor[135]. S-a ajuns chiar la o competiție pentru prețiosul certificat de absolvire a școlii, care interesa deopotrivă familia și învățătorii, diploma concurând, ca importanță simbolică, chiar cu prima comuniune a copiilor catolici[136].

Jules Ferry s-a remarcat și pentru alte opțiuni care nu își găsesc un corespondent direct în cazul românesc: disputa sa cu ideologia și instituțiile școlare catolice sau ambițiile sale coloniale[137]; pe când discursul haretian era devotat altor valori: românism, monarhie, ortodoxie, meliorism social. Dar cei doi fondatori de școală au avut în comun încrederea în forța de edificare pe care o avea educația patronată de stat. Dimensiunile sociale și culturale ale activității lor erau în esență consonante, ambii urmărind o democratizare, o ameliorare a discrepanțelor economice și o educare a claselor populare prin instrumente ale cunoașterii și acțiunii propuse de stat (printr-o guvernare liberală „luminată").

Practic, aceasta este principala inovație a celor doi miniștri-etalon: școlii i se dă/i se asociază un rost practic, pe înțelesul unui public în tradițional ostil „studiilor" instituționalizate, respectiv autorităților sau politicile centraliste (inclusiv limbii literare naționale, care a fost o problemă mai gravă în Franța, decât în România)[138]. Ceea ce mai au în comun cele două repere al vieții școlare de la sfârșitul secolului al XIX-lea este tocmai gradul inedit de mobilizare instituțională și socială în slujba școlii, pe care au reușit să îl alimenteze chiar și după dispariția lor fizică.

Ca și în cazul lui Haret, „școala lui Jules Ferry" a supraviețuit multă vreme inițiatorului său, depășind cu mult anii Primului Război Mondial și ceea ce s-a numit ulterior *La Belle Époque*. Într-o mică școală sătească franceză din anii 1950–1960, spiritul lui Ferry era încă viu și cele ce se petreceau acolo nu erau foarte diferite de ceea ce se obișnuia în urmă cu peste o jumătate de secol[139]; așa cum în România postbelică (și chiar postcomunistă) referințele mai mult sau mai puțin explicite la ethosul haretian au rămas repere fundamentale.

Pentru a înțelege longevitatea culturală a celor două personalități, se impune o departajare: desfășurarea efectivă a orelor de școală și activitățile adiacente ale învățătorilor, deși aveau multe în comun, funcționau totuși în registre diferite. Pe cât de mult s-a vorbit în România despre extrașcolaritatea de inspirație haretiană, pe atât de puțin s-au analizat practicile parcursului școlar propriu-zis. Profitând de această „discreție" și de o conjunctură politică foarte diferită de cea din Franța, școala de tip haretian a supraviețuit mai mult decât cea asociată lui Jules Ferry, depășind schimbările politice spectaculoase și evoluțiile sociale de amploare din secolele XX–XXI.

---

[135] *Ibidem*, p. 323–328.

[136] *Ibidem*, p. 328.

[137] În cazul românesc, morala și ideologia creștin-ortodoxă erau dominante în etosul școlar, iar această situație nu s-a schimbat decât după instituirea regimului comunist. În schimb, lipsa ambițiilor coloniale era compensată de un patriotism ardent; care proiecta unirea tuturor românilor într-un stat independent și chiar recuperarea acelor comunități românești aflate în mijlocul unor ecuații naționale (naționaliste) complicate, cum a fost cazul macedoromânilor sau al aromânilor din Balcani.

[138] În Franța, impunerea folosirii limbii franceze în detrimentul dialectelor locale a fost un proces de durată, nu lipsit de asperități și de blocaje. Se poate vorbi cu certitudine despre un curs pozitiv al impunerii sale abia la sfârșitul secolului al XIX-lea (*ibidem*, p. 309, 313–314, 335). Chiar eradicarea analfabetismului s-a legat, în bună măsură, de acest aspect: copiilor li se impunea o limbă la fel de nepracticată în jurul lor ca și latina și nici învățătorii înșiși nu cunoșteau, de multe ori, suficientă franceză literară (*ibidem*, p. 309, 313). Problema nu era definitiv tranșată nici în preajma celui de-al Doilea Război Mondial. În Bretania natală, din anii 1930, Mona Ouzouf încă trăia bilingvismul bretonă/franceză ca pe o tensiune greu de administrat (Mona Ouzouf, *Composition française. Retour sur une enfance bretonne*, Paris, Gallimard, 2009).

[139] Jean Foucambert, *op. cit.*, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În cazul francez, „școala lui Jules Ferry” – în sensul activităților care se desfășurau efectiv în cuprinsul programului școlar – a fost un obiect de analiză insistentă[140], ceea ce a contribuit, în timp, la diluarea monopolului didactic „tradițional” și la construirea unor alternative pedagogice viabile. „Școala lui Haret” nu are același statut – de obiect al unui studiu în sine -– probabil pentru că este încă resimțită ca fiind necesară (utilă), cel puțin în termeni discursivi, dacă nu și pragmatici.

Atunci când se vorbește despre viața institutorilor celei de-a treia Republici franceze (1870–1940), vedem că obligațiile, atribuțiile și rutina lor erau capilarizate de un întreg sistem de gândire și acțiune cu valențe devoționale; avându-și originea în discursul pedagogic susținut de Jules Ferry[141] și care ne trimit insistent la ethosul haretian. „Am crezut mereu că institutorul trebuie să fie un fel de preot laic și că trebuie să se integreze în populația [comunității sale], pentru a-i fi cumva un fel de ghid”[142], mărturisea un fost institutor din Alpi, care animase nenumărate asociații de propășire locală.

În terminologia franceză întâlnim termenul – mai adecvat – de „activități postșcolare”, care cuprindeau deopotrivă șanse de *loisir* modernizat (sport, teatru, concerte), de consolidare a studiilor, de îmbunătățire a practicilor cotidiene (legate de igienă, de grădinărit, de artizanat etc.), de celebrare a patriei și a simbolurilor sale cu prilejul sărbătorilor naționale – ceea ce în Franța nu era întotdeauna ușor de pus în practică[143]. În centrul tuturor activităților se situau cursurile pentru adulți. Formatul redus al acestui învățământ consta în serii de conferințe populare ce expuneau, într-un limbaj accesibil, informație practică și morală aplicată, în acord cu viziunea raționalistă, progresistă, cultă și laică asupra lumii. Organizarea și funcționarea bibliotecilor școlare era o altă misiune civilizatoare a institutorilor, mai ales a celor din regiunile rurale izolate. Tot ei animau nu doar varii asociații culturale, ci și pe cele economice sau de asistență socială: pentru îngrijirea comună a vitelor, pentru deprinderea de a economisi și, în general, pentru diferite forme de întrajutorare concretă și imediată. Pe scurt, institutorul era „omul-orchestră” al comunei

[140] Viața școlară, cu toate detaliile sale de funcționare internă sau de imagine publică, se regăsește cel mai bine în rezultatele anchetei realizate de soții Ouzouf: ea face un portret foarte viu al învățământului de *Belle Époque*, un reper clasic al societății franceze (Jacques Ouzouf, Mona Ouzouf avec Véronique Aubert et Claire Steindecker, *La République des instituteures*, Paris, Gallimard/Le Seuil, 1992). În afara acestei lucrări de referință, alte expuneri atente la dimensiunea antropologiei culturale și istorice, mai curând decât la istoria instituțiilor, devin concludente școlii, în diferite abordări de sinteză. Vezi, de exemplu, Béatrice Compagnon, Anne Thévenin, *Histoire des instituteures et des professeures de 1880 à nos jours*, Paris, Perrin, 2010.

[141] Forța și coerența acestui discurs se datorează tocmai faptului că Jules Ferry nu era singurul său susținător, ci doar o voce a epocii. În acei ani, Franța întreagă „pedagogiza” (Françoise Mayeur, *Histoire Générale de L'Enseignement et de l`Éducation en France*, tome III, *De la Révolution à l'École républicaine, 1789–1930*, Paris, Perrin, 2004, p. 581), aflându-se într-o efervescență de reflecție, analiză, normativitate, acțiune etc., căutând cele mai potrivite mijloace pentru educarea celor deficitari și pentru a revigora psihic o țară grav rănită de înfrângerea din 1871 și de pierderea provinciilor ocupate de către Imperiul german (Alsacia și Lorena). În anii 1880, nu doar un grup de pedagogi și de publiciști credeau în binefacerile școlii; ideea pătrunsese în păturile largi ale societății, mai ales ale susținătorilor Republicii (*ibidem*).

[142] Jacques Ouzouf, Mona Ouzouf ș.a., *op. cit.* p. 372. Era vorba despre un fost institutor ce predase înainte de 1914. Dimensiunea cantitativă a investigației istorice se probează prin faptul că lucrarea citată a fost rezultatul unei anchete, la care au răspuns peste 4 000 de persoane aflate în această situație; semnificativ este și contextul realizării anchetei, în anii 1960.

[143] În cazul francez, sărbătorirea zilei de 14 iulie ca zi a Republicii era problematică în regiunile conservatoare, unde școlile catolice refuzau să ia act de solemnitate, ținând ore după programul lor obișnuit (Béatrice Compagnon, Anne Thévenin, *op. cit.*, p. 117). În România, inițiativa lui Haret de a se sărbători ziua de 10 mai în școli (din 1897) a întâmpinat doar slabe rețineri și foarte curând a încetățenit o tradiție apreciată pe toată durata monarhiei constituționale. Aniversarea Unirii Principatelor, la 24 ianuarie, s-a impus din 1903 și a devenit, la fel, o sărbătoare foarte populară în lumea școlii; spre deosebire de 10 mai, ea a supraviețuit tuturor regimurilor politice care s-au succedat în următorul secol.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sale, oferindu-și serviciile și fiind permanent apelat pentru cunoștințele și prestigiul său. Poate părea o apreciere exagerată, dar o singură persoană putea efectiv schimba peisajul și profilul unei localități, atunci când își lua misiunea în serios[144].

Exista o deosebire netă între viața unui învățător de țară și cea a unui institutor de la oraș. Dar cum peste trei sferturi de populație (atât în Franța, cât și în România) locuia în zona rurală și avea, de obicei, ocupații predominant agricole, înțelegem de ce modelul dascălului de țară (și a școlii sale sătești) s-a impus ca formă mai adecvată de împlinire a misiunii civilizatoare. Spre deosebire de colegii săi din oraș, care aveau o viață discretă, dar nu atât de izolată, cei de la țară erau permanent expuși privirii sociale. Nicio apariție publică nu era trecută cu vedere, nici viața privată nu scăpa curioșilor. De altfel, inspectorii aveau o rubrică specială de bifat, legată de moralitatea celui inspectat, dar și de imaginea sa în comunitate.

Tendințe, inițiative, reinvestiri ale corpului de control

Faptul că în 1881, în timpul ministeriatului lui V. A. Urechia, conferințele didactice au primit o amploare inedită, a dus la o revalorizare a acestui tip de instruire. În anii următori, cu prilejul acestor conferințe, atât învățătorii, cât și revizorii au profitat pentru a-și exprima diferite puncte de vedere. Vechea obligație a participării a devenit un moment așteptat[145], când dascălii, de obicei destul de izolați, puteau să dezvolte un anume spirit asociaționist (pe care Haret chiar îl va încuraja) și să aducă în atenția autorităților diferite probleme – în primul rând veșnica insuficiență a salarizării. Nu erau discuții într-adevăr libere, cel puțin nu în accepția de astăzi. Revizorii patronau adunarea cu strictețe; se alegea un birou de conducere a conferințelor, cu președinte, vicepreședinte și secretari; se desemnau subiectele ce vor fi prezentate – axate, de obicei, pe modul de predare al principalelor obiecte școlare. Dorința de a pune în practică abordări cât mai eficiente a dus și la mici excursii ale grupului de învățători, ca exercițiu de cunoaștere a geografiei și de edificare a valorilor istorice locale[146].

În 1884, ministerul a intervenit în desfășurarea conferințelor – care nu erau lăsate doar la latitudinea factorilor locali –, cerând să se dezbată două probleme: „1) învățământul mutual, calitățile și defectele sale; 2) învățământul simultan și superioritatea metodelor [sale] asupra procedeelor mecanice și de rutină". Revizorul circumscripției școlare Iași–Vaslui sintetiza, pentru minister, o apreciere a evoluției metodelor de învățământ, glosând

[144] *Ibidem*, p. 373–379.

[145] Un revizor aprecia, în 1882, că aceste conferințe „au devenit o necesitate dorită și plăcută pentru învățători", putând discuta public chestiuni practice care îi afectau direct: dacă este bine ca învățământul intuitiv să se aplice la copii începători; modul de predare a unităților de măsură sau a punctelor cardinale, începerea lecțiilor cu obiectele mai grele dimineața, când copiii sunt mai odihniți etc. (N. Adăniloaie, *Istoria învățământului primar*…, p. 214).

[146] În 1883, învățătorii reuniți la Școala „Vasile Lupu" din Iași – unde au dorit să vină și cei din județul învecinat, Vaslui – au făcut o mică excursie la mânăstirile Cetățuia, Frumoasa, Galata, Hlincea, dar și pe malul Prutului (au mers cu trenul la Ungheni, au vizitat școala din Bosia), ceea ce a dus, inevitabil, la rememorarea „istoriei luării Basarabiei". A fost anul în care institutorul Ion Creangă a fost ales să vorbească despre rolul învățătorilor în școală și în societate; iar el a pledat pentru nevoia de școlarizare a sătenilor, care nu își puteau asuma întotdeauna o bună creștere a copiilor, „căci la țară chiar unii din părinți au nevoie de educațiune" (*ibidem*, p. 215). Scriitorul Ion Creangă a făcut și un apel la dascăli, îndemnându-i să culeagă „toate cuvintele ce le-ar auzi din gura poporului și a bătrânilor, pentru a contribui la realizarea unui dicționar al limbii române"; era o recomandare însușită apoi de revizor, care a investit cu autoritatea sa și a generalizat acest impuls. Revizorul („profesorul Botez de la școala comercială") a fost și cel care a făcut sinteza finală a dezbaterilor. Finalul a fost apoteotic: învățătorii l-au elogiat pe revizor, în care vedeau o călăuză, „nu numai în școală, dar și în societate" (*ibidem*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asupra superiorității calitative evidente a predării simultane și încheind optimist că, în prezent, „monitorii mai sunt folosiți doar cu prilejul repetițiilor sau «pentru menținerea disciplinei, atunci când învățătorul este ocupat cu altă clasă»”[147].

Ministerul a rămas interesat de subiectele dezbătute la conferințe și în anii următori, dar factorii locali și-au manifestat propriile opțiuni. Astfel, în 1887, revizorul de Vlașca, M. Demetrescu (licențiat al școlii de științe politice de la Paris), a cerut, printr-o circulară publicată în presa locală, ca învățătorii să aducă la conferință două referate asupra unor teme de reflecție indicate în prealabil. Revizorul viza chestiuni fundamentale ale vieții școlare, cum ar fi: care este cea mai bună metodă de predare a unui anumit obiect?; „ce calități trebuie să aibă un bun învățător?”; sau „care este cel mai bun mijloc de a-l aduce pe copil la școală?”[148]

În afara problemelor de salarizare, un alt *topos* al discuțiilor și al sesizărilor trimise la minister era cel al necesității modificării programelor; de obicei, era vorba despre nevoia reducerii lor cantitative (subiect mereu actual în școala românească). Aceste conferințe erau un bun prilej pentru evidențierea inițiativelor locale de succes și propunerea acestora spre difuzare extinsă, prin preluarea lor de către aparatul centralizat și ierarhizat al administrației școlare. Astfel, în 1884, doi învățători din județul Iași (Anton Dobrea din Perieni și P. Huscanu din Sculeni) introduseseră la ore împletitul coșurilor și al pălăriilor de paie; în 1887, revizorul de Iași, C. Chiriță, propunea ministerului ca această probă de lucru manual să fie inclusă în programa analitică. Uneori, chiar și fără intervenția ierarhică, bunul exemplu a fost preluat prin inițiativa factorilor locali. Pe aceeași temă, directorul școlii normale din Bârlad, I. Popescu, și-a arătat disponibilitatea de a instrui și alți învățători în această direcție; ca urmare, „mai mulți revizori s-au grăbit să-l invite la conferințele din vara acelui an”[149] [1887]. Astfel, au beneficiat de această experiență învățătorii din județele Putna, Râmnicu Sărat, Buzău, Prahova și Vlașca.

Un alt apostol al lucrului manual, care a devenit curând chiar revizor (în octombrie 1887, pentru județul Suceava), a fost institutorul Serafim Ionescu, care făcuse cursuri speciale în acest domeniu la Zürich. El propunea extinderea ariei de aplicație dincolo de împletiturile de paie, gândindu-se la decupaje în carton și sculptura în lemn. Precizăm că, în calitatea sa de revizor, a reușit să introducă lucrul manual în toate școlile din circumscripția sa. În 1890, cu sprijinul administratorului Domeniilor Coroanei, care i-a pus la dispoziție mijloacele necesare, a ținut la Mălini (jud. Suceava) primul curs de lucru manual din țară pentru învățători; împletiturile de paie și de răchită fiind deja cunoscute, el a insistat atunci pe tâmplărie, sculptură și dogărie; din nou, a pledat pentru introducerea lucrului manual în programa școlară. Decizia ministerială nu a venit imediat, dar inițiativele revizorilor au continuat să încurajeze învățarea acestor meșteșuguri de către învățători. Astfel, în 1891, s-au ocupat de acest aspect revizorul de Muscel (G. Ionescu), revizorul de Dâmbovița, revizorul circumscripției școlare dobrogene (I. Bănescu). Acesta din urmă a și insistat pe lângă consiliul județean din Tulcea, obținând numirea unui maestru ambulant de lucru manual pentru școlile rurale din județ: N. Corcheș, „anume adus din Transilvania”[150]. Stăruințele sale au dat alte roade, obținând aprobarea ministerului pentru a transforma conferințele pedagogice din 1892 într-un curs de lucru manual pentru învățătorii județelor Tulcea și Constanța, care s-a ținut la Babadag[151].

[147] *Ibidem*, p. 216–217.
[148] *Ibidem*, p. 217.
[149] *Ibidem*, p. 219.
[150] *Ibidem*, p. 221.
[151] *Ibidem*, p. 222.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Abia în 1893, prin noua lege a învățământului, lucrul manual era introdus în programă. A fost însă un prilej ca ministerul să recomande încetarea discuțiilor pe această temă și, în general, dezbateri mai puțin libere și strict legate de predarea materiei școlare. Inspectorul general al învățământului primar și normal, Șt. Mihăilescu, s-a ocupat personal de structurarea conferințelor, dar propunerile sale au fost ajustate (tot personal) de ministrul Take Ionescu. În acest context, este interesantă o recomandare ministerială: să nu se mai publice în „Monitorul Oficial" numele învățătorilor ce se disting în timpul dezbaterilor[152].

Recomandările finale către revizorii județeni au inclus și ideea organizării de excursii pentru învățători „pe la muzee, monumente publice sau fabrici, ateliere, câmp"[153]. Reacțiile din teritoriu, în general docile, sugerau opțiuni locale bine conturate. Astfel, revizorul județului Dolj, arătând că în Craiova nu sunt muzee și monumente (sic!), „a rugat ministerul să aprobe dorința învățătorilor de a vizita «ruinele romane de la Severin și pepiniera de viță americană de la Strehaia»"[154]. Excursii se mai făcuseră, sporadic, cu sau fără elevi, căci ideea era de mult cunoscută, doar că era dificil de aplicat, din cauza costurilor. Încă din anii 1882–1883, aceste deplasări cu rost cultural au fost plasate și în cadrul conferințelor, fără a fi necesare indicații de la minister, după cum semnalau rapoartele revizorilor din județele Vaslui, Iași, Prahova, Buzău, Gorj, Mehedinți, Suceava, Neamț, Botoșani. Însă efortul financiar era adesea prea mare pentru dascăli; de exemplu, revizorul Al. Vlahuță a intervenit, în 1888, cu o rugăminte la Minister, ca să se înlesnească o călătorie gratis, cu trenul, pentru învățătorii din Prahova și Buzău, aceștia dorind să meargă pe traseul Ploiești – Predeal, pentru a vizita localitățile și fabricile respective.

Între anii 1887 și 1892, circumscripțiile revizorilor s-au redus treptat, de la două județe la unul singur. Astfel se îndeplinea una dintre cele mai vechi și mai stăruitoare cerințe a lor, căci nu făceau față numărului mare de inspecții solicitate, cu atât mai puțin lucrărilor de cancelarie aferente. Tot în 1892, s-au înființat trei mari regiuni de grupare a revizorilor sub autoritatea unui inspector, având sediul la București, respectiv Craiova și Iași. Primii trei, numiți prin decret regal, au fost profesorul I. Praja (de la liceul din Iași), I. Nenițescu (profesor de filozofie) și C. Meissner, director al Școlii normale din Iași, „Vasile Lupu". Insuficiența personalului de control a rămas însă nerezolvată. S-au cerut posturi de subrevizori, dar puține județe au găsit fonduri pentru plata lor (doar 6, în 1892); prim-ministrul de atunci (conservatorul Lascăr Catargiu) a fost de părere că ei pot fi suplinițți de subprefecți. Deși ministrul de resort, Take Ionescu, nu a fost de acord cu această opinie, nu a găsit mijloace să impună crearea posturilor de subrevizor. În 1909 găsim șapte circumscripții pe țară, încredințate câte unui inspector școlar ce avea cancelarie cu secretar propriu în localitatea de reședință a zonei[155].

Haret a inovat și în ceea ce privește mijloacele de emulație oferite atât dascălilor, cât și personalului de control. La propunerea sa, în 1898, s-a instituit medalia „Răsplata muncii pentru învățământul primar", acordată pentru început unui număr de 62 de învățători propuși de către revizori. În anii următori, între cei distinși s-au numărat câțiva revizori

[152] *Ibidem*, p. 223.
[153] *Ibidem.*
[154] *Ibidem.*
[155] Aceste localități erau Iași, Focșani, Galați, Ploiești, București, Pitești, Craiova. Cancelariile (care tocmai fuseseră înzestrate cu secretar propriu) colectau majoritatea actelor emise de către revizorii de clasa I și revizorii de clasa II, subordonați respectivilor inspectori. Vezi *Deciziunea nr. 34132 din 12 mai 1909 pentru sfera de atribuțiuni ale inspectorilor școlari*, în *Operele lui Spiru C. Haret…*, vol. III, p. 76–77.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(C. Alessandrescu, D. Constantinescu, Serafim Ionescu, A. Sinișteanu, Al. Ștefănescu), respectiv inspectorii școlari C. Meissner și Șt. Mihăilescu. Titu Maiorescu, V. A. Urechia și P. Poni au primit medalia în calitate de foști miniștri ai Instrucțiunii[156].

După ce conferințele pedagogice au prins tot mai multă consistență, Spiru Haret a încurajat expansiunea lor, în forma cercurilor culturale; care îmbinau adresarea moralizatoare către săteni cu eforturile de perfecționare (și auto-supraveghere) a dascălilor, dar constituiau și o formă de permanentizare a întâlnirilor de breaslă. Cercurile grupau câte 7–10 școli primare sătești și au început să funcționeze cu precădere din anii 1901–1902[157]. Tematica acestor conferințe adresate sătenilor, dar și a lecțiilor demonstrative era atent vizată în prealabil. Și preoții au fost cooptați în cercurile culturale[158].

Bilanțul sfârșitului de secol era încurajator: de la 1878 la 1900, numărul de școli primare și de învățători s-a dublat, iar numărul elevilor a crescut de aproape patru ori. Dascălii erau, ei înșiși, mai bine pregătiți, peste 70% fiind absolvenți de școli normale[159]. Intensificarea „muncii de control" era pe deplin justificată, atât prin rezultatele deja obținute, cât și prin cele preconizate; căci alte serii de cifre arătau că școlarizarea nu atingea încă nici măcar jumătate din numărul copiilor, iar procentele de analfabeți erau încă foarte mari[160].

Legat de acest din urmă aspect, Haret a impulsionat deschiderea școlilor de adulți – care nu erau o noutate – încercând să transforme câteva nuclee spontane de entuziasm didactic într-o realitate consistentă, care să prelungească șansa educației școlare dincolo de vârsta copilăriei[161]. Revizorilor li s-a pus în vedere să se implice în acest gen de activități (cum ar fi serbările școlare patriotice[162], comemorarea eroilor căzuți în Războiul pentru Independență) prin simple tabele înrămate sau chiar prin modeste monumente locale[163]; iar unde

[156] N. Adăniloaie, *Istoria învățământului primar*…, p. 228.

[157] *Ibidem*, p. 232–233.

[158] Conform *Adresei către episcopi […] din august 1901, rugându-i să ia măsuri a asocia și pe preoți la cercurile culturale*, publicată în *Operele lui Spiru C. Haret*…, vol. II, p. 61.

[159] N. Adăniloaie, *Istoria învățământului primar*…, p. 228.

[160] Între anii 1900 și 1905, aproape jumătate dintre copii rămâneau neșcolarizați, după cum se aprecia în revista „Convorbiri Literare", iar la 1906, V. Kogălniceanu anunța că aproximativ 82% dintre adulții din România erau analfabeți (*ibidem*, p. 234).

[161] Vezi *Circulara nr. 80506 – decembrie 1908 către membrii corpului didactic pentru înființarea școalelor de adulți*, în *Operele lui Spiru C. Haret*…, vol. III, p. 71–72. Un regulament al școlilor de adulți exista din 1904 (N. Adăniloaie, *Istoria învățământului primar*…, p. 359). Orientarea politică a decidenților a contat mult în acest caz, datorită contextului general (răscoala din 1907, războaiele balcanice). În timpul campaniei de extindere a rețelei școlare dusă de Haret, numărul școlilor de adulți a ajuns în 1904 la 2 000, dar imediat după răscoala din 1907 au fost toate suspendate. Și-au revenit treptat, dar tendința de scădere a rămas, căci în 1912 existau mai puțin de un sfert dintre cele pomenite anterior. Schimbarea de guvern din ianuarie 1914 și revenirea liberalilor la putere s-au oglindit imediat și în atitudinea noilor inspectori sau revizori instalați în funcție. Au cerut imperativ deschiderea școlilor de adulți, cum a fost cazul revizorului de Dorohoi; sau a inspectorului Gheorghe Stoicescu, care la întâlnirea cu revizorii județelor Argeș, Dâmbovița, Muscel, Olt și Teleorman, susținea aceeași idee. De asemenea, și inspectorul I. Ghiață a impus un obiectiv similar revizorilor din Oltenia. La 1915 existau 701 astfel de școli, în sate sau orașe; statistica nu acoperea județele Buzău și Brăila (*ibidem*, p. 356–358).

[162] Lui Haret i se datorează generalizarea serbărilor școlare pentru celebrarea zilei de 10 mai, cu referință la aducerea pe tron a prințului domnitor Carol I și la dobândirea independenței României. Circulara sa din 1897 este actul cel mai semnificativ în acest sens, dar nu a fost singurul (Cătălina Mihalache, *Didactica apartenenței. Istorii de uz școlar în România secolului XX*, Iași, Institutul European, 2012, p. 161–162). Următorul moment festiv care a reușit să intre cu succes în tradiția școlară a fost aniversarea Unirii Principatelor (24 ianuarie), practicată sistematic încă din 1902–1903 (*ibidem*, p. 163–164).

[163] În decembrie 1897, Haret a cerut să se întocmească tabele cu numele celor căzuți în Războiul de Independență, din fiecare localitate. Învățătorii trebuiau să verifice acuratețea datelor colectate și trimise la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

era cazul, să se preocupe de încurajarea bibliotecilor[164] și a băncilor populare[165] sau a diferitelor asociații de întrajutorare (de tipul obștilor de arendare sau a cooperativelor de vânzare), de atenționarea periodică a sătenilor împotriva viciilor alcoolismului, a jocurilor de noroc[166] sau doar a „modelor străine" care periclitau artizanatul local[167].

Multe dintre cele ce pot fi puse pe seama haretismului s-au petrecut în aceste decenii care fac trecerea de la secolul al XIX-lea spre următorul. Pe lângă creșterea numerică a corpului consacrat de control – inspectori și revizori școlari – au apărut diferențieri calitative, specializări legate de noile politici educaționale. Astfel, Ministerul Instrucțiunii a dispus supravegherea distinctă a băncilor populare și a caselor de economii pentru elevi, a cercurilor culturale, a învățământului agricol sau a situației sanitare a școlilor. Casele de economii deveniseră obligatorii pentru școlile primare din 1909[168], dar activitatea lor era monitorizată și anterior de Minister, care avea un revizorat special destinat lor[169].

Și pentru că se insista asupra învățământului agricol, au fost instituiți nu doar învățători speciali (ambulanți)[170], ci și revizori de specialitate. La 1901, de exemplu, era

---

minister, iar ministerul se însărcina să tipărească documentele și să le retrimită prin intermediul revizorilor, cu prilejul conferințelor pedagogice din vara anului următor. O circulară adresată revizorilor, din august 1898, specifica: „[...] veți da ordin diriginților [de școli] de a dispune [instalarea a] câte un[ui] tablou în școalele și bisericile din toate cătunele comunei și a lua măsuri, să se facă tot posibilul, ca ele să fie puse în rame sau geamuri, pentru a fi mai bine păstrate" (N. Adăniloaie, *Istoria învățământului primar*…, p. 231). Tot la impulsul dat de el, în anii următori s-au ridicat mai multe monumente în cinstea eroilor locali, în județele Tecuci, Putna, Neamț, Ialomița, Prahova și Ilfov (*ibidem*).

[164] Inițiativele locale datau de mai mulți ani, dar erau sporadice. În 1888, de exemplu, revizorul sucevean Serafim Ionescu solicitase învățătorilor, în cuprinsul conferințelor pedagogice, înființarea de biblioteci școlare și de cercuri culturale, iar îndemnul său chiar a avut urmări. În 1898, Haret a publicat un *Regulament de funcționare al bibliotecilor populare sătești* și, în același an, Casa Școalelor a înființat câte zece biblioteci în fiecare județ. Numărul lor a crescut continuu. În 1903, Casa Școalelor a mai înființat 320. La cererea ministrului s-a alcătuit și o listă de lucrări recomandate pentru aceste biblioteci. Lista a fost solicitată inițial profesorului Anghel Demetriescu de la liceul „Sf. Sava" din București, dar ea a fost îmbogățită în timp. Un rol semnificativ în orientarea recomandărilor de achiziție l-a avut poetul George Coșbuc, în calitatea sa de referendar al Casei Școalelor (*ibidem*, p. 361–364).

[165] În 1902, de exemplu, într-o circulară către prefecți, Haret susținea că, de ceva vreme, ministerul se străduia ca „prin revizorii școlari, prin învățători și prin preoți să îndemne la înființarea de societăți economice prin sate" (*ibidem*, p. 335). În același an erau deja peste 700 de bănci populare în țară (*ibidem*, p. 337). Legea care reglementa existența lor a fost votată însă abia în martie 1903 (*ibidem*, p. 338). Ele ajutau la înființarea obștilor de arendare a moșiilor sau la înființarea de cooperative pentru vânzarea în comun a bunurilor. La conferințele pedagogice din 1904 îl găsim chiar pe I. G. Duca, viitorul ministru al Instrucțiunii, vorbind învățătorilor despre mecanismele de funcționare a băncilor populare (*ibidem*, p. 341).

[166] Avem, de exemplu, *Circulara din august 1898 către revizorii școlari ca să îndemne pe învățători a ține conferințe contra alcoolismului* (*Operele lui Spiru C. Haret*…, vol. I, p. 364), dar nu este singurul document pe această temă. Multe adresări erau orientate direct spre învățători, cu sarcini dintre cele mai delicate; vezi, de exemplu, *Circulara nr. din 1907 către învățători atrăgându-le atenția contra jocurilor de noroc* (*ibidem*, vol. III, p. 58), dar este de presupus că tot ceea ce se cerea învățătorilor făcea și obiectul supravegherii din partea revizorilor.

[167] Vezi *Circulara nr. 74930 din 12 decembrie 1907 către revizori despre introducerea de mode străine în industria casnică*, în *ibidem*, p. 53. Nu a fost singura intervenție în acest sens. Vezi, pentru alte exemplificări, Cătălina Mihalache, *Școala și artizanatul...*, p. 61.

[168] Nicolae Andrei, Gh. Pârnuță, *Istoria învățământului din Oltenia*, vol. II, Craiova, Editura „Scrisul Românesc", 1981, p. 423.

[169] Găsim astfel, la 1903, *Raportul revisoratului Casei de Economii, prin care [se] arată chipul de procedare în funcționarea Caselor de Economii de pe lângă școalele primare urbane de băieți și fete din țară*, publicat în *Colecțiunea legilor, regulamentelor…, 1901–1904*, p. 658.

[170] La 1905, de exemplu, în școala sătească de la Rediu Tătar (jud. Iași) venise un astfel de învățător, numit Gheorghe Crețu; vezi Ion Muscalu, *Scobinți (istorie și legendă): monografie*, Iași, Editura Danaster, 2011, p. 241.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

menționat inspectorul școlilor agricole, Gh. Druțu[171]. Din 1902 s-a introdus funcția de inspector special pentru lucru manual[172]. La 1905 avem semnalat un revizor agricol, cel puțin pentru județul Iași[173].

În 1907[174], Mihail Sadoveanu a fost numit inspector al cercurilor culturale ale învățătorilor, „ceea ce nu l-a împiedicat să continuie a locui la Fălticeni și să se ocupe în principal cu literatura"; el intrase încă din 1904 pe statele de plată ale Ministerului, ca funcționar al Casei Școalelor[175]. Și poetul Șt. O. Iosif a fost numit inspector al cercurilor culturale[176]. Nu erau, așa cum ar părea, (doar) sinecuri, ci un mod de a-i implica în dezvoltarea culturii școlare, căci amândoi au răspuns cerințelor ministrului, scriind texte de calitate, cu mesaj civic. Ca și alți scriitori ai vremii. Alexandru Vlahuță și George Coșbuc fuseseră și ei numiți referendari ai Casei Școalelor, tot pentru a se ocupa „de îndrumarea cercurilor culturale la sate"[177]. Dar și alți activiști culturali cunoscuți au fost mobilizați în același sens[178].

Predarea desenului și a muzicii a făcut obiectul unei atenții speciale din partea ministrului Haret, care a ținut să introducă și aici un pragmatism de bun simț. În programa școlilor primare aferentă legii din 1864, muzica nici nu figura. După aproape treizeci de ani, programa din 1893 prevedea numai cunoștințe teoretice; programele amintite anterior, din 1879, puneau doar într-o notă finală recomandarea ca învățătorii să facă uneori „cântări" cu elevii, atunci când considerau oportun. Abia în 1898 s-au introdus schimbări de substanță. S-a eliminat partea teoretică și s-a prevăzut, în schimb, obligația de a se exersa în fiecare clasă, anual, „câte 10 cântece ușoare, naționale și bisericești, cari se pot cu înlesnire învăța după auz"[179]. După obiceiul său, ministrul a comandat și culegeri de cântece pentru școlari: „una de dl Gh. Kiriac în 1905 și alta de dnii N. Bărbulescu și N. Lascu în 1909"[180]. S-a creat o adevărată efervescență a corurilor de copii și de adulți – deja în vogă la românii din provinciile austro-ungare – care a însuflețit mult monotona derulare a vieții școlare de până atunci, atingând și laturile sensibile ale educației naționale. Inspectorii au contribuit direct la această emulație, semnalând și elogiind cazurile fericite, care făceau dovada măiestriei profesionale a dascălilor și a implicării lor vizibile în culturalizarea extrașcolară a comunităților.

Mai puțin cunoscută este, însă, intervenția lui Haret în ceea ce privește învățarea desenului. După 1864, cerințele de școală primară se rezumaseră la desenul geometric. Se pare că nici măcar așa nu era efectiv exersat, copiii primind ocazional unele definiții, rar puse în practică. Programa din 1893 a introdus ca inovație niște „caiete [cu linii] punctate". Programa din 1898 a eliminat aceste caiete și le-a înlocuit cu „desenul după natură". Ca să ajute efectiv la integrarea sa în școli, ministrul a instituit, în același an, un

[171] Nicolae Andrei, Gh. Pârnuță, *Istoria învățământului din Oltenia*, vol. II, p. 314.

[172] Gh. Adamescu, *Ce a făcut dl Haret pentru școala primară*, în *Lui Spiru Haret…*, p. 90.

[173] Venise la școala sătească din Scobinți; este amintit cu același prilej și „un inspector, I. Dinulescu, de la București", care ar fi avut ca misiune tot controlul învățământului agricol (Ion Muscalu, *op. cit.*, p. 241).

[174] Deși se pare că abia în noiembrie 1908 s-a creat, pe lângă Casa Școalelor, un serviciu special de controlori-referenți, pentru mai buna organizare a cercurilor culturale (Alina Ștefania Mocanu, *Haretismul în societatea românească la cumpăna secolelor XIX-XX*, Iași, Editura Stef, 2014, p. 252).

[175] Șerban Orăscu, *Spiru Haret*…, p. 132.

[176] Constantin Dinu, *Spiru Haret*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, p. 117.

[177] *Ibidem*, p. 116.

[178] Cum ar fi Artur Gorovei sau Ion Cocârlan; vezi Anghel Manolache, Gh. Pârnuță, *Istoria învățământului din România*, vol. II, *1821–1918*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1993, p. 424.

[179] Gheorghe I. Popovici, *Muzica și desemnul*, în *Lui Spiru Haret*…, p. 290.

[180] *Ibidem*, p. 291.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

curs de formare oferit de profesorul de desen Wladimir C. Hegel (1839–1918)[181]. Era cel care criticase „caietele punctate", ca fiind „un mijloc minunat de a împiedica pe copil de a cugeta, pentru a-i nimici spiritul de observație și pentru a împiedica desvoltarea unui talent născând"[182].

La conferințele învățătorilor din august 1898 a fost trimis câte un profesor ce fusese deja instruit la acest curs, pentru a demonstra practic noua abordare[183]. S-au publicat instrucțiuni speciale pentru noua metodă și s-au reluat recomandări, în același sens, în 1903 și 1908. Dar caietele incriminate erau comode și nu au putut fi înlăturate. În 1909, ministrul a cerut inspectorului primar (general) ca, împreună cu inspectorul pentru desen, să caute soluții. Astfel, programa s-a schimbat din nou, în 1910. Aceasta ar fi fost cea mai radicală modificare din acel an. Ca și în trecut, a fost însoțită de un curs special de instruire a profesorilor (între noiembrie 1909 și februarie 1910), ținut de profesorul de desen de la Școala de Belle-Arte din București, care era și inspectorul de desen în funcțiune, Ipolit Strâmbulescu[184]. Din nou s-a tipărit și o broșură cu instrucțiuni, distribuită în școli. Conferințele generale ale învățătorilor, din aprilie 1910, au fost din nou folosite drept canal de difuzare a noilor recomandări, făcându-se și lecții practice cu elevii[185].

Explicația insistenței pentru această reconfigurare a rolului desenului în educația timpurie a școlarilor se încadrează în viziunea aplicată a lui Haret asupra formării profesionale a tinerilor, ținând cont de opinia generalizată că „desemnul este prima condiție a progresului în diversele ramuri ale industriei unei națiuni"[186]. Dar, exista o discrepanță uriașă între dezideratele ministeriale și realitățile școlare, ceea ce face ca o astfel de insistență să probeze și dimensiunea utopică a haretismului – a educației, în general.

Fără a fi neapărat echivalați statutului de inspectori, medicii orașelor aveau dreptul și obligația de a verifica starea imobilelor școlare, ca și cea de igienă și sănătate a elevilor[187].

---

[181] Francez de origine polono-germană, cunoscut sculptor și profesor din epocă, autor al mai multor lucrări, între care statuia lui Miron Costin, din Iași. A fost profesor la Școala de arte și meserii din București, la Școala Normală de institutoare și inspector general de desen în 1904.

[182] Gheorghe I. Popovici, *Muzica și desemnul*, în *Lui Spiru Haret*…, p. 291–292.

[183] *Ibidem*, p. 292.

[184] Pictor de succes în acei ani; a fost autorul mai multor manuale de pedagogie a desenului. La Școala de Belle-Arte din București preda din 1901. Tot aici a adunat o colecție de artă populară, care trebuia să servească drept model de lucru elevilor. Este punctul de plecare al constituirii Muzeului de Artă Națională, încredințat în 1906 lui Al. Tzigara-Samurcaș.

[185] Gheorghe I. Popovici, *Muzica și desemnul*, în *Lui Spiru Haret*…, p. 293–294.

[186] *Ibidem*, p. 291.

[187] Un serviciu sanitar special dedicat școlilor a apărut, formal, mult mai târziu, dar obligația medicului orașului (circumscripției) de a veghea asupra instituțiilor școlare apare încă din secolul al XIX-lea; vezi Cristina Gudin, *Les règles hygiéniques et les écoles au XIXe siècle*, în Constantin Bărbulescu, Alin Ciupală (eds.), *Medicine, Hygiene and Society from the Eighteenth to the Twentieth Centuries*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011, p. 114. În *Legea pentru învățământul primar și normal-primar al statului*, votată în anul 1924, capitolul XIX, intitulat *Serviciul medical școlar*, fixa obligațiile autorităților în privința monitorizării stării de sănătate a elevilor. Astfel, în „comunele rurale", medicii de plasă și de județ urmau să viziteze școlile, pentru a se asigura că atât elevii, cât și profesorii erau sănătoși, iar clădirile școlare îndeplineau normele de igienă în vigoare. În „comunele urbane" și în cele „rurale", cu o populație școlară mare, urmau a fi angajați medici care să se ocupe de serviciul sanitar școlar, anexat atunci la cel de igienă și salubritate publică al comunei. Numirea acestora urma a fi făcută de către administrațiile comunale, prin comitetele școlare. În afara supravegherii stării de sănătate a copiilor, medicul școlar avea datoria de a lua toate măsurile pentru a limita extinderea bolilor contagioase, dispunând închiderea totală sau parțială a școlii și dezinfectarea localurilor; vezi Camelia Zavarache, *„Numărul mare de copii… așteaptă o asistență medicală serioasă și la vreme făcută". Consecințele primei conflagrații mondiale asupra serviciului medical școlar din România*, în Cătălina Mihalache, Nicoleta Roman (ed.), *Copilării trecute prin război. Povești de viață, politici sociale și reprezentări culturale în România anilor 1913–1923*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2020, p. 186.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Situația era prevăzută încă din perioada regulamentară, dar abia prin Regulamentul de unificare al serviciilor sanitare din cele două Principate (1862), s-a prevăzut explicit că medicii primari de județe, ca și cei de plasă ori medicii șefi ai marilor orașe au obligația să viziteze periodic școlile publice și private și să raporteze asupra neregulilor găsite. Această obligație a fost codificată în legea sanitară din 1874[188], dar urmările au fost neconcludente. Totuși, atunci când inspecțiile medicale chiar aveau loc, rapoartele lor erau adesea pesimiste sau chiar negative[189], dând dreptul autorităților de a închide locațiile considerate cu totul improprii[190]. Chiar și școlile sătești primeau vizite ale medicilor de circumscripție, cel puțin în secolul al XX-lea[191]. Zelul unor medici putea intra în conflict direct cu prescripțiile oficiale, care vizau cuprinderea unui număr tot mai mare de copii în școli. Pe de o parte, doctorul dădea afară copiii care nu încăpeau în sălile supra-aglomerate, iar pe de altă parte, învățătorii și revizorii îi chemau înapoi, ca să reducă numărul neșcolarizaților[192]. Abia în perioada interbelică se va ajunge la noțiunea de „medic școlar inspector", care trebuia ajutat de medici școlari urbani și medici școlari rurali[193]. Dar punerea în practică a sistemului de supraveghere medicală propus a fost deficitară, din rațiuni financiare.

Societățile culturale sau filantropice care întrețineau instituții educative se adresau Ministerului pentru a obține confirmarea unor inspectori alocați special propriilor așezăminte. Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor din România a avut astfel de inspectoare,

[188] Dr. I. Felix, *Istoria igienei*, partea III-a, *Igiena școlară*, București, Institutul de arte grafice Carol Göbl, 1903, p. 136.

[189] În 1881, după ce a inspectat școlile din mai multe județe, medicul general A. Fotino a lăsat un tablou sumbru al edificiilor din epocă: încăperi mici, întunecoase, neaerisite, necurățate, aglomerate, unde copiii stau iarna în frig, iar vara nu au apă de băut; acolo unde existau clădiri mai adecvate (urbane), ele erau atribuite de regulă personalului școlar (drept locuință ori cancelarie). În afară de aceasta, „în unele județe, medicii de județ și de oraș nu se ocupă de igiena școlară" (*ibidem*, p. 29).

[190] Un astfel de document semnalează faptul că, la 1900, în Dorohoi funcționau ilegal 14 „belferii" evreiești. În urma inspectării lor, medicul orașului (D. Crivăț) apreciase că „foloseau localuri total neigienice, cu săli ce servesc în același timp ca odae de dormit, ca bucătărie și ca școală" (Vasile Adăscăliței, *Școala dorohoiană în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea. Cadru legislativ*, în „Acta Moldaviae Septentrionalis", tomul XIII, 2014, p. 296). Cu doar câțiva ani înainte, medicul Alexandru Boieriu a dispus „închiderea unor școli [evreiești] pentru igienizare"; era în deplin acord cu sesizările subcomisarului de poliție Ioan Dohotariu, care identificase 13 școli private, ce funcționau mai ales în case de rugăciuni și pe care el le considera ca fiind amplasate în spații necorespunzătoare (*ibidem*, p. 290). Astfel de acuzații erau probabil întemeiate, dar fiind foarte des folosite ca motivație pentru închiderea școlilor susținute cu eforturi mari de comunitățile evreiești, trezeau suspiciuni din partea celor incriminați.

[191] La școala primară din satul Scobinți care, la sfârșit de secol XIX, avea 50–60 de elevi și un învățător, veneau periodic medici responsabili, cum ar fi dr. Popovici până la 1907, apoi dr. Țațomir, iar din 1943 dr. Gh. Ungureanu de la Belcești; vezi Ion Muscalu, *op. cit*., p. 24.

[192] O astfel de situație descrie G. Dianu, care a fost 13 ani revizor școlar. În județul Râmnicu Sărat, doctorul Valerian Negrean aplica strict regulile sale igienă, scriind în condicile de inspecție ale mai multor școli să se dea afară o parte dintre elevii primiți, care nu aveau locuri în bănci, specificând faptul că sala de clasă nu putea oferi spațiul necesar fiecărui elev (cubajul de aer). Pe altă parte, revizorul sfătuia invers învățătorii, care erau derutați de prescripțiile opuse. În unele cazuri, doctorul a intervenit dând personal afară 40 din cei 80 de copii din clasă și trimițând un avertisment chiar revizorului. Soluția la care au ajuns, prin compromis, cei doi reprezentanți ai autorității, a fost ca o parte dintre copii să vină la școală dimineața, iar alta după-amiaza. Aceasta părea să fie soluția cea mai viabilă pe termen lung, căci scutea învățătorul și de suprapunerea mai multor clase în același interval de timp, mărea eficiența lucrului cu fiecare grup de elevi (mai ales cei din clasele începătoare) și permitea creșterea frecvenței. În plus, sătenii puteau beneficia și de aportul propriilor copii în gospodărie, timp de o jumătate de zi (G. Dianu, *Învățământul de jumătate de zi în școala rurală*, în *Lui Spiru Haret*…, p. 175–180). Timpul a înclinat, într-adevăr, spre învățământul de jumătate de zi, practicat și astăzi.

[193] Conform *Legii pentru învățământul primar al statului (școli de copii mici, școli primare, școli și cursuri de adulți, școlile și clasele speciale pentru copii debili și anormali educabili) și învățământul normal-primar*, București, Cartea Românească S.A., 1925, p. 285–287.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dintre membrele ori simpatizantele proprii, dar ulterior și Societatea de Ocrotire a Orfanilor (inițiată în toamna anului 1916) și-a angajat inspectoare pentru orfelinatele sale[194]. Oricum, ele erau o prezență redusă numeric în peisajul școlar al vremii, fiind numite pentru supervizarea școlilor de fete, al grădinițelor (despre care am amintit deja) sau al anumitor materii școlare – tot de orientare „feminină" –, cum ar fi lucrul manual sau chiar desenul. În perioada interbelică, vom întâlni femei și în calitatea de doctori-inspectori la școlile secundare de fete, cel puțin după recomandările legii din 1928[195]. Statutul lor era reglementat de către Ministerul Instrucțiunii, care prevedea examene speciale de atestare în această poziție. Ca tendință generală, „inspectorii serviciului medical școlar, care se constituia la mijlocul anilor '20, erau recrutați din mediul universitar, dintre medicii care aveau ca specializare igiena școlară și care publicaseră lucrări privind această temă"[196]. Până și organizațiile de „Mici Dorobanți" aveau inspectorii lor, numiți dintre cadrele militare[197].

Dar cine erau, în aceste decenii, cei care exercitau funcția de supraveghere a vieții școlare din România? Din polemicile lui Haret putem deduce că titularii se schimbau des, că nu erau neapărat bine ancorați în sistemul de învățământ – poate mai mult în viața politică – și că beneficiau, până la un punct, de unele avantaje ale funcției. Totodată, se remarcă și o tendință tot mai clară pentru recrutarea lor pe baza unor merite profesionale vizibile, cuantificabile. Nu îi putem recupera pe toți cei care au animat scena școlară, pe acest palier al intermedierii între cerințele guvernamentale și realitățile ce trebuiau aduse în direcția corectă, dar putem reconstitui câteva dintre reperele epocii; urmărind cum profilul celor care au personificat ideea autorității școlare se schimbă în timp, devine tot mai pregnant și dobândește un impact social extins.

Inspectori la sfârșit și început de veac

O mai bună definire a aparatului de control, atât prin reprezentativitatea indivizilor cooptați, cât și prin tendința de constituire a unui corp profesional distinct, coerent, stabil, este una dintre dimensiunile ignorate ale haretismului. Nu obișnuim să îl evocăm pe Spiru Haret pentru inspectorii săi, ci pentru legislația reformatoare ce i se atribuie sau pentru ethosul activităților extrașcolare. Contemporanii au sesizat însă că ministrul era deosebit de atent la oamenii pe care miza – de unde și acuzația că voia să își facă un partid politic al său.

Printre cele mai remarcabile figuri de inspectori școlari ale vremii merită amintit *Solomon Haliță* (1859–1926), transilvănean născut la Sângeorz-Băi; cu studii universitare la Graz, Viena și Praga, și-a început profesoratul la Năsăud, dar l-a continuat în

[194] Una dintre primele persoane angajate în acest post a fost fiica mai mare a Anei Greceanu (Ali), fostă profesoară și subdirectoare la Școala de Menaj din Iași (din 1912). Ea își pierduse catedra prin transformarea școlii în orfelinat (în toamna anului 1916). Apoi, după mai multe intervenții, care au ajuns cumva la Principesa Olga Sturdza, inițiatoarea și patroana societății, a obținut, în 1918, postul de inspectoare. Salariul era la limita decenței pentru acele vremuri de mari lipsuri materiale, contribuind decisiv la întreținerea mamei – 500 de lei pe lună și o diurnă de 10 lei pe zi. În schimb, profesoara călătorea mult (și singură) în Moldova, apoi în Basarabia și în Bucovina, în condiții deloc agreabile, care îi puneau în pericol sănătatea. Vezi Ana Greceanu, *Între două patrii. Însemnări 1911–1920*, traducere de Radu Greceanu, Eugenia Greceanu, Dumitru Roman, București, Editura Vremea, 2013, p. 111, 116, 122.

[195] *Legea învățământului secundar din 1928 precedată de expunere de motive*, București, Imprimeriile Statului, 1928, p. 50–52.

[196] Camelia Zavarache, *op. cit*., p. 191.

[197] Între anii 1906 și 1909, activitatea „Micilor Dorobanți" din amintitul sat ieșean Scobinți a fost „inspectată de un plutonier de la Pretura Tg. Frumos și un căpitan din Iași" (Ion Muscalu, *op. cit*., p. 242).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Regat, la Dorohoi, Bârlad, Galați și Iași. A fost „supranumit «buldogul lui Haret», activând ca inspector, inspector general, controlor, revizor și anchetator în domeniul învățământului”[198], dar fiind și prefect de Iași (1916–1919), apoi de Bistrița-Năsăud (1922–1926). Inspector general al învățământului a fost de mai multe ori, între anii 1896–1899, 1901–1904, 1907–1911, 1914–1919[199], dar indiferent de funcția ocupată a fost cunoscut drept mâna dreaptă a lui Spiru Haret, principalul său colaborator în elaborarea și aplicarea reformelor școlare, a viziunii sale despre școală în general. A fost un adevărat om-orchestră al timpului său; nu doar profesor, director sau întemeietor de școli, ci omul cu inițiativă care „a creat, organizat și condus bănci populare, case de economii școlare, cooperative sătești, cantine pentru copii, cercuri culturale, șezători sătești, cursuri pentru adulți, biblioteci populare, asociații didactice etc.”[200]. Din 1904 era profesor la catedra de filozofie și pedagogie a Seminarului (școala normală) „Veniamin Costache” din Iași. Toată viața a pledat pentru dezvoltarea instituțiilor de pregătire a dascălilor și, în vara anului 1917, din cauza crizelor multiple provocate de război, a avut prilejul să pună în aplicare o idee îndrăzneață, înființând școli preparatoare normale în satele pline de refugiați ale Moldovei.

Este interesant de remarcat cum s-a construit relația dintre cei doi importanți oameni ai școlii. Inițial, Haliță a fost primul care l-a cooptat pe Spiru Haret, drept colaborator la revista didactică „George Lazăr”, pe care a editat-o la Bârlad, între anii 1887 și 1889. La început, Haliță a avut o orientare politică mai conservatoare, de tentă junimistă. Astfel, a ajuns revizor școlar al județului Tutova, odată cu venirea la putere a guvernului conservator, care a funcționat de la 1 octombrie 1888 până la 15 martie 1891[201]. Între 1889 și 1891 a fost și membru în Consiliul General al Instrucțiunii, calitate care l-a adus în mijlocul dezbaterilor despre reformarea programelor școlare. Dar plasarea sa, de către Spiru Haret, în poziția de inspector general l-a pus efectiv în situația de a documenta și de a propune soluții de ansamblu pentru toate marile chestiuni care au definit ethosul haretist: de la reforma programelor, orarelor și a cărților școlare până la implementarea învățământului agricol, a diferitelor activități extrașcolare sau reamenajarea carierei didactice a învățătorilor și institutorilor.

Și iată cum s-au fixat în posteritate dovezile competenței sale:

> Procesele-verbale încheiate de el, ca inspector, erau scurte, clare și precise, știa să redea esențialul. În caietele lui, mici, de inspecție se găsesc însemnate crâmpeie din observațiile amintite mai sus. Cu priceperea lui da indicații amănunțite și revizorilor școlari de cum trebuie să facă inspecțiile, schițând anume ce și cum să controleze. A prezidat comisii, examene, cercuri culturale și nenumărate conferințe cu revizorii și inspectorii școlari[202].

Acesta este portretul inspectorului-model, cufundat într-un ocean de interacțiuni sociale dintre cele mai diverse; dar care nu își pierde niciodată „busola”, încrederea în propria sa capacitate de evaluare, exercitată mereu cu destulă precizie.

Din aceeași generație a făcut parte și *Constantin Meissner* (1854–1942), profesor, pedagog, activist social și om politic ieșean, care a fost un timp îndelungat inspector

---

[198] Vezi https://www.facebook.com/541960362810163/photos/solomon-hali%C5%A3%C4%831859-1926scurt%C4%83-biografie-17-aprilie-1859-s-a-n%C4%83scut-al-treilea-co/764302490575948/, accesat la 3 noiembrie 2020.

[199] *Solomon Haliță: om al epocii sale*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Alexandru Dărăban, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, p. 37.

[200] *Ibidem*, p. 10.

[201] *Ibidem*, p. 34.

[202] *Ibidem*, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

general al învățământului primar (aproximativ, în perioada 1881–1895)[203]; a ajuns și secretar general al Ministerului Instrucțiunii. Apropiat lui Titu Maiorescu, el a avut o influență directă asupra reorganizării învățământului primar și normal în anii 1890–1900. Foarte probabil, o parte din reputația sa se leagă și de activitatea soției, Elena Meissner (1867–1940), cunoscută profesoară și activistă feministă a vremii. Ambii soți făceau parte din diferite asociații de intervenție socială și culturală, iar în timpul Primului Război Mondial ea a depus un efort susținut în cadrul Crucii Roșii (a cărei vicepreședintă a și fost, la Iași), pentru care a primit decorația Ordinul „Regina Maria" clasa I[204]. Era una dintre fondatoarele Societății Naționale a Femeilor Ortodoxe din Iași și, în această calitate, a fost în mod cert angrenată în activitatea de supraveghere a așezămintelor sale școlare[205]; dar dintre funcțiile sale oficiale nu o cunoaștem decât pe aceea de directoare a Institutului Liceal de Fete[206].

Despre *Constantin Moisil* (1876–1926) știm că era inspector general al învățământului primar la 1907. Era și el transilvănean la origine (născut în Năsăud), absolvent al Facultății de Litere din București, apoi doctor în istorie. A fost profesor de istorie, dar a rămas în memoria epocii mai ales pentru meritele sale de numismat și director al Arhivelor Statului (1923–1938).

Un alt nume pe care îl remarcăm este cel al Dr. *Constantin Istrati* (1850–1919), chimist, medic și cunoscut colecționar de documente istorice. A fost „deputat, senator, primar al Capitalei, ministru la Lucrări publice, la Culte și Instrucțiune, precum și la Domenii, Industrie și Comerț"[207]. Calitatea de inspector al învățământului superior – pe care, după cum am văzut anterior, Spiru Haret a ironizat-o când a avut prilejul – a determinat Epitropia Așezămintelor Brâncovenești să îi propună, în 1894, funcția de supraveghetor al Școlii „Domnița Bălașa"[208]. În această calitate era autorizat „de a modifica și a aduce orice îmbunătățire ar găsi de cuviință în programul învățământului și de a raporta Epitropiei [despre aceasta]"[209]. Activitatea sa era distinctă de aceea a revizorilor, inspectorilor școlari desemnați sau a unor delegați speciali trimiși de Minister, ceea ce ilustrează situația atipică a școlilor private, care trebuiau să răspundă unor multiple exigențe. Tot din această perioadă datează o probă memorabilă a intransigenței sale:

> [...] la 1894 fiind inspector general, profesoarele fiicei sale mai mici, deși aceasta nu prea învăța bine, au căutat să o treacă premiantă, fiindcă era fiica inspectorului general doară. Doctorul Istrati, însă, a crezut că e mai bine să o ție repetentă[210].

Constantin Dimitrescu-Iași (1849–1923), cunoscut profesor universitar de filozofie și pedagogie, a fost numit inspector general al învățământului secundar și superior în

[203] *Anuarul Bucurescilor pe anul 1895…*, p. 101.

[204] Ioan Cristescu (ed.), *Eroinele României Mari. Destine din linia întâi*, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2018, p. 136.

[205] Astfel, în 1914, prezenta SNOFR o dare de seamă asupra activității Institutului de domnișoare și a grădiniței recent înființate la Spitalul „Sf. Spiridon" din Iași (*ibidem*, p. 135).

[206] *Ibidem*, p. 134.

[207] Constantin Dobrescu, Carmen Băjenaru, *Dr. Constantin Istrati*, în „Revista română", nr. 3 (77)/ 2014, p. 10, publicat pe http://astra.iasi.roedu.net/pdf/nr77p9-11.pdf, accesat la 6 noiembrie 2020.

[208] *Așezămintele brâncovenești…*, p. 249. A fost mai mulți ani medicul chimist al Așezămintelor, însărcinat și cu supravegherea igienei; iar în 1900 a preluat administrarea acestei instituții, aflată într-un grav dezechilibru financiar, dar pe care a redresat-o cu succes (Gabriel Dichter, *Doctorul C. I. Istrati intim*, Tipografia Carol Göbl, 1908, p. 82, 84).

[209] *Așezămintele brâncovenești…*, p. 249.

[210] Gabriel Dichter, *op. cit.*, p. 92.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1877[211], apoi membru în Consiliul Permanent al Instrucțiunii, contribuind la elaborarea și aplicare legilor lui Haret. S-a remarcat cu prilejul asistenței la examenele școlilor secundare din 1879[212] și 1880[213]. Toate observațiile adunate atunci l-au ajutat decisiv în formularea unor principii de durată pentru ceea ce s-a numit ulterior *campania* sa *pedagogică*[214]: un efort de îmbunătățire continuă și profundă a școlii românești, urmărit cu perseverență ani și ani în șir. Între rezultatele concrete ale acestei campanii se numără participarea la elaborare legislației haretiene (a fost raportor al legii pentru învățământul secundar din 1898[215]) și la organizarea Seminarului Pedagogic Universitar[216] din București, unde a fost director, între anii 1885 și 1919.

Gheorghe Adamescu (1869–1942) a fost un cunoscut profesor și istoric literar. După absolvirea Facultății de Litere din București și a studiilor de specialitate din Franța, a predat în școli secundare (la Liceul „Sf. Sava" din București, mai cu seamă) și a fost autorul mai multor lucrări de specialitate sau de uz școlar. A fost inspector general în învățământul primar și normal (1902); secretar general în Ministerul de Instrucție Publică (1911); secretar de redacție al revistei „Albina" (1897–1916)[217] ș.a. Îl găsim ca inspector general al învățământului primar și la 1910[218], dar și în 1914[219]. A fost unul dintre colaboratorii de marcă ai lui Spiru Haret, căruia i-a și redactat biografia[220]. Prin activitatea sa la minister a contribuit din plin la mai buna definire a haretismului în toate aspectele sale, fiind deosebit de util școlii și societății care au rezultat în urma Primului Război Mondial și a Marii Uniri.

Anton Lupu Antonescu (1859–1937), profesor de limba română, a fost, la vremea sa, un reprezentat prin excelență al funcției de inspector[221]. „Introdus în administrația școlară de Spiru Haret, socotit o bucată de vreme printre cei mai apropiați colaboratori"[222], a îndeplinit și alte sarcini sau funcții administrative: primul director al Casei de credit a corpului didactic, secretar general al ministerului ș.a.[223]. A fost autor de cărți

---

[211] C. Dimitrescu-Iași, *Texte despre educație și învățământ*, studiu introductiv, texte alese, note și comentarii de Ioan N. Vlad, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1969, p. VII.

[212] Tocmai devenise profesor universitar la Iași. În acel an a fost delegat, împreună cu Petru Poni (viitorul ministru al Instrucțiunii), să îndeplinească această misiune, iar raportul publicat cu acest prilej este deosebit de cuprinzător; vezi *Raport de inspecție*, în *C. Dimitrescu-Iași. Omul și opera. Volum omagial*, București, Atelierele Grafice Socec, 1934, p. 333–341.

[213] De această dată, a fost însoțit în misiunea sa de *Ioan Mire Melik* (1840–1889)**,** cunoscut junimist, profesor de matematică la Universitatea din Iași (din 1865), autor de cărți școlare, membru în Consiliul General al Instrucțiunii, în timpul ministeriatului lui Titu Maiorescu (1874) și, la rândul său, inspector general între anii 1888 și 1889; vezi *Anuarul Bucurescilor pe 1888–1889*, p. 51.

[214] Elisa Saroși-Iosif, *Amintiri de familie*, în *C. Dimitrescu-Iași. Omul și opera…*, p. 34.

[215] Vezi amplul raport de prezentare a legii și discursul ținut cu acest prilej în Parlament, în C. Dimitrescu-Iași, *op. cit*., p. 42–78 (preluare din „Revista pedagogică", seria III, anul I, nr. 10–11 și 12/1898, p. 374–412).

[216] Atunci când s-a pus problema desființării acestui Seminar, în 1913, directorul a redactat un protest bine argumentat, evaluând convingător modul de predare în școlile secundare din România; vezi C. Dimitrescu-Iași, *Memoriu prezentat dlui Ministru al Instrucțiunii*, București, „Universala", Institut de Arte Grafice, 1913.

[217] Aurel Sasu, *Dicționar biografic al literaturii române*, Pitești/București, Editura Paralela 45, 2006, p. 10.

[218] *Anuarul ilustrat al Capitalei pe anul 1910*, p. 44.

[219] N. Adăniloaie, *Istoria învățământului primar*…, p. 302.

[220] Vezi *Biografia lui Spiru Haret*, în *Operele lui Spiru C. Haret…*, vol. I, p. 49–93, precum și volumul *Viața și activitatea lui Spiru C. Haret*, București, 1936.

[221] Îl găsim menționat în *Anuarul Bucurescilor pe 1888–1889*, p. 51, ca inspector al județului Ilfov. În *Anuarul ilustrat al Capitalei pe anul 1910* apare ca inspector general al învățământului secundar (p. 45).

[222] Constantin Kirițescu, *Făclii stinse… Portrete de dascăl*, București, Editura Cartea Românească, 1938, p. 47. Autorul aprecia că nu s-a menținut, însă, în această categorie, probabil și din cauza lipsei de abilități politice, căci era o fire mai rebelă, nedispusă la compromisurile și maleabilitățile cerute unui om „de partid".

[223] *Ibidem*, p. 46.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

școlare, dar a avut și intervenții în presă[224]. O caracterizare mai amplă a personajului aduce în lumină calități, dar și excentricități:

> […] adevărata lui vocație […] a fost aceea de inspector […], calitățile lui native de psiholog, de observator, unite cu cunoașterea materiei și o îndelungată experiență a oamenilor și a lucrurilor; se potrivea de minune cu firea lui boemă, de cavaler rătăcitor, purtând în peregrinările lui imaginea Statului pe care-l reprezenta cu autoritate, risipind de câte ori era nevoie sfatul înțelept ca și gluma, scoase dintr-o experiență bogată a vieții și o cunoaștere a școalei, neegalată de nimeni[225].

Iar elogiul nu a lipsit:

> […] în marea sală a consiliului inspectorilor general din Ministerul educațiunii naționale, colegii lui mai tineri nu i-au așteptat moartea, ca să-i atârne portretul pe perete. Ci au făcut-o din viață, după ce el i-a părăsit ca să treacă la pensie[226].

Și *Ion Găvănescu(l)* (1859–1949), pedagog, cunoscut profesor universitar și chiar decan al Facultății de Litere și Filozofie la Universitatea din Iași, director al seminarului pedagogic al universității (1899–1932), a fost un inspector remarcabil (pentru învățământul secundar)[227]. A fost implicat în dispute asupra manualelor de istorie, polemizând cu N. Iorga și I. Bogdan în anii 1903–1911[228].

Doamnele inspectoare

La 1892–1894, inspectoarea generală a școlilor de fete era *Henrietta (Henriette) Sihleanu*[229], soția profesorului și publicistului *Ștefan Sihleanu* (1857–1923), care a fost, și el, pentru o vreme, inspector[230]. Henrietta era nepoata Elenei Myller-Verghi (cunoscută pentru salonul său literar) și mătușa Cellei Delavrancea. În anii 1880, o găsim ca directoare a școlii secundare de fete din București, din strada Italiană nr. 16[231]. Dar în afară de această funcție, se remarca printr-o intensă participare la viața social-culturală a vremii[232], urmând un model de conduită specific epocii[233].

---

[224] La un moment dat, autorul a reunit o sumă de articole semnificative sub titlul *Chestiuni de învățământ (simple note)*, București, Editura Librăriei H. Steinberg, 1896.

[225] Constantin Kirițescu, *op. cit.*, p. 46.

[226] *Ibidem*, p. 52.

[227] Este nominalizat pentru această funcție în *Anuarul Bucurescilor pe anul 1892–1893*, p. 66 și *Anuarul Bucurescilor pe anul 1894* (ediția XI, București, Editura Lito-Tipografiei Carol Göbl, 1894), p. 64.

[228] Gelu Iutiș, *Ion Găvănescul, profesor universitar, legionar, deținut politic*, în „Ziarul de Iași", din 01.06.2017, publicat pe https://www.ziaruldeiasi.ro/stiri/ion-gavanescul-profesor-universitar-legionar-detinut-politic--161343.html, accesat la 23 martie 2021.

[229] *Anuarul Bucurescilor pe anul 1892–1893*, p. 66; *Anuarul Bucurescilor pe anul 1894*, p. 64. Era încadrată la categoria învățământului secundar.

[230] Inspector general al învățământului secundar și superior la 1910 (*Anuarul Bucurescilor pe anul 1910*, p. 45). Dar a mai ocupat și alte funcții. La 1896–1897 era secretar general, în conflict cu ministrul Instrucțiunii P. Poni sau colaborând cu N. Leon, inspectorul general al învățământului secundar. La 1901 era director al Teatrului Național din București ș.a.

[231] Conform *Anuarului României pe 1885*, citat în Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. III, *1885–1888*, ed. a II-a revăzută, îngrijită și cu note de Tiberiu Avramescu, București, Editura Humanitas, 2014, p. 304. Dar informația nu se confirmă în *Anuarul Bucurescilor* din același an. Întâmplător, este însă anul în care pictorul G. Demetrescu-Mirea îi face portretul dnei Sihleanu, tablou comentat și de Barbu Delavrancea în „Revista nouă" (vezi George Dragomirescu, Ion Frunzetti, G. Demetrescu Mirea, București, Imprimeria Națională, 1940, p. 23, 30); ceea ce confirmă, o dată în plus, notorietatea de care se bucura în epocă.

[232] De exemplu, la 1895, expunea, pentru tombola din București, un transport de donițe și ciubere ale moților din Apuseni, conform unei notițe publicate în „Familia", Oradea, anul XXXI, nr. 16, din 16/28 aprilie 1895, p. 192. Era o cunoscută militantă, implicată, alături de alte doamne din capitală, în susținerea Ligii pentru Unitatea Culturală.

[233] Soții Sihleanu s-au cunoscut pe când ea era elevă, iar el preda la pensionul de fete întemeiat de Elena Miller-Verghy în București, la 1870 (vezi Ștefan Ion Ghilimescu, *Memorie și literatură*, în *VR*, nr. 9/2018,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În 1895 este menționată ca inspectoare a școlilor de fete „dna *Zoe Arion*”[234], despre care știm puține lucruri[235], iar la aproape un deceniu distanță (1904, 1906)[236], o găsim în această funcție pe *Elena Th. Cancicov* (1872–1917) – sora mai mare a lui Mircea Cancicov –, care absolvise, în 1897, Facultatea de științe de la Universitatea din Iași. La debutul mandatului său – început, se pare, în 1898[237] –, ea s-a ocupat în mod special de organizarea grădinițelor, care fuseseră recent reglementate legal, în 1896. Pentru activitatea meritorie a fost decorată, în 1902, cu „Răsplata muncii [pentru învățământul primar]”, clasa a II[238]. Din 1906 (probabil ultimul său an ca inspectoare) a predat în Craiova, iar din 1910 la București[239].

Expansiunea grădinițelor a dus și la crearea unui corp de control specializat. Societățile de binefacere aveau, după cum am amintit deja, propriile lor forme de supraveghere, în afara celor instituite de Minister. Astfel, în Iași, cele trei grădinițe patronate de SNOFR, care existau la 1914, „erau vizitate săptămânal de doamnele Elisa Mavrocordat, Aspasia Rășcanu, Aneta Socor și Callypso Botez”[240]. Și orfelinatele care s-au înființat în urma participării României la Primul Război Mondial erau atent verificate, fiind „vizitate zilnic de comitetele doamnelor ortodoxe însoțite de preoți”[241]. *Elena Odobescu* a fost propusă de Mitropolia Moldovei ca inspectoare a școlilor (Societății) ortodoxe și va fi deosebit de activă în acest rol, în anii 1920–1930[242]. Nu era o funcție decorativă. Observațiile sale erau atente deopotrivă la detaliile de administrare curentă și la viziunea de perspectivă[243].

---

publicat pe https://www.viataromaneasca.eu/revista/2018/09/memorie-si-literatura/, accesat la 27 noiembrie 2020). Și alte perechi binecunoscute ale vremii se formaseră așa. Henrietta provenea din bogata familie Alexandru și Lucreția Lupașcu (unde au fost cinci fiice); a murit în 1910 (vezi Mihai Sorin Rădulescu, *Aperçu de la généalogie de la famille Malaxa*, în *ArchM*, VI/2014, p. 72). Ștefan Sihleanu a fost licențiat în științe naturale și drept (cu doctorat luat în Italia), dar pasionat de literatură și de viața artistică, în general. A fost profesor de zoologie la Universitatea din București, membru al Parlamentului, director general al Teatrelor, director la Ministerul Finanțelor etc. (conform http://galeriaportretelor.ro/item/stefan-sihleanu/, accesat la 27 noiembrie 2020, care citează G. D. Nicolescu, *Parlamentul român, 1866–1901. Biografii și portrete*, București, Editura Socec, 1903).

[234] *Almanachul (Calendar) Școalei pe anul 1895*, de Const. Stef. Bilciurescu, anul III, Bucuresci, Tipolitografia Ed. Wiegand, C. C. Săvoiu, 1895, p. 565.

[235] Era fiica generalului Eracl(i)e Arion, având cam 30 de ani în momentul în care ocupa funcția de inspectoare; vezi https://search.alexanderstreet.com/preview/work/bibliographic_entity%7Cbibliographic_details%7C3809397, accesat la 4 mai 2021.

[236] *Anuarul Bucurescilor pe anul 1904*, p. 113; *Anuarul Bucurescilor pe anul 1906*, p. 114, 115.

[237] Elena Ungureanu, *Elena Cancicov, o eroină a orașului Bacău din Primul Război Mondial*, în „Carpica. Revista Muzeului de Istorie Bacău”, XXXII, 2003, p. 153.

[238] *Ibidem.*

[239] *Ibidem.* În București a prins-o războiul din 1916, când s-a înrolat ca soră medicală voluntară, în spitalul condus de Clotilda, soția generalului Averescu. S-a retras în Moldova, cu respectivul spital, dar era deja bolnavă. A decedat la Iași, în ianuarie 1917, de tifos.

[240] Elvira-Ecaterina Ivănescu, Margarita Vlad, *Societatea Ortodoxă a Femeilor Române–Iași (1910–2010)*, Iași, Editura PIM, 2010, p. 30.

[241] „Cele 9 orfelinate ale Iașului erau: Mavrocordat, Triaj, Regina Maria, Regele Ferdinand, Vila Greierul, Miroslava, Evreesc, Ungheni, Fabrica de scaune” (*ibidem*, p. 125).

[242] Anemari Monica Negru, *Un model de educație privată: școlile Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române*, în Cătălina Mihalache, Nicoleta Roman (ed.), *op. cit.*, p. 230.

[243] „Într-unul din rapoartele sale relativ la inspecția filialelor SNOFR din Craiova și din Turnu Severin […] a cerut […] înființarea cursurilor libere după programul francez [la institutul de fete al Societății din Craiova], locuri virane pentru grădinițe de la Primărie, continuarea cu școala de adulți, premii pentru scrierile copiilor talentați. De asemenea, în raportul din 21 octombrie 1920, Elena Odobescu menționa că a găsit cea mai desăvârșită ordine și curățenie, mâncare bună, corpul didactic format din profesori buni, de la școlile statului. […] Inspectoarea a apreciat Școala de copii nr. 1, dar a criticat activitatea d-rei Nicolescu, conducătoarea Grădiniței de copii nr. 2” (*ibidem*, p. 231).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În 1911, au fost numite, de către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, drept inspectoare ale grădinițelor de copii, membre reprezentative ale SONFR: Zoe Dr. Romniceanu, Zoe Rosetti Bălănescu, Zetta Manu, Elisa Greceanu, Esmeralda General Manu, Maria Timuș. În plus, SONFR a primit dreptul de supraveghere și de control asupra tuturor grădinițelor din București (erau nouă în total, dintre care patru ale societății)[244], statul recunoscând astfel competența și dedicarea acestor „parteneri civili" ai educației.

Despre *Ana Conta Kernbach* (1865–1921) știm că în 1910 era inspectoare a școlilor secundare de fete[245], iar în decembrie 1913 „e[ra] numită ca inspectoare" generală a tuturor școlilor de fete[246]. Absolventă de Litere la Iași, dar și de filozofie la Paris, foarte apreciată ca pedagogă, profesoară, directoare, dar și ca poetă sau publicistă – foarte activă în „Convorbiri literare", între altele – sora filosofului Vasile Conta și soția poetului George Kernbach (Gheorghe din Moldova), a fost și prima femeie membră în Consiliul General al Instrucțiunii[247]. Bucurându-se de o deosebită încredere din partea autorităților, Ministerul a trimis-o să se documenteze atât asupra învățământului francez, cât a celui german, publicând despre ambele numeroase studii[248]. În 1907–1908 a participat la modificarea programelor de școli secundare, atât a celor de băieți, cât și a celor de fete[249]. Pentru meritele sale ca inspectoare, a fost decorată cu „Răsplata muncii [pentru învățământul secundar]" clasa I[250]. A fost și o militantă de marcă pentru drepturile femeilor, pledând pentru emanciparea lor; în 1918 a făcut parte dintre membrele fondatoare ale *Asociației pentru emanciparea civilă și politică a femeilor române (înființată la Iași)*[251].

Foarte respectata *Elena Mârzescu* (1848–1913)[252], soția omului politic liberal Gheorghe Gh. Mârzescu (care a fost primar al Iașului între 1914 și 1916, apoi titular al mai multor ministere în deceniul următor), a fost o respectată inspectoare a școlilor profesionale de fete. Foarte activă social (a fost și președintă a „Reuniunii Femeilor Române" din Iași)[253], foarte apreciată ca pedagogă și directoare, a dat numele școlii profesionale de fete pe care asociația o patrona în oraș[254].

---

[244] *Ibidem*, p. 211–212.

[245] *Anuarul ilustrat al Capitalei pe anul 1910*, p. 45.

[246] Conform *Școala normală de învățătoare „Mihail Sturdza" din Iași, 1834–1935*, Iași, Presa Bună, 1935, p. 156.

[247] George Marcu, Rodica Ilinca, *Enciclopedia personalităților feminine din România*, București, Editura Meronia, 2012, p. 105.

[248] *Ibidem.*

[249] Elena C. Sporea, *Viața și operele Anei Conta-Kernbach*, în „Revista Generală a Învățământului", anul XII, nr. 9, octombrie 1924, p. 602.

[250] Primise și decorația corespunzătoare învățământului primar (*ibidem*).

[251] Traian Cicoare, *Oameni, locuri și comori spirituale din Ținutul Neamțului*, Piatra Neamț, Editura Acțiunea, 2012, p. 67–68, citat de prof. Emanuel Bălan, în *Personalități ale Ținutului Neamț (XXXIV). Ana Conta-Kernbach, figură a luptei pentru emanciparea femeii*, publicat la 5 iunie 2019, la adresa de internet https://www.neamt24.ro/personalitati-ale-tinutului-neamt-xxxiv-ana-conta-kernbach-figura-a-luptei-pentru-emanciparea-femeii/, accesat la 10 noiembrie 2020.

[252] *Anuarul ilustrat al Capitalei pe anul 1910*, p. 45.

[253] A condus „Reuniunea" și școala timp de aproape patru decenii, fiind aleasă în calitate de președintă la 1874 (vezi http://cautare-is.arhivelenationale.ro/cautare-is/detail.aspx?ID=48421, accesat la 20 noiembrie 2020).

[254] Școala a funcționat între anii 1869 și 1949, fiind prima de acest gen din România și devenind curând o instituție de referință pe plan local, dar și național. La început, supravegherea școlii a fost încredințată doamnelor din comitetul Reuniunii, care „cel puțin o dată pe săptămână erau datoare a vizita și inspecta școala" (*ibidem*). Odată cu directoratul dnei Mârzescu, școala a fost reorganizată și instalată într-un local propriu, generos, ceea ce a folosit atât instituției, cât și bunului renume al conducătoarei sale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Revizori-model ai ministrului exemplar

Personajele pe care le-am amintit anterior au ocupat funcții de prim rang, de anvergură națională, înclinând mai mult spre elaborarea decât spre aplicarea politicilor școlare. Abia la nivelul local, al inspectorilor sau revizorilor de județ, găsim o reprezentare mai adecvată a sarcinilor de control ca punere în practică și ajustare „din mers" a politicii la realitățile din teritoriu.

Dintre cei care au exercitat exemplar o astfel de funcție, dovedind o adevărată vocație, îl amintim pe *Ion Bănescu* (1851–1909)[255], activ timp de peste două decenii în sudul Basarabiei și în Dobrogea (îl găsim menționat în documente cel puțin pentru anii 1874–1892), fiind și decorat pentru meritele sale[256]. El s-a remarcat prin măsuri energice – chiar autoritare – de susținere a școlilor de stat, de valorificare a resursei umane calificate și de românizare a regiunilor populate cu minorități etnice compacte. În spiritul epocii, a urmărit promovarea interesului național în Dobrogea, în general, și în Constanța în mod special, unde a contribuit la expansiunea „cartierului românesc", schimbând practic compoziția etnică a orașului[257].

Încă din martie 1876, găsim o intervenție a sa la minister, prin care insista ca statul să preia întreținerea a zece școli din Cahul și cinci din Bolgrad, „care până atunci fuseseră salarizate de comune și aveau învățători conștiincioși"[258]. Ministrul Titu Maiorescu și Consiliul permanent al învățământului s-au lăsat convinși. Îl regăsim în 1891–1892, făcând același tip de demers pentru locuitorii români sau nu din Dobrogea, care se angajau să țină singuri școala, doar să primească aprobare și un învățător calificat (normalist). Uneori, sătenii promiteau să plătească și dascălul (cu „80 de lei pe lună"), alteori cereau salariul de la stat; dar, când erau în joc interesele superioare ale țării, merita: „[...] e îmbucurător lucru când însuși [!] străinii caută cultura noastră… și e o onoare pentru statul nostru că populațiunea eteroglotă din această provincie se grăbește a cere singură școală românească"[259]. De altfel, imediat după intrarea Dobrogei în componența regatului român, revizorul demarase o adevărată campanie de înființare a școlilor românești de stat: „[...] cu sprijinul administrației românești, a Ministerului Instrucțiunii și a învățătorilor refugiați din Basarabia […], până la sfârșitul anului 1879 s-au deschis în județul Constanța 27 de școli primare și în județul Tulcea 19 școli"[260].

Revizorul nu era atent doar la expansiunea cantitativă și nu se sfia să denunțe insuficiențele constitutive ale sistemului. Într-un raport din decembrie 1892, nota:

---

[255] Absolvent al Academiei Mihăilene din Iași, a făcut studii superioare de drept și istorie la Berlin. A avut inițiativa fondării Muzeului de istorie națională și arheologie în 1878, a fost și primar al orașului Constanța (1905–1907), unde a avut diferite inițiative edilitare. A înființat Școala Normală de învățători din localitate, pe care a și condus-o (1893–1896). Vezi Sânziana Ionescu, *Primarul vizionar al Constanței. Ion Bănescu, moldoveanul care a modernizat orașul de pe malul mării*, în „Adevărul", 15 februarie 2013, publicat on-line la adresa https://adevarul.ro/locale/constanta/primarul-vizionar-constantei-ion-banescu-moldoveanul-modernizat-orasul-malul-marii-1_511e510500f5182b85655f79/index.html, accesat la 27 martie 2021.

[256] Cu „Medalia muncii pentru învățământ", clasa I, în 1906 (vezi http://bjconstanta.ro/wp-content/uploads/personalitati_dobrogene/ion_banescu.htm, accesat la 1 aprilie 2021).

[257] Este un punct de vedere mai puțin encomiastic asupra fostului primar, care s-a dovedit, se pare, chiar aspru în intervențiile sale, inclusiv în calitate de revizor școlar; vezi articolul lui Aurel Băjenaru, *Ion Bănescu – adevărul*, publicat la 12 martie 2021, pe https://techirghiol.com/ion-banescu-adevarul, accesat la 1 aprilie 2021.

[258] N. Adăniloaie, *Istoria învățământului primar*…, p. 141.

[259] *Ibidem*, p. 184. Despre politica de românizare a noilor provincii cu ajutorul școlilor, ba chiar și al grădinițelor, vezi și Cătălina Mihalache, *Copilărie, familie, școală: politici educaționale și receptări sociale,* Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2016, p. 92–99.

[260] N. Adăniloaie, *Istoria învățământului primar*…, p. 190. Faptul că erau înființate nu însemna că și funcționau regulat, eficient sau că rămâneau viabile pe termen lung. La început de secol XX încă se considera că sunt insuficiente școli de stat, românești, în Dobrogea (Cătălina Mihalache, *Copilărie, familie, școală*…, p. 92).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> [...] una din cauzele principale care împiedică mersul regulat al învățământului rural este însăși organizarea școlii cu un singur învățător pentru cinci clase… Educatorul cel mai iscusit nu va putea conduce cu spor o școală având [simultan] cinci clase și având un program ca cel actual. În lunga mea experiență de revizor școlar nu mi s-a întâmplat să văd un singur învățător care, având o populațiune școlară constantă… să fi trecut materiile de studiu calitativ și cantitativ proporțional cu timpul parcurs[261].

El căuta soluții de reprogramare a orelor, astfel încât un învățător să lucreze doar cu 2–3 clase din cele cinci. Din aceste observații, înțelegem mai bine nevoia schimbării orarului școlar, de care Spiru Haret s-a ocupat în mod repetat[262]. Bănescu s-a implicat și în campania de promovare a lucrului manual în școlile primare. Argumentându-și inițiativele la Minister, susținea că, pentru copiii sătenilor, lucrul manual era folositor deopotrivă ca o formă de destindere, dar și de învățare timpurie a unor abilități necesare în felurite meserii. La cererea sa, consiliul județean din Tulcea a creat, în iunie 1890, un post de maestru ambulant de lucru manual, în care a fost angajat N. Corcheș, „anume adus din Transilvania”[263]. Pentru județul Constanța, care nu avea un astfel de maestru, a

[261] *Ibidem*, p. 193.

[262] O primă schimbare s-a operat în 1893, dar nu a fost suficientă. Fiecare școală primară rurală avea orarul ei, „ceea ce aducea un mare neajuns atât învățământului, cât și controlului ce trebuia să exercite Ministerul asupra școalelor prin revizorii și inspectorii școlari” (Ana Manoil, *Orarul de vară în școala primară urbană*, în *Lui Spiru Haret...*, p. 182). Oricum, la sate, programul școlii se schimba în funcție de sezonul muncilor agricole. Dar și la oraș erau necesare schimbări. Până la 1900, orele se desfășurau între 8–11 sau 9–12 și 14–16. În congresul corpului didactic primar din acel an s-a cerut ca, în perioada 1 aprilie – 15 iunie, orele să rămână doar între 8 și 12, ceea ce s-a și aplicat din vara următoare. Circulara către revizorii școlari, publicată în „Buletinul Oficial al Instrucțiunii” din 1 mai 1901, cerea popularizarea acestei măsuri, care urma să intre în practică, cumva experimental, în cursul noului an școlar. Motivația era de domeniul evidenței: „pentru a nu se ține copiii în clase în orele cele mai călduroase ale zilei”; se îngăduiau adaptări la situațiile concrete. Se dorea chiar restrângerea numărului de ore pentru clasele I-a și a II-a. Încercările de implementare au durat mai mulți ani, existând tendința clară de conservare a vechii structuri, pe motiv că ținerea copiilor în școală mai multe ore îi supunea la oboseală și foame. S-a ajuns la formula 7,30–12,30. După o perioadă de experimentare, ministrul a dat abia în 1909 decizia introducerii acestei formule, conform orarelor alcătuite de inspectorii generali ai învățământului primar și normal-primar (Ana Manoil, *Orarul de vară în școala primară urbană*, în *Lui Spiru Haret...*, p. 182–185). Dar miza cea mai mare a programului școlar era simultaneitatea claselor încredințate învățătorilor din sate. Localurile școlare nu puteau găzdui, de obicei, decât 40–50 de copii; nu încăpeau nici toți cei care voiau să vină, nici vorbă de aceia care ar fi trebuit să o facă. Astfel, rămâneau neșcolarizați aproape 60% dintre copiii sătenilor. În cursul anului școlar 1902–1903 s-a găsit soluția împărțirii elevilor în două serii: o parte trebuiau să vină doar dimineața (diviziile a II-a și a III-a), iar o parte doar în orele de după-amiază (divizia I). Astfel se putea practic dubla numărul de școlari. Simultan s-au desființat acele posturi de al doilea învățător din satele cu populație școlară redusă, redistribuindu-se acolo unde era nevoie să se înființeze școli noi. Inspectorii au făcut noi orare, prin care nu se depășeau trei ore și jumătate de lecții dimineața, fără a se sacrifica niciuna dintre cele prevăzute de programă. Cel mai mare câștig era faptul că „la diviziunea I (clasa I), care vine după-amiaza, toate lecțiunile sunt directe”, adică învățătorul lucrează doar cu ei, ceea ce conta mult pentru învățarea efectivă a primelor noțiuni școlare. Urmările au fost imediate, de la un an la altul. Astfel, în anul școlar 1902–1903, populația școlară a crescut cu aproape 27%, promovabilitatea elevilor de la o clasă la alta cu aproape 17%, iar numărul absolvenților cu aproape 20%. Numărul de școli a crescut cu 67 fără nicio modificare bugetară, doar prin simpla mutare a învățătorilor „excedentari” și prin aplicarea noului orar. În unele județe, frecventarea elevilor a crescut și cu 50%. Dar chestiunea nu s-a tranșat în vreun fel. În 1905, făcându-se modificări ale programei și ale numărului de ore atribuit fiecărei materii, s-au operat noi modificări la orare. S-au făcut nu mai puțin de 20 de tipuri de orare, dintre care 12 rurale și 8 urbane; cele rurale ofereau 7 variante pentru învățarea pe timpul unei jumătăți de zile (G. Stoinescu, *Orariile școalelor primare*, în *Lui Spiru Haret...*, p. 187–191). Toate aceste laborioase amenajări ale timpului și spațiului școlar explică mai bine expansiunea școlară datorată ministrului Haret, tradusă și într-o reducere semnificativă a numărului de analfabeți, care era o marcă deloc agreabilă a României de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

[263] N. Adăniloaie, *Istoria învățământului primar*…, p. 221.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

propus ca în locul obișnuitelor conferințe ale învățătorilor să se țină un curs intensiv susținut de același Corcheș, dublat de prelegeri ale revizorului pe teme de limbă română, aritmetică, istorie și geografie[264].

Un alt nume respectat în epocă – dar care nu a ajuns la înalte demnități de stat – a fost cel al lui *Serafim Ionescu* (1858/1859–1930), revizor școlar al județului Suceava**,** cunoscut autor de manuale pentru predarea istoriei în școala primară. Publicate în 1892 și 1894, cele două lucrări ale sale, care răspundeau schimbării de programă, au avut șapte ediții[265]. Au fost elogiate, dar – ca întotdeauna când este vorba de manuale – nu au lipsit și vocile critice[266]. A considerat necesar să își însoțească manualele de un ghid special, care dezvolta și detalia concepția sa despre rolul educației istorice în școala primară: *Povățuitorul învățătorului în predarea istoriei române* (Tipografia și Librăria M. Saidman, Fălticeni, 1892). Tot el a publicat și un *Dicționar geografic al județului Suceava* (1898)[267]. A fost și autor de piese moralizatoare pentru teatrul școlar și sătesc, ca și inspectorul *Theodor Dimitrie Speranția* (1856–1929) **–** născut Nădejde, văr al fraților Ion și Gheorghe, cunoscuți pentru orientarea lor socialistă – la fel de preocupat de răspândirea genului respectiv[268].

Teatrul sătesc a avut un ecou neașteptat în epocă, cel puțin în unele regiuni – după cum remarca un revizor școlar din Vâlcea, în 1902[269]. Era un divertisment apreciat de public, dar autoritățile îl vedeau doar ca pe un alt mijloc de educare a adulților, încredințându-i misiuni civilizatoare și patriotice. Atent la fragilitatea publicului-țintă, Serafim Ionescu solicita o reglementare mai atentă a fenomenului, ca să nu devieze de la scopul său de bază, „instructiv-educativ”[270].

Theodor Speranția era, la rândul său, vigilent în privința ofertelor educative adresate sătenilor; i s-a cerut să întocmească un raport asupra funcționării cercurilor culturale și, în urma acestuia, ministrul de atunci al Instrucțiunii, dr. C. Istrati, a emis un act de reglementare, care le făcea și obligatorii (în februarie 1900). Reglementările nu împiedicau publicul să se lase fermecat de spectacolul în sine. După mărturiile vremii, sătenii

---

[264] *Ibidem*. Dar ministerul nu a aprobat pentru anul respectiv, ci abia în 1892, în timpul ministrului Take Ionescu (*ibidem*, p. 222).

[265] Gh. Iutiș, *Din istoria literaturii didactice românești. Manualele de istorie națională (secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 275.

[266] C. Banu (*Istoria în clasele primare. Manualul dlui Serafim Ionescu*, 1894) îl acuza că a plagiat, de fapt, istoria lui Grigore Tocilescu. Nu cruța nici stilul, nici tentativele eșuate de originalitate; vezi Gh. Iutiș, *op. cit.*, p. 276–281. Ca de obicei, noțiunea de plagiat este o chestiune foarte discutabilă în cazul alcătuirii unui manual; fiecare autor urmează – uneori declarat – un fir deja consacrat al povestirii care, de obicei, nu îi aparține. De observat că atacul final și foarte personalizat al criticului îi punea sub semnul derizoriului nu doar veleitățile scriitoricești, ci și pe acelea de inspector, recomandându-i să rămână ceea ce era, un modest învățător rural, preocupat de lucru manual, nu un improvizat revizor școlar sau un problematic autor de cărți școlare (*ibidem*, p. 281).

[267] Maria Holban, Florentin Loghinoaia, *Bogdănești: trăire ortodoxă și învățământ românesc*, Suceava, [Editura] „Duh și slovă”, 2003, p. 13.

[268] Alina Ștefania Mocanu, *Haretismul*…, p. 263.

[269] În același județ, la 1904, revizorul raporta faptul că învățătorii au oferit 158 de reprezentații teatrale, iar în anul următor au fost susținute peste 400 de spectacole, majoritatea cu subiect istoric sau moralizator (*ibidem*, p. 264).

[270] *Ibidem*, p. 263. Era, de altfel, un constant denunțător al devierilor de la scopul educativ, fiind de părere că și ilustrațiile din manuale pot dăuna, fiind expuse unor posibile atitudini „relaxate” din partea cititorilor. Principala sa obiecție era aceea că figurile marilor domnitori trebuiau să rămână în ochii elevilor adevărate „icoane naționale, pe care trebuie să le respecte, să le venereze, iar nu să le batjocorească” (*apud* Gh. Iutiș, *op. cit.*, p. 129). Notația sa trimite la obiceiul copiilor de a mâzgăli cărțile și de a interveni direct și deloc măgulitor asupra portretelor, ceea ce niciun dascăl nu trebuia să tolereze.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

veneau la conferințe atrași îndeosebi de proiecțiile luminoase. Așa încât ministerul recomanda revizorilor să coopteze autoritățile în achiziționarea de „lanterne magice" și planșe colorate (la 1908, de exemplu). Prin astfel de mijloace, se ajungea la situații paradoxale: „[...] se golesc cârciumile și toți vin la conferința populară"[271]; dar publicul era capricios, iar unele conferințe rămâneau fără auditoriu, astfel încât succesul sau eșecul unor astfel de manifestări nu era deloc predictibil.

Înaintea cunoscutului primar al Constanței, I. Bănescu, revizorul școlar al județului a fost, la 1903, *Ion Costacea* (1836–?). Luase parte la Războiul de Independență din 1877–1878, unde a fost decorat cu Virtutea Militară. Din 1880 a fost angajat ca institutor (la Măcin), apoi a continuat cu succes cariera didactică în Isaccea și mai ales în Constanța, fiind „primul institutor din Dobrogea, decorat cu Răsplata muncii"[272] [pentru învățământ].

Un revizor de cursă lungă, *C. Chiriță*[273], alocat județului Iași, apare în documente încă din anii 1870. El se plângea că a fost persecutat de ministrul Titu Maiorescu, cel care îl scosese din post, numindu-l în 1875 pe Mihai Eminescu, revizor de Iași și Vaslui[274]. Dar în scurt timp după demiterea lui Eminescu (1876), îl regăsim din nou la post. Din 1878, când s-a introdus în programă metoda intuitivă, revizorii au fost însărcinați să observe aplicarea sa la clase. C. Chiriță raporta că doar la sate unii învățători reușeau să o aplice – fie că o înțelegeau sau nu – dar în școlile urbane era iluzorie, dascălii fiind și lipsiți de materialele didactice necesare[275]. Din relatările lui Chiriță, învățătorii nu erau din principiu refractari schimbărilor cerute. Erau, se pare, dornici să vină la conferințele anuale în număr mare ca să învețe unii de la alții și, atunci când li s-a cerut, „au venit toți îmbrăcați în costume naționale"[276].

În 1884, Ministerul a emis o nouă programă pentru școlile primare. În calitatea sa de revizor pentru Iași și Vaslui, Chiriță raporta că observase „mai multe neajunsuri" în aplicarea noilor cerințe. După noua structură, elevii ar fi trebuit să fie împărțiți în 6 clase (nu în 4, ca până atunci), dar învățătorii nu reușeau să facă o oră pe zi cu fiecare, iar elevii – care, de multe ori, veneau de la distanțe mari – nu izbuteau să ajungă la timp. Se cereau deci școli cu 2 învățători și 2 săli de clasă pentru aplicarea efectivă a noii programe[277]. Mai erau și alte obiecții: nu se puteau face ore de agricultură cu elevii de clasa a V-a, căci școala nu funcționa în lunile mai și iunie. Dar cea mai importantă obiecție era prezentată de un învățător din comuna Mironeasa (județul Iași): părinții elevilor de clasa a IV-a refuzau cu încăpățânare să lase copiii încă doi ani în școală[278].

---

[271] Alina Ștefania Mocanu, *Haretismul*…, p. 250.

[272] Prezentat ca revizor școlar al județului Constanța și în 1906, conform Petru Vulcan, *Albumul național al Dobrogei, 1866–1877–1906*, București, Tipografia Regală, 1906, publicat la adresa de internet https://digitizare.biblioteca.ct.ro/wp-content/uploads/2020/06/Albumul-Na%C8%9Bional-al-Dobrogei-1866-1877-1906-Petru-Vulcan.pdf, accesat la 13 aprilie 2021.

[273] Nu a fost un nume chiar necunoscut în epocă. A publicat o serie de dicționare geografice, pentru județul Iași (București, Socec și Teclu, 1888), Vaslui (București, Socec, 1889), Dorohoi (împreună cu Nicu Filipescu-Dubău; Iași, Tipografia P. C. Popovici, 1891), Fălciu (Iași, 1893). Lucrările au fost premiate de Societatea Geografică Română (*ibidem*, p. 226).

[274] În aprilie 1876 se discuta în ședințele Consiliului Permanent al Instrucțiunii despre redistribuirea posturilor de revizori școlari, pe motiv că nu toate numirile fuseseră făcute cu aprobarea sa. Noul ministru, liberalul Al. Orăscu, îl susținuse inițial pe M. Ianculescu, fost director al școlii normale, în postul de revizor pentru Iași (*ibidem*, p. 137, 138).

[275] *Ibidem*, p. 198.

[276] *Ibidem*, p. 214.

[277] *Ibidem*, p. 151.

[278] *Ibidem*. Erau probleme care se adăugau celor deja existente. În rapoartele sale din anii 1882–1883, Chiriță nota că, în județul Iași, numai jumătate dintre localurile de școli se prezentau bine, celelalte fiind „în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În 1887, revizorul cerea, foarte entuziasmat de ideea extinderii lucrului manual în școli, introducerea acestuia în programa școlară. Spiru Haret, pe atunci doar secretar general al Ministerului, l-a temperat, optând doar pentru menținerea unor ateliere școlare deja existente și pentru învățarea graduală a învățătorilor cu noile cerințe[279].

Un nume cândva foarte respectat de către cei care l-au cunoscut a fost cel al profesorului *Leon Mrejeriu* (1879–1945). A fost un cunoscut institutor, folclorist, autor de manuale școlare, care a predat, din 1898, în mai multe școli din județul Neamț. A fost revizor între anii 1908 și 1912, timp în care, în județ, s-au construit peste 100 de școli[280]. Între 1912 și 1914 a fost primul președinte al „Asociației Învățătorilor din județul Neamț". A luptat în Primul Război Mondial, fiind decorat cu mai multe ordine militare românești, dar și cu unul rusesc (Sfânta Ana în grad de ofițer). În 1924 a deținut funcția de inspector al învățământului primar din Transilvania și Bucovina[281].

Constantin Rădulescu-Codin (1875–1926) este un alt nume care merită extras din documentele vremii. A fost un învățător și folclorist remarcabil, revizor al județului Muscel[282]. În documente apare, în mod merituos, legat de anii grei ai războiului (1917–1918), când s-a străduit să găsească soluții pentru redeschiderea și funcționarea școlilor din teritoriul ocupat de armata germană[283].

În 1898, învățătorul *Gh. Dumitrescu(-Bumbești)* (1856/1861–1939), din comuna Bumbeștii de Jiu (județul Gorj), a înființat societatea *Luminarea săteanului*; el a organizat o bibliotecă sătească, ateliere de lucru manual pentru fete și băieți, un curs pentru adulți, dar, cel mai important, o bancă sătească. În anul următor, fiind apreciat și recomandat pentru inițiativa sa de dr. C. Istrati, pe atunci ministru al Lucrărilor Publice, a fost numit revizor școlar în județul Mehedinți; în anul următor a fost transferat în județul Dolj. Aici a organizat, cu sprijinul învățătorilor, 12 bănci populare sătești[284]. În 1901, Haret l-a numit delegat oficial ambulant, având sarcina de a convinge și îndruma învățătorii să organizeze bănci populare. Astfel, prin strădania sa și a celor pe care i-a implicat, la rândul său, a luat naștere o adevărată mișcare cooperatistă la sate, în ciuda unor opoziții locale care nu erau de neglijat. În ianuarie 1902, Haret s-a văzut nevoit să dea o nouă circulară către prefecți, invitându-i să ajute revizorii, învățătorii și preoții, căci efectul benefic al asociațiilor era imediat vizibil și util atât locuitorilor, cât și autorităților[285]. În

foarte proastă stare"; iar în Vaslui, doar cinci localuri proprii erau corespunzătoare, restul fiind tot „în proastă stare" (*ibidem*).

[279] *Ibidem*, p. 219.

[280] Carmen Saeculare, *Omagiu adus profesorului Leon Mrejeriu*, publicat la 9 februarie 2021, pe http://www.culturaneamt.ro/omagiu-adus-memoriei-profesorului-leon-mrejeru/, accesat la 5 aprilie 2021. A fost cunoscut și ca animator cultural în Basarabia, a ajuns membru în Consiliul General de Instrucție, a fost deputat (chiar și vicepreședinte al Camerei Deputaților), prefect de Neamț etc. A publicat și alte lucrări în afara manualelor școlare, cum ar fi: *Carte pentru tineretul de la sate* (1907), *Din Basarabia – note și însemnări* (1918) ș.a.

[281] Conform https://mvu.ro/index.php/product/leon-mrejeriu-alaturi-de-familia-sa-1923/, accesat la data de 5 aprilie 2021.

[282] Ca și alții, de altfel, cum ar fi N. Stoleriu, Al. Vasiliu, S. Kirileanu. El a publicat peste 25 de culegeri de folclor – singur sau împreună cu D. Mihalache sau cu Șt. Stan Tuțescu ori S. T. Kirileanu – dar și alte lucrări „cu caracter istoric și cultural, manuale școlare, articole pedagogice" (*ibidem*, p. 367). A și condus mai multe publicații („Prietenul nostru", „Gazeta țăranilor din Muscel", „Revista pentru popor"). Cele mai îndrăgite au fost culegerile sale de basme și de legende. Școala unde a predat ca învățător, din comuna Priboieni (jud. Argeș), îi poartă astăzi numele.

[283] *Ibidem*, p. 278–279.

[284] *Ibidem*, p. 332.

[285] *Ibidem*, p. 335.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

primăvara aceluiași an, revizorii raportau ministrului care era stadiul înființării băncilor populare în județele lor și obstacolele de care se loveau. În septembrie 1902 se ajunsese la 700 de bănci populare rurale ce funcționau peste tot în țară, având aproape 60 000 de membri; județele fruntașe erau Dolj, Dâmbovița și Buzău[286]. În anul următor, s-a dat și o lege pentru funcționarea lor – care prevedea înființarea unei Case Centrale, care să le coordoneze – iar Gh. Dumitrescu-Bumbești a fost numit inspector al băncilor sătești[287]. Deși, după moartea lui Spiru Haret, mișcarea de înființare a băncilor populare a mai stagnat, în 1914 erau totuși 2 656 de bănci, cu 450 187 de membri[288]. Cifrele în sine nu sunt suficiente pentru a exprima forța unei soluții de viață pe care învățătorii și revizorii au promovat-o în satele românești, confirmând potențialul de intervenție pozitivă a școlii în peisajul rural.

Anul 1914, la care s-a oprit evidența acestor date, face deja trecerea spre o altă epocă, ale cărei evenimente i-au depășit pe contemporani. După războaiele balcanice din 1912–1913, lumea noastră intra treptat în vârtejul Marelui Război, care a adus cu sine prăbușiri de imperii și reașezări turbulente ale granițelor. Deși nu s-a aflat între armele de luptă directă, școala s-a văzut implicată în toate conflictele vremii, prelungindu-le chiar, tacit, în ethosul patriotic și în toate ideologiile pe care le-a alimentat[289].

Dar, pentru a pune totuși punct acestui periplu în epoca de coagulare a școlii și a ethosului haretian, propunem parcurgerea unui document emis chiar în 1914, de Gheorghe Adamescu, inspector general al învățământului primar, cu prilejul altei reorganizări a corpului de inspecție, ce urmărea același scop al reducerii numărului de școli alocate fiecărui revizor. Sfaturile ne arată că și inspectorii aveau nevoie de (auto)supraveghere:

> [...] unii din revizori dau preferință, în inspecții, unor anumite obiecte de învățământ, mai ales Aritmeticii și Gramaticii. Se vor feri de a da astfel de preferințe, ca nu cumva învățătorii să stăruiască apoi mai mult decât prevede programa, la unele obiecte, în paguba altora[290].

Meteahnă veche, am putea spune, dar explicabilă în multe feluri. Efectiv, acestea erau îndemânările de bază cerute copiilor, încă de la întemeierea școlilor de stat: pe de o parte, se pretindea un efort susținut atât din partea dascălilor, cât și a elevilor; pe de altă parte, erau și cele mai aplicabile, deci erau în mod special prețuite; de obicei, cei care îi

[286] *Ibidem*, p. 337. Băncile puteau feri țăranii de împrumuturile cu dobânzi mare (cămătă) care îi ruinau sistematic, dar tocmai pentru că ofereau o alternativă mult mai rentabilă deranjau cămătarii sau angajatorii locali. În plus, băncile populare susțineau și asociațiile de vânzare în comun a produselor (tovărășiile agricole), reducând o dată în plus vulnerabilitatea sătenilor în fața comercianților și a deținătorilor de capital. Dincolo de vânzare, unele asociații se preocupau și de lucrarea în comun a pământului sau de procurarea mașinilor agricole. Rolul învățătorilor în funcționarea băncilor populare a fost atât de important încât unii dintre ei au fost special detașați pentru organizarea lor. În 1904, 11 învățători au fost numiți controlori ai băncilor comerciale, iar numărul lor a crescut în anii următori (*ibidem*, p. 340). Ei aveau un mandat aparte față de cel al revizorilor școlari, verificând tehnic buna funcționare a băncilor.

[287] *Ibidem*, p. 338. În afara rapoartelor sale către minister, el a și publicat și *Monografia Băncei Populare „Gilortul" din comuna Novaci, județul Gorj, făcută la inspecția din decembrie 1909*, București, Atelierele Grafice Socec, 1910 sau *Cooperația noastră de ieri și de astăzi*, București, „Lupta", 1927. A fost directorul revistei „Șezătoarea săteanului" (1898–1916).

[288] N. Adăniloaie, *Istoria învățământului primar*…, p. 344.

[289] Despre soarta școlii românești în anii participării României la prima conflagrație mondială am publicat un studiu separat; vezi *Școala românească: confruntări, mize, supraviețuiri (1916–1918)*, în Cătălina Mihalache, Nicoleta Roman (ed.), *op. cit*., p. 255–308.

[290] Instrucțiuni pentru inspectarea școlilor primare, în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii și al Cultelor", anul XVIII, vol. XX, nr. 488, din 15 noiembrie 1914, p. 442.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

controlau pe învățători nu erau, la rândul lor, persoane foarte culte, deci nu ar fi putut epata cu propriile solicitări intelectuale ș.a.m.d.

O altă recomandare părea să reitereze la nesfârșit vechile obiecții/cerințe: revizorii erau îndemnați să nu se mulțumească doar cu emiterea unor observații critice, căutând să propună și soluții la problemele observate[291]. Foarte probabil, nici această sarcină nu era comodă. Inspecțiile erau întreprinderi subiective, presante pentru toți cei implicați, foarte limitate ca timp și posibilitate de intervenție asupra stărilor de lucruri existente.

Cel mai insistent sfat era acela ca inspectorii să facă însemnări amănunțite ale celor constatate, atente la detalii dar deschise și observațiilor de ansamblu, care se puteau dovedi „de mare preț”[292]. Cunoscută fiind neaplecarea inspectorilor spre astfel de notații, dar apelând la argumentul oficial al nevoii de uniformizare a evaluării învățătorilor, instrucțiunile aveau ca anexă un formular de-a dreptul copleșitor prin solicitările sale; la care se adăuga un tabel în care revizorii trebuiau să își țină singuri evidența inspecțiilor. Rubricile grupate în acest chestionar de inspecție arată în ce măsură au evoluat atât cerințele Ministerului, de la angajații săi – deopotrivă inspectori sau învățători –, cât și așteptările societății de la școală. Dar istoria actelor scrise ale inspecțiilor – rapoarte, dări de seamă, procese-verbale, chestionare ș.a. – necesită o abordare distinctă; și mai ales atentă la întâlnirea ficțiunii birocratice cu realitățile care trebuiau convertite în categorii discursive acceptabile contemporanilor.

HARET AND HIS TIME: THE INSPECTIONS AS A LESS KNOWN INGREDIENT OF SUCCESSFUL REFORMS (Summary)

Keywords: school inspection, institutional modernisation, reform, educational policies, critical view of the school system.

The figure of Spiru Haret (the Minister of Cults and Public Instruction in 1897–1899, 1901–1904, 1907–1910) is unrivalled in the Pantheon of the Romanian School. He has been considered the reformer par excellence. He is still a point of reference in good management models. His contemporaries and successors were amazed, first and foremost, by his legislative work, doubled by a tremendously laborious activity meant to encourage and regulate extracurricular activities. The last one finds an intriguing analogy in the events that occurred in France during the term of Minister Jules Ferry. However, Haret's success was fuelled by interventions less known to posterity, such as those concerning the regulation of inspections or the selection of control staff, and not as much by the great laws (which were scarce and late). He started his own career as an inspector, and this position allowed him to get a great insight into the raw reality of the country. It also made him used to analyse the overall picture of the school community. Consequently, he relied heavily on the activity of inspectors to increase the number of schooled children, mitigate the apathy of the teaching staff, or disseminate in the territory various practices that were effective for school and citizen education, with a focus on villagers. Overall, he managed to build a typology of the model teacher and school, which lasted for almost a century.

[291] *Ibidem*, p. 443.
[292] *Ibidem*, p. 444.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OVIDIU LEONTE[*]

INSTITUȚIILE REPRESIUNII: SECURITATE, MILIȚIE, JUSTIȚIE, ÎN JUDEȚUL/RAIONUL ROMAN (1948–1964)

Aspecte legislative, organizare, metode de anchetă

După ocuparea României de către trupele sovietice și după instaurarea guvernului Groza la 6 martie 1945, treptat, într-o mare măsură, militari, polițiști și funcționarii din instituțiile statului, care proveneau din fosta burghezie sau cei care erau ostili noului sistem, au fost înlocuiți cu persoane obediente Partidului Comunist. Noul regim impus de către Moscova a fost impus prin frică și printr-o permanentă teroare, fără voința populară. Schimbarea vechiului aparat al Ministerului de Interne cu altul nou a început în 6 martie 1945 prin constituirea unei Direcții a Siguranței, cu oameni devotați cauzei. După 1947, Siguranța era încadrată cu elemente noi, fidele noii puteri[1].

Monarhia a fost ultima piedică pentru comunizarea țării. După abdicarea Regelui Mihai I, la 30 decembrie 1947 era adoptată *Legea nr. 363 prin care se constituia Statul Român și Republica Populară Română*[2], iar, până la intrarea în vigoare a noii Constituții, puterea executivă era exercitată de un prezidiu compus din cinci membri: prof. Constantin I. Parhon, scriitorul Mihail Sadoveanu, Ștefan Voitec, Gh. C. Stere și Ion Niculi[3]. În 1948, un an decisiv pentru „reformarea" statului român, au avut loc o serie de modificări legislative menite a controla societatea, implicit populația: desființarea Barourilor și înființarea Colegiilor de avocați[4], o nouă Constituție[5], modificări la Codul Penal, naționalizarea întreprinderilor[6], precum și eliminarea prin lege a bisericii greco-catolică[7],

[*] Asociația Cultural-Științifică „Urbana", Roman.

[1] Marius Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente 1949–1989*, studiu introductiv de Dennis Deletant, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 247–249.

[2] Legea nr. 363 din data de 30 decembrie 1947, publicată în *MOf*, nr. 300 bis, din 30 decembrie 1947.

[3] „Scânteia", seria III, anul XVI 1010 b, sâmbătă, 3 ianuarie 1948, p. 1.

[4] Prin acest act normativ, avocații și apărătorii, care au manifestat atitudini antidemocratice în viața publică și profesională, erau excluși din avocatură (vezi Legea nr. 3 din 17 ianuarie 1948 pentru desființarea Barourilor și înființarea Colegiilor de Avocați din România, publicată în *MOf*, nr. 15, din 17 ianuarie 1948).

[5] Constituția Republicii Populare Române, publicată în *MOf*, nr. 87 bis, din 13 aprilie 1949, susținea proprietatea particulară garantată prin lege, libertatea conștiinței și libertatea religioasă, care erau garantate de Stat, libertatea individuală a cetățenilor, domiciliul inviolabil.

[6] Legea nr. 119 din 11 iunie 1948 pentru naționalizarea întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, miniere și de transporturi, publicată în *MOf*, nr. 133 bis, din 11 iunie 1948.

[7] Decretul nr. 358 din 2 decembrie 1948 pentru stabilirea situației de drept a fostului cult greco-catolic, publicat în *MOf*, nr. 281, din 2 decembrie 1948.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LVIII, 2021, p. 261–296

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

menite a impune noul regim prin abuzuri și teroare. Tot în același an, la 4 februarie, la Moscova, a fost semnat tratatul de prietenie, colaborare și asistență mutuală între Republica Populară Română și Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice[8], apoi a fost realizată fuziunea dintre Partidul Comunist din România și Partidul Social-Democrat Român, rezultând Partidul Muncitoresc Român (PMR). Ideologia „unicului partid al clasei muncitoare din România" era „ideologia de clasă a proletariatului: marxism-leninismul. Întreaga sa activitate se întemeiază pe învățătura lui Marx, Engels, Lenin, Stalin". Scopul partidului unic era eliminarea claselor sociale și a proprietății private după principiul: „de la fiecare după capacitățile sale, fiecăruia după nevoile sale"[9].

După doar opt luni de la abdicarea forțată a Regelui Mihai I, pe 31 decembrie 1947, și proclamarea Republicii Populare Române, a fost organizată Direcția Generală a Securității Poporului pe vechea structură a Direcției Generale a Siguranței Statului, încadrată din vreme cu oamenii partidului. Astfel, la propunerea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu, ministrul de Interne[10], la 8 august 1948 a fost înființată și organizată Direcțiunea Generală a Securității Poporului prin Decretul nr. 221, din data de 28 august 1948, al Prezidiului Marii Adunări Naționale. Noua instituție militarizată avea „ca îndatoriri apărarea cuceririlor democratice și asigurarea securității Republicii Populare Române contra uneltirilor dușmanilor din interior și exterior" (art. II). Dușmani erau membrii vechilor partide politice, marii proprietari, țăranii înstăriți, intelectuali, preoți – majoritatea fii de țărani, foști militari și funcționari, români care nu doreau instaurarea unui regim ce suprima libertățile și drepturile fundamentale ale omului: libertatea cuvântului și de exprimare, inviolabilitatea domiciliului, dreptul la proprietate[11]. Cadrele Securității erau trecute ca lucrători operativi, responsabili pentru acțiunile de poliție politică. Articolul 5, aliniatul 1 din Legea nr. 187, din data de 7 decembrie 1999, privind accesul la propriul dosar și deconspirarea Securității ca poliție politică definește clar statutul de lucrător operativ: „Prin poliție politică se înțelege toate acele structuri ale Securității create pentru instaurarea și menținerea puterii totalitar-comuniste, precum și pentru suprimarea sau îngrădirea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului". Echivocul acestui aliniat din lege este sporit prin aliniatul următor: „[...] este agent al poliției politice comuniste orice persoană care, având calitatea de lucrător operativ al organelor de securitate sau de miliție, inclusiv ofițer acoperit, în perioada 1945–1989, a desfășurat activități de poliție politică [...]"[12]. De asemenea, Ordonanța de Urgență a Guvernului României nr. 24 din 5 martie 2008

[8] Legea nr. 31 din 24 februarie 1948 pentru ratificarea tratatului de prietenie, colaborare și asistență mutuală între Republica Populară Română și Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice, semnat la Moscova, la 4 februarie 1948, publicată în *MOf*, nr. 45, din 24 februarie 1948.

[9] Vezi Statutul Partidului Muncitoresc Român. Partidul Comunist a funcționat sub această denumire până la 24 iulie 1965.

[10] Propunerea reorganizării Direcției Generale a Siguranței Statului a fost făcută în cadrul unei ședințe a Secretariatului Comitetului Central al PMR, care a avut loc la 10 iulie 1948, Securitatea fiind organizată „pe baze militare, introducându-se principii militare". Vezi CNSAS, Florica Dobre (coord.), Florian Banu, Camelia Ivan Duică, Theodor Bărbulescu, Liviu Țăranu (autori), *Securitatea. Structuri – cadre. Obiective și metode*, vol. I (1948–1967), București, Editura Enciclopedică, 2006, documentul nr. 1, p. 9–10.

[11] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7346, vol. 1, f. 7–8 (Decretul nr. 221 din 28.08.1948 pentru înființarea și organizarea Direcției Generale a Securității Poporului); a se vedea și Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din Romania, *Raport final*, editori Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrincu, Cristian Vasile, București, Editura Humanitas, 2007, p. 480.

[12] Legea nr. 187/1999 privind accesul la propriul dosar și deconspirarea Securității ca poliție politică, publicată în *MOf*, nr. 603, din 9 decembrie 1999, http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/20208, în data de 14 mai 2020.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

privind accesul la propriul dosar și deconspirarea Securității, la art. 2, litera a, definește ceea ce însemna lucrătorul Securității, ca fiind

> [...] orice persoană care, având calitatea de ofițer sau de subofițer al Securității sau al Miliției cu atribuții pe linie de Securitate, inclusiv ofițer acoperit, în perioada 1945-1949, a desfășurat activități prin care a îngrădit drepturi și libertăți fundamentale ale omului[13].

La-nceput, Direcția Generală a Securității Poporului avea 10 direcții cu 1 148 de cadre, iar în direcțiile regionale erau 2 822 de salariați, selecția fiind realizată într-o mare măsură din rândurile muncitorilor. Securitatea le oferea o poziție socială privilegiată, cu o salarizare bună, dar li se cerea devotament și supunere față de partid. „Sentimentul apartenenței" la o „instituție temută" îi determina pe ofițerii proveniți din pătura de jos a societății să încalce legea, să facă exces de zel și abuz de putere. „Originea socială sănătoasă" și „ura față de dușmanul de clasă" erau atributele necesare ocupării unei funcții militare în Securitatea Poporului[14].

Așadar, Securitatea, care devenea „brațul înarmat al partidului", și-a asumat sarcina lichidării opozanților politici și aducerea societății românești într-o stare de servilitate totală față de noul regim. Instituția servea partidul, nicidecum interesele și drepturile românilor. Prin Decretul nr. 1517 din data de 28 august 1948[15] era numit ca primul director general Gheorghe Pintilie, un ucrainean pe numele adevărat Timofei Bodnarenko, cunoscut cu apelativul Pantiușa, născut în anul 1902 la Tiraspol. A fost unul dintre principalii vinovați de opresiunea, arestarea, torturarea deținuților politici între anii 1948 și 1964 [16]. După 1990, a fost considerat cel mai important personaj din ierarhia poliției politice din primii ani ai comunizării României[17].

În primii ani, în vederea eficientizării activității, Securitatea a suferit unele transformări. Astfel, prin Decretul nr. 50 din 30 martie 1951, Direcția Generală a Securității Poporului (DGSP) devenea Direcția Generală a Securității Statului (DGSS), iar prin Decretul nr. 324 din 20 septembrie 1952 se înființa Ministerul Securității Statului, distinct de Ministerul Afacerilor Interne, din dorința subordonării față de partidul-stat. Apoi, după numai un an, prin Decretul nr. 365 din 7 septembrie 1953 se dispunea contopirea celor două ministere. De altfel, Alexandru Drăghici, ministrul Afacerilor Interne, susținea, la 16 septembrie 1958, într-o analiză a muncii operativ-informative organizată de Securitate, că „organele securității statului sunt paloșul ascuțit al dictaturii proletariatului, armă de încredere în mâinile partidului și poporului în lupta împotriva dușmanilor regimului de democrație populară"[18].

În septembrie 1952, Teohari Georgescu răspundea la întrebările Comisiei de partid instituită de către Comitetul Central al PMR la Plenara din 29 februarie – 1 martie

---

[13] Ordonanță de Urgență nr. 24 din 5 martie 2008 privind accesul la propriul dosar și deconspirarea Securității, publicată în *MOf*, nr. 182, din 10 martie 2008.

[14] Florian Banu, *Profilul angajatului Securității în anii '50*, în CNSAS, *Totalitarism și rezistență, teroare și represiune în România comunistă*, conf. univ. dr. Gheorghe Onișoru (coord.), București, 2001, p. 86.

[15] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7346, vol. 1, f. 6 (Decretul Prezidiului Marii Adunări Naționale nr. 1517 din 28.08.1948 cu privire la numirea la conducerea DGSP a generalului locotenent de securitate Pintilie Gheorghe, precum și a colonelului de securitate Popescu Gogu, ca director în DGSP).

[16] Despre Gheorghe Pintilie, vezi Marius Oprea, *op. cit.*, p. 556–558.

[17] CNSAS, Florica Dobre (coord.), Florian Banu *et alii* (autori), *Securitatea. Structuri – cadre. Obiective și metode*, vol. I, documentul nr. 4, p. 13.

[18] *Ibidem*, p. 493 (Referatul din 16 septembrie 1958 a ministrului Afacerilor Interne Alexandru Drăghici privind analiza muncii operativ-informative desfășurată de organele Securității Statului, prezentat în deschiderea ședinței cu directorii și locțiitorii acestora din regiuni și centrala ministerului).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1952, când era anchetată „devierea de dreapta”, că „dușmanul clasei muncitoare” care uneltea împotriva regimului, „a primit numeroase lovituri” de la 6 martie 1945 până la 26 mai 1952. Potrivit acestuia, fără ura de clasă nu ar fi putut crea un astfel aparat de represiune. „Toate acestea s-a[u] realizat cu un aparat la început tânăr, care a crescut, devenind astăzi un instrument puternic în mâna Partidului, plin de ură împotriva dușmanului, devotat Partidului, clasei muncitoare.”[19]

Partidul a acordat o atenție deosebită formării profesionale a aparatului represiv. Prin Ordinul nr. 121, din data de 16 februarie 1953 al ministrului Securității Statului al Republicii Populare Române, se specifica modalitatea de recrutare a ofițerilor pentru Școala Medie cu durata de șase luni. Astfel, erau trimiși la școala de securitate lucrătorii operativi primi, locțiitorii șefi de birou și șefii de birou. La selecționarea ofițerilor pentru Școala Medie se ținea cont ca ofițerii propuși să aibă origine socială muncitorească sau să fie țărani săraci, de profesie muncitori calificați, membri de partid sau UTM-iști. Cei propuși pentru cursurile de șase luni ale școlii de securitate trebuiau „să fie elemente bine verificate din punct de vedere politic, cu perspective de creștere în munca de securitate, ofițeri care au dovedit abnegație și spirit de sacrificiu în munca de securitate [...] cu vârsta până în 35 de ani”[20].

La punctul 2.a. din Ordinul Ministerului Afacerilor Interne nr. 1461, din 14 februarie 1958, pentru selecționarea și recrutarea elevilor pentru școlile de securitate, semnat de către general-colonel Alexandru Drăghici, se dispunea:

> Pentru cursul de lucrători operativi, candidații trebuie să fie absolvenți ai școlii elementare de 7 clase și ai unei școli profesionale cu durata de cel puțin doi ani, să fie membri sau candidați ai PMR, să aibă vârsta între 23 și 32 ani, să aibă origine muncitorească, țărani cu gospodărie mică, colectiviști (care până la intrarea în GAC au fost țărani muncitori), mici funcționari[21].

Cei mai mulți anchetatori ai securității erau recrutați de foarte tineri și proveneau din familii sărace, tocmai pentru a fi educați mai ușor în spiritul marxism-leninismului și al „luptei de clasă”. Conform Ordinului din 1 februarie 1961 al Ministerului Afacerilor Interne al Republicii Populare Române, semnat de generalul colonel Alexandru Drăghici[22], candidații pentru toate școlile de ofițeri ale MAI (securitate, miliție și trupe) erau selecționați cu respectarea unor criterii de bază: să fie de profesie muncitori sau tehnicieni, cu origine socială muncitorească, țărani colectiviști sau întovărășiți (care, până la intrarea lor în aceste forme socialiste, fuseseră țărani cu gospodărie mică sau mijlocie), țărani cu gospodărie mică, mici funcționari. Într-o proporție redusă puteau fi selecționați intelectuali și funcționari, care trebuiau să fi fost de origine socială sănătoasă, să fi fost membri sau candidați ai PMR, absolvenți ai unei școli medii tehnice sau teoretice cu examen de maturitate, să fi avut vârsta între 19 și 24 ani, să posede o pregătire politică și culturală corespunzătoare, să fie sănătoși, bine dezvoltați și prezentabili din punct de vedere fizic[23].

---

[19] Marius Oprea, *op. cit.*, p. 256.

[20] ACNSAS, fond MI/DS-J, dosar nr. 3611, vol. 1, f. 47–49 (Ordinul MSS nr. 121 din 16.02.1953 referitor la criteriile de recrutare a ofițerilor pentru Școala medie a Ministerului Securității Statului).

[21] *Ibidem*, dosar nr. 3616, nr. vol. 4, f. 140–141 (Ordinul Ministrului Afacerilor Interne nr. 1461 din 14.02. 1958 referitor la stabilirea criteriilor de bază în recrutarea și selecționarea candidaților pentru școlile de securitate).

[22] Marius Oprea, *op. cit.*, p. 556.

[23] ACNSAS, fond MI/DS-J, dosar nr. 3619, nr. vol. 3, f. 17–22 (Ordinul Ministrului Afacerilor Interne nr. 3314 din 01.02.1961 referitor la criteriile de selecționare a candidaților pentru școlile MAI de securitate/ miliție/trupe).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 1 februarie 1951, Direcțiunea Generală a Securității Statului avea un efectiv de 8 240 de angajați, din care 28 colonei, 84 locotenenți colonel, 127 maiori, 398 căpitani, 842 locotenenți major, 1 233 locotenenți, 3 944 sublocotenenți, 400 plutonieri, 349 sergenți major, 250 sergenți, 134 caporali, 339 îngrijitori și 112 îngrijitori rândaș[24].

Prin Deciziunea nr. 10870 din data de 1 septembrie 1948, emisă de către Ministerul Afacerilor Interne, semnată de ministrul Teohari Georgescu, se înființa Direcțiunea Regională Iași, pentru județele Iași, Neamț, Roman, Bacău, Fălciu și Vaslui. În județul Roman funcționa Serviciul Județean de Securitate [25], condus de Mircea Aramă, șef de serviciu, iar adjunct era Iosif Davidovici, fostul șef al Siguranței.

După 1951, Serviciul de Securitate din Roman va trece la Direcția Regională Bacău, care mai avea în subordine Secția Raională Piatra Neamț, Biroul Raional Tg. Neamț, Biroul Raional Ceahlău, Biroul Raional Buhuși, Biroul Raional Moinești, Biroul Raional Tg. Ocna[26] și 324 de angajați: 1 director, 3 locțiitori, 9 șefi de secție, 43 șefi de birou, 18 ajutoare șef de secție, 64 șefi de problemă, 137 funcționari operativi, 15 conducători auto, 14 îngrijitori, 5 îngrijitori rândași[27].

Mai întâi, Serviciul Județean de Securitate Roman a funcționat în subordinea Direcțiunii Regionale de Securitate Iași, unde director era din anul 1949 locotenent-colonelul Nicolae Pandelea[28], „înlăturat din fruntea direcției în 1959, după ce s-a descoperit că a fost informator al Siguranței, în perioada anterioară lui 1944”[29]: adjunctul Direcției, maiorul Aurel Ceia, coordona activitatea din județele Iaşi, Neamţ, Roman, Bacău, Fălciu şi Vaslui[30].

---

[24] ACNSAS, fond MI/DRMU, dosar nr. 7351, vol. 1, f. 334 (01.02.1951, DGGG. Atribuţii şi organizare Aparat exterior: sarcini, drepturi, îndatoriri şi structura direcţiilor regionale şi raioanelor de securitate; nomenclatura organelor exterioare; localităţile de reşedinţă şi împărţirea pe categorii a direcţiilor regionale şi raioanelor de securitate; atribuţiile secţiilor şi birourilor din cadrul regiunii; încadrarea cu personal pe funcţii a regiunilor de securitate).

[25] ACNSAS, dosar nr. 7346, vol. 3, f. 258–261 (Decizia MAI nr. 10870 din 01.09.1948 referitoare la înfiinţarea/stabilirea reşedinţei organelor exterioare ale DGSP – direcţii regionale, servicii judeţene şi birouri de securitate).

[26] *Ibidem*, dosar nr. 7351, vol. 1, f. 18.

[27] *Ibidem*, f. 335.

[28] Născut în noiembrie 1915, în oraşul Bârlad, fiul unui mic funcţionar al primăriei oraşului natal, de naţionalitate română, Nicolae Pandelea (Pandele), după absolvirea a patru clase primare, a urmat încă patru clase de liceu în Bârlad, pe care le-a absolvit în cursul anului 1934. A fost gazetar la „Timpul” din Cernăuţi, „Curentul”, la revista antifascistă „Păreri”. Funcţionar la fabrica „Sett” din Bucureşti, pentru ca, după scurt timp, să se angajeze în calitate de încasator pe autobuzele CFR. În 1940 a fost avansat şi numit şef al autogării CFR din Focşani, apoi a celei din oraşul Ismail, până în 1944. În martie 1945, Pandelea era numit şef al Poliţiei oraşului Bârlad, iar din iunie 1948 a preluat funcţia de inspector regional la Siguranţa din Galaţi. La 1 septembrie 1948, după înfiinţarea Direcţiei Generale a Securităţii Poporului, a fost mutat în fruntea Direcţiei Regionale de Securitate Iaşi, fiind încadrat cu gradul de locotenent-colonel (vezi Nicolae Ioniţă, *Fişe biografice ale şefilor direcţiilor regionale de securitate de la sfârşitul anilor ’50*, în „Caietele CNSAS”, anul III, nr. 1 (5)/2010, Revistă semestrială editată de Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii, Bucureşti, Editura CNSAS, 2012, p. 39–41). În *Raportul final al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România*, locotenentul colonel Pandele Nicolae, şeful Securităţii Iaşi, apare în lista celor mai odioşi torţionari. Petre Arsinte, student, din Piatra Neamţ, anchetat la Iaşi în timpul şefiei lui, scria: „[...] după bătăi de nedescris, mi s-au legat degetele de la mâini cu câte un cablu electric şi am fost supus la electrocutări în trepte, având senzaţia că întregul corp mi se descompune în celule. M-am trezit când mi se turna apă rece în cap şi pe corp... ceea ce s-a repetat şi alte dăţi... muşchii faciali îmi erau măcelăriţi de loviturile anchetatorilor, aşa că nici nu puteam mânca”. Vezi Vladimir Tismăneanu (ed.), *Raport final al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2008, p. 186.

[29] Nicolae Ioniță, *Fişele biografice ale şefilor unităţilor centrale ale Securităţii la sfârşitul anilor ’50*, în „Caietele CNSAS”, anul II, nr. 2 (4)/2009, Bucureşti, Editura CNSAS, 2010, p. 193.

[30] Florian Banu și Liviu Țăranu (coord.), *Securitatea 1948–1989. Monografie*, vol. I, CNSAS, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2016, p. 73.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe baza Decretului nr. 50 din 30 martie 1951, DGSP devenea Direcţia Generală a Securităţii Statului (DGSS) [31]. Direcţiunea Regională a Securităţii Statului Bacău, cu reşedinţa în oraşul Bacău, avea în subordine secţii raionale: Roman, Piatra Neamţ, precum și birouri raionale: Târgu Neamţ, Ceahlăul, Buhuși, Moinești, Târgu Ocna[32]. Începând cu 1 iulie 1952, organele exterioare ale DGSS au suferit o reorganizare. Serviciul Raional de Securitate Roman era trecut la Regiunea Iași, de care mai aparţineau serviciile sau birourile de la Codăești, Huși, Iași, Negrești, Paşcani, Târgu Frumos, Vaslui[33].

Fig. 1. Sediul Serviciului Raional de Securitate Roman între anii 1950 și 1955, fostă proprietate a cofetarului Mitică Savin. După 1955, a găzduit sediul unui șantier de construcții, apoi acela al administrației Spitalului Municipal Roman. La subsolul clădirii erau închiși, anchetați și torturați deținuții politici în perioada 1950–1955 (foto: Ovidiu Leonte, martie 2020).

Potrivit Decretului nr. 221 din data de 28 august 1948 al Prezidiului Marii Adunări Naționale al Republicii Populare Române, ofițerii de securitate erau singurii competenți a instrumenta „în infracțiunile ce primejduiesc regimul democratic și securitatea poporului" (art. IV)[34]. Având puteri depline, anchetatorii utilizau cele mai dure metode pentru obținerea declarațiilor. Bătaia la tălpi, la palme, cu sacul de nisip, strivirea sau smulgerea unghiilor, ancheta cu șocuri electrice, izolarea în celule strâmte ș.a.m.d. erau metodele folosite de către lucrătorii securității[35].

De pildă, închis în penitenciarul Suceava din ianuarie până în martie 1949, avocatul romașcan Nae Tudorică amintea că în echipele de anchetatori, „cu metode originale de convingere", erau și femei, care băteau cu varga peste testicule până leșinau[36]. „Venea de

[31] *Ibidem*, p. 76.
[32] *Ibidem*, documentul nr. 10, p. 26.
[33] *Ibidem*, p. 83.
[34] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7346/1949, vol. 1, f. 7–8 (Decretul nr. 221 din 28.08.1948 pentru înființarea și organizarea Direcţiei Generale a Securităţii Poporului); a se vedea și Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din Romania, *Raport final*, 2007, p. 480.
[35] Cezar Zugravu, *Metodele de tortură din Securitate, din închisori și lagărele de exterminare, în Anul 1947 – căderea Cortinei*, în „Analele Sighet", nr. 5, ed. Romulus Rusan, București, Fundația „Academia Civică", 1997, p. 478–485; vezi și Bogdan Murgescu (coord.), *Istoria României în texte*, București, Editura Corint, 2001, p. 372 (*Metodele de tortură folosite de Securitate în închisorile comuniste*).
[36] Nae Tudorică, *Mărturisiri. În duhul adevărului*, vol. II, FEP – Tipografia Centrală, Chișinău, 1995, p. 126.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Iași vestitul Blehan, ofițer de ocazie, intra prin celule și bătea cu un sadism îngrozitor […]. Marici („fost cizmar”[37]) – permanent, iar Blehan – deseori, erau balaurii închisorii”[38]. Anchetele se desfășurau noaptea, utilizându-se toate mijloacele de constrângere și convingere, inclusiv curentul electric, iar probele erau administrate până la leșinul deținutului.

> [...] nici o minte nu și-ar putea imagine ceea ce se petrecea acolo. [...] Se auzeau la început lovituri care cutremurau pereții, răcnete disperate și […] răgete ca de fiară, care creșteau în intensitate până la paroxism și apoi descreșteau. Încet-încet se mai auzea doar gâfâitul unui om care leșina[39].

În ianuarie 1950, la Securitatea din orașul Roman, țăranul Neculai Pușcașu din satul Dulcești era pus la șocuri electrice să declare ce vor anchetatorii, fiind acuzat de constituirea unei organizații subversive „cu caracter monarhic, antidemocratic și antisovietic”[40].

Preotul Iustin Pârvu, arestat de la Seminarul Teologic Ortodox „Sf. Gheorghe” din orașul Roman în noaptea de 14 spre 15 mai 1948 și închis în podul Securității din acest oraș, mărturisea că

> [...] scopul anchetatorilor la interogatorii era să tragi după tine și alți nevinovați, cât mai mulți. Înscenările curgeau lanț. [...] Eram atât de bătuți și de torturați fizic și psihic până acceptam să semnăm o hârtie care se spunea că noi știam totul, puseserăm la cale cine știe ce plan și că eram criminali. Și așa ajungeam de luam 10 sau 15 ani de pedeapsă[41].

Deținuții arestați la Roman în noaptea de 14 spre 15 mai 1948 acuzați de legionarism au fost anchetați, bătuți până leșinau și udați cu găleți cu apă până își reveneau, apoi bătaia continua cu o furie oarbă[42]. Prin cercetarea penală se căuta să se constante infracțiuni grave care să justifice încarcerarea, de fapt, acestea fiind înscenări menite a elimina adversarii regimului „de democrație populară”[43].

Prin adresa nr. 511 din 31 mai 1949, Miliția județeană prin căpitanul Solomon Costică informa Securitatea, unde șef de serviciu era locotenentul Mircea Aramă, că

> [...] numiții Neculai și Vasile Dobre Munteanu din comuna Bălușești, înapoindu-se de la Serviciul Județean de Securitate Roman, unde au fost chemați pentru a da date, au lansat zvonul în comună că au fost bătuți și schingiuți în beciul Securității. Deasemeni au spus locuitorilor că la Securitate sunt angajați niște evrei care pe timpuri au fost hamali în gară și care au misiunea de a bate oamenii în beciul Securității, adică pe cei care sunt chemați pentru cercetări. Despre cele de mai sus ar ști și primarul comunei Bălușești căruia i-a spus același lucru. Semnalat Serviciului Județean de Securitate Roman[44].

Pe de altă parte, Circumscripția de Miliție Dămienești propunea ca cei doi indivizi să fie cercetați, iar ca măsuri luate „a fost dat ordin șefului de post să identifice

---

[37] *Ibidem*, p. 128.
[38] *Ibidem*.
[39] *Ibidem*, p. 139.
[40] Interviu cu Maria Pușcașu, soția deținutului politic Pușcașu Emil, realizat în satul Dulcești, comuna Dulcești, județul Neamț, în data de 22 mai 2019.
[41] Grația Lungu Constantinescu, *Părintele Iustin Pârvu. Viața și învățăturile unui mărturisitor*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, [f.e.], Iași, 2008, p. 74, 79.
[42] Vezi „Credința neamului” – Mănăstirea Bistrița, județul Neamț, 1991, în http://www.cuvantul-ortodox.ro
[43] Florian Banu și Liviu Țăranu (coord.), *Securitatea 1948–1989. Monografie*, vol. I, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2016, p. 389.
[44] Arhivele Naționale Neamț, fond Miliția județului Roman, inventar 95, dosar nr. 10/1949, f. 227.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

locuitorii prin agenții informatori la care acești indivizi le-a mai spus acest lucru care caută să înfricoșeze populația”[45].

Potrivit unor dispoziții, Direcțiunile Regionale ale Securității Statului își duceau munca în strânsă legătură cu organele locale ale Miliției, folosind în largă măsură posibilitățile acestora în interesul securității de stat[46] și acționau contra „claselor expropriate răsturnate și elementelor din fostele partide burgheze, cari încearcă să reinstaureze în țară regimul burghezo-moșieresc, a chiaburilor, agenturilor serviciilor de spionaj imperialiste, satelite și titoiste, clerului reacționar [...]”[47].

Din studiul asupra Fondului arhivistic al Miliției județene Roman, ani extremi 1949–1954, aflat în inventarul Serviciului Județean al Arhivelor Naționale Neamț, am constatat că, în zona rurală, notele informative erau primite de către milițieni, care raportau situațiile la șefii ierarhici (Miliția Județeană) și la Serviciul de Securitate[48].

La 22 ianuarie 1949, era emis Decretul Prezidiului Marii Adunări Naționale nr. 25 din 23 ianuarie 1949, publicat în „Monitorul Oficial”, Partea IA, nr. 19, din 23 ianuarie 1949, p. 798, prin care era înființată Direcția Generală a Miliției[49], care s-a format prin contopirea Poliției și Jandarmeriei, „vechi instituții burghezo-moșierești”. Subordonată partidului, Miliția, devenită un „aliat instituțional” al Securității[50], avea ca principal scop „menținerea ordinii pe teritoriul Republicii Populare Române, apărarea drepturilor și libertăților cetățenilor și a securității personale a acestora” (articolul 1). Batalioanele operative și centrele de instrucție din Jandarmerie au format trupele de securitate. În perioada regală existau două poliții: poliția de la orașe, iar la sate ordinea publică era asigurată de jandarmeria rurală. Adică instituțiile omonime de astăzi nu au atribuțiile Poliției și jandarmeriei din trecut. Lucrătorii operativi ai Securității acționau în strânsă legătură cu milițienii. Alături de Securitate, Miliția a constituit principalul instrument de represiune împotriva românilor ostili regimului. După înființare, în februarie 1949, erau organizate 12 comandamente regionale de miliție, 58 de miliții județene, 424 circumscripții de plasă și 3 080 de posturi comunale de miliție[51].

În primii ani ai comunismului au existat unele probleme instituționale. Într-o ședință de partid din februarie 1949, Aramă Mircea, șeful Serviciului Județean de Securitate Roman, era criticat de liderii politici că, între acesta și Solomon Costică, șeful Miliției județului Roman, nu exista o colaborare eficientă și că „existau neînțelegeri (frecușuri), ceea ce merge în dauna luptei împotriva reacțiunii din județ”[52].

Primul comandant al Miliției județene Roman a fost Costică Solomon, de profesie funcționar comercial. Născut în anul 1910, Solomon era membru PCR din 1945, fiind fiul unui căciular. Iată cum era caracterizat, în februarie 1949, de către Comisia PMR

[45] *Ibidem,* dosar nr. 10/1949, f. 225 (Nota informativă a Circumscripției de Miliție Dămienești nr. 160 din 30 mai 1949 către Miliția Județeană și Serviciul de Securitate).

[46] ACNSAS, fond MI/DRMU, dosar nr. 7351, vol. 1, f. 7 (01.02.1951, DGGG. Atribuţii şi organizare Aparat exterior: sarcini, drepturi, îndatoriri şi structura direcţiilor regionale şi raioanelor de securitate; nomenclatura organelor exterioare; localităţile de reşedinţă şi împărţirea pe categorii a direcţiilor regionale şi raioanelor de securitate; atribuţiile secţiilor şi birourilor din cadrul regiunii; încadrarea cu personal pe funcţii a regiunilor de securitate).

[47] *Ibidem,* f. 4–5.

[48] Vezi Arhivele Naționale Neamț, fond Miliția județului Roman, inventar 95.

[49] Decret nr. 25 din 23 ianuarie 1949 pentru înființarea Miliției, emisă de Prezidiul Marii Adunări Naționale, publicată în *MOf,* nr. 19, din 23 ianuarie 1949.

[50] Florian Banu și Liviu Țăranu (coord.), *Securitatea 1948–1989. Monografie,* p. 357.

[51] *Ibidem.*

[52] Arhivele Naționale Neamț, fond Comisia PCR de Verificare a Membrilor de Partid, județul Roman 1949–1950, inventar 1405, dosar nr. 2/1949, f. 194 (Proces-verbal nr. 18 din 19.02.1949).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Roman de verificare a membrilor de partid, coordonată de către „tovarășul" Ștefan Panțâru (etnic rrom, de meserie brutar, cu șapte copii):

> Tovarăș din ilegalitate, atașat Partidului, cunoaște linia politică. În perioada cât a fost comisar-șef la Chestura Bacău din 1945 până în 1948 a avut o atitudine nejustă, frecventa regulat localurile publice, bând în societatea diferitelor elemente ~~muncitorești~~ funcționărești [în text, cuvântul *muncitorești* era tăiat cu o linie și înlocuit cu *funcționărești* – n.a.], ceea ce a adus prejudicii Partidului. Spirit autocritic potrivit. Sprijinit de Partid, prin critica sistematică, poate crește în domeniul care se află[53].

După cum mai reiese din declarația dată, în 6 august 1992, deținutului politic Neculai Popa de către Ioan Șoldănescu, fostul șef al postului de miliție Gâdinți, județul Roman, în anul 1949, Solomon Costică ar fi avut legătură cu crimele din pădurea Dealul Mărului, din zona Drumul Cireșului, situată la 12 km de orașul Roman între satele Gâdinți și Poienari[54]. În anul 1952, tot Solomon Costică, același comandant al Miliției, l-a arestat într-o noapte din Săptămâna Mare pe moșierul Nicu Stoeanovici, aflat cu domiciliu obligatoriu în orașul Roman.

> A bătut la ușă șeful Miliției orașului Roman, care a spus că a venit să-mi facă o percheziție. Cum nu a găsit nimic suspect, mi-a spus să mă îmbrac, adăugând apoi că voi fi condamnat

[53] *Ibidem*, dosar nr. 2/1949 (Proces-verbal nr. 18 din 19.02.1949), f. 220.

[54] „În anul 1949, prin toamnă după cum îmi amintesc, într-o zi de dimineață, pădurarul din punctul Dealul Mărului, s-a prezentat la postul de Miliție Gâdinți, informându-mă că în noaptea precedentă a auzit focuri de armă în pădure. Sesizat de aceste focuri de armă s-a dus în direcția zgomotului și a fost somat de un ofițer de miliție, care l-a avertizat să se retragă, că au de făcut trageri de noapte. S-a dus la canton. În dimineață s-a dus la fața locului unde a găsit tuburi de pistol arse și o dâră de pământ până într-o vale, unde mai multe huciuri, frunze de pădure și pământ proaspăt dat pe o movilă care era formată din cadavrele care erau acolo. Am luat o căruță, pe primarul Cojocaru Constantin, pădurarul, un milițian și subsemnatul, care ne-am deplasat la fața locului, unde am găsit tuburi trase în apropierea gropii comune. Am scormonit pământul și am dat de picioare de oameni. Am lăsat milițianul și pădurarul de pază și m-am dus la telefon să raportez și am raportat la secția Bâra, unde era comandant plutonier adj. Voiculescu, mi s-a spus să aștept la telefon că dumnealui raportează la Roman. După o pauză scurtă mi s-a comunicat să stau de pază până va veni Comisia de anchetă și m-am înapoiat în pădure, stând până la ora 22–23 noaptea, când a venit o mașină cu căpitanul Solomon, comandantul Miliției Roman și vreo doi civili, care, după ce i-am salutat, m-au întrebat cine m-a pus să dezgrop morții, avertizându-mă că mă împușcă și pe mine alături*a cu bandiții*. După scurte discuții în care eu le-am spus că am răspundere pe acest teritoriu și de tot ce se întâmplă pe el. S-au enervat și mi-au ordonat să mă urc în mașină. La post iarăși discuții aprinse, cu amenințări la adresa mea. Mi s-a ordonat să ameliorez spiritele populației și să spun că sunt țigani, care fură din partea locului și au evadat de sub escortă, fiind împușcați. Au mai trimis de la Roman ostași care au acoperit mai bine. Iar mie mi s-a ordonat să nu mai discut decât că sunt țigani." După o lună, șeful de post a fost destituit și pus în rezervă, concediu nelimitat, apoi închis la închisoarea militară Iași pentru o vreme (vezi Neculai Popa, *Represiune și rezistență în ținutul Neamțului*, ediția a II-a, revăzută și îngrijită de autor, București, Editura Vremea, 2001, p. 94–96). În anul 1990, la sesizarea Asociației Deținuților Politici filiala Neamț, Parchetul Militar Bacău a deschis dosarul de urmărire penală nr. 430/P/1990. În urma expertizei medico-legale s-a constatat că osemintele descoperite în pădurea Dealul Mărului, pe drumul Cireșului, erau de natură umană, aparțineau la 15 persoane de sex masculin, cu vârste între 25 și 40 ani, cu talia de 1,66–1,84 m și că persoanele respective au fost împușcate, având în vedere că pe două fragmente de oase craniene s-au descoperit orificii caracteristice plăgilor osoase prin împușcare, iar în groapă s-a găsit și glonț ruginit. Fapta a fost încadrată potrivit art. 174–176 lit. d) Cod penal, în vigoare la data cercetărilor (1990–1993), ca infracțiune de omor deosebit de grav și se pedepsea cu detențiune pe viață sau închisoare de la 15 la 20 ani. Însă, procurorul militar a clasat cauza în anul 1993, pe motivul prescripției răspunderii penale prevăzută de art. 122 alin. 1 lit. a) Cod penal, care intervenea după 15 ani. Vezi Opise ale lucrării Parchetului ICCJ: 9971/4335/II/2010, în cauza 35/P/06 adnotate de Ioan Roșca ca material ajutător pentru CEDO – trimis la 23 august 2013, Secția Parchetelor Militare, dosar nr. 82/P/2007, vol. 49, preluate de pe http://www.procesulcomunismului.com/cedo/private/21_29.pdf, (24. Raportul de expertiză medico-legală al Institutului de Medicină Legală Iași din data de 12.12.1990), consultat în 19.11.2019.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> pentru un delict politic, care prevede pedepsirea tuturor celor care în trecut au fost deputați sau prefecți. Mi-a precizat că trebuie să las acasă orice obiect prețios, inclusiv banii. Am fost, deci, dus la Securitate și lăsat în camera de gardă a ofițerului de serviciu. Dimineața, mi s-au luat bretelele, șireturile, cravata și am fost transferat într-o casă bombardată, pus într-o cameră din pod, unde am stat până seara, fără să mi se dea nimic de băut sau mâncat. La șase seara am fost îmbarcat într-un camion, legat de mâini și de picioare, împreună cu un preot, care mai făcuse cinci ani de închisoare administrativă. După o noapte de călătorie, am fost duși la penitenciarul orașului Bacău, unde am stat câteva săptămâni. [...] Acest anchetator căuta elemente capabile de a mă încadra într-un articol de HCM [Hotărâre a Consiliului de Miniștri – n.a.], din care să rezulte că aș fi un adversar declarat al guvernului, că fac parte din Partidul Liberal, partid posedând un program opus partidului aflat la putere, actualmente în fruntea țării. În momentul când am încercat să-i explic că Partidul Liberal, condus de C. I. Brătianu, admite existența mai multor programe, mi-a tras două palme [...][55].

Un rol important în activitatea instituțiilor de represiune l-a avut rețeaua de informatori. De multe ori, în zona rurală, șeful postului de miliție era cel care colecta informațiile de la „turnători" . Casele de întâlniri erau, printre altele, circumscripții sanitare, dispensare veterinare, cantoane, biblioteci comunale, case de brigadieri silvici. Printre informatori se numărau și preoți, cârciumari și profesori. Majoritatea informatorilor erau recrutați de securitate și au avut legătură anterioară cu ofițerii de securitate, chiar dacă informația ajungea la milițian:

> [...] dacă șeful de post ocazionează o întâlnire cu un informator pe un anumit traseu; îl vizitează la atelierul său de croitorie, cizmărie, tâmplărie sau în altă parte, face o întâlnire la pescuit, vânătoare, etc. și cu acest prilej primește materialul informativ. [...] Este recomandabil ca, după una sau două asemenea întâlniri, șeful de post, în mod legendat, să introducă pe informator la postul de miliție pentru instruirea necesară[56].

Cu precădere, în mediul rural, exista o strânsă colaborare între Securitate și Miliție. Șefii de post erau implicați în activitatea informativ-operativă. Organele de miliție erau îndrumate și coordonate de ofițerii de securitate. Pentru că preoții constituiau un pericol pentru regimul democrat-popular, cadrele de partid, ale miliției și securității nu aveau voie să meargă la biserică. *La noi n-au ce căuta tovarășii care cred în Dumnezeu*, declara ministrul Teohari Georgescu într-o ședință a MAI cu comandanții de Regionale și Județene de Securitate pe 1 martie 1950[57].

De pildă, într-o notă informativă din 23 noiembrie 1949, se preciza că

> [...] milițianul Tuchig Constantin din Miliția Roman, în ziua de 8 noiembrie, a fost văzut la biserică închinându-se cu multă evlavie. Cum numitul făcea pază la serviciul județean de securitate Roman, a fost înlocuit. Cu această ocazie, Comandantul Județean de Miliție Roman a săvârșit o grosolană lipsă de tact. Întrucât l-a chemat și i-a spus: *Că-l schimbă*, deoarece a fost văzut la biserică.

În ziua de 9 noiembrie 1949, locotenentul Mircea Aramă, șeful Serviciului de Securitate din Roman, solicita căpitanului Costică Solomon, comandantul Miliției

---

[55] Gheorghe Burac, *Fragmente din biografia lui Nicu A. Stoeanovici (ultimul boier din Vlăsinești)*, postat în data de 15.02.2011 pe https://luceafarul.net/fragmente-din-biografia-lui-nicu-a-stoeanovici-ultimul-boier-din-vlasinesti, consultat în data de 21.01.2021.

[56] Col. Alexandru Dumitrașcu, *Particularități ale întâlnirilor cu informatorii în mediul rural*, în Consiliul Securității Statului, „Buletin intern pentru aparatul Securității Statului", D 016562, vol. 2, nr. 1/ 1968, p. 54–55, disponibil pe http://www.cnsas.ro/periodicul_securitatea.html, consultat la 30.12.2020.

[57] Marius Oprea, *op. cit.*, p. 145.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

județene Roman, să-l înlocuiască pe milițian de la pază, deoarece „nu ar prezenta încredere pentru acel serviciu”. Milițianului i s-a făcut observație că nu are voie a umbla civil, fără a cere în prealabil aprobarea de la comandant. Fapta a fost discutată de către locțiitorul politic și secretarul organizației de bază a partidului din Miliția Județeană, apoi semnalată Direcțiunii Cadre din Direcția Generală a Miliției[58].

Represiunea împotriva opozanților politici nu a fost susținută numai de către Securitate și nu putea de una singură să suprime drepturi și libertăți fundamentale ale cetățeanului. Această instituție odioasă nu dădea sentințe penale, nu confisca averi, nu controla sistemul penitenciar[59]. Un rol activ l-au avut și Miliția, agentura informativă, sistemul penitenciar și, nu în ultimul rând, Justiția, pentru că orice împotrivire pașnică sau violentă contra regimului constituia infracțiune. Potrivit art. 65 din Constituția Republicii Populare Române din anul 1952, rolul Justiției era de a apăra regimul de „democrație populară” și cuceririle oamenilor muncii, respectarea legalității populare, a proprietății publice și a drepturilor cetățenilor. Judecătorii erau asistați de către asesori populari numiți de partid. Nu era permisă practicarea avocaturii private, ceea ce însemna un control asupra apărătorilor[60].

> În multe cazuri, judecătorii MAI închideau ochii la încălcările flagrante ale procedurii penale şi a probelor administrate în acuzare, rechizitoriul era întocmit de către anchetatorul Securităţii, procurorul susţinându-l în instanţă. Din afirmaţiile lui Anton Tatu Jianu, ministru al Justiţiei la acea dată, în cadrul acestor instituţii nu se respectau nici măcar regulile generale de interpretare a legilor penale şi de procedură. Judecătorii tribunalelor MAI interogau pe acuzat după un chestionar întocmit de organul de anchetă unde, adesea, apărea pe lângă întrebări şi răspunsul care trebuia dat sau obţinut. Cuantumul de pedeapsă era stabilit tot de către organul de securitate[61].

Pentru influențarea deciziilor instanțelor de judecată, în timpul guvernării dr. Petru Groza, a fost înființată funcția de asesor popular cu drepturi egale cu cele ale judecătorului de carieră. Introdusă prin Legea nr. 341 din 5 decembrie 1947 pentru organizarea judecătorească, „instituția asesorului popular” schimba modul de organizare a instituțiilor judiciare din România. Primele alegeri de judecători populari au avut loc între 15 decembrie 1947 și 15 ianuarie 1948[62]. În ziarul de propagandă comunistă „Scânteia”, de vineri, 12 decembrie 1947, era adus la cunoștința publică că:

> [...] asesorul popular n-are nevoe să cunoască multă carte și legi multe. Astea le știe judecătorul cel vechi și el le va arăta asesorului ce scrie legea. Însă, asesorul popular trebue să aibe simțul dreptății, dragostei de poporul muncitor [...][63].

Lucrețiu Pătrășcanu, ministrul Justiției, considera, în decembrie 1947, proiectul de lege întocmit pentru organizarea judecătorească ca fiind inovația cea mai importantă prin

---

[58] Arhivele Naționale Neamț, fond Miliția județului Roman, inventar 95, dosar nr. 24/1950, f. 2-4.

[59] Iuliu Crăcană, *Drept și Justiție în România comunistă (III). Un conflict între două instituții represive – Securitatea și Procuratura*, în „Caietele CNSAS”, anul VI, nr. 1–2 (11–12)/2013, București, Editura CNSAS, 2014, p. 189.

[60] Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 77.

[61] Florian Banu și Liviu Țăranu (coord.), *Securitatea 1948–1989. Monografie*, p. 386.

[62] Iuliu Crăcană, *Dreptul în slujba puterii. Justiția în regimul comunist din România 1944–1958*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2015, p. 125.

[63] „Scânteia”, seria III, anul XVI, nr. 998, vineri, 12 decembrie 1947, p. 4. Primul număr al ziarului „Scânteia”, controlat de CC al PCR, a apărut la 21 septembrie 1944, „după modelul Pravda sovietică” (Lavinia Betea, *Lucrețiu Pătrășcanu. Moartea unui lider comunist*, ediția a IV-a revizuită, București, Editura Curtea Veche Publishing, 2018).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> [...] introducerea elementului popular în Justiție, înființarea asesorului, adică a judecătorului popular. Până acum, pe scaunul judecătoresc stăteau doi judecători și un procuror, iar jos împricinatul. Între cei care judecau și cel care era judecat se deschidea o prăpastie. Acum sus, pe scaun, vor sta alături de un judecător de carieră și doi judecători populari ieșiți din mijlocul poporului, apropiați de durerile și nevoile maselor muncitoare de la orașe și sate.

Asesorii erau aleși la orașe din rândul muncitorimii, iar la sate de adunarea obștească. Nu aveau voie să fie asesori populari chiaburii, negustorii, funcționarii, „țăranii care întrebuințau muncă salariată, care trăiau de pe urma exploatării celor săraci". Dacă într-o judecată, judecătorii populari erau de o părere, iar judecătorul de carieră de altă părere, acesta din urmă trebuia să se supună celui dintâi, așa-zisei voințe populare, decizia fiind luată dinainte de către organele de partid. Asesorul era scos din producție, fiind ales pentru o perioadă de trei luni, căci se dorea o justiție a poporului. Nu trebuia să cunoască coduri, termeni juridici și texte de lege, dar judeca „după cum îi dictează conștiința lui de muncitor formată în mijlocul maselor din care a pornit [...]"[64]. Constituția din 13 aprilie 1948 instituia termenul de asesor popular[65]. Potrivit legii fundamentale, aceștia activau la toate instanțele, cu excepția Curții Supreme, fiind aleși de partid. Astfel, asesorii deveneau un instrument de bază în „lupta de clasă"[66]. În opinia cercetătorului Iuliu Crăcană, „dreptul penal comunist a preluat teoria pedepsei, adaptând-o la interesele lui [...]", pentru apărarea noii orânduiri[67].

Deși promova anumite principii prin Constituțiile din 1948 și 1952 cu privire la libertatea cuvântului, libertatea de conștiință sau inviolabilitatea persoanei sau domiciliului, statul comunist le-a încălcat consecvent, iar Securitatea nu a făcut decât să încalce legea fundamentală: Constituția[68]. În procesele politice de după impunerea guvernului Groza, inculpatul era găsit vinovat nu că ar fi comis o infracțiune, ci pentru că era acuzat. Nu erau judecate doar acțiunile unui inculpat, ci și persoana lui, familia și originea. O importanță deosebită o avea mărturisirea. Metoda aplicată pentru smulgerea declarațiilor era tortura fizică și psihică, iar interogatoriul deținutului se făcea în prezența unui stenograf. Ofițerii anchetatori aveau un nivel scăzut de pregătire profesională și cunoștințe, dar toate acestea erau compensate de spiritul revoluționar, entuziasm, „originea sănătoasă" și puterea de muncă pusă în slujba revoluției proletare[69].

Un exemplu de influențare a justiției de către partid l-am identificat într-un document aflat în Fondul Comitetul PCR județul Roman, aflat în inventarul Serviciului Județean Neamț al Arhivelor Naționale. Astfel, la 24 mai 1947, Organizația Județeană Roman a Partidului Comunist, prin secretarul Reznicenco Alexandru[70], fost sudor,

---

[64] Lucrețiu Pătrășcanu, *Judecătorul popular*, în „Scânteia", seria III, anul XVI, nr. 992, sâmbătă, 6 decembrie 1947, p. 1–6.

[65] Constituția României din 13 aprilie 1948, publicată în *MOf*, nr. 87 bis, din 13 aprilie 1948.

[66] Florian Banu, *Instrumentalizarea Justiției de către regimul comunist (1945–1958)*, în „Caietele CNSAS", anul II, nr. 2 (4)/2009, București, Editura CNSAS, 2010, p. 129–130.

[67] Iuliu Crăcană, *Dreptul în slujba puterii*, p. 420.

[68] Florin Maghiar, Adi-Alexandru Crăciun, *Legalitatea Securității*, în CNSAS, *Totalitarism și rezistență...*, p. 101–107.

[69] Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc 1948–1965*, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 104.

[70] Reznicenco Alexandru, membru de partid din februarie 1945, a lucrat la atelierele CFR Nicolina (Iași). Din 1944–1945, a activat în sindicatul CFR. Din februarie 1947, a fost numit secretarul Comitetului Județean Roman al PCR. Era născut pe 11 noiembrie 1913, în comuna Plablievca, județul Cetatea Albă. [Arhivele Naționale Neamț, fond Comitetul PCR județul Roman, dosar nr. 8/1947, f. 64 (Caracterizările Biroului Județean – 2 decembrie 1947). În anul 1949, Alexandru Reznicenco era activist al Secției Organi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

originar din Basarabia, solicita Comitetului Central al Partidului Comunist Român (PCR) sprijin pentru creșterea autorității partidului în cercul magistraților din orașul de la confluența râurilor Siret și Moldova, pentru schimbarea și numirea unor judecători și procurori:

> În diferite ocaziuni, am arătat situația justiției din județul nostru, care ne făcea greutăți în munca noastră. Pe baza instrucțiunilor primite, am început munca de apropiere a câtorva dintre ei, astfel că judecătorul de instrucție Boruzescu Teodor este acum membru de Partid din noiembrie 1946 și muncește pe linia Partidului. Pe Dan Vârgolici, președinte, l-am apropiat că ascultă de Sfaturile Partidului. *Pentru a influența mai mult justiția* [s.n.], avem nevoie de sprijinul CC în sensul unor schimbări ce trebuesc făcute. Președintele Tribunalului Scriban Iuliu este avansat consilier de curte și mutat la Iași, curând va pleca. Cerem ca în locul său să fie numit Tov. Boruzescu Teodor, actualmente judecător de instrucție, care trebuie avansat, iar Dan Vârgolici să fie numit prim procuror. Ne mai lipsește un judecător de instrucție, pentru care îl propunem pe tov. Sächter Felix judecător, care a fost la Roman și acum e mutat la Tulcea. La Parchet, deasemeni propunem să fie numit secretar Tov. Dăm Petru, actualmente grefier la Tribunal. În concluzie, noi rugăm să căpătăm acest sprijin, luându-ne angajamentul ca prin acești magistrați să adâncim munca de creștere a autorității și influenței Partidului, în cercul magistraților din Roman. Cu salutări tovărășești, Secretarul Org. Jud. Roman a PCR, REZNICENCO AL.[71]

Instrumentul principal utilizat de autorităţile comuniste ca justificare a actelor de represiune a fost articolul 209 din Codul Penal, care incrimina *uneltirea contra ordinii sociale*. Deși Constituția Republicii Populare România adoptată în 13 aprilie 1948, la articolul 85, literele a)–d), garanta libertatea cuvântului, libertatea presei, libertatea întrunirilor şi a mitingurilor și libertatea cortegiilor şi a demonstrațiilor de stradă. Însă, nimic nu se respecta. Statul român devenise unul extrem de abuziv. Termenul de deținut politic a fost definit clar pentru a desemna o persoană arestată, judecată și condamnată la pedeapsa cu *închisoarea*, pentru convingerile și activitățile sale *politice*[72]. De foarte multe ori, Securitatea înlocuia Justiția prin condamnări administrative[73], lucrătorii ope-

---

zatorice a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, prim-secretar de partid al Regiunii Constanța. În prima parte a anilor ’50, Reznicenco a avut un rol important în colectivizarea agriculturii în Dobrogea. În anul 1957, Dobrogea era prima regiune unde era încheiată „transformarea socialistă a agriculturii” (Iuliu Crăcană, *Dreptul în slujba puterii*, p. 407].

[71] Arhivele Naționale Neamț, fond Comitetul PCR județul Roman, inventar 1406, dosar nr. 8/1947, f. 82 (Adresa nr. 76 din 24 mai 1947 a Organizației Județene a PCR Roman către CC a PCR; a se vedea anexa nr. 10).

[72] În România, prin Legea nr. 221/2009 privind condamnările cu caracter politic şi măsurile administrative asimilate acestora, pronunţate în perioada 6 martie 1945 – 22 decembrie 1989, se stipulează următoarele: „Constituie condamnare cu caracter politic orice condamnare dispusă printr-o hotărâre judecătorească definitivă, pronunţată în perioada 6 martie 1945 – 22 decembrie 1989, pentru fapte săvârşite înainte de data de 6 martie 1945 sau după această dată şi care au avut drept scop împotrivirea faţă de *regimul totalitar* instaurat în data de *6 martie 1945*” (Legea nr. 221 din 2 iunie 2009 privind condamnările cu caracter politic şi măsurile administrative asimilate acestora, pronunţate în perioada 6 martie 1945 – 22 decembrie 1989, publicată în *MOf*, nr. 396, din 11 iunie 2009, http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/106808).

[73] Condamnarea administrativă sau internarea administrativă consta într-o decizie a DRSS, prin care persoanele vizate erau trimise într-o unitate de muncă obligatorie pe o perioadă ce oscila între 6 luni, 2 ani și chiar 5–6 ani, în funcție de legislația în vigoare la data respectivă. Se făcea fără proces, doar în baza unor liste/ tabele întocmite de către Serviciul sau Biroul de Securitate și aprobate de către Direcțiile Regionale. Avea o dimensiune profund ilegală, ea încălcând legile Republicii Populare Române și chiar Constituția noului regim, care prevedea că: „Nimeni nu poate fi arestat și deținut decât în baza hotărârilor judecătorești în conformitate cu legea”. Condamnarea administrativă a constituit o formă de represiune extrajudiciară, fenomen apărut în momentul în care instanțele n-au mai putut face față ritmului și dimensiunilor represiunii politice. A reprezentat o metodă simplă și eficientă de a îndepărta din societate categorii sau grupuri de persoane considerate incomode. Erau condamnați administrativ cei care erau percepuți ca o amenințare pentru regimul de „demo-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rativi având rol de procurori și judecători. Nu existau apărare, probe, rechizitoriu, sentințe penale. Securitatea urma „linia partidului”[74].

Avocatul romașcan Nae Tudorică, fost deținut politic sub trei dictaturi, în perioada carlistă, antonesciană și comunistă, preciza într-un volum memorialistic că

> [...] imediat după 23 august 1944, în orașe mai ales, conducerea instituțiilor a fost preluată în mare parte în Moldova de oameni nepregătiți; conducerea efectivă era în mâna evreilor care se erijau în victime și, mai ales, în partizani ai comunismului[75].

Potrivit unui „Plan general cu organizarea căutării informațiilor cari privesc problema *starea de spirit a populației* din raza acestei Miliții”, transmis de către Ministerul Afacerilor Interne către Miliția Județeană Roman pentru anul 1949, pentru prevenirea propagandei și reacțiunii, orașul Roman avea

> [...] populația evreească împărțită în două clase sociale: sărăcimea și negustorimea chiabură, prima e credincioasă actualului regim, fiindcă nu au decât de câștigat, iar a doua categorie dușmănoasă actualului regim, fiindcă toată viața au exploatat poporul și nu sunt mulțumiți acuma când specula este interzisă și aspru pedepsită de legile în vigoare[76].

Biografii ale foștilor lucrători operativi ai Serviciului Județean de Securitate Roman

Prin studiul documentelor arhivistice am identificat și o parte din personalul „care a contribuit la apărarea cuceririlor revoluționare ale partidului și clasei muncitoare”. Articolul 5, aliniatul 1 din Legea nr. 187/1999 privind accesul la propriul dosar și deconspirarea Securității ca poliție politică[77], definește termenul de poliție politică:

> Prin poliție politică se înțelege toate acele structuri ale Securității create pentru instaurarea și menținerea puterii totalitar-comuniste, precum și pentru suprimarea sau îngrădirea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.

Echivocul acestui aliniat din lege este sporit prin aliniatul următor:

> [...] este agent al poliției politice comuniste orice persoană care, având calitatea de lucrător operativ al organelor de securitate sau de miliție, inclusiv ofițer acoperit, în perioada 1945–1989, a desfășurat activități de poliție politică [...] (articolul 2 din lege)[78].

Primul șef al Serviciului Județean de Securitate Roman a fost Iosif Davidovici. În decembrie 1947, pe când era comisar al Serviciului Județean de Siguranță, primea un

---

cratie populară”, dar nu fuseseră condamnați de un tribunal și care își ispășiseră pedeapsa și fuseseră eliberați sau urmau să fie eliberați, însă erau considerate ca insuficient reeducate. „Ca formă a detenției politice, în perioada 1949–1964, pentru condamnații administrativi, au fost înființate peste 70 de colonii, unități și locuri de muncă obligatorii, devenite parte integrantă a sistemului penitenciar” (Gheorghe Bogza, *Deținuți politici din coloniile de muncă forțată de la Onești și Borzești (culegere de texte concentraționare)*, Onești, 2015, p. 7).

[74] Florian Banu și Liviu Țăranu (coord.), *Securitatea 1948–1989. Monografie*, p. 392.

[75] Nae Tudorică, *Mărturisiri în duhul adevărului. Între două dictaturi 6 septembrie 1940 – 5 iunie 1954*, vol. II, Chișinău, Editura F.E.P. – Tipografia Centrală, 1995, p. 49.

[76] Arhivele Naționale Neamț, fond Miliția județului Roman, inventar 95, dosar nr. 4/1949, f. 7.

[77] Legea nr. 187/1999 privind accesul la propriul dosar și deconspirarea Securității ca poliție politică, publicată în *MOf*, nr. 603, din 9 decembrie 1999, disponibilă la http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/20208, consultat la 14 mai 2020.

[78] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ajutor financiar de la partid. Șefii de la organizația locală a PCR îl mustruluiau că „în producție este slab pregătit, și, pentru că are greutăți familiale, județeana, în urma propunerii Secției de cadre, îl ajută lunar cu bani”[79]. Avocatul Nae Tudorică, fost legionar și deținut politic, își amintea de Davidovici, care i-a propus să devină informator: „În anul 1948, șeful Securității orașului Roman era Davidovici, un om tânăr, de proveniență modestă. Se spunea că vânduse covrigi”[80]. Acesta apare încadrat la Direcțiunea Regională de Securitate Iași începând cu 1 iulie 1949, ca șef de birou, cu gradul de sublocotenent[81]. I-a anchetat, torturându-i sălbatic, pe țăranii revoltați din comuna Butea, când ofițeri de securitate au încercat să-l aresteze pe preotul romano-catolic Gheorghe Petz[82]. Arestații au fost duși la Securitatea din orașul Roman, unde au fost torturați de securiștii Iosif Davidovici și Pârvu Nastasă (țigan din Trifești), înainte de a fi condamnați[83]. Și-ar fi schimbat numele în Ion Dinescu, iar, înainte de a emigra în Israel, a locuit în orașul Iași, pe strada Pușkin. Avea un frate, Moise Davidovici, responsabil de cadre în comitetul de partid la IMS Roman (întreprinderea mecanică, fostul Arsenal al Armatei), venit în Roman în 1946, „fricos în momente grele, om închis”, considerat de către Comisia de verificare a membrilor de partid ca „un element necalificat (în trecut un fel de funcționar, iar între mai 1946 și septembrie 1947 comerciant și speculant), intrat în fabrică la serviciul de pază și securitate datorită fratelui ofițer de securitate” și care „se comporta față de muncitori ca un polițist de stil vechi”[84].

După arestările legionarilor din noaptea de 14 spre 15 mai 1948, Iosif Davidovici a fost delegat ca anchetator la penitenciarul Suceava, unde erau deținute loturi din toate județele Moldovei, inclusiv din Bacău. Cum Securitatea din Suceava nu dispunea de suficient personal pentru anchetarea deținuților, au fost aduși anchetatori din județele de proveniență ale celor deținuți. Comisarul Iosif Davidovici (ajuns ulterior sublocotenent și comandant al Serviciului Județean de Securitate Roman) a fost unul dintre cei au participat la anchetarea și torturarea deținuților la penitenciarul Suceava, considerat punctul de plecare a „Experimentului Pitești”[85]. Împreună cu Lazarovici l-a torturat pe Petre Arsinte, student în Iași[86].

Din iulie 1949 până în ianuarie 1951, șeful Securității din județul/raionul Roman era Mircea I. Aramă. Era născut la 16 iulie 1913 în satul Poiana, comuna Brusturi, județul Neamț, în familia unor chiaburi. Înainte de a lucra în Securitate a fost funcționar

[79] Arhivele Naționale Neamț, fond Comitetul PCR județul Roman, inventar 1406, dosar nr. 8/1947, f. 60 (Raportul de activitate pentru luna decembrie 1947).

[80] Nae Tudorică, *op.cit.*, vol. II, p. 105.

[81] La aceeași dată, mai sunt angajați locotenent Mircea Aramă – șef serviciu, locotenent Natan Ștaerman – subșef de birou, sublocotenent Dumitru Băcăiță, plutonier major șef Năstase Pârvu, plutonier major Dumitru Lungu, plutonier major Ștefan Prisecaru, plutonier Constantin Lăzăroiu și plutonier major Nicolae Blaga, care au devenit, mai devreme sau mai târziu, lucrători operatori ai Securității din Roman, avansând ulterior în funcție și grad (ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7347, vol. 3, f. 119–125: Decizia MAI/DGSP nr. 6736 din 05.07.1949 referitoare la personalul încadrat la Direcția Regională de Securitate Iași la data de 1 iulie 1949), date preluate de pe http://www.cnsas.ro/documente/acte_normative/7347_003fila119-125.pdf.

[82] Octavian Roske (coord.), *Mecanisme represive în România 1945–1989. Dicționar biografic D–G*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2003, p. 85.

[83] Doina Jela, *Lexiconul negru. Unelte ale represiunii comuniste*, București, Editura Humanitas, 2001, p. 93.

[84] Arhivele Naționale Neamț, fond Comisia PCR de Verificare a Membrilor de Partid, județul Roman 1949–1950, inventar 1405, dosar nr. 2/1949, f. 213, 289.

[85] Alin Mureșan, *Pitești. Cronica unei sinucideri asistate*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Polirom, 2011, p. 20.

[86] Octavian Roske (coord.), *Mecanisme represive în România 1945–1989. Dicționar biografic D–G*, p. 85.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comercial (perceptor). Membru PCR din anul 1945. Anterior, a fost ajutorul șefului aceluiași serviciu (august 1948 – iulie 1949), condus de Davidovici Iosif [87]. Iată cum era caracterizat de către Comitetul Județean de verificare a membrilor de partid din Roman în 19 februarie 1949:

> Atașat Partidului; cu trecut apolitic; inteligent, chibzuit, serios; e disciplinat; are inițiativă; cunoaște linia politică; nivel ideologic scăzut, dar muncește pentru a-și ridica nivelul; conștiincios; corect în serviciu; avea o trăsătură de mândrie exagerată, de care s-a lăsat în mare măsură; atitudine sănătoasă în timpul verificărilor[88].

În ianuarie 1951, Mircea Aramă a fost promovat la Direcția Regională de Securitate Galați, unde a activat până la trecerea în rezervă. În mai 1953 era locțiitor șef la DRSS Galați[89]. La 1 iulie 1956, Mircea Ilie Aramă era șeful Direcției Regionale a Securității Statului Galați[90]. A fost unul dintre torționarii țăranilor de la Vadu Roșca-Vrancea, pe când deținea funcția de șef al Securității din Galați (1957). Pe timpul cât a fost șeful securității din Roman nu a fost străin de abuzurile de la Butea (1950) și gropile comune din Dealul Mărului (1949). A mai fost comisar ajutor, apoi comisar la Serviciul de Siguranţă din Chestura de Poliţie Piatra Neamţ (noiembrie 1947 – august 1948), comisar ajutor la Inspectoratul Regional de Siguranţă Sibiu (iulie–noiembrie 1947). Trecut în rezervă şi pensionat cu gradul de locotenent colonel din 30 iunie 1959. A decedat în orașul Galați în anul 1998[91].

Un alt șef al Serviciului Județean de Securitate Roman a fost Paul Constandache (vezi fig. 2), încadrat în Securitate din 10 martie 1950. A fost şef al Serviciului Raional de Securitate Roman (decembrie 1953 – noiembrie 1954). Constandache a mai deținut funcția de locţiitor al şefului Regionalei de Securitate Iaşi (iunie 1956 – ianuarie 1957), locţiitor pentru operativ al şefului aceleiaşi unităţi (noiembrie 1954 –iunie 1956), şef al Secţiei Raionale de Securitate Paşcani (mai–decembrie 1953), inspector-şef al Inspectoratului Judeţean de Securitate Argeş[92]. Prin Ordinul nr. 1013 al Ministrului Afacerilor Interne al RPR din 1 ianuarie 1957, căpitanul Paul Constandache, locțiitor șef direcție la Regionala Iași, era avansat la gradul de maior și transferat în interes de serviciu la Regiunea MAI (Securitatea) Pitești. Potrivit fișei de cadre, era născut la 8 octombrie 1925 în orașul Bacău, fiind fiu de muncitori. Devenise membru de partid în anul 1946. Avea 7 clase primare și 3 ani de școală profesională. Provenea dintr-o familie modestă, tatăl său fiind cizmar, iar mama muncitoare la un magazin cu produse casnice. Viitorul ofițer de securitate a terminat 7 clase primare în orașul natal, după care în 1943 a lucrat în ateliere mecanice din Tecuci și Bacău. În 1946, Paul Constandache ajungea conducător auto la fosta județeană PMR Bacău de unde în 1947 era încorporat, efectuând

[87] Nicolae Ioniță, *Șefii unităților centrale și teritoriale de securitate. 1948–1989*, în „Caietele CNSAS. Cadrele Securității", anul VII, nr. 1 (13)/2014, București, Editura CNSAS, 2015, p. 66.

[88] Arhivele Naționale Neamț, fond Comisia PCR de Verificare a Membrilor de Partid, județul Roman 1949–1950, inventar 1405, dosar nr. 2/1949 (Proces-verbal nr. 18 din 19.02.1949), f. 220.

[89] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7358, vol. 61, f. 286 (Ordinul Ministrului Securității Statului al Republicii Populare Române nr. 989 din 15 mai 1953).

[90] *Ibidem*, dosar nr. 7363, vol. 54, f. 268–269 (Ordinul Ministrului Afacerilor Interne nr. 3030 din 16.06.1956 privind încadrarea pe funcții a ofiţerilor în noul stat de organizare al Direcţiei Regionale de Securitate Galaţi).

[91] Nicolae Ioniță, *Șefii unităților centrale și teritoriale de securitate. 1948–1989*, p. 66; vezi și http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/ARAMA_MIRCEA.pdf, consultat la 28.12.2019.

[92] *Ibidem*, p. 73.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stagiul militar în cadrul Regimentului 9 artilerie auto din Divizia „Tudor Vladimirescu". Era lăsat la vatră cu gradul de sergent[93]. Apoi, a mai lucrat șase luni ca șofer la atelierul mecanic al Comitetului Regional PCR, la județeana de partid Bacău, iar din 10 martie 1950 a fost încadrat în securitate cu gradul de plutonier și repartizat ca și conducător auto la Serviciul Județean. După câteva luni era înaintat la gradul de sublocotenent și trecut la munca informativă. A fost apreciat că, în calitate de șef al Serviciului Raional Pașcani, a reușit să anihileze o grupare subversivă apărută în raza regiunilor Bacău și Iași.

> A dovedit curaj și ură împotriva dușmanului de clasă, fapt ce a reieșit în evidență în lupta pe care a dus-o pentru prinderea banditului Mâneci [Mahu Constantin sau căpitanul Mateean – n.a.] care a făcut parte din organizația subversivă <Frontul Patriei>[94].

Paul Constandache a fost decorat cu medalia „A V-a aniversare a RPR", iar în luna decembrie 1953 a fost promovat în funcția de șef al Serviciului Raional Roman și avansat la gradul de locotenent. Ca șef la Securitatea județului Roman era lăudat că a reușit „să-și creeze o agentură de calitate cu care a depistat activitatea dușmănoasă a mai multor bandiți". Un rezultat deosebit a fost arestarea grupării subversive condusă de Maloșevschi Ioan. „Tovarășul" era considerat membru de partid combativ în cadrul ședințelor, cu o comportare sănătoasă, cu simț de răspundere și o disciplină severă[95]. În 1959, ca șef al Direcției Regionale Pitești, câștiga 3 950 de lei. Constandache l-a avut subordonat ierarhic, ca locțiitor, pe generalul-locotenent Nicolae Pleșiță, torționar al regimului comunist, care nu a fost tras la răspundere niciodată pentru faptele comise[96].

---

[93] Nicolae Ioniță, *Fișe biografice ale șefilor direcțiilor regionale de securitate de la sfârșitul anilor '50*, în „Caietele CNSAS, Cadrele Securității", anul III, nr. 1 (5)/2010, București, Editura CNSAS, 2012, p. 10–11.

[94] Gruparea paramilitară subversivă „Frontul Patriei" (care acționa în zona orașului Pașcani, cu ramificații în județele Neamț, Roman și Iași) era condusă de Mahu Constantin din Verșeni-Tupilați, iar din această organizație făceau parte peste 100 de membri (țărani, un învățător, foști militari, un preot), care au fost arestați, anchetați și trimiși în judecată; vezi Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Florica Dobre (coord.), *Bande, bandiți și eroi. Grupurile de rezistență și Securitatea (1948–1968). Documente*, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 544 (155). Mahu Constantin („căpitanul Mateianu") a creat organizația împreună cu preotul Filip Nicolae în vara anului 1950. Din grupare mai făceau parte: Gavril D. Gheorghe din Miroslăvești – Iași, precum și Aurica Hrib, soția învățătorului Alexandru Hrib, fugară și ea. Când a fost prinsă și arestată, „deținea un pistol mitralieră Orița cu 4 încărcătoare, 100 cartușe și o grenadă, armament a cărui întrebuințare o cunoștea [...]"; Biblioteca Sighet, *Cu unanimitate de voturi: sentinţe politice*, adunate şi comentate de Marius Lupu, Cornel Nicoară şi Gheorghe Onişoru, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1997, p. 205–207. Cei din organizațiile de rezistență anticomunistă *Frontul Patriei* erau considerați de organele de forță ca „fugari, bandiți sau teroriști". Pe teritoriul județului Neamț, gruparea mai acționa în comunele Ștefan cel Mare și Grumăzești, unul dintre membri fiind învățătorul Hrib Alexandru, din satul Soci, comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț; vezi Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Florica Dobre (coord.), *op. cit.*, p. 343–344 (62). Grigore Gh. Gheorghe, Grigore Gheorghe, Hăisan Nicolae, Hăisan Gheorghe și Grigore Neculai, țărani din comuna Văleni, fostul județ interbelic Roman, erau membri ai organizației „Frontul Patriei" și au fost arestați prin delațiunea învățătorului Vamanu Ioan (n. 20.08.1909 Văleni) din Munteni-Văleni de-abia după patru ani de când au fost prinși liderii grupării. Membru în gruparea subversivă, Vamanu a stat ascuns șase ani (între anii 1948 și 1954) într-un beci improvizat în spatele poieții de găini din gospodăria sa din satul Munteni, comuna Văleni, județul Neamț. În 1954 s-a predat Securității; interviu cu Angelica Grigore, căsătorită Vasile, nepoata deținutului politic Neculai Grigore din satul Moreni, comuna Văleni, județul Neamț, realizat în data de 20 iulie 2020.

[95] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7366, vol. 13, f. 81–84 (Ordinul Ministrului Afacerilor Interne nr. 1013 din 01.01.1957 privind avansarea la gradul de maior a căpitanului Constandache Paul; fișa de cadre).

[96] *Ibidem*, dosar nr. 7369, vol. 28, f. 361–399: Stat de organizare – Direcția Regională a Ministerului Afacerilor Interne Pitești (01.08.1959 – 01.03.1960).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În perioada cât a fost șef al Direcției Regionale de Securitate Argeș (din ianuarie 1957 până la pensionare), „ca urmare a modului în care a știut să aplice principiile de partid în munca cu oamenii, să respecte și să traducă în viață linia politică a partidului”, Constandache a acționat, organizat și condus personal acțiunile de depistare a mai multor „bande de teroriști” de pe raza județului Argeș, conduse de „fugarii” Șerban Voican, Toma Arnăuțoiu și Gheorghe Arsenescu. A terminat liceul, apoi Școala superioară de partid „Ștefan Gheorghiu”. La 23 august 1968, a fost înaintat la gradul de general maior[97]. Paul Constandache a fost pensionat (trecut în retragere prin HCM nr. 122/ 13.02.1975[98], cu gradul de general maior), cu dreptul de a purta uniformă militară și de asistență medicală prin unitățile sanitare ale Ministerului de Interne[99].

Fig. 2. Paul Constandache, șeful Serviciului Județean de Securitate Roman, decembrie 1953 – noiembrie 1954 (Nicolae Ioniță, *Fișe biografice ale șefilor Direcțiilor Regionale de Securitate de la sfârșitul anilor '50*, „Caietele CNSAS”, anul III, nr. 1 (5)/2020, București, Editura CNSAS, 2012, p. 9).

Născut la data de 2 august 1929 la Paşcani, Ghiţă Ion Alexandru a condus Serviciul Județean de Securitate Roman în perioada 1955–1962**.** La nici 20 de ani împliniți, pe 2 iulie 1949, odată cu încadrarea în muncă la Județeana PMR Roman, era confirmat ca membru PCR de către Comisia de verificare a membrilor de partid. În acel document apărea ca fiind „fără profesie”[100]. Ulterior, la vârsta de 21 de ani, a fost încadrat în serviciul politic secret, la Direcția Regională Iași. Pe 15 mai 1953 era șef serviciu la Secția Raională Codăiești (Vaslui)[101], iar între 1955 şi 1962 era numit la Serviciul Raional Roman ca şef serviciu. În 1958, se număra alături de Constantinescu O. Gheorghe, locțiitor șef Direcției Regionale de Securitate Bacău, printre cele 79 de cadre ale securității care au urmat studii de specializare în securitate în URSS[102]. Prin Ordinul Președintelui Consiliului Securității Statului nr. 1541 din 18 februarie 1968 era numit adjunctul inspectorului șef și șef al Serviciului de securitate al municipiului Bacău[103].

[97] *Ibidem*, dosar nr. 7395/1971, vol. 6, f. 123–128 (Ordinul Preşedintelui Consiliului Securităţii Statului nr. 01225 din 19.03.1971 potrivit căruia generalul maior Constandache I. Pavel se eliberează din funcţia de inspector şef al Inspectoratului de securitate judeţean Argeş, se mută în interesul serviciu).

[98] Nicolae Ioniță, *Șefii unităților centrale și teritoriale de securitate. 1948–1989*, p. 53.

[99] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7403/1975, vol. 6, f. 56–60 (Ordinul Ministrului de Interne nr. II/ 01263 din 13.02.1975 potrivit căruia general-maior Constandache I. Pavel se trece în retragere, acordându-i-se dreptul de a purta uniformă militară şi dreptul de asistenţă medicală; referat de cadre).

[100] Arhivele Naționale Neamț, fond Comisia PCR de Verificare a Membrilor de Partid, județul Roman 1949–1950, Inventar 1405, dosar nr. 2/1949, f. 164 (Proces-verbal din 2 iulie 1949 – Comisia Județeană de verificare Roman).

[101] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7358/1953, vol. 61, f. 325 (Ordinul ministrului Securității Statului nr. 983 din 15 mai 1953 privind numirea unor ofițeri, sergenți și funcționari civili în Direcțiunea Regională a Securității Statului Iași).

[102] *Ibidem*, dosar nr. 7367, vol. 34, f. 452–454 (Ordinul şefului Direcţiei Cadre nr. 1935 din 01.09.1958, prin care un număr de 78 de ofiţeri care au plecat la studii în URSS se pun la dispoziţia Direcţiei Cadre a Ministerului Afacerilor Interne, poz. 30).

[103] CNSAS, Florica Dobre (coord.), Florian Banu *et alii* (autori), *Securitatea. Structuri – cadre. Obiective și metode*, vol. I, p. 48, doc. 18 (Ordinul Președintelui Consiliului Securității Statului nr. 1541 din 18 februarie 1968).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Era trecut în rezervă (cu pensie) în 1979, cu gradul de colonel. Ghiță Alexandru a decedat la Bacău în anul 2005[104].

Cel mai longeviv șef al Serviciului de Securitate din Roman a fost Constantinescu Octavian Gheorghe (vezi fig. 3), născut la 13 octombrie 1927 în Hârlău – Iași. Era angajat al Securității Poporului din anul 1950, de la vârsta de 23 ani. A urcat repede promovat, mai întâi adjunct la Direcția Regională Bacău, iar apoi numit șef serviciu la Direcţia Regională Iași – Serviciul Raional Roman până în anul 1986 când iese la pensie cu gradul de colonel[105]. În anul 1958 era căpitan, cu funcția de locțiitor-șef la Direcția Regională Bacău pentru operativ (anchete)[106]. În august 1959, ca locțiitor șef al Direcției Regionale Bacău, se număra alături de Ghiță I. Alexandru, șeful Serviciului Raional Roman, ca absolvent al cursului de specializare în securitate din URSS[107]. Prin Ordinul președintelui Consiliului Securității Statului nr. 1560 din 18 februarie 1968 era numit șef serviciu tip I la Serviciul de securitate al municipiului Roman[108].

Fig. 3. Gheorghe O. Constantinescu, șeful Serviciului de Securitate din Roman (inscripție funerară, cimitirul *Eternitatea* din Roman).

În anii ’60, a fost unul dintre lucrătorii operativi ai securității, care instrumenta dosarul de urmărire informativă al Vioricăi Agarici, doar pentru că fusese moșiereasă. Într-un comunicat dat publicității de către CNSAS în anul 2005, Constantinescu apare ca agent (ofițer) al organelor de securitate, care a desfășurat poliție politică[109]. A avut o pensie liniștită vreme de 26 de ani. A decedat la 27 octombrie 2012 în municipiul Roman și a fost înmormântat pe aleea centrală din Cimitirul *Eternitatea* din municipiul Roman[110].

---

[104] Vezi http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/GHITA_ALEXANDRU.pdf (Cadrele Securității, Lista ofiţerilor şi subofiţerilor de Securitate, verificaţi de Consiliu în urma accesului persoanelor la dosar sau ca urmare a deţinerii unei funcţii şi demnităţi publice, prevăzute de Art. 3 din Legea 293/2008), consultat în data de 7.10.2020.

[105] Vezi http://www.cnsas.ro/cadrele_securitatii.html, consultat în data de 7.10.2020.

[106] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7369, vol. 28, f. 2–33: Stat de organizare – Direcția Regională MAI Bacău (01.08.1959–01.03.1960), a se vedea Serviciul raional Roman.

[107] *Ibidem*, dosar nr. 7370, vol. 35, f. 214–216 (Ordinul Ministrului Afacerilor Interne nr. 2837 din 01.08.1959 cu privire la numirea în funcții de conducere la Direcțiile Regionale a 34 ofițeri absolvenți ai cursului de specializare de securitate din URSS).

[108] CNSAS, Florica Dobre (coord.), Florian Banu *et alii* (autori), *Securitatea. Structuri – cadre. Obiective și metode*, vol. I, p. 62, doc. 37 (Ordinul Președintelui Consiliului Securității Statului nr. 1560 din 18 februarie 1968).

[109] Anul 173 (XVI), nr. 594, Partea a III-a, de luni, 15 august 2005 (Comunicări CNSAS date publicității, în conformitate cu art. 17, alin. (1) și (2) din Legea nr. 187/1999 privind accesul la propriul dosar și deconspirarea securității ca poliție politică), *cf.* http://www.grupul.ro/wp-content/uploads/2006/06/lista_CNSAS1.htm; vezi și „Monitorul Oficial al României”, Partea a III-a, Publicații și anunțuri, de luni, 15 august 2005, anul 173 (XVI), nr. 594: Comunicări Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității privind agenți (ofițeri) ai organelor de securitate, ca poliție politică.

[110] Inscripție funerară cimitirul *Eternitatea* din municipiul Roman.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Printre lucrătorii operativi ai Serviciului de Securitate Roman l-am mai identificat pe Miaută (Meaută) Gheorghe, fost sublocotenent, în grupa sectoriști. În anul 1949, l-a arestat pe avocatul Nae Tudorică.

> [...] m-a întâmpinat un tânăr mic de statură, firav, care șchiopăta. Era ofițer de securitate. Peste vreo zece ani aveam să aflu că-l cheamă Miaotă. Ajunsese muncitor la noi, la Țevi, era modest. [...] Atunci însă s-a așezat temerar în fața mea și mi-a cerut să-l urmez la securitate pentru o declarație. [...] Am încercat să intru ca să-mi anunț soția, el însă s-a opus. [...] A scos revolverul și mi l-a pus în față[111].

Meaută era angajat al Securității și în anul 1958[112]. A decedat în anul 2011 în municipiul Roman, la vârsta de 91 de ani. Pe placa funerară din cimitirul *Eternitatea* din orașul Roman apare ca veteran de război[113].

La sfârşitul anului 1947, Abramovici Marcu era încă agent al Siguranței, iar la începutul anului 1948 comisar la Serviciul Judeţean de Siguranţă Roman, apoi apare ca încadrat cu grad de sublocotenent la Biroul de Securitate din Bacău[114]. De la 1 iulie 1949, Abramovici Marcu apare încadrat ca *șef de problemă* cu gradul de sublocotenent de securitate categoria VIII în cadrul Direcțiunii Regionale de Securitate Iași (MAI – Direcțiunea Generală a Securității Poporului – Deciziunea nr. 6736 din data de 5 iulie 1949). L-a percheziționat pe avocatul Nae Tudorică atunci când a fost arestat[115].

Căpitanul Șterman Natan, avocat stagiar în perioada monarhiei, a fost coleg de barou cu avocatul Nae Tudorică[116]. A absolvit Liceul „Roman Vodă" în anul 1939[117], fiind unul dintre puținii ofițeri de securitate cu liceu și facultate. Era numit în funcția de subșef de birou cu gradul de locotenent de securitate categoria IX în cadrul Direcțiunii Regionale Iași prin Decizia nr. 6736 din 5 iulie 1949 a Direcțiunii Generale a Securității Poporului, semnată de Teohari Georgescu (ministru MAI) și general locotenent de securitate Gheorghe Pintilie (director general). Colonelul Vasile Stănescu, fost militar epurat în 1947, a fost anchetat de locotenentul Steyerman, avocatul Securității („evreu, poate astăzi mai trăiește în București")[118].

Unul dintre anchetatorii Serviciului Județean de Securitate din Roman a fost Pârvu V. Nastasă, un rom din satul Trifești, județul Roman. În 1947, Pârvu Nastasă muncea cu ziua la grădina de zarzavat de 4 ha a lui Petrea C. Vasile din satul Trifești[119]. În 1949, la 27 de ani, era plutonier major de securitate la Roman[120]. A fost angajat la

[111] Nae Tudorică, *op. cit.*, vol. II, p. 116.

[112] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7358, vol. 61, f. 323.

[113] Inscripție funerară cimitirul *Eternitatea* din municipiul Roman.

[114] ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 4080, f. 258; *MOf*, nr. 208, din 10 septembrie 1947, partea I-a, p. 8321; *MOf*, nr. 30, din 6 februarie 1948, partea I-a, p. 983.

[115] Nae Tudorică, *op. cit.*, vol. II, p. 117.

[116] *Ibidem*, p. 118.

[117] Nicolae Gr. Stețcu, Gheorghe A. M. Ciobanu, *Pagini din istoria Liceului „Roman-Vodă" 1872–1972*, Roman, 1972, p. 319.

[118] Alexandru Mihăilă, *Imnul regal la Roman, în 1949*, în Revista de Cultură „Asachi", Piatra Neamț, seria a V-a, martie–decembrie 2018, nr. 6–12 (269–275), p. 77–78.

[119] Arhivele Naționale Neamț, fond Comisia PCR de Verificare a Membrilor de Partid, județul Roman 1949–1950, inventar 1405, dosar nr. 2/1949, f. 7–8 (Proces-verbal din 27 ianuarie 1950 de excludere din partid).

[120] Serviciul Județean de Securitate Roman, Tabel fișă de elementele suspecte din rândul minorităților conlocuitoare evrei și armeni de pe raza raionului Roman (CNSAS, dosar nr. 9846, fond RPR, MAI, Arhiva Fond documentar referitor la arestări, rețineri, internări în colonii de muncă a elementelor dușmănoase, a unor membri ai PNȚ în anii 1945–1948, date preluate de pe http://www.cnsas.ro/documente/coloniimunca/D009846Watermark.pdf, f. 66).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Direcția Regională Iași, ce avea în subordine Serviciul Județean de Securitate din Roman, din 1 iulie 1949, cu gradul de plutonier major șef de securitate (categoria VII)[121]. L-a maltratat și torturat pe Gal Albert, din satul Butea[122]. La 15 mai 1953, apărea avansat ca locotenent (grupa sectoriști) la Secția Raională Hârlău (lucrător operativ prim/anchetator)[123]. Nu se cunosc date despre evoluția profesională a fostului plutonier și nici unde a decedat.

În martie 1948, Aizic Iuju, viitor lucrător al Securității, era ales asesor popular principal în cadrul Judecătoriei I Mixtă Roman[124]. Sublocotenent de securitate, Aizic Iuju era criticat, în februarie 1949, de către membrii Comisiei de verificare a membrilor Partidului Muncitoresc Român din județul Roman că „nu știe deloc ce înțelegem noi prin politică de Stat și prin Dictatura proletariatului”[125]. În iulie 1949, era angajat al Direcției Regionale de Securitate Iași, ce avea în subordine Serviciul Județean Roman, ca sublocotenent de securitate categoria VIII (șef de birou)[126].

Ioan (Nica) Onel a lucrat la Securitate până în 1952. Locuia în municipiul Roman, în cartierul Nicolae Bălcescu (fostul sat Carol I înainte de reforma administrativ-teritorială din anul 1950). Era angajat al Direcției Regionale de Securitate Iași ca plutonier major categoria VI (funcționar operativ) în iulie 1949[127]. Potrivit declarației date Parchetului militar Bacău în anul 1992 în cazul crimelor din Dealul Mărului, a fost angajat ca plutonier la Siguranța Statului, apoi între anii 1947 și 1952 la Serviciul de Securitate din orașele Roman și Piatra Neamț, după care se pensionează la cerere. Era bănuit ca fiind unul dintre securiștii care au executat ordinul de împușcare a unor deținuți politici, în 1949, în pădurea Dealul Mărului (Poienari). Până la pensionare, a lucrat ca muncitor[128].

Născut la 16.01.1927, în satul Letea Veche, județul Bacău, Constantin I. Lăzăroiu era angajat al Securității din 1948 de la vârsta de 21 de ani în cadrul Direcției Regionale Iași – Serviciul Județean Bacău. În 1953, era șef serviciu la Serviciul Raional Moinești[129], iar din 1962 este căpitan la Serviciul Raional Roman până în 1965. A fost trecut în rezervă pe 29.02.1968 cu gradul de maior. Decedat în 1992 în orașul Bacău[130].

Născut la 22.11.1921, în localitatea Cozmești-Iași, Vasile I. Iordan era angajat al Securității din 1948 (la vârsta de 27 ani) ca funcționar operativ cu gradul de plutonier.

---

[121] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7347, vol. 3, f. 119–125 (Decizia MAI/DGSP nr. 6736 din 05.07.1949 referitoare la personalul încadrat la Direcţia Regională de Securitate Iaşi la data de 1 iulie 1949).

[122] Octavian Roske (coord.), *Mecanisme represive în România 1945–1989. Dicționar biografic P*, București, Institutul pentru Studiul Totalitarismului, 2007, p. 106.

[123] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7358, vol. 61, f. 318–327 (Ordinul Ministrului Securităţii Statului nr. 986 din 15.05.1953 cu privire la numirea în funcţii a ofiţerilor, sergenţilor şi funcţionarilor civili din Direcţia Regională MSS Iaşi – Securitate).

[124] „Descătușarea (organ de luptă democrată)”, Roman, anul V, nr. 214, miercuri, 3 martie 1948, f. 1.

[125] Arhivele Naționale Neamț, fond Comisia PCR de Verificare a Membrilor de Partid, județul Roman 1949–1950, inventar 1405, dosar nr. 2/1949, f. 194.

[126] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7347, vol. 3, f. 1–9 (Deciziunea nr. 6736 din 5 iulie 1949 a Direcțiunii Generale a Securității Poporului semnată de Teohari Georgescu, ministrul de Interne și directorul general Pintilie Gheorghe, general locotenent de securitate).

[127] *Ibidem*.

[128] Opise ale lucrării Parchetului ICCJ: 9971/4335/II/2010, în cauza 35/P/06 adnotate de Ioan Roșca ca material ajutător pentru CEDO – trimis la 23 august 2013 Secția Parchetelor Militare, dosar nr. 82/P/2007, vol. 49, preluate de pe http://www.procesulcomunismului.com/cedo/private/21_29.pdf în 19.11.2019. (46. Declarația lui Onel Ioan de la securitate din data de 03.12.1992 la Parchetul Militar Bacău, D 430/P/1990, f. 128).

[129] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7358, vol. 62, f. 289–298 (Ordinul Ministrului Securităţii Statului nr. 1182 din 01.06.1953 cu privire la numirea în funcţii a ofiţerilor, sergenţilor şi funcţionarilor civili din MSS Regiunea Bacău).

[130] http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/LAZAROIUCONSTANTIN.pdf, consultat în 20.02.2021.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În anul 1954 era încadrat cu gradul de locotenent la Serviciul Raional Roman până în 1973. La 30 aprilie 1975 a fost pensionat cu gradul de locotenent-colonel. A fost veteran de război. A decedat în septembrie 2009 în municipiul Roman, județul Neamț[131]. În anul 1959, era șef birou operativ grupa 3 la Serviciul Raional Roman cu gradul de căpitan[132].

Dumitru D. Belașcu, născut 1929 în localitatea Hașag, județul Sibiu, era angajat al Securității din anul 1951 până în 1978, când avea gradul de maior la Inspectoratul Județean Neamț. În anul 1958 era locotenent-major la Serviciul Raional de Securitate a orașului Roman – șef grupa 4. În 1959, îl reținea și cerceta pentru a doua oară pe avocatul Nae Tudorică[133]. În mai 1968, căpitanul Belașcu era șeful biroului operativ (Biroul III) din cadrul Serviciului Raional Tg. Ocna[134]. A decedat în anul 1978 la Iași.

În 1954, Toma Polak (Polac), din orașul Tg. Frumos, era încadrat în Securitate la vârsta de 20 de ani și a lucrat în poliția politică până în 1989, când la Securitatea municipiului Roman avea gradul de locotenent-colonel[135]. În anul 1959, locotenentul major Toma A. Polac era anchetator în cadrul secției a VIII-a din DRSS Bacău, cu un salariu de 1 110 lei[136], iar, în 1961, era șef birou operativ la Biroul Raional Tg. Neamț, cu gradul de locotenent major[137]. A fost unul dintre cei mai activi ofițeri din Roman și Tg. Neamț[138]. A decedat pe 12 noiembrie 1996 și a fost înmormântat pe aleea centrală din cimitirul *Eternitatea* din municipiul Roman[139].

De loc din satul Moldoveni (Porcești), județul Roman, născut la 19 aprilie 1933, Gheorghe Gr. Gheorghiu a lucrat între 1960 și 1962 la Direcția Regională Bacău, Serviciul Raional Roman. A fost trecut în rezervă pe 15 octombrie 1962[140]. Soția acestuia era dactilografă la același Serviciu de Securitate Roman.

Fiu de pădurar, născut pe 17 aprilie 1927 în comuna Botești, județul Roman, într-o familie de țărani nevoiași, Victor I. Ceparu (vezi fig. 4) se înscria în anul 1942, după absolvirea școli cu 7 clase elementare urmate în satul natal, la școala de ucenici de pe lângă Arsenalul Armatei din orașul Roman, pe care a absolvit-o în anul 1946, calificându-se în meseria de lăcătuș. Era repartizat cu locul de muncă la fabrica Arsenalul Armatei[141] până în septembrie 1949, unde s-a distins ca „un bun meseriaș”, apoi a fost

[131] http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/IORDANVASILE.pdf, consultat în 20.02.2021.

[132] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7369, vol. 28, f. 2–33 (Stat de organizare – Direcția Regională MAI Bacău (01.08.1959–01.03.1960), a se vedea Serviciul Raional Roman).

[133] Vezi http://www.cnsas.ro/cadrele_securitatii.html, consultat în data de 7.10.2020.

[134] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7389, nr. vol. 4, f. 44 (Stat de organizare al Direcției Regionale MAI Bacău ieșit din vigoare la 01.04.1968).

[135] Vezi http://www.cnsas.ro/cadrele_securitatii.html (Cadrele Securității, Lista ofițerilor și subofițerilor de Securitate, verificați de Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității în urma accesului persoanelor la dosar sau ca urmare a deținerii unei funcții și demnități publice, prevăzute de art. 3 din Legea 293/2008).

[136] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7369, vol. 28, f. 2–33: Stat de organizare – Direcția Regională a Ministerului Afacerilor Interne Bacău (01.08.1059 – 01.03.1960).

[137] *Ibidem*, dosar nr. 7374, vol. 11, f. 61–119: Stat de organizare al Direcției Regionale MAI Bacău (01.02.1961 – 01.08.1963).

[138] Toma Polak, în calitate de șef al Secției Raionale Tg. Neamț, primea note informative de la maica Nazaria Niță de la mănăstirea Văratec, cunoscută sub numele conspirativ agenta „Vasilica” (Fabian Anton, *Mănăstirea Văratec în arhivele Securității. Agenta „Vasilica” între Dumnezeu și Satan*, București, Editura Vremea, 2019).

[139] Inscripție monument funerar cimitirul *Eternitatea* din municipiul Roman, județul Neamț.

[140] Vezi http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/GHEORGHIU%20GHEORGHE.pdf, consultat în data de 30.01.2021.

[141] După instaurarea guvernului comunist, *Arsenalul Armatei* din orașul Roman a avut mai multe denumiri: Uzina metalurgică, Întreprinderea Metalurgică de Stat (IMS), apoi IMR (Întreprinderea Mecanică Roman) și, după 1990, UMARO [n.n.].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încadrat în MAI Securitate cu gradul de sergent major și repartizat la Serviciul Județean de Securitate Roman[142].

La 1 mai 1950 era avansat la sublocotenent, după care a avansat până la gradul de căpitan (1965). „A făcut ca din sectorul său să fie arestate și condamnate mai multe elemente dușmănoase.” În anul 1965, ofițerul Ceparu răspundea de

> [...] problemele PNL, PNȚ, PNC, militari deblocați, polițiști, jandarmi, condamnați, manifeste și are în legătură personală un număr de 24 agenți și 3 rezidenți. [...] Tot în acest an a luat în evidență un număr de 26 elemente dușmănoase și a scos din evidență 42 elemente. Mai slab se prezintă în problema *Manifeste* [...].

În anul 1956 devenea membru PCR. În fișa de cadre era criticat că alerga după rezultate ce nu-i aparțineau: „O astfel de comportare o are și față de colegii săi – muncitorii cu care a lucrat în producție înainte de a fi încadrat în MAI”. A avut un frate care a lucrat în Poliția orașului Roman, apoi în miliție până în 1952, când a fost scos pentru faptul că a făcut parte din poliția burgheză. În februarie 1965 era avansat ca locțiitor al șefului Secției Raionale MAI Adjud [143]. În anul 1968, Victor I. Cepariu era șef de secție tip I la Secția a XII-a – filaj și investigații a Inspectoratului Județean de Securitate Bacău, având gradul de maior[144].

Fig. 4. Victor Ceparu. Fotografie din Tabloul cu absolvenții Școlii Industriale de la Uzina Metalurgică Roman, promoția 1946 (colecția personală Toma-Tudor Rețeanu).

[142] De la *Arsenalul Armatei* din orașul Roman (devenit mai târziu IMS, IMR, UMARO) au fost recrutați pentru Serviciul de Securitate mai mulți muncitori (C.V., P.V., S.N., T.Ș., N.P., ultimii doi fiind transferați ulterior la Direcția Regională de Securitate Iași, și alții), toți cu serviciul militar satisfăcut: „Mama mi-a povestit zilele trecute cum a ajuns funcționară la Secu. Mai erau și alte femei, dar cu grad de subofițeri. Când avea vreo 20 de ani, deci prin 1951, lucra tot secretar-dactilograf dar la Sfatul Popular Roman. Într-o zi a venit în biroul ei Hudici [ofițer de securitate – n.n.] și i-a spus: *de mâine (!) lucrezi la noi*. *Păi, cum? Eu sunt angajată aici*. *Ți-am făcut, deja, transferul. De mâine vii la noi*. Deci, scurt, fără drept de apel. Ce putea face? Apoi, despre unii din ofițeri: câțiva erau muncitori, absolvenți de școli profesionale, școlarizați serios înainte de 1947. Mai târziu a aflat de la unul dintre ei cum ajunseseră acolo el și cu vreo câțiva colegi. Lucrau la IMS (IMR). Fuseseră selectați câțiva muncitori buni, calificați, cu armata făcută, și cu dosar sănătos. Au fost chemați de un ofițer care venise la fabrică și, cu șuturi în fund și înjurături, i-a băgat într-un GAZ (asemănător ARO). Respectivul i-a povestit că ei s-au speriat, crezând că sunt arestați și nu știau motivul. I-a dus la sediu și le-a spus: *de azi lucrați aici. De-aici nu plecați decât ori în pușcărie, ori cu picioarele-nainte*. *Are cineva ceva de spus?* La anii lor, 21–23 de ani, băieți simpli, ce puteau face? Apoi au fost repartizați în diferite locuri. Cum s-au comportat pe-acolo? Unii or fi executat ordine, ca să nu plece cum fuseseră amenințați, alții, or fi făcut exces de zel și poate mai mult decât atât. Deci, au fost și unii forțați și amenințați cu „ori-ori”, nu numai veniți benevol. Doar că aceste lucruri nu se pot dovedi, pentru că niciunul n-a lăsat vreo declarație despre cum a intrat în joc și ce-a făcut” (Declarație transmisă autorului în data de 27 ianuarie 2020, prin e-mail, de către O.T.).

[143] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7383, vol. 5, f. 1–4 (Ordinul Adjunctului Ministrului Afacerilor Interne nr. 1201 din 01.02.1965 privind numirea căpitanului Ceparu I. Victor în funcția de locțiitor al șefului Secției raionale MAI Adjud; fișa de cadre).

[144] *Ibidem*, dosar nr. 7388, vol. 13, f. 22–23 (Consiliul Securității Statului – Ordinul Prim-vicepreședintelui Consiliului Securității Statului nr. 2508 din 01.04.1968).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tot dintr-o familie de muncitori din orașul Roman provenea și Petru P. Nica. Era născut la 27 februarie 1927 în orașul Roman, într-o familie muncitorească, fiind fiul lui Petru și Maria. A urmat 10 clase medii și 4 clase profesionale, calificându-se în meseria de lăcătuș. Tatăl său a fost om de serviciu la Administrația Financiară din Roman. Cursul primar l-a terminat în anul 1941, după care s-a angajat ca ucenic la Arsenalul Armatei (Uzina Mecanică) din orașul Roman, calificându-se în meseria de lăcătuș. Între 1941 și 1945, a urmat patru clase profesionale, „fiind cunoscut ca elev sârguincios la învățătură, cu comportări frumoase față de maiștri și colegi, [...] situându-se printre muncitorii fruntași din cadrul întreprinderii". Din martie 1945 devenea membru UTM. Era încadrat ca lucrător operativ la Serviciul Județean de Securitate Roman în august 1950, cu gradul de plutonier, unde a lucrat până în februarie 1953, când era trimis la cursuri de perfecționare cu durata de șase luni. În octombrie 1953 era mutat la sediul Direcției Regionale de Securitate Iași ca lucrător operativ prim în cadrul serviciului III. În iulie 1957 era promovat locțiitor șef Serviciul Raional Bârlad, iar la 1 ianuarie 1959 devenea șeful Serviciului Raional de Securitate Bârlad, cu gradul de locotenent major[145]. Ofițerul era „apreciat ca un tovarăș bine pregătit profesional, are calitățile necesare unui lucrător de securitate și unui șef de colectiv, aceasta dovedind-o în activitatea practică"[146]. A fost trecut în rezervă la 22 aprilie 1981 cu gradul de locotenent-colonel de la Inspectoratul Județean Iași. A decedat în anul 2004 în municipiul Iași[147].

Maiorul Neculai Salman s-a născut la 17 decembrie 1922 în comuna Horia, județul Neamț, membru PCR din 1946. Studii – liceul cu diplomă de bacalaureat. A fost angajat ca muncitor la Arsenalul Armatei din orașul Roman[148], de unde a fost recrutat. Angajat mai întâi la Siguranța Statului în decembrie 1947, apoi preluat la Securitatea Poporului odată cu înființarea acestei instituții cu gradul de plutonier major de securitate categoria VI [149]. În anul 1968 era specialist III în cadrul Serviciului I din Inspectoratul Județean de Securitate Bacău. Căsătorit, soția de profesie telefonistă, casnică în 1968. În august 1949, când era lucrător operativ la Serviciul Județean de Securitate Roman, cu gradul de sublocotenent, a acționat în satul Sagna (la 10 km de Roman), împreună cu locotenentul Carol Zalancovschi, căpitanul Nicolae Prisecaru și alții, la arestarea a 12 membri ai grupării subversive „Renașterea României Creștine", constituită din țărani și preoți romano-catolici. Într-o noapte din august 1949, mai multe echipe de securiști au primit ordin spre a se deplasa la domiciliile membrilor organizației. În noaptea de 1 octombrie 1949, la ora 3.00, lucrătorul operativ Neculai Salman a acționat cu misiunea pentru a-l aresta pe Petre Bacoșcă, dar a fost rănit cu un cuțit la nivelul feței. Pentru că toți membrii grupării au fost arestați, „pentru curajul și spiritul de sacrificiu de care a dat dovadă, a fost înaintat în grad la excepțional de la sublocotenent la locotenent"[150]. În anul 1951, s-a mutat la Securitatea din Bacău, ca șef de birou, unde răspundea de

[145] *Ibidem*, dosar nr. 7370, vol. 17, f. 328–330 (Ordinul Ministrului Afacerilor Interne al Republicii Populare Române din 1 ianuarie 1959 – fișa de cadre).

[146] *Ibidem*.

[147] Vezi http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/NICA_PETRU.pdf, consultat în data de 9 martie 2020.

[148] Arhivele Naționale Neamț, Comitetul PCR județul Roman, inventar 1406, dosar nr. 8/1947, f. 44–47 (Comitetul PCR Roman – Secția de cadre, Raport de activitate nr. 170 din 4.09.1947 pentru perioada 1 august – 1 septembrie 1947).

[149] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7347, vol. 3, f. 123 (Decizia MAI/DGSP nr. 6736 din 05.07.1949 referitoare la personalul încadrat la Direcţia Regională de Securitate Iaşi la data de 1 iulie 1949).

[150] CNSAS, Florica Dobre (coord.), *Bande, bandiți și eroi. Grupurile de rezistență și Securitatea (1948–1968). Documente*, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 338–342 (61).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

partidele burgheze (PNȚ, PNL și alții). În decembrie 1960, a fost numit șef al fostei Secții Raionale de Securitate Bacău[151], cu un salariu de 1 580 de lei[152].

La 1 iulie 1949, Carol Zalancovschi (Zalancoschi) era încadrat la Direcția Regională de Securitate Iași în funcția de subșef de birou, cu gradul de sublocotenent de securitate categoria VIII[153]. În luna august a aceluiași an, a acționat pentru anihilarea și arestarea membrilor grupării subversive *Renașterea României Creștine* din comuna Sagna, județul Neamț, la 8 km de orașul Roman[154]. În anul 1953, Carol Zalancovschi era lucrător operativ prim cu gradul de locotenent (Biroul 5 – problema manifeste) la Direcția Regională de Securitate Bacău[155].

Născut la 25 iulie 1930 în comuna Coțofenești – Bacău, fiu al unor țărani cu gospodărie mică, Toderică Simion Ion era primit în 1948 în UTC, iar membru de partid devenea din anul 1956. Până în 1951 a lucrat la șantierele CFR Moinești și Adjud, ca lăcătuș mecanic, profesie unde s-a calificat la cursuri serale. În 1952 a fost încorporat pentru efectuarea stagiului militar la Batalionul de securitate Florești – Cluj, de unde în 1953 a fost recrutat și trimis la Școala militară de ofițeri de securitate din București, pe care a absolvit-o în 1955 cu gradul de locotenent. Repartizat la Direcția Regională Bacău și numit în funcția de lucrător operativ la fostul raion de securitate Zeletin până în 1958 și apoi la Serviciul Raional de Securitate Roman. „După o scurtă perioadă de acomodare cu obiectivele repartizate, ofițerul a obținut rezultate bune în conducerea și educarea rețelei informative și în urmărirea elementelor dușmănoase [...]", se arăta în fișa de cadre. La 1 august 1964 a fost promovat șeful Biroului informații interne și contrainformații în sectoarele economice la același raion de securitate din orașul Roman și tot în același an termină la „secția fără frecvență" cursurile Liceului „Roman Vodă"[156]. La 1 aprilie 1968 a ajuns adjunct șef serviciu la Securitatea municipiului Roman. La începutul anului 1973 a fost pedepsit cu „avertisment că nu corespunde pe deplin funcției ce ocupă", pentru că a încercat să vândă autoturismul proprietate personală la un preț mai mare decât cel cu care îl cumpărase. Pedeapsa i-a fost ridicată în luna mai 1976. Pentru activitatea profesională desfășurată a fost răsplătit cu 2 ordine și 7 medalii ale Republicii Socialiste România. Nu cunoștea limbi străine. În anul 1973 (la vârsta de 43 ani) a absolvit facultatea de drept. În decembrie 1976 era ofițer specialist I la Securitatea municipiului Roman, cu gradul de locotenent colonel[157].

În 1951, Serviciul Raional de Securitate Roman avea 37 de angajați: 1 șef serviciu, 1 șef birou și era organizat pe mai multe birouri: cadre (1 șef de problemă), secretariat (1 șef de problemă), contraspionaj (1 șef de birou și 1 funcționar operativ), politici subversive (1 șef de birou, 3 funcționari operativi), contrasabotaj (1 șef de birou, 1 funcționar

[151] *Ibidem.*

[152] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7369, nr. vol. 28, f. 28, Stat de organizare – Direcția Regională a Ministerului Afacerilor Interne Bacău (01.08.1059 – 01.03.1960).

[153] *Ibidem*, dosar nr. 7347, vol. 3, f. 120 (Decizia MAI/DGSP nr. 6.736 din 05.07.1949 referitoare la personalul încadrat la Direcția Regională de Securitate Iași la data de 1 iulie 1949).

[154] CNSAS, Florica Dobre (coord.), *op. cit.*, p. 338–339.

[155] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7358/1953, vol. 62, f. 292 (Ordinul Ministrului Securităţii Statului nr. 1182 din 01.06.1953 cu privire la numirea în funcţii a ofiţerilor, sergenţilor şi funcţionarilor civili din MSS Regiunea Bacău).

[156] Nicolae Gr. Steţcu, Gheorghe A. M. Ciobanu, *Pagini din istoria Liceului „Roman Vodă" 1872-1972*, p. 342.

[157] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7405, vol. 3, f. 285–289 (Ordinul Prim-Adjunctului Ministrului de Interne nr. II/03400 din 01.12.1976 potrivit căruia locotenent-colonelul Toderică S. Ion se numeşte în funcţia de şef al Serviciului contrainformaţii în sectoarele economice la Inspectoratul judeţean Neamţ; fişa de cadre).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

operativ), filaj-investigații (1 șef de echipă, 1 funcționar operativ), cercetări (1 șef de birou, 1 șef de problemă și 1 funcționar operativ), filajul corespondenței (1 șef de problemă și 1 funcționar operativ), evidență (1 funcționar operativ), contabilitate (1 angajat) și administrativ (1 ajutor șef de birou, 1 șef de problemă, 6 funcționari operativi, 3 funcționari operativi pază, 2 îngrijitori, 1 rândaș)[158]. Fluctuația de personal, salariile și formele de organizare din cadrul Serviciului Județean/Raional de Securitate Roman pentru anii 1953, 1958, 1959, 1961 și 1963 le-am identificat în arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, postate pe http://www.cnsas.ro/acte_normative.html, cu privire la acte normative referitoare la funcționarea Ministerului de Interne în perioada 1948–1989, astfel:

Tabelul 1. Angajații Serviciului Raional de Securitate Roman în mai 1953[159]

Serviciul Raional de Securitate Roman, în subordinea DRSS Iași	
Lt. Lungu Dumitru	șef serviciu
Grupa a 2-a	
Slt. Nedelcu Gh. Gheorghe	lucrător operativ prim
Slt. Ceparu I. Victor[160]	lucrător operativ
Grupa a 3-a	
Slt. Iordan I. Vasile	lucrător operativ prim
Slt. Melinte Ilie	lucrător operativ
Grupa a 7-a	
Lt. Sprivac Iordache	lucrător operativ prim
Slt. Popa Dumitru	lucrător operativ
Serg. Bacalu Iordache	ajutor lucrător operativ
Grupa sectoriști	
Slt. Toma Corneliu[161]	lucrător operativ prim
Slt. Trăistariu Ștefan	lucrător operativ prim

[158] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7351, vol. 1, f. 121 (01.02.1951, DGGG. Atribuţii şi organizare Aparat exterior: sarcini, drepturi, îndatoriri şi structura direcţiilor regionale şi raioanelor de securitate; nomenclatura organelor exterioare; localităţile de reşedinţă şi împărţirea pe categorii a direcţiilor regionale şi raioanelor de securitate; atribuţiile secţiilor şi birourilor din cadrul regiunii; încadrarea cu personal pe funcţii a regiunilor de securitate).

[159] *Ibidem*, dosar nr. 7358, vol. 61, f. 318–327 (Ordinul Ministrului Securităţii Statului nr. 986 din 15.05.1953 cu privire la numirea în funcţii a ofiţerilor, sergenţilor şi funcţionarilor civili din Direcţia Regională MSS Iaşi – Securitate).

[160] În anul 1968, Victor I. Cepariu (Ceparu) era numit șef secție I la Secția a XII-a – filaj și investigații, cu gradul de maior, la Inspectoratul Județean de Securitate Bacău. Vezi ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7388, vol. 13, f. 22–23 (Ordinul Prim Vicepreşedintelui Consiliului Securităţii Statului nr. 2508 din 01.04.1968 cu privire la ofiţeri (12) din Inspectoratul de securitate judeţean Bacău numiţi în funcţii de conducere).

[161] Corneliu Toma era numit în funcția de funcționar operativ cu gradul de sergent major de securitate categoria IV în cadrul Direcțiunii Regionale Iași prin Decizia nr. 6736 din 5 iulie 1949 a Direcțiunii Generale a Securității Poporului, semnată de Teohari Georgescu (ministru MAI) și de către general locotenent de securitate Gheorghe Pintilie (director general). Vezi ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7369, vol. 28, f. 2–33 (Stat de organizare – Direcţia Regională MAI Bacău (01.08.1959 – 01.03.1960), preluat de la adresa http://www.cnsas.ro/documente/acte_normative/7369_028fila002-033.pdf. În anul 1968, Corneliu A. Toma era căpitan la Inspectoratul Județean de Securitate Neamț. Vezi ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7388, vol. 9, f. 176 (Ordinul Preşedintelui Consiliului Securităţii Statului nr. 2173 din 01.04.1968 potrivit căruia 81 ofiţeri şi 26 subofiţeri din fosta Direcţie regională de securitate Bacău se mută în interesul serviciului la Inspectoratul de securitate judeţean Neamţ, urmând a fi numiţi în funcţii conform nomenclaturii stabilite de CSS).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*continuare*)

Slt. Ailenei Vasile	lucrător operativ prim
Slt. Popa Constantin[162]	lucrător operativ prim
Slt. Hudici Dumitru[163]	lucrător operativ prim
Slt. Miaută Gheorghe[164]	lucrător operativ prim
Slt. Puiu Vasile[165]	lucrător operativ prim
Birou administrativ gospodăresc	
Lt. Prisecaru Ștefan[166]	șef birou

Salariul mediu în poliția politică din România era aproape dublu față de salariul mediu pe economie. Aceeași diferență pecuniară era regăsită și în sistemul de pensii, unde pensia medie era de 331 lei, iar pensia militară medie pentru cei trecuți în rezervă era de 763 lei. La salariul de bază și sporuri, lucrătorii operativi ai Securității mai primeau soldă de hrană, recompense, indemnizații și prime, recompense pentru activitatea politică sau profesională, fiind o salarizare superioară celor din armată. În Securitate funcționa principiul „funcția bate gradul". Ofițerul care beneficia de o funcție superioară gradului pe care îl deținea primea și solda de grad[167].

Tabelul 2. Angajații Serviciului Raional de Securitate Roman în anul 1958[168]

Serviciul Raional de Securitate Roman, în subordinea DRSS Bacău			
Funcția	Gradul militar/funcția	Nume prenume	Salariul (lei)
Șef serviciu raional	Lt. maj	Ghiță Ioan Alexandru	1 800
Locțiitor șef serviciu	Lt. maj.	Nedelcu Gh. Gheorghe	1 460
Secretar dactilograf	Angajat contractual	Zaharia Gh. Vasile	650

[162] Constantin Popa, născut la 19 mai 1923 în satul Butnărești, județul Roman. Trecut în rezervă în data de 30 iunie 1956 cu gradul de locotenent. Decedat în anul 1996 în localitatea Pașcani (vezi http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/POPACONSTANTIN.pdf, consultat la 7.10.2020).

[163] În mai 1956, Dumitru G. Hudici, având gradul de locotenent de securitate, figura ca șef al Secției Raionului Pașcani. Vezi ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7363, vol. 53, f. 752–753. Vezi Ordinul Ministrului Afacerilor Interne nr. 2992 din 15.06.1956 privind încadrarea ofițerilor în noul stat de organizare al Direcției Regionale MAI (Securitate) Iași.

[164] Potrivit mărturisirilor avocatului Nae Tudorică, după anul 1960, Gheorghe Miaută (Meaută) ajungea muncitor la fabrica de țevi din orașul Roman. Vezi Nae Tudorică, *Mărturisiri. În duhul adevărului*, vol. II, FEP – Tipografia Centrală, Chișinău, 1995, p. 116.

[165] Vasile Puiu, membru de partid din 1945, a fost secretarul organizației de partid din IMS Roman (Arsenalul Armatei), de profesie lăcătuș, fiind fiu de muncitori. Fost legionar. Comisia de verificare a membrilor de partid îl considera „disciplinat, sincer și atașat Partidului". Vezi Arhivele Naționale Neamț, fond Județean PCR Roman – Comisia de verificare a membrilor de partid, f. 236 (Proces-verbal nr. 15 din 4 martie 1949).

[166] Ofițerul de securitate Ștefan Prisecaru a preluat după anul 1950 casa de pe strada Vasile Alecsandri din orașul Roman a avocatului Orest Coslovschi, liderul țărăniștilor din județul Roman, fost prefect și deputat de Roman. În primă fază, Coslovschi a fost condamnat la moarte pentru „crimă de înaltă trădare" prin sentința nr. 1560/1951 a Tribunalului Militar București, apoi pedeapsa i se comutat în 25 de ani de muncă silnică. (Cicerone Ionițoiu, *Cartea de aur a rezistenței românești împotriva comunismului*, vol. II, Hrisovul SA, 1997, p. 137).

[167] Despre salarizarea din poliția politică românească, vezi Iuliu Crăcană, *Salarizarea cadrelor Securității*, în CNSAS, Gheorghe Onișoru (coord. științific), *Totalitarism și rezistență, teroare și represiune în România comunistă*, București, 2001, p. 71–80.

[168] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7369, vol. 31A (Direcția Regională Bacău, State organizare regiuni MAI ce au fost în vigoare între 01.02 și 01.05.1958, Direcția Regională Bacău, Serviciul Raional Roman), date preluate de pe http://www.cnsas.ro/documente/acte_normative/7369_031Afila001-046.pdf.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*continuare*)

Dactilograf principal	Angajat contractual	Trifan Eliza	650
Lucrător operativ prim	Lt. maj.	Lăzăroiu I. Constantin	780
Lucrător operativ prim	Lt. maj.	Iordan I. Vasile	990
Lucrător operativ prim	Lt. maj.	Ceparu I. Victor	780
Lucrător operativ prim	Lt. maj.	Cical V. Gheorghe[169]	780
Lucrător operativ prim	Lt. maj.	Lepădatu M. Mihai	730
Lucrător operativ prim	Lt. maj.	Clapa I. Vasile	730
Lucrător operativ prim	Lt.	Andrei V. Eremia[170]	680
Lucrător operativ prim	Lt. maj.	Toma Alex. Corneliu	730
Lucrător operativ prim	Lt. maj.	Belașcu Dumitru	780
Lucrător prim investigații	Lt. maj.	Simion D-tru Mihai	750
Lucrător prim Filaj	Lt. maj.	Grecu C-tin Cornel[171]	730
Lucrător Filaj	Lt.	Antici Nec. Dumitru	670
Lucrător Filaj	Lt.	Moraru V. Gheorghe	670
Problema deservire			
Ofițer lucrător cu probleme administrative	Lt. maj.	Prisecaru Ștefan	680
Sergent conducător auto	Plutonier	Marian C-tin Victor[172]	680
Sergent conducător auto	Plutonier	Munteanu N. Florin	680
Îngrijitor	Angajat contractual	Ciobanu Alecu Elvira	385
Îngrijitor	Angajat contractual	Pricop Gh. Paraschiva	385
Sergent pază[173]	Plutonier	Crișanov N. Constantin	570
Sergent pază	Sergent major	Paiu Ion Vasile	570
Sergent pază	Plutonier	Grecu Gh. Grigore	570

[169] În mai 1953, Gheorghe Cical era șef secție la Secția Raională Negrești (Vaslui). Vezi ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7358, vol. 61, f. 325 (Ordinul Ministrului Securității Statului nr. 983 din 15 mai 1953 privind numirea unor ofițeri, sergenți și funcționari civili în Direcțiunea Regională a Securității Statului Iași). În anul 1968, Cical era căpitan la Inspectoratul Județean de Securitate Neamț. Vezi ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7388, vol. 9, f. 176 (Ordinul Preşedintelui Consiliului Securităţii Statului nr. 2173 din 01.04.1968 potrivit căruia 81 ofiţeri şi 26 subofiţeri din fosta Direcţie regională de securitate Bacău se mută în interesul serviciului la Inspectoratul de securitate judeţean Neamţ, urmând a fi numiţi în funcţii conform nomenclaturii stabilite de CSS).

[170] Andrei Eremia (Irimia), născut pe 16 iunie 1935 în comuna Pufești, județul Vrancea, fiul lui Vasile și Florea, a fost angajat la Direcția Regională Bacău în anul 1957 cu gradul de locotenent și a activat în servicii până în 1989, când era locotenent-colonel la Inspectoratul Județean Bacău (vezi http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/ANDREI_IRIMIA.pdf, consultat în data de 7.10.2020).

[171] În anul 1968, Cornel Grecu era căpitan la Inspectoratul Județean de Securitate Neamț. Vezi ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7388, vol. 9, f. 177 (Ordinul Preşedintelui Consiliului Securităţii Statului nr. 2173 din 01.04.1968 potrivit căruia 81 ofiţeri şi 26 subofiţeri din fosta Direcţie regională de securitate Bacău se mută în interesul serviciului la Inspectoratul de securitate judeţean Neamţ, urmând a fi numiţi în funcţii conform nomenclaturii stabilite de CSS).

[172] În anul 1968, Victor Marian era plutonier major la Inspectoratul Județean de Securitate Neamț. Vezi ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7388, vol. 9, f. 178 (Ordinul Preşedintelui Consiliului Securităţii Statului nr. 2173 din 01.04.1968 potrivit căruia 81 ofiţeri şi 26 subofiţeri din fosta Direcţie Regională de Securitate Bacău se mută în interesul serviciului la Inspectoratul de Securitate Judeţean Neamţ, urmând a fi numiţi în funcţii conform nomenclaturii stabilite de C.S.S). După pensionare, a fost șoferul personal al profesorului de fizică Mihăilescu Emanoil zis „Moleculă” de la Liceul „Roman Vodă” (Interviu cu Rețeanu Toma-Tudor, din 16 martie 2020).

[173] Potrivit Decretului Prezidiului MAN nr. 682 din 25 iunie 1949, „sergentul de Securitate are ca atribuții paza și securitatea localurilor și aresturilor unităților DGSP”. Vezi Liviu Pleșa, *Cadrele Securității în timpul lui Teohari Georgescu*, în „Caietele CNSAS”, anul IV, nr. 1–2 (7–8)/2011, București, Editura CNSAS, 2013, p. 51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tabelul 3. Angajații Serviciului Raional de Securitate Roman în anul 1959[174]

Funcția	gradul	Nume prenume	Salariul
Șef serviciu raional	Cpt.	Ghiță I. Alexandru	1 900
Locțiitor șef serviciu	Cpt.	Nedelcu Gh. Gheorghe	1 710
Lucrător operativ prim	Cpt.	Lăzăroiu I. Constantin	1 110
Șef birou operativ	Cpt.	Iordan I. Vasile	1 310
Lucrător operativ prim	Cpt.	Ceparu I. Victor	1 110
Lucrător operativ prim	Lt. maj.	Cical V. Gheorghe	1 110
Lucrător operativ prim	Lt.	Tomescu D. Nicolae[175]	1 110
Lucrător operativ	Lt.	Ionescu Mihai	1 040
Lucrător operativ	Lt.	Lepădatu M. Mihai	1 040
Lucrător operativ	Lt.	Andrei V. Eremia	1 040
Lucrător operativ	Cpt.	Toma Alex. Corneliu	1 040
Lucrător operativ	Lt.	Portase Ioan	1 040
Lucrător operativ prim	Lt. maj.	Belașcu Dumitru	1 040
Lucrător operativ	Lt. maj.	Todirică S. Ioan	1 040
Lucrător operativ prim	Lt.	Neagu C. Gheorghe	1 110
Ofițer prim lucrător problema F[176]	Lt. maj.	Grecu C. Cornel	920
Ofițer lucrător F	Lt.	Moraru V. Gheorghe	800
Ofițer lucrător F	Lt.	Sofronie V. Gheorghe[177]	800
Subofițer lucrător F	Serg. maj.	Făinaru Maria	790
Ofițer cu asigurarea finanțelor și materialelor	Lt. maj.	Prisacaru Ștefan	860
Conducător auto	Plutonier	Marian C-tin Victor	740
Conducător auto	Serg. maj.	Munteanu N. Florin	740
Subofițer pază comandatură	Serg. maj.	Crișanov N. Constantin	750
Subofițer pază comandatură	Plutonier	Paiu Vasile	750
Subofițer pază comandatură	Plutonier	Ciocoiu P. Dumitru	750

[174] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7369, vol. 28, f. 2–33 (Stat de organizare – Direcţia Regională MAI Bacău (01.08.1959 – 01.03.1960), a se vedea Serviciul Raional Roman), date preluate de pe http://www.cnsas.ro/documente/acte_normative/7369_028%20fila%20002-033.pdf.

[175] Nicolae Tomescu, născut la 06.11.1932 în Curtea de Argeș, județul Argeș, fiul lui Dumitru și Ioana. Decedat în 1988, în municipiul Râmnicu Vâlcea. Între anii 1955 și 1964 a fost angajat la Direcția Regională Bacău cu funcția de locotenent-major; între 1965 și 1966 Direcția Regională Bacău, Serviciul Raional Roman, șef grupă; între 1967 și 1968 la Direcția Regională Bacău; în perioada 1968–1970, la Inspectoratul Județean Vâlcea, căpitan; în anul 1971 la Inspectoratul Județean Vâlcea – grupa operativă Drăgășani, șef grupă – căpitan; între 1972 și 1975 la Inspectoratul Județean Vâlcea, grupa operativă Drăgășani; între 1976 și 1977, la Inspectoratul Județean Vâlcea – grupa operativă Drăgășani, cu gradul de maior; 1978–1983, maior la Inspectoratul Județean Vâlcea – Securitatea orașului Drăgășani; 1984–1987, Inspectoratul Județean Vâlcea. Trecut în rezervă la data de 31.10.1987. Vezi http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/TOMESCU%20NICULAE.pdf, consultat în 7.10.2020. În anii ’60, Tomescu și alte două familii de securiști (Clapa, Meaută) locuiau pe strada Speranței nr. 10, în casa medicului Mihail Burada (demolată prin 1975, pe locul acesteia ridicându-se Secția de Pediatrie), lângă fostul sediu al Securității – Casa Bruckner (Interviu cu Rețeanu Toma-Tudor, realizat în data de 25.06.2020).

[176] Lucrător prim F. La 30 martie 1951, prin Decretul nr. 50, DGSP (Direcția Generală a Securității Poporului) i s-a dat noua denumire de DGSS (Direcția Generală a Securității Statului), având în structură și Direcția F: Supraveghere (Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc 1948–1965*, București, Editura Polirom, 2001, p. 256).

[177] Sofronie Gheorghe, fiul lui Vasile și Maria, născut la 16.10.1934 în comuna Onceşti, județul Bacău. Din anul 1958 angajat la Direcția Regională Bacău până 1989 când era maior la Inspectoratul Județean Bacău. Decedat în 2007 în municipiul Bacău (cf. http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/SOFRONIEGHEORGHE.pdf, consultat în data de 7.10.2020).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tabelul 4. Angajații Serviciului Județean de Securitate Roman în anul 1961[178]

Denumirea funcției	Gradul și retribuția		Alte drepturi	Nume, inițiala tatălui și prenume
	prevăzut	real		
Șef serviciu raional	Lt. col 1 900	Maior 1 900		Constantinescu Gheorghe
Secretar dactilograf	Angajat contractual	860	90	Zaharia Gh. Vasile
Dactilograf principal	Angajat contractual 860	820	90	Andrieșescu S. Eliza
Biroul 3				
Șef birou operativ	Cpt. mr. 1 310	Cpt. 1 310		Iordan I. Vasile
Lucrător operativ prim	Lt. maj. cpt. 1 110	Cpt. 1 110		Ceparu I. Victor
Lucrător operativ prim	Lt. maj. cpt. 1 110	Cpt. 1 110		Cical V. Gheorghe
Lucrător operativ prim	Lt. maj. cpt. 1110	Lt. maj. 1110		Hura Andrei
Subofițer lucrător F	Pl. S 790	Plt. 790	105	Farkaș M. Gheorghe
Lucrător operativ prim	Lt., lt. maj. 1 040	Lt. maj. 1 040		Oboroceanu Gh. Vasile
Lucrător operativ prim	Lt., lt. maj. 1 040	Cpt. 1 040		Toma Cornel
Lucrător operativ prim	Lt., lt. maj. 1 040	Lt. 1 040		Yanko Gh. Ștefan [179]
Lucrător operativ prim	Lt., lt. maj. 1 040	Lt. maj. 1 040		Toderică I. Ioan
Problema 4				
Lucrător operativ prim	Lt. maj., cpt. 1 110	Cpt. 1 110		Belașcu D. Dumitru
Lucrător operativ prim	Lt. maj., cpt. 1 110	Lt. maj. 1 110		Stan C. Petre
Lucrător operativ	Lt., lt. maj. 1 040	Cpt. 1 040		Lăzăroiu I. Constantin
Lucrător operativ prim	Lt., lt. maj. 1 110	Cpt. 1 110	107	Tomescu Petre
Problema „F”				
Of. prim lucrător F	Lt. maj., cpt. 920	Cpt. 920		Grecu C. Cornel

[178] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7374, vol. 11, f. 61–119, Stat de organizare al Direcției Regionale MAI Bacău (01.02.1961 – 01.08.1963).

[179] Ștefan Gh. Iancu (Yanko), născut în municipiul Turda, județul Cluj, la 28 februarie 1939. În anul 1963 era locotenent la Serviciul Raional Roman. Vezi http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/IANCU%20STEFAN.pdf, consultat în data de 27 august 2020.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*continuare*)

Of. lucrător F	Lt., lt. maj. 800	Lt. 800		Ciobanu V. Constantin
Subofițer lucrător F	Plt. S 790	Serg. major 790		Popa Șt. Gheorghe
Problema deservirii				
Ofițer cu asigurarea financiară și materială	Lt., lt. maj. 860	Lt. maj. 860		Prisecaru I. Ștefan
Conducător auto	Serg. maj., plt. S 740	Plt. 740		Marian C. Victor
Conducător auto	Serg. maj., plt. S 740	Serg. Maj. 740		Munteanu N. Florin
Subofițer pază comandatură	Plt. S 750	Plt. 750		Paiu I. Vasile
Subofițer pază comandatură	Plt. S	Serg. maj. 750		Palaghia Aurel
Subofițer pază comandatură	750	Plt. 750		Popa Mihai

Tabelul 5. Angajații Serviciului Județean de Securitate Roman în anul 1963[180]

Denumirea funcției	Gradul și retribuția		Alte drepturi	Nume, inițiala tatălui și prenume
	prevăzut	real		
Șef serviciu raional	Lt. col 1 900	Maior 1 900		Constantinescu Gheorghe
Secretar dactilograf	Angajat contractual 860	860	90	Zaharia Gh. Vasile
Dactilograf principal	Angajat contractual 860	820	90	Trifan Eliza
Problema II				
Ofițer I	Lt. maj. cpt. 1 110	Lt. maj. 1 110		Tomescu D. Nicolae
Ofițer I	Lt. maj. cpt. 1 110	Lt. 1 040		Iancu (Yanko) Gh. Ștefan
Biroul III				
Șef birou operativ	Cpt. maior 1 310	Cpt. 1 310		Toderică I. Ioan
Locțiitor șef birou operativ	Cpt. maior 1 180	Cpt. 1 180		Iordan I. Vasile
Ofițer I	Lt. maj. cpt. 1 110	Cpt. 1 110		Cical V. Gheorghe
Ofițer I	Lt. maj. cpt. 1 110	Lt. maj. 1 110		Hura I. Andrei

[180] ACNSAS, fond MI/DMRU, dosar nr. 7378, vol. 4, f. 36–68, Stat de organizare al Direcției Regionale MAI Bacău (01.08.1963 – 01.10.1964).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*continuare*)

Ofițer I	Lt. maj. cpt. 1 110	Cpt. 1 110		Ceparu I. Victor
Ofițer I	Lt. maj. cpt. 1 110	Cpt. 1 110		Stan C. Petre
Ofițer I	Lt. maj. cpt. 1 110	Lt. 1 040		Aioanei I. Constantin
Ofițer II	Lt., lt. maj. 1 040	Lt. maj. 1 040		Oboroceanu Gh. Vasile
Ofițer II	Lt., lt. maj. 1 040	Cpt. 1 040		Toma A. Corneliu
Ofițer II	Lt., lt. maj. 1 040	Cpt. 1 040		Lăzăroiu I. Constantin
Ofițer II	Lt., lt. maj. 1 040	Lt. 1 040		Talpău P. Vasile
Ofițer II	Lt., lt. maj. 1 040	Lt. 1 040		Guțoi I. Nicolae
Ofițer II	Lt., lt. maj. 1 040	Lt. 1 040		Stana Teodor Ioan
Problema „F”				
Ofițer I R.O.	Lt. maj. cpt. 920	Cpt. 920		Grecu C. Cornel
Ofițer I R.O.	Lt. maj. cpt. 800	Lt. maj. 800		Ciobanu V. Constantin
Subofițer lucrător „F”	Plut. S 790	Plt. 790		Farcaș M. Gheorghe
Subofițer lucrător „F”	Plut. S 790	Serg. maj. 790		Popa Șt. Gheorghe
Problema deservire				
Ofițer cu asigurare financiară și materială	Lt., lt. maj. 860	Lt. maj. 860		Prisecaru I. Ștefan
Conducător auto	Serg. maj., plut. th. 740	Plt. 740		Marian C. Victor
Conducător auto	Serg. maj., plut. th. 740	Plt. 740		Munteanu C. Florin
Subofițer pază comandatură	Plutonier S 750	Plt. 750		Paiu I. Vasile
Subofițer pază comandatură	Plutonier S 750	Plt. 750		Popa I. Mihai
Subofițer pază comandatură	Plutonier S 750	Serg. maj. 750		Palaghia C. Aurel

Securitatea, ca poliție politică, s-a folosit, în vederea eliminării opozanților politici, pentru controlul populației și, implicit, pentru impunerea regimului prin forță, de o rețea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de informatori existentă printre vecini, în întreprinderi, instituții, dar și în sate cu scopul depistării organizațiilor subversive, a chiaburilor și a tuturor celor care constituiau un pericol pentru noua politică impusă de la est. În anul 1951, ministrul Gheorghe Pintilie elabora o directivă referitoare la munca cu agentura, atrăgând atenția lucrătorilor operativi ai Securității de rolul important al informatorului:

> Tovarăși, fiecare meseriaș, fiecare doctor, oricine are o unealtă și se îngrijește de ea. La Securitate, care este unealta noastră? Și noi avem o unealtă. Dacă frizerul are brici, dacă dulgherul are strung, eu spun că unealta noastră sunt informatorii[181].

Potrivit unui „Plan general cu organizarea căutării informațiilor cari privesc problema *starea de spirit a populației* din raza acestei Miliției" transmis de către Ministerul Afacerilor Interne către Miliția Județeană Roman pentru anul 1949, pentru prevenirea propagandei și reacțiunii, se solicita recrutarea de noi informatori cu nume conspirative în fiecare comună, astfel:

> Acești informatori nu vor fi cunoscuți decât de Miliție. Agenții recrutați de Miliție vor fi instruiți să aducă informațiile și să le predea personal Comandantului sau Șefului Serviciului Secretariat, urmând ca aci să fie interpretate și exploatate după caz[182].

Colaboratorul Securității, astfel cum este definit prin OUG nr. 24/2008, era persoana care furniza informații, note informative și rapoarte scrise, prin care denunța activități sau atitudini potrivnice regimului totalitar și „care au vizat îngrădirea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului". Colaborator era și acea persoană care „înlesnea culegerea de informații de la alți indivizi, prin punerea voluntară la dispoziția Securității a locuinței sau a altui spațiu pe care îl deținea, precum și cei care, având calitatea de rezidenți ai Securității, coordonau activitatea informatorilor"[183].

Spații ale represiunii: sediile Serviciului Județean/Raional de Securitate Roman

Primul sediu al Serviciului Județean de Securitate Roman a existat pe strada Vasile Alecsandri nr. 3, într-o curte mare, în spatele vechii Primării a orașului Roman, într-o casă astăzi demolată, așezată departe de stradă, fostă proprietate a Anastasiei Jora. Aici a funcționat înainte de iulie 1948 și sediul Siguranței Statului[184]. Din 1955, imobilul a fost închiriat de către Spațiul Locativ Roman unor chiriași până în anul 1975, când a fost demolat. Din 1950, pentru o perioadă scurtă de timp, Serviciul de Securitate al Raionului Roman a funcționat în casa spițerului Samuel Bruckner, de pe strada Speranței (fostă Mauriciu Riegler), vizavi de Spitalul „Precista Mare".

---

[181] Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948–1965*, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 99.

[182] Arhivele Naționale Neamț, fond Miliția județului Roman, inventar 95, dosar nr. 4/1949, f. 8.

[183] Ordonanță de Urgență nr. 24 din 5 martie 2008 privind accesul la propriul dosar și deconspirarea Securității, publicată în *MOf*, nr. 182, din 10 martie 2008.

[184] La sediul Securității din Roman, situat pe strada Vasile Alecsandri, a fost închis avocatul Nae Tudorică, după ce, în anul 1949, a fost arestat din fața casei de către securistul Meaută (vezi Nae Tudorică, *Mărturisiri. În duhul adevărului*, vol. II, Chișinău, F.E.P. Tipografia Centrală, 1995, p. 117). După ce a fost arestat de plutonierul de securitate Ioan Onel, tot aici a fost închis în turnul din curte în anul 1949 deținutul politic Ioan T. Ioniță: „Bătut cu frânghia împletită în patru și udată într-o chiuvetă, așezat cu fața la podea lovit la tălpi și până la cap. Anchetator principal era Năstasă Pârvu, din Trifești" (vezi Ecaterina și Cedric Măgirescu, *Să nu uităm Gulagul comunist! Romașcani la Canalul Morții. Supraviețuitorii*, în „Cronica romașcană", Roman, anul VII, nr. 279, din 9–16 mai 1996, p. 3).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fig. 5. Primul sediu al Securității județului Roman, în perioada 1948–1950. Aici a fost anchetat preotul Iustin Pârvu, precum și toți cei arestați în noaptea de 14 spre 15 mai 1948 (colecția personală Toma-Tudor Rețeanu).

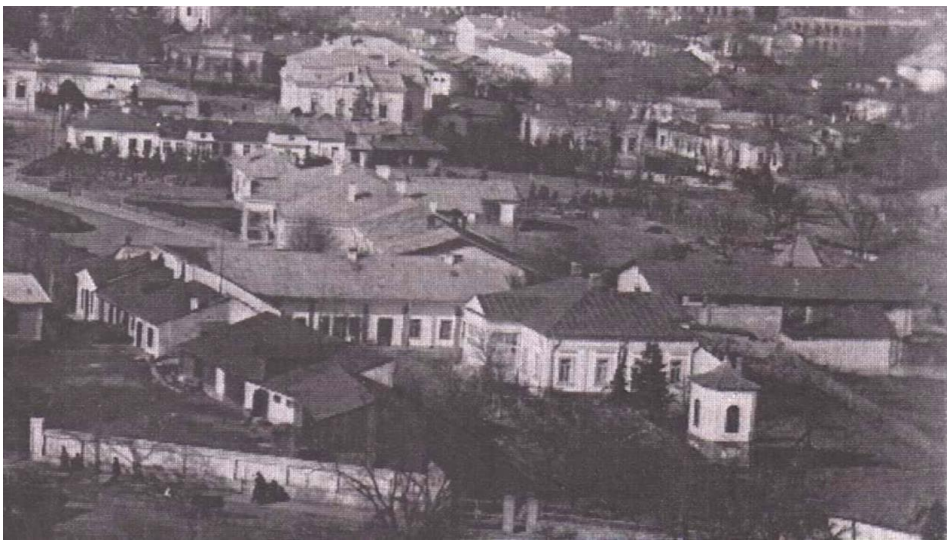

Fig. 6. Sediul Serviciului Județean de Securitate Roman, în perioada 1948–1950. Fost sediu al Siguranței Statului, strada Vasile Alecsandri nr. 3; în podul imobilului a fost închis pentru cercetări și preotul Iustin Pârvu. Clădirea a fost demolată în 1975 (colecția personală Toma-Tudor Rețeanu).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În anul 1942, casa era vândută cu 1 200 000 de lei de către Hortensia Riegler (văduva doctorului Mauriciu Riegler decedat în anul 1932) cofetarului Dumitru (Mitică) Savin, care a fost ultimul proprietar până în luna mai 1950. Imobilul a fost expropriat în baza Decretului nr. 92/1950 pentru naționalizarea unor imobile[185], iar familia Savin a fost evacuată și i s-a repartizat o singură cameră la Hotelul Lungu, pe lângă Piața Mare. Această clădire a fost ocupată de către Securitate în perioada 1950–1955, camerele devenind birouri de anchetă și tortură, iar subsolul – celule pentru deținuții politici. Imobilul a fost apoi preluat de către un șantier de construcții. Astăzi, clădirea (declarată monument istoric) aparține Episcopiei Romanului și se găsește într-o avansată stare de degradare. Nicio placă sau inscripție nu amintește că, în anii ’50, acolo a funcționat Serviciul Raional al Securității. Nici autoritățile locale, nici foștii deținuți politici nu s-au preocupat, în peste 30 de ani de la căderea regimului comunist, să amplaseze vreo placă memorială pe vreuna din clădirile unde a funcționat Securitatea din Roman. În anii ’60, sediul Serviciului a fost mutat pe strada Cuza Vodă, în casa expropriată de la Ion Manolescu Strunga, chiar înaintea arestării sale (6 mai 1950), unde a funcționat până în anii ’80.

În orașul Roman exista și un penitenciar[186]. „Arestul vechi” din actualul cartier Favorit era o clădire folosită de Securitate în acei ani, fiind și arest pentru femei. După 1957, imobilul era părăsit și demolat câțiva ani mai târziu[187].

Fig. 7. Sediul Serviciului Județean de Securitate Roman, între anii 1955 și 1980. Până în 1980, în jurul clădirii de pe strada Cuza Vodă exista o curte împrejmuită cu gard zidit din cărămidă, înalt de aproape 2 m. Astăzi, în clădire funcționează o grădiniță (foto: Ovidiu Leonte, martie 2020).

[185] Decretul Consiliului de Stat nr. 92 din 19 aprilie 1950 pentru naționalizarea unor imobile, publicat în *MOf*, din 20 aprilie 1950, disponibil pe http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/64, accesat în data de 14 mai 2020.

[186] Între anii 1951 și 1953, comandantul penitenciarului Roman era lt. maj. Ionescu Toma, născut la 19.07.1915 în București; între 1956 și 1959, cpt. Costică Gălăvan, născut la 18.11.1924 în comuna Valea Ursului, județul Roman, iar în perioada 1960–1963, lt. col. Cristea Nicolae, născut la 15.02.1925 în satul Gropeni, Brăila. Vezi Radu Ciuceanu, *Regimul penitenciar din România 1940–1962*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2001, p. 338.

[187] Interviu cu Toma-Tudor Rețeanu, realizat în Roman, la 23.03.2021.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

INSTITUTIONS OF REPRESSION: SECURITY, MILITIA, JUSTICE, IN ROMAN COUNTY/DISTRICT (1948–1964) (Summary)

Keywords: communism, political prisoners, Roman County, Security, Militia.

After the occupation of Romania in August 1944 by Soviet troops and after the establishment of the government of Dr. Peter Groza, a new political regime of popular democracy was gradually imposed by terror and fear. The monarchy was the last obstacle in the communization of Romania. The year 1948 was the consolidation of the communist regime through the elaboration and adoption of repressive legislation, and through the institutions of force: Security, Militia, Justice, penitentiary system, the elimination of political opponents began. As in other regions of the country, and in the former Roman county/district, the Security and the Militia with the support of party activists and informants produced fear and destroyed destinies. Among the security officers from Roman county/district, from the 50^{s}, we mention Iosif Davidovici, Mircea Aramă, Pavel Constandache, Năstasă Pârvu, Gheorghe O. Constantininescu or the militia captain Costică Solomon.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CLAUDIU-LUCIAN TOPOR*

BOLSHEVIK PROPAGANDA ON THE ROMANIAN FRONT. PUBLIC MEETINGS DURING 1917**

During World War I, the Romanians and the Russians forged a controversial alliance. Their military cohabitation was difficult, being fraught with suspicion and mutual blame[1]. Albert Thomas, the former French minister of Armament, asserted during the Peace Conference (1919) that Romania had been betrayed by the Russians at the very moment it had entered the war, when it should have had abundant ammunition, and then later, a few months after the attack, when the French missions working with the Russian railways could not speed up the transport of war supplies in Romania[2]. Despite the arguments of Russian "betrayal", the Romanians could not do without their military support for one moment. The disaster of the campaign in the summer of 1916 forced the Romanian authorities to tighten the cooperation with the Russian troops. In early 1917, the latter were occupying important positions, bringing in significant forces to the Romanian front. Russian troops, over one million strong, were stationed there. The troops were divided into three armies (Armies IV, VI, IX), defending Moldavia, the only territory that remained under Romanian control. Together with a symbolic Romanian force (30,000 men), and together with the Russian Seventh Army in Bukovina, the Russian soldiers formed the line of defence of the "Romanian front"[3]. But the Russians' presence in Moldavia had always been considered from the point of view of usefulness. Tolerated by the local authorities, the Russian allies made very few friends among the population. Their intervention, regarded by some as an "invasion", had actually been viewed almost always as an extreme necessity. Without the Russians' intervention, the frontline in Moldavia could not be maintained. But Russia had always been a giant with clay feet: in the last years of the war, the empire had faced enormous social convulsions, which had caused the collapse of the Tsarist regime, followed by a new, failed, attempt to restore

* Prof. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza", Iași.

** This work was supported by a grant of the Ministry of Research, Innovation and Digitization, CNCS/CCCDI – UEFISCDI, project number PN-III-P4-ID-PCE-2020-1868, within PNCDI III.

[1] Constantin Stan argues that Romania's alliance with the Russian Empire was a circumstance determined by the Brătianu government's adherence to the Entente's policy in 1916. See *Aliați și adversari. Relațiile româno-ruse. 1916–1920* [Allies and enemies. Romanian-Russian Relations. 1916–1920], București, Paideia, 2006, p. 46.

[2] Catherine Durandin, *Discurs politic și modernizare în România. Secolele XIX–XX* [Political discourse and modernization in Romania. Nineteenth and twentieth centuries], Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2001, p. 152.

[3] Glenn E. Torrey, *Armata revoluționară rusă și România 1917* [The Russian revolutionary Army and Romania in 1917], trad. Dana Constantin & Adrian Pandea, București, Editura Militară, 2005.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

democracy, and by events that eventually resulted in the rise of bolshevism, an ideology that many of the contemporaries deemed to be one of the ideological "diseases" of the 20th century.

In early 1917, Tsarist Russia was facing great social unrest. Labour strikes, followed by street protests, broke out in Petrograd, as well as in other cities, such as Moscow, Kharkov and Baku. Almost four years of war had elapsed, and during this period Russia had lost 2.7 million people (dead and wounded), and had seen almost four million of its men be taken prisoner. Other two to three million were serving internally, staying behind in garrisons, a volatile mix of untrained recruits, convalescing veterans and undesirables, those who rejected frontline discipline. Now, in early 1917, due to the Allies' efforts, the Russian troops were better equipped than they had ever been during the war. What they lacked, however, was the quality of command, starting with the Tsar himself and ending with the generals in charge at Mogilev[4]. Behind the lines, the Russians were on their last legs. The masses had risen against the regime, spurred on by the shortage of bread and of coal. The popular revolt in Petrograd degenerated into a cascade of anarchic events, later known in history as the Revolution. Orlando Figes brought solid arguments against the use of the terms "revolution" in the case of the events taking place in Russia.

> Few historical events have been more profoundly distorted by myth than those of 25 October 1917. The popular image of the Bolshevik insurrection, as a bloody struggle by the tens of thousands with several thousand fallen heroes, owes more to *October* – Eisenstein's brilliant but largely fictional propaganda film to commemorate the tenth anniversary of the event – than to historical fact. The Great October Socialist Revolution, as it came to be called in Soviet mythology, was in reality such a small-scale event, being in effect no more than a military coup, that it passed unnoticed by the vast majority of the inhabitants of Petrograd. Theatres, restaurants and tram cars functioned much as normal while the Bolsheviks came to power. The whole insurrection could have been completed in six hours, had it not been for the ludicrous incompetence of the insurgents themselves, which made it take an extra fifteen. The legendary "storming" of the Winter Palace, where Kerensky's cabinet held its final session, was more like a routine house arrest, since most of the forces defending the palace had already left for home, hungry and dejected, before the assault began. The only real damage to the imperial residence in the whole affair was a chipped cornice and a shattered window on the third floor.[5]

On his return from Switzerland, Lenin had secured the support of the Bolsheviks, who sought to overthrow the provisional government and establish a socialist administration based on "the power of the Soviets" in Petrograd. Such an administration, Lenin believed, could retain the support of the masses only by withdrawing the army from the front, turning farming over to the peasantry, nationalizing banks and large industrial companies, establishing "worker control" in factories and mines, and granting national minorities the right to self-determination. It remained to be determined when and especially how Vladimir Ilitch's revolutionary project would be realized. Eager to take action, the Bolshevik leader returned to Sankt Petersburg full of hope and persuaded the Central Committee that he had to seize power at the first opportunity. Comrade Trotsky,

[4] Lawrence Sondhaus, *World War I. The Global Revolution*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011, p. 245.

[5] Orlando Figes, *Revoluția rusă 1891–1924. Tragedia unui popor* [A people's tragedy. A history of the Russian Revolution], trad. Cornelia Marinescu, Iași, Polirom, 2016, p. 444.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

in turn, devised an effective strategy for a popular insurrection that was to begin at the opening of the second congress of the all-Russia Soviets. The Soviets seized power in a coup on October 25/November 7. A Council of People's Commissars (Sovnarkom) was elected, with Lenin as chairman and Trotsky as Commissioner for Foreign Affairs. Decrees were issued on peace and agricultural estates. Soviets everywhere in the former Russian Empire were called upon to overthrow the old administration and exercise their own governmental authority[6].

The "revolutionary events" in Petrograd influenced the attitude and the behaviour of the Russian troops present at the time on the Romanian frontline. Although they had more consistent "subsistences" than their Romanian comrades, the Russian soldiers could always see themselves as receiving "inferior" treatment from their commanders by comparison to the Germans, the main enemies beyond the trenches. They were poorly trained, used weapons often seized from the Austrians, and regularly received beatings for misdemeanours. During all this time, German commanders seldom exposed soldiers to unnecessary risk, and generally fed them and had them rest properly. The German infantrymen could see that the support provided by artillery, machine guns, planes was superior to what the Russians were given, and the feeling that they would be in the lead seldom left them during battle. As for the Russians, few of the recruits were educated and literate. The ordinary soldier could not keep a diary, and in the crisis that followed after 1917, not much was known about life on the frontline[7]. The discontent that erupted during the political crisis of 1917 was not only reflected in the lack of a home front or the hardships faced by the helpless families of soldiers. These were also related to the daily experience of war. Not understanding for a moment the true meaning of the war, the Russian soldiers protested in all sectors of the front using instruments incompatible with military order and discipline.

Throughout Moldavia, meetings were held, and both officers and soldiers attended them. These meetings, discretely noticed by the agents of the Romanian Secret Police ("Siguranța Generală"), originally fought against the defeatist mood in the Russian army and the propaganda in favour of a separate peace, despite the fact that, towards the end of the year, they were effectively invaded by the Bolsheviks and then used for "revolutionary" purposes. Some of these meetings were urban ones. The most intensely attended centres were cities such as Iași, Galați, Bârlad, Bacău, Roman, sometimes smaller towns, such as Comănești, Dărmănești, Târgu Ocna, as well as larger villages close to the frontline, such as Mărășești. The meetings were attended by both army officers and soldiers (before summer 1917 it was rare to have meetings solely for soldiers), who had the opportunity to speak before a numerous audience for the first time in their lives. The Russian garrisons were debating the events that had taken place in Russia after the fall of the Tsar, the social and political reforms, the relations with the allies in the Entente, the attitude regarding the end of the war. The speakers asserted the government's delimitation from the Tsarist regime, invoking confidence in the new social order. For example, in a meeting held by the Tsarist troops in Iași (Pastia Hall) on the evening of 22 April, three civilian delegates of the Petrograd Revolutionary Committee took the floor. The speakers were questioned, among other things, about the signing of a peace treaty. The

[6] Robert Service, *Ultimul Țar. Nicolae al II-lea și Revoluția Rusă* [The Last of the Tsars. Nicholas II and The Russian Revolution], București, Editura Trei, 2019, p. 122–123.

[7] Peter Simkins, Geoffrey Jukes, Michael Hickey, *Primul Război Mondial. Războiul care urma să pună capăt tuturor războaielor* [The First World War. The War to End All Wars], Bucharest, Litera, 2020, p. 252–253.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

answer was that Russia wanted the continuation of war until Germany would be defeated for good. The objectives of the war had been completely updated. They diverged from the imperialist cause of the Tsarist regime, which had initiated war action in order to conquer new territories (Constantinople). The war had to go on, because the German socialists' group had refused to meet half-way their Russian brethren animated by the desire for peace. The conquest war was thus becoming a war of defence against the enemies of the revolution. Regarding the attitude to Romania, one soldier expressed the wish that it would not be considered a sovereign state anymore. A crowd of Russians gathered around him straight away, shouting at him and telling him he had no right to emit such judgments. The gathering in Iași had asserted the need to have a peaceful attitude towards the Romanian comrades. As long as the Russian troops were stationed in Romania (an allied country in the war, together with the other powers), such reasoning had to me avoided. A closer analysis of the speeches held at the time shows, however, that the meetings held by the Russians in the first half of 1917 aimed to prevent army defection and to counteract the enemy's peace propaganda. The hope was to consolidate the alliance relations with the Romanian comrades. A few examples found in the reports of the Siguranța Generală point in this direction. On 10 May 1917, a rally was held in the park of Piatra Neamț. The speakers called for obedience, respect for the law and the continuation of war. If the Russians did not want to fight anymore, their allies would, for sure, and then confront the Russians about the betrayal of their common cause. In the garrison of Bârlad, a delegate of the workers in Petrograd told the soldiers that the provisional government was making all the efforts to improve the welfare of the people. The war had not brought freedom to the Russian soldiers. Through war they had regained democracy. Through war, Russia had become a Republic, and the war against the Germans had to continue until the Russians would obtain peace again[8].

On the other side, all this public meetings reveal the hidden danger that could cruelly hit the Romanians' renewed hopes early in the 1917; before the decisive battles of that summer, the Russian allies appeared to be weakened by contradictions – oftentimes they were hesitant in their involvement to stop the enemy advance. General Nikolai A. Monkievitz, commander of the 71st Infantry Division, a participant in the entire Brushilov offensive, later on sent to the Romanian frontline (which he reached in early December 1916 after a long march of 300 km), captured in his memoirs the moments the Russian army was falling apart. The preparation of the summer 1917 offensive had been affected by the low morale of the Russian soldiers. Influenced by the propaganda in favour of peace without annexations and damages, they were wondering whether they would attack the enemy positions or be forced to defend their own trenches. The general offensive went against the programme of the revolutionary socialists, and this resulted in several Russian units not prepared to go into battle. Throughout the month of July 1917, the military commanders dedicated their time almost exclusively to persuading the soldiers, who had lost their motivation to fight for a rapid peace. The demagogues in the Russian outfits were making every effort to compromise the Mărăști offensive even

[8] Information provided by the General Surete at the Russian Great Headquarters, reports on the socialist gatherings and celebrations in Romania and in Russia, quotations from Russian newspapers. Romanian National Archives, Bucharest (hereafter cited as ANR), Doc. 5921, fol. 9/1917. The Romanian Communist Party Central Committee Archive, Collection 50. Documents from the National Archive of The Republic of Moldova were recently published in the volume *The Romanian frontline 1916–1917. A collection of documents* [Frontul românesc. Culegere de documente], edited by Dinu Poștarencu, Bucharest [Editura Militară], 2020.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

before it had begun. They were presenting it as favourable only to the bourgeoisie and as contravening the revolutionary ideals[9].

It is not by accident that the Germans had planned to breach the frontline at Mărășești battle precisely in the sectors defended by the Russians[10]. Their entire strategy was based on intelligence gathered a few months earlier. French General Henri Berthelot confessed in April 1917 that the Russians were doing the Allies a disservice through the way they performed their military duties. Demonstrating laziness and remaining permanently inactive, they soon allowed the Germans to replace their worn-out regiments and move part of the troops to the Western Front. Worse, Berthelot noted, the Russian soldiers held rallies, demonstrations with red flags, loudly proclaiming that they were tired of the war[11].

The revolutionary meetings had finally served the Bolsheviks in extending "the entire propaganda against the war", encouraging in Moldavia the overthrow of the king and inciting the population to rebellion, although the same public demonstrations had, in their early stage, tried to strengthen among the Russians troops the confidence in the war alliance and the conviction that the Germans had to be defeated. Perhaps this explains why the Bolsheviks' feeding of false information did not produce the expected effects before the War Armistice was signed in Focșani.

The "bolshevisation" of the popular meetings in 1917 occurred gradually and was directly dependent on the political developments in Russia. Despite all the precautions of the provisional government in Petrograd, the intrusion of revolutionary socialists in the public gatherings in Moldavia could not be staved off. Gradually, agitators became visible in the meetings (some of them were skilled orators) and called for the overthrow of army hierarchies, for the confiscation of the great estates and condemning the perpetuity of monopoly of power by the Romanian "oligarchy". For instance, during a famous rally held at Socola on 12 April, in which 5,000 people took part, several orators coming from Petrograd took the floor. One of them, an engineer from the railway battalion (possibly a Jew, judging by his name, Ghilert) of the Russian Great Headquarters, told his comrades that "free Russia" could not march along "oligarchic Romania", a country that ignored the deplorable state of its own soldiers, fallen in the city streets due to the shortage of vital resources. Indeed, the bolshevisation of the Russian regiments stationed in Moldavia was becoming a worrying reality every day. Present in Iași for the May Day celebrations, king Ferdinand was forced to leave the city, as the Russian soldiers had asked him to abdicate because of his German origins. The republican current was so prevalent among the Russians, that a rumour circulated that the soldiers had stopped the royal train, with the queen on board, intending to arrest her[12]. The Russian plenipotentiary in Iași (Mossolov) also noted how the contagion had spread:

[9] Nikolai A. Monkevitz, Aleksandr N. Vinogradski, *Aliatul inamic. Descompunerea armatei ruse și pericolul bolșevizării României – 1917–1918* [The enemy ally. The decay of the Russian army and the danger of bolshevizing Romania – 1917–1918], edited by Șerban-Liviu Pavelescu, translation by Alina Pavelescu, București, Humanitas, 2020, Chapter X, *Pregătirea ofensivei din iulie pe frontul românesc* [The preparation of the July offensive of the Romanian front], p. 62–63.

[10] The beginning of the battle (July 24/August 6, 1917) with the attack of the 1st German Reserve Corps against the 34th Russian Infantry Division.

[11] General Henri Berthelot, *Jurnal și corespondență 1916–1919* [Diary and correspondence 1916–1919], second edition, translated by Oltița Cîntec, introductory notes and index by Gheorghe I. Florescu, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 145.

[12] *Defecțiunea în armata rusă și dificultățile ce au decurs pentru armata noastră* [Defection among the Russian troops and the difficulties that resulted for our army], 2.03.1917 – 17.02.1918. ANR, The Romanian Communist Party Central Committee Archive Collection 50. Doc. 5930.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> In Iași, both the Russians and the Romanians had begun to follow the events with horror, rather than mere apprehension. The situation became clearer on 10 March, then when the famous order no. 1 was issued, abrogating the military salute and any discipline outside ranks. From that moment on, Iași was simply invaded by gangs of soldiers that arrived there as deputies. Their attire was completely untidy. They would smoke, blowing the smoke provocatively, and eat sunflower seeds, littering the streets with husks. They would carry huge placards with slogans they had made up, some of them downright insolent. Notably, no officers were among them. Those who came across such processions would hurry out of their way, in order to avoid awkward and dangerous encounters. In the beginning, these hordes behaved with some circumspection, even with timidity, but they became bolder every day. Soon they were joined by extremely drunk soldiers, especially on feast days. Their attitude towards the officers became increasingly insulting. As soon as they came across Romanian soldiers, the Russians tried to fraternise with them, despite the fact that the former showed little interest in such manifestations.[13]

The Russian soldiers' soviets continued to organise public meetings and street rallies. One prominent gathering took place in Galați on 9 December 1917. Large groups of Russians had begun to gather since morning in various parts of the city, carrying red placards, some with black frames, some with white, with inscriptions that stated they wanted peace and an end to war. Some of the bolshevised soldiers believed that the war went on because of England, France and Romania. They supported Lenin's party (the only one capable of bringing peace) and attacked Kerensky, the one who, instead of requesting peace, had dragged them deeper into the war. Others, shouting anti-bourgeois slogans and spreading anti-dynasty messages ("Off with the crowned heads"), hoped they would acquire the Romanians' support, but this did not happen[14]. There were several obstacles in the way of the Romanian comrades' adhesion to the revolutionary cause, with the exception, of course, of the Romanian socialists (e.g. Cristian Racovski, Mihai Bujor, Max Wechsler), who were motivated to contribute to the elevation of the revolutionary consciousness. Throughout Moldavia, the Bolsheviks perpetrated looting and destruction. The Fourth Russian Army had been given orders to leave the front, retreating to Iași. Here, the Bolsheviks had formed a command centre around the Socola railway station. Armed with artillery pieces, they were threatening to bomb the city[15]. Demonstrations as noisy as those in the Moldavian cities took place on the other side of the Prut, in Bessarabia. On March 10/23, 1917, the military units of the local garrison, together with a large audience, celebrated the emancipation of Russia from "oppression and secular barbarism." Soldiers carrying red flags lined up on the German Field (a vacant lot where a football stadium stands today). The participants in the rally then went to Leovskaya Street. They chanted "Long live the free and invincible Russian army!", "Long live freedom!",

[13] A. A. Mossolov (the Russian minister plenipotentiary in Romania 1916–1917), *Misiunea mea în România. Curtea imperială a Rusiei şi Curtea Regală a României în timpul războiului*. *Memorii* [My mission to Romania. The Russian Imperial Court and the Romanian Royal Court during the war. Memoirs], ed. by Marin C. Stănescu, Bucharest, Silex, 1997, p. 141–142.

[14] ANR, The Romanian Communist Party Central Committee Archive Collection 50. Correspondence with the Russian Command on the Romanian front and with the Second Army regarding certain disagreements with the Russian troops. 16 December 1917 – 2 January 1918. Doc. 878/1917, folder 560/9.12.17, p. 14–15.

[15] See Ion I. Solcanu, *Un episod dramatic din 8–9 decembrie 1917: încercarea de asasinare a generalului Șcerbacev de către emisarii lui Lenin și soldații ruși bolșevizați din gara Socola – Iași* [A dramatic episode on 8–9 December 1917: the attempt on the life of general Shcherbachev made by Lenin's emissaries and by the bolshevized Russian soldiers in the Socola – Iasi railway station], in *AȘUI*, LXIII, 2017, p. 445–456.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

"Long live the democratic republic!", and displayed a flag on which passers-by could read slogans such as "Dear Russia!", "Down with the tyrants!", "Down with the chains!" Among the demonstrators, riding in an automobile, were the county commissioner, Constantin A. Mimi, and the county commissioner, Mihail Șt. Glavce. The route of the demonstrators continued on Pushkin Street, then on Alexandrovskaya Street, and the crowd then headed for the train station. After turning up Benderskaya Street, the protesters reached Kievskaya Street, where they tore the signs with the inscription "Emperor Nicholas II Boulevard" off the walls of houses, then took down, at the request of the soldiers, the monogram on the Greek Church[16]. Revolutionary demonstrations were also organized in Chișinău by Russian soldiers transiting the city. On March 21/ April 3, 1917, the people of Chișinău attended such an event. The demonstrators marched through the city with a red flag that read "War until the final victory. Long live free Russia. Long live the Republic of Russia!" Several locals and soldiers from the local garrison joined them. In front of the cathedral in Chișinău, the rally captured the attention of a large audience. A soldier from the transiting army band came to the stand and talked about the revolutionary mood that swept the entire Russia. Arriving in Chișinău, he said he was "amazed" by the drowsiness of the locals who had not yet driven out the "servants" of the old regime. Another soldier that spoke on the occasion proposed to change the composition of the Chișinău City Hall[17]. Demonstrations also took place in other cities in Bessarabia. Among other things, on March 14/27, in the square in front of the cathedral of Cahul, a *Te Deum* was held, an event that wished a long life [sic!] to the Provisional Government. At the rally that followed the *Te Deum*, the speakers (soldiers and officers) marched through the city and shouted "Long live free Russia!"[18]

Beyond the front line, in Siret, on the Romanian territory under military occupation, the soldiers' rallies in Moldavia had almost gone unnoticed. By ordinary people, of course, but not by the well-informed. Lupu C. Kostaki, a venerable Moldavian boyar, had remained a Russophobe in spirit all his life. The man feared a Russian invasion of Moldavia and constantly warned about Russia's expansionism. At the end of 1916, Lupu C. Kostaki was staying in Bucharest, busy with administrative tasks. Recognized as a convinced Germanophile, a politician with good relations among the new occupants of the country, he had been appointed by the government "guarantor" at the Ministry of Interior. The propaganda of Bolshevism and the echo of what happened in Moldavia did not leave him indifferent. He wrote about these topics dryly in the pages of his memoirs:

> We Romanians have felt the effects of Bolshevism from the beginning. We had them in our midst as allies. Who does not realize the audacity committed in Iasi by the freeing of the murderer Racowsky, today in high-ranking office in Russia, as well as the threat to arrest our sovereign in the house where he lived? Then who could forget the fires, the devastation, the thefts committed in Moldavia and Bessarabia, until our army managed to disarm them and drive them across the borders?[19]

[16] Dinu Poștarencu, *Basarabia în anii Primului Război Mondial* [Bessarabia during the years of World War I], Chișinău, Lexon Prim, 2019, p. 124–125.

[17] *Ibidem*, p. 126.

[18] *Ibidem*, p. 127.

[19] Lupu C. Kostaki, *Memoriile unui trădător. Un înalt funcționar român sub guvernul militar german (1916–1918)* [Memoirs of a traitor. A high-ranking Romanian official under German military government], edition and introductory notes by Alexandru Istrate and Claudiu-Lucian Topor, Bucharest, Humanitas, 2020, Chapter *1917 în Moldova și Rusia* [1917 in Moldavia and Russia], p. 329.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

However, in Romania under foreign occupation, the disapproval of the political elites towards the controversial alliances of the country, revealed by the catastrophic course of the war, had deepened with the assumption of the hypothesis of "betraying" the Russians before the end of the tsarist regime. Theodor Cancicov, a lawyer who remained in Bucharest after the government retreated, proclaimed emphatically that Russia had "betrayed" the Romanians from the beginning, and that its conduct had been a "villainy". Cancicov had been known as a perpetual admirer of Tache Ionescu, an ardent supporter of the Entente cause, and indirectly stood on the line of a moderate position towards the Brătianu government's policy. When he writes about the "traitors" Russians, he relies on excerpts read in an article with the title *The Romanian Lesson*, published by the newspaper "Le Temps", which argued convincingly that Russia had not honoured its commitments to Romania in 1916[20]. To the initial "betrayal", that of 1916, Cancicov adds fresh images with the revolution of 1917, which had introduced anarchy on the Romanian front, as a result of which Moldavia remained open to the German invasion[21]. The memoir author returns with additional information about the Bolsheviks in the entry of January 1918, when he copies to his diary the full text of a virulent manifesto. He was dismayed to find that the "maximalists" had spread their propaganda in the Romanian army, taking advantage of the armistice with Germany and of the precarious situation in Moldavia. Bucharest had been infested with Bolshevik manifestos, right under the nose of the German police, otherwise known for their intransigence towards harmless citizens[22]. In reality, the practice of spreading the manifestos had silently taken roots in the capital, and political manifestos were published, more or less clandestinely, in all corners of the city. Herself present in Bucharest at the time, Pia Alimănești anu, the daughter of Ion C. Brătianu, an emblematic figure of the Liberal Party, wrote in her memoirs about virulent manifestos pasted on the walls at night and directed against the Germanophiles in Petre P. Carp's entourage. Their content included words as strong as those used by the Bolsheviks: betrayal and humiliation of the army, damnation of the Romanian people, etc. But the differences remained even more edifying. The Bolshevik manifestos had a different substrate. They blamed the Romanian "oligarchy" grouped in the parties led by those who had taken the country to war and had done nothing to prevent it. These were the "killers" of the peasants of 1907, the "arrivists" who hoped for fat jobs in a Greater Romania. Cancicov imagined how much the limit of "poisoning" the Moldavian population had been exceeded with the Bolshevik message, fearing for the moment when the revolutionary agitations might include Muntenia, where Bolshevism would have triumphed easily in the absence of the vigilance of the occupying "Germans", those who, as a last resort, could be called to defend the Romanians from their fickle allies[23].

[20] Prime-minister of Russia between 2 February and 23 November 1916.

[21] Vasile Th. Cancicov, *Jurnal din vremea ocupației. Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României. Jurnal zilnic 13 august 1916 – 13 august 1917* [Journal from the age of occupation. Personal impressions and opinions during the Romanian war], edited by Daniel Cain, Bucharest, Humanitas, 2015, "Cum ne-a trădat Rusia" [How Russia betrayed us], Monday, 24 July 1917, p. 342–343.

[22] Pia Alimănești anu, *Însemnări din timpul ocupației germane (1916–1918)* [Notes from the time of the German occupation], Bucharest, Corint, 2017, p. 117–118.

[23] Vasile Th. Cancicov, *Jurnal din vremea ocupației. Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României. Jurnal zilnic 14 august 1917 – 31 decembrie 1918* [Journal from the age of occupation. Personal impressions and opinions during the Romanian war], edited by Daniel Cain, Bucharest, Humanitas, 2015; here, *Un manifest bolșevic în capitală* [A Bolshevik manifesto in the Capital], Friday, 5 January 1918, p. 162–166.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The Romanian soldiers looked with concern upon such manifestations and rejected the message of the Bolshevik propaganda. They were fighting for more human goals, such as the future of their families in a country occupied by the enemy. Besides, the Russians' claims attacked the monarchy. Unlike the Russian Tsar, Nicholas II, and the Tsarina, Alexandra Fyodorovna, King Ferdinand and Queen Maria had not lost their popularity and had promised, through solemn proclamation, that they would effect the land and electoral reform[24]. But, although the Romanian soldiers had shown a reserved interest in Bolshevik propaganda, the Jewish population (quite numerous in the cities of Moldavia) appeared vulnerable to the messages of the rebellious Russians. The French allies were among the first to notice how the danger of the Bolshevisation of the population could be amplified. Captain Marcel Fontaine, a member of the French Mission, records in the *Journal of War*, that in December 1917 he had received directives on the Jewish question. Since the Jews in Moldavia did not show Romanian patriotism and did not hide their sympathies against the Bolsheviks[25], the French officers were discreetly called to intervene. The new directives showed how the "maximalists" propaganda among the Jewish population should be "debunked." The Jews had to be persuaded that there were many disadvantages to becoming Bolshevik agents: maximalism caused anarchy in society, and the chaos created could then be turned against them; favouring Bolshevism meant facilitating the mass desertion of Russians, whose undisciplined hordes would commit robberies in Moldavia on their way back to their country; by adopting the Bolshevism of the Russian soldiers, the Jews in Romania showed hostility to the Entente's powers, where their "brothers" lived in reasonable conditions; in addition, Jerusalem was in Allied hands, and the British had promised to make Palestine a Jewish state[26]. It is difficult to say whether the French "directives" had any effect on the Jewish population, but it remains certain that Bolshevik propaganda became a nuisance for the military authorities. Conflicts arose in the vicinity of the trenches. Overnight, the comrades-in-arms became enemies.

However, the Bolsheviks were not willing to start another war against Romanians. The sporadic disputes with the Romanian troops moved finally to the territory of Bessarabia. There they put up a stronger resistance, but in the end they retreated[27]. In Russia, the people wanted peace, and that was why mobilisation turned the masses hostile. The people's commissars had put their hopes in the general peace, one that would come without annexations and penalties. However, signing the peace was not an easy feat. With the exception of Romania, constrained by circumstances, the other belligerents (the allies of Tsarist Russia) had no intention of signing a general peace. The war could not be over before the last drop of blood was shed.

[24] Glenn E. Torrey, *The Russian revolutionary Army*, p. 22–23.

[25] Gheorghe Mârzescu, the Liberal mayor of Iasi, wrote in his diary on 7 July that the rabbis had held prayers for the Kaiser in Roman, and that a protest led by Russian Jews had asked for the abolition of the death penalty on the Romanian army. See his notebook, *Fapte și impresii zilnice (1917–1918)* [Daily facts and impressions (1917–1918)], edition and notes by Ioan Lăcustă, Bucharest, Curtea Veche, 2004; here, *Iulie 1917. Alerta* [July 1917. The alert], p. 58.

[26] Marcel Fontaine, *Jurnal de război. Misiune în România. Noiembrie 1916 – Aprilie 1918* [1918. War diary. Mission to Romania. November 1916 – April 1918], translated by Micaela Ghițulescu, foreword by Daniel Cain, Bucharest, Humanitas, 2016, Chapter IX, *În plină debandadă rusească* [In the midst of the Russian chaos], entry from 27 December 1917, p. 312–313.

[27] Ioan Dragu, *Campania anilor 1916–1918. Drumuri de sânge. Moartea Albă. Pe urmele bolșevicilor* [The campaign of 1916–1918. Blood roads. The White Death. On the tracks of the Bolsheviks], edition and notes by Daniel Cain, Bucharest, Humanitas, 2020; here, *Pe urmele bolșevicilor* [On the tracks of the Bolsheviks], p. 231–403.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

On the other hand, the Bolsheviks' peace campaign was concealing in itself the appearances of an internal war. It urged the peoples in the belligerent countries to act against the war and thus force their leaders to start the peace negotiations. The Bolsheviks had great hopes that a world revolution would occur. In Romania, the support needed for such a revolutionary movement required time to mature. The public meetings had only reached part of their purpose. Infested by Bolsheviks, they had managed to induce in the Russians present in Moldavia the sentiment of estrangement from the objectives of their own war. The propagandists' mission did not appear to have been difficult: the Russian soldiers had been for months on end in a country they felt was foreign to them. Despite the arguments in favour of continuing the war, their decision to end the hostilities was stronger. One thing that the bolshevised gatherings did not manage to achieve during the year 1917 was to trigger a popular revolt in the cities around Moldavia. Despite the circumstances, which would have been favourable to the fall of the political regime, the Bolsheviks' attempt to overthrow the Romanian "oligarchy" failed. The discontented Romanians would have looked first at punishing the political parties and at making the government more responsible, but not at changing the constitutional regime. This was proof that the "universal revolution", long trumpeted in Petrograd, could stumble as close as at the borders of New Russia. If they could not convert their old comrades in arms to the revolutionary ideas, how could the Bolsheviks imagine that they could impose their convictions among their old enemies? For the moment, the spread of the Bolshevik virus in Europe seemed to be a lost cause. In reality, however, the "export" of the idea of revolution had not disappeared completely from the Soviets' programme. On the contrary, the danger of "false information feeding" was just being cooked up.

BOLSHEVIK PROPAGANDA ON THE ROMANIAN FRONT. PUBLIC MEETINGS IN THE YEAR 1917
(Summary)

Keywords: Bolshevik Propaganda, Romanian front, World War I, Russian soldiers.

From the beginning of the war, the Romanians and the Russians forged a controversial alliance. The military cohabitation was difficult, being fraught with suspicion and mutual blame. The disaster of the campaign in the summer of 1916 forced the Romanian authorities to tighten the cooperation with the Russian troops. In early 1917, the latter were occupying important positions, bringing in significant forces to the Romanian front. The Russians' presence in Moldavia had always been considered from the point of view of usefulness. Tolerated by the authorities, the Russian allies made very few friends among the population. Their intervention, regarded by some as an "invasion", had actually been viewed almost always as an extreme necessity. Without the Russians' intervention, the frontline in Moldavia could not be maintained. But Russia had always been a giant with clay feet: in the last years of the war, the empire had faced enormous social convulsions, which had caused the collapse of the Tsarist regime, followed by a new, failed, attempt to restore democracy, and by events that eventually resulted in the rise of bolshevism, an ideology that many of the contemporaries deemed to be one of the "diseases" of the 20th century. The revolutionary events influenced the attitude and the behaviour of the troops present at the time in Moldavia. The documents found in Romanian archives reveal clearly these implications. The year 1917 was filled with turmoil within the outfits of the Russian army. Throughout Moldavia, meetings were held, and both officers and soldiers attended them. These meetings, discretely

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

monitored by the agents of the Romanian Secret Police ("Siguranța Generală"), originally fought the defeatist mood in the Russian army and the propaganda in favour of a separate peace, despite the fact that, towards the end of the year, they were effectively hijacked and used by the Bolshevik agitators. The Russian garrisons were debating the events that had taken place in Russia after the fall of the Tsar, the social and political reforms, the relations with the allies in the Entente, the attitude regarding the continuation of the war. But the public meetings reveal the hidden danger that could cruelly hit the Romanians' renewed hopes; before the decisive battles of the summer of 1917, the Russian allies appeared to be weakened by contradictions – oftentimes they were hesitant in battle. It is not by accident that the Germans had planned to breach the frontline at Mărășești precisely in the sectors defended by the Russians. The fierce resistance put up by some of these outfits also reflects a propaganda success. The same way the revolutionary meetings had served the Bolsheviks in instrumentalizing "the Russian defection", the entire propaganda against the war, encouraging the overthrow of the king and inciting the population to rebellion, they also strengthened initially the confidence in the war alliance and the conviction that the Germans had to be defeated. This explains why the Bolsheviks' feed of false information did not produce the expected effects before the armistice was signed. The bolshevisation of the meetings in 1917 occurred gradually and was directly dependent on the political developments in Russia. This presentation focuses on the hypothesis of a progressive shift in content, examining the course of revolutionary meetings, the way they are reflected in the paperwork produced by the Romanian authorities at the time.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CRISTIAN CONSTANTIN*

RĂZBOIUL CIVIL RUS VĂZUT DE LA DUNĂREA DE JOS: INTERVENȚIA ALIAȚILOR, NAȚIONALISMUL UCRAINEAN ȘI CRIZA REFUGIAȚILOR (1918–1924)

Sfârșitul operațiunilor militare din timpul Primului Război Mondial este marcat oficial pe 11 noiembrie 1918, dată la care reprezentanții Antantei și cei ai Germaniei au semnat Armistițiul de la Compiègne. Acest episod marcant din istoria omenirii nu a reprezentat deznodământul a patru ani de lupte crâncene, purtate sub stindardul intereselor expansioniste sau ale creării și desăvârșirii statelor naționale. Haosul unor tranșee dominate de noroi amestecat cu sângele combatanților a lăsat impresia că războiul era pe sfârșite. În realitate, proclamarea încetării stării de beligeranță nu a pus capăt tuturor ostilităților armate. O serie de conflicte regionale au continuat ori s-au dezlănțuit, cu precădere, în Europa și-n împrejurimi după Ziua Armistițiului. În opinia contemporanilor, toate aceste confruntări armate s-au declanșat pentru a duce la îndeplinire diversele idealuri pentru care lupta a trebuit să continue.

În Răsăritul Europei se purta de mai bine de un an un război bizar. Anarhia părea să fie singura certitudine de la est de Oder și până la coasta orientală a Pacificului, și de la Oceanul Arctic și până-n profitabilele porturi țariste din bazinul pontic, acaparate de interesele comerciale ale capitaliștilor europeni încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Pe ruinele fostului Imperiu Țarist s-au ridicat încă din anul 1917 o serie de autoproclamate republici dispuse să lupte pentru idealurile reprimate atâta vreme. La scurtă vreme, un curent nou a zguduit vastele ținuturi ale Rusiei și a devenit adversarul declarat al mișcărilor naționaliste. Sosit precum un uragan, insuflat de capitalul celui de-al Doilea Reich, comunismul, prin bolșevicii dirijați de V. I. Ulianov (devenit Lenin), a zguduit din temelii orânduirea seculară a rușilor, ucrainenilor, cazacilor și popoarelor stepei din Asia Centrală. Lumea a făcut cunoștință cu un nou tip de imperiu, instaurat după Revoluția bolșevică din Octombrie (25 octombrie/7 noiembrie 1917). În numele Revoluției Socialiste Mondiale, Lenin și acoliții săi au antrenat masele la revoltă contra „elementelor exploatatoare" capitaliste. Situația socio-economică de la finalul Marelui Război a amplificat conflictul armat din teritoriile fostei Rusii țariste, iar flagelul comunist a încolțit în noile state apărute pe harta Europei după prima conflagrație mondială[1].

Reconstruirea reprezentărilor și stărilor de spirit ale populației din porturile Dunării maritime cu privire la desfășurarea Războiului Civil Rus reprezintă scopul

* Doctor în Istorie, cercetător științific asociat la Centrul de Istorie urbană, Universitatea din Hradec Králové, Republica Cehă.

[1] Vezi, pe larg, la Orlando Figes, *Revoluția Rusă, 1891–1924. Tragedia unui popor*, Iași, Editura Polirom, 2016; Alexandre Kerenski, *Revoluția Rusă, 1917*, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I", 2017.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LVIII, 2021, p. 309–344

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

principal al acestui studiu. De asemenea, avem în vedere și analiza relatărilor presei locale despre fronturile războiului civil. Campania editorială a lăsat impresia unei foarte bune organizări – posibil impusă de diferite voci interesate –, iar cei implicați au făcut tot ce au putut pentru a influența procesul de luare a deciziilor. Dezbaterile din coloanele gazetelor au fost concentrate asupra naturii regimului sovietic și a campaniilor militare.

Proximitatea frontului și fluxul internațional de știri au animat ființa celui mai important centru de export de pe sectorul maritim al Dunării. Viața cotidiană de la Dunărea maritimă părea să intre în firescul lucrurilor după retragerea ocupantului german din Brăila, dar ritmul accelerat și amploarea conflictului civil din teritoriile vecine de la Răsărit îi îngrijorau pe localnici. Obișnuiți și conectați adânc în cadrul unei rețele comerciale globale de sorginte capitalistă, localnicii și negustorii, dependenți și sensibili la mișcarea portului brăilean, erau îngrijorați de posibila extindere a ideilor și a războiului bolșevic în teritoriile românești. Or, metoda geografică, coroborată cu cea comparativă, prin analizarea subiectului în spațiu și timp, constituie un pilon al demersului nostru științific. Studiul de față împletește informațiile din documentele păstrate la Serviciul județean Brăila al Arhivelor Naționale ale României cu relatările știrilor externe din gazetele locale, multe dintre acestea preluate din fluxul radiogramelor internaționale la care erau abonate și ziarele românești.

Selecția și valorificarea surselor ne-au permis explicarea faptelor istorice, dar și integrarea noilor informații în ansamblul global al cunoașterii istorice. Știrile din gazete nu au fost elaborate pentru a sluji drept surse pentru cercetătorii trecutului, ci pentru a îndeplini diverse funcții pragmatice, precum (dez)informarea cititorului, adică pentru a sluji interesele autorilor și pe cele ale comanditarilor din umbră. Nu trebuie omise nici interesele politice și sociale ale guvernelor României Întregite[2]. De aceea, de foarte multe ori, istoricul trebuie să păstreze o notă de circumspecție asupra unora dintre izvoarele utilizate în elaborarea propriului discurs privitor la anumite fapte din trecut[3].

Studiul nostru urmărește câteva episoade reprezentative ale conflictului izbucnit la finele Marelui Război în Răsăritului Europei, precum: chestiunea Republicii cazacilor de pe Don, conflictul de pe Nistru dintre armata română și trupele bolșevice, războiul României contra regimului comunist instaurat de Béla Kun la Budapesta, evoluția și lupta elementelor naționaliste ucrainene pentru constituirea unui stat ucrainean independent și intervenția unui contingent internațional pentru protejarea fostelor porturi țariste din hinterlandul pontic. Primele contacte ale locuitorilor porturilor Dunării de Jos cu situația reală a frontului din Răsărit[4] s-au petrecut la scurtă vreme după semnarea Armistițiului de la Compiègne.

Bolșevicii au recurs la integrarea prin forță a teritoriilor apusene ale fostului Imperiu Țarist. În viziunea liderilor comuniști, popoarele din Finlanda, Polonia și țările

[2] A se vedea un studiu relevant pentru acest subiect la Charlotte Alston, *British Journalism and the Campaign for Intervention in the Russian Civil War, 1918–1920*, în „Revolutionary Russia", vol. XX, nr. 1, 2007, p. 35–49.

[3] Vezi interpretări metodologice la Jerzy Topolski, *Metodologia istoriei,* traducere de A. Țapu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987; Jacques Le Gof, *Histoire et mémoire*, f.l., Edition Gallimard, 1988, p. 304; Bogdan Murgescu, *Metodologia cercetării istorice. Prezentare sintetică*, în *SAI*, vol. LXVI, 2002, p. 114–116.

[4] A se vedea informații despre activitățile germane de sprijinire a bolșevicilor în anii 1917–1918 pe linia Siretului la Claudiu-Gigel Sachelarie, *Operațiunile militare și regimul de ocupație al Puterilor Centrale în județul Brăila (1916–1918). Perspectiva surselor germane*, teză de doctorat nepublicată, Universitatea „Dunărea de Jos" din Galați, 2018, *passim*; vezi și colecția ziarului german „Donau Armée Zeitung", tipărit la Brăila între anii 1917 și 1918. În studiul de față vom insista asupra receptării la Brăila a Războiului Civil Rus după semnarea Armistițiului din 11 noiembrie 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

baltice trebuiau să conviețuiască în cadrul nou constituitului imperiu sovietic. Dârzenia acestor națiuni și sprijinul primit din partea Antantei au permis contracararea trupelor comandate de Lenin și Troțky; cei din urmă au fost nevoiți să capituleze și să recunoască dreptul la autodeterminare, ulterior la independență, al învingătorilor.

Misiunea Republicii cazacilor de pe Don în România și prima fază a Războiului Civil Rus

Istoriografia românească aproape că a ignorat acțiunile derulate în plan militar și diplomatic de către liderii autoproclamatei Republicii a Donului: asigurarea granițelor propriului stat; conflictele cu Armata Roșie; misiunile diplomatice trimise pentru a trata cu factorii de decizie ai Antantei de pe frontul de Est asupra garantării independenței; sprijinirea cazacilor cu tehnica militară necesară eliminării bandelor bolșevice[5].

Federația de Sud-Est a reprezentat uniunea cazacilor cu centrul în fostul teritoriu locuit de aceștia și cuprins între Ekaterinoslav și Harkov (cele mai estice provincii ale Ucrainei) în vest, Volga în est și pantele nordice ale Munților Caucaz în partea de sud. Dintre cazacii din această federație, cei mai importanți erau cei de pe Don, plasați în regiunea bazinului Donețului și a bazinului sudic al Donului, controlând principalele centre urbane ale zonei: Rostov și Novocerkassk. Teritoriul cazacilor de pe Don se învecina, la sud, cu cel cazacilor din Kuban, limitrof cu Marea Neagră, iar orașul Ekaterinodar a fost declarat capitală a districtului Kuban. În regiunea de sud-est, spre zona Marea Caspică, a existat un centru teritorial-administrativ al cazacilor de pe Terek. Comunități importante de cazaci se regăseau la Astrahan, Ural, Orenburg și Ufa, în limitele extreme ale Rusiei europene, iar alte așezări cazace s-au extins către Siberia și atingeau în diferite puncte importante drumul de legătură spre Vladivostok[6].

Războiul Civil Rus s-a desfășurat între anii 1917 și 1921. După succesul Revoluției Ruse din noiembrie 1917, noul guvern bolșevic al Rusiei a semnat pacea cu Germania la Brest-Litovsk, tratatul de pace fiind ratificat pe 6 martie 1918, și reprezenta singura opțiune pentru a pune capăt haosului intern și a permite reorganizarea unităților militare ale fostului Imperiu Țarist. Trupele ruse se aflau într-o stare de dezorganizare și de totală indisciplină în februarie 1918, când Germania a reînceput ofensiva pe Frontul de Est, deși vechea armată țaristă a fost restructurată în ianuarie 1918 drept „Armata Roșie a Muncitorilor și Țăranilor".

Războiul Civil Rus s-a purtat între „Roșii", care erau comuniștii și revoluționarii, și „Albi", reprezentați de grupările de monarhiști, conservatori, liberali și socialiști dispuși să se opună Revoluției bolșevice. La ostilități a participat și un grup al naționaliștilor și anarhiștilor numiți „Verzi", sau ceva mai târziu cunoscuți drept „Negri", care au jucat un rol mai puțin însemnat în război. Aceștia din urmă au hărțuit în egală măsură trupele „Albilor" cât și pe cele „Roșii", iar uneori s-au confruntat chiar între ei.

[5] Marian Zidaru a făcut scurte referiri la situația Federației de Sud-Est (cazacii) într-unul din studiile sale; vezi Marian Zidaru, *Marea Britanie și acțiunile regimului bolșevic în partea de sud a fostului Imperiu Rus la sfârșitul Marelui Război reflectate în corespondența diplomatică britanică*, în Gheorghe Cliveti (coord.), *Centenar Sfatul Țării: 1917–2017. Materialele conferinței științifice internaționale. 21 noiembrie 2017*, Chișinău. Editura Lexon PRIM, 2017, p. 516–526. A se vedea referiri în istoriografia internațională la Udo Gehrmann, *Germany and the Cossack community in the Russian revolution, April–November 1918*, în „Revolutionary Russia", vol. V, nr. 2, 1992, p. 147–171.

[6] Marian Zidaru, *op. cit.*, p. 523.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Antanta și alte câteva țări au intervenit de partea „Albilor", ceea ce a agravat situația războiului civil derulat în teritoriile vechiului Imperiu Țarist[7].

Războiul s-a desfășurat pe trei fronturi principale: cel Estic, cel Sudic și cel de Nord-Vest, putând fi divizat în trei mari perioade.

Prima perioadă a războiului s-a derulat între Revoluția din Octombrie și până la semnarea Armistițiului de la Compiègne. Conflictul a început cu grupuri de ruși dezertori, principala forță fiind proaspăta constituită Armată a Voluntarilor în regiunea râului Don, căreia i s-a alăturat mai târziu, în Siberia, Legiunea Cehă. În Răsărit, existau de asemenea două administrații anti-bolșevice, Komuch în Samara și guvernul naționalist siberian aflat în Omsk. Cele mai reprezentative lupte din această perioadă au implicat grupuri răzlețe, în mijlocul unor scene strategice care se schimbau pe zi ce trecea. Printre cei implicați în luptă s-au aflat Legiunea Cehă (sau Cehii Albi), polonezii din Divizia a 5-a de Pușcași Polonezi și unitățile bolșevice ale Pușcașilor Roșii Letoni[8].

În teritoriile fostului Imperiu Țarist s-au manifestat trei mari curente revoluționare: curentul bolșevic cu sediul la Petrograd și Moscova, cel republican din Ucraina și curentul independent al cazacilor din regiunea Donului. Majoritatea populației din orașele și satele acestui vast teritoriu a fost străină de uraganele schimbării abătute în special asupra activității cotidiene a civililor. Populația s-a menținut în mare parte spectatoare, neintervenind în sprijinul niciunei părți combatante, în timpul luptelor dintre cazaci și bolșevici din bazinul cerealier poziționat în estul Mării Negre.

După insuccesele în lupta cu trupele germane, Armata Roșie a fost reorganizată sub comanda nou înființatului Consiliu Militar Revoluționar condus de Lev Troțki. S-a procedat la omogenizarea unităților militare, iar foștii ofițeri din armata țaristă au fost reîncadrați drept „specialiști militari". În mai 1918, bolșevicii au reintrodus serviciul militar obligatoriu, din cauza numărului foarte scăzut de militari înrolați voluntar, circa 450 000 de oameni, iar în iulie 1918 a avut loc o epurare a comandanților din Armata Roșie. Troțki a fost numit șef al noului Consiliu Militar Revoluționar al Republicii, cu puteri nelimitate, în septembrie 1918[9].

Anglia, Franța, Statele Unite, România și alte 17 puteri au intervenit în războiul civil din teritoriile fostului Imperiu Țarist de partea Albilor[10]. După ce Antanta a învins Puterile Centrale în noiembrie 1918, a continuat intervenția în războiul împotriva comuniștilor, pentru a preîntâmpina răspândirea Revoluției Socialiste Mondiale promovate de bolșevici. V. I. Lenin și ceilalți lideri comuniști au subestimat în primă fază proporțiile forțelor aliate care s-au ridicat împotriva sovietelor, iar primele succese din regiunea Donului l-au făcut pe Lenin mult prea încrezător în capacitatea de luptă a Armatei Roșii[11].

Primele grupări care s-au ridicat la luptă împotriva comuniștilor erau reprezentate în principal de generalii loiali vechiului regim țarist și de armatele locale de cazaci credincioși

[7] Orlando Figes, *Peasant Russia, Civil War: the Volga Countryside in Revolution, 1917–1921*, Oxford, Clarendon Press, 1991; Sheila Fitzpatrick, *The Russian Revolution*, a IV-a ediție, Oxford, Oxford University Press, 2017, p. 73–79.

[8] Vezi George A. Brinkley, *The Volunteer Army and Allied intervention in South Russia, 1917–1921: a study in the politics and diplomacy of the Russian Civil War*, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1966.

[9] David Bullock, *The Russian Civil War, 1918–1922*, Oxford, Osprey Publishing, 2008, p. 25, 46–53; Orlando Figes, *Revoluția Rusă, 1891–1924*, *passim.*

[10] Vezi descrieri ample în Richard Henry Ullman, *Anglo-Soviet Relations, 1917–1921: Intervention and the War*, vol. I, Princeton University Press, Oxford University Press, 1961; *Revolution and Intervention: The French Government and the Russian Civil War, 1917–1919*, Kingston, McGill-Queen's University Press, 1983; David S. Foglesong, *America's secret war against Bolshevism: US intervention in the Russian Civil War, 1917–1920*, The University of North Carolina Press, 1995.

[11] John Bradley, *Allied Intervention in Russia*, Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1968.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Guvernului provizoriu al Republicii Donului. Trupele Guvernului provizoriu al cazacilor au fost conduse de Alexei Maximovici Kaledin (cazacii de pe Don), Alexander Dutov (cazacii din Orenburg) și Grigori Mihailovici Semenov (cazacii din regiunea Baikal)[12].

În mediile occidentale era cunoscut doar faptul că grupurile de cazaci comunicau între ele, iar centrele de putere migrau dintr-o parte în alta, dar lăsau impresia că nu sunt unite și nu au un punct unic de comandă. Londra, prin rețeaua sa de spioni, avea cunoștință de orientarea anti-bolșevică a cazacilor și că cele mai redutabile grupări se aflau în jurul orașului Ekaterinodar (Krasnodar)[13]. James Colquhoun, președintele *Popper Company LTD Caucaz*, a expediat frecvent telegrame la Londra cu informații despre mișcarea frontului din Caucaz și sudul Rusiei[14].

În noiembrie 1917, generalul Mihail Vasilevici Alexeev, fostul Comandant Suprem țarist, a început să organizeze Armata Voluntară în Novocerkassk, iar în decembrie i s-au alăturat Lavr Gheorghevici Kornilov, Anton Ivanovici Denikin și alții. Orașul Rostov a fost cucerit în decembrie 1918 datorită sprijinului primit din partea armatei conduse de Kaledin. Cazacii nu erau foarte dornici să continue lupta dincolo de granițele republicii lor, iar la momentul declanșării contraofensivei sovietice, sub comanda lui Vladimir Alexandrovici Antonov-Ovseenko, soldații cazaci au dezertat în masă din unitățile lui Kaledin, care s-a sinucis[15]. Trupele roșii, comandate de Antonov, au recucerit Rostovul și, până la sfârșitul lui martie 1918, a fost proclamată Republica Sovietică de pe Don. Armata Voluntară a fost evacuată în februarie 1918 în regiunea Kuban, unde a fost reorganizată cu trupele de cazaci din zonă. Manevrele de cucerire a localității Ekaterinodar (Krasnodar) nu s-au concretizat, iar Kornilov a fost ucis la 13 aprilie 1918 într-un bombardament de artilerie. Comanda albgardiștilor a fost luată de Denikin, care s-a repliat în regiunea Donului; areal în care regimul impus de bolșevici a stârnit antipatia populației locale, iar Armata Voluntară a găsit numeroși recruți[16]. Menșevicii și socialist-revoluționarii s-au alăturat cauzei „Albilor” în primăvara lui 1918.

Legiunea Cehă a intrat în luptă de partea „Albilor”. Trupele de cehi au făcut parte din vechea armată țaristă, iar în octombrie 1917 numărau aproximativ 30 000 de oameni, cei mai mulți foști prizonieri de război și dezertori din armata austro-ungară. Legiunea Cehă a fost redenumită „Corpurile de armată ceho-slovace”, ele având drept scop continuarea luptelor cu Germania, soldații primind frecvent încurajări de la Tomás Masaryk. Trupele cehe s-au răsculat în iunie 1918 la Celiabinsk contra sovieticilor, după ce tratativele de evacuare prin portul Vladivostok au eșuat, iar bolșevicii au încercat dezarmarea cehoslovacilor. Legiunea Cehă și-a întins până în august 1918 controlul în zonele extinse ale râului Volga și munților Ural[17]. Rusia Europeană a fost privată de resursele cerealiere din Siberia, pe fondul controlării transsiberianului de către trupele cehe, iar o alternativă viabilă o constituia grânarul din regiunea Kuban, dominată de cazaci.

Trupele menșevicilor și socialist-revoluționarilor au sprijinit acțiunile țăranilor împotriva controlului sovietic exercitat asupra rezervelor de hrană, iar în mai 1918, cu

[12] U. Gehrmann, *op. cit.*, p. 147–171; A. V. Venkov, *Cossacks of Russia South and Completion of the First World War*, în „Izvestiya Vuzov. Severo-Kavkazskii Region. Social Sciences”, nr. 2, 2017, p. 24–25.

[13] Marian Zidaru, *op. cit.*, p. 524.

[14] Arhivele Naționale ale Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord, *Memorandum*, GT 5466, Conditions in Russia, on-line „R E Wemyss” CAB\24\61\ - File Name: 0067.PDF (16.11.2019).

[15] Brian Murphy, *Rostov in the Russian Civil War, 1917–1920*, Londra/New York, Routledge, 2005, p. 11–17.

[16] *Ibidem*, p. 90–172; Sheila Fitzpatrick, *op. cit.*, p. 73–79.

[17] David Bullock, *op. cit.*, p. 90–106; vezi și Rex A. Wade, *The Bolshevik Revolution and Russian Civil War*, Londra, Greenwood Publishing Group, 2001.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sprijinul cehoslovacilor, au cucerit orașele Samara și Saratov, unde au pus bazele Comitetului Membrilor Adunării Constituante. Până în iulie 1918, autoritatea Komuch s-a extins asupra celei mai mari părți a zonelor controlate de Legiunea Cehă[18].

În această perioadă au fost formate mai multe „guverne provizorii" naționaliste și conservatoare ale bașkirilor, kîrgîzilor și tătarilor. La Omsk a luat ființă un Guvern regional al Siberiei. Guvernele anti-sovietice s-au reunit la Ufa în septembrie 1918. Pe ordinea de zi a figurat și semnarea unui acord pentru constituirea unui Guvern provizoriu în Omsk, aflat sub o conducere colectivă (Directorat) formată din cinci membri: trei socialist-revoluționari (Avxentiev, Boldîrev și Zenzinov) și doi cadeți din partea Partidului Constituțional Democratic Rus (Vinogradov și Volgogodskii). Noul guvern a ajuns repede sub influența Guvernului regional siberian și a noului său ministru de Război, Contraamiralul Alexandr Vasilevici Kolceak. La 18 noiembrie 1918, după o lovitură de stat, Kolceak a devenit dictator. Membrii Directoratului au fost arestați, iar Kolceak s-a autopromovat la gradul de Amiral și s-a autoproclamat „Conducătorul Suprem", iar la scurtă vreme și-a dovedit priceperea pe frontul de luptă contra trupelor bolșevice.

În acest context s-a afirmat lupta pentru independență a cazacilor din sudul fostului imperiu al Romanovilor. Adunarea cazacilor de pe Don a proclamat independența Republicii de pe Don la 18 mai 1918, cu capitala la Novocerkassk, regiunea Rostov, și a avut o existență efemeră în timpul Războiului Civil Rus. Republica parlamentară a Donului era împărțită în zece zone, care se întindeau între Rostov și Volgograd. Piotr Krasnov (1918–1919) și Afrikan Petrovich Bogaewsky (1919–1921) au fost cei doi hatmani care au condus destinele acestui stat. Republica Donului a încetat să mai existe după ce cazacii de pe Don, care au format o parte esențială a Armatei Albe, au fost învinși de Armata Roșie în Războiul Civil Rus. Mulți cazaci ruși de pe Don au fost supuși actelor de genocid ale sovieticilor între anii 1919 și 1921, dar și viitoarelor represiuni moscovite, vizând eliminarea acestui element etnic anti-bolșevic[19]. Shane O'Rourke a descoperit în arhivele din Moscova un document secret, prin care guvernul bolșevic a ordonat eliminarea cazacilor. Cercetătorul de la Universitatea din York susține că, în baza acestui ordin, „zece mii de cazaci au fost sacrificați sistematic în câteva săptămâni, în ianuarie 1919"[20].

Până să se ajungă la celebrele pogromuri, cazacii de pe Don au întreprins numeroase acțiuni de sensibilizare a opiniei publice internaționale prin care solicitau recunoașterea independenței statului constituit de aceștia și un sprijin militar consistent din partea unei coaliții internaționale anti-bolșevice. Sub aceste auspicii, marți, 20 noiembrie/ 3 decembrie 1918, a ancorat în portul Brăila canoniera auxiliară „Taganrog", sub pavilionul Republicii căzăcești a Donului. La bordul navei s-a aflat o delegație militară a guvernului republican, condusă de generalul Dimitrie Sassanoff. Gazetele brăilene notau că „delegația a fost întâmpinată în port de un reprezentant al d-lui general Alex. Văitoianu, prefectul județului". Scopul delegației Republicii Donului a constat în participarea la București cu o misiune politică, unde urmau să ia parte generalul Dimitrie Sassanoff, colonelul George Ianef și căpitanii Lubimirof, Melnicof și Titoff. Din relatările presei române, călătoria delegației căzăcești la București s-a dorit o acțiune

[18] Donald J. Raleigh, *Experiencing Russia's Civil War: Politics, Society, and Revolutionary Culture in Saratov, 1917–1922*, Oxford/New Jersey, Princeton University Press, 2002, p. 48; David Bullock, *op. cit.*, p. 25, 46–53.

[19] Jonathan D. Smele, *Historical dictionary of the Russian civil wars, 1916–1926*, Lanham, Maryland, Rowman & Littlefield, 2015, p. 67, 335–337, 416, 621, 667, 735.

[20] *Soviet order to exterminate Cossacks is unearthed*, on-line la adresa http://www.york.ac.uk/news-and-events/news/2003/cossacks/ (18.06.2019).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru „a se pune în legătură cu comandanții armatelor anglo-franceze, precum și cu reprezentanții diplomatici ai puterilor aliate, aflați în Capitală". Autorul articolului (semnat G. V.) considera că „fără îndoială că este vorba de a solicita Aliaților să apere la Conferința generală de pace, aspirațiunile bravului popor liber de la Don, împotriva vecinilor lui, cari manifestă intenționi prea puțin prietenești, față de noua Republică"[21].

Acțiunea misiunii cazacilor în România s-a desfășurat pe fondul ideii generale conform căreia în acele zile aliații urmau să ia „hotărâri decisive cu privire la pacificarea și, probabil, federalizarea Rusiei"[22].

Canoniera „Taganrog" a poposit o singură zi în portul Brăila, după care și-a continuat drumul început la Rostov, pentru ca joi, 22 noiembrie/5 decembrie 1918, să ajungă la Giurgiu, de unde delegații Republicii cazacilor de pe Don au luat trenul către București. Misiunea a urmărit să-i informeze direct pe aliați „asupra situației reale din acea regiune a fostului imperiu rus și a le cere sprijinul în prezent, ca și în viitor, pentru înfăptuirea aspirațiunilor legitime ale poporului căzăcesc". Delegații cazacilor au discutat atât cu comandantul suprem al armatelor aliate de la Dunăre, generalul Henri Mathias Berthelot, cât și cu reprezentanții diplomatici ai Angliei, Franței și Statelor Unite ale Americii aflați în capitala României.

Din informațiile culese de presă de la ofițerii de pe canoniera căzăcească, reieșea că situația din întreg cuprinsul Republicii cazacilor de pe Don era la acel moment „mulțumitoare, ordinea cea mai desăvârșită domnește pretutindeni". Acțiunile bolșevice nu se manifestau la acea oră și asupra teritoriilor controlate de cazaci. Același ofițer superior cazac relata că „țara a fost coplect curățită de toate elementele turbulente, cari în prima perioadă de timp, după marea revoluție, au săvârșit și în ținutul Donului destule fără de legi, ca și în restul imperiului"[23], dar au fost rapid reprimate prin intervenția trupelor de cazaci devotați cauzei republicane.

Guvernul republican al cazacilor nu dispunea în primele luni de o tehnică militară capabilă să facă față mișcărilor Armatei Roșii. Primele ciocniri cu „numeroasele bande bolșevice ce năvăleau dela Nord, bogat înarmate și bine aprovizionate cu muniționi", au fost respinse de trupele republicane în urma unor lupte crâncene. Cazacii au capturat un impresionant material de război ca efect al retragerii Armatei Roșii, armament și muniție utilizate pentru apărarea Republicii până la acea dată. La Rostov, cât și în împrejurimi, populația și trupele dispuneau de alimente din belșug la prețuri rezonabile. Se considera chiar oportun exportul unor mari cantități de cereale și vite către România, afectată de exploatarea economică a Puterilor Centrale dintre anii 1916–1918, cu condiția depășirii impedimentelor, nu prea mari, de transport. O situație cu adevărat dramatică s-a înregistrat în cazul articolelor de manufactură. Civilii și soldații de pe Don purtau de multă vreme aceleași veșminte, stofele și pânzeturile lipseau, iar importurile nu se întrevedeau. Situația a devenit dramatică în cazul armamentului și a muniției necesare în cazul unor noi confruntări de anvergură pentru apărarea independenței și a idealurilor Republicii cazacilor de pe Don[24].

Soarta mișcării de independență a cazacilor din regiunea Donului a luat o turnură dramatică după raidurile năprasnice ale Armatei Roșii și pe fondul dezinteresului arătat

[21] G. V., *Misiunea Republicei Donului la Brăila*, în „Expresul", Brăila, anul XIII, nr. 4, joi, 22 noiembrie 1918, p. 1 [datele din ziarul „Expresul" sunt pe stil vechi până la 1 aprilie 1919, devenită 14 aprilie 1919].

[22] *Din străinătate*, în *ibidem*, anul XIII, nr. 3, miercuri, 21 noiembrie 1918, p. 4.

[23] *Scopul misiunei căzăcești a Donului în România. Declarațiile unui membru al misiunei, cu prilejul trecerei prin Brăila*, în *ibidem*, anul XIII, nr. 6, sâmbătă, 26 noiembrie 1918, p. 1.

[24] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de coaliția europeană anti-comunistă, care și-a fixat drept principal obiect menținerea porturilor din bazinul nord pontic, fără a întreprinde manevre de anvergură în interiorul fostului Imperiu Țarist în scopul distrugerii elementelor bolșevice. Succesele comuniste împotriva albgardiștilor din estul Mării Negre au adus entuziasmul în tabără bolșevică. Într-un raport prezentat la 1 martie 1920 la Primul Congres General al cazacilor muncitori din Rusia, Lenin evidenția cu tărie că „situația internațională a Republicii sovietice n-a fost niciodată atât de favorabilă, nu a înregistrat niciodată atâtea victorii ca acum" și că este chiar „surprinzător […] că am ieșit învingători din lupta împotriva lui Iudenici, Kolceak și Denikin, pe care i-au sprijinit prin toate mijloacele cele mai bogate state de pe glob"[25].

Victoria asupra cazacilor din regiunea Donului a deschis calea Armatei Roșii către resursele naturale din regiunea Caucaz, vitale pentru orice imperiu al Europei de Răsărit. Rusia și-a manifestat dintotdeauna interesul pentru petrolul din împrejurimile orașului Baku și s-a lovit doar de o palidă rezistență formată din trupe britanice. În dorința de a uni popoarele vorbitoare de limbi turcice din Asia Centrală sub dominație otomană, în primăvara anului 1918, Enver Pașa, ministru de Război, comandant-șef și lider *de facto* al Turciei, a planificat o ofensivă pentru a ocupa regiunea Baku. Intenția lui Enver Pașa nu s-a potrivit cu cea a aliaților săi germani și a ignorat cererea Kaizerului de anulare a invaziei deși germanii au purtat negocieri cu rușii, oferindu-se să oprească invazia otomană în schimbul unui acces garantat și nelimitat al bolșevicilor la petrolul din Baku. În timpul verii, trupele otomane au continuat să lupte pentru Baku împotriva forțelor britanice și locale, ocupând orașul în septembrie 1918[26].

Popoarele din Caucaz au fost prinse într-un clește încă din anul 1917. Generalul albgardist Kolceak era adeptul reinstaurării vechiului imperiu țarist, iar de cealaltă parte se aflau bolșevicii lui Lenin, care declaraseră că popoarele non-ruse aveau libertatea de a se desprinde de Rusia pentru a-și înființa noi state naționale și independente. În această ecuație complicată, caucazienii au ales rezolvarea problemelor prin aderarea la cauza comunistă, dar reversul medaliei avea să fie constatat în anul 1920, când trupele bolșevice au demarat un amplu proces de includere a teritoriilor din Caucaz și până-n Asia Centrală în cadrul noului imperiu răsăritean. Bogatele resurse naturale din aceste regiuni îi ademeneau pe bolșevici, secătuiți după prima conflagrație mondială și nesfârșitele operațiuni militare și de epurare din vremea Războiului Civil Rus[27].

Gazetele românești și opinia publică au fost acaparate de informațiile nu tocmai îmbucurătoare din proximitatea gurilor Dunării, unde armata română și trupele aliaților francezi și greci s-au văzut nevoite să țină piept manevrelor militare întreprinse de trupele bolșevice în dorința de a cuceri regiunea Odessa și a trece Nistrul în Basarabia.

România Întregită și războiul contra trupelor bolșevizate

Pentru români, starea de război nu a încetat după semnarea Armistițiului de la Compiègne din 11 noiembrie 1918. La granița de Răsărit a României Mari s-au purtat lupte contra elementelor bolșevice dornice să propovăduiască întregii lumi „binefacerile"

[25] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. XL, ediția a II-a, București, Editura Politică, 1966, p. 173–175.
[26] Marian Zidaru, *op. cit.*, p. 526.
[27] Gen. Oleg Sarin, Col. Lev Dvoretski, *Război contra speciei umane. Agresiunea Uniunii Sovietice împotriva lumii 1919–1989*, traducere de Mihnea Columbeanu, București, Editura Antet, 1997; Andrei Markevich, Mark Harrison, *Great War, Civil War, and Recovery: Russia's National Income, 1913 to 1928*, în „The Journal of Economic History", vol. LXXI, nr. 3, 2011, p. 672–703.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Revoluției proletare, iar în Transilvania și Ungaria încolțeau germenii mișcărilor subversive comuniste ale lui Béla Kun.

Comandantul armatei Aliate de la Dunăre, generalul Henri Mathias Berthelot, imediat după preluarea puterii în teritoriile ocupate de armatele Puterilor Centrale în timpul primei conflagrații mondiale, a emis câteva ordonanțe în dorința de a crea un climat de normalitate până la reinstaurarea stării de pace și a unei administrații românești recunoscute. Dar peste toate acestea, aliații au vizat stoparea extinderii curentului comunist. Bande subversive de bolșevici, coordonate de medicul Cristian Racovski, au operat în perimetrul gurilor Dunării și s-au dedat la crime împotriva siguranței statului[28]. La primul punct al ordonanței emise pe 14 noiembrie 1918 de generalul Berthelot a fost stipulat că „prefecții, procurorii, ofițerii de jandarmerie și primarii vor asigura liniștea și ordinea, formând cu oamenii chemați sub arme și puși sub comanda ofițerilor de rezervă posturi de pază. Se vor aresta imediat toți agitatorii. Se vor pune sub supraveghere toți supușii germani, unguri și austrieci”[29].

Inamicul german a continuat lupta sub forma agitatorilor, dispuși să instaureze anarhia, și

> [...] ei [germanii – n.n.] caută acum să aducă bolșevismul la Patria voastră pe care au nenorocit-o. Pentru a vă înșela ei caută a vă arata că cei ce au suferit cu voi pentru mântuirea voastră: Regele și armata sunt deopotrivă cu Kaizerul ucigaș și cu ostășimea sa prădalnică, e o minciună! Făptuind astfel, semănând răscoala și răul care le este a doua fire, ei nădăjduiesc că vor slăbi pe învingătorii lor. Această încercare e urzită pe ascuns de bulgarul Rakowski, vândut nemților și adăpostit acum la Berlin[30].

De teama unor mișcări de stradă, autoritățile militare române și aliate au recurs la strângerea rapidă a armamentului și muniției deținute de populația civilă[31].

După Revoluția din Octombrie 1917, V. I. Lenin nu s-a opus niciodată ideii de imperiu, singurul concept care-i displăcea era cel de „țarist”. Dorința liderului bolșevic de a călca pe urmele marilor țari ruși nu a constituit o noutate pentru cercurile politice occidentale, preocupate să dezbată posibilitatea renașterii imperialismului rus după terminarea Războiul Civil Rus. Rusia era izolată în planul relațiilor internaționale, atât din punct de vedere politic, cât și din punct de vedere spiritual-religios, Biserica Ortodoxă Rusă reprezentând un inamic în calea înfăptuirii cauzei comuniste și exportului Revoluției Socialiste Mondiale. În cuvântul înainte al primei constituții sovietice erau stipulate următoarele: „Noul stat sovietic va deveni [...] primul pas hotărât pe calea de a uni popoarele muncitoare ale tuturor națiunilor în Republica Sovietică Socialistă Mondială”[32].

Primele victime ale politicii expansioniste leniniste au fost Ucraina, Bielorusia, Caucazul și provinciile asiatice din sudul Siberiei. Între 1917 și 1920, teritoriile locuite de ucraineni au fost invadate de cinci ori de către trupele străine. În primă fază au fost

[28] Vezi informații noi despre contribuția românească la activitățile subversive comuniste din arealul gurilor Dunării la Mihaela Damian, *Gălățeni în slujba Revoluției bolșevice*, în „Danubius”, vol. XXXV, 2018, p. 73–94.

[29] SJAN Brăila, fond Prefectura județului Brăila, dosar 83/1918, f. 1.

[30] Atenționarea Armatei aliate de la Dunăre către români, semnată la 14 noiembrie 1918, în numele Regelui și al Aliaților noștri francezi și englezi de către generalul Berthelot (Comandantul Armatei de Dunăre), în *ibidem*, f. 2.

[31] A se vedea ordonanța nr. 1 emisă de generalul Ion Jitianu, comandantul superior militar din teritoriul fost ocupat, la data de 4/17 noiembrie 1918, în *ibidem*, f. 5.

[32] *Constituția URSS*, Moscova, Politisdat, 1924, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

germanii, urmați de Armata Albă a lui Denikin, și de trei ori de Armata Roșie. Lenin dorea să supună tânăra Republică Ucraineană în timpul discuțiilor cu Rada Centrală, ori printr-o rebeliune armată internă. Parlamentul de la Kiev a respins ultimatumul bolșevic, afirmându-și dreptul la autodeterminare pe care chiar guvernul bolșevic îl recunoscuse, iar Lenin a trimis Armata Roșie să ocupe capitala Ucrainei în decembrie 1917. Ocupația a durat doar două luni, trupele naționaliste ucrainene au reușit să alunge elementele bolșevice de pe teritoriul ucrainean în martie 1918[33]. În februarie 1919 a avut loc o nouă ofensivă sovietică soldată cu același deznodământ, pentru ca, în iunie 1920, Armata Roșie să reocupe Kievul, iar Ucraina devenea o parte din noul imperiu sovietic, „cu falsul statut de republică sovietică suverană”[34].

La finele lunii noiembrie 1918 (stil vechi) starea de spirit s-a tensionat la granița răsăriteană a Vechiului Regat al României. Guvernul român se vedea obligat să întreprindă măsuri energice pentru a stopa raidurile bolșevice. Gazetele au expus pe larg situația frontului răsăritean. Duelurile sângeroase dintre diversele contingente de albgardiști și trupele Antantei, pe de o parte, și Armata Roșie comandată de Lenin și Troțki, de cealaltă parte a baricadei, au aruncat în haos teritoriile vaste ale fostului Imperiu Țarist. În Ucraina situația ajunsese într-o fază extrem de critică „din cauza teroarei pe care o exercită din nou bandele bolșevice”[35].

Noile realități din Răsăritul Europei au produs o avalanșă de refugiați din calea războiului. Doar pe un singur vapor la Tighina s-au aflat 90 de persoane care au solicitat trecerea pe teritoriul românesc. În Ucraina domnea anarhia, tulburările interne nu au putut fi „potolite” și se prefigura o catastrofă de proporții. Analiștii vremii concluzionau corect faptul că războiul civil desfășurat pe teritoriile vechiului Imperiu al Romanovilor se repercuta și asupra vieții cotidiene a românilor. Ciocnirile sângeroase de la granițele Basarabiei deveniseră o constantă. Bandele bine înarmate de bolșevici i-au provocat pe grănicerii români cu focuri de armă trase asupra posturilor de la frontieră. La punctul Rezma a fost rănit un subcomisar român cu două focuri de revolver. În replică, autoritățile române nu au rămas indiferente și au recurs la măsuri de apărare dictate de împrejurările conflictului spontan. Tulburările au devenit tot mai frecvente și dure în intensitate[36].

Antanta a decis să suplimenteze contigentele staționate pe teritoriul românesc și și-a stabilit garnizoane provizorii în porturile dunărene. Vineri, 30 noiembrie/13 decembrie 1918, a sosit în portul Brăila monitorul englez „Mersery”. La bordul navei militare s-au aflat cinci ofițeri de bord și 200 de soldați britanici. La scurtă vreme după acostarea vasului, o parte dintre militari au debarcat, stârnind atenția populației civile din oraș. Un detașament de 50 de soldați, aflat sub comanda unui ofițer, a fost încartiruit într-o garnizoană din Brăila. Gazetele preconizau că duminică, 2/15 decembrie 1918, urma să sosească un batalion francez de infanterie, din care o companie avea să staționeze la Brăila, iar alte trei companii plecau spre a se stabili la Galați[37]. După un război atât de lung și plin de suferință, perspectiva continuării lui în Orient nu era deloc liniștitoare pentru români. La finalul anului 1918, Puterile Antantei erau decise să organizeze o intervenție de proporții

[33] Wolfram Dornik, Peter Lieb, Alexei Miller, Hannes Leidinger, Georgiy Kasianov, Vasyl Rasevych, Bogdan Musial, *The Emergence of Ukraine: Self-Determination, Occupation, and War in Ukraine, 1917–1922*, Edmonton și Toronto, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2015, p. 155–178.

[34] Gen. Oleg Sarin, Col. Lev Dvoretski, *op. cit.*, p. 6.

[35] *Ultima oră: Turburările din Ucraina. Pericolul bolșevic; Ciocnirile sângeroase de la granița Basarabiei; Măsurile guvernului român*, în „Expresul”, anul XIII, nr. 10, joi, 29 noiembrie 1918, p. 2.

[36] *Ibidem.*

[37] *Franco-englezii la Brăila*, în *ibidem*, anul XIII, nr. 13, duminică, 2 decembrie 1918, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în Rusia pentru că „vor să facă prin acțiunea lor un stat al ordinei, evitându-se pericolul de a vedea menținându-se acest focar de anarhie, care să fie o vecinică amenințătoare pentru pacea de mâine a Europei”[38].

Trupele Antantei se confruntau cu bolșevicii din nord și cu tendința anarhistă a republicanilor la sud. Cei din urmă, „mișcarea lui Petliura”, erijați într-o grupare republicană ce milita pentru un stat ucrainean independent, s-au dovedit a fi bande anarhiste care exercitau teroarea asupra întregii Ucraine[39]. Singurul „element credincios aliaților” a fost mișcarea cazacilor din regiunile Don și Kuban, dar care a avut o soartă crudă. O mare contribuție în, aparenta și de scurtă durată, înfrângere a bolșevismului pe întreg teritoriul Siberiei a revenit eforturilor militare, în condiții naturale extrem de vitrege, ale armatei cehoslovace. Contigentul cehoslovac, la care s-au alăturat soldați și voluntari din diverse popoare, a reușit la începutul anului 1919 să controleze mare parte din căile de comunicație din Siberia și a prilejuit mari înfrângeri Armatei Roșii, înlăturând elementele bolșevice din orașele Ekaterinburg și Orask. Dar mai presus de acestea, opinau analiștii vremii, „aceste acțiuni dovedesc că ei [trupele bolșevice – n.n.] nu pot opune rezistență serioasă unei armate organizate”[40]. Viața cotidiană a populației civile din teritoriile vechiului Imperiu al Romanovilor a fost supusă acțiunilor bolșevice și regimului comunist la scurtă vreme după aceste evenimente dătătoare de speranță.

La sfârșitul lunii ianuarie 1919, ținutul Hotin din Basarabia a fost curățat de bandele sovietice, iar personalul românesc administrativ și de la posturile de telegraf și poștă și-a reocupat pozițiile[41]. Marți, 5/18 februarie 1919, gazetele titrau că „Ucraina cere scuze pentru întâmplările din Basarabia”[42] din ianuarie, în urma cărora au fost uciși numeroși ofițeri, soldați și civili români de către bande bolșevice. Dar ce s-a întâmplat de fapt?

Încă din timpul luptelor de la Mărăști, Mărășești și Oituz, purtate de armatele româno-ruse împotriva trupelor Puterilor Centrale în vara anului 1917, se simțea prezența curentului comunist în rândurile armatei ruse. După proclamarea independenței Basarabiei (24 ianuarie/6 februarie 1918) și unirea acesteia cu România (27 martie/9 aprilie 1918), trupele bolșevice au început acțiunile de destabilizare a regiunii[43].

Soldații generalului Stan Poetaș au reușit o victorie importantă pentru crearea unui climat de siguranță la frontiera de răsărit a României în ianuarie 1918, când au reușit să-i învingă pe bolșevici la Mihăileni. După intrarea în Basarabia și unirea cu România, au primit ordin să asigure frontiera Nistrului împotriva incursiunilor bandelor de comuniști angrenate în acțiuni subversive prin care se dorea provocarea unor răscoale ale populației pentru a diviza România. Vara anului 1918 s-a dovedit lipsită de acțiunile bandelor bolșevice, pe fondul ocupației germane și austro-ungare din sudului Ucrainei, dar după dezintegrarea acestor armate, în urma înfrângerilor suferite în toamna aceluiași an, comuniștii au speculat din nou starea de incertitudine din regiune. Sub aceste auspicii, trupele române au intrat în județul Hotin, care a fost inițial ocupat de austro-ungari,

[38] *Acțiunea aliaților în Rusia*, în *ibidem*, anul XIII, nr. 30, sâmbătă, 22 decembrie 1918, p. 1.

[39] Vezi descrieri relevante la Serghei Melgunov, *Teroarea roșie în Rusia (1918–1924*), Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2017.

[40] *Acțiunea aliaților în Rusia*, p. 1.

[41] *Alungarea bandelor bolșevice din Basarabia*, în „Expresul”, anul XIV, nr. 24, joi, 31 ianuarie 1919, p. 3.

[42] „Expresul”, anul XIV, nr. 28, marți, 5 februarie 1919, p. 2.

[43] Vezi Alexandru Boldur, *Imperialismul sovietic și România*, București, Editura Militară, 2000; și Glenn Torrey, *Armata revoluționară rusă și România în 1917*, București, Editura Militară, 2005, p. 80–106.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stabilind frontiera pe Nistru[44]. Generalul Stan Poetaș a fost unul dintre comandanții români însărcinați să apere frontiera nistreană de elementele bolșevice. În Basarabia, generalul Poetaș a comandat Brigada 17 Infanterie de la Atachi (astăzi localitatea Otaci, din Republica Moldova) până la pichetul de grăniceri Vadul Roșcov.

În acea perioadă existau trei sectoare favorabile pentru traversarea Nistrului (Zveniec – Hotin, Berezovo – Lămăcuiți și Moghilev – Atachi). Informații despre intensificarea pregătirii inamice pentru trecerea Nistrului au sosit la comandanții români încă din ziua de 5/18 ianuarie 1919, fapt care a intensificat activitatea de prevenție la frontieră a detașamentelor de pază și patrulare.

În noaptea de 6/7 ianuarie 1919 (19/20 ianuarie 1919 pe stil nou), la ora 3.40, trupe consistente de bolșevici au trecut râul Nistru și au atacat armata română din zona Atachi, între satele Călărași și Verzani. În sectorul atacat se afla și un detașament compus din două batalioane de infanterie și două baterii sub comanda generalului Stan Poetaș. La ora 9.00 s-au primit informații conform cărora trupe de bolșevici au trecut Nistrul și prin alte puncte, surprinzând posturile de pe malul râului, care au fost atacate și din spate de populația civilă răsculată și înarmată. Secția mitraliere a batalionului 1 din Regimentul 34 Infanterie, care apăra podul de la Atachi, era aproape încercuită și a fost nevoită să se retragă. În timpul manevrelor de retragere s-a oprit la liziera de sud-vest a satului Atachi, păstrând sub supraveghere satele Atachi, Volcineț și Calarașofca. Generalul Stan Poetaș și-a propus să inspecteze situația din teren, deși i s-a atras atenția asupra pericolului pe care-l reprezentau sătenii răsculați. Pe șoseaua Atachi – Călărașeuca a coborât din automobilul cu care se deplasa și a fost atacat de populația civilă, fiind împușcat în spate de către S. Fosu din banda lui G. I. Bărbuță. Cadavrul generalului Stan Poetaș a fost batjocorit de elementele bolșevizate.

Autorul crimei, S. Fosu, a fost judecat și condamnat la moarte în anul 1929, iar G. I. Bărbuță a fost executat la scurtă vreme de la evenimente de către ucrainenii naționaliști ai hatmanului Petliura dincolo de Nistru. Familia generalului Stan Poetaș locuia în localitatea Ulmu din județul Brăila și a fost anunțată de martirajul acestuia printr-o telegramă transmisă de Prefectura județului Brăila[45].

Fig. 1. Generalul Stan Poetaș: 5 decembrie 1870 – 8 ianuarie 1919, stil vechi (sursa: *Wikipedia*).

[44] Vezi episoade evocate în Marius Cristea, Smaranda Cutean, *Memorie și onoare. Românii în Primul Război Mondial*, Alba Iulia, Editura Altip, 2008.

[45] SJAN Brăila, fond Prefectura județului Brăila, dosar 1/1919, f. 19. A se vedea și Constantin Kirițescu, *Istoria Războiului pentru întregirea României 1916–1919*, vol. III, ediția a II-a, București, Editura Casei Școalelor – Atelierele „Cartea Românească", 1925; Constantin Giurgea, *Din lista eroilor înscriși pe monumentul din Ianca: generalul Stan Poetaș*, în „Ianca eroică", 2017, p. 43–49; Cristian Negrea, *Moartea unui erou. Generalul Stan Poetaș (1918–1919)*, on-line la adresa https://bit.ly/2t5oQUF (18.06.2018).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

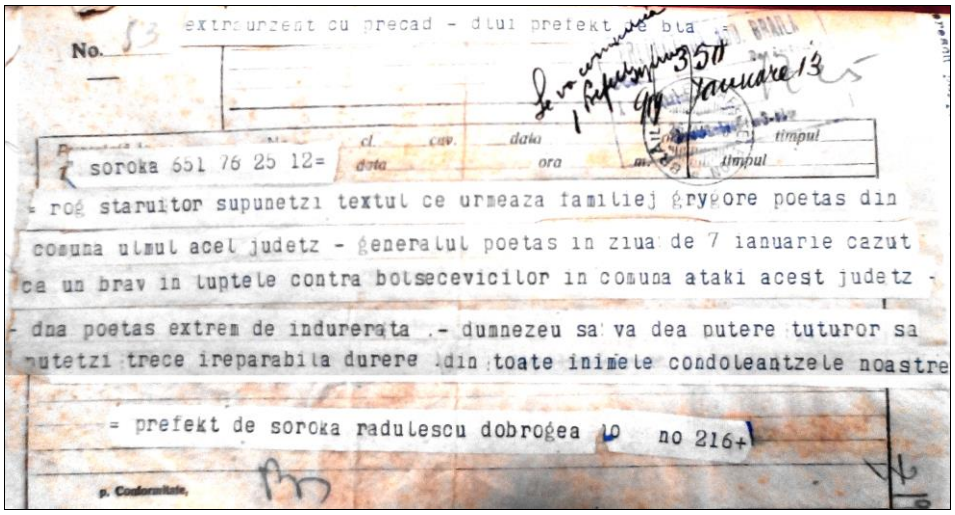

Fig. 2. Telegrama prefectului județului Soroca, Rădulescu Dobrogea, către Prefectura județului Brăila, prin care se anunța uciderea generalului Stan Poetaș pe 7/20 ianuarie 1919 (sursa: SJAN Brăila, fond Prefectura județului Brăila, dosar 1/1919, f. 19).

A doua perioadă a Războiului Civil Rus s-a desfășurat între martie și noiembrie 1919. La început, armatele „Albilor" au avansat cu succes dinspre sud (sub conducerea lui Anton Denikin), dinspre nord-vest (sub conducerea lui Nicolai Nicolaevici Iudenici) și dinspre est (sub conducerea lui Alexandr Vasilevici Kolceak), izbutind să împingă înapoi nou-formata Armată Roșie, croindu-și drum către Moscova. Lev Trotki a reușit să reformeze Armata Roșie, a oprit înaintarea lui Kolceak în iunie 1919, iar în octombrie 1919 a provocat panică în rândurile trupelor conduse de Denikin și Iudenici. Puterea de luptă a lui Kolceak și a lui Denikin a fost distrusă aproape simultan la mijlocul lui noiembrie 1919[46].

Pe fluxul de știri internațional s-a anunțat că bolșevicii au fost respinși din Lituania și Curlanda [Kurland] din Kowno – Windau – Mowork. Trupele lituaniene au ocupat Frauenburg, iar armatele germane și baltice au pătruns peste Mühlbaum în direcția Tuskin[47]. Primăvara anului 1919 s-a arătat promițătoare pentru acțiunile aliate împotriva curentului bolșevic. Trupele române au obținut mai multe victorii în stânga Nistrului la începutul lunii martie 1919[48]. În acest timp, Axentief, fostul președinte provizoriu al guvernământului Omsk și refugiat în Statele Unite ale Americii, le-a solicitat de la Paris aliaților o intervenție de anvergură în Rusia bolșevizată pentru a „înapoia libertatea și drepturile poporului rus", fiind, în opinia liderului albgardist, „nevoie de restaurarea ordinei și convocării constituției". În acest sens, „aliații trebue să ajute pentru aceasta, iar rușii cari se găsesc la Paris pot lucra cu ei la reconstituirea Rusiei libere și unite"[49].

După câteva săptămâni situația părea extrem de îmbucurătoare pentru coaliția anti-bolșevică. Ziarul local brăilean „Expresul", organul Partidului Național Liberal din

[46] Vezi pe larg la Rex A. Wade, *op. cit.*; David Bullock, *op. cit.*
[47] *Înfrângerea bolșevicilor în Lituania*, în „Expresul", anul XIV, nr. 54, joi, 7 martie 1919, p. 3.
[48] *Victoria trupelor române în Ucraina*, în „Expresul", anul XIV, nr. 55, vineri, 8 martie 1919, p. 3.
[49] *Situația alarmantă din Rusia*, în „Expresul", anul XIV, nr. 55, vineri, 8 martie 1919, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

localitate, titra pe prima pagină: *Falimentul bolșevismului*. Articolul analiza pe larg situația din Rusia, acțiunile armatelor lituaniene și baltice, înfrângerea Armatei Roșii conduse de Troțky și a acoliților lui Lenin[50]. Autorul editorialului era de părere „că bolșevismul a intrat acum în faza cea mai acută de descompunere, e un adevăr care se confirmă pe zi ce trece". Teroarea desfășurată de Cristian Racovski în Ucraina „a început să producă o reacțiune energică", la fel ca în Rusia, deoarece „mizeria a ajuns la paroxism". Conducătorii bolșevici sufereau înfrângeri chiar și din propriile lor rânduri. Opinia publică afla de „interesanta dezbinare dintre cei doi leaderi bolșevici, Lenin și Troțki". Primul dintre aceștia a conștientizat că forma unui stat extremist nu era viabilă pentru a putea fi adoptată, în consecință, „bolșevismul nu poate fi întronat ca regim"[51]. Așadar, V. I. Lenin a adoptat o atitudine mai moderată în privința propagandei comuniste și a expansiunii puterii bolșevice; reprezentând doar o chestiune strategică de repliere până ce forțele îi permiteau asediul final asupra redutei democrației din Răsăritul Europei.

Presa relata că „Lenin e de părere că acțiunea internațională a agenților provocatori trimiși din Petrograd și Moscova să înceteze, întrucât ea ar fi zadarnică, neaducând în locul ordinei dinainte decât un haos imens". Cât s-au înșelat formatorii de opinie ai acelor vremuri! Troțki era intransigent și a continuat cu orice preț și prin toate mijloacele posibile acțiunile de răsturnare a vechilor orânduiri capitaliste, cerând „propagarea bolșevismului prin forța armelor". De aceea, considera autorul anonim al articolului, „tocmai aceasta arată că ideea socializmului extrem nu poate prinde rădăcini nicăeri"[52]. Pe acest fundal de instabilitate din rândul conducerii comuniste din Rusia, trupele letone înregistrau zilnic succese, reușind să respingă contingentele bolșevice, care se retrăgeau în dezordine. Întregul sector al frontului Kovno se prăbușise, iar localitățile letone din regiunea Mării Baltice au trecut în stăpânirea administrației letone. Presa românească era de părere că acțiunea armată de la nord, coroborată cu victoriile generalului Aleksandr Kolceak în Extremul Orient, „trebuesc considerate în adevărata lor valoare", fiindcă „ele sunt factorii cari vor grăbi cu o oră mai devreme stingerea focarului bolșevic"[53]. La sfârșitul lunii martie 1919 (stil nou), presiunea contra bolșevismului, deși la început părea inofensivă în comparație cu amploarea terorii dezlănțuite de Lenin și acoliții săi, devenise mult mai energică și, după cum opinau analiștii vremii, „nu va trece, desigur, mult timp, până când vom asista la ultimul act al acestei tragedii sociale" numite comunism[54]. Situația pe Frontul de Est părea să devină îmbucurătoare și se întrevedeau zorii păcii după ce negocierile polono-ucrainene au fost reluate[55].

Marele Stat Major al României a anunțat că trupele românești, operând în legătură cu armata franceză pe țărmul stâng al Nistrului în Ucraina, au procedat la lichidarea unor consistente forțe bolșevice care acționau în regiunea Moja – Vilaska. Comandamentul francez a solicitat intervenția trupelor române în regiunea dinspre răsărit de Nistru pentru a elibera localitățile Tiraspol și Rozdilna[56]. Succesul armatelor aliate pe frontul din răsăritul Europei era coroborat cu cel al trupelor siberiene. Guvernul provizoriu al Rusiei septentrionale din Arhanghelsk a lansat public următorul comunicat: „Armatele

[50] *Falimentul bolșevismului*, în „Expresul", anul XIV, nr. 65, miercuri, 20 martie 1919, p. 1.
[51] *Ibidem.*
[52] *Ibidem.*
[53] *Ibidem.*
[54] *Ibidem.*
[55] *Negocierile polono-ucrainiene*, în „Expresul", anul XIV, nr. 65, miercuri, 20 martie 1919, p. 2.
[56] *Succesul trupelor române contra bolșevismului*, în „Expresul", anul XIV, nr. 65, miercuri 20 martie 1919, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de nord nu operează la 21 Martie în legătură cu trupele siberiene pe Kojwa, afluentul Petgiorei. Grupul spre Liapina este curățat de bolșevici. Comunicațiile între Omsk și Arhanghelsk s-au restabilit”[57].

Situația frontului de la Marea Baltică i-a împins pe comuniști să evacueze toată Lituania septentrională și să se retragă în dezordine spre Wing. Al doilea regiment bolșevic din Vilnius „a fost cu desăvârșire nimicit la Wolkomir”. Moralul soldaților lituanieni era în creștere și se anticipau noi victorii împotriva Armatei Roșii[58]. Albgardiștii au înregistrat succese semnificative contra Armatei Roșii, iar „bandele bolșevice” au fugit din calea armatei generalului Kolceak, care a înaintat în direcția Viatka[59].

Administrația de la Washington nu a putut rămâne pasibilă la situația frontului din Rusia. Agenția „Reuters” anunța că guvernul american a decis suplimentarea trupelor trimise în Rusia septentrională contra bolșevicilor[60].

Luni, 14 aprilie 1919 (stil nou și devenit oficial în România Mare din acea zi), în Comunicatul Oficial emis de Marele Cartier General s-a menționat un „schimb rar de focuri între ambele maluri ale Nistrului”, iar pe Frontul de Vest „inamicul a bombardat violent satele Leasa și Țigani și a ocupat localitatea Igeriște. După câteva ore de luptă localitatea a fost reocupată de trupele noastre [române – n.n.]”[61]. A doua zi, comunicatul suna astfel:

> Frontul de Est: Schimb rar de focuri pe ambele maluri ale Nistrului. Frontul de Vest: Inamicul a atacat posturile noastre de acoperire de la Țăgae, Valea Vâța și Câmpu-Lung și a bombardat violent gara Țigani, Lease și Bădești. Toate atacurile au fost respinse[62].

Armata română a purtat la acea vreme un război pe două fronturi contra comunismului; cu Armata Roșie pe Nistru și cu trupele bolșevizate ale lui Béla Kun în vestul Transilvaniei.

Comunicatul oficial al Marelui Cartier General al României din data de 21 aprilie 1919 a sunat astfel:

> Frontul de Est: Nimic important de comunicat. Frontul de Vest: Capetele de coloane ale trupelor noastre, au ajuns luptând pe linia Mateszalaia – Samson – Haidu – Vamos – Peres. S-au capturat 10 obuziere de câte 100 mm, 4 tunuri de câte 80 mm, mult armament, muniții și material de c.f. [căi ferate – n.n.][63].

De asemenea, din București se anunța de către Marele Cartier General că acțiunea comună a armatelor română, franceză, greacă și poloneză, de la frontiera estică, „va fi un puternic zid de apărare contra bolșevismului”. Se considera că această coaliție militară putea face față oricăror agresiuni și atacuri din partea trupelor bolșevice[64]. În comunicatul Marelui Cartier General din 24 aprilie 1919 se menționa că pe Frontul

---

[57] B. P., *Succesul trupelor siberiene*, în „Expresul”, anul XIV, nr. 65, miercuri, 20 martie 1919, p. 2.

[58] *Noi înfrângeri ale bolșevicilor*, în „Expresul”, anul XIV, nr. 71, joi, 28 martie 1919, p. 3.

[59] *Retragerea bolșeviștilor*, în „Expresul”, anul XIV, nr. 72, vineri, 29 martie 1919, p. 2.

[60] *Întăriri americane contra bolșeviștilor*, în „Expresul”, anul XIV, nr. 73, sâmbătă, 30 martie 1919, p. 3; vezi și John W. Long, *American Intervention in Russia: The North Russian Expedition, 1918–1919*, în „Diplomatic History”, vol. VI, nr. 1, 1 ianuarie 1982, p. 45–68.

[61] *Informațiuni: Comunicat oficial*, în „Expresul”, anul XIV, nr. 76, miercuri, 16 aprilie 1919, p. 2.

[62] *Ibidem.*

[63] *Informațiuni: Comunicat oficial*, în „Expresul”, anul XIV, nr. 81, vineri, 25 aprilie 1919, p. 2.

[64] *Cooperarea trupelor aliate contra bolșeviștilor*, în „Expresul”, anul XIV, nr. 81, vineri, 25 aprilie 1919, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Vest trupele române au pus pe fugă inamicul, care se retrăgea în dezordine. La 23 aprilie 1919, după câteva lupte, armata română a intrat în orașul maghiar Debrecen. În urma înaintării armatei române au fost luați peste o mie de prizonieri, iar în gara Samos au fost capturate 150 de vagoane cu material de război și muniție. Se înregistrau 22 de militari români morți pe câmpul de operații, dintre care un plutonier și 29 de răniți[65].

La sfârșitul lunii aprilie 1919, analiștii de politică externă ai epocii erau convinși că existau suficiente indicii care să prevestească iminenta implozie a regimului comunist din Rusia. Din surse extrem de variate se anunța că situația din Rusia devenise alarmantă. Populația a suferit groaznic de mizerie, iar epidemiile au făcut ravagii în rândul populației civile. Serviciile engleze de spionaj au recepționat o radiogramă transmisă de acoliții lui Lenin către conducătorii comuniști de la Budapesta. Din telegramă se lăsa să se înțeleagă că liderii bolșevici conștientizau criza prin care trecea Rusia și încercau să-și tempereze discursul revoluționar. Dincolo de luptele pe care trebuiau să le suporte la granițe, comuniștii ruși se confruntau cu o stare de nemulțumire generalizată în rândurile populației civile. Mai multe revolte populare au fost înecate în sânge de trupele fidele regimului instaurat de Lenin și tovarășii săi de drum[66].

La 26 aprilie 1919 s-a transmis din București că tentativa de agresiune săvârșită de bandele comuniste pe Nistru, în împrejurimile localității Soroca, a fost reprimată de trupele române. Bolșevicii s-au retras în dezordine[67]. La sfârșitul lui aprilie 1919 Armata Roșie a suferit mai multe înfrângeri în Ucraina și numeroși soldați din armata lui Trotki au fost dezarmați, predându-se inamicului. Doar în Galiția de nord au fost făcuți 2 000 de prizonieri din rândurile bolșevicilor care se îndreptau către Ungaria pentru a sprijini regimul comunist instaurat de Béla Kun la Budapesta. În această perioadă, finlandezii au repurtat o victorie de răsunet împotriva comuniștilor ruși la Murman[68]. Pe frontul din estul României, bandele bolșevice au trecut prin surprindere Nistrul și au ocupat trei pichete de grăniceri în sectorul Maiachi, dar în urma manevrelor militare efectuate de trupele române, în ziua de 29 aprilie 1919, a fost restabilit controlul românesc asupra celor trei puncte. În restul Frontului de Răsărit s-a înregistrat un schimb intens de artilerie între bateriile românești și cele bolșevice[69].

Autoritățile române au luat toate măsurile posibile pentru a împiedica contagiunea românilor cu „idealurile mărețe ale Revoluției bolșevice". Dacă pe front s-a purtat un război deschis între armata română și trupele bolșevice, în interiorul României Mari s-au luat măsuri energice împotriva extinderii propagandei comuniste. Într-o relatare din 7 iulie 1919, Prefectura județului Brăila anunța autoritățile centrale de lipsa materialelor de propagandă comunistă pe raza județului. Prefectul Ignat a menționat în adresa către Ministerul de Interne „că, în urma cercetărilor făcute în cuprinsul acestui județ, am constatat că nu s-a semnalat existența broșurilor bolșevice cu caracter revoluționar". De asemenea, prefectul menționa că „am luat măsuri ca imediat ce se vor ivi să fim grabnic anunțați spre a lua măsurile necesare"[70].

Relatările din presa brăileană, referitoare la situația frontului comunist din Europa de Răsărit, s-au diminuat după succesul trupelor române pe Frontul de Vest, moment

[65] *Informațiuni: Comunicat oficial*, în „Expresul", anul XIV, nr. 82, sâmbătă, 26 aprilie 1919, p. 2.
[66] *Situația se agravează în Rusia*, în „Expresul", anul XIV, nr. 82, sâmbătă, 26 aprilie 1919, p. 2.
[67] *Agresiune bolșevică reprimată*, în „Expresul", anul XIV, nr. 83, duminică, 27 aprilie 1919, p. 3.
[68] *Noi înfrângeri ale bolșeviștilor*, în „Expresul", anul XIV, nr. 86, joi, 1 mai 1919, p. 3.
[69] *Informațiuni: Comunicat oficial din 30 aprilie 1919 al Marelui Cartier General*, în „Expresul", anul XIV, nr. 87, vineri, 2 mai 1919, p. 2.
[70] SJAN Brăila, fond Prefectura județului Brăila, dosar 1/1919, f. 380.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

marcat de cucerirea Budapestei de către armata română în după-amiaza zilei de 4 august 1919. Victoria românilor a pus capăt regimului comunist instaurat în Ungaria de către Béla Kun și acoliții săi. Pentru moment, situația părea detensionată în vestul Rusiei, iar luptele dintre aliați și rușii bolșevici stagnau la simple manevre de menținere a frontului[71]. În Europa occidentală se preconiza că prăbușirea regimului lui Béla Kun la Budapesta urma să aibă repercusiuni rapide asupra Rusiei bolșevice, unde se vehicula la acea oră că „Lenin recunoaște însuși imposibilitatea de a îndeplini programul comunist, deoarece situația internă devine critică”[72].

În noiembrie 1919, în mediile politice din Varșovia s-a răspândit ideea că guvernul polonez intenționa să invite la tratative toate părțile beligerante din Rusia. Ostilitățile trebuiau să înceteze pe 25 noiembrie 1919, iar la 15 decembrie urma să aibă loc deschiderea lucrărilor unei conferințe de pace la Varșovia. La întrunire aveau să participe și reprezentanții marilor puteri. Acest ideal s-a dovedit a fi doar o altă idee utopică interbelică. Popoarele din Caucaz au declanșat, pe fondul îndemnului lui Lenin la autodeterminare, răscoala împotriva lui Denikin. Cele mai sângeroase acțiuni s-au desfășurat în regiunea Kuban, unde Armata Roșie s-a unit cu cazaci bolșevizați contra trupelor comandate de Denikin. Răscoala din Ucraina a prins contur și se prevedea reinstaurarea anarhiei[73]. Anul 1919 s-a încheiat fără ca presa brăileană să aloce spații largi evenimentelor politice și militare din spațiul răsăritean al Europei. Gazetele animau publicul cu informații referitoare la situația clasei politice autohtone, preconizatele alegeri anticipate și mult așteptata reformă agrară din România, aspecte foarte importante pentru mișcarea comercială a portului brăilean.

Luptele crâncene dintre diversele elemente naționaliste ucrainene și ruse, pe de o parte, și Armata Roșie, de cealaltă parte a baricadei, au continuat în teritoriile fostului Imperiu al țarilor și pe parcursul anului 1920. Presa nu s-a ținut departe de acest conflict și a relatat pentru publicul român momentele esențiale ale luptei anti-bolșevice desfășurate dincolo de Nistru. În primele săptămâni ale anului 1920 s-a observat o relaxare a presei locale în chestiunea războiului civil din Rusia. Pe fluxurile de știri a circulat, la 21 ianuarie 1920, faptul că Armata Roșie a ocupat orașul Rostov, prilej cu care a reușit să captureze peste zece mii de prizonieri, 33 de tunuri de mare calibru, 170 de mitraliere, tancuri și cantități importante de material de război. Lupte sângeroase cu grupuri răzlețe din armata lui Denekin s-au mai purtau pe străzile orașului Rostov. Starea de incertitudine îi îngrijora pe occidentali[74].

Din Varșovia se anunța desfășurarea unor lupte puternice în decembrie 1920 între trupele blocului anti-bolșevic și Armata Roșie în împrejurimile Kievului[75]. Propaganda sovietică a răspândit informația unei noi tabere inamice în regiunea Kuban. Ziarele sovietice din Moscova au anunțat că în provincia Kuban s-a constituit o nouă armată anti-bolșevică în frunte cu generalul Prixicov. Armata era compusă exclusiv din cavaleriști cazaci din regiunea Kuban. Trupele generalului Prixicov dispuneau de o bază fortificată de-a lungul frontierei georgiene[76].

---

[71] *Armata română a ocupat Budapesta*, în „Expresul”, anul XIV, nr. 139, joi, 7 august 1919, p. 2.

[72] *Situația bolșevismului din Rusia*, în „Expresul”, anul XIV, nr. 165, duminică, 10 august 1919, p. 3.

[73] *O încercare de pacificare a Rusiei* și *Răscoala împotriva lui Denikin*, în „Expresul”, anul XIV, nr. 243, duminică, 16 noiembrie 1919, p. 2.

[74] *Din străinătate: Succese bolșevice*, în „Expresul”, anul XV, nr. 10, vineri, 23 ianuarie 1920, p. 2.

[75] *Lupte cu bolșevicii la Kiev*, în „Cuvântul”, Brăila, anul I, nr. 205, sâmbătă, 18 decembrie 1920, p. 1.

[76] *Noua armată [anti-]bolșevică*, în „Expresul”, anul I, nr. 195, luni, 6 decembrie 1920, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Intervenția aliaților în nordul Mării Negre

Intervenția aliată din timpul Războiului Civil Rus continuă să fascineze istoricii și la un secol de la desfășurarea evenimentelor. Un episod reprezentativ al acțiunilor aliate în Rusia după Primul Război Mondial a fost cel al trimiterii unei expediții militare în Crimeea pentru a lupta contra bolșevicilor. Europenii, confruntați cu epidemia de gripă spaniolă, s-au temut de un nou tip de contagiune: flagelul Revoluției Socialiste. Opinia publică occidentală a oscilat față de intervenția aliată în vastul teritoriu rus, a fost îngrozită de continuarea ostilităților și de ororile suferite de cei căzuți sub stăpânirea bolșevică.

Spionajul britanic se informa constant după Marele Război inclusiv de mișcările făcute de propriii aliați. Diversele rapoarte întocmite pentru Guvernul Marii Britanii cuprindeau informații referitoare la dorința Franței de a stabili baze militare în porturile Dunării maritime pe parcursul anului 1919. Marina franceză își dorea coordonarea operațiunilor împotriva bandelor de bolșevici din regiunea Odessa dintr-o bază amplasată într-unul din porturile Brăila sau Galați. Autoritățile române, de teama unei posibile contagiuni a populației civile cu propaganda comunistă prin intermediul trupelor franceze, au răspuns cu reticență la inițiativa diplomaților din Quai d'Orsay. În consecință, guvernul de la Paris a decis stabilirea unei baze de operațiuni în zona portului bulgăresc Varna, de pe litoralul vestic al Mării Negre[77].

A treia perioadă importantă a Războiului Civil Rus este reprezentată de asediul îndelungat al forțelor Albilor din Crimeea de către Armata Roșie. Piotr Nicolaievici Vranghel a adunat rămășițele armatelor comandate de Denikin și și-a fortificat pozițiile strategice din Peninsula Crimeea, menținându-le până când Armata Roșie s-a întors din Polonia, unde a luptat în Războiul Polono-Sovietic (februarie 1919 – martie 1921)[78]. Liderii bolșevici au decis să suplimenteze efectivele Armatei Roșii de pe frontul sudic și i-au copleșit numeric pe Vranghel și aliații săi, iar Armata Albilor a fost evacuată la Constantinopol în noiembrie 1920[79]. Întreaga desfășurare a evenimentelor din vecinătatea estică a României a fost urmărită cu interes și de cititorii gazetelor românești. Conectarea acestor instrumente de difuziune a informațiilor la fluxurile de știri internaționale le-a permis publicarea în decurs de două zile a celor mai relevante evenimente derulate pe întreg mapamondul[80].

Prezentarea situației navigației în nordul bazinului pontic a fost o constantă a presei din orice port european. Datorită mișcării de anvergură a propriilor porturi, Brăila și Odessa au devenit în secolul al XIX-lea două veritabile concurente pe tărâmul comerțului maritim din arealul extins al Mării Negre. Presa românească și-a cules informațiile din toate mediile posibile. Un brăilean reîntors de la Odessa la finele lunii noiembrie 1918 (stil vechi) a relatat cele observate și aflate de la diverse persoane în sejurul său prin teritoriile ucrainene[81]. Acțiunile bolșevice nu au putut fi înlăturate din satele și

[77] Arhivele Naționale ale Angliei, fond The Cabinet Papers, CAB/24/84, 1919, f. 3. A se vedea și Cristian Constantin, *Activități și rapoarte diplomatice cu privire la orașul și portul Brăila (1918–1940)*, în „Analele Brăilei", serie nouă, anul XII, nr. 12, 2012, p. 198–200.

[78] Generalul Baron Piotr Vranghel, *Memorii (1878–1928)*, traducere de Nicolae Drăgușin, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I", 2017.

[79] Peter Kenez, *Civil War in South Russia, 1919–1920: The Defeat of the Whites*, vol. II, Berkeley, Los Angeles/Londra, University of California Press, 1977, p. 309–320.

[80] A se vedea descrieri ale intervenției aliate în Crimeea la Leonid I. Strakhovsky, *The Franco-British Plot to Dismember Russia*, în „Current History", New York, vol. 33, nr. 6, 1 martie 1931, p. 839; Arthur E. Adams, *Bolsheviks in the Ukraine: The second Campaign, 1918–1919*, New Haven/Londra, Yale University Press, 1963, p. 186–214.

[81] Experiențe similare au fost descrise și în lucrările unor contemporani români ai evenimentelor din teritoriile fostului Imperiu Rus; vezi Elie Bufnea, *Voluntarii români în Siberia*, Brașov, Tipografia A. Mureșianu, Branisce &

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

orașele Ucrainei, iar starea de incertitudine era mai pronunțată în regiunea centrală, dar și în nordul țării, din cauza învecinării cu Rusia. În teritoriile ocupate încă din iarna lui 1917/1918 de către trupele germane și austro-ungare nu au putut fi împiedicate acțiunile de terorism comunist. La finele anului 1918, în noul context al imensului front comun anti-bolșevic din Răsăritul Europei, trupele Armatei Roșii și-au intensificat manevrele în regiunea din vecinătatea Mării Negre și doreau acapararea acesteia. Sursa anonimă a gazetei evidenția situația din sudul Ucrainei astfel:

> Atât în Odessa și împrejurimi, cât și în toate porturile Mărei Negre, – contrar svonurilor cari se colportează în România, – domnește cea mai perfectă liniște. Vase de război ale puterilor aliate au debarcat trupe, cari au ocupat întreg ținutul de pe litoralul mărei. Viața în orașele și satele ocupate este aproape ca în timp normal. Aliații au rechiziționat toate vapoarele de război și de comerț rusești și străine, găsite în porturi, plătind ca chirie prețuri extra ordinar de mari. Multe din aceste vase au și fost pornite spre Salonic, spre a îmbarca trupele cari urmează să fie transportate în Ucraina. Printre trupele cari vor fi aduse în aceste transporturi figurează și un important număr de unități ale armatei grecești. Toată această armată este destinată să formeze alături cu cazacii de la Don și cei din Cuban, frontul de sud împotriva bolșevismului rusesc[82].

Stephen Jean-Marie Pichon, ministrul francez de Externe, a expus pe larg în Parlamentul de la Paris situația concretă a intervenției aliate în Crimeea. În presa internațională au apărut și câteva fragmente din discursul liderului de la Quai d'Orsay în alocuțiunea sa din Parlamentul francez. Stephen Jean-Marie Pichon sublinia următoarele aspecte:

> Acțiunea interaliată n-are un caracter ofensiv. Ea vizează interdicția pentru bolșevici ca să pătrundă în Ucraina, în Caucazia și în Rusia Orientală și constituirea și menținerea unui front defensiv în fața acestor regiuni. Dacă o sforțare ofensivă va deveni necesară, pentru a distruge bolșevismul, ea se va produce prin forțe ruse. Singurul scop este să dea ajutorul material necesar Rusiei, pentru a scăpa de anarhie[83].

Acțiunile armatei aliate au îmbrăcat „uniforma" unui jandarm al porturilor maritime din sudul vechiului Imperiu Țarist, fără a lua proporțiile unui război de uzură și anvergură europeană, așa cum aștepta opinia publică internațională, oripilată de brutalitatea acțiunilor bandelor bolșevice care acționau la granița răsăriteană a Europei[84]. Trupele elene au debarcat în apropierea Odessei pe 20 ianuarie 1919. Principalul port al Imperiului Țarist a constituit un nod cultural și economic marcant în prodigioasa istorie a comerțului maritim

---

Comp., 1928; idem, *Cruciați, tirani și Bandiți*, vol. I, *În Rusia sovietelor*, și vol. II, *În Siberia lui Kolciak*, București, Editura Tipografiilor Române Unite, 1931; și Voicu Nițescu, *Douăzeci de luni în Rusia și Siberia*, vol. I, *Anul 1917*, Brașov, Tipografia A. Mureșianu, Branisce & Comp, 1926*; ibidem*, vol. II, *Anii 1917–1918. Ciclonul roșu*, Brașov, Tipografia A. Mureșianu, Branisce & Comp., 1928; *ibidem*, vol. III, *Anii 1918–1919. În capitala sovietelor. Credințele din Siberia*, București, Tipografiile Române Unite, 1932.

[82] *Ce se petrece în Ucraina. Noi amănunte*, în „Expresul", anul XIII, nr. 11, vineri, 30 noiembrie 1918, p. 2.

[83] *Acțiunea aliaților în Rusia*, p. 1.

[84] Vezi Peter Kenez, *Civil War in South Russia, 1918: The First Year of The Volunteer Army*, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 1971; Michael Jabara Carley, *Revolution and Intervention: The French Government and the Russian Civil War, 1917–1919*, Montreal, McGill-Queen's University Press, 1983, *passim*; și Matthew Hughes, William J. Philpott, *The Palgrave Concise Historical Atlas of the First World War*, Londra, Palgrave Macmillan, 2005, p. 98–99 [Chapter 49, *Allied Intervention in the Russian Civil War*].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

desfășurat de negustorii greci. În săptămânile care au urmat debarcării, trupele franceze și grecești au procedat la extinderea capului de pod în Odessa și Sevastopol. Francezii au ocupat orașul Tiraspol la 7 februarie 1919. Armata comună formată din greci și francezi a reputat o importantă victorie în Kherson la 29 februarie, iar trupele elene au ocupat portul Nikolaev la 2 martie 1919[85].

Frontul din nordul Mării Negre era animat în primele luni ale lui 1919 de victoriile aliaților[86]. Cercurile politice și presa din România au aflat la 9/22 februarie 1919 de victoriile generalului Denikin în Caucaz, și anume atingerea țărmului Mării Caspice de către trupele acestuia. „Bolșeviștii sunt coplect înfrânți”[87], titrau ziarele, după ce în 12 zile armata lui Denikin a înaintat 35 de verste. Cifrele preliminare contabilizau o sută de mii de prizonieri și o captură de război care a însumat 95 de tunuri, opt trenuri blindate și un bogat arsenal de război. Trupele naționaliste ucrainene au ocupat Kievul după ce „bandele bolșeviste au fost bătute și puse pe fugă”[88].

Opinia publică a rămas consternată la aflarea veștii că perla comerțului maritim a Imperiului Rus, Odessa, a fost ocupată de către Armata Roșie la jumătatea lunii martie 1919[89]. Știrea a fost dezmințită a doua zi[90], dar, cu toate acestea, pericolul ca principala poartă a exportului țarist să pice în mâinile lui Lenin a produs rumoare în rândurile cercurilor comerciale internaționale și în cancelariile europene. Momentul cuceririi Odessei de către trupele bolșevice se amâna pentru puțină vreme.

În martie 1919, Germania a pus propriile vapoare la dispoziția aliaților în tentativa acestora de a stopa expansiunea comunistă în Europa. Media franceză a dat asigurări întregii lumi că „orașul Odessa nu se evacuează, fiind păzit de orice pericol”[91]. Gazetele anunțau, la sfârșitul lunii martie 1919, o nouă înfrângere a Armatei Roșii pe frontul polonez. După îndepărtarea pericolului bolșevic, autoritățile poloneze au organizat o miliție mixtă formată din ruși, evrei și polonezi, în scopul de a menține ordinea în regiunile controlate de aliați[92]. Situația era la fel de îmbucurătoare și pe frontul siberian. Trupele siberiene conduse de amiralului Kolceak au reputat victorii în Extremul Orient. Din Vladivostok se anunța că armata lui Kolceak a înaintat în direcția Somon, după ce a procedat la divizarea trupelor în două. Manevra militară a albgardiștilor s-a dovedit una de succes. Armata a 5-a bolșevică s-a văzut nevoită să se retragă în regiunea Perm, iar trupele siberiene au câștigat teren și simpatie în regiunile eliberate, presa anunțând că „țăranii și lucrătorii se înrolează în noile unități”, în scopul stârpirii flagelului comunist din Siberia[93]. Concomitent cu înfrângerile din Extremul Orient, bolșevicii au pierdut teren și în estul Mării Baltice, iar coaliția anticomunistă anunța din Liepāja că a reușit cucerirea regiunii Bansk din Letonia și că la nord de Mitau, evacuând localitatea, comuniștii s-au retras până la Oldi[94]. Victoriile dintre cele două tabere au alternat pe fondul reorganizării riguroase și a terorii din rândurile Armatei Roșii.

---

[85] David Bullock, *op. cit.*, p. 102–103.

[86] J. Kim Munholland, *The French Army and Intervention in Southern Russia. 1918–1919*, în *CMRS*, vol. XXII, nr. 1, 1981, p. 43–66.

[87] *Înfrângerea bolșevicilor în Caucaz și Ucraina*, în „Expresul”, anul XIV, nr. 33, duminică, 10 februarie 1919, p. 3.

[88] *Ibidem.*

[89] *Bolșevicii ocupă Odessa*, în „Expresul”, anul XIV, nr. 56, sâmbătă, 9 martie 1919, p. 2.

[90] *Odesa nu-i ocupată*, în „Expresul”, anul XIV, nr. 57, duminică, 10 martie 1919, p. 3.

[91] *Odesa nu se evacuiază*, în „Expresul”, anul XIV, nr. 60, joi, 14 martie 1919, p. 3.

[92] *Noua înfrângere a bolșevicilor*, în „Expresul”, anul XIV, nr. 62, sâmbătă, 16 martie 1919, p. 2.

[93] *Înfrângerea bolșevicilor în Siberia*, în „Expresul”, anul XIV, nr. 63, duminică, 17 martie 1919, p. 3.

[94] *Noi înfrângeri al bolșevicilor*, în „Expresul”, anul XIV, nr. 64, marți, 19 martie 1919, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Expansiunea bolșevică a impus reorganizarea trupelor coaliției europene și a dus la schimbarea periodică a liniei frontului, la terorizarea populației civile și la înghețarea mișcării comerciale din porturi. Într-un raport referitor la situația externă și internă a Republicii Sovietice susținut de V. I. Lenin la Ședința extraordinară a plenarei sovietului de deputați al muncitorilor și ostașilor roșii, desfășurate la Moscova pe 3 aprilie 1919, liderul comunist, în pofida victoriilor de etapă obținute de bolșevici la începutul anului 1919, sublinia deficiențele de aprovizionare prin care treceau trupele Armatei Roșii pe fondul sosirii primăverii. Logistica era o componentă esențială în cadrul oricărui război, de aceea „toate cuceririle pe care Armata noastră Roșie le-a făcut în Ucraina și în regiunea Donului și pe care avem posibilitatea să le consolidăm vor duce la o ușurare foarte însemnată a situației interne" doar dacă „ne vor asigura aprovizionarea cu cereale și cărbune, cu produse alimentare și cu combustibil"[95]. Lupta pentru regiunile din nordul bazinului pontic nu se terminase. Antanta și trupele naționaliste ucrainene nu au abdicat de la crezul acestora de a crea un stat ucrainean independent și de a ține pericolul bolșevic departe de Europa[96].

Trupele aliate au dorit să prindă ca într-un clește Armata Roșie, forțând o ofensivă din Vestul Ucrainei și Siberia pentru a scoate din strânsoare orașul Rostov și armata lui Krasnov, după ce portul Mariupol a căzut în mâinile bolșevicilor. Luptele și răsturnările de situație de la o zi la alta au constituit agenda zilnică a cancelariilor din întreaga lume. Grupuri de experți ai Antantei au încercat zilnic să saboteze expansiunea curentului și Armatei Roșii spre centrul Europei. În acest sens, resursele carbonifere, trecute în mâinile sovieticilor, au reprezentat o țintă pentru aliați. Menșevicii, socialiștii-revoluționari de dreapta și socialiștii-revoluționari de stânga, sprijiniți logistic de coaliția franco-engleză, au pus la cale distrugerea căii ferate Kursk–Harkov. La acel moment, regiunea petroliferă din jurul orașului caucazian Baku se afla în mâinile Antantei.

Kolceak, care tocmai cucerise orașul Ufa, era susținut cu ajutoare din partea Angliei și a Statelor Unite ale Americii sub formă de armament și de echipamente militare și împiedica aprovizionarea sovieticilor cu cereale de dincolo de Volga, astfel încât 10–20 de milioane de puduri de cereale își așteptau „prădătorii". În pofida acestor impedimente, cele două mari metropole comuniste, Petrograd și Moscova, erau aprovizionate zilnic, după cum afirma Lenin, cu cantități importante de alimente și combustibil, necesare desfășurării activităților industriale curente și alimentației populației civile[97]. Conducătorul Rusiei bolșevice a căutat să nu-și atragă antipatia locuitorilor celor două mari așezări urbane. Lenin se temea întrucât, după cum considera liderul comunist, „imperialiștii din Anglia, Franța și America fac ultima încercare de a ne pune piciorul pe grumaz, însă aceasta nu le va reuși"[98]. Conducătorul bolșevic își întemeia aceste considerații și pe faptul că tovarășul Béla Kun încerca exportul revoluției comuniste în Ungaria, o țară ieșită divizată și dezorientată din Marele Război.

Sub presiunea ocupării portului Odessa de către Armata Roșie, aliații au ordonat evacuarea orașului de către trupele franco-elene și civilii care aveau posibilitatea de a se îmbarca pe un vapor către destinații mult mai sigure. Operațiunile s-au desfășurat sub tirul artileriei inamice[99].

---

[95] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 38, *martie – iunie 1919*, ediția a II-a, București, Editura Politică, 1966, p. 243–260.

[96] Vezi David Bullock, *op. cit.*, p. 90–106; Jonathan D. Smele, *op. cit.*, *passim*.

[97] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. XXXVIII, ediția a II-a, p. 246–247.

[98] *Ibidem*, p. 256.

[99] David Bullock, *op. cit.*, p. 103.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Comandorul brăilean Angelo Teodorescu, directorul societății române de navigație, a fost însărcinat de guvernul român să aducă în țară vasele românești aflate la acea dată în porturile rusești de la Marea Neagră. Relatările acestuia despre evacuarea Odessei constituie un izvor primar de primă însemnătate asupra evoluției operațiunilor pe frontul anti-comunist din bazinul nord pontic. La întoarcerea de la Odessa, Angelo Teodorescu a relatat, în ziarul brăilean „Expresul", circumstanțele în care s-a efectuat retragerea trupelor franco-româno-grecești din portul ucrainean. Comandorul român dezmințea că până la acea dată ar fi avut loc lupte între trupele aliate și Armata Roșie, precizând faptul că „n-au avut loc nici măcar încăierări, iar zvonurile că ar fi fost numeroși morți și răniți sunt neadevărate"[100].

Odessa era amenințată de bande bolșevice, compuse din muncitori, marinari, soldați și civili, care au procedat la propagarea ideilor comuniste, au jefuit populația pașnică și au amenințat civilii cu moartea[101]. Martorul ocular menționa că „numărul acestor bandiți era enorm: vreo 150 de mii, pe când armata regulată bolșevică număra 10 000 de oameni. Ea venea din direcția Nicolaev"[102]. Ordinul de evacuare a Odessei l-a surprins pe Angelo Teodorescu în timpul tratativelor cu generalul rus Linievici pentru reînapoierea vaselor românești. În aceste împrejurări tulburi, comandorul român a reușit să salveze din mâinile bandelor de bolșevici vreo douăzeci de nave românești ancorate în portul Odessa, afară de câteva șlepuri rechiziționate de trupele franceze pentru propriile manevre militare. La data relatărilor lui Angelo Teodorescu, în portul Odessa se mai găseau câteva nave sub pavilion românesc, care, după cum se anticipa, urmau să fie salvate când situația frontului avea să o permită[103].

Pe 4 iulie 1919 s-a anunțat, de către presa internațională, o știre îmbucurătoare pentru tabăra aliată: armata generalului albgardist Denikin a ocupat portul Odessa după lupte sângeroase cu bolșevicii. Martorii oculari au precizat că „trupele liberatoare au fost primite cu entuziasm de întreaga populație sătulă de teroarea regimului bolșevic". Armata lui Denikin și-a mărit aria de operațiuni către Peninsula Crimeea[104].

Încă din primăvara anului 1919, Lenin considera că victoriile împotriva inamicilor capitaliști s-au produs mult mai rapid și ușor decât preconizau propriile analize. Așadar, considera că „mai de mirare este faptul că din lupta împotriva lui Iudenici, Kolceak și Denikin, pe care i-au sprijinit cu tot ce au putut toate statele dintre cele mai bogate din lume", au ieșit învingători bolșevicii, punând intervenția aliaților în Războiul Civil Rus pe seama dorinței capitaliștilor de a controla lumea și a reprima țelul bolșevic de a înfăptui o revoluție internațională[105]. Liderul comunist ținea să sublinieze public cu fiecare ocazie că Anglia și Franța au depus toate eforturile pentru a cuceri Rusia. Ba mai mult, au încheiat o înțelegere cu Japonia, care ținea un efectiv de zece mii de soldați în Extremul Orient pentru a interveni împotriva idealurilor sovietelor. În paralel cu aceste acțiuni, Anglia a debarcat trupe la Murmansk și Arhanghelsk și a oferit sprijin mișcărilor naționaliste din Caucaz. Franța a debarcat soldați în nordul Mării Negre. Net superioare logistic

[100] *Cum s-a evacuat Odesa. Descrierea unui brăilean*, în „Expresul", anul XIV, nr. 78, vineri, 18 aprilie 1919, p. 2.

[101] A se vedea Evrydiki Sifneos, *Imperial Odessa: Peoples, Spaces, Identities*, Leiden, Brill, 2017, p. 206–238.

[102] *Cum s-a evacuat Odesa. Descrierea unui brăilean*, p. 2.

[103] *Ibidem.*

[104] *Liberarea Odesei*, în „Expresul", anul XIV, nr. 136, vineri, 4 iulie 1919, p. 3; vezi și Evrydiki Sifneos, *op. cit.*, p. 211–237.

[105] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. XXXVIII, ediția a II-a, p. 256.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și din punctul de vedere al pregătirii militare a inamicilor bolșevici și aliaților albgardiști, trupele Antantei nu s-au angrenat într-un război de uzură în Răsăritul Europei[106].

Luptele din fostul Imperiu al Romanovilor au continuat pe tot parcursul anului 1919, iar presa internațională a relatat pe larg mișcarea frontului răsăritean. Armata Roșie a ocupat pe rând Kievul, Poltava și Harkovul și a înaintat spre Rostov la începutul toamnei anului 1919[107]. Lenin a dorit coagularea trupelor bolșevice, a muncitorilor și țăranilor ucraineni, într-o răscoală de amploare, care să producă înfrângerea finală a armatei comandate de Denikin, precum a fost acțiunea purtată în teritoriile din Siberia împotriva lui Kolceak. Aceste victorii trebuiau să constituie punctul de plecare pentru desființarea completă a proprietății funciare moșierești și „eliberarea deplină a muncitorilor și țăranilor ucraineni de orice asuprire moșierească și de moșierii înșiși”[108]. O altă chestiune importantă la care trebuiau să reflecteze ucrainenii a fost cea a integrării Ucrainei independente direct în cadrul Republicii Sovietice Federative Socialiste Ruse sau ca o republică sovietică de sine stătătoare (membră a unei uniuni sovietice alături de Rusia sovietică).

Lenin nu s-a dezis în propriile discursuri publice și a înfierat intervenția străină, considerând că Anglia, Franța, America, Italia și Japonia, „țările bogate ale Antantei”, au procedat la sugrumarea mișcării socialiste pentru a menține bandele de „capitaliști-tâlhari” conduse de foști generali ai armatei țariste, precum Kolceak, Denikin și Vranghel. De aceea, velicorușii bolșevizați aveau sarcina de a combate orice urmă de naționalism velicorus[109].

Desfășurarea operațiunile militare din sudul Rusiei a dat speranțe naționaliștilor ucraineni și întregii lumi în tentativa de a stopa expansionismul Rusiei sovietice către Europa Centrală.

La 2 octombrie 1920, Lenin s-a văzut îngrijorat de situația din Ucraina, iar retorica urii a atins culmi nebănuite în discursurile rostite de liderul comunist. Temător față de ofensiva generalului țarist Piotr Vranghel în teritoriile fostului Imperiu Țarist, Lenin îi învrăjbea pe „sătenii săraci din Ucraina” împotriva semenilor lor. Principalii inamici erau moșierii, care nu de puține ori au jucat un rol semnificativ în răsturnarea puterii sovietice. „Vampirii capitaliști” urmau să-și reia poziția la gâtul sătenilor oropsiți și să-i exploateze. Sprijinit de francezi, Vranghel a amenințat bazinul Donețului și Ekaterinoslavlul. „Sătenii săraci”, considera Lenin, trebuiau să se organizeze în comitete „pentru a asigura definitiv puterea celor ce muncesc”. Vranghel, „generalul moșierilor” – după cum îl numea Lenin –, și-a intensificat asaltul pentru a zdrobi elementele bolșevice mascate drept organizații ale oamenilor muncii. Liderul sovietic a văzut o singură soluție: coagularea trupelor bolșevice cu o răscoală a maselor astfel încât „să se ridice toți până la unul la lupta de apărare împotriva lui Vranghel! Toate comitetele sătenilor săraci trebuie să-și încordeze la maximum forțele, să ajute Armata Roșie să-l zdrobească pe Vranghel”. Vrajba se întețea: „Luați aminte că este vorba de salvarea familiilor voastre, de apărarea pământurilor țăranilor și a puterii țărănești. Totul pentru ajutorarea Armatei Roșii! Moarte moșierilor asupritori!”[110]

Baronul Piotr Vranghel (ortografiat și Pyotr Wranghel) s-a născut la 15/27 august 1878 într-o familie nobiliară, cu origini germane. În tinerețe a studiat pentru o vreme

[106] *Ibidem*, p. 90–106.

[107] David Bullock, *op. cit.*, p. 90–106.

[108] Discurs ținut de Lenin la 28 decembrie 1919, publicat în „Pravda”, nr. 3; vezi și V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. XL, *decembrie 1919 – aprilie 1920*, ediția a II-a, București, Editura Politică, 1966, p. 43.

[109] *Ibidem*, p. 47.

[110] *Ibidem*, vol. XLI, *mai–noiembrie 1920*, ediția a II-a, București, Editura Politică, 1966, p. 289–290.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ingineria minieră, după care a absolvit Școala de Cavalerie Nikolaev. Primele misiuni militare le-a desfășurat în timpul Războiului ruso-japonez din anul 1904 în cadrul Regimentului al 2-lea din Corpurile de Cazaci Transbaikalia. În timpul Primului Război Mondial s-a distins în luptele contra Puterilor Centrale și ca un militar devotat Rusiei. Soarta l-a adus la comanda trupelor albe din Crimeea, în 1920, din timpul Războiul Civil Rus. A murit în 1928, în timpul exilului din Belgia. Condițiile morții sale la Bruxelles sunt suspecte, cel mai probabil a fost otrăvit de către un agent al serviciilor secrete sovietice, care îndeplinea rolul de majordom al fratelui generalului[111].

Generalul rus Gherol se afla, în toamna anului 1920, pe teritoriul României și desfășura activități febrile pentru a crea o societate de navigație ruso-română. Gherol a întreprins toate demersurile posibile pe lângă guvernul român pentru a intra în posesia tuturor remorcherelor, șlepurilor și materialului de navigațiune, rămas de la armatele moscovite în retragere, pentru a-l pune în serviciul noii companii[112].

Gazetele românești, apărute în 1920, erau dominate de un puternic curent anti-bolșevic. Spre exemplu, ziarul brăilean „Cuvântul" ilustra prima pagină cu fotografii denigratoare la adresa comuniștilor. Multă vreme au fost inserate sub frontispiciul ziarului imagini cu armata română învingătoare, pe străzile Budapestei, în războiul purtat contra maghiarilor comuniști ai lui Béla Kun, dar uneori erau satirizate, în scop propagandistic, și situațiile jenante în care se aflau combatanții bolșevici din Rusia. În numărul din 3 noiembrie 1920 era prezentată o fotografie intitulată *Prizonierii armatelor roșii ruseşti, puși să îngroape viile în Ucraina*[113]. Pe pagina a doua a aceluiași număr se aflau informații importante referitoare la desfășurarea ostilităților pe Frontul de Est, nu erau tocmai favorabile cauzei anti-bolșevice. Din București s-a anunțat că Pletiura, liderul armatelor ucrainene, a încheiat pacea cu sovietele rusești. Știrea avea nevoie de confirmare[114]. Ziarele berlineze, citate de gazetele brăilene, afirmau că portul Odessa a fost bombardat de către vase de război franceze, iar sovieticii l-au pus în stare de apărare cu ajutorul tuturor mijloacelor tehnice posibile. Apropierea iernii nu a permis continuarea operațiunilor pe frontul de sud al Rusiei[115].

La 4 noiembrie 1920, s-a relatat din București următoarea știre: „Stăpânul de fapt al teritoriului ocupat de trupele generalului Wranghel este generalul de jandarmerie Klimovici. Klimovici colindă teritoriul și spune că Rusia trebue să aibă țar"[116]. O radiogramă a fluxului de știri internațional, sosită din Lyon și datată 27 octombrie 1920, anunța că pe Nipru se dădeau lupte înverșunate între trupele generalului Vranghel și Armata Roșie. Trupele bolșevice au început ofensiva pe tot frontul și au încercat să treacă Niprul, dar „au fost sângeros bătute de armata generalului Vranghel"[117].

În noiembrie 1920, în mediile central-europene s-a vehiculat revenirea lui Kerenski la conducerea Rusiei Albe. Din Praga s-a anunțat că „fostul dictator al Rusiei" [Kerenski – n.n.] a plecat la Varșovia spre a-și stabili acolo Cartierul General. În primul număr al ziarului său, apărut în capitala Poloniei, Kerenski a publicat sub semnătură proprie un articol de fond prin care îi invita pe toți ofițerii denikiniști să meargă la Varșovia spre a

[111] Vezi o biografie amănunțită în Piotr Vranghel, *op. cit.*

[112] *Navigațiunea ruso-română*, în „Cuvântul", anul I, nr. 8, sâmbătă, 24 aprilie 1920, p. 1.

[113] *Ibidem*, anul I, nr. 166, miercuri, 3 noiembrie 1920, p. 1.

[114] *Pacea ruso-ukraineană*, în „Cuvântul", anul I, nr. 166, miercuri, 3 noiembrie 1920, p. 2.

[115] *Odesa bombardată de flota franceză. Bolșevicii apără portul*, în „Cuvântul", anul I, nr. 166, miercuri, 3 noiembrie 1920, p. 2.

[116] *Cine e stăpânul Crimeei?*, în „Cuvântul", anul I, nr. 167, joi, 4 noiembrie 1920, p. 1.

[117] *O nouă ofensivă bolșevică. Trupele roșii bătute de generalul Wranghel*, în „Cuvântul", anul I, nr. 167, joi, 4 noiembrie 1920, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fi inspectați de reprezentanții generalului Vranghel. Kerenski a anunțat prin intermediul presei că urma să preia conducerea teritoriilor Rusiei dezrobite de pericolul bolșevic[118].

Ziarele franceze sosite la 10 noiembrie 1920 în capitala României au titrat că trupele generalului Vranghel băteau în retragere, iar bolșevicii au capturat mulți prizonieri și material de război[119].

La 13 noiembrie 1920, s-a anunțat că generalul Vranghel a declarat pentru presa occidentală că armata sa a reintrat în Crimeea cu un efectiv de trei ori mai numeros ca în urmă cu cinci luni, iar la acea dată se efectuau manevre pentru consolidarea liniei de apărare și „că e sigur de isbândă”[120] contra Armatei Roșii. După câteva zile, opinia publică era informată de luptele dintre bolșevici și ucraineni, care continuau la nord de Moghilev, localitate controlată de comuniști. Ucrainenii au primit întăriri și i-au atacat viguros pe bolșevici[121].

În capitala Regatului sârbo-croato-sloven s-au întreprins acțiuni pentru constituirea unei armate voluntare dispuse să plece într-o expediție pe frontul rusesc. La Belgrad se preconiza că, în cursul lunii noiembrie 1920, urmau să fie organizați 15 000 de soldați sârbi pentru a fi trimiși în sprijinul armatei generalului Vranghel[122].

O radiogramă din Lyon, preluată de presa brăileană la 19 noiembrie 1920, anunța că ultimele rămășițe ale armatei generalului Vranghel au părăsit Crimeea, ajutate de forțele aliate. Generalul Vranghel a plecat din Rusia pe 14 noiembrie 1920 la bordul vasului „Cornillow”[123]. A doua zi, temerea opiniei publice internaționale a fost confirmată. Telegramele din Constantinopol au anunțat că bolșevicii au ocupat porturile Sevastopol și Ialta, iar generalul Vranghel s-a îmbarcat pe un vas englez cu destinația Constantinopol. În dimineața zilei de 16 noiembrie 1920, cavaleria bolșevică a ocupat Sevastopolul și a instituit comitetul revoluționar comunist[124]. Refugierea armatei lui Vranghel la Constantinopol a produs haos în capitala otomană. Doar din Sevastopol au sosit 4 100 de refugiați, soldați și civili, iar toate spitalele din Istanbul erau supraîncărcate cu bolnavi și răniți. Cu tot sprijinul oferit de aliați, s-a resimțit lipsa hranei și a medicamentelor[125]. Anarhia s-a așternut în acele zile asupra sudului Rusiei. Cunoscutul monarhist Thorsofski, fost mareșal la curtea țaristă, a pus stăpânire pe orașul Sevastopol, instituind teroarea[126].

Opinia publică internațională a analizat pe larg cauzele retragerii Armatei Albe comandate de generalul Piotr Vranghel. Presa românească concluziona următoarele chestiuni:

> Cu timpul se observă motivele tragediei lui Wranghel. Odată cu spargerea frontului, la intrarea în Crimeea a izbucnit o revoltă a monarhiștilor contra lui Wranghel și o mare parte din cartierul său s-a întors împotriva lui. Revolta aceasta a avut o influență pe front unde

[118] *Kerenski din nou conducător al Rusiei*, în „Cuvântul”, anul I, nr. 169, sâmbătă, 6 noiembrie 1920, p. 1.

[119] *Înfrângerea generalului Wranghel*, în „Cuvântul”, anul I, nr. 173, joi, 11 noiembrie 1920, p. 2.

[120] *Optimismul generalului Wranghel*, în „Cuvântul”, anul I, nr. 175, sâmbătă, 13 noiembrie 1920, p. 1.

[121] *Noui înfrângeri bolşevice. Luptele la Moghileu*, în „Cuvântul”, anul I, nr. 178, miercuri. 17 noiembrie 1920, p. 1.

[122] *Sărbii în ajutorul lui Wranghel*, în „Cuvântul”, anul I, nr. 179, joi, 18 noiembrie 1920, p. 1.

[123] *Înfrângerea generalului Wranghel*, în „Cuvântul”, anul I, nr. 180, vineri, 19 noiembrie 1920, p. 1.

[124] *Ocuparea Crimeiei de către bolşevici. Comitetele comuniste instalate la Sevastopol şi Jalta*, în „Cuvântul”, anul I, nr. 181, sâmbătă, 20 noiembrie 1920, p. 1.

[125] *Wranghel la Constantinopol. Mii de refugiaţi – Spitalele pline de răniţi*, în „Cuvântul”, anul I, nr. 182, duminică, 21 noiembrie 1920, p. 2.

[126] *Dictatura în Crimeea*, în „Cuvântul”, anul I, nr. 186, vineri, 26 noiembrie 1920, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> ofițerii monarhiști voiau să aresteze pe ofițerii credincioși guvernului Wranghel. Mai mulți dintre aceștia au fost siliți să dezerteze la bolșevici, iar acolo au fost împușcați. Toată Crimeea e ocupată de bolșevici afară de Sevastopol și Kertsch, care mai sunt încă în mâna monarhiștilor. Marea rezervă de grâu proiectată să fie exportată în Franța, a căzut în mâinile armatei roșii[127].

Generalul Vranghel, într-un interviu acordat ziarului „Excelsior" din Lyon, își arăta optimismul, considerând că, în primăvara anului 1921, urma să-și reorganizeze armata pentru a putea comanda o expediție în sudul Rusiei. Așadar, erau șanse foarte mari pentru distrugerea armatelor bolșevice, întrucât a avut ocazia să cunoască mijloacele acestora de luptă[128]. În realitate, contextul plecării trupelor și a elitei civile din Crimeea a fost parțial relatată în presa românească. Conform *Memoriilor* baronului Piotr Vranghel, încă din seara zilei de 8 noiembrie 1920 comandanții Armatei Albe și Guvernul rus din Crimeea au conștientizat situația frontului, luând în calcul o posibilă retragere pe mare spre Istanbul. La 9 noiembrie s-a știut exact capacitatea de îmbarcare a refugiaților pentru fiecare port din Crimeea, iar în dimineața aceleiași zile, Vranghel a purtat întrevederi cu reprezentanții misiunilor străine din Sevastopol: contele de Martel (Înaltul Comisar francez), amiralul McCully, colonelul Walsh, maiorul Takahashi. Concluzia tuturor a fost că trebuie elaborat un plan comun de evacuare a Peninsulei Crimeea sub protecția și cu sprijinul vaselor străine[129].

În aceeași zi, reprezentanții presei ruse și străine au aflat de la Vranghel situația Armatei Albe,

> [...] care a luptat nu doar pentru onoarea și libertatea patriei sale, ci pentru cauza comună a culturii și civilizației mondiale, armata care oprise mâna sângeroasă pe care călăii de la Moscova o ridicau deja contra Europei, această armată abandonată de toți, era la capătul puterilor[130].

Acea mână de eroi, zdrențuroși, înfometați și extenuați, a continuat să apere până și ultima bucată din pământul strămoșesc de fărădelegile comuniste.

La 1/14 noiembrie 1920, „abandonați de toți, pierzându-și sângele în șiroaie, armata care a luptat nu doar pentru cauza rusă, ci și pentru cea a lumii întregi, își părăsește pământul strămoșesc". După afirmațiile lui Vranghel, refugiații au plecat în exil, „nu ca milogi care întind mâna, ci cu fruntea sus, conștienți de datoria îndeplinită până la capăt" și aveau dreptul de a pretinde ajutorul celor pentru cauza cărora s-au sacrificat rușii albi și „care ne sunt îndatorați că sunt liberi și chiar încă în viață"[131]. Timp de șase luni, sub comanda baronului Vranghel, ofițerii și soldații Armatei din sudul Rusiei au dat un exemplu de vitejie, luptând contra unui adversar de zece ori mai numeros.

Tot ce a putut sta la suprafață a părăsit malurile Crimeii cu răniți, soldați și civili, resemnați cu soarta pe care aveau să o înfrunte în exil. Pentru toți acești patrioți, repatrierea într-o Rusie sovietică reprezenta un permis în alb către plutonul de execuție sau lagărele de muncă silnică din Extremul Orient.

---

[127] *Cauzele prăbușirei lui Wranghel. Acțiunea ofițerilor țari*, în „Cuvântul", anul I, nr. 186, vineri, 26 noiembrie 1920, p. 1.

[128] *Generalul Wranghel își reface armata*, în „Cuvântul", anul I, nr. 201, marți, 14 decembrie 1920, p. 1.

[129] Piotr Vranghel, *op. cit.*, p. 358.

[130] *Ibidem.*

[131] *Ibidem*, p. 369.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Refugiați din Războiul Civil Rus în județul Brăila

Pe teritoriului României s-au aflat din 1916 în tranzit ori s-au refugiat numeroși combatanți ai vechilor unități militare țariste sau/și ale diverselor fracțiuni implicate în Războiul Civil Rus. Numărul acestora a crescut exponențial după Primul Război Mondial. Pe fondul câștigării războiului din Rusia de către Armata Roșie, numeroși combatanți și civili s-au refugiat în România, intrând sub lupa autorităților române, care periodic întocmeau rapoarte privitoare la activitatea acestora pe teritoriul românesc.

Un caz elocvent a fost cel a lui Sergiu Berciuka, născut pe 3 septembrie 1880 (stil vechi) în Poltava, și trecut în evidență de Siguranța Statului pe 20 ianuarie 1919. Din interogatoriul luat de Brigada Specială de Siguranță Brăila, a rezultat că cetățeanul rus Sergiu Berciuka era mare proprietar agricol și locuia la hotelul Splendid (camera 15) din Brăila. Ultimul domiciliu din străinătate a fost la Batumi, iar pe 16 decembrie 1918 (stil vechi) a intrat în România pe la punctul de frontieră Rezina din Basarabia, utilizând un pașaport fals ucrainean, pe un alt nume, emis la 3 decembrie 1918 (stil vechi) de Ministerul Afacerilor Străine din Kiev. După intrarea în România a locuit la cumnatul său, Dumitru Ciolac, mare proprietar în comuna Pârjota din județul Bălți, până pe 19 ianuarie 1919[132].

După retragerea trupelor lui Vranghel la Constantinopol în noiembrie 1920, numeroși soldați albgardiști s-au refugiat în România. Guvernul României a primit din partea ministrului de Externe al Rusiei sovietice, Gheorghi Cicerin, o notă prin care solicita lămuriri relative la internarea refugiaților din armata lui Vranghel, precum și începerea tratativelor pentru aranjarea chestiunii Basarabiei[133]. La începutul lui decembrie 1920 au început să sosească în portul Constanța primii refugiați ruși din Crimeea. La bordul întâiului vapor cu refugiați, sub pavilion francez, s-au aflat personalități marcante ale Rusiei țariste implicate în Războiul Civil Rus[134].

În urma intervențiilor diplomatice ale Kremlinului, în București s-a dezbătut pe seama notei date autorităților române de către Cicerin, prin care li se pretindea factorilor de decizie români ca România să-și respecte neutralitatea față de evenimente, iar guvernul român să dea dispoziții ca toți vrangheliștii refugiați în România să fie dezarmați. Presa românească preconiza că în cadrul Consiliului de Miniștri urma să se ia o decizie definitivă în această chestiune[135]. Pentru a nu crea panică în rândurile populației și a putea supraveghea activitatea refugiaților ruși, autoritățile de la București au decis internarea acestor militari în lagăre amplasate la distanță de frontiera estică a României. Un centru important s-a aflat la Tismana, în județul Gorj.

Ministerul de Război de la București a venit în ajutorul refugiaților ruși, ucraineni și vrangheliști internați în septembrie 1921 în lagărele de pe teritoriul României. Autoritățile române au procedat la eliberarea refugiaților și le-au propus agenților economici angajarea rușilor și ucrainenilor pe post de supraveghetori în diferite întreprinderi particulare din zonă. Refugiații internați în lagărul de la Tismana erau în întregime intelectuali, ofițeri de carieră, și nu cunoșteau nicio meserie[136].

Ucrainenii au sperat la un stat propriu independent și după retragerea trupelor lui Vranghel din fața Armata Roșii. În vara anului 1922, interval în care relațiile diplomatice dintre statul român și cel rus au continuat să fie întrerupte, și-au făcut simțită

[132] SJAN Brăila, fond Prefectura județului Brăila, dosar 3/1919, f. 65 r.–v.
[133] *O nouă notă din partea bolșevicilor*, în „Cuvântul", anul I, nr. 189, marți, 30 noiembrie 1920, p. 1.
[134] *Refugiați ruși în România*, în „Cuvântul", anul I, nr. 193, sâmbătă, 4 decembrie 1920, p. 1.
[135] *În jurul notei lui Cicerin*, în „Cuvântul", anul I, nr. 205, sâmbătă, 18 decembrie 1920, p. 1.
[136] SJAN Brăila, fond Prefectura județului Brăila, dosar 9/1921, f. 23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prezența pe teritoriul românesc mai multe misiuni diplomatice ale ucrainenilor din exil[137]. „Misiunea extraordinară diplomatică ucraineană din România" a dorit să-și înființeze un post diplomatic la Brăila. Autoritățile române au ordonat factorilor locali de decizie să ignore orice activitate a acestor „diplomați" și să nu întreprindă acțiuni „pentru ca nu cumva acest fapt să servească eventual guvernelor străine interesate, ca o dovadă de recunoaștere oficială a acestei misiuni"[138]. Guvernul de la București s-a temut de posibile represalii din partea Rusiei sovietice, ieșită învingătoare din lungul Război Civil derulat în fostul teritoriu al Imperiului Țarist[139].

Ministerul de Interne al României a precizat următoarele:

> Cum acea misiune [ucraineană – n.n.] nu are un caracter oficial, ci este numai tolerată, așa că nu se poate adresa autorităților noastre în mod oficial, aveam onoarea a vă ruga ca ori de câte ori veți primi cereri emanând dela ea, să comunicați cuprinsul iar susnumitului departament [Direcția Administrației Generale și Statistici din cadrul Ministerului de Interne al României – n.n.][140].

Problema serviciului diplomatic al diverselor republici ucrainene pe teritoriul României Întregite nu a constituit o temă de cercetare pentru istoricii din România și Ucraina până în ultimele decenii. Istoriografia diplomației ucrainene și relațiile româno-ucrainene a fost multă vreme un subiect tabu în perioada existenței Uniunii Sovietice, iar în cercetările post-sovietice aceste chestiuni au fost rareori analizate. Lucrurile s-au schimbat radical în mileniul trei, când au apărut primele lucrări pe această cale[141], iar cercetătorii Valerii Vlasenko și Tetiana Toma au realizat primele studii în limba română pe această temă și nu vom insista pe reluarea celor prezentate de aceștia[142].

În urma dispozițiilor primite de la autoritățile centrale în august 1923, fiecare prefectură a contabilizat numărul de evrei, ruși și ucraineni existenți pe raza județului propriu și date despre activitatea acestora[143]. Adrese similare au fost expediate autorită-

---

[137] *Ibidem*, dosar 117/1922, f. 38–39, 43.

[138] *Ibidem.*

[139] *Ibidem.*

[140] *Ibidem*, f. 38.

[141] Д. Вєдєнєєв, Д. Будков, *Юність української дипломатії: Становлення зовнішньополітичної служби Української держави. 1917–1923 роки*, Київ, К.І.С., 2006 [D. Vedeneev, D. Budkov, *Tinerețea diplomației ucrainene: Constituirea serviciului diplomatic al Statului Ucrainean 1917–1923*, Kiev, 2006]; Валерій Власенко, *Документи і матеріали Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919–1923.)*, în „Пам'ятки: археографічний щорічник", vol. 8, 2008, p. 129–160 [V. Vlasenko, *Documente și materiale privind Misiunea Diplomatică Extraordinară a RPU în România (1919–1923)*, în „Pamiatky: anuar arheografic", vol. 8, 2008, p. 129–160].

[142] A se vedea studiile: Valerii Vlasenko, Tetiana Toma, *Activitatea Filialei din România a Asociației ucrainene de pe lângă Societatea Națiunilor*, în „Danubius", vol. XXXVI, 2018, p. 179–188; Valerii Vlasenko, Tetiana Toma, *Misiunea diplomatică extraordinară a Republicii Populare Ucrainene în România*, în „Revista Transilvania", nr. 9, 2018, p. 89–96; Tetiana Toma, *Aspecte legate de problema Basarabiei în negocierile politice și comerciale dintre Ucraina și România din anul 1918*, în „Transilvania", nr. 11–12, 2018, p. 13–17; eadem, *Mykola Galagan – the first ukrainian diplomat in Romania*, în „Anthropology of communication", Sibiu, 2018, p. 449–457; eadem, *Problema ucraineană în presa românească din anii 1918–1920*, în „Ukraina Dyplomatychna", vol. XIX, 2018, p. 202–212.

[143] Pentru cei din armata condusă de Vranghel se trimiteau telegrame separate. Vezi Telegrama Brigăzii Siguranței Statului din București, datată 23 august 1923, către birourile județene: „Am onoarea a vă ruga să bine voiți a înainta până în ziua de 1 Septembrie un tablou de toți refugiații vrangheliști aflați în sectorul dumneavoastră. Ministru de Interne [Richard] Franasovici"; în SJAN Brăila, fond Prefectura județului Brăila, dosar 6/1923, f. 191. Pentru ceilalți refugiați a se vedea telegramele conservate în SJAN Brăila, fond Prefectura județului Brăila, dosar 117/1922, f. 165–166.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ților locale în octombrie 1923. Gestionarea problemei foștilor combatanți din Războiul Civil Rus, eliberați din lagărele de internare din România, a reprezentat o problemă stringentă pentru Ministerul de Interne de la București[144]. După câteva zile, au sosit și răspunsurile din partea primăriilor locale. În urma cercetărilor întreprinse, a fost identificat doar un refugiat vranghelist pe raza județului Brăila.

Surkov Alexis a fost angajat drept călăreț la stațiunea zootehnică din comuna Rușețu, plasa Călmățui, a județului Brăila din 3 iulie 1923 și era posesorul unui pașaport eliberat de Consulatul Rus din București pe 23 aprilie 1923, în baza căruia administrația plasei Moldova din județul Roman i-a oferit un bilet de liberă trecere valabil până pe 26 aprilie 1924[145]. Cetățeanul rus a respins propunerile, venite din partea liderilor sovietici în primăvara anului 1924, de a se repatria în Rusia[146].

Pe teritoriul orașului Brăila s-au aflat în acea perioadă cinci foști combatanți în armata comandată de Piotr Vranghel, toți de naționalitate rusă[147]. Ioan Savici Krimlin s-a stabilit pe strada Griviței, la nr. 434, și a fost internat în lagărul de la Constanța. Pe strada Mihai Bravu, la nr. 30, a domiciliat din octombrie 1923, după ce a fost eliberat din lagărul de la Mănăstirea Cozia, rusul Iacob Feighenov. David Gubracescki, de profesie lăcătuș, și-a stabilit domiciliul din Brăila pe strada Rahova, la nr. 33, și venea de la Mănăstirea Cozia. Petru Slughini Oploschi a sosit din Franța pe 28 iulie 1920, nu a fost internat în lagăre și a locuit pe strada Plevna, la nr. 407. Constantin Havroschi, amploaiat comercial, și-a stabilit reședința pe strada Polonă, la nr. 9, după ce a părăsit teritoriul Bulgariei la 28 iulie 1920[148].

În 1924 și-a găsit refugiu la Brăila și Theodor Smekankine, originar din Krasnostcecaviskaia, regiunea Don. Rusul era născut la 5 august 1874 (pe stil vechi) și a sosit în România cu refugiații vranghelișți în anul 1920 prin Constanța, de unde a fost internat în lagărul general din Făgăraș. La 8 august 1923 s-a procedat la eliberarea refugiaților internați la Făgăraș și a plecat la București, unde a locuit trei luni la Institutul de Educație Fizică. Din noiembrie 1923 a venit în satul Piscu, comuna Brăila, din județul Brăila, după care s-a angajat bucătar la Șantierul franco-român. La 15 februarie 1924 a solicitat prefectului județului Brăila aprobarea șederii permanente în România „întru cât avem bună purtare”[149]. Un alt caz care a făcut uzul cercetărilor organelor competente a fost cel al lui Nicolae Gayferoik, posesor al unui pașaport eliberat de „Republica Ucraineană”, și care a dorit un bilet de liberă trecere prin România[150].

Pe 5 aprilie 1924, autoritățile din capitala României au solicitat un nou recensământ al „refugiaților ruși, ucrainieni, militari vranghelișți, denichișți etc., aflați în coprinsul acestui județ [Brăila – n.n.] cum și numărul acelora cari și-au exprimat dorința de a se înapoia în Rusia”[151].

Carol Chiril, fost militar în armata comandată de baronul Vranghel, stabilit în comuna brăileană Viziru, și-a manifestat dorința de a se întoarce în Rusia[152]. Foștii combatanți ruși Gavrilă Ignat și Iacob Olesciuc, refugiați în comuna Brăilița din plasa

[144] În telegrama expediată de la București pe 17 octombrie 1923 se solicita un tablou amănunțit pentru fiecare refugiat; în SJAN Brăila, fond Prefectura județului Brăila, dosar 117/1922, f. 216.
[145] *Ibidem*, f. 250–251.
[146] *Ibidem*, dosar 5/1924, f. 98.
[147] *Ibidem*, dosar 6/1923, f. 316.
[148] Vezi „Tabloul de refugiați ruși din Armata Vranghel aflați în Brăila”, în *ibidem*, f. 317.
[149] *Ibidem*, dosar 5/1924, f. 36 r.–v.
[150] *Ibidem*, f. 71.
[151] *Ibidem*, f. 94.
[152] *Ibidem*, f. 96.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Silistraru, nu și-au exprimat dorința de a se înapoia în Rusia[153]. În urma centralizării datelor la Prefectura județului Brăila, pe raza comunelor acestui județ se găseau șase refugiați ruși care au îmbrăcat haina militară în diversele fracțiuni implicate în Războiul Civil Rus. La Rușețu se afla un fost combatant vranghelist, la Surdila Greci „1 supus rus", în Brăilița și-au găsit refugiul „2 ruși foști militari", „1 ucrainian" domicilia în comuna Șutești, iar „1 vranghelist" locuia în comuna Viziru. În municipiul Brăila, conform datelor oficiale, se găseau 27 de refugiați de origine rusă[154].

Informațiile privitoare la situația refugiaților din calea pericolului bolșevic s-au diminuat în primăvara anului 1924. În linii mari, o parte din aceștia s-a repatriat în Rusia, iar ceilalți, conștienți de ce urma să-i aștepte în Uniunea Sovietică, s-au integrat în peisajul multicultural al României interbelice.

Concluzii

Pentru aliați, precum și pentru ruși, războiul civil a crescut în amploare după finalul Primului Război Mondial. În primul rând, aliații s-au văzut nevoiți să se confrunte cu ambițiile și „armele" Germaniei în Răsăritul Europei. După armistițiul din 11 noiembrie 1918, aliații s-au confruntat cu rămășițele discordiei sădite de cel de-al Doilea Reich și s-au angrenat în acțiunea purtată de noile state naționale, apărute la periferia Rusiei, în împiedicarea răspândirii unei noi și virulente doctrine revoluționare: comunismul. În termeni practici, oprirea bolșevismului a avut darul de a sprijini coaliția rușilor albi, dar majoritatea trupelor aliate a așteptat cu nerăbdare să se întoarcă la căldura propriului cămin. Puțini dintre combatanții occidentali au îmbrățișat provocarea unor noi aventuri și s-au aliat de partea Armatei Albe. Cu toate acestea, pentru guvernele din țările occidentale, stoparea expansiunii revoluției proletare mondiale a fost o chestiune stringentă pe agenda tuturor cancelariilor vremii și a Congresului de Pace, desfășurat la Paris între anii 1919 și 1920.

Evenimentele din Războiul Civil Rus s-au derulat într-un ritm alert și au afectat nu doar viața cotidiană a celor implicați direct în lupte. Efectele războiului din teritoriile fostului Imperiu al Romanovilor au fost resimțite și relatate pentru a fi combătute în țările vecine, dar au avut un efect nefast pentru economia unui întreg lanț comercial care avea la bază produsele agricole recoltate de pe câmpiile roditoare din sudul Siberiei și al Ucrainei, exportate prin intermediul porturilor amplasate pe coasta nordică a Mării Negre.

Speranțele populației pentru o victorie împotriva bolșevismului s-au legat de Legiunea Cehă, de comandanții Kolchak, apoi pe Denikin, și nu în ultimul rând de soldații coaliției internaționale dispuși să lupte pentru a pune o stavilă în fața flagelului comunist impus de Armata Roșie în toate teritoriile cucerite de aceasta, dar s-au văzut năruite odată cu plecarea lui Vranghel. Presa nu a stat deoparte de aceste evenimente și a relatat, parțial trunchiat, mersul evenimentelor pentru un public avid de informații despre un subiect exotic. Pentru opinia publică din România, ziarele au fost un mijloc de a înțelege evoluția ostilităților din vecinătate și de a anticipa situația comercială din porturile Dunării maritime în raport cu evenimentele derulate în nordul bazinului pontic. Odessa se află la circa 300 km nord-est de Galați și Brăila.

După cum a specificat baronul Piotr Vranghel în comunicatul către poporul rus din Crimeea cu ocazia părăsirii portului Sevastopol,

[153] *Ibidem*, f. 129.

[154] A se vedea tabelul 1 de la anexele acestui studiu. Adresa Serviciului Administrativ al Prefecturii județului Brăila către Ministerul de Interne al României, în *ibidem*, f. 131–133.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> [...] rămasă singură în lupta sa contra opresorului, Armata Rusă duce o luptă inegală, apărând ultima fâșie de pământ rus unde domnește încă dreptul și adevărul [...]. Căile noastre în viitor nu ne sunt cunoscute [...]. Dumnezeu să ne dea forța și înțelepciunea necesare pentru a trece peste aceste vremuri de slăbiciune rusească și să le supraviețuim[155].

Aveau să treacă șapte decenii până la îndeplinirea acestui deziderat. În linii mari, aceasta a fost aventura Războiului Civil Rus văzută din regiunea Dunării de Jos.

ANEXE

1. *Proclamația Regelui Ferdinand către Țară (24 octombrie/6 noiembrie 1918).*

ROMÂNI!

Împrejurările ne dau din nou putința să îndeplinim ceeace V'am făgăduit și ceeace în sufletul Meu n'am încetat să voiesc.

Reformele constituționale cari asigură tutulor cetățenilor votul obștesc și țăranilor proprietatea a 2 milioane de hectare din proprietatea mare particulară, precum și moșiile Domeniului Coroanei, Statul și așezămintele de binefacere, guvernul Meu le va înfăptui.

Pe temeiul lor vom asigura viața socială și economică cu mai multă dreptate și mai mult spor pentru toți cei cari muncesc.

Guvernul Meu va lua fără întârziere măsurile cuvenite pentruca aceste reforme să dobândească ființă.

În vechiul Regat ca și în Basarabia, voim ca cuvântul dat să se îndeplinească.

ROMÂNI!

Mai mult de cât oricând azi Țara are nevoie de unirea tuturor. Orice atâțare la ură și la desbinare e vătămătoare și vinovată.

Numai prin concordie și prin ordine vom putea îndeplini înaltele datorii obștești.

Mă îndreptez către voi cu dragoste și cu credință, sigur că la voi găsesc aceleași sentimente de iubire și de încredere pentru Regele vostru care, prin unirea noastră, va da scumpei noastre Românii putere și propășire.

Dat în Iași, astăzi 24 Octombrie 1918 [pe stil vechi – n.n.].

Ferdinand

Președintele consiliului de miniștri, General de corp Adjutant C. Coandă.

Ministrul cultelor și instrucțiunei, Petre Poni.

Ministrul agriculturei și domeniilor și ad-interim la finanțe, Fotin Enescu.

Ministrul fără portofoliu, I. Inculeț.

Ministrul fără portofoliu, Dr. Daniil Giugureanu.

Ministrul de interne și ad-interim la justiție, General de corp de armată Arthur Văitoianu.

Ministrul de război și ad-interim la industrie și comerț, General de corp de armată Eremia Grigorescu.

Ministrul de lucrări publice, Anghel Saligny.

SJAN Brăila, fond Prefectura județului Brăila, dosar 83/1918, f. 3.

[155] Ordinul Regentului din Rusia meridională și a Comandantului Șef al Armatei Ruse, generalul Vranghel, dat la Sevastopol pe 29 octombrie/11 noiembrie 1920, în Piotr Vranghel, *op. cit.*, p. 362.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2. *Primul ordin emis de Generalul Henri Mathias Berthelot, Comandantul Armatei Aliate de Dunăre, pentru locuitorii teritoriului românesc eliberat de sub ocupația Puterilor Centrale, datat 14 noiembrie 1918*.

No. 1
14 Noemvrie 1918

ORDIN CIRCULAR
CĂTRE TOATE AUTORITĂȚILE CIVILE ȘI MILITARE

Cu voia Majestății Sale Regelui ordon tuturor autorităților militare și civile aducerea la îndeplinire a următoarelor măsuri:

1. Prefecții, procurorii, ofițerii de jandarmerie și primarii vor asigura liniștea și ordinea, formând cu oamenii chemați sun arme și puși sub comanda ofițerilor de rezervă posturi de pază. Se vor aresta imediat toți agitatorii. Se vor pune sub supraveghere toți supușii germani, unguri și austriaci.

Se vor afișa imediat proclamațiile Regelui, Guvernului și ale mele.

2. Se va face a dispare orice urmă a fostei ocupații și administrații inamice. În acest scop se vor distruge toate inscripțiile germane, ungurești și bulgărești. Se vor scoate din circulație stocurile de mărci poștale și fiscale ale fostei administrații inamice.

3. Se vor stabili în fiecare localitate comisiuni municipale și în reședințele județelor comisiuni regionale pentru controlul și asigurarea hrănirei populației.

4. În regiunile petrolifere se vor înființa comisiuni pentru supravegherea și controlul extracției și a lucrării petrolului. Toate produsele petrolifere se consideră ca rechiziționate în mânele deținătorilor actuali.

5. Se va împiedica ieșirea din țară a ori cărui product de hrană, îmbrăcăminte, petrol, lemne, etc.

6. Se vor restabili în cel mai scurt timp toate comunicațiile (căi ferate, șosele, linii telegrafice și telefonice). În acest scop se vor concentra oamenii dela vetre și se vor organiza în echipe de lucru sub ordinele ofițerilor de rezervă.

7. Procurorii și judecătorii de instrucție vor face constatări de toate distrugerile și violările de drept făcute de dușman și vor înainta de urgență dosarele.

8. Medicii vor raporta prin prefecți starea sanitară precum și nevoile de medicamente.

9. Se va înființa de urgență un serviciu zilnic de curieri între toate prefecturile și Cartierul General al armatei la Giurgiu.

10. Până la noui dispoziții fixez cursul schimbului la 100 franci = 140 lei.

11. Aceste dispozițiuni rămân în vigoare până la dispozițiuni ulterioare ale Guvernului Român.

Ele se vor afișa în toate orașele și satele.

Comandantul Armatei Aliate de Dunăre
General Berthelot

No. 1
14 Noemvrie 1918

SJAN Brăila, fond Prefectura județului Brăila, dosar 83/1918, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3. *Comunicatul Comandantului Armatei de Dunăre, generalul Berthelot, în numele Regelui Ferdinand, datat 14 noiembrie 1918.*

ARMATA ALIATĂ A DUNĂREI

Frați Români,

Dușmanul nu se lasă de nelegiuirile sale.

După ce soldații săi v'au omorît femeile, v'au înfometat copiii, au aruncat bombe asupra locuitorilor pașnici, au tras cu mitraliera în cei ce lucrau câmpurile, au răspîndit bombe aducătoare de holeră și tifos, au voit a vă îmbolnăvi de răpciugă;

După ce, pentru a putea să vă jefuiască mai bine, au împiedicat înfăptuirea împroprietăririi și a votului obștesc făgăduit de Regele și Guvernul vostru,

Ei caută acum să aducă bolșevismul la Patria voastră pe care au nenorocit-o.

Pentru a vă înșela ei caută a vă arata că cei ce au suferit cu voi pentru mântuirea voastră: Regele și armata sunt deopotrivă cu Kaizerul ucigaș și cu ostășimea sa prădalnică, e o minciună!

Făptuind astfel, semănând răscoala și răul care le este a doua fire, ei nădăjduiesc că vor slăbi pe învingătorii lor. Această încercare e urzită pe ascuns de bulgarul Rakowski, vândut nemților și adăpostit acum la Berlin.

Români, sunteți dintre învingătorii cari triumfă astăzi, sunteți un popor deștept care pricepe bine că isbânda obținută vă va aduce îndeplinirea dorințelor și că neorânduiala nu vă poate folosi.

Fiți demni de voi înți-văm fiți demni de cei dela Jiu, Olt, Oituz, de pe Argeș, dela Mărăști și Mărășești, nu vă lăsați a fi înșelați de nemernici ce se ascund de lumina zilei.

Făgăduința Regelui vostru de a vi se da pământuri este îndeplinită.

Rămâneți liniștiți, aliații voștri credincioși vă o cer.

În numele Regelui și al Aliaților voștri francezi și englezi
Generalul Berthelot
Comandantul Armatei de Dunăre

14 Noembrie 1918.

SJAN Brăila, fond Prefectura județului Brăila, dosar 83/1918, f. 2.

4. *Ordonanța Comandantului Superior Militar din Teritoriul fost ocupat, generalul Ion Jitaru, către populația civilă, datată 4/17 noiembrie 1918.*

COMANDAMENTUL SUPERIOR MILITAR
DIN TERITORIUL FOST OCUPAT

ORDONANȚA No. 1.

Noi General ION JITARU, Comandantul Superior Militar din Teritoriul fost ocupat,

ORDONĂM:

Toți deținătorii sub orice titlu sau formă de arme, munițiuni, efecte militare, alimente, băuturi, mobilier, vechicule, vite, benzină, petrol și alte derivate petrolifere,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

medicamente, instrumente chirurgicale, material telefonic, telegrafic și orice alte materiale provenite dela militarii și depozitele militare ale fostei armate de ocupațiune, sunt obligați să declare în scris la Ministerul de Războiu (intrarea Valter Mărăcineanu) la Comisarul Regal al Curței Marțiale, cantitățile ce dețin și locul unde le au depozitate.

Termenul în care trebue să se facă această declarațiune, va fi pentru cei din București, până Luni 5/18 Noembrie ora 6 p.m.

Declarațiunile pentru cei din celelalte orașe, reședințe de județ, se vor face la parchetele locale în termen de 24 ore dela afișarea prezentei ordonanțe în localitate; în comunele urbane și rurale reședințe de judecătorii de ocoale, la judecătorul de Ocol; iar în celelalte comune rurale la Potul local de Jandarmi.

Cei ce nu se vor conforma acestor dispoziținni se vor pedepsi de Curțile Marțiale cu închisoare până la 3 (trei) ani și amendă până la 5 000 (cinci mii) lei, cum și confiscarea materialelor nedeclarate.

Asemenea declarațiuni trebue să se facă și de orice persoană care într'un mod sau altul are la cunoștință de materialele de mai sus arătate. Termenul de declarațiune pentru aceste persoane va fi de 5 (cinci) zile dela datele mai sus arătate; în caz contrar ele vor fi supuse la aceleași penalități.

Tuturor denunțătorilor li se va acorda o primă, în raport cu valoarea lucrărilor denunțate, fiind asigurați în același timp, că numele lor nu vor fi divulgate.

Toți agenții forței publice, vor da tot concursul pentru executarea dispoziținnilor din această ordonanță.

Dată la București, astăzi 4 (17) Noembrie 1918.

Comandantul superior militar
din teritoriul ocupat
General, I. Jitianu

Șef de Stat-Major
Colonel, C. G. Pietraru

SJAN Brăila, fond Prefectura județului Brăila, dosar 83/1918, f. 5.

Tabelul 1. Refugiați ruși aflați în orașul Brăila

Prefectura de Poliție Brăila

Tablou
Refugiați ruși, pe categorii, aflați în orașul Brăila
întocmit conform ordinului telegrafic Nr. 22686/1924 al Ministerului de Interne

Nr. crt.	Numele și prenumele	Supușenia	Categoria
1.	Șmil Miloslavski	Rusiei	Venit în România la 1916 cu armatele Ruse. Fiind luat prizonier în luptele din Dobrogea. La retragerea inamicului rămâne în țară.
2.	Pevel Maizling	Rusiei	Idem Idem Idem

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*continuare*)

3.	David B. Sandominki	Ucrainieni	Idem Idem Idem
4.	Șeibu Veincheink	Rusiei	Idem Idem Dezertor
5.	Arhip Heleka	Rusiei	Refugiat din Rusia în anul 1920. A fost în armata rusă.
6.	Leonoda R. Radine	Rusiei	Venit în țară la 1921 de la Constantinopol cu remorcherul Tiras. Fost voluntar în armata Denkin.
7.	Ivan Savici Kriulin	Rusiei	Venit în țară la 1920 cu mai mulți voluntari din armata Denekin.
8.	Daniel Kubrakovski	Rusiei	Venit în țară la 1920 cu armata Vranghel.
9.	Iacob Faighenov	Rusiei	Idem Idem Idem
10.	Ilie A. Sevenko	Rusiei	Idem Idem Idem
11.	Nichita D. Bunaev	Rusiei	Idem Idem Idem
12.	Nichifor I. Besfalenko	Rusiei	Idem Idem Idem
13.	Ioan Gorosko	Ucrainiei	Idem Idem Idem
14.	Petru Ilughine Orlovski	Rusiei	Venit în România din Franța la 1923. Fost în armata Vranghel.
15.	Constantin Lavrovski	Rusiei	Idem din Bulgaria la 1923. Fost în armata lui Vranghel.
16.	Ivan Gherasimov	Rusiei	Venit în România la 1919 fugit din lagărele de internare din Germania. A fost în armata Rusă.
17.	Victor Griaznof	Rusiei	Venit în România al 1923 cu autorizația Ministrului.
18.	Niculae Spitorski	Rusiei	Venit în România la 1923 cu autorizația Ministrului de Interne. Fost în armata Rusă.
19.	Lughin St. Dontov	Ucrainiei	Refugiat în Ucraina la 1921. Fost în armata Rusă.
20.	Hriti Grasin	Ucrainiei	Venit în România la 1920, cu mai mulți voluntari din armata Petliura.
21.	Robert Eiesevici	Ucrainiei	Refugiat din Ucraina la 1920. Fost în armata Rusă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*continuare*)

22.	Isac Graboy	Ucrainiei	Venit în Basarabia la 1916. Fost în armata Rusă.
23.	Munis Șaț	Rusiei	Venit în Basarabia la 1914. A optat pentru supușenia Rusă.
24.	Mardko Vertheim	Rusiei	Născut la Kișinău. A optat pentru supușenia Rusă.
25.	Iosef Stemian	Rusiei	Idem Idem Idem
26.	Morhai Catz	Ucrainiei	Născut la Chișinău. A optat pentru supușenia Ucrainei.
27.	Moise Goldemberg	Ucrainiei	Idem Idem Idem

Se certifică prezentul tabel

Prefect
[indescifrabil]

SJAN Brăila, fond Prefectura județului Brăila, dosar 5/1924, f. 132–133.

THE RUSSIAN CIVIL WAR SEEN FROM THE LOWER DANUBE: ALLIED INTERVENTION, UKRAINIAN NATIONALISM AND THE REFUGEE CRISIS (1918–1924)
(Summary)

Keywords: Odessa, Brăila, Wrangel, Denikin, bolshevism, journalism.

In 1917–1918, the Allied Powers became concerned at the collapse of the Eastern front and the loss of their Tsarist ally to communism. After the Bolshevik government withdrew from World War I, the Allied Powers militarily backed the anti-communist White forces in Russia. Allied efforts were hampered by divided objectives, war-weariness from the overall global conflict, and a lack of local support. On December 1918, a month after the Armistice of 11 November 1918, the French occupied Odessa. This began the intervention in southern Russia which was to aid and supply General Denikin's White Army forces, the Volunteer Army, fighting the Bolsheviks there. The campaign involved French, Polish, and Greek troops. By April 1919, they were withdrawn before the defeat of the White Army's march against Moscow. General Piotr Wrangel reorganized his army in the Crimea; however, with the deteriorating situation, he and his soldiers fled Russia aboard Allied ships on 14 November 1920. This study presents the evolution of the Russian Civil War through the eyes of the Braila press and with the help the archive documents are presented the information about the drama of refugees.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

HADRIAN GORUN[*]

PLEDOARIE PENTRU O ABORDARE TEORETICĂ: ROMÂNIA ÎN ECUAȚIA MARELUI RĂZBOI

Parafrazând titlul unui volum de teoria istoriei al lui Marc Bloch[1], studiul de față[2] se dorește a fi o pledoarie în favoarea unei metodologii care să transfere modul de abordare dinspre factorul evenimențial către teorie.

În cercetările moderne din domeniul științelor umaniste, este recomandabilă aplicarea unei metodologii interdisciplinare. Relațiile internaționale, ca ramură a științelor politice, reclamă atât o abordare descriptivă, expozitivă, cât, mai ales, una analitică, teoretică. Cu alte cuvinte, istoria relațiilor internaționale trebuie să se îmbine armonios cu practica și teoria relațiilor internaționale, generând pe cât posibil o simbioză. Investigarea complicatelor mecanisme de funcționare a raporturilor dintre actorii internaționali nu poate fi realizată, în întreaga lor complexitate, în absența cunoașterii evenimentelor, dar mai ales în lipsa familiarizării cu teorii, concepte și paradigme esențiale. Analiza evenimentelor din perspectiva teoriei relațiilor internaționale conferă textului istoric un grad mai ridicat de problematizare, conceptualizare și contextualizare.

Istoriografia română, în general, și, mai cu seamă, scrierile istorice care abordează subiecte despre Primul Război Mondial resimt destul de acut lipsa abordărilor dintr-o perspectivă teoretică. Lucrările conceptuale și teoretice sunt relativ rare în peisajul istoriografic. Volumele, studiile și articolele care au văzut lumina tiparului prezintă, în general expozitiv, realități militare și diplomatice, eventual uzitând de instrumente metodologice specifice studiilor strategice. Puținătatea cercetărilor care tratează istoria Marelui Război din perspectiva principalelor teorii ale relațiilor internaționale ne-au determinat să purcedem la un demers științific îndrăzneț. Concepte și sintagme, precum *interes național, raționalitate, teoria jocurilor, diplomație, aliniere* (*bandwagoning*), *putere, balanță de putere, alianță, coaliție, realism, idealism liberal,* au fost valorificate și aplicate în prezentul articol. De altfel, acesta analizează politica externă a României îndeosebi din perspectiva realismului, fără a neglija totuși teoria constructivistă.

Toate acțiunile României din anii Primului Război Mondial s-au desfășurat sub semnul *realismului*. Clasa politică românească urmărea împlinirea interesului național,

---

[*] Conferențiar dr. hab., Facultatea de Științe ale Educației, Drept și Administrație Publică, Universitatea „Constantin-Brâncuși" din Târgu-Jiu.

[1] Marc Bloch, *Pledoarie pentru istorie*, traducere de George Cipăianu, Cluj-Napoca, Editura Tribuna, 2007.

[2] Studiul se constituie într-o foarte succintă sinteză a volumului recent publicat, prezentând unele dintre ideile lui esențiale. Am procedat totodată la aprofundarea analizei pe marginea câtorva aspecte. A se vedea Hadrian Gorun, *România și Marele Război. Introducere la o istorie și teorie a relațiilor internaționale*, prefață de Dumitru Preda, postfață de Adrian Liviu Ivan, Cluj-Napoca, Editura Argonaut/Editura Mega, 2021.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LVIII, 2021, p. 345–353

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un concept fundamental al teoriei realiste. În ceea ce privește prioritățile politicii externe, elita politică împărtășea valori, idei și opinii similare, existând un consens cvasiunanim, chiar dacă politica internă era marcată de divergențe. Pe lângă prezervarea integrității teritoriale, conceptul de interes național implică asigurarea și perpetuarea independenței statului, astfel încât acesta să capete o anumită însemnătate în arena internațională[3]. Interesul național al statului român presupunea unirea teritoriilor din Dubla Monarhie austro-ungară (Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureș, Bucovina), locuite de o populație românească majoritară, cu Vechiul Regat. Așadar, prin extinderea teritorială a țării, demersurile externe ale României au vizat creșterea și potențarea prestigiului său internațional. Politica prestigiului a fost urmărită constant și consecvent. Astfel, explicăm insistențele Bucureștiului, în prima jumătate a anului 1915, în vederea recunoașterii drepturilor asupra Banatului în integralitatea sa, precum și a râului Prut ca graniță răsăriteană. Diplomația românească a solicitat, de asemenea, ca Regatul României să fie tratat pe picior de egalitate, atât cu prilejul tratativelor preliminare, cât și la conferința generală a păcii[4].

Începând cu 15 august 1916, România intra în război, cu scopul realizării principalului obiectiv de politică externă și, implicit, a interesului național. De altminteri, realismul consideră războiul o simplă continuare a diplomației și a politicii, dar cu alte mijloace. Altfel spus, confruntarea armată nu era decât un rău necesar, pentru care statele trebuiau să fie mereu pregătite. Ciocnirea intereselor diferite ale actorilor statali conducea, inevitabil, la război. De asemenea, *behaviorismul* pornește de la premisa că statele sunt înclinate să poarte războaie. În egală măsură, pentru a proba această aserțiune, teoria respectivă caută să identifice principii fundamentale și legi privind *comportamentul* statelor[5].

Chiar și opinia publică, preponderent francofilă, a acționat într-o manieră tipic realistă. Ea a solicitat imperios guvernului Ion I. C. Brătianu să adopte grabnic decizia intervenției alături de Antanta. Dezideratul realizării interesului național al statului român motiva comportamentul ei[6]. Această conduită poate părea paradoxală, întrucât *liberalismul idealist* interbelic atribuia un rol important opiniei publice interne, spre deosebire de realism, care, practic, o neglija.

În timpul Primului Război Mondial, statul român a acționat ca actor rațional, tinzând către maximizarea avantajelor de natură teritorială și materială și către minimizarea riscurilor, a costurilor și pierderilor. Regatul României a urmărit sporirea puterii sale, a capacităților militare (prin atingerea unui nivel satisfăcător al pregătirii militare și prin ameliorarea aprovizionării), precum și a celor demografice (prin anexarea provinciilor populate de români)[7]. De altminteri, în conformitate cu principiile fundamentale ale realismului politic, enunțate de către Hans J. Morgenthau, politica externă a unui stat este catalogată drept bună dacă minimizează riscurile și maximizează avantajele, profiturile[8].

---

[3] Frederic Pearson, Martin Rochester, *International relations. The global condition in twenty-first century*, New York, Mc. Graw Hill, 1998, p. 177; Jill Steans, Lloyd Pettiford în colaborare cu Thomas Diez, *Introducere în relațiile internaționale. Perspective și teme*, traducere Mihnea Columbeanu, București, Editura Antet, 2008, p. 63–65.

[4] Hadrian Gorun, *România și Aliații*, Târgu-Jiu, Editura „Academica Brâncuși", 2010, p. 56.

[5] Edward A. Kolodziej, *Securitatea și relațiile internaționale*, traducere de Ramona-Elena Lupu, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 290; Șerban Filip Cioculescu, *Introducere în teoria relațiilor internaționale*, București, Editura Militară, 2007, p. 89–90.

[6] Hadrian Gorun, *România și Marele Război...*, p. 29.

[7] *Ibidem*, p. 91.

[8] Jean-Jacques Roche, *Théories des relations internationales*, 3-e édition, Paris, Editions Montchrestien, 1999, p. 32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

România s-a străduit să adopte o politică externă rațională și să promoveze o diplomație eficientă. Potrivit lui Graham Allison și Philip Zelikow, *modelul rațional* constituie punctul de pornire general în procesul decizional[9]. Decidenții își stabilesc obiectivele esențiale de atins, calculează costurile și profiturile pentru fiecare mod de acțiune în parte, preferând, desigur, pe cel care implică (sau pare să implice) beneficii maxime și costuri minime[10]. Evident că obiectivul nostru primordial era obținerea teritoriilor locuite de români, aparținând Imperiului dualist. La 21 iulie/3 august 1914, factorii decizionali, reuniți în Consiliul de Coroană de la Sinaia, au ales varianta neutralității. În condițiile în care, doi ani mai târziu, au existat impedimente, o intervenție care ar fi avut loc încă din 1914 ar fi fost o veritabilă aventură militară. Prin urmare, oamenii de stat români au gândit și au acționat rațional. La 14/27 august 1916, pe fondul asumării unor angajamente diplomatice și militare de către statele Antantei – prin intermediul Convențiilor politică și militară, din 4/17 august –, guvernul a decis că a venit momentul oportun pentru acțiune. O neutralitate perpetuă pentru o putere cel mult mijlocie, precum România, era imposibilă. În plus, un stat român rămas neutru nu ar fi fost capabil să își concretizeze obiectivele.

În strânsă conexiune cu teza raționalității actorilor statali, postulată în realismul clasic și în realismul structural, se află *teoria jocurilor*. În cazul jocurilor de sumă zero (sumă nulă), câștigul unui stat-jucător este echivalent cu pierderile suferite de celălalt jucător. În privința jocurilor de sumă nenulă, ambii jucători pot câștiga sau pierde. Într-un joc de sumă zero, sunt absolut inutile negocierile și comunicarea între părți, deoarece ele au interese diametral opuse[11]. O astfel de situație identificăm, în timpul primei conflagrații mondiale, în relația Regatului României cu Dubla Monarhie austro-ungară și chiar în raporturile româno-bulgare. Obiectivul primordial al României de a prelua teritorii incorporate monarhiei dualiste, precum și diferendul teritorial cu statul sud-dunărean pentru Cadrilater (județele Durostor și Caliacra) justifică această judecată de valoare. Interesele diferite ale statelor în cauză erau ireconciliabile. Jocurile de sumă nenulă se aplică raporturilor româno-ruse și celor româno-franceze în Primul Război Mondial[12].

În jocurile de sumă nenulă, coordonarea acțiunilor actorilor statali poate conduce la maximizarea recompensei totale pentru jucători. Însă, fiecare stat întreprinde demersuri pentru a obține o parte cât mai consistentă din această recompensă[13]. Statele desemnează entități înzestrate cu o gândire strategică, care tind către obținerea de câștiguri absolute, chiar dacă, în practică, câștigurile absolute nu pot fi dobândite. Intervenind în război alături de Antanta, statul român năzuia să se bucure, la sfârșitul conflagrației, de avantajele cuvenite învingătorilor. Un raport aparținând căpitanului belgian Lambert[14] scotea, implicit, în evidență acest joc de sumă nenulă. Cabinetul condus de către Ionel Brătianu reclama ca puterile Antantei să se angajeze să trateze pacea numai atunci când aspiraţiile româneşti vor fi fost îndeplinite. Marea Britanie şi Franţa erau pe punctul de a accepta respectiva clauză, care implica o obligaţie relativă. Existau practic două alter-

[9] Graham T. Allison, Philip D. Zelikow, *Esența deciziei. O explicație a crizei rachetelor din Cuba,* traducere de Mihaela Răileanu, Iași, Editura Polirom, 2010, p. 29–76.

[10] Joshua Goldstein, Jon Pevehouse, *Relații internaționale*, traducere de Andreea-Ioana Cozianu, Elena Farca, Adriana Ștraub, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 114.

[11] *Ibidem*, p. 199.

[12] Hadrian Gorun, *op. cit.*, p. 92.

[13] *Ibidem.*

[14] *1918 la români. Desăvârşirea unităţii naţional-statale a poporului român,* vol. I, ediție de documente, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, p. 759-760; Hadrian Gorun, *România şi Aliaţii*, p. 57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

native: Antanta va fi victorioasă și atunci România va fi despăgubită în conformitate cu obligațiile asumate (făcând parte din alianța învingătoare) sau, dimpotrivă, va fi învinsă și, în consecință, Regatul român va îndura, precum întreaga alianță, cazul de forță majoră[15]. Destinul României, la finele războiului, era legat inevitabil de soarta Aliaților.

Analizând rolul diplomației românești în anii Marelui Război, am atribuit termenului *diplomație* același sens ca și teoreticianul realist Hans Morgenthau: formularea și punerea în practică a politicii externe la toate nivelurile[16]. Pentru Morgenthau, promovarea optimă a interesului național al unui stat este condiționată de o diplomație eficientă și flexibilă. Diplomația „este arta de a combina diferitele elemente ale puterii naționale pentru a obține efectul maxim asupra acelor chestiuni din relațiile internaționale care afectează mai mult interesul național". În consecință, diplomația reprezintă „creierul puterii naționale"[17].

Tratativele diplomatice şi-au dezvăluit cu asupra de măsură relevanţa în problematica relaţiilor României cu statele Antantei. În analiza de față, mă voi opri doar la rolul jucat de către Președintele Consiliului de Miniștri, Ion I. C. Brătianu. El a condus politica externă și a coordonat diplomația românească în timpul ostilităților. Calitățile și tactul său diplomatic au ieșit însă la iveală, din plin, în timpul neutralității. Reprezentanții Antantei și cei ai Centralilor se străduiau să obțină concursul militar al Regatului României pentru a-și înlesni propriul efort de război. Ion I. C. Brătianu a încercat, inițial, prin politica de neutralitate, să evite implicarea în conflict. Mai apoi, omul de stat român adopta un comportament de tip aliniere (*bandwagoning*), decizând intervenția în război alături de alianța mai puternică (Cvadrupla Înțelegere), în momentul pe care îl socotea optim[18].

Președintele Consiliului de Miniștri a urmat o regulă postulată de către teoreticienii realiști. În principiu, în raporturile cu marile puteri, statele mai slabe tind mai curând către *aliniere* decât către *balansare*. În schimb, în raporturile cu actori dispunând de o putere similară cu a lor, vor opta mai degrabă pentru balansare[19]. Astfel, în ceea ce privește Bulgaria (un stat dispunând de capabilități militare oarecum similare), oficialitățile de la București au preferat mai degrabă să opteze pentru *balansare*. Evident, în raporturile cu statele Antantei, Regatul României a ales să adopte o conduită de tip *aliniere*. Atunci când un actor statal sau o alianță are cele mai mari șanse de a ieși învingător(oare) într-un conflict, statele preferă mai degrabă să se ralieze taberei mai puternice decât să formeze coaliții. În aceste condiții, statele vor opta pentru *aliniere*[20].

România decidea să intre în război de partea Antantei într-o conjunctură favorabilă celei din urmă. Din această perspectivă, desfășurând o politică de aliniere, un stat se aliază cu tabăra mai puternică, în scopul împărțirii avantajelor și beneficiilor, după obținerea victoriei finale[21]. Opțiunea de alianță a României în Primul Război Mondial

[15] *Ibidem.*

[16] Hans J. Morgenthau, *Politica între națiuni. Lupta pentru putere și lupta pentru pace*, traducere de Oana Andreea Bosoi, Alina Andreea Dragolea, Mihai Vladimir Zodian, prefață de Andrei Miroiu, Iași, Editura Polirom, 2007 p. 179, nota 18.

[17] *Ibidem*, p. 179.

[18] Rudolf Dinu, *Romania's way from neutrality to War. An analysis regarding the Romanian Foreign Policy 1912–1916*, în *La Grande Guerre. Histoire de la mémoire collective en France et en Roumanie*, coord. Christophe Prochasson et Florin Țurcanu, Bucharest, New Europe College, 2010, p. 14–15.

[19] Șerban Filip Cioculescu, *Studiu introductiv*, la Stephen M. Walt, *Originile alianțelor*, traducere de Mihaela Boca, Iași, Editura Institutul European, 2008, p. 28.

[20] Kenneth N. Waltz, *Teoria politicii internaționale*, traducere de Nicoleta Mihăilescu, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 176.

[21] Stephen M. Walt, *Originile alianțelor*, p. 61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reliefează acest tip de aliniere[22]. Ca preț al participării la conflict, Antanta îi promitea că va fi recompensată teritorial pe seama Monarhiei austro-ungare.

Politologul american Stephen M. Walt, exponent al *neorealismului defensiv*, a elaborat teoria balanței amenințării. În virtutea acesteia, statele mai mici, spre deosebire de marile puteri, manifestă un interes sporit față de puterile vecine. Ele sunt preocupate, cu deosebire, de evoluția evenimentelor din proximitatea propriilor frontiere. Actorii statali slabi pot balansa, atunci când sunt amenințaţi de către state care dispun de resurse aproximativ egale. Însă, ei intenționează să se alinieze atunci când realizează că securitatea și integritatea teritorială le este periclitată de către o mare putere[23]. Politica de contra-balansare a puterii Bulgariei, adoptată de către guvernul de la București, este, așadar, explicabilă.

Pe de altă parte, dacă luăm în calcul teoria balanței amenințării și principalele ipoteze privind alinierea, abordate de către Stephen Walt, alianța (coalizarea) României cu Imperiul Rus nu este tocmai surprinzătoare. Astfel, pentru statul român, Rusia reprezenta amenințarea externă cea mai serioasă, fiind situată în imediata proximitate geografică. Or, în concepția lui Walt, statele sunt înclinate să se alieze cu puterea cea mai periculoasă. Mai mult, cu cât este mai apropiată din punct de vedere geografic o mare putere, cu atât este mai mare tentația statelor învecinate de a se coaliza cu ea[24]. Regăsirea Regatului României și a Imperiului Rus în aceeași tabără, începând cu 4/17 august 1916, ca urmare a politicii de *bandwagoning* a celei dintâi, nu apare ca nefirească în acest context[25].

În opoziție cu realismul și neorealismul, *constructivismul* este preocupat de maniera în care actorii îşi definesc interesele naţionale, factorii de risc şi relaţiile cu ceilalţi[26]. În teoria constructivistă, motivațiile actorilor nu sunt în mod obligatoriu determinate de distribuirea puterii în sistemul internaţional[27]. Ele derivă din preferințele respectivilor actori. Modul în care actorii internaţionali percep alţi actori, fixându-și o imagine a celuilalt, este elementul cel mai important pentru constructiviști. În funcţie de respectivele percepţii, un stat poate să își reprezinte alt stat ca pe un inamic, un rival sau un prieten, indiferent de puterea pe care o deţin cei doi actori[28]. Valorificând acest raționament, Franța era percepută drept prietenă de către România, în timp ce Rusia ca un potențial adversar, deși cele două mari puteri făceau parte din același bloc militar. Însă, aderarea Regatului român la Antanta implica alianța formală cu ambele, atât cu Republica Franceză, cât și cu Imperiul țarilor[29].

În general, statele sunt înclinate să se teamă mai mult de actori statali pe care îi percep ca potențial agresive decât de alte state, care sunt mari puteri economice sau chiar militare. În această ordine de idei, chiar dacă Germania era cu mult superioară Rusiei din punct de vedere economic și militar la începutul Primului Război Mondial, România percepea cu o acuitate mai mare eventualele primejdii venite din partea

[22] A. J. P. Taylor, *The First World War*, New York, 1989, p. 88–90, p. 153, *apud* Stephen M. Walt, *op. cit.*, p. 61.

[23] Stephen M. Walt, *op. cit.*, p. 71.

[24] *Ibidem*, p. 75.

[25] Hadrian Gorun, *România și Marele Război...*, p. 54–57.

[26] Joshua Goldstein, Jon Pevehouse, *op. cit*., p. 172.

[27] Edward A. Kolodziej, *op. cit.*, p. 321; Șerban Filip Cioculescu, *Introducere în teoria relațiilor internaționale*, p. 262.

[28] Olivia Toderean, *Constructivismul în relațiile internaționale*, în *Manual de relații internaționale*, coord. Andrei Miroiu și Radu-Sebastian Ungureanu, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 157–158.

[29] Hadrian Gorun, *op. cit.*, p. 63–64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vecinului de la Răsărit. În explicarea acestui mod de percepție, trebuie luate în considerare elemente precum precedentele istorice, tendințele hegemonice incontestabile ale Rusiei (camuflate prin politica panslavistă și panortodoxistă), precum și apropierea de frontierele României. Imperiul Romanovilor era văzut la București drept un perpetuu factor destabilizator pentru integritatea teritorială a României.

Teoreticienii relațiilor internaționale, cu deosebire cei aparținând școlii realiste, dar și neorealiștii, au susținut rolul cheie jucat de alianțe în funcționarea balanței puterii. Pentru Hans Morgenthau, alianțele reprezintă „o funcție necesară a balanței de putere"; iar finalitatea alianțelor rezidă în „adăugarea puterii unei alte națiuni" sau în „împiedicarea adversarului" să procedeze într-un mod similar[30].

Spre deosebire de John Mearsheimer, care a propus un *neorealism ofensiv,* Kenneth Waltz considera că principala preocupare a statelor nu era maximizarea puterii, ci menținerea pozițiilor în cadrul sistemului[31]. Așadar, în viziunea celui mai cunoscut exponent al *realismului structural defensiv,* obiectivul primordial al statelor este asigurarea supraviețuirii, a propriei securități. În acest context, Waltz se referea la principiul autoajutorării, „self-help", aflat în conexiune cu postulatul lui John Mearsheimer, potrivit căruia alianțele sunt doar „căsătorii de conveniență"[32]. Pentru a-și menține securitatea națională și pentru a-și asigura supraviețuirea, statele vor tinde să formeze o balanță de putere, aceasta contribuind la conservarea sistemului[33]. Pentru menținerea sau (re)stabilirea unui echilibru de putere în conformitate cu propriile interese, un actor statal poate recurge la consolidarea și sporirea propriilor capabilități interne, îndeosebi dacă se pregătește pentru război: „Pentru a ieși bine dintr-un astfel de conflict, statul trebuie să se bazeze pe propriile sale mijloace, de eficiența cărora trebuie să se ocupe în mod constant"[34]. Una dintre principalele rațiuni pentru care Regatul României a amânat, vreme de doi ani, intrarea în Primul Război Mondial a fost tocmai nevoia stringentă de a pregăti armata și a ameliora aprovizionarea cu materiale de război, muniții și armamente performante. În fapt, inclusiv pregătirea militară este unul dintre elementele constitutive fundamentale ale puterii naționale, pe care le-a analizat Hans Morgenthau.

Formarea alianțelor se află, de asemenea, printre cele mai cunoscute pârghii utilizate de către actorii statali pentru anihilarea unui rival și, implicit, pentru a-și îndeplini obiectivele pe plan extern. Chiar dacă există riscul pasării responsabilităților, formarea unei alianțe sau aderarea la o alianță împotriva unui stat perceput ca primejdios este, adesea, o metodă mai rapidă, mai puțin costisitoare și mai eficientă[35]. Alianțele au drept scop sporirea capabilităților militare ale membrilor în raport cu cele ale altor state.

Încă din primele luni ale războiului, Antanta și-a multiplicat strădaniile pentru a obține concursul militar al statelor neutre. Exemplele României, Italiei și Bulgariei sunt elocvente. În momentul izbucnirii conflagrației mondiale (28 iulie 1914), România și Italia erau, cel puțin oficial, aliatele Puterilor Centrale. Maniera de acțiune a Triplei Înțelegeri viza aplicarea principiului *divide et impera*. Întrucât, inițial, tabăra Puterilor Centrale era superioară din punct de vedere militar, prin politica *divide et impera*

[30] Hans J. Morgenthau, *op. cit.*, p. 216.

[31] Kenneth N. Waltz, *op. cit.*, p. 177.

[32] John Mearsheimer, *The False Promise of International Institutions,* în „International Security", vol. XIX, Winter 1994/95, nr. 3, p. 11.

[33] Kenneth N. Waltz, *op. cit.*, p. 165–172.

[34] Idem, *Omul, statul și războiul*, traducere de Mihaela Sadovschi, prefață de Lucian Dîrdală, Iași, Editura Institutul European, 2001, p. 163.

[35] Joshua Goldstein, Jon Pevehouse, *op. cit.*, p. 120–121.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Antanta urmărea tocmai slăbirea alianței rivale și consolidarea propriilor capacități militare, demografice și economice. Analizând această metodă consacrată de echilibrare a puterii, Hans Morgenthau conchidea: „Procesul de balansare se concretiza scăzând greutatea talerului mai greu sau crescând-o pe cea a talerului mai ușor”[36]. În cele din urmă, în cazul Italiei și al României, politica *divide et impera* va da roade, fiind încununată de succes.

De asemenea, pentru a-și atrage statele neutre din arealul balcanic, puterile Antantei s-au străduit să mijlocească, în anii 1914–1915, o politică de compensații teritoriale. Principiul compensațiilor se numără, de asemenea, printre mecanismele utilizate pentru menținerea ori restabilirea balanței puterii. Or, între țările balcanice persistau litigii teritoriale de neignorat. Acestea constituiau serioase piedici în calea construirii unei alianțe formate din România, Bulgaria, Serbia și Grecia.

Obiectivele divergente ale actorilor vizați reprezintă principalul motiv al eșecului Antantei, care urmărea recrearea Ligii Balcanice din 1912. Interesul național al fiecărui actor statal în parte a prevalat atât asupra interesului alianței Antantei, al subsistemului reprezentat de către Balcani, cât și asupra interesului sistemului internațional. Fiecare stat balcanic a plasat propriul interes național mai presus de interesele alianței balcanice proiectate, dar și de cele ale Triplei Înțelegeri[37].

Blocul statelor balcanice, care urma să fie raliat Antantei, a rămas literă moartă și din cauza reticențelor exprimate față de respectivul proiect de statele din regiune. Guvernul român manifesta rezerve față de ideea cedării unor părți din Cadrilater în favoarea Bulgariei. De asemenea, oficialitățile de la București, Sofia, Belgrad și Atena erau circumspecte față de sugestiile Franței și Rusiei de a proceda la concesii teritoriale cu rol compensatoriu. Exista riscul ca un stat să preia inițiativa concesiilor, dar celelalte să nu adopte, de îndată, o conduită similară. În această nefericită eventualitate, integritatea teritorială și suveranitatea statelor care consimțeau asupra concesiilor ar fi fost lezate. De fapt, interesul național trebuia canalizat în așa fel încât să asigure suveranitatea statului. Respectarea integrităţii teritoriale a tuturor statelor, în interiorul graniţelor recunoscute, constituie un principiu foarte important al relaţiilor internaţionale, legat indisolubil de conceptul de suveranitate[38]. Această noțiune implică, de asemenea, principiul neamestecului în afacerile interne: în concepția politologului francez Jean-Jacques Roche, teritoriul și principiul noningerinței reprezintă, în fapt, chintesența suveranității[39].

Până la urmă, interesele naționale ale actorilor statali stau la temelia alcătuirii alianțelor, determinând componența și natura acestora. Nu alianțele sunt cele care stabilesc interesele actorilor membri, ci invers. Totodată, interesele naționale nu sunt fixe, nu rămân mereu aceleași și, prin urmare, nici alianțele nu sunt permanente, imuabile. Ele tind să își schimbe componența[40]. După ce s-a declarat neutră, în 1914, România se alătură Antantei în august 1916. În trecut, între 1883 și 1914, fusese aliata Puterilor Centrale. Pentru România, Dubla Monarhie reprezenta un obstacol în calea realizării unității teritoriale și naționale. În plus, pe fondul reintensificării raporturilor cu Franța, la începutul veacului al XX-lea și, cu deosebire, în timpul neutralității, alianța cu Germania s-a dovedit, treptat, lipsită de viabilitate.

[36] Hans J. Morgenthau, *op. cit.*, p. 213.
[37] Hadrian Gorun, *România și Marele Război…*, p. 69–73.
[38] Joshua Goldstein, *International Relations*, 4-th edition, New York, Longman, 2001, p. 78–79.
[39] Jean-Jacques Roche, *Relations internationales*, Paris, Librairie Générale de droit et jurisprudence, 1999, p. 81–87.
[40] Joshua Goldstein, Jon Pevehouse, *op. cit.*, p. 131.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Între o *alianță* propriu-zisă și o *coaliție* există diferențe, din punct de vedere semantic și conceptual. Coalițiile funcționează, în principiu, pentru o perioadă scurtă[41]. Scopul principal al unei coaliții constă, de regulă, în înfrângerea unui dușman comun, care adesea este un hegemon sau o putere susceptibilă să devină hegemon. Coalițiile antinapoleoniene și Coaliția Națiunilor Unite, din perioada celui de-al Doilea Război Mondial, sunt exemple relevante. În principiu, după realizarea principalului obiectiv, o coaliție se destramă, încetându-și efemera existență. Coalizarea poate fi deseori „informală, tacită, iar obligația de sprijin a partenerului este una morală și/sau strategică”[42]. Formarea alianțelor este favorizată, între altele, de existența unei ideologii comune, a regimurilor politice asemănătoare, a similarităților sau identităților culturale, ca și a altor trăsături comune între actorii care se aliază[43]. Având în vedere ultimul aspect, intensificarea relațiilor româno-franceze încă dinainte de izbucnirea Marelui Război, iar ulterior, regăsirea Franței și României în aceeași alianță, cea a Antantei, nu sunt deloc întâmplătoare.

Alianța româno-rusă din timpul Primului Război Mondial ar putea fi calificată, mai degrabă, drept o coaliție de compromis. Atât în timpul neutralității, cât și pe întreaga perioadă a conflictului, relațiile româno-ruse au evoluat sub semnul suspiciunii și al improvizației. Alianța Imperiului țarilor și a României a fost una conjuncturală, ea însăși o soluție de moment. Aducerea celor două state în aceeași tabără s-a datorat Franței. Republica Franceză era puterea occidentală care punea cel mai mare preț pe alianța cu România.

Totodată, am putea valoriza silogismul următor, pentru a înțelege mai bine alianța de conjunctură a României cu Rusia. *Dacă un stat A este aliat cu un stat B, iar un alt stat C dezvoltă relații cordiale cu statul A, statele B și C nu se vor situa pe poziții iremediabil ireconciliabile, în pofida fricțiunilor și a tensiunilor dintre ele*. Puterea A își va asuma misiunea de a îndepărta asperitățile survenite în relațiile puterii B cu statul C. În condițiile în care Franța era aliată cu Rusia, iar relațiile româno-franceze au cunoscut o permanentă îmbunătățire (conducând către o alianță), alianța finală a României cu Rusia apare ca normală. Dar a fost vorba, mai curând, de o coalizare vremelnică. Între cele două state nu au existat, de fapt, afinități și ceilalți factori de coeziune necesari, în principiu, creării, funcționării și consolidării unei alianțe durabile.

În general, punctele de vedere ale Franței și ale Marii Britanii au coincis în privința necesității de a atrage România în război pentru consolidarea Antantei. În schimb, Rusia tindea să pună mai presus de interesul Antantei propriile obiective expansioniste și, eventual, să subordoneze acestora intrarea României în acțiune. Hans Morgenthau considera că așa-numita „solidaritate ideologică” este elementul determinant al înfăptuirii alianțelor. Această convergență ideologică favorizează alianțele între state cu aceeași politică, cu o cultură similară sau care împărtășesc alte trăsături comune. Potrivit acestui principiu, cu cât sunt mai compatibile două sau mai multe state, cu atât mai probabilă va fi alianța lor[44]. Or, cu excepția ortodoxismului, între România și Rusia erau practic inexistente similaritățile politice, culturale ori de altă natură. Din punct de vedere politic, cea dintâi era o monarhie constituțională, în timp ce Rusia una autocrată[45]. Asemănările sunt însă pregnante în cazul României și al Franței. Raymond Poincaré, președintele Republicii Franceze în perioada Marelui Război, invoca, între altele, „afinitatea de rasă”

[41] Stephen M. Walt, *op. cit.*, p. 120–121.
[42] Șerban Filip Cioculescu, *Studiu introductiv…*, p. 22.
[43] Stephen M. Walt, *op. cit*., p. 29, 75.
[44] *Ibidem*, p. 75.
[45] Hadrian Gorun, *op. cit.*, p. 60–65, 73–75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în favoarea alianței franco-române[46]. Era, desigur, o remarcă referitoare la sorgintea latină a francezilor și românilor, utilizată drept catalizator al apropierii celor două națiuni.

Totuși, potrivit logicii realiste și neorealiste, principala rațiune pentru care statele se aliază rezidă în necesitatea de a contracara amenințări externe[47]. Din această perspectivă, am putea interpreta, de asemenea, semnarea acordului ruso-român din 18 septembrie/ 1 octombrie drept un răspuns la amenințarea austro-ungară. Odată cu aderarea României la Antanta și intervenția în război, alianța cu Rusia, mai precis coaliția româno-rusă, s-a concretizat (și) din nevoia de a contrabalansa puterea Dublei Monarhii.

În concepția școlii engleze, relațiile internaționale reprezintă un subdomeniu al relațiilor interumane. În fapt, indivizii sunt și ei actori ai relațiilor internaționale, contribuind la coagularea sau destructurarea acestora. Analiștii relațiilor internaționale sunt datori a explicita și a interpreta maniera de gândire și acțiune a respectivilor actori[48]. De aceea, pornind de la postulatul școlii engleze, putem stabili o comparație între o coaliție și o relație interumană, al cărei catalizator este fie interesul exclusiv al uneia dintre părți, fie parțial al ambelor părți. Dimpotrivă, o alianță poate fi asemănată unei relații interumane fundamentate pe afinitățile dintre persoanele respective, pe valori și concepții comune pe care acestea le împărtășesc.

ARGUMENT FOR A THEORETICAL APPROACH: ROMANIA'S ROLE IN THE GREAT WAR
(Summary)

Keywords: theory of international relations, World War I, Romania, realism, game theory, national interest, policy of prestige, balance of power, coalition, alliance.

This study represents a short synthesis of my recent book on the topic of the history and theory of international relations. My analysis represents an argument for a theoretical perspective in the researches of the Romanian historiography dedicated to the First World War. Taking into consideration the lack of such historical papers and books, I decided to elaborate this article starting from the main items, concepts and syntagms belonging to the theory of international relations. Nowadays in the field of humanities and social sciences, the interdisciplinary approaches are not only welcomed but required. The international relations need to be analyzed from a descriptive perspective and from a theoretical one, as well. Methodologically I used different theoretical concepts and tried to apply them to the history of Romania's participation in World War I. I built my analysis mainly from the point of view of the realism, without neglecting the constructivist theory. I attempted to demonstrate that the Romanian state performed as a rational actor during the First World War, aiming to maximize its benefits and advantages. Romania also carried out a policy of prestige. The Romanian Kingdom entered First World War in order to extend its national territory.

[46]ANIC, fond Constantin I. Diamandi, dosar 27, f. 25; Hadrian Gorun, *Relații politico-diplomatice...*, p. 28.

[47] Stephen M. Walt, *op. cit*., p. 75.

[48] Robert Jackson, Georg Sørensen, *Introduction to International Relations. Theories & Approaches*, 4th edition, Oxford University Press, 2010, p. 127.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IONEL MUNTEANU*

EMIGRANȚI ROMÂNI ÎN PORTUL ANVERS ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Preambul

Fenomenul emigrării și imigrării în Europa a devenit semnificativ la sfârșitul secolului al XIX-lea și s-a accentuat pe parcursul secolului al XX-lea. Cauzele sale erau legate îndeosebi de crizele economice, situația sanitară și schimbările politice. Prezența străinilor în portul Anvers, la finele secolului al XIX-lea, a obligat autoritățile administrative să elaboreze diferite tipuri de statistici, în funcție de naționalitate, gen și vârstă. Potrivit acestora, între 1879 și 1881, populația care a tranzitat cel mai frecvent portul Anvers către America a fost cea germană, în principal datorită costurilor mult mai mici și dorinței de a explora o lume nouă[1].

Principalele surse pe care le vom utiliza în redactarea acestui articol sunt Arhivele orașului Anvers, Arhivele Ministerului de Afaceri Externe Bruxelles, precum și presa belgiană și română. Din punct de vedere istoriografic, există doar câteva publicații care abordează tema emigrării europenilor din punct de vedere socio-politico-economic. Istoricii europeni relatează despre activitatea și problemele pe care emigranții le-au întâmpinat la ajungerea pe continentul american, însă foarte puțini abordează, pe scurt, problemele pe care aceștia le-au întâmpinat de la momentul plecării până în portul destinatar. Printre istoricii care au evocat această temă se numără sunt Sarah Moreels, Mattijs Vandezande, George Deltas, Richard Sicotte, Peter Tomczak, Bram Beelaert, Gabriel Viorel Gârdan, pr. Gheorghe Henția. „Gazet van Antwerpen" și „De Nieuwe Gazet" sunt principalele ziare care ne vor ajuta la înțelegerea și conturarea imaginii epocii.

Cercetarea de față își propune să analizeze fenomenul de tranzitare a populației române prin portul Anvers către America de Nord sau Latină. Pornind de la relatările istoricilor străini, dorim să aducem la lumină câteva documente din Arhivele orașului Anvers cu privire la crearea agențiilor belgiene de voiaj din București. Pe parcursul cercetării, vom observa că nu doar cetățeni români au aplicat pentru tranzitarea portului Anvers, ci și evrei, ruși, ucraineni, bulgari și mulți alții. În literatura europeană, regăsim diverse studii despre fenomenul migrării englezilor, olandezilor, belgienilor, italienilor, germanilor, polonezilor sau rușilor. Din păcate, până în prezent, nu avem destule informații privind migrarea românilor. Scopul acestei lucrări este de a aduce completări istoriografiei europene, dar și de a umple unele goluri din istoriografia română.

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea din București.

[1] Jean Stengers, *Les mouvements migratoires en Belgique aux XIXe et XXe siècles*, în „Revue Belge de Philologie et d'Histoire", tome 82, fasc. 1–2, 2004, p. 314–315.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LVIII, 2021, p. 355–373

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Problemele migranților europeni în portul Anvers și condițiile de plecare spre „Lumea Nouă”

Dezvoltarea zonei germane Ruhr-Rhin, concomitent cu cea a Belgiei, a determinat creșterea rapidă a populației și a economiei. În același timp, industriile locale au fost nevoite să scadă prețurile materiilor prime, pentru a face față concurenților recent apăruți. Astfel de fenomene au stimulat creșterea și expansiunea economiei portului Anvers, „creând un climat pentru stabilizarea industriei”. Uneori, imigranții trebuiau să se confrunte cu situații sanitare precare sau cu probleme de integrare[2]. Marea majoritate a imigranților ajunși în portul Anvers proveneau din medii rurale și se vedeau nevoiți să se adapteze, trecând de la „comportamentul reproductiv pre-tranzițional” la „comportamentul dominat de fertilitate al populației [Anvers]”; urmând ca, în cele din urmă, să adopte „ritmul tranziției fertilității la sosire [America de Nord sau Latină]”. Analizele realizate de sociologi demonstrează că doar copiii primei generații s-au adaptat cu ușurință la noul mediu social[3]. Din nefericire, peste un milion de europeni au fost nevoiți să se confrunte cu numeroase probleme pentru a emigra cu *Red Star Line* către „Lumea Nouă”[4].

Porturile europene (nu doar Anvers) aveau obligația de a comunica listele cu pasageri autorităților din Statele Unite sau Canada. Identificarea cetățenilor europeni se realiza printr-o „cartelă” ce conținea detaliile personale, ruta de tranzit și dosarul medical. Pe baza acestei „cartele”, fiecare imigrant era acceptat sau nu de autoritățile de la destinație. Până în anul 1906 inclusiv, imigranții trebuiau să plătească o taxă de 2 dolari la intrarea în Statele Unite ale Americii, urmând ca din 1907 să plătească 4 dolari[5]. Din 1880, Statele Unite ale Americii și Canada au impus noi obligații sanitare și financiare călătorilor de la clasa a III-a, și anume de a trece examenul sanitar de pe Ellis Island (până în 1924) și de a dovedi că se pot întreține. Pentru a evita pe cât posibil complicațiile, autoritățile americane și-au trimis agenți în porturile europene, pentru a verifica și dezinfecta călătorii și bagajele. Nici companiile de voiaj nu doreau să accepte pasageri bolnavi, din mai multe motive, cum ar fi evitarea carantinei pe timpul transportului și în porturile destinatare sau evitarea costurilor de a readuce pasageri în porturile de origine pe cheltuiala companiei.

În 1873, Ministerul Afacerilor Externe a decis să înființeze în Anvers „Departamentul Emigrării”, care trebuia să verifice toate condițiile necesare de îmbarcare a pasagerilor spre noile destinații. Din păcate, problema examenelor medicale nu era încă rezolvată, din cauza condițiilor în care erau realizate. Din 1892, legislația belgiană a impus efectuarea examenelor medicale în condiții acceptabile: într-un loc închis, cald și luminat. Astfel, în 1893, compania belgiană *Red Star Line* prelua pasagerii direct din gară, cu ajutorul agenților, și îi trimitea către cele 13 hoteluri. Pasagerii din Rusia și

[2] Jan Van Bavel, Sarah Moreels, Bart Van de Putte, Koen Matthijs, *Family size and intergenerational social mobility during the fertility transition: Evidence of resource dilution from the city of Antwerp in nineteenth century Belgium*, în „Demographic Research”, vol. 24, 2011, p. 316.

[3] Sarah Moreels, Mattijs Vandezande, *Migration and Reproduction in Transitional Times. Stopping Behaviour of Immigrants and Natives in the Belgian City of Antwerp (1810–1925)*, în „Historical Social Research”, Leibniz Institute for the Social Sciences, vol. 37, nr. 3, 2011, p. 323. (Impresionant este faptul că „migranții” dețineau aptitudini de canalizare a comportamentului de la un regim la altul, într-un timp extrem de scurt.)

[4] *Ibidem*, p. 325 (*Red Star Line* a fost una dintre cele mai mari societăți maritime belgiene care efectua curse spre Statele Unite ale Americii sau Canada).

[5] George Deltas, Richard Sicotte, Peter Tomczak, *Passenger Shipping Cartels and their Effect on Trans-Atlantic Migration*, în „The Review of Economics and Statistics”, vol. 90, nr. 1, 2008, p. 120–121.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Austro-Ungaria erau transportați direct la cele două hoteluri special amenajate pentru izolare și carantină timp de cinci zile. Costurile erau suportate de către pasageri și doar examenele medicale erau acoperite de medicii companiei. În ospiciul Saint-Julianus, li se ofereau băi calde și haine curate.

Singura problemă a companiei *Red Star Line* rămânea dezinfectarea bagajelor, condiție impusă de doctorul american Milton J. Rosenau, trimis special în portul Anvers. Tot în 1893, societatea belgiană a construit o altă clădire împărțită în două părți: partea contaminată și partea sterilă. Dezinfectarea bagajelor și a celorlalte obiecte era realizată cu ajutorul a două mașini. Pentru a evita costuri suplimentare, *Red Star Line* decide ca, din 1898, băile călătorilor de la clasa a III-a să fie făcute în partea de sud a clădirii. Sterilizarea hainelor cu acid carbonic se efectua în același timp, urmând ca pasagerii să-și preia hainele în partea de nord a clădirii. Trebuie menționat că în Anvers emigranții erau uneori tratați cu brutalitate sau cu lipsă de respect, fiind acuzați de „epidemiile" apărute în zonă[6].

Până în momentul de față, primele informații regăsite în arhivele belgiene privind emigrarea românilor prin portul Anvers sunt datate la 1900. Cea mai rapidă rută spre Anvers a fost tranzitarea Imperiului Dualist și a Imperiului German, uneori și a Regatului Țărilor de Jos. Din cauza dificultăților pe care evreii români le întâmpinau în Vechiul Regat și pentru a-și îmbunătăți statutul socio-politico-economic, ei au fost nevoiți să emigreze spre Canada sau alte țări de pe continentul american. De foarte multe ori, autoritățile maghiare au fost nevoite să întoarcă evreii români din cauza lipsei surselor financiare indispensabile călătoriei[7]. Dorim să menționăm că și emigranții spre porturile germane sau olandeze întâmpinau aceleași probleme la vama ungară[8]. Ba mai mult, autoritățile române, pentru a alunga evreii, au oferit transport gratuit pe ruta Galați–Rotterdam sau pe căile ferate până la granița Austro-Ungară[9]. Accentuarea și continuarea problemelor financiare au determinat autoritățile austro-ungare și germane să refuze tranzitarea teritoriilor, creând dificultăți financiare companiei belgiene *Red Star Line* și nu numai[10].

Deciziile politice românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea, au împins comunitățile evreiești să emigreze către țările liberale și cu un capital economic bun. Din păcate, acest fenomen s-a manifestat tot mai mult pe continentul european, evreii fiind „sursa tuturor problemelor posibile". Foarte puțini români au încercat să demonstreze „deciziile guvernamentale luate fără a fi justificate în mod rațional"[11].

---

[6] Bram Beelaert, *The Red Star Line and the medical examination of emigrants in Antwerp*, în idem, *Red Star Line Antwerp (1873–1934)*, Davidfonds, Anvers, 2013, p. 50–57. În ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, au existat numeroase „conflicte" între autoritățile belgiene și cele americane în privința condițiilor sanitare. Pentru a evita transmiterea holerei, a febrei tifoide sau a altor boli, orașul Anvers a continuat să instaleze cetățenii din estul Europei în cele două hoteluri pentru carantină.

[7] Archives du Ministère des Affaires étrangères – Bruxelles (Arhivele Ministerul Afacerilor Externe – Bruxelles) [în continuare, AMAEB], fond *Emigrants. Divers*, nr. 4823, dosar *Emigrants Roumains 1900*, raport către „Monsieur le Ministre" din 6 august 1900, f. 1–2 (menționăm faptul că filele nu sunt numerotate sau ordonate cronologic; în raportul actual [6 august 1900] regăsim și plângeri privind hrănirea emigranților români).

[8] *Ibidem*, raport către „Monsieur le Ministre" din 11 august 1900, f. 1–2.

[9] *Ibidem*, raport către „Monsieur le Ministre" din 24 septembrie 1900, f. 3–4. Însă cele mai grele probleme le întâmpinau cetățenii ruși, care trebuiau mai întâi să treacă de examenul sanitar austro-ungar sau german. Problema financiară și cea a vizelor reprezentau alte piedici spre ajungerea în porturile dorite. Informații preluate din același fond, dosar *Emigrants Russes 1903–1910*, raport către „Monsieur le Baron" din 11 august 1906, f. 1–3.

[10] *Ibidem*, raport către „Monsieur le Ministre" din 18 august 1909, f. 1–2.

[11] Liviu Brătescu, *Problema evreiască la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în *AIIX*, tomul LVII, 2020, p. 212–214.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În perioada Primului Război Mondial (1914–1918), portul Anvers a fost ocupat de trupele germane, iar belgienii au fost nevoiți să se refugieze în Brabantul olandez sau Zeeland. Cursele transatlantice pentru pasageri au fost anulate pe întreaga durată a Marelui Război[12] și au fost reluate în toamna anului 1919. Datorită numărului mare de cereri, s-au construit noi clădiri pentru dezinfectarea bagajelor și pasagerilor. Între 600 și 700 de persoane erau verificate și tratate zilnic, spre a se reduce astfel procentul de răspândire a bolilor[13]. Nici românilor din cadrul Imperiului Dualist nu le mai era permis să emigreze, fiind obligați să se înroleze în armata austro-ungară. Tinerii „soldați" români au ales fuga spre România, folosind „numeroase poteci din munte [...], care pot fi supravegheate cu mare greutate"[14].

Agențiile de voiaj și alegerea unei „vieți mai bune"

În momentul în care rostim sau citim cuvântul „români", ne referim și la românii din Transilvania, Bucovina și Banat. În literatura română, nu avem volume sau studii de caz privitoare la migrarea românilor prin portul Anvers, însă avem câteva articole ce abordează motivele migrării lor spre America și primele lor activități. Ideea și practicarea discriminării exista nu doar în Europa, ci și peste ocean. Din păcate, autoritățile americane erau mult mai deschise în a oferi vize cetățenilor din nordul, centrul sau vestul Europei decât celor est-europeni. Cercetări recente subliniază că numărul real de emigranți români era mult mai mare decât cel din registrele publicate. Spre exemplu, cetățenii români basarabeni erau înregistrați ca având proveniență rusă până în 1931, când autoritățile americane au recunoscut unirea Basarabiei cu Vechiul Regat. Ca atare, putem deduce că numărul imigranților de pe noul continent s-a diminuat treptat din cauza problemei acordării vizei, principalii emigranți din perioada interbelică fiind „descendenții" și „rudele" acestora[15].

Românii își alegeau compania de emigrare în funcție de zona în care se aflau, de bugetul de care dispuneau și de statut. De exemplu, românii transilvăneni nu erau interesați doar de portul Anvers, ci și de cel din Hamburg. Noile destinații ale acestora erau New York, Halifax, St.-John sau Montreal. Consulul american la București din 1872, Benjamin Franklin Peixotto, a fost unul dintre susținătorii emigrării evreilor români din Vechiul Regat, în urma adoptării de către Partidul Liberal Național a legilor „împotriva" comunității evreiești. În perioada 1881–1900, au emigrat aproximativ 20 000 de evrei români, pentru a-și găsi un loc de muncă sau pentru a avea drepturi. Cercetătorii români susțin că anul 1895 reprezintă începutul emigrării transatlantice masive, în special a populației rurale.

Exploatarea resurselor naturale, dezvoltarea industriei și a agriculturii din zona sudică a Marilor Lacuri necesitau o forță de muncă importantă încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Din cauza lipsei locurilor de muncă și a veniturilor modeste, europenii din partea estică și sudică au manifestat un viu interes pentru ocuparea postu-

[12] Maartje M. Abbenhuis, *The Art of Staying Neutral*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2006, p. 96–97.

[13] Bram Beelaert, *op. cit.*, p. 58–60. Temperatura apei din dușuri nu scădea sub 38° C, iar la ieșire fiecare cetățean trebuia să fie „acoperit" cu *spray*-uri speciale.

[14] Ioan Bolovan, Liana Lăpădatu, *Aspecte privind emigrantul român din Transilvania înainte de Primul Război Mondial: spațiu, statut și percepție*, în Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean (coord.), *Studii de demografie istorică (secolele XVII–XXI)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, p. 373.

[15] Gabriel Viorel Gârdan, *Românii ortodocși din America. Documente*, vol. II, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2020, p. 9–10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rilor din Canada și Statele Unite ale Americii. Dezvoltarea căilor ferate și a transportului pe mare oferea prețuri mult mai ieftine pentru viitorii pasageri[16]. Pavel Ciotloș a fost unul dintre românii care a reușit să ajungă în 1909 în Pennsylvania prin portul Anvers[17].

Un factor „repulsiv" al emigrării românilor transilvăneni a fost cel demografic. Până în 1918, Transilvania a fost una dintre provinciile românești din cadrul Austro-Ungariei. Creșterea populației române și crizele economice, politice și sociale din Transilvania au determinat migrarea acestora către o viață mai bună. Suprafața redusă de pământ pe care o aveau în posesie nu era îndeajuns pentru a hrăni întreaga familie. Învățământul în limba maghiară, cenzurarea presei, lipsa dreptului de vot au constituit ceilalți factori repulsivi ai migrării românilor transilvăneni către „Lumea Nouă".

Propaganda făcută de agențiile de voiaj, publicitatea eficientă a companiilor americane (prin donații către biserici, ziare sau asociații culturale), dar și scrisorile românilor deja ajunși în America de Nord au încurajat populația românească să migreze. Una dintre cele mai atrăgătoare promisiuni era acordarea de pământ cetățenilor care alegeau ca destinație Canada. Nu trebuie uitat nici rolul crizelor economice din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea din Statele Unite ale Americii, care căutau mână de lucru ieftină și care și-au îndreptat atenția către partea sud-estică a continentului european, promițând prin „agențiile imigrante" scoaterea „din sărăcie" și locuri de muncă plătite convenabil. Din păcate, deși „scrisorile false" trimise de așa-zișii conaționali nu reflectau adevărata situație a americanilor, sărăcia locală și statutul social i-au împins pe țăranii simpli să le accepte „oferta". „Corespondența" și revenirea unor români cu oarecare stare materială în zonele natale au susținut campaniile de recrutare ale agențiilor. Majoritatea celor întorși își puteau permite să cumpere terenuri agricole și case sau să pună bani în bănci, schimbându-și astfel vechiul statut avut în momentul plecării[18].

Comunitatea română din Statele Unite ale Americii a înființat, pentru lucrătorii sosiți în diferite zone, mai multe asociații de ajutorare, precum asociația „Vulturul" din Slomensteal și asociația „Carpatina" din Cleveland, în 1902. În anul următor, a luat naștere asociația „Unirea Română" din Youngstown. Până în 1921, au apărut 130 de asociații românești „de ajutorare și cultură"[19].

În perioada interbelică, diverse agenții străine de voiaj și-au deschis sucursale în marile orașe din România, pentru a facilita și asigura transportul de pasageri către „Lumea Nouă". Acordarea vizelor de călătorie către Belgia și Statele Unite ale Americii sau Canada reprezenta una dintre cele mai complicate proceduri, nu doar pentru pasageri, dar și pentru autorități. Din păcate, documentele pasagerilor erau adesea în neconcordanță cu condițiile impuse de autorități. Consulatele belgiene nu trebuiau să rezolve doar cererile românilor, ci și pe cele ale rușilor, ale evreilor ș.a.m.d. Spre exemplu, în

[16] Marius Eppel, Gabriel-Viorel Gârdan, *The Romanian Emigration to the United States until the First World War. Revisiting Opportunities and Vulnerabilities,* în „Journal for the Study of Religions and Ideologies", vol. 32, 2012, p. 257–259. Marile Lacuri sunt Erie și Michigan, la granița cu Canada.

[17] Vezi Toma Peiu, *O lume nouă: o poveste din Transilvania în Pennsylvania și înapoi*, în „Historia", https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/o-lume-noua-o-poveste-de-familie-din-transilvania-in-pennsylvania-si-inapoi (sursă internet accesat pe 02.01.2022).

[18] Marius Eppel, Gabriel-Viorel Gârdan, *op. cit.*, p. 257–261.

[19] Ionel Marius Iosip, *Români aflați în SUA până la Primul Război Mondial*, în „Studium. Revista studenților, masteranzilor și doctoranzilor", Galați, vol. 4, 2021, p. 57. În acest articol regăsim alte informații despre sumele trimise de românii transilvăneni rudelor de acasă sau despre implicarea presei americane în privința statutului românilor din Transilvania. Așa cum am observat și mai sus, opiniile despre „propaganda către Lumea Nouă" sunt împărțite, iar anumite puncte pot fi considerate puțin exagerate; de exemplu, „[...] numai în 1904 românii americani au trimis în Transilvania, Banat și Bucovina între 40 și 45 de milioane de dolari".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ianuarie 1922, una dintre cele mai stringente probleme ale autorităților belgiene era plata biletelor de transport și a vizelor. După Primul Război Mondial, România oferise azil politic soldaților ruși pentru o perioadă relativ scurtă. Forțați de autoritățile române, aceștia cereau agențiilor de voiaj bilete de călătorie spre America fără a putea plăti întreaga sumă. Prezența și refugierea lor pe teritoriul Belgiei nu au fost privite cu ochi buni de Departamentul Emigrării din Anvers, consulatele belgiene din România fiind nevoite să refuze acordarea de vize. Cum agențiile de voiaj doreau totuși să vândă chiar și bilete până în portul Anvers, autoritățile belgiene au ajuns să se confrunte cu o situație complicată în materie de imigranți. Doar 10% dintre pasagerii plecați din România îndeplineau condițiile necesare pentru transformarea visului în realitate.

Potrivit analizei din raport, emigranții erau clasificați în două grupuri: primul grup emigra treptat spre portul de ambarcare, iar al doilea putea să se deplaseze direct spre portul de ambarcare. În literatura de specialitate, se vorbește mai degrabă despre pasageri de clasa a II-a și de pasageri de clasa a III-a[20]. De cele mai multe ori, românii se confruntau cu diverse probleme în Ungaria, posibil din pricina „răcelii" sentimentelor față de noile teritorii românești, în cazul de față Transilvania. Indiferent din ce port se organiza plecarea transatlantică, fiecare pasager trebuia să treacă prin Viena către Germania. În opinia preotului Gheorghe Henția, drumul străbătut prin Austria s-a desfășurat în condiții bune, fără insulte („o tratare fină cu pasagerii"), și a lăsat amintiri plăcute. Din nefericire, aceste gesturi umane „ieșite din comun" par să înceteze în „punctul Bodenbach, la frontiera Germaniei"[21].

Așa cum am menționat și mai sus, fiecare persoană sau familie trebuia să aștepte bani de la rudele sau asociațiile din America, pentru plata biletelor și vizelor. De cele mai multe ori, românii (și nu numai) puteau plăti doar pentru o parte din distanța pe care o aveau de parcurs, fiind blocați o perioadă într-un alt port sau altă gară [primul grup]. Unii erau acceptați să rămână pe noul teritoriu, alții nu. Raportul de față, realizat pe baza observațiilor „domnului Meuleman", ne prezintă una dintre soluțiile la care imigranții au recurs pentru evitarea repatrierii. Agențiile de voiaj din noul port sau noua gară puneau la dispoziție pentru o sumă de bani bilete de transport false spre America, iar imigranții puteau astfel să scape de întrebările poliției de frontieră sau ale altor organe legislative. Totodată, se angajau în diferite fabrici pentru câteva luni, până când dispuneau de suficienți bani pentru a ajunge în portul Anvers. Toate aceste suferințe, greutăți și chinuri au fost îndurate doar pentru speranța unei vieți mai bune, pentru o „lume nouă".

Autoritățile belgiene se confruntau cu probleme și în legătură cu pasagerii de la clasa a II-a, care puteau ajunge direct în portul Anvers, unde așteptau bani pentru cumpărarea biletului spre America. Identificarea adevăraților pasageri a fost o provocare pentru Comisia pentru Emigrare. Cei mai mulți dintre ei reușeau să închirieze sau să cumpere locuințe în oraș, ceea ce genera temeri din partea autorităților legate de furturi și igienă. Pentru evitarea acestor neplăceri, Ministerul Afacerilor Externe și Ministerul Justiției din Bruxelles se vedeau obligate să găsească soluții pentru siguranța cetățenilor belgieni[22]. În

[20] Rijksarchief Antwerpen (Arhivele din Anvers) [în continuare, RA], fond *Waterschoutsambt. Emigratie 0000*, dosar *Dienst Emigratie 0000*, nr. 7, raport „Waarde Heer Meuleman" (documentele nu sunt numerotate) din ianuarie 1922, f. 1.

[21] Pr. Gheorghe Henția, *O călătorie în America*, ediție, note și studiu introductiv de Gabriel-Viorel Gârdan și Daniel Aron Alic, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2014, p. 33–34. Gheorghe Henția a fost „unul dintre cei mai vrednici preoți ai Bisericii din Ardeal", contribuind la înființarea diecezelor și episcopatelor din SUA și Canada.

[22] RA, fond *Waterschoutsambt. Emigratie 0000*, dosar *Dienst Emigratie 0000*, nr. 7, f. 1–2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urma analizelor efectuate, organele legislative belgiene observau că grupurile de pasageri sosite de la București dețineau vize și pașapoarte „eliberate de Belgia și Franța" [nu se menționează instituția legislativă] pentru „Lumea Nouă", însă bilet de călătorie doar până în gara Anvers. Datorită unui preț avantajos, gara Anvers reprezenta probabil numai un punct de tranzit pentru călătorii cu viză franceză. Chiar și în Anvers, agențiile maritime eliberau bilete de transport fictive și pretindeau că plecarea va avea loc peste puțin timp, reușind astfel să împiedice autoritățile juridice să repatrieze pasagerii în țările de origine. Una dintre cele mai cunoscute agenții de voiaj transatlantice era Neumann Bruck & Co. Din cauza acestor „abuzuri", Comisia pentru Emigrare cerea Ministerului Afacerilor Externe analizarea dosarelor cu atenție sporită și plata integrală a biletelor de călătorie[23].

Ca urmare a creșterii numărului de emigranți și a miilor de reclamații venite din partea Comisiei pentru Emigrare, Ministerul de Justiție a fost forțat să adopte noi legi privind tranzitul acestora pe teritoriul Belgiei, și anume:

> J'ai l'honneur de vous prier de me signaler par rapport spécial tout étranger arrivant avec un visa de transit et qui ne serait pas en possession d'un ticket de passage pour un pays d'outre mer et du visa autorisant le débarquement dans le pays de destination. Tout étranger qui ne réunirait pas ces conditions ou qui ne pourrait justifier de moyens lui permettant soit d'attendre le départ du bateau ou une formalité de visa ne sera pas autorisé à séjourner en Belgique. Toute irrégularité constatée dans la délivrance du visa belge à un émigrant qui n'aurait pas obtenu, au préalable le visa de débarquement et ne posséderait pas le ticket de passage devra être signalé au Comité d'émigration et copié au rapport transmis à mon Administration. Les étrangers qui seraient en possession d'un visa de transit pour s'embarquer dans un port français et s'arrêteraient ici devront être immédiatement reconduits à la frontière de France[24].

Cu toate acestea, autoritățile legislative se confruntau în continuare cu astfel de probleme, din cauza faptului că agențiile acceptau plata în tranșe a biletelor de călătorie sau emiteau bilete false, obligând Legația și Consulatele belgiene de la București să elibereze vize de transport. *Neumann Bruck & Co* a fost una dintre cele mai mari agenții de voiaj din România în perioada interbelică, cu sucursale în București (patru), Iași, Chișinău, Cernăuți și Sibiu și reprezentând interesele companiilor transatlantice *American Line* (Hamburg), *Red Star Line* și *Union Ticket Office* (Anvers) și *White Star Line-Dominion Line* (Liverpool). Conform documentelor emise în 1921, agenția *N. Bruck & Co* și-a înființat sediul din București în 1888, însă până în prezent nu avem documente care să ateste emigrarea românilor prin portul Anvers între 1888 și 1920.

În dosarul numărul opt al acestui fond, sunt menționate câteva conflicte între agenți maritimi și autoritățile locale belgiene. Cazul agentului Schabse Wechsler este unul dintre exemplele clare ce pot dovedi că nu doar agenția *N. Bruck & Co* este la originea problemelor din Anvers, ci și consulatele belgiene (în cazul de față este vorba despre consulul belgian de la București, O. Jaumotte). Comisia pentru Emigrare din portul Anvers i-a dat un preaviz agentului Wechsler pentru neîntocmirea documentelor de călătorie conform legilor impuse de organele belgiene. N. Bruck & Co susține că Wechsler este „un fonctionnaire correct" și „innocent", iar documentele emise de companie au fost redactate potrivit scrisorii trimise consulului Jaumotte (adică potrivit legilor în

[23] *Ibidem,* raport către „Monsieur le Ministre" din 7 ianuarie 1922, f. 1.
[24] *Ibidem,* raport către „Monsieur le Commissaire en chef" din 10 ianuarie 1922, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vigoare). Ba mai mult, Wechsler a plătit costul călătoriei Anvers–Paris pentru ultimul grup format din opt persoane[25].

Așa cum a menționat prof. pr. G. V. Gârdan, primele emigrări spre America s-au realizat înaintea Primului Război Mondial. Românii deja stabiliți și puțin înstăriți donau bani pentru ajutorarea comunității locale, cât și natale. Aceste binefaceri erau menționate și în presa românească, determinând românul să aleagă între a rămâne la munca câmpului românesc sau să lucreze în fabricile americane. Însă, din păcate, drumul spre „Lumea Nouă" nu a fost mereu ușor de parcurs pentru simplul cetățean român[26].

Problema „acordării vizei belgiene" pentru călătorii români spre portul Anvers continua să irite atât autoritățile belgiene, cât și pe cele germane. Agenția belgiană *Union Ticket Office*, care reprezenta interesele companiei *White Star Line*, a „apelat" la ajutorul consulului belgian Jaumotte pentru obținerea a 34 de vize spre Anvers și America. Pentru ca grupul plecat din România să-și îndeplinească visul, a trebuit să facă față altor dificultăți în Leipzig, unde autoritățile germane au declarat că vizele erau false. Jaumotte a susținut că nu el a acordat vize agenției *Union Ticket Office*, ci posibil colegii săi din consulatele de la Roman, Galați sau Brăila, contra unei sume între 30 și 50 de franci. Drept urmare, visul celor 34 de pasageri nu a putut deveni realitate, întrucât au fost obligați să revină pe pământul natal[27].

Chestiunea plății integrale a biletului spre „Lumea Nouă" era încă dificilă pentru pasagerii de la clasa a III-a. Una dintre soluțiile pe care românii le-au „primit" din partea agenției *Union Ticket Office* [în colaborare cu *White Star Line*, *Canadian Pacific Ocean* și *Royal Mail Steamship Packet Company*] a fost plata unui „bon de séjour" în Belgia. Concurenții societății transatlantice *Red Star Line* au profitat de legea belgiană interpretabilă, care oferea un sejur de 12 luni pe teritoriul țării contra sumei de 200 de lei, fără ca pasagerul să fie obligat să dețină un bilet până în Statele Unite sau Canada. Reacțiile agenției *N. Bruck & Co* au apărut la numai câteva zile și susțineau că doar consulatele din Roman, Galați și Brăila ofereau vize de sejur pe teritoriul belgian, bucurându-se de noua afacere de 200 de lei[28]. Pe de altă parte, Comisia pentru Emigrare din Anvers declara că acest fapt contravine legii care cere ca fiecare pasager să dețină un bilet de transport achitat integral. Cu toate acestea, legea nu menționează următorul detaliu: dacă un pasager primește viză pentru un sejur de 12 luni pe teritoriul Belgiei nu înseamnă că acesta este obligat să dețină și un bilet de transport transatlantic. Comisia pentru Emigrare din Anvers, *N. Bruck & Co* și *Red Star Line* au înregistrat pierderi importante și au apelat la sprijinul Ministerului Afacerilor Externe din Bruxelles pentru soluționarea situației[29].

În prima jumătate a anului 1921, doar 1 437 de români au reușit să plece din portul Anvers spre noile destinații[30]. Urmărind presa din portul belgian, vom observa că

[25] *Ibidem*, raport către „Monsieur le Commissaire d'Emigration Anvers" din 2 noiembrie 1921, f. 1–2.

[26] „Foaia Diecezană", Caransebeș, nr. 21, 23 mai 1921, p. 4–5.

[27] RA, fond *Waterschoutsambt. Emigratie 0000*, dosar *Dienst Emigratie 0000*, nr. 7, raport către „Monsieur le Commissaire du Guvernement pour l'Emigration" din 18 noiembrie 1921, f. 1–3. Atașat se regăsește copia raportului către dl F. Van den Abeele. Nu am reușit să înțelegem de ce autoritățile din Leipzig au trimis reclamațiile către compania *Red Star Line*.

[28] *Ibidem*, raport către „Monsieur le Commissaire d'Emigration" din 23 noiembrie 1921, f. 1–5. Nu știm dacă într-adevăr consulii belgieni din provincie tratau această afacere ca pe una profitabilă. Fiecare persoană era obligată să dețină și viza de tranzit echivalentă a 100 de lei.

[29] *Ibidem*, raport către „Monsieur le Commissaire du Guvernement pour l'Emigration" din 24 noiembrie 1921, f. 1–4.

[30] „Gazet van Antwerpen", 28 iunie 1921, p. 2. Românii au fost clasați pe locul patru, după belgieni, polonezi și cehoslovaci, în materie de „schimbare a țării".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atât în „Gazet van Antwerpen”, cât și în „De Nieuwe Gazet” se publicau diverse articole referitoare la România și la români. O atenție mai mare era acordată celui de-al doilea ziar amintit, care prezenta istoria locală, cultura și industria română. Bănuim că scopul era de a integra comunitatea română și de a promova relațiile economice româno-belgiene[31]. Dacă privim în detaliu documentele fondului sus-menționat, observăm o relaxare a măsurilor juridice din portul Anvers cu privire la situația românilor. Am menționat în paginile anterioare că ambasada Statelor Unite ale Americii de la București sprijinea emigrarea românilor prin acordarea de vize, bani sau alte resurse necesare. Lipsa documentelor obligatorii sau a biletelor de călătorie transatlantică devenise o obișnuință pentru autoritățile belgiene. Așa s-a ajuns, de exemplu, la identificarea cazului românului Reiter, care plecase fără viză, împreună cu fiul său cel mic, din București spre SUA, prin agenția *Royal Mail Steamship Packet*. Întrucât Consulatul american din Anvers a fost de acord să-i acorde viză, iar Reiter se afla în posesia biletului de călătorie, autoritățile juridice au făcut apel la Ministerul Afacerilor Externe să trateze această situație ca pe o excepție[32].

Abia în documentele din 1922 regăsim informații care ne ajută să înțelegem neconcordanța dintre problemele Comisiei de Emigrare și interesele Ministerului Afacerilor Externe. Încă din secolul al XIX-lea, clasa politică belgiană a recrutat consuli cu studii și experiență economică, capabili să dezvolte relațiile comerciale cu țările în care erau trimiși[33]. Chiar dacă Germania pierduse războiul și economia ei se afla în refacere, era considerată, ai departe, un adevărat adversar. De aceea, ministrul de Externe, alături de ministrul Căilor Ferate, al Marinei, al Poștei și al Telegrafului au trebuit să recurgă la vechile acorduri și să ofere reduceri de transport emigranților români, austrieci și cehoslovaci. Acesta este doar unul dintre argumentele care explică de ce consulii belgieni din România eliberau în continuare vize, în ciuda viitoarelor complicații pe care pasagerii și Comisia pentru Emigrare le puteau întâmpina[34].

Intermedierea și vânzarea biletelor, pașapoartelor și vizelor străine false în portul Anvers au constituit o afacere doar pentru o perioadă scurtă. Ne-am putea întreba cine organiza astfel de „escrocherii”, iar răspunsul pare a fi destul de simplu: central- și est-europenii înșiși. În 1921, polonezi și ruși închiriau două case – sub numele de „Hotel Montreal” și „Hotel Zion” – emigranților care aveau nevoie de acte și bilete și cărora li se cerea să plătească „prețuri fabuloase”. Afacerea a fost anchetată și oprită de autoritățile locale, care au găsit în „Hotel Montreal” suma de 93 000 de franci. Joseph Goorovitch, originar din zona Odessei, care deținea la rândul lui „Hotel Brooklyn”, a reușit să fugă la timp în Germania sub pseudonimul Grunberg, dar a fost imediat arestat în Berlin[35]. Cazul a fost făcut cunoscut și în presa locală, care afirma că și unii români ar fi fost complici

[31] „De Nieuwe Gazet”, Anvers, 28 decembrie 1921, p. 2. La 2 septembrie 1921, același ziar publică un alt articol dedicat României. În fiecare lună regăsim articole scurte privind bursa economică română. Autorul publicațiilor este cunoscut sub inițiala „R”.

[32] RA, fond *Waterschoutsambt. Emigratie 0000*, dosar *Dienst Emigratie 0000*, nr. 7, raport către „Monsieur le Commissaire” din 21 septembrie 1921, f. 1–3**.**

[33] Nicole Carcan-Chanel, Martine Delsemme, *Agents diplomatiques Belges Étrangers aux XIXe et XXe siècles. Deux études économiques et sociales*, Bruxelles, Éditions de l'Institut de Sociologie – Université Libre de Bruxelles, 1968, p. 18–19. Fiecare agent comercial trebuia să cunoască atât comerțul țării sale, cât și comerțul țării în care avea să activeze.

[34] RA, fond *Waterschoutsambt. Emigratie 0000*, dosar *Dienst Emigratie 0000*, nr. 7, raport către „Monsieur le Commissaire” din 14 noiembrie 1922, f. 1.

[35] *Ibidem*, raport către „Monsieur le Commissaire” din 20 octombrie 1921, f. 1–3. Este impresionant faptul că toate aceste „escrocherii” erau săvârșite de tineri cu vârste între 22 și 26 de ani.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în astfel de afaceri. Nu există însă suficiente surse în acest sens, iar raportul întocmit în urma percheziţiilor nu face nicio referire la complicitatea românilor[36].

Agresiunea populaţiei belgiene se manifestă din ce în ce mai mult în toamna anului 1921, ziarul „De Nieuwe Gazet" publicând articolul *Moarte e... Dezinfectarea emigranţilor*. Formele de jignire, respingere şi agresiune sunt cele mai dominante expresii în articolul de faţă, autorul [semnat RIP] exprimându-se fără nicio reţinere: „Emigrantul intră înăuntru [în secţia de dezinfectare] negru, murdar şi apt să sufere [...]". Deşi hainele şi obiectele personale erau dezinfectate la temperatura de 120° C, autorul continuă a susţine că toate acestea încă conţin „purici, [...] tifos, făcând schimb de la temporar la etern"[37].

Fiind invadată de emigranţi est-europeni cu situaţia social-financiară precară, Canada a fost nevoită să impună noi condiţii privind acceptarea acestora. Fiecare pasager era obligat să cumpere bilete de voiaj direct din ţara sa natală fără opriri în alte ţări sau oraşe sau plătite anticipat în Canada. Consulul Jaumotte a fost din nou acuzat că ar fi oferit viză unui cetăţean rus pe ruta Bucureşti–Anvers–Canada, contrar legislaţiei canadiene. Comisia de Emigrare din Anvers a fost nevoită să respingă îmbarcarea cetăţeanului rus[38]. Asociaţia filantropică evreiască pentru protejarea emigranţilor „EZRA" din Anvers a intervenit mulţi ani pentru sprijinirea emigranţilor evrei europeni prin diverse forme: bani, adăpost, vize etc. Isidore Polkowskym, directorul asociaţiei, a fost principalul sprijinitor al acestora[39]. Au existat şi cazuri în care aproape nimeni nu putea interveni pentru ajutorarea lor. În dosarul nr. 25 din acelaşi fond am regăsit dovezi care atestă faptul că agenţiile de voiaj din Bucureşti şi Anvers profitau de inocenţa românilor, eliberându-le bilete fără a respecta legea canadiană. Reclamantul Kogan Mendel de naţionalitate română a cerut companiei *Union Ticket Office* rambursarea costului biletelor (27 560 de lei), din cauza refuzului primit din partea Comisiei de Imigrare din Canada. Familia Mendel a fost nevoită să rămână o lună în Anvers din cauza îmbolnăvirii unuia dintre copii. Autorităţile canadiene nu au permis intrarea familiei române pe teritoriul său, explicând faptul că voiajul a fost întrerupt în portul belgian, contrar legilor canadiene, care impun călătoria neîntreruptă. Din păcate, firma navală a plătit doar repatrierea acestora şi doar o parte din suma cerută[40].

Al doilea caz este prezentat de Comisia de imigrare din Wentworth (Ontario), respingând dosarul evreilor români Fruma Eisenberg (32 de ani) şi Milia Eisenberg (12 ani) la 46 de zile de la intrare. Familia Eisenberg deţinea bilete plătite în avans şi acceptate de autorităţile canadiene, însă viza a fost acordată pentru o perioadă scurtă de timp. Consulatul General Român din Montreal a refuzat să rezolve situaţia pasagerilor, forţând Comisia de Emigrare Canadiană să îi repatrieze[41].

---

[36] *Het Laatste Nieuws*, Bruxelles, 19 octombrie 1921, p. 3. Considerăm exagerată suma de peste 100 000 de franci declarată de presă.

[37] „De Nieuwe Gazet", 10 octombrie 1921, p. 2.

[38] AMAEB, fond *Émigration-Europe*, nr. 2669 BIS-I-A (P–Z), dosar *Roumanie* (indicateur I–B, dossier no. 320), „Note pour la Direction generale de la Chancellerie" din 5 noiembrie 1921, f. 1.

[39] RA, fond *Waterschoutsambt. Emigratie 0000*, dosar nr. 6, raport către „Departement des Affaires Étrangeres" din 27 septembrie 1921, f. 1–3.

[40] *Ibidem*, raport către „Monsieur Eugene Venesoen" din 3 şi 4 octombrie 1921, f. 1–2. Ataşat se regăseşte şi cuponul de control sanitar din 13 iulie 1921. Cel mai mic copil, Haica, avea doar vârsta de trei ani. Spitalizarea a costat familia suma de 522,50 de franci belgieni.

[41] *Ibidem*, raport către „Eugene Venesoen Esqr., Commissioner from Belgian Emigration, Antwerp" din 6 februarie 1922, f. 1. Ataşat regăsim şi jurământul de respectare a legilor canadiene depus de familia Eisenberg pe 22 decembrie 1921. La 27 februarie 1922, autorităţile canadiene au impus eliberarea biletelor în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Datorită tranzitării numărului tot mai mic al emigranților români, cehoslovaci și austrieci, autoritățile belgiene au oferit 50% reducere pentru transportul pe cale ferată, clasa a treia, pe teritoriul său. În România, aceste bilete puteau fi procurate în București, Brașov, Oradea Mare, Copșa Mică, Teiuș și Cluj-Napoca. Controlul se efectua la Vama Helmeu, la granița cu Cehoslovacia. Fiecare pasager adult (+15 ani) avea dreptul la un bagaj de 100 kg, iar copiii puteau avea un bagaj de 50 kg. Și pe teritoriile cehoslovac, austriac și german, emigranții beneficiau de reduceri speciale. Biletul era valabil doar zece zile. Astfel, pasagerii cu plecarea din București făceau un drum de aproximativ 2 700 km până în portul Anvers.

Dacă actele de călătorie corespundeau legilor, iar medicul confirma faptul că pasagerii erau apți pentru călătorie, cazarea se efectua în Hotelul Washington și Hotelul Danmark[42]. Examenele medicale nu erau mereu efectuate cu atenție, exemplu fiind febra tifoidă din vara anului 1922 din Hotelul Washington. Toți pasagerii au fost obligați să rămână pentru o perioadă de timp în carantină, printre aceștia fiind și evrei români. Nu avem detalii privind justificarea companiei *Red Star Line* pentru pasagerii către Canada, unde legea interzicea oprirea sau staționarea într-un port străin[43]. Societatea filantropică EZRA din Anvers a fost cea mai activă societate în apărarea drepturilor emigranților, prin sprijinul societăților evreiești din Statele Unite. De cele mai multe ori, plângerile erau depuse la destinație. Majoritatea problemelor se regăsesc în Hotelul Belgenland, unde pasagerii dormeau câte două persoane într-un singur pat, ori tinerii petreceau, deranjând ceilalți pasageri. Mâncarea oferită era crudă „și nu preparată în stil evreiesc". În dosarul numărul 162 regăsim detalii privind situația sanitară din august–septembrie 1923: oricum, condiții neacceptabile într-un hotel din Europa „civilizată". După depunerea mai multor plângeri și la intervențiile societății filantropice, autoritățile companiei de navigație au decis să rezolve imediat problemele[44]. Din păcate, situația a persistat și la sfârșitul lunii noiembrie: neschimbarea lenjeriei de pat, mâncarea rece, interzicerea de către proprietarul hotelului a controalelor sanitare sau guvernamentale în timpul nopții etc. Totuși, au apărut unele ameliorări privind condițiile de igienă. Pentru a înțelege gravitatea situației, menționăm că doar într-o singură zi [din octombrie] au fost cazați aproximativ 600 de pasageri. Cu toate acestea, problemele au continuat să persiste în acest hotel[45].

Creșterea și înregistrarea numărului mare de emigranți în 1921 au determinat guvernul român să creeze noi linii de transport direct din portul Constanța. Această decizie a iritat compania *Red Star Line*, care a cerut guvernului belgian prevenirea „[...] qui peuvent avoir pour conséquence de boycotter les port du Nord, tels qu'Anvers"[46].

Canada și duplicate în Anvers pentru a fi trimise către agențiile din București sau spre Canada. Pasagerii nu erau obligați să plătească taxe suplimentare, exceptând taxele pentru viză, inspecția medicală și incidentele neprevăzute. Companiile de navigație au fost obligate să trimită toate actele pasagerilor înainte de plecare.

[42] *Ibidem,* dosar nr. 295, raport către „Commissariat du Gouvernement pour l'Emigration" din 30 iunie 1922, f. 1. În aceste hoteluri erau cazați majoritatea est-europenilor.

[43] *Ibidem*, Raport către „Commissariat du Gouvernement pour l'Emigration" și „Commissariat du guvernement pour l'Emigration" din 27 iunie 1922 și 7 noiembrie 1923, f. 1–2.

[44] *Ibidem,* raport către „Monsieur le Directeur-Général" din 27 septembrie 1927, f. 1. Mai mult de trei luni, pasagerii au fost nevoiți să se confrunte cu condițiile igienice din cadrul hotelului. Conform raportului EZRA, nu exista nici apă caldă pentru spălarea copiilor, familiile fiind refuzate pentru îmbarcare. Comisia sanitară a companiei *Red Star Line* a fost nevoită să revină după trei luni, constatând măsurile luate de Hotelul Amerika. Din păcate, sălile sanitare nu puteau fi utilizate, din pricina mirosului neadecvat din dormitoare sau din caua lipsei de apă caldă etc. Cu toate acestea, hotelul nu a fost închis, proprietarul fiind obligat să amelioreze de urgență situația.

[45] *Ibidem,* raport către „Monsieur le Ministre" din 30 noiembrie 1923, f. 1–2.

[46] *Ibidem,* raport către „Monsieur le Ministre" din 20 iulie 1922, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Urmărind primul raport trimis de Ministerul de Externe din Bruxelles către ministrul belgian de Externe de la București, Robyns de Schneidauer, vom observa următoarele exagerări: „[...] notre port national subirait un grave préjudice"; „Anvers [...] qui est actuellement le plus important de l'Europe continentale au point du vue de transport des émigrants se trouverait dans une situation très difficile" etc. Este adevărat că decizia guvernului român afecta financiar compania de navigație belgiană, însă exagerările menționate nu corespund realității[47]. Răspunsul ministrului Schneidauer este mult mai realist, susținând că acesta este doar un proiect care ar putea intra în aplicare în mai 1925, România dorind pentru moment să „împiedice" plecarea românilor, însă nu și a evreilor, maghiarilor, sașilor sau a rușilor[48].

Deciziile guvernului român din 1924 au adus dificultăți companiei belgiene de voiaj. Noua legislație română impunea crearea propriilor birouri ale agenției *Red Star Line*, care nu-și mai putea urmări interesele prin intermediari, precum *N. Bruck & Co*. De asemenea, fiecare firmă era obligată să plătească taxa anuală de 500 000 de lei. Desigur că toate aceste decizii aproape că nu puteau fi acceptate de compania transatlantică, deoarece legea americană redusese numărul emigranților români de la clasa a III-lea, iar birourile existente în România trebuiau desființate. Directorul companiei belgiene, Mitchell, a fost nevoit să apeleze la ajutorul secretarului general al Conferinței Atlantice, Dunn[49].

Vânzarea biletelor către America de Nord sau Latină devenea din ce în ce mai deranjantă pentru compania belgiană. Ministrul belgian de la București atrăgea atenția autorităților din țara sa să verifice cu atenție biletele românilor plecați prin societatea „Petrolul Național"[50]. Generalul Alexandru Văitoianu, Haralambie Georgescu și sub-secretarul Nicolae Filipovici au înființat societatea sus-menționată cu un capital de 50 de milioane de lei, având în realitate doar suma de 30.000 de lei. Pentru ca firma să poată activa și să producă profit, societatea vindea acțiuni în America de Nord și de Sud cu ajutorul emigranților transilvăneni, oferindu-le un bilet de voiaj până la destinația dorită de ei. Pentru fiecare acțiune vândută, societatea câștiga 25 000 de lei „și 130 de lei pentru călătoria până în America". Deși considerăm cifrele a fi puțin exagerate, presa relatează faptul că, în luna mai 1924, firma a obținut „3 milioane de lei de la 53 de țărani bănățeni din Aliuș și Sănicolaul Mare. La plecare, fiecăruia le-au mai dat și câte un caiet de acțiuni de-ale *Petrolului Național* ca să le vândă în America". Niciunul dintre aceștia nu au fost trimiși pentru îmbarcare către portul belgian, însă au întâmpinat probleme în Franța. Majoritatea au fost nevoiți să se întoarcă la București pentru a recupera banii, plângându-se totodată autorităților și presei[51].

[47] *Ibidem*, raport către „Monsieur Robyns de Schneidauer, Ministre de Belgique à Bucarest" din 28 iulie 1922, f. 1–3.

[48] *Ibidem*, raport către „Monsieur Henri Jasper, Ministrul Afacerilor Externe de la Bruxelles" din 11 septembrie 1822, f. 1–2. Este adevărat faptul că și Polonia a adoptat astfel de proiecte de stopare a emigranților sau de transportare sub propriile lor vase navale. De asemenea, guvernul polonez a interzis transportarea emigranților [polonezi și ruși] pe cale ferată via Germania, însă companiile belgiene și engleze au fost de acord să transporte pasagerii pe cale navală din Danzig până în Anvers sau Cherbourg. Pierderile au fost resimțite, însă prezența numărului mare de emigranți polonezi către America de Nord și Sud a determinat companiile de voiaj să-și continue activitatea (dosar *Pologne*, raport către „Monsieur le Ministre" din 1 octombrie 1923, f. 1–3).

[49] *Ibidem*, raport către „Monsieur le Directeur Général" din 10 septembrie 1924, f. 1.

[50] *Ibidem*, raport către „Monsieur Paul Hymans, Ministre des Affaires à Bruxelles" din 24 octombrie 1924, f. 1.

[51] „Foaia Poporului", Sibiu, 2 noiembrie 1924, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Însă noul proiect al guvernului român privind vânzarea biletelor către Noua Lume încă punea presiune pe umerii companiei *Red Star Line*. După discuțiile avute cu Vintilă Brătianu – ministru de Finanțe al României – la Bruxelles, privind chestiunea emigranților, directorul companiei dorea, prin intermediul Consiliului Atlantic, să forțeze România să nu aprobe proiectul în anul următor[52]. În cele din urmă, legea a fost pusă în aplicare, companiile străine fiind nevoite să se conformeze.

Noua lege românească din primăvara anului 1927 oferea străinilor sejur, pentru o perioadă de timp, contra unei sume de bani. Această decizie a determinat creșterea afluxului de emigranți spre Anvers[53]. Numărul emigranților din România spre Anvers a scăzut anual din 1928, din cauza restricțiilor americane/canadiene, dar și crizelor economice. Concomitent, moneda românească intrase pe piața mondială, reducând procesul de emigrare.

Câteva concluzii

Concluziile pot fi formulate plecând de la întrebarea istoricului economist Dudley Baines: „Did emigration change in character?" Baines demonstrează în lucrarea sa că marea majoritate a populației din sudul și estul Europei nu era rațională în momentul deciziei, anume de a pleca sau nu spre o nouă civilizație. De cele mai multe ori, noii emigranți au fost „induși" sau „recrutați" de companiile de voiaj, de firme sau de propriile familii deja plecate. Din păcate, unii dintre ei nu reușeau să se rupă de zona natală sau să se adapteze noilor condiții de viață, ceea ce era considerat un dezavantaj de populația americană. Acceptarea viitorilor emigranți din aceste zone europene suscită destul de puțin interes pentru *Dillingham Commission*, din cauza ratei crescute de imigrare din perioada respectivă[54]. Însă trebuie menționat că procesul psihologic în discuție luase naștere încă din momentul în care ei se îmbarcaseră spre Noua Lume. Diferența constă în faptul că aceștia își formaseră propria cultură și mentalitate. Considerăm că trecerea de la o cultură europeană la altă cultură europeană a fost mult mai ușoară, decât la cea americană sau canadiană. Nu putem formula un singur răspuns la întrebarea de mai sus, din cauza diferiților factori care intervin în cadrul acestui proces. Putem totuși susține că drumul spre portul de îmbarcare a schimbat, într-o anumită măsură, ideile și caracterul fiecărei persoane.

Fenomenul emigrării continuă și în zilele noastre din cauza acelorași factori socio-politico-economici. Comparând problemele existente în prima jumătate a secolului al XX-lea, acestea se repetă și în ziua de astăzi. Ne întrebăm asupra cauzelor din care se repetă evenimentele, însă nu există un răspuns cert. Chiar și în ziua de astăzi sunt aplicate aceleași metode asupra emigranților, anume prezența birourilor de recrutare, semnarea documentelor într-o limbă străină pe care emigrantul român nu o înțelege, transmiterea informațiilor false sau greșite etc. Cu toate acestea, fenomenul emigrării continuă și va continua, însă în ce măsură, depinde de fiecare în parte.

[52] AMAEB, fond *Émigration-Europe*, nr. 2669 BIS-I-A (P–Z), dosar *Roumanie* (indicateur I–B, dossier no. 320), raport către „Ministère des Affairères Bruxelles" din 3 noiembrie 1924, f. 1–3. V. Brătianu era considerat un adversar al noului proiect, însă acesta nu a putut oferi detalii despre proiectul Guvernului, susținând că această problemă trebuie rezolvată la București.

[53] *Ibidem*, copia raportului din 17 mai 1927, „La révision des billets de libre séjour accordes aux étrangers", f. 1.

[54] Dudley Baines, *Emigration from Europe 1815–1930*, London, Macmillan, 1991, p. 46–49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ROMANIAN EMIGRANTS IN THE PORT OF ANVERS
IN THE INTERWAR PERIOD
(Summary)

Keywords: emigrants, consulate, visa, Antwerp, Red Star Line, interwar period.

In this research, we set out to analyze the road and the problems that Romanians encountered towards the "New World". The Belgian shipping company Red Star Line played a major role in transporting passengers to North or Latin America through the port of Antwerp, offering services more or less accepted by emigrants. The issue of visa recognition, payment of tickets to the Americas, passing a medical examination in Antwerp or compliance with US or Canadian law were the main obstacles that passengers encountered annually. The help offered by the EZRA association from Antwerp to the Romanian Jews and not only, was their second chance to fulfill their dream. The unique documents found in the Belgian archives and the press of the time help us to understand a part of the image of the interwar period less known by the Romanian or the European historiography.

ANEXE

Anexa 1. Sucursalele agenției *N. Bruck & Co* între anii 1920 și 1922[1]

Simplon
Transit
Pacific
America
Transatlantic
Columb
Dacia
Blac Line
Union Ticket Office
Expedo
Clobul
D. Vgdarescu&Co
Embiricos&Co
Adolf Saloman
Sptegler

Anexa 2. Registru emigranți români prin portul Anvers 1921[2]

Total	Total bărbați	Total femei	Adulți +15 ani	Copii −15 ani	Canada	SUA	America de Sud
3 565	1 777	1 788	2 490	1 075	1 304	2 234	27

[1] RA, fond *Waterschoutsambt. Emigratie 0000*, dosar *Dienst Emigratie 0000*, nr. 7, nr. 69, atașamentul raportului din 28 ianuarie 1922 către „Comisarul Guvernului pentru Emigranți din Anvers". În raportul respectiv sunt menționate toate agențiile prezente în București, reprezentând interesele Belgiei, Olandei, Germaniei și Italiei. N. Bruck & Co a câștigat 15 milioane de lei doar din vânzarea a 6 700 de bilete pentru cetățenii ruși cu plecarea din București între noiembrie 1920 și ianuarie 1922.

[2] *Ibidem*, dosar nr. 64, statistici emigranți prin portul Anvers (filele nu sunt numerotate). Nu este înregistrat numărul românilor plecați între 1919 și 1920. Doar în anul 1939 avem înregistrată o singură persoană cu destinația spre Asia.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

An	Total	Total bărbați	Total femei	Adulți +15 ani	Copii −15 ani	Canada	SUA	America de Sud
1922	802	381	421	594	208	481	321	–
1923	501	287	214	409	92	269	230	2
1924	608	408	200	519	89	527	44	37
1925	195	118	77	167	28	156	33	6
1926	1 165	853	312	961	204	729	124	312
1927	1 634	1 356	278	1 500	134	1 460	78	96
1928	1 433	1 097	336	1 317	116	941	360	132
1929	345	206	139	286	59	231	24	90
1930	414	258	156	361	53	146	46	222
1931	282	140	142	224	58	14	4	264
1932	81	30	51	61	20	–	2	79
1933	67	23	44	49	18	10	–	57
1934	49	22	27	36	13	7	6	36
1935	101	39	62	63	38	11	–	90
1936	120	47	73	76	44	15	1	104
1937	32	17	15	19	13	11	3	18
1938	143	68	75	104	29	33	–	108
1939	33	21	12	31	2	1	2	29
1940	4	1	3	4	–	–	–	4

Anexa 3. Grafice realizate pe baza documentelor din fondul *Waterschoutsambt. Emigratie 0000*[3]

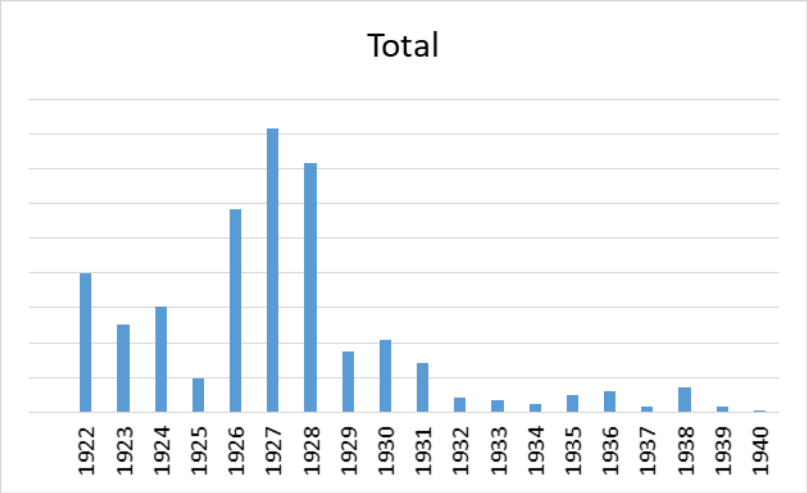

[3] *Ibidem*, dosare nr. 61, 63 și 64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

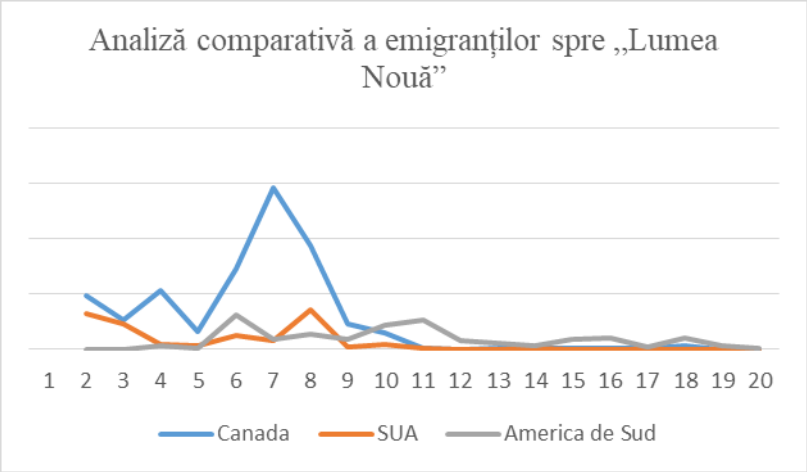

Anexa 4. Certificat medical pentru îmbarcare[4]

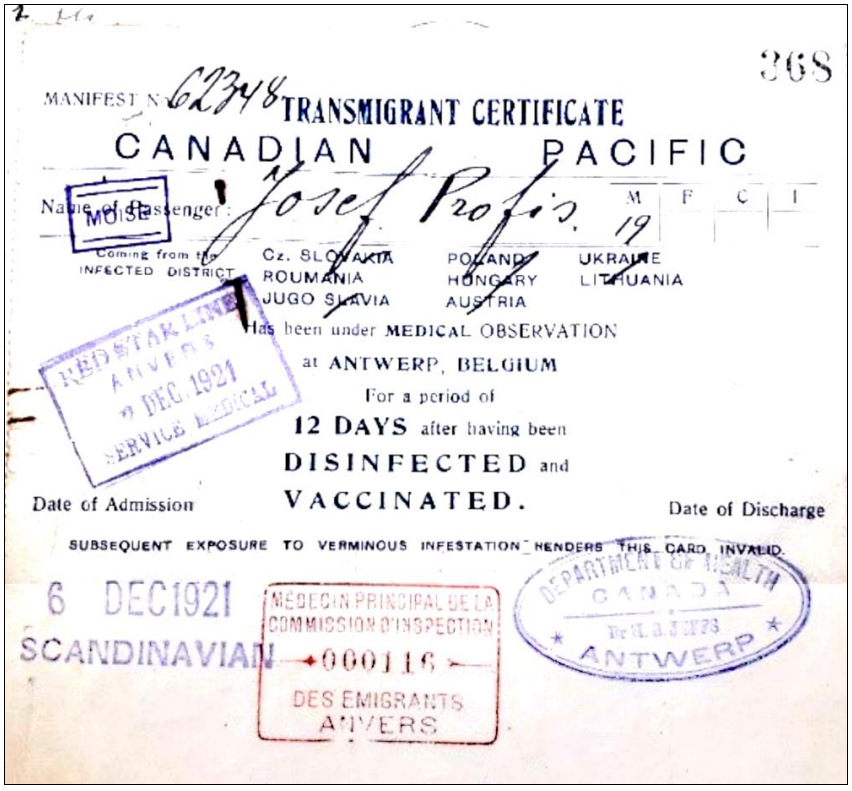

[4] *Ibidem*, raport către „Monsieur le Ministre” din 15 ianuarie 1922, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anexa 5. Emigrantul român Friedman Desideriu a ajuns în portul Anvers în decembrie 1924; ulterior, a devenit rezident în Belgia

34-90/11487

GETUIGSCHRIFT

Wij ondergeteekende P.J.DE COSTER, Regeeringscommissaris bij de Landverhuizing te Antwerpen, bevestigen bij deze, dat ingevolge een bewijs afgeleverd door het Algemeen Consulaat van Roemenië, te Antwerpen den genaamde Friedman, Desideriu, van roemeensche nationaliteit houder van het reispas Nr.366830, ingeschreven op de Registers der Vreemde lingenpolitie te Antwerpen, onder Nr.182910, ~~ingeschreven~~, de hoedanigheid van landverhuizer verloren heeft.

Belanghebbende verblijft in België sedert december 1924, en woont thans Dambruggestraat, 47, te Antwerpen.

Gedaan te Antwerpen den 20 November 1929.

De Regeeringscommissaris

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anexa 6. Pașaportul Helenei Moskovici[5]

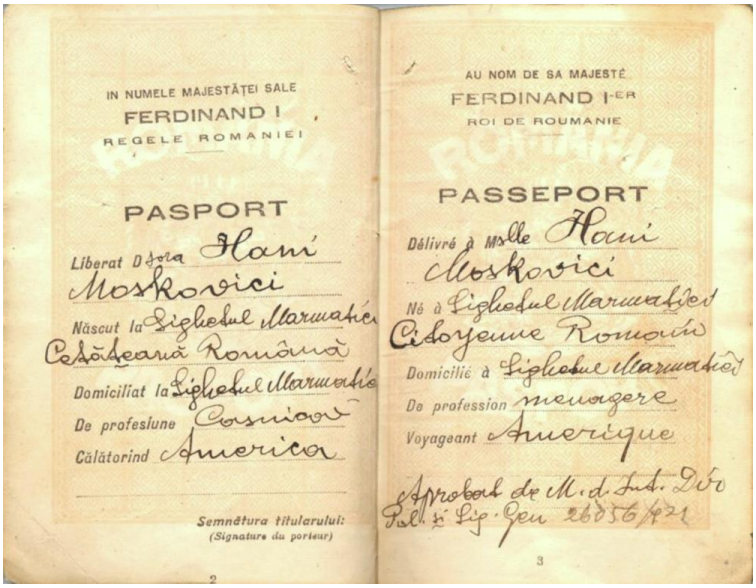
IN NUMELE MAJESTĂȚEI SALE
FERDINAND I
REGELE ROMÂNIEI

PASPORT

Liberat D-șoara Hani
Moskovici
Născut la Sighetul Marmației
Cetățeană Română
Domiciliat la Sighetul Marmației
De profesiune Cosnicoare
Călătorind America

Semnătura titularului:
(Signature du porteur)

2

AU NOM DE SA MAJESTÉ
FERDINAND I-ER
ROI DE ROUMANIE

PASSEPORT

Délivré à Mlle Hani
Moskovici
Né à Sighetul Marmației
Citoyenne Roumaine
Domicilié à Sighetul Marmației
De profession menagere
Voyageant Amerique

Aprobat de M. d. Int. Div
Pol. și Lig. Gen 26856/921

3

Liberat la SIGHETUL-MARMAȚIEI
la 15. Julie 1921
de PREFECTURA JUDEȚULUI MARAMUREȘ
LA PREFECTURE DE MARAMUREȘ
și valabil pentru 6 case luni

S'a aplicat și anulat de noi ..... timbre
în valoare de lei 15.25

ROMANIA
ROMANIA

8

Délivré à SIGHETUL-MARMAȚIEI
le 15. Juille 1921
par PREFECTURA JUDEȚULUI MARAMUREȘ
LA PREFECTURE DE MARAMUREȘ
et valable pour 6 six mois

Acest pasport a fost liberat de noi în virtutea art. 5 litera ... din Regulamentul pentru aplicarea legei asupra pașapoartelor.

Semnătura și sigiliul autorității care a liberat pașaportul

(Signature et sceau de l'autorité qui a délivré le passeport)

PREFECT
M. Condues

ROMÂNIA PREFECTURA JUD. MARAMUREȘ

9

[5] RA, fond *Waterschoutsambt. Emigratie 0000*, dosar *Dienst Emigratie 0000*, nr. 30, pașaportul Helenei Moskovici; aceasta a fost împrumutată de prietena sa, Julia Petrovitz, cu suma de 4 000 de lei [41,50 $] pentru a ajunge în Cleveland. Banii nu au fost înapoiați, Helena Moskovici fiind cercetată la aproximativ un an de la stabilirea sa în SUA (detaliile preluate din raportul eliberat de comisia de imigrare din Ellis Island, New-York Harbor din 3 noiembrie 1922).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

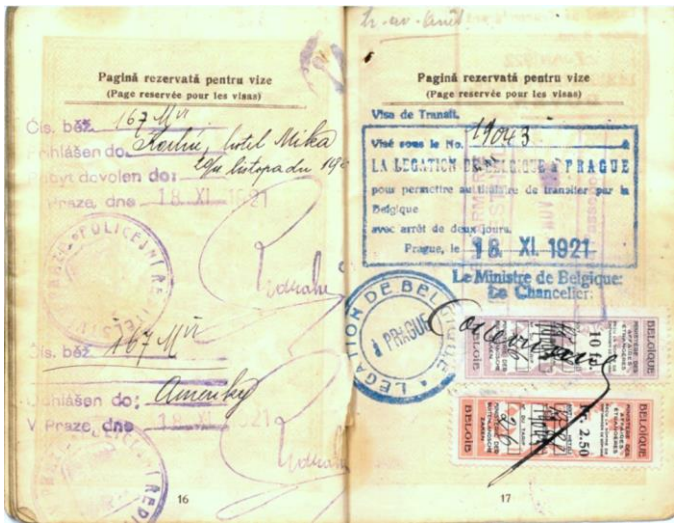

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ADRIAN CIOFLÂNCĂ*

IMAGINILE ATROCITĂȚILOR ȘI MOȘTENIREA DICTATURILOR. FOTOGRAFII DIN TIMPUL HOLOCAUSTULUI ÎN ARHIVE DIN ROMÂNIA

Holocaustul din România și din teritoriile controlate de autoritățile române în timpul celui de-al Doilea Război Mondial este surprins într-un număr considerabil de fotografii. Există câteva sute de imagini ale atrocităților de pe teritoriul Vechiului Regat și câteva zeci, despre care știm în acest moment, surprinse în Basarabia, Bucovina, Transnistria și, mai departe, spre Est.

Faptul că s-au păstrat atât de multe dovezi vizuale ale implicării României în Holocaust este remarcabil, având în vedere că fotografiatul era strict controlat în timpul războiului și că autoritățile regimului Ion Antonescu au făcut eforturi sistematice pentru a împiedica surprinderea pe peliculă a violențelor antisemite și răspândirea fotografiilor de acest fel.

Evreii nu aveau voie să dețină sau să folosească aparate de fotografiat și filmat (interdicțiile au variat în funcție de zonă și perioadă), iar celorlalți fotografi le era interzis să fotografieze spontan în interiorul localităților cu excepția situațiilor în care primeau autorizații speciale[1]. Totuși, ne-au rămas fotografii făcute de evrei – unele cu știința autorităților, ca în timpul pogromului de la București, altele, clandestin, ca în cursul pogromului de la Iași.

Cele mai multe dintre fotografiile păstrate au fost executate de militari germani staționați în România sau care au luptat alături de armata română pe Frontul de Est. Aceștia nu se aflau sub controlul autorităților române și nici nu au respectat restricțiile privind fotografiatul emise de Wehrmacht[2]. Datorită progreselor tehnice și prețurilor

* Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității.

[1] Decizia Ministerului de Interne nr. 27983 din 18.04.1940, în Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS), fond Documentar, dosar D 8917, vol. 18, f. 308–309; Instrucțiuni nr. 204500 din 1.06.1940, emise de Secția a II-a a Marelui Stat Major, AMR, fond Regimentul 6 Vânători, dosar 553, f. 147–148 v.; vezi și ANI, fond Prefectură, dosar 3/1940, f. 200–207; Decret-lege nr. 3850 pentru românizarea caselor de film, sălilor de cinematograf și birourilor de voiaj și turism, în *MOf*, anul CVIII, nr. 274, 20.11.1940, p. 6510; Decret-lege nr. 960 pentru înființarea Administrației comerciale „Oficiul Național Cinematografic", în idem, anul CIX, nr. 82, 5.04.1941, p. 1842–1845.

[2] Era strict reglementată fotografierea obiectivelor strategice (poduri, porturi și alte zone de trecere), a elementelor de tehnică militară sau a pozițiilor care, odată devoalate, ar fi afectat operațiunile militare ofensive ori defensive. În plus, era interzisă imortalizarea pe peliculă a situațiilor care ar fi adus prejudicii imaginii armatei naziste. Astfel, era interzisă fotografierea sau filmarea execuțiilor făcute de germani; de asemenea, nu era permisă surprinderea pe peliculă a militarilor germani răniți sau morți; în fine, nu erau permise imaginile de orice fel care afectau autoritatea Reich-ului. Vezi Frances Guerin, *Through Amateur Eyes. Film and Photography in Nazi Germany*, London, University of Minnesota Press, 2012, p. 51, 298–299.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LVIII, 2021, p. 375–389

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

accesibile, camerele de fotografiat (de 35 de mm, marca Agfa, Leica, Kodak, Exakta, Zeiss-Ikon etc.[3]) au ajuns un bun comun în rândul militarilor germani, iar supravegherea strictă a utilizării lor era imposibilă. În plus, au fost formate echipe speciale însărcinate cu fotografierea și filmarea operațiunilor militare și a evenimentelor de pe front. Astfel, ne-au rămas cel puțin două milioane de fotografii făcute de germani în timpul celui de-al Doilea Război Mondial[4].

Cel care a adunat cea mai importantă colecție de documente și fotografii privind atrocitățile Holocaustului, Matatias Carp, secretar al Federației Uniunilor de Comunități Evreiești, a obținut mai multe materiale de la germani. Soția sa, Ella Carp, a povestit pentru Yad Vashem:

> Materialul era procurat în legătură cu nemții. Acte precum și fotografii erau chiar plătite. De altfel, și explicațiile necesare tot de la ei le căpătase. Pentru siguranța și confirmarea lor, Carp se deplasa la locurile indicate, spre a se convinge de autenticitatea celor relatate.

Alte surse pentru documente de orice fel erau prietenii creștini ai lui Carp, Comunitatea Evreiască, unde veneau multe documente, și Ministerul de Interne, unde reușeau să intre clandestin cu ajutorul unui prieten[5].

După model german, aliații români au format, la rându-le, echipe de propagandă, care au cules imagini de pe front, inclusiv din zonele în care au avut loc atrocități antisemite. Alte fotografii au fost făcute de autorități cu scop (contra)informativ sau ca parte a unor investigații judiciare și nu au fost destinate publicității, rămânând ascunse în dosare de arhivă până recent. Câteva fotografii au fost extrase clandestin din România sau din zonele controlate de români și publicate peste hotare sau stocate în arhive occidentale.

În mod surprinzător, nici regimul comunist, care se opunea ideologic regimurilor fasciste din timpul războiului, nu a facilitat circulația fotografiilor care arătau crimele făcute de predecesori. În afara unei scurte perioade de tranziție, între 1944 și 1948, când au fost publicate masiv, în presă, broșuri și cărți, imagini cu violențe antisemite, fotografiile privind istoria recentă au fost închise în arhive secrete până în 1989. Atunci când au fost făcute excepții și imagini legate de Holocaust au fost publicate, sub strictul control al cenzurii, semnificația lor a fost răstălmăcită prin textele de prezentare. Exercitarea poliției politice a făcut ca, în multe cazuri, fotografiile să fie extrase de autorități din dosarele și arhivele originale, fapt ce a avut ca efect decontextualizarea documentelor vizuale, desprinderea lor de cadrele arhivistice și istorice care le precizau sau aprofundau semnificația.

În perioada 1940-1989, în România, fotografiile reprezentând atrocități antisemite au fost manipulate de autorități ca artefacte potențial periculoase, iar de către particulari, ca obiecte clandestine. Cercetătorii au putut studia neîngrădit astfel de imagini doar în

---

[3] Aceste mărci erau răspândite și în România, în 1941 (vezi ACNSAS, fond Documentar, dosar D 8917, vol. 34, *passim*.

[4] Paul Garson, *New Images of Nazi Germany. A Photographic Collection*, London, McFarland & Company, Inc. Publishers, 2012, p. 3–8.

[5] Ella Carp, *Suferințele evreilor și viața soțului meu, Matatias Carp*, în „Observator cultural", nr. 694, 11.10.2013 (http://www.observatorcultural.ro/Citeste-articolul*articleID_29279-articles_details.html, consultat la 24.11.2013). Mărturia a fost depusă pe 28.12.1960 în cadrul programului de istorie orală al Yad Vashem și a fost identificată în arhiva instituției de Alexandra Laignel-Lavastine, care a mijlocit publicarea în „Observator cultural". După moartea lui Matatias Carp, soția sa a vândut arhiva Asociației Beit Basarabia, iar din anii '90, „arhiva Carp", incluzând fotografiile transportate clandestin în Israel, a fost preluată de Yad Vashem. (Mulțumiri cercetătoarei Miriam Caloianu pentru lămurirea parcursului documentelor.)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

afara țării, în lumea liberă, în arhive din Statele Unite ale Americii, Republica Federală Germană, Franța, Israel și alte locuri, în care fotografiile au ajuns prin diferite modalități.

Moștenirea dictaturilor

La peste 30 de ani de la democratizarea României și deschiderea (încă nesatisfăcătoare) a arhivelor, realizarea unei hărți a distribuirii fotografiilor atrocităților în diferitele colecții din țară este încă dificilă. Motivele principale țin de moștenirea grea lăsată în zona arhivelor de succesiunea de dictaturi care au ocupat jumătate din istoria României în secolul al XX-lea.

Cantități imense de arhivă au fost distruse sau dislocate și nimeni nu știe cu precizie cât și cum. O parte din arhive s-au pierdut odată cu înfrângerile militare de pe Frontul de Est, în timpul retragerilor și evacuărilor precipitate. Documente din această categorie se află astăzi în arhive de pe teritoriul Republicii Moldova, Ucrainei și Federației Ruse. Alte părți de arhivă au fost distruse deliberat de oameni din armată, poliție și servicii de informații care făceau parte din regimul Antonescu, jucând un rol major în politica antievreiască, și care au rămas în poziții decizionale după 23 august 1944, luni de zile sau ani. Ne-au rămas numeroase mărturii în acest sens, dar dimensiunea fenomenului nu a fost investigată până acum pentru a avea o evaluare clară. Au fost vizate pentru distrugere documente din arhivele Marelui Stat Major (MStM), cu precădere din fondurile Secției a II-a a MStM și ale Birourilor Statistice Militare (unități informative și contrainformative ale armatei); din arhivele Serviciului Special de Informații (SSI), Direcției Generale a Poliției (DGP) și Inspectoratelor Regionale de Poliție; în fine, documente din arhivele altor instituții care arătau politica de epurare etnică, persecuțiile împotriva evreilor și comuniștilor și măsurile de apropiere de Germania nazistă[6].

Și arhivele comunităților evreiești au avut de suferit. În timpul rebeliunii și al pogromului de la București (ianuarie 1941), o parte din arhiva lui Wilhelm Filderman, liderului Federației Uniunilor de Comunități Evreiești (FUCE) și al Uniunii Comunităților din Vechiul Regat, care a fost ridicată de autoritățile legionare, s-a pierdut. În 1945, noile autorități (pro)comuniste au ridicat arhivele organizațiilor evreiești pentru verificări judiciare. Documentele au fost returnate Federației peste câțiva ani, dar Filderman fugise între timp din țară, așa că nu a putut verifica dacă lipsea ceva[7]. Cum fosta arhivă a FUCE este astăzi la Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România „Wilhelm Filderman" (CSIER-WF), din cadrul Federației Comunităților Evreiești din România, putem constata că lipsesc multe dintre documentele care ar fi trebuit să fie acolo, ceea ce înseamnă că autoritățile comuniste au făcut o selecție și au păstrat documentele considerate sensibile, așa cum au procedat și în cazul altor arhive.

După 23 august 1944, odată cu declanșarea măsurilor polițienești și judiciare împotriva decidenților regimului Antonescu și a criminalilor de război, numeroase arhive instituționale au fost răscolite și descompletate de piese originale de către autorități în căutare de elemente incriminante.

Au fost mai multe campanii de filtrare a arhivelor. La AMNR, de exemplu, am găsit urme din anii '50 și altele care duc până în anii '60. În dosare din timpul războiului

[6] ASRI, dosar FP 25374, vol. 22, f. 224; vol. 23, f. 47; vol. 24, f. 63; ACNSAS, fond Penal, dosar P 246, vol. 11, f. 266–281; idem, fond Informativ, dosar I 1100204, vol. 1, f. 97.

[7] Wilhelm Filderman, *Memorii & jurnale*, vol. 2 (1940-1952), volum editat de Jean Ancel, actualizări și adnotări de Leon Volovici și Miriam Caloianu, trad. Nicolae Drăgușin, București, Editura Hasefer, INSHR-EW, 2017, p. 128.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se găsesc inserate, în locurile din care au fost scoase documente, benzi de hârtie pe care scrie: „Filele ... au fost scoase de organele de Securitate în perioada 1958–1962". Uneori, se precizează că filele au fost „scoase și distruse"[8].

Știm de la responsabili din anii '40 că haosul domnea și în zona arhivelor, că nu existau, decât la nivel incipient, forme de evidență a dosarelor și a mișcării între instituții[9]. Din acest motiv, documentele erau ușor de sustras sau distrus, iar celor extrase instituțional li s-a pierdut urma. Ceea ce nu înseamnă că toate au dispărut. Iată câteva exemple, legate de fotografii. După 23 august 1944, Gheorghe Cristescu, șeful Biroului Tehnic al SSI, care avea în subordine fotografii Serviciului, a fost arestat și anchetat. În timpul anchetei, acasă la Cristescu, care era fratele directorului SSI, Eugen Cristescu, au fost găsite în jur de 20 de fotografii din timpul pogromurilor de la București și Iași. Cristescu a susținut că aduna imagini cu atrocități pentru a scrie un tratat criminologic și că fotografiile din orașul moldav le avea de la un căpitan de pompieri din Iași[10].

Fotografiile găsite la Gheorghe Cristescu au fost ridicate de un asistent al acuzatorului public Dumitru Săracu, avocatul Emanoil Safir, anchetator la Tribunalul Poporului în mai multe spețe, printre care pogromul de la Iași și masacrul de la Râbnița[11]. Interesant este că, în urma unor verificări ulterioare, și acasă la Safir au fost găsite fotografii și documente privind atrocități antisemite. Astfel, la o percheziție din 2 iulie 1947, făcută de Corpul Detectivilor din DGP, a fost descoperit un dosar cu documente originale privind pogromul de la Iași, pe care Safir îl ridicase din arhiva Siguranței în timpul manifestațiilor din 24 februarie 1945 împotriva guvernului generalului Nicolae Rădescu[12]. A predat dosarul Tribunalului Poporului, instituția pentru care lucra, iar după desființarea Tribunalului, în 1946, a luat dosarul acasă, declarându-se, nu fără temei, „pătruns de grija și frica ca aceste documente de neînlocuit să dispară de la Curtea Marțială", unde lucrau ofițeri implicați în crime în masă și interesați de mușamalizarea anchetei[13]. Dosarul a fost reintegrat în documentație procesului pogromului și se află astăzi în Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS)[14]. La domiciliul lui Safir a mai fost făcută o percheziție, în 13 august 1952, de către

[8] Arhivele Militare Naționale Române (AMNR), fond Regimentul 6 Vânători, dosar 602, f. 1; idem, fond Marele Stat Major – Secția a II-a, dosar 941, f. 11, 27, 46, 51, 88, 123, 127, 130, 164, 308, 328, 332, 338, 350, 361, 440, 448, 462, 468, 513, 515, 529, 579, 588; idem, fond Corpul IV Armată, dosar 6270, f. 1 (consultat în Arhiva United States Holocaust Memorial Museum (USHMM), RG. 25.003M, Reel 23).

[9] Declarația lui Grigore Petrovici în anchetă, 10.07.1953, în ACNSAS, fond Penal, dosar P 246, vol. 11, f. 266-281.

[10] Declarația lui Gheorghe Cristescu la Tribunalul Poporului, 18.02.1946, în *ibidem*, dosar P 639, vol. 1, f. 256 f.-v.; declarația lui Gheorghe Cristescu, depusă sub forma unei Contestații juridice către Curtea Superioară Criminală din București, 14.10.1953, *ibidem*, dosar P 137932, vol. 1, f. 129–132. Căpitanul de Pompieri se numea Constantin Dodiță; acesta era, în 1941, comandantul Companiei de Pompieri Iași. Pe numele lui Constantin Dodiță a fost deschis un dosar de urmărire informativă în perioada comunistă, dar în dosar nu sunt informații care să confirme povestea lui Cristescu (vezi idem, fond Informativ, dosar I 893228).

[11] Pentru profilul biografic al lui Emanoil Safir, vezi Adrian Cioflâncă, *Antisemitismul și Holocaustul din perspectivă comunistă. Un caz de distorsiune ideologică*, partea I, în Adrian Cioflâncă (ed.), *Discurs și violență antisemită în România modernă*, număr tematic din „Revista de Istorie a Evreilor din România", București, Editura Hasefer, nr. 4–5 (20–21)/2019–2020, 2020, p. 327–353. Studiul despre Safir va continua în numărul următor al RIER.

[12] Proces-verbal de percheziție domiciliară, 2.07.1947, în Arhivele Naționale ale României (ANR), fond 95, dosar 3980, f. 7 f.–v.

[13] Declarația lui Emanoil Safir, 2.07.1947, în *ibidem*, f. 55.

[14] ACNSAS, fond Penal, dosar P 636, vol. 64. Pe cele două coperți ale dosarului stă scris: „Documente originale privind ancheta de la Iași" și „Ancheta incidentelor de la Iași din 28 iunie 1941". Pe fiecare filă se găsește semnătura lui Safir.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Miliție, iar atunci au fost găsite 408 fotografii cu crime și criminali de război[15]. Safir a declarat că le avea, cu permisiune, de la Tribunalul Poporului și le ținea pentru a scrie lucrări de istorie despre procesul lotului Ion Antonescu, masacrul de la Râbnița, Tribunalul Poporului etc.[16] Safir a mai afirmat că el a fost acela care a inițiat, la Tribunalul Poporului, „mijlocul completării probelor juridice cu fotografii", adunând o cantitate apreciabilă. Acuzatorul Săracu, care susținea acest tip de probă, a introdus în dosarul pogromului de la Iași două albume aflate astăzi în Arhiva CNSAS. Aflăm, cu această ocazie, că albumele au fost constituite de Safir. Alții, precum Avram Bunaciu, șeful acuzatorilor publici în prima fază de funcționare a Tribunalului Poporului și viitor ministru al Justiției, considera fotografiile „superflue"[17].

Safir a fost cel care a coordonat fotografierea și filmarea, de către operatorul Ovidiu Gologan, a procesului lotului Antonescu și a execuției celor condamnați la moarte, în mai – iunie 1946[18]. Albumul cu fotografii din timpul procesului, făcut de Safir, se găsește la Muzeul Național de Istorie a României (MNIR)[19], iar peliculele procesului și execuției se află în Arhiva CNSAS și la Arhiva Națională de Film (ANF)[20]. De la Safir ne-a mai rămas un album cu fotografii necunoscute publicului din timpul masacrului de la Odessa, aflat astăzi la MNIR[21].

Fotografii din timpul deportărilor de la Odessa și al altor atrocități au fost recuperate și de acasă de la Belu Zilber (Herbert Zilber), care, așa cum se știe, a fost anchetat în lotul Lucrețiu Pătrășcanu[22].

Preocuparea unor intelectuali evrei de a păstra clandestin fotografii și documente privind Holocaustul își are originea în atmosfera din epocă. Se aflase despre distrugerea de probe și suspiciunea a crescut în momentul în care măsuri de acest fel au primit validare de la cel mai înalt nivel. De exemplu, președintele Consiliului de Miniștri, generalul Nicolae Rădescu, a ordonat în ianuarie 1945, după ce la Iași au fost găsite fotografii cu ocuparea Odessei și trecerea Niprului de către trupele româno-germane, să se ia „măsuri pentru a se distruge toate documentele și materialele de natură a influența în rău bunele relațiuni ce trebuie să existe între noi și aliați"[23].

În mediile evreiești, s-a răspândit ideea – mai ales după desființarea Tribunalului Poporului – că instituțiile de tranziție, populate de personaje implicate în persecutarea evreilor, nu au determinarea necesară pentru a aduce în fața justiției pe marii vinovați pentru toate episoadele de violență antisemită. Cele mai multe controverse le stârnea amânarea procesului pogromului de la Iași[24]. „Pe drept cuvânt, evreii sunt iarăși enervați", observa publicistul Emil Dorian într-o notă din jurnalul propriu, din 19 februarie 1947. „În genere, spiritul de conciliere, dispoziția de uitare, dorința de a șterge urmele asasinatelor și

[15] Referat al Securității din 23.08.1952, în *ibidem*, dosar P 58648, f. 1–2.

[16] Declarațiile lui Emanoil Safir la Securitate, 23.08.1952, în *ibidem*, f. 3–4 v.; vezi și declarația Antoanetei Safir, 23.08.1952, în *ibidem*, f. 5.

[17] Declarația lui Emanoil Safir, 23.08.1952, în *ibidem*, f. 6–16.

[18] Scrisoarea lui Emanoil Safir către Secretariatul CC al PCR, 15.10.1976, în ANR, fond 95, dosar 3980, f. 3–4.

[19] Fototeca Muzeului Național de Istorie a României, Album nr. 86015.

[20] ACNSAS, fond Filme, rolele 4–10 și 18–19.

[21] Fototeca Muzeului Național de Istorie a României, Album nr. 47876–47890.

[22] ANCSAS, fond Penal, dosar P 218, vol. 37, f. 16–17.

[23] Ordin circular nr. 24283 din 26.01.1945 al Ministerului de Interne în numele Președintelui Consiliului de Miniștri, în ANI, fond Prefectură, dosar 103/1945, f. 103.

[24] Lya Benjamin, *Procesul masacrului de la Iași. Note pe marginea unor interpelări în Cameră, 1947*, în George Voicu (ed.), *Pogromul de la Iași (28–30 iunie 1941). Prologul Holocaustului din România*, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 135–159.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ale hoților domină acum toată societatea românească, de sus până jos", scria Dorian, adăugând că măcelul fizic a fost urmat de cel moral, postbelic[25].

La acel moment, responsabili de anchetarea pogromului de la Iași erau ofițeri implicați în masacrarea și persecutarea evreilor în timpul războiului, precum generalul Mihail Racoviță, fostul comandant al Corpului de Cavalerie[26], ministru de Război în primul guvern C. Sănătescu, devenit apoi „procuror instructor militar special" în speța pogromului, sau generalul Mihail Lascăr[27], ministru de Război în momentul tergiversării anchetei.

Stenograma unei ședințe a Biroului Politic al PCR cu foștii acuzatori publici ai Tribunalului Poporului, din 27 februarie 1947, confirmă temerile apărute în epocă. Discuțiile au scos la iveală mai multe cauze pentru care justiția nu a dat randamentul scontat, printre care intervențiile sovieticilor, membrilor Guvernului și ale liderilor PCR în favoarea unora dintre acuzați, „subminarea" activității justiției de „complici" ai acuzaților din justiție și lumea politică, distrugerea documentelor etc.[28]

Pentru deținătorii de probe documentare, spaima din timpul războiului a fost înlocuită de nesiguranța postbelică. Matatias Carp, care se descria ca „registrator și arhivar al tragediei neamului meu" și lucra la elaborarea unei „Cărți negre", ce emula proiectul sovietic cu același titlu, a făcut copii de siguranță ale documentelor și fotografiilor, după cum aflăm dintr-o scrisoare inedită, din noiembrie 1944: „Nu s-a ars și nu s-a distrus nimic. În opt exemplare și în aproape tot atâtea albume de fotografii și dosare de documente, «lădița cu necazuri» a neamului meu, ascunsă și păzită în opt locuri, se întoarce azi la frații mei"[29]. *Cartea neagră* a lui Carp a fost programată să apară în patru volume, apoi în nouă, dar au fost publicate până la urmă doar trei: primul se ocupa de guvernarea și rebeliunea legionară, al doilea de pogromul de la Iași, iar al treilea de crimele din Basarabia, Bucovina și Transnistria. Toate volumele au inclus și documente fotografice[30]. Volumele lui Carp aveau să intre la fondurile secrete ale bibliotecilor, rămânând ascunse publicului și majorității cercetătorilor până la căderea regimului comunist. Fostul secretar al FUCE a avut probleme tot mai mari cu autorită-

[25] Emil Dorian, *Cărțile au rămas neterminate: jurnal 1945–1948*, București, Editura Compania, 2006, p. 236.

[26] ACNSAS, fond Penal, dosar P 10617, șapte volume. Vezi Decizia penală nr. 2205, 21.05.1952, în vol. 1, f. 276–277 v. Generalul Racoviță a dat ordine directe de exterminare a populației evreiești în timpul campaniei din Est; vezi Declarația lui Teodor Sfetescu, 12.05.1950, în *ibidem*, vol. 3, f. 178–180; Declarație Tudor Gh. Luchian, *ibidem*, dosar P 1449, vol. 1, f. 295 v. etc. A murit în închisoare, la Sighet, în 1954.

[27] Referat cu privire la generalul în rezervă Lascăr Mihail, 15.12.1950, în *ibidem*, dosar P 209, vol. 4, f. 215–218. Concluzia referatului în care erau citate declarațiile unor martori era următoarea: „Din cele arătate mai sus, rezultă în mod clar că generalul Lascăr Mihail, fost comandant al Diviziei 1 Mixtă Munte, a avut cunoștință și cu aprobarea sa s-au comis crimele de Ciudei – Bucovina, asupra populației evreiești [...]" (*ibidem*, f. 217). Lascăr nu a pățit însă nimic pentru că a fost util Uniunii Sovietice: după ce a căzut prizonier (noiembrie 1942 – aprilie 1945), a trecut de partea sovieticilor, a servit drept comandant al Diviziei „Horia, Cloșca și Crișan" (aprilie–septembrie 1945), și a sprijinit instalarea regimului comunist din România prin implicarea, printre altele, în anchetarea foștilor camarazi. Vezi scrisoarea generalilor români, prizonieri de război, către Stalin, semnată de Mihail Lascăr și alții, 12.02.1945, în *Prizonieri de război români în Uniunea Sovietică. Documente 1941–1956*, București, Monitorul Oficial, 2013, p. 514–515; vezi și p. 137–138.

[28] Stenograma ședinței cu foști acuzatori politici privind criminalii de război, 27.03.1947, ANR, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar 13/1947, f. 1–13.

[29] ACNSAS, fond Documentar, dosar D 13607, vol. 2, f. 335 (o copie se află pe microfilm la USHMM, RG 25.004, rola 5, cota veche a dosarului: ASRI, FD 10478, vol. 2).

[30] Matatias Carp, *Cartea neagră. Fapte şi documente. Suferinţele evreilor din România în timpul dictaturii fasciste 1940–1944*, vol. 1, *Legionarii şi rebeliunea*, vol. 2, *Pogromul de la Iaşi*, vol. 3, *Transnistria*, București, Atelierele Grafice Socec & Co, 1946, 1948, respectiv 1947.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țile comuniste și, până la urmă, în 1952, a reușit să emigreze în Israel, cu tot cu documentele și fotografiile adunate[31].

O altă problemă care a afectat utilizarea documentelor și fotografiilor a fost lectura ideologică. Tendința discursului oficial comunist, apărută chiar din a doua parte a anilor '40 și pregnantă din anii '50, era de a trata persecutarea evreilor ca parte din suferința generală a populației României și a „clasei muncitoare" în timpul regimurilor fasciste. S-a produs o „naționalizare" și de-etnicizare a Holocaustului – vizibilă în cărțile de istorie, în discursurile oficialilor, în inscripțiile de pe monumente și în dramatizările istorice – care a făcut ca memoria atrocităților să fie ideologizată și topită într-un discurs anonimizant și de victimizare generalizată care s-a îndepărtat considerabil de referentul istoric. În plus, narațiunea care trata persecutarea și uciderea în masă a evreilor ca proiect de sine stătător al Germaniei naziste și al României antonesciene era minimalizată și concurată de discursul care punea în centrul atenției persecutarea comuniștilor sau, în general, suferința întregii populații a României în timpul regimurilor fasciste[32].

Toate acestea pot fi observate, de exemplu, într-o broșură întitulată *Iată ce au făcut criminalii de războiu*, din 1945, în care au fost publicate fotografii cu scene din pogromul de la București, pogromul de la Iași, masacrul de la Odessa și alte atrocități comise pe Frontul de Est. Broșura cu 40 de imagini, editată de Apărarea Patriotică, o organizație de masă comunistă, implicată în arestarea celor suspectați de crime de război, a secondat fotografiile cu explicații care le distorsionează semnificația: „15 000 de oameni au fost asasinați de bandele lui Hitler și Antonescu în iunie 1941 la Iași" sau „La Odessa, au fost uciși 25 000 oameni, de uneltele lui Antonescu și Hitler". Etnia evreiască a victimelor rezultă dintr-o singură legendă și din facsimilul unui document. În rest, se vorbește despre „cadavre", „oameni", „tineri, bătrâni, femei", „oameni pașnici sovietici" etc.[33] În plus, broșura conține numeroase erori de identificare a locurilor în care au fost făcute fotografiile, crimele din Vechiul Regat, Basarabia, Odessa, Transnistria și alte părți de pe Frontul de Est fiind încurcate între ele. Erorile veneau atât din lectura ideologică, cât și din faptul că fotografiile au fost scoase din contextul lor arhivistic și istoric.

Manipularea neglijentă și suspicioasă a fotografiilor istorice de-a lungul timpului, instrumentarea lor ideologică și judiciară, furturile, distrugerile și relocările au lăsat toate urme până în ziua de azi. În instituțiile deținătoare de arhivă, în cele mai multe cazuri, nu au fost puse la punct inventare profesionale ale fondurilor foto și nici nu s-au format specialiști în fotografie istorică.

Distribuția fotografiilor în arhive

În continuare, voi trece în revistă distribuția, în zilele noastre, a fotografiilor din timpul Holocaustului în arhive din România, instrumentele de lucru disponibile și regimul de acces și multiplicare a copiilor digitale. Încep cu principalul depozitar al fotografiilor privind istoria Holocaustului din România, CNSAS. Instituția, care a început să funcționeze din anul 2000, a primit în gestiune câteva zeci de mii de fotografii istorice, iar între acestea se găsesc și majoritatea imaginilor din timpul Holocaustului cunoscute în întreaga lume, precum și unele inedite.

[31] Vezi corespondența inedită de la Yad Vashem, fond P6 (fondul Wilhelm Filderman), dosar 107.

[32] Adrian Cioflâncă, *„Gramatica disculpării" în istoriografia comunistă. Distorsionarea istoriei Holocaustului în timpul regimului Ceaușescu*, în *AIIX*, tomul XLII, 2005, p. 627–644.

[33] *Iată ce au făcut criminalii de războiu*, București, Apărarea Patriotică, 1945.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Documentele originale extrase din arhive ca urmare a unor acțiuni judiciare sau de poliție politică în timpul regimului comunist au fost integrate în dosare gestionate de Securitate, fie acestea dosare de anchetă penală, de urmărire informativă, de recrutare pentru includere în rețeaua informativă sau documentare, organizate tematic. Aceste dosare au fost trecute, după 1989, în arhiva Serviciului Român de Informații, a Serviciului de Informații Externe, a Ministerului Justiției și Ministerului Public, iar după 2000 au fost preluate, cu excepții, de CNSAS[34] (documente emise de regimul Antonescu au ajuns și la Arhivele Naționale ale României). Nu au fost preluate și instrumentele de evidență construite între timp de Securitate și deținătorii postdecembriști, astfel că la CNSAS munca de alcătuire a unor indexuri de evidență și baze de date a fost luată de la zero. Deși, până în prezent, CNSAS a progresat în alcătuirea evidențelor, acestea nu ajută la lămurirea situației documentelor emise înainte de 23 august 1944; acestea pot fi descoperite doar prin cercetare sistematică, dosar cu dosar. Serviciile de informații și celelalte instituții deținătoare de arhivă nu au predat către CNSAS fonduri foto separate.

Așadar, în Arhiva CNSAS, pe lângă documentele produse de poliția politică, găsim și documente emise de organizații politice și nonguvernamentale, instituții civile, militare, polițienești și servicii secrete în perioada interbelică și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, precum și documentația proceselor cu subiect politic organizate de instanțe civile și militare în perioada 1944–1989, inclusiv procesele celor acuzați de crime de război și crime împotriva umanității. Fotografiile sunt, de regulă, inserate în dosare. Există și dosare care constau doar în albume foto. O parte dintre documentele fotografice au fost confiscate de Securitate de la persoane urmărite informativ sau anchetate penal.

O bună parte dintre fotografiile privind Holocaustul se găsesc în dosarele penale. De exemplu, peste o sută de fotografii din timpul pogromului de la Iași și al anchetelor ulterioare privind această speță au fost inserate, ca material probator, în dosarul procesului principal al pogromului, care a avut loc în iunie 1948. Unul din volume cuprinde un album cu copertă albastră, care poartă antetul Tribunalului Poporului și titlul „Dosar conținând dovezi autentice asupra masacrului săvârșit în orașul Iași asupra populației civile în zilele 27–28–29–30 iunie 1941 de către bandele fasciste-hitleriste-legionare”[35]. Fotografiile au fost lipite pe hârtie, iar sub ele sunt scrise la mașină texte explicative, de fapt, diatribe la adresa fascismului, presărate cu erori factuale și de identificare. Într-un alt album, construit în manieră similară, pe copertă este scris de mână: „Documente fotografice”[36]. Mai găsim cinci file cu fotografii lipite pe hârtie A4, inserate printre documente într-un al treilea volum, de data aceasta fără legende[37]. În documentația procesului din 1948, se mai află portrete ale făptașilor în dosare de penitenciar.

Grație cercetărilor în cazul Emanoil Safir, știm astăzi că acesta a constituit albumele foto ca parte a probatoriului din dosarul anchetei pogromului de la Iași, pregătit pentru procesul organizat în iunie 1948. Formulările legendelor la fotografii seamănă cu cele din broșura *Iată ce au făcut criminalii de războiu*, editată de Apărarea Patriotică, și cum Safir a activat în Apărarea Patriotică înainte de Tribunalul Poporului, putem emite ipoteza că acesta s-a aflat și la originea broșurii.

[34] Situația preluărilor de arhivă în Raportul de activitate anual al CNSAS, 2019, p. 83–85 (http://www.cnsas.ro/documente/rapoarte/Raport%20CNSAS%202019.pdf).

[35] *Ibidem*, vol. 66, coperta la f. 3. Pe copertă se precizează că albumul conține 50 de file cu 80 de fotografii.

[36] *Ibidem,* vol. 65.

[37] *Ibidem,* vol. 118, f. 336–340.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În Arhiva CNSAS, fotografii privind Mișcarea Legionară se află ori în dosare penale, ori în dosare de urmărire informativă, de rețea sau documentare. De pildă, urmările masacrului de la Jilava, din ianuarie 1941, se văd în dosarul de urmărire informativă deschis pe numele lui Horia Sima[38], iar multe alte secvențe din timpul rebeliunii și pogromului de la București au fost îndosariate în documentația proceselor organizate atât de regimul Antonescu, cât și de regimul comunist împotriva legionarilor participanți[39]. CNSAS gestionează mii de imagini cu scene din istoria Mișcării Legionare și portrete ale unor militanți legionari[40]. De asemenea, CNSAS are sute de fotografii cu acțiuni și militanți ai mișcărilor politice coagulate în jurul lui A. C. Cuza – organizațiile studențești creștin-ortodoxe, Liga Apărării Național Creștine, Partidul Național Creștin (format împreună cu Octavian Goga) etc.[41]

La CNSAS, pot fi găsite și portrete ale agresorilor implicați în atrocități, în dosare de personal scoase din arhivele originale, în dosare de penitenciar sau în albume de familie confiscate. Fotografii originale privind masacrarea evreilor din Sărmaș (1944) și pogromul de la București (1941), multe dintre ele cunoscute din alte surse, au fost desecretizate abia în 2019, de Serviciul Român de Informații[42], respectiv 2021, de Serviciul de Informații Externe[43] – când au fost transferate la CNSAS.

La Arhivele Naționale ale României (ANR), care dețin o fototecă impresionantă, inventarele fondurilor de fotografii sunt accesibile la sala de lectură, dar au fost întocmite olograf și sunt greu de parcurs, cu atât mai mult cu cât fotografiile nu sunt grupate tematic sau cronologic. Formulările din inventare sunt uneori imprecise sau insuficiente pentru a înțelege conținutul fotografiilor. ANR are în desfășurare un proiect complex de inventariere și digitalizare a fotografiilor pe care le deține, dar apariția rezultatelor va mai dura.

Instituția gestionează numeroase fotografii din timpul Holocaustului din România și din teritoriile intrate sub controlul autorităților române între 1941 și 1944, câteva dintre ele unicat. De exemplu, Arhivele dețin un album cu fotografii făcute după masacrul de la Jilava, din ianuarie 1941[44]. Alte fotografii de la Jilava, precum și imagini din timpul pogromului de la Iași, al masacrului de la Odessa (octombrie 1941) și al altor atrocități comise în Basarabia și Transnistria, disponibile în general în copie de slabă calitate, se află într-un fond preluat de ANR de la Institutul de Studii Istorice și Social-Politice, patronat de regimul comunist. Acesta include însă și piese inedite. Același fond include

[38] Idem, fond Informativ, dosar I 210106, vol. 5.

[39] Idem, fond Penal, dosar P 10618, în special vol. 50, 52.

[40] Vezi, de exemplu, idem, fond Documentar, dosar D 15181, vol. 1, 2, 3; fond Informativ, dosar I 211825, vol. 46, 53, 304, 420; fond Documentar, dosar D 10419, vol. 1; D 16693, vol. 6; D 20734 etc.

[41] Vezi, de exemplu, albumele cu sute de poze, confiscate de la familia Goga, revendicate recent, dar rămase în copie electronică la CNSAS: idem, fond Documentar, dosar D 15188, vol. 1–5; fond Informativ, dosar I 259538, vol. 2, 3.

[42] Idem, fond Penal, dosar P 137547, 45 de volume – dosar care cuprinde documentația proceselor postbelice care i-au vizat pe cei implicați în masacrele comise în 1940 și 1944 de către autorități maghiare. Fotografiile pomenite arată exhumarea, în februarie 1945, a victimelor masacrului de la Sărmaș, comis în septembrie 1944, vezi P 137547, vol. 4. Detalii aici: Adrian Cioflâncă, *Mărturii fotografice ale masacrării evreilor din Sărmaș*, în Lya Benjamin, Irina Weiner-Spirescu (coord.), *Istorii de sertar. Despre evreii din România*, prefață Adrian Cioflâncă, București, Editura Hasefer, 2021, p. 300–307. Vezi și filmul documentar „Sărmaș '44", realizat pentru Televiziunea Română, în 2019, împreună cu Teodora Drăgoi.

[43] ACNSAS, fond SIE, dosar 14, cuprinzând Albumul de fotografii trimis Conducătorului statului, generalul Ion Antonescu, de Federația Uniunilor de Comunități Evreiești din România pentru a arăta crimele și distrugerile produse în timpul pogromului de la București.

[44] ANR, fond Fototecă, Album FI 7853.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

imagini surprinse în timpul manifestațiilor care cereau pedepsirea criminalilor de război și al proceselor care au făcut parte din campania retributivă postbelică[45]. La o cotă, sunt grupate fotografii cu atrocități din toată Europa, fără a fi descrise (unele pot fi identificate cu ajutorul exemplarelor aflate în alte arhive din lume)[46]. Fotografii cu acțiunile și personajele de prim plan ale formațiunilor legionare, cuziste și național-creștine se găsesc la multe cote[47]. De asemenea, fototeca include numeroase piese fotodocumentare care ilustrează activitatea lui Ion Antonescu[48] și a regilor Carol al II-lea și Mihai I[49], precum și operațiunile militare ale armatelor română și germană pe frontul de Est[50].

În privința Arhivelor Militare Naționale Române (AMNR), lucrurile sunt mai puțin clare. Responsabilii de la Depozitul Central de Arhivă al AMNR, de la Pitești, susțin că nu dețin un fond separat de fotografii, în afara celor răspândite în dosare, puține la număr. În publicații editate de instituții militare, au apărut, de-a lungul timpului, numeroase fotografii privind participarea României la al Doilea Război Mondial, dar sursa lor exactă (fondul, dosarul) nu este citată[51]. Într-un album recent editat de cercetători civili, care respectă normele de citare academică, se face trimitere, totuși, la Fototeca AMNR[52].

Cum, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, armata română a avut unități specializate în producerea de imagini în scopuri operative, de documentare și propagandă, nu este clar ce s-a întâmplat cu tot materialul. De exemplu, un dosar la Arhivele Militare de la Pitești arată că armata a produs, prin Secția de Propagandă a Marelui Cartier General, mii de fotografii, desene și filme pe parcursul anului 1941. Dosarul, necunoscut până acum în istoriografie, descrie în detaliu conținutul imaginilor surprinse zilnic de fotografii, desenatorii și echipele de operatori ale armatei. Pe lângă scenele cu Ion Antonescu, cu ofițeri români și germani, cu diferite operațiuni militare și efecte ale confruntărilor, armata a filmat și fotografiat numeroase situații în care evreii erau persecutați și uciși. Dosarul conține descrieri de acest tip ale conținutului materialelor vizuale: „jidani sub escortă", „teroriști jidani capturați prin pădurile Basarabiei", „strângerea jidanilor din satele basarabene", „jidani teroriști executați la Odessa" etc.[53]

Am întrebat la AMNR ce s-a întâmplat cu aceste imagini, iar răspunsul a fost neclar. Este posibil ca, măcar în parte, filmele să fi ajuns la Arhiva Națională de Film de la Jilava, iar fotografiile, la Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I". Rămâne ca lucrurile să se lămurească în viitor, fie prin punerea la dispoziția cercetătorilor a noi fonduri de documente la AMNR, secretizate în acest moment, fie prin cercetări în alte arhive și fototeci. Dacă AMNR deține imagini legate de istoria Holocaustului și sunt clasificate, acest lucru ar fi inexplicabil.

Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I" are o colecție semnificativă de fotografii privind activitatea lui Ion Antonescu și participarea României la a doua

[45] Idem, fond Fototeca ISISP – Criminali de război.

[46] Idem, fond Fototecă, FI 7789.

[47] *Ibidem*, FI 10934, 10955; FII 1597, 4166, 4172, 4260, 4312, 4316, 4335, 4336, 4337; FIII 694 etc.

[48] *Ibidem*, FI 2362, 9465, 10560, 10561, 10564, 10565, 10934, 10953 etc; FII între 1582 și 1614.

[49] *Ibidem*, FI 5249, 9441, 9453, 10008, 10011, 10012, 10018, 10448, 10952.

[50] Vezi, de exemplu, *ibidem*, Albumele 293, 294. Sau FI 10979, 10565; FII 742, 743, 1594 etc.

[51] Două exemple: Serviciul Istoric al Armatei, *Enciclopedia Armatei Române*, București, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2009; Jipa Rotaru, Carol König, Alesandru Duțu (coord.), *Armata Română în al Doilea Război Mondial*, București, Editura Meridiane, 1995.

[52] Ottmar Trașcă, Valentin Orga, Adrian Boda, József Benkő (ed.), *Armata română pe Frontul de Est în imagini*, Studiu introductiv de Ottmar Trașcă și Adrian Boda, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2021, p. 8, 9, 10, 32.

[53] AMNR, fond Secția Propagandei Militare (nr. 5447), dosar 28, f. 41, 57, 170, 325.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conflagrație mondială. Inventarele nu sunt publice, dar cercetătorii au acces, cu aprobarea comandantului unității, la cutiile de fotografii. În patrimoniul Muzeului, se găsesc și câteva fotografii din timpul pogromului de la Iași, unele dintre ele fiind exemplarele cele mai clare, în comparație cu imagini similare din alte arhive.

La Arhiva Națională de Film, de la Jilava, selecția materialelor video care pot fi vizionate o face instituția, în funcție de tematica anunțată în cererea de acces. Există și câteva instrumente utile publicate în perioada comunistă[54] și unul mai recent, publicat de Bujor T. Rîpeanu[55]. La Jilava, peliculele sunt derulate pe aparatura instituției de un angajat, iar cercetătorul își poate nota timpii imaginilor după care dorește copii. Prețurile pentru realizarea de copii și permisiunea de publicare sunt, în general, prohibitive.

În cercetările făcute la Jilava pentru United States Holocaust Memorial Museum, am identificat numeroase secvențe de interes pentru subiectul discutat și care nu sunt cunoscute publicului, astăzi. Astfel, filmările ilustrează retragerea din Basarabia, din vara anului 1940, manifestații de stradă, reînhumări, comemorări și alte ritualuri politice ale Mișcării Legionare, rebeliunea legionară și pogromul de la București, operațiunile militare de pe Frontul de Est și atrocitățile comise de ambele tabere, activitatea pe front a lui Ion Antonescu și a ofițerilor români și germani, acțiuni de propagandă precum expozițiile anticomuniste și antisemite organizate de regimul Antonescu sau ceremoniile (regizate) de întâmpinare a trupelor române în Basarabia, pogromul de la Iași, masacrul de la Odessa și, după 23 august 1944, mitingurile organizate pentru a cere pedepsirea criminalilor de război, anchetele și procesele care i-au vizat pe cei implicați în atrocități. Multe din filmări au fost incluse în jurnale de știri cu scop propagandistic, iar comentariile au profilul ideologic al regimului politic sub care au fost editate imaginile, profasciste, anticomuniste și antisemite în intervalul 1940–1944 (în limbile română, germană și franceză), procomuniste și antifasciste, după 1945.

O seamă de fotografii privind retragerea din teritoriile revendicate de Uniunea Sovietică în 1940, operațiunile militare și atrocitățile de pe Frontul de Est, care au fost incluse în expoziții și cărți, sunt *still*-uri extrase din filmări de acest tip[56]. Invers, câteva cadre din filmări de după 23 august 1944 au fost luate prin filmarea unor fotografii și albume foto (privind atrocități antisemite din București, Iași, localități din Basarabia, precum Chișinău, Bălți, Hotin și din Transnistria, precum Odessa), unele nelocalizate încă în arhive din România. De exemplu, într-un astfel de jurnal documentar, este filmat un album care conține fotografii cunoscute, dar care nu s-a păstrat în forma din film în vreo arhivă din România – cel puțin din ceea ce știm până acum. Comentariul leagă uneori greșit fotografiile de episoadele violente pe care le evocă, frecventă fiind inversiunea între fotografiile pogromurilor de la București și Iași. Etnia victimelor nu este menționată, în conformitate cu norma comunistă de „universalizare" a victimelor confla-

[54] Vezi volumele din seria *Producția cinematografică din România, 1897–1970*, editate de Institutul de Istoria Artei și Arhiva Națională de Filme, în special B. T. Rîpeanu (ed.), *Filmul de nonficțiune. Filmul documentar și publicitar, 1927–1948*, vol. II-1A, București, ANF, 1975; Dan Mateescu (ed.), *Filmul de nonficțiune. Jurnalul de actualități, 1930–1944*, vol. II-1B, părțile I și II, București, ANF, 1976; Georgeta Davidescu (ed.), *Filmul de nonficțiune. Jurnalul românesc de actualități, 1944–1948*, vol. II-1C, București, ANF, 1977.

[55] Bujor T. Rîpeanu, *Filmat în România. Filmul documentar: 1897–1948*, București, Editura Meronia, 2008.

[56] Vezi, de exemplu, imagini cu retragerea autorităților și civililor din Basarabia, în vara anului 1940, incluse în expoziția „26–28 iunie 1940. Cedarea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a ținutului Herța. Între neputință și iresponsabilitate. O perspectivă românească", organizată, în 2011, la Arhivele Naționale ale României și itinerată apoi la Chișinău, în 2012, sau imagini din expoziția „România în al Doilea Război Mondial. 1941–1945", organizată în 2021 de Muzeul Național de Istorie a României.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

grației mondiale. Alteori, jurnalul video prezintă fotografii cu atrocități din alte părți din Europa care sunt puse, eronat, pe seama regimului Antonescu.

O colecție consistentă de fotografii se găsește la Muzeul Național de Istorie a României. Inventarul nu este public, fiind în curs de realizare, dar poate fi consultat cu aprobarea conducerii. Muzeul deține numeroase fotografii privind participarea României la cel de-al Doilea Război Mondial și persecutarea evreilor, precum și imagini din timpul proceselor criminalilor de război. Printre piesele importante pe care le-am identificat în colecția Muzeului, se numără un album cu fotografii inedite din timpul masacrului de la Odessa, adunate de Emanoil Safir[57]. De asemenea, am găsit un album intitulat *Momente din războiul contra bolșevismului trăite de Regimentul 6 Roșiori Purtat [și] „Detașamentul Colonel Korne", 1941–1942*, realizat de fotograful unității, locotenentul Ioan C. Nicolau. Așa cum arată documente de la CNSAS și AMNR, Regimentul 6 Roșiori, alături de alte unități din Corpul de Cavalerie, a fost implicat în crime în masă la est de Prut. Pe baza albumului de la MNIR și a documentelor găsite în arhive, am realizat, în 2020-2021, împreună cu regizorul Radu Jude, un film documentar de scurtmetraj[58]. MNIR are în patrimoniu și alte albume foto ținute de militari pe Frontul de Est, arătând locuri în care, după cum știm din surse documentare, au fost comise atrocități.

Muzeul Țăranului Român (MȚR) administrează, la rându-i, o fototecă apreciabilă. Printre altele, MȚR a moștenit fondul de fotografii deținut de Muzeul de Istorie a Partidului Comunist, care și-a avut sediul în actuala clădire a MȚR. Din acest fond, a făcut parte și Colecția Iosif Berman, în care se află câteva sute de fotografii făcute de cunoscutul fotoreporter. Am putut cerceta această colecție la sediul MȚR, cu aprobarea conducerii, având acces direct la cutiile cu fotografii. Nu există un inventar public, dar instituția, care are angajați câțiva specialiști în fotografie, a început construirea unui site ce ar urma să găzduiască mare parte din arhiva de imagine[59]. Conceptul este sofisticat, planurile sunt ambițioase, dar deocamdată proiectul se mișcă încet. Din Colecția Iosif Berman sunt scanate și postate doar câteva fotografii. Solicitarea de a primi copii scanate după un număr mai mare de fotografii s-a lovit de refuzul instituției. Până la urmă, am primit aprobare pentru reproducerea a zece fotografii în „Revista de Istorie a Evreilor din România" (RIER)[60], fiind încheiat un acord de colaborare special pentru acest lucru. Dintre instituțiile deținătoare de arhive foto în care am făcut cercetări, MȚR este singura instituție publică în care eliberarea de copii scanate ale fotografiilor este defavorizată în numele unui proiect de valorificare pe care îl are instituția și condiționată de numărul de fotografii solicitate, precizarea destinației lor și încheierea unui contract. Ținând cont că o parte din arhiva MȚR a fost obținută prin forța statului totalitar pentru Muzeul PCR, astfel de condiționări sunt problematice. În plus, proiectele instituționale și personale aflate în desfășurare nu ar trebui să limiteze accesul public.

Surpriza în cercetarea Colecției Iosif Berman a fost că fotoreporterul evreu a documentat și evenimente organizate de forțele antisemite, făcând fotografii unor lideri precum A. C. Cuza, Horia Sima și Ion Antonescu. În colecția de la MȚR, se găsesc și

[57] Adrian Cioflâncă, *Antisemitismul și Holocaustul din perspectivă comunistă*. Pagini din album au fost publicate în acest studiu și, ulterior, în Ottmar Trașcă, Valentin Orga, Adrian Boda, József Benkő (ed.), în *Armata română pe Frontul de Est în imagini*, p. 428–434.

[58] Filmul, aflat în curs de finalizare, a fost finanțat de Centrul Național de Cinematografie (în urma concursului de proiecte cinematografice din 2019, Sesiunea I, vezi http://cnc.gov.ro/wp-content/uploads/2019/10/HCA259_2019.pdf) și va fi lansat în 2022.

[59] Vezi https://arhiva.muzeultaranuluiroman.ro/.

[60] Adrian Cioflâncă (ed.), *Discurs și violență antisemită în România modernă*, număr tematic din „Revista de Istorie a Evreilor din România", București, Editura Hasefer, nr. 4–5 (20–21)/2019–2020, 2020.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

faimoasele fotografii cu evrei tradiționaliști din Maramureș făcute de Berman[61]. Nu am găsit, însă, și fotografii cu atrocități din al Doilea Război Mondial.

Am lăsat la urmă una dintre fototecile cele mai importante în materia discutată, cea aflată la Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România „Wilhelm Filderman", aflată în subordinea Federației Comunităților Evreiești din România – Cultul Mozaic. Centrul, care depozitează arhivele istorice ale instituțiilor naționale și comunitare evreiești, deține o mare parte dintre fotografiile cunoscute din timpul Holocaustului și multe piese unicat. Inventarele fondurilor fototecii sunt publicate parțial pe site-ul instituției[62], iar restul sunt în curs de realizare. Fototeca a fost digitalizată integral, iar fotografiile pot fi consultate la Centru și în format digital. Fotografiile sunt distribuite tematic în șapte fonduri, astfel: Fondul I – Participarea evreilor la războaiele României; Fondul II – Evreii în perioada interbelică; Fondul III – Holocaustul și procesele criminalilor de război; Fondul IV – Școli evreiești; Fondul V – Cimitire evreiești; Fondul VI – Comunități evreiești; Fondul VII – Federația Comunităților Evreiești din România în perioada comunistă; Fondul VIII – Personalități; Fondul IX – Arta evreiască; teatru, grafică; Fondul X – Bunuri și imobile evreiești[63].

Fotografiile cu atrocitățile antisemite sunt concentrate în Fondul III, dar istoria Holocaustului este reflectată în toate celelalte fonduri. Din acest motiv, Fototeca CSIER-WF este cea mai bogată din România pentru ilustrarea istoriei Holocaustului și a istoriei evreilor, în general. Cele mai multe fotografii surprind pogromul de la București și urmările acestuia, sute de piese, unele fiind unicat. Astfel, apar scene cu victimele masacrului de la Jilava, cu violențe din București, cu sedii ale unor organizații evreiești, sinagogi, locuințe și magazine devastate etc. CSIER-WF deține și portretele majorității victimelor și imagini ale proprietăților lor distruse, adunate prin grija Federației Uniunilor de Comunități Evreiești. Până recent, fotografiile proprietăților evreiești distruse se găseau doar la CSIER-WF. Prin desecretizarea albumului de fotografii trimis lui Ion Antonescu de Federația Uniunilor de Comunități Evreiești din România pentru a arăta crimele și distrugerile produse în timpul pogromului de la București[64], o parte din aceste fotografii sunt disponibile acum și la CNSAS, uneori la o calitate a imaginii mai bună.

În Fototeca CSIER-WF, se găsesc și majoritatea fotografiilor cunoscute din timpul pogromului de la Iași. Multe copii martor sunt de o calitate mai slabă decât versiunile aflate în arhive din România sau din Occident. Fondul III conține și câteva fotografii unicat din timpul violențelor de la Iași, din iunie–iulie 1941.

De asemenea, fototeca cuprinde imagini ale atrocităților de pe teritoriul de la est de Prut, care nu se mai găsesc în alte arhive din România – victime ale lagărelor și masacrelor, supraviețuitori ai persecuțiilor, exhumări, gropi comune, monumente funerare, comemorative. Câteva dintre ele au fost copiate din arhive (ex)sovietice.

---

[61] *Ibidem*, p. 4, 11, 13, 336, 546. Anca Tudorancea (Ciuciu), *Nostalgia unei lumi pierdute. Simbolismul reportajelor despre Sighet și București (1929/1930–1939) de Brunea-Fox și ilustrate de Iosif Berman*, în „Holocaust. Studii și cercetări", București, Curtea Veche, vol. III, nr. 1 (4), 2011, p. 197–212. Pentru activitatea lui Berman, vezi și Adriana Dumitran (coord.), *Iosif Berman, maestrul fotoreportajului românesc interbelic*, București, Editura Bibliotecii Naționale a României, 2013; Adina Rențea (coord.), *România interbelică în fotografiile lui Iosif Berman*, București, Muzeul Național Cotroceni, 2013.

[62] Vezi https://csier.ro/index.php/resurse/fototeca2/inventare.

[63] Fotografii din Fototeca CSIER-WF au fost valorificate în Anca Tudorancea (Ciuciu), *Coduri vizuale. Evreii din București (1881–1941)*, București, Editura Hasefer, 2013; idem, *Images of București Pogrom (21st–23rd January 1941)*, în „Holocaust. Studii și cercetări", vol. II, nr. 1 (3), 2010, p. 37–56; idem, *Martori tăcuți. Magazinele evreiești din cartierul Dudești-Văcărești*, în „Studia Hebraica", București, nr. 5, 2005, p. 196–209.

[64] ACNSAS, fond SIE, dosar 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Holocaustul din Transilvania este ilustrat de fotografii din timpul exhumărilor victimelor masacrului de la Sărmaș și ale lagărului din Dej, multe unicat. De asemenea, memoria lagărului de la Auschwitz-Birkenau și a altor lagăre naziste, precum a unor ghetouri organizate pe teritoriul Transilvaniei s-a păstrat în câteva fotografii.

Drama anilor 1938–1944 este arătată nu doar de imagini explicite cu atrocități, ci și de fotografii care surprind munca obligatorie, purtarea stelei galbene, lagărele interne, rechiziționările făcute prin „românizare" sau pentru armată, profanarea sinagogilor, distrugerea cimitirelor evreiești (Sevastopol, în București, Ciurchi, în Iași) etc.

În timp ce arhiva CNSAS este depozitarul principal al fotografiilor cu făptași ai Holocaustului, Fototeca CSIER-WF este cel mai bun loc pentru a studia victimele.

Există și alte instituții în România care dețin fotografii din timpul celui de-al Doilea Război Mondial și al Holocaustului. De asemenea, numeroase fotografii încadrabile în această tematică se găsesc în colecții personale, inclusiv în posesia autorului acestor rânduri. În 2013, am primit 16 fotografii de la o familie care a avut de suferit în timpul pogromului de la Iași[65]. Fotografiile arată scene din pogrom, cele mai multe, precum și atrocități și persecuții din Basarabia și Odessa. Câteva dintre ele sunt unicat, iar restul sunt disponibile în copii martor în arhive din România și străinătate, dar variantele donate sunt cele mai clare dintre toate[66]. Fotografiile au fost utilizate, alături de altele provenind de la arhivele din România enumerate mai sus, precum și din arhive americane, germane și israeliene, în filmul documentar „Ieșirea trenurilor din gară", regizat, în 2020, împreună cu Radu Jude. În același film, am introdus portrete ale victimelor incluse într-un album rar, disponibil în doar câteva exemplare în toată lumea, pe care l-am cumpărat, în 2016, de pe *Ebay*[67].

Sunt de așteptat și alte noutăți pe site-urile de licitații, în condițiile în care, în ultimul deceniu, acestea s-au dovedit o sursă importantă pentru cunoașterea evenimentelor de pe Frontul de Est. Albumul de fotografii privind pogromul de la Iași, realizat de Radu Ioanid în 2014, include mai multe fotografii noi pe care le-am descoperit pe astfel de site-uri.

Cum arhivele din România s-au deschis relativ recent, este de așteptat, de asemenea, ca, în urma cercetărilor sistematice și a îmbunătățirii instrumentelor de lucru, să iasă la iveală fotografii noi relevante pentru subiectul implicării României în Holocaust. Din documente, știm de numeroase situații în care au fost făcute fotografii sau filmări, iar acestea nu au apărut în spațiul public. Probabil, unele au fost distruse pentru a nu-i plasa pe autori în locurile în care s-au produs atrocități sau, pur și simplu, s-au pierdut. Dar, cu siguranță, altele s-au păstrat și vor fi puse în circulație. Este important ca România să iasă din tradiția secretomaniei, cultivată de lungul șir de dictaturi și păstrată parțial de instituțiile postdecembriste. Această tradiție a creat un deficit de cunoaștere istorică și un deficit de reprezentare vizuală a istoriei noastre recente.

---

[65] Vezi detalii în Adrian Cioflâncă, *Povestea corectată a unor fotografii din timpul Pogromului de la Iași – 29 iunie 1941*, în Lya Benjamin, Irina Weiner-Spirescu (coord.), *Istorii de sertar*, p. 202–210.

[66] O fotografie din timpul pogromului de la Iași, din această serie, a fost publicată în Radu Ioanid, *Pogromul de la Iași. Album*, Cuvânt înainte de Elie Wiesel, Introducere de Alexandru Florian, București, Editura Curtea Veche, 2014, p. 66.

[67] Albumul *Celor fără de mormânt. În amintirea martirilor pogromului din Iași – iunie 1941*, editat de Organizația Unitară a Alianței Române, inițiat și redactat de Bibi Brandt, Tel Aviv, 1970.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IMAGES OF ATROCITIES AND THE HERITAGE OF DICTATORSHIPS. PHOTOGRAPHS OF THE HOLOCAUST IN ROMANIAN ARCHIVES
(Summary)

Keywords: Holocaust, Jews in Romania, photographs, German soldiers, Second World War, pogrom.

Holocaust in Romania and the territories controlled by the Romanian authorities during the Second World War is featured in a great number of photos. There are several hundred images showing the atrocities in the territory of the Old Kingdom and several dozen photos known, at this point, identified in Bessarabia, Bukovina, Transnistria and farther to the East.

The fact that so much visual evidence was preserved regarding Romania's involvement in the Holocaust is remarkable, considering that photography was strictly controlled during the war and the authorities of the Ion Antonescu regime made systematic efforts to prevent the photographic recording of Antisemitic violence and dissemination of such photographs.

Jews were not entitled to possess or use cameras for photos and filming (interdictions varied by the area and period), while the other photographs were not allowed to make spontaneous captures within the localities, except for the instances where they were granted special permits. However, there are surviving photos made by Jews – some with the knowledge of authorities (e.g., during the Bucharest pogrom), other clandestine (e.g., during the Iași pogrom). Most photographs preserved were taken by military soldiers stationed in Romania or who fought alongside the Romanian army on the East Front. They were not under the control of the Romanian authorities and they did not observe the restrictions regarding photography issued by the Wehrmacht. Due to the technical progress and accessible prices, cameras (35 mm Agfa, Leica, Kodak, Exakta, Zeiss-Ikon, etc.) became a common good among German soldiers, while the strict supervision of their use was impossible. Furthermore, special teams were set up to photograph and film military operations and events on the front. Hence, there are at least two million photos taken by the Germans during the Second World War.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU D. AIOANEI[*]

TRECERILE ILEGALE PESTE FRONTIERA ROMÂNO-SOVIETICĂ ÎN ANII 1946–1948[**]

O introducere

Studiul de față supune atenției un fenomen puțin cunoscut în România, cel al trecerilor ilegale peste frontiera româno-sovietică. Cercetarea se concentrează pe segmentul de graniță din nordul județului Botoșani și valorifică informațiile inedite identificate în arhivele Legiunii de Jandarmi Dorohoi. În contextul foametei care a afectat această parte a Europei în anii 1946–1947, un număr foarte mare de persoane au trecut frontiera dintr-o parte în alta. Mulți dintre cei care treceau încercau să se refugieze la rude sau cunoscuți. România nu avea suficiente trupe de grăniceri pe frontiera de Nord-Est, sarcinile acestora fiind preluate de jandarmi. Aceștia au fost foarte obedienți față de grănicerii sovietici, îndeplinind cu obediență ordinile acestora de a aresta anumite persoane, bănuite că au trecut ilegal frontiera. Locuitorii de o parte și de alta au acceptat cu greu frontiera impusă în 1944 și au menținut în primii ani de după război vechile legături, ignorând restricțiile impuse de cele două state.

> Tatăl meu, în tinerețe, căuta de lucru la Cernăuți, la Chișinău sau în nordul Moldovei. Nu au fost granițe. În perioada interbelică comerțul a fost liber și transportul a fost liber. Ei întotdeauna spuneau că Moldova a fost unică și că va rămâne unică. Pentru familia mea a fost un moment dezastruos când Moldova s-a despărțit[1].

Astfel rememorează drama familiei sale Arie Barbiro, originar din Darabani, un mic târg, de pe granița cu Ucraina, care, înainte de al Doilea Război Mondial, avusese o numeroasă comunitate evreiască. Astăzi, localitățile din nordul județului Botoșani, de pe frontiera cu Ucraina și Republica Moldova, fac parte din periferiile uitate ale României. Însă, înainte de 1944, situația era cu totul alta. Frontierele de astăzi nu existau, oamenii puteau circula liber de la Darabani la Herța, Noua Suliță și mai departe spre Cernăuți sau Hotin, de la Lipcani la Dorohoi sau Mihăileni, unde își puteau găsi de lucru sau de unde puteau aduce mărfuri felurite. Pentru locuitorii din Darabani, Rădăuți – Prut sau din satele din jur, Lipcani ori Mămăliga, calea ferată Cernăuți – Chișinău – Odesa, care trecea pe malul stâng al Prutului, însemna o legătură cu lumea mare. Amintirea vechilor

[*] Dr., cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași.

[**] Acest studiu a beneficiat de suportul Romanian Young Academy, care este finanțată de Fundația Mercator și de Fundația Alexander von Humboldt pentru perioada 2020–2022.

[1] Arie Barbiro, *iubesc Darabaniul, iubesc România!*, la adresa http://www.darabaneni.ro/social/iro-iubesc-darabaniul-iubesc-romaniaa-galerie-foto-de/ (consultat la 25.10.2021).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

granițe dintre Regatul României, Imperiul Austro-Ungar și Rusia țaristă s-a estompat. Vâltoarea celui de-al Doilea Război Mondial a răscolit aceste pământuri, trasând alte granițe și impunând oamenilor orânduiri necunoscute de ei până atunci.

Muriel Blaive consideră că istoriografia Războiului Rece este una asimetrică, în care perspectiva vestică predomină asupra celei din Est. În același timp, temele de istorie politică și istorie a diplomației au lăsat prea puțin loc altor metode de investigație istorică, cum ar fi istoria socială, istoria vieții cotidiene sau istoria orală. Muriel Blaive speră ca imensa literatură teoretică cu privire la Războiul Rece publicată în Vest să fie adaptată, dintr-o perspectivă socială și culturală, la realitățile din Europa de Est[2].

Urmând linia deschisă de Blaive, cercetarea de față supune atenției pe cei care n-au acceptat bornele de hotar impuse de sovietici în 1944, adică separarea vechilor județe Dorohoi, Cernăuți și Hotin. Contestarea granițelor trasate după al Doilea Război Mondial este un fenomen specific Europei de Est. În consecință, ne vom referi la cei care nu au admis de la început faptul că o dungă lăsată de un creion pe o hartă i-a mutat peste noapte dintr-o țară în alta. Comunități întregi au aflat, de pe o zi pe alta, că satele, în care puteau merge liber cu câteva zile în urmă, deveniseră parte dintr-un „dincolo inaccesibil". În primii ani după al Doilea Război Mondial, pe noua frontieră dintre România și URSS, un număr important de persoane au trecut granița ilegal, în ambele sensuri, mânați de rațiuni diferite.

În toamna anului 2021, investigând arhivele județene din Botoșani, cu scopul de a aduna materiale despre viața cotidiană de pe frontiera dintre România și fosta Uniune Sovietică de pe râul Prut, am identificat, în fondul Legiunea de Jandarmi Dorohoi, un dosar pe care scria „Treceri ilegale peste frontieră". Conținutul dosarului cuprindea rapoarte ale posturilor de jandarmi din satele de frontieră, ordine trimise de la Legiunea din Dorohoi, corespondență între posturile de jandarmi și Legiune, stenograme ale unor interogatorii. Articolul de față pornește de la informațiile din acest dosar și încearcă să pună într-o lumină diferită realitățile de pe frontiera de nord-est a României în primii ani postbelici. Din punctul de vedere al încadrării spațiale, cercetarea se concentrează pe zona de frontieră a fostului județ Dorohoi, cu alte cuvinte, segmentul de graniță al județului Botoșani de astăzi, între localitățile Mihăileni și Ștefănești. Vorbim de teritorii care au mai experimentat perioade de separare politică de România, dar și de teritorii care erau incluse pentru prima dată într-un alt stat (ținutul Herța).

Istoriografia

Studiul frontierelor nu a fost o temă care să-i preocupe pe istoricii români în mod deosebit. Atunci când s-au aplecat asupra modificărilor succesive intervenite în frontierele României între 1918 și 1944, istoricii au făcut-o îndeosebi din perspectivă diplomatică. Istoriografia românească a fost interesată mai ales de modul în care a fost stabilit traseul granițelor și mai puțin de impactul acestora asupra comunităților care s-au situat de o parte și de alta a liniei despărțitoare. Au existat câteva încercări de abordare a acestei teme, concretizate în volume colective sau studii individuale, care au meritul nu doar de a contura un domeniu nou de cercetare, ci și de a propune abordări interdisciplinare. Amintim

[2] Muriel Blave, *„The Cold War? I have it at Home with my Family." Memories of the 1948–1989 Period beyond the Iron Curtain: Historiography, Memory, Representation*, în Konrad Jarausch, Christian Ostermann, Andreas Etges (eds.), *The Cold War. Historiography, Memory, Representation*, De Gruyter Oldenbourg, 2017, p. 194–195.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aici volumele despre imaginarul frontierei, coordonate de Romanița Constantinescu[3], studiile care abordează viața unor comunități situate de o parte și de alta a graniței sau modul în care statul a gestionat crizele de la frontiere[4].

Zona de graniță dintre România, Ucraina și Republica Moldova nu a făcut până acum obiectul unor cercetări sistematice. Există câteva încercări de analiză a relațiilor ce prezintă evoluția zonelor de graniță de la un nivel multietnic la unul dominat de o majoritate ucraineană, fără a intra în detalii ce țin de colaborările transfrontaliere ale comunităților[5]. Se impune a fi semnalat aici și efortul unor istorici de la Iași și Chișinău de a cerceta viața cotidiană din zona de frontieră de pe râul Prut, în special cu instrumentele istoriei orale[6].

Pentru perioada de după 1944, atenția cercetătorilor se concentrează, cu precădere, asupra graniței de vest[7]. În zilele de 15–16 decembrie 2021, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc a organizat un *workshop* cu tema *Evadând din comunism. Trecerile ilegale de frontieră între Est și Vest în timpul Războiului Rece*. Toate prezentările din cadrul evenimentului au avut ca temă generală evadarea din comunism și s-au concentrat cu precădere pe frontiera de vest a României[8]. Noi aducem în lumină trecerile ilegale de pe granița de nord-est, aproape necunoscute în literatura noastră de specialitate. Singurele mențiuni despre acest fenomen găsim la Mihai Gribincea, ce afirmă că în sectorul de frontieră al Detașamentului de Grăniceri nr. 22, din RSSM, au fost reținute, în 1946, 400 de persoane care au încercat să treacă Prutul în România, iar în 1947, 101 persoane, dar fără a oferi detalii despre zona de graniță pe care o controla acest detașament, ce se întâmpla și care a fost numărul celor care au reușit să treacă. La rândul său, Igor Cașu prezintă câteva cazuri de treceri ilegale din URSS în România, în contextul foametei. Unii dintre cei care au traversat Prutul au fost urmăriți și prinși de grănicerii sovietici pe teritoriul României[9].

---

[3] Romanița Constantinescu (coord.), *Identitatea de frontieră în Europa lărgită*, Iași, Editura Polirom, 2008; idem, *Pași peste graniță. Studii despre imaginarul românesc al frontierei*, Iași, Editura Polirom, 2009.

[4] Philippe Henri Blasen, Andrei Cușco, *Noua Suliță − Triplex Confinium. Experiențe transfrontaliere la periferiile imperiale (1869–1914)*, în Flavius Solomon, Alexandru-Laurențiu Cohal, Leonidas Rados (ed.), *Ipostaze ale mișcărilor de populație și modele identitare etnolingvistice actuale*, București, Editura Academiei Române, 2019; Philippe Henri Blasen, *Trecerea Prutului în urma cedării Basarabiei din iunie 1940: România sau URSS?*, în „Studia Universitatis Moldaviae" , seria Științe Umanistice, 2021, nr. 10 (150).

[5] Vezi studiile semnate de Aurelian Lavric, *Romanian Ethnic minority in Ukraine: Current issues and prospects of survival*, în Mircea Brie, Ioan Horga, Sorin Sipos (coord.), *Ethnicity, Confession and Intercultural Dialogue at the European Union Eastern Border*, Editura Universității din Oradea, 2011, p. 179–190; Anatoliy Kruglasov, *Interethnic Relations Stability on the Ukraine-Romania Border: A Case of Chernivtsi Region*, în *ibidem*, p. 297–318.

[6] Valentin Arapu, Radu Dan, *Frontiera de la Prut în perioada postbelică (aspecte istorico-etnologice)*, în „Acta Terrae Fogarasiensis", t. VIII, 2019; Alexandru D. Aioanei, Mihaela Botnari, *Războiul Rece din spatele Cortinei de Fier. Memoria frontierei dintre Republica Sovietică Socialistă Moldovenească și România*, în Astrid Cambose, Antonie Dumitru Chelcea, Nicolae Mihai (coord.), *Lanțul generațiilor: arhive, narativizări și culturi ale trecutului*, Cluj-Napoca, Editura Mega/Argonaut, 2020; Alexandru D. Aioanei, *Memory and Identity on the Border with the USSR. Arguments for an Experimental Research Project*, în „Transylvanian Review", Supplement, vol. XXIX, no. 2, 2020.

[7] Johann Steiner, Doina Magheți, *Mormintele tac. Relatări de la cea mai sângeroasă graniță a Europei*, vol. I-II, Iași, Editura Polirom, 2009; vezi și Brânduța Armanca, *Istoria recentă în mass-media. Frontierișii*, Timișoara, Editura Marineasa, 2008.

[8] *Workshop internațional despre trecerile ilegale de frontieră din timpul Războiului Rece, organizat de IICCMER în această săptămână*, pe site-ul https://www.iiccmer.ro/evenimente/2021/workshop-international-despre-trecerile-ilegale-de-frontiera-din-timpul-razboiului-rece-organizat-de-iiccmer-in-aceasta-saptamana-en-international-workshop-on-illegal-border-crossings-during-the-c/ (consultat la 15 decembrie 2021).

[9] Igor Cașu, *Dușmanul de clasă. Represiuni politice, violență și rezistență în R(A)SS Moldovenească, 1924–1956*, Chișinău, Editura Cartier, 2014, p. 227.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lipsa interesului față de studiul zonelor de graniță din spațiul românesc poate fi compensată, chiar dacă într-un mod parțial, de literatura, vastă deja, care există în Occident. Potrivit lui David Newman, cu preocupări consistente pe studiul frontierelor, sfârșitul anilor ’80 și modificările aduse în Europa de căderea comunismului au crescut interesul pentru geografia politică și pentru dinamica procesului de reașezare a frontierelor[10]. Și pentru istorici, susține Bernhard Struck, momentul 1989 și schimbarea statutului granițelor după căderea Cortinei de Fier au reprezentat o cotitură. Anterior acestei perioade, istoriografia a fost centrată pe ideea de stat-națiune și a privit trecutul din perspectivă centralistă, ignorând marginile. Potrivit lui Struck, schimbarea de paradigmă a survenit odată cu dezvoltarea studiilor culturale și a altor metode de investigație istorică, precum istoria locală, microistoria sau istoria vieții cotidiene, care au permis transformarea granițelor într-un real obiect de studiu. Cercetând granițele doar din perspectiva „unitaristă”, le reducem doar la procedeele de verificare a pașapoartelor, la sistemul de legi care le vizează și la ideea de naționalitate[11].

Abordările sunt foarte diverse și nu lipsesc nici inițiativele interdisciplinare. Vom aminti, în cele ce urmează, doar publicațiile semnate de câțiva autori, nu doar istorici, care au oferit cadrul teoretic și metodologic demersului de față. Hasting Donnan și Thomas Wilson reprezintă nume deja consacrate în domeniu, atât prin studiile semnate de cei doi, cât și prin volumele coordonate ce deschid orice bibliografie pe tema granițelor[12]. Astrid N. Eckert analizează granița dintre cele două Germanii în timpul Războiului Rece, subliniind modul în care RFG a răspuns militarismului din Germania Democrată prin transformarea frontierei în obiectiv turistic[13]. Bianca Szytniewsky evidențiază contrastul dintre discursul și practica regimurilor comuniste, pornind de la exemplul granței dintre Republica Democrată Germană și Republica Populară Polonă. După 1950, când cele două state au semnat tratatul privind frontiera, a fost declanșată o propagandă agresivă, care prezenta noua departajare drept una ce unește două popoare frățești, cu toate că trecerile de o parte și de alta erau foarte rare[14]. La rândul său, Sören Urbansky ne explică cum vechea graniță dintre Rusia țaristă și China, din Siberia, s-a transformat, în perioada sovietică, dintr-un spațiu multicultural (în care populațiile de etnii diferite circulau liber, făceau comerț și învățau limbile celorlalți), într-o zonă militarizată, în care suspiciunea față de cel de dincolo a ajuns la cote foarte înalte[15].

Pe lângă abordările teoretice sau cercetările care se focalizează pe un spațiu întins, studiile de caz aduc un plus de valoare cercetării zonelor de frontieră. Studiile de microistorie, analizele antropologice sau sociologice pe spații geografice restrânse pun în valoare diversitatea zonelor de graniță, surprinzând fenomene unice care nuanțează ima-

[10] David Newman, *The lines that continue to separate us: borders in our „borderless” world*, în „Progres in Human Geography”, t. 30, nr. 2/2006, p. 2/3.

[11] Bernhard Struck, *Border Regions*, http://ieg-ego.eu/en/threads/crossroads/border-regions (consultat la 25 octombrie 2021).

[12] Hastings Donnan, Thomas M. Wilson, *Borders. Frontiers of Identity, Nation and State*, Oxford, 2001; idem (eds.), *Borderlands. Ethnographic Approaches to Security, Power, and Identity*, University Press of America, 2010.

[13] Astrid N. Eckert, *West Germany and The Iron Curtain. Environment, Economy and Culture in the Borderland*, Oxford, New York, Oxford University Press, 2019.

[14] Bianca Szytniewsky, *The Dynamics of Unfamiliarity in the German-Polish Border in 1970's, 1980's, 1990's*, în Arnaud Lechevalier, Jan Wielgohs (eds.), *Borders and Border Regions in Europe. Changes, Challenges and Chances*, Bielefeld, Transcript Verlag, 2013, p. 183–200.

[15] Sören Urbansky, *Beyond the steppe frontier. A history of the Sino-Russian Border*, Princeton University Press, 2020.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ginea generală. Datorită lui Ioannis Manos, care a vizat regiunea Florina de la granița dintre Grecia și Macedonia, cercetările pe frontieră ne arată modul în care statul-națiune se impune autoritar și cum acest lucru este receptat în teritoriile de margine[16]. Alena Pfoser a încercat să reliefeze, pornind de la cazul orașelor Narva și Ivangorod, de pe frontiera dintre Estonia și Federația Rusă, mecanismele prin care rememorarea trecutului reproduce și subminează granițele în același timp. După ce a stat doi ani în cele două orașe, timp în care a realizat numeroase interviuri, Pfoser a ajuns la concluzia că proiecția narativă a frontierei nu este un discurs impus „de sus" în teritoriile de margine. Discursul oficial este receptat și însușit diferit de la o comunitate la alta. Iar comunitățile de margine nu sunt omogene din perspectiva relației pe care o au cu linia ce îi separă de „ceilalți de dincolo"[17].

Pentru David Newman, delimitarea unei frontiere între două state nu se rezumă la ridicarea unui gard, ci este vorba de un proces mult mai complex, care implică deopotrivă construcția culturală a graniței, la nivel politic și simbolic, prin crearea categoriilor de diferențiere și separare. În acest proces, etnicitatea este un element cheie în determinarea afilierii de grup, a incluziunii sau excluziunii[18]. În mod clasic, granițele dintre state sunt privite ca mecanisme instituționale stabilite cu scopul de a proteja ce este în interior[19]. Frontierele statelor comuniste, fie cu cele capitaliste, fie cu țările-surori, erau militarizate și securizate, oficial pentru a proteja populația de pericolele din exterior, neoficial, pentru a elimina evadările celor nemulțumiți de „lumea nouă" ce se edifica în interior[20]. Muriel Blave demonstrează, pe baza unui studiu de caz despre orașul České Velenice, de pe granița dintre Cehia și Austria, cum pericolul „spionilor străini" a fost manipulat pentru a mobiliza comunitățile de graniță în ideea de a-i denunța pe cei care doreau să treacă ilegal frontiera din Cehoslovacia comunistă în Austria capitalistă[21]. Frontierele dintre URSS și țările comuniste erau la fel de securizate, după modelul celor cu statele capitaliste[22]. Cu toate acestea, în condițiile dificile de după război, procesul de „reteritorializare", de construcție instituțională și discursivă a graniței, a avut unele sincope.

Sovieticii impun propria frontieră

La finalul lunii martie 1944, primele trupe sovietice au atins linia Prutului, iar la 2 aprilie, Molotov anunța că Uniunea Sovietică a pătruns pe teritoriul României[23]. Mai concret, la 7 aprilie rușii ocupau Botoșanii. A urmat o perioadă foarte grea pentru jumătatea de nord a Moldovei dintre Carpați și Prut, care a fost izolată de restul țării până după „întoarcerea armelor" de la 23 august 1944. Convenția de Armistițiu dintre

[16] Ioannis Manos, *Fieldwork on the Border: Ethnographic engagements in South-Eastern Europe*, în Hastings Donnan, Thomas M. Wilson (eds.), *Ethnographic Approaches…*, p. 111.

[17] Alena Pfoser, *Borderland Memoires. The Remaking of the Russia-Estonian Frontier*, Doctoral Thesis, Laughborough University, 2011.

[18] David Newman, *The lines that continue to separate us…*, p. 5–6.

[19] *Ibidem*, p. 8.

[20] Mathijs Pelkmans, *Chaos and Order along the (Former) Iron Curtain*, în Thomas M. Wilson, Hastings Donnan (eds.), *A Companion to Border Studies*, Blackwell Publishing Ltd., 2012, p. 270.

[21] Muriel Blave, *„The Cold War? I Have it at Home with my Family"…*, p. 194–211.

[22] Bastian Sendhardt, *Border Types and Bordering Processes. A Theoretical Approach to the EU/ Polish-Ukrainian Border as a Multi-dimensional Phenomenon*, în Arnaud Lechevalier, Jan Wielgohs (eds.), *Borders and Border Regions in Europe. Changes, Challenges and Chances*, Bielefeld, Transcript Verlag, 2013, p. 22.

[23] Marcel Varga, *Județul Botoșani în primele luni ale ocupației sovietice. Memoriile inedite ale prefectului Dumitru Russu (7 aprilie – 17 august 1944)*, în *ArchM*, t. III, 2011, p. 334–335.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

România și Puterile Aliate, semnată la Moscova pe 12 septembrie, stipula că frontiera dintre România și Uniunea Sovietică revine pe aliniamentul din 28 iunie 1940. Basarabia, Bucovina și ținutul Herța au rămas astfel în afara frontierelor României, iar circulația dintre cele două părți ale graniței a fost interzisă[24]. Cu toate acestea, regimul frontierei cu URSS a fost unul confuz până după semnarea Tratatului de Pace (1947). În Tratatul de prietenie româno-sovietic din 4 februarie 1948 era stipulată înființarea unei comisii pentru demarcarea frontierei, acțiune ce avea să se petreacă în lunile octombrie – decembrie ale aceluiași an. Astfel, primul tratat privind regimul frontierei între Republica Populară Română și Uniunea Sovietică a fost semnat la 27 septembrie 1949[25].

Sovieticii au acționat imediat pentru securizarea capturilor teritoriale. După ce au atins linia Prutului, regimentele de grăniceri ale NKVD au dislocat câte un batalion pentru paza graniței. Mai mult, la 20 mai 1944, a fost înființat „Districtul Moldovenesc de frontieră”[26]. Sovieticii nu doar că au instituit imediat trupe de grăniceri, dar se pare că în unele locuri au încercat și să mute frontiera cu câteva sute de metri spre interiorul României. La 8 februarie 1947, Legiunea de Jandarmi Dorohoi a ordonat posturilor din satele de pe frontieră să verifice informațiile potrivit cărora sovieticii au mutat linia de graniță după cum am spus. După o săptămână, rapoartele venite dinspre posturile de jandarmi arătau că, în urma celor verificate, s-a stabilit că în dreptul satului Oroftiana sovieticii mutaseră frontiera cu încă 2,5 km spre interior, cuprinzând o mare parte din pădurea comunei Frunza și satul Frunza inclusiv. Locuitorii au afirmat că, în 1940, granița fusese în apropiere de satul Frunza, nicidecum unde se află în prezent, la 50 m și chiar mai puțin de satul Oroftiana. Jandarmii din Pomârla au raportat și ei că în toamna anului 1945, prin nuiele înfipte în pământ, grănicerii sovietici au depășit granița marcată cu sârmă, în unele locuri cu până la 500–1 000 m spre interior. De la pădurea Pomârla până în dreptul satului Fundul Herții au luat mai mult, aproximativ 150–200 ha. Sate nu au fost incluse. De asemenea, jandarmii din Fundu Herții au raportat modificări ale frontierei cu 150–500 de metri[27].

Pe partea românească a graniței organizarea a fost diferită. În toamna anului 1945, românii au făcut primele demersuri pe lângă generalii sovietici din cadrul Comisiei Aliate de Control, pentru a li se permite instituirea posturilor de grăniceri pe râul Prut. Măsura se dorea a fi una care să împiedice contrabanda, spuneau românii, și nu era un act de ostilitate la adresa URSS-ului[28]. Efectivele de grăniceri ale României erau însă reduse în vara lui 1945. Din cauza pierderilor de pe front, la momentul încheierii războiului[29], nu mai exista nicio unitate mare de grăniceri în România. În perioada 1945–1947, trupele de grăniceri au trecut prin reorganizări succesive, campaniile de epurare slăbindu-le capacitatea de pază a frontierei[30]. Așa cum vom vedea, rolul acestora a fost luat de jandarmii de la posturile sătești.

La încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, frontiera dintre România și URSS a devenit, cum ar spune Bernhard Struck, o „alienated borderland”, o graniță greu de trecut, care nu permite contactul și schimbul de informații dintre cele două părți ce se

[24] Valentin Arapu, Radu Dan, *op. cit.*, p. 348.
[25] *Ibidem.*
[26] *Ibidem*, p. 349.
[27] ASBt, fond Legiunea de Jandarmi Dorohoi, dosar 30, f. 62–66.
[28] Alexandru D. Aioanei, Mihaela Botnari, *op. cit.*, p. 85.
[29] Dan Drăghia, *Apărarea regimului…*, p. 162.
[30] *Ibidem*, p. 162–163.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

priveau cu ostilitate[31]. Dan Drăghia susține că autarhia regimurilor comuniste a creat un model comunist de control al granițelor în care propensiunea izolaționistă este evidentă[32]. Muriel Blaive și Thomas Lindenberger vorbesc și ei despre un model sovietic de gestionare a granițelor („soviet-style borders governance"). Se conturează, așadar, trei etape în evoluția fenomenului în discuție. În primii ani, Uniunea Sovietică a avut o politică relativ permisivă în ceea ce privește tranzitul frontierelor, în speranța că se va folosi de conflictele de la graniță pentru exportul revoluției. După adoptarea strategiei „socialismului într-o singură țară", granițele Uniunii Sovietice au devenit fronturi de luptă împotriva capitalismului, o zonă din care persoanele indezirabile trebuiau deportate. După al Doilea Război Mondial, Armata Roșie a exportat către statele satelit, odată cu dictatura comunistă, și practicile privind administrarea frontierei[33].

O frontieră contestată

Iarna dintre anii 1946–1947 a fost una foarte geroasă. Temperatura medie în luna ianuarie 1947 a fost de -10,5° C, iar în luna februarie -5,9° C[34]. După un an secetos, care crease serioase probleme de aprovizionare, populația de o parte și de alta a frontierei trăia la limita supraviețuirii. Rapoartele din teritoriu arătau, în toamna anului 1946, că în multe comune din județul Dorohoi oamenii mâncau o dată în zi sau se hrăneau cu apă și sare. România a acceptat distribuirea de ajutoare străine în rândul populației înfometate. În zona sovietică, lucrurile au stat diferit. Criza alimentară a fost ascunsă de regim și folosită ca instrument de represiune, în încercarea de a disloca vechile relații sociale și economice din aceste noi teritorii[35]. În acest context, autoritățile din Dorohoi erau puse în fața unui fenomen care căpăta amploare, trecerile ilegale peste frontieră. La 9 decembrie 1946, Legiunea de Jandarmi Dorohoi transmitea posturilor din subordine o listă cu 22 de persoane care trebuiau identificate și reținute în cel mai scurt timp. Ordinul preciza că acești oameni trecuseră fraudulos frontiera și se ocupau cu furturi, neliniștind populația, atât din România cât și din URSS. Se cerea mobilizare maximă, iar șefii de post care nu-și îndeplineau sarcina urmau a fi retrogradați[36].

[31] Bernhard Struck, *Border Regions*, la adresa http://ieg-ego.eu/en/threads/crossroads/border-regions (consultat la 25 octombrie 2021).

[32] Dan Drăghia, *Bordering Tito. The Romanian Borders under the Pressure of the Soviet-Yugoslav Conflict*, în „Romanian Political Science Review", vol. XIV, nr. 2, 2014, p. 256.

[33] Muriel Blaive, Thomas Lindenberger, *Border Guarding as Social Practice: A Case Study of Czech Communist Governance and Hidden Transcripts*, în Marc Silberman, Karen E. Till, Janet Ward (eds.), *Walls, Borders, Boundaries. Spatial and Cultural Practices in Europe*, New York, Oxford, Berghahn Books, 2012, p. 97–99.

[34] Dumitru Mihăilă, *Câmpia Moldovei. Studiu climatic*, Suceava, Editura Universității din Suceava, 2006, p. 60–69.

[35] Pentru o perspectivă detaliată a subiectului vezi: Vadim Guzun, Imperiul foamei. Foametea artificială din URSS și impactul asupra spațiului românesc, 1921–1922, 1931–1933, 1946–1947, București, Editura Filos, 2014; M. Gribincea, *RSS Moldovenească în primii ani de ocupație sovietică (1944–1950)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995; Florian Banu, *Calamități ale secolului al XX-lea: foametea care a devastat Moldova în 1946–1947*, în „Arhivele Securității", vol. I, 2002; Idem, *Practici totalitare – dislocarea copiilor din Moldova în timpul foametei din anii 1946–1947*, în „Acta Moldaviae Meridionalis", vol. XV–XVII (2004–2006); Dorin Dobrincu, *Fuga de foamete. Migrații temporare din Moldova în vestul și sudul României, 1946–1947*, în *Migrații, politici de stat și identități culturale în spațiul românesc și European*, coord. Victor Spinei, vol. I, *Ipostaze istorice ale mișcărilor de populație și modele identitare etnolingvistice actuale,* editori Flavius Solomon, Alexandru-Laurențiu Cohal, Leonidas Rados, București, Editura Academiei Române, 2019; Alexandru D. Aioanei, *Foamete și speculă în Nordul Moldovei în primii ani de după al Doilea Război Mondial* în Anamaria Macavei, Roxana Pop, *Consemnări despre trecut. Societate și imagine de-a lungul timpului*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2015.

[36] ASBt, Fond Legiunea de Jandarmi Dorohoi, dosar 30, f. 161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vremea geroasă nu i-a oprit pe sovietici să-și desfășoare cu zel munca de apărare a granițelor și să ceară același lucru și jandarmilor români. La 3 ianuarie 1947, un plutonier major de la Postul de jandarmi Pomârla raporta Legiunii de Jandarmi Dorohoi că, în ultimele patru zile, fusese chemat de două ori la limita de frontieră de către colonelul sovietic Simionov, de la Cernăuți. Acesta cerea ca Legiunea să ia măsuri mai dure pentru prinderea persoanelor care trecuseră frontiera în URSS, unde comiseseră mai multe jafuri. Sovieticii aminteau faptul că au transmis Legiunii de Jandarmi Dorohoi, încă de la 9 decembrie 1946, o listă cu asemenea infractori. Dintre cei nominalizați s-a reușit prinderea a doar șase persoane, cei mai puțin importanți, după părerea colonelului Simionov. Acesta a insistat foarte mult pentru capturarea călugărului D. Damaschin, pe care îl urmărea de patru luni, ca să-l aducă înapoi în URSS. Simionov se interesa și de Safta Cernei, de 50 de ani, și fiica sa, Elena. Ambele locuiau în satul Mihai Viteazul, comuna Borzești (Dorohoi), localitate în care fuseseră colonizați, după Primul Război Mondial, mulți locuitori din comuna Târnauca, și printre care s-ar fi ascuns și persoane dorite de sovietici, rude sau prieteni ai celor din sat. Colonelul sovietic a solicitat imperios să se ia în serios problema acestor delincvenți: să fie prinși și, după întocmirea formelor necesare, să fie predați grănicerilor sovietici „spre a se curma această stare de lucruri". Simionov a mai afirmat că, de fiecare dată când avea să-i fie predată o persoană care trecuse ilegal în România, s-ar prezenta personal pentru a o lua în primire[37].

La 25 ianuarie 1947, un jandarm de la postul din Horodiștea raporta Legiunii Dorohoi că, la ora 9 dimineața, a fost chemat de către o patrulă sovietică, formată dintr-un maior, un căpitan și un ostaș, la punctul Horodiște, unde i s-a transmis că un individ necunoscut trecuse frontiera fraudulos din România în URSS, în noaptea de 24 spre 25 ianuarie, între orele 3 și 5 dimineața. Persoana în cauză furase dintr-o moară de vânt cantitatea de 40 kg cereale și o scândură de la un post fix, după care se întorsese în România, lăsând urme în zăpadă. Sovieticii au cerut să se raporteze în 24 de ore rezultatul cercetărilor și să fie prezentat autorul furtului. Urmele i-au dus pe jandarmi la casa lui Visarion Cibotaru, care, dus la primărie și probabil interogat, a recunoscut fapta. Forțele de ordine au găsit și cantitatea de făină, recuperând astfel paguba. În aceeași zi, la ora 5 după masă, Visarion Cibotaru a fost predat grănicerilor sovietici care, raportau jandarmii, l-au luat pentru cercetări în URSS unde cel în cauză avea și familia[38].

La finalul lunii februarie, alți trei bărbați au fost arestați de către jandarmi: Vasile Cantoranu, Teodor Bahmare și Teodor Pânzaru, toți originari din comuna Târnauca (URSS); erau urmăriți de mai bine de un an, pentru treceri ilegale repetate peste frontiera româno-sovietică. Mai mult, aceștia erau acuzați de furturi și agresiuni asupra patrulelor de grăniceri sau de jandarmi. Toți trei au fost predați grănicerilor sovietici la 1 martie 1947[39]. Situația alimentară foarte grea îi obliga pe mulți dintre locuitorii de pe frontieră să recurgă la astfel de gesturi, de a trece dintr-o parte în alta și de a comite infracțiuni pentru a-și asigura hrana necesară lor sau familiei. Documentele oficiale îi numesc „tâlhari" și „hoți", dar este greu să discernem dacă acești termeni erau justificați sau vorbim de persoane pe care imposibilitatea de a-și duce traiul zilnic le împingea la astfel dea acțiuni.

În același registru se înscrie și cazul lui Nicolae Muraru, despre care Legiunea de Jandarmi Dorohoi spunea, la 31 martie 1947, că era urmărit pe raza posturilor Borzești, Știubeni și Drăgușeni și că nu s-a dat încă de dânsul. Din informațiile culese, acesta era

[37] *Ibidem*, f. 4.
[38] *Ibidem*, f. 6.
[39] *Ibidem*, f. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

originar din satul Movila, URSS. Împreună cu un alt bărbat din același sat treceau ilegal frontiera prin pădurile de lângă satul Pilipăuți, între Oroftiana și Fundul Herții. În România, Nicolae Muraru se caza în satul Baranca, la o femeie pe nume Paraschiva Rusnac, fostă Borcea, posibil concubină. Muraru era acuzat că fura diverse bunuri sau animale și le transporta dintr-o parte în alta a graniței. Ultima dată fusese văzut de trei săteni din Baranca, în ianuarie 1947, când trecea o vacă din URSS în România[40].

Uneori, cei prinși invocau faptul că nimeriseră din greșeală frontiera, rătăcindu-se din cauza nopții. De exemplu, la 10 aprilie 1947, Legiunea de Jandarmi Dorohoi a predat Pichetului de Grăniceri Herța (URSS) pe Teodor Jalba cu soția Maria și copiii Ilie, Adam și Miron. Pe lângă aceștia au mai fost predați și Axenia T. Axinte împreună cu trei copii, Florea, Gheorghe, Costică. Fuseseră identificați de către jandarmii postului Hilișeu, în noaptea de 9 spre 10 aprilie, în timp ce se deplasau dinspre Pomârla către Dorohoi. Cei în cauză ar fi declarat că au venit din Godinești la Târnauca pentru a cumpăra pâine și, rătăcind prin pădure, ajunseseră în România fără să își dea seama[41].

Reluarea contactelor cu vechii cunoscuți și speranța unui ajutor material din partea acestora, în condițiile foametei generalizate, i-au împins pe unii basarabeni să treacă frontiera ilegal în România. Printre ei s-au aflat și Gheorghe Paladiuc de 42 de ani, alături de fiul său de 16 ani. Aceștia au trecut Prutul prin zona Ghireni-Curt, fapt semnalat jandarmilor români de către grănicerii sovietici. După câteva zile de cercetări, cei doi au fost identificați în satul Adâșeni, în gospodăria unui țăran, fiind arestați și predați jandarmilor din Mitoc. Aici au și fost audiați, ocazie cu care Gheorghe Paladiuc a declarat că este român, ortodox, „în prezent cetățean sovietic". Nu știa carte, era căsătorit și avea trei copii:

> Fiind timpul greu și secetă și neavând ce să mănânc, m-am gândit să trec în România și să merg la un proprietar în comuna Adâșeni, pe care îl cunoșteam dinainte, la care să mă angajez pe alimente, pentru mâncare ca să pot duce și la cei de acasă. În seara de 15–16 mai 1947, am luat pe fiul meu Vasile, am trecut Prutul între satul Mitoc și Ghireni Curt și m-am oprit la Adâșeni, unde am fost găsit de domnii Jandarmi. Nu am trecut cu nici un scop rău ci numai după lucru ami [sic!] câștiga existența.

Cei doi au fost predați, în ziua de 25 mai 1947, comandatului grănicerilor din zona Bălți, lt. col. Vasili Serafimovici[42].

O categorie a frontieriștilor româno-sovietici o reprezintă cea a mamelor cu copii mici, despre care nu știm foarte multe, pentru că jandarmii nu au raportat cazurile în detaliu, dar cel mai probabil vorbim de femei care au recurs la acest gest din disperare, din cauză că nu mai găseau în localitățile lor surse de hrană. Vom enumera câteva cazuri ale unor mame, a căror poveste completă nu o vom ști niciodată, doar o putem intui. Postul de jandarmi Crasnaleuca a informat Legiunea de Jandarmi Dorohoi că, la 15 februarie 1947, în jurul orelor 19–20, Anica Cârlă, din comuna Crasnaleuca, a trecut ilegal frontiera în URSS, împreună cu cei trei copii ai săi, și nu s-a mai întors. Mobilul acțiunii: nu avea niciun fel de „existență fiind săracă"[43]. Legiunea de Jandarmi Dorohoi a cerut postului de jandarmi Crasnaleuca, pe 23 martie, să trimită la Legiune, cu acte de dare în judecată, pe Anica Diaconiței și Veronica Pădureanu, care, la 8 martie 1947, au fost

[40] *Ibidem,* f. 31.
[41] *Ibidem,* f. 48–49.
[42] *Ibidem,* f. 117.
[43] *Ibidem,* f. 21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

predate de către grănicerii sovietici, după ce, în februarie, veniseră ilegal în URSS[44]. Postul de jandarmi Crasnaleuca a trimis cele două femei la Dorohoi, pentru cercetări, la 8 aprilie 1947, motivând predarea lor întârziată prin faptul că cele două aveau copii mici, mai erau și desculțe și dezbrăcate în acele timpuri friguroase[45]. La 12 iunie 1947, Legiunea de Jandarmi Dorohoi solicita postului Pomârla ca Vera Afrăsinei, împreună cu cei doi copii, Gheorghe de 11 ani și Vasile de 6 ani, din comuna Drepcăuți, care trecuseră fraudulos frontiera româno-sovietică în dreptul localității Crăiniceni, să fie predată de urgență grănicerilor sovietici[46]. Două zile mai târziu, la 14 iunie, mama și cei doi copii se aflau deja în mâinile sovieticilor din Herța[47].

Presiunea psihologică, fricile și valorile grupului au puterea de a influența funcționarea zonelor de frontieră într-o manieră imprevizibilă, sfidând regulile și instituțiile impuse de stat[48]. Acest lucru devine evident în situațiile de criză socială și economică, cum a fost foametea din anii 1946–1947. Forțați de împrejurări, locuitorii din zonele de graniță au făcut ca limitele și restricțiile impuse în zonele de graniță să fie redundante. În contextul unei crize alimentare generalizare și a unei terori în masă, imaginea unui „dincolo" salvator capătă dimensiuni mobilizatoare.

Cetățeni români/cetățeni sovietici

Problema refugiaților din Basarabia și Bucovina de Nord a fost una spinoasă în relațiile româno-sovietice din perioada 1944–1948. Potrivit Convenției de Armistițiu, toți cetățenii sovietici, refugiați sau internați trebuiau să se întoarcă în Uniunea Sovietică. România se obliga să colaboreze în efortul de identificare și aducere a acestora în fața ofițerilor sovietici de la Centrele de Repatriere. La 18 martie 1941, URSS i-a declarat pe toți locuitorii din Basarabia și Bucovina de Nord drept cetățeni sovietici, fapt cu implicații serioase asupra procesului de repatriere de după 1944[49].

Operațiunea de identificare a prezumtivilor cetățeni sovietici și trimiterea lor înapoi peste Prut a fost una dificilă. Autoritățile românești de la centru nu au arătat un entuziasm prea mare în rezolvarea problemei și au tărăgănat implementarea convenției, invocând probleme de drept internațional. Cum era de așteptat, numărul celor care au răspuns apelului sovieticilor de a se înscrie pe listele de repatriere a fost foarte mic. Doar cei înregimentați în armată sau jandarmerie au fost mai ușor de identificat și de repatriat. Această vânătoare de refugiați i-a obligat pe cei vizați să găsească mijloace de eludare a obligativității de repatriere, dezvoltându-se adevărate rețele de emitere de buletine pentru cei din stânga Prutului[50].

La 3 martie 1945, în contextul tensiunilor legate de demisia guvernului Rădescu și numirea guvernului Petru Groza, Edmund Ciuntu și avocatul Alexandru Danielopol au avut o discuție cu sovieticii, pe marginea acestui subiect, la Comisia Aliată de Control.

[44] *Ibidem*, f. 69.
[45] *Ibidem*, f. 52.
[46] *Ibidem*, f. 139.
[47] *Ibidem*, f. 134–135.
[48] Anton A. Kireev, *State Border*, în Sergei V. Sevastianov, Jussi P. Laine, Anton A. Kireev (eds.), *Introduction to Border Studies*, Vladivostok, Dalnauka, 2015, p. 104.
[49] Paul Zahariuc, *Repatrierea în URSS a cetățenilor originari din Basarabia și Bucovina de Nord refugiați pe teritoriul județului Vaslui 1944–1945*, în „Acta Moldaviae Meridionalis", XXVIII–XXIX, 2007–2008, p. 252–253.
[50] Adrian Nicolae Petcu, *Preoții basarabeni și bucovineni în atenția Securității*, în „Caietele CNSAS", anul II, nr. 1(3)/2009, p. 148–150.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sovieticii au solicitat ca, până la 10 martie, să se întocmească liste cu toți cei care locuiseră în Basarabia și Bucovina și care, în baza decretului din martie 1941, erau considerați cetățeni sovietici[51]. O discuție mai aplicată pe acest subiect a avut loc la 22 mai 1945, în Legația Sovietică, între Mihail Ghelmegeanu, președintele Comisiei române pentru aplicarea Armistițiului, avocatul Alexandru Danielopol, pe de o parte, și A. Pavlov, trimisul extraordinar al URSS în România, pe de alta. La discuții s-a alăturat, la un moment dat, și Edmond Ciuntu. Pavlov a susținut că era important pentru ei să fie identificați și înregistrați pe liste toți cetățenii sovietici. Ulterior, în baza unor interviuri, urma să se decidă dacă unii vor primi permisiunea să rămână sau dacă vor fi repatriați. Pavlov a dat asigurări că acelora care aveau familii în România li se va permite să rămână. Aproape toți care au venit din Basarabia și Bucovina purtau prezumția de cetățeni sovietici, un statut provizoriu, spunea reprezentantul URSS, care se clarifica, chipurile, după triere. Ghelmegeanu, Danielopol și Ciuntu i-au explicat lui Pavlov că cei vizați vor fi reticenți în a se înscrie pe liste, pentru că mereu fuseseră neplăceri după astfel de înregistrări; și mai apăruseră și zvonuri, de altfel inerente, care îngreunau munca autorităților[52].

Avocatul Danielopol a solicitat sovieticilor criterii clare pe baza cărora se decidea cine era repatriat și cine nu. Pavlov i-a dat asigurări că discuțiile cu cei în cauză vor fi pe un ton cât se poate de calm, fără nicio presiune. Danielopol a intervenit și a solicitat ca la aceste interviuri să participe și un reprezentat al României; Pavlov a spus că nu era cazul, deoarece persoanele vizate, fiind cetățeni sovietici, vor discuta cu un reprezentant al statului lor. Mai mult, oficialul sovietic a dat asigurări că nu se punea problema unor repatrieri în masă și că cei angajați în diferite instituții sau în fabrici puteau să-și continue activitatea chiar dacă figurau pe liste[53].

La 14 septembrie 1945, Petru Groza s-a lăudat, în ședința Consiliului de Miniștri, că rezolvase în parte problema basarabenilor și bucovinenilor. Acesta a transmis miniștrilor că a obținut mai multe derogări din partea lui Stalin personal, una dintre ele fiind aceea că vor fi exceptați de la repatrierea în URSS toți cei care erau necesari României din punct de vedere economic. Acest criteriu ambiguu, spunea Groza, permitea României să decidă pe cineva păstra și pe cine expedia în URSS. Șeful guvernului s-a plâns că Ion Pelivan, Pantelimon Halippa și Petru Gucijna nu îl ajutau – deși îi promiseseră – să întocmească listele cu cei care trebuiau să rămână în România. Totodată, Groza a ținut să precizeze că „vom considera că vor să plece cei care nu se încadrează pe linia politicii noastre de împăcare cu Uniunea Sovietică, pe cei cari vor căuta să rămână fermenți de agitare”[54]. În aceeași zi, ziarul „Universul” anunța că tratativele româno-sovietice au rezolvat, în interesul ambelor părți, chestiunea repatrierii cetățenilor sovietici basarabeni[55]. Cu toate că se străduiseră să reducă numărul basarabenilor și bucovinenilor „repatriați” în Uniunea Sovietică, autoritățile române au lăsat și multe lucruri neclare; care au permis numeroase abuzuri, mai ales pe granița de nord-est, care nu era bine controlată de București.

[51] Marius Oprea, *Istoria fără perdea*, la adresa https://www.mediafax.ro/editorialistii/istoria-fara-perdea-marius-oprea-in-1945-rusii-au-negociat-cu-pistolul-pe-masa-iar-romanii-cu-inteligenta-un-avocat-roman-a-salvat-sute-de-mii-de-basarabeni-si-bucovineni-de-la-deportare-in-urss-20475854 (consultat la 22 octombrie 2021).

[52] Ioan Scurtu (coord.), *Viața politică în documente, 1945*, Arhivele Statului din România, 1994, p. 252–262.

[53] *Ibidem.*

[54] Marcel-Dumitru Ciucă (ed.), *Stenogramele Ședințelor Consiliului de Miniștri guvernarea dr. Petru Groza. Instaurarea regimului pro-comunist*, vol. II, Pitești, Editura Ordessos, 2015, p. 90–91.

[55] „Universul”, anul 62, nr. 209, 14.09.1945, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 21 martie 1947, Chestura de Poliție Dorohoi a transmis către Legiunea de Jandarmi documentele de cercetare pe numele numitei Maria Borcea, din comuna Fundul Herții, bănuită de jandarmii din Pomârla de trecere frauduloasă a frontierei din URSS[56]. Persoana în cauză a declarat jandarmilor că avea 29 de ani, că era româncă din satul Baranca, comuna Fundul Herții, dar a fost căsătorită cu Alexandru Axinte din satul Pilipăuți, comuna Lunca, astăzi în URSS. Locuise împreună cu acesta trei ani. Dar la 25 ianuarie 1946 trecuseră frontiera în România și se stabiliseră în satul de naștere, Baranca, județul Dorohoi. Maria Borcea a stat aici șase luni, timp în care a obținut un buletin de înscriere la Biroul Populației din Fundul Herții. De precizat că în respectivul act trecuse că este necăsătorită. La 13 decembrie 1946 a mers la Dorohoi, unde s-a angajat ca servitoare. Ea a mai specificat că soțul ei rămăsese „sub ocupație, în URSS, comuna Lunca, satul Pilipăuți”[57]. La interogatoriu însă, femeia a declarat că era căsătorită; că părinții ei erau decedați, că mai avea o soră și doi frați, dintre care unul, Haralambie, locuia în Iași[58]. În fine, Maria Borcea a fost predată grănicerilor sovietici.

Un alt caz era acela al Aglaiei Suveică, refugiată din Târnauca, URSS. La 8 aprilie 1947, Postul de jandarmi Pomârla informa Legiunea de Jandarmi Dorohoi de faptul că grănicerii sovietici refuzaseră să o primească pe cea în cauză pe motiv că era cetățean român; urma ca Postul de jandarmi Ibănești să-i întocmească acte de dare în judecată pentru trecere frauduloasă de frontieră[59]. Jandarmii români au declarat grănicerilor sovietici că Aglaia Gh. Suveică fusese trecută granița ilegal de Ioan Străchinaru, din comuna Târnauca, și că stătuse în România la soțul ei, în comuna Ibănești[60]. Postul de jandarmi Ibănești raporta la Dorohoi că, la 5 aprilie, s-a încercat predarea ei la punctul Baranca, dar, la semnalele făcute de jandarmii români, nu se prezentase la sârmă niciun grănicer sovietic[61].

Ion Străchinaru, cel acuzat că ar fi ajutat-o pe Aglaia Suveică să treacă frontiera, era un nume bine cunoscut jandarmilor români, fiind căutat și de grănicerii sovietici. La 3 februarie 1947, Postul de jandarmi Pomârla raporta Legiunii de Jandarmi Dorohoi că fuseseră chemați la frontieră de colonelul Simionov, care le-a transmis că îl urmăreau pe Ion Străchinaru pentru contrabandă. Cel în cauză era considerat un individ periculos, fiind căutat și de autoritățile românești, pentru două spargeri date în 1945, în satul Corjăuți, în uniformă de gardian public[62]. Sovieticii le-au transmis românilor că Străchinaru se ascundea în satul Nichiteni, comuna Coțușca și îi sfătuiau să fie precauți pentru că individul era înarmat. Cel urmărit nu a fost găsit în satul indicat de Simionov. Ulterior, s-a bănuit că se ascundea în satul Avrămeni, nu departe de Coțușca, dar nici acolo nu au dat de dânsul[63]. În august 1947, se bănuia că ar fi fugit în Banat[64].

Ioan Cazacu era unul dintre cei surprinși inițial în România din teritoriile pierdute și care refuza să se înscrie pe listele impuse de sovietici. La 20 aprilie 1947, Postul de jandarmi Mitoc raporta că șeful postului, Constantin Zaharia, împreună cu doi săteni știutori de carte au mers acasă la Ioan Pascal, în gospodăria căruia lucra Ion Cazacu ca

[56] ASBt, fond Legiunea de Jandarmi Dorohoi, dosar 30, f. 22.
[57] *Ibidem*, f. 27–28.
[58] *Ibidem*, f. 29–30.
[59] *Ibidem*, f. 53.
[60] *Ibidem*, f. 54.
[61] *Ibidem*, f. 58.
[62] *Ibidem*, f. 106.
[63] *Ibidem*, f. 153, 155–156.
[64] *Ibidem*, f. 164–165.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

servitor. Acesta era originar din comuna Horbova, județul Dorohoi, acum în URSS, și poseda un buletin al Biroului de populație plus un ordin de lăsare la vatră din 1944, eliberat de cercul teritorial Dorohoi; dar fără o fotografie care să probeze că este aceeași persoană cu aceea din acte. Cazacu nu s-a prezentat la nicio comisie pentru a i se clarifica statutul de refugiat. Majoritatea timpului a lucrat pentru Lipa Sârghi din Săveni, la vitele pe care acesta le avea la conacul de la Ichimeni-Morțun, comuna Adășeni. Oricum, Cazacu nu s-a înscris la niciun birou de populație din comunele unde stătuse. La primul interogatoriu, numitul spunea că are 46 de ani și că era din Horbova. A susținut că era român ortodox, era căsătorit și avea trei copii, dar familia rămăsese de partea cealaltă. Recunoștea că în perioada 1940–1941 fusese prins sub ocupație sovietică. Mai declara că fusese concentrat la Dorohoi, în 1944, și astfel rămăsese în țară. Ar fi fost pe la județ, în 1944–1945, pentru clarificarea situației, dar nu avea niciun document cu care să justifice. Motiv pentru care l-au trimis la Dorohoi, la Legiune, spre a fi cercetat, deoarece avea o situație militară neclară; nu avea livret militar și nici nu poseda act de refugiat [65].

Foștii militari originari din Basarabia erau vizați cu precădere de către sovietici, pentru a fi repatriați, mai ales dacă plana asupra lor și suspiciunea de trecere ilegală a frontierei. Nicolae Grădinaru era un fost aviator, care lucra ca agent fiscal într-o comună din județul Sălaj. Era originar din comuna Lopatnic, județul Hotin; și fiind lăsat la vatră s-a hotărât să se stabilească în România. Nu știm dacă a trecut frontiera sau nu în mod ilegal, dar prezența sa a fost semnalată în decembrie 1944, în comuna Mitoc, județul Dorohoi, unde locuia la Dumitru Pădureț, cu gândul, se pare, de a se căsători cu fiica acestuia. La un moment dat a dispărut din satul Mitoc și a revenit, în august 1946, cu o patrulă de jandarmi, acuzându-și fosta gazdă că i-ar fi reținut mai multe bunuri. Se pare că situația lui a atras atenția autorităților, care l-au întrebat pe căpitanul Krukil, din cadrul Comisiei Aliate de Control Botoșani, care era statutul lui Grădinaru. Și, astfel, au aflat că cel în cauză era urmărit pentru mai multe treceri frauduloase ale frontierei. Din cercetări a rezultat că Nicolae Grădinaru avea documentele militare în ordine, însă, deși lucra ca agent fiscal în Sălaj, el avea domiciliul stabil în județul Timiș-Torontal. În consecință, se propunea prinderea și predarea lui grănicerilor sovietici[66]. La 26 mai 1947, grănicerii postului Mitoc au informat Legiunea că fuseseră chemați de mai multe ori la frontieră de către lt. col. Serafimovici, care îi îndemnă să facă totul pentru prinderea și predarea lui Nicolae Grădinaru. Cei din Mitoc erau dispuși să trimită un sergent și un localnic în Sălaj (care îl cunoșteau bine pe Grădinaru), pentru a-l prinde și a-l preda sovieticilor, dispuși să acopere cheltuielile pretinse de această operațiune[67]. Nicolae Grădinaru avea să fie prins la finalul lunii august 1947 și predat grănicerilor sovietici la 6 septembrie 1947[68].

Au fost mai multe cazuri în care jandarmii dorohoieni s-au implicat sau au solicitat prinderea unor persoane despre care exista bănuiala că ar fi trecut ilegal frontiera din URSS și care se ascundeau în alte zone ale țării. De cele mai multe ori era vorba despre familii care, cel mai probabil, se mutau foarte des dintr-un loc în altul, pentru a nu fi găsite de ofițerii sovietici de la centrele de repatriere. Maria și Ilie Ghevcischi erau originari din comuna Tureatca, care până în 1944 făcuse parte din județul Dorohoi. Pentru prinderea familiei Ghevcischi, jandarmii dorohoieni au solicitat ajutorul celor din

[65] *Ibidem*, f. 72.
[66] *Ibidem*, f. 76–72.
[67] *Ibidem*, f. 213.
[68] *Ibidem*, f. 209–211, 213.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hunedoara, însă au fost informați că aceștia plecaseră de pe șantierul unde lucrau, fără a se cunoaște destinația[69]. Un caz similar a fost și cel al lui Iftimie Pânzaru, despre care jandarmii dorohoieni știau că împreună cu soția sa, doi copii și doi frați, Alexandru Pânzaru și Vasile Pânzaru, trecuseră frontiera ilegal și se adăpostiseră în comuna Fântânele din județul Teleorman. Solicitați să-și dea concursul la prinderea acestora, jandarmii teleormăneni au transmis celor din Dorohoi că numiții nu fuseseră văzuți în comuna amintită[70].

Unii dintre cei care treceau frontiera dinspre URSS lansau diferite zvonuri, un motiv în plus să fie priviți ca fiind un real pericol de către autoritățile din România. La 15 mai 1947, Postul de jandarmi Pomârla a trimis Legiunii Dorohoi o notă informativă, în care preciza că numitul Constantin Hrișiuc a trecut în mod fraudulos frontiera împreună cu soția sa, prin punctul Tiuca. S-ar fi întâlnit cu locuitorul Petre Tudosă, căruia i-ar fi transmis o serie de informații catalogate drept zvonuri. Hrișiuc ar fi afirmat că armata sovietică se organiza puternic în zona de frontieră, săpând tranșee și adăposturi. Mai mult, i-ar fi spus lui Tudosă că în URSS era o foamete mai mare ca în România și că oamenii mâncau rozătoare și știuleți de porumb măcinați. În anumite localități, dispăreau oameni și copii, care erau mâncați de alți oameni. Prizonierii români din URSS mureau de foame, în timp ce poliția politică făcea multe arestări în Basarabia și Bucovina. Jandarmii din Pomârla considerau că cele spuse de Hrișciuc puneau Uniunea Sovietică, „marea noastră prietenă care a venit în ajutor din toate punctele de vedere, într-o lumină extrem de urâtă în fața românilor care le ascultă". Pentru a se identifica locul în care se ascundea Hrișiuc, s-a ordonat urmărirea corespondenței unui anume căpitan Vasiliu, din Dorohoi, bun prieten cu cel urmărit, pentru a se vedea cu cine ținea legătura[71].

Aceste realități din anii 1946–1947 situează zona de frontieră a fostului județ Dorohoi în ceea ce Sarah Green numea „zone gri": un teritoriu în care granițele politice nu se suprapun cu celelalte tipuri de granițe, mentale și identitare[72]. O „zonă gri" vorbește despre liniile fluide dintre credință și incertitudine, adevăr și conspirație, legal și ilegal, justiție sau injustiție[73]. Astfel, granița impusă de sovietici în 1944 – și consfințită prin Armistițiul din 12 septembrie 1944, apoi prin Tratatul de Pace cu România, semnat la 10 februarie 1947 – a lăsat în exterior comunități importante de români, inventând un spațiu al arbitrariului și al abuzurilor, amplificat și de situația grea de după război, de secetă și foamete. Națiunea se poate sfârși la frontieră sau poate trece peste, dar în ambele cazuri locuitorii din aceste zone au de înfruntat controlul statului, ne avertizează Hastings Donnan și Thomas Wilson[74]. Pe frontiera de nord-est a României, în primii ani postbelici, avem un control asimetric: pe de o parte, sovieticii care au militarizat frontiera și au blocat circulația imediat ce trupele lor au atins linia de demarcație; pe de alta, românii au asigurat, cu mare dificultate, securitatea zonei de graniță, fapt ce a permis ca fenomenul trecerilor ilegale să capete proporții.

[69] *Ibidem*, f. 95–96.
[70] *Ibidem*, f. 100.
[71] *Ibidem*, f. 153.
[72] Sarah Green, *Making Grey Zones at the European Peripheries*, în Ida Harboe Knudsen, Martin Frederiksen (coord.), *Ethnographies of Grey Zones in Eastern Europe*, Anthem Press, 2015, p. 173–174.
[73] Ida Harboe Knudsen, Martin Frederiksen, *Introduction*, în *ibidem*, p. 3–4.
[74] Hastings Donnan, Thomas M. Wilson, *Introduction. Borders, Nations and States*, în Hastings Donnan, Thomas M. Wilson, *Borders. Frontiers of Identity, Nation and State*, Oxford, 2001, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În căutarea familiei

Reunirea cu membrii familiei a fost unul din motivele principale de trecere ilegală a frontierei, mai ales pe sectorul de uscat, care separa vechiul ținut Herța de județul Dorohoi. Elena Goveico, în vârstă de 19 ani, a trecut granița în URSS, la începutul lunii aprilie, pentru a merge la mama sa. A fost prinsă de grănicerii sovietici și predată celor români, care au anchetat-o pe baza articolului 269, Cod Penal, pentru trecere frauduloasă a frontierei. Tânăra era căsătorită în România, unde mai locuiau tatăl și doi frați ai ei[75].

Statele pot fi subminate în zonele de graniță, însă aceste zone pot deveni și victime ale puterii statului[76]. Pe frontiera de nord-est a României, cele două procese au coexistat și s-au potențat reciproc, printre victime numărându-se deseori copii. La 20 iunie 1947, jandarmii postului Dersca raportau Legiunii că, în ziua de 18 iunie 1947, în dreptul satului Dersca au fost identificați „doi indivizi", Mircea Ioan Cârlanaru, de 12 ani, și Traian Ioan Cârlanaru, de 10 ani, originari din satul Sinăuții de Sus, fostul județ Rădăuți, care trecuseră frontiera din URSS în România; și odată ajunși în Dersca s-au dus la tatăl lor, Ioan Cârlanaru, stabilit în sat ca refugiat. Cei doi au fost luați în custodie de Pichetul de grăniceri nr. 7 Dersca, spre a fi predați chiar în aceeași zi grănicerilor sovietici[77].

La 16 mai 1947, Postul de jandarmi Ibănești a informat Legiunea că în ziua de 15 mai 1947 grănicerii sovietici de la pichetul Herța, în frunte cu maiorul Orlov, i-au chemat la frontieră și au cerut ca Legiunea să dea în urmărire mai multe persoane pe tot cuprinsul județului Dorohoi, dar și în Botoșani și Suceava. Era vorba despre: Maria T. Sandu, de 59 de ani, din Godinești; Victoria T. Sandu, de 22 de ani; dar și fiica celei din dintâi și Ileana Ioan Olaru, de 32 de ani. Maria Sandu avea în România doi fii, Nicolai Sandu, de 25 de ani, și Ioan Sandu, de 22 de ani, pe soțul ei, Toader Sandu, care locuia de dinainte de ocupație în comuna Lozna, unde avea pământuri; de asemenea, pe un frate al soțului, Ioan V. Sandu, de 60 de ani, care locuia în Iași, și un alt frate, Gh. Sandu, fost călugăr la o biserică în Iași. Grănicerii sovietici au insistat foarte mult pentru prinderea și predarea acestor femei[78].

În ziua de 19 august 1947, șeful postului de Jandarmi Mitoc, plutonierul Constantin Zaharia, patrulând prin sat însoțit de primarul Victor Deleanu, a fost informat că la femeia Catinca Ciuraru, din Mitoc, se afla de dimineață Petre Drăgan, din Lopatnic, Basarabia. Acesta intrase fraudulos în România și venise la numita femeie, cu care trăia în concubinaj doi ani, până în 1946, când trecea frontiera înapoi în URSS. Subofițerul și primarul au mers la casa femeii, unde l-au găsit pe cel în cauză și l-au dus la cercetări. La interogatoriu, cel reținut a declarat că avea 43 de ani, și că numita Catinca Ciuraru îi era concubină, fiind văduv după prima soție. A venit la Mitoc în 1928, unde a fost morar la morile de apă de pe Prut, inclusiv în perioada 1940–1941. Avea toate actele în regulă și aștepta să primească pământ în Ardeal, când, în 1946, fără să-și aducă aminte luna, era reținut de șeful de post din Liveni, satul vecin, și predat grănicerilor sovietici fără nicio explicație. În URSS a făcut câteva luni de închisoare. Ulterior, a încercat să treacă din nou în România, prin dreptul localității Crasnaleuca, dar fost prins și pedepsit iarăși cu închisoare. Eliberat a doua oară, fără vreo perspectivă clară privind câștigarea existenței, a decis să riște din nou și să treacă din nou Prutul în România, pe la Mitoc:

[75] ASBt, fond Legiunea de Jandarmi Dorohoi, dosar 30, f. 53.
[76] Hastings Donnan, Thomas M. Wilson, *Introduction*…, p. 4.
[77] ASBt, fond Legiunea de Jandarmi Dorohoi, dosar 30, f. 130.
[78] *Ibidem*, f. 152.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> [...] în noaptea de 18–19 Aug. 1947, m-am apropiat de frontieră la apa râului Prut pe la punctul morile de apă, în dreptul comunei Mitoc și nefiind nimeni am trecut peste apa Prutului în satul Mitoc și am mers la concubina mea Catinca Ciuraru, unde am fost găsit. Întrucât conform legii cred și știu că sunt cetățean român și nu sovietic fiind trecut în URSS fără nici o formă legală, cer să fiu lăsat pe pământul României să mai trăiesc ultimele ceasuri. Nu doresc în nici un caz să mai fiu trecut în URSS, ci mai bine prefer să fiu pedepsit la cea mai grea pedeapsă românească sau să fiu împușcat și înmormântat pe pământ românesc. Atât declar, susțin și semnez față de martori prin punere de deget neștiind carte[79].

Potrivit jandarmilor, Petre Drăgan ar fi vrut să se căsătorească cu Catinca Ciuraru, pentru a putea rămâne în România[80]. Însă, la 21 august 1947, Postul de jandarmi Mitoc raporta Legiunii Dorohoi că Petre V. Drăgan, din comuna Lopatnic, URSS, fusese predat grănicerilor sovietici, „după cum s-a dispus”[81].

Un caz mai puțin obișnuit a fost reprezentat de doi bulgari, Mihali Filatov și Ivan Brezoev, din județul Durostorum, care fuseseră în URSS la muncă, și care în noaptea de 23 spre 24 aprilie trecuseră frontiera în România cu scopul de a ajunge acasă în Bulgaria[82]. Cei doi au plecat din Bulgaria cu vaporul, spre Odessa. În URSS au umblat prin mai multe orașe, ulterior au ajuns la Cernăuți și de acolo la Herța, unde în noaptea de 23 aprilie au forțat frontiera spre Pomârla. De acolo au mers la Dorohoi, de unde, pe calea ferată, au ajuns la Brăești[83]. Aici au încercat să înnopteze la o femeie, Elena Otrocol, care a anunțat însă jandarmii că doi indivizi străini au venit la ea acasă și au cerut ceva de mâncare și să-i găzduiască. O patrulă s-a deplasat la casa femeii și i-a ridicat pe cei doi. La Postul de jandarmi arestații au fost legitimați și au povestit pe larg traseul lor de la Durostorum, prin URSS, și cum, ulterior au ajuns la Brăești. La percheziție nu s-a găsit niciun act compromițător sau un alt document care să le dovedească identitatea[84].

În contextul foametei și al lipsei de grăniceri pe frontiera de nord-est, fenomenul trecerilor ilegale și al contrabandei devenise unul îngrijorător, iar jandarmii dorohoieni se plângeau că nu mai făceau față. La toate acestea, se adăuga și atitudinea sovieticilor, arogantă și disprețuitoare. Aceștia își permiteau să dea ordine și să impună termene clare de execuție jandarmilor români. Mai mult, pentru a impune o anumită distanță față de români și pentru a-i intimida, printre grănicerii sovietici care veneau la graniță se număra tot timpul și un ofițer superior.

Comandantul Legiunii de Jandarmi Dorohoi, căpitanul Dumitru Belciu, a întocmit un raport către Inspectoratul General de Jandarmi, Direcția Siguranță și Ordine Publică, datat 31 mai 1947, în care prezenta situația generală de la frontieră și greutățile pe care le întâmpinau. Susținea că, începând cu ianuarie 1947, trecerile de frontieră din URSS în România se înmulțiseră simțitor. Grănicerii sovietici urmăreau până la frontieră pe cei care voiau să treacă, dar aceștia, profitând de întunericul nopții și de pădure, reușesc să ajungă de cealaltă parte. Deloiu îi descrie în culori negre pe cei mai mulți dintre cei care treceau granița, spunând că erau bandiți experimentați, care pendulau între teritoriul sovietic sau cel românesc, unde prădau, furau și jefuiau; după care își schimbau des domiciliul dintr-o țară în alta. Pentru susținerea ideilor sale a oferit și câteva exemple

[79] *Ibidem*, f. 170–171.
[80] *Ibidem*, f. 173.
[81] *Ibidem*, f. 168.
[82] *Ibidem*, f. 85.
[83] *Ibidem*, f. 86–87.
[84] *Ibidem*, f. 89.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în această direcție: „Ceahlău Gheorghe înarmat cu banda sa de trei membri, Lupu Constantin și Moraru Nicolae șefi de bandă cu circa 35 de treceri ilegale. Au evadat din închisoare, la arestarea lor a fost o luptă de 40 minute cu jandarmii”[85].

Din cauza acestor „fugari”, cum îi numea comandatul Legiunii Dorohoi, grănicerii sovietici îi chemau zilnic pe jandarmii români la frontieră, cei mai mulți dintre ei nefiind capabili să aibă alte sarcini decât acelea care, în mod normal, ar fi revenit grănicerilor. Din cei 170 km de graniță, 40 erau cu păduri, unde frecvența infracțiunilor era mai mare. Restul de 130 km erau graniță naturală, pe râul Prut, dar și aici aveau loc treceri, pentru că apa nu era foarte mare sau adâncă. Din această cauză, ofițerii sovietici îi chemau la diferite puncte pe comandatul Legiunii sau pe ofițerii ajutători, de două ori pe lună. Autorul raportului dă și numele sovieticilor la apelurile cărora erau nevoiți să răspundă; de aici aflăm și locurile unde se făcea predarea-primirea celor prinși, dar și comunicarea directă între cele două părți:

> La punctul Pomârla ne cheamă col. Simionov, comandantul Brigăzii de grăniceri Cernăuți; la Fundul Herții ne cheamă lt. col. Vologhiov, cmd. Sectorul Herța, la Oroftiana ne cheamă Orlov, la Rădăuți-Lipcani ne cheamă lt. col. Serafimovici, comandantul Brigăzii de grăniceri Bălți. Afară de aceste persoane ne mai cheamă diferiți ofițeri la puncte intermediare. La fiecare întâlnire, sovieticii vin cu câte 5–6 ofițeri, din partea legiunii noastre doar câte doi[86].

Căpitanul Belciu s-a mai plâns superiorilor și de faptul că nu aveau mijloace de transport adecvate pentru a se deplasa în localitățile de pe graniță. Pentru că nu exista tren și fiind chemați de cele mai multe ori de urgență în diferite locații, au folosit motocicletele Legiunii, care parcurgeau astfel între 300 și 500 de kilometri lunar, pe drumuri desfundate și rele. Cota de benzină alocată acoperea doar 10% din necesar, ceea ce îi obliga pe soldați și ofițeri să cheltuie din solda proprie pentru a putea ajunge la timp la întâlnirile cu grănicerii sovietici; erau și situații în care au fost chemați în două puncte diferite în aceeași zi. În finalul raportului, autorul solicita o creștere a alocațiilor pentru combustibil și reparații, astfel încât jandarmii să poată ajunge în timp acolo unde era nevoie de ei[87].

Concluzii

Acest fenomen al trecerilor ilegale situează zona de graniță analizată în rândul frontierele contestate de localnici; care au și încercat să mențină vechile treceri și legături, definite de Bernhard Struck ca „infant borderland”[88]. În primii ani postbelici, în contextul socio-economic dificil, procesul de reteritorializare a frontierelor din perspectivă sovietică a fost lipsit de intensitate. URSS a organizat imediat frontiera din punct de vedere administrativ și punitiv, dar a eșuat în a dubla frontiera politică de una mentală și culturală; care să impună, imagologic, criterii de separare față de ceilalți. Pamela Ballinger susține că în spatele construcțiilor narative a existat întotdeauna o gamă largă de relații cu rudele și casele de peste graniță[89].

[85] *Ibidem*, f. 123–124, 160.
[86] *Ibidem.*
[87] *Ibidem.*
[88] Bernhard Struck, *Border Regions*, loc. cit.
[89] Pamela Ballinger, *Borders and the Rithms of Displacement, Emplacement and Mobility*, în Thomas M. Wilson, Hastings Donnan (eds.), *A companion to Border…*, p. 393.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Potrivit lui Hastings Donnan și Thomas Wilson, etnicitatea este forța principală activă la toate frontierele; ea rămâne motorul multor activități politice, economice și sociale, care continuă să tulbure statele sau agenții statali în zonele de frontieră sau în metropolă[90]. Mai ales că, în momentele de criză, solidaritatea etnoculturală se traduce printr-o creștere a mobilității peste graniță, fie legală sau ilegală. Acest fenomen este foarte vizibil în teritoriile care nu au mai experimentat perioade de separare politică și administrativă, cum a fost cazul ținutului Herța. De altfel, și jandarmii au subliniat faptul că cele mai multe persoane care treceau ilegal granița proveneau din cele nouă comune ale fostului județ Dorohoi integrate după război în URSS.

Dimensiunile reale ale acestui fenomen încă nu le cunoaștem. În anii 1946–1948, România era o țară în plin proces de comunizare. Regimul de la București, preocupat de recunoașterea internațională și de creșterea puterii sale, avea probleme serioase în a aproviziona populația înfometată din Moldova și a securiza frontiera de est și de nord-est. Instituțiile de forță de pe granița din nordul Moldovei s-au arătat mult prea obediente față de sovietici, ale căror pretenții încălcau suveranitatea națională. Confuziile privind cetățenia sovietică și condițiile de repatriere au lăsat loc de abuzuri, românii grăbindu-se să predea sovieticilor orice persoană pe care aceștia o solicitau.

În zona de graniță, regimul opera cu o serie de categorii bine definite, precum *individ*, *locuitor*, *contrabandist*, *răufăcător*, care trădau o ierarhizare socială, cu implicații ideologice. *Locuitorii* erau întotdeauna cei de aici, pe când *indivizii* erau cei de dincolo, care treceau frontiera ilegal, chiar dacă, așa cum am văzut, *indivizii* puteau fi copii de 10 sau 12 ani. Ideea de criză umanitară nu exista, de altfel; din documentele jandarmilor nu reiese niciodată situația alimentară dificilă prin care treceau *locuitorii*, de o parte și de alta a graniței.

Așa cum susținea Muriel Blave, istoriile locale și microistoriile pot contribui într-un mod semnificativ la înțelegerea Războiului Rece în Europa de Est. Studiul de față participă deci la cunoașterea unui fenomen care pune într-o lumină nouă granițele dintre statele comuniste, în general, și granița dintre România și Uniunea Sovietică, în special. Mathijs Pelkmans susține că oricât de securizate ar fi fost, oricâte patrule ar fi circulat de o parte ori alta sau indiferent cât de înalte ar fi fost gardurile, locuitorii știau mereu cum să penetreze granița[91]; mai ales când, în subconștient, acționează instinctul de supraviețuire, așa cum se întâmpla în acele vremuri.

ANEXĂ

Tabel cu persoane reținute de către jandarmii români și predate grănicerilor sovietici. Tabelul nu conține numărul total al celor „repatriați” pe parcursul anului 1947, dar oferă o imagine atât asupra structurii sociale a celor care încercau să treacă frontiera, cât și asupra dimensiunii spațiale a fenomenului.

[90] Hastings Donnan, Thomas M. Wilson, *Introduction*…, p. 5–6.
[91] Mathijs Pelkmans, *Chaos and Order…*, p. 271.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

INSPECTORATUL JAND. SUCEAVA

Legiunea de Jandarmi Dorohoi

TABEL NOMINAL

Cu persoanele care au trecut frontiera ilegal din URSS în România
și au fost prinși de jandarmi și predați grănicerilor sovietici

Nr.	Nume și prenume	Punct de predare	Observații
1	Zvanea Petre	Pomârla	Toți sunt din cele 9 comune foste ale Județului Dorohoi și din comunele de pe lângă Prut ale județului Hotin
2	Sprânceană Dumitru	…〃…	
3	[…]ici Dumitru	…〃…	
4	Bajureanu Aglaia	…〃…	
5	Natalia Căruceru	…〃…	
6	Vera Hudișteanu	…〃…	
7	Gherasim Mitroi	Manoleasa	
8	Emilia Vacaru	Mitoc	
9	Domnica Hromei	…〃…	
10	Gheorghe Paladinciuc	Oroftiana	
11	Vasile Paladinciuc	…〃…	
12	Petre Gh. Cusu	Rădăuți	
13	Dumitru Florea	Mitoc	
14	Victoria Florea	…〃…	
15	Teodor Jalba	Pomârla	
16	Maria Jalba (soția)	…〃…	
17	Adam Jalba (copil)	…〃…	
18	Miron Jalba 〃	…〃…	
19	Ilie Jalba 〃	…〃…	
20	Arsenia Th. Axenie	…〃…	
21	Florin aAxenie (copil)	…〃…	
22	Gheorghe Axenie 〃	…〃…	
23	Costache Axenie 〃	…〃…	
24	Ciutacu Pavel	…〃…	
25	Mihali Filatov	…〃…	
26	Ivan Brezoev	…〃…	Ambii bulgari foști la lucru
27	Ioan Gh. Cazacu	…〃…	
28	Claudia Hlușcă	…〃…	Ambele fugite din Kiev
29	Nina Evatratura	…〃…	

Se certifică de noi prezentul tabel

Comandantul Legiunii Dorohoi
Căpitan D. Belciu

ASBt, fond Legiunea de Jandarmi Dorohoi, dosar 30, f. 218.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ILLEGAL CROSSINGS ACROSS THE ROMANIAN-SOVIET BORDER IN 1946–1948
(Summary)

Keywords: border, Botoșani County, post-war years.

The present study follows a phenomenon little known in Romania, that of illegal crossings across the Romanian-Soviet border. The research focuses on the border segment in the north of Botoșani County and capitalizes on the unique information identified in the archives of the Dorohoi Gendarmes Legion. In the context of the famine that affected this part of Europe in 1946–1947, a very large number of people crossed the border. Many of those who passed by tried to take refuge at relatives or acquaintances. Romania did not have enough border guards on the North-East border, their tasks being taken over by the gendarmes. They were very obedient to the Soviet border guards, carrying out their orders to arrest certain people suspected of crossing the border illegally. Residents on both sides have reluctantly accepted the border imposed in 1944 and have maintained old ties in the early post-war years, ignoring restrictions imposed by the two states.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EDUARD RUSU[*]

MUZICA BISERICEASCĂ ȘI DOMNIA

Muzica bisericească are rădăcini vechi în Moldova și Țara Românească, chiar anterioare întemeierii acestor state. Creștinismul practicat aici nu are o dată fixă de începere, ca în cazul celorlalte popoare, vecine acestor două țări, el pătrunzând cel mai probabil odată cu armatele și administrația romană, printre care se aflau cu siguranță și creștini, care au propovăduit această nouă religie și strămoșilor noștri. Dovadă a acestui lucru este vocabularul de bază referitor la creștinism, care este de proveniență latină[1]. Treptat, în funcție de poziția geografică și odată cu închegarea formațiunilor prestatale și mai târziu a statelor medievale – Țara Românească și Moldova –, s-a adoptat modelul administrativ bizantin pe filieră sud-slavă. A fost preluată, de asemenea, și confesiunea ortodoxă practicată în Imperiul Bizantin, prin intermediul acțiunilor Patriarhiei din Constantinopol, care și-a întins jurisdicția și asupra acestor noi țări, legitimându-le prin această întreprindere. În contextul dat, muzica bisericească bizantină a pătruns aici și s-a dezvoltat treptat, ca o expresie vie.

Printre primele mărturii concrete ale existenței muzicii bisericești de sorginte bizantină în aceste țări atestă prezența la Curtea lui Mircea cel Bătrân a cântărețului și compozitorului bisericesc Filotei, monahul de la Cozia. *Pripealele* compuse de acesta reprezintă niște stihiri cântate în cadrul cultului divin, care s-au răspândit nu doar la noi, ci și la sârbi și bulgari, indicând prin aceasta importanta activitate literară și muzicală din Țara Românească[2]. Începând cu secolul al XV-lea, Țările Române cunosc o ascensiune politică, socială și culturală, iar în acest cadru, spre finalul domniei lui Ștefan cel Mare, apare în Moldova, la Mănăstirea Putna, o școală de muzică bizantină, unde s-a desfășurat o intensă muncă de copiere și compunere a cântărilor bisericești. Cel mai cunoscut personaj din acest punct de vedere a fost Evstatie Protopsaltul, cel care a scris două dintre cele mai importante codexuri create de această școală, fiind și autor a peste o sută optzeci de compoziții muzicale. De asemenea, au existat și alți psalți și copiști la Putna care au contribuit la puternica dezvoltare a cântării bisericești de factură bizantină[3]. Autenticitatea creației de la Putna este atestată de cuprinderea în codexurile muzicale a unor cântări similare celor care circulau la Constantinopol și Athos și chiar unele compuse

[*] Doctor în Istorie, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; artist liric, Opera Națională Română din Iași.

[1] Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1980, p. 67–71.

[2] Gheorghe Ciobanu, *Cultura muzicală bizantină pe teritoriul României până în secolul al XVIII-lea*, în *GB*, anul XXV, nr. 11–12, noiembrie – decembrie, 1966, p. 1054.

[3] Titus Moisescu, *Muzica bizantină în spațiul cultural românesc*, București, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din România, 1996, p. 13.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LVIII, 2021, p. 411–423

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de consacrații Ioan Cucuzel și Xenos Korones, fapt ce dovedește strânsa legătură și raportare la lumea bizantină și implicit la credința ortodoxă[4].

Următoarea mare perioadă de înflorire a muzicii bizantine este cea din timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu, când limba greacă, care a înlocuit vechea limbă de cult – slavona, este la rândul ei substituită treptat de limba română. Această tranziție a fost surprinsă și de către Paul din Alep, cel care observă că la strane se cânta alternativ, la cea dreaptă se cânta în limba greacă, iar la cealaltă în română[5]. Apare la București – în timpul domniei lui Brâncoveanu – o puternică școală muzicală anunțată de *Psaltichia rumânească*, elaborată în anul 1713 de Filotei sin Agăi Jipei. Acest manuscris conține cântări pentru toate slujbele bisericești, dintre care unele au fost adaptate la prozodia și topica limbii române[6], marcând astfel prima etapă în ceea ce se va numi „românirea cântărilor bisericești”[7]. Școala de muzică și-a desfășurat activitatea și pe tot parcursul secolului al XVIII-lea, având o contribuție bogată în alcătuirea de manuscrise muzicale, aici remarcându-se Șerban Protopsaltul, Naum Râmniceanu și alții[8].

Cultura muzicală bizantină în Moldova și Țara Românească a avut o desfășurare mult mai complexă, tratată de numeroși autori pe cuprinsul a multor pagini, noi amintind aici extrem de succint doar etapele cele mai importante în încercarea de a introduce un alt aspect, despre care s-a vorbit foarte puțin sau deloc, cel al legăturii muzicii bisericești cu puterea politică.

Strânsa legătură dintre Stat și Biserică, caracteristică în general în toată Europa pe parcursul perioadei medievale, dar și a celei următoare, se poate observa și în Moldova și Țara Românească, prin faptul că aceste state au fost legitimate prin recunoașterea mitropoliilor lor de către Patriarhia de Constantinopol și plasate pe orbita politică europeană. Mitropoliții erau a doua autoritate în țară după domn, menționați mereu pe a doua poziție în rândul membrilor Sfatului Domnesc, tot ei fiind și cei care îi ungeau domni, pe cei care aveau să le fie suverani – acestea fiind doar câteva argumente care să ateste legătura Stat – Biserică. În acest context, toți membrii clerului, superior și inferior, se bucurau de o oarecare atenție, de un anumit statut în cadrul statului. Muzica religioasă reprezintă un element foarte important, deoarece face legătura dintre sacru și profan, fără a leza sau diminua niciuna dintre aceste dimensiuni. Efervescența muzicală de care am amintit, manifestată riguros la bisericile domnești, unde cântau cei mai buni psalți, a trecut de zidurile acestora, favorizată tocmai de relația dintre cele două entități existentă în societate, și a condus la implicarea cântăreților bisericești și în viața laică, prin muzica lor. Mai exact, trecerea s-a făcut treptat, inițial la nivel micro, când aceștia cântau și melodii populare la diversele evenimente mai importante ale comunității lor, apoi, prin intermediul repertoriului folcloric-religios, muzica bisericească a început să aparțină unei mase tot mai mari de oameni[9]. Prin urmare, s-a ajuns ca la curtea domnească

[4] Gheorghe Ciobanu, *Muzica bisericească la români*, în *BOR*, anul XC, nr. 1–2, ianuarie – februarie, 1972, p. 170.

[5] Paul din Alep, *Jurnal de călătorie în Moldova și Valahia*, studiu introductiv, ediția manuscrisului arab, traducere în limba română, note și indici de Ioana Feodorov, București, Editura Academiei Române, Brăila, Muzeul Brăilei – Editura Istros, 2014, p. 204.

[6] Gheorghe Ciobanu, *Muzica bisericească*, p. 171.

[7] Pentru detalii, vezi Pr. Ion Isăroiu, *Filotei sin Agăi Jipei, 300 de ani de la prima Psaltichie românească (1713–2013) și procesul de „românire” a cântărilor bisericești*, în Nicolae Gheorghiță, Costin Moisil, Daniel Suceava (ed.), *Simpozionul internațional de muzicologie bizantină 300 de ani de românire (1713–2013), ediția a II-a, 12 decembrie 2013*, București, Editura Universității Naționale de Muzică București, 2013, p. 41–47.

[8] Gheorghe Ciobanu, *Muzica bisericească*, p. 172.

[9] Romeo Ghircoiașiu, *Contribuții la istoria muzicii românești*, București, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din RPR, 1963, p. 97–98.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să existe o influență muzicală religioasă și în circumstanțe ce nu țin de oficierea cultului, ci de cele externe, mai ales cele prilejuite de obiceiuri diverse legate de sărbători[10], dar și de ocazii zilnice, când cântăreții bisericești făceau parte uneori din alaiurile restrânse care conduceau pe domn între diversele obiective din oraș[11] sau participau la mesele festive, după cum se poate observa din mai multe exemple. Paul din Alep surprinde această relație și afirmă: „[...] află că întotdeauna cântăreții domnului cântau, în biserică sau la el la palat [...]”[12], adică ei asigurau și muzica bisericească din timpul cultului divin public de la biserica domnească, dar participau și la evenimentele sau momentele mai importante întâmplate la palatul domnesc.

Categoria cântăreților bisericești era una bine privită în societate și avea un statut bun, membrii ei numărându-se printre proprietarii de pământ și case, dobândite prin danii sau cumpărate din fonduri proprii. Dintr-un document aflăm că Papagrigorios cântărețul primește de la Moise Movilă, în contul unei datorii de 250 aslani, satul Dacolina[13]. În altul, emis de Matei Basarab pe 16 iunie 1650, se consemnează dăruirea unui teren logofătului Velisarie, o proprietate care a aparținut lui Dumitru dascăl, cântăreț, dată lui de Șerban vodă[14]. Pârvul psalt vinde în anul 1657 împreună cu frații săi o grădină care a aparținut tatălui lor – obținută de la Matei Basarab prin danie – lui jupan Nedelco sin Tatului neguțătoriul, pentru 9 500 de bani[15]. De asemenea, un protopsalt al curții domnești din București, Șerban, cumpără niște case pentru 400 de taleri în mahalaua Răzvanului, în anul 1743[16], iar mai târziu, în anul 1754, cumpără o prăvălie în aceeași mahala, cu 100 de taleri[17]. În 1758, același personaj achiziționează încă o prăvălie în aceeași mahala[18].

Cântăreții bisericești apar menționați deseori ca martori în diferite tranzacții sau întăriri[19], așa cum este cazul lui Ifrim peveț, martor printre „mulți oameni buni” la

[10] Vezi *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1973, p. 335–336; idem, vol. VI, îngrijit de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Mustafa Ali Mehmet, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 109.

[11] Vezi *Călători străini...*, vol. VI, p. 114, 119.

[12] Paul din Alep, *op. cit.*, p. 261.

[13] *DRH*, A. Moldova, vol. XXV (1639–1640), întocmit de Nistor Ciocan, Dumitru Agache, Georgeta Ignat și Marius Chelcu, 2003, p. 269, doc. 271.

[14] *DRH*, B. Țara Românească, vol. XXXV (1650), întocmit de Violeta Barbu, Constanța Ghițulescu, Andreea Iancu, Gheorghe Lazăr, Oana Rizescu, 2003, p. 224, doc. 197.

[15] Gheorghe Lazăr (ed.), *Documente privitoare la negustorii din Țara Românească*, vol. 1, *1656–1688*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 25, doc. 9.

[16] Florian Georgescu, Paul I. Cernovodeanu, Ioana Cristache Panait, *Documente privind istoria orașului București*, București, SPC Muzeul de Istorie a Orașului București, 1960, p. 93, doc. 50.

[17] George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1594–1821)*, București, Editura Academiei RPR, 1961, p. 419, doc. 324.

[18] *Ibidem*, p. 438, doc. 345; vezi și Florian Georgescu, Paul I. Cernovodeanu, Ioana Cristache Panait, *op. cit.*, p. 104, doc. 60; p. 115, doc. 68.

[19] *DRH*, A. Moldova, vol. XX (1629–1631), întocmit de I. Caproșu, C. Burac, 2011, p. 104, doc. 96; *DRH*, B. Țara Românească, vol. XXIII (1630–1632), întocmit de Damaschin Mioc, 1969, p. 369–370, doc. 231; *DRH*, B. Țara Românească, vol. XXXIII (1648), întocmit de Gheorghe Lazăr, Constanța Vintilă-Ghițulescu, Andreea Iancu, 2006, p. 239, doc. 254; *DRH*, B. Țara Românească, vol. XXXIX (1654), întocmit de Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr, Florina Manuela Constantinescu, 2010, p. 444, doc. 356; Aurel V. Sava (ed.), *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, București, 1944, p. 162, doc. 176; Florian Georgescu, Paul I. Cernovodeanu, Ioana Cristache Panait, *op. cit.*, p. 61, doc. 22; p. 122, doc. 73; George Potra, *op. cit.*, p. 152, doc. 70; p. 172, doc. 90; p. 204, doc. 118; p. 206, doc. 120; p. 219, doc. 129; p. 303, doc. 212; p. 324–325, doc. 236; p. 495, doc. 405; *Acte juridice din Țara Românească 1775–1781*, ediție întocmită de Gheorghe Cronț, Alexandru Constantinescu, Anicuța Popescu, Theodora Rădulescu, Constantin Tegăneanu, București, Editura Academiei RSR, 1973, p. 653, doc. 591.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vânzarea unei părți de vie[20]. Tot ei sunt cei care vând anumite proprietăți[21] sau sunt scutiți de dări[22]. Din alte documente aflăm informații similare. Astfel, printre cei menționați din obștea Mănăstirii Dragormirna sunt amintiți și Evloghie cântăreț și Ghierghintie cântăreț[23], iar dintr-un document emis de domnul Petru Aron în 5 octombrie 1454, la Suceava, prin care oferă unele privilegii Mănăstirii Humor, aflăm că cel care scrie acest document era și cântăreț, semnându-se „Gheorghie al Sîrbului și cântăreț”[24]. Acesta, în calitate de cântăreț bisericesc (peveț), era cunoscător de limbă slavonă, iar dacă era și de origine sârbă, cu atât mai mult putem crede că s-a stabilit la curtea domnului moldovean și a intrat în Cancelarie, fiind cunoscător al limbii oficiale de scriere. Pot fi întâlnite cazuri în care cântăreții bisericești mai aveau și alte îndeletniciri. Unul dintre aceștia este Eno Psalti negustătorul, martor al unei tranzacții[25].

Plata

Un alt aspect care ne interesează, legat tot de relația cu Domnia, este statutul cântăreților bisericești, așa cu reiese el din documentele de cancelarie, pentru a observa cât de importantă era muzica bisericească, dar și locul ei între celelalte muzici. În anul 1697 s-a plătit din finanțele țării suma de 100 de taleri către Stavrino cântărețul[26], în ianuarie anul următor, Stavrino primește simbrie încă 100 de taleri[27], iar în 1699, de „Sfânta Maria” (8 septembrie), primește aceeași sumă drept leafă[28]. În 7 februarie 1703 s-au plătit „popii lui Hurmuz, cântărețul”, ca simbrie, 250 de taleri[29]. Pentru anul 1764, plata lunară a cântăreților bisericii domnești era de 10 lei pentru protopsalt și de 5 lei pentru cântăreț, cel care câștiga la fel ca diaconul[30]. Existau, așadar, doi cântăreți la biserica domnească plătiți din vistierie și probabil alții plătiți din diverse alte surse, deoarece nu considerăm că la o slujbă la care participa domnul cântau doar doi psalți. Pentru luna mai a anului 1776, Sandul, cântăreț la biserica domnească, a fost plătit cu 4 lei[31]. Există documente care cuprind și alte diferite plăți către cântăreții bisericești, dar care au fost deja expuse[32], motiv pentru care nu le vom mai relua.

---

[20] *DRH*, A. Moldova, vol. XXIV (1637–1638), întocmit de C. Cihodaru și I. Caproșu, 1998, p. 64, doc. 64.

[21] George Potra, *op. cit.*, p. 309–310, doc. 218; p. 315, doc. 223; p. 439, doc. 347; p. 493, doc. 404; p. 499, doc. 409; Florian Georgescu, Paul I. Cernovodeanu, Ioana Cristache Panait, *op. cit.*, p. 120, doc. 72.

[22] George Potra, *op. cit.*, p. 195–196, doc. 110; p. 441, doc. 349.

[23] *DRH*, A. Moldova, vol. XXV, p. 88, doc. 89.

[24] *DRH*, A. Moldova, vol. II (1449–1486), întocmit de Leon Șimanschi, Georgeta Ignat și Dumitru Agache, 1976, p. 59–60, doc. 42. În acest caz trebuie să spunem că persoana în cauză este cântăreț bisericesc, nu guslar, așa cum s-a vehiculat în unele locuri. Vezi Anton Balotă, *Izvoarele baladei populare românești*, ediție, prefață și note de Petre Florea, București, Editura Saeculum I. O., 2019, p. 95, 99.

[25] *DRH*, B. Țara Românească, vol. XXII (1628–1629), întocmit de Damaschin Mioc, 1969, p. 96, doc. 47.

[26] C. D. Aricescu, *Condica de venituri și cheltuieli a Vistieriei de la leatul 7202 la leatul 7212 (1694–1704)*, în „Revista Istorică a Arhivelor României”, București, 1873, p. 327.

[27] *Ibidem*, p. 371.

[28] *Ibidem*, p. 508.

[29] *Ibidem*, p. 695.

[30] Gh. Ghibănescu, *Sămile Visteriei Moldovei pe lunile Iulie și August 1764* (seria II-a), în *IN*, fascicola 9, 1931, p. 56.

[31] I. Caproșu, *Sămi de vistierie*, I, *Sama Vistieriei Moldovei din 1776*, în „Revista de Istorie Socială”, vol. I, 1996, p. 557.

[32] Mihai-Cristian Amăriuței, Ludmila Bacumenco-Pîrnău, Diana Stah, *Despre cântăreții bisericești din Iași secolelor XVII–XVIII*, în Victor Spinei, Laurențiu Rădvan, Arcadie M. Bodale (ed.), *Retrospecții*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un lucru important care reiese din *Sama Vistieriei Moldovei* pe anul 1763 face referire la sumele cheltuite pentru „botezuri și cununii", de unde aflăm că pentru două botezuri, cel al fiului lui Teofan și cel al fiului marelui agă, peveții au fost plătiți cu câte un ug de aur, adică 2,90 lei[33]. Tot într-un astfel de context, în anul 1776 s-au plătit 2 lei către protopsalt și 1 leu către al doilea psalt pentru slujba cununiei spătarului Teodorașcu Balș, naș fiind beizadea Dumitrachi[34]. Pentru cununia fiului banului Sandu Miclescu cu fiica spătarului Costin Cataragiu s-a plătit, în 12 ianuarie 1786, pentru doi psalți, suma de 3 lei, iar canonarhul a primit 1 leu și 60 de bani[35].

Sărbătorile religioase erau și ele prilej de venituri suplimentare. La 24 decembrie 1785, cu ocazia Ajunului Nașterii Domnului, conform obiceiului s-au plătit colindătorilor sume de bani, printre care 8 lei protopsaltului, 5 lei psaltului al doilea și tot 5 lei „psaltului haremului", adică psaltul bisericii doamnei[36].

Beneficiile fiscale

Întâlnim și situații în care cântăreții bisericești sunt scutiți de unele dări sau li se oferă anumite beneficii. Grigore al II-lea Ghica acordă, conform unui document din 25 noiembrie 1749, „sfintelor și dumnezeieștilor biserici domnești din Curtea domnească" de la București, în persoana clericilor și a cântăreților în frunte cu Șerban, scutire de „toate dăjdiile și orânduielile ori câte vor eși peste an în țară de la visteria domnii meale, ori cu peceți, ori fără peceți". Aceste scutiri constau în iertarea dijmăritului pentru stupi și râmători, vinărici, fumărit, căminărit, vamă, taxa pentru vin domnesc, perper, lucru domnesc, cheltuielile târgului, oierit și pogonărit[37]. Același lucru se întâmplă și în anul 1758, când Scarlat Ghica emite un document asemănător precedentului, prin care scutește din nou pe slujitorii și cântăreții bisericilor domnești de plata dărilor[38]. O situație similară este întâlnită și în Moldova, când domnul Grigore Alexandru Ghica emite în anul 1764 un document prin care scutește clerul și cântăreții bisericești de dări și le înlesnește unele beneficii[39].

În *Sama* de pe anul 1763, în categoria „liuzi rufetul din afara al curții", figurează și „1 psalt biserica gospod"[40]. Acest psalt este scutit și de taxa de 5 lei și 32 de bani pentru mucarerul care trebuia plătit în acel an[41]. Anul următor, în 1764, au fost scutiți de la plata taxei de 3 lei noi de persoană pentru mucarer șase peveți și psalți de la bisericile domnești[42]. Putem observa marea diferență a numărului cântăreților de la biserica/bisericile domnești de la un an la altul, lucru care poate indica faptul că noul domn a

medievale. In honorem Professoris emeriti Ioan Caproșu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2014, p. 46–50.

[33] Gh. Ghibănescu, *Sămile Visteriei [...] 1764*, p. 55.

[34] I. Caproșu, *Sămi de vistierie [...] 1776*, p. 548.

[35] Idem, *Sama Măriei Sale Alexandru Ioan Mavrocordat (1786)*, în „Ioan Neculce", Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei, serie nouă, vol. VIII–IX, 2002–2003, p. 208.

[36] *Ibidem*, p. 210. Despre cântăreții bisericii doamnei, vezi și Sorin Iftimi, *Doamnele și domniţele în istoria românilor. Curtea doamnei în Moldova și Țara Românească*, Brăila, Muzeul Brăilei „Carol I", Editura Istros, 2015, p. 125–126.

[37] George Potra, *op. cit.*, p. 403–405, doc. 308.

[38] *Ibidem*, p. 440–443, doc. 349.

[39] Mihai-Cristian Amăriuței, Ludmila Bacumenco-Pîrnău, Diana Stah, *op. cit.*, p. 48.

[40] Gh. Ghibănescu, *Sama Visteriei Moldovei din 1763 (Iunie – Decembrie)*, în *IN*, fascicola 5, 1925, p. 75.

[41] *Ibidem*, p. 84.

[42] Gh. Ghibănescu, *Sămile Visteriei Moldovei pe lunile Iulie și August 1764* (seria II-a), în *IN*, fascicola 9, 1931, p. 44, n. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dispus sporirea numărului de cântăreți bisericești sau a plătit și alți cântăreți, dintre cei deja existenți la biserica domnească, dar care nu figurau în *Sămile* amintite.

În anul 1776 apare menționat în Moldova un anume „Partenii psalti" beneficiind de munca unor persoane care nu plăteau taxele către vistierie. În 1776, Parteni avea doi asemenea scutelnici, menționați în două luni distincte, care munceau pentru el în contul taxelor[43]. În anul următor, Parteni psalt apare din nou menționat în aceeași speță. Tot aici este menționat ca beneficiar de munca unor scutelnici și Gheorghie Evloghie, dascăl de la școala moldovenească [44].

Toate aceste informații reprezintă câteva exemple, regăsite în documentele oficiale, care ne indică statutul cântăreților bisericești, precum și poziția lor în societate.

Instituționalizarea

Multă vreme, până la apariția școlilor în care se învăța sistematic și muzica, cântăreții bisericești învățau pe cale orală, de mici copii, prin practica la strană, alături de psalți, buni cunoscători ai tainelor muzicii, în general în mănăstiri[45]. Diferite mărturii surprind pe copiii cântăreți astfel: „[...] un preot român cu clericii săi și cu copii cântăreți, precedați de cruce, de cădelniță și de cățuia cu tămâie, și de agheasmă [...] intră în camera prea strălucitului principe, după cum este obiceiul în zilele de sărbătoare și îndeplinesc ceremoniile obișnuite"[46] sau „după chipul Născătoarei de Dumnezeu un copil de șapte ani îmbrăcat ca un înger ridicat de umăr, cu fața blândă și purtând coroană cânta cu glas limpede pe limba moldovenească *Slavă lui Dumnezeu întru ce de sus*"[47]. De asemenea, Franz Joseph Sulzer observă că la ospețele domnești „diaconii și copiii cântăreți de biserică, așezați în spatele mitropolitului, intonează o cântare religioasă, care ține destul de mult"[48].

Cântăreții bisericești erau selectați cu o oarecare rigurozitate, „nu tot cel ce știe cânta, în ori ce fel, poate fi admis ca cântăreț în Biserica noastră Ortodoxă; ci numai acela care s-a instruit într-adins și s-a modulat vocea sa în spiritul cântărilor ecclesiastice"[49]. Același autor continuă, afirmând că,

> [...] pentru putința de a forma servitori bisericești: cântăreți, psalți și buni citeți, încă de demult au avut grijă atât biserica cât și statul. Mitropoliile, episcopiile și orașele mai însemnate aveau școli și chiar zidiri speciale pentru școli, în care protopsalții dădeau lecții de muzică elevilor acelor școli. Din aceștia se recrutau cântăreți prin toate bisericile noastre române. Chiar prin multe sate din țară unde era un preot ori dascăl mai învățat și deschidea școală românească pentru fiii locuitorilor, a preoților și dascălilor, nu lipsea din nici una paradosirea [predarea – n.a.] cântărilor bisericești. Cunoaștem pozitiv că domnitorii, atât din epoca greacă cât și mai nainte, prevedeau prin hrisoavele lor obligațiunea pentru mitropolii și episcopii de a întreține școli de muzică, regulând și salarii profesorilor[50].

[43] I. Caproșu, *Sămi de vistierie [...] 1776*, p. 517, 531.

[44] Idem, *Sama Vistieriei Țării Moldovei din 1777 (I)*, în *ArhGen*, anul IV (IX), 1997, nr. 1–2, p. 131, 138, 145, 155.

[45] Vezi Vasile Vasile, *Istoria muzicii bizantine și evoluția ei în spiritualitatea românească*, vol. 2, București, Editura Interprint SRL, 1997, p. 204–234.

[46] *Călători străini...*, vol. V, p. 312.

[47] *Ibidem*, p. 336.

[48] *Fr. J. Sulzer în Dacia cisalpină și transalpină*, traducerea și îngrijirea ediției de Gemma Zinveliu, București, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor din România, 1995, p. 144.

[49] Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1888, p. XXIII.

[50] *Ibidem*, p. XXIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Probabil, tot pentru un centru monahal a cerut și Alexandru Lăpușneanul orașului Lemberg – printr-un document emis pe 6 iulie 1558 – copii cu voce bună pentru a-i învăța în Moldova să cânte grecește și sârbește, urmând ca mai apoi să-i trimită înapoi, pentru a practica acolo cântarea bisericească, așa cum s-a întâmplat și cu cei din Przemysl[51]. Înțelegem de aici nu doar că exista un consistent sistem de învățare a muzicii religioase în marile mănăstiri, ci și că domnul era conștient de aceasta, implicându-se în acest angrenaj și chiar popularizându-l și în afara granițelor, nu doar pentru a-l face cunoscut, zicem noi, dar și pentru a propaga și altora cântarea bisericească cântată în Moldova.

Spre deosebire de marile centre monahale în care au ființat și școli de muzică bisericească, unele de o importanță majoră, precum cea de la Putna, au fost și acțiuni laice care au încercat, de asemenea, instituționalizarea muzicii bisericești și școlarizarea ei. Vasile Lupu (1634–1653) a înființat la Iași în anul 1640 „Academia de la Trei Ierarhi", considerată „prima instituție cu elemente de învățământ superior din Moldova", unde se învățau cele „șapte arte liberale", printre care și muzica[52]. Muzica ce se învăța aici este cel mai probabil cea bisericească, având în vedere că până atunci doar aceasta se învăța într-un cadru instituționalizat, dar și datorită faptului că școala ființa la Mănăstirea „Sfinții Trei Ierarhi", sub oblăduirea mitropolitului Varlaam. Mai târziu, prin pitacul din 21 iunie 1786, Nicolae Mavrogheni ordonă Episcopiei obștești să dea dascălului Mihalache, de la clasa de muzică, câte 40 de taleri salariu lunar, precum și câte 15 taleri lunar pentru trei „școlari cântăreți" de la metocul Episcopiei Râmnicului, iar vătafului copiilor din aceeași școală să i se dea salariu 5 taleri pe lună[53]. Observăm de aici un început al învățământului muzical religios încurajat de Stat, prin persoana domnului Mavrogheni, care plătește atât profesorul, cât și elevii, dar și pe vătaf, cel care îi avea în grijă pe elevii școlii.

Cântăreții bisericești și ospețele domnești

Trecând la un alt aspect al expunerii noastre și privind mai detaliat, ajungem la specia muzicală religioasă care ilustrează foarte bine relația Stat – Biserică. Polihronionul, specia muzicală la care facem referire, reprezintă o cântare de „la mulți ani", ce provine din Imperiul Bizantin, fiind cântată în anumite circumstanțe împăratului, familiei acestuia și elitei eclesiale, așa cum se întâmpla în Țările Române cu domnul și familia sa, dar și cu mitropolitul. Cel mai important context în care polihronionul era interpretat, sugerând și evidențiind puterea suveranului, era ritualul de ungere a acestuia, în cadrul căruia se interpretau mai multe astfel de polihronioane[54]. Întrucât ne-am ocupat de particularitățile polihronionului cu o altă ocazie[55], nu considerăm necesară reluarea lor aici, de aceea ne vom referi în continuare la prezența cântăreților bisericești în cadrul

[51] *Documente privitoare la Istoria Românilor* (în continuare, *Documente Hurmuzaki*), suplimentul II, vol. I, *1510–1600*, urmare la colecțiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki, documente culese, coordonate, adnotate și publicate de Ioan Bogdan, cu traducerea franceză a documentelor polone de I. Skupiewski, București, 1893, p. 208, doc. CII.

[52] Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 26.

[53] V. A. Urechiă, *Istoria Românilor*, seria 1786–1800, tomul III, București, Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu, 1893, p. 80.

[54] Vezi Eduard Rusu, *Câteva aspecte referitoare la ungerea domnilor Moldovei și Țării Românești în sec. XVII–XVIII*, în Pr. prof. dr. Viorel Sava, *Slujind adevărul, slujim pe Dumnezeu și pe oameni*, Iași, Editura Doxologia, p. 686–699.

[55] Idem, *Polihronionul – modalitate de evidențiere a puterii domnești prin muzică*, în *CI*, serie nouă, anul XXXVII, 2018, p. 85–94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ospețelor domnești, acolo unde interpretează polihronioane, dar și alte cântări specifice, după cum vom vedea.

Banchetele sau ospețele domnești erau parte obișnuită a festivalurilor politice. De-a lungul Evului Mediu aceste festivaluri erau marcate de latura militară, prin întreceri cavalerești ziua, iar noaptea prin banchete, dar în Renaștere optica se schimbă, dimensiunea militară fiind înlocuită de artă, în multiplele ei forme[56]. Ospățul domnesc reprezintă o expresie a culturii curții domnești și un cadru al interacțiunii, fiind totodată și o manifestare politică, dar și cea mai bună ocazie prin care monarhul se poate exprima[57]. De asemenea, un astfel de cadru contribuie la crearea unei impresii de atotputernicie a acestuia[58]. În acest sens, muzica reprezintă cu certitudine unul dintre mijloacele de comunicare ale suveranului, care este foarte eficient, dar și subtil dintr-un anumit punct de vedere[59].

Fiecare astfel de masă festivă presupunea și închinarea paharelor, în cinstea diferitor persoane importante. Ritualul închinării paharelor este descris de mai mulți autori, fiecare dintre ei surprinzând anumite detalii. Cele mai complete descrieri ale unei asemenea rânduieli se găsesc la Paul din Alep[60], la Dimitrie Cantemir și la Gheorgachi, al doilea logofăt.

La Gheorgachi întâlnim în descrierea ospețelor și prezența cântăreților bisericești, cu ale lor cântări specifice, așa cum se întâmpla și în Imperiul Bizantin, atunci când psalții bisericilor din Constantinopol cântau imnuri în cinstea împăratului. De asemenea, Gheorgachi surprinde mai detaliat etapele de desfășurare ale ceremonialului mesei, precum și pe cei care contribuie la înfrumusețarea lui. Conform acestuia, închinarea paharelor are următorul parcurs:

> [...] întâi mitropolitul ridică un pahar de vin făcând orații pentru slava lui Dumnezeu și, după ce bea domnul, îndată protopsaltul cu al doilea cântăreț și cu alți peveți încep a slavoslovi pe Dumnezeu cu obișnuitele cântări. Domnul ridică al doilea pahar de vin pentru sănătatea și biruința împăratului și se face slobozire de toate tunurile și focul cel mărunt, începând meterhaneaua și altă muzică ce este rânduită asupra mesei, [...]. Al treilea pahar ridică mitropolitul pentru sănătatea domnului, a doamnei și a beizadelelor și se face șănlic iarăși. Asemenea și cântăreții cântă polihronion […]. După aceasta iarăși domnul ridică un pahar pentru mitropolit, însă acest pahar este fără șănlic, numai cântăreții cântă obișnuitele cântări. Domnul mai pe urmă ridică un pahar pentru arhierei, pentru toată boierimea și norodul țării și face șănlic [...]. După aceasta, la cine vrea domnul, ori din arhierei ori din boieri, iarăși mai închină, cum și ei unii către alții [...][61].

Din relatarea lui Gheorgachi observăm că desfășurarea ceremonialului era mai riguros stabilită decât în alte cazuri, fiecare închinare a paharelor având elemente

[56] Robert Quist, *The Theme of Music in Northern Renaissance Banquet Scenes*, A Dissertation submitted to the Program in Humanities in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, The Florida State University College of Arts and Sciences, 2004 (http://fsu.digital.flvc.org/islandora/object/fsu%3A180472), p. 10–11.

[57] Maria Magdalena Székely, *La célébration de la victoire en Moldavie à 1518*, în „*Classica et Christiana*. Revista Centrului de Studii Clasice și Creștine", 10, 2015, p. 339.

[58] Henri Troyat, *Ivan cel Groaznic*, traducere Sanda Grigoriu, București, Editura Humanitas, 1993, p. 170.

[59] Pentru detalii despre atmosfera muzicală a unui ospăț domnesc, vezi Eduard Rusu, *Muzica ospețelor domnești*, în „Revista Bibliotecii Academiei Române", anul 3, nr. 2, iulie – decembrie 2018, p. 25–39.

[60] Paul din Alep, *Jurnal de călătorie în Moldova și Valahia*..., p. 322.

[61] *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, studiu și text de Dan Simonescu, București, Fundația Regele Carol I, 1939, p. 282–283.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

distincte. De aceea, propunem împărțirea acestui ritual în etape, pentru a observa mai clar cum anume se desfășura închinarea paharelor la un ospăț domnesc. De asemenea, vom adăuga informații suplimentare pentru fiecare etapă în parte.

Prima etapă începe cu ridicarea paharului de către mitropolit, timp în care cântăreții bisericești intonează cântările obișnuite. Despre același moment, Joseph Franz Sulzer spune că în spatele mitropolitului se aflau copiii cântăreți de biserică și diaconii care „intonează o cântare religioasă care ține destul de mult”[62]. Aceste cântări, conform lui Filotei sin Agăi Jipei și *Psaltichiei rumânești*, au următorul titlu: *Irmoase veselitoare care se cântă la anaforă și la masă, făcute de dascălii cei noi*[63] și sunt în număr de șaisprezece, având textul: „Pre norul cel purtătoriu de lumină, întru carele stăpânul tuturor ca ploaia din ceriu pre lână s-au pogorât și s-au întrupat pentru noi, făcându-se om, cel fără început, să o mărim toț, ca pre o maică a Dumnezeului nostru curată”, urmată de un terirem, compus în glasul I[64]. „Pre izvorul cel primitor de viață, cel pururea curgătoriu, pre sfeașnicul cel de lumină purtătoriu al darului, pre besearica cea însuflețită, pre cortul cel prea curat, pre cea decât ceriu și decât pământul mai desfătată, pre Născătoarea de Dumnezeu, credincioșii să o mărim”, cu un terirem în mijlocul cântării, compusă pe glasul I[65]. „În cuptoriul cel vălvăitoriu s-au pogorât îngerul Domnului la coconii cei ce era cu Azaria și nu s-a atinsu de dânșii nici decum focul. Atunci cei trei, lăudând, au grăit: Bineești cuvântat Dumnezeul părinților noștri”, compusă pe glasul I[66]. „Ceia ce ești în ceriu binecuvântată și pre pământ cu slavă cuvântată, bucură-te, Mireasă nenuntită; feciuria ta, Născătoare de Dumnezeu, nespurcată, pre carea o au ars focul Dumnezeirii, o mărim”, compusă pe glasul al II-lea[67]. „De frumsețea feciuriei tale, și de prea luminată curăția ta, Gavriil mirându-se, au strigat ție de Dumnezeu Născătoare, care ție laudăți voiu adice mai vreadnică, sau în ce chip te voi numi; nu mă pricep și mă minunezu. Deci precum mi s-au poruncit strig ție: bucură te cea plină de dar”, compusă pe glasul al III-lea[68]. „La muntele Sinai văzutu-te-au în rug Moisi pre tine, carea zemislit focul Dumnezeirii în pântecele tău, nearzând, iar Daniil te-au văzut munte netăiat, toiagul cel odrăslit, Isaia au strigat: cel din rădăcina lui David”, compusă pe glasul al III-lea[69]. „Mâinile întinzându-și Daniil căscările leilor în groapă le-au încuiat. Și puterea focului stinsu-o-au, cu bună faptă încingându-se, iubitorii de buna credință coconii, strigând: Binecuvântaț, toate lucrurile Domnului pre Domnul”, compusă pe glasul al IV-lea[70]. „S-au cutremurat noroadele, s-au turburat neamurile, împărățiile cele tari s-au plecat, preacurată, de frica nașterii tale; că au venit împăratul mieu și au surpat pre tiranul și pre lume din stricăciune o au izbăvit”, compusă de Damian Vatopedinul, pe glasul al IV-lea[71]. „Împărătească prea cântată, Fecioară maică cocoană, ascultă graiurile mele și-mi socotește cuvintele. Vez suspinul lacrămelor, vez năcazul sufletului, vez și nu mă trece, ca stăpână de Dumnezeu născătoare”, cu un terirem la final, compusă pe glasul al IV-lea[72]. „Să slăvim pe Troița cea nedespărțită, să cântăm pre o Dumnezeire:

[62] *Fr. J. Sulzer în Dacia cisalpină...*, p. 144.

[63] Sebastian Barbu-Bucur, *Filotei sin Agăi-Jipei. Psaltichie rumânească*, I, *Catavasier*, în *Izvoare ale muzicii românești*, vol. VII A, București, Editura Muzicală, 1981, p. 485.

[64] *Ibidem*, p. 411–414.

[65] *Ibidem*, p. 414–417.

[66] *Ibidem*, p. 417–419.

[67] *Ibidem*, p. 419–420.

[68] *Ibidem*, p. 420.

[69] *Ibidem*, p. 420–421.

[70] *Ibidem*, p. 421–422.

[71] *Ibidem*, p. 422–423.

[72] *Ibidem*, p. 424–426.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pre Tatăl cu Fiul și cu Duhul cel cu totul sfânt", compusă pe glasul al V-lea[73]. „Rugile păcătoșilor priimindu-le și necăjiților suspinile netrecându-le, rogă-te celui din prea curat pântecele tău, să ne mântuiască pre noi, prea Sfântă Fecioară", compusă pe glasul I[74]. „Ceea ce ai născut fără de cunoștința stricării și cuvântului celui întru tot meșter, trup ai împrumutat, Maică fără de bărbat, Fecioară Născătoare de Dumnezeu, încă pe cea lumină nemăsurat, lăcașul celui nesuferit, făcătorului tău, pre tine te mărim", urmată de un terirem și compusă pe glasul al VII-lea[75]. „Privind tiranul chipul celui de-al patrulea, au grăit celor ce era cu el: Trei am băgat în văpae, iar acum patru văz; și chipul unuia îm minunează mintea și-mi spăimântez cugetul. Iar danțul celor trei te cântă întru toți vecii", compusă în glasul al VIII-lea[76]. „Musicești le organe împreună glăsuind și noroade făr de număr închinându-se icoanei cei din Deira, trei tiner neplecându-se, pre Domnul au cântat și l-au prea înălțat pre dinsul întru toț vecii", compusă pe glasul al VIII-lea[77]. „Ars-au cuptorul de șapte ori, până în sfârșit arsu-l-au, tiranul au grăit Haldeilor. Pre Anania, pre Azaria și pre Misail, să-i băgați pre dânșii întrânsul carii chipului celui de aur n-au vrut să se-nchine, ci au grăit: Noi Dumnezeu avem în ceriuri, căruia slujim și ne închinăm întru toț vecii", compusă pe glasul al VIII-lea[78].

Etapa a doua este marcată de momentul ridicării paharului de către domn în cinstea împăratului, sultanului otomanilor (sau împăratului Habsburgilor[79]), după cum putem observa și din alte exemple, moment în care încep salvele de tun și de alte arme de foc mai mici, cântă meterhaneaua și alte formații muzicale prezente, probabil simultan, după cum am văzut descris la Sulzer.

În a treia etapă, mitropolitul ridică iar pahar, în cinstea domnului, timp în care se face șănlic (șenlic), care reprezintă o manifestare bucuroasă prin cântece și salve de tun și se cântă polihronion dedicat domnului. Conform *Psaltichiei rumânești*, polihronionul (dedicat lui Constantin Brâncoveanu) are chiar și o formulă introductivă, executată declamatoriu, cel mai probabil de un diacon, în cadrul mai larg al unei ectenii. Textul declamației este: „Întru îndelungata viață, întru sănătatea pacea, spășeniia, zile bune, ani mulți, și asupra vrăjmașilor biruință blagocestivului prea luminatului și prea înălțatului Domnului nostru Ioan Constandin Voevod: Domnul să-l păzească pre el întru mulți ani". Răspunsul acestei declamații este polihronionul compus pe glasul al IV-lea: „Mulți ani facă Domnul Dumnezeu blagocestivului, prea luminatului și prea înălțatului Domnului nostru Ioan Constandin Voevod a toată Ungrovlahia. Domnul păzească-l pre el întru mulți ani"[80]. În același loc este scrisă și nota informativă: „Aceasta să cântă când ridică păhar pentru Domnul Ungrovlahiei, polihronion facerea lui Hrisafi"[81] (*exemplul muzical 7*). După acest polihronion urmează o altă cântare, care are următorul titlu sau indicație: „Aceasta o vei zice după mathima care vei cânta pentru Domnul Ungrovlahiei"[82]. Textul cântării indicate este: „Cu gândirea mă ating, în urmele tale preanevinovată, rugându-te pre tine, primește ruga mea și cântarea-mi socotește și pre sluga ta Constandin voevodă,

[73] *Ibidem*, p. 426–427.
[74] *Ibidem*, p. 427–428.
[75] *Ibidem*, p. 428–432.
[76] *Ibidem*, p. 432–433.
[77] *Ibidem*, p. 434.
[78] *Ibidem*, p. 435–436.
[79] Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI–XVIII*, București, Editura Academiei RSR, 1983, p. 29.
[80] Sebastian Barbu-Bucur, *op. cit.*, p. 454.
[81] *Ibidem*, p. 485.
[82] *Ibidem*, p. 436.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

supt paza ta acopere-l, izbăvindu-l pre el, de toate supărările văzuților și nevăzuților vrăjmași, pentru ca și eu nevreadnicul cu dragoste să te măresc", compusă pe glasul al VIII-lea[83]. Observăm că această cântare are un evident caracter personal, adresându-i-se lui Constantin Brâncoveanu, din punctul de vedere al textului fiind aproape un polihronion.

Etapa a patra este marcată de ridicarea paharului de către domn în cinstea mitropolitului, timp în care psalții cântă polihronion acestuia, fără să se mai facă și șenlic. La fel ca în cazul domnului, polihronionul mitropolitului are un titlu: *Întru pofala mitropolitului Ungrovlahiei* și *Și celelalte de la cea domnească*[84], dar și o introducere declamatorie: „Întru sănătatea pacea, spășeniia, ani mulți și buni și biruința asupra tuturor văzuților și nevăzuților vrăjmași prea sfințitului prea înțeleptului și de Dumnezeu trimisului mitropolit a toată Ungrovlahia Kirion Kir Antim, Domnul să-l păzească pre el întru mulți ani". Acestuia i se răspunde cu polihronionul, compus pe glasul al IV-lea: „Mulți ani facă Domnul Dumnezeu. Prea sfințitului mitropolit a toată Ungrovlahia Prea cinstitului și exarh plaiurilor Kirion Kir Antim, Domnul să-l păzească pre el întru mulți ani"[85].

Același moment este surprins și de Paul din Alep, care face referire la masa luată la trapeza Mănăstirii Galata din Iași. Deși domnul nu era de față, îi este pomenit numele și cinstită memoria, printr-un ritual prestabilit. În acest context s-au rostit rugăciuni pentru Vasile Lupu și a avut loc un ritual al închinărilor paharelor, în cinstea domnului[86]. Urmează momentul care ne interesează pe noi acum, și anume intonarea cântării dedicate mitropolitului sau înaltelor fețe bisericești, în cazul de față. Astfel, s-a intonat polihronion pentru patriarhului Ierusalimului, întrucât Mănăstirea Galata era închinată locurilor sfinte, având următorul text: „Dumnezeu să-i dea mulți ani preasfințitului și preafericitului nostru părinte al părinților, păstor al păstorilor. Doamne, păzește-l întru mulți ani pe stăpânul nostru". După acest moment s-a intonat un polihronion și pentru patriarhul Macarie, unul asemănător celui adresat domnului[87].

În fine, ultima etapă a ritualului închinării prevede ridicarea paharului de către domn în cinstea marilor dregători, tot acum, toți cei prezenți ciocnesc pahare, unii în cinstea celorlalți, timp în care se intonează și ultimul polihronion al seriei, după care se face șănlic cu tunuri, meterhanea și celelalte muzici.

În această etapă, conform *Psaltichiei rumânești*, polihronionul are următorul titlu, care trimite la o cântare compusă în glasul al IV-lea: *Întru pofala boiariului mare, facerea lui Neon Patron* și *Și celelalte ale lui tetarto*[88], cu următorul text: „Mulți ani facă, facă Dumnezeu cinstitului de bun neam și prea înțeleptului și slăvitului boiarii Kirion Kir [...], domnul păzească-l pre dânsul, întru mulți ani"[89]. Credem că aceasta era o urare dedicată probabil banului, deoarece el era următorul în ierarhia țării sau oricărui mare boier care se afla la acel ospăț. Tot acum urmează și ultima cântare din șirul propus de Filotei: „Di aciasta cerurile s-au minunat, și marginile lumii s-au spăimântat că Dumnezeu oamenilor cu trup s-au arătat, și al tău pântece s-au făcut cerurile mai desfătat. Pentru aceasta Fecioară, a îngerilor cete și ale oamenilor te slăvesc", compusă în glasul al VIII-lea[90]. Pentru această ultimă cântare există și o indicație: „Aceasta o vei

[83] *Ibidem*, p. 436–437.
[84] *Ibidem*, p. 485.
[85] *Ibidem*, p. 454.
[86] Paul din Alep, *op. cit.*, p. 196.
[87] *Ibidem*, p. 196.
[88] Sebastian Barbu-Bucur, *op. cit.*, p. 485.
[89] *Ibidem*, p. 406–407.
[90] *Ibidem*, p. 437.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zice după fieșt care mathimă ce vei cânta pentru sănătăți”[91], adică după fiecare polihronion pe care l-am expus aici.

Pe cuprinsul aceleiași *Psaltichii* se mai întâlnesc cântări dedicate celui care „gătește ospățul” sau cântări care se interpretează în biserică atunci când se împarte anafura, dar și la mese[92]. Astfel, cântarea pentru cei care gătesc ospățul este compusă de Gherman Neon Patron, în glasul al VIII-lea, cu următorul text: „Cel ce-ai săturat pre noroade în pustie și ai izvorât lor apă din piatră și la Casa Galileii, apa în vin o ai prefăcut, însuț casa aciasta întărește-o însuț pâinea înmulțește-o, însuț vinul blagosloveaște-l și celor ce ne-au primit pre noi, plată cerească dăruiaște și pre noi pre toț miluiaște-ne ca un bun și de oameni iubitoriu”, urmând apoi un terirem[93].

Dacă mergem mai departe și ne imaginăm un astfel de ospăț domnesc, observăm că ponderea de imnuri religioase era una importantă, iar atmosfera creată de astfel de cântări corespundea mai mult cu o agapă, decât cu un ospăț. Dar dacă ținem cont și de durata mare a unui astfel de festin, credem că era timp pentru ca situația să se echilibreze, prin intervenția celorlalte muzici participante. De asemenea, am ales redarea tuturor textelor cântărilor bisericești din cadrul unui ospăț domnesc, care au menirea de a observa cum se raportau oamenii acelor vremuri la învățăturile Bisericii și cât erau de ancorați în acestea, ajungând chiar ca în cadrul unei mese festive, unde gândul nu prea stă la dogmele teologice, să se interpreteze atâtea cântări religioase, iar ele să fie cuprinse în ritualul închinării paharelor. Bineînțeles că cel mai probabil aceste cântări religioase nu erau cântate oricând într-o asemenea măsură la toate ospețele domnești de la Curte. Cu siguranță că existau și contexte în care muzica varia, atât din punctul de vedere al naturii ei, cât și din cel al cantității, unde nu era prezentă muzica bisericească, spre exemplu, dar consemnarea acestei muzici în cadrul unui ospăț domnesc de către mai multe izvoare importante ne certifică ideea conform căreia muzica bisericească nu avea cum să lipsească din cadrul unui ospăț domnesc în toată spectaculozitatea și splendoarea lui.

*
* *

Din cele expuse până aici putem observa că psalții bisericilor domnești se bucurau de un statut bun în societatea din care făceau parte, beneficiind de diverse sume plătite lunar din vistierie pentru activitatea lor, de unele bacșișuri pentru activitățile extra, precum nunțile, botezurile, participarea la alaiuri, ospețe sau altele asemenea, dar și de scutiri de taxe. Analizând aceste date, putem considera că psalții se situau pe un nivel mediu al scării sociale, alături de alți meșteșugari[94], unii dintre ei fiind chiar boieri[95]. În antiteză cu psalții domnești, unii cântăreți ai celorlalte biserici și mănăstiri din Iași, de exemplu, făceau parte din „starea de gios” a locuitorilor orașului[96]. De altfel, muzica bisericească reprezenta singura categorie muzicală de la curtea domnească care nu plătea nicio taxă și care beneficia și de unele „favoruri” din partea domnului, fapt care denotă importanța ei în contextul Curții, dar și legătura strânsă cu autoritatea centrală.

---

[91] *Ibidem*, p. 437.

[92] C. E. [Constantin Erbiceanu], *Întâia carte de cântări bisericești în românesce, cunoscută până acum. Psaltichie rumânescă*, în *BOR*, anul XXI (1897), nr. 3, iunie, p. 298.

[93] Sebastian Barbu-Bucur, *op. cit.*, p. 407–411, 485.

[94] Mihai-Cristian Amăriuței, Ludmila Bacumenco-Pîrnău, Diana Stah, *op. cit.*, p. 49.

[95] Constantin Răileanu, *Muzica veche românească între sacru și profan*, în „Revista Bibliotecii Academiei Române”, anul II, nr. 1, ianuarie – iunie 2017, p. 59, n. 4.

[96] *Condica scriirii sufletilor și a familiilor a stării de gios din târgul Ieșii 1808 iulie 5*, în Ioan Caproșu, Mihai-Răzvan Ungureanu (ed.), *Documente statistice privitoare la orașul Iași*, vol. I (1755–1820), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997, p. 264–265.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prin intermediul acestui text ne-am propus privirea muzicii bisericești și dintr-o altă perspectivă, una nouă pentru istoriografia românească, cu scopul de a vedea cât de importantă a fost această categorie muzicală la curtea domnească și cum „și-a făcut loc" între celelalte muzici întâlnite la Curte, fiecare cu importanța sa în întreg mecanismul vieții de aici. De asemenea, aspectul cel mai important pe care ni l-am propus a fost tocmai observarea modului în care psalții bisericilor, în principal a celor domnești, au contribuit prin muzica lor la crearea și funcționarea relației muzică – putere politică și cum au evidențiat ei prerogativele domului și preeminența sa.

CHURCH MUSIC AND THE REIGN
(Summary)

Keywords: church music, Reign, princely court, music-political power relationship, Romanian Principalities, Church.

Although it may seem curious, religious music played an important role in defining the relationship between music and political power, primarily due to the links between the State and the Church, characteristic of Romanian medievalism. Given this framework, we aim to capture how this relationship is achieved. The princely churches concentrated around them the best psalts, and they, apart from the public divine cult, participated in various manifestations at the Court with their music, the most favorable framework being the princely festive dinners. Here they performed specific songs and polychronions, praising and glorifying the ruler, according to the Byzantine model. The church singers also enjoyed a privileged status, endowed with the aforementioned relationship, which is reflected in several official documents, a situation quite rare in the case of other musicians at the princely court. This is why we consider it necessary to take the action we are proposing, especially as a similar attempt does not exist in Romanian historiography.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LIGIA LIVADĂ-CADESCHI[*]
LAURENȚIU ZOICAȘ[**]

DATORIILE OMULUI CREȘTIN/MEDITAȚII RELIGIOASE (SIMEON MARCOVICI, 1839). DESTINUL FRĂMÂNTAT AL UNOR TRADUCERI ROMÂNEȘTI DE LA JUMĂTATEA SECOLULUI AL XIX-LEA

În anul 2006 apărea, la Editura Universității din București, volumul Simeon Marcovici, *Datoriile omului creștin*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Nicolae Isar. Câțiva ani mai târziu, în 2014, apărea *ediția a II-a, revăzută* la Editura Ars Docendi/ Universitatea din București. Fragmente din *Datoriile omului creștin* mai fuseseră publicate de același Nicolae Isar în volumele *Sub semnul romantismului. De la domnitorul Gheorghe Bibescu la scriitorul Simeon Marcovici*, Editura Universității din București, 2003, respectiv *Educația morală și creștină. Viața și opera lui Simeon Marcovici*, Editura Ars Docendi/Universitatea din București, 2010, acesta din urmă identic de fapt cu precedentul, cu excepția ordonării capitolelor și al unui număr infim de texte ilustrative care nu au fost păstrate. Studiul din 2003 despre viața și opera lui Simeon Marcovici este preluat în toate cele trei volume publicate ulterior. Simeon Marcovici apare astfel de fiecare dată drept autorul *Datoriilor omului creștin*. Despre Simeon Marcovici și textul său, Nicolae Isar scria:

> [...] amplele comentarii ale cărturarului pe marginea citatelor din Biblie alcătuiesc materia de bază a cărții, subliniază nota ei de originalitate, precum și meritele autorului, al cărui nume, de altfel, în această calitate, figurează pe coperta principală[1].

Să privim deci textul de pe coperta ediției din 1839, text pe care, socotindu-l, probabil, de importanță secundară, N. Isar îl reproduce, parțial, într-o notă de subsol[2]. Titlul complet al volumului sună astfel: *Datoriile omuluĭ creștin, întemeete pe învățăturile Sfînteĭ Scripturĭ și date la lumină pe limba Patrii în zilele Prea înălțatului Domnŭ Stăpânitor a toată Țara Rumânească Alecsandru Dimitrie Ghica VV. De paharnicu Simeon Marcovicĭ*, București, 1839, în Tipografia Pitarului Constandin Pencovicĭ. Simpla formulă „date la lumină *pe limba patrii*" ar trebui să lămurească pe deplin (atât publicul, cât și pe editor) că ne aflăm în fața unei *traduceri*, chiar dacă

---

[*] Profesor, Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București; cercetător, Institutul de Studii Sud-Est Europene, Academia Română.
[**] Profesor asociat, Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, Universitatea din București.
[1] Simeon Marcovici, *Datoriile omului creștin*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Nicolae Isar, ediția a II-a, revăzută, Universitatea din București, Editura Ars Docendi, 2014, p. 37.
[2] *Ibidem*, p. 36, n. 1.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LVIII, 2021, p. 425–446

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Simeon Marcovici nu dezvăluie nimic în plus, nici pe copertă, nici în dedicație sau precuvântare, despre originalul operei pe care a tradus-o. Dar, dacă dedicația către domnitor o semnează cu numele său, drept *cel mai plecat și mai respectuos supus, Simeon Marcovici Paharnicul*, precuvântarea o semnează, simplu și onest, *Traducătorul.* Poziția lui Simeon Marcovici însuși față de propria tipăritură nu clatină însă deloc convingerea editorului lui de peste veacuri că se află în fața unei opere originale, Nicolae Isar asigurându-ne că „sub această denumire, cu modestie, [S. Marcovici] voia să sublinieze calitatea lui de comentator al textelor biblice, așezate ca «motto» în fruntea fiecărui capitol și traduse de el, probabil, după o ediție străină a Bibliei”[3]. Or, respectivele citate sunt pur și simplu preluări din Biblia de la Blaj (1795), cea mai recentă ediție românească a Bibliei la vremea respectivă[4].

Că *Datoriile omului creștin* sunt o traducere s-a știut chiar din momentul apariției lor. O dovedesc trei intrări succesive (99–101) din volumul I al *Bibliografiei analitice a periodicelor românești*[5], care pomenesc apariția cărții *Datoriile omului creștin*, „culeasă și tradusă de pah. Simeon Marcovici”. Informația s-a perpetuat o bună bucată de vreme, până în 1989, când, printr-o regretabilă eroare apărută în *Bibliografia românească modernă (1831–1918)*, vol. III[6], cartea a fost trecută în rândul lucrărilor originale ale lui Marcovici.

Surprinzător este însă că Nicolae Isar însuși îi citează în studiul său[7] tocmai pe acei autori care afirmau fără niciun dubiu statutul de traducere al operei publicate de Simeon Marcovici la 1839 – Al. Marcu[8] și I. Verbină[9] (I. Pervain). Al. Marcu se mulțumea să menționeze într-o notă *Datoriile*, legându-le de accentuarea preocupărilor mistice ale lui Simeon Marcovici puse în contextul relațiilor sale cu Eufrosin Poteca și cu Ion Eliade Rădulescu, în atmosfera generală a doctrinei romantice[10]. În schimb, I. Verbină dă o informație esențială despre originalul care va fi stat la baza acestei traduceri. Este vorba despre recomandarea apărută în „Curierul românesc” (nr. 10/1840, p. 40) reprodusă după periodicul bucureștean „Foaie pentru minte, inimă și literatură” (nr. 8/1840, p. 62):

> De curând a eșit din tipar DATORIILE OMULUI CREȘTIN, culese și traduse de D. Paharnicul Simeon Marcovici, profesorul de Retorică. Cu mulțumire recomandăm această carte atât de folositoare la orice treaptă și la amândoă sexele. Scrierea [...] coprinde cele mai de căpetenie cunoștințe ale drept-credinciosului creștin, culese din Meditațiile religioase. Vom alătura aici coprinderea materiei aceștii cărți[11].

Urmează cuprinsul *Datoriilor…*, citat cu unele omisiuni și minime diferențe față de original. Tot I. Verbină semnalează o altă notă publicată de Ion Eliade Rădulescu în

[3] *Ibidem*, p. 36–37.

[4] Un singur pasaj urmează mai îndeaproape textul Bibliei de la București (1688) decât pe cel al Bibliei de la Blaj – Matei 6, 31–34, citat în cap. 14, „Rugăciunea domesnică” (la N. Isar, *domestică*).

[5] Academia RSR, *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, vol. I, *1790–1850*, Partea I, întocmită de Ioan Lupu, Nestor Camariano și Ovidiu Papadima, București, Editura Academiei RSR, 1966, p. 8.

[6] Biblioteca Academiei RSR, *Bibliografia românească modernă (1831–1918)*, vol. III (L–Q), coordonare generală Gabriel Ștrempel; autori [pentru litera M]: Eva-Maria Marian și Tamara Teodorescu, Editura Științifică și Enciclopedică și Societatea de Științe Filologice din R. S. România, 1989, p. 203, nr. 34554.

[7] Nicolae Isar, *Studiu introductiv*, în Simeon Marcovici, *Datoriile...*, ed. cit., p. 25, n. 78.

[8] Al. Marcu, *Un student român la Pisa și Paris, către 1820: Simion Marcovici*, extras din *RI*, anul XV, nr. 1–3, ianuarie – martie 1929, Vălenii de Munte, Așezământul tipografic „Datina românească”, p. 17–50.

[9] I. Verbină, *Simeon Marcovici, traducător și teoretician al problemelor sociale și literare*, în „Studii literare”, Cluj, vol. IV, 1948.

[10] Al. Marcu, *op. cit.*, p. 27–28.

[11] *Apud* I. Verbină, *op. cit.*, p. 18, nota 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Curierul românesc” (nr. 17/1840, p. 65–67) prin care acesta răspundea scrisorii unui cititor dornic să-și familiarizeze doi dintre copii cu unele noțiuni menite „să-i facă buni creștini după înțelesul cel adevărat al vorbei, ca să poată fi pe urmă și rumuni buni și cetățeni buni și slujbași buni și părinți buni și stăpâni buni și supuși buni”, recomandându-i printre alte lecturi „*Datoriile omului creștin* și *Meditațiile religioase* ale lui G. Munteanul, profesor la seminarul episcopiei din Buzău”[12]. *Datoriile omului creștin* apăruseră la București în 1839; *Meditațiile religioase* văzuseră lumina tiparului la Buzău, în 1839 (vol. I) și 1840 (vol. II)[13].

Recomandarea lui Eliade nu putea decât să întrețină impresia că *Meditațiile religioase* și *Datoriile omului creștin* ar fi două opere *diferite*. În realitate, este vorba de două traduceri (ambele parțiale) ale aceleiași opere. Atât Munteanu cât și Marcovici traduc din franceză, cu deosebirea că Munteanu (care, în plus, traduce titlul general după versiunea franceză) confruntă textul și cu originalul lui *german*. Versiunea franceză a textului, de care se folosesc ambii traducători, apăruse în opt volume la Paris, între 1830 și 1837; în 1839, niște editori belgieni, cunoscuți pentru contrafacerile lor[14], publică la Bruxelles o ediție al cărei text îl reproduce întocmai pe cel al ediției de la Paris, dar care se compune din numai șase volume, ceea ce duce la o numerotare diferită a capitolelor. Pe prima pagină a ediției franceze sunt trecute titlul general, numele traducătorilor și, lucrul cel mai important, titlul originalului german: *Meditații religioase, în formă de discursuri, pentru toate epocile, împrejurările și situațiile vieții domestice și civice*, traduse de domnii Monnard și Gence, după lucrarea germană intitulată *Stunden der Andacht*[15]. Judecând după împărțirea în capitole și după anumite subtitluri care nu apar în toate edițiile, putem presupune că Monnard și Gence vor fi tradus după ediția a 12-a a lucrării (1827).

În epocă, s-au avansat mai multe ipoteze în legătură cu paternitatea acestei ample lucrări anonime[16]. Textul-sursă al *Meditațiilor, Stunden der Andacht* („Ceasuri de devoțiune”), apăruse pe parcursul a opt ani (1809–1816) în opt volume. Până în 1842, în Elveția, la Aarau, editorul Sauerländer tipărise douăzeci și una de ediții numărând, în general, opt volume (ediția a noua [1824] are doar două volume, a zecea [1825] are patru, pe când a nouăsprezecea [1837–38] are douăsprezece). Popularitatea de care s-a

[12] *Ibidem.*

[13] Cele două titluri apar împreună și în alte surse din epocă: lista cărților existente la 28 martie 1846 în biblioteca școlii din Călărași, „care era și biblioteca publică a orașului”, cuprinde, ca intrări separate, *Datoriile omului creștin* și *Meditații religioase* (alături de „*Curs de retorică* de Marcovici” și *Urmare lui Isus Hristos*) (vezi Pompei Gh. Samarian, *Istoria orașului Călărași (Ialomița) de la origine până la anul* 1852, București, Institutul de Arte Grafice E. Marvan, 1931, p. 175).

[14] Meline, Cans et Cie.

[15] *Méditations religieuses, en forme de discours, pour toutes les époques, circonstances et situations de la vie domestique et civile*, traduites par MM. Monnard et Gence, d’après l’ouvrage allemand intitulé: *Stunden der Andacht* (8 vol., Paris, Treutel & Würtz, 1830–1837) – Jean-Baptiste-Modeste Gence (1755–1840), scriitor francez; Charles Monnard (1790–1865), pastor elvețian.

[16] În ziarul „Messager des Chambres” nr. 150/30 mai 1830 apare o recenzie a traducerii făcute de Monnard și Gence cu precizarea: „[...] nu se știe cu precizie cine sunt autorii acestei lucrări. Totuși cercetările și conjecturile cu privire la acest subiect au fost numeroase, o seamă de critici au spus că ea s-ar datora talentului și religiei luminate a câtorva preoți catolici din Saxonia. [...] De altfel, originea binefacerii nu are importanță; dar binecuvântate fie mâinile care au întocmit acest cod atât de mișcător al vieții de zi cu zi” (p. 2). Nouă ani mai târziu, la finele tomului 22 din *Histoire des Français* a lui J. C. L. Simonde de Sismondi, editorii Treuttel și Würtz fac publicitate traducerii întreprinse de Monnard și Gence, reproducând cuprinsul primelor opt volume ale *Meditațiilor*, în continuarea căruia sunt date mai multe extrase din presa vremii, inclusiv pasajul din „Messager des Chambres”.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bucurat această tipăritură a fost însă umbrită uneori de reacții negative, venite îndeosebi din partea Bisericii Catolice[17].

Misterul a persistat până în 1842, când apare *O autobiografie*[18] semnată de scriitorul elvețian de origine germană Johann Heinrich Daniel Zschokke (1771–1848), ale cărui lucrări s-au bucurat de o popularitate deosebită nu numai în apusul, ci și în răsăritul Europei (la noi, el va fi tradus de Eminescu, Macedonski, Codru-Drăgușanu, ș.a.). Partea a patra („Anii maturității") a primului volum al lucrării este împărțită în 15 capitole; capitolul 6 (p. 240–249) este consacrat în întregime *Ceasurilor de devoțiune* și prezintă, amănunțit, cum i-a venit autorului ideea de a-și scrie și publica meditațiile, pactul făcut cu editorul de a-i trece sub tăcere identitatea, bucuria de a afla că lucrarea sa a ajuns și în locuri mai îndepărtate decât sperase el, durerea de a constata cum câte un cărturar respectabil, bănuit că ar fi autorul *Ceasurilor de devoțiune*, este terfelit de detractori în presa literară și religioasă a vremii. Mai ales acest ultim motiv îl împinge pe Zschokke ca, după mai bine de 30 de ani, să se dezvăluie drept autor al deja celebrei culegeri de meditații religioase.

Prin urmare, înainte de 1842, nici cititorii, nici traducătorii *Ceasurilor de devoțiune* nu putuseră ști pe cine citesc sau pe cine traduc. La noi, mai multe meditații, mai mult morale decât religioase, au fost traduse și publicate de Eliade și colaboratorii săi (în special în „Muzeul Național" ele sunt traduse de G. Munteanu[19]).

Spuneam mai sus că, pentru versiunile în română, textele-sursă diferă: dacă Simeon Marcovici traduce din intermediarul francez, Gavriil Munteanu are sub ochi și originalul german. Iată o dovadă în acest sens, între numeroasele dovezi pe care ni le oferă textele: este vorba de un pasaj din capitolul „Der Spieler"/„Le Joueur", tradus de G. Munteanu sub titlul „Jucătorul în cărți":

Stunden der Andacht, Aarau, Sauerländer, 1827, (ed. a 12-a) t. 4, p. 330	*Meditații religioase* traduse de G. Munteanu, Buzău, Tipografia sf. Episcopii, 1840, vol. 2, p. 390	*Méditations religieuses*, Paris, 1832, t. 4, p. 452 (pentru contrafacerea belgiană, t. 3, p. 373)
Nicht die Todesangst Jesu, nicht die bleichen Wangen, die rothgeweinten Augen	Nici agonia murindului Iisus, nici gălbeneala obrajilor, nici ochii cei plânși a	Ni l'agonie de Jésus, ni la pâleur et les yeux en pleurs de Marie et de ses amis, ne

[17] În Elveția apar, sub pseudonimul „Dr. Christlich" (Solothurn, Matt. Schwäller'schen, 1818–1820), trei broșuri cu titlul general *Die* Stunden der Andacht, *ein Werk des Satans*, oder Kritische Briefe über die so hoch gepriesenen *Stunden der Andacht*: ein nothwendiger Nachtrag fuer alle Leser derselben, die dabei Christen bleiben wollen („*Ceasuri de devoțiune*, o lucrare a Satanei, sau Însemnări critice despre atât de lăudatele *Ceasuri de devoțiune*: un supliment necesar pentru toți cititorii acestora, care doresc să rămână creștini după ce le-au citit"). Jakob Frint, numit în 1827 episcop de St. Pölten (Austria), publică la Viena, între 1822 și 1824, patru caiete sub titlul *Das alte une neue Christenthum oder kritische Beleuchtung der* Stunden der Andacht („Creștinismul vechi și nou, sau Lămurire critică a *Ceasurilor de devoțiune*"). Johann Jacob Iven publică (Köln, M. DüMont-Schuberg, 1827) *Die unchristliche Tendenz der* Stunden der Andacht, dargestellt aus ihrer eigenen, jüngst erschienenen Vertheidigung. Mit besonderer Rücksicht auf das in jenem Buche selbst und in dessen Vertheidigung versteckte Truggewebe („Tendința necreștină a *Ceasurilor de devoțiune*, așa cum reiese ea din propria lor apologie, recent publicată. Cu o privire specială asupra păienjenișului de înșelătorii ascunse în această carte și în apologia ei").

[18] Heinrich Zschokke, *Eine Selbstschau*, Aarau, Sauerländer, vol. 1–2, 1842.

[19] Pentru prezentarea situației din periodice („Albina Românească", „Almanah de învățătură și petrecere", „Gazeta de Moldavia", „Muzeul Național", „Curierul de ambe sexe" și „Vestitorul besericesc"), N. A. Ursu, *O sursă necunoscută a meditației în literatura română*, în „Cronica", XV, 1980, nr. 49, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Marias und ihrer Freunde sahen sie: sie sahen nur das Kleid, den elenden Gewinn, das Loos! *Das dumpfe Stöhnen des Sterbenden über ihrem Haupte rührte sie nicht. – Das Wehklagen, der Jammer einer verzagenden Mutter, das Schluchzen der Freunde und Freundinnen Jesu bewegte ihr Herz nicht – sie spielten.*	Mariei și a prietenilor ei nu i-a putut mișca: ei vedea numai hainele, numai ticălosul câștig, numai sortul! *– Gemetele cele din urmă a murindului, țiepetele, vaitele unei mume sfâșiate de durere, suspinurile și jalea prietenilor și a prietenelor lui Iisus n-a putut mișca inima lor cea împietrită de râvna câștigului – ei arunca sorți, ei juca!*	pouvaient les émouvoir; ils ne voyaient que les vêtements du martyr, leur propre gain, un pur jeu de hasard!
Gefühlvolle Seelen, ihr schaudert? Ihr könnt diese Rohheit, diese Verderbtheit des menschlichen Gemüths nicht begreifen?	Sufletelor simțitoare, vă cutremurați? Voi nu puteți pricepe această sălbăticime, această stricăciune a caracterului omenesc?	Ames sensibles, vous frémissez; vous ne concevez pas cette insensibilité, cette dégradation de l'esprit humain!

Cum pasajul subliniat lipsește din ediția franceză, este limpede că G. Munteanu nu-l putea traduce decât din ediția germană.

Încercând o primă evaluare sumară a impactului lui Zschokke asupra peisajului cultural românesc, N. A. Ursu considera că acesta este sursa principală a majorității meditațiilor în proză aflate în periodicele românești de până la 1870, care sunt traduceri sau ușoare adaptări după *Ceasurile de devoțiune*: „numai în rare cazuri traducătorii afirmă că textul respectiv este din *Meditații religioase*, indicându-se astfel versiunea franceză a operei lui Zschokke. În consecință prezența masivă a acestui scriitor în presa românească din prima jumătate a secolului trecut și prin el contactul direct al iluminismului românesc cu această modalitate de manifestare a iluminismului german au rămas necunoscute" [20]. Analizele lui N. A. Ursu nu pornesc însă întotdeauna de la confruntarea textului românesc cu ambele posibile texte-sursă (intermediarul francez și originalul german). Astfel, textul unui pasaj tradus de Asachi și publicat în *Albina românească*, despre care N. A. Ursu credea că a fost tradus din franceză, prezintă similitudini mai mari cu originalul german decât cu versiunea franceză[21]:

Stunden der Andacht, Aarau, Sauerländer, 1827, (ed. a 12-a) t. 6, p. 161, „Das Reich der Pflanzen, I"	*Greuntele de semință – Meditație*, în „Albina românească", nr. 51/ 30 iunie 1840, p. 208	*Méditations religieuses*, Paris, 1832, t. 6, p. 212, „Le règne végétal" (pentru contrafacerea belgiană, t. 5, p. 75)
So dauert die Eiche über ein halbes Jahrtausend; im Schatten ihrer Zweige erfreuen sich *mehr denn*	În acest chip stejarul trăește peste cinci sute ani; și sub ramurile sale viețuiesc *mai mult de cât*	Le chêne, par exemple, dure plus de cinq cents ans; et de *nombreuses* générations humaines se

[20] *Ibidem.*

[21] Amuzanta greșeală din finalul fragmentului apare ca atare în „Albina românească" și poate fi imputată oricui, inclusiv tipografului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zwölf auf einander folgende Menschengeschlechter. Doch wie hinfällig und flüchtig ist ihre Lebensdauer gegen die afrikanische Adansonie!	*doăsprezece* rânduri de oameni, cu toate aceste cât de trecătoare este a stejarului viere în alăturare cu Adansonia Americană!	sont reposées sous son ombre. Cependant combien son existence est fugitive au prix de la durée de l'*adansonia* africaine!

Dacă sursa traducerii lui G. Munteanu a fost identificată de N. A. Ursu, în schimb relația dintre textele lui Zschokke și *Datoriile* lui Simeon Marcovici a rămas necunoscută.

Valoarea literară incontestabilă a operei lui Zschokke nu poate explica singură, credem, apetitul cu care o întreagă pleiadă de intelectuali români de la jumătatea secolului al XIX-lea i-a preluat scrierile. E foarte adevărat și că prezența acestor scrieri în spațiul lingvistic și cultural francez le-a ușurat și le-a favorizat în egală măsură receptarea. Dar dincolo de aceste considerente oarecum formale există, credem, și explicații legate de conținutul lor propriu-zis, de mesajul pe care ele erau susceptibile să-l transmită. Iar în receptarea acestui mesaj, biografiile sociale, intelectuale și culturale ale vectorilor săi nu sunt deloc lipsite de importanță.

Să revenim deci la Simeon Marcovici. Elev al Academiei grecești de la București și apoi al lui Gh. Lazăr, ceea ce ar explica recrutarea lui ca bursier, Marcovici a făcut parte din primul grup de tineri trimiși, în 1820, de Eforia Școalelor din Țara Românească la studii în străinătate, inițial la Pisa, apoi la Paris, alături de Eufrosin Poteca, Constantin Popa Moroiu și Ion Pandele, cu scopul precis ca la întoarcere să îmbrățișeze cariera didactică și să racordeze învățământul public din principat la învățământul apusean. La întoarcerea în țară, în 1827, va începe să predea matematica la Sfântul Sava, pentru scurtă vreme franceza pentru avansați și în cele din urmă retorica, până în 1852 când se retrage de la catedră. A ocupat de-a lungul timpului mai multe funcții administrative dintre care amintim numai pe cele de secretar al comisiei însărcinate cu alcătuirea unei noi condici civile și de procedură și a unei noi condici de comerț, înalt funcționar în cadrul Secretariatului statului în timpul domniei lui Gh. Bibescu, cenzor al scrierilor de limbă franceză (din 1845), Director al școlilor naționale (din 1851), redactor al „Buletinului Oficial al Țării Românești" (din 1853), primar al capitalei între anii 1856 și 1857[22]. A colaborat la publicațiile vremii, în special la „Curierul românesc" al lui Eliade, a publicat o serie de traduceri din literatura franceză și italiană, un curs de retorică și o serie epistolară, după ce îl va fi însoțit pe domnitorul Gheorghe Bibescu în voiajul de investitură la Constantinopol[23].

Aproape tot ceea ce a publicat, luând în considerare și prefețele care au însoțit diferitele traduceri, arată că Marcovici nu a avut pretenții sau veleități auctoriale. S-a considerat toată viața mai curând un dascăl, un vector al culturii și valorilor europene pe care le face să circule în principate, nu mai înainte de a fi operat însă propriile sale selecții deloc întâmplătoare. În primul discurs pe care îl rostește la întoarcerea sa în țară, *Cuvânt ce s-au zis la deschiderea Școalei Naționale din București, 1827, sept. 15 de D. Simeon Marcoviciu profesor de matematică în numita școală*, el însuși mărturisește că revenise:

[22] Pentru mai multe amănunte biografice, N. Isar, *Studiu introductiv*, în Simeon Marcovici, *Datoriile...*, ed. cit., p. 11–24.

[23] Publicate de Nicolae Isar, *Sub semnul romantismului. De la domnitorul Gheorghe Bibescu la scriitorul Simeon Marcovici*, București, Editura Universității din București, 2003.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> [...] după o călătorie de șapte ani în părțile cele mai slăvite ale Evropei, unde, ferindu-mă de florile veninoase, am cules pre cât am putut, pe cele dulci și folositoare, ca să le împărtășim iubiților mei frați și patrioți după metodul și regulele ce să obicinuiesc în luminata Evropă[24].

Enumerând *învățăturile ce ne sunt trebuincioase*, și anume *alilodidactica*, gramatica, geografia, istoria, matematica elementară, fizica și chimia, filosofia, *știința legilor, care este o aplicație a filosofiei*, Simeon Marcovici adaugă: „Peste aceasta mai avem trebuință deocamdată de limba latinească, ca să o îndreptăm pe a noastră și de limba franțozească ca să ne îmbogățim cu cărți folositoare în tot feliul de științe și pentru alte sfârșituri politicești”[25].

De altminteri, a năzui la o producție științifică și culturală originală, ținând cont de nivelul cultural și de civilizație la care se găsea Țara Românească la vremea respectivă, îi pare imposibil. În cuvântul *Către tinerimea națională*, care prefațează cursul de retorică, el spune clar:

> Scriitorii cei mai clasici într-această materie mi-au slujit drept povățuitori, nu m-am rușinat a mă împrumuta oriunde am putut găsi ajutor, nici a mă sfătui cu prieteni binevoitori, căci singurul meu sfârșit nu a fost a mă făli că am alcătuit o carte de la sine-mi (lucru cu neputiință în cea de acum stare a științelor), ci numai a fi folositor și a deschide un drum spre învățătura unei științe foarte întinse și folositoare[26].

La rândul ei, această idee a lui Simeon Marcovici că, prin lansarea pe piață a unui număr cât mai mare de traduceri, fie independent, fie în jurnalele vremii, cultura, dar și spiritul public românesc vor recupera decalajele și se vor putea în cele din urmă dezvolta într-o manieră comparabilă cu cele din țările apusene, fusese deja formulată și era bine reprezentată printre profesorii și apropiații Școlii naționale de la Sfântul Sava. În 1828, Ion Eliade Rădulescu redacta înștiințarea de apariție a „Curierului Național”, pe care o semnează împreună cu Costache Moroiu, profesorul de „dreptul pământului” la Sf. Sava, ambii în calitate de redactori, și o difuzează pe foi volante[27]. Cei doi trasau un adevărat program politic, propunându-și să publice:

> 1. O culegere de cele mai folositoare și interesante lucruri din gazeturile Evropii. 2. Însemnări pentru creșterea și sporirea literaturii românești. 3. Înștiințări pentru cele mai folositoare articole ale negoțului. 4. Cele dinlăuntru și slobode săvârșiri ale statului nostru, precum și judecăți însemnate, sfaturi și hotărâri ale Divanului [...]. 5. Vânzări și mezaturi [...] și în sfârșit multe însemnări folositoare precum pentru curățenia orașelor, pentru păzirea sănătății, etc.[28] [cu certitudine și acestea din urmă de cele mai multe ori traduceri – n.n.].

Simeon Marcovici apare și el printre colaboratorii „Curierului”[29]. Programul de traduceri anunțat de Eliade va fi însă mult mai consecvent pus în practică în altă publicație la care acesta va colabora inițial, tot alături de profesorii de la Sf. Sava,

---

[24] Simeon Marcovici, *Cuvânt ce s-au zis la deschiderea Școalei Naționale din București, 1827, sept. 15*, în „Biblioteca Românească”, Buda, partea III, 1834, p. 25.

[25] *Ibidem*, p. 28.

[26] Simeon Marcovici, *Curs de retorică*, București, Tipografia lui Eliad, 1834, p. 3–4.

[27] Mircea Anghelescu, *Ion Heliade Rădulescu. O biografie a omului și a operei*, București, Editura Minerva, 1986, p. 44–45.

[28] *Apud ibidem*, p. 45.

[29] *Ibidem*, p. 61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Muzeul Național. Gazetă literară și industrială” (1836–1838), săptămânal tipărit în tipografia lui Eliade. Pe o listă a prenumeranților, publicată în nr. 13/1836, figurează în frunte și în bloc „mădulările redacției Curierului, dd. P. Poienaru, S. Marcovici, F. Aaron și I. Eliad”[30]. Mircea Anghelescu consideră deci că e posibil ca Eliade să fi redactat și această revistă, cu sprijinul chiar al unui grup de profesori de la Sf. Sava, care îl asistaseră și în editarea „Curierului”. Alegerea, traducerea sau redactarea numeroaselor materiale de economie agrară, casnică sau de cunoștințe enciclopedice, care apar în paginile revistei, mai ales în primul an și care nu sunt frecvente în revistele lui Eliade, deși el le preconizase încă din 1829, se datorează acestor colaboratori[31]. După primul an, Eliade nu va mai redacta „Muzeul Național” (urmare cel mai probabil a nemulțumirii sale față de decizia Eforiei Școalelor de a înființa „un comitet literal care să se ocupeze a cerceta cu deamănuntul duhul limbei și lipsurile ce are și a împlini aceste lipse”[32] prin împrumuturi lingvistice, alcătuit în exclusivitate din profesori de la Sf. Sava, care nu aveau însă niciunul o pricepere comparabilă cu a sa în acest domeniu[33]. Revista își reduce aparițiile la una pe lună și va fi imprimată până la sfârșit în tipografia de la Sf. Sava. Poate nu e lipsit de importanță să reamintim că o parte importantă din traducerile din *Meditațiile religioase*, precum și fragmentul tradus de I. Florescu dintr-o altă lucrare a lui Zschokke (tot prin intermediar francez), apar în paginile „Muzeului Național”[34].

Selecția textelor și a operelor traduse în mediul de la Sf. Sava nu este evident deloc întâmplătoare. Ea presupune judecăți de valoare, priorități, opțiuni. Recunoașterea *florilor veninoase* și sădirea numai a *florilor dulci și folositoare*. Pentru Simeon Marcovici scriitorul și literatura au un rol social bine definit:

> Numirea de romanț să nu sperie pe nimini, căci nu însemnează alt decât o istorioară plăzmuită. Așadar, această plăzmuire poate fi bună și folositoare și iarăși vătămătoare, după scoposul scriitorului. [...]. Ca să să lumineze un neam, nu numai că trebuiesc școale, ci încă și cărți îndestule pentru toată treapta de oameni, scrise cu simplitate și interesante spre petrecere în ceasurile de odihnă și nelucrare. Scriitorii acestor cărți trebuie să privească la desrădăcinarea năravurilor celor rele și neclintita întemeiere a celor bune: căci până când năravurile nu să vor îndrepta, nicio prefacere folositoare nu se poate nădăjdui[35].

Întrebarea care se pune este: de ce *Meditațiile religioase* trec în ochii celor chemați să modeleze spiritul public din Țara Românească (pentru că și Marcovici și Munteanu[36] sunt profesori, Eliade fusese el însuși un apropiat al Școlii Naționale de la Sf. Sava și toți trei sunt serios implicați în publicarea de jurnale culturale) drept atât de importante, încât să fie publicate nu doar în aceste jurnale, ci și în două volume distincte, deși nu total diferite, apărute aproximativ în aceeași perioadă, autorii având cu certitudine

[30] *Apud ibidem*, p. 118.
[31] *Ibidem.*
[32] *Apud ibidem*, p. 115.
[33] *Ibidem.*
[34] Vezi *supra*, n. 19.
[35] Prefață la *Viața contelui de Cominj sau triumful virtuții asupra patimei amorului*, roman moral tălmăcit din franțozește de Simeon Marcovici, profesor al Școalei Naționale din București, București, 1830, în N. Isar, *Sub semnul romantismului...*, p. 204–205.
[36] Originar din Transilvania, cu studii la Alba-Iulia și la Cluj, a trecut în Țara Românească, unde a fost profesor la Sf. Sava în București și la seminariile din Buzău și Râmnic; în 1849 se întoarce în Ardeal, unde a fost profesor, apoi director al gimnaziului român din Brașov, până la moartea sa în 1869; membru al Academiei Române din 1866 (Lucian Predescu, *Enciclopedia României. Cugetarea. Material românesc, oameni și înfăptuiri*, ediție anastatică, București, Editura Saeculum I.O., Editura Vestala, 1999, p. 575).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cunoștință unul de celălalt? Explicația este de căutat, credem, și în rolul pe care religia, în speță ortodoxia, l-a jucat în Principate, dar și în teritoriile balcanice dominate de Imperiul Otoman, în construcția cetățeanului patriot în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Toate mișcările naționale și reformatoare balcanice sunt caracterizate printr-o puternică mobilizare a sentimentului religios al popoarelor respective. Opțiunea în favoarea modernității europene (occidentale) este însoțită de reafirmarea apartenenței la ortodoxie, ortodoxia devenind un fel de marcă și de garanție a caracterului european al culturilor și religiei popoarelor balcanice, în opoziție cu caracterul oriental, asiatic al Imperiului Otoman, a cărui religie oficială era islamul. Mentalitatea religioasă care dominase Peninsula Balcanică în secolele precedente asigurase ortodocșilor din Imperiul Otoman identitatea lor culturală[37]. Patriotismul și sentimentul național al popoarelor balcanice, la începutul secolului al XIX-lea, se confundă cu tradiționalismul, dar au ca fundament noțiunile de națiune – patrie, care funcționează ca paradigmă unificatoare, ce aduce laolaltă oameni de aceeași limbă și aceeași cultură[38]. Dacă cetățeanul (burghezul) francez este *honnête homme* fără a fi creștin, în sud-estul Europei creștinismul se alătură cu parte întreagă tuturor celorlalte valori burgheze[39].

La cumpăna secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, Europa lăsase deja în urmă modelul bunului creștin pentru a trece la educarea cetățeanului disciplinat, util și patriot, capabil să răspundă noilor necesități economice ale vremii, în interiorul unei coeziuni sociale sporite[40]. Dar pentru români Europa rămăsese încă *familia cea mare a creștinimei*, după expresia lui Petrache Poenaru (profesor, director al Școalelor Naționale și provizor la Sf. Sava):

> Într-această epocă de întrecere generală pe stadiul progresului, școalele românești își grăbesc și ele pasul din zi în zi mai mult. Neamurile Europei, într-al căreia ocol se numără și Prințipatul României, întinzându-și luminele până la cele mai de pe urmă hotare ale coprinsului lor, au pus condiție de nimicire, pentru orice popul va rămânea în nemișcare, în mijlocul înaintării obștești. Dupe principiile S-tei Sale religii, neamul românesc este și el chiamat a ajunge la un viitor mai desăvârșit, spre care a pornit familia cea mare a creștinimei[41].

În Principate, baza întregii instrucții elementare publice o reprezenta în mod explicit morala creștină. Patria (în sensul său administrativ, de stat) se sprijină pe creșterea și luminarea cetățenilor: „ocârmuirea a căreia fericire și siguranție se razemă pe întemeeta creștere și luminare a cetățenilor săi ca o maică a tuturor s-au îngrijit cu obștească creștere prin așezarea și a școalelor publice", care transmit „creștinești le datorii" și o „întâie învățătură neapărată"[42]. *Instrucțiunile trimise la 20 iulie 1832 pentru*

---

[37] Roxany Argyropoulos, *Modification de mode de vie et rôle des mentalités dans les Balkans (XVIIIe–XIXe siècles)*, în „Etudes balkaniques", 1/1991, p. 53.

[38] *Ibidem*, p. 60.

[39] *Ibidem*, p. 56.

[40] Pentru formarea prin școală a virtuților cetățenești, Mirela-Luminița Murgescu, *Între „bunul creștin" și „bravul român". Rolul școlii primare în construirea identității naționale românești (1831–1878)*, Iași, Editura A'92, 1999; Ligia Livadă-Cadeschi, *Former le citoyen. La lecture roumaine d'un objectif européen*, în „Studia Politica. Romanian Political Science Review", vol. II, no. 2, 2007, p. 331–339.

[41] *Discursul Comisului P. Poenaru, Directorul școalelor din Muntenia, rostit cu ocaziunea examenelor anuale din iulie 1838*, vezi la A. Vasculescu, *Petrache Poenaru, organizatorul școalei române*, în „Cunoștințe folositoare. Din lumea largă", București, seria C, nr. 112, f.a., extras, p. 28.

[42] *Țirculara Divanului Împlinitoriu, din 22 dec. 1831 către isprăvnicii, pentru înființarea de școli în urma dispozițiilor regulamentare*, în *Manualul administrativ al Principatului Moldovei, cuprinzătoriu legilor și dispozițiilor introduse în țară de la anul 1832 până la 1855*, 2 vol., Iași, 1855–1856, aici vol. I, p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

școlile primare din județe considerau că „moralul tinerimei fiind cel dintâi ram al creșterii lor [...] toată îngrijirea profesorului va fi a întipări în inima și în mintea tinerimei curăția cugetărilor, dragostea către Dumnezeu, către aproapele, îndatoririle către patrie, respect și credință către domnitorul țării și către legiuirile sale”[43].

În *Reglementul școalelor publice din Prințipatul Moldovei*, de la 1835, scopul principal al învățământului este mai întâi de a forma comportamente sociale dezirabile și abia apoi de a transmite un anumit set de cunoștințe:

> Toată învățătura trebuie să fie întemeiată pe religie și pe moral [...]. Învățătura cea mai mare nu numai că le-ar fi deșartă, ci încă și vătămătoare când nu ar fi însoțită de bunele însușiri ale inimei. Acest adevăr niciodinioară nu se cuvine a fi perdut din vederea acelora cari sunt însărcinați cu paradosirea publică, a cărora de căpetenie sârguință trebue să fie a însufleți școlarilor simțire de cinstire pentru lucrurile sfinte, supunerea și respectul pentru legi, dregătoriile statornicite, dragostea bunei orânduieli și a Patriei, sârguindu-se a face dintr-înșii oameni cinstiți mai înainte decât învățați. Atuncea ei vor împlini scoposul cel adevărat al învățăturei și se vor putea măguli cum că adevărat au agonisit mulțămita Patriei[44].

Înțelegem astfel mai bine apetitul mediului didactic pentru o operă de meditații morale, care asumă încă din titlu raporturile sale cu religia. Contează mai puțin confesiunea autorului. Din punct de vedere strict formal, Simeon Marcovici rezolvă problema adaptării unui autor protestant (probabil) la ortodoxie recurgând, în cazul pasajelor biblice, care în variantele germane sunt numai indicate, dar în cea franceză și belgiană sunt reproduse efectiv, la Biblia românească[45]. La o lectură atentă, în spiritul lor, meditațiile lui Zschokke sunt uneori destul de departe de ortodoxie[46]. Datorită imensului lor potențial moralizator (la nivelul individului, dar mai ales la nivelul societății în ansamblul său), biserica le girează însă fără rezerve. În cazul lui Simeon Marcovici, volumul este însoțit de prefața episcopului Ilarion de Argeș, un text aproape universal valabil, construit în jurul a două teme (*inima iubitoare de învățătură* și *inima nestricată*) și care nu face nicio referire concretă la conținutul acestuia, mulțumindu-se doar să îl recomande spre lectură. Gavriil Munteanu era el însuși profesor la seminarul de la Buzău, iar traducerea sa va fi tipărită în tipografia episcopiei de aici.

Între cele două traduceri, prima diferență care se impune este de volum. Marcovici traduce 33 de meditații, în timp ce Gavriil Munteanu traduce 55; 16 meditații sunt comune ambelor traduceri. La fel, în ambele variante apar meditații propriu-zis religioase (și despre datoriile și păcatele creștinului, mai ales la Munteanu), dar și meditații morale, care privesc poziția și datoriile omului social în diferitele lui ipostaze. Cu o singură excepție, toate meditațiile comune sunt din această categorie. Ponderea lor, dacă luăm în calcul integralitatea fiecăreia dintre cele două traduceri, este comparabilă: 57,5% la Marcovici, respectiv 56,3% la Munteanu.

---

[43] *Apud* V. A. Urechea, *Istoria Școalelor de la 1860–1864*, tomul IV, București, Imprimeria Statului, 1901, p. 326.

[44] *Apud ibidem*, p. 389–421.

[45] Vezi *supra*, n. 4.

[46] N. A. Ursu semnala, la rândul său, o serie de note distinctive, inclusiv la nivelul religiei, ale meditațiilor respective, „în majoritatea cazurilor, înălțimea cugetării filosofice, morale, sociale sau științifice, pe un fond teologic mai liberal, raționalist, precum și stilul poetic deosebit de elevat al unora dintre meditațiile respective nu pot fi explicate în mod satisfăcător numai prin cultura și experiența literară a scriitorilor români care le semnează ori cărora le sunt atribuite”, circulația lor datorându-se conținutului lor „instructiv și educativ”, care „corespundea întru totul programului politic și cultural iluminist al cercurilor literare ale lui Gh. Asachi, I. Eliade Rădulescu și Gh. Bariț”; vezi N. A. Ursu, *O sursă necunoscută*..., p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Raportat la sursă, Marcovici a operat o selecție evidentă, determinată, credem, de scopul pe care el însuși îl mărturisește în *Dedicația* către domn care îi însoțește volumul:

> Majoritatea rumânilor cu toate că sunt creștini prin botez, era însă cu totul lipsiți de mijloace de a cunoaște, înșile, prin a lor citire, dogmele credinței, datoriile lor către stăpânire, către patrie, către mai marii lor și către tot omul, de a prețui folositoarele măsuri și întocmiri ale oblăduirei, de a înțelege cu temei și cu bună chibzuire cele propovăduite și de a putea să săvârșească singuri și cu oarecare tărie trebuințele cele mai simple ale vieții civile. Măria Voastră, cunoscând că țăranul dobitocit, dar creștin, este un paradox, un fenomen antihristianic, supt oblăduire luminoasă, și în veacul al nouăsprezecelea; pe de altă parte, dorind a avea supuși cunoscători a datoriilor lor duhovnicești și politicești, și iubitori de stăpânire, iar nu viețuitoare mișcate de singurul sentiment al spaimei, și a domni în inima lor puterea Cuvântului, iar nu a siluirei, ați binevoit a grăbi cu vreo câteva veacuri civilizația Rumâniei [...] și în ziua de astăzi toată suflarea rumânească se bucură de darul învățăturei[47].

Traducătorul însuși, prin cartea pe care o propune, nu dorește decât să se facă „părtaș al acestor bunătăți ca un cetățean".

Meditațiile se recomandau însă, în primul rând, drept operă de edificare personală:

> [Autorul] a ales subiectele ce pot sluji la zidirea unei familii creștine în general; subiectele cele mai potrivite cu împrejurările vieții și cu purtarea tinerilor de ambele sexe; cele care-l interesează îndeosebi pe contemplatorul pios al naturii; cele preferate de suferindul care caută cu privirea luminile veșniciei; cele care conțin meditații asupra țintei și țelului religiei creștine, temă atât de aptă să înalțe cugetul și să limpezească inima. Cititorule creștin, [...] această carte îți este dăruită spre zidire, spre învățătură, spre împăcarea sufletului tău [...][48].

Ceea ce își propune Marcovici este însă, în primul rând, educarea cetățeanului, pornind de la cea mai importantă calitate identitară individuală și de grup, aceea de creștin:

> [...] nebăgarea în seamă a moralului evanghelicesc și prin urmare căderea lui au adus pre oameni într-această stare de neodihnă și de nemulțumire, încât fiecare [...] aleargă necontenit după fericire făr-de a putea să o dobândească. [...] Ce dar trebuie să facem pentru a fi fericiți? Să ne păstrăm inima curată și cugetul nevătămat, să lucrăm fapte bune, să ne mulțumim pe starea noastră […], să avem credință adevărată în Dzeu și virtute nefățarnică. Acestea sunt temeiurile fericirei domestice și obștești. […] câte nații au fost însuflețite de aceste două mântuitoare sentimenturi [...] au înflorit și s-au bucurat de o statornică fericire, iar acelea care s-a depărtat de dânsele, curând sau mai târziu s-au făcut, pe de o parte, pradă și batjocură vrăjmașilor, iar pe de alta, de povară loru-și. Cuvintele ce să coprind într-această carte au de scopos a întări pe oameni într-aceste două folositoare sentimenturi, de orice meserie sau treaptă vor fi și în oricare stare a vieții se vor afla. S-au luat de temei învățăturile *Testamentului vechi și nou*, fiindcă nu poate fi filosofie mai înaltă și mai luminoasă decât

[47] Simeon Marcovici, ed. cit., p. 59–60.

[48] „[L'auteur] a choisi [...] les matières qui peuvent servir à l'édification d'une famille chrétienne en général; celles qui sont particulièrement appropriées aux circonstances de la vie et à la conduite des jeunes gens des deux sexes; celles qui intéressent surtout le pieux contemplateur de la nature; celles que préfère l'homme souffrant dont les regards cherchent la lumière de l'éternité; celles enfin qui renferment des méditations sur la destination et le but de la religion chrétienne, sujet si propre à élever la pensée et à épurer le cœur. [...] Lecteur chrétien [...] ce livre [...] vous est offert pour votre édification, pour votre instruction, pour la paix de votre âme [...]" (*Méditations religieuses*, t. 1, Paris, Treuttel & Würtz, 1830, p. VII–VIII; cf. *Stunden der Andacht*, t. 1, ed. a 13-a, Aarau, Sauerländer, 1829, p. 7–8).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

povățuirile acestor scrieri sfinte, care, în curgere de atâtea veacuri, au rămas nebântuite și au răpus întunericul neștiinței și al păgânătății […][49].

Această opțiune a lui Simeon Marcovici pare evidentă din chiar titlul pe care alege să îl dea traducerii sale, abandonând *Meditațiile* în favoarea *Datoriilor*.

Ceea ce Simeon Marcovici pune întotdeauna în prim-plan este capacitatea creștinismului de a mobiliza noțiuni precum binele comun sau dragostea de aproapele nostru, nu doar la nivelul raporturilor interumane, ci și, prin extensie și similitudine între familie și comunitatea cetățenilor, la nivelul structurilor socio-politice. Este ceea ce *Meditațiile* și prin urmare *Datoriile* numesc *patriotism creștinesc*/*patriotisme chrétien.* Definiția acestuia este preluată aproape integral de Marcovici de la Zschokke, cu o singură excepție destinată să pună în valoare în primul rând valențele sociale ale creștinismului; acolo unde Zschokke vorbește despre *oameni*, Marcovici vorbește despre *societate*:

Simeon Marcovici, *Datoriile omului creștin*, ed. 2014, p. 201 Această jertfire desăvârșită pentru binele obștesc, această puternică dragoste către concetățenii săi este însuflată de duhul cel mai curat al hristianismului; este o urmare neapărată a Înaltei porunci și a sfintei datorii a milostivirei. […] Siliți-vă să dobândiți cununa patriotismului creștinesc. […] Cel ce trăiește numai pentru sine ***în mijlocul soțietății***, nu poate fi creștin adevărat.	*Méditations religieuses*, t. 1, Paris, 1830, p. 532–533 Ce dévouement sans bornes à la chose publique, cet amour tout puissant pour ses concitoyens, est inspiré par l'esprit le plus pur du christianisme; il est la conséquence générale de la loi sublime de la charité. […] Allez conquérir la palme du patriotisme chrétien. […] Vivre pour soi ***au milieu des hommes***, c'est n'être pas chrétien.

Odată ce cetățeanul patriot (fiu al patriei) se definește esențialmente prin calitatea sa de om religios, patriotismul împrumută trăsăturile unei religii laice, iar cultul patriei pe cele ale unei liturghii politice (raporturile patrie terestră – patrie eternă, cetățeanul martir – martirii creștini). Patriotul creștin crede în stat și în justețea deciziilor sale, la fel cum crede în Dumnezeu și în soarta pe care acesta i-a hărăzit-o, considerând că, în ambele cazuri, pătrunderea resorturilor intime ale acestora nu e dată muritorului de rând:

Simeon Marcovici, *Datoriile omului creștin*, ed. 2014, p. 205 Dar ce cere patria suferitoare de la un fiu creștin adevărat? Credința în Dumnezeu. […] căci soarta noastră este în mâna Lui, iar nu a oamenilor. […] Credința într-o oblăduire dreaptă. […] În loc de a judeca orbește lucrurile stăpânirei, ale cărora sfârșit și trebuințe nu cunoaștem, datoria noastră este a-i da ajutor și cu trupul și cu	*Méditations religieuses*, t. 1, Paris, 1830, p. 609–610 Or, qu'exige la patrie souffrante? Le chrétien est prêt à obéir à sa voix. Ce qu'elle exige? le voici: *La confiance en Dieu.* […] La confiance en Dieu! car c'est dans ses mains et non dans celles des mortels qu'est le fil de nos destinées. […] La confiance dans un gouvernement juste. […] Ne censurons pas avec une présomption aveugle ses

[49] Simeon Marcovici, *Precuvântare*, în *Datoriile...*, ed. cit., p. 65–66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

starea ca să poată săvârși cu putere ceia ce a hotărât cu înțelepciune.	démarches, dont nous ne connaissons peut-être ni le but ni la nécessité. Offrons-lui plutôt le secours de nos bras, de nos fortunes, afin qu'il puisse exécuter avec force ce qu'il a résolu avec sagesse.
Simeon Marcovici, *Datoriile omului creștin*, ed. 2014, p. 207 În sfârșit, dacă patria, aflându-să în primejdie de pieire, cere de la noi cea mai mare jertfă, adecă viața noastră, suntem datori a i-o închina. […] A muri pentru mântuirea patriei este […] a avea slăvita moarte a mucenicilor hristianismului. Ei căzură sub pașnicul steag al credinței și cetățeanul cade supt sângerosul steag al jertfirei.	*Méditations religieuses*, t. 1, Paris, 1830, p. 613–614 Enfin, si la patrie, dans un extrême péril, exige de nous le dernier des sacrifices, celui de notre vie, nous n'avons pas le droit de le lui refuser. Mourir pour le salut de la patrie, c'est […] la mort glorieuse des martyrs du christianisme. Ils tombèrent sous l'étendard pacifique de la foi: le citoyen tombe sous les bannières sanglantes du dévouement.
Simeon Marcovici, *Datoriile omului creștin*, ed. 2014, p. 208 Această pământească patrie, în care ne-am născut, fie sfântă pentru inimile noastre! Credința noastră către acest vremelnic lăcaș va afla răsplătirea sa într-o altă patrie veșnică și mai bună unde Tu ne chemi și unde vor merge sufletele noastre […]	*Méditations religieuses*, t. 1, Paris, 1830, p. 615–616 Que la patrie terrestre où tu nous as fait naître, soit toujours sacrée pour nos cœurs! Notre fidélité envers cette demeure d'un jour trouvera sa récompense dans une patrie éternelle et meilleure où tu nous appelles, et où tu dois introduire nos âmes [...]

În această perspectivă, a patriotismului ca religie laică, ceea ce la autorul german era expresia unui exercițiu individual de devoțiune, devine la Marcovici exercițiu colectiv. Rugăciunea nu mai este rostită la singular, ci la plural:

Simeon Marcovici, *Datoriile omului creștin*, ed. 2014, p. 99–100 O, Părinte al lumii, Tu care întocmești treptele și stările și împarți bogăția și sărăcia […]. ***Dă-ne nouă*** duh de mulțumire, o inimă plină de credință în părintească Ta înțelepciune! Starea ce ***ne***-ai hotărât întru-această lume, este îndestulă pentru trebuințele noastre; pe câtă vreme ***ne vom purta*** cu măsuri cumpătate, […] ***vom obișnui*** duhul nostru a privi mai mult folosurile decât necuviințele stării noastre […] și ***vom îndeplini*** cu bucurie datoriile noastre.	*Méditations religieuses*, t. 1, Paris, 1830, p. 82–83 Ô mon Père céleste, toi qui crées les rangs et les états, et qui dispenses les richesses et la pauvreté; […] ***donne-moi*** un esprit de satisfaction, un cœur plein de confiance dans ta sagesse paternelle! L'état que tu ***m***'as assigné dans ce monde suffit à mes besoins; tant que je suis les lois de la modération, […] ***j'accoutumerai*** mon esprit à envisager plutôt les avantages que les inconvénients de ma position. […] ***je remplirai*** avec joie mes devoirs.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În aceeași logică, regenerarea datorată răspândirii Luminilor nu poate fi doar a individului, ci a națiunii întregi, termen absent din intermediarul francez:

Simeon Marcovici, *Datoriile omului creștin*, ed. 2014, p. 270 Sufletul nostru să umple de mâhnire când vedem că, începându-să lăudata faptă a ***renașterii unei nații la lumină,*** ușurința duhului, mândria și siniubirea îndrăznesc a defăima, ca niște prejudecăți, religia și slujba bisericească și a smulge, cu o mână cumplită, din sânul omului celui neînvățat, cel mai puternic frâu care îl oprește de a să da cu totul în voia patimilor celor dobitocești.	*Méditations religieuses*, t. 2, Paris, 1830, p. 336 Mais toute notre âme se soulève quand nous voyons que, pour commencer l'œuvre ***d'une régénération en faveur des lumières***, la légèreté d'esprit, l'orgueil, l'amour-propre, osent flétrir publiquement du nom de préjugés la religion, les rites de l'Église, et arracher d'une main téméraire à l'homme grossier le dernier frein qui l'empêche de s'abandonner à ses passions brutales.

Pentru ambii autori progresul statelor și al națiunilor este opera Providenței, dar Marcovici adaugă explicit printre motivele schimbării raporturilor dintre națiuni răspândirea cunoștințelor. Una dintre mizele importante ale traducătorului român fiind necesitatea adoptării unor noi instituții, după modelul celor europene, el introduce un paragraf în care acestea sunt prezentate drept expresie a drepturilor naturale și garant al echilibrului dintre drepturile și îndatoririle cetățenilor:

Simeon Marcovici, *Datoriile omului creștin*, ed. 2014, p. 315 Întocmirile unui norod să fac după înclinarea întru care să află el cu staturile vecine și potrivit cu înaintarea civilizației lui; și fiindcă puterea cea nebiruită a vremii a schimbat aceste relații și ***a făcut să pășească cunoștințele***, a trebuit ca toate să se prefacă neapărat, și ca întocmirile să corespunză cu trebuințele fiecărei epoce. […] Această prefacere, această dezvoltare necontenită este faptă a Providenței.	*Méditations religieuses*, t. 1, Paris, 1830, p. 635–636 Or la constitution interne d'un État se règle en partie sur ses rapports extérieurs avec les États environnants; car cette constitution n'est à cet égard que la manière dont une nation organise l'ensemble de ses forces, pour tenir tête aux forces des autres nations. Or la puissance du temps a changé les rapports respectifs des peuples; tout a pris une face nouvelle: aucun État ne peut donc maintenir ses anciennes institutions sans préparer sa ruine. Il faut que les institutions répondent aux besoins présents, et y satisfassent. [...] Ce changement, ce développement continu, est l'ouvrage de la Providence.
Simeon Marcovici, *Datoriile omului creștin*, ed. 2014, p. 316 ***Întocmirile cele nouă ce vor fi fapta luminilor, rodul străduaniilor înțeleptilor, scoase chiar din natura omului, cumpănite despre drepturile***	*Méditations religieuses*, t. 1, Paris, 1830, p. 636

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și datoriile fiecăruia fără osebire, și potrivite cu poruncitoarele trebuințe ale vremii, urmează a fi folositoare, păzindu-să întocmai.	
[…] Păstrați unirea într-un duh de pravilnicească supunere la stăpânire; căci aceasta, fiind întocmită ca să privegheze asupra fericirei tuturor, ca să asigureze fiecăruia o soartă îndestulătoare după vrednicia sa, și ca să ocrotească pe bărbatul cel de ispravă de bântuirile asupritorului, atunci numai este puternică, când cetățenii sunt uniți.	[…] Maintenez la concorde dans un esprit de subordination légale au gouvernement. Celui-ci, institué pour veiller au bonheur de tous, pour assurer à chacun un sort suffisant, pour protéger avec énergie l'homme de bien, n'a de force que par la confiance des citoyens et par leur union.

Astfel, scopul explicit al instrucției populare elementare este de a-i pregăti pe oameni să accepte alcătuirile decise de guvernanți și mai ales să nu le conteste. Ideea este prezentă și în *Meditații*, dar Marcovici o accentuează părând să se refere la instituții noi, cu potențial de redresare, de îmbunătățire, a vechii stări de lucruri.

Simeon Marcovici, *Datoriile omului creștin*, ed. 2014, p. 184	*Méditations religieuses*, t. 1, Paris, 1830, p. 430–431
Așadar datorie sfântă este a face duhul celui mai sărac plugar destoinic de a-și însuși învățăturile creștinești descoperite pentru mântuire oricăruia creștin fără deosebire. Prin urmare, înțelegerea și duhul tinerilor țărani trebuie a să dezvolta cu îngrijire și a să deprinde în școale. […] Plugarul a căruia înțelegere s-a lucrat, cinstește meseria sa, încetează de a pizmui pe a celorlalți și îmbrățișează cu plăcere măsurile cele de folos obștesc, în vreme ce ***țăranul cel dobitocit de neștiință nu-și cinstește meseria și este plin de bănuieli împotriva așezământurilor de îmbunătățire.***	C'est donc un devoir sacré de rendre l'esprit du plus pauvre laboureur capable de s'approprier les vérités chrétiennes révélées pour son salut comme pour le nôtre. L'intelligence et la raison chez la jeunesse des campagnes demandent conséquemment à être développées avec soin, et exercées dans les écoles. […] Le laboureur dont la raison est cultivée, cesse de porter envie aux autres états, et de se récrier contre les lois de son pays et les mesures d'utilité publique, tandis que ***le paysan abruti par l'ignorance se livre sans cesse à des murmures excités par les vues étroites de l'égoïsme.***

În general, Marcovici face o traducere fidelă a intermediarului francez. Modificări substanțiale sunt de notat în doar două cazuri: capitolul despre botez este aproape un rezumat raportat la original, în timp ce capitolul dedicat soldatului (*Viața ostașului este închinată patriei*/*Mourir pour sa patrie*) are un număr semnificativ de omisiuni și pasaje suplimentare. Logica acestora nu face decât să confirme ipoteza că Marcovici a operat permanent și asumat un transfer de accent de pe individ pe societate/patrie, marcat și de utilizarea preferențială a termenului *soldat*, pentru a traduce o serie de termeni sau expresii din original (*chrétien*, *une âme grande et généreuse*, *celui qui meurt victime de son devoir*). În linii mari, este vorba despre o pledoarie pentru cariera

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

militară, în jurul virtuților ostășești (respect pentru ierarhie și autorități, curaj, onestitate), motivată de funcțiile pe care militarul le îndeplinește în societate: menținerea ordinii publice în interior, asigurarea integrității frontierelor, salvgardarea instituțiilor, care asigură respectarea drepturilor tuturor membrilor societății, în fața revoltelor interne sau a agresiunilor externe. Cum spațiul nu ne permite reproducerea *in extenso* a ambelor variante, ne vom opri doar asupra pasajelor care ni se par semnificative prin excelență.

Astfel, Simeon Marcovici renunță la pasajul din originalul francez care pune în antiteză moartea dintr-un posibil interes individual (drepturile, onoarea sau nevinovăția personale) sau în alte circumstanțe, de această dată negative, dar tot strict individuale (executarea unui criminal, moartea unui libertin, suicidul), cu moartea din iubire creștinească pentru aproapele său. Introduce în schimb un lung pasaj despre nobila îndatorire a soldatului de a-și apăra patria, legile și instituțiile acesteia, care garantează respectarea drepturilor tuturor membrilor societății. Calitățile esențiale ale ostașului sunt în primul rând supunerea, apoi curajul și cinstea, iar asumarea lor atrage după sine nemurirea (similar cu practica virtuților creștine, care atrage după sine nemurirea sufletului).

Simeon Marcovici, *Datoriile omului creștin*, ed. 2014, p. 305–307

Ca să se poată ținea soțietatea, are trebuință de multe așezământuri apărătoare a drepturilor fiecăruia. Dar oricât de bune vor fi aceste așezământuri, oricât de mare va fi privegherea căpeteniei oblăduirei de a să păzi cu scumpătate, dacă va lipsi puterea care păstrează liniștea cea din lăuntru, și ferește Patria de năvălirile cele din afară, privegherea și așezământurile vor fi zadarnice, căci ori zavistia voitorilor de rău le vatămă, ori siluirea vrăjmașilor le nimicește.

Méditations religieuses, t. 1, Paris, 1830, p. 620

[…] Néanmoins cette mort peut avoir son motif dans ***l'intérêt individuel***. Le sentiment énergique et vertueux qui en est le principe est louable sans doute; mais le monde a peut-être peu gagné à un tel exemple. Ce qui est plus difficile, ce qui exige une plus grande force d'âme, c'est de ***sacrifier sa vie pour le bonheur d'autrui***. Mourir avec joie pour les autres, – en s'oubliant soi-même ***par amour pour le prochain***, un tel dévouement, loin d'être soupçonné d'égoïsme, mérite toutes les palmes de la gloire.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Această nobilă îndatorire este pusă asupra ostașului, și ca să poată acesta a o împlini după vrednicie, trebuie să fie înzestrat cu supunere și deplină ascultare la poruncile căpeteniei, cu bărbăție nestrămutată și cu cinste în caracter.

Am zis ***supunere***. Ce ar fi o armie, când fiecare ostaș s-ar socoti volnic a da planuri după chibzuirea sa [...]. O asemenea armie nu ar avea trebuință de vrăjmași puternici ca să fie biruită, căci ea de sineși să desființează. Dimpotrivă, o armie întru care domnește supunerea și buna disciplină, întru care tot ostașul, uitându-se pe sine, este gata a săvârși îndată și cu mulțumire poruncile mai marilor săi, supune primejdia și să vede încununată cu isprăvi nenădăjduite. Supunerea este cea dintâi datorie și cea mai frumoasă podoabă a ostașului.

Am zis ***bărbăție nestrămutată***. Nu este îndestul pentru ostaș a fi ascultător, ci trebuie să se înarmeze cu puternicul sentiment al vredniciei și al orândei sale, să înfrunteze moartea fără temere, și la vreme de trebuință, să-și jertfească viața fără sfială. [...]

Am zis, în sfârșit, ***cinste în caracter***. Supunerea și bărbăția ar fi cu totul zadarnice, dacă ostașul nu ar avea acea cinste statornică care îl face să-și împlinească datoriile cu scumpătate, să nu să stăpânească de egoism sau de vre-un în parte interes, și să nu să bântuiască de făgăduielele vrăjmașilor. [...]

Când glasul stăpânitorului și așezământurile vă chiamă, fraților cetățeni, a îmbrățișa cariera armelor, nu vă îndoiți, știind cât este de slăvită și de mare preț. Vouă, ostașilor, s-a încredințat paza cinstei, a averii, a liniștii și chiar a vieții fraților voștri. Vedeți ce nobilă sarcină s-a pus asupra-vă, și de este ostenitoare, duce însă la nemurire.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De altminteri, jertfa de sine a soldatului are ca model jertfa cristică însăși. Dar înțelegerea valorii soteriologice a acesteia marchează încă o situație în care *Datoriile* lui Marcovici se distanțează de *Meditațiile* lui Zschokke. Dascălul de la Sf. Sava alege să renunțe la interpretarea din original, conform căreia concetățenii lui Iisus, pentru a căror mântuire acesta s-a jertfit pe sine, sunt oamenii în totalitatea lor, nu locuitorii unei patrii anume, ci ai lumii în integralitatea ei. Cu alte cuvinte, ceea ce îl interesa pe Marcovici, era mai puțin valoarea de universalitate a modelului religios. Pentru el erau importante o patrie anume și soldați care să o apere, iar pentru aceștia din urmă era suficientă grila cea mai simplă și mai concretă de interpretare a modelului cristic, acceptarea necondiționată a sacrificiului suprem.

Simeon Marcovici, *Datoriile omului creștin*, ed. 2014, p. 307

Aceasta este cea mai grea și, prin urmare, și cea mai sfântă din toate datoriile ostașului, precum însuși cuvântul lui Dumnezeu grăiește zicând: „Datori sântem pentru frați să ne punem sufletele". Is. Hs., Dumnezeiescul izvod al omenirei cei desăvârșite, a dat ostașului prin jertfa sa o pildă înaltă după care el trebuie să urmeze.

Méditations religieuses, t. 1, Paris, 1830, p. 621

De tous les devoirs de l'homme envers ses semblables, celui-là est le plus difficile, par conséquent le plus sacré. La parole de Dieu nous le dit: « Nous devons donner notre vie pour nos frères. » (I, JEAN, III, 16.) Jésus-Christ, le type divin de l'humanité accomplie, nous a donné dans son dévouement un exemple sublime: ***car qui pourrait égaler sa charité? Il mourut, non pour ses seuls concitoyens, non pour une patrie circonscrite, mais pour tous les hommes: sa mort fut celle du Sauveur du monde. Les mortels les plus généreux ne peuvent marcher sur ses traces que de loin, en mourant pour tout un peuple ou pour le bonheur de ses descendants***.

Comemorarea eroilor patriei se înscrie în aceeași logică a apetitului pentru spațiul public în detrimentul celui privat. Pentru Marcovici, acesta este un gest public, un gest de solidaritate a comunității, un gest cu valoare exemplară (o aceeași zi a comemorării eroilor în toate comunitățile țării, sate și orașe). Pentru Zschokke, deteriorarea condiției morale a soldatului și a solidarității dintre popor și conducătorii săi, prin înlocuirea soldatului patriot cu mercenarul, făcea necesară manifestarea recunoștinței în sânul familiei, nu prin ceremonii cu grad mare de vizibilitate, ci prin donații caritabile în favoarea văduvelor sau orfanilor soldaților căzuți (caritatea fiind ea însăși o virtute care trebuie practicată fără ostentație). Evident, Simeon Marcovici a ales să nu includă în traducerea sa apelul lui Zschokke la manifestarea recunoștinței strict în spațiul privat. În plus, a introdus în finalul capitolului destinat soldatului două paragrafe care reiau apologia principalelor calități ale ostașului (supunerea, curajul și cinstea) și îi asigură acestuia stima contemporanilor, recunoștința urmașilor și, în cele din urmă, nemurirea (prin rememorarea periodică a numelui în spațiul public). Și din nou, într-un apel patetic, cu accente de liturghie politică, soldații sunt chemați să apere *tronul național*,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

supunându-se mai marilor lor lumești și lui Dumnezeu în ipostaza sa de singur îndrumător de oști nebiruit, paragraful sfârșindu-se cu o rugăciune încheiată prin obișnuita formulă religioasă *amin,* cu sens de întărire, reconfirmare, pecetluire.

Simeon Marcovici, *Datoriile omului creștin*, ed. 2014, p. 309

Dar ce? Cum putem da morților? Această întrebare este de prisos pentru acela a căruia inimă nobilă și recunoscătoare prețuiește sângeroasa jertfa ce ei au adus Patriei.

Cinstiți, fraților, pomenirea lor. Nu lăsați ca strălucirea numelui lor să se stingă într-un întuneric rușinos. Păstrați-le în satele și în orașele voastre, și împărtășiți această slavă tuturor lăcuitorilor fără osebire. Pe tot anul, într-o zi consfințită pomenirii lor grăiți cu umilință aceste vrednice de cinste nume înaintea fiilor și nepoților voștri, și ei iarăși să le lase în moștenire urmașilor lor, și să le zică: ***ostași ieșiți din sânul nostru au știut să moară pentru mântuirea Patriei.*** Aceste nume vor scăpa pe strănepoții voștri de cele mai mari primejdii, aprinzând în inimile lor moștenescul eroism.

Simeon Marcovici, *Datoriile omului creștin*, ed. 2014, p. 309–310

Acesta era obiceiul noroadelor celor vechi după războaie slăvite încununate cu izbândă. Cu acest mijloc să hrănea în sufletele ostașilor dragostea binelui obștesc, și tot cu acest mijloc, popoare însemnate, la începutul lor, au ajuns a fi nații mari și slobode, nimicind năvălirile vrăjmașilor celor mai puternici; dar moliciunea și egoismul crescând neîncetat, stinseră pe nesimțite recunoștința [...]. Neîngrijirea pentru Patrie apucă locul patriotismului, toate să dezghinară, toate slăbiră. Dintr-această pricină împărății mari căzură, și staturi să zdrobiră supt însuși povara lor.

Méditations religieuses, t. 1, Paris, 1830, p. 624

Mais quoi! Pouvons-nous donner quelque chose aux morts? Cette question n'en est pas une pour celui dont le cœur noble et reconnaissant apprécie le sacrifice sanglant qu'ils ont offert à la patrie.

Méditations religieuses, t. 1, Paris, 1830, p. 625–627

Telle était la coutume des peuples anciens après des guerres glorieuses couronnées du succès. C'est par là qu'on alimentait dans les âmes l'amour du bien public; c'est par là que des nations devinrent grandes et libres: en repoussant les attaques des conquérants. Mais la faiblesse croissante, et les progrès de la mollesse, de l'égoïsme, étouffèrent insensiblement la reconnaissance [...] L'indifférence pour la patrie prit la place de l'antique patriotisme: ***on eut des troupes mercenaires, et l'on éteignit l'enthousiasme du soldat citoyen. Il y eut encore des rangs, des états; il n'y eut plus de lien social entre le prince et le sujet. L'esprit de parti étouffait l'amour de***

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la patrie. C'est de là que des empires tombèrent, et que des États furent écrasés sous leurs ruines. [...]
De même que chez l'homme individuel la reconnaissance envers un bienfaiteur est la preuve la moins équivoque de la noblesse d'âme et de l'amour de la vertu; de même la vertu publique d'un peuple se montre avec le plus d'éclat dans sa reconnaissance envers ses défenseurs et leur postérité ou leurs proches.
Lors même que ce sentiment délicat serait affaibli dans des communes, des villes, des provinces, des pays tout entiers, citoyens honnêtes qui m'entendez, sachez du moins le conserver au sein de votre famille. [...] Dans l'effusion de votre reconnaissance, ne pouvez-vous porter secours, assistance, consolation et conseil aux familles dont quelques individus ont pris les armes contre l'ennemi, et que le despotisme environne et menace? ***Ne pouvez-vous être le protecteur et l'appui des orphelins, des veuves, des sœurs de ces héros qui se vouèrent sur le champ de bataille pour l'indépendance et le bonheur de leur patrie?*** C'est pour vous aussi qu'ils ont affronté la mort; c'est pour votre sûreté que leur sang a coulé. [...]

Priviți, fraților ostași, cum ***supunerea la căpetenii, bărbăția cea nestrămutată și cinstea în caracter***, vă fac ***slăviți înaintea convremelnicilor voștri***, un obiect de mirare și de ***scumpă pomenire urmașilor***, și ***vă duc la nemurire***. Veniți dar de ***încunjurați tronul național și plecând steagul înaintea căpeteniilor***, ***înaintea Celui atotputernic și singurului nebiruit povățuitor al armiilor***, strigați toți cu un glas din adâncul sufletului!
O, Doamne, Dumnezeule! De vreme ce Tu însuți ne poruncești a ne pune

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

viața pentru frații noștri, înrădăcinează în inima noastră acest mântuitor sentiment, și fă-ne destoinici de a prețui această sfântă datorie după a ei vrednicie, și de a jertfi viața noastră când interesul obștii și cinstea nației o va cere; căci lucru măreț, folositor, mângâitor și plăcut Ție este a muri pentru Patrie. Amin.

Nu știm în ce circumstanțe va fi intrat Simeon Marcovici în contact cu opera lui Zschokke, mai exact cu traducerea acesteia în limba franceză. Ceea ce ne-a interesat însă cu precădere a fost opțiunea lui Marcovici, personaj cu importante funcții în administrație, inclusiv în administrația școlilor și multă vreme profesor el însuși, de a traduce, publica și poate chiar folosi această operă în activitatea sa didactică. Credem că această opțiune este strâns legată de caracterul explicit religios al *Meditațiilor*, în condițiile în care religia era o componentă importantă a discursului identitar și modernizator chiar, dar și de vocația lor de generalitate (*Méditations religieuses en forme de discours pour toutes les époques, circonstances et situations de la vie domestique et civile*), adresându-se în egală măsură vieții private, dar și vieții publice a individului. Selecția capitolelor și intervențiile traducătorului denotă însă interesul său prioritar pentru comportamentele publice. Anumite valori fundamentale ale creștinismului sunt asimilate valorilor civice (dragostea de aproape/solidaritatea corpului social), iar patriotismul, cheia de boltă a mișcărilor naționale din secolul al XIX-lea, este înțeles ca rezultat logic al practicii corecte a comandamentelor religioase (*patriotismul creștinesc*). Respectul valorilor creștine și deprinderea învățăturilor religioase garanta, în ochii profesorului din prima jumătate a secolului al XIX-lea (să nu-l uităm nici pe Gavriil Munteanu, dascăl și el), atașamentul cetățenilor față de înnoirile instituționale datorate răspândirii Luminilor.

De asemenea, o miză la fel de importantă a articolului nostru a fost să semnalăm paternitatea reală a *Datoriilor omului creștin*, pe care Simeon Marcovici însuși le publicase în calitate de traducător, e drept, fără a-și indica sursa. Această restituire nu diminuează cu nimic meritele intelectualilor români care, acum mai bine de două veacuri, făceau primele eforturi în sensul europenizării Principatelor. Ea se plasează strict în limitele onestității științifice a recuperării unui adevăr istoric.

THE CHRISTIAN'S DUTIES/ RELIGIOUS MEDITATIONS (SIMEON MARCOVICI, 1839). THE TROUBLED FATE OF CERTAIN ROMANIAN TRANSLATIONS FROM THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY (Summary)

Keywords: citizen, education, Heinrich Zschokke, intermediate translation, misattribution, patriotism, Simeon Marcovici.

This article follows two lines of research. The first one aims at restoring the truth regarding the origins of the book *The Christian's Duties* (1839), erroneously believed by some researchers to have been an original work of Simeon Marcovici, due to a series of errors, omissions and misinterpretations. In fact, this is a Romanian translation of some chapters from *Méditations*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

religieuses ("Religious Meditations"), the French version (1830–1837) of the extensive work of German Lutheran writer and thinker Heinrich Zschokke: *Stunden der Andacht.*

The second line aims at explaining the interest that mid-19th century Romanian intellectuals, especially Simeon Marcovici, have shown for this work. We believe that, at least in its case, this interest can be traced back to the *Meditations'* explicitly religious nature, considering that in the Romanian Principalities, as well as in other Ottoman dominated territories in the Balkans, religion was an important part of the discourse pertaining to identity and modernization. As such Orthodoxy played an essential role in creating the patriotic citizen. What Marcovici himself was proposing was to educate the citizen, taking its status as a Christian as the starting point of this process, because this was the most important individual and group identity quality. The *Meditations* state that patriotism should be understood as the logical result of correctly practicing religious commandments (Christian patriotism). Thus, respecting Christian values and adopting religious teachings would guarantee the citizens' devotions to the process of modernizing institutions determined by the spread of Enlightenment.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANDI MIHALACHE[*]

GRAFEMELE ABSENȚEI: NUME, CORPURI, AMINTIRI[**]

Metafizica doliului

„ – Copilul meu e mort, spune ea.

Amintirea e prea vagă; de aceea și vorbește cu glas tare; crede că astfel o face mai reală; apoi, crede că-n felul ăsta ar putea s-o rețină, ca pe un capăt de viață care îi scapă”[1].

L-am invocat pe Milan Kundera datorită reputației sale de specialist al memoriei filtrate de amintirile corpului. Într-un volum intitulat *Evadarea din sine. O tentație contemporană*, David Le Breton se oprea asupra *dispariției* ca topos literar, ocupându-se însă de cazurile când un individ se extrage din mediul socio-familial ca să reia totul de la zero[2]. Noi luăm noțiunea mai sus invocată în sensul său grav, ca echivalent al morții. Aceasta ne ridiculizează, exaltând incurabila noastră neînsemnătate; și lipind pe tot ce-am fost abțibildurile uitării. Epoca în care trăim coboară individul într-un străfund al insignifianței sale:

> Timpul curge. Grație lui suntem mai întâi în viață, ceea ce înseamnă: acuzați și judecați. Apoi murim și rămânem încă vreo câțiva ani cu cei care ne-au cunoscut, dar foarte curând se produce o altă schimbare: morții devin morți bătrâni, nimeni nu-și mai amintește de ei și dispar în neant; doar unii, foarte, foarte rar, își lasă numele în memoria oamenilor, dar, lipsiți de orice fel de martor adevărat, de orice amintire reală, se transformă în păpuși. […] Neînsemnătatea, prietene, e esența, existenței. E cu noi peste tot și tot timpul. E prezentă chiar acolo unde nimeni nu vrea să o vadă: în grozăvii, în bătăliile sângeroase, în cele mai cumplite nenorociri. Adeseori se cere curaj ca s-o recunoști, în condiții atât de dramatice, și ca să-i spui pe nume[3].

---

[*] Cercetător științific gradul I, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași.

[**] Reluăm aici, dintr-o altă perspectivă, studiul Cătălina Mihalache, Andi Mihalache, *Inscripțiile publice, instantanee dintr-o poveste neîncheiată*, în *IN*, III, 2021, p. 173–233. Articolul de față este un fragment din volumul de autor *Grafemele absenței: îndolieri, amintiri, inscripționări*, actualmente în lucru.

[1] Milan Kundera, *Identitatea*, traducere de Emanoil Marcu, București, Editura Humanitas, 2018, p. 148. Acest citat se aliniază uneia dintre prezumțiile lui Sorin Alexandrescu: „[...] un eveniment este resimțit ca traumatic numai datorită unui altuia ulterior care-l recodifică pe primul retroactiv, acesta din urmă acționând deci cu efect întârziat” (Sorin Alexandrescu, *Lumea incertă a cotidianului*, Iași, Editura Polirom, 2021, p. 184).

[2] David Le Breton, *Evadarea din sine. O tentație contemporană*, traducere de Liana Haidar, București, Editura Trei, 2018, p. 218–225.

[3] Milan Kundera, *Sărbătoarea neînsemnătății*, traducere de Ioana Pârvulescu, București, Editura Humanitas, 2021, p. 31, 123–124. Încadrându-ne metodologic în dezbaterile care întreține subiectul în actualitate, ne mărginim, momentan, la reproducerea acestui paragraf: „L’anthropologisation de la sociologie – privilégier le quotidien, recomposer depuis la bribe l’ensemble mouvant d’une société toujours incernable – témoigne peut-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Efemerul fiind una din vechile figuri literare ce patronează paseizarea eului, oamenii de știință au corelat opera lui Kundera cu alți autori ce personifică ideea de NUME. Ei încarcă literalitatea de-numirii cu disponibilități performative: ești într-un anume fel și te comporți consonant din cauza modului în care ai fost botezat; din pricina felului în care literele numelui tău sunt citite, nu pronunțate, dobândind un sens ontologic și nu biografic. De exemplu, Irvin Yalom ne atrage printr-o asociere între perenitatea numelui și caducitatea progresivă a identității pe care o întrupează:

> Unul dintre cele mai cunoscute personaje din literatură este Ebenezer Scrooge, bătrânul zgârcit, singuratic şi răutăcios din *Poveste de Crăciun*, al lui Charles Dickens. Totuşi, ceva remarcabil s-a întâmplat cu Ebenezer Scrooge la sfârşitul poveştii, o transformare semnificativă. Aparenţa sa de gheaţă se topeşte şi el devine cald, generos şi nerăbdător să-i ajute pe angajaţii şi pe asociaţii săi. Ce s-a întâmplat? Ce a alimentat transformarea lui Scrooge? Nu conştiinţa sa. Nici căldura colindătorilor. De fapt, a fost o formă de terapie de şoc existenţială sau, aşa cum o voi numi în această carte, o experienţă revelatoare. Spiritul Viitorului (Spiritul Crăciunul Ce Va Să Vină) îl vizitează pe Scrooge şi-i aplică o doză de terapie de şoc, înfăţişându-i viitorul. Scrooge îşi vede cadavrul neglijat, vede străini amanetându-i lucrurile (chiar şi cearceafurile şi cămaşa de noapte), şi-i aude pe membrii comunităţii sale discutând despre moartea sa cu lejeritate. *Apoi, Spiritul Viitorului îl însoţeşte pe Scrooge în curtea bisericii, să-şi vadă mormântul. Scrooge se uită la piatra funerară, pipăie cu degetele literele care formează numele său şi, în acel moment, suferă o transformare. În următoarea secvenţă, Scrooge este o persoană caldă şi plină de înţelegere*. […] *Pe măsură ce îmbătrânesc regăsesc trecutul mult mai aproape de mine* […]. Completez cercul, finisând locurile aspre din povestea mea, acceptând tot ceea ce m-a creat şi tot ceea ce am devenit. Când vizitez locurile copilăriei şi particip la reuniunile şcolare sunt mult mai mişcat decât eram înainte. Poate că mă bucur că descopăr că mai există un „acolo", că trecutul nu dispare cu adevărat, că pot să-l revăd dacă vreau. Dacă, aşa cum spune Kundera, frica de moarte se naşte din ideea că trecutul dispare, atunci retrăirea trecutului este o reasigurare vitală. Efemeritatea este oprită, chiar dacă numai pentru o clipă [s.n., A.M.][4].

Exemplul reperat de Irvin Yalom ne încurajează demersul; și anume acea literalitate prin care anunțul mortuar/cimiterial ecografiază „anorexia" vieții în raport cu „obezitatea" eternității.

Toate au loc așa de repede, încât nu mai credem că s-ar fi consumat aievea. Timpul ne lasă mereu perplecși; orbecăind pe urmele lui ca niște biete rămășițe ale ocurențelor sale. Specialiștii sondează și ei, cu măiestria-i cunoscută, chestiunea corporalității; o surprinde într-o epocă de vehementă auto-negare a sinelui. Și, spre a ne integra în contextul dezbaterii, reproducem aici câteva din aserțiunile criticului ieșean Cristian Nae:

> Fascinația pentru traumă, exercitată probabil și sub influența pandemiilor precum SIDA, a însoțit reapariția corpului distrus sau dezmembrat, precum și a fluidelor corporale în arta anilor '90, deseori abordate printr-o estetică a melancoliei și doliului. […] Asociate îndeobște

être de la nouvelle forme interrogative qui organise le jeu des connaissances. Si nous voulions tenir des discours d'un seul tenant, saisir la société comme un tout, voici qu'elle se dérobe aux outils d'une unification ou d'une signification. Le sens ne disparaît pas, mais il se complexifie. Aux affirmations parfois moralistes qui répètent inlassablement que le monde ne tourne plus rond, il faut substituer d'autres analyses: qui font place aux paradoxes, parce que l'impossibilité de «définir» n'est plus un défaut de «maîtrise de l'objet» mais la manière même de chercher autrement". Vezi Thierry Paquot (dir.), *Le quotidien urbain. Essais sur les temps des villes*, préface d'Edmond Hervé, Paris, La Dévouverte/Institut des villes, 2001, p. 144.

[4] Irvin D. Yalom, *Privind soarele în față*, traducere de Ștefania Mihalache, București, Editura Vellant, 2011, p. 33, 162.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> unor categorii estetice negative, precum macabrul, grotescul sau amorful, construcția și efectele acestor lucrări pot fi analizate și explicate utilizând instrumentele teoriei psihanalitice. Părând a urmări în lucrările sale o pulsiune de moarte freudiană, Kiki Smith toarnă în materiale, precum ceară, porțelan sau bronz, mulaje ale diferitelor părți ale corpului uman (oase, intestine, organe interne, membre). Acestea sunt tratate asemenea unor dejecții, rămășițe ale corpului viu sau elemente refuzate și evacuate de acesta. […] Această dimensiune poate fi asociată fazei prelingvistice, manifestată în murmurul indistinct al copiilor în primele luni de viață, constituind precondiția ordinii simbolice și reamintind constant, după achiziția limbajului, de pierderea legăturii originare cu mama și corpul acesteia[5].

Ce să desprindem din analizele estetului ieșean? Nu îți ești de ajuns sub nicio formă. Niciuna nu te începe pe de-a-ntregul. Ba din contra, îți ești atât de puțin propriei persoane, încât oricine ar putea muri în locul tău. Spicuirile din lucrarea lui C. Nae diagnostichează, drastic, o criză a simbolizării. *Și prin prisma lor sofisticată, evaluăm însemnele funerare – oriunde le-ar fi părăsirea – drept ocurențe arbitrare ale morții, și nu ca dovezi ale supravegherii acesteia*. Mai are inscripția/inscripționarea vreo șansă de a obloji absențele fizice? Sau de a repune ne-mai-fiindul sub vraja automatismelor de limbaj? Să nu ne îmbătăm cu apă rece. Un artificiu ilocuționar – „Aici odihnește robul lui Dumnezeu" sau „Odihnească-se în pace!" – nu mai consfințește nimic. Nu mai pacifică „întregul" depunerii rămășițelor în cimitir, și nici „sinopticul" rememorării ideatice la buza unui șanț.

Și, totuși, ce urme ne mai etalează, ne mai încarcă și ne mai cuprind? Și ce alte amprente doar ne conturează și ne înfiripă, criptându-ne? Oricare ne-ar fi preferința, esențial este managementul substituirii; adică procedura de camuflare a lipsei pe care o resimțim. Ne și amăgim, de altfel, cu o mică butadă: mai bine o existență infimă decât o prezență cu totul anulată[6]. În acest scenariu, moartea e un sertar al clipei. Ne ducem dincolo fără senzația că ne-am alteriza decisiv, prezentificându-l pe cel plecat la toate nivelurile de înțelegere:

> Prezența nu este niciodată prezentă. Posibilitatea – sau putința – prezentului este doar propria sa limită, pliul său lăuntric, imposibilitatea – sau neputința sa. […] Prezența prezentului nu creează suprafață, nu intră în unghi drept în scenă […]. Ținând seama de ceea ce îl divizează, îl decupează și îl repliază chiar în declanșarea lui, prezentul nu mai este în mod simplu prezent. El nu se mai poate lăsa numit „prezent" decât în mod indirect, între ghilimelele citării, al povestirii și ficțiunii. El avansează în limbaj doar printr-un fel de ricoșeu. […] Nici un lucru nu este complet prin el însuși și nu se poate completa decât prin ceea ce îi lipsește. Dar ceea ce îi lipsește fiecărui lucru particular este infinit; nu putem ști dinainte complementul pe care el în necesită. […] În acest chip se scrie lucrul. A scrie înseamnă a grefa. Este unul și același cuvânt. Rostirea lucrului este restituită esenței lui de ființă grefată. Grefa nu survine din exterior pentru ceea ce este propriu lucrului[7].

---

[5] Cristian Nae, *Moduri de a percepe. O introducere în istoria artei moderne și contemporane*, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 89-91.

[6] Pascal Quignard corelează amprentele și timpurile, ca să vadă cum disimulăm absențele: „Preistoricii numesc mână pozitivă urma lăsată de o mână vopsită și sprijinită pe un perete apoi retrasă, abandonând după sine acest vestigiu pictat. Ei s-au obișnuit să numească mână negativă urma goală pe care o lasă după ea mâna nudă aplicată de om după ce își sufla vopseaua de pe degete și cu ea pecetluia peretele grotei pentru a intra în contact cu forța invizibilă și nocturnă care se ascunde în el. Mâinile intrau în perete. Ceea ce vedem noi în ele, mii de ani mai târziu, nu sunt niște semne, ci vestigii de acțiuni. Mâna însăși, odată acoperită de culoarea sângerie care o întemeia în perete, este cea care pătrunde în lumea cealaltă" (Pascal Quignard, *Viața ascunsă*, traducere de Tudor Ionescu, Cluj-Napoca, Editura Echinox, 2008, p. 316).

[7] Jacques Derrida, *Diseminarea*, traducere de Cornel Mihai Ionescu, București, Editura Univers Enciclopedic, 1997, p. 319–321, 373.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De aceea, semenii ne intuiesc încă, pe aici pe undeva; în chiar ceea ce ei simt că le lipsește și caută apoi să captureze această absență, recuperându-i atât numele cât și grafia acestuia[8]. În optica lui Bernard Lahire,

> […] scrisul continuă să ne marcheze prezența, chiar atunci când corpul nostru este absent. El compensează absența corporală pentru a continua să exercite o acțiune. În acest caz, simțul practic nu poate opera, întrucât corpul, obișnuințele încorporate, sunt în imposibilitatea de a acționa. În cazul testamentului, de pildă, voința unei persoane continuă să acționeze chiar dacă persoana în cauză este moartă. […] Anumite texte constrâng acțiunile celor vii, pe când cei care le-au produs nu mai sunt acolo de multă vreme. […] Scrisul vine să întărească funcționarea unui habitus deficitar[9].

Am observat și formule mixte, de cooptare a publicului larg într-un mesaj adresat mediului familial, profesional și habitual[10]. Alte șanse nu sunt. Nicio amintire nu mai e din tine. Toate-s ale multor altora, împreună cu ei. Sau deloc. De parcă ceea ce mai simți acum ți-e dat cu împrumut, ca epilog călduț (încă) al vieții deja încremenite. Cădem întruna la mijloc, între minciuna molcomă și adevărul pus pe ceartă. Murim atât de ușor, încât nimic din ceea ce supraviețuiește nu mai e, categoric, prezent. Totul devine, cu repeziciune, trecut:

> Timpul se scurge, pare-se. Lumea se-ntâmplă, dizolvându-se în momente, ș tu te oprești pentru a arunca o privire către un păianjen înțepenit în plasa lui. […] El nu poate face nimic ca să-și imagineze timpul apărând în secvențe dătătoare de siguranță, trecând, curgând, întâmplându-se – lumea se-ntâmplă, e obligatoriu, o simțim – *cu nume și date și diferențe. Viitorul lui n-are nume. E simultan, cumva, cu prezentul. Nici unul dintre ele nu se întâmplă după sau înainte de celălalt; sunt la fel de accesibile, poate, chiar dacă numai în mintea lui*. Legile naturii permit lucruri care de fapt, în practică, nu se petrec niciodată, și-a spus ea […]. – Poate că problema e să gândim timpul în alt fel, spune ea după o vreme. Să-l oprim,

[8] Sunt afirmații ce se bazează pe o îndelungă istorie a perenizărilor simbolice *post-mortem*, reperabilă încă din Antichitate. Luând ca pretext călătoria lui Ulise în regatul lui Hades, Jean Pierre Vernant glosa pe seama regăsirii umbrelor celebre, întâlnite acolo de marele erou. Odată recunoscut, răposatul își recăpăta numele; ceea ce nu-l aducea în lumea viilor, însă îl ținea în legătură cu ea; umbra reintra în posesia faptelor cu care contribuise la ideea de realitate lăsată nouă; prin intermediul renumirii, cel plecat reintra în amintirile viilor. Ieșea din haloul de indistincție, ilizibil și inform din tărâmul anonimilor. Ultimii erau veritabilii damnați; nu fuseseră eroizați de urmași și nu erau ținuți minte prin intermediul epopeilor. Se așezau însă la rând, din ce în ce mai mulți, nerăbdători să se identifice cumva: „Dară, deodată, se strânseră neamuri, noiane de duhuri, / Întunecime, cu zvon uriaș: mă cuprinse, dar, spaima" (Homer, *Odysseia*, traducere de Dan Slușanschi, București, Editura Humanitas, 2012, p. 188). Vezi și Jean Paul Vernant, *L'individu, la mort, l'amour. Soi-même et l'autre en Grèce ancienne*, Paris, Gallimard, 1996, p. 87–89.

[9] Bernard Lahire, *Omul plural. Către o sociologie psihologică*, traducere de Elisabeta Stănciulescu, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 140–141.

[10] Epitaful unui profesor, cărturar, istoric și eminescolog cum a fost I. D. Marin din Stânceşti, județul Botoșani, combină aceste „adresabilități": *Nu te înfricoșa de întunericul care te așteaptă. Privește la lumina pe care o lași în urma ta și vei muri fericit căci numai ceea ce faci pentru alții rămâne spre slava numelui tău*. Cu vremea, acest text își pierde cititorii. Îl mai înțeleg cei care au citit lucrarea *Eminescu la Ipotești*, recent reeditată; și sunt cumva la curent cu anii în care un împătimi al arhivelor, cum era I. D. Marin, nu putea să aibă dreptate în fața „specialiștilor" de tip Augustin Z. N. Pop. Câteva sute de metri în afara acelui cimitir, remarcăm un alt gen de inscripție; cumva înrudit prin intenția lui memorială, dar corelat cu viața comunitară, cea care continuă, nu cu aceea individuală, încheiată: *Acest izvor îl dau în folosință obștei pentru sufletul și în memoria soției mele Eugenia Atanasiu*. Sunt două situații în care inscripția nu face publicitate nici decedatului și nici evocatorilor. Vecinii locului s-au mutat și ei la Domnul, zona e cvasi-pustie. Și, totuși, un trecător pus pe citit e așteptat oricând; căci inscripțiile acestea se impregnează, atât cât mai pot, în corpul privirii noastre; prin aura lor demodată sau, mai corect spus, prin ceea ce părea normal odinioară și acum ne contrariază.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să-l extindem ori să-l deschidem. *Să construim o natură moartă care trăiește, nu e moartă*. Când timpul se oprește, și noi ne oprim. Nu ne oprim, suntem însă goliți de tot, devenim mai puțin încrezători în noi înșine. Nu știu. În vise, sau când avem febră mare, sau suntem drogați ori deprimați. Nu-și reduce timpul viteza, nu pare să se oprească? *Ce rămâne? Cine rămâne?* [s.n., A.M.][11].

O primă replică la cele două întrebări (*Ce rămâne? Cine rămâne?*) vine din partea lui Alexandru Dragomir:

Dar ce existență implică trecutul? […] Șirul de acum-uri nu este numai succesiunea prin care trec cu fiecare clipă, ci ea se așază în trecut, în ordinea în care le-am trăit, adică nu rămâne numai ceea ce am trăit, ci și ordinea în care am trăit, datarea. Rămânerea nu este haotică, redusă la conținutul rămas, ci ordonată. Este ca și cum eu aș trăi un necontenit prezent ca existență, dar lumea ceva-urilor s-ar succede[12].

Chestionările lui Don Delilo (*Ce rămâne? Și cine rămâne?*) sunt chintesența demersului nostru; ce se încheagă în jurul absenței, reminiscenței, culpabilității și inscripționării lor. Or, citindu-l pe Marin Tarangul, am cataloga acest mod de a înțelege lumea drept o metafizică a micului vestigiu. Și nu din cauză că am compara osemintele umane cu acelea de pachiderm:

Precum elefanţii care, când găsesc rămăşiţele altor elefanţi dispăruţi, se opresc câteva clipe să atingă cu trompele aceste vestigii, tot aşa lucrează memoria: ea se caută pe sine în propriile sale vestigii şi locuieşte numai în acele lucruri dispărute care au devenit altceva decât au fost, care sunt urmele rămase din ceea ce nu mai este. Dacă rămân! Pentru că noi nu ştim cine face alegerea, până *la urmă*, a ceea ce poate să rămână *în urmă*. Nu ştim ce rămâne în memorie, oricâtă memorie am avea! Iar pentru cei care au prea multă, ea nu mai funcţionează astfel încât să-şi reamintească ceea ce rămâne în urmă; nu, cei care au prea multă au atâta încât nu mai lasă „în urmă" ceva, nu mai lasă lucrurile să „rămână" acolo de unde ele pot reapărea ca vestigii, ci, dimpotrivă, îşi aduc atât de repede aminte de amintiri, încât nu mai au timp să lase memoria să lucreze în adânc, în gestaţia ei ventrală şi misterioasă, acolo unde lucrurile rămân în propria lor urmă; acolo, mai ales, unde memoria lucrează cu gesturi ample, maiestuoase şi lente, ca şi mişcările elefanţilor – adică, nu cu „aduceri"-aminte scurte, repezi şi fără întoarcere târzie dintr-un trecut îndepărtat. Însă, pentru ca lucrurile să „prindă" urmă, aşa cum se prinde o rădăcină, ele trebuie să „rămână" o vreme în trecut, să se îndepărteze, undeva departe, acolo unde trecutul prinde rădăcină în el însuşi, ca să se poată întoarce de acolo cu toată greutatea cu care ele s-au îndepărtat de noi şi din care „reies" altfel decât au fost, renăscute[13].

Corpul, ca sediu sau vehicul al suferinței, trimite la finitudine, zbatere, neputință, efemeritate; mai ales dacă moartea ne forțează să ne comportăm astfel; atunci existența nu se mai bazează pe o prezență empirică, ci, mai întâi, pe experimentarea acesteia, pe rememorarea ei imediată, pe capacitatea noastră de a ne-o reprezenta; și apoi pe revalorizarea amintirii și a omului pierdut. De aici prinde glas o fenomenologie a proximității intens temporalizate; în contextul îmbătrânirii și al morții, această problematică a apropierii/distanțării se ivește din întrebarea „ființele nu pun oare în evidență un *altfel*

[11] Don Delillo, *Arta corpului*, traducere de Radu Surdulescu, Iași, Editura Polirom, 2017, p. 5, 90, 126–127.
[12] Este o însemnare a lui Alexandru Dragomir din 22 aprilie 1982. Vezi Alexandru Dragomir, *Caietele timpului*, București, Editura Humanitas, 2006, p. 163.
[13] Marin Tarangul, *Nocturnal*, București, Editura Humanitas, 2010, p. 163.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

decât a fi?" E bună fotografia mortului la ceva? Ne poartă chipul său într-un timp oarecare, în care să ne fim, încontinuu, unuia altuia prezenți? O elucidare parțială, *mai de metodă decât de conținut*, ne-o propune Richard Ford:

> După șaizeci și opt de ani, mi se pare tentant să pun restul vieții tatălui meu într-o lumină vagă, melodramatică, să o privesc ca *pe timpul dintre atacul de cord și moartea lui subită*. Și ar fi o descriere corectă, pentru că asta a fost. Din nou, probabil că dr. Hageman i-a spus care era problema – murmurul cardiac – și ce s-ar putea întâmpla și că nu se știe cât timp i-a mai rămas. Moartea era o probabilitate, dar nimic altceva nu era predestinat. Acum era în viață. Asta știa. […] Desigur, cea mai adevărată viață este întotdeauna viața trăită. Dar felul în care pot eu, singurul lui copil, să-i definesc și să-i pun în lumină cât mai bine viața și valorile ei este așa cum a trăit-o sub ochii ei, adică fără suprapunerea cunoștințelor ulterioare, nefericite, viața trăită ca și cum ar exista un viitor, până în momentul în care n-a mai existat. […] Privind alte fotografii cu el din acei ani, cred că „văd" în trăsăturile blânde, binevoitoare ale tatălui meu – fotografiile poartă întotdeauna amprenta cunoașterii și a nevoilor ulterioare ale privitorului – o ezitare, o lipsă de crispare, o nuanță de îndărătnicie și frustrare, o vagă conștientizare a unei limitări[14].

Ființa persistă și nu există, basculând între

> […] o prezență enormă și retragerea acestei prezențe. Retragerea nu este o negare a prezenței, nici pura ei latență, recuperabile în amintire sau actualizare. Ea este o alteritate, fără măsură comună cu o prezență sau cu un trecut care intră în sinteză în sincronia corelativului […]. Este o relație de proximitate, tocmai de aceea disparată […][15].

Acest *Altul* care, iată, este și, iată, nu mai este, reverberează în noi prin distanțarea/apropierea ce ni-l face când atractiv, când indezirabil:

> […] lovitura afectării are un impact traumatic, într-un trecut mai profund decât tot ceea ce sunt capabil să strâng laolaltă prin memorie, prin istoriografie, sau să domin prin *a priori*: este vorba de un timp de dinaintea începutului. […] Avem aici de a face cu un anacronism ce atestă o temporalitate diferită de cea pe care o scandează conștiința, o temporalitate ce destructurează *timpul recuperabil* al istoriei și al memoriei în care persistă reprezentarea. Prezența mea nu răspunde la extrema urgență a convocării. Sunt acuzat că am întârziat. Timpul comun măsurat de ceas este timpul în care aproapele se dezvăluie și se livrează ca imagine a sa; dar tocmai în această imagine a sa el nu mai este aproape; el îmi permite deja o atitudine „în măsură să…": capabil să dau seamă de orice prin identitatea mea. Contactul este astfel rupt. Când celălalt îmi apare ca ființare sub forma imaginii sale plastice, eu sunt în relație cu ceva ce poate fi multiplicat și care, în pofida infinității reproducerilor pe care le obțin astfel, rămâne *intact*; iar eu pot, în privința sa, să mă răscumpăr prin cuvinte pe măsura acestor imagini, fără a mă livra unei rostiri. Proximitatea nu intră în timpul comun al ceasului care face posibile întâlnirile. Ea este pur și simplu perturbare. Proximitatea, ca

[14] Richard Ford, *Între ei. Amintiri despre părinții mei*, traducere de Anca Dumitrescu, București, Black Button Books, 2019, p. 38–39, 42. Richard Ford e convins că tatălui său îi era frică de moarte, dar într-un registru străveziu al eului său, aproape imposibil de adus la nivel de conștientizare. Ne-o explică mai deslușit José Saramago: „Numai pentru că trăim cufundați în noi înșine nu ne dăm seama că ceea ce ni se întâmplă lasă intact, în fiecare moment, ceea ce ni se poate întâmpla. Vrei să spui că ceea ce se poate întâmpla se regenerează fără oprire, Nu numai că se regenerează, ci se multiplică, e suficient să comparăm două zile succesive. Nu m-aș fi gândit niciodată. Sunt lucruri pe care numai anxioșii le cunosc bine" (José Saramago, *Toate numele*, traducere de Mioara Caragea, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 40–41).

[15] Emmanuel Lévinas, *Altfel decât a fi sau dincolo de esență*, traducere de Miruna Tătaru-Cazaban, Bogdan Tătaru-Cazaban și Cristian Ciocan, București, Editura Humanitas, 2006, p. 191.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> suprimare a distanței, suprimă distanța proprie „conștiinței a…”. Aproapele se refuză unei gândiri care îl caută și acest refuz are un aspect pozitiv: expunerea mea față de el, anterioară apariției lui, întârzierea mea față de el, faptul că îl îndur, toate desfac nucleul identității mele. Proximitatea este o suprimare a distanței pe care o comportă „conștiința a...”; ea deschide distanța dia-croniei lipsite de *prezent comun*, dia-cronie în care diferența este un trecut irecuperabil și un viitor inimaginabil, non-reprezentabil al aproapelui față de care sunt în întârziere, fiind obsedat de el; această diferență este totodată și non-indiferența mea față de Altul. Proximitatea este perturbare a timpului rememorabil. Acest lucru poate fi numit, în mod apocaliptic, spargerea timpului: de fapt, este vorba de dia-cronia atenuată; dar de neîmblânzit, a timpului non-istoric, ne-rostit, care nu se sincronizează într-un prezent prin memorie sau istoriografie, timp în care prezentul nu este decât urma unui trecut imemorial. Obligația pe care o suscită proximitatea aproapelui nu este pe măsura imaginilor pe care le produce; această obligație mă privește înainte de toate acestea sau altfel decât ele[16].

Nu am fi reprodus acest fragment despre *în-chipuirea* celuilalt dacă nu ne-am plânge că îmbătrânim în pripă și că murim pe îndelete. E și mai jalnic atunci când sucombăm accidental; și moartea ne apare ca final improvizat. Nedându-ne șansa de a lăsa *urme* ticluite, conținând câteva *urmări* ale trecerii pe aici. Ni le construiesc „cei dragi”, fără a se întreba câtă viață mai pulsează în reminiscențele ce le amintesc de noi. „Dispărând imaginea, rămăsesem doar cu sentimentul?”, se întreba, căutând o soluție, Augustin Buzura în romanul său *Absenții*[17]. Așa am fi și noi tentați să gândim astfel, mai ales că Emmanuel Lévinas afirma că una din modalitățile aproapelui este chipul[18]. Pariind pe scrieri mai vechi ale filosofului, pe cultura lui vetero-testamentară și pe lecturile din vechii greci, exegeții de astăzi subliniază o anumită reținere a lui Lévinas față de idee *reprezentare*; acuzată că

> […] *depersonifică* lucrul pe care îl reprezintă, reducându-l la o realitate animată, în continuă schimbare, la o imagine mută, încremenită: un idol. Așadar, chipul plin de viață este redus la imaginea unui chip; și invers, când avem o relație vie cu altă persoană, nu avem o relație cu o imagine. Lévinas face memorabilă observația că atunci când ne aflăm cu adevărat în legătură cu cineva nici nu îi observăm culoarea ochilor. Pentru Lévinas, reprezentarea ia ceva care trăiește și se schimbă, transformându-l în ceva static și neschimbător, ceva fără viață[19].

Așa o fi fiind la nivelul discursului filosofic, însă practica socială produce în mod spontan reprezentări, dublete, replici. Așa-numita realitate este un construct dinamic; este suprapunerea unor reprezentări noi care le înlocuiesc întruna pe acelea vechi. Gradul de premeditare al acestor substituiri e mai ridicat atunci când absențelor fizice li se caută nu o suplinire, ci mai curând o analogie. Mai mult sau mai puțin ritual, mortul este păstrat (afectiv) printre vii și nu e (iconografic) ținut în viață. Și dacă vedem uneori cruci luate în brațe, alături de trauma familială trebuie să punem și sensibilitățile unei culturi populare iconodule. Iar dacă prin cimitire mai observăm că fotografiilor li se vorbește de parcă cel înhumat ar fi încă în viață, acel dialog nu recuperează pierdutul; întreține, verbal, răsuflarea amintirilor pe care îndoliații de acum le împărtășeau cândva cu el:

> [...] le sentiment de déréliction qui s’éprouve devant la mort de l’autre et l’amour impossible, une culture construit la fascination pour la mort déchirante et l’impossibilité de lui

[16] *Ibidem*, p. 187–188, 189–190.
[17] Augustin Buzura, *Absenții*, București, Editura RAO, 2013, p. 95.
[18] Emmanuel Lévinas, *Altfel decât a fi sau dincolo de esență*…, p. 188.
[19] William Buckingham, *Minciuni în care nu totul e fals. Lévinas, filozofie și ficțiune*, în Cătălin Partenie & Alfred Bulai, *In Fiction We Trust*, Iași, Editura Polirom, 2016, p. 109.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> donner le sens d'une transmission: elle devient, dans l'ordre, médical qui en organise la gestion, une déconnexion. C'est pour des raisons d'hygiène et avec l'argument de respecter des morts étrangers que l'on édifie le cimetière moderne: loin des villes, ou devant „ressembler à des villes vues de loin". Le travail qui s'accomplit de la mémoire n'est plus identique: au monde communautaire des morts qui seraient ensemble se substitue le stockage des décédés. A la ville-village des morts qui vivraient „en dessous de la terre" (comme on le dit en Afrique noire), s'oppose le rangement des morts „dans" une terre qui n'est plus l'espace d'une métamorphose ou d'une attente. Le „fétichisme du caveau" (pour reprendre l'expression de Louis-Vincent Thomas), le souci de passer l'aspirateur ou de frotter à la brosse la pierre tombale signalent l'ambiguïté d'un rangement des défunts: à la fois ils n'y seraient plus (on le sait) et c'est pourtant là qu'il faudrait venir les „visiter". Le lieu se réduit ici à l'emplacement: il s'agit bien d'installer géographiquement les morts, mais la gestion de l'espace l'emporte sur la qualification symbolique d'un destin ou d'une destination. Ou l'on peut dire qu'il s'agit bien de regrouper des cadavres, mais non plus de pratiquer un intervalle – un espace des morts –, c'est-à-dire un *écart*. Il s'agit sans doute d'espace des morts, au sens où de manière toute obligatoire on leur accorde une étendue, un morceau de terre ou un bout de terrain, mais non plus d'espacement avec ce que cela suppose de la mobilisation d'une culture dans un rapport aux défunts[20].

E o zi anume când ne punem pe murit? Când cerul ne vrea mai mult decât ne rabdă pământul. Desigur, sub iminența extincției suntem indubitabil patetici: față în față cu irevocabilul ei, dăm și noi ceva la schimb[21]. Cât și când putem. Nu e pretutindeni la fel. În alte zări, exista o cultură a elogiului funebru. Și o epistolă bine întocmită dăruia răposatului un *a fi mereu în tine* ideatic, care îl făcea să nu plece singur. Să ia cu el zilele petrecute alături de noi[22]. La 20 iulie 1957, Albert Camus era înștiințat că prietenul său din copilărie, Georges Didier, călugărit de ceva timp, murise în Elveția, într-un accident de automobil, pe 9 iulie. Trista vestire venea dintr-o scrisoare a starețului. Iar Camus îi răspundea părintelui în aceeași manieră. Îi ridica defunctului un monument textual; dar într-o tonalitate intersubiectivă ce denotă secole de artă epistolară; și o tradiție de conjurare a extincției, în cuvinte ce domolesc tragicul, punându-l sub tutela acceptării:

> Am primit scrisoarea dumneavoastră cu mare întârziere, iar știrea pe care mi-o dați în legătură cu moartea brutală a prietenului meu îmi parvine când totul este deja încheiat. Vă mulțumesc totuși din toată inima că v-ați gândit la mine. Didier făcea parte din copilăria și

[20] Thierry Paquot (dir.), *Le quotidien urbain...*, p. 133–134.

[21] *Ireversibilul* și *irevocabilul* se intersectează în *ireparabilul* morții. Maestru al nuanțărilor în acest domeniu, Vladimir Jankélévitch ne oferă, dacă nu o ipoteză de lucru, atunci măcar o motivație: „Moartea însăși nu ne face să înțelegem moartea, moartea ne face să înțelegem viața; sau, dacă preferați: clipa morții nu spune nimic despre destinul mortului, clipa morții nu vorbește decât despre viața trăită, căreia îi degajă sensul; ea explică ce a fost, însă nu anunță ce va fi" (Vladimir Jankélévitch, *Tratat despre moarte,* traducere de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik, Timișoara, Editura Amarcord, 2000, p. 352).

[22] „Pentru a trăi, trebuie să ne povestim; suntem un rod al imaginației noastre. În realitate, memoria noastră este o invenție, o poveste pe care o rescriem în fiecare zi (ce-mi amintesc astăzi din copilăria mea nu coincide cu ceea ce-mi aminteam în urmă cu douăzeci de ani); ceea ce înseamnă că și identitatea noastră este ficțională, deoarece se bazează pe memorie. Iar fără acea imaginație care ne completează și ne reconstruiește trecutul și care îi conferă haosului vieții o aparență de sens, existența ar fi înnebunitoare și insuportabilă, numai zgomot și furie. De aceea, când moare cineva […] trebuie scris finalul. Sfârșitul vieții persoanei care moare, dar și sfârșitul vieții noastre comune. Să ne povestim ce am fost unul pentru celălalt, să ne spunem toate cuvintele frumoase necesare, să construim poduri deasupra fisurilor, să curățăm peisajul de bălării. Și trebuie să cioplim acea relatare perfectă în piatra de mormânt a memoriei noastre". Am citat dintr-o carte multipremiată, a Rosei Montero, *Cei iubiți nu mor niciodată,* București, Editura RAO, 2021, p. 111.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din tinerețea mea, iar mai târziu, când l-am regăsit purtând rasa de călugăr, *nu mi-a fost greu să iubesc din nou ceea ce el nu încetase niciodată să fie.* Fiindcă rămăsese același copil, devenit același bărbat, cu aceeași credință, mai pură și mai profundă, și cu aceeași fidelitate. Discreția și delicatețea constantă pe care le punea în relațiile noastre prea rărite de viețile noastre diferite nu au făcut decât să îmbogățească și să facă mai sensibilă prietenia din copilăria noastră. Sfârșitul acesta atât de brusc, de neașteptat este o mare durere pentru mine. De câteva ore lumea e mai săracă în ochii mei. Nu ignor că pentru el moartea nu era decât o trecere, știa să vorbească despre o anumită speranță. Dar pentru cei care, ca mine, l-au iubit fără să poată împărtăși această speranță, durerea este întreagă. Rămân, aveți dreptate, amintirea și exemplul. *Credeți-mă că dăruiesc cu recunoștință o parte din lunga noastră prietenie celor care l-au iubit și au avut fericirea să trăiască în preajma lui* și vă rog să nu vă îndoiți de sentimentele mele de acum înainte fidele [s.n., A.M.][23].

Paradoxal, suntem mai loiali absențelor decât prezențelor. Odată trecuți dincolo, cei dragi ne iau, puțin câte puțin, cu dânșii; și cu cât se mărește numărul anilor scurși din ziua despărțirii, ei nu lasă aici decât foarte puțin din ceea ce noi am mai fi astăzi:

Omul în doliu, căruia doar trecerea timpului i-a alinat suferința, nu și-a schimbat tristețea în bucurie și nici nu a găsit temeiuri pozitive de a fi vesel; emoția dintâi n-a făcut decât să se răcească, să se usuce erodată de efectul timpului și al obișnuinței: izvorul lacrimilor a secat – atâta tot! Poate că locul durerii l-a luat o indiferență oarecum melancolică[24].

Doliul nu însumează indolent acele însemne imediate ale pierderii cuiva: practici funerare ante- și post-înhumare, negrul veșmintelor[25], consumul afectiv[26]. Este un

[23] Albert Camus, *Carnete,* traducere de Micaela Ghițescu, București, Editura RAO, 2002, p. 541.

[24] Vezi capitolul *Uzura temporală*, din Vladimir Jankélévitch, *Iertarea*, traducere de Laurențiu Zoicaș, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 47. Dezvoltându-și teoriile, Jankélévitch conferă uzurii și alte valențe: „Această uzură, care este o nihilizare întârziată, ni se poate înfățișa și sub o formă mai pozitivă. Căci rareori se întâmplă ca trecutul să dispară fără să lase urme: lucrarea timpului constă de fapt în a integra sau digera evenimentul întâmplător; evenimentul întâmplător intră în latență și devine, așa cum arăta Bergson, un element integrant și o componentă secretă a prezentului nostru. Dacă uzura este o simplă atenuare fizică și pasivă, asimilarea, adaptarea și regenerarea sunt proprietăți vitale. Într-adevăr, organismul apare ca o totalitate deformată și transformată întruna, remaniată și retușată continuu, alterată de micile accidente ale existenței – viața care învinge digerând factorii anti-vitali; tot astfel, caracterul și persoana în general sunt niște totalități îmbogățite, complicate, dilatate, fecundate întruna de experiență" (*ibidem,* p. 36).

[25] Moda era capriciile sau replierile ei chiar și în sectorul funerar: „Le vêtement du deuil disparaît, de même que l'ensemble des signes sociaux au travers desquels le rapport collectif à la mort se visibilisait. Les étudiants d'aujourd'hui n'imaginent pas qu'un teinturier ait pu naguère installer dans sa vitrine un panonceau où l'on pouvait lire «Deuil en 24 heures». Déjà le souci de la performance rapide apparaissait dans les années soixante-dix, mais il s'agissait encore de composer avec des traditions *a priori* intangibles (devoir être vêtu de noir si l'on devait assister à des funérailles). A présent, le noir peut être la couleur de l'élégance, du chic ou du sexy, tandis que, pour se rendre aux obsèques d'un proche, il est recommandé de conserver ses habits quotidiens. C'est aussi bien le «macaron» de deuil au revers de la veste, ou le brassard noir qui auront progressivement disparu, comme les faire-part de décès (l'avis paru dans le journal en tient lieu), les processions funéraires ou les condoléances que l'on exprimait physiquement aux proches du défunt (un cahier où l'on marque son nom à l'entrée de l'église suffit à présent pour signaler que l'on était là)". Vezi Thierry Paquot (dir.), *Le quotidien urbain...*, p. 132.

[26] „Fiecare ființă umană trăiește în interiorul unui anumit *model cultural* și interpretează experiența pe baza universului de forme de asimilare pe care l-a dobândit: stabilitatea acestui univers este esențială pentru a se putea deplasa în mod rațional în mijlocul provocărilor continue ale mediului și pentru a putea organiza propunerile constituite de evenimentele exterioare într-un ansamblu de experiențe organice. Prin urmare, menținerea ansamblului nostru de asimilări fără a-l supune unor transformări de tot felul este una din condițiile existenței noastre de ființe raționale. […] O altă condiție a supraviețuirii noastre ca ființe gânditoare este tocmai știința de a face să evolueze inteligența și sensibilitatea noastră, în așa fel încât orice experiență dobândită să îmbogățească și să modifice sistemul asimilărilor noastre" (Umberto Eco, *Opera deschisă. Formă și indeterminare în poeticile contemporane,* traducere de Cornel Mihai Ionescu, Pitești, Editura Paralela 45, 2005, p. 149).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ansamblu poliform de semnificări, prin care nu tratăm dispariția ireparabilă a cuiva, ci negociem înverșunat cu absența, din noi înșine, a acelui *eu* care trăia din relaționarea cu decedatul[27]. „A scormoni în trecut/memorie seamănă cu trupurile cu sertare pictate de Dali", sesiza Irina Petraș[28]. *Ținem doliu nu numai după cel dus, ci și după ceea ce eram noi, atunci când ne împărtășeam ceva cu dânsul*[29]. Știm că odată cu acela mutat la cele veșnice ducem în podul casei un capitol al vieții care nu exista decât laolaltă cu defunctul[30]. Procedura de îndoliere implică și puțină construcție, în sensul că rememorăm ceea ce datorăm absentului[31]. Iar literatura ne pune la dispoziție cele mai bune încifrări ale

[27] Într-un capitol de carte intitulat *Doliul, origine a culturii*, Françoise Dastur vine cu precizări metodologice: „Poate că ar trebui să definim omul mai degrabă pornind de la aceste conduite externe de doliu, decât pornind de la un a-se-ști muritor ce rămâne în întregime un fapt lăuntric. Aceste conduite de doliu trebuie prin urmare să fie abordate dintr-un punct de vedere foarte larg și ar trebui să includă între ele nu doar diversele rituri funerare pe care le găsim în diferitele culturi – punere în mormânt, mumificare, înhumare, incinerare și chiar expunere a morților, de vreme ce aceasta are loc potrivit unui ritual extrem de rafinat –, ci și multe alte conduite culturale, și în particular toate acelea care au funcția de constitui o memorie colectivă. […] Într-adevăr, nu există cultură decât atunci când există o anumită dominare a curgerii ireversibile a timpului, ceea ce implică folosirea unei multitudini de tehnici destinate să acopere absența; iar absența prin excelență este aceea a celui mort, care nu dispare momentan, ci în mod absolut și de neînlocuit. Acesta este motivul pentru care nu este ilegitim să vedem în doliu, luat în sensul larg de asumare a absenței, originea culturii înseși. Prin urmare, dacă orice cultură este, într-un sens larg, cultură a morții – lucru pe care îl manifestă atât riturile funerare cât și conservarea cuvintelor vii în scriitură, atât cultul strămoșilor cât și povestirile mitologice și literatura în general –, acest lucru se datorează tocmai faptului că această cezură radicală care este moartea trebuie să fie asumată, ceea ce înseamnă *în același timp* acceptată și negată" (Françoise Dastur, *Moartea. Eseu despre finitudine*, traducere de Sabin Borș, București, Editura Humanitas, 2006, p. 23–24).

[28] Irina Petraș, *Despre locuri și locuire*, București, Editura Fundației Culturale Ideea Europeană, 2005, p. 89. În termenii lui Vladimir Jankélévitch, ideea Irinei Petraș ar fi transpusă astfel: „Căci timpul trăit nu este numai o succesiune înnoitoare, ci cămara în care se păstrează amintirile" (Vladimir Jankélévitch, *Iertarea*…, p. 31).

[29] „Dacă vom reuși să aducem perspective noi în lumea noastră și în experiența noastră de sine, să vedem conștiința morții ca un aspect al încrederii în sine sau vom fi dărâmați, jelind patologic și fără a mai ieși vreodată din doliu, depinde foarte mult de înțelegerea corectă a jelirii. Doliul nu mai trebuie privit ca o «slăbiciune», ci este un proces psihologic de importanță majoră pentru sănătatea unei persoane. La urma urmei, cine va fi cruțat de pierderi? Și, chiar dacă nu avem mereu de-a face cu moartea persoanei iubite, sunt suficiente despărțiri în viață, iar ele pot provoca reacții de pierdere similare". Vezi Verena Kast, *Doliul și separarea. Fazele și oportunitățile procesului psihologic*, traducere de Liliana-Gabriela Marinescu, București, Editura Herald, 2021, p. 21.

[30] Marcat de moartea mamei sale, Roland Barthes scrie un jurnal prin care își supraveghea stările de spirit. Câteva spicuiri din acest volum definesc, mai bine decât oricine, metafizica doliului: „Există o vreme când moartea-i un *eveniment*, o ad-ventură, și anume în acest fel te mobilizează, te interesează, te vizează, te pune în mișcare, te înmărmurește. Și apoi, într-o zi, nu mai este un eveniment, ci mai degrabă o altă durată, îndesată, lipsită de importanță, nenarată, posomorâtă, fără scăpare: adevăratul doliu nesusceptibil de vreo dialectică narativă. […] Mirarea mea – și, ca să zic așa, neliniștea mea (indispoziția mea) – vine de la ceea ce, la drept vorbind, nu este o absență (nu pot descrie asta ca o absență, viața mea nu-i dezorganizată), ci de o *rană*, ceva care doare în chiar inima dragostei. […] Doliu: nu zdrobire, blocaj (ceea ce ar presupune o «umplere»), ci o disponibilitate dureroasă sunt *în alertă*, așteptând, pândind venirea unui «sens al vieții». […] *Indescriptibilul* doliului vine din faptul că nu-l isterizez: indispoziție continuă, foarte particulară. […] A gândi, a ști că mama e moartă *pentru totdeauna, complet* («complet» care nu poate fi gândit decât prin violență și fără ca să poți suporta timp îndelungat acest gând), înseamnă a gândi, literă cu literă (literalmente și simultan), că și eu voi muri *pentru totdeauna și complet*. Există, așadar, în doliu (doliul de acest fel, al meu) o îmblânzire radicală și *nouă* a morții; căci, înainte, nu era decât o cunoaștere *împrumutată* (stângace, venită de la alții, din filosofie etc.), iar acum este cunoașterea *mea*. Nu-mi poate face deloc mai mult rău *decât* doliul meu". Vezi însemnările din 15 și 24 noiembrie 1977, 8 decembrie același an și 1 mai 1978, în Roland Barthes, *Jurnal de doliu*, traducere de Em. Galaicu-Păun, Chișinău, Editura Cartier, 2009, p. 56, 71, 90, 126.

[31] „Numai cuvintele mai știu să asculte astăzi povești, numai cuvintele mai pot înlocui astăzi omul". Matei Vișniec, *Cabaretul cuvintelor. Exerciții de muzicalitate pură pentru actorii debutanți*, București, Editura Cartea Românească, 2012, p. 149.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

jelitului de factură intelectuală. Și aici nu putem să n-o remarcăm pe Rosa Montero, mai sus-citată. Sub aparenta preocupare pentru cuplul Marie și Pierre Curie (din care Pierre dispare primul), se ocupă, analogic, de propria căsnicie și de anamorfozele doliului după Pablo, soțul decedat:

> Am obiceiul să dau la citit manuscrisul cărților mele câtorva prieteni, ca să-l critice și pentru a putea ține astfel cont de opiniile lor înainte de ultima revizuire a textului. Este un exercițiu foarte recomandabil: scriitorul este atât de cufundat în opera pe care o scrie, încât are nevoie de acele priviri din exterior pentru a putea câștiga o oarecare perspectivă. Unul dintre acei prieteni, [...] mi-a spus: „În carte sunt Marie și Pierre, iar pe de altă parte ești tu. Dar Pablo nu este. Există un dezechilibru". Bun, da, cred că înțeleg la ce se referă și presupun că are dreptate. Dar întotdeauna este foarte greu să scrii direct despre chestiuni intime. Sau, cel puțin, pentru mine este. Nu-mi place narațiunea autobiografică, adică nu-mi place să o practic. Să o citesc e altceva: există autori măreți care, pornind de la propria viață, sunt în stare să creeze capodopere [...]. Spațiul dintre realitatea biografică și ficțiune este un teren ambiguu și mlăștinos, în care s-au afundat destul de mulți autori. [...] Nu e ușor să știi unde să te oprești, până unde se cuvine să povestești, cum să manevrezi substanța întotdeauna radioactivă a realului. Cred că este evident că nu există ficțiune bună care să nu aspire la universalitate, la a încerca să înțeleagă ce este ființa umană. Adică: scriitorul care scrie pentru a-și povesti viața, a se desfăta în ea, a-și oferi medalii sau a se răzbuna va crea, fără îndoială, un text abominabil. În fine, chestiunea este distanța; să poți să-ți analizezi propria viață ca și cum ai vorbi despre viața altuia. Dar cât e de complicat! Îți mărturisesc că am tăiat două paragrafe pe care le inclusesem în prima versiune a acestei cărți; două fragmente care relatau ceva despre Pablo. M-am cenzurat. Este un conflict lipsit de rezolvare; pe de o parte, acele două scene vorbeau despre ceilalți. Despre durerea tuturor. Într-un fel, naratorul este ca un medium: cuvintele sale sunt expresia multora. Și, când scrie, simte acel angajament, acel impuls de a vorbi pentru ceilalți sau cu ceilalți: acele două scene pe care le-am tăiat nu erau doar ale mele. Dar, pe de altă parte, erau *mai ales* ale mele și ale lui Pablo. Și n-am putut să sparg acea nucă de intimitate perfectă și tăcută dintre noi doi. [...] Acesta chiar este purul adevăr. În mintea mea este numai el. Dar literatura, sau arta în general, nu poate atinge acea zonă interioară. literatura se consacră în a da târcoale în jurul fisurii; cu noroc și cu talent, poate că reușesc să arunc o privire fulgerătoare în interiorul ei. Raza aceea luminează întunericul, dar atât de puțin, încât există doar o intuiție, nu o viziune. Și, în plus, cu cât te apropii mai mult de esențial, cu atât îl poți numi mai puțin. Măduva cărților se află la colțul cuvintelor. Cel mai important din romanele bune se precipită în elipse, în aerul care circulă între personaje, în frazele scurte. De aceea cred că nu pot să mai spun nimic altceva despre Pablo: locul lui se află în mijlocul tăcerii[32].

Rosa Montero nu are monopol asupra acestui fel de a trata cu lipsa celuilalt. Scriitura ei descinde, ideatic, dintr-o carte în care culturile doliului sunt investigate cu acribie și talent deopotrivă:

> În apropierea morții cuvintele se curmă, ele se topesc în tăcere sau se fărâmițează în strigăt. În imposibilitatea de a-l întâlni pe Celălalt, de a-l mai atinge, ele se descompun și invită mai curând la mutenie. Moartea înseamnă sfârșitul unui limbaj al cărui avânt era susținut de chipul lent al celuilalt, de acum înainte absent. Având în față distrugerea implacabilă a sensului, trecerea granițelor morții desființează limbajul și îl lasă pe om fără apărare, în incapacitatea de a înțelege semnificația existenței. Ecranul fragil al cuvintelor se dărâmă în fața acestui indicibil, în fața creșterii unei dureri care îl sugrumă pe individ parcă pentru a-i spune cât de inutil este limbajul. Moartea arată că dincolo de tăcerea care paralizează

[32] Rosa Montero, *Cei iubiți nu mor niciodată*…, p. 180–183.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> uneori limbajul vieții cotidiene se află o altă tăcere, încă și mai profundă, al cărei obiect este însăși prezența omului în lume[33].

Radiografia lui David Le Breton e valabilă pentru oricine, fie că-i o mamă, o soție, un soț, un copil sau o personalitate. Departajând eul intim de acela social, Sigmund Freud consacra, în anii 1915–1917, o distincție între *melancolia* individului afectat de moartea unui apropiat, pe de o parte, și *doliul* la care consimțim atunci când moare o persoană dragă multor oameni, pe de alta: „În doliu, lumea a devenit săracă și goală, în melancolie sărac și gol este Eul însuși”[34].

Remarcăm astfel aspecte pozitive pe care nu le conștientizam când trăia; cu accent pe situațiile care funcționează ca *sinonimizări pragmatice* ori ca *denominații simbolice* pentru ceea ce în engleză numim *togheterness*. Marylin și Irivn Yalom formau, de multe decenii, o familie de intelectuali notorii (traduși, de altminteri, și în România), cu patru copii. Din nefericire, Marylin primește un diagnostic cumplit și își fructifică ultimele luni de viață scriind o carte „la două mâini” cu soțul ei. Fiecare își redactează propriile capitole, citind totodată ceea ce lucrase celălalt[35]. Bunăoară, Irvin, ca psihiatru de meserie, insistă pe memoria declarativă (explicită) și pe memoria procedurală (implicită):

> *Memoria explicită* este conștientă și este dependentă de structurile lobului temporal medial, precum și de cortexul cerebral. Implică formarea și recuperarea conștientă a amintirilor legate de evenimente care au avut loc (de pildă, „Știu în mod conștient că Marilyn s-a stins din viață”). *Memoria implicită* este în mare măsură inconștientă și adesea subiacentă abilităților, obiceiurilor și altor comportamente automate. Ea este procesată în diferite părți ale creierului: ganglionii bazali pentru abilități, amigdala pentru răspunsuri emoționale. Așadar recenta mea memorie explicită dureroasă că Marilyn a murit este separată anatomic de impusul procesual și emoțional implicit bine dezvoltat de a-i „spune lui Marilyn despre asta” când am văzut cărțile noastre pe masa librăriei. […] Foarte multă vreme am simțit deseori că un eveniment era adevărat numai după ce-l împărtășeam cu soția mea. Dar acum, la săptămâni bune de la moartea ei, trăiesc această experiență foarte ciudată că se întâmplă ceva și sentimentul că trebuie să-i spun soției mele despre asta. Este ca și cum lucrurile nu devin adevărate până când soția mea nu află despre ele[36].

Irvin insistă pe domeniul *sinonimizărilor pragmatice,* alegând ca „stemă” a cuplului numele ei și al lui, puse, cum altfel, pe coperțile lucrărilor aflate încă în magazinele de specialitate[37]. În confesiunile sale, Marilyn excelează în identificarea *denominațiilor*

---

[33] David Le Breton, *Despre tăcere*, traducere de Constantin Zaharia, București, Editura All Educațional, 2001, p. 260.

[34] *Doliu și melancolie*, în Sigmund Freud, *Opere esențiale,* vol. 3, *Psihologia inconștientului,* traducere de Gilbert Lepădatu, George Purdea, Vasile Dem. Zamfirescu, București, Editura Trei, 2017, p. 197.

[35] Bolnavii de cancer și aparținătorii luptă cu deznădejdea apelând la soluția confesivă. Acest refugiu scriptural alterizează boala și îngăduie, la fel ca în cazul soților Yalom, niște tentative de „supraviețuire spirituală: de la *recluziune* și *adâncirea în cultură*, până la *iubire desăvârșită* și *credință*” (Emanuela Ilie, *Corpuri, exiluri, terapii*, Iași, Editura Cartea Românească Educațional, 2020, p. 113).

[36] Irvin D. Yalom & Marilyn Yalom, *O chestiune de viață și de moarte*, traducere de Petronela Rotar și Vifor Rotar, Editura Vellant, 2021, p. 174, 177. În literatura de specialitate, cele două tipuri de memorie sunt categoric diferențiate: „În timp ce memoria explicită depinde de limbaj, memoria implicită îl ocolește. Memoria explicită presupune fapte, descrieri și operații care se bazează pe gândire; memoria implicită implică proceduri și stări interne care sunt automate. Ea operează în mod inconștient, dacă nu este adusă în conștiință prin crearea unei legături cu memoria explicită, care povestește sau acordă un sens operațiilor, emoțiilor, senzațiilor etc. amintite” (Babette Rothschild, *Corpul își amintește,* vol. 1, *Psihofiziologia și terapia traumei,* traducere de Ramona Anghel, București, Editura Herald, 2020, p. 53).

[37] După cum se reflectă în scris, de pildă, după încercările de a și-o imagina pe Marilyn cum putrezește în sicriu, credem că Irvin Yalom evoluează între ceea ce specialiștii numesc „tulburare de adaptare”, apoi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

simbolice și pe inventarierea „emblemelor" obiectuale care totemizau întreaga ei poveste. Consonând cu Irvin, Marilyn nu uită să menționeze, ca „siglă" a căsniciei lor, ideea de nume:

> Modul meu de a-mi lua rămas-bun de la prieteni va fi, probabil, în jurul unei căni de ceai într-o după-amiază târzie. Am început deja să mă văd cu câțiva dintre prietenii mei apropiați în acest scop și îi voi programa pe alții în următoarele săptămâni. Sper doar că voi avea timp să-mi iau rămas-bun de la absolut toți cei care mi-au îmbogățit viața și m-au susținut în aceste luni dificile. Este straniu să accept că, dacă vreau să fac ceva, trebuie să fac repede. Îmi trece prin cap că ar trebui să atribui câte un cufăr fiecărui copil și să le umplu cu obiecte care ar putea fi interes pentru ei sau pentru copiii ori nepoții lor în viitor. Îmi imaginez această cutie stivuită în podul cuiva și apoi cercetată de un vlăstar îndepărtat, când eu și Irv vom fi doar niște nume pe harta lor genealogică. Ce vor face cu un articol identificat cu „insigna frăției de la liceul lui Irv, dăruită lui Marilyn în 1948"? Vor fi încântați de un album de fotografii făcute la cea de-a cincizecea aniversare a nunții noastre? Ar trebui să includ un album cu recenzii la cartea mea *A History of the Breast* publicată în 1997? Este teribil de greu să accept că toate cărțile, hârtiile și obiectele care mi-au însoțit viața vor avea atât de puțin sens pentru copiii și nepoții mei. De fapt, vor fi probabil o povară pentru ei. Știu că le voi face un serviciu scăpând de cât mai multe „chestii" posibil[38].

După cum ar spune Ștefan Afloroaei, scrisul Marilynei reface în plan simbolic viața propriului ei trup[39]. E o scriitură redactată, nu degeaba, la persoana întâi, de care eul muribundei se agață ca de un ultim toiag:

> Pronumele de persoana 1, pronumele personal englezesc *I* (în care sunetul acesta: *aï* ne apare în forma lui pură; neînsoțit de nimic altceva), pare sau răsună astfel ca un strigăt –

„stres traumatic secundar" și, nu în ultimul rând, „oboseala provocată de compasiune" (Nicoleta Turliuc & Claudia Măirean, *Trauma psihologică*, Iași, Editura Polirom, 2014, p. 72–73, 126–127). Prima dintre ele, tulburarea de adaptare, „este o reacție de suprasarcină cronicizată, ca răspuns la o pierdere personală și/sau o schimbare impusă a modului de viață. […] Pierderea unei persoane apropiate reprezintă o excepție, deoarece în acest caz factorul de stres este foarte puternic. Totuși, dacă reacția depășește cantitatea previzibilă de tristețe și apăsare sufletească, atunci poate fi diagnosticată ca tulburare de adaptare, în sensul unei reacții patologice la doliu"; a doua, stresul traumatic secundar „reprezintă o consecință naturală a activităților de îngrijire, un proces care implică două persoane, una dintre ele fiind expusă situației traumatice, iar cealaltă fiind afectată de experiențele traumatice ale celei dintâi"; a treia, oboseala cauzată de compasiune este „o consecință a naturală a interacțiunii cu persoanele care au trăit experiențe critice de viață. În serviciile de sănătate mintală, acest tip de oboseală se dezvoltă ca rezultat al expunerii la experiențele pacienților și al empatiei pe care angajații o manifestă în interacțiune cu aceștia". Să nu uităm că Irvin Yalom este un celebru psihiatru și cea de-a treia afecțiune, oboseala compasiunii, îl privește într-un mod cu totul aparte.

[38] Irvin D. Yalom & Marilyn Yalom, *O chestiune de viață și de moarte…*, p. 106. Dat fiind că Marilyn Yalom opta pentru sinuciderea asistată, analiza lui Mircea Mihăieș i se aplică și ei: „Eul intrinsec, atât de caracteristic jurnalului intim, devine, în anumite împrejurări, un *eu extrinsec*. Nemaiconfundându-se cu sine, ci cu lumea, cu o rețea invizibilă de gânduri și imagini abstracte, el iese din zona subiectivității pure, încercând un fel de dialog prin ricoșeu. […] Din locutor, eul devine interlocutorul unei instanțe bănuită a fi simplă, dar care, în realitate, este dublă. Travestirea persoanei întâi într-un personaj caracterizat de ambiguitatea identității e trăsătura definitorie a trecerii ficțiunii în realitate […]. Elementele de real sunt, odată transcrise în pagina de jurnal, doar un efect al realului, pe când partea de ficțiune se transformă într-o realitate de gradul al doilea" (Mircea Mihăieș, *Cărțile crude. Jurnalul intim și sinuciderea*, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 151, 158). Să precizăm totuși că volumul soților Yalom nu se subsumează *literarității constitutive*, tipică scrierilor (poezie, roman etc.) cu un scop artistic de la sine înțeles. Cartea la care ne referim are, în ciuda unor accente lirice, un caracter autobiografic, memorialistic și istoric, încadrându-se *literarității condiționale*; adică acelor scrieri fără veleități estetice (Oswald Ducrot & Jean-Marie Schaeffer, *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, traducere de Anca Măgureanu, Viorel Vișan, Marina Păunescu, București, Editura Babel, 1996, p. 135).

[39] Ștefan Afloroaei, *Trupul privit de departe*, în George Bondor (ed.), *Sensuri ale corpului*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 2011, p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> viu și gol –, un strigăt al *ființei în lume*, vorbind despre sine. Ca și când subiectul (persoana care vorbește) s-ar desemna, s-ar prezenta pe sine ca fiind acel centru anume, locul din lumea întreagă, bine determinat, în care durerea, plăcerea, suferința se desfășoară atunci, *are loc* – și e resimțită cel mai *acut*; cel mai *viu*; cel mai *direc*t. Strigătul gol, izbucnind ca o flacără: *I* (aï)[40].

Pentru scotocirea dinlăuntrului, cele mai bune indicii sunt aparențele. Nu numai Mircea Mihăieș se îndoia de sinceritatea acestor scrieri. Regretatul Vintilă Mihăilescu punea punctul pe **i** venind cu perspectiva pacientului, forțat să mimeze o anume detașare de dragul legendarei „gândiri pozitive". Ca sociolog, nu putea ignora situația unor „terminali" aflați pe „ultima sută" a suferinței lor: „"persoanele respective au fost pur și simplu scoase din grupurile de suport, iar numele lor nu au mai apărut pe bloguri, de parcă moartea ar fi doar vina celor slabi" [41].

În virtutea unui optimism paseizant și cam procedural, mai adăugăm detalii care, neremarcate în contextul conviețuirii cu regretatul, îi întregesc tardiv portretul. Adevărul dintre noi și el, cum va fi fost, este sacrificabil. Doliul nu redactează metodic o istorie, învie întruna o amintire. Însă își dă startul de la cel mai scăzut nivel al inteligibilității, de la cea mai săracă interjecție:

> Deocamdată sunetele n-au sens. Sunt non-cuvânt, non-comunicare. Nici o diferență între ele și țărâna care cade deasupra sicriului. Cuvinte de lut, cuvinte care acoperă mortul, înfășurându-l într-o armură protectoare. […] În fazele incipiente ale procesului, sunetelor li se substituie imaginile. […] De fapt, îți proiectezi teama. Vorbești în clișee pentru că încă nu stăpânești cuvintele cele noi. […] Cum Scriptura nu interzice doliul – dar nu există nici o poruncă de a fi consolat –, înseamnă că este măcar permis, dacă nu încurajat. Încurajat ca activitate religioasă, încurajat ca treptată obișnuință cu deznodământul propriului destin. […] Ce să deducem de aici? Că îndoliatul nu trebuie să dea un sens metafizic morții, ci unul moral. […] Moraliștii morții își trag puterea tocmai din lipsa de putere în fața morții. Dar și din refuzul de a admite că le este frică[42].

De ce anume ne temem? Ronțăite de rugină, literele sunt lipicioase la citit. Se iau pe retină, se lipesc pe ținerea de minte. Așa era odată. Statuile declamau, inscripțiile luau în calcul, scrisorile deplângeau. Sau își propuneau acesta, căci vorbele își sclerozau treptat ancorarea în referențialul îndoliatului și se transformau în *cuvinte-parolă*: „Cel îndoliat nu mai face parte din lumea de aici. Pentru a fi luat în seamă de ceilalți, pentru a nu fi excomunicat de ei, el trebuie să-și ascundă doliul, să ascundă faptul că e mai aproape, prin ființa pierdută, de cei morți decât de vii"[43]. De unde să luăm o altă expresivitate și în ce alfabet s-o criptăm? Este și impasul lui Roland Barthes:

> Un prieten a pierdut o ființă dragă și eu vreau să-i transmit compasiunea mea. Încep atunci să-i scriu spontan o scrisoare. Totuși cuvintele pe care le găsesc nu mă satisfac; sunt fraze: fac „fraze" cu ceea ce am mai afectuos în mine; îmi spun atunci că mesajul pe care vreau să-l transmit acestui prieten, deci compasiunea mea, s-ar putea reduce de fapt la un simplu cuvânt: *Condoleanțe*. Dar, în același timp, însuși scopul comunicării se opune acestei formule, întrucât ar fi un mesaj rece și, în consecință, *inversat*, din moment ce eu vreau să-i transmit

[40] Sonia Larian, *Bietele corpuri*, Iași, Editura Polirom, 2004, p. 154.
[41] Vintilă Mihăilescu, *În căutarea corpului regăsit. O ego-analiză a spitalului*, Iași, Editura Polirom, 2019, p. 225.
[42] Mircea Mihăieș, *Despre doliu*, Iași, Editura Polirom, 2009, p. 24, 26, 29, 30.
[43] Gabriel Liiceanu, *Impudoare. Despre „Eu" va fi vorba*, București, Editura Humanitas, 2021, p. 271.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> tocmai căldura compasiunii mele. Ajung aici la concluzia că pentru a-mi corecta mesajul (adică, pentru a-l face exact), trebuie nu numai să îl modulez, dar și să dau acestei variații un ton original, inventat chiar[44].

În asemenea conjuncturi, cuvintele nu sunt părți de vorbire, sunt practici semnificante. Nu vindecă, pansează. Nu tămăduiesc, ornamentează. Odinioară, familiile îndoliate colecționau omagiile publicate în ziare. Știind că textele cu pricina mai mult măguleau rămașii decât onorau dușii. Elogiile nu schimbau nimic, consfințeau. Acele anunțuri erau păstrate ca amintire; ca niște inscripții efemere; și ca să doară. Așadar, *cicatricea* nu este doar consecința unei răni, este retrăirea loviturii care ne-a provocat-o[45]. Cicatricile ne demonstrează că trecutul găsește oricând o cale spre noi, îndeosebi dacă nu vrea și nu vrea să tacă[46]. Inscripționând trupul pentru a ulcera memoria, urmele de pe corp sunt cea mai bună probă că cele ce-au fost vor încă să mai fie[47]. Din acest motiv, am deosebi între *inscripții* oficiale și *inscripționări* punctuale; bunăoară, între tatuajele obligatorii ori lozincile din lagărele naziste, pe de o parte, și brățara cumpărată benevol din spitale, în sprijinul bolnavului de cancer, pe de alta. E limpede: scoase la drumul mare, crucile nu mai fac reclamă la compasiune; această sarcină e preluată de acele îndemnuri/spoturi care ne preschimbă din plângăcioși în antrenori. Aceasta ar fi „atracția" între-lumilor, unde mintea poate mai luptă, însă trupul se predă. Și unde s-ar nimeri mai bine auto-încurajările/inscripționările vocale, cromatice sau textuale dacă nu în spitalele de oncologie; unde fiecare încurajare s-ar vrea impregnată în corpul ce intră, emfatic, într-o funestă retragere; acolo unde un simplu îndemn s-ar vrea predicție, aspirând să disloce tirania sorții:

> Pe 4 iulie, cu o zi înainte să împlinesc douăzeci și trei de ani, am primit o permisiune specială de a părăsi Bula pentru câteva minute […]. Will și cu mine am plecat pe hol, trăgând după noi stativul cu perfuzii. Ne-am oprit la ușa lui Yehya, pentru a vedea dacă voia să ni se alăture. Era prea obosit ca să se dea jos din pat, însă avea niște cadouri pregătite pentru mine pe noptieră – o brățară a prieteniei de culoare roz și o plăcuță din lemn pictată în culori aprinse pe care scria SUNT SUPORTERUL TĂU NR. 1! –, pe care le cumpărase soția lui de la magazinul de cadouri al spitalului. Will m-a ajutat să-mi pun

[44] Roland Barthes, *Romanul scriiturii*, antologie și traducere de Adriana Babeți și Delia Șepețean-Vasiliu, București, Editura Univers, 1987, p. 116.

[45] „O cicatrice e ceea ce se întâmplă când cuvântul se întrupează" (Leonard Cohen, *Joaca preferată*, traducere de Vlad A. Argir și Mircea Mihăieș, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 25). Ca să definim mai bine subiectul e nevoie de puțină etimologie. Și predând istoria la nivel universitar, islandeza Auður Ava Olafsdóttir ne ajută cu romanul său intitulat chiar *Cicatrici*. Explicându-i titlul, autoarea echivalează cicatricile cu vestigiile și rememorările cu retrăirile: „Cuvântul islandez *ör* înseamnă «cicatrici». Nu este nici feminin, nici masculin, dar de un gen, al treilea, căruia i se spune neutru. *Ör* este identic la singular ca și la plural: *una* sau *mai multe* cicatrici. Termenul se aplică trupului omenesc, dar și unei țări, sau unui peisaj ciuntit de construcția unui baraj sau de un război. Suntem cu toții purtători ai unei cicatrici din naștere: buricul nostru – care constituie pentru unii centrul universului. De-a lungul anilor, acestei cicatrici i se mai adaugă altele. Eroul din *Ör*, Jónas Ebenezer, are șapte, cifră foarte apropiată de medie. *Ör* spune, deci, că am privit în ochi și înfruntat fiara sălbatică și am supraviețuit" (Auður Ava Olafsdóttir, *Cicatrici*, traducere de Sorina Dănăilă, Iași, Cartea Românească Educațional, 2019, p. 193).

[46] „Timpul aduce cu sine uitarea, dar cicatricea rămâne și, pe neașteptate, rana se poate deschide din nou. Mai cu seamă dacă e întotdeauna aceeași" (George Banu, *Uitarea. Eseu în fărâme*, traducere de Anca Măniuțiu, Cluj-Napoca, Biblioteca Apostrof, 2002, p. 9).

[47] „Scris pe trup e un cod secret vizibil doar într-o anumită lumină; acolo sunt acumulările de-o viață. În anumite locuri, palimpsestul este atât de adânc gravat, că literele par a fi de braille. Îmi place să-mi țin corpul strâns în sine, ferit de ochii iscoditori. Niciodată n-am dezvăluit prea mult, n-am spus toată povestea" (Jeanette Winterson, *Scris pe trup*, traducere de Vali Florescu, București, Editura Humanitas, 2017, p. 105).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> brățara și a luat plăcuța . Apoi l-am luat pe Dennis, am trecut toți trei pe lângă camera asistentelor și am ieșit din secție. […] Focurile de artificii, orașul și locuitorii săi- lumea – păreau la fel de îndepărtate ca luna[48].

Am opera o diferențiere între „însemnările" făcute *prin* tot corpul și acelea gravate *cu* întregul trup. În primul caz, diferitele părți ale alcătuirii noastre anatomice sunt convocate, metonimic și aleatoriu, pentru a semnifica ceva, mai pregnant sau mai evaziv. În al doilea caz, omul își ridică trupul la rangul de singur sinonim al identității sale[49]. Astfel, un corp fără viață ne paseizează schematic existența abia revocată, ea supraviețuindu-ne vremelnic ca rest, reminiscență, vestigiu. Este ultima substituire pe care ne-o putem îngădui, pentru puțin timp, prin mijlocirea corporalității. Mai exact, transformăm rămășița din simplă *urmă* rece a fostei ființări în surogat vizual al *urmăririi* mortului până unde?; până dincolo de absența pe care moartea i-o instalează în locul prezenței de altădată:

> Acolo unde timpul se scurge şi fuge a trecut deja mult timp, atât de mult încât nu a mai rămas nimeni dintre cei pe care i-am cunoscut, i-am frecventat, i-am suportat sau i-am iubit. Fiecare dintre persoanele acestea, presupun, va reveni fără să fie perceput în spaţiul în care timpul se adună în uitare, şi nu va mai vedea decât străini, bărbaţi şi femei noi care cred, ca şi copiii, că lumea s-a născut odată cu ei, şi pentru ei nu are nici un rost să-şi pună întrebări asupra existenţei noastre trecute şi măturate[50].

Javier Marias ne provoacă la o excursie imaginală ce nu durează prea mult, căci rezerva de anticipări ni se termină repede dacă e vorba să închipuim celălalt tărâm; prin urmare, imaginația noastră revine repede dincoace, de partea viilor, mai bogată în semnificanți. Și îndeosebi în inscripții, care ne interpelează imediat, nu au politețea să se lase citite. Un exemplu grăitor, din perspectiva realității și nu a idealității, ni-l furnizează subcapitolul *Umbra lungă a unui frate mort: James*, forte bine ancorat în problematica noastră de același Irvin Yalom. În ce anume consta dificultatea psihoterapiei cu James și prin ce se racordează cazul la expunerea noastră? Fratele acestuia, Eduardo, murise, la optsprezece ani, într-un accident de mașină, pe când James ea cu doi ani mai mic:

> În primul rând, durerea pentru fratele lui nu era accesibilă: reacția lui emoțională legată de moartea fratelui său era înconjurată de amnezie. Înmormântarea lui Eduardo? James își

[48] Suleika Jaouad, *Între două lumi. Amintiri dintr-o viață suspendată*, traducere de Ines Simionescu, Anca Lăcătuș și Andreea Niță, București, Editura Humanitas, 2021, p. 97. În acest volum, eventualitatea morții este resimțită de bolnav ca o diminuare pe care o provoacă și altora; ori o decontează împreună cu ei, acuzând subiacent că lui îi revine cea mai mare parte din plată […]. Trăirile acestui volum – articulat pe reprezentările unui Eu ce cochetează discret-dureros cu autopostumizarea – se răsfrâng în aprecierile unei lucrări celebre; în care sfânta regăsire de sine merge braț la braț cu frica de nu te rătăci de ceilalți: „Depresia este punctul nevralgic al iubirii. Pentru a fi făpturi care iubesc, trebuie să fim făpturi care pot cădea disperării din cauza unei pierderi, iar depresia e mecanismul acelei disperări. E lăuntrica noastră singurătate manifestă. Ea distruge nu numai legătura noastră cu ceilalți, ci și capacitatea de a fi împăcat când ești doar cu tine însuți" (Andrew Solomon, *Demonul amiezii. O anatomie a depresiei*, traducere de Dana-Ligia Ilin, București, Editura Humanitas, 2014, p. 21).

[49] Ce este ipseitatea eului? A fi, deopotrivă, într-un fel, dar foarte bine și într-altul. „Eul nu este unic precum Turnul Eiffel sau Gioconda. Unicitatea eului nu constă doar în a se găsi într-un exemplar unic, ci în a exista fără a avea un gen, fără a fi individuația unui concept. Ipseitatea eului constă în rămâne în afara distincției dintre individual și general" (Emmanuel Lévinas, *Totalitate și infinit. Eseu despre exterioritate*, traducere de Marius Lazurca, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 97).

[50] Javier Marías, *Când eram muritor*, traducere și note de Iulia Bodnari, București, Editura Univers, 2009, p. 60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

amintea un singur lucru: că era singurul de acolo care nu plângea. Reacționase, a spus el, ca și cum ar fi citit un ziar despre drama altei familii. Chiar și la comemorarea anuală, James se simțea de parcă numai trupul lui era acolo, dar mintea și spiritul, nu. Anxietate față de moarte? Nu era o problemă pentru James, care a spus că moartea nu i se părea amenințătoare. De fapt, considera comemorarea un eveniment pozitiv și aștepta cu plăcere o reuniune cu familia sa […] Apoi la o ședință, a povestit un vis foarte puternic, care a schimbat totul. […] *Sunt la înmormântare*. […] *Prima dată văd tălpile, apoi picioarele, apoi continui să-mi ridic privirile. Mâna dreaptă e bandată. Mă înec și încep să plâng. Am două senzații: întâi de tristețe și apoi de consolare că figura nu i-a fost afectată și este bronzat.* […] *La sfârșitul visului, stau singur în camera lui Eduardo și încep să citesc cartea lui despre* Întâlnirile cu OZN-uri de la Roswell […]. „E visul tău James. Tu l-ai creat și ai pus acolo Roswell-ul și OZN-urile. Care-i legătura dintre ele și moarte? Ce-ți veni în minte?" *Mi-e greu să recunoscu asta față de tine, dar într-adevăr am descoperit cartea aceea în biblioteca fratelui meu și am citit-o după înmormântare*. Mi se părea că încerca să-și țină fratele în viață, aderând la sistemul lui de credințe […]. James știa acum că moartea îi marcase tinerețea, că durerea pentru fratele său îi influențase multe alegeri în viață și, în ultimă instanță, că durerea sa intensă îl descurajase de la a se examina pe sine și propria sa mortalitate[51].

Datorită morții altora trăim mai mult decât propria viață? Sau mult mai puțin? Tânărul mort (Eduardo) în accident de mașină influența, *post-mortem*, conduita fratelui (James) care, inconștient, ocolea viața ca atare; o tatona, neîndrăznind să intre într-însa. Supraviețuitorul îl „prelungea" pe defunct prin micile pasiuni care îl caracterizaseră pe Eduardo. Nu te poți cruța de relația pe care n-ai cum să n-o angajezi cu moartea; mai ales dacă o acostezi indirect, prin pierderea cuiva drag; o curtezi culpabil, vascularizând, prin colțuri de memorie, biografia dușilor.

Dispariția, mod de întrebuințare

La începutul lucrurilor, nu existau prea multe cuvinte care să le dea un nume. Și nenumite, cele ce apucaseră deja să fie fac cale-n întoarsă, cufundându-se în informal, indistincție, anomie. Cu oamenii a fost invers, de dragul lor cuvintele dorindu-și să prolifereze; adică să înmulțească lumile din mine ori din tine, îndeosebi sub formă de prenume. Nichifor Lipan, personajul din *Baltagul* lui Mihail Sadoveanu, fusese rebotezat, de copil, din cauza unei boli. Logica aceste redenumiri era de a-l „ascunde" pe suferind, astfel încât duhurile rele să nu-l mai găsească după numele mic. Și totuși, soția lui, Vitoria, folosea prenumele ce trebuia uitat: Gheorghiță. Apoi, confirmând, fără să vrea, că omul nu poate scăpa de ceea ce-i fusese scris atunci când fusese numit, Vitoria îi țipa acel apelativ chiar și atunci când îi descoperea osemintele: Gheorghiță!!! Numele dintâi îl întorcea pe Nichifor în povestea din care fugise. De ce? Numele ne-a fost dat și totodată este un dat. Ți-l schimbi atunci doar dacă vrei să-ți modifici viitorul. Numele are ceva performativ în funcționarea lui. Face să ți se întâmple ceea ce el pare a desemna. Pus finalmente pe o cruce/epitaf/inscripție numele este o anagramă a ursitei; o amprentă a originilor tale și a derivatelor ei biografice. Divagațiile nu mai contează, orice frază fiind, „ca un rezumat final al oricărei complexități (*ca un nume*)", conchidea Philippe Sollers[52].

[51] Irivn Yalom, *Privind soarele în față*, p. 47–51. Întregul fragment despre James e rezumat de Irivn Yalon într-o succintă butadă: „cu cât ți-ai trăit mai puțin viața, cu atât anxietatea în fața morții este mai mare" (*ibidem*, p. 47).

[52] Philippe Sollers, *Literatură și totalitate*, în *Pentru o teorie a textului*, antologie și traducere de Adriana Babeți și Delia Șepețean-Vasiliu, București, Editura Univers, 1980, p. 415.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Numele unui om beneficiază de o anume filozofie dacă deținătorul său e o ființă generică; și se bucură de o poetică dacă *numitul* nu întruchipează o categorie, ci o individualitate; care să pice în dezacord cu *Nu eu*-ul lui Samuel Beckett, portretizat în *Nenumitul*; unde o idee generează imediat contrariul ei, construind absențe prin numeroasele antonime pe care scriitorul le strânge în jurul verbului *a fi*:

> [...] iată-mă departe, iată-mă cel absent, e rândul lui, cel care nici nu vorbește nici nu ascultă, care nu are nici trup nici suflet, altceva are el, trebuie să aibă ceva, trebuie să fie undeva, el e alcătuit din tăcere, iată o frumoasă analiză, el este în tăcere, pe el trebuie să-l caut, el trebuie să fiu, despre el trebuie să vorbesc, dar el nu poate vorbi, atunci voi putea să-l opresc, voi fi el, voi fi tăcerea, voi fi în tăcere, vom fi reuniți, istoria lui pe care trebuie s-o povestesc, dar el nu are istorie, el nu a fost în istorie, asta nu e sigur, el este în istoria lui, inimaginabilă, indicibilă, nu-i nimic, trebuie să încerc, în vechile mele istorii venite de nu știu unde, s-o găsesc pe a lui, ea trebuie să fie acolo, probabil că a fost a mea, înainte de a fi a sa, o vor recunoaște, o voi recunoaște până la urmă, istoria tăcerii pe care el nu a părăsit-o niciodată, pe care eu nu ar fi trebuit s-o părăsesc niciodată, pe care nu o voi regăsi poate niciodată, pe care o voi regăsi poate, atunci va fi el, voi fi eu, va fi locul, tăcerea, sfârșitul, începutul, reînceputul, cum să spun, astea sunt cuvinte, doar asta am, și totuși, ele se răresc, vocea se alterează, să fie într-un ceas bun, cunosc asta, trebuie să cunosc asta, va fi tăcere, din lipsă de cuvinte, plină de murmure, de strigăte îndepărtate, cea prevăzută, cea a ascultării, cea a așteptării, așteptarea voii, strigătele se domolesc, ca toate strigătele, adică amuțesc, murmurele contenesc, se abandonează, vocea reîncepe, o ia de la capăt cu încercatul. Nu trebuie așteptat să nu mai fie, să nu mai fie voci, să nu mai rămână decât nucleul murmurelor, strigătelor îndepărtate, trebuie să încerc repede, cu acele cuvinte care rămân, să încerc oare ce, nu mai știu, nu-i nimic, nu am știut-o niciodată, să încerc ca ele să mă ducă în istoria mea, cuvintele care rămân, vechea mea istorie[53].

Tăcerea deplină pretinde o singurătate desăvârșită a cuvintelor. Lumea întreagă fuge de ele, astfel încât acestea nu mai au ce să identifice. Nici substantivele proprii nu mai confirmă vreun individ. Degeaba se fac liste apriorice de prenume. Nu s-au născut încă oamenii de botezat, iar pe cei morți deja i-am uitat. Și tare am vrea ca identitatea lor sumară, consemnată la căpătâi, să le explice cumva viața. Și s-o scoată din necunoscut. Nu întâmplător, Ștefan Afloroaei vorbește despre simțul vieții luând ca pretext personajul principal din romanul *Toate numele*, al lui José Saramago:

> În solitudinea preocupărilor sale își face loc o altă lume, inițial sub forma unor colecții de nume și biografii gratuite. […] Atenția i se îndreaptă, prin urmare, către numele neștiute, uitate sau șterse, insignifiante pentru ceilalți. Așa cum îi va spune păstorului din cimitir, caută o persoană întrucât nu o cunoaște și dorește să o cunoască. O caută întrucât altfel ea riscă să rămână printre cei morți și neștiuți. […] Însă dincolo de orice, viața proprie îi cere să recunoască viața unui alt nume. Doar în felul acesta are domnul José sentimentul că realmente trăiește. […] Crede sincer că poate readuce în lumea vieții – în amintirea și simțămintele oamenilor – chipul celor cu totul uitați. Și aceasta, grație unei stări de spirit ce întreține nevoia de a-i căuta și a-i recunoaște după numele lor[54].

Profesorul ieșean relevă miza metodologică ce vine la remorca comentariilor sale în jurul unui celebru roman portughez. În consecință, reia dezbaterea, într-o altă lucrare a

[53] *Nenumitul,* în Samuel Beckett, în *Opere* III, traducere de Gabriela și Constantin Abăluță & Ileana Cantuniari, Iași, Editura Polirom, 2011, p. 433–434.

[54] Ștefan Afloroaei, *Fabula existențială. Cu privire la distanța dintre a trăi și a exista și alte eseuri*, Iași, Editura Polirom, 2018, p. 95.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domniei sale, presărând însă noi accente, ce consolidează legăturile din nume, absență și memorie:

> […] de cele mai multe ori confesiunea apare deghizată. Să ne amintim de gândul ciudat ce stăruie în mintea unui personaj din romanul lui José Saramago, *Toate numele*. Domnul José, un funcționar mărunt, retras și umil, se întreabă la un moment dat dacă s-ar putea reconstitui chipul și numele unor oameni care au ajuns deja neștiuți, uitați sau morți, îngropați în hârtiile Arhivei Generale. Cu privire la unii dintre ei, va căuta să adune singur câte ceva, o mențiune oarecare privind viața lor, un cuvânt, o fotografie, un semn, o mărturie, imaginea unor locuri sau drumuri, o dată din calendar sau o amintire, orice. […] Devine pasiunea lui ascunsă, de o viață, și astfel numele lui. Nu crede că există vreun sens în această lume. Însă ceea ce face timp îndelungat, singur și departe de ochii celorlalți, se adună într-o densă imagine de sine. Căutând să refacă biografia unor oameni necunoscuți, el oferă relief și viață propriei biografii. Face din anonimatul lor o poveste singulară, fără să își propună în vreun fel așa ceva[55].

Deseori, important nu este neapărat acela care propune, pentru prima oară, o modalitate de apropiere a textului/imaginii. Poate să treacă neobservat oricât de celebră i-ar fi prestația intelectuală de până atunci. Mult mai relevant e cel care, peste ani, reia acea propunere, reînnoind-o; și dându-i astfel o altă șansă de a fi receptată, testată, discutată, apreciată ori ba. Acesta ar fi unul din meritele lui Ștefan Afloroaei: insistând pe ideea de *nume* și pe sinonimele parțiale (arhivă, memorie, biografie, identitate etc.), el ne conectează la o scriitură atât de notorie, încât nu mai e frecventată de nimeni. Ne trimite la o carte cu amintiri despre mine, cu amintiri despre tine, cu amintiri despre ea, cu amintiri despre trecutul care ne crește laolaltă:

> Numele proprii, iarăși. Încerc să pun nume pe figurile unor prieteni, pe fotografiile sau pe imaginile amintirii și mi se întâmplă câteodată, dar câteodată e prea mult!... să le uit. Știu cine sunt aceste personaje, prieteni, dușmani, indiferenți, relații, celebrități diverse, privesc, privesc, însă numele, câteodată deci, îmi vin cu greutate; încă mai neliniștitor când în fine îmi aduc aminte de un nume și când îi uit din nou, instantaneu, pentru ca, după un anumit efort, să mi-l reamintesc, dar de această dată mai repede[56].

Numele e cenotaful unei vieți. E un conglomerat de circumstanțe. Evocăm o împrejurare ca să fim laolaltă, iarăși, cu cei care am trăit-o și ei. N-o să fim însă niciodată siguri cine are prioritate: reconstituim o acțiune ca să recuperăm memoria actorilor ei sau, invers, ne amintim protagoniștii ca să aflăm în ce eveniment ne-am intersectat cu dânșii?

Acum ceva vreme, *mass-media* aclama o descoperire incomodă: numărul crucilor ce întristează una dintre șoselele dinspre capitală către Moldova ar fi mai mare decât acela al cuvenitelor borne kilometrice. Probabil că jurnaliștii respectivi nu cunoșteau șoseaua Iași–Târgu Frumos. Pe acest tronson sunt atâtea reamintiri ale Secundei funeste, încât descurajează recurența; și ne îndeamnă să murim în altă parte. Dar să nu ne întrecem în statistici, ele demonstrează orice. Oamenii închid ochii, cu miile, în atâtea locuri; însă doar la margine de șosea se face reclamă șanțului în care cineva și-a dat sufletul. Dacă locul de veci e finalul tuturor, crucea din plin câmp demască un traseu întrerupt. Reclamă o

[55] Idem, *Despre simțul vieții. Întrebări, perplexități, credințe*, Iași, Editura Polirom, 2021, p. 24–25.

[56] Eugène Ionesco, *Căutarea intermitentă*, traducere de Barbu Cioculescu, București, Editura Humanitas, 2017, p. 48–49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nedreptate ca să semnifice, în mod reparatoriu, un bonus memorial. Crucile (cu sau fără grilaj) nu salvează însă memoria atâtor tragedii. Victima este doar un detaliu al eternului „eveniment rutier”[57]. În reflexele șoferilor, crucile servesc mai mult ca atenționări: cu grijă, aici se moare uneori! Diferențierea lor față de „curbă periculoasă” sau „depășire interzisă” nu e foarte mare. Pentru optimiști, crucile sunt un agent de circulație insolit. Pentru pesimiști, marele necaz putea să nu fie; accidentul pare întotdeauna atât de stupid, încât e acuzat că falsifică soarta individului; nu-i era scris, protestează ei; ce ursitoare au măsluit zarurile? Totul e atât de arbitrar încât te simți și tu amenințat:

> Cine a suferit o traumă violentă știe cât de greu e să te întorci acolo, în trecut. Ai vrea să revezi orice altceva, numai soarta aia nu! Și de ce-ai vrea s-o mai trăiești încă o dată? Oricum o revezi în flash-uri, corpul n-a uitat, mintea se înfricoșează, sufletul scheaună de groază. Ce n-a fost de ajuns cât ai suferit atunci?! Ce-o să rezolvi cu asta? Zece vieți dacă ar trece și-un mileniu dacă s-ar topi peste amintirea ta, tot n-ar fi de ajuns ca să uiți de tot. Numai că pedeapsa ți se întoarce iar și iar, până când înveți lecția bine și te lepezi de tot ce simți rău în tine[58].

Vii și morți se lasă reciproc pe dinafară, „confirmând”, din punct de vedere metodologic, filosofica intersectare dintre problematica *restului* și aceea a *exteriorității*. (Emmanuel Lévinas, Alexander Baumgarten). În spiritul acestor ipoteze de lucru, vom afirma că tradiționalele mărci funerare nu formează astăzi un lanț al amintirilor. Sunt exasperări închise în ele însele. Nu comunică decât revolta contra ghinionului lui x sau y, accidentul fatal. Lacrimile nu se unesc într-o durere comună:

> Spre deosebire de amintirile „obișnuite” (atât cele bune, cât și cele rele), care sunt mutabile și se schimbă dinamic în timp, amintirile traumatice sunt fixe și statice. El sunt amprente (engrame) ale experiențelor trecute copleșitoare, ale impresiilor profunde săpate în creierul, corpul și psihicul celui care suferă. Aceste amprente dure și înghețate nu suferă nici o schimbare, nici nu pot fi actualizate cu informații curente. […] În contrast puternic cu amintirile grati-

[57] Printre *figurile literare ale dispariției fizice* provocate de un accident rutier se distinge Marina, un personaj al lui Andrès Barba: „Buzele o rostesc întruna. *E o frază rapidă, seacă*. Ajunge în mii de feluri, diverse și imprevizibile, uneori aproape fără a da de veste. Cade așa, hodoronc, ca în țărână. *Marina a învățat s-o zică fără tristețe, ca pe un nume spus în fața străinilor*, cum zici «Numele meu e Marina și am șapte ani»: «Taică-meu a murit pe loc, iar maică-mea la spital.» [...] Alteori fraza e înceată, vine de tare departe. De parcă fraza ar fi ales-o pe ea, în loc să fie invers. E o stranie întoarcere acasă, la obiectele care o alcătuiau. Miroase. *Fraza, cu forța ei, țâșnește în sus și-n jur, îngreunând aerul. Se preschimbă în lucru. Dar un lucru interzis de-acum înainte, și atunci trebuie spus*: «Taică-meu a murit pe loc, iar apoi maică-mea la spital», și gândul ăsta ducând la celălalt, la cel adevărat și lent, al accidentului. Nimic mai fragil ca acea suprafață. Nimic mai lent și mai fragil. Mai întâi era zgomotul șoselei sub cauciucuri, zgomotul surd și maritim al șoselei, contactul scaunului din spate, un contact în care amenințarea era inițial practic insesizabilă. [...] Izbitura a fost brutală. Mașina s-a înălțat peste linia continuă și a ajuns cu roțile în sus pe banda cealaltă, izbindu-se de niște stânci de pe margine. Și toată scena, pe care Marina n-a fost în stare să și-o amintească exact decât la patru luni de la accident, se năștea din viteză, era viteză pură. Nu se vedea nimic în ea, fiindcă nu era nimic de deslușit. Și mai era zgomotul. Un zgomot violent, însă departe chiar de întâmplarea care-l provoca. Un zgomot gol și intermitent, ce izbucnea și rămânea imediat undeva departe, neputând să stea ori să se prelungească, fiind totuși însoțit de corpul mașinii ce zbura deasupra liniei continue spre a rămâne apoi cu roțile în sus. *Mașina cădea, iar unde cădea se transfigura. Mașina devenea loc. Și atunci, mai mult ca oricând trebuia să revină la frază. Ca și cum doar fraza asta dintre toate care ar fi putut descrie accidentul ar fi fixat ceea ce nu putea fi fixat sau, și mai bine, ca și cum fraza asta apărea, dintre toate, atât de la îndemână, atât de ușor de înțeles, pentru a dispune de ceea ce nu putea fi înțeles* [s.n., A.M.]” (Andrés Barba, *Mâinile mici*, traducere de Luminița Voina-Răuț, București, Editura Vellant, 2012, p. 11–13).

[58] Gáspár György, *Suflete de sticlă. Traumele celor rătăciți în trecut*, București, Pagina de Psihologie, 2020, p. 166.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> ficante sau chiar puțin tulburătoare, care, în general, se pot forma și pot fi reactualizate sub formă de narațiuni coerente, „amintirile traumatice" tind să apară ca niște așchii fragmentate de senzații, emoții, imagini, mirosuri, gusturi, gânduri și așa mai departe, primitive și indigerabile. De exemplu, un motociclist care a supraviețuit unui accident rutier cumplit este brusc asediat de bătăile galopante ale inimii, de o groază copleșitoare și o nevoie disperată de a fugi ori de câte ori simte iz de benzină, în timp ce își alimentează rezervorul la benzinărie[59].

Prezentul e prea abrupt. Nu mai urcă dintr-un „a fost odată". Nu hrănește nicio continuitate. Nu dă ștafeta. Iar semnificanții morții (crucile) sau cei ai posterității (inscripțiile) își alungă semnificatul. Și el șomează. Astfel, zvâcnetul de pioșenie moare la vedere. Tristețea pretinde acum profesioniști. Doliul e mai mult convențional decât umoral. Să fie aici și un reproș subînțeles la adresa pierduților? Verosimil, dacă ne punem în locul părinților. Căci mulți decedați abia trecuseră de majorat. Oameni care ar fi putut să ne spună povestea ne obligă să o paseizăm pe a noastră; ne postumizăm odată cu dânșii. Cu excepția tragediei de la Mihăilești (2004), evenimentele rutiere nu dezvoltă o memorie colectivă. Înserierea crucilor duce, mai degrabă, la anonimizarea acestora[60]. Nu acutizează o sensibilitate de ansamblu. Căci fiecare „aparținător" se zăvorăște în nenorocul mortului său. Și atunci de ce atâtea cruci cu tendință de mini-monumente? Au un tâlc subliminal, din varii motive neexplicitat. Plantațiile de cruci ne fac părtași la o nenorocire, ne acostează vizual; pentru ca momentul morții accidentale, atât de exterior biografiei decedaților, să fi asumat de ceilalți și să aparțină cuiva, fie rude, fie privitori. Crucile acestea nu demarchează o zonă parte, dar impun totuși o anumită distanță[61].

> Desigur, sfera dicibilului nu e totdeauna în întregime exprimată și neechivoc determinată; va fi vorba atunci de a ține seama de acel teritoriu mobil de referință constituit din limitele spunerii, la care conduc aluziile, implicațiile, referințele indirecte care, nu la toți și numai în anumite condiții, pot deveni explicite[62].

Ne confruntăm cu multe apropieri vizuale și cu tot atâtea spațieri semantice. În seminarul său din 12 februarie 2003, de la École des Hautes Études en Sciences Sociales (Paris), Jacques Derrida se oprea asupra acestui aspect, afirmând că înhumarea

> Ea promite să ofere timpul și spațiul, timp și spațiu. Aparent mai umană, mai puțin inumană decât incinerarea, această umană înhumare pare să mă asigure că nu voi fi anihilat instantaneu și fără rest. În orice caz, resturile, rămășițele mele vor rămâne mai substanțiale decât cenușa, iar dispariția mea va cere mai mult timp. De altfel, dacă tot vorbesc de dispariție, fantasma despre care vorbim poate să se precipite, și să precipite dorința de a persevera

[59] Peter A. Levine, *Traumă și memorie*, traducere de Daniela Andronache, București, Editura For You, 2018, p. 14–15.

[60] Trăim într-un nou regim al imaginilor: „Înăuntrul lui, am putea începe să ne definim mai precis experiențele în acele zone în care cuvintele sunt inadecvate. *Vederea precede cuvintele*. Nu numai experiența personală, ci și experiența istorică este esențială relației noastre cu trecutul: cu alte cuvinte, experiența de a încerca să conferim sens vieților noastre, de a încerca să înțelegem istoria ai cărei agenți activi putem deveni [s.n., A.M.]". De consultat John Berger, *Feluri de a vedea*, traducere de Radu Șotrop, București, Editura Vellant, 2018, p. 33.

[61] Iar noi intrând într-un *spațiu* consacrat simbolic, ne alegem doar cu un *loc* afectiv; al suportabilei poposiri în propria viață. Vezi pe larg Anca Manolescu, *Locul călătorului. Simbolica spațiului în Răsăritul creștin*, București, Editura Paideia, 2002, 240 p.

[62] Gian Paolo Caprettini, *Semiologia povestirii*, traducere de George Popescu, Constanța, Editura Pontica, 2000, p. 96.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> în propria ființă, de a supraviețui, spre o înhumare care m-ar face să dispar mai puțin instantaneu decât cremarea. […] Iar una dintre diferențele dintre înhumare și incinerare este că prima satisface nevoia existenței cadavrului, a duratei și a teritoriului lui, pe când a doua escamotează cadavrul. Incinerarea face cadavrul să dispară. […] Chiar dacă mortul e un dispărut, cadavrul unui dispărut nu dispare, nu e distrus, ca fiind cadavru, așa cum se întâmplă prin incinerare. Această non-dispariție lasă speranța în fantasmă, dacă pot spune astfel. Îngropat, nu dispar, și mai pot încă să mă agăț de ceva, fantasma mea poată încă să se agațe de cadavrul meu, de non-dispariția cadavrului meu după propria mea dispariție. […] Așadar, cadavru înhumat, aș mai avea, încă, un loc rezervat, aș mai avea un loc propriu, aș mai putea, încă, *avea loc*. Pretutindeni unde pot avea loc, există și timp oferit, și fantasma sau visul diurn poate face „ca și cum", poate să-și spună povestea unui „ca și cum", tocmai ca și cum istoria nu s-ar fi terminat[63].

Pierderea celui drag undeva, departe de casă și printr-o sfidătoare neșansă, creează reflexul de a marca decesul atât la țintirim, cât și acolo unde el a avut, realmente loc, adesea într-un șanț, copac, râpă, intersecție. Într-un loc e marcată clipa morții (la șosea), într-un altul eternitatea ei (la cimitir). Cel mai rău – ca moartea să nu-și afle locul și cel mai bine e ca mortul să fie oriunde printre ai săi:

> Ce se petrece la finalul tragediei *Oedip la Colonos*? Oedip, ziceam noi, ilustrează acea stranie experiență a ospitalității: mori printre străini și niciodată așa cum ai fi vrut. În această tragedie a legilor scrise și nescrise, înainte de a trăi experiența ultimei îndatoriri față de unul dintre frații ei morți, Antigona îndură și numește acest lucru teribil: a fi îndepărtată de la mormântul tatălui, privată, mai ales, ca și sora sa Ismena, de *cunoașterea* ultimei locuințe a tatălui. Și, mai rău, a fi lipsită de aceasta chiar de către tată, prin însăși voința tatălui său. Conform unui legământ. În momentul morții, Oedip îi ordonă lui Tezeu să nu arate nimănui, și mai ales fetelor sale, locul mormântului său. E ca și cum ar vrea să plece fără a lăsa măcar o adresă pentru doliul celor care-l iubesc. El acționează ca și cum ar vrea să agraveze la infinit doliul lor, să-l facă mai greu prin faptul că ele nu-l pot ține. Le privează de doliul lor, obligându-le astfel la doliul doliului[64].

Între buruienile de pe marginea unui drum, crucile pun sare pe rană; sunt semnătura unei amputări[65]. Omul pierdut este al meu și numai al meu: crucile traduc mai mult resentimente decât pioșenii[66]. Oricare dintre ele putea fi pusă aici sau cinci metri mai încolo. Cui îi pasă[67]? Nici măcar victimei. Căci moartea are, uneori,

---

[63] Jacques Derrida, *Fiara și suveranul*, vol. II, *Seminar 2002–2003*, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2013, p. 250–251.

[64] Idem, *Despre ospitalitate. De vorbă cu Anne Dufourmantelle*, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 95.

[65] „Dacă pentru lumea europeană civilizată de astăzi moartea rea înseamnă cea care șterge amintirea insului, făcându-l să devină un «nimeni» […], pentru gândirea tradițională moartea rea este, în primul rând, cea fără lumânare sau fără botez, apoi cea «fără vreme» […]" (Astrid Cambose, *Cealaltă grădină. Cultura tradițională a morții la români*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2019, p. 221). Faptul intempestiv apare aici ca o negare a bunei rânduieli, a faptului prevăzut de ritual. Cele întâmplate prea repede (accidentul rutier) se lasă greu codificate în limbaj mnemotehnic.

[66] „Persoana îndoliată nu numai că nu mai înțelege lumea, nu mai înțelege adesea nici soarta. În mod special în cazul persoanelor care au murit «înainte de vreme» apare întrebarea legată de sensul vieții, care se pune întotdeauna brutal în contextul morții: este o întrebare la care, într-o astfel de situație, de-abia dacă se poate da un răspuns. Răspunsurile pe care le primesc în mod obișnuit cei care jelesc sună ca o ironie în urechile lor și nu le sunt de ajutor". Vezi Verena Kast, *Doliul și separarea*…, p. 23.

[67] Nu numai spațiul se comprimă până când nu mai are loc de noi. Intră și timpul la strâmtoare, excluzându-ne nu prin rapiditatea cu care trece, ci prin îndemânarea cu care se fărâmițează: „*Am murit adineauri* – Când am scris «tot ce am trăit s-a petrecut adineauri» (adineauri eram copil, adineauri jucam

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> […] ceva ținând de domeniul acelei *rele-voințe.* Când ni se pare, avem această bruscă senzație că morții, mai ales cei apropiați, dau dintr-o dată dovada, față de noi, de un fel de inadmisibilă *rea-voință* […]. Ca și când *ar tăcea dintr-o dată*, în cursul convorbirii *noastre din această viață*: interlocutorul nostru, până atunci amabil, binevoitor la adresa noastră, urmărindu-ne cu atenție. Ca și când, devenit brusc neatent, *ar refuza să ne mai asculte*, să ne urmărească și ar tăcea de aici înainte, cu ostentație, sau cu un fel de maximă *rea-voință*; o rea-voință lipsită de orice speranță, ca un fel de *ultim cuvânt*, al său[68].

Monotonia marginii de drum umilește atâtea nume și prenume pe care colbul le înăbușă tenace. Nenorocirea-i înseriată. În dosar cu șină: are și banalitatea dictaturile ei. Iar *individualitate*a e un cuvânt complicat. Neologism antipatic. Pentru snobi. Pentru ceilalți, e valabilă rețeta atitudinală elaborată în alte arealuri culturale. Pe șleau: în spiritul *kaddish*-lui iudaic, ce prescrie ritualurile de auto-îndoliere, Leon Wieseltier opinează că:

> În fața morții devii insensibil la viață; dar în omilia lui Ha'Meiri sesizez avertismentul că o astfel de insensibilitate ar fi o greșeală, o vanitate, o învârtoșare a voinței. Trebuie să existe împrejurări care să te zguduie, iar dacă nu ești zguduit, n-ai înțeles ce se întâmplă. În asemenea împrejurări, faptul că inima ta nu cedează este un eșec. Și n-are rost să te ambalezi în luptă, pentru că lupta te va face orb față de situația în care te afli din cauza necazului. Vrei să persiști plin de mândrie în viața de dinainte? Bineînțeles că da – viața de dinainte a fost mai bună. Dar nu mai poți dispune de ea. S-a dus pentru totdeauna. Așa că nu-ți mai rămâne să faci decât un singur lucru. Transformării trebuie să-i răspunzi printr-o transformare. Acolo unde era viața de dinainte, viața veche, să apară cea nouă. Nu persevera. Conferă șocului demnitate. Coboară-te pentru a te ridica. Jelitorul plin de cerbicie care spune kadișul pentru a-și învinge cerbicia. Zdrobit, zdrobit, zdrobit. Pentru că ai înțeles[69].

Acceptă ca să te re-accepți, ne-ar spune nouă, cei de aici; care împodobim cu multe cruci șoselele fără a ști precis de ce facem asta. Deseori, moartea unui om drag ne revoltă pentru că ne simțim escrocați. Lucrurile se desfășoară cu simplitate atât de stupidă, încât îndurerații văd în acea moarte o cacealma:

> Când afli ceva neplăcut, care te loveşte din plin, cum ar fi, de pildă, accidentul mortal al celui pe care îl iubeşti, se petrece bineînţeles un şoc, un şoc al înţelegerii, dar şi un blocaj al simţirii. Însă, oricât ar fi şocul de puternic, de paralizant, tu, cel lovit de acest şoc, îl primeşti în tine, îţi dai seama de el, de gravitatea lui iremediabilă; ai, adică, într-o fracţiune de timp, un răgaz în care înţelegi *ce s-a întâmplat* şi, în acelaşi timp, *ce ţi se întâmplă ţie* legat de acest fapt. De fapt, nu poţi să spui că nu mai înţelegi nimic când te loveşte o nenorocire – ceea ce înseamnă că o măsori şi că simţi toată amploarea ei de nenorocire. Întrebarea este: există, în receptarea unui asemenea eveniment, subit, capital şi covârşitor, o logică care se pune în mişcare, o logică prin care tu înţelegi *totuşi* ceea ce se întâmplă şi simţi gravitatea acestei lovituri pentru tine? În acest proces brusc şi destabilizator trebuie să

---

baschet în echipa liceului, adineauri m-am îndrăgostit de fata cu crini, adineauri l-am întâlnit pe Noica etc.), am avut în vedere proprietatea timpului adunat în urma noastră de a se contracta până la a deveni o pocnitură din degete. Sunt de ajuns câteva clipe pentru a-ți trece în revistă întreaga viață. […] «Adineauri» anulează intervalele, spațiile de timp, secvențialitatea, respirația la scara anotimpurilor care vin și pleacă tacticos și care te fac să crezi că «ai timp». […] *Înțelegem că a muri acum sau peste zece ani e cam unul și același lucru* [s.n., A.M.]" (Gabriel Liiceanu, *Impudoare. Despre „Eu" va fi vorba*…, p. 256).

[68] Sonia Larian, *Bietele corpuri*…, p. 211–212. Acea rea-voință provine dintr-o butadă a lui Vladimir Jankélévitch: „La mort este l'esprit qui dit *non*".

[69] Leon Wieseltier, *Kaddish*, traducere de Magda Teodorescu, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 193.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> existe un răstimp, o licărire, sau un fel de secvenţă prin care tu *înţelegi logic* amploarea faptului. Când zic secvenţa unei înţelegeri logice, nu înţeleg nici acceptare, nici resemnare, ci pur şi simplu faptul că întâmplarea respectivă, oricât ar fi de bruscă şi de compactă lovitura ei, permite totuşi în tine o desfăşurare, o descompunere pe secvenţe a ceea ce s-a întâmplat; şi această secvenţă are un caracter logic. Chiar atunci când ai reacţia imediată şi exclami: „Nu se poate, aşa ceva e imposibil!", chiar felul acesta de exprimare mărturiseşte o fracţiune de înţelegere logică, să-i spunem partea de „rest logic" care se exprimă dedesubtul oricărei tragedii. De aceea, expunerea tragicului, transpunerea lui în operă, cere o construcţie a evenimentului tragic, expresia unei evoluţii care este condusă şi se lasă condusă de un sens logic[70].

Procedurile prin care proclamăm pierderea cuiva au o mică emfază în cazul celor uciși în accidente de circulație. Motivul? Murind fulgerător, omului i se fură destinul într-un mod provocator; mortul devine și mai neînsemnat decât era în viață. În consecință, decesul e semnalat de două ori, povestea desfășurându-se, simbolic, de la locul faptei (crucea de lângă șosea) până la cimitir (locul înmormântării); și din ziua nenorocirii până la ceea a îngropării. Absenței instaurate atât de arbitrar i se alocă un efort memorial dublu. Cel bocit primește un supliment de spațiu și un surogat de extensie în timp. Avea dreptate Derrida care, parafrazându-l pe Freud, susținea că nu putem să ne trăim moartea decât devenind spectatorii ei[71].

Dacă moartea de azi e așa concisă, de ce să nu fie și jelirea mai succintă? Așa că doliul e mai tehnic, mai rațional, mai calculat; e de resortul glandei lacrimale, austeră și ea. *Funerarul* civilizează *funebrul*. Ultimul e mai neaoș, agravând ruptura, exasperarea, neputința, cortegiul. Primul ameliorează datina, raționalizând unele habitudini; ca să obțină un armistițiu cu scenografia tradițională. Funebrul oprea circulația, bloca intersecții. Funerarul împinge spectacolul în cimitir:

> În târgul meu de provincie [Agnita], moartea era un eveniment la care participa toată lumea, înșirată avid de-a lungul ultimului drum. Sașii erau mai organizați, mai riguroși, geometrizau fiecare secvență a morții, o eliberau de ingrediente sentimentale, lăsând-o pură, sever-decorativă, rânduită și, deci, străină. […] Românii erau mai dezordonați, mai patetici, la înmormântările lor se petreceau tot soiul de incidente, nu păreau niciodată împăcați și familiarizați cu ceea ce se întâmpla, totuși, periodic și se rezolva după reguli prestabilite[72].

Claustrată acum în cimitir, moartea își pierde viața. Marele scriitor José Saramago tratează chestiunea într-o tonalitate ironică:

> În țările civilizate, uzanța corectă, cu avantaje demonstrate de experiență, este ca trupurile să rămână în pământ doar câțiva ani, de obicei cinci, după care, cu excepția vreunui miracol de conservare, se va retrage puținul ce va fi prisosit după strădania corozivă a varului nestins și a digestiei viermilor, pentru a face loc noilor ocupanți. În țările civilizate nu există această absurdă practică a locurilor captive, ideea de a considera toate mormintele pe veci intangibile, ca și cum viața neputând fi definitivă, moartea ar putea fi[73].

Moartea e deposedată de vechiul ei *display* social și văduvită de publicul fidel. Absența primește rapid un termen de habitație. N-are voie să ne disturbe prea mult. I se îngăduie câte un semn-aluzie, din care să pricepem că, „în lipsa cuiva, aici s-a instalat

[70] Marin Tarangul, *Nocturnal*…, p. 456.
[71] Jacques Derrida, *Fiara și suveranul*, vol. II, p. 149.
[72] Irina Petraș, *Despre locuri și locuire*…, p. 97.
[73] José Saramago, *Toate numele*, traducere de Mioara Caragea, Iași Editura Polirom, 2002, p. 189–190.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cândva o scurtă criză a existândului". Moartea era cândva un spectacol al Definitivului. Acum e mare vedetă în zodia efemerului. E o scurtă furtună de vară: se încheie înainte de a trăi efectiv știrea că am fi cu încă un prieten mai puțini. Moartea nu mai e o mare trecere. Este ea însăși trecătoare, ca un guturai de toamnă. Tragedia rimează cu intemperia. Din viteza mașinii, coada ochiului abia de mai agață crucile la pachet cu arborii. Nimic nu-i șocant. Secularizată la extrem, puterea lor de evocare scade până aproape de zero. Plictiseala erodantă a timpului le declasează, asimilându-le, în cel mai bun caz, cu semnele de circulație. Traficul intens estompează biografiile frânte. Identitatea comemoratului nu e de găsit. Nimeni nu se oprește să citească alfabetul unui destin[74]. Ar fi un gest izvoditor de angoase: „destinul e ceea ce nu ți s-a întâmplat încă"[75]. S-ar simți, oarecum, vizat, *pasibil de*. În alți termeni, nu primează atât pomenirea celui pierdut, cât de identitatea noastră, ciuntită de lipsa lui. Este aici și un exorcism tacit, instalarea unei cruci/inscripții în spațiul public, reconfortându-ne cu satisfacția secretă a supraviețuirii noastre momentane[76]. Conștiința morții este fantasma „reprogramării" ei neîncetate[77]. Până și îndurerații obosesc să trăiască, alături de cel ucis, experiența muririi, căci, luată la rece, aceasta este, deocamdată,

> […] numai și numai a lui. Oricât s-ar dovedi deci, sau însă, de *ciuntă* experiența constituită pe parcursul de a fi lângă moartea celuilalt pentru a fi împreună cu el, în ea se experimentează totuși și de fiecare dată, și o *trimitere* – trimiterea la rămânerea lui la în-sinele său solitar […]. Dacă, prin urmare, afirmăm că experiența – nepartajabilă și incomunicabilă în rămânerea în- și la- în-sinele lui solitar – a morții celuilalt, a morții altora etc. conține totuși o trimitere esențială și fundamentală și cu privire la „conștiința" legată de propria noastră moarte, atunci aceasta înseamnă chiar faptul că – cel puțin în această privință – și noi vom muri, când ne vine rândul, tocmai în acest fel propria noastră moarte! […] Moartea ca efectivitate a nemuririi nu este, deci, defel „dincolo" de experiența posibilă, ci este tocmai experiența necesară. […] Apartenența muririi la experiența posibilă nu atinge și nu suspendă deloc caracterul ei intrinsec metafizic […][78].

Teoria sună bine. Practica cântă însă pe altă voce. Cu toate că este implacabilă, moartea provoacă, întotdeauna, o mare dezordine în ordinea perceperii lucrurilor. De aceea contează, la fel de mult, atât locul unde un om și-a trecut viața, cât și clipa când s-a despărțit de ea. Vor fi precizate, dimpreună ori nu, pe o eventuală cruce, pe un

---

[74] În logica barthesiană, literele compun o figură a neutrului: „[...] alfabetul este un mijloc de a instituționaliza gradul zero al clasamentelor". Vezi Roland Barthes, *Eseuri critice*, traducere de Iolanda Vasiliu, Chișinău, Editura Cartier, 2006, p. 208.

[75] Melania G. Mazzucco, *Numele ei era Viață*, traducere de Oana Boșca-Mălin, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 237.

[76] Avem de-a face cu o constantă antropologică reperată și în alte conjuncturi-limită, una dintre ele fiind lagărul de concentrare din timpul celui de-al Doilea Război Mondial: „Este uimitoare și ar merita un studiu aprofundat capacitatea omului de a-și scobi o nișă, de a-și face o găoace, de a ridica în jurul său o fragilă barieră de apărare, chiar și în situații aparent disperate. […] În urma acestei trude, […] reușești să ajungi la un oarecare echilibru, la un anumit grad de siguranță în fața neprevăzutului; ți-ai înjghebat un cuib și traumatismului schimbării e diminuat" (Primo Levi, *Mai este acesta un om?*, traducere de Doina Condrea Derer, Iași, Editura Polirom, 2004, p. 86). Dacă e să aplicăm acestui fragment o grilă psihanalitică, vom sublinia faptul că ideea de conservare este transferată în limbajul arhetipologic al îngropării simbolice; al adâncirii, aprofundării, adăpostirii, cuprinderii și ascunderii într-o „găoace" existențială; „scormonită" febril, ca o antiteză față de suprafața rece a realului; ca un antidot la imediat, recurent, cotidian, inevitabil.

[77] Emmanuel Lévinas, *Totalitate şi infinit. Eseu despre exterioritate*…, p. 141.

[78] István Király V., *Moartea şi experienţa muririi. In(tros)pecţie metafizică şi filosofico-aplicativă*, Cluj-Napoca, Casa Cărţii de Ştiinţă, 2002, p. 52–53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

posibil epitaf, pe o placă memorială. Stingerea unui om de seamă e un scandal[79], oricare i-ar fi fost vârsta:

> Toate morțile neașteptate au ceva din aparența unei scamatorii. Cel care până adineauri organizase, prin prezența lui, o lume dispare pur și simplu. Misterul morții tocmai în asta constă: în disproporția dintre promptitudinea cu care cineva încetează să fie și golul formidabil pe care îl generează în consecință absența lui. Cu cât golul acesta este mai mare, cu atât scamatoria morții pare mai reușită. Ridici capacul cutiei care era viața celuilalt și înăuntru nu mai e nimeni. Decorul nu s-a schimbat. Totul a rămas pe loc: casa lui, lucrurile lui în ea – hainele atârnate în dulap, pipa cu cutia de tutun golită pe jumătate, cartea pe care tocmai o citea, o pagină rămasă pe birou cu câteva rânduri scrise în grabă, un tablou pe care trebuia să-l termine, așezat pe șevalet, CD-ul pe care îl ascultase ultima oară, dintre cele alese de-a lungul anilor și din care se alcătuia conturul muzical al ființei sale. Numai că la capătul acestor lucruri nu mai e nimeni[80].

Moartea prematură a oricăruia dintre noi e totdeauna o injustiție. Fie că-i o ipostază, fie că-i alta, sentimentul de îndatorare (culpă chiar) al viilor e construit ca o fel de compensație față de cele două tipuri de sfârșit. Anonimul și celebrul au dreptul, deopotrivă, la un strop de poveste:

> Moartea nu e privită niciodată „științific", ca fiind împlinirea unei anumite legi obiective, ci de fiecare dată când se produce tulbură, neliniștește, bulversează, ca și când niciodată și nimeni nu i-ar mai fi cunoscut apropierea, ca și când prin moarte nu s-ar înțelege decât posibilitatea apariției îngrozitorului într-o formă mereu imprevizibilă și singulară. Dar lucrurile nu se opresc aici; se poate spune că omul comun, ca și omul primitiv, are o percepție care transformă tot ce intră în câmpul ei într-un unicat. […] Omul comun pare să fie fermecat de individualitatea fiecărui lucru în parte și mai ales a lucrurilor care îl privesc în mod direct[81].

Moartea unui semen ne datează[82]. Cei plecați ne măsoară și nouă timpul. Plecarea lor ne citește în palmă[83]. Crucile ne deprimă. Și-s oricum prea multe. În fond, știm de ce. De teamă că decedatul nu e plâns destul și că moartea lui e un exil. Și mai este o îndoială care ne râcâie: morții pentru care nu ne îndoliem „ca la carte" ne devin străini. Bociți de mântuială se întorc ca remușcări, coșmaruri, strigoi[84]. Asumându-ne decesul unui apropiat

---

[79] „Tout se passe maintenant comme si la mort n'était plus normale, comme si l'on n'allait jamais mourir ou comme si la mort inéluctable pouvait se réduire à la taille d'un événement individuel et à peu près sans importance. *L'individualisation du rapport à la mort* dont on veut souligner la signification positive en parlant d'une «personnalisation» des funérailles – quelques interventions de proches du défunt dans le déroulement professionnalisé des obsèques – ou qui s'affirme dans le choix que l'on fait de son vivant de sa propre cérémonie funéraire signifie la perte de solidarités collectives, l'abandon du mort à son cercueil et celui des endeuilles à leur chagrin «intime»". Vezi Thierry Paquot (dir.), *Le quotidien urbain...*, p. 131.

[80] Gabriel Liiceanu, *Impudoare. Despre „Eu" va fi vorba*…, p. 265.

[81] Horia Pătrașcu, *Sentimentul metafizic al tristeții*, București, Editura Trei, 2010, p. 64.

[82] „Nu pronunța cuvântul *sunt* ca și cum ar fi un sunet. Nu pronunța cuvântul *sunt* ca și cum ar fi o stare, o tresărire, o întrebare. Cuvântul *sunt* trebuie pronunțat de sus în jos, cu limba încremenită, din adâncul memoriei, ca și acum ai smulge o rădăcină din pământ" (Matei Vișniec, *Cabaretul cuvintelor*…, p. 150).

[83] Citățm dintr-un alt jurnal al doliului după mama: „Decesul mamei mi-a gravat vârsta pe piele. Cifrele au un tăiș de oțel. Ascuțite fiind, taie, rănesc. Cât a trăit mama, mi-am putut ignora vârsta. Mai mult decât tânăr, rămâneam un copil. Subita ei dispariție m-a lăsat fără nepăsare, m-a încărcat cu decenii, m-a îngreunat cu temeri; de acum, am cincizeci și opt de ani și asta nu se va mai schimba. Am fost un fiu, sunt un bătrân, voi fi un mort. Viitorul se închide". Vezi Éric Emmanuel Schmitt, *Jurnalul unei iubiri pierdute*, traducere de Doru Mareș, București, Editura Humanitas, 2021, p. 102.

[84] „Învinovățirea este adesea nerealistă și primitivă; poate să se bazeze pe presupunerea că propria mea durere va fi ameliorată dacă te fac pe tine să suferi sau că tu o să suferi mai puțin dacă eu îmi provoc suferință" (Julia

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și marcându-l vizual în două locuri, la cimitir și pe marginea drumului, organizăm un exorcism; care ne lecuiește, poate, de o altă frică: aceea de a fi deposedați de înrudirea cu cel pierdut. Cea de-a doua cruce e ca un cenotaf: despăgubește mortul, îl alină; căci puțin mai multă atenție îi face un dram de dreptate. Dacă *mila* e probabilă, *compasiunea*-i deja exclusă; ar pretinde *empatie*[85]. Nu cade bine azi, când compătimirea nu-i decât un tic. O politețe uscată ne este de ajuns. Iar crucile sunt, de fapt, o singură cruce: catafalcul unei cicatrici; ideograma unui regret; tatuajul unui plânset; incizia unor culpe. Litera se vrea imagine[86]. În fine, are prea multe de dus[87]. Treptat, peisajul sonor îl efasează pe acela vizual[88]. Și pe măsură ce ne apropiem de o localitate, conviețuirea indolentă cu inscripțiile cere, imperios, o binemeritată majusculă pentru cuvântul *uitare*. Mai ales că mediul urban destramă asiduu istorisirile, moleșind și mai abitir aducerea-aminte. Pietonii imprudenți nu mai țin prima pagină. Pe alocuri beneficiază și ei de câte o cruce. Să ne resemnăm, așadar. Se știe: dezastrele de astăzi obțin cu greu buletin de oraș. Cu atât mai rău pentru eroi, cărturari, binefăcători[89]. Le cauterizăm în grabă postumitatea, căci e greu să fim recunoscători prea multă vreme.

Segal, *Fantasmele în viața cotidiană. O abordare psihanalitică pentru înțelegerea propriei persoane*, traducere de Vlad Vedeanu, București, Editura Trei, 2018, p. 156).

[85] Jurnalul de doliu ocazionat de moartea soției îi dădea lui C. S. Lewis (1898–1963) șansa de a fi sincer; de a recunoaște că și fuziunea eurilor are limitele și contradicțiile ei: „Nimeni nu mi-a spus că jalea seamănă atât de mult cu frica. Deși nu mă tem, trăiesc aceeași senzație pe care mi-o dă teama. Aceeași zburătăceală ca de fluturi în stomac, aceeași neliniște, același gol. Înghit în sec întruna. [...] Între mine și lume s-a așternut o pătură nevăzută. Mi-e greu să pricep cuvintele altora. Sau poate mi-e greu să vreau să le pricep. Cu toate astea, nu doresc să fiu ignorat. Mă îngrozesc de clipele în care casa e pustie. Măcar de-aș auzi lumea vorbind în jur, dar nu cu mine. [...] Copiilor nu le pot vorbi despre ea. De îndată ce încerc, văd pe fețele lor nu durere, nu dragoste, nu teamă ori milă, ci stânjeneală: frâna oricărei comunicări. Au aerul că aș face ceva cu totul nepotrivit. Parc-ar vrea din tot sufletul să tac" (C. S. Lewis, *De ce, Doamne? O radiografie a suferinței*, traducere de Tatiana Niculescu, București, Editura Humanitas, 2020, p. 29, 34).

[86] „[...] actul de scriitură e cel care subjugă gestul pictural, astfel încât a picta nu e decât a scrie". Vezi Roland Barthes, *Imperiul semnelor*, traducere de Alex. Cistelecan, Chișinău, Editura Cartier, 2007, p. 99.

[87] „Dacă actul scrierii trasează procesul gândirii, este un proces care lasă o urmă, ca o serie de amprente focalizate. Alte forme de artă pot dura și durează – pictura, sculptura, muzica –, dar ele nu supraviețuiesc ca *vocea*. Și, precum am spus, scrisul este punerea pe hârtie și ceea ce este scris reprezintă un punct în plus pentru voce, iar ceea ce vocea oferă adesea – chiar și în majoritatea poemelor lirice scurte – este de a spune, dacă nu o poveste, măcar o povestioară. Ceva se dezvăluie, ceva se relevă pe sine însuși. Există un început, există un sfârșit, nu neapărat în această ordine; dar, oricum ai spune-o, există o intrigă. Vocea se mișcă prin timp, de la un eveniment la altul, ori de la o percepție la alta, iar lucrurile se schimbă, indiferent dacă în minte sau în spațiul înconjurător. Au loc evenimente, în legătură cu alte evenimente. Asta reprezintă timpul. Este, pur și simplu, un lucru după altul, iar cel mai important cuvânt în propoziție este *după*" (Margaret Atwood, *Negocierea cu moartea. Un scriitor despre scriitură*, traducere de Gianina Chirazi, București, Editura Tritonic, 2007, p. 139).

[88] „Urmele nu-și produc, deci, spațiul de înscriere decât fixându-și periodicitatea de ștergere". Vezi Jaques Derrida, *Scriitura și diferența*, traducere de Bogdan Ghiu și Dumitru Țepeneag, București, Editura Univers, 1998, p. 310.

[89] „Dacă dăm crezare cuvintelor regelui [Thamus], *pharmakon*-ul scrierii ar hipnotiza această viaţă a memoriei, fascinând-o, făcând-o să iasă atunci din sine şi cufundând-o în somn, *în monument*. Încrezătoare în permanenţa şi independenţa *semnelor* (*typoi*) sale, memoria va adormi, nu se va mai menţine, nu va mai ţine să rămână trează, prezentă, cât mai aproape de adevărul fiinţărilor. Fascinată (*medusée*) de paznicii ei, de propriile ei semne, de „tipurile" încredinţate pazei şi supravegherii cunoaşterii, ea se va lăsa înghiţită de *Lethe*, cucerită de uitare şi ne-cunoaştere. Nu trebuie să separăm aici memoria de adevăr. Mişcarea adevărului (*aletheia*) este în întregime desfăşurare a memoriei (*mneme*). A memoriei vii, a memoriei ca viaţă psihică întrucât aceasta este prezentă sieşi. Puterile lui Lethe fac să crească în acelaşi timp domeniile morţii, non-adevărului şi non-cunoaşterii. De aceea scrierea, cel puţin în măsura în care face ca „sufletele" să devină „amnezice", ne poartă spre zona neînsufleţitului şi a non-cunoaşterii. Dar nu putem afirma că esenţa ei se confundă, pur şi simplu şi *în mod prezent*, cu moartea şi non-adevărul. Căci scrierea nu are esenţă sau valoare proprie, fie ea pozitivă sau negativă. Ea operează (se joue) în simulacru. Ea mimează în semnul ei memoria, cunoaşterea, adevărul etc. De aceea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De la semn la semnal

Scrisul premodern informa, nu readucea în minte. Socrate îl dădea ca exemplu negativ, invocând o poveste mai veche decât antichitatea lui. De pe când regele egiptean Thamus îi replica zeului Thot/Theuth, creatorul literelor:

> [...] scrisul va aduce cu sine uitarea în sufletele celor care-l vor deprinde, lenevindu-le ținerea de minte; punându-și credința în scris, oamenii își vor aminti din afară, cu ajutorul unor icoane străine, și nu dinlăuntru, prin cazna proprie. Leacul pe care tu l-ai găsit nu e făcut să învârtoșeze și ținerea de minte, ci doar readucerea-aminte[90].

Jacques Derrida ne ajută să înțelegem apelând la Thot, zeu al literalității, al substituirii celorlalte divinități și, mai ales, al postumizării oamenilor prin scris:

> Supleant capabil să dubleze regele, tatăl, soarele, cuvântul, nedeosebindu-se de ei decât ca reprezentant, mască și repetiție a lor, Thot putea tot atât de firesc să-i submineze cu totul pentru a le lua locul și să-și însușească toate atributele lor. El se adaugă ca atributul esențial al entității căreia i se adaugă și de care nu se mai distinge aproape prin nimic. El diferă de cuvântul sau de lumina divină doar așa cum revelatorul diferă de cel revelat. Abia. Dar înainte, dacă putem spune astfel, de adecvarea de înlocuire și uzurpare, Thot este, în esență, zeul scrierii, secretarul lui Ra […]. Or, în *Phaidros*, Thamus acuză lipsa de valoare a scrierii, punând în lumină […] tocmai faptul că *pharmakon*-ul ei era bun doar pentru *hypomnesis* (rememorare, reculegere, consemnare) și nu pentru *mneme* (memoria vie și aptă de cunoaștere). În continuare, în ciclul osirian, Thot a fost scribul și contabilul lui Osiris, socotit pe atunci, să nu uităm, drept fratele lui. Acum Thot este reprezentat ca model și patron al scribilor, atât de importanți în cancelariile faraonice […]. În infern, în fața lui Osiris, Thot consemnează greutatea inimii-sufletului celui mort. Căci zeul scrierii este, în chip firesc, și zeul morții. Să nu uităm că, în *Phaidros*, i se va reproșa invenției *pharmakon*-ului că înlocuiește cuvântul viu cu semnul lipsit de suflare […]. În toate ciclurile mitologiei egiptene, Thot prezidează organizarea morții. Stăpânul scrierii, al numerelor și al calculului, nu înscrie doar greutatea sufletelor moarte; el va fi numărat, mai târziu, zilele vieții […]. Aritmetica lui înglobează, de asemeni, evenimentele biografiei divine. […] El se comportă ca un șef al protocolului funerar și, în acest context, este însărcinat în special cu toaleta mortului[91].

---

oamenii scrierii apar, sub privirile zeului, nu ca savanți (sophoi) ci, într-adevăr, ca pretinși sau așa-ziși savanți (*doxosophoi*)". Vezi Jacques Derrida, *Diseminarea*…, p. 104–105.

[90] Platon, *Phaidros sau despre frumos*, traducere de Gabriel Liiceanu, București, Editura Humanitas, 2016, p. 126. Oricâtă autoritate ar avea Platon, nuanțările Martei Petreu contribuie la o mai bună înțelegere a eșantionului textual uzitat aici: „În dialogurile sale, Platon, nu o dată prin vocea lui Socrate, a dus un război pe viață și pe moarte contra invaziei sentimentului în cunoaștere. Dacă tragedia greacă ne arată, prin personajele tragice – adică ireconciliabile, pentru că sunt plasate pe poziții sentimentale antinomice –, cât de mare este teritoriul sentimentelor omenești și ce forță colosală au acestea, Platon, în schimb, a dus un război neîncetat contra sentimentelor și a dreptului de a apela la ele când e vorba să evaluezi și să tranșezi o situație. În universul lui Platon, numai valorile sublime cum sunt binele, adevărul și dreptatea pot fi invocate ca argumente. Așa cum rezultă chiar și numai din dialogul, mai sus-citat, *Apărarea lui Socrate*, valorile sentimentale curente nu au trecere în lumea platoniciană, iar argumentul mizericordiei, întemeiat, cum îi spune și numele, pe milă, de fapt pe empatia cu cel în nenorocire și/sau greșeală, nu se bucură de nici o aprobare. Așa că la procesul său Socrate a mizat cât se poate de sfidător pe un adevăr dezbrăcat de orice persuasiune afectivă, drept care a și fost condamnat de către judecătorii pe care i-a provocat în felul acesta. Chiar dacă lipsit de o corectă întemeiere logică și chiar dacă ușor stânjenitor-ridicol – dar întemeiat în natura sau realitatea umană, care este una *și* afectivă, nu doar rațional-logică –, argumentul milei nu pare și nu este de fapt un argument de aruncat la recuzita istorică a omenirii. Dimpotrivă, acesta îmi pare a fi mai degrabă un argument care trebuie șlefuit, într-un utopic act de *educație sentimentală*, ca partea afectivă fără de care logica și rațiunea omului devin reci și, în consecință, dăunătoare" (Marta Petreu, *Jocurile manierismului logic*, Iași, Editura Polirom, 2013, p. 97).

[91] Jacques Derrida, *Diseminarea*..., p. 92–93.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din nevoia de a explica una sau alta, o să ne desprindem greu sau deloc de marea dezbatere din antichitate. În lucrarea sa *Scriere și oralitate în cultura antică*, Andrei Cornea explică de ce cuvântul vorbit (și nu cel scris) era modelul suprem de comunicare în Grecia. Spre deosebire de Egipt, unde scrisul era o ideogramă, o figură sau un desen, Grecia nu acorda imaginii un prea mare credit. Se situa într-o opoziție evidentă cu orientalii, unde textul și pictura se îngemănau, „asociindu-le nu numai pe plan morfo-logico-vizual, ci și pe plan conceptual, intelectual”[92]. Important este că Andrei Cornea aruncă o ancoră și în timpurile moderne, afirmând:

> [...] exilul literei din spațiul fizic, dar și spiritual al imaginii, pare a fi fost resimțită ca o trăsătură în asemenea măsură specific mentalității elene, încât, în decursul istoriei, ori de câte ori au avut loc reacții anticlasice profunde, ori de câte ori tradiția antică – grecească în fond – s-a văzut în recul puternic, litera și imaginea și-au reluat legăturile și alianțele, s-au reîmprietenit, așa cum se poate vedea în miniaturile medieval timpurii, ori în arta unor curente de avangardă care au încercat să repună în discuție temeiurile grecești ale culturii europene[93].

În trecutul nostru arhaic, a citi însemna să descifrezi în suflet, în chip, în stele; iar a scrie era totuna cu a desena, a zugrăvi, a broda[94]. Nu e mai puțin adevărat că vechimile noastre adânci au împins până în ziua de azi un proverb pe care îl denaturăm, asociindu-l cu avantajele învățăturii: ai carte, ai parte. De fapt, el fundamentează valoarea probatorie a scrisului[95]. Dar să nu mizăm exagerat pe domnia oralității susținute de analfabetism, căci codificarea scripturală și spațială a „morții ca trecere” nu a așteptat, nici la noi, o modernitate izbăvitoare; aspectele esențiale au fost încondeiate de timpuriu:

> Cărțile populare acționau […] ca un soi de catalizator, destinat să reunească universul știutorilor și neștiutorilor de carte. Lectura cu voce tare, în mijlocul unui public auditor, contura o formă aparte de sociabilitate, amintită în repetate rânduri în notațiile de manuscrise. […] Cărțile populare conțineau toate straturile suprapuse create de copiști pe lungul drum de la intrarea scrierii în cultura noastră până la varianta reprodusă în respectivul manuscris. […] În interiorul acestei importante colecții de cărți populare, la care românul din trecut avea un acces direct sau mediat, poate fi izolat un *corpus* de texte aparținând tipologiei *ars moriendi* și literaturii escatologice. Ele veneau să contureze o filozofie cu tentă creștină asupra morții dreptului și a păcătosului, a călătoriei sufletului de la pământ la cer, precum și a delimitărilor definitive din organizarea lumii de dincolo (separarea spațiilor destinate virtuoșilor și, respectiv, damnaților din toponimia universului *post-mortem*)[96].

Mai târziu, aprehensiunile moderne ne parvin îndeosebi pe calea literaturii. De aceea, alăturăm aici confidențele lui Italo Calvino:

> În muzee mă opresc întotdeauna cu plăcere în fața Sfinților Ieronim. Pictorii îl reprezintă pe sihastru ca pe un învățat care cercetează tratate în aer liber, așezat la gura unei peșteri.

---

[92] Andrei Cornea, *Scriere și oralitate în cultura antică*, București, Editura Cartea Românească, 1988, p. 100.

[93] *Ibidem*, p. 101.

[94] Andrei Oișteanu, *Ordine și haos. Mit și magie în cultura românească*, Iași, Editura Polirom, 2004, p. 249.

[95] „În limbaj popular, *carte* este un cuvânt polisemantic. În principiu, orice obiect care conținea un text sau chiar numai litere, sau însemne putea fi numit *carte*: scrisoare (epistolă), document, ordin emis de o autoritate (de aici, expresia *ai carte – ai parte*), sentință judecătorească (carte de judecată), cărți de ghicit (și, ulterior, de joc), amuletă cu înscrisuri etc. și, abia în epoca modernă, volum (de citit)”. Vezi *ibidem*, p. 249.

[96] Cristina Bogdan, *Moartea și lumea românească premodernă. Discursuri întretăiate*, București, Editura Universității din București, 2016, p. 127.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Puțin mai încolo stă tolănit un leu domesticit, liniștit. De ce un leu? *Cuvântul scris domolește pasiunile? Ori supune forțele naturii? Sau găsește o cale de armonizare în lipsa de umanitate a Universului? Ori acoperă o violență reținută, dar mereu gata să se repeadă, să se dezlănțuie?* […] În peisaj obiectele de citit și de scris sunt așezate printre stânci, ierburi, șopârle, devin produse și instrumente ale continuității mineral-vegetal-animal. Printre lucrurile pustnicului se află și un craniu: *cuvântul scris poartă mereu cu sine ștergerea persoanei care a scris, precum și a celei care va citi*. Natura nearticulată înglobează în discursul său discursul uman [s.n., A.M.][97].

Modernitatea și-a anemiat însă metafizica nesfârșirii, înclinând, demonstrează Michel Foucault, să ia ca atare restrânse perspective pe care omul le avea asupra lui însuși. Simpla modificare a reprezentărilor despre infinit, pe de o parte, și a percepțiilor despre individ, pe de alta, nu ar fi putut genera, totuși, o autentică revoluție în gândire. Dacă cele două mutații ar fi acționat independent una de alta, ființa umană, ca subiect de cunoaștere accesibil nouă, nu s-ar fi afirmat încă din secolul al XIX-lea. Așadar, o altă scrutare a infinitului avea să se completeze cu o altă viziune despre umanitate:

> […] finitudinea omului se profilează sub forma paradoxală a nesfârșitului; mai mult decât strictețea unei limite, ea semnalează monotonia unui drum evident fără capăt, dar poate nu și fără speranță. […] Însă experienței omului i se oferă un corp, care este propriul său corp – frântură de spațiu ambiguu, a cărei spațialitate proprie și reductibilă se articulează, totuși, la spațiul lucrurilor. […] Desigur, la nivelul aparențelor, modernitatea începe în momentul în care ființa umană începe să existe înăuntrul propriului ei organism, în cochilia capului său, în armătura brațelor și de-a lungul capilarelor fiziologiei sale; […] în momentul în care își adăpostește gândirea în pliurile unui limbaj în asemenea măsură mai bătrân decât ea, încât el nu îi poate controla semnificațiile pe care, tocmai insistența vorbirii lui, le readuce la viață[98].

De atunci, spune Michel Foucault, finitudinea omului nu mai e tradusă după criterii exterioare ei, omenescul fiind judecat autonom, în cadrul propriilor limitări. Iar primul reper era corpul, în care se cuibărește, tot mai temeinic, o identitate echivalată până atunci numai cu sufletul. Privindu-ne de sub piele, sensul vieții recrutează semnificanți pământeni; iar anatomia revendică o suprafață, un loc, o întindere al căror semnificat să fie.

Scrisul e psihopomp, protestau anticii. Trimite amintirile în același coșciug cu răposatul. Iar scriitura memorialelor e prea concluzivă. De aceea nu ne mulțumesc. Ele ar trebui cumva povestite, însă cine istorisește un afiș? Care-i teoria: se crede că o inscripție – odată remarcată de mai mulți cetățeni – va iniția o memorie colectivă, oricât de sumară ar fi ea; sau măcar o memorie istorică, diseminată în cunoașterea, particulară și neîmpărtășită, a celor care totuși citesc și nu doar privesc o inscripție. Venim cu o rezervă: citind aflăm, dar nu-i obligatoriu să și ținem minte. Este și temerea lui Primo Levi, atunci când își scria memoriile și le prefața cu un soi de blestem versificat. Își hărăzea amintirile individuale unor reiterărilor colective, nu fără un aer de constrângere, de angajament, de puniție:

> Vă-ncredințez aceste slove, / Săpați-le în inimile voastre / Când stați acasă sau mergeți pe stradă, / Când vă culcați, când vă sculați; / Repetați-le copiilor voștri. / De nu, să vi se năruie căminul, / De pat vă țintuiască boala, / Iar pruncii voștri de la voi întoarcă-și fața[99].

---

[97] Italo Calvino, *Castelul destinelor încrucișate*, traducere de Eugen Uricaru, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 138–139.

[98] Michel Foucault, *Cuvintele și lucrurile. O arheologie a științelor umane*, traducere de Bogdan Ghiu, București, Editura Univers, 1996, p. 368–369, 372–373.

[99] Primo Levi, *Mai este oare acesta un om?*, traducere de Doina Condrea Derer, Iași, Editura Polirom, 2004, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Astăzi întrebarea-cheie sună mult mai meschin: cine s-ar opri să descifreze o placă memorială? În fluxul străzilor actuale ar fi destul de straniu să șicanezi graba altora cu un popas de tip contemplativ. Inscripțiile memoriale se asortau cu bulevardele de promenadă sau cu așa-numita „stradă mare" din fiece urbe. Era o arteră o arteră a revendicărilor sau a etalărilor unui statut social. Iar o inscripție ce aspira să apere memoria cuiva tocmai în asemenea spații de consacrare își încercau norocul. Să nu uităm că o expresie românească, „a pune cruce", înseamnă a încheia definitiv ceva, inclusiv divagațiile pe o temă dată.

În epoca modernă, a urbanismului care stabilizează locurile memoriei, inscripționarea nu *comemorează*; ne pune însă trecutul sub ochi; adică îl *vizualizează*; îl supune literei, pe care mai întâi o vedeam și mult mai greu o înțelegeam:

> Literalitatea este șocul, invizibilul, de-nevăzutul, intolerabilul care te respinge, care te trimite. Privim, suntem treziți la privire pentru că suntem priviți, pentru că ceva ne privește, cere, tocmai, să fie făcut imagine, să intre, insuportabil, în vizibil[100].

Memoria publică preschimbă literalitatea într-o gesticulație grafică. Cum se întâmplă în povestirea lui Gabriel García Marquez, *Funeraliile Mamei Mari (*1962): „[…] ceasuri interminabile se umplură de vorbe, vorbe, vorbe care ricoșau pe cuprinsul Republicii, înnobilate de difuzoarele literei scrise"[101]. Și asta se întâmplă atunci când vrem să transmitem cât mai multe lucruri în cât mai puține cuvinte. Cum ar spune Rui Zink, „să învăț că, după unii, lumea începea toată într-o simplă literă"[102]. La un alt nivel, Michel Foucault nuanțează această idee, slăbindu-i aura de axiomă:

> Literele alfabetului scrise de mine la întâmplare pe o foaie de hârtie, drept exemplu a ceea ce nu e un enunț, sau caracterele din plumb folosite la tipărirea cărților cărora nu li se poate contesta materialitatea, dotată cu spațiu și volum –, aceste semne expuse, vizibile, manipulate pot fi, oare, considerate în mod rațional niște enunțuri? […] Tastatura unei mașini de scris nu este un enunț; însă seria aceasta de litere – A, Z, E, R, T –, enumerată într-un manual de dactilografie, este enunțul ordinii alfabetice adoptate de mașinile de scris franțuzești. Iată-ne, așadar, în posesia unui anumit număr de consecințe negative: nu este necesară o construcție lingvistică normală pentru a forma un enunț (acesta poate să fie constituit dintr-o serie cu probabilitate minimă); nici nu este suficientă însă orice fel de efectuare materială a unor elemente lingvistice, nu este suficientă orice emergență a unor semne în timp și spațiu pentru ca un enunț să ia naștere și să înceapă să existe[103].

Litera este astăzi un *semn* care își mărește distanța până la *semnificație*; pentru ca, în acest interval lărgit, să încapă destulă imagine, imaginație, imaginar; oricare dintre acestea ar fi, tot o misiune recuperatoare primește:

> Niciodată nu putem recupera pe de-a-ntregul ceea ce am uitat. Și poate că așa e bine. Șocul regăsirii ar fi atât de nimicitor, încât am înceta-n aceeași clipă să ne mai înțelegem nostalgia.

---

[100] Bogdan Ghiu, *Eu(l) artistul. Viața după supraviețuire*, București, Editura Cartea Românească, 2008, p. 121.

[101] Vezi povestirea din volumul cu același titlu, Gabriel García Marquez, *Funeraliile Mamei Mari*, traducere de Tudora Șandru-Mehedinți, București, Editura RAO, 2014, p. 149.

[102] Rui Zink, *Cititorul din peșteră*, traducere de Micaela Ghițescu, București, Editura Humanitas, 2013, p. 60.

[103] Michel Foucault, *Arheologia cunoașterii,* traducere de Bogdan Ghiu, București, Editura Univers, 1999, p. 105–106.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Așa însă, o înțelegem – și cu atât mai limpede, cu cât ceea ce am dat uitării zace la o mai mare adâncime înăuntrul nostru. Așa cum pierdutul cuvânt, care tocmai ne-a zăbovit pe buze, ar fi putut isca jerbe de elocvență vrednice de un Demostene, tot astfel și ceea ce-i dat uitării ne pare greu de întreaga viață trăită pe care ne-o făgăduiește. Acel ceva care împovărează lucrurile uitate, făcându-le să poarte-n ele un rod atât de plin, nu e pesemne decât urma unor obișnuințe dispărute în care nu ne-am mai putea regăsi. Și poate că amestecul acestor lucruri cu pulberea cochiliilor noastre năruite e taina supraviețuirii lor. Oricum ar fi – pentru oricine există lucruri care au sădit în el obișnuințe mai durabile decât toate celelalte. Din ele s-au închegat aptitudini hotărâtoare pentru existența lui. Și cum, în ceea ce mă privește, aceste aptitudini au fost scrisul și cititul, din tot ce mi-a fost dat să cunosc în primii ani nimic nu-mi stârnește un dor mai mare decât cutia de citit. Ea conținea, înșiruite pe tăblițe, litere imitând scrisul de mână în stil gotic, astfel încât păreau mai tinere și mai feciorelnice decât literele de tipar. Se odihneau suple-n culcușurile lor înclinate, perfecte fiecare-n parte și strâns unite în succesiunea lor prin regula ordinului – cuvântul – căruia i se supuneau în chip de călugărițe. Mă minunam cum o asemenea splendoare se poate întovărăși cu atâta simplicitate. Era o stare de grație. Iar mâna mea dreaptă, ce se străduia, umilă, s-o atingă, n-o afla nicăieri. Era silită să rămână afară, asemenea portarului însărcinat a-i lăsa pe aleși să treacă pragul. De aceea, legăturile ei cu literele purtau pecetea resemnării. Nostalgia pe care mi-o trezește azi cutia de citit dovedește cât de complet s-a confundat ea cu propria-mi copilărie. Căci asta caut eu într-însa: toată copilăria, concentrată în gestul mâinii de-a împinge literele în chenarul lor, unde aveau să se înșiruie sub formă de cuvinte. Mâna poate încă să viseze gestul, dar nu se va mai deștepta niciodată spre a-l îndeplini aievea. Tot astfel, pot să visez la felul cum am învățat să merg odată. Dar ce folos? Acum pot merge; să învăț mersul nu mai pot[104].

Copilăria nu e doar începutul vieții. Nu este o etapă pasageră. Este analogia restului de biografie care îi urmează. Ea *în-corporează* în conștiința adultului reflexe, stări și grile de percepție reactualizate cine știe când:

> Ideea nouă conform căreia trupurile noastre sunt şi ar trebui să fie mai degrabă o creaţie individuală decât simplul rezultat al biologiei presupune faptul că trupul ajunge să solicite cantităţi enorme de energie şi devine, în prezent, o sursă a unor dificultăţi considerabile pentru mulţi, mulţi oameni. […] Aproape fără excepţie, modul în care oamenii gândesc şi se simt în legătură cu corpurile lor a ajuns să joace un rol din ce în ce mai important în concepţia pe care o au despre ce este bine şi ce este rău. Ei cred că trupurile lor reprezintă manifestarea fizică a adevăratului lor statut existenţial. […] Aşadar, cum *facem* să obţinem un corp? Am sugerat faptul că trupul este făcut, nu este unul cu care ne naştem[105].

La fel e și istoria străzilor, un grupuscul diacronic de indicii, indicatoare, indicații. Din micile lor dreptunghiuri, inscripțiile nu reînvie un trecut, îl semnalează. Ele dețin „adevărul cuvântului ce invocă și numește”[106]. Nu sar în ochi și nici intră sub pleoape. Le-am cere prea mult: ținerea de minte e o incizie a privirii. Nicio placă memorială nu ne mai spune astăzi nimic dacă privirea noastră n-o ia la întrebări. O afirmase și bătrânul Socrate, invocat de Platon în deja citatul *Phaidros*:

> *Socrate*: Scrierea, dragul meu Phaidros, seamănă într-adevăr cu pictura, și tocmai aici stă toată grozăvia. Aceste figuri cărora le dă naștere pictura se ridică în fața noastră asemeni

[104] Walter Benjamin, *Copilărie berlineză la 1900*, traducere de Andrei Anastasescu, București, Editura Humanitas, 2010, p. 126–127.

[105] Susie Orbach, *Corpuri. Regândirea legăturii dintre minte și corp*, trad. din engleză de Ligia Simona Tutunaru, București, Editura Trei, 2018, p. 191.

[106] Ștefan Afloroaei, *Fabula existențială…*, p. 126.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> unor ființe însuflețite. Dar dacă le încerci cu o întrebare, ele se învăluie într-o foarte solemnă tăcere. La fel se petrece și cu gândurile scrise; ai putea crede că ele vorbesc, însuflețite de spirit. Dar dacă le pui o întrebare, vrând să te lămurești asupra vreunei afirmații, ele nu îți răspund decât un singur lucru, mereu același. Și de îndată ce a fost scrisă, odată pentru totdeauna, fiece cuvântare colindă pretutindeni păstrând aceeași înfățișare și pentru cei ce o pricep, și pentru cei cărora nu le spune nimic. Ea nu știe în fața cui se cuvine să vorbească și în fața cui să tacă. Iar dacă a fost disprețuită sau pe nedrept hulită, ea trebuie, de fiecare dată, să-și cheme în ajutor părintele; singură, nu e în stare nici să se apere, nici să își vină în ajutor[107].

Este un fragment cu o lungă carieră în istoria culturii, ducând, de exemplu, la diferențierea pe care Umberto Eco o impunea: între „textul închis", *întrebuințat* conform destinației primare a autorului, pe de o parte, și „textul deschis", *interpretat* în virtutea așteptărilor pe care Cititorul Model și le dezvoltă, pe de alta[108]. Am păstra însă, pentru zilele noastre, butada cam oximoronică a lui Paul Valery, de care Eco ține cont: nu există un sens unic la text (*il n'y a pas de vrai sens dans un text*). Astfel, semioticianul italian recunoaște, în aceeași tonalitate paradoxală, că „nimic nu este mai deschis decât un text închis"[109]. Doar astfel vom putea aborda inscripțiile, oricât de tipizate ar fi ele. Chiar și dacă ne confruntăm cu același „rob al Dumnezeu", recurența acestei formule (și contabilizarea ei) ne oferă totuși niște ipoteze de lucru.

Un adevăr reamintit este unul dovedit? Nu. Alfabetul săpat în marmură e mai degrabă îngropat în acesta. Nu vizualizează retrodicții. Și nici nu ștampilează grafemele regretului în carnea remușcărilor:

> Dar viața noastră nici nu ne arată asemenea experiențe fără rest, ci arată faptul că toate evenimentele ei sunt prinse într-un mediu care rămâne, care le dă acestor evenimente un sens, pentru care măcar uimirea pe care au provocat-o dă consistența restului pe care îl lasă în urmă. Pe de o parte, spaimă de rest; pe de alta, fascinație față de el, ceea ce îl apropie întrucâtva de experiența sacrului, poate ca un gen al acestuia din urmă. Șarpele care își consumă coada poate fi un simbol ancestral la spaimei și al venerării restului. […] Mă pot referi la resturile unei ființe care nu mai este și pe care le așez în domeniul invizibilului pentru a confirma inexistența ei. Sau, invers, la resturile care îmi invocă o lume sau o ființă dispărută, pe care le păstrez pentru a o putea memora și venera. […] Mi se strecoară în minte încă un sens: restul-amintire, ceea ce recunoaștem că rămâne ca produs al unui eveniment pentru că mintea însăși îl păstrează ca dovadă a participării sale la el, dar și ca măsură sau chiar mărturie a adevărului acestuia[110].

Inscripționarea nu combate o absență. Nu recondiționează amintirea cuiva. Ne-o impută. Nimic nu e lăsat la epiderma textului:

> [...] naturalul este fructul unei munci precise care ordonează o anume sintaxă, un lexic determinat, pe scurt, un ansamblu de artificii. Nu există limbaj „neutru"; nu există un paradis inocent al scriiturii. Ca unic mesaj, literatura ne învață să cercetăm cu grijă, și poate și cu circumspecție, sistemul de semne care îl produce. [...] Prin această generalizare absolută, liniștitoarea și banala idee potrivit căreia asamblarea cuvintelor *fixează* sensul fiecăruia (je

[107] Platon, *Phaidros sau despre frumos*…, p. 127–128.

[108] Umberto Eco, *Lector in fabula*. *Cooperarea interpretativă în textele narative*, traducere de Maria Spalas, București, Editura Univers, 1991, p. 90.

[109] *Ibidem.*

[110] Alexandru Baumgarten, *Restul ca problemă a filosofiei*, Iași, Editura Polirom, 2021, p. 28, 36–37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> *bois*; le *bois*) se transformă într-o neliniștitoare dinamică. Literatura tinde să considere cu o permanentă suspiciune limbajele pretins neutre care postulează inocența unui sens *coagulat*[111].

Inscripțiile cu tentă omagială întăresc statuia ori compensează inexistența ei? Sau, ca să forțăm un pronostic, să credem că inscripția e o premoniție a monumentului de for public? Puțin probabil. Inscripția este, așadar, o cronică a deja pierdutului, apogeul reminiscențelor[112]. Nu elogiază evocatul; și nici nu bandajează remușcările evocatorului. Inscripția este o urmă deja ștearsă a unei prezențe cândva pregnante. Ne-o sugerează și Paul Ricoeur, glosând pe marginea terminologiei lui Aristotel:

> [...] noțiunii de inscripție îi este propriu să conțină o referință la altul. […] Absența ca altul al prezenței! Să luăm un exemplu, spune Aristotel: figura pictată a unui animal. Putem face o lectură dublă a acestui tablou: ori să-l considerăm în sine, ca simplu desen pictat pe un suport, ori ca *eikōn* (o „copie"). Aceasta e posibil deoarece inscripția constă în ambele lucruri deopotrivă: ea este atât ea însăși, cât și reprezentarea unui alt lucru (*allon phantasma*); aici vocabularul lui Aristotel este precis: el rezervă termenul *phantasma* inscripției în sine și termenul *eikōn* referinței la altceva decât inscripția […] Distincția între *mnēmē* și *anamnesis* se bazează pe două trăsături: pe de o parte, simpla amintire survine în felul unei afecțiuni, în timp ce reamintirea constă într-o căutare activă[113].

Paul Ricoeur glosează pe seama unei scrieri aristotelice binecunoscute, ajunsă până la noi în traducere latină. Cu gândul la inscripții, reținem din ea ideea că memoria e mai mult un reflex, pe când reamintirea e mai degrabă un raționament[114]. Inscripția se încadrează la capitolul evocări involuntare, nu atinge stadiul căutărilor active. Ricoeur nu uită de „metafora amprentei, care numără printre variantele sale metafora inscripției, face apel la «mișcarea» (*kinēsis*) de unde rezultă amprenta". Inscripția ar fi ca o piatră în râu, ar spune astăzi sculptorul Mauro Corona, o amprentă memorială în fluidul nimicitor al uitării:

> Absențele lasă amprente, urme adânci pe care nu le poți umple, orice ai adăuga. E o chestiune ce ține de completări, iubești ca să fii iubit, dai ca să primești. Dar când pierzi, pierzi. Eschivările și absențele nu lasă cale de scăpare, își pun amprentele asupra vieții, trasează calea, hotărăsc destinul, indică viitorul[115].

---

[111] Jean Ricardou, *Literatura: o critică*, în *Pentru o teorie a textului*, p. 150–151.

[112] Deși fascinantă ca abordare, lucrarea lui Alexandru Baumgarten se distanțează explicit de preocupările noastre și nu poate constitui un îndrumar metodologic: „Am putea fi dispuși, o clipă, vorbind despre lumea vieții, să subsumăm comportamentele față de corpurile care și-au pierdut viața drept cazuri particulare ale atitudinii noastre față de rest. Totuși, mă îndoiesc că am proceda corect dacă am vorbi despre corpul defunct în termenii restului. Este adevărat că el, într-un fel, «rămâne» când viața nu mai este, dar acest lucru se produce exclusiv sub aspectul succesiunii timpului, iar faptul că vocabularul nostru folosește expresii precum «resturile pământești» sau «rămășițele pământești» ar putea fi redus la o folosire metaforică și lipsită de rigoare a limbajului. Principalul motiv pentru care corpurile neînsufletite nu pot fi resturi în sensul în care am folosit acest termen în paginile anterioare este că ele au avut rolul unei materii care s-a manifestat în forma vieții. Dacă viața încetează și dacă ceea ce rămâne ar fi, într-adevăr, un «rest», atunci ar trebui să admitem că ceva a trecut din regimul materiei în regimul restului. Or, noi am descris deja mai sus realitatea restului drept ceea ce rămâne din inadecvarea spontană a formei cu materia, fie din perspectiva formei, fie din perspectiva materiei înseși. [...] Corpul lipsit de viață nu este un rest în sensul principial al termenului, ci doar prin accident în raport cu corpul viu, iar comportamentele umane privind acest corp defunct nu ajută prea mult problemei noastre" (Alexander Baumgarten, *Restul ca problemă a filosofiei*…, p. 91–92).

[113] Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea*, traducere de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik, Timișoara, Editura Amarcord, 2001, p. 33–34.

[114] Aristotel, *De anima. Parva naturalia*, traducere de Șerban Mironescu și Constantin Noica, București, Editura Științifică, 1966, p. 198.

[115] Mauro Corona, *Ca o piatră în râu*, traducere de Cerasela Barbone, Iași, Editura Polirom, 2021, p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Eternitatea nu e prea categorică. Este oarecum tratabilă. În consecință, *nemaifiindului* i se caută antidoturi și ameliorări; substitute de „a mai fi cumva". Kierkegaard are o explicație care-i mai mult observație: „Ciudat! Omul se agață de viață cu teama ambiguă c-ar putea s-o piardă și c-ar putea s-o păstreze"[116]. Cu alte prilejuri am și analizat feluritele modalități de a face, *ideatic prezentă, o persoană fizic absentă*: euharistia, icoana, efigia de ceară, epitaful, statuia funerară, fotografia, monumentul de for public[117]. Și care ar fi legătura cu inscripționările urbane? Ideea de *absență* dezvoltă, în subsidiar, cea mai insistentă senzație de *locuire*:

> Cred în locuri, nu în cele mari, ci în cele mici, necunoscute, atât din străinătate cât și din țară. Cred în acele locuri, fără rezonanță și fără nume semnificative, doar datorită faptului că acolo nu există *nimic*, în timp ce jur împrejur există *ceva*. Cred în puterea acelor locuri, pentru că acolo nu se *mai* întâmplă (sau *încă* nu se întâmplă nimic). […] Acolo nu vom vedea nici un fel de semne. Acolo pur și simplu vom fi fost[118].

Inscripțiile stradale intră și ele în galeria procedeelor de vivificare a imaginii, și nu neapărat la sfârșitul enumerării. Voci autorizate le susțin cauza, dintre ele distingându-se marele scriitor argentinian Jorge Luis Borges; care ne sugerează, în stilul său pitoresco-ironic, și metoda de lucru:

> Cititorul meu trebuie să-și închipuie o căruță. […] Căruța rămâne pe loc, și pe o latură a ei se află o inscripție. Clasicismul mahalalei a decretat acest lucru și, cu toate că această amprentă expresivă, suprapusă pe expresiile vizibile de rezistență, formă, destin, înălțime, realitate, confirm acuzația de palavragii cu care conferențiarii europeni ne gratulează, eu n-o pot ascunde, fiindcă este subiectul acestei însemnări. De mult timp sunt un vânător al acestui gen de scrieri: epigrafe de curte de mahala, care presupune plimbări și hoinăreli fără sfârșit, care sunt mai poetice decât piesele colecționate, tot mai rare în vremurile noastre stricate de veneticii italieni. Nu am de gând să răstorn pe masă monedele acestui capital adunat prin colectă, ci doar să vă arăt câteva dintre ele[119].

Într-adevăr, inscripțiile sunt rudimente de opinie publică *in statu nascendi*. Dar încep prin a textualiza gura lumii și, îndeosebi, memoria străzilor cândva mărginașe. Sunt dinadins laconice, având o intenție vag profilactică: „Să nu zici că nu ți-am spus!" Alta este problema: inscripțiile n-o să facă nimic pentru ele însele. Inscripționările urbane descind dintr-o anemiere a prezenței trăitului în perimetrul domicilierii exersate. Pe drumuri sau pe străzi, o să tot zărim înșiruiri de litere. Cocoșate de înștiințări, dar jupuite de sensuri. Asta-i, în fond, reculegerea, o cuminție a ofurilor; pentru că cititul ne cioplește văzul:

> Dar a comenta pas cu pas înseamnă să reînnoim forțat căile de intrare în text, să evităm a-l structura *excesiv*, să-l încărcăm cu acest surplus de structură provenit din disertație, închizându-l: înseamnă să prefacem textul într-o constelație, deci să-l pulverizăm, și nu să-l unificăm. Vom constela deci textul, îndepărtând, ca într-un mic cutremur, blocurile de semnificație

[116] Sören Kierkegaard, *Diapsalmata. Jurnalul seducătorului*, traducere de Kjeld Jensen & Elena Dan, București, Editura Mașina de Scris – Universal Dalsi, 1997, p. 29.

[117] Andi Mihalache, *Contribuții la istoria ideii de patrimoniu. Surse, evoluții, interpretări*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 2014, p. 33–46, 47–69, 113–142.

[118] Peter Handke, *Absența*, traducere de Eleonora Pascu, Timișoara, Editura Excelsior, 2000, p. 48.

[119] De citit *Inscripțiile pe căruțe*, în Jorge Luis Borges, *Opere*, I, traducere de Cristina Hăulică, Andrei Ionescu și Darie Novăceanu, București, Editura Univers, 2002, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din care lectura nu surprinde decât suprafața netedă, imperceptibil sudată prin debitul frazelor, discursul cursiv al narațiunii, acel imens firesc a limbajului cotidian[120].

Ca să evităm excesul de semnificări (floride plastic, candele de la Kaufland, iconițe, fotografii muiate de ploaie) îi pretindem îndoliatului un anume minimalism al comunicării. Astfel încât tragedia lui să fie un vaiet imaginat și nu auzit, ca un *head line* de pe ecranul televiziunilor de știri. Ignorăm adesea că substanța kitschului e dată de sinceritate, sentimentalism, emoție, descătușare; și că încărcarea excesivă a mărcilor funerare nu este decât o formă elocvență vizuală; exhibarea unor stări de spirit greu de verbalizat și totuși imposibil de ținut în tine. Mai intră în joc și un frison străvechi: am putea schimba, încă din timpul vieții, amintirile celorlalți despre noi?

Din aceeași pricină am vrea ca inscripțiile de pe ziduri să mai și anunțe, nu numai să informeze. Bunăoară, mesajele anticomuniste scrise cu cretă, în toamna lui 1981, de liceanul Mugur Călinescu din Botoșani, sunt din specia *reminder*[121]. Actualizează o realitate pe care autorul „înscrisurilor dușmănoase" și cititorii lor o împărtășeau, ultimii neconștientizând-o însă prea bine. Așa-numitele înscrisuri condamnau un nivel de trai scăzut, cozile interminabile, lipsa libertății și a sindicatelor libere de tipul „Solidarității" poloneze. Primele mesaje de protest erau la 14 septembrie 1981 și au continuat să apară, în ciuda eforturilor uriașe depuse de „organe", până la 18 octombrie același an. Sunt patru decenii de atunci. Placa memorială ce reamintește azi de acțiunea adolescentului întreține, mai degrabă grafic decât mental, memoria timidelor proteste pe care Securitatea le înlătura după ce le fotografia; dar temându-se că le eradichează vizual și le întețesc mental. Sunt exact patru decenii de atunci. Inscripțiile lui Mugur compun o stare de lucruri. Fotografiile din dosarul de urmărire *Panoul* (ulterior s-a deschis dosarul de anchetă *Elevul*), de la CNSAS, nu croiesc însă o imagine de ansamblu; abia dacă schițează un *puzzle* de amprente. Placa memorială de astăzi e doar un text. Nu îl citesc decât aceia care știu deja despre cine este vorba. Pentru că au luat parte la funeraliile băiatului. Placa memorială din Botoșani reamintește ceea ce unii aflaseră demult. Celorlalți, le aduce în memorie ceea ce le lipsea din privire. Ceea ce știau, dar nu recunoșteau. În verbiajul grafologilor Securității inscripțiile intrau la categoria „tipografic majuscul", formula devenită și titlu al filmului dedicat acestui caz (regia Radu Jude și Geanina Cărbunariu).

Literalitatea sfârșirii

Într-un volum intitulat *Istoria eului cursiv*: *mărturii, identități, patrimonii* (2019), ne referem, în trecere, la chestiunea literalității. Ea impregnează și ia într-un prizonierat al semnelor convenite marele imponderabil al morții; ștampilând și capturând, într-o reprezentare grafică, definitiva noastră despărțire de literatul îndrăgit:

[...] pe ultima pagină a interviului realizat de Gabriel Liiceanu cu Mircea Ivănescu vedem o fotografie ce obiectualizează însăși ideea de text. Îi dă parcă muchii, colțuri, asperități, patină: este imaginea ultimei pagini introduse de Ivănescu în mașina sa de scris. Marele poet fiind deja orb în 2007, cuvintele nu mai ieșeau la suprafața hârtiei. După ultima lui sforțare, clapele nu mai scoteau decât 28 de litere. Poezia nu mai lua un chip grafic: acum era doar metonimizată de modesta unealtă care o aducea, de obicei, la viață. Așa sunt

[120] Roland Barthes, *Romanul scriiturii*…, p. 163.
[121] Marius Oprea, *Șase feluri de a muri*, Iași, Editura Polirom, 2009, p. 201–277.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

obiectele reminiscente: niște bâlbe ale spațiului, niște intrânduri ale vremii, care se umplu numai cu absența celui plecat[122].

Acum, la final, mai adăugăm câteva aprecieri, conivente cu din cercetarea de față.

Filmul „Lista lui Schindler" începe cu recensământul evreilor polonezi. Ei își pronunțau numele, iar cel care-i înregistra le descompunea identitățile nominale în câteva litere sfrijite; alăturate spațial, însă decurgând una din alta ființial. Seamănă cu niște tatuaje implântate în carnea hârtiei, de o mână dezabuzată, ce izbea în clapele mașinii de scris. Indivizii se descompuneau în simboluri grafice, iar acestea se desprindeau pentru totdeauna de echivalentul sonor; se rupeau de vocea care dădea semnului o libertate vecină cu nonsensul și cu abolirea de sine. O altă utilizare *a scrisului ca formă de postumizar*e și totodată de apărare memorială e sugerată în filmul lui Christopher Nolan, *Memento*: personajul principal e obsedat de asasinarea soției și de aflarea ucigașului; fiind însă amnezic, nu-și poate crea amintiri recente; astfel încât, fie își fotografiază interlocutorii chestionați, fie își tatuează pe corp cele mai noi informații. Pelicula exploatează o îndelungată tradiție literară, aceea a corpului-arhivă, din care îi menționăm pe Franz Kafka (*Colonia penitenciară*), Ray Bradbury (*Omul ilustrat*), Heather Morris (*Tatuatorul de la Auschwitz*). După cum observa și Emanuele Coccia, „a trăi înseamnă a apărea, pentru că tot ceea ce trăiește are o piele și trăiește la suprafața pielii"[123].

Ne calculăm pașii, dar ne pierdem urmele. Nu suntem niciodată punctuali la întâlnirea cu epilogul propriei vieți. Mai ales că memoria colectivă nu e prea încăpătoare. Astfel, multe personalități și nenumărate victime așteaptă construirea unor străzi demne să le poarte numele. Bunăoară, pe o stradă din apropierea falezei tomitane, putem citi: „*În acest loc s-a aflat casa în care a locuit omul politic MIHAIL KOGĂLNICEANU (1817–1891)*". Românii nu realizează că, fără oameni de felul lui Kogălniceanu, unul din părinții națiunii, concediile lor pe litoralul Mării Negre nu ar fi fost posibile. Kogălniceanu este omul declarației de independență din 1877, urmată de luptele noastre din Bulgaria și de ulterioara transformare a Dobrogei în pământ românesc. Inscripția abia invocată nu ne face trecutul tangibil (locuința nu mai există, ci doar amintirea locului în care va fi fost, anunțând (nu semnificând) o absență la puterea a doua. Poate că o statuie dedicată lui Mihail Kogălniceanu ar fi fost cât se poate de nimerită în Constanța. Așa că trebuie să mulțumim „micilor întreprinzători" sau mari anonimi, după cum vă place mai mult, pentru inscripțiile cu semnificat memorial, receptat ori nu: sunt oameni care salvează ceea ce noi am fost ca să țină la ceea ce ei vor să fie.

Citind cuvintele de pe o placă întipărim ceva în noi înșine? Ce intarsieri inhalăm?; ale trăirilor în amintiri?; ale logicii în gândire?; ale capitulărilor în așteptări? Hai să sperăm că ochiul dresează memoria. Și că inscripționarea e un eveniment al privirii. Nu se predă suprafeței, netezirii, ștergerii dintre cele știute. Afirmându-se ca figură vizuală a identificării și ca unealtă a adâncirii de sens, inscripționarea presupune, totuși, o anumită oboseală a locuirii; un deficit, o anemiere a prezenței trăitului în perimetrul existențial al domicilierii exersate. Chiar așa, ruginită și ignorată, o simplă tăblie nu cedează prea ușor amneziilor colective. Însăși uzura ei este un indicator de memorizare a experiențelor noastre. Care anume? Acelea prin care au trecut atât obiectul nud, cât și conștiința cititorului său.

[122] Andi Mihalache, *Istoria eului cursiv: mărturii, identități, patrimonii*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2019, p. 10-13.

[123] Emanuele Coccia, *Viața sensibilă*, traducere de Alex Cistelecan, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2012, p. 91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Chiar și vinovăția trebuie pusă la lucru. Mai bine zis, frica de ea. Ca să nu avem remușcări, ne conformăm preventiv la cutumele, prejudecățile și tabuurile comunității. Și totuși, crucea nu-i o colivă în plus. Inscripția ori epitaful nici atât. Să le etichetăm astfel ar însemna să pactizăm cu neomarxismul de paradă. Inscripția implică, adeverește, deschide. Fie și teoretic, orice cititor al ei premiază evocatul cu o postumitate nițel înviorată. Căci morții tind să fie discreți. Absența lor ne trage însă, uneori, de mânecă. Numai inscripțiile acestea, naive sau laconice, ne imploră pe ocolite. O mână de litere n-o să ne crească dioptriile.

Am scris aceste rânduri de dragul unei nedumeriri: ce calități umane au căutare, ca să știm ce monumente ne lipsesc. Să nu tratăm monumentul de for public – iar inscripția cu caracter comemorativ face parte din această categorie – drept episod din istoria artei, ci ca pe un gen aparte, poate monografic sau măcar biografic. Specia la care ne-am referit se situează între suspinatul epitaf cimiterial și veleitarul memento stradal, postumitatea eshatologică continuându-se în posteritatea seculară. Dacă monumentele publice sunt pregnanțe ale memoriei colective, inscripțiile stradale sunt niște modeste agrafe ale readucerii în minte.

GRAPHEMES OF ABSENCE: TO DIE, TO NAME, TO REMEMBER
(Summary)

Keywords: mourning, reminiscence, memory, absence, posterity.

What does it mean to remember? A moment when the present returns to interrupt the past a little. However, because memories can have several beginnings, do we dare to provide them one end? And what will that be: the end accepted by us or the one preferred by others? The paper points out that the most commonly revived nostalgias are those without a particular end. For instance, the Disappeared transfigures; our memory equals it with the domestic perimeter where it should have returned. Hence, the things that survived to nowadays ended up meaning its imminent return or just the mimicking of this too little probable fact. However, the deceased loses his age rapidly if the memories of the contemporaries are no longer present.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ASTRID CAMBOSE[*]

„RĂSFULGERAȚII": ISTORIA OFICIALĂ ȘI CONTRAISTORIILE EI. MEMORIALISTICA, ISTORIA ORALĂ, REPORTAJUL DE ACTUALITATE ȘI MEDIA ONLINE, SURSE CONCURENTE ALE UNEI ARHIVE ÎN CURS DE CONSTITUIRE (II)[**]

Pentru a exemplifica și aprofunda ceea ce am numit „caracterul de *fenomen social* pe care îl capătă, în ultimii ani, transmiterea memoriilor concurențiale în Republica Moldova"[1], memorii ale căror date fac parte, în egală măsură, din viețile individuale ale celor care își rememorează trecutul personal și dintr-un *puzzle* macrosocial comun[2], în prezentul studiu[3] ne-am îndreptat atenția asupra seriei de volume documentare de istorie recentă *Arhivele memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz*, publicate în urma investigațiilor desfășurate în cadrul Programului de stat „Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească (anii 1940–1941, 1944–1953)". Bibliografia problemei este, desigur, cu mult mai vastă. Am inclus și alte surse (fragmente din interviuri inedite de istorie orală[4]), în măsura în care ele aveau o legătură directă cu exemple și situații menționate în *Arhivele memoriei*.

---

[*] Dr., cercetător științific gradul III, Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Academia Română – Filiala Iași.

[**] Prima parte a acestui studiu a apărut în *AIIX*, LIV/2017, p. 317–334.

[1] „În ultimii ani, în spațiul Republicii Moldova se conturează un adevărat fenomen social, la convergența dintre nevoia de a povesti a victimelor deportărilor/dislocărilor din perioada totalitarismului și nevoia cercetătorilor de a recupera informațiile. Pe teren, cercetătorul constată directețea și hotărârea cu care victimele represiunii își povestesc experiențele. Nevoia de confesiune este foarte prezentă, și nu doar sub forma memoriilor scrise (care predomină în peisajul românesc, de pildă), ci mai ales sub formă orală, care este forma primară, arhaică, a transmiterii moștenirii culturale. Pare că oamenii nu mai pot accepta să tacă. Pare că, reprimată din cauza spaimei, nevoia acestora de a-și povesti viața răbufnește în acești ani, cu patos, oferind aproape de-a gata istoricilor un teren extrem de fertil. Tematica represiunilor devine un subiect major, dacă nu chiar cel mai important, al istoriei recente a Moldovei. Arhivele de documente scrise oficiale și neoficiale, arhivele de imagini și documentele de istorie orală în curs de culegere și arhivare sunt reperele de egal interes ale temei". Vezi Astrid Cambose, *„Răsfulgerații": istoria oficială și contraistoriile ei*... (I), p. 317.

[2] „Asistăm, de fapt, la un act de justiție publică, tradus în viață prin exercițiul rememorării, un act demn de toate acțiunile comemorative oficiale și lecțiile de istorie luate împreună, pentru că vedem aievea cum «micile» destine individuale converg și prind putere să meargă mai departe cu «marea» istorie". Vezi Ludmila D. Cojocaru (ed.), *Arhivele memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz*, vol. I, tomul I, Chișinău, Tipografia Balacron, 2016, p. 192.

[3] Articolul de față aparține, ca și alte cercetări pe care le-am făcut în ultimii ani, problematicii basarabene.

[4] Convorbiri pe care le-am avut în anul 2017 cu basarabeni ale căror familii s-au refugiat în România și au rămas definitiv aici.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. LVIII, 2021, p. 485–520

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Scopul acestui studiu este evidențierea rolului pe care îl pot juca memoriile concurențiale în reconstituirea unui tablou istoric incomod din punct de vedere politic, psihologic și chiar gnoseologic. Când vocea solistă a documentelor oficiale interpretează o partitură ideologică (așadar, fatalmente falsă, întrucât orice ideologie suferă cel puțin de parțialitate), vocile multiple ale societății intervin, precum corul din tragedia antică, revelând adevărul. Important este să știm să le *ascultăm*.

Cititorul își va putea aplica propriile categorii de interes la lectura volumelor din seria *Arhivele memoriei*. Cum materialul documentar este extrem de bogat, trebuie menționat că am prelucrat în acest articol doar o parte din informația existentă și că ne-am ocupat numai de câteva dintre cele opt volume la care a ajuns, în câțiva ani (2016–2018), seria completă. Grila noastră în defalcarea informațiilor extrase din mărturiile supraviețuitorilor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească vizează următoarele categorii: probleme de limbă, sociolingvistică și stilistică (în continuarea cărora am identificat în text posibile titluri și subtitluri de interes pentru istorie, sociologie sau antropologie)[5], elemente de etnografie și folclor al deportării, roluri simbolice și acte concrete ale femeilor în cadrul represiunii/rezistenței, copiii și copilăria în comunism, familia, pământul și gospodăria, viața în Basarabia antebelică și interbelică (filogermani, filoruși, filoromâni), momente și evenimente-cheie în declanșarea traumei istorice, noile raporturi umane și cadre ale vieții sociale sub comunism, etnicitatea în noua distribuție a puterii, sărbători și simboluri naționale/sovietice, monumente și comemorări, fenomene extreme tipice pentru lagărele de concentrare (foametea, anti-igiena, bolile, gerul, exterminarea prin muncă forțată), memoriile concurențiale (fotografii, documente de familie, jurnale, corespondență, memorii scrise, memorie orală, narațiuni care au condus la formularea unor adevăruri simple și judecăți istorice „din popor"). În loc de concluzii, am ales să punem în discuție câteva chestiuni de metodologie a cercetării fenomenului totalitar din RSS Moldovenească, din perspectiva surselor de istorie orală.

1. Elemente de etnografie; folclorul deportării

În toate volumele din seria *Arhivelor*, memoriile oferă informații valoroase nu doar pentru istoric, ci și pentru etnograf, antropolog sau sociolog. *Iezătura*, prelucrarea cânepei, treieratul la arie sunt câteva dintre elementele de civilizație ce ar atrage atenția specialistului interesat de civilizația țărănească.

> Am avut și iaz. În satul nostru erau 20 de case mai înstărite și, deoarece erau izvoare, oamenii au pus iezătură și aveam pești în iaz. Tot acolo înmuiam cânepa, o prelucram pentru *zolnic*, dar și pentru haine. Țin minte, în fiecare an, aveam cămașă nouă de in și de cânepă. Cea de cânepă parcă era mai trainică! Noi mâncam sămânța de cânepă și o numeam „lapte de bou"[6].
>
> Cânepa, sămânța ceea, am uscat-o și am râșnit-o și făceam „lapte de buhai" – așa se chema – și cu mămăliguță mâncam[7].

[5] Pentru prima direcție – abordarea din punct de vedere lingvistic a problematicii basarabene, cu accent asupra spinoasei dezbateri ideologice privind definirea limbii naționale ca *limba română* vs *limba moldovenească* –, vezi Astrid Cambose, *Sfâșieri și continuitate: microistorii ale limbii române vorbite în Republica Moldova*, în vol. *Actele Colocviului de Lingvistică „Unitate lingvistică – unitate teritorială. Rolul limbii române în Unirea de la 1918" (Iași, 30–31 mai 2018)*, editori Gabriela Haja, Daniela Butnaru, Marius-Radu Clim, București, Editura Academiei Române, 2019, p. 89–109.

[6] Nicolae Banaga, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 87.

[7] Alexandra Ursachi, în Lidia Pădureac (ed.), *Arhivele memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz*, vol. III, tomul I, Chișinău, Tipografia Balacron, 2016, p. 90.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Sămânța de cânepă o prăjeam și era un vas special așa, hârgău îi spunea – un lighean mare din lut, pe dinăuntru avea un fel de zâmțurele – și la el era un macahon de lemn. Învârteam sămânța de cânepă și, dacă nimerea prin zâmțurele, o turteai cu macahonul. După ce fărâmam toată semința, o puneam în sâtă, îi turnam apă caldă și laptele cela rămânea, da' hoaspa se azvârlea. După ce dădeam la fiert, spuma ceea se ridica deasupra și o numeam juflă, ca și cum ar fi smântână de pe lapte. O luam într-o parte, oleacă o presăram cu sare și laptele ce era acolo îl puneau pe masă, erau câte șase–șapte copii la masă. Puneau măliga și pisa acolo, ca și cum era măligă cu lapte dulce. În juflă întingeau câte oleacă, la urmă. Aceasta se numea „lapte de buhai”[8].
>
> [...] ai noștri băieți le-o arătat cum se treieră la noi: au bătut fățare, au înfipt un par, le-o adus cai, o pereche de cai o mânau și alta le dădea în loc. Când au văzut kazahii că ai noștri le treierau până la tona de grâu pe zi, așa se mirau[9]!

Ultima generație în care femeile păstrau într-o proporție covârșitoare obiceiurile și ocupațiile tradiționale este, se pare, cea a părinților deportaților intervievați. Pentru aceștia din urmă, copii în momentul „ridicării”, ca și pentru țăranii rămași pe loc, în Basarabia, dar supuși deschiaburirii și colectivizării, s-au produs mutații ireversibile în felul de viață, așa încât ceea ce subzistă încă pentru ei este doar amintirea civilizației tradiționale:

> În familie erau fete de măritat, le trebuia zestre și mama țesea tot timpul. La noi în casă a rămas războiul de țesut; mama, când ne-au deportat, taman țesea, așa a și rămas, nu se știe cine a terminat sau cine a luat covorul [...][10].
>
> Mama ne-a învățat obiceiul „mart în casă, puricii afară!”: în luna martie scoteam totul din casă afară la aerisit și scuturam, adică „ieșeau puricii afară”[11].

În deportare se păstra practica îndătinată a muncii împreună. Era, de altfel, cea mai eficientă manieră de a face, într-un timp cât mai scurt, treburile propuse, dar și de a solidariza microcomunitățile în efortul comun de supraviețuire.

> Făceau clăci, ridicau case când la unul, când la altul. Acopereau casele cu șindrilă[12].
>
> La noi în casă se aduna lumea la clacă – coseau, împleteau. Eram din Moldova și din alte părți. [...] După ce terminam șezătoarea asta, cântam cântece românești și rusești. [...] După șezătoare, spuneam rugăciunea Tatăl Nostru – pentru noi era ceva sfânt. Ne adunam pe ascuns, să nu spună că facem agitație[13].
>
> Mama iarna făcea clăci tare des, eu țin minte. Se adunau vecinii și toată iarna torceau și țeseau lână, dar mai ales cânepă. Eu țin minte că ședeam iarna pe cuptor, aveam furcă și fus, torceam și eu. La șase ani torceam[14].

Extrem de importante pentru comunitate, dar greu de păstrat în condițiile aspre ale climei siberiene, au fost practicile funerare. Intervievații își amintesc de figura unui

---

[8] Constantin Rusu, în *ibidem,* p. 183–184.

[9] Ion Savin, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 198.

[10] Ana Nedov, în Elena Postică (ed.), *Arhivele memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz,* vol. II, tomul I, Chișinău, Tipografia Balacron, 2016, p. 106.

[11] *Ibidem,* p. 113.

[12] Petru Racu, în Lidia Pădureac (ed.), *op. cit.*, vol. III/I, p. 251.

[13] Alexandru Nastas, în Elena Postică (ed.), *Arhivele memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz,* vol. II, tomul II, Chișinău, Tipografia Balacron, 2016, p. 88.

[14] Antonina Grecu, în *ibidem,* p. 118.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bătrân moldovean care făcea pomana priveghiului chiar și la moartea unor deportați ruși (la ruși nu se practica acest obicei):

> Când murea cineva din sat, moș Pavel se ducea și le spunea rugăciuni. Până i-a deprins! Ei îl alungau, îl băteau! Și el venea acasă și spunea soției Grăchina: „Grăchină, dacă îs nebuni rușii ăștia! M-au bătut iar!"; „Nu te mai duce!"; „Cum, bre, dacă eu *știu că trebuie* să mă duc!"[15]

Oamenii încercau să continue, chiar dacă modificate sau sărăcite, tradițiile care le rânduiau viața în locurile de baștină: „Dacă veneau sărbătorile de iarnă, ne duceam cu uratul, cu colindatul. Părinții ziceau: «În primul rând, la moldoveni duceți-vă! Vă vor da, nu vă vor da, dar la ei duceți-vă!»"[16]; „Umblam și cu colinda. Femeile noastre știau obiceiul: cu colaci în băț, cu șervăt. Se uitau cum colindăm, dar nu ne spuneau să umblăm numai pe la moldoveni"[17]; „Ne duceam cu Capra și bocănea clanțul cela din lemn"[18].

Sărbătorile de acasă erau, de fapt, *redescoperite*, cu timpul, de către moldovenii deportați, iar reînnodarea câte unei tradiții, în ciuda vicisitudinilor și lipsurilor, cerea de multe ori un act de curaj individual. Răspunzând nevoii comunităților de a-și reface viața spirituală mutilată prin deportare, unii indivizi de excepție au luat asupra lor această sarcină, chiar transgresând rolurile tradiționale de gen (este cazul femeilor care jucau rolul de „preoți" în deportare, deși ortodoxia nu le-ar fi permis-o în condiții normale).

> Ouă roșii tot nu am văzut. Era lumea speriată. Mama n-a vrut să fie ea inițiatorul, că cine știe ce a mai fi! De Paști, un prieten al tatei, Rotaru, care avea și el copii, a făcut un scrânciob, cum se fac la noi de Paști. Trebuia să te învârtești împrejur[19].
>
> [...] nu aveam biserică, dar era un om bătrân credincios, ne grămădeam toți și spunea o rugăciune mare, ca la Paște, așa sfințeau pasca. Nu era cuptor, dar făcea focul în plită și acolo vârau niște căni [?], adică coceau pască, fiecare făcea un sămn, ca sămn de pască[20].
>
> Tanti Liza a lucrat într-o vreme... se strângea peștele din apă cu mâinile înghețate, din copcă. Apoi, pe măsură ce te purtai frumos [scăpai]... A ajuns la Tomsk, într-o fermă de găini. Deci mătușa mea a fost găinăreasă, cerșetoare la poarta cimitirului, preot – a botezat și-a cununat pe ascuns. Pentru că era fiică de preot, știa toate slujbele[21].

Paștele Blajinilor a rămas până astăzi una dintre cele mai populare sărbători religioase ale basarabenilor, mai ales pentru că oferă ocazia comemorării rudelor dispărute în deportare: „Când ne întâlneam, la Blajini, acasă la nenea Mitea sau la morminte, în cimitir, țața Nadia ne spunea câte ceva despre necazurile lui tetica din închisoare"[22]; „Acum ne întâlnim mai rar. Pe la sărbători, la Paște, la Paștele Blajinilor, la Crăciun. Aceste sărbători le ținem și acolo, în Siberia"[23].

---

[15] Nicolae Banaga, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 103.
[16] *Ibidem*, p. 105.
[17] Petru Racu, în Lidia Pădureac (ed.), *op. cit.*, p. 254.
[18] Ana Horeică, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/2, p. 279.
[19] Marin Buga, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 231.
[20] Tatiana Panaghiu, în *ibidem*, p. 267.
[21] Marga-Rita Popeli-Tatu, interviu inedit, București, 2017, arhiva Astrid Cambose. În alt loc, redă astfel concluzia unor povestiri transmise în familie: „Mătușa ta, în timpul Gulagului, a îndeplinit slujbele religioase ca fost mitropolit al Siberiei!" (Marga-Rita Popeli-Tatu, *Meandrele unui destin*, București, Editura SemnE, 2014, p. 175).
[22] Vasilina Grozea, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/1, p. 150.
[23] Dumitru Bagrin, în *ibidem*, vol. II/2, p. 256.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Înmormântarea la înălțime, practică funerară arhaică la care se fac referiri în unele variante ale baladei-colind îndeobște cunoscută sub titlul *Miorița*, apare în peisajul siberian ca o metodă obișnuită: „Dacă murea un om în luna ianuarie, când era cel mai mare ger, și omătul mare de se topea tocmai în aprilie, suiau mortul în copac; îl legau, îl înfășurau bine și îl suiau în copac, ca să nu-l mănânce lupii"[24]. Asemenea informații repun în cadrele firești fenomene de civilizație materială și spirituală care, izolate în literatura etno-antropologică de specialitate, s-au „descărnat", căpătând astăzi o nedorită aură de mister și/sau de improbabilitate. Interviurile oferă informații și detalii etnografice de primă mână.

Elementele de civilizație materială evocate de deportați sau refugiați abundă. Ele denotă inteligență, simț practic, adaptabilitate extremă și priceperea de a-și reface oriunde viața de gospodari:

> Basarabenii, când au plecat, fiecare, e obișnuința – se cheamă în rusește *poslanie v Sibiri*, trimiterea în Siberia – să ia un săculeț de grâu cu ei, să ia toporișcă, să ia ferăstrău; și se duc. Când sunt lăsați undeva se-apucă să curățe pădurea, să facă sat. Îmi povestea unchiul meu, de pildă, că ușile știau să le facă în așa fel, încât să se deschidă în partea de jos într-o balama; tăiau un brad din taiga și-l puneau cu vârful în *cuptior*, cum spun ei, *cuptiorul* fiind ceva ce are mai multe policioare pe care dorm membrii familiei; vârau copacul cu vârful în foc și pe măsură ce ardea îl împingeau de-afară. N-aveau cu ce să taie un asemenea copac... iar lemn era cât e Siberia de mare, nu? La râu, lângă Narîm, pe un afluent al fluviului Obi, se duceau cu găleata, nu cu minciocul, pentru că dacă vârai găleata-n apă scoteai pești. Pești din care mâncau numai icrele! La un moment dat, a venit pe Narâm un *vodohod*, un vapor: „Uite, i-am adus de *kulaci* pe chiaburi și ei iar sunt *kulaci*!" – și i-au mutat 200 de kilometri mai spre nord, le-au luat satul[25].

Folclorul are o nelimitată capacitate de regenerare. Îl vedem născându-se sub ochii noștri, ca în această *memorată*, care evocă figura devenită deja legendară a unui haiduc din cea mai strictă contemporaneitate, Filimon Bodiu, conducător al bandei din satul Mândrești. Comportamentul lui respectă întocmai canoanele genului eroic, iar în rolurile negative apar reprezentanții regimului sovietic de ocupație și acoliții lor:

> Bodiu a făcut o *comandă*, s-a dus la un *presedateli* de *selisovet* dintr-un sat, l-au luat și l-au dus la iaz să bea apă, ca de două degete să scadă apa din iaz. Se suia călare pe președinte și îl purta oleacă împrejurul iazului și iar îl punea să bea apă din iaz[26].

Pe capul lui Bodiu se pune o răsplată. Unul din bandă intră în jocul autorităților, iar haiducul îl prinde pe potențialul trădător, îl pedepsește exemplar și îl aruncă într-o fântână: „Mâinile i-a lăsat nejupite, fața și colțunii la picioare, iar încolo toată pielea era jupită. Se vede că era acel căruia îi ziceau [de la raion] să-l prindă pe Bodiu"[27].

Un alt exemplu, pe care l-am putea numi *the making of a legend*, este evocarea figurii marelui om politic basarabean Pan Halippa:

> A intrat unul [în celulă], așa, un nenică de vreo sută și ceva de kilograme, nalt, cam un metru optzeci, da' îmbrăcat militar, într-un trenci fără mâneci. El sta, că n-aveai unde să te

[24] Tatiana Panaghiu, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 266.
[25] Alexandru Mironov, interviu inedit, București, 2017, arhiva Astrid Cambose.
[26] Alexandra Ursachi, în Lidia Pădureac (ed.), *op. cit.*, p. 76.
[27] *Ibidem*, p. 77.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> așezi, toate *narile* [polițele] erau prinse și era atâta fum de țigară, că nu se vedeau ferestrele. El nici nu vedea unde să se ducă și a început a blestema. Eu, mai îndrăznește, zic: „Moșule, de ce ești nemulțumit? Ce blestemi?" El zice: „Mă, fire-ar dracului, tu știi cine sunt eu?" Eu zic: „Nu, dar cine ești?" „Mă, eu sunt Halippa, mă!" Da' eu ce știam de Halippa? El spune: „Eu am fost prim-ministru al Basarabiei din 1918 până în 1940. Eu am rupt Basarabia de Rusia și am unit-o cu România și am rămas eu ministru în Basarabia până-n 1940". [...] Da, mi-a povestit câte ceva. Când l-au arestat pe dânsul în 1952, zice: „I-am scris lui Stalin, am făcut plângere și mi-a răspuns că *за то, что в 1918 году присвоил Бессарабию к Румынии, лет 25. Сталин* [*Pentru că în 1918 a alipit Basarabia la România, 25 de ani. Stalin*]. Zice: „S-a iscălit, mă, porcul de el, mă!" Iată, în așa fel pe Halippa îl știu[28].

Folclorul literar al represiunii este, din păcate, prea puțin reprezentat în interviurile din volumele de față. Putem fi siguri că piesele folclorice improvizate de sutele de mii de deportați vor fi existat în număr cu mult mai mare decât cele câteva bucăți consemnate:

> În Siberia erau și femei din Ucraina, din regiunea Cernăuți. Ele cântau așa: „Ucrainăă, Ucrainăă, / Mult ai mai fost tu străinăă! / Tot avutul tău frumos / Bolșevicii ți l-au scos, măi-i-i. / Bisericile cele sfinte / Le-au făcut grajduri de vite... / Dimineața bate toaca, / La colhoz deschide poarta. / Cine nu vine la toacă, / Vai de mama lui cojoacă. / C-așa rău ne pedepsea, / Nici mâncare nu-i dădea, măi-i-i." Știu că-l cântau ucrainencele și-l cânta și mama, apoi și eu l-am prins oleacă[29].
>
> Oamenii au alcătuit versuri în drum și cântau: „Trenul cu șase roate / Ne-a dus tare departe..." Nu îmi amintesc continuarea, dar țin minte că lumea compunea cântece de jale[30].

În 1956, revenind cu familia în Basarabia, unui copil, care trăise mai mult în Siberia și nu știa românește, colegii de clasă îi strigau: „Rus, rus, paparus, / De unde dracul te-a adus?"; și tot ei își răspundeau: „Dintr-o fântână cu apă rece, / Acolo dracii să te înece!"[31] – dovadă (chiar dacă izolată) a unei evoluții simultane și paralele a folclorului din Moldova ocupată. Cele două ramuri care compun trunchiul folclorului basarabean actual autentic – folclorul deportaților și al refugiaților, pe de o parte, și folclorul celor rămași la baștină, pe de alta – ar merita cercetate în profunzime, fiindcă putem anticipa descoperiri valoroase.

2. Roluri simbolice și acte concrete ale femeilor în cadrul represiunii/rezistenței

Interviurile din seria *Arhivele memoriei* aduc în prim-plan rolul femeilor în timpul represiunii/rezistenței. Cum memoria colectivă reține în special extremele, întâlnim în paginile volumelor multe figuri de femei, mame și soții care salvează vieți ale rudelor, consătenilor sau necunoscuților, uneori cu prețul unor sacrificii proprii greu de imaginat, dar și alte figuri feminine malefice, care distrug, înșală, ucid. Galeria personajelor feminine excepționale este impresionantă. Nu putem prezenta aici decât câteva din sutele de exemple oferite de intervievați. Cel mai des întâlnit este portretul mamei care își împlinește exemplar rostul în lume, muncind fără cruțare ca să-și ocrotească familia

[28] Constantin Rusu, în *ibidem*, p. 191.
[29] Maria Filimon, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/1, p. 259.
[30] Ana Horeică, în *ibidem*, vol. II/2, p. 268.
[31] Victor Morari, în Lidia Pădureac (ed.), *op. cit.*, p. 291.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și retrăgându-se apoi demn din viață, la adânci bătrâneți. Este rolul feminin deplin pozitiv, într-o distribuție fericită a evenimentelor vieții:

> Mama a muncit în gospodărie: avea grijă de pământ, de casă, de șapte copii. A țesut multe covoare. Mama a trăit aproape 90 de ani, obișnuia să ne zică: „Nu am să vă fac scârbă, am să mă țin!" Era cu caracter[32]!

Când contextul devine opresiv, bunătatea femeilor tinde către eroism. O moldoveancă din Dâșcova, de pildă, ascunsese în casa ei două familii de evrei în anul 1942; soldații români „întrebau dacă nu avem evrei ascunși", dar nu îi căutau cu adevărat, ci executau de formă ordinele; femeia simte că poate risca și că merită s-o facă:

> Mama le-a spus că nu știe nimic și soldații au mers mai departe... Tăticul era la primărie, iar mama chiar i-o ascuns, *că erau buni* [s.n, A.C.] și i-o ascuns pe toți la noi prin casă, prin beci, nu știu pe unde i-o ascuns, și cu asta mama i-a salvat[33].

Principala încercare a fost, pentru mamele cu copii mici, foametea. Ca să supraviețuiască, unele femei, deși neputincioase în plan concret, își susțineau moral familiile pe cât puteau de mult, conștiente de valoarea esențială a solidarității în momente de cumpănă:

> Noi făceam rumegușul de lemn și mama îl fierbea cu lobodă. Fierbeam bine și așa mâncam! Dacă seara nu avea nimic, apoi mama lua un ulcior mare de apă – noi eram patru copii și mama a cincea – și punea în ceaun o lingură mare cu făină de popușoi, dacă avea, dacă cineva îi dădea din sat, mesteca totul în ceaun și fierbea *jandră*, așa îi spuneam. Țin minte că mama o răcea, să nu ne frigem. Apoi ne punea pe toți pe cuptor, ca cloșca cu pui, și ne spunea poezii, ne citea, ne făcea molitve, că era tare credincioasă[34]!

În Siberia, disperarea de a nu-și putea hrăni copiii o face pe o femeie să-și ia, literalmente, câmpii; situația de viață este atât de marcantă, încât depășește barierele psihologice ale vârstelor și pătrunde în frageda înțelegere a copiilor în adevărata sa lumină, încât cei mici capătă o neobișnuită stăpânire de sine:

> În timpul iernii, n-am să uit niciodată cazul ista, noi plângeam, cu sora, îi spuneam mamei că ni-i foame. Ea ce putea să ne dea? A ieșit din casă, dezbrăcată, nu știu dacă avea ceva în picioare, și a luat calea spre pădure. Noi am fugit după dânsa. Ningea, era viscol, nici cărarea nu se vedea, că de-acum era omăt mult pus. Noi o rugam să se întoarcă, îi spuneam că n-o să-i mai cerem mâncare. Ea plângea și se ducea mai departe... Până la urmă, i s-a făcut jale de noi și a venit în casă, cu noi. Mai mult niciodată n-am zis că ni-i foame [*plânge*]. Chiar de ne era foame, nu mai ceream de mâncare[35].

O mamă vitregă, separată în deportare de feciorul ei de sânge, apare într-o aură de sfințenie în ochii copiilor adoptivi; aidoma Maicii Domnului, ea primește prin revelație vestea morții sale apropiate, după o perioadă de purificare prin asceză și sacrificiu de sine:

> Mama asta de-a doua, nu era zi să nu plângă. [...] Mama Marița, noi așa îi spuneam, era din familie mai înstărită și, când am ajuns acolo, ea nu a suportat toate umilințele și greutățile.

[32] Nicolae Banaga, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 87.
[33] Valeria Grișcenco, în *ibidem*, p. 19.
[34] Marin Buga, în *ibidem*, p. 217.
[35] Antonina Grecu, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/2, p. 124.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> La o vreme, a refuzat să mănânce, ca să ne lase nouă de mâncare... Așa a fost. Mama atât a slăbit... și a murit pe data de 15 februarie [1942], de Stratenia – sărbătoare mare. Ziua asta a visat-o cu o lună de zile înainte, *a prevestit-o* prin somn că o să moară[36].

La polul opus, alte femei, tot pentru supraviețuire, își sacrificau ultimul născut, devenind mame canibale:

> Au fost două cazuri la noi în sat – pe doi copii sugari i-au omorât mamele și i-au mâncat, că nu aveau ce mânca... Asta era ceva... Când îi scăldau, cu acul îi împungea în moalele capului și... Două cazuri au fost în satul nostru...[37].
>
> În satul nostru au fost cazuri... Eram copil, poate de 11 ani, și am auzit iată ce: ca să salveze viața celorlalți copii, pe cei mai mici îi fierbea [o femeie din sat], făcea răcituri... din aceste mici unghișoare. [...] Cum așa... sau trebuia să fii atât de ieșit din minți din cauza foametei, sau, cântărind tot, să înțelegi că acel copil oricum va muri și trebuie salvați ceilalți[38].

Capabile de ce este mai rău, dar și de ce poate fi mai bun, femeile au fost de regulă primele care s-au solidarizat cu „chiaburii", opunând o înverșunată rezistență la colectivizare. În nenumărate cazuri, pe tot cuprinsul URSS-ului, femeile au spart depozitele de cereale și magaziile colhozurilor spre a lua produsele, care proveneau, de fapt, din munca lor și care putrezeau în silozuri sau erau delapidate de către agenții sovietici; pe aceștia din urmă, femeile îi pedepseau de câte ori le stătea în putință:

> [...] tata i-a spus mamei: „Veră, mie mi-au propus să intrăm în colhoz..." Dar mama zice: „Dar a mai intrat cineva?" „Nu!" „Vrei să te blesteme oamenii sau să te scuipe când îi merge pe drum?"[39]
>
> Forța motrice principală a acestor manifestări o constituiau femeile. [...] În RSSM, primele atacuri în grup asupra depozitelor au fost remarcate în februarie 1946[40].
>
> După ce vecinii lor culaci fuseseră deportați, trei mii de țărani [din URSS] s-au dus la biserică purtând pe braț banderole negre de doliu și au refuzat să urmeze ordinele ulterioare de a distruge proprietatea culacilor. În ședințele care ar fi trebuit să-i convingă pe oameni să se înscrie în colhozuri, femeile strigau „Hristos a înviat!", cântau tare ca să acopere glasurile agitatorilor, aranjau ca cineva să vină la mijlocul întâlnirii și să strige „Foc!" pentru a întrerupe ședința sau făceau vacarm ca să împiedice un vot, amuțindu-i realmente pe agenții partidului. [...] Peste tot au existat cazuri în care țăranii au omorât cadrele de partid, le-au linșat, le-au bătut; oficialitățile locale fugeau înspăimântate, de teamă să nu fie masacrate de femeile furioase[41].

Întoarse din deportare, femeile nu ezitau să le „plătească" aspru consătenilor trădători suferințele trăite în Siberia de ele și de familiile lor, dacă nu prin fapte, măcar prin a le spune răspicat adevăruri grele:

> Verișoară-mea îi amintea de fiecare dată [vecinului] de păcatele lui, că i-au pus pe listă toată familia. Și mama Natalia nu se putea abține, dacă dădea cu ochii de el îi spunea în față: „Să te chinui cum ne-am chinuit noi!"[42]

---

[36] Alexandru Nastas, în *ibidem*, vol. II/1, p. 83–84.
[37] Marin Buga, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 217.
[38] Evghenia Novac-Petrova, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/2, p. 183.
[39] Marin Buga, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 218.
[40] Valeriu Pasat, *RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940–1953)*, Chișinău, Editura Cartier, 2011, p. 270.
[41] Gail Kligman, Katherine Verdery, *Țăranii sub asediu. Colectivizarea agriculturii în România (1949–1962)*, traducere de Justina Bandol, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 88.
[42] Ludmila Niță, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/2, p. 97.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Mama, însă, [...] nu scăpa ocazia de a-l mustra pe Culai Potop. După ce ne-am întors, ori de câte ori îl întâlnea prin sat, cherchelit sau treaz, mama îi zicea verde-n ochi: „Ce, mă? Ne-ați trimis în Siberia ca să nu ne mai întoarcem, să ne prăpădim cu totul acolo? De ce nu v-ați făcut gospodari în lipsa noastră, că ne-ați luat casele și moștenirea? De ce n-ați făcut satul ista bogat, că ați rămas stăpâni peste toate? Nu v-a dus capul, ai? Tot noi am venit să vă arătăm cum se gospodărește, putorilor și netrebnicilor [...]"[43].

Turnătorului i se răspundea cu dispreț la nivelul întregii comunități. Iată un exemplu: unul dintre fiii victimei îi aplică turnătorului Culai Potop o corecție fizică, iar episodul are un final neașteptat:

> I-am tras un toc de bătaie, să mă țină minte toată viața. L-am croit pentru tot ce-a suferit familia mea. [...] Da' el s-a dus a doua zi la milițianul din sat și a făcut plângere pe mine. Următoarea zi ne cheamă milițianul la el în cabinet pe amândoi și începe a mă ocărî [...]. Acela iese bodogănind, iar eu rămân. Milițianul, Gheorghe Lungu, se întoarce și mă ia prietenește de umeri și zice: „Nu te duci nicăieri, aruncă foaia și mergi acasă! La acesta i se cădea mai mult... Mare lichea!"[44]

Anduranța femeilor a fost sporită de solidaritatea dintre ele, indiferentă la criteriile etnice. „Mămica dormea într-o fântână părăsită, fără apă, în pădure, două săptămâni așa a stat"[45] – femeia, văduvă, mamă a doi copii, s-a ascuns rezistând eroic, fără nicio pregătire anterioară a *rezistenței*, doar cu ajutorul uneia dintre vecine și a uneia dintre fiice; se ascundea ca să evite deportarea familiei, dar când sovieticii i-au ridicat copiii a ieșit din ascunzătoare și s-a predat, cerându-i reprezentantului puterii locale s-o ucidă, mai degrabă decât s-o deporteze: „Dacă spun ei [superiorii] să mă arestezi, eu sar peste geam și tu din urmă mă împușți, dar în Siberia nu mă duc!"[46] Cele care n-au putut evita deportarea s-au adaptat (mizând și pe solidaritatea de gen) muncii epuizante și unor condiții de lagăr care le-au silit să țină și locul bărbaților. Din larga varietate de exemple oferite în paginile volumelor la care ne referim, se poate fără îndoială concluziona că femeile au dus pe umerii lor, în cea mai mare măsură, greutatea deportării și extrem de dificila misiune a supraviețuirii basarabene în Siberia:

> [...] aceste femei, țărănci moldovence, au învățat să îmbrace și să poarte pantaloni căptușiți cu vată, să încalțe cizme din prelată, pâsle, flanele, mănuși. Ele duceau în spate traverse, șine – atunci nu erau mijloace de transport ca acum, nu erau mașini de instalare a șinelor. Totul se făcea cu mânuțele și, în fond, aceasta o făceau femeile, bărbați erau puțini[47].
>
> Femeile aveau lucrul lor. Când s-a construit clubul, femeile puneau *moh* [mușchi] între bârne. Mama lucra la cărat lemne, alte femei lucrau la baie, la magazin, dar și la tăiat pădure lucrau multe din satul nostru[48].
>
> Veneau rusoaicele și învățau de la mama cum să coacă pâine, plăcinte. Am învățat și noi de la ele cum să gătim *pel'meni*. Mai multe lucruri au învățat rusoaicele de la moldovencele noastre. [...] Țin minte, când s-a desprimăvărat, mama și vecinele noastre moldovence au scos paturile afară și le-au opărit cu apă clocotită, omorând ploșnița. Rusoaicele au văzut ce fac femeile noastre și au făcut și ele tot așa! Tot de la moldovence au învățat să lichească

[43] Nadejda Pasat, în *ibidem*, vol. II/1, p. 140.
[44] Dumitru Nicula, în *ibidem*, p. 148.
[45] Olga Banaga, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 45.
[46] *Ibidem*, p. 46.
[47] Marina Akopyani, în *ibidem*, p. 133.
[48] Marin Buga, în *ibidem*, p. 229.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

casele pe dinăuntru. Rusoaicele lipeau doar locul între bârne, ca să nu sufle vântul în casă, iar moldovencele lipeau tot peretele laolaltă[49].

3. Copiii și copilăria în comunism

Copilăria în totalitarism este opusul a tot ceea ce prevăd tratatele internaționale și morala umanistă cu privire la drepturile acestei categorii sociale. Estropierea societății sub presiunea doctrinelor totalitare se reflectă, ca într-o oglindă infinit măritoare, în suferința impusă copiilor. Sunt, de altfel, exemplele care sensibilizează cel mai mult opinia publică internațională. Puși în fața faptului împlinit, subiecții regimurilor totalitare nu mai meditează însă asupra drepturilor pe care ar trebui să le aibă ei și copiii lor, ci încearcă să se adapteze pe cât posibil la condițiile date – iar în acest proces de adaptare limitele posibilităților personale se extind neașteptat, consfințind drept criteriu ultim de acțiune *valorile* care îl definesc pe fiecare om (valori altminteri latente, care abia atunci se clarifică, se materializează). Nimic nu mai este previzibil, domeniul posibilului/rezonabilului/acceptabilului explodează, făcând loc în sânul său inumanității și absurdului. Copilăria nu mai este ocrotită conform contractului social din vremuri de normalitate. Copiii sunt tratați de regim la fel ca oamenii maturi, fiind supuși acelorași represiuni, manipulări, șantaje, acțiuni de anihilare fizică etc. – căci regimurile totalitare luptă întotdeauna *împotriva majorității* propriilor cetățeni (inclusiv împotriva copiilor) *și în favoarea unei minorități privilegiate*, constituită în elită politică *și* economică. Sub astfel de regimuri, copiii se văd siliți să reacționeze în moduri pentru care nimic nu i-a pregătit. Unii dintre ei cedează, alții intră în luptă; cei mai mulți devin „maturi" peste noapte.

Arhivele memoriei aduc în prim-plan cazuri de autentică *rezistență* spontană în rândul copiilor. De exemplu, o fetiță de 10 ani a rezistat interogatoriului prelungit și beciului cu șobolani și nu a denunțat ascunzătoarea unde se afla mama ei, deși cunoștea locul:

> M-au mai trântit ei de pereți... Eu plângeam, dar țineam una și bună că nu știu. La un moment, milițianul cela a scos pistoletul să mă împuște, așa și mi-a spus: „Te împușc!" Mă gândeam de-acum să spun, că nu mai puteam... Să vedeți! În ureche atunci am auzit un glas: „Nu spune!!!" Când am auzit glasul ista, așa am căpătat o putere și așa mi-o luat frica[50]!

Trauma istorică răzbate poate cel mai pregnant din detaliile oferite de copii asupra vieții lor cotidiene din anii represiunii:

> În noaptea când am fost *ridicați*, eu am pierdut darul vorbirii, am mutit[51].
>
> Am plătit numai cât am ridicat casa, celelalte lucrări le-am făcut noi amândouă cu mămica. Am uns, dar noi nu puteam unge cu lut pereții și mămica ne arăta cum să îmboldim – se îmboldește iată, așa, cu mâna, de aici [arată partea exterioară a pumnului], îmboldeam jumătate de metru și venea lutul peste noi și mămica ne ocăra – eram copii de 12–13 ani. Știți, de la cât am îmboldit noi, la mine și la Valerica pe mâini era carnea luată, se vedeau osișoarele. Noi, dacă ne culcam, țineam mâinile așa [arată, ținând mâinile pe piept], nu puteam să le punem altfel, de durere. Așa am construit noi casa de la Orhei. Am muncit cam doi ani[52].
>
> În 1942 pe fratele cel mai mare, Petrea, ni l-au luat la scos cărbuni, în *Kemerovskaja oblasti*, în Siberia. Avea 15 ani și l-au dus la *șahtă* [mină]! Ce, pe voia noastră era[53]?

[49] Vasilina Grozea, în Elena Postică (ed.), *op. cit.,* vol. II/1, p. 154.
[50] Valeria Grișcenco, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.,* p. 29.
[51] Marina Akopyani, în *ibidem*, p. 135.
[52] Olga Banaga, în *ibidem*, p. 48.
[53] Ion Savin, în *ibidem*, p. 199.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Îmi aduc aminte bine de timpurile când eram în clasa a III-a. M-am dus să lucrez, m-a luat vecina la *lukosušilkă*, uscau ceapă acolo. Era o căsuță plină cu rafturi din scândură, ceapa era înșirată pe ele la uscat, iar eu, dacă eram mică și slabă și încăpeam peste tot, umblam pe brânci prin ceapa ceea, alegeam ceapa stricată și o aruncam jos, ieșeam de acolo murdară ca un drăcușor. Și acum țin minte mirosul acela greu de ceapă stricată! Primeam câte 300 de grame [de] pâine pentru lucru, trei sute de grame de pâine pe zi! Această pâine mama o împărțea la toți. Eram eu, sora mai mică, fratele Vasile și mama – patru oameni trăiam cu 300 [de] grame de pâine pe zi[54].

[...] ne mai duceau la strâns *asot* [ciulin] ghimpos și pălănidă, îmi înțepau degetele și coceau înțepăturile. Era greu, de la spinii din mâini nici nu puteam uni degetele. Țin minte, fratele Petru lucra la *kuzniță* [fierărie] și eu veneam la dânsul și-i arătam mânuțele: „Uite, bădiță Petruță, nu mai pot...”. Nu mai puteam lucra, dar așa ne duceau la deal, trebuia să lucrăm, altfel nu aveam ce mânca[55].

De foame mulți au murit. Eu îmblam – era câte o babă de dinainte acolo și tăiam lemne și-mi da coji de cartofi, le aduceam acasă, mama le spăla, pe plită le prăjea și-mi da câte o boaghe. [...] Dar tata de foame de-acuma murea. Și erau oamenii chinuiți, dar buni. Ajutau. O venit cineva cu o pâine, dar nouă ne era mai tare a mânca, că el de-amu nu avea știință. De mai multe ori ne aduceau pâine, dar mama ținea pentru dânsul. Și și-a venit în fire, era bolnav de inimă[56].

Îmi aduc aminte un caz când a adus mama un harbuz din Ulan-Udè, pentru noi, pentru copii. [...] L-a tăiat și ne-a spus că putem lua să mâncăm. Noi ne-am repezit, am luat câte o felie și am început să mâncăm. Și la un moment... am observat că mama stă într-o parte, se uită la noi și plânge. Noi mâncam harbuzul cu tot cu coajă, nici nu știam cum se mănâncă...[57].

Cerșetoria rămânea de multe ori, pentru copiii din Siberia, fie că erau sau nu orfani, singura șansă de supraviețuire:

Eu mă duceam după pâine dimineața tare, până la ziuă, la raion și stăteam în rând până la amiază, când primeau pâinea. Când o primeam, îmi era a mânca, muream de foame. Împărțeam câte o bucățică la toți, lăsam și mamei. Nu ne ajungea, și atunci eu luam băieții de mână – pe Pavăl și pe Afanas – unul într-o mână și altul în alta și mă duceam prin aulul cela cu cerutul, că știam limba lor oleacă[58].

Eu aveam cam doi sau trei ani, țin minte asta, și mama ne-a cusut niște traiste peste umăr – eu și acum îmi cos așa ceva și imediat îmi amintesc de vremurile celea când eu cu fratele (dacă eu aveam trei ani, fratele avea cinci ani) mergeam prin sat cu cerșitul[59].

După ce au murit Iuliu și Aurel, am rămas eu, Petrică și Gabriel. Umblam prin sat cu cerșitul, prin pădure după pomușoare, să nu murim de foame. Dormeam unde găseam, că n-aveam loc permanent. [...] Noi eram copii ai nimănui. Copii de stradă. Umblam cu cerșitul. În ’42–’43 umblam așa, vagabonzi. Iarna dormeam prin băile oamenilor, acolo fiecare om are baie, în fundul grădinii are baie. Ziua ne duceam și ne uitam de unde iese fum din baie și seara ne duceam și dormeam acolo, că nu se încuiau. Era ger peste 40 de grade. [...] Erau tare mulți copii orfani. De-atâta în ’44 s-a organizat orfelinatul[60].

Eu mă duceam cu sora Mila, îmblam casă de la casă: care-ți da, care te lua cu niște zoi, ca să nu mai vii la dânsul[61].

[54] Ana Nedov, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/1, p. 111.
[55] *Ibidem*, p. 112.
[56] Alexandru Fedco, în Lidia Pădureac (ed.), *op. cit.*, p. 145.
[57] Dumitru Bagrin, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/2, p. 253.
[58] Ana Nedov, în *ibidem*, vol. II/1, p. 200.
[59] Evghenia Petrova Novac, în *ibidem*, vol. II/2, p. 186.
[60] Antonina Grecu, în *ibidem*, p. 126–127.
[61] Grigore Rotaru, în Lidia Pădureac (ed.), *op. cit.*, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Unii dintre copiii deportați au încercat, naiv, să fugă din Siberia, ca dintr-o închisoare, fără să conștientizeze că aceasta avea ziduri invizibile, groase de mii de kilometri, împrejmuiri inexpugnabile, făcute, ca printr-o magie diabolică, din distanțe și ger. A încercat-o și Nicolae Banaga, la începutul chinuitei sale adolescențe:

> Eu, de scârbă și dor, de două ori m-am pornit spre casă, dar mi-am dat seama că mă prăpădesc. Mai știam, că au mai fugit dintr-o familie de moldoveni și le-au găsit doar oasele! Au fost mâncați de juvine în taiga. Totuși, am încercat! Părinții nu știau de pornirile mele interioare și planul de a evada. Mă pornisem ziua, am trecut pe lângă mormintele buneilor să-mi iau rămas-bun și... mai departe[62]!

Era același copil care, împreună cu un câine al familiei, își apăra cu parul în mână mama de asalturile rușilor: „Dacă rușii se băgau la mama: *Хочу пробовать молдованку*! [*Vreau să cerc moldoveanca!*]. Eii! De câteva ori, cu gălăciuga ședeam după colț, și erau numai să intre! Își băteau joc de femei, le violau!”[63] Au încercat să evadeze din Siberia și alți adolescenți, fete și băieți, care au ajuns într-o noapte de început de octombrie până la sloiurile plutitoare de pe fluviul Obi, apoi s-au întors, cu degerături, către așa-zisa lor „casă”[64]. Totuși, unii au reușit:

> Au fost două puncte [de deportare]: Ivdelu și Berezovka. Berezovka, pentru femei și Ivdelu, pentru bărbați. Mătușa a fost la Berezovka, ea și cu o verișoară a mea – am întâlnit-o în 1981 la Chișinău, Veronica Verbițchi (nu-i știu numele de căsătorie), de trei ori deportată la Berezovka, cu mama, de trei ori fugită. A treia oară a reușit să fugă, să meargă pe jos din Siberia, din sat în sat, din pădure în pădure, până la Nistru[65].

4. Familia, pământul și gospodăria

Mulți dintre foștii deportați ar putea spune, precum Alexandru Borș, că „înainte de sosirea puterii sovietice, familia noastră a fost cea mai înstărită din sat”[66]. Este cunoscut faptul că deportarea a vizat în special familiile de proprietari și pe cei mai gospodari dintre săteni, asimilați culacilor. Ura marxiștilor și a lui Lenin personal se îndrepta către culaci (*kulac* însemnând *ad litteram* „pumn”, iar prin extensie, cămătar rural și angajator de forță de muncă remunerată), ca exponenți ai unui mod de viață anti-socialist[67]. Sub numele *culaci* era supusă represiunilor întreaga pătură țărănească, profund disprețuită de bolșevici și destinată de aceștia anihilării. Au scăpat cei care s-au refugiat la timp peste Prut, în România. Multe familii s-au rupt atunci, pe baza opțiunii de a fugi din calea tăvălugului sovietic sau de a rămâne cu orice risc:

> Mama avea 30 de hectare de pământ, se temea să lase pământurile: cum să plece, cine să caute de aceste 30 de hectare, că iată-i toamnă... Moșia o ținea pe loc. Tata era agronom, dar tata nu lucra cu pământul de pe moșia noastră. Acasă, mama conducea cu pământul, cu lumea. Nu s-a dus în România. Mama nu a vrut, mama se ținea de pământ[68].

---

[62] Nicolae Banaga, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 103.
[63] *Ibidem*, p. 102.
[64] Grigore Rotaru, în Lidia Pădureac (ed.), *op. cit.*, p. 27–28.
[65] Marga-Rita Popeli-Tatu, interviu inedit, București, 2017, arhiva Astrid Cambose.
[66] Alexandru Borș, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/2, p. 23.
[67] Este binecunoscută condamnarea leninistă a țărănimii în întregul ei ca o clasă care „generează capitalism și burghezie în mod constant, în fiecare oră, și în proporții de masă” (Robert Conquest, *Recolta durerii. Colectivizarea sovietică și teroarea prin foamete*, traducere de Bogdam Marchidanu, București, Editura Humanitas, 2003, p. 69, *apud* „Kommunist”, 6/1963, p. 26).
[68] Nadejda Mârza, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 149.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Pe țăran nu-l interesa – când s-a pus problema să treacă [în România], să plece în bejenie, a spus: „Eu nu-mi las glia! Cum să-mi las eu pământul?!”... E-n stare țăranul să sufere orice sistem, dar el rămâne acolo, lângă bucățica lui. El n-avea de unde să știe că, vezi Doamne, vin rușii și ia pământul și-l duce la colectiv. N-avea de unde să știe[69].

Chiar și dacă aleseseră să se refugieze, basarabenii trăiau spiritual tot în spațiul natal. La fel – cu atât mai mult – și deportații, care, după unele mărturii, visau Moldova cu ochii deschiși.

> Ne-am refugiat la Vaslui. Prima comună peste Prut care ne ieșea în cale se numea Oancea, o comună mare. Pe urmă am văzut cum au fost primiți la Iași refugiații, pe peron, cu ceai cald, pâine, copiilor li s-au dat dulciuri... Noi am ajuns deja târziu. Ce m-a obsedat toată ziua aceea: am aflat de la unchiul meu și se și vorbea că *va suna mobilizarea*; eu am crezut că va suna acustic și tot așteptam s-aud, n-am închis un ochi noaptea – cum, *sună mobilizarea* și eu să nu aud?! N-a sunat, s-a făcut altfel... Un sentiment foarte clar pe care l-am avut: din căruță, am întors capul spre casă și am știut precis că n-am s-o mai văd. „Din casa asta a plecat sufletul”, am spus eu. Și-așa a fost. O casă pe care multă vreme după aceea tot o vedeam ca-n albumele acelea cu Vezuviul care a omorât Pompeiul și Herculaneum, cu case încremenite – era pentru mine deja o casă încremenită; și nicăieri de atunci, până la vârsta asta și până la casa asta, care are destul confort, destule comodități, nu m-am simțit *acasă* ca acolo. Eu nu m-am mai simțit *acasă*[70].
>
> Ei, dar mama plângea zile în șir, mereu o vedeam plângând, ea mereu ne spunea: „Moldova... Moldova...”[71].

Nostalgia căpăta, pentru deportații *navečno* (pe viață) accente dramatice:

> Toate zilele erau cu greutățile lor, însă cel mai greu era dorul de casă din fiecare zi, dorul de frați și de surori. [...] Gândurile și dorul de casă nu mă lepădau niciodată. Îmi aduceam aminte de cireșele și merele de-acasă, de căldura soarelui de la noi din Moldova[72].

Un viitor medic își amintește cum, ca adolescent deportat la Tomsk, „sleit de puteri fizic, îmbrăcat în terfe neschimbate ierni întregi, noaptea mă visam student la universitate... 16 ani de cumpene și robie – 16 ani de studenție în vis...”[73].

Cum foarte mulți dintre deportați au murit în Siberia, numeroase cenotafuri au apărut peste tot în Basarabia la întoarcerea supraviețuitorilor. Pământul a fost adus de la mari distanțe spre a consacra mormintele (goale) ale membrilor deportați ai familiei și *a-i repatria, astfel, post-mortem*:

> Cu țărâna de la mormintele din Siberia ale buneilor și fratelui, mama le-a făcut morminte aici, simbolic. Sora a adus repetat țărână [din satul siberian Borodinka], iar eu am adus pământ de la Putna, de la mormântul lui Ștefan cel Mare, și de la Iași, de la mormântul lui Vasile Lupu, și l-am presurat la mormintele celor dragi[74].

Astfel de exemple demonstrează persistența sentimentului identitar al basarabenilor deportați.

---

[69] Marga-Rita Popeli-Tatu, interviu inedit, București, 2017, arhiva Astrid Cambose.
[70] Iulia Scutaru Cristea, interviu inedit, București, 2017, arhiva Astrid Cambose.
[71] Maria Filimon, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/1, p. 262.
[72] Olga Cozma, *ibidem*, p. 167.
[73] Alexandru Pripa, *ibidem*, p. 61–62.
[74] Nicolae Banaga, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5. Lanțul generațiilor

După cum observa unul dintre editorii volumelor din seria *Arhivele memoriei*, „spulberarea destinelor și provocările repetate de a lua viața de la capăt extind cu mult limita cronologică și generațională a traumei deportărilor”[75]. Dacă la efectivele populației deportate direct din Basarabia le adăugăm și pe cele ale refugiaților deportați ulterior (din România), numărul poveștilor traumatice de viață se augmentează.

> Basarabenii au fost trimiși în Olt, în Gorj, în Hunedoara și-n Sălaj, ca să fie ascunși. Probabil că cei care-au planificat deplasarea asta s-au gândit că va fi și o reacție – reacția a început imediat după august [1944], când a intrat Armata Roșie și 200 000 de basarabeni au fost urcați în trenuri și trimiși prin Reni[76], teoretic, în Basarabia, practic, în Siberia; deci, cei 200 000 n-au mai atins Basarabia niciodată. Poveștile pe care le știu și pe care mi le-au spus oamenii întorși din Siberia din familia tatălui meu îmi întregesc ideea[77].

În funcție de consecințele pe termen lung ale politicilor de deznaționalizare sovietică, al căror vârf de acțiune l-a reprezentat perioada celor două Siberii (Siberia deportaților și cea care, cu o formulă inspirată, a fost numită „Siberia de acasă”), istoricii viitorului vor putea aprecia extinderea în timp a traumei sociale: câteva decenii?, un secol?, mai mult? Acum, după trei sferturi de veac, *pare* că rana începe să se vindece. Chiar redeschiderea subiectului, în cele mai diferite medii, arată o tendință de normalizare a politicilor memoriei în Republica Moldova. Linia oficială, cu tabuurile ei, cedează, făcând loc memoriilor alternative. Literatura de specialitate dedicată politicilor sociale a consacrat de mult principiul memoriilor concurente:

> Social memory is nowhere here perceived as monolithic, but as variable by gender, ethnicity, class, religion or other salient factors, allowing for a multiplicity, and possible conflict, of memories in any society[78].

Cu alte cuvinte, numai acolo unde există memorii concurente, diferite, uneori conflictuale, deschizând multiple perspective asupra acelorași evenimente, putem vorbi despre o societate liberă. Asemenea memorii concurențiale se articulează însă abia în ultimul deceniu în dezbaterea publică din Basarabia.

> Trebuia să treacă tocmai 75 de ani, ca să vină o generație nouă, care să manifeste interes. De ce nu mai devreme sau mai târziu? Iată, a venit vremea. Nici nu credeam[79]!
>
> În anii 1990 am participat cu familia la toate Adunările Naționale. Am văzut cu ochii proprii căderea acestui sistem! Eu speram să ajung să prind această zi. Și bunelul meu spera, dar a murit de foame, frig și durere în Siberia! Eu sper că copiii mei, Virgiliu și Viorel, au înțeles mesajul! Ei mă susțin să merg la arhive, să descopăr paginile de istorie locală și rădăcinile familiei[80].
>
> Când copiii erau mai mici se interesau, ședeau nopți întregi și priveau [fotografiile de familie], dar acum se interesează nepoții. Și mă roagă ei de-acum: „Povestește-mi ceva, povestește-mi despre bunelul cum a fost în Siberia!”[81]

[75] Ludmila D. Cojocaru, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/2, p. 73.
[76] Oraș de frontieră, lângă Galați.
[77] Alexandru Mironov, loc. cit.
[78] Pete Alcock, *Social Policy in Britain*, 2nd edition, London, Palgrave Macmillan, 2003, p. 2.
[79] Evghenia Novac-Petrova, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/2, p. 193.
[80] Nicolae Banaga, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 111.
[81] Petru Racu, în Lidia Pădureac (ed.), *op. cit.*, p. 266.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu toți foștii deportați au însă noroc de urmași dispuși să primească moștenirea de suferință a familiei: „În ziua de azi întotdeauna povestesc copiilor, dar ei nu doresc să asculte. E trist, cuvântul bătrânilor a rămas de nimic"[82].

În *raccourci* se poate citi, uneori, cel mai bine continuitatea generațiilor din familiile supuse represiunii. *Pour la petite histoire de la grande* mărturii precum cea a Antoninei Grecu spun multe: copil fiind, la casa părintească din satul Dondușeni (județul Soroca), își vedea mama apărându-și cu încăpățânare de membrii sovietului sătesc un petic de troscot pe care-l creștea în ogradă ca să-l folosească în fiecare an la *ghilitul* pânzei, în timp ce tatăl, mai informat și mai realist, îi spunea: „Todosie! N-o să-ți trebuiască în vara asta ție troscotul ista...!" Intervievata, acum ajunsă la vârsta senectuții, își încheie mărturia astfel: „Dacă observați, la mine curtea dinaintea ușii e toată plină cu troscot. *Asta-i iarba mamei, o las să crească* [subl. n., A.C.]"[83].

6. Viața în perioada antebelică și interbelică: filogermani, filoruși, filoromâni

Nostalgia, ca fenomen social, se poate cel mai lesne constata în siajul marilor mutații istorice. Ea însoțește, asemenea unui ecou, schimbările profunde din viața politică, prelungind întotdeauna epoca precedentă în prezentul celei noi. Istmurile acestea sunt cu atât mai pronunțate, cu cât epoca pe care o perpetuează la nivelul memoriei colective a fost mai atașantă pentru comunitate. Este și cazul interbelicului în Basarabia, cu cele câteva repere dominante ale peisajului său multietnic: admirația pentru cultura rusă din vremea Romanovilor (cu un sentiment filofrancez subiacent acesteia), filogermanismul, buna conviețuire cu populația iudaică și integrarea țiganilor în viața comunitară.

> Nici la noi în casă Tolstoi, Lermontov, Pușkin n-au lipsit. Literatura rusă clasică a fost în casă la noi. Eu m-am născut într-o familie unde se vorbea rusă. Clasică, nu orice rusă s-a vorbit! Nu am vorbit ucraineana, eu am vorbit rusa clasică, rusa lui Tolstoi. Această *mamașă* Vera, care a făcut studii la Kiev și călătorise foarte mult la Moscova – pentru că ei au stat sub ruși, sub țarism, sub Nicolae al II-lea –, era instruită; noi am crescut lângă ea[84].
>
> În sudul Basarabiei, inclusiv în raionul Comrat, au existat multe colonii germane, apărute încă din timpul Ecaterinei a II-a. Satele germane se deosebeau prin curățenie, bună organizare, clădiri bogate, acoperite cu țiglă, curți amenajate. [...] Imediat după anexarea Basarabiei la URSS, din Germania au venit coloane mari de automobile, pe Dunăre au venit vapoare și, doar în câteva zile, au fost duși toți nemții în Germania. Toate coloniile germane au rămas nelocuite; germanii, plecând, au lăsat toate gospodăriile, vitele, cerealele. Coloniile au fost transformate imediat în tabere militare[85].
>
> Primele trei clase le-am făcut în comuna mea, care inițial a fost o colonie germană înființată de stăpânirea rusească; sigur că, pe urmă, populația s-a amestecat, totuși, domina elementul german. A fost o experiență extrem de interesantă – de aceea eu am o atitudine subiectivă, foarte personală, față de Germania, pentru că știu ce înseamnă și altceva decât filmele care tot arată pe criminalii de război cu ochelari rotunzi și încă, nu știu, câteva elemente obligatorii – eventual, iubitori de muzică... Dar eu știu ce a însemnat: zece ani, de când am făcut ochi și până când i-a repatriat Hitler (în septembrie '40, albotenii noștri au fost repatriați în Germania)[86].

[82] Vasile Carp, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/2, p. 195.
[83] Antonina Grecu, în *ibidem*, II/2, p. 118.
[84] Marga-Rita Popeli-Tatu, interviu inedit, București, 2017, arhiva Astrid Cambose.
[85] Vladimir Bușilo, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/1, p. 86.
[86] După ce germanii locuiseră aproape 130 de ani în Basarabia, în 1940 ei au fost evacuați în număr foarte mare (cca 130 000), în multe cazuri chiar și fără acordul lor și de cele mai multe ori cu mari pierderi patrimoniale (vezi Valeriu Pasat, *op. cit.*, p. 30–33).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A.C.: La dumneavoastră în sat era populație majoritar germană?
I.S.C.: Germană. Șvabi erau. [...] Tot ce era comerț, erau evrei. Era o prăvălie, „Cusher", un restaurant și o farmacie, „Kaatz". Abia în '37, din câte-mi aduc aminte, a deschis o prăvălie un neamț, Otto Sieben, prima prăvălie germană într-o comună colonie germană. Iar evreii, Gerhold și cu Usher, au făcut bani și apoi s-au retras la Chișinău. Domnul Kaatz era un om tare de treabă; și soția lui, la fel[87].

În satul nostru, pe lângă români, erau familii de evrei. Era o înțelegere foarte bună. Eu n-am să uit de Iți dughenaru'. De-acolo veneau curmalele. Și zaharicale, și cele mai bune dulciuri, selecte, le aducea Iți dughenaru'. Aveam, pe urmă, pe altcineva care era un mare măcelar. [...] Rivca cosea. Avea o droaie de copii și curtea n-avea gard. Erau bălării multe, dar când treceai pe lângă casa lu' Rivca știai că face o mâncare bună, că mirosea a usturoi. Rivca și toată familia vindea limonadă, bragă – la poartă. [...] Țiganii noștri erau foarte respectuoși. Ocupau case, se ocupau de fierărie și de *cochileți* – adică făceau forme din astea, la marginea satului, pe imaș, pentru case. Este un fel de cărămidă... *chirpici*. Țiganii erau respectuoși. Aveam un dirijor al orchestrei, Ionaș, care ne onora întotdeauna la serbări, la baluri. Noi spuneam *de mătase*, cum se spune și-n Ardeal, țiganii *de mătase*, lăutari. Era fanfara lui Ionaș[88].

Volumele din seria *Arhivele memoriei* abundă în detalii despre interbelic. Din orice mediu social ar veni, fiecare intervievat aduce cu sine o poveste a vieții în care Moldova nu era cu nimic mai prejos de mitica Arcadie. Exemplificările sunt atât de numeroase, încât ar fi greu să alegem unele anume pe care să le citățm, lăsând deoparte altele, la fel de sugestive; ne vom referi, așadar, la ele în bloc, constatând că aceste elemente țes imaginea de fundal pe care se va proiecta, contrastant, sfâșierea adusă de rușii *roșii*. Distanța n-a modificat amintirea aurită a interbelicului nici din perspectiva celor refugiați în România:

Știți, Basarabia nu era săracă. România era bogată cu grâul din Oltenia și din Basarabia. Cum îmi povestea mama odată: în familia ei numeroasă, veneau unii și mai săraci să cumpere de la ei și cu 1 leu căpătau o *deseatcă* de ouă – țin minte c-așa spunea, asta însemna 10 ouă – și-o burtă de vin. Banul era valoros, produsele erau multe și erau de toate[89].

Cantoria era o clădire mare. Sub nu știu cine – sub Donici? Donici a avut multe procese, că era acaparator, în toată Basarabia a avut el moșii – jos a făcut un manej; la etaj se dădeau spectacole. În acea *cantorie*, intelectualitatea noastră pregătea: *Bolnavul închipuit*... Molière, Alecsandri, *Florin și Florica*[90], *Răzvan și Vidra* lui Hasdeu... Era o viață culturală! Tatăl meu era pictor și făcea toate afișele astea, de le răspândea în toată plasa, încât în ziua aceea era plin acolo. După ce se termina spectacolul, începea balul. Venea toată învățătorimea din jur, se întreceau în rochii lungi... Bărbații... tatăl meu a purtat și [pantaloni] *golf*; avea costume făcute la Trostenețchi de la Orhei; alții făceau toalete la Chișinău. Era o eleganță! Și inelele, bijuteriile, nu erau simplu metal: cu piatră! Mama mea avea inele cu *brillant*, cu diamant, cu jad. Deci, se trăia totuși bine[91].

7. Momente și evenimente-cheie în declanșarea traumei istorice

Pe fundalul istoric schițat în rândurile de mai sus, criza a survenit brusc, în anul 1940. Ea a cuprins toate palierele vieții sociale: economic, politic, cultural, civilizațional etc. Odată cu anexarea Basarabiei de către sovietici, nimic nu va mai fi ca înainte; șocul

[87] Iulia Scutaru Cristea, loc. cit.
[88] Marga-Rita Popeli-Tatu, interviu inedit, București, 2017, arhiva Astrid Cambose.
[89] Alexandru Mironov, loc. cit.
[90] *Paracliserul sau Florin și Florica*, piesă de Vasile Alecsandri.
[91] Marga-Rita Popeli-Tatu, interviu inedit, București, 2017, arhiva Astrid Cambose.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a fost resimțit de întreaga populație activă. Unii dintre intervievați transmit, în câteva fraze, amintirea încă extrem de pregnantă a momentului 26 iunie 1940[92]:

> I.S.C.: Pe 26 iunie '40, eram în sufragerie, când s-a transmis la radio *ultimatumul*.
> A.C.: Povestiți-ne ziua aceea. Câți copii erați?
> I.S.C.: Eu și sora mea, Valentina. Deodată: „Vom comunica..." ceva important, nu mai țin minte, că nu eram așa atentă. Și următoarea figură a fost un stop-cadru. Toți aveau niște figuri schimbate. Nu-mi dădeam seama [de ce]... Totul încremenise. A fost o fracțiune de secundă scena încremenită. Și unchiul meu, fratele tatei, a bătut cu pumnul în masă: „Au făcut-o!!!" Asta am auzit. Refugiul nostru a început cu acest stop-cadru, care pe urmă, după niște ani, s-a contopit cu celălalt stop-cadru – am văzut în jurnalele de actualități ziua de 26 [iunie 1940], când lumea la București a îngenuncheat pe trotuar; nu s-a dat nicio dispoziție, asta a fost reacția poporului român. Cât de îndurerat a fost de această veste cumplită! Și tot nemișcare: un trotuar plin de capete aplecate, unii făceau cruce, unii se sprijineau pur și simplu de ciment... Au fost două momente de nemișcare, de irealitate. Mă uitam și la familia mea, rămăseseră cum i-a surprins momentul; pe urmă, izbitura, de-au zăngănit tacâmurile[93].

Au urmat arestările și expulzările individuale în Siberia și Kazahstan vizând „elementele antisovietice", continuate, la scurt timp, de operațiuni mai ample, care au constituit primul val al deportărilor[94]. Criza generată de război și amplificată de distrugerile și represiunile sovietice s-a adâncit pe toate planurile, teroarea instituită culminând cu un al doilea mare val al deportărilor, în 1949[95]. În funcție de momentul ridicării fiecărei familii, interviurile din seria *Arhivele memoriei* datează diferit o traumă foarte asemănătoare ca fond[96]:

> În data de 13 iunie 1941 [...] ne-au încărcat într-un vagon marfar, unde era așa o înghesuială, încât nu puteai respira. Un bărbat tânăr s-a adresat lui tata: „Vorbiți limba rusă?" Tata a răspuns: „Da". „Unde ne duc?"; iar tata-i zice: „La urșii albi"[97].
>
> [6 iulie 1949] Când, spre ziuă, directorul și contabilul au bătut în ușa la tata – era o casă cu mai multe camere pentru specialiști, fiecare avea câte două camere – și i-au spus tatei așa: „În noaptea asta arde toată Moldova!" Nu i-au spus că o să vină după noi... A început a se lumina, eu m-am trezit de la vorbele acestea, tata îi spunea mamei că „arde toată Moldova".

---

[92] „La 26 iunie 1940, Molotov i-a înmânat trimisului român la Moscova, Gh. Davidescu, nota guvernului sovietic cu privire la recuperarea Basarabiei și a părții de nord a Bucovinei cu propunerea de a restitui Uniunii Sovietice Basarabia și de a-i transmite partea de nord a Bucovinei" (Valeriu Pasat, *op. cit.*, p. 20). La 28 iunie, Armata Roșie a intrat în Basarabia, întinzându-și controlul în câteva zile până la Prut și Dunăre. Plenipotențiarul sovietic A. I. Vâșinski a respins solicitarea de repatriere a românilor basarabeni transmisă de ministrul de Externe Grigore Gafencu. La 9 iulie 1940, cea mai mare parte din teritoriul Basarabiei și Transnistria erau alipite în nou-înființata Republică Sovietică Socialistă Moldovenească Unională (*ibidem*, p. 20–21).

[93] Iulia Scutaru Cristea, loc. cit.

[94] Conform datelor general acceptate de istoricii represiunii, în iunie 1941 au fost deportați peste 22 000 de basarabeni.

[95] Peste 35 000 de basarabeni au fost deportați în iulie 1949.

[96] Pentru alte informații, se pot consulta numeroase surse online: *Deportările în Siberia. Mărturii despre suferințele românilor din Basarabia*, https://www.youtube.com/watch?v=k8-Q2CArDjw; *Circuit turistic nou în Moldova: Deceniul deportărilor din Basarabia*, https://www.youtube.com/watch?v=36GaS8Gbc8M; *Raportul secret: Basarabia! Deportările* (1) https://www.youtube.com/watch?v=63tOCq7e3gI; *Raportul secret Basarabia! Deportările* (2) https://www.youtube.com/watch?v=G0LeeDRawko; *Masacrul de la Fântâna Albă – 1 aprilie 1941*, un documentar TVR1, https://www.youtube.com/watch?v=r3Azzv5DtNY; *Basarabia. Prăbușirea unei lumi*, documentar, https://www.youtube.com/watch?v=mYw2esWSuqI; *Cedarea Basarabiei, a Nordului Bucovinei și a Ținutului Herța (1940)*, partea 1, https://www.youtube.com/watch?v=Z37MEHd6_1c; *Basarabia – două veacuri de străinie*, https://www.youtube.com/watch?v=Cq9_H_5u2c8 etc.

[97] Dumitru Berezovski, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/1, p. 54.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Peste jumătate de oră, cel mult, au venit să ne ridice: era *predsedateli selsovieta* și doi militari cu puștile, asta țin bine minte, ne-au spus că suntem duși în Siberia[98]!
>
> Când am ajuns acolo – coloane de căruțe veneau din partea ceea, dar ei țineau distanța ca nu cumva să se unească coloanele. Dar moldoveanul – cred că mai blând ca moldoveanul nu este, că am trăit cu ceceni, cu inguși și aceia mult nu știu, au sânge rece, dar noi așa suntem, așa ne-o lăsat Dumnezeu – nu s-a împotrivit niciunul! Să întrebe măcar... Nimeni. Așa s-au dus, ca oile[99]!

Pe fondul pro-sovietismului real al multora dintre evrei, a cărui pondere în rândul populației iudaice a fost intenționat exagerată de propaganda nazistă, în 1941, autoritățile româno-germane au reprimat sângeros populația evreiască din Basarabia[100] (simultan cu pogromul de la Iași):

> Evreii, când au trecut nemții, s-au ascuns. Cum au intrat românii în sat – au început să-i aresteze. [...] Era duminică când i-au arestat... luni, marți.. și miercuri i-au omorât. Ce-o fost! Adevărat masacru! [...] Românii i-au omorât, nu nemții. [...] Se răspândise zvonul că vine armata sovietică și, odată cu ea, vin evreii, cei care s-au evacuat mai înainte, că vin să dea foc satului, să ucidă lumea[101].
>
> Acuș ne-or scoate pe toți și ne dau într-o groapă, cum i-au dat pe jidani [...]. Eu am văzut cum nu departe de casele noastre au omorât jidanii, când au venit... nu știu, nemții, românii. [...] Când i-au omorât, trei zile așa umbla pământul cela, că dintre dânșii erau și vii [...][102].

Menționăm că printre elementele de autenticitate care dau greutate acestor mărturii, făcându-le valoroase pentru studiul istoriei secolului al XX-lea, se numără și faptul că românii se reflectă *neidealizat* în amintirile multora dintre intervievați. Greșelile, șovăirile sau piruetele politice ale decidenților, crimele ideologice ale regimului, căinoșenia unora dintre executanți, rechizițiile barbare de alimente, într-un cuvânt, asprimea autorităților române pe timp de război rezultă din episoade evocate în cuvinte tranșante:

> Mama, fiind moldoveancă, spunea că s-a schimbat o putere cu o altă putere, nu mai bună. De ce spunea așa? Pentru că în timpul românilor luau tot, chiar tot. Spunea că măturau tot, cât trebuia de dat impozite! Aproape nimic nu lăsau localnicilor. Mai mult, dacă tata a făcut armata la români, el spunea că basarabenii nu erau agreați. Era așa o atitudine față de recruți: anume basarabenii erau bătuți[103].
>
> Eu nu m-am stăruit să caut cine-i vinovat. Sovieticii nu-s mai buni decât românii, au fost persecutați ai noștri [Martorii lui Iehova] și în România[104].
>
> Românii noștri au venit peste Prut să ne dirijeze – că noi am ajuns la un moment dat un fel de colonie, între 1917 și 1940, am avut foarte mulți funcționari și oameni în posturi mari aduși de peste Prut. Au trimis plutonieri și oameni care nu erau pregătiți. „Mă duc să mă fac om!" – asta era la ei. Se trăia bine, se exploata, se încărcau vagoanele. [...] Și-acuma vine povestea contrarie: ce-nseamnă războiul și ce-nseamnă și români, și ruși. Noi veneam

[98] Nadejda Mârza, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 151.

[99] Alexandru Nastas, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/2, p. 76.

[100] „20 de mii de evrei au fost lichidați în Basarabia și peste 50 de mii de evrei și 8,4 mii de țigani în ghetourile din Transnistria" (Valeriu Pasat, *op. cit.*, p. 96).

[101] Andrei Vulpe, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 319–320.

[102] Vera Nazarov, în Lidia Pădureac (ed.), *op. cit.*, p. 221.

[103] Evghenia Petrova Novac, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/2, p. 181.

[104] Constantin Rusu, în Lidia Pădureac (ed.), *op. cit.*, p. 209.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

după frontul românesc, învingători. Rușii au fost retrași. Tatăl meu se ascundea într-o pivniță, iar noi ne întorceam acasă. După ce s-au dumirit că de fapt nu sunt ruși [acolo], românii au intrat în sat; și odată cu românii ne-am întors și noi către casă. La codrul Orheiului – Doamne, când îmi amintesc! – basarabeni condamnați la moarte de către *comisia românească*, pentru c-au rămas și-au predat la clasă și din cauza asta au fost [socotiți] procomuniști! O învățătoare a fost împușcată, învățătorii Găzdaru, n-am să uit niciodată, erau ascunși în codru, evreimea, ascunsă în codru... Mișuna pădurea! Dintr-o dată, iese Găzdaru, familia din Hârtop, unde v-am spus că era sediul [comandamentului sovietic]: „Doamna Popeli, dumneavoastră mergeți acasă acuma, dar știți că domnul Popeli este arestat?!" „Cum arestat??" „Vă trebuie o sută de mărturii că nu-i vinovat!" Asta s-o înregistrați, vă rog. Adică și cu rușii, și cu românii. O să vedeți întreg peisajul uman care arată o concluzie: în timpul războiului, dar și [în timp] de pace, ne mâncăm unii pe alții și nu știm cum să ne cruțăm! În fine, am ajuns în sat; preotul cu mama au strâns o sută de semnături. Dar până să primească semnăturile, [tata] a fost schingiuit. *Schingiuit de români*! Deci, *o dată de ruși, o dată de români*! Vedeți anomaliile?! [...] Trebuie să spun lucrurilor pe nume, cum s-au întâmplat. L-a bătut încât a suferit de rinichi toată viața. Când s-a întors [tata] în sat, erau românii, un regiment, în curte; eu făcusem dizenterie. Regimentul avea un doctor. Spre seară, mama l-a chemat și m-a vindecat, mi-a dat niște tablete. Și apare tatăl meu. Desfigurat!! Doctorul l-a văzut și... „Dumneavoastră??" „Eu sunt! Sunt tatăl fetei. Domnule doctor, mă vedeți în ce hal sunt? Pe cine am așteptat noi? Cine a venit? Cine ne-a salvat? Uitați-vă cum arăt! Deci – am fugit de unul și am așteptat pe altul!" Omul l-a vindecat într-o săptămână, cât a stat.

Eu zic că au fost legionari. Foarte mulți legionari au fost acolo și s-au răzbunat și pe evrei, și... Rușii au împușcat, românii au împușcat... dezastru! *Mamașa* și *dedușka* spuneau: „Ne-a bătut cu cnutul un plutonier needucat, din Podu-Iloaei..." Acest plutonier [Petru Boțoc] pe tata nu-l suporta, că tata nu-l primea în societatea lui, mă rog, era un om – de-abia știa să semneze. Dă niște reclamații la adresa lui tata și tata ajunge la Curtea Marțială, la Chișinău. „Condamnat la moarte, cu drept de recurs." Mama a fost o eroină: tot satul, aproape, a mers. A scăpat, dar din momentul acela a spus: „Nu mai vreau să mă-ntorc în sat". Și-atunci l-au angajat în Transnistria[105].

Abia după război basarabenii rămași în RSSM au avut, însă, ocazia să compare cu adevărat regimul românesc antebelic și cel sovietic, cântărindu-le nu în termeni de promisiuni, speranțe ori temeri, ci conform faptelor și experiențelor de viață prilejuite de acestea pe termen lung populației. Regimul românesc fusese *uneori* abuziv, pe când cel sovietic era *întotdeauna* și *incomparabil mai abuziv*. Un comunist basarabean care se declara „îndurerat" de abuzurile agenților transnistreni ai URSS-ului constata, încă din 1941 într-o scrisoare anonimă trimisă către Jdanov, că „ceea ce au făcut românii în 22 de ani, activiștii voștri de partid venetici și alți funcționari au făcut doar în 7 luni"[106]. Un manifest ilegal răspândit în Bălți în 1946 radiografia astfel noua stare de lucruri:

Voi știți singuri, basarabeni și bucovineni, cum trăiam noi sub puterea românească, eram mulțumiți de toate și mâncam și cel bogat, și cel sărac pâine albă. [...] Românii nu ne luau păsările și grâul cu o rublă pudul, ci ne plăteau bani buni [...] și nu ne luau pe noi și pe copiii noștri la munci de ocnaș în Donbass, iar când au venit bandele sovietice diavolești, care au prădat Rusia, apoi ele au prădat și poporul basarabean și bucovinean. Lupi flămânzi și lacomi, satana nu ne-a adus viață bună, ci ne-a adus închisori și foamete, moartea și sărăcia[107].

[105] Marga-Rita Popeli-Tatu, interviu inedit, București, 2017, arhiva Astrid Cambose.
[106] Valeriu Pasat, *op. cit*., p. 59.
[107] *Ibidem*, p. 275–276.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deja prin 1947 toate speranțele oamenilor de rând se îndreptau către reinstaurarea regimului românesc: „Imediat după ce vor avea loc alegerile, la noi vor veni Anglia și America împreună cu românii și iarăși viața va fi bună, cum trăiam înainte la români”[108]. Dar trauma avea să continue, istoria dezamăgindu-i și pe basarabenii, și pe românii care așteptau „venirea americanilor”.

Prima ușurare generală, după decenii de suferință dincolo de care nu se întrevedea niciun liman, a reprezentat-o pentru deportați momentul 5 martie 1953:

> După moartea lui Stalin – am aflat despre aceasta la radio, îmi amintesc că mama s-a întors cu fața spre ungher și, făcându-și semnul crucii, a spus „Slavă Domnului!” – a apărut și la noi speranța pentru schimbare[109].
>
> Eram la lucru când au anunțat că a murit Stalin. Care erau, așa ziceau: „Mânțanim că a murit Stalin, că poate vom scăpa de robie!”[110]
>
> Vin eu acasă și îi spun tatălui: „Tătuță, știi ce s-a întâmplat? O murit Stalin!” Dar tata mi-a răspuns că „el n-o murit, el o *zdohnit*, da’ trebuia mai de mult!”[111]

Către 1960, majoritatea supraviețuitorilor deportării staliniste s-au întors în Basarabia, de regulă însă *nu și în locurile natale propriu-zise* (existând o interdicție administrativă în privința revenirii deportaților la baștină). Considerați dușmani ai poporului, marcați social prin ștampila de pe documentele de identitate, precum altădată evreii prin steaua lui David, deportații și-au încropit așa cum au putut viața în multdorita Moldovă, devenită de nerecunoscut. Structura socială fusese demantelată: familiile, satele, comunitățile nu mai erau – și nu vor redeveni niciodată – ceea ce fuseseră în interbelic. O nouă societate, ostilă, îi întâmpina pe cei numiți de conaționalii lor *sibireci*.

8. Noile raporturi umane și cadre ale vieții sociale sub totalitarism; etnicitatea în noua distribuție a puterii

Dacă în mediul urban se jucau diverse mize și proliferau o mulțime de interese și lupte politice obscure prin care se constituia noua ierarhie de partid și de stat, la sate noua ordine se construia începând cu deportarea *culacilor*, fiecare participant fiind așezat pe scara socială potrivit rolului său în spectacolul generalizat al trădării și/sau eschivării. Ca prim proces care afecta grav întreaga populație, *ridicarea* a fost declanșatorul masivei schimbări sociale. Metaforic, am putea spune că a fost precum învățul înotului prin aruncare în apă: o situație de pericol iminent, survenită intempestiv, în care comportamentele dictate de nevoia de supraviețuire sunt complet impredictibile. Mulți, încercând să se eschiveze de la deportare, au învățat simultan să își trădeze și să-și manipuleze semenii. Oportuniștii (existenți în oricare societate) și-au văzut acțiunile concurate de cele ale unor concetățeni care acționau ca și ei, dar nu din oportunism, ci din frică sau disperare. Distincțiile între aceste categorii s-au opacizat cu timpul. Câți vor fi fost trădători, nu se știe cu exactitate, dar percepția colectivă este că au fost *prea mulți*:

> Satul nostru, de vreo 60 de case, nu e mare după standardele contemporane. Din acest sat mic, cinsprezece familii erau puse pe listă să fie duse în Siberia. [...] Erau trei informatori pentru

[108] *Ibidem*, p. 277.
[109] Emilia Vataman, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/2, p. 47.
[110] Maria Romanenco, în *ibidem*, p. 292–293.
[111] Dumitru Donea, în *ibidem*, p. 238.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un sat așa de mic! Ocupanții sovietici aveau trei agenți în satul Minceni: Alexandrov, Nemțov și... am uitat numele celui de-al treilea[112].

Toți deportații subliniază rolul *politrukului* (responsabil cu munca ideologică) și al *miliționerului* din sat în realizarea efectivă a ridicării celor cuprinși pe listele de *kulaci* (chiaburi), colaboraționiști cu „imperialiștii români", membri ai „partidelor fasciste PNL și PNȚ" și alți „dușmani ai poporului". Ca și cadrele superioare din aparatul de partid și de stat[113], activiștii din teritoriu care efectuau munca operativă propriu-zisă erau de obicei de alte etnii: „Activiștii ișția nu erau oameni din sat, erau din Transnistria. [...] Se vedea după haine că nu sunt din sat – purtau *ghimnastiorcă* [cămașă militară], peste pantaloni, cu centură"[114]. Sub înalta îndrumare a împuternicitului special al Moscovei în Basarabia, gruzinul S. A. Goglidze, care avea, printre alte funcții, și pe aceea de a sprijini organele securității de stat „la îndeplinirea sarcinilor ce țin de curățirea Republicii Moldovenești de elemente de spionaj, diversioniste și alte elemente dușmănoase"[115], cekiștii, înarmați, asigurau „suportul tehnic" al operațiunii de deportare – „la noi o fost milița câine, câine o fost, nu oameni buni. Da' în alte sate le-au dat voie să ieie și câte un sac de făină de grâu, și câte un sac de făină de păpușoi, că a fost milița oameni, da' la noi o fost păgâni"[116] –, dar propunerile de înscriere pe liste, identificarea propriu-zisă sau, în multe cazuri, urmărirea și arestarea celor vizați erau coordonate de consătenii convertiți în trădători. Vinovăția acestora din urmă reiese din toate memoriile și interviurile:

> Ne-au stricat din drumul nostru, din viața noastră, din tot al nostru. [...] Sunt vinovați rușii, dar sunt vinovați și moldovenii. Rușii sunt vinovați că au dat *prikaz* (ordin) să ne ridice, iar moldovenii că au venit și ne-au ridicat. [...] Aceia au fost cei mai mari tâlhari, cei care ne-au ridicat pe noi. Stalin n-a venit să mă ridice[117].
>
> Eu îi întrebam cine m-a dus în Siberia: comuniștii și Stalin! Ne-au dus tot de-ai noștri săteni[118].
>
> E vinovat pentru toate omul cel care ne-a pârât. Stalin n-a știut câți boi și vaci are mama mea, că au părinții mei gheretă... tot ai noștri ne-au pârât. [...] Când a luat sora mea mai mare toate datele din arhivă, am aflat cine a iscălit pentru noi. Și acela care s-a iscălit acolo – Dadu îi spune, un necărturar, un turnător – credeți că pe dânsul răul nu l-a ajuns?[119]
>
> Noi tot timpul zicem că Stalin a fost vinovat de toate astea, dar el era un schizofrenic. Nu-i așa? Cel mai strașnic a fost că ne-au dat aiștia din sat, rudele... apropiații noștri[120].
>
> Eu cu cei din Goteşti nu am vrut să am nimic, îi uram pentru ce ne-au făcut în 1941, sunt tare obijduită că ne-au vândut. După mine, de vină a fost conducerea de pe loc. Toți spun

[112] Nicolae Banaga, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 93.

[113] După cum sublinia istoricul Valeriu Pasat, „în ceea ce privește cadrele, toate funcțiile principale din RSSM au fost ocupate de persoane originare din fosta RASSM [Transnistria] și din alte regiuni ale URSS. [...] Astfel, printre cei 215 activiști din conducerea de partid (secretari ai CC al PC (b) al Moldovei, șefi de secții ale CC, secretari ai comitetelor de partid județene, orășenești și raionale) erau doar 31 de moldoveni" (*op. cit.*, p. 50–51). Fenomenul a fost sintetizat de folclorul basarabean al vremii prin butada: „Dacă vrei să fii ministru, tre' să fii de peste Nistru".

[114] Eugen Banaga, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 60.

[115] Valeriu Pasat, *op. cit.*, p. 44.

[116] Anastasia Gheorghiță, în Lidia Pădureac (ed.), *op. cit.*, p. 53.

[117] Nina Radu, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/1, p. 279.

[118] Maria Romanenco, în *ibidem*, p. 300.

[119] Tatiana Panaghiu, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 270.

[120] Olga Banaga, în *ibidem*, p. 50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Stalin, dar cine a gândit să rupă oamenii de gospodărie și goi-goluți să-i ducă cine știe unde[121]?

Memoratele din volume consemnează uneori și pedeapsa divină pe care trădătorii o primesc în acord cu morala colectivă:

Percic nu a mai avut copii. Se zice că i-a murit femeia, iar pe dânsul, când a murit, cică îl mâncau viermii și nu se ducea nimeni să-l înmormânteze. Auzise lumea că el a deportat oameni din sat, așa spunea lumea: a făcut pe nedreptate[122].

Motivul pentru care familia mea a fost deportată a fost faptul că dictatorii de sus au dictat, iar unii din ai noștri au ascultat și au hotărât că „dacă îi deportăm pe aceștia" o să trăiască ei mai bine, și, uite așa, au ajuns să trăiască bine și azi! [...] Îi cunosc pe cei din sat care au ordonat să fim deportați, îi cunosc pe ei și pe copiii lor, dar nu vreau să le spun nimic. Dumnezeu să le ajute și să le facă ce mi-a făcut și mie, mai mult nu vreau nimic[123].

Rotaru ne-a dat. [...] Ai noștri au fost răi și aici în sat, și acolo: Ion Rotaru, Ștefan Lucinschi... Aveam o putină de brânză cu noi, nu ne-au lăsat, nici cu haine, nici cu mâncare. Nici cu icoane nu ne-au lăsat. Ai noștri nu aveau Dumnezeu...[124].

Mi-a fost interesant să caut în arhive. Pe de o parte, am aflat numele persoanei care ne-a denunțat. Tata mi-a spus că ei locuiau nu departe de noi. Doream să-i înțeleg pe acești oameni, ce au avut ei din toate astea? Beție și coate goale! Soția omului care vroia să ne ia casa a ajuns să mătură strada pentru un pahar de vin [...]. Viața le-a pus pe toate la loc[125].

Deportarea a fost o crimă din partea statului. Au deportat oameni fără voia lor, oameni nevinoveți (*sic*), în primul rând oamenii care erau aici gospodari. [...] Puterea locală a fost de vină, apoi cea din Chișinău și apoi cea de la Moscova[126].

Eu aș zice că mai mult sătenii au fost de vină, căci n-a venit cel din Moscova să mă ridice, nu știa el familia noastră și n-a venit din altă parte [lista]. Tot cei care erau la conducere aici, în sat, ei ne-au pus pe listă. Eu așa socot! Cum le zice? Dumnezeu cu dânșii! Eu numai atâta pot să zic: am trecut prin asta, am avut zile, ne-am întors înapoi și n-am fost mai răi ca alții în sat. [...] Știți, prin vis, ne ducem prin locurile celea. Iaca, ș-amu câteodată te duci prin vis pe acolo, că omul pe unde trece – se duce[127].

Dincolo de apelul la nuanțe și subtilități psihologice explicative, trebuie spus că, de cele mai multe ori, cauzele pentru care unii localnici își trădau consătenii și chiar rudele, devenind agenți sovietici sau informatori, erau lăcomia, invidia ori conflictele personale mai vechi – cu un singur cuvânt, rapacitatea[128]; lașitatea sau frica reprezentau mai rar un mobil real:

[121] Ana Nedov, în Elena Postică (ed.), *op. cit.,* vol. II/1, p. 122.
[122] Liubov Pojoga, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.,* p. 245.
[123] Alexandru Zberea, în Elena Postică (ed.), *op. cit.,* vol. II/1, p. 207.
[124] Tatiana Maxian, în Lidia Pădureac (ed.), *op. cit.,* p. 155.
[125] Evghenia Novac-Petrova, în Elena Postică (ed.), *op. cit.,* vol. II/2, p. 191.
[126] Natalia Guștiuc, în *ibidem* , vol. II/1, p. 182.
[127] Vera Tonu, în *ibidem,* p. 224–225.
[128] Rapacitatea era, de altfel, mobilul general real al represiunilor și al delapidărilor care le urmau. A fost de notorietate dosarul privind acapararea abuzivă a bunurilor de către funcționarii sovietici sosiți în Basarabia pentru a supraveghea „naționalizarea" averilor confiscate de la cetățenii evacuați în România sau deportați. Ceea ce trebuia să revină statului a fost însușit fraudulos de către reprezentanții acestuia, care-și disimulau gustul pentru îmbogățirea personală sub sloganul „proprietății comune". Spolierea și irosirea bunurilor, în disprețul ideologiei clamate, nu a fost un fapt specific Basarabiei, ci s-a produs în toate țările frățești, adâncind criza economică a URSS. Cu toate acestea, trebuie consemnat că procesul pentru delapidare din RSSM din 1941 nu s-a soldat, în ciuda faptelor constatate și recunoscute, cu sancțiuni notabile (vezi Valeriu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Eu nu cunosc cine ne-a pus pe liste, dar după ce am venit din Rusia – 26 august 1965 – primul lucru a fost să aflu cine ne-a trădat. Cu regret, am găsit numai doi oameni [dintre vechii localnici], dintre care unul mi-a spus cine a trădat. Am și document că motivul a fost fals. Așa cum mi-a explicat consăteanul din Chiștelnița, cauza principală era invidia[129].
>
> Primarul de la Costești ne-a dat să ne deporteze. [...] Fratele meu, Gheorghe, trebuia să se însoare cu fata lui. Nu s-au înțeles până la urmă și el avea ciudă pe noi. De asta ne-au pus pe *spisoc* [listă][130].
>
> Mătușa era la judecată ca martor, ea l-a pârât pe tata[131].
>
> Tatăl meu a fost ridicat în locul altuia. O mătușă de-a noastră avea soțul *predsedateli selisoveta* și socrul ei trebuia să fie ridicat, tot Leu era numele, și l-au pus pe Gheorghe Leu în loc de Dimitri Leu[132].
>
> Un om a fost în mahala, bărbos. [...] Când ne-au ridicat, apoi el și pe frate-său l-a ridicat. Și pe băieții fratelui tot el i-a ridicat. Frate pe frate[133]!
>
> Erau șase-șapte [soldați] și încă două persoane din sat, printre care Fiodor Mămăligă. [...] După ce ne-au deportat, Mămăligă se lăuda la săteni: „Am mâncat din averea lui Maxân câteva luni!”[134]
>
> Da’ în urmă, vecinii „făceau regulă” în gospodărie: prin păsări, prin animale, luau tot ce puteau. E clar că erau și din cei care-i compătimeau [pe deportați], dar erau și dintre cei care se bucurau[135].
>
> [...] am un unchi de pe mamă, Ulian, primul s-a dat în Comsomol, i-au dat *tijurcă* [manta de piele], pistolet, *chepcă* [chipiu] și îmbla pe la oameni și mătura podurile încă cu vreo doi-trei. [...] Și tat-său tot așa era, moș Petrea Gavriliță. El slujea și la ruși, și la români – oamenii de-acum îl urau, nici nu-i dădeau „bună ziua” – și pe ăștia îi pâra, și pe ceilalți, numai lui să-i fie bine[136].

În Siberia, situația a rămas amestecată. Ca în orice lagăr, și printre deportați erau turnători „care raportau și obțineau anumite privilegii: sau un loc de lucru mai ușor, sau mai mulți bănișori primea”[137].

În registrul opus, toți intervievații își amintesc de bunătatea populațiilor nordice locale și a deportaților veniți din Rusia în anii ’30 față de nou-veniți; este remarcabilă, de pildă, repetiția cuvântului *cuminți* (cu sensul de ‘pașnici’, ‘binevoitori’, ‘plini de bun-simț’) în amintirile unei țărănci:

> Am fost duși tocmai la fundul pământului! Nu era acolo nimeni: numai urși și oameni sălbatici erau. Dar acolo oamenii erau *cuminți*, mai *cuminți* decât moldovenii: te duceai la dânsul, puneai samovarul și te invita la ceai. Așa de *cuminți* erau! Nu ne păzea nimeni, erau oamenii *cuminți*. Erau 15 naționalități: și ruși, și ucraineni, și jidani, și nemți erau... de tot

Pasat, *op. cit.*, p. 52–59). Puterea totalitară, indiferent de treapta ierarhică de pe care este exercitată, are ca esență manifestarea discreționară. „Un comunist de frunte, M. M. Hataevici, observase încă din 1942 convingerile existente atât în rândurile țăranilor obișnuiți, cât și în cel al membrilor de partid, «că o persoană are nevoie să fie membru al unei celule de partid doar pentru a face confiscări, arestări sau rechiziții după propriul plac, fără vreo autorizație specială de la vreo autoritate». El adăuga că «era dificil să se spună unde se sfârșea celula de partid și unde începea tribunalul, poliția sau comisia pentru pământ»” (Robert Conquest, *op. cit.*, p. 79).

[129] Andrei Golban, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/1, p. 234.
[130] Alexandru Șoșu, în Lidia Pădureac (ed.), *op. cit.*, p. 164.
[131] Valentina Matiușenco, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/2, p. 148.
[132] Ana Horeică, în *ibidem*, p. 265.
[133] Anastasia Gheorghiță, în Lidia Pădureac (ed.), *op. cit.*, p. 56.
[134] Nicolae Banaga, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 93–94.
[135] Dumitru Bagrin, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/2, p. 246.
[136] Marin Buga, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 218–219.
[137] Marina Akopyani, în *ibidem*, p. 133.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> feliu erau acolo! Dar toți erau oameni *cuminți*, nu ca aici. Aici, iaca, să te duci undeva sau dacă unul poate vrea să înnopteze la tine – Doamne ferește, nu-l primești. Da' acolo, în pustiul acela, te primea, îți dădea ceai să bei. Nu ne sfădeam unul cu altul. Dintr-o bucățică mâncam. Ne duceam la lucru în pădure și acolo aveam fiecare polița lui: aicea-i mâncarea mea, dincolo îi a matale, dar nu punea nimeni mâna să ia unul de la altul. Erau *cuminți*[138].

Pe marginea nenumăratelor exemple care documentează regimul trecerii proprietății de la un stăpân la altul, ne-am putea întreba: desființarea proprietății private, obiectiv suprem al *Manifestului comunist*, s-a realizat, în urma naționalizării și colectivizării, sau nu s-a realizat? Percepția țăranilor era că nu. Proprietatea *nu* a devenit comună/obștească, așa cum s-a clamat (și în acest caz, ca în atâtea altele, decuplarea între etichetele verbale și realități a fost dusă de comuniști până la ultimele limite). S-a creat doar o nouă formă de posesiune, pe care am putea-o numi *megaproprietate*: proprietatea de stat/socialistă[139], care în teorie era obștească, dar în fapt era *tot privată*, atât sub raportul dreptului de a o deține și de a o folosi (lat. *usus*), cât și sub raportul drepturilor de a-și însuși roadele sau veniturile dobândite de pe urma ei (lat. *fructus*) și de a o transfera, reîmpărți, înstrăina (lat. *abusus*). Toate aceste drepturi de proprietate se concentrau în mâna câtorva persoane. Conducătorii politici ai momentului, oficial doar *administratori* ai nou-createi megaproprietăți, au devenit în realitate noii *proprietari*, dispunând discreționar de tot patrimoniul abuziv însușit. Acest lucru a fost exprimat fără ezitare, de pildă, în cuvintele președintelui RPR, Gheorghe Gheorghiu-Dej, care după ce declarase încheiat procesul de colectivizare, a conchis: „Eu sunt acuma și moșierul, și chiaburul. Aici, în buzunarul de la ceas, am cheia hambarelor! În mâna mea e toată recolta. Eu hotărăsc cum o împărțim"[140]. Țăranii au simțit cacealmaua ascunsă în spatele expresiei „proprietate comună", motiv pentru care acțiunea de a se înscrie în diferitele forme de întovărășire și colectivizare impuse de stat a fost desemnată de cele mai multe ori de ei prin perechea de verbe „a lua" („ei", comuniștii, *luau* proprietatea) *versus* „a da" („noi", țăranii, eram nevoiți să o *dăm*). În sprijinul acestei perspective asupra evoluției proprietății în statele comuniste vine și studiul cercetătoarei Kenneth Jowitt, *Soviet Neotraditionalism: the Political Corruption of a Leninist Regime* (1983), care a lansat conceptul de *neotradiționalism*, definindu-l ca formă coruptă spre care a evoluat – în sens natural, am adăuga noi – impersonalismul carismatic bolșevic. Practicienii de elită ai comunismului au devenit spontan „patroni de tip tradițional". Proprietatea comună n-a putut exista decât în discursuri și în teorie, iar punerea ideii în practică s-a dovedit imposibilă, tocmai pentru că o astfel de idee este contrară naturii umane – în perspectivă antropologică, proprietatea fiind „o instituție culturală care creează persoana"[141].

9. Sărbători și simboluri naționale/sovietice; monumente și comemorări

În Siberia, sărbătorile naționale au făcut loc, după cum era de așteptat, manifestațiilor sovietice. Este de remarcat faptul că deportații s-au conformat, participând la

[138] Nadejda Iovu, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/1, p. 228-229.

[139] „Partidul-stat deținea drepturile principale și aloca, în josul ierarhiei, fie unor reprezentanți ai săi care conduceau întreprinderi de stat sau cooperative/colective, fie unor indivizi, anumite drepturi care puteau fi exercitate de aceștia" (Gail Kligman, Katherine Verdery, *Țăranii sub asediu*, p. 145).

[140] Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (ed.), *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949–1962)*, cuvânt-înainte de Gail Kligman și Katherine Verdery, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 338.

[141] Vezi Gail Kligman, Katherine Verdery, *Țăranii sub asediu*, p. 27 ș.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acestea din urmă fără entuziasm, dar și fără revoltă. S-ar spune că basarabenii și-au justificat și în deportare renumele de blândețe – aici, cu sensul de *complianță* – față de tot ceea ce le impunea o administrație sau alta.

> *Octeabrschi* făceau... 7 Noiembrie era cel mai mare *pradznic*. Copiii ieșeau îmbrăcați frumos, ne duceam la parade... Și 1 Mai – tot cu parade! Peste tot, pancarte – arătau pumnul, cât sunt de puternici...[142]!
> La *okteabrskij* era, la fel, zi de odihnă. În ajun aduceau mai multă marfă în magazine și mereu erau rânduri la magazin. Într-un an au adus mere din China și am stat în rând vreo cinci ceasuri; erau jumate roșii și jumate galbene. Așa o bucurie era! Copiii strigau: *Яблоки*! *Яблоки*! [mere][143]

Sărbătorile comune la care se participă benevol sunt în special comemorările. Reîntorși în Moldova, supraviețuitorii deportărilor și familiile acestora au integrat ritmul comemorărilor în viața lor, asumându-și stigmatul social, transformat în moștenire identitară. Deportarea a intrat astfel, definitiv, în istoria lor de familie. Am putea conchide că prin practica spontană a comemorărilor deportarea a fost, în cele din urmă, acceptată (sau, cu o vocabulă pe care ar folosi-o un basarabean, „s-a primit”). „Anul ista nu au fost preoții la comemorarea cu deportații. În ceilalți ani veneau preoții, noi pregăteam colaci și dădeam de pomană, dar anul ista nu au fost”[144]; chiar și fără festivități organizate, unii dintre copiii foștilor deportați fac o pomenire pentru rudele lor: „Anual, în ziua deportării părinților, cu un pahar de vin și mâncare chem un om, doi, trei – cum se nimerește”[145]; „Aiștia-s care au murit în Siberia, din sat de la noi. Uite, ziua asta de 13 iunie, eu înșir la biserică [de pomenire]”[146].

10. Fenomene extreme tipice lagărelor de concentrare: foametea, anti-igiena, bolile, gerul, exterminarea prin muncă forțată

10.1. Foametea

Foametea din 1946–1948 (și nu doar din 1947, cum greșit apare datată în multe materiale) a fost punctul culminant al unei situații de catastrofă umanitară prin care a trecut Basarabia începând din anul 1940. Productivitatea agricolă a pământurilor Basarabiei era distrusă prin spolieri și așa-zisa „restructurare” a proprietății. Populația era decimată atât din cauza războiului, execuțiilor, evacuărilor și deportărilor, cât și din cauze „naturale”: „Circa 200 de mii de oameni au murit de foame și în urma epidemiilor [de tifos exantematic, malarie, scabie și infecții alimentare, n.m., A.C.] doar în perioada 1 august 1941 – mai 1943”[147]. Rechizițiile forțate din 1945 au generat, în aceste condiții, o stare de spirit explozivă la nivelul populației rurale. Similar modului cum se procedase în Ucraina în anii ’32–’33, în 1946 s-a trecut la înfometarea planificată a populației RSSM, pentru eradicarea sentimentului național și spre a se putea realiza sovietizarea deplină. Unul dintre editorii volumelor din seria *Arhivele memoriei*, Ludmila Cojocaru, sintetiza totalitatea acestor practici prin sintagma „Siberia de acasă”, vizând

[142] Nadejda Mârza, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 160.
[143] Natalia Guștiuc, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/1, p. 179.
[144] Nadejda Mârza, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 163.
[145] Vasile Carp, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/1, p. 195.
[146] Alexandru Nastas, în *ibidem*, vol. II/2, p. 78.
[147] Valeriu Pasat, *op. cit*., p. 97.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„politici violente de înfometare, colectivizare și îndoctrinare comunistă”[148]. După seceta din 1946, rușii confiscau toate alimentele găsite – „scuturau podurile, tot luau”[149]; colectările aveau caracter extrem de violent și samavolnic, fiind de fapt o formă de represiune armată îndreptată de administrație împotriva întregii populații. Nu întâmplător „deschiaburirea”, „metodă a colectivizării compacte”, după modelul creat și aplicat de Stalin în URSS în anii ’30, a coincis în Basarabia cu marea foamete organizată[150]. A existat un raport direct proporțional între violență, sub toate formele ei, și ritmul colectivizării: șira spinării țărănimii a fost frântă, în diversele țări ale lagărului sovietic, cu atât mai repede, cu cât s-a apelat la mijloace mai dure.

După ce Basarabia pierduse în război sau din cauza războiului circa 650 000 de cetățeni, foametea reducea drastic numărul supraviețuitorilor: în decembrie 1946, rapoartele oficiale arătau existența a 43 000 de persoane distrofice, în ianuarie 1947 numărul lor depășea 177 000, iar în martie 1947, 238 000. Rapoartele secrete dovedesc cunoașterea amănunțită a situației la nivelul decidenților:

> În legătură cu insuficiența acută de produse alimentare și cu norma mică de ajutor alimentar primit, populația [...] adaugă în mâncare rumeguș de lemn, tulpini și ciocălăi de porumb, semințe de ciulini, tulpini de floarea-soarelui ș.a.m.d. Amestecurile enumerate le provoacă bolnavilor de distrofie îmbolnăvirea acută a intestinelor, cu umflarea ulterioară a abdomenului, și sporesc mortalitatea. [...] Populația raioanelor mănâncă câini și hoituri [...], este răspândit canibalismul, [...] consumul de cadavre umane a căpătat un caracter de masă[151].

Informat asupra situației din RSS Moldovenească, Stalin decide acordarea „ajutoarelor” alimentare sub forma... diminuării cotelor cu care Republica rămăsese *datoare* față de URSS. Când se acordă, în sfârșit, și unele ajutoare reale este prea târziu – de exemplu, în februarie 1947 se primește un lot de lenjerie curată la un spital în care distroficii zăceau câte patru până la opt pe un pat, plini de păduchi, făcându-și nevoile acolo unde se aflau și fiind îngrijiți de infirmiere la rândul lor distrofice; acestea nu mai au putere să schimbe așternuturile și nici nu ar fi avut rost s-o facă, întrucât muribunzii nu mai puteau fi salvați. Dar în ce au constat, propriu-zis, „ajutoarele”? Pentru a nu compromite total semănatul de primăvară[152], URSS-ul a decis să se aloce 100 de grame de pâine pe zi celor inapți de muncă și 200 celor care puteau face dovada angajării; pâinea respectivă devenea obiectul unui nou lanț de abuzuri și delapidări... Cinismul decidenților nu a avut limite: „[...] din iunie 1947 [după încheierea campaniei agricole – n.n., A.C.] a fost sistat ajutorul alimentar centralizat acordat populației, au fost închise punctele alimentare, nu mai erau alocate mijloace pentru întreținerea spitalelor”[153]. Ceea ce trebuie subliniat este că, fie ele altruiste sau cinice, nici nu mai puteau exista soluții *viabile* sub raport economic atât de tardiv, după ce agricultura tradițională fusese complet distrusă.

Interviurile din seria *Arhivele memoriei* confirmă și exemplifică aceste date documentare, coordonând tabloul foametei din deportare cu acela al foametei din Moldova

[148] Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 56.

[149] *Ibidem*, p. 25.

[150] A se vedea, de exemplu, Ion Șișcanu, *Desțărănirea bolșevică în Basarabia*, Chișinău, Editura Adrian, 1994, p. 3–29.

[151] Valeriu Pasat, *op. cit.*, p. 249.

[152] „Toate chestiunile referitoare la ajutorarea cu alimente a populației sunt rezolvate astfel, ca să fie îndeplinit planul la semănatul de primăvară” (telegramă a trimisului Moscovei, vicepreședintele Consiliului de Miniștri A. N. Kosâghin, către Stalin și Molotov, *apud* Valeriu Pasat, *op. cit.*, p. 258).

[153] *Ibidem*, p. 263.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sovietică. Basarabenii rămași la baștină își amintesc de mortalitatea nemaivăzută pricinuită de foamete: „Numai auzeai că chiuia câte unul așa încetișor: iii! Și murea. Iii! – altul... Iii! – altul... Vorbea, vorbea, și numai cât îl auzeai – iii, cădea pe o parte și murea. Mureau pe zi la noi pe laiță câte doi–trei”[154]. Cei mai afectați au fost copiii: „Copiii n-au scăpat atunci, mureau de foame, se uscau... Se întindeau de foame și te rugau de-o hrincă de pâine. «Na-ți cerceii mei, numai dă-mi o hrincă de pâine...»”[155]. Foștii deportați confirmă faptul că în Basarabia oamenii au dus-o chiar mai rău decât cei din Siberia: „În 1946, uite în foametea ceea, trimiteam de-acolo [din Siberia] colete lui soră-mea, Nina: făină, unt. Că aicea mureau de foame”[156]. E greu de estimat dacă ravagiile totale ale foametei au fost mai mari în Siberia sau în „Siberia de acasă”; pentru a forța o comparație, am putea spune că în Siberia foametea a fost *cronică*, iar în Basarabia, *acută*.

Inanița, suferință generalizată printre represați și cauză probabilă a morții celor mai mulți dintre ei, este evocată de contributorii *Arhivelor memoriei* în cuvinte aspre, printre care se întrevede spectrul canibalismului:

> Atunci, de foame, orbisem, aveam orbul găinii. Chiorâsem din cauza foamei, toți umblam și bâjbâiam ca să ajungem undeva[157].
>
> Când era foametea ceea mâncam rădăcină de papură. Murea lumea de foame, dar cazuri din astea, că se mănâncă unul pe altul, n-am auzit în satul meu. Aici în sat [în Chircăiești] am auzit că o femeie l-a mâncat pe bărbat-său. În rest, n-am auzit alte cazuri[158].
>
> Când mama era în pușcărie, sora cea mai mare aducea câte o pâinică. Nu era pâine din *bulkă*, dar cu tărâțe. Celui mai mititel îi da o bucățică mai mare și-mi da și mie o bucățică. Eram trei copii rămași. Când îmi amintesc ce pâine am mâncat, dar n-am mâncat ca alții mâțe, câini, sau să ucizi un copil, păcat să spun asta. La noi mulți, săracii, mâncau și se umflau[159].

10.2. Canibalismul

Basarabenii au fost precedați în deportare de un renume înspăimântător: „[...] pe noi ne-au dat de oameni răi, de canibali – așa le-au spus [localnicilor] despre noi înainte de venirea noastră acolo”[160], „când ne-au dus [în Siberia], la cei de pe loc le-au spus că «vin oameni care mănâncă oameni» – *liudoedî* – și atunci ei fugeau de noi”[161]. Renumele, chiar dacă cinic și ofensator în cel mai înalt grad, era însă justificat de acte de canibalism reale, despre care nu se știe încă dacă pot fi considerate sporadice:

> De la tifos și foamete la noi în comună cam la 900 de oameni au murit. Familii întregi. Au fost și cazuri de canibalism. [...] În primăvară, ce era, Doamne ferește! Mureau oamenii ca muștele, nu aveau cu ce-i duce la cimitir. Într-o groapă aruncau câte 2–3. [...] În 1947, primăvara, au murit oamenii. Mâncau buruieni și se umflau de nu se vedeau ochii. Despre foamete nu se mai vede capătul să spui... Au murit și din prietenii mei. Doamne ferește, la foamete omu-i fiară. Erai gata să-l ataci pe om, numai să-i iai din mâncare[162].

[154] Valeria Grișcenco, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 26.
[155] Tatiana Panaghiu, în *ibidem*, p. 263.
[156] Alexandru Nastas, în Elena Postică (ed.), *op. cit.*, vol. II/2, p. 85.
[157] Ana Nedov, în *ibidem*, vol. II/1, p. 111.
[158] Nina Radu, în *ibidem*, p. 271.
[159] Maria Romanenco, în *ibidem*, p. 289.
[160] Ion Savin, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 197.
[161] *Ibidem*, p. 202.
[162] Andrei Vulpe, în *ibidem*, p. 316–318.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cercetările scot la iveală situații incalificabile din punct de vedere etic – însă ce îndreptățire ar putea avea cineva să judece acte de acest fel? De exemplu, un tânăr din satul Dâșcova dezgropa cadavrele și le mânca; odată a prins o fetiță vie și s-a pregătit să o fiarbă, dar familia ei a salvat-o în ultima clipă de la moarte:

> În sat, azi se îngropa mortul iar a doua zi, când să te duci la atămâiere – groapa dezgropată și mortul nu era... Azi un mort nu-i, mâine altul... Înțelegeți, lipseau cadavrele din mormânt. De la deal de noi trăia un băietan de vreo 25 de ani și se vorbea că el dezgropa morții și-i mânca[163].

Decizii de-a dreptul imposibile deveneau, în condițiile morții prin inaniție dezlănțuite la nivelul întregii comunități basarabene, obligatorii. Este șocant, pentru Europa secolului al XX-lea, să apară mărturii irefutabile despre un fenomen pe care conștiința noastră îl izola, din comoditate, undeva la periferia lumii civilizate, într-un timp imemorial, sau cel puțin într-un spațiu exotic (la triburile din Africa). Din păcate, nu a fost deloc un fenomen izolat. Canibalismul fusese o practică răspândită în timpul foametei organizate din 1932 și 1933 în Ucraina – există atât narațiuni episodice legate de acest fenomen, ca, de pildă, episodul sinuciderii (?) celei de-a doua neveste a lui Stalin, în 1932, după ce soțul ei îi refuzase violent intermedierea în favoarea înfometaților, sau mărturiile despre agenții sovietici folosiți pentru rechiziționările forțate și lăsați apoi să moară de foame împreună cu restul populației spoliate[164], cât și documente care denotă răspândirea pe scară largă a fenomenului, cum ar fi circulara secretă dată în mai 1933 în interiorul OGPU prin care se făcea în premieră *distincția legală între actele de canibalism precedate de omor și cele care vizau oameni deja decedați* și se prevedea o legislație punitivă separată pentru cele două categorii de canibali (!). Unele cazuri sunt greu de încadrat, între oroare și sacrificiu de sine: revenit în satul natal în 1933, un activist de partid ucrainean a aflat de la fratele său că familia supraviețuise foametei hrănindu-se cu coajă de copac și iarbă, „iar când nu au mai avut nici atât, «mama ne-a spus să ne hrănim cu cadavrul ei»”[165]. Canibalii ucigași erau de cele mai multe ori executați. Dar, după statisticile vremii, „la sfârșitul anilor ’30, în lagărele de deținuți din zona canalului Baltica–Marea Albă se aflau 325 de canibali din Ucraina – 75 de bărbați și 250 de femei –, condamnați la închisoare pe viață”[166] pentru acest nou delict. În ultimii ani, subiectul este intens cercetat și prezentat în lucrări de specialitate[167]. Același zguduitor adevăr reiese și din mărturiile orale despre foametea din 1946–1948 din Basarabia (unele dintre ele circulă și în media online):

> „Zi și noapte *activu* ca șărchii, ca fiarele sălbatice, scuturau podurile la oameni... Valuta de schimb era pâinea” (Ion Moraru).
>
> „O pâine era un covor. Dac-o găseai... Un moș, Parfenie, din marginea satului – i-a murit soția [de foame]. El a pus-o pe-un covoraș, pe-un lăicer, și-a târâit-o până la groapă; acolo s-au grămădit vo câțiva oameni în juru lui și el îi roagă pe oamenii-ăia: «Ajutați-mi s-o dau în groapî șî, vă rog frumos, eu zâc Tatu Nostru, întru-acolo șî dați țărna pisti noi!»” (Anatolie Iov Spinei).

[163] Valeria Grișcenco, în *ibidem*, p. 26.
[164] Robert Conquest, *op. cit.*, p. 274, 344.
[165] *Ibidem*, p. 274.
[166] *Ibidem*, p. 273.
[167] Vezi, de exemplu, culegerea de documente editată de Anatol Țăranu, *Foametea în Moldova sovietică (1946–1947)*, traducere din limba rusă de Mihai Manea și Vsevolod Cernei, Chișinău, Editura Litera, 2017.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„În foamea ceea, doar era – șî dovidit era – unili fimei chiar lasa copilu, nouî luni îl purta, șî-l ucidé ca sî-i hrăneascî pi ceilanț. [...] Tata o zâs: «Te-o amăgit, Aneta.» «Da!» «Bini cî n-o făcut din tini cârnaț!» – c-atuncea sî tăié doar lumea și sî făšé cârnaț” (Anastasia Ursachi).

„O murit bărbatu; fimeia avé copii șî – era iarnă, frig – șî ie l-o pus sus, în pod, și in fiecari zî tăié câti-o bucatî și hrăné copiii” (Nadejda Botea).

„Unii s-ocupau cu-aceia cî omorau oamini și vindeu carnea. I-ademineau...” (pr. Petre Buburuz)[168].

Cei care au murit de foame, de boli și din cauza gerurilor siberiene de -50° au avut parte, cel mult, de „morminte frățești”, adică de niște gropi comune unde erau aruncați abia când se desprimăvăra și se dezgheța pământul. În cele mai multe cazuri, însă, trupurile le-au rămas neînhumate acolo unde i-a învins moartea, pradă stepei și pădurilor:

O fotografie îngălbenită de vreme din arhiva familiei lui Apolinarie Vataman redă imaginea mormântului frățesc din satul Vdovino, regiunea Novosibirsk, unde au fost înhumați 57 basarabeni morți din cauza frigului și subnutriției în iarna 1941–1942[169].

Mulți, mulți au rămas pe veci în morminte frățești[170].

Chiar din vara întâi, deportații noștri mureau ca muștele de foame, bolnavi... Au murit aproape toți copiii mici și bătrânii. Mulți dintre cei decedați nici n-au mai fost înmormântați, neavând cine le săpa mormântul în pământul înghețat la doi metri... Îi duceau în pădure și-i acopereau cu zăpadă, îi mâncau apoi ciorile și jivinele, iar primăvara le adunau oasele și le acopereau cu pământ[171].

10.3. Gerul și fiarele sălbatice

Memoriile individuale vin să exemplifice tragic statisticile. Adolescent la vremea aceea, Alexandru Zberea își amintește:

Din cauza scârbei și greutăților – arestarea lui tata, deportarea, despărțirea de cei doi frați [ai mei] –, mama a murit de cancer la splină. S-a stins din viață la 14 martie 1954. Îmi amintesc că era o mare viforniță. Groapa am săpat-o de unul singur, două zile afară atât de tare ningea, că mereu mi-o astupa cu zăpadă. Cimitirul se afla la vreo doi kilometri de localitate. Am dus-o pe mama cu o sanie trasă de un cal, a venit să mă ajute nenea Culae Chiperi din Câșlița–Prut, dar calul n-a mers mult, nu putea merge prin zăpada adâncă. Am târât sicriul singur, cu niște funii[172].

La 12 ani, o adolescentă și-a privit sora născându-se și murind în trenul marfar care îi ducea pe deportați spre localitatea Tjumen: „O născut-o mama atunci în tren, că s-a născut cu suflet, dar a murit peste vreo câteva ceasuri din cauza frigului, că era promoroacă pe pereți, pe sus”[173]. În 1957, întorcându-se în Moldova, Nicolae Cozma și-a lăsat în urmă în taigaua siberiană primul copil, mort înghețat:

[168] Citatele ilustrative reprezintă preluări din documentul online *Foametea din Basarabia*, https://www.youtube.com/watch?v=HvAMMNIME78, transcriere A.C. Pe aceeași temă: *Foametea din Basarabia 1946–1947*, https://www.youtube.com/watch?v=obkWl6BesuA; *Despre foametea și războiul din 1946* (partea 1/2), https://www.youtube.com/watch?v=3vTwRrfLV3I; *Foametea din 1946-1947*, https://www.youtube.com/watch?v=jDvPxgRJtmA.

[169] Elena Postică, *op. cit.*, vol. II/1, p. 17.

[170] Apolinarie Vataman, în *ibidem*, p. 27.

[171] Alexandru Pripa, în *ibidem*, p. 60.

[172] Alexandru Zberea, în *ibidem*, p. 212.

[173] Vera Tonu, în *ibidem*, p. 221.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Năčialnikul ne-a dat un tractor ca să ajungem la stație, tocmai la 60 de kilometri depărtare. Trenul venea o dată la două săptămâni, afară era încă iarnă, de aceea am făcut o colibă în gară și așteptam acolo trenul... Atunci, din cauza gerului, ne-a murit fetița de șase luni, a înghețat... Nu aveam unde s-o îngropăm, am spart pământul înghețat cu *lomul* [târnăcopul], măcar cât de puțin să sap o groapă. Între timp a sosit trenul, nu am avut timp nici măcar să ne plângem durerea[174].

Gerul siberian și animalele de pradă revin obsedant în amintirile deportaților:

Fratele, întors, i-a spus: „Danila, fă ce vrei – este îngrozitor. Geruri aprige, îi duc în pădure, copiii mor. Fă tot posibilul pentru a salva copiii". Ne-au adus în pădure, cazându-ne într-o baracă foarte veche. Era putred tot până la ferestre. Am restabilit, cât de cât, un strat de geamuri la ferestre. Ușile, la fel, erau într-un strat. Soba era dintr-un butoi de fier. Iar afară erau 50–60 de grade frig. Acolo, 35–30 grade frig este temperatura constantă[175].

Ne duceam la școală pe un ger de 30 grade. Școala nu lucra numai dacă erau 45–48 de grade frig[176].

Noi ne duceam la școală la minus 40 de grade. La școală mergeam într-un sat vecin, la 3–4 kilometri depărtare. Tot drumul ne zbenguiam, ca copiii... Iarna era fără vânt, uscată, nici nu observai că îngheți. Putea să-ți spună cineva: „Șterge nasul, că ți-i alb, poate să înghețe". Într-adevăr, pe neobservate îți degera nasul, urechile, chiar și mâinile[177].

Era un frig de 50 de grade. Tot oamenii de acolo ne-au dat haine groase și încălțăminte. Mergeam în grupuri să strângem lemne, că ne temeam de lupi. Mi-aduc aminte cum pe un băiețel de 13 ani l-a sfârtecat haita de lupi în bucăți[178].

Atunci când am venit, prima iarnă n-a fost tare frig. Adică 30 de grade, nici nu se socotea că e ger pentru ei, dar pentru noi a fost groaznic. [...] Prima iarnă umblam cu papuci, că încă nu adusese pâsle. Zăpada era cât noi de naltă. În '52 au fost 50 de grade frig trei zile de-a rândul. Aceea a fost cea mai geroasă iarnă[179].

Nu rareori, condițiile climatice extreme erau cinic folosite de administrație în scopul accentuării represiunii față de victime:

I.S.C.: Mama a avut un văr care a scăpat cu viață fiindcă a fost sportiv, campion la ciclism; a ajuns la Vorkuta, în mină a lucrat și s-a târât nu știu cât timp în niște galerii scunde. A fost martorul unei scene: când ieșeau de la lucru, seara, gardienii au îndreptat pe ei furtunul cu apă. Temperatura medie anuală acolo era de minus 45 de grade. În câteva minute erau un calup – cum era peștele oceanic, așa era calupul ăla, pe care l-au spart apoi ca să degajeze intrarea și ieșirea din curtea lagărului, l-au spart cu topoarele, lovind pe ce nimereau: capete...
A.C.: De ce i-or fi udat gardienii?
I.S.C.: Să se distreze...? Erau beți...? Nu se știe ce motiv a fost. După aceea, au mai muiat-o puțin, că prea a fost măcel[180]!

10.4. Bolile

Bolile dermatologice, infecțiile, bolile intestinale și tifosul exantematic nu au întârziat să apară printre deportați, ca urmare a aglomerației din adăposturi și a totalei lipse a condițiilor de igienă:

[174] Nicolae Cozma, în *ibidem*, p. 172.
[175] Dumitru Berezovschi, în *ibidem*, p. 53–54.
[176] Andrei Golban, în *ibidem*, p. 238.
[177] Dumitru Bagrin, în *ibidem*, p. 248.
[178] Nicolae Cozma, în *ibidem*, vol. II/2, p. 170.
[179] Marin Buga, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 226.
[180] Iulia Scutaru Cristea, loc. cit.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Am rămas fără părinți, iar în '43 eram bolnav, a fost *tiful*, curgeau rănile... Venea o femeie de acolo și ne miluia. Era un agronom, un vânător minune, iarna vâna lupi și avea un *tulup* [cojoc] din piele de lup; dacă omora lupul, îi dădeau 500 de ruble și o piele de oaie. Soția lui strângea unsoare de lup și m-a lecuit cu unsoare de lup[181].
>
> Primăvara, la topirea zăpezii, pâslele erau constant umede; aveam dureri severe în picioare, s-au umflat, încât a trebuit să tai pâslele. Pe picioare aveam erupții, ulcere, abcese. În plus, m-am îmbolnăvit de tifos. [...] Doar mult mai târziu, după întoarcerea din Siberia, deja aici, în Moldova, am fost diagnosticată cu tuberculoză a pielii. Picioarele mele bolnave și inima mea bolnavă – toate se trag din Siberia[182].

În aceste condiții extreme, printre victime se evidențiază unele figuri care rămân în memoria colectivă înconjurate de un nimb de sfințenie. Pasajele consacrate lor în narațiunile deportării sunt impresionante:

> La tăiatul pădurii am locuit în barăci. Locuiam toți amestecați. Bărbați, femei, copii. Din cauza înghesuielii a început epidemia de tifos. Pentru lazaret a fost rezervată o baracă specială și acolo lucra mama. În condiții de iarnă ea a văruit, curățat, bricuit această baracă. Iar bolnavii – printre care erau mulți polonezi, se pare că erau trimiși din lagăre la tăiatul pădurii – erau spălați, băiți, pieptănați de păduchi. Păduchi erau mulți, cădeau din pieptene ca semințele de cânepă. Ea îi pieptăna în scalpuri, bazinele axilare și inghinale, le spăla hainele și ei – fiind tineri – plângeau, îi sărutau mâinile și o numeau „mama noastră"[183].

Foamea, extenuarea și ceea ce se poate cu îndreptățire numi *anti-igienă* – căci, în perspectiva realităților extreme pe care le sugerează mărturiile analizate, sintagma „lipsa de igienă" ar fi un palid eufemism – au provocat moartea a mii de oameni, printre care și a Feodosiei Arapu:

> Mama a murit pe 5 septembrie '42. Zilele celea, înainte de moarte, mama a cerut bostan cu lapte și femeile celea i-au adus bostan cu lapte. Dar nu a mai mâncat de-acu. O și murit. Când a murit, păduchii i-au ieșit toți pe față. N-am mai văzut încă om mort și numai păduchi! Cred că aveam toți păduchi... Au ieșit toți pe fața mamei. Eram lângă dânsa chiar. Eu eram încărcată de râie, mâinile erau bube, bube, că și acum sunt semnele de la râia pe care atunci am avut-o[184].

Insectele din pădurile taigalei erau, de asemenea, o adevărată plagă. Oamenii cădeau pradă ploșnițelor, păduchilor și unei specii necunoscute până atunci deportaților: „Noi nu văzusem în viața noastră *mașcaraua* ceea, musculiță care se bagă și în cizme, și în gură, și vreai s-o turtești, trebuia cumva să te dezbraci, ca să dai de dânsa"[185]. Cea mai mare spaimă erau ploșnițele: „Noaptea nu puteam dormi din cauza ploșnițelor, *prostirea* era în sânge"[186]; „acolo te mâncau ploșnițele de viu. [...] iată așa mă legam la gât, la mâneci, la picioare, ca să nu intre la piele"[187].

10.5. Exterminarea prin muncă forțată

Condițiile descrise în paginile de mai sus însemnau o muncă – chiar și în sens etimologic, de *chin* – în sine, suficientă cât să-i țină pe oameni permanent ocupați cu

[181] Alexandru Nastas, în Elena Postică, *op. cit.*, vol. II/2, p. 84.
[182] Emilia Vataman, în *ibidem*, vol. II/1, p. 45–46.
[183] *Ibidem*, p. 46.
[184] Antonina Grecu, în Elena Postică, *op. cit.*, vol. II/2, p. 125.
[185] Marin Buga, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 221.
[186] Valentina Matiușenco, în Elena Postică, *op. cit.*, vol. II/2, p. 151.
[187] Alexandru Șoșu, în Lidia Pădureac (ed.), *op. cit.*, p. 166.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lupta pentru supraviețuire. Ca și cum nu ar fi fost de ajuns, ele nu reprezentau, însă, decât fundalul pe care trebuia să se desfășoare exterminarea deportaților prin muncă forțată. Nu se poate contabiliza mulțimea de exemple evocate de cei care au trăit fenomenul; și trebuie să nu uităm că avem sub ochi doar mărturiile celor care au supraviețuit – cu alte cuvinte, nu trebuie să pierdem din vedere faptul că aceia care au murit în lagăr nu au putut rezista tocmai pentru că au muncit *și mai din greu* decât reiese din exemplele citate.

> Vara, ziua lucram în pădure, iar pe timp de noapte – la încărcat feribotul-vapor cu piese de lemn pentru arme. Lucram câte 20 de ore pe zi[188].
>
> M-au dus apoi în orașul Tomsk, într-un lagăr de concentrare în localitatea Čerëmuška, unde am lucrat forțat la o uzină militară – căram cu spatele metal pentru obuze. Aici, în munca grea și foame, am ajuns că nu mai puteam merge, fiind complet sleit de puteri. Cântăream 46 kg, având statura 180 cm[189].

11. Memorii concurențiale: fotografii, documente de familie, jurnale, corespondență, memorii scrise, memorie orală

Pentru cercetătorul interesat de fenomenul represiunii sovietice în Basarabia, fotografiile de familie ale populației au o valoare documentară de prim rang, conținând un amalgam de informații obiective și subiective de neînlocuit, astfel încât „imaginile din albumul de familie trasează, prin emoție și trăire, punți între epoci, oameni, evenimente, servind adesea drept motiv pentru rememorări și reconstituiri din ceea ce reprezenta esența epocii istorice”[190]. Pentru deportații înșiși sau pentru familiile lor, însă, ele reprezintă mai mult decât niște documente. Sunt urma fizică a unor răni nevindecate și *dovada unui patrimoniu de suferință*. Unii dintre supraviețuitorii deportării instituie în familiile lor un soi de cult al memoriei:

> Le-am purtat după noi în Siberia, în saci, ascunse. Fotografiile mele... [...] când se va face unirea cu România, atunci ni se va face dreptate! Atunci fotografiile mele vor fi document istoric... Mă uit des prin fotografii, mi-s dragi. Aveam o vecină, ea venea și de trei ori pe zi să se uite în fotografiile mele...[191].
>
> Duminica se adunau la noi neamurile, surorile tatei. Scoteau fotografiile aduse din Kazahstan și depănau amintiri. Albumul tatei eu îl țin minte din copilărie[192].

Alții retrăiesc, clipă cu clipă, evenimentele revizitate cu prilejul răsfoirii vechilor imagini: „Numai a început să-mi spună, cu fotografiile în mână, și se îneca în plâns, și nu putea... nu putea vorbi. [...] Numai ca să ascult partea când căruțele au început să vină în sat, partea de până a urca ei în căruțe, a durat probabil câțiva ani...”[193]. Unele victime ale abuzurilor au o conștiință acută, care îi îndeamnă să își pună chiar și pe hârtie observațiile, la persoana întâi: „Am avut profesii multe, dar cea mai constantă profesie a fost aceea de sclav. Gândurile mele libere le notam în jurnal, dar mi-au furat jurnalele de câteva ori”[194]. Alții își transmit mărturiile în formă orală, făcând apel la forța arhaică de coeziune și empatie a comunității:

---

[188] Dumitru Berezovski, în Elena Postică, *op. cit.,* vol. II/2, p. 55.
[189] Alexandru Pripa, în *ibidem,* vol. II/1, p. 61.
[190] Ludmila Cojocaru, *op. cit.*, p. 144.
[191] Nadejda Mârza, în *ibidem,* p. 161.
[192] Ludmila Niță, în Elena Postică, *op. cit.*, vol. II/2, p. 97.
[193] Ala Grecu, în *ibidem,* p. 137.
[194] *Ibidem,* p. 109.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Am stat de vorbă, să le lămuresc și la alții prin ce-am trecut noi. Unii parcă te jelesc și plâng chiar, că-i de jale să plângă un copil la mamă că n-are mâncare, n-are băutură... Da' la alții le spui și parcă le este totuna. Eu tot aș plânge, chiar să nu fie neamul meu[195].

Dezrădăcinați, deportații rămân, adesea, prizonieri între cele două lumi: *baștina*, care nu-i mai recunoaște, și locul de adopție, în care condițiile de trai sunt prea vitrege. Majoritatea au ales să se întoarcă în Moldova, unde „oamenii din sat ne-au primit bine. *Sibireci* ne-au numit dintr-o dată. Era un fel de mândrie chiar pentru noi să ne numească așa"[196]. Termenul era ambivalent (fie laudativ, fie peiorativ): „Le spuneau *sibireci*... care de bine, care de rău"[197]. Sugestiv este și numele de *răsfulgerați*, joc de cuvinte ironic, adresat uneori basarabenilor refugiați:

> Comuniștii ăștia români, tineret... (să știți, sărăcimea a găsit în noul sistem o pâine caldă – nu e vorba de săraci, e vorba de caractere!) a-nceput să ne vândă. Noi, aicea [în România], eram vânduți, pur și simplu! N-aveau încredere, eram mulți. Cică „au venit *răsfulgerații*!"...
> A.C.: *Răsfulgerații*? De ce vă spuneau așa?
> M-R.P.T.: Pentru că ne-a adus sărăcia. Eu îi înțeleg: și ei aveau refugiați din Cluj, din Transilvania ocupată de maghiari. Mai venim și noi, basarabenii, ba au mai venit și bucovineni... „Au venit *răsfulgerații*!" – și-atuncea, să scape de noi, să ne întoarcă! Ne mințeau că ne-ntoarcem acasă, că va fi bine. Foarte mulți pe drum au fost salvați totuși de ceferiști, au fugit: „Ieșiți, că vă duce-n Siberia!"[198]

Represații nu-și mai găsesc până la urmă locul nicăieri: „Am un gând și până azi mă frământă: mai bine rămâneam în Siberia... Am un dor să merg acolo. Tare mult mă căiesc că am venit încoace. Trebuia să mă duc înapoi. Cum era de greu, dar măcar nimeni nu-mi zicea nimic"[199]. Se reflectă, în astfel de mărturii, neliniștea celui care ar fi așteptat ca, odată cu întoarcerea la locurile natale, un balsam psihologic – sau măcar simpla normalitate a relațiilor interumane – să vindece rănile deportării; or, la întoarcerea acasă, sibirecii s-au trezit, în majoritatea cazurilor, înconjurați de ostilitatea comunităților cuprinse de frică pentru propria soartă, reeducate în sensul oportunismului și al meschinăriei, bulversate, într-un cuvânt, despărțite brutal de valorile care formaseră esența vieții comune înainte de trauma istorică trăită și de unii, și de ceilalți. Nici foștii deportați, nici cei trecuți prin „Siberia de acasă" nu mai erau ceea ce fuseseră înainte; pentru fiecare, *celălalt* devenise, în acord cu remodelarea istorică traversată, *dușmanul*, într-u amară generalizare a maximei lui Hobbes despre om ca „lup" pentru semenii săi.

12. Adevăruri simple și judecăți istorice „din popor"

Liberi de scrupulul de imparțialitate ori de precauțiile de abordare, ton și limbaj impuse cercetării științifice, oamenii simpli formulează și transmit, adesea într-o manieră percutantă, adevăruri istorice de necontestat:

> A fost înjosire mare față de oamenii care au fost miezul sau creierul Moldovei. Aceștia erau oameni care au iubit munca și gospodăria, au fost oameni cumsecade, păcat că i-au dus și i-au calicit[200].

[195] Tatiana Panaghiu, în *ibidem,* p. 271.
[196] Petru Racu, în Lidia Pădureac (ed.), *op. cit.*, p. 258.
[197] *Ibidem,* p. 267.
[198] Marga-Rita Popeli-Tatu, interviu inedit, București, 2017, arhiva Astrid Cambose.
[199] Nina Radu, în Elena Postică, *op. cit.*, vol. II/1, p. 278.
[200] Vasile Carp, în *ibidem,* p. 189.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Ca mine sunt zeci de milioane! Aceasta este roada dogmelor doctrinei comuniste, aplicate în viață de oameni barbari, cu sufletul hain[201].
>
> Clar, rânduirea ne-a jertfit pe noi, Basarabia a jertfit-o[202].
>
> La Nürnberg, judecătorii sovietici condamnau pe naziști că uite ce-au făcut, „criminali de război”... vorba unuia: ei erau *criminali de pace*, cu mult mai mult spor[203]!
>
> [...] rușii sunt și buni, și răi, cum și la noi, că asta depinde de educația omului. Politica lor, însă, a fost cotropitoare și a rămas cotropitoare[204]!

Cu veritabilă pătrundere de specialist în studiul istoriei recente, unul dintre intervievații prezenți în seria *Arhivele memoriei* creează metafore plastice, descrieri sintetice și mecanisme explicative de mare finețe:

> Un sistem de stat atât de vigilent și, dintr-o dată, această putere (neatinsă de nimeni niciodată) s-a prăbușit țăndări, lăsând poporul, șocat de cele întâmplate, fără nicio speranță. Și mai uimitoare este viteza cu care acest *soțcomstroi* [șantier socialist-comunist], acest baobab de proporții gigantice, cu rădăcinile până în adâncul pământului și lăsând o umbră peste jumătate de glob, s-a prăbușit dintr-o dată și s-a transformat în praf. Și acum este rupt în bucăți de unii pentru lemn de foc, de alții care, la fel ca mistreții, scotocesc în jur căutând ceva comestibil – care coaja, care frunzișul îl roade –, iar pământul, care aproape 80 de ani nu a cunoscut căldura și lumina soarelui, dintr-o dată a început să renască și numai ce nu crește acum în locul fostului gigant! [...] Toate acestea lasă impresia omului cu ambele mâini ascunse adânc în buzunare, căutând ceva care să fie pe potriva identității sale între socialism, comunism și democrație. [...] După 80 de ani de discuții fără temei despre construcția comunismului, această pisică și-a abandonat brusc puii, împrăștiați de ea săraci și flămânzi, oferindu-le dreptul de a trăi așa cum doresc ei înșiși. Atât! Eu nu sunt eu. Eu sunt democrația[205]!

Toate interviurile din volumele amintite și din înregistrările transcrise în paginile de față circumscriu, în ultimă instanță, încercarea oamenilor de a repune evenimentele trăite de ei sau de familiile lor într-o matcă a firescului, de a da un rost suferinței și de a transmite credința lor în natura nealeatorie a destinului. Foștii represați contribuie la reintrarea moralei colective pe făgașul normalității: lucrurile, chiar cele mai împovărătoare, sunt suportabile dacă au o logică, un rost, o finalitate – sau dacă pot fi *convertite* spre obținerea unui asemenea desen identitar. Spaima cea mai mare nu este suferința, ci lipsa ei de orizont; în vid, ororile rămân nevindecate, pe când în orizontul de așteptare al mântuirii neamului, trauma represiunilor sovietice poate deveni o sursă de energie istorică. Majoritatea intervievaților împărtășesc idealul unirii cu patria-mamă (este remarcabil faptul că în vorbirea curentă Basarabia este desemnată prin substantivul „republică”, iar România, „țară” – „în republică se întâmplă *x*, pe când în țară se întâmplă *y*”...):

> Visul nostru îi și acum Unirea... Moldova... Care Republică Moldova, oameni buni? Uniți-vă cu Țara Românească! [...] moldovenilor li-i rușine să spună: „Hai să ne unim cu frații!” Ei tot așteaptă să zică românii, dar românii nu vor cu de-a sila să ne ia...[206].
>
> Basarabia este... un purece, un județ... era un județ al României Mari. Cum spunea tatăl meu foarte bine: „Ce-i și cu Basarabia asta? E ca și o luntre – cârmaciul o plimbă când la

[201] Alexandru Pripa, în *ibidem*, p. 61.
[202] Antonina Grecu, în *ibidem*, vol. II/2, p. 135.
[203] Iulia Scutaru Cristea, loc. cit.
[204] Nadejda Mârza, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 153.
[205] Alexandru Borș, în Elena Postică, *op. cit.*, vol. II/2, p. 27, 58.
[206] Nadejda Mârza, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 80, 149.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> stânga, când la dreapta; când trebuie să spui *harașo*, când trebuie să spui *bine*; când trebuie să dansezi cazaciocul, când trebuie să dansezi perinița". Așa a fost cu Basarabia și așa va rămâne – și așa a rămas, săraca, nu știm cum va fi – e o luptă enormă[207]!

Există două aspecte ale reabilitării: *de jure* și *de facto*. Justiția, la reabilitarea oficială din anii '90 a victimelor represiunii totalitare, a dispus acordarea unor compensații sporadice și nesemnificative față de proprietățile confiscate. D*e facto,* reabilitarea nu se poate face decât prin intrarea fiecărui asemenea caz de „istorie trăită la persoana întâi" în memoria colectivă, spre consacrarea suferințelor traversate. Ambele aspecte sunt insuficient realizate încă.

În loc de concluzie

Memoria socială se construiește și se reconstruiește din memorii concurente, paralele, conflictuale, larg dezbătute și contestate; este ceea ce antropologia numește „variabilitatea/instabilitatea memoriei"[208]. Nivelul de înțelegere a evenimentelor este dependent de posibilitățile noastre de studiu și de cercetare, precum și de gradul de acuratețe descriptivă și, mai ales, de onestitate cu care s-au redactat documentele epocii cercetate. În lipsa acestei ultime condiții, documentul scris este viciat, iar istoricul trebuie să găsească criterii adecvate pentru o *lectură corectivă a documentelor*. Spre deosebire de documentele oficiale – întotdeauna amprentate de o perspectivă ideologică oarecare, indiferent de orientarea statului care produce și le instrumentează – istoria orală este cea mai fertilă sursă de „dovezi primare" (cu o sintagmă pusă în circulație de Robert Conquest) prin intermediul cărora se poate face, de altfel, și lectura corectivă a documentelor oficiale. La strângerea unor astfel de noi dovezi au procedat, de exemplu, cercetători de la Harvard, în dorința de a valorifica în studiile lor *terenurile* istoriografice, spre o mai bună înțelegere a obiectului cercetării (în cazul lor, era vorba despre represiunea stalinistă din Ucraina):

> Dar mai presus de toate [sursele scrise], există un mare număr de relatări la prima mână ale supraviețuitorilor deportărilor și foametei. Unele din aceste relatări apar sub forma unor lucrări sau articole individuale; mai multe se datorează însă muncii asidue de documentare depuse de cercetătorii ucraineni, care au căutat martorii oculari ai evenimentelor în cele mai diverse colțuri ale lumii. În plus, un mare număr de relatări individuale se pot găsi, de exemplu, în cadrul Proiectului de Cercetare prin Interviuri de la Harvard (*Harvard Research Interview Project*). [...] Cea mai remarcabilă trăsătură a unor astfel de mărturii, mai ales ale celor provenind de la țăranii care au trăit pe pielea lor evenimentele, o constituie tonul precis și neutru în care sunt relatate toate acele evenimente îngrozitoare[209].

Este de domeniul evidenței faptul că arhivele oficiale constituite în cadrul unui parcurs statal totalitar nu *restituie* memoria colectivităților la care se referă, ci o *falsifică*. După cum sublinia unul dintre editorii volumelor din seria *Arhivele memoriei*, și în Basarabia sovietică „documentele de arhivă relatează, mai curând, nu despre motivul deportării, ci cum a fost fabricat un dosar de deportare"[210]. În aceste condiții, recursul la sursele oficiale nu poate fi decât decepționant pentru oamenii obișnuiți:

[207] Marga-Rita Popeli-Tatu, interviu inedit, București, 2017, arhiva Astrid Cambose.
[208] Pete Alcock, *op. cit.*, p. 2.
[209] Robert Conquest, *op. cit.*, p. 14–15.
[210] Ala Sainenco, în Lidia Pădureac (ed.), *op. cit.*, p. 45.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Foarte puține am găsit în arhivă; pe mine mă interesează să cunosc mai multe”[211]. Arhivele oficiale, mute sau oferind cunoscutul amestec toxic de adevăruri și minciuni factuale, nu pot fi grăitoare decât pentru cel care știe să le citească printre rânduri – așa cum *trebuie* citite, de altfel, toate produsele ideologice. Istoricul, politologul, sociologul, etno-antropologul ș.a. ar putea interoga arhivele oficiale într-o manieră care să conducă la rezultate realiste de cunoaștere; omul de rând însă, care nu vede decât *litera* arhivei, va rămâne mirat de puținătatea sa documentară. Așadar, documentele oficiale trebuie să fie parcurse în manieră comprehensivă, coroborate la nivel informațional cu toate celelalte izvoare pe care peisajul social le oferă. După cum subliniază editorii volumelor din seria *Arhivele memoriei*, „prin lărgirea fundamentelor teoretice și modernizarea instrumentelor de cercetare aplicate, mărturiile victimelor regimului totalitar-comunist sunt înglobate în categoria surselor de valoare documentară”[212]. Rolul cercetătorului constă, în acest context, în strângerea și interpretarea onestă a materialelor „alternative”. Istoria orală, cu arhivele sale (de obicei inedite), poate completa și corecta informațiile oficiale, restabilind, dacă nu cu totală acuratețe, măcar cu bună-credință adevărurile multiple din care se compune adevărul istoric.

„RĂSFULGERAȚII” (THUNDERSTRUCK REFUGEES): OFFICIAL HISTORY AND ITS DENYING COUNTERPARTS. MEMOIRS, ORAL HISTORY, NOWADAYS REPORTAGES AND ONLINE INFORMATIONAS ALTERNATIVE SOURCES OF A GROWING NEW ARCHIVE (II)

(Summary)

Keywords: communism, Moldovan Republic, Romania, refugees, deportation, oral history.

The present article is the second part of a research published under the same title in 2017. Given the general tendency of historians and sociologists to take more and more into consideration the new sources of public knowledge, among which oral history, memoirs and online information are considered first rank ones, in order to balance the official information and in search of a deeper truth, we analyse some testimonials that have thoroughly contributed to the recent progress of the matter, with regard to the communist history of the Moldavian Republic. *The Archives of Memory* series (now completed, comprising eight volumes, published between 2016 and 2018) contains interviews with Moldovan victims of the communist regime who speak about their life in deportation or as refugees. Some interviews with former political refugees conducted by myself in Bucharest, in 2017, and some online sources have also been put to use in the attempt to draw a general map of repression in the Moldavian Soviet Socialist Republic, as felt and mirrored in the given information. The main issues people have spoken about seemed possible to be grouped as following: elements of ethnography and deportation folklore; symbolic parts and concrete actions taken by women in the course of repression and/or resistance; children and childhood during the communist regime; family, land and household after the Second World War; life in Bessarabia before the First World War and during the interwar period, with phylogerman, phylorussian and phyloromanian currents; key moments and events triggering the historic trauma; the new social relations under the communist regime; ethnicity in the new distribution of power; festivities – Soviet and Moldovan style –, monuments and commemorations; extreme phenomena, typical for the concentration camps (extreme famine with an edge to cannibalism, anti-hygiene, fatal deseases, extreme frost, extermination through forced labour); concurrent and opposing memoirs; simple truths and historical judgements of the common people. The need to interrogate official history by balancing it with such new sources has already been noticed by many researchers, as history in its making is thus better reflected and should be consequentially studied by means of such realistic, manifold investigations.

[211] Nicolae Banaga, în Ludmila D. Cojocaru (ed.), *op. cit.*, p. 111.
[212] Ludmila Cojocaru, *op. cit.*, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETRONEL ZAHARIUC[*]

« LES DIPTYQUES DE ZOGRAPHOU ».[**] DE NOUVELLES INFORMATIONS SUR LES RELATIONS DES ROUMAINS AVEC LE MONASTÈRE DE ZOGRAPHOU DU MONT ATHOS (DÉBUT DU XVe – DÉBUT DU XIXe SIÈCLE)[***]

Pendant les dernières années, j'ai travaillé au traitement de la collection documentaire roumaine, se trouvant dans l'archive du Saint Monastère de Zographou du Mont Athos, et j'ai laissé l'étude de sa riche collection de manuscrits pour plus tard. Maintenant, en partant du répertoire des manuscrits slaves, rédigé par Božidar Rajkov, Stefan Kožucharov, Heinz Miklas et Christo Kodov[1], j'ai commencé la recherche de cette collection gardée chez *Зографска електронна научно-изследователска библиотека*, l'Université « St. Kliment Ohridsky » de Sofia. J'ai découvert que les relations entre les Pays Roumains et le monastère de Zographou, qui avaient commencé à la fin du XIVe siècle, ont été beaucoup plus riches qu'on ne le savait de la recherche des documents de donations des princes et des boyards roumains et des documents des métoques de Moldavie. La recherche de ces manuscrits enrichit considérablement la connaissance des relations de la Moldavie, de la Valachie et même de la Transylvanie avec le monastère de Zographou. Ainsi, j'ai apporté des informations tout à fait nouvelles, dès le début du XVe siècle et jusqu'aux premières décennies du XIXe siècle. La collection comprend des manuscrits en roumain, à graphie cyrillique et à graphie latine, gardée chez le monastère de Zographou, que Père Athanasie ait eu la bienveillance de me la montrer en novembre 2019, comprenant environ 50 manuscrits, dès la fin du XVIIIe siècle e jusqu'au XXe siècle (des copies selon des traductions des ouvrages des Saints Pères, des notes de ménage, des diptyques etc.).

---

[*] Prof. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași; cercetător științific gradul I, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Academia Română – Filiala Iași.

[**] Cette étude fait partie des résultats du projet : UEFISCDI-CNCS-PN-III-P4-ID-PCE-2020-0863 (2020–2023).

[***] Pour la version roumaine, voir Petronel Zahariuc, *„Pomelnicile Zografului". Noi informații despre legăturile dintre Țările Române și mănăstirea Zograf de la Muntele Athos (începutul secolelui XV – începutul secolului XIX)*, dans *Românii și Creștinătatea Răsăriteană (secolele XIV–XX)*, vol. édité par Petronel Zahariuc, Iași, Doxologia, 2021, p. 603–655.

[1] Божидар Райков, Стефан Кожухаров, Хайнц Миклас, Христо Кодов, *Каталог на славянските ръкописи в библиотека на Зографския манастир в Света Гора*, Sofia, CIBAL, 1994, 447 p. (*passim*). Voir aussi le catalogue récent : *Каталог на славянските ръкописи от Зографската Света обител (№ 287–405)*, ред. Киментина Иванова, Елисавета Мусакова, свещ. Козма (Красимир) Поповски, Петко Петков, Андрей Бояджиев, Андрей Бобев Любка Ненова и Маргарет Димитрова, под общата редакция на Киментина Иванова, Света Гора, Зографски манастир, 2018, 284 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

En même temps, dans la collection de manuscrits slaves (qui comprend à peu près trois cents exemplaires), il y a des manuscrits à origine roumaine, aussi, qui peuvent dater du XVe siècle jusqu'au XVIIIe siècle. Ainsi, une estimation de 1991 faite par Virgil Cândea, sur la base de la bibliographie bulgare, a établi l'existence de 23 manuscrits[2], parmi lesquels des uns devraient être étudiés de manière plus détaillée, pour voir la mesure dans laquelle on a écrit dans les Pays Roumains ou en employant des moines d'origine roumaine. Ainsi, dès 2018, j'ai commencé l'exploration de cette collection de manuscrits, même si quelques manuscrits ont été commentés et ils sont entrés dans le circuit scientifique il y a longtemps, surtout à travers les études d'Emil Turdeanu[3]. Parmi eux, il y a un célèbre *Tétraévangile* donné par Étienne le Grand à sa fondation de Borzești, arrivé on ne sait pas comment dans la bibliothèque du monastère de Zographou. Il y a aussi deux manuscrits (un *Minei* pour le mois de mai et un *Livre des Psaumes*), écrits dans le monastère de Zographou par un moine né en Moldavie : Chiril Hluboceanul, « le fils d'Ursul, de la lignée de l'hetman Orăș »[4].

Toutefois, je ne vais pas présenter ici ces manuscrits ou d'autres similaires employés dans le service liturgique (quoiqu'ils puissent offrir de grandes surprises). Je vais m'occuper ici d'une catégorie particulière de manuscrits – les diptyques – adjacents au service religieux, dont on a très peu écrit jusqu'à maintenant. Ainsi, parmi les 26 manuscrits slaves du monastère de Zographou, considérés relatifs aux Pays Roumains, il y a un seul diptyque[5], résumé par Iordan Ivanov[6] et interprété partiellement par Petre Ș. Năsturel pour les princes de Moldavie[7]:

Лѣто	Оугровлахїа	Молдовлахїа
҂зрч	Їѡн Шербань воевода	Їѡ Стефань воевод и чед их
	Марїа госпожда	Їѡ Петра воевод и чед их
	Костантинь	Марїа госпожда
	Єлена	Алеѯандра Єлена
		Їѡ Богдана воевод и чед их
		Їѡ Стефань воевод и чед их
		Їѡ Алеѯандра воевод и чед их
		Їѡ Єремїа воевод и чед их

[2] Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie de creații românești și de alte izvoare despre români în colecții din străinătate*, I (*Albania – Grecia*), București, Editura Enciclopedică, 1991, p. 543–545, n° 2068–2091 ; *ibidem*, nouvelle série, II (*Finlanda – Grecia*), București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2011, vol. édité par Ioana Feodorov, Andrei Pippidi, Andrei Timotin, Mihai Țipău, p. 635–640, n° 2464–2490 (26 manuscrits).

[3] Emil Turdeanu, *Oameni și cărți de altădată*, I, édition par Ștefan S. Gorovei et Maria Magdalena Székely, București, Editura Enciclopedică, 1997, *passim*.

[4] Idem, *Legăturile românești cu mănăstirile Hilandar și Sfântul Pavel de la Muntele Athos*, dans « Cercetări literare », IV, 1941, p. 86–88.

[5] Virgil Cândea, *op. cit.*, s. n., p. 638, n° 2479.

[6] Иордан Иванов, *Зографски поменикъ*, dans *Български старини из Македония*, под редакция на Боню Ангелов и Димитър Ангелов, фототипно издание, Sofia, 1970, p. 489–524 (le diptyque roumain à la p. 523). L'historien bulgare a fait les identifications suivantes : pour la Valachie, correctement (² « Șerban Cantacuzène »), et pour la Moldavie, avec des erreurs significatives : « Ștefan V (1517–1527), Petru (1527–1538), Alexandru (1540) et d'autres jusqu'à Ieremia Movilă voïévode (1596–1606) ».

[7] Petre Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Orientalia Christiana Analecta, 227, Pont. Institutum Studiorum Orientalium, Rome, 1986, p. 193–194.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Année	Hongrovalachie	Moldovlahia
7190	Ion Șerban voïévode	Io, Étienne voïévode et ses enfants
(1681/1682)	La princesse Marie	Moi, Pierre voïévode et ses enfants
	Costantin	La princesse Maria
	Hélène	Alexandru Elena
		Io, Bogdan voïévode et ses enfants
		Io, Étienne voïévode et ses enfants
		Io, Alexandru voïévode et ses enfants
		Io, Ieremia voïévode et ses enfants

La deuxième colonne, « Moldovalachie », a été aussi reproduite par Petre Ș. Năsturel, qui considère que les personnages sont les suivants : Étienne le Grand, Pierre Rareș, la princesse Marie, l'épouse d'Étienne le Grand (Marie de Mangop ou Marie Voichița), Bogdan III voïévode, Étienne (Ștefăniță) voïévode, Alexandru Lăpușneanu et Ieremia Movilă. Les propositions de l'historien roumain sont correctes, avec seulement un signe supplémentaire d'interrogation : la princesse Marie pourrait être même la première épouse de Pierre Rareș. Pour la première colonne, quand même, Petre Ș. Năsturel s'est limité à faire l'observation suivante : « le premier, ou le seul ?, prince valaque mentionné est Șerban Cantacuzène »[8]. En effet, dans ce diptyque, le seul prince de Valachie inscrit est Șerban Cantacuzène, mais il est accompagné par la princesse Marie et par ses parents : « Costantin » (Cantacuzène) et « Hélène » la fille du Prince Radu Șerban.

Jusqu'à présent, je n'ai pas identifié ce diptyque dans la bibliothèque du monastère. Par contre, j'ai découvert, tout en employant la bibliographie présentée ci-dessus, cinq autres diptyques slaves (le cinquième n'est pas inclus dans les *Annexes*), qui comprennent de nouvelles informations sur les relations ecclésiastiques et économiques entre les Pays Roumains et le monastère de Zographou, dès les premières décennies du XVe siècle jusqu'aux premières décennies du XIXe siècle. Il est possible que dans d'autres diptyques (que je n'ai pas eu le temps de rechercher) on mentionne les noms des donateurs ou de certains pèlerins des Pays Roumains[9].

Il faut souligner, du début, que ces documents sont importants de plusieurs points de vue. En premier lieu, ils **attestent**, une fois de plus, le début des relations entre la Moldavie et le monastère de Zographou à la fin du XIVe siècle et dans les premières décennies du XVe siècle. En second lieu, ils **relèvent** les relations de la Valachie avec le monastère de Zographou, à peu près inconnues depuis d'autres types de sources historiques. En troisième lieu, ils **montrent** l'intensité particulière de ces relations à travers le très grand nombre de donateurs des Pays Roumains, qui appartiennent à plusieurs catégories sociales – des princes, boyards, métropolites et évêques aux marchands, artisans, moines et prêtres séculiers. Ils **montrent** la croissance numérique des pèlerins roumains dans le monastère de Zographou et la Sainte Montagne, dès le dernier quart du XVIIe siècle.

Le diptyque le plus important (*Annexe I*), duquel on peut relever toutes ces idées (l'ancienneté, la diversité et l'intensité de ces relations ecclésiastiques et économiques), est un diptyque divers (appelé : **царствие поменик**/ « diptyque impérial »)[10], finalisé en

[8] *Ibidem*, p. 193, note 53. Chez Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 638, n° 1479, le nom du prince est incorrect : « Étienne Cantacuzène ».

[9] Le diptyque de 1857 (Божидар Райков, Стефан Кожухаров, Хайнц Миклас, Христо Кодов, *op. cit.*, p. 139, n° 274, p. 421, photo 421, reproduction de la première page) et celui de 1898 (*ibidem*, p. 12, n° 227).

[10] Михаил Ковачев, *Български ктитори въ Света Гора исторически очеркъ, изледвания и документи*, Sofia, 1943, p. 141–161 (commentaire et photo après : p. 1, « les tsars bulgares » ; p. 69, la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1709, où on a écrit et transcrit une série de diptyques plus anciens ou plus récents. La première page comprend les tsars bulgares et la seconde page commence avec les empereurs byzantins et elle continue avec : « le très pieux fondateur du Pays de Moldavie, premièrement Étienne voïévode », avec sa famille. Après le « fondateur » du monastère de Zographou, dans ce fragment du diptyque les suivants sont inscrits : Étienne voïévode (Ștefăniță), Pierre Rareș (probablement), Alexandre Lăpușneanu, Pierre Șchiopu et Vasile Lupu, avec certains membres de leurs familles, et dans la partie en bas, il y a plusieurs noms concernant la Valachie (« la Hongrovalachie ») : Neagoe Basarab, avec son épouse, Despina, et ses enfants : Theodosie, Ruxandra et Stana (Stanca?)[11], avec trois autres noms (« Vasilie, Preda, Ecaterina »), mais il est difficile de dire à qui ils ont appartenu[12]. Dans les lignes suivantes, le diptyque comprend les noms des autres souverains orthodoxes : des tsars russes, des « *cnezi* » géorgiens et des hetmans casaques (Ivan Samoilov et Ivan Mazepa). À la page 16 r., il y a une nouvelle liste de « princes moldaves » et valaques. Toutefois, l'écrivain ne les a pas énumérés chronologiquement, et des uns ont aussi été des princes en Moldavie et en Valachie : « Radul voïévode, Alexandre voïévode » (probablement Radu Mihnea et son fils, Alexandre Coconul), Ieremia Movilă, avec sa mère, Maria, et son fils, Constantin Movilă voïévode, Vlad Vintilă de Slatina, Pătrașco le Bon, Pierre Rareș, Alexandre Lăpușneanu (aussi inscrit sous son nom monacal : Pahomie), Michel le Brave, Gheorghe Ghica, avec son épouse, Smada, et avec leur fils, Ioniță (Ionașco) et Grigore Ghica voïévode, le fils de Gheorghe Ghica, d'un autre mariage[13].

Outre les princes, cette page comprend plusieurs grands boyards, parmi lesquels on peut facilement identifier des uns, comme Nestor Ureche, grand *vornic* et le père du chroniqueur Grigore Ureche[14]. Néanmoins, dans le cas des autres, comme par exemple « Lupu grand logothète » et « Drăghici », la tentative d'identification ne peut être qu'approximative (le premier pourrait être Lupul <Luca> Stroici grand logothète de Moldavie, lorsque le second a été sans doute un boyard valaque – peut être Drăghici de Mărgineni ou Drăghici Cantacuzène). Dans la même place, on inscrit deux autres grands boyards moldaves, de la seconde moitié du XVIIe siècle et du début du XVIIIe siècle, avec leurs familles : Teodosie Dubău grand logothète (sous l'année « 1676–1677 ») et le grand *vornic* Gavriliță Costachi (sous l'année 1697–1698). Quelques membres de leurs familles peuvent être identifiés, mais pour d'autres une recherche particulière serait nécessaire. Ainsi, le grand logothète Teodosie Dubău a été mentionné dans le diptyque

famille du moine Chiril de Zographou ; p. 80, les fidèles et les donateurs de Sofia de 1782 jusqu'au début du XIXe siècle) ; Божидар Райков, Стефан Кожухаров, Хайнц Миклас, Христо Кодов, *op. cit.*, p. 124, n° 228, p. 376, photo 230 (reproduction de la première page). Une présentation du diptyque a été faite par Георги Парпулов, *Зографският царски поменик (ръкописи по. 228 и 234)*, dans *Зографски Съборник. Зографската архив и библиотека. Изследования и перспективи*, составители Димитър Пеев (гл. Редактор), Маргарет Димитрова, Екатерина Дикова, Генчо Банев, Любка Ненова, Света Гора, Зографски манастир, 2019, p. 113–119, 894–899 (cinq pages sont reproduites, mais aucune ne comprend des fondateurs, des donateurs ou des pèlerins roumains).

[11] Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova (a. 1324–1881)*, I (*secolele XIV–XVI*), București, 2001, planche I[1] (« Basarabii <1>. Urmașii direcți ai lui Basarab I și ramura Dăneștilor »).

[12] On pourrait penser que « Preda » est « Preda Craiovescu » grand *ban*, mais il est difficile de faire une connexion entre les deux autres noms et d'autres noms de ce fragment.

[13] Paul Cernovodeanu, *Știri privitoare la Gheorghe Ghica vodă al Moldovei (1658–1659) și la familia sa (II)*, dans *AIIAI*, XX, 1983, p. 121–127.

[14] Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, București, Editura Enciclopedică, 1971, p. 332–334.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

avec son épouse, Maria, et plusieurs parents (des pères et des mères, des grands-parents), dont les noms se retrouvent parmi ses ascendants : « Toader, Irina, Vasile, Candachia, Vasilie, Nastasia ». Toutefois, leur arrangement dans la succession des générations est difficile à harmoniser avec les recherches généalogiques concernant la famille Dubău[15]. La présence de la famille Dubău dans le diptyque du monastère de Zographou est due à ses connexions avec le monastère de Dobrovăț, un métochion du monastère athonite. Constantin Giurescu a présupposé que Ghelafie, le père de Teodosie Dubău, serait devenu « moine chez le monastère de Dobrovăț, auquel ses enfants donnent en 1673 leur partie du village de Răduești, dans la région de Vaslui »[16].

Le grand *vornic* Gavril (Gavriliță) Costachi a été inscrit dans le diptyque peu de temps avant sa mort, probablement après un aide offert au monastère de Zographou ou à l'un de ses métochions de Moldavie. D'après son nom, l'écrivain a noté une « Marie, princesse », qui pourrait être Marie, l'épouse du Prince Grigore Ghica, dont la fille du premier mariage, Ecaterina, a été l'épouse d'Antiohie Jora[17]. Ensuite, concernant la relation avec le grand *vornic* des noms suivants du diptyque de Costachi, on pourrait affirmer que Theodosica est l'épouse (la fille de l'hetman Iancu Costin), Antiohie est soit son frère (Antiohie Costachi), soit son beau-frère (Antiohie Jora)[18]. Parmi les autres, même s'ils ne sont pas notés dans l'ordre des générations, on retrouve les suivants : ses parents (« Costachi » *sulger* et « Tofana ») et ses grands-parents (de la part du père « Ioan prêtre » d'Epureni[19], avec, peut-être, son épouse « Ana » et de la part de sa mère : « Vasile » Bujoreanu et « Anghelina », la fille du grand *vornic* Cârstea Ghenovici[20]).

Jusqu'au suivant grand groupe de bienfaiteurs roumains de la page 41 r., les pages suivantes comprennent des noms de Valachie (« la Hongrovalachie ») et de Moldavie (« Bogdanie »), parmi lesquels on retrouve les princes et les boyards : Mircea (le Berger) voïévode, Șerban (Cantacuzène) voïévode et son père, Constantin (Cantacuzène) ou Constantin (Șerban) voïévode et son père (Radu) Șerban voïévode, Udrișteș (de Măgineni) grand *vistier* (trésorier) et Șerban (Vlădescu) grand *comis* (voir les notes des textes de l'*Annexe*). Toujours ici, on voit les noms de beaucoup de citoyens urbains et de prêtres de Iași et Bucarest, qu'on ne peut pas identifier, bien sûr[21], ainsi que plusieurs

[15] Ștefan S. Gorovei, *Neamul cronicarului Dubău și Antileștii*, dans *ArhGen*, IV (IX), 1997, n° 1–2, p. 8–18 ; C. Giurescu, *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul și Vasile Demian*, dans „Buletinul Comisiei Istorice a României", I, 1915, p. 181–191 ; Nicolae Stoicescu, *op. cit*., p. 396–397. Le nom du père du grand logothète Teodosie Dubău, Ghelafie, semble manquer de la liste. C. Giurescu considère que le nom Ghelafie « indique un moine », dont « le nom laïque semble avoir été Vasile », d'après l'interprétation d'une information comprise dans un document du 14 septembre 1638. Et, comme on voit dans ce diptyque, le nom « Vasile » est présent, même deux fois ! Par contre, Ștefan S. Gorovei considère que Ghelafie « n'était pas un nom de moine, étant donné que la personne se présente comme *pan Ghelafie* » (italiques de l'auteur), sur la base de sa pierre tombale, où il a lu : **рабь Б(о)жи, па(нь) Гєлаф(и)є** (« le servant de Dieu, pan Ghelafie »), et d'autres observations concernant ce nom. Lors d'une nouvelle lecture de l'inscription qui se trouve sur la pierre tombale, dont la photo très claire Ștefan S. Gorovei a annexé à l'article, le fragment pourrait être lu de manière différente : **рабь Б(о)жиа Гєлаф(и)є** (« le servant de Dieu, Ghelafie »).

[16] C. Giurescu, *op. cit*., p. 182 ; Gheorghe Gibănescu, *Surete și izvoade*, V, Iași, 1908, p. 196–197, n° CXL.

[17] Nicolae Stoicescu, *op. cit*., p. 412–413.

[18] Selon Antiohie, deux noms suivent : « Simina, Safta », qui pourraient être deux des sœurs d'Antiohie Jora (*ibidem*, p. 413).

[19] Gh. Ghibănescu, *Spița familiei Costachi (după acte și documente)*, dans *IN*, 4, 1924, p. 214–217.

[20] Ion T. Sion, *Umbrărești. Vatră milenară de istorie*, Focșani, 1999, p. 104–105 ; Elena Monu, *Familia Costache. Istorie și genealogie*, Bârlad, 2011, p. 29. Les études dont on fait référence dans ces volumes ne clarifient pas suffisamment cette relation généalogique ; ainsi, une recherche spéciale serait nécessaire.

[21] Des uns sont, selon leurs noms, d'origine bulgare, comme par exemple : « Hristo » de Bucarest ou « Plamio » de Iași.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

hiérarques de l'Église, parmi lesquels des uns n'étaient pas des métropolites (« Macarie métropolite de Bogdania », « Nil métropolite d'Agapia »), ou des évêques en Moldavie ou en Valachie, mais chez l'une des éparchies du sud du Danube (« Serafion évêque »). De plus, on mentionne les moines des monastères de Iași et Bucarest et, ce qui est très important, des moines des grands monastères de Moldavie (Voroneț, Agapia, Putna, Neamț). Ils ont fait des pèlerinages à la Sainte Montagne dans la seconde moitié du XVIIe siècle ou ils ont accordé leur appui aux moines du monastère de Zographou, arrivés en Moldavie pour chercher de l'aide. Certains moines ont été vraiment des pèlerins au monastère de Zographou, comme part d'un phénomène ecclésiastique (voire, le pèlerinage roumain à la Sainte Montagne) qui a beaucoup avancé à travers le XVIIIe siècle et dans la première moitié a du XIXe siècle. Avec les moines des monastères de la Sainte Montagne, d'autres membres du clergé et des laïques de Moldavie auraient pu voyager au Mont Athos, puisque le diptyque comprend plusieurs groupes de personnes de la capitale de Moldavie, la ville de Iași, comprenant des prêtres, des moines, de petits boyards et des marchands, mais ils auraient pu être seulement des donateurs pour le monastère de Zographou, étant inscrits dans le diptyque grâce à leur geste.

La page 41 r. a été dédiée « aux très pieux at aimant de Dieu du Pays de Moldavie, les très pieux fondateurs ». La page commence avec deux métropolites de Moldavie, qui avaient l'une des résidences « dans la cité de Iași », Ghedeon (I) et Sava (I), et elle est couverte par les noms de plusieurs familles des boyards de Moldavie, qui ont eu des connexions avec le monastère de Dobrovăț et, ainsi, avec le monastère de Zographou du Mont Athos. Premièrement, les nouveaux fondateurs du monastère de Dobrovăț, des membres de la famille Racoviță (Cehan), en commençant avec le grand logothète Methodie Racoviță (Cehan) et finissant avec Mihai Racoviță-Cehan voïévode et son frère, l'hetman Dumitrașco Racoviță (Cehan), avec « leur lignée », ensuite plusieurs grands et petits boyards, avec leurs familles: Nicolae Buhuș grand logothète, Solomon (Bârlădeanu) grand logothète, Grigore (Miclescu) grand *paharnic*, Grigore (Mogâldea) grand *paharnic*, Darie (Cărăbăț) grand *spathaire*, Apostol *sulger* et Pentelei (sans une dignité).

Sur le verso de cette feuille, on retrouve le Prince Vasile Lupu, celui qui a soumis le monastère de Dobrovăț, la fondation d'Étienne le Grand, au monastère de Zographou du Mont Athos. Le diptyque dédié « à la lignée du très pieux Prince, Io Vasilie voïévode » comprend 50 noms, ce qui le rend le plus riche document de ce type[22] jusqu'à ce moment-ci. Vasile Lupu est accompagné par ses deux princesses : « Theodosca » (Bucioc) et Ecaterina (Cercheza), et par ses fils et ses filles : « Io Ion voïévode », « Io Étienne voïévode » (Ștefăniță Lupu), « Io Alexandru voïévode », « La princesse Marie » (l'épouse de l'hetman Janusz Radziwiłł), « La princesse Roxanda » (l'épouse de l'hetman Timuș Hmelnițchi) et Ecaterina, et par ses parents, « Nicolae et Irina », par ses frères et sœurs, « Gheorghe » (Coci) grand *paharnic*, « Gavril » (Coci) grand *paharnic*, « Marga » (l'épouse de Dumitrașcu Iarali grand *clucer*) et Maricuța, ainsi que d'autres parents, dont on ne peut pas vraiment dire comment ils s'apparentaient au « fondateur » du monastère de Zographou. Pour les filles de Vasile Lupu, Marie et Ruxandra, l'écrivain du diptyque a employé le mot roumain : **домна** (« princesse »), ce qui prouve que dans le milieu monacal et politique sud-danubien on connaissait l'équivalent roumain pour le mot slave **господжда** (« princesse »)[23].

[22] Voir, par exemple : Sever Zotta, *Mănăstirea Golia – schiță istorică*, dans *BCMI*, XVII, 1924, p. 122–124 ; Petre Ș. Năsturel, *Pomelnicul pe cahlă al bisericii Trei Ierarhi din Iași*, dans *AIIX*, XXXI, 1994, p. 83–87.

[23] Ce mot se retrouve dans un autre diptyque (celui écrit au carrefour des XVIIIe et XIXe siècles (*Annexe IV*), mais il était déjà un mot usuel.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Toujours ici, on trouve « les très pieux princes du Pays de Hongrovalachie », commençant avec son rival Vasile Lupu, « Io Matei (Basarab) voïévode », avec mon épouse, « Le princesse Hélène (Elina) », suivi par : « Io Costantin (Șerban) voïévode », avec mon épouse, Bălașa », « Io Șerban (Cantacuzène) voïévode, avec mon épouse, Marie », ainsi que les noms de certains boyards de la Valachie, difficile à identifier. Un groupe de noms est placé sous le titre « Baia de Aramă de Valachie », voire Milco le « *băiaș* », le fondateur du monastère de Baia de Aramă, avec son épouse, Mara, son père, Miladin, et d'autres parents[24]. Parmi les moines de Valachie, les pèlerins ou les donateurs du monastère de Zographou, j'ai identifié seulement un hiéromoine Gavril du monastère de Brâncoveni.

Ces deux princes roumains (Vasile Lupu et Matei Basarab) qui ont eu le temps, pendant leurs longs règnes, d'être des amis et des ennemis, sont mentionnés une fois de plus dans le diptyque. Le premier à la page 50 r. : « *vornic* Lupul du Pays de Moldavie : Nicolae, Irina, Vasilie, Theodosia ». Ainsi, on le note sous son nom de boyard et sa dignité : « Lupul (grand) *vornic* », ensuite sous son nom de prince « Vasilie », avec ses parents « Nicolae » et « Irina », et sa première épouse, « Theodosia » (Bucioc). Le second, « Mathei », à la page 62 r., est mentionné seulement comme « voïévode du Pays de Hongrovalachie », avec son épouse, « la princesse Hélène (Elina) ». Avant et après les noms de ces princes, on mentionne, de nouveau, dans le diptyque beaucoup d'habitants urbains, des laïques et des prêtres de Bucarest, Suceava, Neamț et Vaslui (« de Bogdanie »), ainsi que d'autres personnes sur lesquelles on peut dire seulement qu'elles sont de la Hongrovalachie et de la Moldovalachie ». De plus, à la page 68 v., on retrouve deux moines de la Métropolie de Moldavie : « Gherasim » et « Arsenie », ainsi que quelques parents à eux.

Après ces noms (de la page 44 r. à la page 103 r.), il suit une page très importante pour l'histoire des relations entre la Moldavie et le monastère de Zographou de la Sainte Montagne, à la page 112 r., là où on a copié un diptyque plus ancien « du nouveau fondateur, Jean Étienne voïévode et son fils, Alexandre ». Après Étienne le Grand et son fils, Alexandru voïévode († 26 juillet 1496), on énumère, sur trois colonnes, beaucoup de noms de nombreux membres de la dynastie des « Mușatini » (Bogdănești). Mais, puisqu'il s'agit des noms dynastiques, qui se répètent, il est difficile de dire auquel personnage historique ils appartiennent. Étant donné qu'après Étienne le Grand on retrouve son fils, Alexandre, « sur l'horizontale » des trois colonnes, on peut affirmer, d'une part, que les noms peuvent « se tisser » en les lisant de la gauche à la droite, et non de haut en bas, « sur la verticale », comme dans d'autres situations dans le diptyque. De l'autre part, il faut dire que les quatre premiers noms appartiennent aux fils du prince : « Bogdan », « Pierre » et « Bogdan-Vlad » (Bogdan III voïévode)[25]. D'autres noms ont appartenu, sans doute, au père, aux grands-parents et aux ancêtres d'Étienne le Grand, spécialement quelques-uns de ceux masculins, mais aussi des noms féminins : Bogdan (II),

[24] Ce fragment a été publié et commenté par Radu G. Păun, *Baia de Aramă – métochion valaque du monastère de Hilandar. Notes sur la première fondation (1646) et la sécularisation (1863)*, dans *Relațiile românilor cu Muntele Athos și cu alte Locuri Sfinte (secolele XIV–XX). In honorem Florin Marinescu*, éditeur Petronel Zahariuc, Iași, Editura Universității « Alexandru Ioan Cuza », 2017, p. 82–83. Très récemment, la famille de Milco le « *băiaș* » a été recherchée par Gheorghe Lazăr, *Un ctitor de altădată și neamul lui Milco din Baia de Aramă*, communication à la Commission de Héraldique, Généalogie et Sigillographie, la Filiale de Iași de l'Académie Roumaine et l'Institut de Généalogie et Héraldique « Sever Zotta », 9 novembre 2021.

[25] Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, Chișinău, 1991, la lignée généalogique ; idem, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, 2005, p. 11–13 ; Constantin Rezachevici, *op. cit., passim.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alexandre (le Bon), Roman (I), Étienne (I), Pierre (I), Lațcu et Bogdan (I), « Cneajna, Elena, Anastasia ». D'autres noms masculins, parmi lesquels ceux dynastiques (Iliaș, Étienne, Alexandre et Pierre) auraient pu appartenir aux princes Iliaș I, Étienne II, Alexandre II et, pourquoi pas, puisqu'il s'agit d'un diptyque de la dynastie, même Pierre III (Aron), le tueur de Bogdan II, le père d'Étienne le Grand. Parmi les noms « non-dynastiques », « Constantin » pourrait être le nom de l'énigmatique « Costea voïévode », aussi inscrit dans *Le diptyque de Bistrița*[26], et « Ivașco » pourrait être le nom du fils de Pierre I. En même temps, les autres ne sont que des « alluvions » depuis d'autres diptyques, qui se sont mêlées parmi d'autres de la dynastie. Ainsi, elles sont tombées sous l'œil et la plume de l'écrivain de ce diptyque du monastère de Zographou[27].

Toutefois, l'importance de ce diptyque d'Étienne le Grand ne consiste pas dans les informations généalogiques offertes, mais dans le fait qu'il confirme une fois de plus le statut de « nouveau fondateur » du grand voïévode et prince de Moldavie au monastère de Zographou du Mont Athos. De même, la page suivante de ce manuscrit (page 113 r.) apporte d'autres informations très importantes et surprenantes concernant le début des relations entre la Moldavie et le monastère de Zographou. Elles complètent les nouvelles comprises dans la « lettre » du 22 août 1416, à travers laquelle la délégation moldave, dirigée par l'archimandrite Dometian de Bistrița et par le boyard Balița Mândricica, a obtenu de la part du *protos* de la Sainte Montagne et de l'higoumène et la communauté du monastère de Zographou un métochion, l'ermitage de Selina, pour le monastère de Bistrița de Moldavie[28]. Probablement à ce moment-là ou dans le courant du XIVe siècle jusqu'à la fin du règne d'Alexandre le Bon, une délégation de Moldavie a apporté un diptyque au Mont Athos, avec de différents dons monétaires ou objets/vêtements ecclésiastiques. Il y a aussi la possibilité qu'un groupe de moines du monastère de Zographou fût venu dans le pays, ayant reçu comme récompense un diptyque des boyards.

[26] Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, București, 1941, p. 86 ; Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, 1997, p. 111–118.

[27] Outre d'autres noms, ce diptyque mentionne un « Dobroslav », comme dans le diptyque du monastère de Voroneț (Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Mănăstirea Voroneț. Istorie. Cultură. Spiritualitate*, Chișinău, 2010, p. 154), où l'écrivain l'a investi avec le titre de voïévode (« Dobroslav voïévode »). Toutefois, cé détail ne confirme pas la présupposition qu'il ait été l'un des princes méconnus de Moldavie, un parent des princes qui ont régné effectivement, un membre d'une autre dynastie etc. (*ibidem*, p. 294–296), mais il montre juste qu'aux XVIIe–XVIIIe siècles, il y avait des listes avec des membres de la dynastie des Mușatini, qui avaient souffert beaucoup d'interpolations à travers le temps. Dans les diptyques, on les a copiées telles quelles, sans faire une « recherche » spéciale. Si des autres noms du diptyque (Andrei, Theodor, Romașco, Alexa, Nicolae, Simeon, Daniil, même Boico) avaient été accompagnés par « voïévode », « la dynastie des Mușatini » ou les « dynasties parallèles » aurait été enrichies maintenant avec de nouveaux membres !

[28] М. Ковачев, *Български ктитори в Света гора: исторически очерк, изследвания и документи*, Sofia, 1943, annexe XIV (photo) : Г. Парпулов, Р. Клеминсън, *Румънци и славяни на Света Гора през 1416 г. (Из историята на Сѣлинския скит)*, « Старобулгаристика », XXXV (2011), 2, p. 59–64 (texte slave, traduction en anglais et commentaires) ; Liviu Pilat, *La începutul relațiilor moldo-athonite*, dans *Relațiile românilor cu Muntele Athos și cu alte Locuri Sfinte (secolele XIV–XX). In honorem Florin Marinescu*, p. 55–64 (texte slave, traduction en roumain, commentaires et photo) ; Petronel Zahariuc, Gheorghe Lazăr, Dimiter Peev, Ivan Biliarsky, *Чек-лист на влахо-молдавските документи в архива на Зографския манастир*, dans *Зографски Съборник. Зографската архив и библиотека. Изследования и перспективи*, p. 261, n° 1 (résumé et photo p. 908). Très récemment, ce document exceptionnel a été recherché par Alexandru Simon, aussi (*În vara anului 1466 ; ridicarea athonită a lui Ștefan al III-lea „cel Mare” și prăbușirea otomană a „atletului” Gheorghe Castriota Skandenberg*, dans *AIIX*, LVII, 2020, p. 60–63) et Dan Ioan Mureșan (*Sauver l'héritage d'Euthyme de Tărnovo. Le Patriarche Joseph II, la Moldavie et Zographou*, dans M. Scarpa, S. Batalova, M.-H. Blanchet (ed.), *Religious Bloom Bulgaria 13th–15th c. Proceedings of the International Scholars Conference Sofia, 12–13 July 2019*, Sofia, 2021, p. 110–117).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Quels que fussent les faits, un moine a reçu le devoir d'écrire dans le diptyque du monastère les noms des donateurs, comme il suit : « Souviens-Toi, Dieu, des âmes de Tes servants du *vlastel* moldave et des autres ». Le *vlastel* moldave est « Mihailaș » (Mihăilaș), aussi connu comme Mihail (Mihăilaș) de Dorohoi, l'un des grands boyards vivant pendant le règne d'Alexandre le Bon, qui couvre très bien les sens du mot slave et slavo-roumain « *vlastel* »[29] : grand boyard, premier conseiller du prince et de ses successeurs, qui détenait un domaine de plus de 50 villages etc.[30] Les deux boyards suivants sont « Vâlcea » (peut-être Vâlcea de Lipnic[31]), dont on peut dire d'avoir été un *vlastel* ou de se rapprocher de ce statut social et politique[32], et « Ivaniș » (Ioaniș Viteazul)[33]. Dans la suite de cette page et sur les suivantes (page 113 v.–114 v.), il y a deux personnages identifiables sans aucun doute, puisqu'ils ont un nom double et qu'ils sont attestés dans d'autres documents : Stan Bârlici[34] et Ioan (Ivan) Corlat[35]. Par contre, concernant d'autres boyards, toujours à des noms doubles ou supposément doubles, non seulement des juxtapositions faites par l'écrivain, il n'y a pas des mentions dans d'autres sources : Ivan Baghiul, Luca Dragole, Pierre Fagaș, Orța Stan, Dan Doiu et Galeș Dan. De plus, on peut essayer de faire une connexion entre les noms des boyards qui vivaient pendant le règne d'Alexandre le Bon et les noms de leurs fils : Miclăuș (Miclouș Ghelebi), Tamaș (Tamaș *stolnic* ou Tamaș *vornic*), Balița (peut-être même Balița Mândricica, celui qui a été en 1416 au Mont Athos), Stețco (Stețco Damacuș), Boris (Boris Braevici), Bârlă, Șandre, Negrilă, Iacuș, Sin, Hotco, Iuga etc.[36]

Ce diptyque a été finalisé en 1709, mais au XVIIIe siècle on a ajouté beaucoup de noms de nombreux villages et villes du sud du Danube, de Bulgarie, Serbie et Grèce, mais aussi de Transylvanie, des éparchies de Timișoara (page 20 r.–v., page 79 v., 84 v.) et Arad (page 81 r.). De ces endroits-là, les fidèles à ethnies diverses (des Serbes, des Bulgares et des Roumains) ont fait des dons au monastère de Zographou ou ils ont été en pèlerinage au monastère athonite.

La bibliothèque du monastère de Zographou garde un autre diptyque (*Annexe II*), daté du début du XVIIe siècle[37], ou, de la même façon, on a copié des diptyques plus anciens, mais le copiste n'a pas mis les titres les uns après les autres. Ainsi, à cause du fait que beaucoup de noms de personnes reprises du calendrier des Saints orthodoxes sont similaires autant pour l'espace roumain, que pour celui slave, il est très difficile de dire à quelle ethnie appartiennent les porteurs. Toutefois, les premières pages compren-

[29] « **властєль**, m. ἄρχον princeps » (Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae, 1862, p. 67); « **властєль, - а**, m. maître, dirigeant, souverain, prince, dignitaire » (Pandele Olteanu <coordonnateur>, *Slava veche și slavona românească*, București, 1975, p. 409). Pour la définition historique du terme dans l'espace roumain, voir Nicolae Stoicescu, Dan Amedeu Lăzărescu, *Vlastel*, dans *Instituții feudale în Țările Române. Dicționar*, coordonnateurs Ovid Sachelarie et Nicolae Stoicescu, București, 1988, p. 508 ; A. Cazacu, *Boierii*, dans V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, București, 1957, p. 184–194.

[30] Mihai Costăchescu, *Mihail de la Dorohoi și satele lui*, dans *IN*, 6, 1926–1927, p. 345–352 ; idem, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, Iași, 1932, p. 540–556 ; Petronel Zahariuc, *Mihail de la Dorohoi și descendența sa*, dans *ArhGen*, I (VI), n° 1–2, 1994, p. 177–182.

[31] Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 289.

[32] Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 885–886 (*Indice*).

[33] *Ibidem*, I, Iași, 1931, p. 87–88.

[34] *Ibidem*, I, p. 130–131 ; II, p. 258–261.

[35] *Ibidem*, II, p. 147.

[36] Pour tous ces noms, voir *ibidem*, II, *Indice*, p. 825–887.

[37] Божидар Райков, Стефан Кожухаров, Хайнц Миклас, Христо Кодов, *op. cit.*, p. 126, n° 234, p. 382, photo 236 (reproduction de la première page).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nent les noms des Moldaves, surtout (mais pas seulement) des boyards, dès la fin du XVIe et du début du XVIIe siècle, que l'on retrouve dans les documents de chancellerie, aussi : Bolea (page 1 v.), Crimca (page 1 v.), Mitutelu (page 2 r.), Petrașcu, Mateiaș (page 2 v.), Crasnăș (page 3 r.), Frățilă, Șeptilici (page 3 v.), Golăi, Vrânceanul (page 4 v.) et d'autres. Elles montrent que, dans cette période, aussi, le monastère de Zographou a reçu des aides significatifs de Moldavie. Le premier groupe de gens, localisé en Moldavie (« Le Pays de Bogdanie »), dans « le village de Trebești » (peut-être Trebeș, auprès de Bacău), est mentionné à la page 25 r. et, sur la page suivante (page 26 r.) on voit Matei Basarab et son épouse, Hélène. Le couple princier est suivi par les parents du prince (Danciu de Brâncoveni et Stanca), les grands-parents (Vâlsan de Caracal et Marie), les arrière-grands-parents (Marga, l'épouse de Marcea *postelnic*[38], et Detco de Brâncoveni et Calea), par les arrière-arière-grands-parents (Neagoslava/ Neaga de Hotărani et Pârvul Craiovescu, ainsi que Peia *portar* et Neacșa[39]) et d'autres parents à lui[40], ainsi que par les parents de la princesse (Radu <Năsturel> de Fierăști et Despina), probablement par ses frères (Șerban, Cazan et Udriște)[41], et d'autres ancêtres.

Ce diptyque ne comprend pas les princes de Moldavie, puisque le manuscrit est gardé fragmentairement, sans les premières pages. Toutefois, on a gardé à la page 73 r. une liste avec plusieurs princes de Valachie, dont les noms sont mêlés parmi d'autres, et dont je pense qu'elle commence avec un prince de la seconde moitié du XVIe siècle. « Alexandre », probablement Alexandre-Mircea, suivi par « Vladislav, Ana », peut-être Vlad le Noyé et son épouse, Ana, « Mircea », probablement Mircea le Berger[42], ensuite « Vlad, Alexandre, Vladislav, Radul, Radul, Vlad, Mircea, Ecaterina », qui peuvent être des princes, des fils des princes, ou des parents princiers de la seconde moitié du XVe siècle ou de la première moitié du XVIe siècle. À la page 138 v., l'écrivain de la plus ancienne partie du manuscrit a fait une note : Spiridon le typicaire du monastère de Zographou (Izographou), dont la date est difficile à établir. En tout cas, s'il ne s'agit pas de l'année ecclésiastique 1599–1600, comme on a présupposé, alors la date concerne les premières deux décennies du XVIIe siècle. Les pages suivantes mentionnent plusieurs moines, prêtres et d'autres fidèles de « l'Ardeal Roumain » (**Блашко Ардıал**, page 148 v.), de la Valachie (« **Землѣ Блашка** », page 213 v.), du Pays de la Hongrovalachie (**Землıа Оугролахииска**, page 148 v.) ou de la Valachie (**Блахїа**) et la Moldavie (on a seulement écrit le nom de la ville de Suceava, et, auprès du nom « Ionașco », on a écrit en encre rouge « Bucioc »[43]), qui ont fait des dons ou des voyages au monastère de Zographou au XVIIe siècle. À la page 171 r., on a écrit la communauté du monastère de Zographou, de l'année 7130 (1621 septembre 1 – 1622 août 31), dirigée par l'archimandrite Lazar[44], et comprenant 10 hiéromoines, approximativement 30 moines et 10 frères. À la page 213 r., on

[38] Marcea *postelnic* n'est pas mentionné dans ce diptyque, au moins pas sous ce nom.

[39] Neacșa n'est mentionnée dans ce diptyque, non plus.

[40] George D. Florescu, *Vintilă I din Cornățeni (n. c. 1480/90 – c. 1553). Cu note asupra boierilor și dregătorilor din prima jumătate a veacului al XVI-lea în Țara Românească*, dans le vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu la douăzeci și cinci de ani de la moartea lui (1875–1918)*, București, 1944, p. 214 ; Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 18, 49–51, 208–209; Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 69–70.

[41] Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 214–215 ; P. V. Năsturel, *Genealogia Năsturelilor*, dans „Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie", XI, partie I, 1910, p. 71.

[42] Voir « les lignées généalogiques » rédigées par Constantin Rezachevici, *op. cit.*, *Anexe*.

[43] Il pourrait s'agir « d'Ionașco Bucioc », le fils du grand *vornic* Coste Bucioc (Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 347–348).

[44] Pour l'archimandrite Lazar, voir Иордан Иванов, *Български старини из Македония*, p. 249; Кирил Павликянов, *История на българския светогорски манастир Зограф от 980 до 1804 г. Свидетелствата на двадесет и седем неизвестни документа*, София, 2005, p. 116.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

retrouve un autre nom de la Valachie, Radu Șerban, et son épouse, Hélène (Elina), la fille d'Udriște le *ban* de Mărgineni[45].

Le diptyque suivant, **Рꙋски Зограпхоꙋски поменик ѡт** 1639 **г**. (« Le diptyque russe de Zographou de l'année 1639 »)[46], a été écrit dès la première moitié du XVIIe siècle, mais étant donné un nom roumain mentionné, « *pan* Alexa Vasilievici de Suceava », que je n'ai pas réussi à identifier, les autres noms roumains apparaissent dans la dernière décennie de ce siècle, lorsque le prince de Moldavie, Antioh Cantemir, a soumis le monastère de Căpriana au monastère de Zographou. Par conséquent, « le nouveau fondateur du monastère de Zographou, Prince Antioh Cantemir, a été inscrit dans le diptyque avec les deux autres princes de la famille, Constantin Cantemir et Dimitrie Cantemir, suivis par leurs épouses, leurs enfants et d'autres parents. Parmi les boyards moldaves de la période, il était impossible de ne pas mentionner le plus important (l'ami et l'ennemi des Cantemirești, le grand trésorier Iordache Ruset). On a aussi noté son père, Constantin Cuparul (Ruset), sa mère « Marie » et ses frères : Lascarache, Mihalache et Manolache. Outre la grande famille Ruset, le diptyque comprend deux boyards à rang inférieur : Toader Vârnav *medelnicer* et Simion Afendic *pârcălab* de Soroca[47].

Toujours dans la dernière décennie du XVIIe siècle, le monastère de Zographou a reçu des dons de la part de grands et petits boyards de Valachie. Il n'est pas difficile d'identifier les grands boyards, puisqu'ils appartiennent à la famille Cantacuzène : Constantin Cantacuzène le *stolnic*, Mihai Cantacuzène le spathaire et Étienne Cantacuzène second logothète (1698–1703) et futur prince de Valachie ou à une famille apparentée, Grădișteanu, à travers la note de Bunea (II) Grădișteanu grand *armaș*, entre 1692 et 1700. C'est plus difficile d'identifier les boyards moins importants, comme par exemple Manoil (Mărăcineanu) grand capitaine de Buzău[48] et Neagoe grand *agă*.

La présence des familles Cantemir et Cantacuzène dans ce « diptyque russe » peut être mise en relation non seulement avec leurs connexions au monastère de Zographou, mais avec leurs bonnes relations avec la Russie, aussi (qui ne peuvent pas être documentées facilement pour cette période).

Le quatrième et dernier diptyque de cet article est un diptyque du monastère de Zographou, commencé en 1792[49] et finalisé en 1821. La bibliothèque du monastère de Zographou garde un autre diptyque, aussi, similaire à celui-ci, qui comprend de petites modifications dans la partie roumaine, voire le manuscrit n° 233 (**Зограпхоꙋски поменик ѡт краѧ на** XVIII **в**./ « Le diptyque du Zographou de la fin du XVIIIe siècle »)[50]. Le

[45] Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 94–95 ; Constantin Rezachevici, *op. cit.*, planche I^2.

[46] Божидар Райков, Стефан Кожухаров, Хайнц Миклас, Христо Кодов, *op. cit.*, p. 63, n° 77.

[47] Le nom, « Afendic », d'origine grecque, est attesté dans la période sous des formes similaires pour d'autres personnes, aussi (N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 179). Toutefois, on ne connait rien sur le *pârcălab* de Soroca outre le fait qu'il avait cette dignité lors de la campagne de 1711 de l'armée russe (Silvia Dimitriu-Chicu, *Cetatea Soroca*, dans Alexandru Husar, Gheorghe Gonța, Silvia Dimitriu-Chicu, *Cetăți de pe Nistru*, Chișinău, 1998, p. 91–92), à laquelle il a « cédé la cité de Soroca », en étant nommé « *polcovnic* » /colonel (*Toma Cantacuzino – ostaș și demnitar. Istoria vieții în scrisori și documente*, Chișinău, 2016, p. 91–94, n° 10).

[48] Pour son identification, je remercie mon collègue Gheorghe Lazăr de l'Institut d'Histoire « N. Iorga » de Bucarest, ainsi que pour m'avoir signalé l'article de M. Iliescu, Mănăilă, le capitaine de Buzău, dans « Mousaios », III, 1981, p. 77–82.

[49] Božidar Rajkov, Stefan Kožucharov, Heinz Miklas, Christo Kodov, *op. cit.*, p. 125, n° 230, p. 378, photo 230 (reproduction de la première page).

[50] Зографска електронна научно-изследователска библиотека, Université « St. Kliment Ohridsky », Sofia. Manuscrit slave, n° 0233, papier, 122 pages ; Божидар Райков, Стефан Кожухаров, Хайнц Миклас, Христо Кодов, *op. cit.*, p. 126, n° 233 (reproduction à la p. 381, photo 235).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diptyque commence avec une liste des princes de Moldavie et Valachie, sous le titre **Землѧ Богданскїи: Молда(вїа), Оугров(лахїа). Господари Богданскїи** (« Les Pays de Bogdanie : la Moldavie, la Hongrovalachie. Les princes de Bogdanie ». On y retrouve Mihail voïévode et Nicolae voïévode, qui peuvent être Michel le Brave et son fils, Nicolae Pătrașcu, ou Mihai Racoviță et Nicolae Mavrocordat, Étienne le Grand et son épouse, Evdochia, Vasile Lupu et ses deux épouses, Tudosca et Ecaterina, Șerban Cantacuzène et son épouse, Marie, ainsi que Constantin Brâncoveanu et son épouse, Marie.

Ensuite, on a noté dans le diptyque le fondateur du monastère de Crisceatic, dédié au Saint Jean le Théologien (*Bogoslovul*), qui se situe sur le banc du Dniestr, dans la région de Czernowitz, le marchand moldave d'origine bulgare Hagi Theodor Preda. Il a fait bâtir le monastère en 1765[51], sur un domaine acheté à la famille noble Talpă de Botoșani[52], raison pour laquelle même Mihail (Mihalache) Talpă et d'autres parents à lui ont été notés parmi les fondateurs de ce lieu de culte[53]. Hagi Theodor Preda à soumis sa fondation au monastère de Zographou, mais après seulement quelques années, le nouveau métochion a été perdu, suite à l'occupation de la partie nord-ouest de Moldavie par l'Empire des Habsbourg, qui a dissout la plupart des monastères et ermitages orthodoxes d'ici. De Valachie, on a inscrit dans le diptyque pour commémoration les « fondateurs » d'un petit magasin de Ploești, qu'ils ont soumis au monastère de Zographou. Les documents de donation sont gardés dans la collection de documents roumains du monastère athonite.

Toutefois, ce diptyque a une grande importance grâce au nombre immense de donateurs et/ou pèlerins de Moldavie, Valachie, Transylvanie et Bessarabie (après 1812), qui ont fait de diverses donations au monastère de Zographou, en demandant d'être mentionnés pendant les services religieux. Ainsi, il y a des listes de dizaines de noms de fidèles ayant prouvés dignes d'être mentionnés au monastère de Zographou. Par conséquent, les moines athonites ont écrit leurs noms et localité de résidence. Parmi les localités présentes dans le diptyque, on retrouve : Bârlad, Focșani, Huși, Bucarest, Râmnic, Craiova, Ploești, Brașov et Kichinev. Dans le cas de Kichinev, une partie importante des centaines de noms appartient à la communauté bulgare de Bessarabie, étant donné les noms bulgares des donateurs ou des pèlerins.

En conclusion, les informations offertes par ces cinq diptyques enrichissent significativement ce que l'on savait du diptyque publié par Iordan Ivanov, tout en composant

---

[51] Eugen A. Kozak, *Die inschriften aus der Bukovina. Epigraphische beiträge zur quellenkunde der landes- und kirchengeschichte*, Wien, 1903, p. 41–44 ; N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, VI, București, 1904, p. 614.

[52] Teodor Balan, *Documente bucovinene*, VI, București, 1942, p. 203–205, n° 72 ; E. Costea, *Schiturile și sihăstriile Bucovinei de altă dată*, Cernăuți, 1943, p. 6–8 ; *Domeniul mănăstirilor din Bucovina în secolele XIV–XVIII. Inventar de documente*, vol. édité par Mihai-Ștefan Ceaușu, Marius Chelcu, Iași, 2007, p. 277.

[53] Dans le manuscrit 0233, outre les noms des membres de la famille Talpă, il y a une date « 1786 juin 30 » (page 63 r.). Dans cette variante du diptyque, à la page 62 r., on a noté plusieurs donateurs d'Argeș et Pitești, l'année « 1786 », ainsi que plusieurs membres de la famille Ruset de Moldavie (f. 72 r.) : **Могиловъ, въ** 1783. **Молдова, родъ Русетискъ,** 1784 **годъ : Костантинъ, Елена, Стефанъ, Їѡрдакъ, Їѡваница, Зоица, Марїа, Васїлїи, Григорашко, Костантинъ** (« Moghilev, en 1783. Moldova, la lignée de Ruset, l'année 1784 : Costantin, Elena, Ștefan, Iordachi, Ioniță, Zoița, Maria, Vasilie, Grigorașco, Costantin »). Le premier Rusetești mentionné dans ce diptyque semble être Constantin Ruset (« après 1711 – après 1792 ») ; R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I, *Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, București, 1938, p. 71–72. Ensuite, à la page 104 v., on retrouve la famille de Vichentie Ioanovici (Vidac) évêque de Timișoara, entre 1759–1774 (voir Mircea Păcurariu, *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române*, dans *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, Iași, Trinitas, 2008, p. 517). Les deux colonnes, comprenant environ 50 noms, commencent avec **Їѡанна, Витоки, Видака, Анны, Лазарѧ** (« Ioan, Vitoc, Vidac, Ana, Lazar »). Sur la même page, on a aussi écrit un nombre de fidèles de Bucarest et de Giurgiu (1809).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

une histoire très dense des aides roumains offerts au monastère de Zographou du Mont Athos. Si l'on y ajoute les informations comprises dans les documents de l'archive roumaine du monastère et dans d'autres genres de sources (des manuscrits, des registres, des objets ecclésiastiques etc.), on obtient un nombre impressionnant de princes, boyards, membres du clergé, marchands et d'autres habitants des Pays Roumains qui ont fait des donations au monastère de Zographou dès le début du XVe siècle jusqu'à la première moitié du XIXe siècle. Tous les aspects ci-dessus démontrent sans doute que le monastère de Zographou du Mont Athos est une fondation roumaine, aussi.

ANNEXES[1]

I. Царски поменик. 1709 г.

(page 2 v.) **Помѣни Господи господара блаженаго ктитора Молдавскыѧ Землѧ въ царствїи си пръваго**[2]

Їѡн Стефана воевод[3]	**Богдана воевод**	**Милоша воевод**
Єѵдокїа госпожда	**Марїю госпожда**	**Василїа воевод**
Марїю госпожда	**Стефана воеовод**	**Тодоска госпожда**
Петра воевод	**Єлена госпожда**	**Їѡнъ воевод**
Єленꙋ госпожда	**Костантин воевод**	**Єлена**
Богдана воевод	**Алеѯандра воевод**	
Марїю госпожда	**Роѯандꙋ госпожда**	
Їѡн Стефана воевод	**Анастасїю госпожда**	
Петра воевод	**Петра воевод**	
Аннꙋ[4]	**Марїю госпожда**[5]	

Зде поминанїем сѧ православнїи Оѵгровлахїи

Негое воевод	**Деспїнꙋ госпожда**	**Ѳеѡдосїе**
Станꙋ	**Радꙋлꙋ**	**Роѯандꙋ**
Василїе	**Преда**	**Катеринꙋ**

(page 4 r.)[6] **Їѡнашка ѡт Ꙗшь**

[1] Pour la transcription et la traduction de ces diptyques concernant la Moldavie et la Valachie, j'ai suivi les suggestions offertes par les éditions d'autres documents de ce genre : Damian P. Bogdan, *op. cit.* (Voir aussi les observations de Petru Caraman, *Cum trebuie editate vechile manuscrise slavo-române. Studiu critico-lingvistic asupra ediției « Pomelnicului de la Bistrița » și asupra unor ediții de documente slavo-române*, édition par I. Caproșu, dans *RIS*, I, 1996, p. 563–591 ; II, *1997–1998*, p. 479–506) ; Aurelian Sacerdoțeanu, *Pomelnicul mănăstirii Argeșului*, dans *BOR*, LXXXIII, n° 3–4, 1965, p. 297–330 ; Elena Lința, *Pomelnicul de la Bisericani*, dans *Rsl*, XIV, 1967, p. 413–454 ; Petronel Zahariuc, *Pomelnicul mănăstirii Pângărați*, dans *SMIM*, XXXVIII, 2020, p. 101–144. En même temps, je veux remercier mon collègue, Dr. Ivan Biliarsky, qui a eu l'amabilité de me faciliter la recherche dans la Bibliothèque électronique du monastère de Zographou, de l'Université « St. Kliment Ohridsky », Sofia.

[2] Les titres des « chapitres » du diptyques sont écrits en encre rouge ; le même encré a été employé pour écrire les initiales des noms et le nom théophore « Io/Ion ».

[3] Tous les titres : **воевод**, **госпожда**, sont écrits en minuscules et encre rouge.

[4] Ce nom ne semble pas être suivi de **госпожда**.

[5] Suivi par 15 noms bulgares, groupés en trois colonnes, parmi lesquels Hrustan, Dimcio, Relo.

[6] À la page 5 r.–v. on a noté les hetmans ukrainiens Ivan Samoilov et Ivan Mazepa (Михаил Ковачев, *op. cit.*, p. 154–157), à la page 7 r. les *cnezi* de Géorgie, à la page 9 r.–10 v., les tsars russes.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(page 16 r.)
Земли Молдовлахїа, въ лѣто ҂зрпе[7]

Род(а) Ѳеодѡсїе Дꙋбьꙋ
велик(и) логофет[8]

Тоадеръ
Иринїа
Василїа
Кандакїа
Василїа
Настасїа
Тодосїа
Кандакїа
Марїа и чед(и) их
Тоадеръ
Аники
Зосима
Григорїи
Еѵѳимїе
Ирина
Род(а) Гаврїлица
велик(и) ворникꙋ
Гаврїила. Въ лѣто ҂зрчѕ
Марїа домна[10]
Ѳеѡдосика
Антиохїе
Симина
Савта
Кръсте
Їѡанашко
Симина
Гаврїла

Сїмеѡна
Їѡаннъ їереи
Анна
Костаки
Тофана
Василїе
Ангелина
Алеѯандрꙋ
Василїе
Гюргїца
Дамїана
Їѡн Геѡргїе воевод
Г<ика>[9]
Смада госпожда его
Їаница
Григорїа воевод
Роѯанда
Кръстина
Василка
Павель
Илинца
Роѯанда
Марїа
Костантина
Гаврїла
Парвана

Молдавскы господари
Радꙋла воевода
Алеѯандрꙋ воевод
Еремїа воевод
Марїа, матери его
Костантинь воеводꙋ
Винтилїа воеоводꙋ
Петрашка воеводꙋ
Петра воеводꙋ
Алеѯандрꙋ воеводꙋ
Пахомїа воеводꙋ
Михаиль воевод
Лꙋпꙋль вель логофет
Драгича
Ѯено
Дамїана
Несторъ Оуреке

(page 16 r.) Соломонїа ѡт Ꙗшь

(page 18 r.)[11] Марко Богданїа, Ꙋдрище Ꙋнгровлахїа, Радꙋ, Мирчѧ воевод
(page 18 v.) Синадꙋ Влахїа, Никола їереи, Ризо, Степань
ла Молдавие, тръг Ꙗшь: Геѡргїа, Марїа, Божа, Илїа

[7] Note marginale, écrite par la même main, en minuscules.

[8] Sur cette page et en bas, les titres de chaque groupe de noms, les initiales et les données sont écrits en encre rouge.

[9] Omis.

[10] Outre les noms, d'ici jusqu'à la page 42 v., les autres mots sont écrits en minuscules et en encre noir. Le mot roumain домна (« princesse ») peut être mis en relation avec le nom qui se trouve sur la première colonne (sur la seconde, le nom correspondant est « Crâstina »).

[11] Lorsque les noms roumains ne sont pas distribués sur plusieurs colonnes, je les ai transcrits l'un après l'autre, pour économiser de l'espace.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(page 23 r.)

Шербанъ	Землꙗ
Костантин	Оугровлахїа
	комис Шербан[12]

Марица, Калица, Алеѯандра, Балаша, Станиꙗ, Костантин, Марика, Пана, Радꙋла

(page 23 v.)

Макарїе митрополит Богдански, Теѡдосїе архиепископ, Гаврил митрополит, Арсение епископ, Серафион епископ

(page 24 r.) Ꙗшь: Анастасїе їеромонах, Вартоломеи їеромонах, Акакїе монах, Їосиф їеромонах, Мелетїе їеромонах, Петра, Карафїла, Павель, Димитрїа їереи

(page 24 v.) Бꙋкꙋрещи: Стана ереи, Дꙋме, Воико логофет, Савта, Гаврїила монах

(page 25 r.) Бꙋкꙋрещи: Хрїсто, Богыша, Моска

Тръгь Ꙗшь: Анна, Стефана їереи, Зафира, Мариа, Василїе постелник, Радꙋла ѡтьци его, Мирче мати его, Марїа чеди их

ла Молдавие: Досиѳеи ермонах, Силивестрїа

Воронець: Ѳеодосїе ермонах

ѡт Агапїа: Нила митрополит

Пꙋтна: Филоѳеи ермонах, Ѳеофилакт еродїакон, Анастасїе ермонах

(page 25 v.) тръг Ꙗшь: Пламїѡ, Иоулта

Ꙗшь: Їѡана, Ѳеѡдора, Герасима монах, Пагона

(page 39 r.) Монастирѣ Нѣмцꙋл: Ѳеодосїе ермонах

Оугровлахїа: Доичила, Їеремїа, Илїа, Пеика, Пелагїа

(page 41 r.) Зде въ писꙋю си ктитори благочистївꙋю и богохранимꙋю Землю Молдавскꙋю благочистивыи ктитори

тръг	Гедеѡна митрополит	Тоже рода Раковици	Алеѯандра
Ꙗшь	Сава митрополит	Їѡнь вел ворникь	Глигорашко
			Марїа
		Савта, кнꙗгина его	Маѯинъ
		Михаил воевод, син Чехан[13]	Марїа
Рода	Дарїа вел спътарь	Анна госпожда	Ѳеѡдоръ
	Синика кнѣгина его	Димитршко хетман, брат	Агафїи и чед их
	Грїгорїа, ѡтьць его	господство его	Кръстїа їерea …[14]
	Димитрїа, мати его		Антимїа и чед их
	Варварꙋ и чед их		Рода Бохꙋшъ вел логофет
	Стефана, дѣда их		Никола
	Стефанїа, баба его		Анна кнѣгина его
		Рода Грїгорїа вел пехарник	Димитрїа, ѡтьць его
		Марїа кнѣгина его	Илꙗна чед их

[12] Ce fragment a été ajouté par la même main, en minuscules et en encre rouge.
[13] син Чехан et госпожда ont été écrits en encre rouge.
[14] Dans la marge, il y a un mot écrit en encre rouge, mais qui n'est pas clair.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Рода Раковицъ
Меѳодїє вел логофет
Тофана, кнѣиня его
Петра, wтьца его
Мѵръстина[15] баба
Бежана
Рwда тоже Раковици
Николае вел логофеть
Маріа, кнѣгина его
Їwанна, сынъ его
Єкатеріна, дъщери его
Савта, дъщери их

Їwанашко чед их
Докїа

Рода Пантелеи
Анастасїа, жена его
Їwанна чед их
Їwна
Рода Могѵлдѣ вел пехарник
Никола
Алеѯандра, кнѣгинѣ его
Василїє, сына его
Рода слѵж(є)рїи
Апостоль
Назарїа

Рода Соломwн
Анна
Захарїа
Тънасїа
Анна
Исаїа
Тодосїа
Аѯенїа
Дарїа
Ѳеwдора
Костанда
Змарагда
Геwргала Бѵкѵреци
Василїкѵ

(page 42 v.) Здє рода благочистиваго господара Їw Василїа воєвод:

Їw Василїє воєвод[16]
Ѳеwдоска госпожда
Їwнъ воєвод
Єкатеріна госпожда
Маріа домна[17]
Роѯанда домна
Геwргїє
Кѵрана
Никола
Ирина
Їwанна
Тїтиана
Коста
Єрина
Катерина
Коста
Єлинкѵца
Їwанашко
Анастасїа
Ирина
Маріѵца
Їwннъ
Ризw
Їwаннъ
Єкатерина
Костантин
Їw Стефан воєвод
Їw Алеѯандрѵ воєвод
Їw Їwнъ воєвод

Єлинкѵца госпожда
Маріа госпожда
Гаврїла
Геwргїє
Марга
Препїа
Ѳанас
Ѯанѳа
Андрони
Єкатерина
Ирмага
Григорїє монах
Ламбрїно
Андрони
Деспѵ
Кѵрїла
Спасини
Ѳеwна
Єѵстратїа
Єкатерина
Маріа
Петко

[15] Probablement une erreur, au lieu de : Кръстина.
[16] Les titres sont écrits en minuscules et en encre rouge.
[17] Un mot roumain, dans le texte slave (ainsi que dans le cas de Ruxandra « la princesse »).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(page 42 r.) Здѣ поминают сѧ благочистивих господарїи Земле Оу҃гровлахїи

Їѡ Матѳеи воевод	Матѳеи	Гаврїила монас(тира) Брынковѣне
Єлена госпожда	Станча	Данїила
Їѡ Костантин воевод	Стана	Стоѧна
Баласа госпожда	Пана	Блада
Їѡ Шербан воевод[18]	Марїа	Касандра
Марїа госпожда	Баа Мадам Блашкы	Михаила
Костантин сынъ …[19]	Милка	Марїнко
Єлена Шербан[20]	Мара	Костантинѫ
Драгица	Миладина	Стєфанѫ
Костатин	Стоѧна	Станка
Анкѫца	Патзѫ	Станка
Санда	Бѫкѫреци[21] ѳеѡдори	Прєда
Єлени	Зафири	Пагона
Костантин		Папа
Єленѫ		Станка
Марїа Єлена		Барбѫла
Змарагда		Станчюла
Геѡргїѫ		
Змарагда		
Геѡргїє		
Їѡаннъ		
Пѫлѣгрїа		
Негое		

(page 44 r.) Бѫкѫреци: Калиа, Стамѡ, Статїа вамеш, Єфросїа, Грїгорїа, Бръндѫша, Тодоскѫ, Їѡванашка, Марїа, Данила

(page 44 v.) Сѫчава: Михаила, ѳома, Мїѡ, Сїдора

(page 45 r.) Нѣмци: Досиѳеи монах, Кѵрїїака, Михаила

(page 48 v.) Бѫкѫреци: Маноила, Їосафъ, Мазима, Григорїє

(page 49 r.) Оу҃гровлахїа и Молдовлахїа: Сима, Некша, Єфемъ, Илїа, Драгаика, Лоупа, Кръстина, …[22]

Аврам дворник, Тода, Геѡргїє, Авраам, Їѵны вистиар, Стоика, Раико, Конда, Геѡргїє, ѳома, Оунчюла їереи Їѵшь[23], Марїа, Марїика, Кюра, Лазара дворник, …[24]

(page 49 v.) Петрашкъ пїѵнич(ар), Стоина, Илїа, Маиа, Комнена вамеш

(page 50 r.) Їѡн прькалавъ

Борник Лѫпѫл Молдавскїи Земле: Никола, Ирина, Василїє, ѳеѡдосїа …[25]

[18] Dans la marge, écrit par la même main, en encre rouge : лѣт(о) ⁂зрч (« l'année 7190 <1681 septembre 1 – 1682 août 31> »).

[19] Un mot qui n'est pas clair.

[20] Dans la marge, écrit par la même main, en encre rouge : вес родъ его (« sa lignée entière »).

[21] Un mot écrit avec les noms de la deuxième colonne.

[22] La liste continue avec de divers noms, dont il est difficile de dire s'ils appartiennent à des Roumains ou à des Bulgares.

[23] Ajouté dans la marge, en encre rouge.

[24] La liste continue avec des noms bulgares : Їѡва, Ирма, Воукашин (« Iova, Iarma, Vucaşin »).

[25] Suivi par : Аѳанасїє Аѳанасїє, Комнє, Меркѵрїа (« Athanasie, Athanasie, Comne, Mercurie »).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(page 62 r.) Матѳеи воевода Землꙗ
Елена госпожда Ѹгровлахїа

(page 63 v.) Васлѹи ѹ Богданїа: Костандїа, Петронїа, Симонь, Захо, Їѡань, Марїа, Наста, Гаврїла, Анна

(page 68 r.) Димитрїѹ Ѹгровлах(їа)

(page 68 v.) ла Молдавие Митроп(олиа): Герасима монаха, Марїѧ, Арсенїа монах, Димитрїе, Ѳеѡдорь, Ѳеѡдорь, Ѳеѡдора

(page 80 v.) 1729 Молдавскаа Землꙗ: Лѹпѹль, Дѹмитро, Кандакїа, Нисторь

(page 103 r.) Николаѧ Бокорещи
Стоѧна Бокор(ещи)

(page 112 r.) Помѣни Господи рабь своихь иже въ православнои вѣрѣ нова ктитора Їѡанна

Стефан воеводоу	и с(ы)на его	Алеѯандра
Богдана	Петра	Богдана
Влада	Стефана	Петра
Петра	Стефана	Алеѯандра
Їѡанна	Богдана	Петра
Костантина	Богдана	Доброслава
Лацка	Петра	Романа
Стефана	Андреа	Богдана
Ивашка	Алеѯандра	Илїаша
Ѳеѡдора	Ромашка	Алеѯа
Стефана	Петра	Алеѯандра
Їѡаннь	Николае	Данїиль
Симеѡнь	Марїа	Данїиль
Антимїа	Анисїа	А(н)гг(е)линоу
Кнежноу	Роксандоу	Мариикоу
Еленоу	Анноу	Марїоу
Анастасїю	Боикоу	Василїа[26] тръг Сѹчав(а)

(page 113 r.) Помѣни Господи д(ѹ)ше рабь своихь молдавскых властель и прочїихь:

		Михаилаша
Влъча	Иваниша	Їѡанна
Радослава	Їѡанна	Влада Кр(ъ)стѣ
Миклѣоуша	Павла	Андреаша
Нана Лѣпь	Нана	Стефана
Ивань Багюла	Бѣлоша	Михаила
Тамаша	Барба	Балица
Симеѡна	Василїа	Геѡргїа
Стецка	Костоу	Петра
Данїила	Ивана	Андреа
Ѳеѡдора	Тимоѳеа	Аввакоума
Анноу	Данїила	Бориса
Михаила	Бръла	Ивана
Анноу	Лазара	Дана Дою

[26] Un nom écrit par une autre main, plus tard.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Марїю
Андроника
Єленоу
Михаила
Ѳеѡдора
Їѡанна
Ѳеѡдосїю

Петра Фагаша
Симеѡна
Ѳеѡдороу
Їакова
Петра
дада Єленоу
Миклеоуша
Никитоу
Роусака
Єленоу

Банчюла
Стана Брълича
Андреаша
Симеѡна
Орцоу Станоу
Аноушкоу
Пашка Нинѣ
Никола
Лоука Драголи
Аноушкоу

(page 113 v.) Помѣни Господи д(ꙋ)ше рабь своихь въ царстви:

Нѣгоу
Ѳеѡдора
Жоуржа
Наталїю
Ѳеѡд(о)ра
Ивана
Магоша
Їѡаниша
Моуша
Флоре
Негрила
Анноу
Влъка
Ꙗкоуша
Їѡанна
Михаила
Неѡфита
Сина
Братоула
Петра Цолѣ
Стана
Ивана
Марїю
Драгоша

Анисїю
Шандрѣ
Станоу
Анноу
Федоушка
Марїю Бѣлоу
Сораноу
Їѡанна
Станоу
Мариноу
Мариноу
Ѳеѡдороу
Ивашка
Їсаака
Христинноу
Козмоу
Икалю
Пашка
Мазѣ
Оанца
Михаиль
Варвароу
Тодорка
Хотка

Марїю
Петра
Иваноу
Югоу
Андреа
Настоу
Анноу
Илїаша
Петра Станꙋ
Анноу
Алеѯандра
Стефана
Петра
Марка
Їѡанна Корлат
Єленоу
Иваноу
Драгомира
Ѳодороу
Кръста
Илїаша
Оприша
Иѡнноу
Югоу Югоу

(page 114 r.) Помѣни Господи д(ꙋ)ше рабь своихь егда прїидѣ

Димитрїа
Сенка
Їоулїанїа
Єлена
Юрїꙗ Настоу
Костоу
Шандра
Хермана
Богдана
Петра
Їакова
Авѣра

Симеѡна
Їоурїа
Алеѯа
Стефана
Петра
Андреа
Германа
Михаиль
Їѡна
Иванка
Симеѡна
Їеремїа

Добрѣ Щефа
Сръбꙋла
Мароушка
Игната
Їѡанна
Никѵта
Петра
Крьста
Иѡакыма
Федора
Андреика
Їѡанна

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Алеѯа Федора Галеша Дана
Манчюла Тодора Негоула
Їсаака Жоуржоу Козма
Михоула Їѡанна Єцка Юрїа
Мариноу Ѳеодѡра Їоуліанїю
Авраама Иѡноу Софїю Тодора
Соломона Басоуткоу Маноуиль
Доукоу Ивана Иванка
Трифа Нѣкшоу Петра Сн҃
Стънила Андреа Михоула
Жоуржоу Магдоу Настоу Настоу
Василїю Христинноу Анастасїю
(page 114 v.) Помѣни Господи д(ѹ)ше рабь своихъ въ царсктви:
Федора Єленоу Фотин҃
Хроусиноу Їѡанна Аноушкоу
Лазора Савоу Мароушкоу
Никѵтоу Станчоула Фотоу
Добриц҃ Кръстѣ Федороу
Гаврїила Анноу Петра
Єленоу Славноу Козм҃оу
Ѳеѡдорь Шендрика Феткоу
Доумоу Сн҃ Баска Марїю
Баска Никѵт҃ Їѡанна
Гаврїила Сна Марїю Нѣгоу Марїю
Софїика Сима Кръстина
Ивана Сор҃ Драгомира Радослава
Петра Нѣга Настѣ Петра
Аноушкоу Жоуржа Ѳеѡдора
Анастасїю Григорїа Наталїа
Шандрѣ Ѳеѡдороу Козма
Тинтоула Їѡанна Ѳеѡдора
Тодора Пъ(н)тѣ Ѳеклоу
Данчю Захарїа Їѡанна
Марїю Марїю Настоу
Дїѡнисїа Флора Калиноу
Єленоу Илїю Марка Геѡргїа
Щефоула Костѣ Петрашка
(page 115 r.) Помѣни Господи д(ѹ)ше рабь своихъ въ царстви[27].

I. Diptyque princier. L'année 1709.

(page 2 v.) Souviens-Toi, Dieu, du très pieux prince fondateur du Pays de Moldavie dans Ton Royaume, premièrement :

[27] La suite de la page a été écrite plus tard, par une autre main, avec des noms des habitants du bourg de Târnovo.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ion Ștefan voïévode[28]	Bogdan voïévode	Miloș voïévode
La princesse Evdochia	La princesse Maria	Vasilie voïévode[29]
La princesse Maria	Ștefan voïévode	La princesse Tudosca
Petru voïévode	La princesse Elena	Ion voïévode
La princesse Elena	Costantin voïévode	Elena
Bogdan voïévode	Alexandru voïévode[30]	
La princesse Maria	La princesse Roxanda	
Ion Ștefan voïévode	La princesse Maria	
Petru voïévode		
Ana	Petru voïévode[31]	
	La princesse Maria	

Ici on se souvient des pieux princes de la Hongrovalachie :

Neagoe voïévode[32]	La princesse Despina	Theodosie
Stana	Radul	Roxanda
Vasilie	Preda	Caterina

(page 4 r.): Ionașco de Iași

(16 r.) Le Pays de Moldovalachie, dans l'année 7185 (1676 septembre 1 – 1677 août 31)

La lignée de Theodosie Dubău	Simeon	Les princes moldaves grand logothète[33]
	Ioan prêtre	Radul voïévode[34]
	Ana	Alexandru voïévode
Toader	Costachi	Eremia voïévode[35]
Irina	Tofana	Maria, sa mère
Vasilie	Vasilie	Costantin voïévode
Candachia	Anghelina	Vintilă voïévode[36]
Vasilie	Alexandru	Pătrașco voïévode
Nastasia	Vasilie	Petru voïévode[37]
Todosia	Ghiorghiță	Alexandru voïévode

[28] Étienne le Grand, avec ses épouses Evdochia et Marie (soit Marie de Mangop, soit Marie Voichița) et avec ses enfants : Petru, Elena, Bogdan, Maria (ou Cneajna), Ștefăniță (« Ion Ștefan », prince de Moldavie), Petru et Ana (Voir Ștefan S. Gorovei, *Muşatinii*, 1991, la lignée généalogique). Le dernier Petru pourrait être Pierre Rareș, suivi par ses enfants, sur la deuxième colonne : Bogdan, Marie, Ștefan et Constantin, et Hélène pourrait être son épouse (Hélène Brancovici).

[29] Vasile (Lupu), avec son épouse, Tudosca, et son fils, Ion. Une fille, Hélène, n'est pas apparue jusqu'à maintenant dans les recherches concernant la famille de Vasile Lupu. Voir, par exemple, « la lignée de Vasile Lupu », rédigée par Sever Zotta et publiée par Gheorghe Ungureanu, *Mănăstirea Pionul sau schitul Hangul și ruinele palatului cnejilor Cantacuzini*. Extrait de « Anuarul Liceiului de băieți – Piatra-Neamț", 1933–1934, p. 7, et Franz Babinger, *Originea și sfârșitul lui Vasile Lupu*, dans *AARMSI*, s. III, t. XVIII, 1936, p. 63–82.

[30] Alexandru (Lăpușneanu) et son épouse, Ruxandra (Roxanda), et leur fille, Anastasia.

[31] Pierre le Boiteux, avec son épouse, Marie, et avec son frère, Miloș.

[32] Neagoe (Basarab), avec son épouse, Despina, et ses enfants : Theodosie, Ruxandra et Stana (Stanca?)

[33] Voir ci-dessus, dans le texte.

[34] Radul voïévode (Mihnea), suivi par son fils, Alexandre Coconul.

[35] Ieremia voïévode (Movilă), avec sa mère, Marie, et son fils, Constantin.

[36] Vlad voïévode (Vintilă), suivi par Pătrașco voïévode (le Bon).

[37] Pierre voïévode (Rareș), suivi par Alexandre voïévode (Lăpușneanul) et par le même prince, sous son nom monacal, « Pahomie voïévode ».

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Candachia	Damian	Pahomie voïévode
Maria et leurs enfants[38]	Ion Gheorghie voïévode	Mihail voïévode[39]
Toader	Gh<ica>[40]	Lupul grand logothète[41]
Anica	Smada, sa princesse	Drăghici
Zosim	Ioniță[42]	Xeno
Grigorie	Grigorie voïévode[43]	Damian
Eftimie	Roxanda	Nestor Ureche
Irina	Crâstina	
La lignée de Gavriliță	Vasilca	
grand vornic[44]	Pavel	
Gavriil. Dans l'année 7196[45]	Ilinca	
La princesse Maria	Roxanda	
Theodosica	Maria	
Antiohie	Costantin	
Simina	Gavril	
Safta	Parvan	
Crâste		
Ionașco		
Simina		
Gavril		

(page 16 r.) Solomon de Iași

(page 18 r.) Marco de Bogdanie[46], Udriște de la Hongrovalachie[47], Radu[48], Mircea voïévode[49]

(page 18v.) Sinado de Valachie[50], Nicolae prêtre, Rizo, Stepan
la Moldavie, la ville de Iași: Gheorghie, Maria, Boja, Ilie

[38] L'ajout qui suit le nom (« et leurs enfants »), ainsi que les ajouts en dessous : « prêtre », « voïévode », « grand logothète », « Ureche », sont écrits dans la même période, par la même main ou par une autre, en minuscules et en encre noir.

[39] Il pourrait s'agir de Mihail voïévode (le Brave).

[40] Gheorghe Ghica, voïévode et prince de Moldavie, avec son épouse, Smada, et ses fils : Ioniță (Ioan) et Grigorie voïévode (voir ci-dessus, dans le texte).

[41] Pour « Lupul grand logothète » et « Drăghici », voir ci-dessus, dans le texte.

[42] Dans le texte slave : Їаница.

[43] Grigore Ghica I, voïévode et prince de Valachie, avec, probablement, ses filles : Ruxandra et Cristina (http://www.ghika.net/Branches/Gheorghe.pdf). Il est difficile d'attribuer les noms suivants, de Vasilca à Parvan, à des personnes historiques.

[44] Voir ci-dessus, dans le texte.

[45] « 1687 septembre 1 – 1688 juin 25 » (« à 1688 juin 25 il était mort » ; Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 381–382).

[46] Ici, ainsi que plus en bas, la Moldavie est aussi notée comme « Bogdanie ».

[47] Étant donné qu'après ce nom, on mentionne Mircea voïévode (le Berger), dans le cas « d'Udriște de la Hongrovalachie » il pourrait s'agir d'Udriște de Mărgineni grand trésorier, qui a vécu dans la première moitié du XVIe siècle, étant tué par Mircea le Berger (Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 101–102 ; Ștefan Andreescu, *Boierii lui Radu vodă de la Afumați <Observații asupra pomelnicului mănăstirii Argeșului>*, dans *Perspective medievale*, București, 2002, p. 49).

[48] Peut-être Radu « le Grand », le prince de Valachie, le père de Mircea le Berger.

[49] Mircea voïévode (le Berger).

[50] Il pourrait s'agir d'une « Valachie » du sud du Danube, étant donné les noms notés ici, aussi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(page 23 r.)

Șerban[51]	Le Pays
Costantin	de la Hongrovalachie
	comis Șerban[52]

Mariţa, Calița, Alexandru, Balașa, Stana, Costantin, Marica, Pană, Radul

(page 23 v.)

Macarie métropolite de Bogdanie[53], Teodosie archevêque, Gavril métropolite, Arsenie évêque, Serafion évêque

Iași: Anastasie hiéromoine, Vartolomei hiéromoine, Acachie moine, Iosif hiéromoine, Meletie hiéromoine, Petru, Carafil, Pavel, Dimitrie prêtre[54]

(page 24 v.) Bucarest: Stan prêtre, Duma, Voico logothète, Safta, Gavriil moine

(page 24 r.) Bucarest: Hristo, Bogâș, Moscu

Le bourg de Iași: Ana, Ștefan prêtre[55], Za(m)fira, Maria, Vasilie postelnic, Radul, son père, Mircea, sa mère, Maria, leurs enfants

Moldavie: Dosithei hiéromoine, Silivestru

Voroneț: Theodosie hiéromoine

Agapia: Nil métropolite[56]

Putna : Filothei hiéromoine, Theofilact hiérodiacre, Anastasie hiéromoine

(page 25 v.) le bourg de Iași: Plamen, Iul(i)ta

Iași: Ioan, Theodor, Gherasim moine, Pagon

(page 39 r.) le monastère de Neamțul: Theodosie hiéromoine

Hongrovalachie : Doicilă, Ieremia, Ilia, Peica, Pelaghia

(page 41 r.) Ici on a inscrit les fondateurs pieux et aimant de Dieu du Pays de Moldavie, les très pieux fondateurs :

Bourg	Ghedeon métropolite[57]	Ensuite la lignée de Racoviță[58]	Alexandru
Iași	Sava métropolite	Ion grand *vornic*	Gligorașco
			Maria
			Maxin

[51] Les deux noms, voire « Șerban, Constantin », pourraient être groupés : soit Șerban (Cantacuzène), son fils Constantin (Cantacuzène), soit Constantin (voïévode), son fils (Radu) Șerban (voïévode). Un autre groupement des deux noms ne semble pas être facilement identifiable parmi les boyards de Munténie au XVIIe siècle.

[52] Aucun des deux boyards mentionnés ci-dessus (Șerban Cantacuzène et Constantin Șerban) ne semble avoir été *comis* (Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 138–139, 158), mais il s'agirait de Șerban Vlădescu grand *comis* (*ibidem*, p. 257).

[53] Il n'existe pas un Macarie métropolite de « Bogdanie » (Moldavie), outre le métropolite Macarie, dont le nom a été brodé sur l'épitaphe d'Alexandre le Bon, daté en 1427–1428 (V. Laurent, *Contributions à l'histoire des relations de l'église byzantine avec l'église roumaine au début du XVe siècle*, dans « Bulletin de la Section Historique. Académie Roumaine », XXVI/2, 1945, p. 184 ; Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 495), mais je ne pense pas qu'il s'agisse de lui. La localisation de ce métropolite « Macarie » en « Bogdanie » (Moldavie) est erronée, comme le montre la ligne des hiérarques qui suit, qu'on ne peut pas vraiment lier (sauf des exceptions fortuites) à la Métropolie de Moldavie.

[54] Ce groupe de noms est suivi par « le village d'Ormilia » (Grèce).

[55] Outre les noms, tous les autres mots, d'ici à « Anastasie hiéromoine », sont ajoutés par la même main ou par une autre, en minuscules et en encre noir.

[56] « Métropolite », ajouté après le nom. Il n'y a pas eu un tel métropolite avec ce nom et aucun hiérarque ayant passé du temps au monastère d'Agapia ne l'ait porté (peut-être c'est le nom d'anachorète de l'un d'eux).

[57] Ces deux métropolites de Moldavie pourraient être : Ghedeon I et Sava I, plutôt que Ghedeon II et Sava II (Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 496–497).

[58] Ion (Racoviță-Cehan) grand *vornic*, avec son épouse, Safta (née Costachi), et ses fils : Mihail (Racoviță) voïévode (« son fils Cehan »), avec son épouse, « la princesse Ana », et Dumitrașco (Racoviță) hetman (Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 431–432).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Safta, son épouse
Mihail voïévode, le fils de Cehan — Maria
La princesse Ana — Theodor

La lignée de Darie grand spathaire[59]
Sinica, son épouse — Dumitrașco hetman, le frère de son règne — Agafia et leurs enfants
Grigorie, son père — Crâstea prêtre …
Dimitra, sa mère — Antimia et leurs enfants
Varvara et leurs enfants — La lignée de Buhuș grand logothète[60]
Ștefan, leur grand-père — Nicolae
Ștefania, leur grand-mère — Ana, l'épouse lui
La lignée de Grigorie — Ileana, leur enfants
grand *paharnic*[61] — La lignée de Solomon[62]
Maria, son épouse — Ana
La lignée de Racoviță[63] — Dochia — Ionașco, leur enfant
Methodie grand logothète — Zaharia
Tofana, son épouse — La lignée de Pentelei[64] — Tănasie
Petru, son père — Anastasia, son épouse — Ana
Murăstina[65], la grand-mère — Ioan, leur enfant — Isaia
Bejana — Ion — Todosia
Toute la lignée de Racoviță[66] — La lignée de Mogâldea — Axenia
Nicolae grand logothète — grand *paharnic*[67] — Darie
Maria, son épouse — Nicolae — Theodor
Ioan, son fils — Alexandra, son épouse — Costanda
Ecaterina, sa fille — Vasilie, son fils — Zmaragda
Safta, leur fille — Le lignée du *sulger*[68] — Gheorgala Bucarest
Apostol — Vasilica
Nazaria

[59] Darie (Cărăbăț) grand spathaire, avec son épouse Sinica (Axinia) ; voir aussi *ibidem*, p. 372. L'ascendance du boyard n'est pas encore très bien connue. Ici, Darie Cărăbăț a comme parents Grigorie et Dimitra. En 1635, on atteste un Dumitru Cărăbăț *pârcălab* de Lăpușna, considéré le père du grand spathaire du Prince Gheorghe Ghica (Ștefan S. Gorovei, *Mărturiile unui document*, dans *CI*, XII–XIII, 1981–1982, p. 310).

[60] Nicolae (Buhuș) grand logothète, avec son épouse, Ana (Anița), et leur fille Ileana (Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 356–357).

[61] Grigore (Miclescu) grand *paharnic*, pendant le règne du Prince Istratie Dabija, et son épouse, Marie (*ibidem*, p. 416). Dochia pourrait être une de leurs filles.

[62] Solomon (Bârlădeanu) grand logothète, avec son épouse, Ana (Anița) ; concernant le nom suivant : Ionașco, « leur enfant » est une erreur dans le diptyque, je pense, puisque Solomon Bârlădeanu, dans le testament de 1670, a mentionné être sans aucun enfant (Melchisedec, Melchisedec, episcopul Romanului, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 mănăstiri și biserici antice din Moldova*, București, 1885, p. 116–123 ; Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 349). Le nom qui suit pourrait avoir une connexion avec la famille de Solomon Bârlădeanu, mais il est difficile, voire impossible, d'en établir les ramifications généalogiques.

[63] Methodie (Racoviță-Cehan) grand logothète, avec son épouse, Tofana, et son père, Petru (Cehan).

[64] Il s'agit d'un boyard à rang inférieur de Moldavie, dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Une preuve de son statut pourrait être que le terme slave pour désigner son épouse est **жєнд**, non **кндгинд**.

[65] Une erreur, au lieu de « Crâstina ».

[66] Nicolae (Racoviță) grand logothète, avec son épouse, Marie, et leurs enfants : Ioan (Racoviță), Ecaterina et Safta (son épouse Iordache Ruset grand *vornic*) ; voir Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 431.

[67] Nicolae (Mogâldea) grand *paharnic*, avec son épouse, « Alexandra » (dans d'autres documents, le nom de son épouse est « Grozava »), et leur fils, Vasile (Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 417–418 ; Petronel Zahariuc, *Ţara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ştefan voievod (1653–1658)*, Iași, 2003, p. 429).

[68] Je n'ai pas réussi à identifier un certain Apostol *sulger*, marié à une Nazarie, à la fin du XVIIe siècle.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(page 42 v.) Ici la lignée du très pieux prince Io Vasilie voïévode

Io Vasilie voïévode[69]	La princesse Elincuța
La princesse Theodosca	La princesse Maria
Ion voïévode	Gavril
La princesse Ecaterina	Gheorghie
La princesse Maria	Marga
La princesse Roxanda	Prepia
Gheorghie	Athanas
Chirana	Xantha
Nicolae	Androni
Irina	Ecaterina
Ioan	Armaga
Titiiana	Grigorie moine
Costa	Lambrino
Irina	Androni
Caterina	Despa
Costa	Chirila
Elincuța	Spasini[70]
Ionașco	Theona
Anastasie	Eustratie
Irina	Ecaterina
Mariuța	Maria
Ion	Petco
Rizo	
Ioan	
Ecaterina	
Costantin	
Io Ștefan voïévode	
Io Alexandru voïévode	
Io Ion voïévode	

(page 42 r.) Ici, on se souvient des très pieux princes du Pays de Hongrovalachie :

Io Mathei voïévode	Mathei	Gavriil le monastère de Brâncoveni
La princesse Elena	Stanciu	Daniil
Io Costantin voïévode	Stan	Stoian
La princesse Balașa	Pană	Vlad
Io Șerban voïévode[71]	Maria	Casandra
La princesse Maria	Baia de Aramă de Valachie	Mihail
Costantin, le fils …[72]	Milco	Marinco
Elena Șerban[73]	Mara	Costantin
Drăghici[74]	Miladin	Ștefan

[69] Voir ci-dessus, dans le texte.

[70] Nom grec.

[71] Dans la marge, écrit par la même main, en encre rouge : лѣт(о) ѯ҃зрч (« l'année 7190 <1681 septembre 1 – 1682 août 31> »).

[72] Un mot qui n'est pas clair.

[73] Dans la marge, écrit par la même main, en encre rouge : вес родъ его (« toute sa lignée »).

[74] Dans le texte slave : Драгица, donc il pourrait s'agir du nom « Draghița ».

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Costantin		Stoian	Stanca
Ancuța		Pațu	Stanca
Sanda	Bucarest[75]	Theodor	Preda
Elena		Zafira	Pagon
Costantin			Papa
Elena			Stanca
Maria Elena			Barbul
Zmaragda			Stanciul
Gheorghie			
Zmaragda			
Gheorghie			
Ioan			
Pulheria			
Neagoe			

(page 44 r.) Bucarest: Calia, Stamo, Statie vameș, Efrosie, Grigorie, Brândușa, Todosca, Iovaniș, Maria, Daniil

(page 44 v.) Suceava: Mihail, Thoma, Miu, Sidor

(page 45 r.) Neamț: Dosithei moine, Chiriiac, Mihail

(page 48 v.) Bucarest: Manoil, Iosaf, Maxim, Grigorie

(page 49 r.) Hongrovalachie et Moldovalachie: Sima, Neacșa, Efim, Ilie, Drăgaica, Lupa, Crâstina …[76]

Avraam *vornic*, Toda, Gheorghie, Avraam, Iane trésorier, Stoica, Raico, Conda, Gheorghie, Thoma, Onciul prêtre (de) Iași, Maria, Mariica, Chira, Lazăr *vornic*, …[77]

(page 49 v.) Petrașco *pivnicer*, Stoina, Ilie, Manea, Comnen douanier

(page 50 r.) Ion *pârcălab*

Vornic Lupul du Pays de Moldavie : Nicolae, Irina, Vasilie, Theodosia …[78]

(page 62 r.) Mathei voïévode Le Pays
La princesse Elena de Hongrovalachie

(page 63 v.) Vaslui de Bogdanie : Costandie, Petronie, Simon, Zaho, Ioan, Maria, Nasta, Gavril, Ana

(page 68 r.) Dimitriu Hongrovalachie

(page 68 v.) La Métropolie de Moldavie : Gherasim moine, Mariia, Arsenie moine, Dimitrie, Theodor, Theodor, Theodora

(page 80 v.) Le Pays de Moldavie : Lupul, Candachia, Nistor

(page 103 r.) Nicolaie Bucarest
Stoian Bucarest

(page 112 r.) Souviens-Toi, Dieu, de Ton servant, qui dans la foi orthodoxe (est) le nouveau fondateur Ioan/

Ștefan voïévode	et son fils	Alexandru
Bogdan	Petru	Bogdan
Vlad	Ștefan	Petru
Petru	Ștefan	Alexandru

[75] Un mot écrit avec les noms de la deuxième colonne.
[76] Voir la note du texte slave.
[77] Voir la note du texte slave.
[78] Voir la note du texte slave.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ioan	Bogdan	Petru
Costantin	Bogdan	Dobroslav
Lațco	Petru	Roman
Ștefan	Andrei	Bogdan
Ivașco	Alexandru	Iliaș
Theodor	Romașco	Alexa
Ștefan	Petru	Alexandru
Ioan	Nicolae	Daniil
Simeon	Maria	Daniil
Antimia	Anisia	Anghelina
Cneajna	Rocsnada	Mariica
Elena	Ana	Maria
Anastasia	Boico	Vasilie[79] bourg de Suceava

(page 113 r.) Souviens-Toi, Dieu, des âmes de Tes servants du *vlastel* moldave et des autres

		Mihailaș
Vâlcea	Ivaniș	Ioan
Radoslav	Ioan	Vlad Cârstea
Micléuș	Pavel	Andreaș
Nana Lépe	Nana	Ștefan
Ivan Baghiul	Bealoș	Mihail
Tamaș	Barba	Balița
Simeon	Vasilie	Gheorghie
Stețco	Costea	Petru
Daniil	Ivan	Andrei
Theodor	Thimothei	Avacum
Ana	Daniil	Boris
Mihail	Bârlă	Ivan
Ana	Lazăr	Dan Doiu
Maria	Petru Fagaș	Banciul
Andronic	Simeon	Stan Bârlici
Elena	Theodor	Andreaș
Mihail	Iacov	Simeon
Theodor	Petru	Orța Stan
Ioan	la tante[80] Elena	Anușca
Theodosie	Micleuș	Pașco Ninea[81]
	Nichita	Nicolae
	Rusac	Luca Dragole
	Elena	Anușca

(page 113 v.) Souviens-Toi, Dieu, des âmes de Tes servants dans Ton Royaume :

Neagu	Anisiia	Mariia
Theodor	Șandré	Petru
Jurj	Stana	Ivan

[79] Nom noté par une autre main, mais les initiales sans encre rouge.
[80] Dans le texte slave : ⰰⰰⰰ.
[81] Comme ça dans le texte slave.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Natalia	Ana	Iuga
Theodor	Feduṣca	Andrei
Ivan	Mariia Beala	Nastea
Magoṣ	Sorana	Ana
Ioaniṣ	Ioan	Iliaṣ
Muṣa	Stana	Petru Stan
Flore	Marina	Ana
Negrilă	Marina	Alexandru
Ana	Theodora	Ṣtefan
Vâlcu	Ivaṣco	Petru
Iacuṣ	Isac	Marco
Ioan	Hristina	Ioan Colrat
Mihail	Cozma	Elena
Neofit	Ical[82]	Ivan
Sin	Paṣco	Dragomir
Bratul	Mazé	Thodor
Petru Ṭolea	Oanță	Crâstea
Stan	Mihail	Iliaṣ
Ivan	Varvara	Opriṣ
Mariia	Todorca	Ioan
Dragoṣ	Hotco	Iuga Iuga

(page 114 r.) Souviens-Toi, Dieu, des âmes de Tes servants lors de leur arrivée

Dimitrie	Simeon	Dobré Ṣtef
Senca	Iurie	Sârbul
Iuliana	Alexa	Maruṣca
Elena	Ṣtefan	Ignat
Iurie Nastea	Petru	Ioan
Costea	Andrei	Nichita
Ṣandru	Gherman	Petru
Herman	Mihail	Crâste
Bogdan	Ion	Ioachim
Petru	Ivanco	Fedor
Iacov	Simeon	Andreica
Avér	Ieremia	Ioan
Alexa	Fedor	Galeṣ Dan
Manciul	Todor	Neagul
Isaac	Jurj	Cozma
Mihul	Ioan	Eṭco Iurie
Marina	Theodor	Iuliana
Avraam	Ion	Sofia Todora
Solomon	Vasutca	Manuil
Duca	Ivan	Ivanco
Trif	Neacṣa	Petru Onea
Stănilă	Andrei	Mihul
Jurj	Magda	Nastea Nastea
Vasilie	Hristina	Anastasia

[82] Comme ça dans le texte slave.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(page 114 v.) Souviens-Toi, Dieu, des âmes de Tes servants dans Ton Royaume

Fedor	Elena	Fotina
Hrusina	Ioan	Anușca
Lazăr	Sava	Marușca
Nichita	Stanciul	Fota
Dobrița	Crâstea	Fedora
Gavriil	Ana	Petru
Elena	Slavna	Cozma
Fedor	Șendrică	Fetca
Duma Onea	Vasco	Mariia
Vasco	Nichita	Ioan
Gavriil	Onea Maria	Neaga Maria
Sofiica	Sima	Crâstina
Ivan Sora	Dragomir	Radoslav
Petru Neag	Nastea	Petru
Anușca	Jurj	Theodor
Anastasia	Grigorie	Natalia
Șandré	Theodor	Cozma
Tintul	Ioan	Theodor
Todor	Pâ(n)te	Thecla
Danciu	Zaharia	Ioan
Maria	Maria	Nastea
Dionisie	Flor	Calina
Elena Ilie	Marco	Gheorghie
Șteful	Costea	Petrașco

(page 115 r.) Souviens-Toi, Dieu, des âmes de Tes servants dans Ton Royaume[83].

Зографска електронна научно-исследователска библиотека, Université « St. Kliment Ohridsky », Sofia. Manuscrit slave, n° 0228, papier, 25 pages (Божидар Райков, Стефан Кожухаров, Хайнц Миклас, Христо Кодов, *op. cit.*, p. 124, n° 228, description).

II. Зографхоѹски поменик wт XVII **в.**

(page 25 r.)[84] **Зде Богданїа Землѣ**

Село Требещи(и) : ереи Їѡань, Ѧрхонда, Москѹлъ, Лѹкица, Костандинъ, Кѹна, Ѧлеѯандра[85].

(page 26. r.) **Помѣни Господи д(ѹ)ше рабь своихъ въ царствии своемь**

Їѡн Маѳеи воєвода и госпожда его, Єлена :

Даньчюль, Станька, Барбѹль, Негослва, Пьрвѹль, Марьга, Маріїе, Дѣтько, Барбѹль, Пеа, Радѹль, Марга[86], **Бълсан, Маѳею, Дѣтько, Калиа, Маріїе, Калѣ,**

[83] Voir l'explication du texte slave.

[84] Au début du diptyque (f. 1 r.–15 r.) il y a des noms roumains, aussi, mais il est difficile de les différentier des noms slaves. La même situation à la page 49 r.–52 r.

[85] Fragment ajouté dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle ou le début du XIXe siècle.

[86] À la fin de cette colonne, un nom suit : **Раико**, qui a été ajouté en complétant la première colonne.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Марьга, Некꙋла, Казань, Радꙋль, Деспина, Пътрꙋ, Шарбань, Марїе, Деспа, Кѣжна, монахїе Праѯые, Забїме[87], Не(а)кьша, Не(а)га, Змарагьда, Марїе, Пътрꙋ[88], Пана(и)ѡт, Казань, Ꙋдрище, Деспина, Маѳею, Радꙋль, Паꙋна, Сима, Шърбань[89].

(page 73 r.) Помѣни Господи д(ꙋ)шѧ рабь своихь Оугровлахїиске Земле: Алеѯандра воеводы

Владисвлава	Анноу	Мирча
Влада	Алеѯандрꙋ	Владиславъ
Радоула	Радоула	Влада
Мирча	Екатерина	Строа
Фроужина	Албоула	Воикꙋ
Станчꙋла	Марїѫ	Доѯаба
Станчоула	Комана	Нек(и)тена
Димитра	Борца	Не(а)га и Велика
Геѡргїа	Прѣю	Амоуржи
Михаила	Стоика	Стана
Борча	Балдовина	Марꙋ Еленꙋ
Гликїа	Костантїа	Маноуила
Ѳеѡдора	Пискевитина	Димитра
Негоа	Богдана	Драгою
Павла	Драгола	Воина
Димитра	Богдана	Албь
Радꙋла	Бранка	Доука Марга
Филипꙋ	Железа	Манѣ
Негре	Воика	Влаикꙋла
Стана	Драгомира	Мартꙋ
Марїю	Калю	Станчюла
Анкꙋ	Нѣкшꙋ	Анкꙋ
Їѡанна	Радꙋль	Драгомира

(page 73 v.) Помѣни Господи д(ꙋ)ше рабь своихь въ царстви си[90]

(page 138 v.) † Славдавшомоу по зачело и концъ. Исписа мнѡг(о)грѣшни Спиридѡн типикарѵ ѡт ИЗографхоꙋ. Въ лѣтѡ ҂з<ри>[91].

(page 148 v.) Землꙗ Оугровлахииска[92]

---

[87] Comme ça dans l'original.

[88] À la fin de cette colonne (la troisième) on a ajouté deux noms : Недо, Добрѣ (« Nedo, Dobré »), qui appartiennent à la quatrième colonne.

[89] Suivi par : Зде Плевен, влад(и)ка Герасим (« Ici Pleven, évêque Gherasim »).

[90] Cette page n'a plus « Hongrovalachie » comme titre, et les noms sont pour la plupart bulgares, comme par exemple : Прѣдабана, Милка, Петко, Гюраша etc. On ne peut pas exclure des noms roumains, mais il est difficile de les différentier. Et les pages suivantes (pages 74 r.–75 r.) sont similaires ; dans le titre de la page 75 r., on peut affirmer que les noms appartiennent à des prêtres, même s'ils sont identiques avec ceux des pages précédentes.

[91] Dans l'original : ҂зир, ce qui n'aurait aucun sens, raison pour laquelle je propose la lecture : ҂з<ри> (« 7<108>/1599 septembre 1 – 1600 août 31 »).

[92] Écrit en minuscules au-dessus du texte.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Маѯимь, Мариа, Неговань, Деспина, Ꙗакимь …[93].
Влашко Ардꙗл: Досиѳеꙋ монах, Иѡнъ їереи, Иѡнъ їереи, Меѳѡдїе їеромонах[94].

(page 153 r.) град Сꙋчав(а)[95]
Їѡнашко Боучок

(page 181 v.) Зде Влахїа[96]

(page 213 r.) Здѣ Землѣ Влашка
Помѣни Господи д(ꙋ)ше рабь своихь въ царстви си
Шарбань воевода
госпожда Елена
Некꙋлаки, Елена
Елена, Марїꙗ, Никола
Мариꙗ, Деспа, Аспра
…[97].
(page 213 v.) † Зде Влашка Земь(л)ѣ
Помены Господи д(ꙋ)ше рабь своихь
Боїка, Никола, Петко, Тодоре, Неїко, Драгꙋль, Тодоро, Петко …[98]

II. Le diptyque du Zographou du XVIIe siècle.

(page 25 r.) Ici le Pays de Bogdanie
Le village de Trebești[99] : le prêtre Ioan, Arhonda, Moscul, Luchița, Costandin, Cuna, Alexandra.

(page 26. r.) Souviens-Toi, Dieu, des âmes de Tes servants dans Ton Royaume
Ion Mathei voïévode et sa princesse, Elena :
Danciul, Stanca, Barbul, Neagoslava, Pârvul, Marga, Maria, Détco, Barbul, Peia, Radul, Marga, Vâlsan, Mathei, Détco, Calea, Maria, Calea, Marga, Necula, Cazan, Radul, Despina, Pătru, Șerban, Maria, Despa, Cheajna, la nonne Praxia, Zabime[100], Neacșa, Neaga, Zmaragda, Maria, Pătru, Panaiot, Cazan, Udriște, Despina, Mathei, Radul, Păuna, Sima, Șărban.

---

[93] Quatre autres lignes de noms suivent ; ensuite ; le texte comprend d'autres lignes, écrites par une main différente, y incluant des noms bulgares.

[94] Le texte est écrit en noir et rouge, au XVIIIe siècle, dans la partie gauche du second groupe de noms bulgares se trouvant sur la page.

[95] Écrit au-dessus du texte au XVIIe siècle. Les noms qui se trouvent sur la page, en trois colonnes, sont écrits dans des époques différentes (il s'agit des noms bulgares et serbes). Dans la troisième colonne, auprès du nom : Їѡнашко (« Ionașco ») on a écrit en encre rouge : Боучок (« Bucioc ») – il pourrait s'agir du boyard moldave « Ionașco Bucioc ».

[96] Écrit au-dessus du texte au XVIIe siècle, mais les noms ajoutés sur la page ont été écrits plus tard, en formant plusieurs groupes de moines et de laïques (l'un comprenant des noms des habitants de Sofia).

[97] La page a deux colonnes, avec deux ou trois noms sur chaque ligne de chaque colonne. Il est difficile de dire si les noms inscrits ont été portés par des Roumains ou des Bulgares, raison pour laquelle je ne les ai plus transcrits.

[98] La même observation.

[99] Un village, « Trebești », n'est pas attesté en Moldavie, mais il y a un village « Trebeș », auprès de Bacău, et il pourrait s'agir de plusieurs habitants de ce village (Alexandru I. Gonța, *DIR*, A. Moldova, *veacurile XIV–XVII (1384–1625). Indicele numelor de locuri*, édition par I. Caproșu, București, 1990, p. 261).

[100] Comme ça dans l'original.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(page 73 r.) Souviens-Toi, Dieu, des âmes de Tes servants du Pays de Hongrovalachie : Alexandru voïévode

Vladislav	Ana	Mircea
Vlad	Alexandru	Vladislav
Radul	Radul	Vlad
Mircea	Ecaterina	Stroe
Frujina	Albul	Voicu
Stanciul	Maria	Doxaba
Stanciul	Coman	Nechita
Dimitrie	Borța[101]	Neaga și Velica
Gheorghie	Preia	Amurj[102]
Mihail	Stoica	Stan
Borcea	Baldovin	Mara Elena
Glichia	Costantin	Manuil
Theodor	Pischevitina[103]	Dimtrie
Neagoe	Bogdan	Drăgoi
Pavel	Dragul	Voinea
Dimitrie	Bogdan	Albu
Radul	Branco	Duca Marga
Filip	Jelez	Manea
Negre	Voicu	Vlaicul
Stana	Dragomir	Marta
Maria	Calea	Stanciul
Anca	Neacșa	Anca
Ioan	Radul	Dragomir

(page 73 v.) Souviens-Toi, Dieu, Dieu, des âmes de Tes servants dans Ton Royaume

(page 138 v.) † Gloire pour le début et la fin. Écrit par le pécheur Spiridon typicaire de IZographou. Dans l'année 7<108> (1599 septembre 1 – 1600 août 31)[104].

(page 148 v.) Le Pays d'Hongrovalachie
Maxim, Maria, Neagovan, Despina, Iachim …[105]
Des Roumains d'Ardeal : Dositheu moine, Ion prêtre, Ion prêtre, Methodie hiéromoine

(page 153 r.) la cité de Suceava
Ionașco Bucioc

(page 181 v.) Ici la Valachie

(page 213 r.) Ici la Valachie

[101] Dans le texte slave : **Борца**.
[102] Comme ça dans l'original.
[103] Comme ça dans l'original.
[104] Voir la note du texte slave.
[105] Voir l'observation du texte slave.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Souviens-Toi, Dieu, des âmes de Tes servants dans Ton Royaume
Șerban voïévode
La princesse Elena[106]
Neculachi, Elena
Elena, Mariia, Nicola
Mariia, Despa, Aspra …[107]

(page 213 v.) Ici la Valachie
Souviens-Toi, Dieu, des âmes de Tes servants
Voica, Nicola, Petco, Todor, Neico, Dragul, Todor, Petco …[108]

Зографска електронна научно-изследователска библиотека, Université « St. Kliment Ohridsky », Sofia. Manuscrit slave, n° 0234, papier, 224 pages, relié en carton rouge, sans une page de titre ; la datation s'est faite selon la note archivistique qui se trouve sur le verso de la première couverture (Божидар Райков, Стефан Кожухаров, Хайнц Миклас, Христо Кодов, *op. cit.*, p. 126, nr. 234 ; datant du « début du XVIIe siècle », description).

III. Рѹски Зографхоѹски поменик ѿт 1639 г.

(page 52 v.) **Родъ пана Алеѯи Василилевыча Сѹчавского**
Помѧни Господи дѹшѹ ѹсобшаго раба Божїѧ: Василїї, Соломонию, Димитрїѧ, Мирон, Марїю, Костантина, Аннѹ.
Спаси Господи и помилѹи: їереѧ Андреѧ, Ирїнѹ, Анастасїю.

(page 86 r.) **Поминанїе благочистиваго и Христолюбиваго великаго воеводи, господарѧ славнаго Їѡ Антиоѡхїа Кантемировича, ѡбладателѧ Земли Молдовлахїистеи, въ второе лѣто господсвтова своего, въ лѣто ҂зсе марта вї.**
Помѧни Господи рабь своих въ царстбо небесное
Їѡ Антиѡх воевод, госпожда его, Екатерина, и брат его, Їѡ Димитрїи воевод; Лѹпа, сестра их.
Мрътвїи: Їѡ Костантинь воевод, Анница госпожда, Марїѧ, Алеѯандра, Тоѵдорь, монахїѧ Макрина, Нисторь, Сафта, Василїи, Димитрїи, Варвара и чѧд их, Василїи, Ирина и чѧд их, Доѵмитрашко, Марїѧ и чѧд их.

(page 87 v.) **Род пана Їѡрдакы великаго вїстїiара Молдавскы**
Костантина, Марїа и чеди их, Ласкаракы, Михалаки, Манолаки
Їѡрдакы, Савта и чеди их, Николае, Костантин
Катерина, Їѡн, Марїа, Андреа, Скерлатакы

Род пана Симеѡн Афендик пъркълаб Сороски
Симеѡн Афендик, Илинка и чед их, Щефан, …[109], Некѹлаи, Антохии, Мърикѹца, …[110]
Род Бърнъвещии: Накѹл, Сафта, Иѡн, Ифтимие, Павъл, Параскива, Марїа, Бърварa

---

[106] (Radu) Șerban voïévode et son épouse, Hélène ; les noms qui suivent n'ont aucune connexion avec la famille princière.
[107] Voir la note du texte slave.
[108] Voir la note du texte slave.
[109] Un nom qui n'est pas clair.
[110] Suivi par trois lignes (environ 15 noms) qui ne sont pas claires.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(page 89 r.) Родъ великаго армаша Бѹнѣ

Живїи: Марїѧ, Бѹнѣ, Балаша, Панъ, Марїѧ, Катрина, Балаша, Костандин, Їѡнакє, Шърбан, Марїѧ

Мъртвїи: Ника, Гръждана, Дръгичи, Пъѹна, Илинка, Ѧлиѯандра, Николае, Дръгичи.

(page 95 r.–v.) Родъ Маноила великаго капитана wт Бѹзъѹ: Маноила, Мѵра, Симеѡн, Шърбан, Їѡн, Радѹл.

Мертвїи: Стоѧн, Станка и чед его, Костандин, Ѧна, Гєѡргїє, Тѹдора, Марїє, Пъѹна.

Родъ великаго ага Негои: Їѡнакїє, Стѹнка, Марїѧ, Костандин, Бълаша, Барвѵл, Илинка, Мариа, Костандин, Нѣкша, Щєфан, Паанъ, Блъдае, Пътрашко, Бадѣ, Бълаша.

Родъ великаго столника Катакозинѡ Костандин

Родъ логофєта Щєфана

Родъ Михаила великаго спатара Кантакѹзена: Михаю, Ѳєѡдора, Бълаша, Мариа, Илинка, Ѧнкѵца, Сафта, Михаю.

Мъртвїи: Костандин, Илинка, Марга, Пъѵна.

III. Le diptyque russe de Zographou de l'année 1639.

(page 52 v.) La lignée du *pan* Alexa Vasilievici de Suceava[111]

Souviens-Toi, Dieu, de l'âme de Ton servant endormi : Vasilie, Solomon, Dimitrie, Miron, Mariia, Costantin, Ana

Donne Ton salut, Dieu, et souviens-Toi : du prêtre Andrei, Irina, Anastasia.

(page 86 r.) Pour le souvenir du très pieux et aimant de Christ grand voïévode, le glorieux voïévode Io Antioh Cantemirovici, le dirigeant du Pays de Moldovalachie, dans la seconde année de son règne, dans l'année 7205 <1697> mars 12.

Souviens-Toi, Dieu, des âmes de Tes servants dans le Royaume des Cieux

Io Antioh voïévode, sa princesse, Ecaterina[112], et son frère, Io Dimitrie voïévode[113]; Lupa, leur sœur[114].

Les décédés : Io Costantin voïévode[115], la princesse Aniţa, Mariia, Alexandru, Tudor, la nonne Macrina, Nistor, Safta, Vasilie, Dimitrie, Varvara et leurs enfants, Vasilie[116], Irina et leurs enfants, Dumitraşco, Mariia et leurs enfants.

---

[111] Alexa, son fils Vasile, est un boyard (« *pan* ») de Suceava, mais je n'ai pas réussi à l'identifier jusqu'à présent. Alexa Arapu *vornic* de Suceava (8 octobre 1671 ; Documente Suceava, p. 318, n° 193) est exclus, puisque les noms de leurs parents ne correspondent pas à ceux du diptyque.

[112] Antioh Cantemir, voïévode et prince de Moldavie, et son épouse, Ecaterina (Catrina), la fille de Dumitraşco Ştefan (Ceaurul).

[113] Dimitrie Cantemir, voïévode et prince de Moldavie.

[114] Ruxandra (Lupa), l'épouse de l'hetman Lupu Bogdan ; Andrei Eşanu, Valetina Eşanu, *Fiicele lui Constantin vodă Cantemir : Ruxandra (1666/1668 – ante 1711)*, dans *Dinastia Cantemireştilor (secolele XVII–XVIII)*, coordonnateur Andrei Eşanu, Chişinău, 2008, p. 93–95.

[115] Constantin Cantemir, voïévode et prince de Moldavie, avec son épouse, Aniţa (Bantăş), suivis par : Tudor et Macrina (Maria) la nonne, Nistor, les parents du prince, Nistor le grand-parent du prince et d'autres parents…; Dimitrie Cantemir, *Viaţa lui Constantin Cantemir*, édition par Radu Albala, Bucureşti, 1973, p. 2–3 ; Ştefan S. Gorovei, *Cantemireştii. Eseu genealogic*, dans *RA*, année L, XXV, n° 3, 1973, p. 481–512 ; Sever Zotta, *Despre neamul Cantemireştilor*, extras, Iaşi, 1931, 50 p.

[116] Vasile Ştefan (Ceaurul), avec son épouse, Irina (Buhuş), suivi par son fils, Dumitraşco Ştefan (Ceaurul) et son épouse, Marie (la fille du *postelnic* Stamati Hiotul). Il s'agit des grands-parents et des parents de l'épouse d'Antioh Cantemir, la princesse Ecaterina.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(page 87 v.) La lignée du *pan* Iordachi le grand trésorier de Moldavie[117]
Costantin, Maria et leurs enfants : Lascarachi, Mihalachi, Manolachi[118]
Iordachi, Safta et leurs enfants, Nicolae, Costantin[119]
Caterina, Ion, Maria, Andrei, Scarlatachi

La lignée du *pan* Simeon Afendic *pârcălab* de Soroca[120]
Simeon Afendic, Ilinca et leurs enfants, Ștefan …[121], Neculai, Antohie, Măricuța …[122]

La lignée des Vârnăvești : Nacul[123], Safta, Ion, Iftimie, Pavel, Paraschiva, Maria, Vărvara.

(page 89 r.) La lignée du grand *armaș* Bunea[124]
Les vivants : Maria, Bunea, Bălașa, Pană, Mariia, Catrina, Balașa, Costandin, Ianache, Șărban, Mariia
Les décédés : Nica[125], Grăjdana, Drăghici, Păuna, Ilinca, Alexandru, Nicolae, Drăghici

(page 95 r.–v.) La lignée de Manoil grand capitaine de Buzău[126] : Manoil, Mira, Simeon, Șerban, Ion, Radul
Les décédés : Stoian, Stanca et ses enfants, Costandin, Ana, Gheorghie, Tudora, Maria, Păuna.

La lignée du grand *agă* Neagoe[127] : Ianachie, Stanca[128], Mariia, Costantin, Bălașa, Barbul, Ilinca, Maria, Costandin, Neacșa, Ștefan, Pană, Vlădae, Pătrașco, Badea, Bălașa.

---

[117] Iordache Ruset grand trésorier.

[118] Constantin Cuparul (Ruset), avec son épouse, « Marie », et trois de ses enfants : Lascarachi (Ruset), Mihalachi (Ruset) et Manolachi (Ruset). Son épouse, Marie, n'est pas attestée par d'autres sources … R. Rosetti, *op. cit.*, p. 28.

[119] Iordache (Ruset), un autre fils de Constantin Cuparul, avec son épouse, Safta (la fille de Nicolae Racoviță grand logothète), et leurs enfants : Nicolae (Ruset), Constantin (Ruset), Caterina (son épouse Constantin Costachi), Ion (Ioniță Ruset),

[120] Boris Petrovici Șeremetiev, *Jurnalul de campanie pe mai–august 1711*, dans *Călători străini despre Țările Române*, VIII, vol. édité par Maria Holban (rédacteur responsable), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1983, p. 414; Victor Țvircun, *op. cit*., p. 93, n° 10 (21 juin 1711 ; « au jour du 28 du même mois, le *pârcălab* de Soroca, Fendik <Afendic>, a été nommé *polcovnic*, pour avoir cédé la cité de Soroca er pour d'autres services ; et, pour ramasser des gens, on lui a donné 150 roubles »).

[121] Un nom qui n'est pas clair.

[122] Pour les espaces libres, voir le texte slave.

[123] Il s'agit d'Ion Nacu, le beau-père de Toader Vârnav (Petronel Zahariuc, *Contribuții la istoria familiei Vârnav de la sfârșitul secolului al XVI-lea până în domnia lui Ioniță Sandu Sturza*, dans *Local și național la 100 de ani de la Marea Unire. Reflecții botoșănene*, coordonnateurs Adrian-Bogdan Ceobanu, Dănuț Huțu, Cluj-Napoca, Argonaut, 2019, p. 45.

[124] Bunea (II) grand *armaș* (Grădișteanu), avec ses enfants : Maria, Bălașa et Șerban, et ses frères, Constantin et Ianache ; son épouse, Neacșa ou Neaga, la fille de Drăghici Cantacuzène et de Păuna, manque du diptyque (Neagu Djuvara, *Ce au fost boierii mari în Țara Românească? Saga Grădiștenilor (secolele XVI–XX)*, București, 2010, p. 130–147 et « le tableau généalogique des boyards Grădișteni » ; Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 191). Bunea Grădișteanu a été grand *armaș* entre juin 1692 et mai 1700 (Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 191).

[125] Nica Grădișteanu, le père de Bunea (II) Grădișteanu, suivi par Grăjdana, la sœur ou la grand-mère de Bunea (II) et par ses beaux-parents, Drăghici Cantacuzène et Păuna, ainsi que par d'autres parents, plus difficile à identifier (Neagu Djuvara, *op. cit.*, « le tableau généalogique des boyards Grădișteni » ; Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 188–191).

[126] Manoil (Mărăcineanu) grand capitaine de Buzău. Pour son identification, voir ci-dessus, dans le texte.

[127] Je n'ai pas réussi à l'identifier.

[128] Dans le texte slave : Стꙋика.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La lignée du grand *stolnic* Catacozino Costandin[129]

La lignée du logothète Ștefan[130]

La lignée de Mihail grand spathaire Cantacuzène[131] : Mihai, Theodora, Bălașa, Maria, Ilinca, Ancuța, Safta, Mihai.

Les décédés : Costandin[132], Ilinca, Marga, Păuna.

Зографска електронна научно-изследователска библиотека, Université « St. Kliment Ohridsky », Sofia. Manuscrit slave, n° 0077, papier, 116 pages (Божидар Райков, Стефан Кожухаров, Хайнц Миклас, Христо Кодов, *op. cit.*, p. 63, nr. 77, description).

IV. Зограпхоѹски поменик ѡт 1792 г.

(page 9 v.) **Землѧ Богданскїи**
Молда(вїа) Оѵгров(лахїа)
Господари Богданскїи[133]
Єще молимь сѧ ѡ ѡставленїи рабовъ грѣховъ Б(о)жїихъ:
Їѡнъ Михаилѹ воевода
Їѡнъ Николаѹ воевода
Їѡнъ Даниилѹ
Анна
Стефанъ
Їѡнъ Стефана воевода
и госпожди Єѵдокїи
Їѡнъ Шербанъ воевода
и госпожди Марїи
Їѡнъ Василїю воевода
и госпожди Єкатерїны
Їѡнъ Костантинъ воевод
и госпожди Марїи
госпожди Марїи
Єкатерїны домны[134]
Василїа воеводы
Ѳеодосїи домны
Шербана воеводы
Марїи домны
(page 20 r.) **Царъградъ**
Єще молимь сѧ ѡ ѡставленїи рабовъ грѣховъ Б(о)жїихъ:

[129] Constantin Cantacuzène le *stolnic*.

[130] Ștefan Cantacuzène logothète, ensuite prince de Valachie, le fils du *stolnic* Constantin Cantacuzène.

[131] Mihai Cantacuzène grand spathaire, avec son épouse, Teodora, et ses filles : Marie, Ilinca, Ancuța et Safta, et son fils Mihai (Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 140–142).

[132] Constantin Cantacuzène grand *postelnic* et son épouse, Ilinca (Elina), la fille du Prince Radu Șerban.

[133] Puisqu'il s'agit un diptyque princier, pour ne pas créer des confusions supplémentaires, j'ai laissé les noms sur une colonne, comme dans l'original.

[134] Un mot roumain dans le texte slave (comme dans le cas de « la princesse Theodosia »).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Сїѧ имена Дїмит(рїа) беезаде
1804
Смарагда домна и чади их
Дїмитрїа
Єѵфросиїа и чади ихъ
Костантин игемона
Софронїа монахини

Сїи имена сѹть мисе Скарлата
1804
Скарлата и чадъ ихъ
Ангелко
Константинъ
Єленко и чадъ ихъ
Страти
Константинъ
Севасти и чадъ ихъ
Василаки
Катинко и чадъ ихъ
Росанда, Смарагдица
Єѵстратїа, Смарагда, Єленко, Василїа
Костантина, Катинка, Костантина

(page 25 r.) Земли Богданскїѧ
ла Молдавие
Ктиторы Крещатицкїе
Єще молимь сѧ ѡ ѡставленїи грѣховъ рабовъ Б(о)жїихъ:
Ѳеодѡра поклоника
Преда
Аннѹ
Алеѯїа
Василїа
Андреа

Андреа
Єѵѳимїа
Николла
Їѡанна
Марїю
Змарагдѹ
Василїа
Андреа
Марїю
Єкатеринѹ
Григорїа
Настасїю
Єкатеринѹ

Пана Талпъ ѡт Бѹтѹшанъ
Михаила
Параскевїю
Їѡанна
Димитрїа
Софїю
Ракоица
Марвѹ
Марїю
Агрипинѹ
Лѹпѹла
Аннѹ
Василїа

Єленѹ
Єкатеринѹ
Стефана
Їѡрдака
Константина
Їѡваницѹ
Зоицѹ
Марїю
Василїа
Григоршка
Константина
Ѳеѡдосїа
Константина ѡт Бѹкѹрешъ

Родителемъ и чадомъ ихъ

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(page 25 v.) Земли Богданскїѧ

Бѫкѫрещи Михалъ	1798		Сїи имена wт Плоєштъ на	
Гєwргїи	Тиршоръ		новаго ктирора дѫкано	
	1814		wт Плоєштъ 1814[135]	
1800 wт Горго	Гаврилъ			Костантин
Тиршоръ Минка	Маріа		Гєwргїи	Карва
1800				Нага
wт Кишиновъ	Василїа	Василїа	Стєфана	Стаѵре
родъ Стєфановъ	Костантина	Скарлатъ	Иленка	Петко
Бацъ	Нєстора	Єкатерина	и Хѫшъ 1813[136]	
	Ирины	Гаврїилъ	1813	Нага
Римник	Стоико	Смарагда	Христо	Маріа
1801	Єкатерина	Панагїwтъ	Радо	Мїтрє
	Пантелєи	Ѯанфи	Їwане	Єлена
	Рада	Димитри	Пено	Ауѯентїє
		Єлены	Димитрє	Анна
wт Їски	Алеѯандро	Димитрїа	Илїа їереи	Димо
1801	Димитрїи	Балѫшъ	Їwвана	Апостол
	Индони	Петрѫшъ	Волкано	Нагша
	Сафта	Гєwргїа	Димитри	Добранъ
	Гєwргїє		Єлена	Костантин
1802	Дани		Данко	Ганчо
Брашовъ	Данъ			
Бѫкѫрещи	Їwанъ			
1812				
1820[137]				

IV. Le diptyque du Zographou de l’année 1792.

(page 9 v.) Le Pays de Bogdanie
La Moldavie La Hongrovalachie
Les princes de Bogdanie
Prions-nous encore pour l’absolution des péchés des servants de Dieu :
Ion Mihail voïévode[138]
Ion Nicolae voïévode
Ion Daniil
Ana
Ștefan

[135] Écrit sur la quatrième colonne.
[136] Écrit sur la quatrième colonne.
[137] Sur les pages 26 r.–27 r., 91 r.–93 r., 125 v.–127 r., 142 r.–144 v., 145 r., 145 v.–149 r. il y a quelques centaines de noms, accompagnés par la ville et l’année : Bârlad (1813), Focșani (1814), Focșani și Ploești (1814), Focșani (1815), Bucarest (1816), Craiova (1809), Craiova (1813), Craiova (1814), Focșani (1816), Bucarest (1817), Bucarest (1820), Bucarest (1813), Bucarest (1819), Ploești (1815 ; les familles de « *chir* Vasilie *postelnic* et chir Gheorghie », ensuite « hagi Drume Rusciucliu fondateur »), Ploești (1818 ; parmi d’autres, Gheorghe Arvanitul, Teodor Rusciucliu et Avram « fidèle », Iovan « fidèle »), Bessarabie (1816), Bessarabie (1817), Bessarabie (1818), Bessarabie (1819), Focșani (1817), Focșani (1818), Bessarabie (1819), Bessarabie (1821).
[138] Les deux princes pourraient être Michel le Brave et son fils, Nicolae-Pătrașcu, ou Mihai Racoviță et Nicolae Mavrocordat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ion Ștefan voïévode[139]
et la princesse Evdochia
Ion Șerban voïévode[140]
et la princesse Maria
Ion Vasilie voïévode[141]
et la princesse Ecaterina
Ion Costantin voïévode[142]
et la princesse Maria
la princesse Maria[143]
la princesse Ecaterina[144]
Vasilie voïévode[145]
la princesse Theodosia
Șerban voïévode[146]
La princesse Maria
(page 20 r.)
Constantinople[147]
Prions-nous encore pour l'absolution des péchés des servants de Dieu :

Ces noms de Dimitrie *beizade*[148]	Ces noms appartiennent au Prince Scarlat
1804	1804
La princesse Smaragda et ses enfants	Scarlat et leurs enfants
Dimitrie	Anghelco[149]
Eufrosina et ses enfants	Costantin
Le prince Costantin[150]	Elenco et leurs enfants
La nonne Sofronie	Strat
	Costantin
	Sevastia et leurs enfants
	Vasilachi
	Catinca et leurs enfants
	Rosanda, Smaragdița
	Eustratie, Smaragda, Elenco, Vasilie,
	Costantin, Catinca, Costantin

(page 25 r.) Le Pays de Bogdanie
La Moldavie
Les fondateurs du Crisceatic

[139] Étienne le Grand et son épouse, Evdochia.
[140] Șerban Cantacuzène et son épouse, Marie.
[141] Vasile Lupu et son épouse, Ecaterina.
[142] Constantin Brâncoveanu et son épouse, Marie.
[143] Il pourrait s'agir de la « princesse Marie », la fille de Vasile Lupu.
[144] Un mot roumain dans le texte slave (comme dans le cas de la « princesse Theodosia »).
[145] De nouveau, Vasile Lupu, avec ses deux épouses, Theodosia et Ecaterina.
[146] De nouveau, Șerban Cantacuzène et son épouse, Marie.
[147] Constantinople/Istanbul.
[148] Peut-être Dimitrie Ipsilanti le fils (le « *beizadea* ») de Constantin Ipsilanti (Mihail-Dimitri Sturdza, *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, éd. II, Paris, 1999, p. 472).
[149] Comme ça dans le texte slave.
[150] Dans le texte slave : игемона. Il pourrait s'agir de Constantin Ipsilanti, prince de Moldavie et de Valachie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prions-nous encore pour l'absolution des péchés des servants de Dieu :

Theodor le fidèle[151]	Andrei
Preda	Eftimie
Ana	Nicolae
Alexie	Ioan
Vasilie	Maria
Andrei	Zmaragda
	Vasilie, Andrei, Maria, Ecaterina, Grigorie, Nastasia, Ecaterina
Pan Talpă de Botoșani	
Mihail[152]	Elena
Paraschevia	Ecaterina
Ioan	Ștefan
Dimitrie	Iordache
Sofia	Costantin
Racoița[153]	Ioniță[154]
Marva	Zoița
Maria	Maria
Agripina	Vasilie
Lupul	Grigorașco
Ana	Costantin
Vasilie	Theodosie
	Costantin de Bucarest

Le parents et leurs enfants

(page 25 v.) Le Pays de Bogdanie

Bucarest Mihail	1798	Ces noms de Ploești pour		
Gheorghie	Târșor	le nouveau fondateur du magasin 1814		
	1814			
1800 de Gorgo	Gavril			Costantin
Târșor Minca	Maria	Gheorghe		Carva
1800				Neaga
De Kichinev	Vasilie	Vasilie	Ștefan	Stavre
La lignée de Ștefan	Costantin	Scarlat	Ilinca	Petco
Bață	Nestor	Ecaterina	et Huși 1813	
	Irina	Gavril	1813	Neaga
Râmnic	Stoica	Smaragda	Hristea	Maria
1801	Ecaterina	Panaghiot	Rada	Mitre
	Pentelei	Xanthi	Ioan	Elena
	Radu	Dimitrie	Pena	Auxentie
		Elena	Dimitrie	Ana
din Iași	Alexandru	Dimitrie	Ilie prêtre	Dima

[151] Le marchand Hagi Theodor, son fils Preda, le fondateur du monastère de Crisceatic, se trouvant sur le banc du Dniestr, dans la région de Czernowitz.

[152] Mihail (Mihalache) Talpă, considéré lui aussi le fondateur du monastère de Crisceatic, puisqu'il avait vendu à Hagi Theodor une partie du village de Răpujnița, dans la région de Czernowitz, où on a bâti le monastère.

[153] Comme ça dans le texte slave.

[154] Dans le texte slave : Їѡѣаницѧ.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1801	Dimitrie	Baluș	Iovan	Apostol
	Andoni	Petruș	Vâlcan	Neagșa
	Safta	Gheorghie	Dimitrie	Dobrean
	Gheorghie		Elena	Costantin
1802	Dan		Dancu	Ganceo
Brașov	Dan			
Bucarest	Ioan			
1812				
1814				

Зографска електронна научно-изследователска библиотека, Université « St. Kliment Ohridsky », Sofia. Manuscrit slave, n° 0230, papier, 162 pages (Божидар Райков, Стефан Кожухаров, Хайнц Миклас, Христо Кодов, *op. cit.*, p. 125, n° 230 (description). Voir aussi le manuscrit slave, n° 0233, 122 pages (Зографска електронна научно-изследователска библиотека, Université « St. Kliment Ohridsky », Sofia ; Божидар Райков, Стефан Кожухаров, Хайнц Миклас, Христо Кодов, *op. cit.*, p. 126, n° 233, description).

"THE PRAYER BOOKS OF ZOGRAPHOU". NEW INFORMATION ON THE RELATIONS BETWEEN ROMANIANS AND THE ZOGRAPHOU MONASTERY OF MOUNT ATHOS (EARLY 15th – EARLY 19th CENTURY)

Keywords: Mount Athos, manuscript, medieval period, Romanian Principalities, Zographou.

During the last few years, the author has been working on the processing of the Romanian documentary collection hosted by the archive of the Holy Zographou monastery on Mount Athos, leaving for later the study of its rich collection of manuscripts. At this point, starting from the repertory of Slavic manuscripts, elaborated by Božidar Rajkov, Stefan Kožucharov, Heinz Miklas, and Christo Kodov, the author began the research of this collection hosted by Зографска електронна научно-изследователска библиотека, at the "St. Kliment Ohridsky" University of Sofia. The author has discovered that the relations between the Romanian Principalities and the Zographou monastery, having debuted at the end of the 14th century, were far richer than suggested by the research of documents of donations made by Romanian princes and boyars and of documents pertaining to Moldavian metochions. The research of this manuscript enriches considerably the knowledge on the relations between Moldavia, Wallachia, and even Transylvania with the Zographou monastery. Thus, the author has brought new information (from the early 15th century to the first decades of the 19th century). The collection comprises manuscripts in Romanian, with Cyrillic characters and Latin characters, hosted by the Zographou monastery, which father Athanasie had the kindness of showing the author in November 2019, comprising around 50 manuscripts, from the late 18th to the 19th century (copies after translations of works penned by the Holy Fathers, household notes, prayer books, etc).

At the same time, in the collection of Slavic manuscripts (including almost three hundred manuscripts), some have a Romanian origin (they may date from the 15th through the 18th century). Thus, an estimate made in 1991 by Virgil Cândea, based on the Bulgarian bibliography, determined the existence of 23 manuscripts (among which some should be explored in detail to determine the extent to which they were written in the Romanian Principalities or by Romanian monks). Thus, from 2018, the author has begun exploring this collection of manuscripts, though some of them

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

were commented and they entered the scientific circuit a long time ago, mostly through the studies of Emil Turdeanu. Among them, there is a famous Tetraevangelion donated by Stephen the Great to his Borzești foundation (it arrived somehow to the library of the Zographou monastery). There are also two manuscripts (a Minei for May and the Book of Psalms), written in the Zographou monastery by a monk born in Moldavia: Chiril Hluboceanul, "the son of Ursul, from the lineage of hetman Orăș".

At the same time, the author does not feature here these manuscripts or others similar used in the liturgical service (though they may provide great surprises). The author deals with a particular category of manuscripts – prayer books – related to the religious services, of which little has been written thus far.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI ANATOLII CIOBANU[*]

UN PLAN RUSESC AL „CĂTUNULUI" ȘTEFĂNEȘTI[**]

Apărut în prima jumătate a veacului al XV-lea, în timpul domniei lui Ștefan al II-lea[1], târgul Ștefănești a avut parte de o perioadă de dezvoltare în secolele XV–XVI[2], urmare a amplasării sale în apropierea Prutului, tocmai acolo unde apa acestui râu putea fi lesne trecută. Pentru secole la rând, caravane de negustori au mers pe la Ștefănești spre Soroca[3] sau spre părțile Tighinei[4]. Pentru traversarea râurilor Prut și Bașeu au fost ridicate mai multe poduri, printre care și unul din piatră domnesc[5]. În Ștefănești exista și un popas pe drumul poștei, coborâtor spre Iași, tocmai de la Camenița polonilor[6].

De-a lungul timpului, târgul a fost cartat într-un șir de hărți (amintim aici pe cele ale lui Dimitrie Cantemir și Friedrich Wilhelm Bauer), trecut în lista localităților importante ale Țării Moldovei, descris, uneori cu admirație, de călători, ajungând chiar reședință domnească temporară pentru unii domni. Nu au lipsit însă și tulburări ale vieții urbane, mai ales ca urmare a nenumăratelor năvăliri din părțile tătarilor, polonilor și cazacilor, fără să lipsească și unele confruntări între moldoveni – susținători ai diferiților pretendenți la tronul țării. Or, evenimentele tumultoase care au avut loc de-a lungul veacurilor și instabilitatea politică din Țara Moldovei au contribuit la decăderea târgului, mai ales începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea[7]. În timp ce la sfârșitul veacului al XVI-lea negustorii ruși, în drumul lor spre Sfântul Munte și „Țarigrad", au văzut Ștefăneștii în vremuri bune cu „trei biserici și târg, iar așezări cam 450 de curți"[8], pentru călătorul din secolul al XVIII-lea localitatea avea alcătuirea unui sat.

---

[*] Asistent cercetare științifică, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Academia Română – Filiala Iași.

[**] Această contribuție a fost realizată în cadrul unui grant al Ministerului Educației și Cercetării din România, CNCS – UEFISCDI, proiect numărul PN-III-P4-ID-PCE-2020-1139.

[1] Gheorghe Pungă, *Contribuţii documentare privind evoluţia târgului Ştefăneşti (sec. XV–XVII)*, în *AIIAI*, tomul XV, 1978, p. 284.

[2] Laurențiu Rădvan, *Oraşele din Ţările Române în Evul Mediu (sfârşitul secolului al XIII-lea – începutul secolului al XVI-lea)*, Iași, 2011, p. 347.

[3] *Ibidem*, p. 402.

[4] Nicolae Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, București, 1925, p. 76.

[5] Gheorghe Pungă, *Contribuţii...*, p. 286.

[6] Gheorghe Ghibănescu, *Sămile Visteriei Moldovei pe lunile iulie și august 1764 (seria II-a)*, în *IN*, fascicula 9, partea I-a, 1931, p. 52–53; Gheorghe Pungă, *Contribuţii...*, p. 287.

[7] Gheorghe Pungă, *Contribuţii...*, p. 292–294, 295 (cea din urmă pagină pentru afirmația despre decăderea târgului). Pentru atacul tătarilor, vezi și Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ediție îngrijită de Ioan Șt. Petre, București, 1942, p. 335.

[8] Gheorghe Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Este știut că, după bătălia de la Stănilești, Petru I cu armata sa au urcat spre Ștefănești. În dreptul localității, țarul a poruncit ridicarea unui pod pe pontoane. Piotr Alekseevici a ajuns la Ștefănești în 20 iulie, trecând Prutul în dimineața zilei de 22 a aceleiași luni[9]. Potrivit altei relații, țarul ar fi ajuns la Ștefănești la 19 iulie și ar fi traversat Prutul în ziua de 20[10].

Armata rușilor a trecut pe la Ștefănești și în timpul acțiunilor militare împotriva turcilor din 1739. În descrierea Moldovei lui Erasmus Heinrich von Weismantel, Ștefăneștii sunt arătați ca o localitate „neînsemnată, așezată pe Prut”[11], în timp ce Paul Jamjouglou, în 1746, văzuse, tot aici, un simplu sat[12].

În timpul conflictului ruso-turc din 1768–1774, Iașii fuseseră ocupați de ruși la 26 septembrie 1769, în urma unei înaintări fulgerătoare prin teritoriul moldav. Partea rusă știa că principalele treceri ale Prutului se aflau în dreptul *târgușorului* Ștefănești, la cătunul Țuțora, în apropierea Stănileștilor (*Reabaia Moghila*)[13] și la Fălciu[14]. Nu este de mirare că Ștefăneștii, deși lipsiți de o însemnătate economică, erau un punct strategic din perspectivă militară.

La sfârșitul anului 1769, o parte a așa-numitului corp moldovenesc al general-*porucicului* Christopher von Stoffeln a fost încartiruită la Ștefănești[15]. Potrivit încartiruirii din iarna lui 1770–1771, în târgușorul – „mesteciko” – Ștefănești și împrejurimile sale au fost amplasați brigadierul și cavalerul Wilhelm Heinrich von Engelhardt cu regimentul *Astrahanski*[16]. Încartiruirea din iarna lui 1771–1772 prevedea stabilirea general-maiorului Fiodor Ivanovici Glebov cu regimentele *Novotroiţki* de cuirasieri, *Reazanski*, *Sibirski* și *Rijski* de carabinieri, „în apropiere de târgușorul Ștefănești, în acele locuri unde au fost amplasați anul trecut”[17]. „Târgușorul” sau „cătunul”, căci în izvoarele rusești s-a arătat o anumită incertitudine față de *statutul* Ștefăneștilor, avea însemnătate și pentru aprovizionarea armatei ruse. În hotarele sale, rușii au construit magazii pentru proviant[18].

Despre vatra localității nu se cunosc prea multe date. Așa cum a arătat Gheorghe Pungă, apropierea de satul Bădeuți la sud nu permitea extinderea târgului spre această parte, în vreme ce spre vest și nord întinderea Ștefăneștilor era destul de largă[19]. Potrivit tradiției, în domnia lui Ștefan cel Mare la Ștefănești a fost ctitorită o biserică, între timp dispărută[20]. Unii cercetători susțin că pe ruinele bisericii ștefaniene a fost ridicată mai

[9] *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, îngrijit de Maria Holban *et al.*, București, 1983, p. 430.
[10] *Ibidem*, p. 566.
[11] *Ibidem*, p. 342.
[12] *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, îngrijit de Maria Holban *et al.*, București, 1997, p. 333.
[13] În harta lui Dimitrie Cantemir, vadul de la Movila Răbâiei a fost notat în dreptul Stănileștilor (*Harta Moldovei după Dimitrie Cantemir, Descriptio Moldaviae, Leipzig, 1771*, https://imagoromaniae.ro/produs/harta-moldovei-dupa-dimitrie-cantemir/ (05.11.2021), ceea ce este o eroare, locul fiind la nord de Huși, lângă trecerea de la Albița (*Harta Moldovei după Dimitrie Cantemir, Descriptio Moldaviae, Leipzig, 1771*, https://imagoromaniae.ro/produs/harta-moldovei-dupa-dimitrie-cantemir/ (05.11.2021). Pentru trecutul acelui loc, vezi Mircea Ciubotaru, *Movila Răbâiei. Câteva precizări*, în „Prutul”, serie nouă, anul II (XI), nr. 1 (49), 2012, p. 15–20.
[14] A. N. Petrov, *Война России с Турцией и Польскими конфедератами с 1769–1774 год*, tomul II, *Год 1770*, Sankt-Petersburg, 1866, p. 34.
[15] *Ibidem*, p. 36.
[16] P. A. Rumeanțev, *Сборник документов и материалов*, tomul II, *1768–1775*, sub red. lui P. K. Fortunatov, Moscova, 1953, p. 409.
[17] *Ibidem*, p. 500.
[18] *Ibidem*, p. 505.
[19] Gheorghe Pungă, *Contribuţii*..., p. 289.
[20] *Ibidem*, p. 290.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noua biserică a Cuvioasei Parascheva, ipoteză acceptată de Gheorghe Balș și Roger Bolomey doar parțial și cu un mare semn de întrebare[21].

*
* *

Planul cătunului Ștefănești cu arătarea situației înconjurătoare. Ridicat în anul 1769, în luna noiembrie[22] este cel mai vechi plan rusesc pentru o localitate a Țarii Moldovei, numită de ruși „cătun", așadar pentru lumea rurală, cunoscut nouă. Planul, foarte schematic, nu are legendă și nici nu conține informații detaliate de natură topografică. Cătunul Ștefănești este prezentat prin câteva gospodării (*dvoruri* – curți) amplasate neuniform. Observăm că topografii ruși au desenat greșit cătunul Bobulești pe ambele maluri ale Prutului, în timp ce este știut că vatra acestui sat, existent și astăzi, se afla mai jos de Ștefănești, pe malul stâng al Bașeului. Nici cursul acestui râu nu este redat întru totul conform realității. Pe același plan, apare și o biserică din piatră. Considerăm că poate fi biserica Cuvioasei Parascheva, cu toate că amplasarea sa este oarecum contradictorie. În imediata apropiere a bisericii, se observă o figură patrulateră, fiind vorba de o construcție din piatră, deși este greu de susținut această ipoteză, în contextul în care autorul planului a folosit o nuanță de cărămiziu pentru ceea ce sigur este o biserică din piatră, dar și pentru arătarea unor diferențe de nivel. Nu este exclus ca în acest loc să fi fost ridicată o întăritură, pentru apărarea soldaților Armatei Imperiale și a magaziilor cu proviant.

Drumul, din câte se înțelege pe plan, cobora de la Soroca și traversa apa Prutului mai sus de Ștefănești, ca apoi să se bifurce. Una dintre căile astfel create trecea prin Ștefănești și Bobulești, coborând apoi spre Iași, în timp ce alta ocolea Ștefăneștii spre Botoșani.

Topografii ruși au evidențiat diferențele de nivel de-a lungul drumurilor, dar și a Bașeului și Prutului, arătând văile acestor două râuri. Peste Bașeu erau trei poduri. Apa Prutului era traversată fie pe o luntre, fie pe un pod care nu a mai fost desenat pe plan. Cele câteva hașuri din partea de jos a planului arată terenuri agricole, care însă cu siguranță că ocupau un spațiu mult mai larg. Pe același plan apar și locuri împădurite de-a lungul albiei Prutului, dar și în vetrele cătunelor Ștefănești și Bobulești, caz în care poate fi vorba despre pomi fructiferi, fără a fi redați însă sub o formă aparte, situație întâlnită pe planurile din secolul al XIX-lea. Pe cursul râului Bașeu este desenată o zonă mlăștinoasă.

Planul cătunului Ștefănești, deși este cel mai vechi plan rusesc pentru un cătun românesc cunoscut astăzi, este departe de originalitatea și bogăția detaliilor *Planului special al satului Lăzăreni și a cursului râului Jijia cu satele din apropierea sa din ținutul Iașilor*, 98 × 68 cm, alcătuit în anul 1791 de secund-maiorul I. Kupcinov[23]. În același an cu ridicarea topografică a Ștefăneștilor a avut loc și ridicarea Iașilor. Planul orașului Iași din 1769 se află la Biblioteca Națională a Ucrainei din Kiev, unde l-am descoperit dintr-o simplă întâmplare[24]. La ridicarea acestor planuri însă general-cvartirmaisterul F. W. Bauer nu a participat, el ajungând în Moldova în timpul anului 1770. De ridicările topografice de la sfârșitul anului 1769 s-a ocupat general-cvartirmaister-

[21] Gheorghe Balș, Arch. Roger Bolomey, *Sfânta Paraschiva din Ștefănești – Botoșani*, în *BCMI*, anul XIX, fascicula 47, 1926, p. 28–36.

[22] Arhiva Militar-Istorică de Stat a Rusiei (în continuare, RGVIA), f. 464, op. 1, d. 9.

[23] *Ibidem*, f. 438, op. 1, d. 486.

[24] Biblioteca Națională a Ucrainei „V. I. Vernadski", *Departamentul cartografic*, nr. 17369.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

locotenentul Andrei Ivanovici Meder. Lucrările care au avut loc sub comanda acestui inginer topograf nu au fost pe placul comandamentului Armatei Imperiale Ruse[25]. Nu este de mirare că planul prezentat în acest text pare realizat în grabă.

În timpul aflării lor în Țările Române în vremuri de război cu turcii, militarii rușii au ridicat topografic mai multe sate. Primul dintre ele, așa cum am arătat, este cătunul Ștefănești, deși această localitate era numită de ruși, nu de puține ori, și *târguşor*, poate ca un ecou al vremurilor trecute, urmat de satele de pe Jijia. Topografii ruși și-au arătat interesul față de zonele rurale ale Țărilor Române mai ales în timpul lucrărilor din 1828–1832, când au fost ridicate topografic mai multe sate[26]. Rodul acestor lucrări sunt câteva planuri, spre pildă, cel al regiunii „satul Bragadiru – satul Bujoreni – satul Herăști", 56 × 83 cm, circa 1830[27]; cel al satului Dudești cu împrejurimile sale, 45 × 29 cm, secolul al XIX-lea[28]; al satului Moțăței cu împrejurimile sale, 32 × 34 cm, secolul al XIX-lea[29]; al satului Obilești cu împrejurimile sale, ridicarea lui Timofeev și Sakevici, 52 × 52 cm, secolul al XIX-lea[30] etc. La acestea se adaugă și surse cartografice târzii, precum planul satului Daia cu împrejurimile sale, 86 × 81 cm, circa 1854[31], și harta satului Talpa cu împrejurimile sale, 37 × 28 cm, circa 1878[32].

Să nu uităm că militarii ruși au ridicat topografic părți însemnate din zonele rurale și în timpul realizării itinerariilor (*marşrutelor*) prin Țările Române, rezultând surse cartografice extrem de prețioase prin bogăția informației lor. Planul cătunului Ștefănești rămâne, totuși, cel mai vechi plan rusesc pentru un sat din spațiul românesc.

A RUSSIAN PLAN OF THE "HAMLET" ȘTEFĂNEȘTI
(Summary)

Keywords: Ștefănești, RGVIA, plan, Russian, 1769.

At the Military-Historical Archive in Moscow we discovered a plan of Ștefănești, made by the Russians in 1769, immediately after the conquest of Moldavia. The plan, although schematic, is important due to its antiquity and some details, such as showing the roads, the topography of Ștefănești, the place where merchants, the military and not only crossed the Prut River, etc. This cartographic source is the oldest Russian plan of a Romanian hamlet known to us.

[25] Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, *Planurile orașului Iași în arhive străine*, București – Heidelberg, 2020, p. 31.
[26] RGVIA, f. 438, op. 1, d. 273.
[27] *Ibidem*, f. 438, op. 1, d. 320.
[28] *Ibidem*, f. 438, op. 1, d. 471.
[29] *Ibidem*, f. 438, op. 1, d. 487.
[30] *Ibidem*, f. 438, op. 1, d. 488.
[31] *Ibidem*, f. 438, op. 1, d. 470.
[32] *Ibidem*, f. 438, op. 1, d. 497.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXE

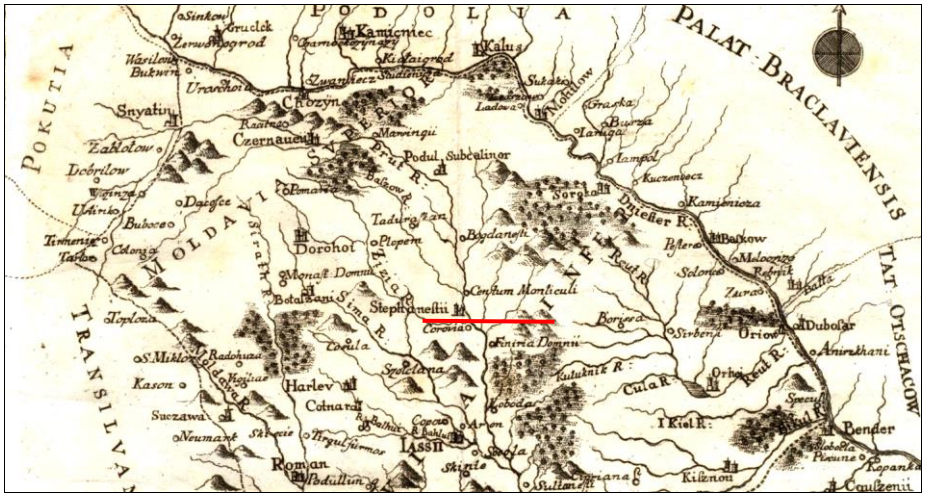

Fig. 1. Localitatea Ștefănești pe harta lui Dimitrie Cantemir.
Sursa: *Harta Moldovei după Dimitrie Cantemir, Descriptio Moldaviae, Leipzig, 1771*, https://imagoromaniae.ro/produs/harta-moldovei-dupa-dimitrie-cantemir/ (05.11.2021).

Fig. 2. Localitatea Ștefănești pe harta lui F.W. Bauer.
Sursa: *Carte de la Moldavie pour servir à l'Histoire militaire de la guerre entre les Russes et les Turcs*, https://kp.rusneb.ru/item/material/carte-de-la-moldavie-pour-servir-a-l-histoire-militaire-de-la-guerre-entre-les-russes-et-les-turcs (05.11.2021).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

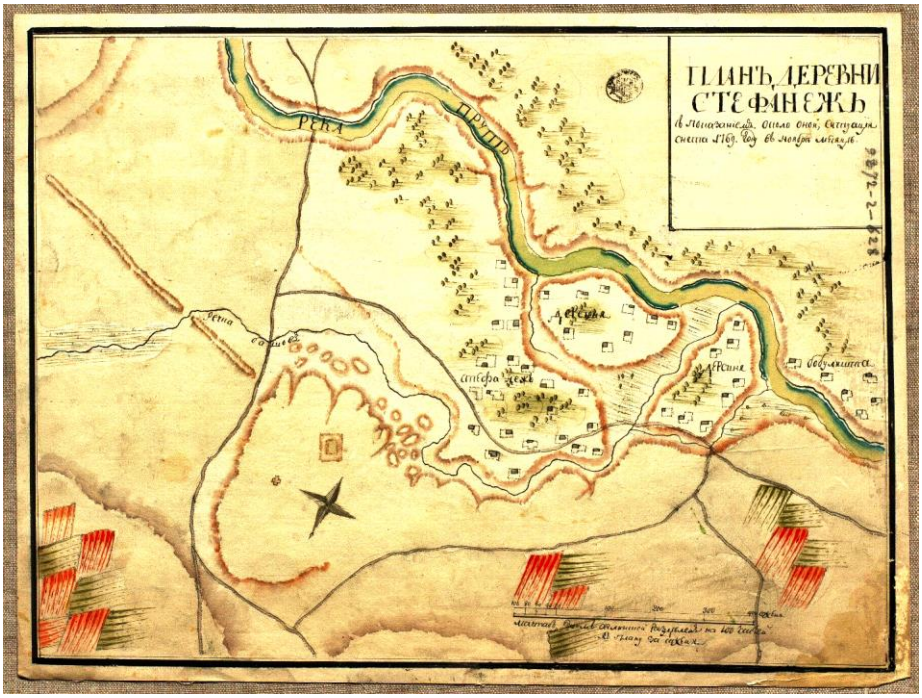

Fig. 3. Planul cătunului Ștefănești cu arătarea situației înconjurătoare.
Ridicat în noiembrie 1769.
Sursa: RGVIA, f. 464, op. 1, d. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IOAN-AUGUSTIN GURIȚĂ[*]
SORIN GRIGORUȚĂ[**]

UN IZVOD PRIVITOR LA STATUTUL FISCAL AL PREOȚIMII DIN MITROPOLIA MOLDOVEI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA[***]

Între temele de cercetare importante legate de perioadele medievală și modernă românești este și cea privitoare la situația preoțimii, o categorie socială aparte, cu un rol însemnat în viețile comunităților de pe cuprinsul Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei. Scrierea unei istorii de sate și de preoți a fost una dintre năzuințele lui Nicolae Iorga[1], care sublinia necesitatea unei astfel de încercări, ale cărei rezultate ar fi adus (și ar aduce) o contribuție substanțială la înțelegerea unor aspecte importante ale istoriei sociale și eclesiastice românești. Dacă despre bisericile de piatră, lemn sau lut s-a mai scris, iar gândul cercetătorilor s-a îndreptat, cu precădere, și spre ctitorii acestora, în ceea ce-i privește pe slujitorii acestor lăcașuri de cult, fie ele mănăstiri mari sau mici, schituri și metoace, sau simple biserici de parohie, de sat sau de oraș, nu și-au îndreptat atenția decât puțini istorici.

Importanța Bisericii și a slujitorilor sfintelor altare este una des subliniată în studiile ce analizează evoluția societății de-a lungul unei anumite perioade, mai ales pentru faptul că membrii clerului au fost considerați parte a elitei[2], prin funcția și rolul lor în cadrul societății[3]. În vremurile mai vechi (de ce nu, și în cele mai apropiate de noi), pe drumul oamenilor de la naștere până la moarte, preotul era o prezență constantă, fiind însoțitor și călăuzitor al creștinilor, în calitatea sa de „iconom al tainelor dumnezeiești". Aceste realități concrete au făcut ca preotului să i se recunoască un statut aparte, privilegiat față de ceilalți membri ai societății, inclusiv din punctul de vedere al stării

[*] Lector univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași.
[**] Cercetător științific gradul III, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Academia Română – Filiala Iași.
[***] Acest studiu a fost sprijinit de un grant al Ministerului Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS-UEFISCDI, număr proiect PN-III-P4-ID-PCE-2020-1868, în cadrul PNCDI III.

[1] N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, p. 8–9. Tot el spunea că „smeriții călugări ori umilii preoți de mir au dat poporului, ei singuri aproape, toată învățătura, au înzestrat neamul cu o limbă literară, cu o literatură sfântă, cu o artă în legătură cu gustul și cu nevoile lui, au sprijinit statul, fără să se lase a fi înghițiți de dânsul, au călăuzit neamul pe drumurile pământului fără a-și desface ochii de la cer și au ridicat mai sus toate ramurile gospodăriei românești – dând istoriei noastre cărturari, caligrafi, sculptori în lemn, argintari, oameni de stat, ostași, mucenici și sfinți" (idem, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, București, 1929, p. 4–5).

[2] Ștefan S. Gorovei, *Clanuri, familii, autorități, puteri (Moldova, secolele XV–XVII)*, în *ArhGen*, I (VI), nr. 1–2, 1994, p. 87.

[3] Bogdan-Petru Maleon considera că, în spațiul Creștinătății răsăritene, clerul de mir a evoluat în acord cu „interdependența dintre autoritatea spirituală și cea temporală" (Bogdan-Petru Maleon, *Clerul de mir din Moldova secolelor XIV–XVI*, Iași, 2007, p. 48).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

economice, reflectată și în regimul fiscal sub care se afla categoria socială din care acesta făcea parte[4].

Scopul acestui articol este de a pune în lumină un document deosebit de interesant privitor la situația preoțimii din Moldova, la începutul secolului al XIX-lea, un izvor care aduce date noi pentru un subiect mai puțin cercetat, legat de statutul economic al preoților și de îndatoririle de ordin material pe care aceștia le aveau față de ierarhul locului. Situația clericilor din Moldova, la cumpăna veacurilor al XVIII și al XIX-lea, nu era una foarte bună, poate cu unele excepții, respectiv în cazul preoților din orașele mai mari și al celor din sate mai bogate. Această realitate a fost observată și de cei care au trecut prin spațiul românesc al veacului al XVIII-lea. De exemplu, Franz Josef Sulzer scria despre situația grea a preoților de mir din Moldova, subliniind diferențele mari de trai între preoții de la parohii și călugării din mănăstiri[5]. Discrepanța era determinată, în primul rând, de grija mai mare pe care domnii și boierii o manifestau față de așezămintele monahale, acolo unde, prin tradiție, erau mari ctitori, beneficiind și pe plan social de acest statut aducător de prestigiu. Situația economică a marii majorități a locuitorilor Moldovei fiind una dificilă, principalul avantaj al intrării în tagma clericală îl reprezenta scutirea de anumite taxe către Vistieria țării[6]. Nicolae și Constantin Mavrocordat au oferit scutiri generale de taxe pentru toți preoții[7], iar alți domni au reimpus plățile acestora parțial sau integral, după caz[8]. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au fost luate mai multe decizii în acest sens, membrii clerului plătind, în funcție de anumite hotărâri domnești, o anumită sumă de bani, care era destinată, parțial, finanțării școlilor[9]. În ianuarie 1780, Constantin Moruzi scutea preoții și diaconii de darea ajutorinței, urmând ca să dea Mitropoliei câte 60 de bani pe an, din care o parte erau redirecționați către școala din Constantinopol[10]. În ceea ce privește taxa pentru întreținerea școlilor din țară, aceasta era plătită în două tranșe, la 23 aprilie și 26 octombrie, fiind încă în vigoare și la 1803, când, prin hrisovul din 24 mai, Alexandru Moruzi hotăra ca preoții și diaconii, chiar și unii dintre cei care aveau documente de scutire de la alți domni, mitropoliți sau episcopi, să plătească anual câte 4 lei noi și opt parale, în două rânduri[11]. Preoții mai aveau și alte dări de plătit, asupra cărora vom zăbovi în rândurile de mai jos[12].

Despre regimul fiscal al preoților de mir și despre raporturile acestora cu autoritățile de stat sau cele bisericești s-a mai scris[13], fapt pentru care vom insista doar asupra

[4] Ioan-Augustin Guriță, *Gavriil Callimachi, Mitropolit al Moldovei (1760–1786)*, Iași, 2017, p. 279 *sqq*.

[5] Paul Brusanowski, *Situația politică, socială și bisericească a Principatelor Române la sfârșitul sec. al XVIII-lea, în viziunea căpitanului austriac Franz Josef Sulzer*, în *BOR*, CXX, nr. 1–6, 2002, p. 535.

[6] Ioan-Augustin Guriță, *op. cit.*, p. 279; Paul Brusanowski, *op. cit.*

[7] N. Stoicescu, *Regimul fiscal al preoților din Țara Românească și Moldova până la Regulamentul Organic*, în *BOR*, LXXXIX, nr. 3–4, 1971, p. 351–352; Daniel Niță-Danielescu, *Viața bisericească din Moldova în timpul lui Constantin Mavrocordat*, în *AȘUI*, Teologie Ortodoxă, X, 2005, p. 32–34.

[8] Dumitru Furtună, *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea. Starea ei culturală și materială*, Vălenii de Munte, 1915, p. 170 *sqq*.

[9] Ioan-Augustin Guriță, *op. cit.*, p. 280.

[10] Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași, Acte interne*, vol. VIII (1771–1780), Iași, 2006, p. 573–575, nr. 444; Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a catedralei mitropolitane din Iași*, urmată de o serie de documente, de facsimile și de portrete privitoare la istoria națională și bisericească a românilor, București, 1888, p. 35–36, nr. XXXII.

[11] Dumitru Furtună, *op. cit.*, p. 179.

[12] La fel stăteau lucrurile și în Țara Românească (V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. I, București, 1891, p. 35).

[13] Vezi, de pildă, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 335–354, și Bogdan-Petru Maleon, *Statutul fiscal al clerului de mir ortodox în Moldova medievală*, în vol. *Confesiune și cultură în Evul Mediu. In honorem Ion Toderașcu*, studii reunite de Bogdan-Petru Maleon și Alexandru-Florin Platon, Iași, 2004, p. 145–160.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aspectelor de ordin general; în textul de față ne vom fixa parțial atenția asupra „relației economice" dintre preoți și ierarhi. Astfel, trebuie să subliniem faptul că preoții, pe lângă obligațiile pe care le aveau față de stat, aveau îndatoriri de ordin financiar și față de instanțele ecleziastice. Ei achitau dajdia pentru mitropolit sau episcopul eparhiot, un impozit anual plătit în folosul arhiereilor, acestora fiindu-le oferite și daruri la sărbătorile Crăciunului și Paștelui, pe care le găsim numite „colaci vlădicești"[14]. De-a lungul timpului, unii preoți au fost scutiți de dările către mitropolit. Cazul preoților din Iași este relevant, ei beneficiind de scutiri din partea majorității domnilor. Pe lângă aceste dări, preoții mai achitau și darea cârjei atunci când era ales un nou chiriarh pentru eparhia lor[15] sau „havaetul" pentru protopopi, numit și „al bastonului"[16]. De-a lungul timpului, aceste taxe cerute de episcop de la preoți au variat.

Dimitrie Cantemir menționa că

> [...] mitropolitul primește în fiece an, de la fiecare din preoții eparhiei sale, o dare de 200 de aspri și o blană de vulpe sau de jder; pe lângă asta, el nu mai poate cere nimic, tot după cum el nu are nici un venit nici de la episcopi, decât dacă îi fac ei înșiși de la sine, vreun dar. Aceleași venituri le strâng și episcopii din diocezele lor[17].

Pe lângă acestea, preoții dintr-o eparhie aveau probabil și obligații în muncă față de ierarhi, după cum reiese din unele documente de scutire[18]. Aceste dări percepute de superiorii administrativi bisericești erau cunoscute celor care treceau sau rămâneau prin Moldova. Baronul Leyon Pierce Balthasar von Campenhausen consemna că „fiecare preot plătește anual mitropolitului 4 taleri și 60 de parale, ceea ce înseamnă 2 ruble și 60 de copeici"[19]. Mai apropiat de evenimentele petrecute în Moldova ultimilor ani ai veacului al XVIII-lea, Andreas Wolf a menționat că preoții contribuiau la veniturile mitropolitului cu 4 piaștri pe an, la care se mai adăugau „foarte adesea și câteva piei de jder, pe care le strâng protopopii din diferite parohii"[20]. De asemenea, contele D'Hauterive arăta că preoții din Moldova, despre care spune că aveau „toată smerenia sărăciei"[21], trebuiau să plătească „o dare pe an episcopului în eparhia căruia își face slujba"[22]. Preoții se îngrijeau și de alte activități, nu doar de cele legate de bisericile parohiale (de unde-și câștigau principalele venituri), precum întreținerea familiei, munci agricole, creșterea animalelor domestice, albinărit etc.

Pentru ultimul sfert al veacului al XVIII-lea, sunt relevante sumele percepute în diferite ținuturi, atât pentru instalarea unui nou arhiereu, cât și pentru celelalte acte doveditoare, obiecte și cărți bisericești vândute preoților dintr-o eparhie. În Episcopia Romanului, pentru Covurlui, protopopul raporta, în vremea episcopului Iacov („Grecul"), că adunase banii pentru „poclonul cârșii", în cuantum de 743,72 lei, pentru 82 de clerici,

---

[14] Episcopul Melchisedec, *Cronica Huşilor şi a Episcopiei cu asemenea numire, după documentele Episcopiei şi alte monumente ale ţării*, București, 1869, p. 124.

[15] Scarlat Porcescu, *Episcopia Romanului*, Episcopia Romanului și Hușilor, 1984, p. 119.

[16] C. Erbiceanu, *Material pentru istoria bisericească a românilor*, în *BOR*, XXV, 6, 1901, p. 463, 472–474.

[17] Dimitrie Cantemir, *Descrierea de odinioară și de astăzi a Moldovei*, ediție critică întocmită de Dan Slușanschi, București, 2006, p. 343.

[18] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Iași, 2006, p. 537.

[19] *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea a II-a, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil), București, 2001, p. 880.

[20] *Ibidem*, p. 1261.

[21] *Memoriu asupra vechei şi actualei stări a Moldovei prezentat lui Alexandru vodă Ipsilante domnul Moldovei la 1787*, de comitele d'Hauterive, ediție a Academiei Române, București, 1902, p. 147.

[22] *Ibidem*, p. 149.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

respectiv câte 8 lei și 4 parale „de nume”[23]. De la Horincea, pentru 18 preoți, intraseră în vistieria eparhială 158,48 de lei[24]. Același protoiereu raporta sumele încasate pentru antimise (10 lei bucata) și din vânzarea cărților.

În ceea ce privește numărul preoților, lipsa unor surse[25], din diferite etape ale istoriei Moldovei, a făcut ca, în multe situații, să se recurgă la estimări și aproximări. Dintre puținele izvoare păstrate, unul dintre cele mai importante este „sama” din 1777, de unde aflăm că la altarele de pe cuprinsul acestui principat slujeau 4 648 de preoți și diaconi[26]. La 1803, statistica oficială ne indică 4 750 de clerici scutiți[27]. Pentru Moldova, contele Alexandre-Maurice d'Hauterive lasă să se înțeleagă că numărul preoților era mult prea mare, în raport cu populația, estimând că ar fi fost în jur de 6 000 de clerici[28]. Acest lucru poate fi real, în condițiile în care o bună parte din parohii fuseseră, între timp, integrate în Imperiul Habsburgic, după anexarea părții de nord a Moldovei[29]. Cu toate acestea, numărul preoților și diaconilor a fost, probabil, mai mare decât cel estimat[30], ceea ce a constituit o problemă, în primul rând din pricina faptului că s-au făcut hirotonii fără o evidență concretă și fără prea multă instruire a celor care urmau să devină slujitori ale celor sfinte. Așa cum am arătat și mai sus, unii doreau să intre în această demnitate doar pentru a fi scutiți de taxe[31]. De aceea, unii dintre domnii Moldovei s-au străduit să limiteze eventualele abuzuri în această privință, ce puteau veni inclusiv din partea membrilor ierarhiei superioare, cărora le-au poruncit să fie cu băgare mare de seamă în privința acestor consacrări „cointeresate”[32].

În acest context istoriografic, noi surse documentare pot contribui la mai buna cunoaștere a realităților ce au caracterizat situația preoțimii moldovene la începutul secolului al XIX-lea. Documentul pe care-l supunem atenției celor interesați de subiect are ca limite temporale anii 1805 și 1808, el fiind, așadar, întocmit în timpul păstoririi lui Veniamin Costachi ca mitropolit al Moldovei. Aflat astăzi în colecția „Documente” de la Serviciul Județean Botoșani al Arhivelor Naționale, izvorul are 32 de file, el fiind inventariat și păstrat, o vreme, și de protoiereul Alexandru H. Simionescu (cunoscut pentru câteva contribuții importante la istoria bisericească din fostul „oraș al doamnei”) la Parohia „Sfântul Nicolae – Popăuți” din Botoșani, acolo unde a slujit. Documentul a fost descris de arhiviștii botoșăneni astfel: „Izvod de slujitori bisericești din eparhia Moldovei (diaconi, preoți, psalți) cu salariile respective pe anii 1805–1808 pe ținuturi și sate”[33]. Cu

[23] Petronel Zahariuc, *Episcopul și creditorii. Câteva date noi despre datoriile bănești ale unui episcop de Roman din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în Laurențiu Rădvan, Bogdan Căpraru (ed.), *Orașele, orășenii și banii: atitudini, activități, instituții, implicații (sec. XVI–XX)*, Iași, 2011, p. 107.

[24] *Ibidem.*

[25] Ecaterina Negruț, *Les dossiers paroissiaux de Moldavie et leurs importance comme source démographique*, în *Populație și societate*, vol. III, *Izvoare de demografie istorică. Lucrările Colocviului internațional de demografie istorică, Cluj-Napoca, septembrie 1977*, sub redacția lui Ștefan Pascu, Cluj-Napoca, 1980, p. 143–144.

[26] *Sămile Vistieriei Ţării Moldovei*, editate de Ioan Caproșu, vol. I (1763–1784), Iași, 2010, p. 490–494.

[27] Dumitru Furtună, *op. cit.*, p. 187. Spre comparație, în Valahia s-a estimat că numărul real al preoților ar fi fost la începutul secolului al XIX-lea de circa 11 000.

[28] *Memoriu asupra vechei și actualei stări a Moldovei*..., p. 151.

[29] În noul context politico-bisericesc, s-au stabilit și veniturile clerului (vezi *Proprietățile fundaționale ale bisericei gr. or. în Bucovina după istoria, așezămintele și legile de stat*, în „Candela”, XIII, nr. 5, 1894, p. 29–232; Dumitru Furtună, *op. cit.*, p. 195 *sqq*.

[30] Dumitru Furtună, *op. cit.*, p. 188.

[31] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 352.

[32] Ioan-Augustin Guriță, *op. cit.*, p. 279–280.

[33] SJAN Botoșani, Colecția Documente, IX/5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toate că este corectă în bună măsură, în această descriere s-a strecurat o mică eroare, care ar putea genera confuzii, pentru că nu putem vorbi despre o remunerare prin „salarii" a preoților din Moldova, în acea perioadă, ci de o listă a taxelor percepute de la cei care au fost hirotoniți pentru diferite parohii din Eparhia Iașilor, așa cum o spune titlul care stă deasupra celei dintâi file: „Izvod de slujitori bisericești din eparhia Moldovei (preoți, diaconi), înregistrați pe ținuturi și sate".

În general, s-a vorbit mai mult în istoriografia noastră despre taxele numite „darea cârjei arhierești"[34] și „ploconul vlădicesc", adică cele pe care le plăteau preoții atunci când eparhia din care făceau parte avea un ierarh nou, respectiv cea anuală datorată chiriarhului de care depindeau canonic[35]; însă problema taxei de hirotonie a rămas, cel puțin pentru Moldova, insuficient lămurită. Era cunoscut faptul că cei care candidau pentru hirotonie plăteau o taxă. Una dintre mărturiile relevante pentru cunoașterea acestei probleme este a lui Friedrich Wilhelm von Bauer, cel care sublinia că ierarhul locului „încasează o retribuție anuală de la preoți și *îi pune să plătească și pentru sfințirea lor*"[36]. Spre exemplu, preotul Dumitru Furtună, singurul care a realizat o monografie dedicată preoțimii din toate provinciile românești în veacul al XVIII-lea, sublinia că această sumă plătită de candidații la hirotonie nu este cunoscută pentru Moldova[37], așa cum o indică unele documente din Valahia[38]. Noutatea contribuției noastre constă tocmai în faptul că izvorul pe care-l supunem atenției cuprinde date relevante despre cuantumul sumelor percepute pentru hirotonii, antimise, păucenii, „cărți de duhovnicie" etc. În acest registru putem observa, pe parcursul a patru ani, și cum au evoluat aceste taxe, într-un context istoric aparte, la momentul trecerii sub stăpânire rusească a Moldovei.

Trebuie să reliefăm și situația din Țara Românească, acolo unde, la mijlocul secolului al XVIII-lea, se percepeau 17 taleri pentru candidații munteni și 12 pentru cei care mergeau să slujească la parohiile ortodoxe din Transilvania[39]. În ultimii ani ai aceluiași veac se percepeau sume între 25 și 30 de taleri pentru o hirotonie, în cazuri excepționale trecând chiar de 50[40]. Din acest motiv, Alexandru Moruzi a hotărât ca taxele plătite la hirotonie să fie limitate la suma fixă de 40 de taleri; cel care avea să fie consacrat, în scurt timp, și preot trebuia să plătească 50 de taleri pentru ambele rugăciuni de consacrare[41]. Astfel, se poate considera că se percepeau cam 25 de taleri pentru o rugăciune de hirotonie. Acești bani nu reveneau toți Mitropoliei, ci erau împărțiți pentru cheltuielile Bisericii și pentru plata ostenitorilor eparhiali, precum și a arhiereului care săvârșea hirotonia (mitropolitul și episcopii eparhioți, dar și a arhiereilor delegați, în cazul celor titulari ai scaunelor istorice din Orient). Pe lângă acestea, vlădicii mai primeau și alte daruri, constând în produse agricole și animale. Mitropolitul Dositei Filitis propunea reducerea sumei la 37,5 pentru două slujbe și la 25 pentru una[42]; domnul a

[34] Dumitru Furtună, *op. cit.*, p. 65.

[35] Petronel Zahariuc, *Preoțimea ortodoxă și moravurile credincioșilor din Moldova, la sfârșit de secol al XVIII-lea – început de secol al XIX-lea*, în Constanța Vintilă-Ghițulescu (ed.), *Sexualitate și discurs politico-religios în societatea românească premodernă*, Iași, 2016, p. 67.

[36] *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea 1, îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil), București, 2000, p. 1261.

[37] Dumitru Furtună, *op. cit.*, p. 173.

[38] *Ibidem*, p. 173–174, 227–229 (Anexa 7).

[39] *Ibidem*, p. 59.

[40] *Ibidem*, p. 61.

[41] V. A. Urechia, *op. cit.*, VI, București, 1893, p. 14–15.

[42] *Ibidem*, V, București, 1893, p. 24–32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

refuzat, considerând că eparhiile au nevoie de bani și a impus ca sumele să rămână la cuantumul pomenit deja[43].

Pentru Moldova, nu se cunoștea un astfel de document, dar putem observa, din izvodul păstrat la Botoșani, că o hotărâre în privința unei taxe fixe fusese luată. Suma percepută pentru un preot era de 37,10 lei, iar pentru un diacon de 18,25, în anul 1805[44], ceea ce ne indică faptul că tinerii candidați la hirotonie care treceau rapid prin diaconat plăteau suma integrală de 37,10 lei; cei care aveau să slujească ca diaconi mai mult timp plăteau aproape jumătate din acești bani. Sunt cazuri în care și cei hirotoniți în treapta de preot au plătit acei 18,25 lei, dar aceasta se petrecea doar când cel sfințit slujise o vreme ca diacon. Această „samă" ne ajută să observăm și numărul de preoți sfințiți pentru ținuturile aflate sub jurisdicția mitropolitului de la Iași. În același an, pentru ținutul omonim fuseseră hirotoniți 12 preoți și cinci diaconi, dintre care doar doi diaconi pentru biserici din orașul reședință[45]. Unul dintre preoți a fost scutit de darea aceasta. Se adunaseră 484,10 lei[46]. Pentru localități din ținutul Neamț, au fost sfințiți 13 preoți și cinci diaconi, dintre care cinci erau diaconi cu vechime, iar unul a fost scutit de taxă. Scutirile se făceau, de regulă, din pricina sărăciei celui care era promovat în cler. Din acest ținut, conform calculului făcut la Mitropolie, se adunaseră 428,15 lei[47]. Putem continua cu exemple privitoare la celelalte ținuturi, precum Orheiul, de unde s-au strâns mai mulți bani, respectiv 670,2 lei[48]. În acest ținut s-au sfințit și preoți și diaconi de mănăstire, despre care se arată că erau scutiți de plata „havaetului" de hirotonie. Pentru Botoșani au fost mai puțini, doar trei preoți și doi diaconi, de la care s-au adunat 101,3 lei[49], iar la Suceava 11 preoți și un ipodiacon, de la care s-au strâns 346,25 lei[50]. Putem urmări situația și pentru alte ținuturi, spre comparație: la Dorohoi, un singur diacon[51], la Herța, un preot și trei diaconi[52], iar în Hârlău, un diacon și un preot[53]. Din aceste taxe se adunaseră, pentru anul 1805, 2 229,5 lei[54]. Trebuie menționat faptul că numerele de înregistrare ale hirotoniilor sunt în funcție de dată, chiar dacă ele sunt grupate pe ținuturi. De asemenea, mai aflăm și alte detalii deosebit de interesante: pentru documentele doveditoare ale hirotoniilor s-au mai încasat 500 de lei; se plăteau, astfel, 10 lei pe bucată pentru „o hârtie"; pentru 17 documente care atestau calitatea de duhovnic se încasaseră alți 170 de lei, cartea de duhovnicie având același preț. Aflăm și alte detalii legate de colportajul Mitropoliei de la Iași. Pentru vânzarea de cărți intraseră în vistierie 229 de lei. În total, veniturile din aceste activități (slujbe de hirotonie și hirotesie, respectiv din vânzarea de acte doveditoare, antimise și cărți) se ridicaseră la suma de 3 293 de lei. Din acești bani, pentru plata oamenilor și pentru alte cheltuieli s-au consumat 3 262 de lei. Alți 31,5 lei au rămas spre păstrare la mitropolitul Veniamin[55].

În 1806, ținuturi precum Dorohoi sau Botoșani au avut mai mulți preoți sfințiți, în funcție de cereri și de nevoile pastorale. Tot atunci s-au rânduit preoți și pentru sate din

[43] *Ibidem*, p. 29–32.
[44] SJAN Botoșani, Documente, IX/5, f. 1–9^{r}. Vezi Anexa.
[45] *Ibidem*, f. 1^{r}.
[46] *Ibidem.*
[47] *Ibidem*, f. 2^{r}.
[48] *Ibidem*, f. 3$^{r–v}$.
[49] *Ibidem*, f. 4^{r}.
[50] *Ibidem*, f. 5^{r}.
[51] *Ibidem*, f. 6^{r}.
[52] *Ibidem*, f. 7^{r}.
[53] *Ibidem*, f. 8^{r}.
[54] *Ibidem*, f. 9^{r}.
[55] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

celelalte ținuturi[56], inclusiv Cârligătura, în care au fost trimiși doi preoți, unul la Proselnici, altul la Doroșcani[57]. S-au strâns 2 048,30 lei, la care s-au mai adăugat alți 131,10 de la alte plăți pentru 25 de nume pomenite la liturghii[58], precum și un rest de 31,5, bani rămași din anul trecut. „Profitul" a fost unul mai bun, respectiv 360,3 lei[59]. Acest bilanț a fost realizat pentru lunile ianuarie–octombrie, timp în care s-au făcut aproape 100 de hirotonii. Cam tot atâtea fuseseră săvârșite în tot anul precedent.

Din octombrie 1806 până în octombrie 1807, s-au mai făcut aproape 200 de hirotonii de preoți și diaconi și hirotesii întru ipodiaconi[60], de la care s-au adunat 5 140 de lei, cei mai mulți din ținutul Orheiului; s-au dat 118 cărți de hirotonie și 50 de cărți de duhovnicie[61]. Trebuie menționat faptul că mitropolitul de la Iași, începând cu acest an, a sfințit preoți (zece la număr[62]) și pentru parohii din ținutul Hotin. De asemenea, începând cu toamna lui 1806, s-au scumpit și taxele pentru hirotonii, cea de preot ajungând 40 de lei, iar cea de diacon 20, în unele cazuri chiar 50 și, respectiv, 25, în perioada decembrie 1806 – ianuarie 1807. Cei care erau hirotoniți pentru așezămintele monahale erau iertați de plata taxei, în asemenea situații aflându-se și unii ipodiaconi. În unele cazuri, aceștia din urmă plăteau câte 20 de lei. La anumite hirotesii, „havaetul" era oferit direct ierarhului care săvârșea sfințirea, suma nemaifiind înregistrată în izvod.

În această perioadă, au fost vândute și 50 de antimise, vechi sau noi, pe care s-au încasat 624 de lei. Au mai fost vândute și alte foi volante, suma totală fiind de 8 524 de lei, dar cheltuielile au fost cu 322 de lei mai mari, așa cum avea să consemneze mitropolitul Veniamin, la 30 noiembrie 1807[63]. În următoarele patru luni, din noiembrie până în februarie, inclusiv, în eparhia Iașilor, care cuprindea ținuturile Iași, Neamț, Orhei, Botoșani, Suceava, Dorohoi, Herța, Hârlău, Cârligătura și Hotin, s-au hirotonit 40 de preoți, 30 de diaconi și s-au hirotesit 7 duhovnici, eliberându-se 35 de documente de hirotonie, la cerere, în total încasându-se 2. 620 de lei; dar cheltuielile au fost mult mai mari, de 6 244 de lei, ceea ce însemna un minus de 3 624 de lei... Cu toate acestea, cheltuiala a fost aprobată de mitropolit, care semna în calitate de „fost mitropolit" al Moldovei. Așadar, Veniamin Costachi își dăduse, deja, demisia și s-a retras la Neamț, în contextul binecunoscut[64].

Temporarul său succesor și, respectiv, antecesor, Gavriil Bănulescu Bodoni, a desfășurat o activitate intensă în timpul ocupației rusești a Moldovei[65]. Printre altele, într-un raport din 31 octombrie 1808, se consemna că numărul necesar de preoți este mai mult decât necesarul, în unele sate, la 50 de familii, slujind chiar câte trei preoți[66], ceea ce era prea mult, împovărând comunitatea și, în același timp, îngreunând viața

[56] *Ibidem*, f. 10^{r}–18^{r}.
[57] *Ibidem*, f. 18^{r}.
[58] *Ibidem*, f. 19^{r}.
[59] *Ibidem.*
[60] *Ibidem*, f. 20^{r}–29^{r}.
[61] *Ibidem*, f. 29^{r}.
[62] *Ibidem.*
[63] *Ibidem*, f. 29^{r}.
[64] Tit Simedrea, *Paretesisul de la 1808 al Mitropolitului Veniamin Costachi*, în *BOR*, LIII, nr. 7–8, 1935, p. 321–326.
[65] Pentru o privire generală asupra vieții bisericești din Moldova, în contextul războiului ruso-turc dintre 1806 și 1812, vezi Daniel Niță-Danielescu, *1806–1812. Russo-Turkish War and its Implications for Romanian Orthodox Church*, în *AȘUI*, Teologie Ortodoxă, XVI, 2011, nr. 1, p. 143–171.
[66] Const. N. Tomescu, *Știri despre Biserica Principatelor Române la 1808*, în *AB*, II, nr. 1, 1930, p. 52–56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

celor sfinți. Mitropolitul a dispus ca să nu se mai ridice biserici noi până când se va potrivi numărul de preoți cu cel necesar[67]. Observăm că problema amintită mai sus, a supranumeralității clerului, era o realitate. De aceea s-a ajuns la o reconfigurare a parohiilor și la o reorganizare a taxelor și scutirilor. Amintim și faptul că, în anul 1810, preoții și diaconii din Moldova au fost obligați să plătească 76 640 de lei, pentru întreținerea trupelor ruse de ocupație[68]. Din recensământul realizat în această perioadă, alcătuit de Dicasteria exarhală, în vara anului 1810, aflăm că, în „Eparhia Mitropoliei Iașilor" (din care făceau parte orașul Iași, cele zece ținuturi deja pomenite și „oblastia Basarabiei", cu o populație de 430 742 de credincioși, bărbați și femei), erau 1 169 biserici de mir (în 1 124 de orașe, târguri și sate), în care slujeau 2 123 de preoți și 444 de diaconi, conduși de 27 de protopopi[69]. Pe lângă aceștia, personalul auxiliar al acestor unități de cult era compus din 1 228 de dieci și ponomari (pălimari) sau paraclisieri[70]. Tot atunci, s-au adunat informații legate de numărul membrilor familiilor preoților, diaconilor și celorlalți truditori de la bisericile de pe cuprinsul eparhiei. Astfel, în familiile acestora se înregistraseră 3 807 copii[71]. În acest context, au fost rânduite mai multe scutiri de taxe, dar și cuantumurile pentru cele pe care aveau să le plătească cei scutiți parțial[72]. În Valahia, la 30 ianuarie 1810, Gavriil Bănulescu Bodoni avea să dea o hotărâre, care a fost, probabil, aplicată și în Moldova, ca pentru adeverințele de hirotonii să se plătească câte 5 taleri, reprezentând taxa pentru „cheia bisericii".

Revenind la documentul pe care-l anexăm, acesta are o importanță aparte și din alte perspective. În primul rând, un alt aspect care se reflectă din această listă este cel al numărului de hirotonii oficiate în fiecare an doar în ținuturile care țineau de scaunul eparhial de la Iași. De asemenea, avem o evidență a unor sate din ținuturile Moldovei, cu tot cu preoții lor hirotoniți la un anumit moment, informații care pot servi la completarea istoriei satelor sau a lăcașurilor de cult din acele localități. Sunt importante, din perspectivă economică, și informațiile legate de sumele plătite de către cei care doreau să intre în cinul clerical.

Problema situației unor categorii sociale, precum cea a preoțimii, în timpul ocupațiilor ruse ale Moldovei constituie un subiect care necesită un amplu efort de cercetare, analize temeinice de arhivă și scoaterea la lumină a unor documente care să lămurească măcar unele din încă multele necunoscute ale acestor perioade de încercare pentru societatea românească.

[67] O analiză asupra acestui raport a fost făcută de Daniel Niță-Danielescu, *Preoțimea de mir în Moldova la începutul veacului al XIX-lea*, în *AȘUI*, Teologie, IX, 2004, p. 368–369.

[68] Dumitru Furtună, *op. cit.*, p. 180.

[69] Const. N. Tomescu, *Știri catagrafice din Bisericile Principatelor*, în *AB*, IV, nr. 3, 1932, p. 206.

[70] *Ibidem.*

[71] *Ibidem.*

[72] Const. N. Tomescu, *Știri catagrafice…*, p. 205-209; Daniel Niță-Danielescu, *Preoțimea de mir...*, p. 368–369.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXĂ

1805–1808 <Iași>. Izvod de slujitori bisericești din eparhia Moldovei (preoți, diaconi), înregistrați pe ținuturi și sate.

Ținutul Iașii						
Lei	**No.**	**Preoții**	**Diaconi**	**Numele**	**Luna**	**Zile**
37,10	118	P		Zaharie, din satul Dănuțănii	Ghenari(e)	15
37,10	119	P		Neculaiu, din satul Bisăricanii	Făvruari(e)	15
18,25	124		D	Grigorie, din satul Bazga	Făvr(uarie)	16
37,10	135	P		Ioan, din satul Costulenii	Mai	5
37,10	136	P		Ioan, din satul Cămănărești	Mai	14
37,10	138	P		Anania, din satul Scumpie	Mai	14
	158	P		Theodor, ot Cârniceni, i s-au ertat havaet(ul)	Iuni(e)	10
37,10	160	P		Gheorghie, din satul Cobanii	Săpt(em)v(rie)	14
18,25	164		D	Spiridon, din satul Honcești	Oc(tom)v(rie)	4
18,25	165		D	Gheorghie, din Iași, ot Vomdenie[1]	Oc(tom)v(rie)	10
37,10	166	P		Timothei, din satul Hrenăuții	Oc(tom)v(rie)	12
37,10	167	P		Vasilie, din satul Cornești	Oc(tom)v(rie)	13
37,10	169	P		Stefan[1], din satul Perienii	Noemv(rie)	10
18,25	170		D	Theodor, din satul Cârnicenii	Noemv(rie)	10
37,10	186	P		Ioan, ot Aron Vodă	Noemv(rie)	25
37,10	194	P		Chiril, din târgul Bălțile	Dechemv(rie)	19
	203		D	Ioniță, ot Bisărica Sv(ân)tului Andrei	Dechemv(rie)	20
484,10	Adică patru sute optzeci și patru <lei>[2] și zece par(ale) fac.					
f. 2 r.						
Ținutul Neamțului						
Lei	**Par(ale)**	**No.**	**Preoții**	**Diaconi**	**Numele**	**Luna**	**Zile**
18	25	125	P		Ioan, din satul Topoliță, din diacon	Făvru(arie)	24
18	25	129	P		Ioan, ot Cârlig, din diacon s-au hirotonisit	Mart(ie)	18
37	10	130	P		Ioniți, din satul Iteștii	Gen(a)r(ie)	25
37	10	132	P		Grigorie, din satul Hilioara	Mai	1
18	25	150	P		Ioan, ot Corne, din diacon s-au săvârșit p(reot)	Iuni(e)	10
		153		D	Gavriil, din satul Dărmănești, ertat	Iuli(e)	5
37	10	161	P		Ioan, din satul Păltiniș	Săpt(em)v(rie)	24

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*continuare*)

		172		D	Vasilie, ot Varatec, i s-au ertat hav(aetul)	Noemv(rie)	30
18	25	180		D	Neculaiu, satul Bălțăteștii	Dec(em)v(rie)	1
37	10	181	P		Dimitrie, satul Conțăștii	Dec(em)v(rie)	1
37	10	182	P		Pavel, ot Timișăștii	Dec(em)v(rie)	1…[3]
18	25	183		D	Athanasie, satu Timișăștii	Dec(em)v(rie)	1...[3]
37	10	190	P		Theodor, de la schitul Cârlig	Dec(em)v(rie)	20
18	25	191	P		Lupul, ot Roznov, din diacon s-a făcut preot	Dec(em)v(rie)	19
18	25	192		D	Ioan, din satul Roznov	Dec(em)v(rie)	19
18	25	193	P		Ioan, ot Galbini, din diacon s-au făcut preot	Dec(em)v(rie)	24
18	25	198	P		Iosif, ot Climești, din diacon s-au făcut preot	Dec(em)v(rie)	20
37	10	202	P		Grigori, ot Vale Albă	Dec(em)v(rie)	22
428	15	Adică patru sute doaîzeci și opt <lei>[2] și cincisprăzăci par(ale) fac ținu(u)t(ul) Neamț.					
f. 3 r.							
Ținutul Orheiului							
18	25	123	P		Pinteleiu, ot Verejăni, din diacon s-au hir(otonit)	Făvr(uarie)	15
37	10	127	P		Vasilie, din satul Vărzăreștii	Făvr(uarie)	1
18	25	128	P		Isaac, ot Jălăboc, din diacon s-au hiroto(nit)	Ghen(a)r(ie)	10
		133	Iero-m(o-na)h		Arcadie, ot schitu Țigănești, ertat	Mai	1
37	10	137	P		Iftimie, din satul Holercanii	Aprili(e)	29
37	10	140	P		Dimitrie, din satul Berezlogii	Mai	8
37	10	142	P		Onufrie, din satul Cuizăuca	Mai	12
37	10	145	P		Theodor, din satul Suslenii	Făvr(uarie)	25
37	10	146	P		Costandin, din satul Ohrince	Iuli(e)	8
		147	Iero-mo-(na)h		Iosif, ot schitu Tabără, ertat <de>[2] havaet	Iuli(e)	17
		148		Iero d(ia-con)	Silvestru, ot schitu Tabără, ertat	Iuli(e)	17

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*continuare*)

		149	Iero-mo-(na)h		Gherasim, ot schitul Răcila, ertat	Iuli(e)	…3
37	10	151	P		Carp, din satul Sămășcani	Iuli(e)	17
18	25	154	P		Vasile, ot Jora, din diicon s-au hirot(onit)	Iuli(e)	2
37	10	157	P		Meletie, satu Holărcani	Iuli(e)	5
		159		Ipo-d(ia-con)	Ioan, satul Horodiște, la preosf(ința) sa	Avg(u)st	20
18	25	162		D	Ioan, satul Mogoșăștii	Oc(tom)v(rie)	25
37	10	171	P		Iacov, satul Budăiul	Noemv(rie)	12
37	10	174	P		Isidor, satul Jora	Noemv(rie)	20
18	25	175		D	Andrii, satul Merenii	Noemv(rie)	25
37	10	178	P		Grigori, satul V<ă>^{2}denii	Noemv(rie)	15
18	25	184		D	Antonie, satul Sărătenii	Dec(em)v(rie)	7
37	10	187	P		Timothei, satul Sămășcani	Noemv(rie)	20
558	30						
							f. 3 v.
558	30					Suma din urmă, fac.	
37	10	189	P		Andrei, satul Vâlcenețu	Dec(em)v(rie)	20
37	10	197	P		Grigorie, satul Ivance	Dec(em)v(rie)	20
37	10	199	P		Ioan, satul Horodiște	Dec(em)v(rie)	18
670	20	Adică șase sute șaptezeci <lei>^{2} și par(ale) doaîzeci fac.					
f. 4 r.							
Ținutul Botoșanilor							
		117		D	Vasilie, târg(ul) Botoșanii, la duh(o)v(nicul) Macari	Dec(em)v(rie)	20
18	25	131	P		Chiriiac, ot Stâncești, din diiacon s-au hir(otonit)	Mart(ie)	25
20	–	134		Ipo-d(ia-con)	Theodor, din satul Siminice	Mai	1
37	10	139	P		Ioan, satul Stroeștii	Mai	7
18	25	173		D	Pavăl, târgul Botoșanilor	Noemv(rie)	20
37	10	176	P		Neculaiu, satul Șipoteni	Noemv(rie)	14
131	30	Adică o sută treizeci și unul <lei>^{2}, par(ale) treizeci.					
f. 5 r.							
Ținutul Sucevii							
37	10	121	P		Vasilie, satul Pleșăștii	Făvr(uarie)	15
37	10	122	P		Gheorghie, satul TătărușI	Făvr(uarie)	15

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*continuare*)

18	25	126	P		Mihail, ot Burdujăni, din diacon s-au hir(otonit)	Ghen(a)r(ie)	14
		141	P		Savva, ot Hrotopănești[1], ertat	Ghen(a)r(ie)	4
37	10	143	P		Gheorghie, satul Zvoriște	Mai	12
37	10	152	P		Iftimie, satul Hreațca	Iuni(e)	11
37	10	156	P		Iacov, satul Mălini	Iuli(e)	3
37	10	179	P		Athanasie, satul Sălăgenii	Dec(em)v(rie)	3
18	25	185	P		Vasile, ot Buda, din diacon s-au făcut preot	Dec(em)v(rie	5
18	25	195	P		Ioan, ot Mădii, din diacon s-au făcut preot	Dec(em)v(rie)	26
37	10	200	P		Theodor, satul Mădii	Dec(em)v(rie)	28
30		201	P	Ipo-d(ia-con)	Ioniță, satul Horodnicenii	Ghen(a)r(ie)	8
346	25	Adică trei sute patruzeci și șase <lei>[2], par(ale) doaîzeci și cinci					
f. 6 r.							
Ținutul Dorohoiului							
18	25	168		D	Mihail, satul Lișna	Noemv(rie)	10
18	25	Adică optsprezăci lei și doîzăci și cinci par(ale)					
f. 7 r.							
Ținutul Herța							
37	10	144	P		Grigori, satul Bobrăteștii	Mai	29
18	25	162		D	Ioan, satul Mogoșăștii	Dec(em)v(rie)	24
18	25	188		D	Gheorghie, satul Ibănești	Dec(em)v(rie)	7
18	25	196		D	Neculaiu, satul Târnauca	Dec(em)v(rie)	23
93	5	Noaîzeci și trei <lei>[2] și parale cinci					
f. 8 r.							
Ținutul Hârlăului							
18	25	120		D	Ioan, satul Bobulești	Fevr(uarie)	15
37	10	177	P		Andrii, satul Erghicenii	Dec(em)v(rie)	1
55	35	Adică cincizeci și cinci lei și par(ale) treizeci și cinci					
f. 9 r.							
Lei	**Par(ale)**	**Adunarea sumelor din urmă**					
484	10	Țin(u)t(ul) Iașii					
428	15	Țin(u)t(ul) Neamțului					
670	20	Țin(u)t(ul) Orheiului					
131	30	Țin(u)t(ul) Botoșani					
346	25	Țin(u)t(ul) Sucevii					
18	25	Țin(u)t(ul) Dorohoiului					
93	5	Țin(u)t(ul) Herții					

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*continuare*)

55	35	Țin(u)t(ul) Hârlăului					
2 229	5	Adică doaî mii doaî sute doaîzeci și noaî lei, par(ale) cinci, fac toată suma.					
500		Cincizeci păucenii					
170		Șaptespresprezece cărți de duhovnicie					
168		Pe cincisprezece antimise câte doisprezece lei					
229		Pentru cărțile ce s-au vândut cu izvodu					
3 293	5	Adică trei mii doaî sute noaîzeci și trei lei și cinci parale face toată suma luaturilor, precum s-au arătat mai sus.					
3 262		Chielt(u)iale ce prin deusebit cat(asti)h să arată, ce s-au făcut la trebuința besericii					
31	5	Adică treizeci și unul lei și cinci par(ale) rămân asupra mea din toate luaturile. S-au theorisit pe anul trecut și s-au priimit atât luaturile, cum și cheltuielile, încredințându-să sama aceasta cu a noastră iscălitură. Veniamin mitropolit Moldaviei m.p. (1)806 ghen(arie) 1.					
f. 10 r.							
				Ținutul Iașii			
18	25	212	P		Grigori ot Bazga, din diacon s-a hir(otonit) preot	Ghenari(e)	26
37	10	219	P		Vasilie, satul Izvoarăle	Ghen(a)r(ie)	28
18	25	223	P		Pavel, din Iași, ot Sf(ântul) Vasile, din diacon s-au hir(o)t(onit)	Ghen(arie)	30
37	10	229	P		Theodor, satul Brătulenii	Mart(ie)	29
18	25	230	P		Ioan, ot Balotina, din diacon s-au hir(otonit) preot	Mart(ie)	17
18	25	234	P		Gheorghie, din Iași, din diacon s-au hir(otonit) preot	Apr(ilie)	18
37	10	235	P		Costandin, satul Camânca	Mart(ie)	24
37	10	236	P		Onufrie, satul Popricani	Mart(ie)	11
		247	P		Gheorghie, ot Coiceni, ertat	Mai	4
37	10	260	P		Ioan, satul Pârliții	Mart(ie)	24
37	10	261	P		Simeon, satul Scăenii	Mart(ie	25
37	10	268	P		Neculaiu, satul Florești	Mai	30
37	10	269	P		Ioan, din Iași, ot Rufeni	Mai	...[3]
		270		D	Gheorghie, ot Aron Vodă, ertat	Mai	30
18	25	276		D	Pavel, satul Răce	Iuni(e)	5
		279		D	Andrei, din Iași, ot Nicoriți, ertat	Mai	14

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*continuare*)

		284		Ipo-d(ia-con)	Vasilie, ot Bălănești, hav(alegiu) la preosf(ința) sa	Săpt(em)v(rie)	13
18	25	285		D	Petru, satul Costuleni	Săpt(em)v(rie)	3
37	10	286	P		Vasilie, satul Iucșani	Săpt(em)v(rie)	3
		281		Ipo-d(ia-con)	Ioan, satul Rădeni, hav(a-legiu) la preosf(ința)sa	Săpt(em)v(rie)	2
447		Adică patru sute patruzeci și șapte lei fac.					
f. 11 r.							
Ținutul Neamțului							
		205	P		Gavriil, ot Dărmănești, ertat	Ghen(a)r(ie)	12
37	10	206	P		Gavriil, satul Hăngușori	Ghen(a)r(ie)	17
37	10	208	P		Ioan, satul Hăngușori	Ghen(a)r(ie)	17
37	10	211	P		Ioan, satul Grumăzăștii	Ghen(a)r(ie)	19
37	10	213	P		Ioan, satul Roznov	Ghen(a)r(ie)	20
37	10	216	P		Costandin, satul Ruginoasa	Ghen(a)r(ie)	22
18	25	220	P		Gavriil, ot Vânători, din diacon hir(otonit) preot	Fevr(uarie)	3
18	25	221		D	Ioan, satul Davidenii	Fevr(uarie)	3
		231	P		Iftimie, ot Bargaoani, ertat	Mart(ie)	18
		232	P		Simion, ot Cârlig, ertat	Apr(ilie)	28
		239		Ipo-d(ia-con)	Theodor, ot Gura Văii, hav(alegiu) la preosf(ința) sa	Apr(ilie)	28
37	10	265	P		Stefan[1], satul Zberăștii	Mai	18
18	25	267		D	Ioan, satul Tupilații	Iuli(e)	12
18	25	272		D	Simeon, satul Dragomirești	Iuli(e)	23
37	10	273	P		Gheorghie, satul Buciumii	Iuli(e)	10
37	10	274	P		Macavei, satul Climeștii	Iuli(e)	9
372	20	Adică trei sute șaptezeci și doi lei și doaîzeci par(ale) fac.					
f. 12 r.							
Ținutul Orheiul							
37	10	217	P		Antonie, satul Clișova	Ghenar(ie)	…[3]
		225		Ipo-d(ia-con)	Neculaiu, ot Telenești, hav(alegiu) la preosf(ința) sa	Mart(ie)	…[3]
37	10	243	P		Neculaiu, de la schitul Răzina	Mai	14
18	25	248		D	Matthei[1], satul Furcenii	Mai	14
18	25	259		D	Ioan, satul Coropcenii	Mai	30

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*continuare*)

18	25	263		D	Chirica, satul Goiana	Iunii	2
		277	P		Stefan[1], ot Năpădeni, ertat	Iuli(e)	5
18	25	282	P		Hariton, ot Budești, din diacon s-au hir(otonit) preot	Avg(u)st	26
18	25	283		D	Cornilie, satul Ignății	Avg(u)st	30
167	25	Adică o sută șasezeci și șapti <lei>[2] și doaîzeci și cinci[4] parale fac.					
f. 13 r.							
Ținutul Botoșanilor							
37	10	204	P		Neculaiu, satul Găurenii	Ghen(arie)	…[3]
37	10	215	P		Ilie, satul Crâșteștii	Ghen(arie)	…[3]
37	10	249	P		Ioan, satul Sărbănești	Mai	…[3]
37	10	251	P		Theodor, satul Căcăcenii	Mai	12
37	10	252	P		Manuil, satul Hrișcani	Mai	9
18	25	253		D	Costandin, satul Verbie	Mai	26
18	25	254		D	Grigorii, satul Iucșani	Mart(ie)	15
18	25	287		D	Ioan, satul Gorbănești	Săpt(em)v(rie)	30
242	5	Adică doaî sute patruzeci și doi <lei>[2] și cinci par(ale) fac.					
f. 14 r.							
Ținutul Sucevii							
37	10	207	P		Ioan, satul Crăpăturile	Ghenari(e)	17
		222	P		Costandin, ot Forăști, ertat	Iuli(e)	28
18	25	225		D	Gheorghie, satul Hărmănești	Mart(ie)	4
18	25	227		D	Vasilie, satul Fântâna Mare	Mart(ie)	10
37	10	233	P		Theodor, satul Plăgești	Apr(ilie)	11
37	10	238	P		Gheorghie, satul Dorna	Apr(ilie)	19
18	25	241	P		Neculaiu, satul Muncelul	Apr(ilie)	30
37	10	250	P		Cosma, satul Pârâu Negru	Mai	11
37	10	264	P		Ioan, satul Stolnicenii	Mai	17
18	25	275		D	Costandin, satul Hușii	Iuni(e)	23
37	10	278	P		Vasilie, satul Hance	Iuli(e)	4
37	10	280	P		Ioan, satul Berești	Avg(u)st	26
335	10	Adică trei sute treizeci și cinci <lei>[2] și zece[5] par(ale) fac.					
f. 15 r.							
Ținutul Dorohoiului							
37	10	218	P		Ilie, satul Râpicenii	Ghenari(e)	…[3]
18	25	240	P		Thoma, ot Hudeștii Mari, din diacon s-au hir(otonit) preot	Apr(ilie)	18
37	10	255	P		Dimitrie, satul Crăinicenii	Mai	22

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*continuare*)

37	10	258	P		Elefterie, satul Șăndrăcenii	Mai	19
18	25	262		D	Ioan, satul Hudeștii Mari	Iuni(e)	4
18	25	288		D	Vasilie, satul Dămilenii	Oc(tom)v(rie)	3
18	25	228		D	Ioan, din târgul Dorohoiului	Mart(ie)	25
186	10	Adică una sută optzeci și șase lei[6] și zece par(ale) fac.					
f. 16 r.							
Ținutul Herța							
37	10	209	P		Adam, satul Mășcătești	Ghenari(e)	…[3]
		210	P		Alexandru, ot Tărnauca, ertat	Ghen(a)r(ie)	…[3]
37	10	214	P		Procopie, satul Hreațca	Ghen(a)r(ie)	…[3]
18	25	226	P		Gheorghie, ot Ibănești, din diacon s-au hir(otonit) preot	Mart(ie)	19
		237	P		Ioan, ot Sinihău, ertat	Apr(ilie)	20
93	5	Adică noaîzeci și trei lei[6] și cinci par(ale) fac.					
f. 17 r.							
Ținutul Hârlăului							
18	25	241	P		Vasilie, ot Belcești, din diacon s-au hir(otonit) preot	Mai	4
37	10	244	P		Ioan, ot Băscăceni	Mai	5
37	10	257	P		Vasilie, satul Vlădenii	Mai	16
37	10	266	P		Simeon, satul Chițoveni	Mai	30
37	10	246	P		Ioan, satul Băghicenii	Mai	15
167	25	Adică o sută șasezeci și șapte lei și doaîzeci și cinci par(ale) fac.					
f. 18 r.							
Ținutul Cârligătura							
		245	P		Panaite, satul Prosălnici, ertat	Mai	1
37	10	256	P		Ilie, satul Doroșcanii	Mai	9
37	10	Adică treizeci și șapte lei și zece par(ale) fac.					
f. 19 r.							
		Adunarea sumelor din urmă pe anul 1806 oct(om)v(rie) 10					
447		Țin(u)t(ul) Iașii					
372	20	Țin(u)t(ul) Neamțului					
167	25	Țin(u)t(ul) Orheiului					
242	5	Țin(u)t(ul) Botoșanii					
335	10	Țin(u)t(ul) Sucevii					
186	10	Țin(u)t(ul) Dorohoiului					
93	5	Țin(u)t(ul) Herța					
167	25	Țin(u)t(ul) Hârlăului					
37	10	Țin(u)t(ul) Cârligăturii					

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*continuare*)

2 048	30	Adică doaî mii patruzeci și opt lei și treizeci par(ale), fac toți banii luaturile după hirotonii, precum mai sus s-au arătat.
131	10	Mai sînt asupra mea pentru 25 de liturghii la 25 nume ce li s-au luat banii și liturghii nu li s-au dat.
31	5	Rămășița ce iaste asupra mea din anul trecut.
2 211	5	Adică doaî mii doaî sute unsprezeci lei și cinci par(ale) fac piste tot.
2 571	8	Chielt(u)iala ce s-au făcut la biserică, precum să arată prin deosebit cat(asti)h, care scăzându-să
360	3	Rămân să mai iau din toată suma aceasta. Veniamin mitr(opo)l(i)t <m. p.>.
f. 20 r.		

Ținutul Iașii, 1806 oct(om)v(rie) 1

25		12		D	Moisei, ot Malești	Dec(em)v(rie)	28
50		15	P		Vasilie, ot Oprișani	Dec(em)v(rie)	28
50		17	P		Stefan[1], ot Petrești	Dec(em)v(rie)	19
50		18	P		Ioan, ot Mânzătești	Dec(em)v(rie)	10
		22		Ip(o-dia-con)	Ioan, ot Sfânt(ul) Andrei de aice, ertat	Dec(em)v(rie)	16
20		47	P		Filip, ot Vânători, din diacon	Fevr(uarie)	23
40		51	P		Vasilii, ot târgul Foleștii	Mart(ie)	3
20		69		D	Ioan, ot Șotoae	Mart(ie)	30
20		75		D	Ioan, ot Druj(i)nenii	Mart(ie)	31
20		83		D	Ioan, ot Florețoae	Apr(ilie)	8
20		84		D	Necolai, ot Sărata	Apr(ilie)	30
40		93	P		Necolai, ot Sculeni	Mart(ie)	23
40		96	P		Procopii, ot Bursuceni	Apr(ilie)	23
20		17		D	Stefan[1], ot Cornul Negru	Mai	1
40		102	P		Ioan, ot Blândești	Mai	11
40		103	P		Stefan[1], ot Stolniceni	Mai	12
40		117	P		Ioan, ot Gălășani	Iuni(e)	5
40		118	P		Spiridon, ot Chilie	Iuni(e)	2
20		121		D	Vasile, ot Petrești	Iuni(e)	8
40		122	P		Theodor, ot Hârcești	Iuni(e)	6
40		123	P		Ioan, ot Rădeni	Iuni(e)	8
40		127	P		Simion, ot Cornești	Iuni(e)	25
		133	P		Mihail, ot Cilibioae, ertat	Iuni(e)	15
		134	P		Ioan, ot Obreja	Iuni(e)	21
		139		Ip(o-dia-con)	Vasilie, ot Bălți	Iuli(e)	6
20		150		D	Vasilie, ot Sfânt(ul) Vasilie de aicea	Iunii	2

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*continuare*)

		158	P		Dimitrii, ot Cârniceni, ertat	Avg(u)st	18
140		170	P		Ioan, ot Zabolotina	Oct(ombrie)	21
		181		Ipo-d(ia-con)	Theodor, ot Balotina	Noemv(rie)	1
815	Adică opt sute cincisprezece lei fac.						
f. 21 r.							
Neamțul							
25		2		D	Petrea, ot Târgul Neamțului	Dec(em)v(rie)	14
25		7		D	Necolai, ot Izvorul Albu	Dec(em)v(rie)	24
50		8	P		Gheorghi, ot Păstrăveni	Dec(em)v(rie)	12
25		10		D	Stefan[1], ot Șărbești	Dec(em)v(rie)	27
50		23	P		Iordachi, ot Preotești	Ghen(a)r(ie)	16
50		38	P		Ioan, ot Verșești	Ghen(a)r(ie)	3
20		43	P		Ioan, ot Poiana Prisecii, din diacon	Fevr(uarie)	15
20		44	P		Gavriil, ot Oglinzi, din diacon	Fevr(uarie)	12
20		46		D	Ioan, ot Răucești	Fevr(uarie)	23
20		52		D	Grigorii, ot Urzici	Mart(ie)	20
20		58		D	Theodor, ot Urzici	Mart(ie)	17
20		59		D	Petru, ot Nemțișor	Mart(ie)	16
20		61		D	Gheorghii, ot Topoliți	Mart(ie)	24
20		64		D	Luca, ot Răpciuni	Mart(ie)	23
20		74	P		Costandin, ot Arămești, din diacon	Mart(ie)	23
20		81		D	Gavriil, ot Poiana Prisecii	Apr(ilie)	7
20		87		D	Ioan, ot Drăgănești	Apr(ilie)	10
20		92		D	Mihail, ot Topoliți	Apr(ilie)	20
40		95	P		Gheorghii, ot Târgul Neamțului	Mai	1
40		99	P		Costandin, ot Mășcătești	Mai	1
40		105	P		Gheorghi, ot Hărțești	Mai	12
40		113	P		Grigorii, ot Bociulești	Mai	25
		114		D	Pandeleimon[1], ot Săucești, ertat	Iunii	2
		119		D	Grigori, ot Bozieni, ertat	Iunii	9
40		120	P		Apostul, ot Certieni	Iuni(e)	5
40		132	P		Maxim, ot Vânători	Iuni(e)	23
40		135	P		Gheorghi, ot Roșiori	Iuni(e)	27
20		146		D	Avxintii[1], ot Bodești	Iulii	15
20		149		D	Ioan, ot Războeni	Iuli(e)	17
40		154	P		Simioan, ot Rădeni	Iuli(e)	22

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*continuare*)

20		157		D	Ioan, ot Preotești	Avg(u)st	22
20		161		D	Ioan, ot Coroi	Avg(u)st	9
		178		D	Vasile, ot metoh Agapie, ertat	Noemv(rie)	6
20		182		D	Ioan, ot Turturești	Noemv(rie)	26
885	Adică opt sute optzeci și cinci lei fac.						
f. 22 r.							
Ținutul Orheiului							
50		5	P		Alexii, ot Lalova	Dec(em)v(rie)	23
50		16	P		Matthei[1], ot Chișcani	Dec(em)v(rie)	28
		19		Ipo-d(ia-con)	Ioan, ot Verești, havaetul iaste la preosf(ința) sa	Ghen(a)r(ie)	10
25		24		D	Ioan, ot Branova	Ghen(a)r(ie	18
25		29	P		Stefan[1], ot Molovata, din diacon	Ghen(a)r(ie)	27
		30		Ipo-d(ia-con)	Thoma, ot Dijcova, havae-t(ul) la preaosf(ința sa)	Fevr(uarie)	8
50		33	P		Ananie, ot Budești	Ghen(a)r(ie)	18
50		35	P		Zahariia, ot Săseni	Ghen(a)r(ie)	26
		40	I(e)-r(o)-m(o-nah)		Porfirii, ot Schit(ul) Saharna, ertat	Fevr(uarie)	15
		41		I(e)ro-d(ia-con)	Meletii, ertat		
		42		I(e)ro-d(ia-con)	Macarie, ertat		
40		56	P		Vasilii, ot Orghenești	Mart(ie)	2
20		60		D	Theodor, ot Ciocâlceni	Mart(ie)	15
		63		Ipo-d(ia-con)	Stefan[1], ot Țahnăuți	Mart(ie)	26
20		65		D	Andrei, to Sărăței	Mart(ie)	27
20		66		D	Ioan, ot Sămișcani	Mart(ie)	25
40		71	P		Iosif, ot Minceni	Mart(ie)	31
		77	P		Chirica, ot Lopatna, ertat	Apr(ilie)	7
20		85		D	Iordachi, ot Hidighiș	Apr(ilie)	9
40		89	P		Ierimia, ot Vorotet	Apr(ilie)	16
40		90	P		Andrei, ot Schit(ul) Mana	Apr(ilie)	16
20		91	P		Vasilii, ot Ichimăuți, din diacon	Apr(ilie)	18

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*continuare*)

		94	I(e)-r(o)-m(o-nah)		Savatii, ot Schit Curchii, ertat	Mai	4
		109		Ipo-d(ia-con)	Theodor, ot Perieni, havae-t(ul) la preaosf(inția) sa	Mai	31
40		111	P		Luca, ot Goian	Mai	25
40		115	P		Theodor, ot Rădeni	Iunii	2
40		116	P		Dimitrii, ot Vădeni	Iunii	2
20		124		D	Andrei, ot Păulești	Iunii	14
20		126		D	Theodor, ot Meleșeni	Iunii	16
40		128	P		Nazarii, ot Pripiceni	Mai	18
40		130	P		Ioan, ot Tețcani	Iuni(e)	14
40		136	P		Iacov, ot Corjova	Iuni(e)	21
790							
f. 22 v.							
Tot Orhei							
790		Suma din urmă					
		137		Ipo-d(ia-con)	Thoma, ot Saharna	Iuli(e)	…[3]
20		138		D	Grigori, ot Bravicea	Iuli(e)	4
		141	P		Athanasii, ot Bârboveț, pentru egum(enul) Sarafim	Iuli(e)	6
20		147		D	Ioan, ot Morăzeni	Iuli(e)	13
40		148	P		Iacov, ot Ichimăuți	Iuli(e)	14
20		153		D	Grigori, ot Țahnăuți	Iuli(e)	23
20		160	P		Matthei[1], ot Furceni, din diacon	Avg(u)st	31
20		169		D	Evstathie, ot Cornova	Oct(ombrie)	2
40		172	P		Ignatii, ot Tătărăști	Oc(tom)v(rie)	23
20		173		D	Darii, ot Peciștea	Oct(ombrie)	28
		175		Ipo-d(ia-con)	Mardarii, ot Ciorăști	Noemvr(ie)	10
20		179		D	Pentru, ot Petrecani	Noemvr(ie)	16
40		183	P		Simioan, ot Lohonești	Noemvr(ie)	20
1 050	Adică una mie cincizăci lei fac.						
f. 23 r.							
Ținut(ul) Botoșanilor							
50		1	P		Carpu, ot Miclăușeni	Dec(em)v(rie)	4
		20		Ipo-d(ia-con)	Vasilie, ot Humeni	Ghen(a)r(ie)	18

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*continuare*)

		21		Ipo-d(ia-con)	Necolai, ot Ionășeni	Ghen(a)r(ie)	20
20		53		D	Dimitrii, ot Mândrești	Mart(ie)	10
40		54	P		Stefan[1], ot Dracsani	Fevr(uarie)	11
20		82	P		Grigorii, ot Icșani, din diacon	Mart(ie)	5
40		106	P		Gheorghii, ot târg(ul) Botoșanilor	Mai	27
20		108		D	Gheorghi, ot Drăgușani	Mai	29
20		166		D	Ioan, ot Stânceşti	Oc(tom)v(rie)	2
40		167	P		Vasilii, ot Ruși	Oc(tom)v(rie)	11
20		168		D	Grigorii, ot târgul Botoșanilor	Oc(tom)v(rie)	22
40		171	P		Vasili, ot Draxini	Oc(tom)v(rie)	22
40		176	P		Vasili, ot Epureni	Noemv(rie)	1
40		177	P		Gheorghi, ot Nicșani	Oc(tom)v(rie)	26
390	Adică trei sute noaîzéci lei fac.						
f. 24 r.							
Ținutul Sucevii							
50		9	P		Gavril ot Fântâna Maré	Dec(em)v(rie)	20
50		13	P		Gheorghi, ot Socile	Dec(me)v(rie)	30
50		14	P		Cos(tan)din, ot Moțca	Dec(em)v(rie)	31
50		26	P		Gheorghi, ot Vlădeni	Ghen(a)r(ie)	18
		31		Ipo-d(ia-con)	Aaron, ot Hârtop	Fevr(uarie)	8
25		34		D	Vasile, ot Buciumeni	Ghen(a)r(ie)	26
50		36	P		Theodor, ot Cruce	Ghen(a)r(ie)	26
50		37	P		Ioan, ot Oprișani	Ghen(a)r(ie)	26
20		45	P		Ioan, ot Rădășani, din diacon	Fevr(uarie)	13
20		49		D	Grigorii, ot Baia	Mart(ie)	3
40		55	P		Vasile, ot Buda	Mart(ie)	10
40		57	P		Theodor, ot Nigotești	Mart(ie)	10
20		62		D	Ieremiia, ot Roșiori	Mart(ie)	24
20		67		D	Ioan, ot Oniceni	Mart(ie)	30
		68	P		Gheorghi, ot Horodniceni, ertat	Mart(ie)	31
40		70	P		Ierothei, ot Pârâul Glodului	Mart(ie)	29
20		79	P		Cos(tan)din, ot Bogdănești, din diacon	Apr(ilie)	7
20		80		D	Ioan, ot Pitiia	Apr(ilie)	7
40		100	P		Grigorii, ot Rădășani	Mai	1
20		104		D	Iosif, ot Poiana Sacă	Mai	18

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*continuare*)

20		110		D	Ioan, ot Roșiori	Mai	29
20		112		D	Dimitrie, ot Stâncești	Mai	25
20		131		D	Cos(tan)din ot Botești	Iuni(e)	23
40		140	P		Theodor, ot Brăteni	Iuni(e)	29
40		152	P		Gheorghi, ot Ciumulești	Iuli(e)	19
20		159	P		Petru, ot Boroae, din diacon	Avg(u)st	29
20		180		D	Silioan, ot Drăgușani	Oct(om)v(rie)	11
805	Adică opt sute cinci lei fac.						
f. 25 r.							
Ținutul Dorohoi							
50		11	P		Ilie, ot Coțușca	Dec(em)v(rie)	28
50		25	P		Chiril, ot Popeni	Ghen(a)r(ie)	17
25		27	P		Vasile, ot Verpole, din diacon	Ghen(a)r(ie)	20
40		39	P		Gavriil, ot Câzlău	Fevr(uarie)	2
40		50	P		Gheorghii, ot Teioasa	Mart(ie)	2
40		73	P		Gheorghii, ot Dângeni	Mart(ie)	24
20		76		D	Savin, ot Liveni	Apr(ilie)	5
40		98	P		Manoil, ot Sârbi	Mai	7
40		125	P		Thoma, ot Mlenăuți	Iuni(e)	3
40		129	P		Theodor, ot Hănești	Iuni(e)	15
40		142	P		Vasilii, ot Lihnești	Iuni(e)	28
40		143	P		Ioan, ot Lișna	Iuli(e)	4
40		144	P		Ananie, ot Bivol	Iuli(e)	1
40		145	P		Vasilii, ot Sârbi	Iuli(e)	3
20		184		D	Simioan, ot Ceșmănești	Noemv(rie)	22
565	Adică cinci sute șasezéci și șase lei, fac.						
f. 26 r.							
Ținutul Herța							
20		28		D	Vasile, ot Orofthiiana[1]	Fevr(uarie)	6
		101		Ipo-d(ia-con)	Ioan, ot Lucovița	Mai	19
40		107	P		Vasilie, sat Mamornița	Mai	24
60	Adică șasezeci lei, fac.						
f. 27 r.							
Ținutul Cârligăturii							
40		185	P		Ioan, ot Văcotești	Noemv(rie)	6
f. 28 r.							
Ținutul Hârlăului							
25		4	P		Athanasie, ot Lătăi, din diacon	Dec(em)v(rie)	4
25		6	P	D	Vasilie, ot Deleni	Dec(em)v(rie)	23
		32	P		Ioan, ot Băloșani(i) pah(arnicului) Thoma, ertat	Fevr(uarie)	19

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*continuare*)

20		88		D	Theodor, ot Stroești	Apr(ilie)	13
40		151	P		Chiril, ot Rânghilești	Iuni(e)	13
40		155	P		Anatolii, ot Chițoveni	Iuli(e)	23
150	Adică una sută cincizéci lei, fac.						
f. 29 r.							
Ținutul Hotinului							
40		48	P		Ioan, ot Fetești	Fevr(uarie)	24
40		72	P		Ioan, ot Hijdau	Mart(ie)	30
40		78	P		Vasile, ot Harșăvinți[7]	Apr(ilie)	7
20		86	P		Dimiian, ot Pausta[8], din diacon	Apr(ilie)	11
40		156	P		Athanasii, ot Râșcani	Avg(u)st	20
40		162	P		Dimitrii, ot Bilăuți	Sept(embrie)	11
40		163	P		Gheorghii, ot Dinăuți	Sept(embrie)	12
40		164	P		Petre, ot Râncani	Sept(embrie)	15
40		165	P		Ioan, ot Șișcovăț	Sept(embrie)	16
40		174	P		Dimitrii, ot Climăștea	Oc(tom)v(rie)	26
380	Adică trei sute optzeci lei fac.						

Adunarea sumelor		
Lei	**Par(ale)**	
815		Țin(u)t(ul) Iașii
885		Neamțul
1 050		Orheiul
390		Botoșanii
805		Suceava
565		Dorohoiul
60		Herța
150		Hârlăul
40		Cârligătura
380		Hotinul
5 140		Adică cinci mii o sută patruzeci lei fac din țin(u)turi.
1 180		Pe 118 păuceanii
550		Pe cincizeci și cinci cărți de duhovnicie
624		Pe cincizéci și unul antimise véchi și noaî
1 000		Pe 1 000 filăzi véchi molébnice
30		De la dum(nea)lui vor(ni)c(ul) Costandin Balș pentru lumânări
8 524		Adică opt mii cinci sute doaîzéci și patru toată priimirea
		Chielt(u)iala
8 846	11	Carii s-au chelt(u)it prin mine cu[9] deusebite izvoade și sineturi ce sînt, din carii
322	11	Trec cheltuiți mai mult. S-au cercetat de mine, Veniamin mitropolit Moldaviei <m.p.> 1807 noemv(rie) 30.
f. 30 r.		

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*continuare*)

Banii hir(otoniilor) pe patru luni, altele, anume:		
Lei	**Par(ale)**	
1 600		Pentru 40 numi ci s-au hir(otonit) diaconi i preoți
600		Pentru 30 numi ce s-au hir(otonit) diaconi și din diaconi preoți
350		Pentru 35 păucenii
70		Pentru 7 cărți duh(ovni)ce(ști)
2 620		Adică doao mii șasă sute doazăci lei fac, cu cari să încarcă în vreme de trii luni, adică de la 1807 dec(em)v(rie) 1 și pân la 1808 sfârșitul lui fevr(uarie)
6 244	17	Cheltuiala prin alt izvod, iarăși întru ace curgire a vremii, din carii
3 624	17	Trec mai mult cheltuiți. 1808 fevr(uarie). S-au cercetat de mine și fiind prin știrea mea această cheltuială am iscălit. Veniamin proin mitr(opoli)t <m. p.>. 1808 mart(ie) 25.

SJAN Botoșani, Colecția Documente, IX/5, orig., 32 f. (pe prima filă este scris cu creionul, relativ recent, cu litere latine, subliniat cu o linie orizontală și tăiat cu o linie orizontală: „1806. 1 Document cu 30 foi scrise"; pe verso-ul ultimei file regăsim însemnarea: „1908 aprilie 25. Dosarul prezent conține 32 foi. Paroh Al. H. Siminonescu" și ștampila neclară a parohiei Sf. Nicolae – Popăuți din Botoșani).

[1] Așa în text.
[2] Omis.
[3] Rupt.
[4] „zeci și cinci", adăugat deasupra rândului.
[5] Suma totală este scrisă de altă mână, cu altă cerneală, peste cuvinte ce erau astfel corectate.
[6] „lei", adăugat de altă mână.
[7] Așa în text, probabil pentru Hrușavăț.
[8] Așa în text, probabil pentru Paustova.
[9] „cu", adăugat deasupra rândului.

A SOURCE CONCERNING THE TAX STATUS OF CLERGYMEN WITHIN THE MOLDAVIAN METROPOLIS IN THE EARLY 19th CENTURY
(Summary)

Keywords: priesthood, taxes, villages, archives, documents.

Studying the set of circumstances and developments that have characterized some social categories, such as the priesthood, during the Russian occupations of Moldavia is a topic that requires extensive research, thorough archival analysis and the publication of documents to clarify at least some of the still many unknowns of these trial periods for the Romanian society. In this context, the editing of the document underlying our contribution is of particular importance from at least three perspectives: it brings information related to the fiscal obligations of the priesthood, in relation to the hierarchical superiors, it records the number of ordinations officiated each year (from 1805 to 1808) in the lands belonging to the diocesan see of Iasi and contains a record of some villages in Moldova, with their ordained priests at some point, information that can serve to complete the history of the villages and their churches.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIRCEA CIUBOTARU, *„Misterele" onomastice ale Iașilor,* vol. I–II, București, Editura Dark Publishing, 2021, 438 p. + 358 p.

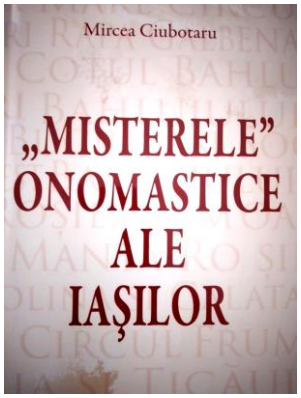

Într-o perioadă de profundă și îndelungată suferință pentru țară, cauzată de un complex de factori: politici, economici, sociali, administrativi, sanitari și morali, peisajul științific și cultural al fostei capitale moldave, Iașii, a continuat, paradoxal, să se dezvolte și să-și afirme personalitatea în orizont național, prin oameni și fapte de certă valoare, cu impact benefic asupra spiritului public. Fără a intenționa o selecție sau inventariere, oricât de sumară, implicit subiectivă, a acestora, pe direcții sau domenii ilustrative, mă voi opri, în rândurile de față, asupra unei cărți-eveniment, apărută nu de mult la Editura Dark Publishing din București, cu concursul financiar al Primăriei Municipiului Iași și al Muzeului „Regina Maria" din aceeași urbe, grație ostenelii sisifice și de durată a rigurosului cercetător, dascăl și om de cultură ieșean, Mircea Ciubotaru. Este vorba de un serial de studii consacrate toponimiei ieșene, conceput inițial într-un registru publicistic sau foiletonistic, prin mijloace stilistice menite să-i asigure accesibilitate sporită în rândul unui larg și divers public cititor, spre a fi, apoi, revizuit și restructurat de autor, în cuprinsul a două impresionante volume academice, sub titlul generic *„Misterele" onomastice ale Iașilor*.

Călăuzit de o realitate istoriografică pe cât de bogată, în aparență, pe atât de stufoasă și deficitară, în esență, pe tematica urbană a Iașilor și inspirat în formularea propriului titlu – precum însuși mărturisește, umoristic – de alte *mistere*, precum cele ale *Bucureștilor* (roman de pionierat al lui George Baronzi), probabil și de cele ale *Parisului* (datorate lui Eugène Sue), ori, mai recent, ale *Nopții* (de Nora Roberts), profesorul Ciubotaru pune la dispoziția specialiștilor, de astă dată, fără a-i sacrifica pe cititorii de rând, un studiu fundamental sau o contribuție științifică autentică la „mai buna cunoaștere a istoriei locale și la conservarea patrimoniului cultural al fostei capitale a Moldovei, înscrisă în fluxul implacabil al modernizării și globalizării viitoare". Pentru că, observă perfect îndreptățit autorul, în cuprinsul argumentului introductiv, în lipsa unei istorii la zi a celui mai mare și mai important oraș al Moldovei, trecutul tumultuos al urbei este cunoscut îndeobște (și precumpănitor încă) de publicul larg, nu prin studiile analitice parțiale, ori prin volumele tematice – adesea ocazionale și, de regulă, segmentare – ale istoricilor de profesie, ci, mai ales, prin contribuțiile „de suflet" ale *trecutologilor* și/sau *iașologilor* de circumstanță, cum îi numește, cu destulă înțelegere, dar și cu fină ironie, autorul. Punctul de plecare și de sprijin, totodată, al acestora din urmă, în procesul cosmetizării trecutului istoric al vechii capitale moldave, îl constituie, netăgăduit, foarte populara lucrare *Orașul Iași. Monografie istorică și socială ilustrată* (1913), datorată harnicului publicist N. A. Bogdan, fost absolvent al Conservatorului local de Muzică și Declamațiuni, ale cărui informații, afirmații și argumente – reproduse și într-o ediție anastatică (1997) – au fost reluate *tale-quale*, rostogolind clișee de-a lungul unui veac și mai bine, spre a conferi orașului o aură de legendă.

Acestei „nesecate" surse de inspirație – apreciată în context ca meritorie, pe alocuri chiar indispensabilă, prin raportare la nivelul istoriografic și la arsenalul documentar al epocii în care a fost scrisă – i s-au asociat, în răstimp, potrivit aceluiași exigent și fin observator, extrasele convenabile din memorialistica interbelică, ca și din seria academică a *Călătorilor străini* și, mai aproape de zilele noastre, din publicistica de colportaj, din presa cotidiană și, evident, de pe internet, surse care, laolaltă, au înflorit legenda și au îmbogățit mitologia circumscrisă fostei reședințe de scaun a voievozilor moldoveni. Admirabilă și deplin fundamentată este observația analistului privitoare la această metamorfoză interpretativă:

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

> Forța extraordinară a *topos*-ului cultural esențializat în câteva simboluri (teiul lui Eminescu, bojdeuca lui Creangă din Țicău, casa Pogor, Bolta Rece, Ulița copilăriei), evocarea „umbrelor" (Ionel Teodoreanu și Aurel Leon), a oamenilor „cari au fost" (junimiștii, M. Sadoveanu, G. Ibrăileanu, M. Codreanu, G. Topârceanu, Păstorel și Ionel Teodoreanu, Otilia Cazimir) și clișeele comparatiste care definesc valoarea unui bun comun tind să stagneze procesul de cunoaștere și de apropiere a istoriei autentice a orașului într-o literatură de „atmosferă", de fast aniversar și melancolie comemorativă [p. 6].

Pe temeiul examenului critic, riguros și perfect motivat, deopotrivă, sub raportul înfăptuirilor istoriografice, precum și sub cel al perspectivelor de dezvoltare, întrezărite cu prea puțin optimism, pentru un autentic proiect științific consacrat istoriei la zi a orașului Iași, profesorul Mircea Ciubotaru oferă acum cititorilor acest excepțional serial onomastic (toponimic și antroponimic) circumscris generosului obiectiv, ca rezultat al unui demers privat, neinstituționalizat și, prin urmare, nefinanțat, spre a-i multiplica, parcă, valoarea intrinsecă. Spiritul său critic ascuțit, omniprezent în paginile cărții (am în vedere, desigur, ambele volume), ca de altfel în întreaga-i operă științifică, face casă bună cu ironia fină, uneori șfichiuitoare, la adresa „trecutologilor" de profesie sau de ocazie, pe care-i avertizează metaforic prin recurs la sintagma poetică blagiană: *Eu nu strivesc corola de minuni*, nu *a lumii*, cum zice versul, ci „a mitologiei ieșene", invocată direct, ori aluziv în paginile cărții; dar, „dacă asta se va întâmpla, continuă analistul, paguba va fi colaterală adevărului istoric, fiindcă *misterele* dezlegate se dovedesc banale fapte de denominație toponimică uitate" (p. 9).

Clarificările științifice s-au impus în conștiința analistului ca veritabile mijloace terapeutice menite a elimina puzderia de falsuri lustruite prin colportaj necenzurat și omologate, apoi, ca pretinse adevăruri, uneori și prin contribuția „nevinovată" a unor personalități onorabile, specialiști recunoscuți în alte domenii, dar nu și în cel al onomasticii. Între fanteziile și scenariile lipsite de veridicitate, din perspectivă etimologică, ale peisajului urban ieșean, sunt citate binecunoscutele toponime: Copou, Manta Roșie, Podul Roș, Podul Verde, Socola, Târgul Cucului etc. Fără a-și propune înregistrarea și comentarea, în sensul limpezirii, tuturor toponimelor din raza municipiului Iași, autorul și-a focalizat atenția, în cuprinsul primului volum, pe *Vatra târgului* (cuprinzând Târgul de Jos; Târgul de Sus; Ulița Mare și conexiunile pe stânga; Feredeiele; Tălpălarii și Râpa Galbenă), spre a continua, apoi, cu *Muntenimile* și *Copoul*. Relevând – cu deosebit farmec stilistic și spumos umor – dificultatea unor preambulare clarificări etimologice, Mircea Ciubotaru scrie: „Poate, doar bufnița de pe umărul stâng al Minervei ar putea străbate «întunericimea» de mistere ce învăluie în dese pâcle trecutul unui uitat nume din hotarul Iașilor, *Muntenimea*, odinioară tot atât de familiar târgoveților precum Tătărașii, Păcurarii sau Nicolina [...]" (p. 230). Iar în privința celuilalt reper identitar al orașului, motivația structurii analitice îmbină admirabil logica expunerii cu frumusețea expresiei, captivante, deopotrivă, pentru cititor:

> Pentru a nu ne rătăci în hățișul de ulițe și denumiri de pe *Dealul Copoului*, unde nu ne-ar putea găsi nici copoii domnilor de la Poliția erorilor etimologice, împart marele spațiu dintre Pârâul Muntenilor de la vest și Căcaina, de la est, în trei zone de preumblare toponimică: **A**. străzile Păcurari, Toma Cozma și coasta Ponoarelor de sub Grădina Copou; **B**. Platoul Copou; **C.** Sărăria și Țicăul. La sud, limitele sunt trasate de Str. Păcurari, Bd. Independenței, Str. Stihi și Str. Cucu [p. 236].

Dacă primul volum se încheie în aceeași notă de elevată erudiție, pigmentată cu fine ironii și vorbe de duh, acoperitoare unui hidronim, pe cât de răspândit în spațiul românesc, pe atât de impudic: *Căcaina – un nume prigonit* al unui pârâu generator de controverse și/sau falsuri etimologice, cu podurile, ulițele și preocupările urât mirositoare ale „riveranilor", cel de-al doilea tom continuă periplul toponimic în zona dimensionată geografic ca imediat următoare după Copou, *Spre Soare-Răsare,* înglobând, între altele, Tătărașii, Rufenii și Moara de Vânt, străzile și/sau cartierele Eternitate, Vasile Lupu, Ciurchi și Bahlui, cu întreg păienjenișul lor defluent, spre a poposi analitic pe Valea Ciricului. Cititorii pasionați, începând cu specialiștii, cu siguranță vor fi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

captivați, între altele, de intervenția și comentariile docte ale filologului – înarmat cu solide informații istorice – în ceea ce el numește cu nedesmințit și persistent har „gâlceava etimologică a Tătărașilor", sau falsa dilemă *tătari/tătărași/tătăruși* versus robii *țigani*, nesfiindu-se a combate, argumentat, opiniile încetățenite ale unor profesioniști cu ștaif.

Examenul critic, sau „povestea sporului toponimic" continuă, apoi, în zona cea mai nou locuită a orașului, pe *Șesul Bahluiului*, râu care, în expresia autorului, „nu a produs (de-a lungul timpului) doar pagube nenorocoșilor săi riverani, ci și bătăi de cap celor care au încercat să dezlege șarada numelui său". Invocând identitatea și isprăvile acestora din urmă, distinsul profesor apreciază că, în ansamblul misterelor onomastice ale Iașilor, hidronimul „rămâne fruntaș și enigmatic" (II, p. 108). Limitându-ne, din motive de spațiu grafic, doar a enunța cartierele cuprinse analitic în perimetrul mărginit de șesul Bahluiului și al Nicolinei: Bucium și Socola, Manta Roșie, Frumoasa și Broștenii, Nicolina și Galata, Alexandru cel Bun și Dacia, repere onomastice care oferă cititorului aceeași bogăție de informații, explicații și precizări, adesea contrazicătoare șabloanelor sau legendelor și mereu învăluite în vorbe de duh (dar și de ocară), ne grăbim să ajungem la ultimele două capitole ale cărții, al căror conținut încheie apoteotic un demers științific de aleasă factură narativă.

Primul dintre acestea, cu particulară capacitate de sugestie degajată prin titlu, *Fantasme erotice și subterane*, consacră un consistent și foarte atractiv segment „celei mai vechi și bănoase" meserii din lume, practicată și în urbea ieșeană fie pe cont propriu, fie prin bordeluri, îmbogățindu-i repertoriul toponimic – spre sfârșitul unui veac rămas în conștiința publică, deplin motivat, „la belle époque" – cu ademenitoare nume de străzi, stradele și poteci, precum: *Blondelor, Brunetelor, Fetelor, Plăcerilor, Muzelor* și, nu în ultimul rând, *Cărarea Fetițelor.* Cititorii curioși, nu puțini, vor găsi aici multe informații privind implicarea legislativă și punitivă a autorităților în profilaxia plăcerilor carnale, precum și distribuția în teren a celor 29 de case de toleranță existente în 1864, ba chiar și numele „peștilor" sau „pescărițelor", dintre care unele cumulau și funcția de prestatoare.

Partea a doua a aceluiași captivant capitol este dedicată unei îndelungate și persistente maladii intelectuale, întreținută, chiar amplificată, printr-un amatorism agresiv de pretinși specialiști, numită de autor, cu mult și acidulat umor, „tunelită cronică". Existența – dovedită, deopotrivă, scriptic și arheologic – a unei întregi rețele subterane de canale pluviale (sau *lagumuri*) și pivnițe în zona centrală a orașului, majoritatea datând din veacurile XVIII–XIX, i-a aprins imaginația cronicarului moldav întârziat Manolachi Drăghici, care, confruntat cu descoperirea unui misterios tunel de piatră în preajma vechii Curți Domnești, pe la 1840, și-a dat cu părerea că acesta ar fi continuat pe sub Bahlui, spre Cetățuia, menit a fi refugiu pentru domni și adăpost pentru averi, construit, musai, de „romanii din *legioana Jassiorum*", întemeietoarea urbei. Sămânța fantasmei fiind aruncată, „libertatea de a o lua razna – glosează Mircea Ciubotaru – s-a manifestat în largul ei" (p. 229). Simplu, enunțiativ, ori comentat cu sporită fantezie, în răstimp, de condeieri ca D. C. Moruzi, N. A. Bogdan și Rudolf Suțu, ca să-i citez pe cei mai importanți, „productul legendar" a acaparat, în zilele noastre, prin mijlocirea internetului, „mințile consumatorilor de telenovele traco-dacice și paranormale", ajungând ca amenajarea aberantului tunel subbahluian să fie propus ca proiect aspirator de fonduri comunale, naționale și europene! Împărtășind în totalitate aprecierile, argumentele și inspiratele forme de expresie ale autorului, prilejuite nu doar de existența, ci și de primejdia afirmării imposturii, drapată, prea ușor uneori, cu titluri academice, ajungem și la ultimul capitol al cărții, *Politică, administrație și toponimie ieșeană*.

Conceput ca o sinteză sistematică extrem de sugestivă, de clară și de instructivă pentru cei interesați și, îndeosebi, pentru cei obligați a fi receptivi la problematica toponimiei urbane ieșene (trecută, prezentă și de perspectivă), autorul distinge două perioade distincte în evoluția istorică a procesului denominativ stradal din fosta capitală a Țării Moldovei: una *veche*, anterioară Regulamentului Organic (1832), și alta nouă, *modernă*, subdivizată, la rându-i, în patru faze: a) tranzitorie, până la 1864; b) 1864–1946; c) 1947–1989 și d) după 1989 până la zi, cu motivațiile cronologice și cu particularitățile procedurale sau de mentalitate decizională ale fiecăreia. Dezvăluind, între dificultățile, generatoare de limite firești, ale unui demers științific fără egal în domeniu, lipsa (la Primărie) a unui nomenclator general, sincronic și diacronic, al străzilor, precum și a unei arhive

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

integrale, ținută la zi, cu deciziile de numiri și/sau rectificări ale reperelor stradale, Mircea Ciubotaru oferă, în încheierea acestui admirabil studiu, o suită de recomandări actualilor și viitorilor decidenți implicați în gestionarea nomenclaturii stradale a orașului. Între acestea: „păstrarea numelor vechi, cu origine antroponimică sau descriptivă", spre a conferi identitate și stabilitate zestrei toponimice a urbei; „selectarea severă a candidaților la nemurire culturală" dintre personalitățile ieșene, inclusiv ale reperelor (onomastice și toponimice) străine; înlocuirea treptată a denumirilor abstracte, nemotivate istoric sau geografic (ex. *Cometa, Cupidon, Frunzei, Izbândei, Timpului* etc.) și evitarea celor ilustrate prin cifre motivate grăbit sau emoțional (ex. *Piața 14 decembrie 1989*); uniformizarea reproducerii apelativelor particularizante din sintagmele toponimice (titluri academice, grade militare, profesii) și o sporită consecvență în grafia entopicelor (articulate sau nearticulate), pe scurt, respectarea normelor literare în vigoare.

Nu pot încheia aceste galopante, totuși, însemnări de lectură fără a evidenția bogăția și calitatea excelentă a reproducerii ilustrațiilor (cuprinzând, între altele, planurile vechi ale orașului: cele rusești din secolele XVIII și XIX, ori cele datorate lui J. Bajardi, M. Hodocin, I. Raschek, Fr. Peytavin, Gr. Bejan, C. Condurache ș. a.), care, laolaltă cu celelalte surse documentare, inedite și edite, cuprinse în exemplara-i *Bibliografie*, urmată de *Indicii* antroponimic și toponimic, rotunjesc un demers academic de largă respirație intelectuală și de înaltă ținută științifică, impunându-se ca reper fundamental în domeniu. Citind lucrarea, mi-am reamintit, cu bucurie, de celebrul stih arghezian: *Carte frumoasă, cinste cui te-a scris!*

Dumitru Vitcu

MIRCEA-CRISTIAN GHENGHEA, *Revista „Arhiva". Bibliografie analitică precedată de un studiu monografic*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" (colecția *Historica*), 2020, 656 p.

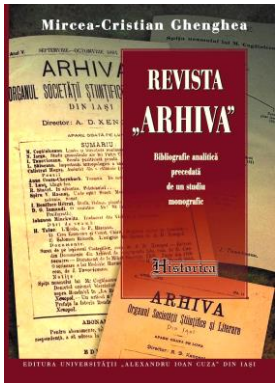

Pentru o lucrare asimilabilă, după titlul ei, genului de *instrumente de lucru* în studiul istoriei, primul criteriu de considerare a importanței ei este, firește, cel al *utilității*. Este un criteriu căruia recentul event editorial, înregistrat de Mircea-Cristian Ghenghea cu *Revista „Arhiva". Bibliografie analitică precedată de un studiu monografic*, răspunde din plin. Prin felul în care a fost concepută și realizată, o atât de specială *Bibliografie* întrunește, pentru cel puțin genul profesional de care ține, cerințele sau valențele *exemplarității*. Înzestrată fiind și cu un consistent *studiu monografic*, lucrarea își binecuvine apropierea calificativului de *carte*, la o frumoasă cotație valorică. Ea și vădește fructuoasa perseverență a autorului, tânăr universitar ieșean, doctor, cu teză concretizată printr-o tot valoroasă *carte, Presă și națiune. Mișcarea națională a românilor din Transilvania (1859–1865) în presa românească a vremii* (Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2014), bursier al Fundației „Eugen Lozovan" din Copenhaga, redactor-șef al publicației „The Romanian Journal of Modern History", întru relevarea *textului* modernității românești de îndeosebi a doua parte a secolului al XIX-lea.

Studiul introductiv (p. 9–102) la *Bibliografia analitică* a revistei „Arhiva" atestă, pe de o parte, unghiul de perspectivă istoriografică însușit de Mircea-Cristian Ghenghea, iar pe de altă parte, fondul de acte programatice, date și nume ținând de Societatea științifică și literară din Iași, ca și de „publicația periodică" prin care aceasta „spre lume" s-a ilustrat. Cele două „perioade din existența «Arhivei»", 1889–1916 și 1921–1940, au fost studiate printr-o detaliată comparație între ceea ce a putut „cuprinde" revista în decursul uneia și al alteia dintre ele. În fiecare număr al revistei, din, respectiv, fiecare „perioadă a existenței", se reflectau direcții intelectuale „patronate" de Societate, dar și nutrite de îndeosebi viața culturală, artistică și științifică a „întâiului, după istorie, centru universitar modern românesc". Și tot „în număr cu număr", din fiecare „perioadă" se reflecta spiritul directorial al publicației. *Studiul introductiv* de incisivă vervă analitică și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comparatistă pune în lumină „plusul" de merite intelectuale din „tematica" de primă „perioadă" a „Arhivei". Cum bine a constatat autorul *studiului*, „în mai ales timpul lui Xenopol <de director>, «Arhiva» s-a găsit angajată în multe discuții în contradictoriu cu alte publicații din țară sau din străinătate ori cu diverși publiciști, însă, atunci, exista un real dialog, fundamentat pe argumente cel mai adesea științifice și exprimate într-o manieră elegantă și decentă, chiar dacă uneori tăioasă și rece". A fost „perioada" când directorii, Eugen Rizu, profesor la Facultatea de Medicină, Heimann Hariton Tiktin, filolog, Mihail C. Vlădescu naturalist, profesor universitar, Nicolae Leon, medic, profesor universitar, A. D. Xenopol și Gh. Ghibănescu, ambii, ultim menționați, istorici, au căutat să imprime un profil revistei ca venind dinspre fie necesitatea de „a compensa golul resimțit" de viața culturală ieșeană după „mutarea" la București, în 1885, a „Convorbirilor literare", fie, pentru, desigur „științifici", urmarea „logicii interne" a Societății ce-și autoconsidera „tradiția" dată de cea a „medicilor și naturaliștilor". A fost, oricum, „perioada" de spirit enciclopedic, pronunțat cultural, în care s-a ilustrat „Arhiva" ieșeană, revistă care, după 1921, avea să fie orientată, îndeosebi de directorul Ilie Bărbulescu, slavist, spre studii „specioase", de slavistică îndeosebi, sau, de colaboratori precum Giorge Pascu, către „critici acide sau cu adresă, care nu întotdeauna vizau planul științific".

În *Studiul introductiv* și-au putut avea locul sau rostul *considerații preliminare*, cu punct de sprijin reprezentat de articolul-program *Un cuvânt înainte* pentru primul număr, din 1889, al „Arhivei"; scurtul istoric privind, întâi, *Societatea științifică și literară din Iași și apariția revistei „Arhiva"*, sau, apoi, *Directorii; câteva date și statistici*, întru oglindirea „schimbărilor" din titlul revistei, cu subtitluri, *editorilor și editurilor, tipografiilor*, *tirajului* și *distribuirii* publicației. Prin formă și conținut, *Studiul* se prezintă ca, fie și succint, *monografic*.

În *Bibliografia analitică* a contat structura tematică și, pentru fiecare mare *temă*, criteriul cronologic, la fel și pentru studii, articole, recenzii, note, cu, după caz, scurte prezentări de autori ori de aspecte special semnificative de conținut. Tema sau rubrica *Istorie* apare, ca mai fiecare alta, dintre cele „bibliografiate", structurată în: istoriografie, teoria și filosofia istoriei, arheologie, științe speciale ale istoriei (Arhivistică. Bibliologie. Cronologie. Diplomatică. Epigrafie. Genealogie. Heraldică. Muzeologie. Numismatică. Paleografie. Prosopografie. Sigilografie. Vexilologie), Istoria românilor și a spațiului românesc (Generalități. Protoistorie. Antichitate. Etnogeneza. Evul Mediu. Modernitatea. Documente), Istoria universală. *Istoria Românilor din Dacia Traiană* și autorul sintezei, A. D. Xenopol, au „ocazionat" recenzii, articole, note „din țară și străinătate", toate de reală *utilitate* pentru cunoașterea a ceea ce a putut însemna, la momentul ei, capodopera xenopoliană.

Și rubrica *Lingvistică* a urmat radiografierea minuțioasă a domeniului, cu generalități, limba literară, dialectologie, fonetică, etimologie, lexicologie, morfo-sintaxă, ortografie și ortoepie, toponimie, onomastică, lexicografie, dicționare, stilistică, limbi slave, alte limbi. Sub titlu tematic ori de rubrica *Literatură*, au contat, bibliografic, *literatura română*, cu creații lirice, proză, dramaturgie, teatrologie, istorie și critică literară, traduceri sau traductologie, și *literatura universală*, cu proză, dramaturgie, teatrologie, istorie și critică literară. Ca apropiate sau conexe *Literaturii* s-au rostuit bibliografic, din tezaurul „Arhivei", rubricile de *Estetică, Folclor, Etnografie* ori *Etnologie, Antropologie* și *Arte*, aceasta cu generalități, muzică, istoria muzicii, arhitectură, sculptură, pictură. Același tezaur de revistă a îndreptățit rubrici de *Științe naturale* (Fizică, Chimie, Astronomie, Biologie, Geografie), *Matematică, Medicină, Psihologie, Filosofie, Logică, Morală, Etică, Instrucțiune Publică și Pedagogie, Religie* și *Ateism, Istoria religiilor* și *Istoria Bisericii, Economie* (Agricultură, Silvicultură, Zootehnie, Industrie, Comerț, Finanțe, Bănci, Legislație economică etc.), *Relații Internaționale* și *Diplomație, Sociologie, Științe politice, Instituții și Organizații, Armata* și *Arta militară, Expoziții* și *Manifestări științifice*, *Bibliografii*, *Semnalări publicistice și cultural-științifice, Evocări, Aniversări* și *Comemorări, Ilustrații, Anunțuri* și *Erate*.

Excepționala diversitate a *temelor* sau a rubricilor reflecta spiritul enciclopedic al „Arhivei", îndeosebi din „faza" xenopoliană a revistei. S-a și binecuvenit minuțioasa și metodic întocmita *Bibliografie analitică* a „organului" Societății științifice și literare ieșene. Între demersuri de foarte specialul ei gen, *Bibliografia* realizată de Mircea-Cristian Ghenghea se prezintă ca de aleasă referință.

Gheorghe Cliveti

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

JOHN R. LAMPE, CONSTANTIN IORDACHI (eds.), *Battling over the Balkans. Historiographical Questions and Controversies*, Budapest/New York, CEU Press, 2020, 342 p.

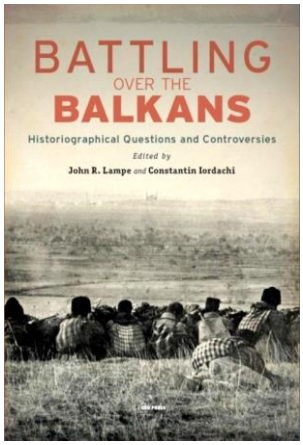

John R. Lampe (n. 7 decembrie 1935) este un istoric american și profesor emerit în cadrul Departamentului de Istorie al Universității din Maryland, pe care l-a condus între anii 1997 și 2003. Ofițer al Serviciului Extern american (1964–1967), director adjunct al Institutului de Servicii Externe american (1980–1988) sau director, membru și profesor al programului de Studii Est-Europene din cadrul Woodrow Wilson International Center for Scholars din Washington DC (1987–1997, 2003–2012) și al Washington Institute for Foreign Affairs (din 2010) se numără printre funcțiile sale importante.

A debutat editorial în anul 1982 cu volumul *Balkan Economic History, 1550–1950. From Imperial Borderlands to Developing Nations* (în colaborare cu Marvin Jackson). A coordonat și editat numeroase articole, studii și lucrări asupra istoriei Balcanilor, dintre care remarcăm: *The Bulgarian Economy in the Twentieth Century* (New York, 1986); *Balkans into Southeastern Europe, 1914–2014. A Century of War and Transition* (Londra, 2014); *The Routledge Handbook of Balkan and Southeast European History* (Londra/New York, 2021, în colaborare cu Ulf Brunnbauer) etc.

Constantin Iordachi (n. 1970) este un istoric român, profesor în cadrul Departamentului de Istorie al Central European University din Budapesta și președinte al International Association for Comparative Fascist Studies. A ocupat diferite posturi prestigioase precum cel de director al Școlii de Studii Istorice și Interdisciplinare din cadrul universității budapestane (2009–2011), director al Departamentului de Istorie din aceeași instituție (2008–2011) sau de director al școlii doctorale din același departament (2014–2019).

Printre numeroasele sale publicații dedicate istoriei moderne și contemporane a Europei Centrale și Sud-Estice, regăsim *Citizenship, Nation and State-Building. The Integration of Northern Dobrogea into Romania, 1878–1913* (Pittsburgh, 2002), *Redobândirea cetățeniei române. Perspective istorice, comparative și aplicate* (București, 2012) sau *Liberalism, Constitutional Nationalism, and Minorities. The Making of Romanian Citizenship, c. 1750–1918* (Leiden, 2019).

Battling over the Balkans. Historiographical Questions and Controversies este un volum editat de către John R. Lampe și Constantin Iordachi la editura budapestană CEU Press în anul 2020. După cum sugerează și titlul, scopul lucrării este de a ne propune o analiză esențializată, proaspătă asupra istoriei și istoriografiei Balcanilor secolelor XIX–XXI.

Pe parcursul studiului introductiv, *Beyond Stereotypes: Recent Trends in the Historiography on the Balkans* (p. 1–24), John R. Lampe și Constantin Iordachi ne arată schematic atât evoluția diplomatică, militară și politică a Balcanilor, cât și controversele, dezbaterile, interogațiile, stereotipurile și temele trecutului acestei regiuni, care fie au fost tratate exhaustiv, fie au fost neglijate de către specialiști. Totodată, ni se aduc la lumină o serie de contribuții istoriografice interdisciplinare asupra ideii și identității naționale și transnaționale, precum și a intervenției Marilor Puteri în timp de pace și al unor conflagrații desfășurate în Balcani. Nu în ultimul rând, ne propune o bibliografie generoasă, alcătuită din numeroase articole, studii și lucrări de referință, editate în diferite limbi străine (engleză, franceză, germană, română etc.). Astfel, volumul de față reprezintă „o imagine generală a noilor lucrări din regiune cu privire la cinci dintre controversele ridicate de identitate sau intervenție” (p. 4).

Primul capitol, coordonat de către Vangelis Kechriotis și Roumiana Preshlenova, *The Ottoman Balkans and Nation-Building*, ne înfățișează 12 contribuții distincte. Majoritatea acestora reprezintă traduceri ale unor lucrări publicate anterior în alte periodice sau volume, care abordează istoriografia și identitatea națională bulgară. Nadya Danova (*The Ottoman Time in the Bulgarian National Discourse in the 19th and 20th Centuries*, p. 35–42), Roumen Daskalov (*Problematizing the Revival*, p. 43–46) sau Aleksandur Vezenkov (*Not So Apparent Truths: The ‘Bulgarian*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Revival' as a Separate Era, p. 47–51) tratează atât renașterea națională a Bulgariei, cât, mai ales, influența otomană asupra acesteia. De asemenea, regăsim această problematică și în articolele lui Iliya Todev (*The Exarchate – The Real Establishment of the Modern Bulgarian Statehood?*, p. 52–53; *Marin Drinov's View on the Bulgarian National Revival*, p. 54–55). Nu în ultimul rând, observăm extinderea aceluiași areal de cercetare și la nivelul Greciei dintr-o perspectivă istoriografică și teologică (Vangelis Kechriotis, *Greek Historiography and the Role of the Orthodox Church*, p. 56–64).

Treptat, această perspectivă a dobândit un caracter imagologic (Elli Skopetea, *The Twilight of the East: Images from the Fall of the Ottoman Empire*, p. 65–69) și politico-militar (Sia Anagnostopoulou, *The Young Turk Revolution: The New 'Ottoman' Framework of Authority: 1908–1914*, p. 70–77). Totuși, constatăm predominanța viziunii teologice asupra problemei din epoca premodernă (Paraskevas Konortas, *Ottoman Views of the Ecumenical Patriarchate: Berats for the Prelates of the Great Church 17th – Early 20th Centuries*, p. 78–84; Eleni Gara, *Christians and Muslims in the Ottoman Empire in Early Modern Times: Historiographical Approaches*, p. 85–89) și până în plină modernitate (Andreas Lyberatos, *Economy, Politics and National Ideology: The Shaping of National Parties in Philippoupolis (Plovdiv) of the 19th Century*, p. 90–94).

Din acest capitol, remarcăm lucrarea *Bulgarian Debates on the Ottoman Political Legacy* (p. 27–34), în care Roumiana Preshlenova ne înfățișează în maniera istoriei calitative continuitatea și dezideologizarea treptată a scrisului istoric bulgar după 1989, precum și deschiderea acestuia spre abordări inedite. Totodată, remarcăm ascensiunea fenomenului istoriei de popularizare, fondarea unor instituții și implementarea unor colaborări și proiecte de cercetare interne și externe, dar și o serie de dezbateri și teme cultivate preponderent de către specialiștii postmoderni. Nu în ultimul rând, autoarea ne oferă numeroase recomandări istoriografice mai mult sau mai puțin recente din spațiul european asupra problemei, editate în diferite limbi străine (bulgară, engleză, germană, italiană etc.), reconfirmând că în istoriografia bulgară postcomunistă „s-a acordat atenție problemelor „suprimate" sau neglijate" (p. 28).

Capitolul 2, *Struggling with State-Building in Interwar Yugoslavia*, coordonat de Vjeran Pavlaković și Vladan Jovanović, ne propune opt contribuții. Analiza scrisului istoric din Croația (Vjeran Pavlaković, *Recent Croatian Historiography on the Interwar Period*, p. 97–105) prefigurează abordarea economiei naționale (Mira Kolar-Dimitrijević, *Economic Circumstances on Croatian Territory between the Two World Wars*, p. 106–110). Economia este completată de o scurtă retrospectivă a trecutului croat (Ivo Goldstein, *Croatia 1918–2008 (I)*, p. 111–116) și dalmat (Aleksandar Jakir, *Several Aspects in the Formation of National Identity in Dalmatia between the Two World Wars*, p. 117–120). Din acest spațiu, trecem la evoluția circuitului științific sârbesc (Vladan Jovanović, *Recent Serbian Historiography on the Interwar Period*, p. 121–129) și a unor mișcări socio-politice interne (Ivana Dobrivojević, *Governmental Repression during King Alexander's Dictatorship, 1929–1935*, p. 130–136). Prin studierea identității naționale, Zoran Janjetović (*The Influence of the Serbian Factor on the Position of National Minorities in Yugoslavia during the Interwar Period*, p. 137–144) și Sofija Božić (*Serbs in Croatia, Hegemonists, or the Oppressed? The Case of Osijek Serbs (1918–1924)*, p. 145–147) definitivează imaginea acestei țări.

Dintre aceste lucrări, demnă de menționat este cea semnată de către Vjeran Pavlaković, care ne aduce în discuție tranziția de la atenția (inițial) redusă a exegeților față de trecutul Croației interbelice, la dezbaterile și aparițiile editoriale recente asupra problemei. De asemenea, putem descoperi numeroase analize, evoluții, tendințe și teme de cercetare mai mult sau mai puțin neglijate înainte de 1989 (influența consistentă a Iugoslaviei asupra Croației interbelice, istoria ecleziastică, economică și politică națională din aceeași perioadă, viața și activitatea unor politicieni etc.), care, din 1990, au fost abordate exhaustiv, dezvoltându-se astfel scrisul istoric național. Totuși, autorul marchează că subiectul continuă să fie „relativ neglijat în comparație cu alte perioade și rămâne imun la investigațiile academice mai ambițioase, care ar trece dincolo de reafirmarea concluziei aparent sacră că prima Iugoslavie a fost universal în detrimentul economiei, societății, culturii și politicii croate" (p. 104).

Al treilea capitol, *Irregular Violence: Bandits, Guerillas, and Militias*, îngrijit de către James Frusetta și Stefan Sotiris Papaioannou, cuprinde zece contribuții împărțite în două subcapitole. Analiza

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de ansamblu a evoluției istoriografiei sud-est europene asupra subiectului (James Frusetta, Stefan Sotiris Papaioannou, *Irregular Violence: Bandits, Guerillas, and Militias in Southeastern European Historiography*, p. 151–163) prefigurează primul subcapitol, *Paramilitaries versus Armies: Bulgaria, Greece, and Yugoslavia*. Acesta se deschide cu traducerile lucrărilor lui Tasos Kostopoulos (*War and Ethnic Cleansing: The Forgotten Side of a Decade-Long National Campaign, 1912–1922*, p. 164–166) și Dmitar Tasić (*War After the War: The Army of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Kosovo and Metohia and in Macedonia, 1918–1920*, p. 167–169). Acestea surprind activitatea unor formațiuni și mișcări militare și paramilitare din timpul unor conflagrații, care au reconfigurat Balcanii la începutul secolului XX. Totodată, Vladan Jovanović (*The Yugoslav State and Southern Serbia, 1918–1929. Macedonia, Sanjak, Kosovo, and Metohija in the Kingdom of SCS*, p. 170–179) și Veselin Yanchev (*Army, Public Order and Internal Security: The Bulgarian Experience 1878–1912*, p. 180–182) abordează tema dintr-o viziune geopolitică, făcând trecerea la al doilea subcapitol, *Fascism in the Interwar Balkans*. Pe parcursul acestuia, putem remarca patru lucrări, care urmăresc mișcarea Ustasha (Mario Jareb, *The Ustasha-Homeguard Movement*, p. 183–188) și reiau esențializat istoria Croației (Ivo Goldstein, *Croatia 1918–2008 (II)*, p. 189–192). Analiza continuă cu evoluția fascismului bulgar (Nikolai Poppetrov, *Fascism in Bulgaria: Development and Activities*, p. 193–196) și se încheie cu activitatea unei mișcări sângeroase (Constantin Iordachi, *Charisma, Politics and Violence: The Legion of the „Archangel Michael" in Inter-war Romania*, p. 197–207).

Capitolul de față se distinge în mod special prin lucrarea semnată de către Constantin Iordachi. Deși reprezintă o traducere a unei părți dintr-un volum publicat anterior, textul este relevant deoarece ne dezvăluie într-o manieră comparativă paradoxurile Mișcării Legionare din România. Relevanța constă și în interogațiile, ipotezele și opiniile inedite ale autorului, care a apelat la o serie de izvoare istorice primare și secundare americane și românești, dar, mai ales, la textele programatice ale mișcării (de pildă, Corneliu Zelea-Codreanu, *Pentru legionari*, vol. 1 [Sibiu, 1936]), pe care le-a analizat critic și obiectiv. Astfel, ideea principală a lucrării este că „odată eliberată de constrângerile sale morale creștine, violența legionară a escaladat la cote necontrolate, evoluând de la răzbunare selectivă și demonstrativă la teroare organizată și ucidere arbitrară" (p. 207).

În al patrulea capitol, *European Influence and Reaction: Economics and Culture*, Roumiana Preshlenova și John R. Lampe coordonează nouă lucrări, împărțite la rândul lor în două subcapitole. Articolul celor doi coordonatori, *The Retreat from Economic History* (p. 211–216), prefigurează primul subcapitol, *Accommodating the Interwar European Economic Order and Influence*. Aici, Ivan M. Becić ne aduce în atenție istoria economică a Regatului Sârbo-Croato-Sloven (*Financial Policy in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes 1919–1923*, p. 217–221), în timp ce Roumen Avramov (*Bulgaria's Twentieth Century Economy*, p. 222–225) și Dimitar Dimitrov (*Do You Know Who We Are? Or Three Bulgarian Transitions Toward Europe*, p. 226–229) ne înfățișează transformările survenite în economia bulgară contemporană. Lucrările lui Goran Nikolić (*The Course of the Dinar and Foreign Exchange Policy in the Kingdom of Yugoslavia, 1918–1941*, p. 230–235), Roumiana Preshlenova și John R. Lampe (*European Cultural Influences in Yugoslavia and Bulgaria*, p. 236–240) încheie acest subcapitol, făcând trecerea la cel de-al doilea, *Comparing European Cultural Influences in Belgrade and Sofia*. Pe parcursul acestuia, putem observa pătrunderea influențelor britanice, germane și rusești la nivelul culturii bulgare și sârbe prin prisma analizelor lui Ranka Gašić (*Belgrade on the Way Toward Europe: British and German Cultural Influences on the Belgrade Elite, 1918–1941*, p. 242–246), Miroslav Jovanović (*The Russian Emigration in the Balkans, 1920–1940*, p. 247–253) și Milcho Lalkov (*Germany in the Bulgarian History 1878–1939. Problems and Trends of an Uneven Presence*, p. 254–257).

Din acest capitol, se remarcă prima lucrare a Roumianei Preshlenova și a lui John R. Lampe, în care ne prezintă obiectiv cauzele și efectele lipsei inițiale de interes a specialiștilor față de istoria culturală și economică balcanică, dar și motivațiile cercetătorilor postmoderni de a recupera decalajul istoriografic. De asemenea, descoperim direcțiile cultivate preponderent din cele două teme majore (agricultura, economia și industria interbelică a Bulgariei, istoria bancară a Balcanilor, rivalitățile economice statale etc.). Totuși, punctul forte al textului îl reprezintă analiza

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de ansamblu a unor recomandări bibliografice mai mult sau mai puțin recente asupra problemei din istoriografia americană, britanică, bulgară, germană și sârbă. Astfel, autorii subliniază că „istoricii proprii ai regiunii, oriunde s-ar afla, au acordat acum suficientă atenție […] acestor lacune din istoria economică și culturală" (p. 211).

Ultimul capitol, *The Jews and Other Minorities during World War II*, coordonat de Constantin Iordachi și James Frusetta, ne propune șapte contribuții, împărțite din nou în două subcapitole. Deși este neintitulat, primul subcapitol nuanțează destinul minorităților naționale în timpul Holocaustului din Balcani (Constantin Iordachi, James Frusetta, *The Holocaust and the Treatment of Minorities in Wartime Balkans*, p. 261–275). Totodată, ne readuce parțial în discuție atât un document programatic al Holocaustului românesc (*The Report of the International Commission on the Holocaust in Romania*, p. 276–290), cât și un subiect controversat, sensibil al României anilor 1940 (Lya Benjamin, *The Doctrinarian Foundations of Antonescu's Anti-semitism*, p. 291–295). Cu toate acestea, în al doilea subcapitol, *The Bulgarian Debate over „Who Saved the Jews?"*, Yosif Ilel (*The Jews in Bulgaria between the Holocaust and the Rescue*, p. 296–299) și Mikhail Gruev (*Between the Five-Pointed Star and the Crescent: The Bulgarian Muslims and the Political Regime (1944–1959)*, p. 300–303) ne dezvăluie la nivel particular parcursul minorităților naționale în timpul Holocaustului bulgar. Spre deosebire de aceste lucrări, Artan Puto (*Plans for the Emigration of Jews in Albania*, p. 304–307) și Valentina Duka (*Contemporary Questions of the History of Albanians*, p. 308–312) punctează aceeași problematică, dar din spațiul albanez.

Din capitolul de față, merită să reținem lucrarea Lyiei Benjamin, reprezentând din nou o traducere a unui fragment dintr-un studiu publicat anterior într-un volum colectiv. Autoarea începe cu o scurtă justificare a cercetării sale și continuă cu analiza esențializată a gândirii anti-semite și rasiale a generalului Ion Antonescu, stabilindu-i elementele definitorii. Totodată, dezbate decretele și măsurile sale politice luate împotriva evreilor, autoarea apelând în susținerea tezei sale atât la propriile opere, cât și la o serie de izvoare primare și secundare. Astfel, ideea centrală a textului este că viziunea generalului presupunea „naționalism integral, xenofobie și anti-semitism rasist" (p. 295).

Volumul se încheie cu o *Listă succintă a contributorilor* (p. 313–316) și cu un *Index* consistent de locuri, nume și termeni specifici Balcanilor (p. 317–331).

În concluzie, lucrarea de față reprezintă o apariție editorială necesară, deoarece ne aduce în atenție constanțele și schimbările survenite de-a lungul timpului în istoriografia asupra Balcanilor. Această istoriografie a cunoscut treptat o evoluție consistentă, tradusă prin numeroasele contribuții ale exegeților, care ne dezvăluie multiplele fațete ale țărilor care alcătuiesc această regiune.

Andrei Mic

ANDREI POPESCU, *Călătorind prin istorie, alături de strămoși. Povești cu țărani, preoți, învățători și meșteșugari din secolele XVIII–XX*, București, PrintOneBook, 2020, 290 p.

Ne face o deosebită plăcere să spunem câteva cuvinte despre ultima carte a lui Andrei Popescu, cercetător independent, unul dintre foștii noștri doctoranzi, volum pe care îl considerăm extrem de inspirat și de tonic. Utilizând tehnici clasice pentru istorici, acelea ale genealogiei și biografiei, pe care le-a mai folosit și în reconstituirea unor fragmente de istorie politică (și nu numai) a elitelor autohtone de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din prima parte a celui următor[1], autorul recompune acum frânturi din viața unor personaje din propria familie, în general, oameni

[1] Dintre volumele publicate de Andrei Popescu amintim: Iancu Flondor, *Bucovina și România Mare. Documente și scrisori*, București, Editura Humanitas, 2017 (editor); *Elita Basarabiei la 1917–1918. Zece personalități care au făcut Unirea*, București, Editura Minerva, 2018; *Jean Miclescu. Boierul de la Călinești*, București, Editura Humanitas, 2019; *Grigore Filipescu. Viața, activitatea și năzbâtiile unui om politic controversat*, București, Editura Vremea, 2020 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

simpli, fără notorietate, cu ocupații diverse (antreprenori, învățători, funcționari, meșteșugari, militari, negustori, preoți, țărani etc.), înlănțuind momente, mai mult sau mai puțin cursive, ale ultimelor trei veacuri. Deplânge însă, încă din preambul, că personajele mai bine conturate sunt cele ale bărbaților, așadar, este vorba mai mult de o istorie masculină, așa cum a reieșit ea din arhive sau din memoriile familiale, cu toate că bunica sa maternă a fost memoria vie ce l-a determinat să înceapă călătoria în timp de care vorbește în titlu... Nu crede însă că femeile din familia sa nu au fost importante, nu au avut personalitate, ci doar că detaliile lipsesc, comunitățile sau societatea în care ele au trăit fiind predominant masculine.

Scrise într-un stil cu totul natural, firesc, eliberat de complicate referințe bibliografice și de considerații greoaie de context, istoriile de familie ale lui Andrei Popescu se deschid în fața cititorului precum niște texte literare. Căci este clar că unii dintre strămoșii săi, chiar dacă nu au avut vieți spectaculoase, ar putea fi personaje ale vreunei nuvele sau ale vreunui roman.

Cartea lui Andrei Popescu a avut nevoie de timp ca să prindă contur. Poveștile pe care i le spunea bunica din partea tatălui, Ludovica Popescu, născută Pârvulescu (lucrarea este dedicată memoriei sale), au fost confirmate sau nu de cercetări susținute în arhive personale, dar și publice din țară (de exemplu, Arhiva Administrației Naționale a Penitenciarelor, Arhiva CNSAS, Arhivele Naționale Istorice Centrale sau serviciile județene ale acestora din Argeș, Brașov, Dâmbovița, Dolj, Ilfov, Sibiu, Vrancea ori cel al municipiului București, ca să nu mai vorbim de colecțiile de documente de la Biblioteca Națională, Patriarhia Română) și din străinătate (Bulgaria, Cehia, Germania), în anuare, almanahuri, catagrafii, în presa timpului etc. Sugerăm, ca un complement bibliografic, pentru o ediție viitoare, o investigare a materialului documentar al răspunsurilor la chestionarele lui Bogdan Petriceicu Hașdeu și Nicolae Densușianu, aflător la Biblioteca Academiei Române, secția de manuscrise (msse. rom. nr. 3437, 3438, 4545–4554); acolo se găsesc și personaje, și întâmplări din satele românești din ultimul sfert al veacului al XIX-lea, inclusiv din zonele unde au trăit strămoșii autorului.

Materialul documentar este organizat în trei secțiuni, care cuprind pe rând istoriile de familie din partea bunicii, respectiv a bunicului din partea tatălui autorului și, în fine, cele provenind de la strămoșii materni. O apreciere specială avem pentru opțiunea de a presăra detaliile documentare și cele de memorie familială cu fotografii de la sfârșitul veacului al XIX-lea și din prima jumătate a celui ce a urmat, sugestive pentru evenimentele relatate, mai ales că ele contribuie suplimentar, credem noi, la umanizarea scriiturii.

Spuneam că au fost confirmate sau nu acele povești ale Ludovicăi Popescu, dar am vrea să adăugăm că autorul a păstrat în textul cărții sale atât memoria istoriei orale, cât și pe cea a arhivelor, astfel că îl surprindem adesea spunând că nu crede în anumite detalii neconfirmate de cercetarea propriu-zisă, că un anumit lucru s-ar fi într-un anumit fel, adică precum își aminteau cei mai bătrâni din familie, dar rămâne întrebarea, dacă ar fi putut să fie? Așa cum era, bunăoară, acel Nae Bălescu din Vișina, proprietar de terenuri, comerciant de vite, de produse agricole, dar și de băuturi spirtoase, coloniale și manufacturi, un om foarte bogat, de la care s-ar fi împrumutat în anii interbelici chiar și regele Carol... Dincolo de documentarea migăloasă, de asocierea memoriei afective a familiei cu datele arhivelor, de stilul agreabil al scriiturii, cartea lui Andrei Popescu excelează și prin detaliul anecdotic. Să trecem în revistă câteva astfel de istorii dimpreună cu personajele lor...

Bunăoară, să amintim pe neamul Băleștilor (Bâlea) din Vișina... Ion Bâlea, un țăran bogat, care a făcut negustorie cu de toate, a ajuns să aibă pe la 1831, așa scria în catagrafia de la acel an, aproape 380 de hectare de pământ. În plus, legenda spune că îngropase și o comoară cu bani de aur, pe care ar fi găsit-o nepotul lui, sus-numitul Nae Bălescu, foarte bogat și el din activitatea comercială pe care o conducea. Era petrecăreț nevoie mare, călător la Viena și filantrop (susținuse financiar școala din localitate, ctitorise o biserică etc.). Din neamul Băleștilor nu ar trebui uitat nici Dincă, unul din feciorii lui Ion, tatăl lui Nae, care, după cum spunea preotul Ioan Popescu, a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cam risipit averea moștenită (poate din această pricină se îndoiește autorul că aurul primului Bâlea ar mai fi ajuns la nepotul său):

> [...] banii i-a aruncat Dincă în patru vânturi, trăind pe sâni de fete mari, făcând din viață zaiafet și lungind nopțile până-n zori, când se-mpletea cântecul lăutarilor cu al rândunelelor gureșe [...]. Vara, sub nuci bătrâni, în fundul grădinii își așeza divanul pe care sta grecește, îmbrăcat în caftan, trăgând din narghileaua cu tutun aromat. Se jucau în rămurișul des păsări, roiau pe pământul cald fete frumoase, cu obrajii roșii, cu pieptul țanțoș, și boierul Dincă asculta păsările și giugiulea fetele, le-mpodobea cu daruri și-n fiecare noapte își alegea alta să-i cânte cântecul dragostei. [p. 100–101]

Sunt și alte povești, unele fantastice, precum cele ale haiducului Nicola, din neamul Stoianilor de la Bechet, ce veneau din Bulgaria. Faptele lui Deli Nicola (Nicola Nebunul) au fost consemnate în scris de un anume Gheorghe Stoian, unul dintre țăranii din Bechet pe la sfârșitul secolului al XIX-lea. Nicola avea o forță supraomenească, înfrunta zeci de turci deodată, era justițiar, căutând să îndrepte acele lucruri ce i se păreau nedrepte, precum, spre exemplu, abuzurile aianului din Rahova (căruia i-a luat o ladă cu galbeni și i-a împărțit sătenilor nevoiași) sau cele ale grecilor din Sadova ce sechestraseră niște fete tinere (haiducul îi ucide pe răpitori, iar banii acestora îi împarte victimelor). Andrei Popescu sugerează că acest Nicola ar fi fost un personaj ce a existat într-adevăr pe la începutul veacului al XIX-lea, un tâlhar (haiduc), pe numele lui Stângă Stoian, probabil rudă cu Gheorghe, cel care scria așa-numita *Cronică de la Bechet*...

Ca în orice istorie de familie, dincolo de mituri și legende, întâlnim situații excepționale, precum sinucideri (cum a fost cea a lui Ștefan Popescu din Focșani, înregistrat la primărie ca fiind de sex feminin; a fost nevoie de mai bine de 11 ani ca Tribunalul Putna să repare această eroare, adolescentul punându-și capăt zilelor, probabil și din pricina acestei întâmplări), crime pasionale (Gheorghe Encea din Bechet a fost ucis de soție și de amantul acesteia prin februarie 1882, așa cum semnala și „Telegraful" bucureștean)... Dar sunt și multe vieți normale, fără excentricități, reamintite fragmentar, desigur, în funcție de informațiile disponibile.

Prin aceste biografii mărunte, adunate cu grijă, care ne pot aminti de cele ale lui Michel Foucault și Arlette Farge[2], autorul ne dezvăluie, dincolo de anecdotică, felul în care strămoșii săi s-au integrat în comunitățile locale din diverse zone ale României, în anii 1700–1900, de la Câmpulung – Rucăr – Moeciu – Bran, în județele Olteniei, în sudul Moldovei, la Sibiu sau în mahalalele Bucureștilor. Ne dezvăluie totodată ocupațiile lor (unele destul de rare, cum era, de exemplu, cea de producător sau vânzător de potcapuri, pe care a avut-o Tănase Popescu din Focșani, tatăl nefericitului Ștefan, amintit de noi mai devreme), ierarhiile sociale sau raporturile de putere în care se găseau, evoluțiile sociale ori averile acestora, refugiul în Moldova din Primul Război Mondial, constrângerile religioase formale, susținute de societatea tradițională (care, de pildă, i-au împiedicat pe tinerii Dumitru Nichifor și Eugenie Marie Löster să se căsătorească până ce părinții bărbatului nu au decedat) etc.

În fine, am dori să apreciem felul în care și-a construit cartea Andrei Popescu; a reconstituit fragmente de viață, întorcându-se în timp cu ajutorul datelor scoase la iveală prin metoda clasică a cercetărilor în arhive sau în biblioteci, dar și prin reînvierea istoriilor legendare, a miturilor sau a memoriei familiale.

Mituri, povești legendare, mărturii orale, care circulă, știm bine, în orice memorie familială; personaje mărunte, ale căror fragmente de viață au fost reînviate în istoriile recompuse cu talent de tânărul Andrei Popescu. Este o tematică, aceea a omului simplu, prezent în istoria scrisă de profesioniști, nu numai în memoria orală a curgerii timpului și nu numai ca un personaj colectiv, ci ca unul cu o identitate individuală, proprie. Este, deopotrivă, și o manieră specială de a scrie istoria. Am dori să mai vedem astfel de abordări (nu numai în formatul unor reconstituiri familiale),

[2] Arlette Farge, Michel Foucault au publicat o astfel de „antologie de existențe" efemere; a se vedea *Le désordre des familles. Lettres de cachet des Archives de la Bastille au XVIIIe siècle*, Paris, Gallimard – Julliard, 1982.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de istorie a oamenilor care nu au făcut parte din elite, care au dus existențe obscure, efemere, dar deslușindu-le parcursul biografic, fragmentar, evident, căci e greu de cuprins întregul, am putea să înțelegem poate mai bine, prin felul în care aceștia se raportau individual la evoluția societății, a instituțiilor, a politicii etc., tocmai funcționarea societății, a instituțiilor, a politicii...

Laurențiu Vlad

ALEXANDRU-FLORIN PLATON (ed.), *Doi călători elvețieni și lumea românească la începuturile modernității (1808–1811): Léonard Revilliod și Charles René Pictet de Rochemont. Mărturii inedite*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021, 392 p.

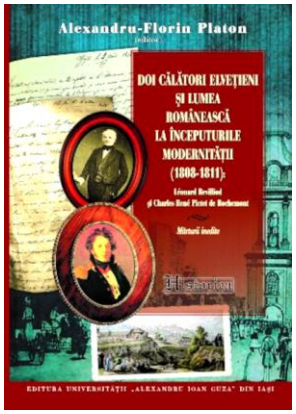

Editarea de către Alexandru-Florin Platon a acestui volum la consacrata editură ieșeană în colecția *Historica* are meritul de a face cunoscute noi impresii/opinii privitoare la oamenii și spațiul moldovenesc străbătut de râul Prut, care se alătură celor aparținând perioadei ce acoperă ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea și primele decenii din veacul următor, publicate în volumele colecției *Călători străini prin Țările Române* (ne referim aici la volumul X, partea I și a II-a, și unul privitor la secolul al XIX-lea al seriei noi, volumul I). Cei doi elvețieni din Geneva au fost Charles René Pictet de Rochemont și Léonard Revilliod, care erau și prieteni, fiecare călătorind, cu treburi negustorești, în Imperiul Otoman și Rusia, trecând și prin Principatele Române, în anii 1808, respectiv 1811, având ca destinație Odesa, capitala „Noii Rusii” (adică extinderea Imperiului Țarist în teritoriile din nordul Mării Negre), la începutul secolului al XIX-lea.

Cu excepţia uneia dintre ele, relatările celor doi elvețieni, aflate la Arhivele de Stat din Geneva, sunt inedite: o scrisoare a lui Charles René Pictet de Rochemont către prietenul său, datată 4 mai 1808, un jurnal de călătorie în două versiuni (*Voyage en Moldavie și Voyage en Bessarabie & en Moldavie*), datând din 1811, de Léonard Revilliod, și scrisoarea acestuia către mama sa, expediată din Iași la 5/17 august 1811. Impresiile de călătorie publicate deja și reluate în acest volum sunt cuprinse într-o descriere extinsă a lui Charles René Pictet de Rochemont către Léonard Revilliod, publicată, cum specifică editorul, în „Bibliothèque britannique […]”, Tome Trente-Neuvième. Această scrisoare a fost trimisă din Odesa, la 20 mai 1808, iar în fondul arhivistic poartă titlul *Lettres d'un voyageur dans les provinces méridionales de Russie*.

Avem de-a face, așadar, cu relatările a doi elvețieni, prieteni, redactate în timpul deplasării lor, la o distanță de timp de trei ani unul de altul, călătorind în Moldova, la Iași, dinspre Odesa prin Basarabia și înapoi, cu mijloacele de locomoție specifice vremurilor (cai și căruțe de lemn), găzduiți în case boierești moldovene, unde descopereau un mod de viață nu tocmai familiar, de unde atitudinea lor critică ce însoţeşte naraţiunea experienţelor trăite. Nu lipesc însă impresiile plăcute, mai ales la vederea teritoriului pitoresc al Moldovei, ce acoperă multe pasaje, cel mai adesea în cele scrise de Léonard Revilliod.

Interesul economic al celor doi elvețieni i-a adus în Moldova și la Iași, fiind implicați în comerțul cu oi de rasă, o activitate ce atrăsese pe mulți dintre negustorii vremii, „lâna oilor merinos devenind, cum arată editorul, al doilea produs ca importanță în exporturile Odesei”. Despre originea socială a celor doi oameni de afaceri, legăturile cu cercurile politice înalte care au definit contextul istoric respectiv au fost elocvent prezentate de Alexandru-Florin Platon în *Introducerea* cuprinzătoare a volumului. Editorul, cunoscut prin studiile de istorie medievală universală, premodernă și modernă românească, a redat, în cele aproape 120 de pagini, cu obiectivitate și eleganță, context istoric, impresii de călătorie, completări la evenimente relatate de către cei doi elvețieni și necesare explicații de ordin istoric, ce dezvăluie experiența interpretarea docu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mentului istoric, precum și pasiunea cercetătorului în redarea corectă a realității, aducând, atunci când a fost cazul, precizări/îndreptări necesare la unele din mărturiile redate în volum (mai cu seamă în cazul lui Charles René Pictet de Rochemont).

Studiul științific al editorului face de prisos reluarea, aici, a amănuntelor pe care le cuprind sursele istorice publicate. Suntem întrutotul în acord cu editorul lor în ceea ce privește exagerarea unora dintre aspectele întâlnite în conduita elitei moldovene, anume a boierilor și a populației țării față de ocupantul străin din acel timp, întruchipat de soldatul și administratorul rus, justificat de spaima, cum bine a explicat editorul, față de acesta, precum și cu faptul că multe detalii ce țin de sociabilitatea moldovenească și modul de viață, în general, treceau prin ochii unei „alterități disprețuitoare" ce întâlnea o societate aflată la confluența a două epoci, grăbită, prin unii actanți ai săi, în a asimila noul mai repede decât ar fi fost firesc, devenind, prin urmare, ridicolă ori lipsită de moralitate. Alte surse istorice, cum sunt memoriile unora dintre boierii moldoveni, unele informații privitoare la acest din urmă aspect se confirmă de pildă în *Arhondologia* paharnicului Sion şi *Amintirile* lui Radu Rosetti, însă fără a atribui un caracter de generalitate.

Pe de altă parte, utile sunt, în opinia noastră, precizările aduse de editor cu privire la cele două biografii puse în cadrul istoric în care au evoluat. Amănuntele despre familiile și ascensiunea celor doi în societatea elvețiană a timpului, legăturile cu alte familii aristocratice, precum și cu personaje-cheie ce defineau politica Europei acelui timp, precum ducele de Richelieu (numit, în 1805, de țarul Alexandru I guvernator al „Noii Rusii") introduce cititorul în contrastanta lume apuseană a sfârșitului de secol XVIII și început de secol XIX.

Mai trebuie amintit aici modul profesionist în care editorul încredințează cititorului textele descoperite în arhivele geneveze. Traducerea lor din limba franceză, adnotările pe marginea lor prin identificări și corectări ale erorilor, comentarii necesare acolo unde ele s-au impus pentru completarea informației, publicarea bilingvă a textelor pentru probitatea originalului sunt alte argumente pentru a recomanda această carte spre lectură. Cititorul va descoperi informații noi ori similitudini cu ceea ce istoriografia românească i-a facilitat deja accesul la ceea ce a însemnat, cum chiar editorul cărții spunea, „momentul zero" al europenizării societății românești.

Cătălina Chelcu

RAMONA CARAMELEA, *Clădiri școlare din România, 1864–1914: politică de construire și model spațial*, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I", 2020, 347 p. + il.

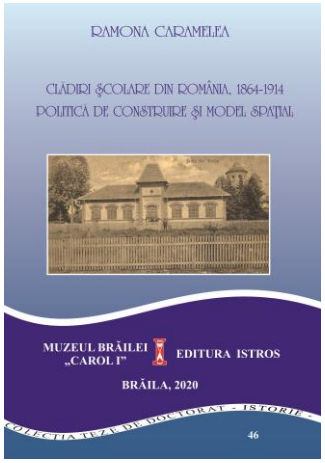

Volumul își are originea în teza de doctorat a autoarei, abordând, de o manieră foarte riguroasă, amplu documentată și solid construită metodologic, o temă dificilă din trecutul școlilor românești, care se suprapune unui segment important al istoriei arhitecturii civile moderne din țara noastră. Lucrarea are treisprezece capitole, ordonate în patru mari grupaje: *naşterea „chestiunii clădirilor şcolare"*; *demersuri politice şi iniţiative sociale*; *conceperea, execuţia şi amplasamentul clădirilor*; *spaţiu fizic, social, simbolic.*

Departe de a fi doar un inventar de planuri și schițe de construcție, lucrarea își propune o abordare problematizată a clădirilor care au fost de la început investite cu un mesaj civilizator multiplu. Școlile au ajuns să fie atât de strâns asociate unor clădiri-model întruchipând forțe de modelare și virtuți exemplare, încât același termen denumește cu aceeași forță atât instituția, cât și clădirea respectivă. Nu a fost întotdeauna așa, școlile fiind găzduite, în majoritatea lor, în clădiri construite în alte scopuri și puse la dispoziție de proprietari nu neapărat generoși. Trecerea de la improvizații, la o arhitectură școlară propriu-zisă și instituirea principiului că școala este (are) o clădire aparte s-a petrecut, în bună măsură, tocmai în jumătatea de secol analizată în aceste pagini.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Școlile nu sunt, deci, apariții de la sine înțelese în spațiul public autohton. Și la sfârșit de secol XIX predominau, cantitativ, spațiile închiriate, în detrimentul clădirilor școlare proprii. O construcție special destinată școlii dobândea valențe sporite în zonele rurale sau minor urbane, unde construcțiile publice – reprezentate, prin excelență, de biserică, eventual și de primărie – erau, în sine, rarități.

Au existat politici ale ridicării construcțiilor școlare precum și diferite rațiuni ale elaborării și aplicării unor tipologii de construire, legate de rosturile atribuite școlii, de așteptările autorităților sau ale comunităților. Investiția într-o clădire școlară era un efort atât de solicitant, încât cerea justificări pe măsură și o mobilizare de durată a resurselor, iar rezultatul era celebrat în mod insistent.

Abordarea propusă de autoare ne atrage atenția că o clădire funcționează ca un agent modelator al experienței școlare, căci „disciplinează și proiectează în formele și componentele ei valori și intenții educaționale". Școala impune, dar elevul dispune, căci „elevii folosesc, interpretează și experimentează spațiile după regulile care guvernează instituția, dar și după propriile dorințe, obiceiuri și modele comportamentale". Se știe că, în general, copiii suprapun delimitărilor impuse de adulți propriile nevoi de socializare, de joacă, de asigurare, de explorare ș.a. Este suficient să invocăm experiențele personale pentru a demonstra că, în viața copiilor, holurile, curțile, băncile, instalațiile sportive, toaletele, scările, magaziile, rampele, podurile, gardurile etc. pot dobândi cu totul alte valențe decât cele prescrise de adulți.

Specificul și complexitatea funcționării unei școli moderne au dus la specializarea spațiilor de o manieră care făcea tot mai dificilă găsirea unor clădiri de închiriat convenabile, asta în timp ce puținele opțiuni disponibile își măreau constant tarifele. Dar condiționările inițiale au rămas și cele mai puternice: școala trebuia să fie un spațiu igienic și protejat, să nu pericliteze sănătatea fizică și moralitatea copiilor. Aceste cerințe impuneau redimensionarea clădirilor, alte compartimentări decât cele obișnuite în locuințe sau în sediile altor instituții publice, ca și vecinătăți mai îngrijit alese (nu lângă piețe, cârciumi, hanuri etc.).

Abia la sfârșitul secolului al XIX-lea, Ministerul Instrucțiunii a început o campanie de construire a școlilor, susținută prin toate mijloacele necesare: discurs, legislație, suport instituțional (Casa Școalelor), resurse financiare și tehnice. Prioritate o aveau școlile primare, în strânsă legătură cu intenția cooptării unui număr cât mai mare de copii în școli și a reducerii analfabetismului. Școlile secundare erau mai puțin numeroase decât cele primare, dar erau mult mai valorizate social, ceea ce s-a reflectat și în calitatea, grandoarea sau amplasamentul clădirilor special dedicate lor. Construcția lor intersecta dorințele divergente ale factorilor implicați: ministerul dorea cât mai multe clădiri utilitare construite cât mai rapid; antreprenorii doreau materiale ieftine; arhitecții doreau și impunerea unei anumite viziuni monumentale, cu impact asupra peisajului urban.

Organizarea internă a spațiului școlar reflecta relațiile între profesori și elevi (trecerea de la învățământul lancasterian sau mutual la metoda simultană de predare), atenția acordată științelor (prin amenajarea de laboratoare sau măcar colecții didactice), gimnasticii (prin introducerea de aparate și chiar săli special dedicate exercițiilor sportive), lucrărilor practice (prin amenajarea de ateliere) sau momentelor festive (pentru care se construiau săli și amfiteatre impozante). În distribuția spațiilor a contat și faptul că perimetrul destinat locuinței învățătorului sau a directorului era la început tot în grija autorităților care trebuiau să asigure funcționarea școlilor, ceea ce a făcut ca și clădirile special construite să cuprindă, pe cât posibil, spații speciale în acest scop. Directorii chiar trebuiau să locuiască în incinta școlii, pentru a o supraveghea continuu, dar și pentru a fi degrevați de grija cazării; cel puțin în cazul școlilor urbane și secundare, era o situație tot mai des întâlnită la sfârșit de secol XIX. Serviciile prestate de servitori, ca și de restul personalului nedidactic al școlii se reflectă și în programul arhitectural corespunzător – mai ales în cazul școlilor secundare sau vocaționale, unde existau și internate, bucătării, depozite, ateliere, parcuri sau grădini proprii; acolo unde era posibil, existau și locuințe pentru servitori.

Cei mai interesați de ridicarea unor construcții solide, moderne, atractive dacă nu chiar impunătoare pentru școli, erau chiar dascălii, pentru că ele întruchipau direct valorizarea educației, statutul social al cadrelor didactice, prestigiul profesiei lor. Clădirea în sine – cu tot inventarul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și cu anexele corespunzătoare – era prima resursă didactică pe care se putea baza școlarizarea și orice profesor prețuia o astfel de susținere. Cooptarea comunității în demersul de edificare era un prim pas spre îndeplinirea dorinței lor, dar fără sprijinul concret al autorităților nu erau șanse mari de reușită. Binefăcători care să doneze palate școlilor nu erau ușor de găsit, deși donatorii au început să se ocupe mai insistent de soarta educației, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea.

Autoarea ne aduce în atenție situații interesante, cum ar fi competiția între cele trei grupuri autorizate să intervină în elaborarea și construcția clădirilor de uz școlar: educatorii, medicii și arhitecții. Profesorii acuzau arhitecții că nu înțeleg suficient de bine nevoile unei școli, iar arhitecții nu aveau cum să pună în practică toate dorințele dascălilor. Fiecare intervenție putea antrena resorturi discursive mai ample, legate de recunoașterea unei valori profesionale superioare. La rândul lor, medicii își revendicau supremația în ceea ce privește reflecția asupra măsurilor de igienă și de prevenție sau combatere a bolilor la care erau de obicei predispuși școlarii, din cauza lipsei de ventilație a aerului, a luminii insuficiente, a mobilierului școlar inadecvat, a frigului sau a umezelii.

Istoria elaborării și adoptării unor planuri-tip de școală a făcut obiectul unei investigații atente din partea autoarei, căci ele erau apte să îndeplinească, pe de o parte, cât mai economicos, cerințele vremii, iar pe de altă parte, să facă o demonstrație concretă a puterii centralizatoare prin reiterarea modelului în cele mai diverse colțuri ale țării. De remarcat faptul că planurile standardizate de școli nu se refereau și la componenta estetică a demersului arhitectural, pe care însuși Spiru Haret a refuzat să o transforme într-un „stil oficial". Astfel, s-au putut manifesta, rând pe rând, preferințele arhitecților și a comanditarilor pentru elementele neoclasice, pentru stilul așa-zis național sau pentru un eclectism moderat; extravagațele erau oricum excluse, din cauza costurilor, dar și a discursului școlar în sine, care trebuia să se mențină în limitele austerității și a disciplinării sociale. Impunerea stilului național ca opțiune majoritară pentru clădirile școlare a avut loc abia în deceniul al treilea al perioadei interbelice; discursul patriotic al epocii era consonant cu o astfel de soluție arhitecturală.

Planurile de construcție erau o etapă inițială, dar trecerea *De la proiect la clădire* era o adevărată epopee, cu proceduri greoaie, cu decalaje serioase între anticipările inițiale și derularea concretă a edificării (inclusiv în ceea ce privește costurile). Înțelegerea unui astfel de parcurs ne poate explica, o dată în plus, de ce construcția unei școli era o decizie dificil de asumat și se amâna cu anii. Iar atunci când reușea, în sfârșit, momentul era marcat prin ceremonii de inaugurare și de rememorare pregnante, care impuneau un reper de marcă al istoriei locale.

Înainte de face un bilanț al construcțiilor școlare ridicate atunci, autoarea ne propune un parcurs al percepțiilor asupra edificiilor din epocă: cum le priveau autoritățile, cum se raporta comunitatea, cum au perceput elevii aceste clădiri și ce impact au avut asupra lor. Acest cumul de reprezentări ne arată că fiecare școală a fost un eveniment în sine, dincolo de simpla catalogare într-o rubrică sau de cuprinderea într-o sumă de alte construcții similare. Privirea cumulativă aduce cu sine alte situări ale fenomenului studiat, în dimensiunile largi ale istoriei, dar această perspectivă a fost construită de autoare cu o deosebită înțelegere pentru valoarea cazului particular, a distorsiunilor discursive, a slăbiciunilor umane și a detaliilor anecdotice colectate de-a lungul unei documentări extrem de laborioase.

Cătălina Mihalache

MANUEL GUȚAN, OANA RIZESCU, BOGDAN IANCU, COSMIN CERCEL, BOGDAN DIMA, *Șefii de stat. Dinamica autoritară a puterii politice în istoria constituțională românească*, București, Editura Univers Juridic, 2020, 496 p.

Volumul colectiv supus atenției este semnat de cinci autori ce provin din domenii diferite (drept, istorie, științe politice), într-o încercare de analiză multidisciplinară a problematicii autorității șefului de stat din perspectivă constituțională. Manuel Guțan este profesor la Facultatea de Drept a Universității „Lucian Blaga" din Sibiu, cu preocupări în sfera dreptului public. Oana

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

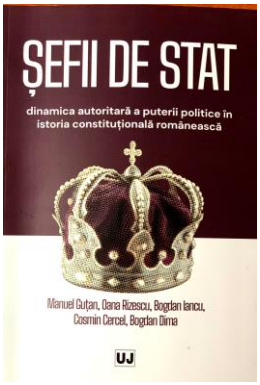

Rizescu este cercetător la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" din București, printre domeniile sale de interes numărându-se: relațiile dintre stat și societate în istoria României, evoluția instituțiilor juridice românești, istoria comparativă a sistemelor de drept europene. Bogdan Iancu este conferențiar la Facultatea de Științe Politice a Universității București, publicând frecvent pe teme de drept constituțional românesc și comparat. Cosmin Sebastian Cercel este lector la Universitatea din Nottingham și are ca preocupări relația dintre drept și ideologiile autoritare. Bogdan Dima este lector la Facultatea de Drept a Universității din București, unde predă cursuri de Drept administrativ și instituții politice sau Proceduri Administrative Necontencioase.

Volumul este deschis de un studiu introductiv semnat de Manuel Guțan, în care autorul trece în revistă provocările metodologice, subliniază complexitatea aparatului conceptual și atrage atenția asupra dimensiunii pluridisciplinare a temei. Pornește de la ideea că, în „aproape orice dezbatere constituțională la români, rolul și locul șefului statutului au încins spiritele" (p. 35) și ne explică care sunt cele două paliere de analiză ce-i preocupă pe autorii volumului: „locul și rolul central al șefului statului în arhitectura constituțională românească" pentru a analiza „dinamica autoritară a puterii politice în istoria constituțională românească". Întrebându-se dacă evoluția constituțională a României de după 1991 poate fi înțeleasă prin recursul la studiile istorice, Manuel Guțan răspunde cu da, și afirmă că istoria a transmis două mesaje prezentului postcomunist. Pe de o parte, este vorba de o nostalgie după „despotul luminat", pe de altă parte, vorbește despre o atenționare, care face trimitere la necesitatea limitării și a reducerii puterilor șefului statului, pentru edificarea unui stat de drept și a unei democrații funcționale (p. 73). În ceea ce privește viitorul, Guțan ne îndeamnă să fim foarte atenți la ideea „președintelui salvator", într-un context social și economic marcat de crize și de o lipsă de încredere sporită în instituția Parlamentului și a Guvernului (p. 78).

Cele cinci studii, fără a include aici introducerea extinsă despre care am vorbit, sunt organizate într-o serie cronologică. Autorii analizează din punct de vedere juridic și politic evenimentele care au marcat constituționalismul românesc și ideea de șef al statului, din perioada fanariotă până la evenimentele recente de pe scena politică. Studiul Oanei Rizescu, *Chipurile autorității domnești și formele contestării sale. Tiparele societății tradiționale românești și inovațiile fanariote*, ne pune în față „problema supunerii și nesupunerii" în contextul instaurării domniilor fanariote. Studiul se concentrează pe câteva concepte-cheie: continuitate, tranziție și ruptură, analizând dualitatea discursul puterii/discursuri contestatoare. Perspectiva teoretică se bazează pe teoriile „actelor de rezistență" ale politologului J. C. Scott, potrivit cărora cei supuși în critica lor față de putere creează o „versiune ascunsă a faptelor". Acest lucru este specific și puterii, ambele „scenarii ascunse sunt contrapuse «versiunii publice» a raporturilor de putere" (p. 96–97). În epoca fanariotă, nu atât puterea era contestată de cei mulți, ci modul discreționar și abuziv de exercitare al ei (p. 131). Oana Rizescu susține că domnii fanarioți acționau într-un cadru instituțional ce putea fi legitim sau mai puțin legitim, în funcție de cine aplica regulile (p. 134).

Pe lângă intervenția introductivă foarte întinsă, Manuel Guțan propune un al doilea studiu despre *Avatarurile autoritarismului domnesc la mijlocul secolului al XIX-lea: între absolutism „luminat" și cezarism „democratic" (1834–1866)*. Perioada vizată surprinde momentele în care Principatele dunărene devin un singur stat, cu o arhitectură instituțională modernă. Autorul subliniază că la momentul nașterii statului unitar român, oferind ca referință anul 1862, „principiile, conceptele, instituțiile și finalitățile constituționalismului liberal" arătau ca „un întreg coerent în cadrul dezbaterilor constituționale românești" (p. 150). Conceptul central al acestui studiu este cel de transplant juridic, definit ca o preluare „masivă de idei, principii, valori, concepte, instituții și texte constituționale" din statele vest-europene. Potrivit autorului, acest proces a început din punct de vedere ideologic la finalul secolului al XVIII-lea și se încheie prin adoptarea Constituției din 1866. Manuel Guțan susține că, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, dezbaterile în jurul constituționalității și organizării politice erau centrate pe lupta împotriva autoritarismului domnesc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Acest aspect este analizat din perspectiva încercărilor de limitare a puterilor domnului prin Regulamentele Organice și al adunărilor obștești.

Bogdan Iancu, în studiul său *Separația puterilor în Constituțiile de la 1866–1923: modernizare periferică ca generator de autoritarism structural*, se situează pe contrasens cu firul general al cărții. Acesta susține că, deși ideea centrală a volumului este personalizarea puterii politice ca o constantă în evoluția constituționalismului românesc, constituțiile din 1866 și 1923 infirmă această supoziție. Deși subliniază rezistența în timp a Constituției din 1866, Iancu susține că de fapt este vorba de un „eșec al constituționalizării", care decurge din modul în acest act a fost pus în practică: „slab nivel de integrare, falii între norme și practici, practici aberante sau paraconstituționale" (p. 249). Nu monarhia ca instituție a marcat evoluția constituționalismului românesc, susține Bogdan Iancu în concluziile studiului său, ci „neadecvarea normelor la realități" și folosirea cadrului juridic pentru cultivarea unor disfuncționalități în drumul nostru spre modernitate.

Cosmin Cercel își asumă misiunea dificilă de a descoase sensul termenilor „stat, națiune și conducător în epoca extremelor". Autorul începe demersul său încercând să demonteze iluzia legăturii organice între democrația liberală și dreptul constituțional. În același timp, susține ideea ca dreptul să fie încorporat istoriografiei privitoare la autoritarism, considerând că a fost ignorat chiar în cadrul studiilor istorice în general. Multe aspecte ale dreptului contemporan au resorturi puternice în anii autoritarismului. Principalul obiectiv al studiului său este să demonstreze modul în care discursul constituțional legitimează regimul autoritar și consolidează puterea, perioada analizată fiind cuprinsă între anii 1938 și 1989. În cele 101 pagini ale capitolului, autorul realizează o istorie a perioadei, din perspectivă juridică și constituțională, punând accent pe importanța congruenței dintre istoria dreptului și istoria politică în analiza dictaturilor care au marcat istoria secolului al XX-lea în România.

Bogdan Dima încheie volumul de față cu o analiză a reașezărilor juridice și constituționale care au avut loc după 1990. Titlul studiului său, *Dacă nu ne lăsați să ne organizăm nici control nu vom avea, nici organizare,* este un citat dintr-un discurs al lui Ion Iliescu din seara zilei de 22 decembrie 1989. Demersul său se concentrează pe relevarea principalelor teme care au marcat dezbaterile din jurul proiectului constituțional din 1991, precum și pe o interpretare argumentelor ce au stat la baza unor decizii importante în edificarea arhitecturii instituționale ale României recente. În cercetarea sa, autorul coboară la firul ierbii, consultând stenogramele Consiliului Frontului Salvării Naționale, precum și o serie întreagă de alte texte din arhivele Senatului și Camerei Deputaților. Prin efortul său intelectual, Bogdan Dima ne ajută să înțelegem nu doar modul în care s-a construit arhitectura instituțională a României de astăzi, ci ne pune în față și resorturile care au dus la crizele apărute în colaborarea instituțională dintre diferitele puteri ale statului, în ultimii ani, denumite – generic – lupta între palate.

Volumul colectiv prezentat în rândurile de față este un excurs interdisciplinar, care reunește autori din domenii complementare, cu profiluri intelectuale diferite, dar care reușesc să propună o analiză unitară asupra ultimilor 300 de ani din istoria României, dintr-o perspectivă juridică, cu accente pe instituția șefului statului. Autorii pun în dezbatere perspective noi și provoacă cititorul să caute înțelesuri și semnificații mai puțin evidente în cărțile de istorie clasice. Adresate mai curând specialiștilor, cele cinci capitole nu sunt o lectură facilă, dar asta nu se datorează stilisticii frazelor, ci bagajului informațional, metodologic și conceptual pus în joc de autori. Studiile cuprinse în acest volum reprezintă o contribuție semnificativă la o mai bună înțelegere atât a istoriei moderne, cât și contemporane a României, dar și a modului în care funcționează instituțiile și societatea din țara noastră acum.

Alexandru D. Aioanei

VICTOR RIZESCU, *Canonul și vocile uitate. Secvențe dintr-o tipologie a gândirii politice românești*, ediția a doua, București, Editura Pro Universitaria, 2020, 374 p.

Conferențiar la Facultatea de Științe Politice a universității bucureștene, cu studii la București, Budapesta (Universitatea Central-Europeană) și Oxford, Victor Rizescu este autorul a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

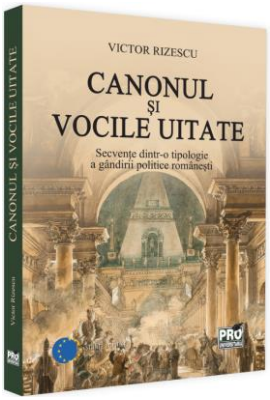

numeroase studii de istorie a gândirii politice românești, publicate în România și în străinătate, dar și al unor articole apărute în reviste (și pagini web) culturale sau de opinie politică. Ediția cărții pe care o voi prezenta în următoarele rânduri are o structură aproape identică cu cea dintâi (apărută la Editura Universității din București, în 2015), conținând, în plus, o *Prefață* (destinată a oferi noi clarificări ale scopurilor și provocărilor lucrării) și o listă bibliografică. Autorul își propune să creioneze o genealogie a gândirii democratice românești, în opoziție față de „canonul" interpretativ dominant – fie el succesor al dreptei interbelice sau al tradiției marcate, consideră el, de influența „raționalist-liberală" sau „raționalist-iluministă". Victor Rizescu scrie de pe pozițiile unui liberal de stânga, receptiv la „valorile sociale". Din punct de vedere teoretic și metodologic, el este îndatorat, pe de o parte, unei direcții de istorie intelectuală influențată de Leszek Kołakowski, iar, pe de altă parte, curentelor stângiste, marxizante, preocupate, în ultimele decenii, de recuperarea „marginalilor" istoriei ideilor politice (și nu numai). Autorul definește marxismul ca pe o cultură politică „ambivalentă, constituind deopotrivă o sursă a totalitarismului și o pledoarie pentru schimbare democratică". În paginile lucrării de față, ea apare, preponderent, în cea de-a doua ipostază.

Primul capitol al lucrării îi este dedicat lui Ștefan Zeletin – perceput îndeobște drept „canonic" în „versiunea" sa târzie, din binecunoscutele sale cărți dedicate *Burgheziei române* și *Neoliberalismului* (și care a rămas, de departe, cea mai familiară atât publicului, cât și specialiștilor). Nu asupra acestei etape se îndreaptă însă cu precădere interesul cercetătorului, ci asupra „primului Zeletin", reprezentat doar prin câteva articole publicate la începutul anilor 1920, înaintea lucrărilor care aveau să îi aducă notorietatea, și în care tot ceea ce „al doilea Zeletin" avea, mai târziu, să legitimeze – și, în primul rând, „oligarhia liberală" și strategia sa de modernizare – este dezavuat, în favoarea unei concepții organiciste, democratice și „țărăniste". Cel de-al doilea capitol se ocupă de Henric Sanielevici, un autor cu rădăcini socialiste, trecut, mai târziu (nu fără anumite tendințe de „recădere") pe pozițiile unui apărător al „burgheziei", antitradiționalist și antiprotecționist. Spre deosebire de Zeletin, „marginal" prin încercările sale „de tinerețe", Sanielevici a rămas, până acum, puțin valorificat din perspectiva gândirii politice, fiind recuperat (nu fără ezitări) doar în ipostaza sa de critic literar. Capitolul al treilea este dedicat, în cea mai mare parte, explicării „canonului liberal", a principalelor lucrări ale lui Ștefan Zeletin și Eugen Lovinescu, a genealogiei intelectuale și receptării lor. Este un prilej pentru autor de a se delimita de versiunea „canonică", bazată pe confuzia dintre „postura modernistă" și „atitudinea liberal-democrată" – în mare măsură absentă în cazul lui Lovinescu și, mai ales, în cel al lui Zeletin. Consecvent cu argumentația din primele două capitole, Victor Rizescu nu acceptă totuși nici prezumția conform căreia „nici un curent intelectual rezonând cu preocupările majore ale democratizării postcomuniste nu poate fi dezvăluit de tradiția culturală a României". Este un prilej pentru istoricul ideilor de a introduce în scenă un al treilea „personaj" al tradiției democratice, „occidentalistul" plasat în continuitatea târzie a succesiunii pașoptiste, Dumitru Drăghicescu.

Dacă primele trei capitole sunt dedicate întruchipărilor liberalismului românesc, cel de-al treilea cuprinde o privire asupra tradiției marxiste, concentrându-se, în principal, asupra populismului agrarian al lui Constantin Stere. Profesorul bucureștean operează o contextualizare generoasă a temei, dedicând interesante pagini originilor rusești ale populismului, influenței de care s-a bucurat în mai toată Europa de Est, în perioada anterioară comunismului, relației sale cu alte curente ale marxismului (în particular, cu social-democrația românească) și cu liberalismul „canonic" autohton. Ultimul capitol propune un studiu de receptare, reconstituind lectura lui Kogălniceanu în cheie sămănătoristă, poporanistă, modernistă și fascistă. Cea mai detaliată și importantă secțiune a capitolului este dedicată reflectării pașoptistului moldovean în „oglinda" gândiristă a monografiei care i-a fost dedicată de Radu Dragnea – o lectură în care tradiționalismul autorului este diluat până la dispariție prin efortul „asimilării" lui Kogălniceanu, iar ortodoxismul politic se îmbină cu acceptarea (și chiar revendicarea) democrației.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Canonul și vocile uitate este o carte antrenantă și provocatoare, de o certă valoare istorică prin recuperarea unor gânditori politici mai puțin studiați, ca „primul Zeletin", Sanielevici, Drăghicescu sau Dragnea. Această nouă lectură a tradiției democratice românești s-ar cere, consider eu, completată, de o reconstituire similară venită din zona opusă a spectrului politic, care ar întregi perspectiva asupra temei (întregire cu atât mai necesară cu cât revendicarea, cel puțin formală, de la principiile dreptei este foarte obișnuită în lumea intelectuală autohtonă). În același timp, parcurgerea cărții lui Victor Rizescu nu poate răspunde așteptărilor unui cititor care se așteaptă să regăsească un filon de gândire marcată de cursivitate intelectuală ori largă adresabilitate. În afară de Constantin Stere, lucrarea se concentrează asupra unor autori nu foarte coerenți (sau, în cazul „primului Zeletin", cu o operă poate prea „subțire" din punct de vedere cantitativ, prin comparație cu rezultatele transformării sale ulterioare). Puternica influență marxistă sesizabilă la mai toți gânditorii inventariați – tradiționalistul Dragnea nefiind o excepție – nu îi pot face prea ușor de asimilat în „zonele" conservatoare, liberală de dreapta sau naționalistă, bine reprezentate la noi, inclusiv în mediul academic. În același timp, nici conservatorii, nici liberalii de toate orientările sau socialiștii nu se pot regăsi în puternicele accente antioccidentale (depășind cu mult scepticismul junimist) sau antisemite din unele articole ale lui Constantin Stere (ultimele dezavuate, desigur, și de politologul bucureștean). Micile noastre nuanțări nu diminuează cu nimic nici valoarea istoriografică a cărții și nici importanța provocării la recuperarea unei tradiții mult neglijate, dar foarte relevante.

Simion-Alexandru Gavriș

IRINA MARIN, *Peasant Violence and Antisemitism in Early Twentieth-Century Eastern Europe*, Cham, Palgrave Macmillan, 2018, xvii + 304 p.

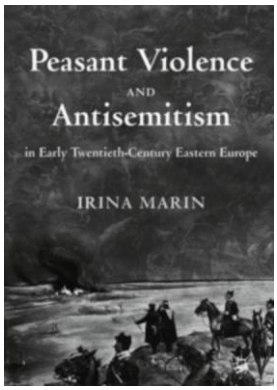

La începutul secolului al XX-lea, Europa de Est era un spațiu dominat de vaste imperii multietnice și de state-națiune aflate în proces de cristalizare, deseori nesigure, care căutau să se auto-definească folosind criteriile omogenității etnice, în opoziție cu statele imperiale vecine. Acest spațiu era, de asemenea, dominat de un șir de „chestiuni" fierbinți, printre care cele mai acute erau „chestiunea socială/țărănească" și „chestiunea evreiască". Bazându-și lucrarea pe studiul de caz al violentei revolte țărănești care a zguduit Regatul României în primăvara anului 1907, cartea Irinei Marin pune accent pe legătura și interacțiunea dintre violența din zona rurală și antisemitism, propunându-i cititorului o istorie fascinantă a contaminării/contagiunii reciproce, a contextului regional comparativ al potențialului de „combustie socială" (8), a (in)eficienței statului și a mobilizării sociale pornite „de jos", la nivel comunitar. Această abordare pune sub semnul întrebării mai multe noțiuni comune prevalente în istoriografia actuală. După cum afirmă autoarea, „această carte a fost concepută ca o istorie transnațională, dar și-a propus, de asemenea, să abordeze domeniul istoriei *interstițiale*" (276), examinând, astfel, atât natura „intermediară" a ținuturilor de frontieră situate la granițele imperiilor pe care le studiază volumul, cât și rolul crucial al informației, comunicării și percepției în timpul diferitelor etape ale desfășurării răscoalei, dar și pentru analiza urmărilor revoltei din 1907. Volumul nu discută, în principal, evenimentele propriu-zise legate de cursul răscoalei, ci, mai curând, se apleacă asupra cauzelor acesteia, asupra diverșilor actori implicați, asupra multiplelor interpretări ale revoltei și asupra reacțiilor pe care le-a provocat această izbucnire violentă de-a lungul frontierei „triple" dintre România, Imperiul Austro-Ungar și Rusia țaristă.

Această carte este, în mod fundamental, despre câteva lucruri aflate în strânsă relație reciprocă: frontiere și ținuturi de frontieră; rolul statului și limitele proiectelor de construcție statală; obsesia pentru „Celălalt" și capacitatea de acțiune colectivă a păturilor de jos, în speță, a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țărănimii. Abordarea autoarei combină, în mod fericit, un cadru general comparativ, care discută, în mod sistematic, evoluțiile din România în paralel cu frontierele imperiale similare, la nivel structural, dar totodată foarte diferite în traiectoriile lor concrete, aflate de cealaltă parte a graniței, cu analiza discursului, care funcționează la scări diferite și se bazează pe un sistem specific al „cercurilor concentrice" (9). Această discuție cuprinde originile românești ale răscoalei și reverberațiile acesteia pe întregul palier ar „frontierei triple", la nivelul autorităților de stat, cel al presei și cel al corespondenței diplomatice. Irina Marin utilizează un număr impresionant de surse de arhivă și lucrări publicate pentru a răspunde la principala întrebare de cercetare a cărții: „De ce s-a întâmplat așa că doar România a «luat foc» la 1907, pe când provinciile imperiale din vecinătate [...] au rămas relativ pașnice?" (8). În acest context, instrumentele tradiționale ale istoriei sociale se dovedesc destul de eficiente pentru a oferi substanță comparației transfrontaliere și pentru a delimita foarte clar sfera realității sociale fundamentale de construcțiile discursive de natură legitimizatoare, răspândite pe larg în epocă sub forma unor false explicații, care reprezentau diverse categorii ale „străinilor" – dar, în principal, comunitatea evreiască – drept țapi ispășitori prin excelență.

Natura deosebit de explozivă a tulburărilor sociale din România provenea din faptul fundamental că „România era cazul cel mai strigător la cer în privința modului în care stipulările legilor de reformă agrară au fost puse în practică pe teren" (110). Problema nu era doar că regimul agrar românesc era, în sine, mai nociv pentru interesele țărănimii și bazat, într-o mai mare măsură, pe exploatare decât aranjamentele agrare existente în imperiile vecine, ci și că acest regim nu garanta acele „supape de securitate" care micșorau intensitatea presiunii sociale dincolo de granițele României, cum ar fi, de exemplu, avantajele pieței interne din cadrul imperiului sau posibilitatea emigrării populației agricole aflate în surplus. Astfel, țărănimea română era, în mod structural, mult mai dependentă de proprietarii funciari, din cauza sistemului de arendă practicat în agricultură și a dominației generale a neo-iobăgiei și a „economiei jafului" (*Raubwirtschaft*) (58), dar și din cauza cadrului legal constrângător și restrictiv, care a fost creat de un stat aflat în serviciul intereselor elitei funciare. Din contră, Imperiile Austro-Ungar și Rus aveau o politică mai flexibilă față de respectivele lor comunități țărănești, fie din motive legate de condițiile mai favorabile ale emancipării, în primul caz, fie din cauza tendințelor anticapitaliste a unei părți importante a birocrației de stat, în cel de-al doilea. Caracterul complex și compozit al statelor imperiale și, prin extensie, varietatea mai mare a circumstanțelor locale (de exemplu, în cazul Transilvaniei) sau contradicțiile dintre elitele locale și centru, însoțite de un grad mai redus al puterii de negociere a nobilimii agrare în raport cu statul (de exemplu, în Basarabia) explică, în mare parte, aceste diferențe esențiale. Așa cum demonstrează autoarea, în mod convingător, contrar distorsiunilor inerente ale istoriografiilor naționale – în acest caz, ale celei românești – contextele imperiale erau, în general, mai favorabile intereselor țărănești sau, cel puțin, nu atât de dificile și oneroase pentru țărani, în comparație cu politicile unui stat-națiune aproape omogen, în cadrul căruia elitele și țăranii erau de aceeași etnie.

Această monografie discută, de asemenea, în mod creativ rolul crucial al statului și al instituțiilor sale în creșterea sau, dimpotrivă, în blocarea potențialului pentru izbucnirea tulburărilor sociale. Dincolo de exemplul concret al răscoalei, Irina Marin abordează natura proiectului de construcție statală conceput de elitele românești, comparându-l cu cazul celor două imperii situate de cealaltă parte a „triplei frontiere". În pofida numeroaselor carențe ale Imperiilor Austro-Ungar și Rus, către începutul secolului al XX-lea ambele state atinseseră anumite succese notabile – deși în proporții diferite – în realizarea proiectului lor ideal al unui „stat polițienesc bine guvernat" (*well-ordered police state*), scop pe care elitele lor îl urmăriseră, în mod consecvent, încă de la începutul secolului al XVIII-lea[1]. Pentru a invoca aici una dintre categoriile analitice sugerate de către James C. Scott[2], gradul de „lizibilitate" (*legibility*) manifestat de către cele două state imperiale în privința propriilor lor teritorii și populații era, în mod evident, net superior eforturilor și

[1] Marc Raeff, *The Well-Ordered Police State: Social and Institutional Change through Law in the Germanies and Russia, 1600–1800*, New Haven, Conn., Yale University Press, 1983.

[2] James C. Scott, *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*, New Haven & London, Yale University Press, 1998.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

puținelor succese în acest domeniu cu care se putea lăuda atunci tânărul stat român. Concluziile lui Scott privind apariția și consolidarea conceptului și realității statului modern par extrem de relevante pentru studiile de caz discutate în acest volum. Impactul ideilor lui Scott este evident, în mod subtil, chiar și în titlul unuia dintre capitolele cărții – *Eyes of the State* (Ochii Statului). Problema subguvernării la nivel local și a „proastei guvernări la nivel înalt" (165) reprezenta una dintre variabilele esențiale care marca distincția între proiectul, relativ recent și încă ezitant, de construcție statală românească și proiectele politice ale statelor imperiale vecine. Atât autoritățile locale, cât și cele centrale din Regatul României nu au reușit să își onoreze una dintre îndatoririle de bază, și anume obligația de a preveni violențele sociale și, ceea ce era un indiciu chiar mai îngrijorător, de a interpreta în mod adecvat informațiile disponibile, adunate și transmise de funcționarii statului aflați în provincie și în zonele rurale. În comparație cu acest eșec, până și birocrația țaristă, cunoscută, pe bună dreptate, pentru corupția cronicizată și abuzuri, dar și insuficientă pentru spațiul enorm al imperiului, în pofida reputației sale destul de proaste, părea o întruchipare a eficienței și ordinii (199). Această constatare era, firește, mult mai valabilă în cazul omologilor lor din Imperiul Austro-Ungar, mult mai bine înzestrați și instruiți.

Statul apare ca un factor de primă mărime în interpretarea revoltei din anul 1907 de către Irina Marin, nu doar în dimensiunea sa structurală, ci și în ipostaza rolului său discursiv, de producere, interpretare și distorsionare a sensurilor și semnificațiilor, de-a lungul „triplei frontiere". Din câte se pare, legăturile dintre cele trei state vecine ar fi funcționat nu doar la nivelul interacțiunilor și „încrucișărilor" reale, ci și în domeniul percepțiilor și al imaginarului. Într-adevăr, una dintre cele mai importante concluzii ale cărții este următoarea: „[...] contaminarea prin proximitate (atât prin apropiere geografică, cât și prin contactele între populații) a fost, în linii generale, o iluzie împărtășită de către toate autoritățile din jurul triplei frontiere și a avut foarte puțin de a face cu modul în care s-au desfășurat, de fapt, lucrurile pe teren" (281). Cu toate acestea, ar fi o greșeală să credem că această iluzie nu a avut anumite consecințe reale și palpabile. La fel ca și în cazul violenței revoluționare, în general – fenomen cu care violența din zonele rurale a fost adesea confundată și cu care această violență țărănească era indisolubil legată, cel puțin în ochii autorităților –, tema contaminării și a bolii contagioase reprezenta o prismă esențială prin care erau reflectate și definite acțiunile concrete ale aparatului de stat (sau lipsa acestora). Această atmosferă, aproape paranoidală, de nesiguranță, bazată pe strategia de *exteriorizare a vinei* și pe atribuirea izbucnirii tulburărilor țărănești uneltirilor unor forțe externe sau ale unor „străini", era prezentă, într-o oarecare măsură, în întregul spațiu circumscris de „tripla frontieră", dar a atins proporțiile cele mai îngrijorătoare în Regatul României.

De fapt, autoarea folosește anume această cheie de interpretare pentru a introduce, în argumentarea sa, elementul crucial al antisemitismului în amestecul, deja extrem de exploziv, dintre instabilitatea socială și eșecul statului. Analiza discursului antisemit, a politicilor de stat corespunzătoare și a strategiilor de legitimare elaborate de către autorități este, fără îndoială, unul dintre punctele forte ale cărții, deși acest subiect dă naștere și unor întrebări. Autoarea observă, pe bună dreptate, că „antisemitismul oficial domina cultura politică românească din acea epocă" (163) și că, mai mult decât atât, „auto-amăgirile de natură antisemită privind adevăratele cauze ale răscoalei erau răspândite la toate nivelurile aparatului de stat" (164). Rolul distructiv al antisemitismului la nivelul politicilor de stat era evident nu doar în cazul României, ci și în contextul, similar din punct de vedere structural, al Imperiului Rus, unde corupția endemică își avea rădăcinile chiar în „acel cadru legislativ care excludea populația evreiască de la exercitarea drepturilor fundamentale și o supunea bunului plac și abuzurilor administrației locale" (199–200). Contrastul față de cazurile austriac și ungar, unde antisemitismul era descurajat și chiar împiedicat, în mod activ, de către autorități, în pofida existenței unor discursuri antisemite la fel de puternice, este cu atât mai revelator în privința rolului crucial al statului în stimularea sau, respectiv, lupta împotriva violenței antisemite. Opinia Irinei Marin este că, în cazul antisemitismului românesc, „dominante erau nu atât argumentele de natură rasială, cât, mai ales, cele de ordin economic" (57). Deși afirmația ar putea fi pusă la îndoială, această specificitate românească ar explica, pe de o parte, prezența, în sânul cercurilor oficiale și în cadrul discursului politic, a temei recurente a evreilor ca exploatatori economici și, pe de altă parte, caracterul instrumental al antisemitismului în rândul elitelor din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

România, antisemitism care nu îi împiedica pe marii proprietari funciari să îi perceapă pe evrei ca arendași eficienți și demni de încredere. De asemenea, autoarea plasează, fără echivoc, prejudecățile și ostilitatea împotriva evreilor, prezente, în epocă, în societatea românească, în contextul mai larg al xenofobiei larg răspândite și al suspiciunii față de mașinațiile străine (fie acestea de proveniență rusă, bulgară sau de altă origine), legând, de asemenea, aceste manifestări de diverse modele ideologice sau juridice împrumutate din străinătate (în special, franceze, germane sau rusești). Cu toate acestea, în pofida premisei aparent evidente din titlul cărții, antisemitismul *ca atare* nu era un element chiar atât de central pentru dinamica violenței țărănești din România. Antisemitismul era dominant în sfera discursului, unde acesta funcționa ca o falsă schemă explicativă, pentru a distrage, în mod convenabil, atenția de la „cecitatea" (73) statului român în privința adevăratelor cauze sociale ale revoltei din anul 1907. Cu alte cuvinte, perspectiva autoarei asupra antisemitismului din România este, într-un fel, chiar *prea* instrumentalistă. Bazându-se, în mare măsură, pe analiza statutului comunității evreiești în cadrul statului național român dezvoltată de Carol Iancu (52–57), autoarea nu discută, în mod detaliat, urmările și implicațiile politice ale antisemitismului din România, și nici rolul său central în discursul politic contemporan. Într-un fel, antisemitismul românesc era, în măsură egală, de natură politică (chiar dacă nu întotdeauna rasială) și economică. În pofida diferențelor de ordin juridic între statutul comunității evreiești din România și al celei din Imperiul Rus, antisemitismul era, în ambele cazuri, un element politic fundamental pentru definirea configurației și delimitarea granițelor ideale ale respectivelor proiecte de construcție națională, respingând, în același timp, asimilarea evreilor ca o alternativă viabilă.

Abordarea Irinei Marin este deosebit de inovatoare atunci când analizează acțiunea colectivă a țărănimii și încearcă să „recupereze" vocile țărănești ca un factor pe deplin relevant pentru desfășurarea revoltei. Așa cum demonstrează autoarea, în mod convingător, circulația știrilor și efectul „bulgărelui de zăpadă" au fost un stimulent major pentru acțiunile maselor rurale. Chiar dacă presa, în întreaga ei diversitate politică și geografică, a fost un vehicul privilegiat pentru acest proces – orientat de sus în jos – al circulației informațiilor, lecturilor și interpretărilor (uneori greșite) ale evenimentelor din 1907 și ale sensurilor multiple ale acestora, așa cum reiese, în mod foarte clar, din examinarea datelor relevante în acest sens, în capitolul 6, țărănimea nu era, nici pe departe, un recipient pasiv al mesajelor transmise „de sus". Este, fără îndoială, adevărat că „atribuirea vinei pentru revoltă, la nivel oficial, era, în mod covârșitor, de natură antisemită și xenofobă, oferind un cadru de referință pentru țărani atunci când era vorba de formularea unor nemulțumiri" (72). Totuși, autoarea aplică, în mod creativ, „teoria zvonurilor" și folosește dezbaterile recente din domeniul psihologiei sociale pentru a arăta că țărănimea a manifestat un grad „fără precedent de organizare și inițiativă" (41). O asemenea concluzie poate părea cumva contra-intuitivă, mai ales având în vedere tendința istoriei sociale tradiționale (inclusiv a celei de inspirație marxistă) de a minimaliza coerența acțiunilor colective ale țărănimii sau, cel puțin, potențialul mobilizator al rezistenței și acțiunilor țărănești. Marin sugerează o viziune alternativă a acțiunilor de grup ale țărănimii prin „extrapolarea conceptului biologic de *interstițiu* asupra sferei relațiilor sociale și prin folosirea acestuia pentru a explica răspândirea fără precedent" a răscoalei românești (276). Așa cum am sugerat deja mai sus, conceptul *spațiilor interstițiale* pare să funcționeze atât la nivel micro-social (având rolul de locuri de stimulare și mobilizare pentru acțiunea politică a țărănimii), cât și la o scară macro-socială (atunci când acest concept este aplicat în cazul ținuturilor de frontieră, care reprezintă asemenea *spații interstițiale*, prin excelență). În acest context al mobilizării colective organizate „de jos", rolul zvonurilor și al „fabricilor de zvonuri" – o armă esențială a „celor slabi" (*weapon of the weak*) – devine extrem de important. Folosind o paralelă foarte sugestivă cu anumite dezbateri mai vechi din domeniul istoriografiei revoluțiilor, dezbateri „transferate", mai recent, înspre cazul istoriei ruse de la începutul secolului al XX-lea[3], rolul productiv, din punct de vedere social, al zvonurilor și al distorsionării informațiilor, în calitate de factor major pentru explicarea răspândirii rapide a violenței colective, este accentuat, în mod

[3] Boris Kolonitskii, *The Desacralization of the Monarchy: Rumors and 'Political Pornography' during World War I*, în Igal Halfin (ed.), *Language and Revolution: Making Modern Political Identities*, London, Frank Cass, 2002, p. 38–67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

justificat, de către autoare, care observă faptul că „acest cadru de referință mitologic funcționa ca o strategie foarte eficientă de mobilizare” (42). Zvonurile și „mitologiile țărănești [care rezultă din acestea] exercită o puternică funcție performativă, funcționând ca limbaj în acțiune” (42). Astfel, discursurile țărănimii – și, chiar mai important, acțiunea politică țărănească – sunt „recuperate” ca o strategie eficientă pentru reechilibrarea asimetriei de putere dintre păturile „subalterne” și elite.

Revolta țărănească din România s-a dovedit, de asemenea, „productivă” sub aspect social și într-un alt context, la care autorarea se referă doar implicit – contextul criticii și teoriei sociale. Conceptul de „neo-iobăgie” al lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, cea mai importantă contribuție a unui gânditor român la dezbaterile teoretice marxiste din acea epocă, concept care este invocat, în mod repetat, de Irina Marin (79, 81, 90, 112) pentru a explica esența sistemului agrar din România, caracterizat prin exploatarea intensă a țărănimii și prin metode brutale de extragere a profitului, a apărut și ca urmare a dezbaterii dintre Gherea și un alt emigrant din Imperiul Rus, basarabeanul Constantin Stere. Această dezbatere a fost provocată de șocul răscoalei țărănești și de consecințele acesteia. Revolta din 1907 a contribuit astfel, chiar dacă într-un mod negativ, la definirea mai clară a spațiului social din România și la analiza specificului social al cazului românesc, conectând, totodată, acest caz cu tendințele comune și împrumuturile ideologice reciproce din cadrul spațiului est-european din acea perioadă.

În fine, ar trebui abordată și problema surselor și a limitelor comparației. Lucrarea Irinei Marin reprezintă o încercare impresionantă și ambițioasă de a studia trei cazuri strâns legate între ele, dar totuși distincte, ale unor ținuturi de frontieră învecinate care aveau o majoritate demografică românească, dar care evoluau și funcționau în cadrul unor contexte instituționale foarte diferite. În general, această încercare de analiză este destul de convingătoare și reușită. Totuși, există o asimetrie evidentă între cazurile românesc și austro-ungar, pe de o parte, care sunt discutate pe baza unor vaste materiale de arhivă și surse publicate, și cazul rus, pe de altă parte. Analiza generală a situației din Basarabia sub dominație rusă este adecvată, iar eforturile autoarei de a examina reacțiile față de răscoala din 1907 apărute în presa de limbă rusă din regiune sunt lăudabile. Cu toate acestea, Irina Marin folosește doar literatura secundară și pare să se bazeze, în mod disproporționat, pe (altfel excelentele) memorii ale guvernatorului S. D. Urusov atunci când discută manifestările locale de antisemitism și corupția endemică din provincie. O analiză ceva mai extinsă a pogromului din Chișinău, din anul 1903, și a consecințelor sale, care ar fi fost esențială pentru înțelegerea destinului complex și dificil al comunității evreiești din regiune, dar și a etapei la care se afla „chestiunea evreiască” în timpul revoluției ruse din anii 1905–1907, lipsește, din păcate, din lucrare. Aceste scăpări provin, desigur, din faptul că autoarea nu vorbește fluent limba rusă și, în consecință, nu are acces direct la sursele rusești. Fără a minimaliza în niciun fel remarcabilul efort al autoarei, acest aspect este, mai curând, relevant pentru evidențierea limitelor inerente unei abordări comparative care presupune cercetarea unor cazuri multiple.

În pofida acestor observații critice, studiul extrem de documentat al Irinei Marin reprezintă o contribuție de importanță majoră în cadrul istoriografiei regionale a Europei de Est. Principalele puncte forte ale lucrării sunt: arealul impresionant al investigației; sursele bogate și variate folosite de autoare; combinația inspirată dintre abordările specifice istoriei sociale, analizei discursului și psihologiei sociale; și, în fine, dar nu în ultimul rând, strategia auctorială de succesiune rapidă (și uneori surprinzătoare) a diverselor scări de analiză și spații geografice, pentru a contextualiza mai bine cazul românesc, într-un cadru comparativ mai larg. Această istorie transnațională și „încrucișată” a violenței și antisemitismului în Europa de Est va trezi, cu siguranță, interesul unor cititori originari din spațiul circumscris de „tripla frontieră” româno–austro-ungaro–rusă de care se ocupă cartea Irinei Marin, dar și al celor aflați foarte departe de aceste „ținuturi de frontieră”.

Andrei Cușco

RADU TUDORANCEA (coord.), *O vecinătate dificilă. Relațiile româno-ruse/sovietice. 1914–1965*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2021, 228 p.

Volumul coordonat de Radu Tudorancea, *O vecinătate dificilă. Relațiile româno-ruse/sovietice. 1914–1965*, publicat la Editura Cetatea de Scaun din Târgoviște, în anul 2021, este rezultatul unui

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

proiect cu finanțare din partea Academiei Române, prin Fundația Patrimoniu. Inițiatorii proiectului au fost trei cercetători de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", Bogdan Popa, Simion Gheorghiu și Radu Tudorancea, scopul acestora fiind să repună în discuție problema tezaurului prin multiple puncte de analiză. Potrivit coordonatorului volumului, cercetarea „a avut ca punct de pornire circumstanțele și rațiunile din spatele deciziei autorităților române" de a trimite tezaurul în Rusia (p. 11). Volumul are 227 de pagini și include opt studii, inegale ca întindere, o notă a coordonatorului și o prefață semnată de prof. univ. dr. Ioan Chiper.

Studiile din volum sunt ordonate tematic și abordează mai multe perspective ale vecinătății României cu Rusia sau Uniunea Sovietică, firul principal fiind cel al problemei tezaurului. Sunt abordate însă și teme precum granițele României sau legăturile cu marxismul ale unor intelectuali marcanți din spațiul românesc. Așadar, volumul debutează cu studiul semnat de Bogdan Popa, *Prejudecăți, așteptări, realitate. Alianța cu Rusia înainte și după 1917 în percepțiile contemporanilor*. Autorul își construiește narațiunea pe surse care provin dinspre civili și militari ce nu făceau parte din cercul restrâns al puterii (p. 15). Opiniile celor mai mulți contemporani converg spre neîncredere și suspiciune, sentimente cultivate de comportamentul soldaților ruși și înainte de izbucnirea revoluției la Sankt Petersburg. Articolul radiografiază fricile unei societăți față de inamicul în mâinile căruia trebuia să-și pună Tezaurul național.

Daniel Cain, în studiul său *Din neajunsurile războiului de alianță: români și ruși pe frontul românesc (1916–1917)*, pornește de la premisa că ne lipsește un tablou complet al prezenței trupelor ruse în România. Acesta susține că termenul „trădare" este folosit cel mai des în descrierea colaborării militare româno-ruse, trecându-se prea ușor cu vederea rolul jucat de trupele țariste în stabilizarea frontului românesc în iarna anului 1916–1917 (p. 39). Cain vorbește de o alianță care de la început a stat sub semnul neîncrederii și care a funcționat cu foarte multe neajunsuri. Încercările de gestionare comună a momentelor tensionate, create de abuzurile soldaților ruși, nu au avut niciun efect. În concluzie, autorul pledează pentru necesitatea unei reevaluări a colaborării româno-ruse pe front.

Articolul semnat de Gabriela Dristaru *Agitații revoluționare pe frontul românesc și în Basarabia în dosarele Curții Marțiale 1917–1918. Cazurile particulare ale simpatizanților bolșevici Friedman Bernard și Alexei A. Cozac*, ar fi putut fi o completare a textelor amintite anterior, prin prezentarea unor studii de caz. Cu toate acestea, autoarea nu reușește, pe parcursul celor 15 pagini, din care cinci sunt anexe, să ne explice cât de reprezentative erau cele două cazuri pentru ceea ce ea numește agitații revoluționare și prin ce ne ajută povestea celor doi să înțelegem problema influenței Revoluției Bolșevice în spațiul românesc. De remarcat ar fi și faptul că autoarea acordă fiecărui personaj puțin mai mult de o pagină din cuprinsul articolului, ceea ce este insuficient pentru a ne face o imagine clară. Sunt totuși de acord cu ideea autoarei, din concluziile textului, că efectele Revoluții Roșii asupra României și Basarabiei nu ar trebui minimalizate.

Studiul lui Radu Tudorancea este un adevărat excurs istoriografic, care ne pune în lumină bibliografia deloc subțire a subiectului „Tezaurul României la Moscova". Autorul urmărește evoluția temei începând cu primii ani după Marele Război, și analizează cum s-a profesionalizat modul de abordare odată cu deschiderea arhivelor ruse, după 1989. Volumul semnat de Ilie Schipor[1], de altfel cea mai recentă contribuție pe subiect, beneficiază de un spațiu consistent. Potrivit lui Tudorancea, Schipor este autorul român care a văzut cele mai multe documente ruse, ceea ce îi permite să aducă în discuție numeroase elemente de noutate. Unul dintre ele ar fi presiunea pe care au făcut-o rușii pentru ca România să evacueze tezaurul. În contrast, Tatiana Pokivailova preia teza sovietică și pune din nou în discuție datoriile României față de URSS, prin pagubele produse în cele două războaie mondiale. Radu Tudorancea prezintă și o serie de volume de documente publicate în spațiul rus, care abordează tema tezaurului.

Cristian Vasile se abate de la firul principal și propune un studiu despre Mihai Ralea și atitudinea sa față de Uniunea Sovietică. Ni se relevă un intelectual de marcă al României interbelice care condamna extremismele, dar care trecea cu vederea foametea, colectivizarea sau marile procese

[1] Ilie Schipor, *Destinul Tezaurului României. Argumente din Arhivele Ruse*, București, Editura Oscar Print, 2021.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din URSS. Legăturile cu Legația Sovietică din București la finalul anilor ’30, lunile petrecute în lagărul la Târgu Jiu în perioada lui Antonescu și apropierea de Dej l-au propulsat pe Ralea în prim-planul acțiunilor politice după 23 August 1944. Ministru al Artelor în Guvernul Groza, a început să marșeze pe opțiunile sale marxiste de dinainte de război. Ulterior, s-a pus în slujba regimului, inclusiv prin scrierile sale, unde găsim expresii precum „psihologia canibalică americană” (p. 131), ce ne arată un nivel de obedienţă greu de înțeles la un om cu anvergura intelectuală a lui Ralea. De altfel, Cristian Vasile nu ezită să caracterizeze discursul antioccidental al lui Ralea, din anii ’50, drept „agresiv și descalificant” (p. 133).

Simion Gheorghiu propune un text care să analizeze istoriografia rusă și sovietică pe tema tezaurului. Demersul se încearcă a fi o aprofundare a unor aspecte atinse de Radu Tudorancea, însă autorul nu reușește să pună în discuție elemente noi. În secțiunea „Tezaurul românesc în istoriografia rusă”, după ce ne spune că în literatura istorică sovietică referințele la acest subiect „sunt mai degrabă singulare”, ne oferă drept exemplu un document emis de Consiliul Comisarilor Poporului (p. 149). În secțiunea „Presa sovietică postbelică despre Tezaurul României”, autorul citează mai des „Scânteia” decât ziarele sovietice, mai mult, propune două secțiuni care reiau aceeași idee, „Problema tezaurului în istoriografia rusă” și „Problema tezaurului în istoriografia rusă contemporană”. Ambele secțiuni se concentrează pe contribuțiile Tatianei Pokivailova. Este adevărat că autorul mai enumeră câteva lucrări în limba rusă, care fac trimitere la tezaurul românesc, volume ce au fost analizate și de Radu Tudorancea în studiul său din acest volum.

Emanuel Plopeanu readuce în discuție problematica granițelor și modul cum aceasta era văzută de la Legația României la Ankara. Studiul său, *Frontiere certe în vremuri incerte. Opinii politice și de presă despre frontiera româno-sovietică în perioada 1941–1943*, abordează „vecinătatea dificilă” româno-sovietică, așa cum s-a văzut ea din capitala unui stat neutru. Potrivit autorului, o intrare a Turciei în război ar fi permis Marii Britanii să salveze o parte a Balcanilor de influența rusă. În aceeași cheie gândeau și diplomații români la Ankara, care au sperat, până în ultimul moment, că Turcia să renunțe la neutralitate, mai ales că unii politicieni turci se arătau deschiși față de cauza românească.

Mioara Anton închide acest excurs istoriografic cu un studiu despre cum a fost gestionată în perioada comunistă problema spinoasă a tezaurului: *Re-evaluarea unui diferent. Tezaurul românesc în dinamica relațiilor româno-sovietice (septembrie 1965)*. Deși din titlu am putea deduce că studiul se concentrează, cu precădere, asupra discuțiilor purtate de Ceaușescu și Brejnev, în contextul Congresului al IX-lea al PMR, de fapt, restituirea unor bunuri din tezaur în 1956 ocupă cel mai mult spațiu în economia lucrării. De altfel, autoarea punctează trei momente importate: 1956 – când sovieticii au decis să returneze unele bunuri, 1965 – când Ceaușescu pune în discuție problema tezaurului cu liderul sovietic și 1989 – când liderul român readuce în atenția forurilor politice de la București problema tezaurului. Analizând acest subiect în contextul larg al relațiilor româno-sovietice, Mioara Anton concluzionează că reluarea unor teme istorice și readucerea lor în dezbaterea publică a fost parte a unei strategii de legitimare a regimului Ceaușescu (p. 227).

Volumul coordonat de Radu Tudorancea se dorește a fi o contribuție la problematica relațiilor României cu Rusia/Uniunea Sovietică, cu un accent mai mare pus pe tema Tezaurului. Cele opt studii repun în discuții teme vechi, propun noi unghiuri de analiză sau încearcă să cuantifice preocupările istoricilor pe temele date. În pofida unei note variate și a unei asimetrii din perspectivă cantitativă între studii, volumul reușește să se prezinte ca o abordare unitară. Cu unele excepții, studiile adunate în volum aduc un plus de cunoaștere și nu vor putea fi ocolite de cei care se vor ocupa de subiect în următorii ani.

Alexandru D. Aioanei

CLAUDIU-LUCIAN TOPOR, *„Auf nach Rumänien!” Beligeranța germano-română (1916–1918)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” (colecția *Historica*), 2020, 400 p.

Cu noua sa *carte*, tânărul recent devenit profesor universitar, Claudiu-Lucian Topor, învederează culminația unei, s-ar putea zice, prime și frumoase etape profesionale, de formare și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

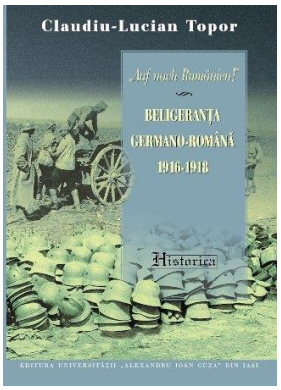

afirmare, atât în profil didactic superior, cât și la nivelul cercetărilor de specialitate. Prin chiar teza sa de doctorat, concretizată editorial ca valoroasă carte intitulată *Germania, România și războaiele balcanice* (Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2008, 324 p.), anunța asumarea unui proiect istoriografic de durată și de complexă anvergură. Este ceea ce a și probat, treptat și cu asiduu efort profesional, prin publicații de reală specialitate, de la cărți, precum *Relații internaționale în lumea modernă* (2009, 204 p.) sau *Germania și neutralitatea României, 1914–1916* (2017, 308 p.), ambele la aceeași editură universitară ieșeană, în colecția *Historica,* la studii „găzduite" de reviste și volume, coordonate ori de colaborare, toate de certă cotație academică, vădită și de casele editoriale „din țară" și „din străinătate" (Germania, îndeosebi, dar și Italia, chiar Japonia). Studii aprofundate în centre universitare, biblioteci și arhive „de la noi", precum și „stagii" de specializare „în străinătate" (Konstanz și Hamburg sau Budapesta) au jalonat și certificat un *cursus* profesional întrunitor de superioare valențe, între care cele de expertiză analitică și de acuratețe, cu note de evidentă originalitate, discursivă.

Pentru cartea privind *Beligeranța germano-română, 1916–1918,* colegul Claudiu-Lucian Topor a optat pentru o perspectivă diegetică de noutate, la nivelul literaturii de specialitate. Detașându-se de „abordarea în cheie clasică a subiectului", cu „axioma tutelară formată de politică, diplomație și armată", a identificat și fructificat „un nou teren ofertant", desigur, istoriografic, „teren" al războiului „celălalt", înregistrat de „drama civililor, frământările soldaților, experiența vieții trăite în vecinătatea morții etc.". Prin așa ceva, „interesul cercetărilor" a fost „coborât la nivelul «chestionării» individului", încât și „anonimii istoriei" să fie „chemați să vorbească, după rolul nescris pe care l-au jucat în povestea războiului" care „n-a fost doar înfruntarea giganților, ci însuși zbuciumul lăuntric din viața fiecărui individ" (p. 33 și urm.). „Coborârea" nivelului de „chestionare" a factorului uman a fost făcută spre a fi revelate raze de luminare sau înțelegere dinspre temeiuri de „viață a Marelui Război" spre desfășurări beligerante propriu-zise, cu decizii politice și militare „de top". A putut rezulta astfel un exemplar demers istoriografic asupra unei tematici pe cât de complexe pe atât de tensionate și suscitante de controverse între specialiști. Stingerea de nu puține controverse și luminarea unor aspecte factualic și istoriografic „umbroase" din beligeranța germano-română de la 1916–1918 au putut fi realizate din perspectiva de *noutate* a ceea ce a prins a se numi „*l'histoire vivante*".

Întreprinderea unui demers de specialitate atât de profund analitic și de sensibil discursiv a presupus, se înțelege, un intens efort de investigații documentare sau de lectură. La cota excepționalității, cum atestă lista de *Izvoare și bibliografie* (p. 391–417), ca și numeroasele „trimiteri infrapaginale" textului *cărții*, au fost investigate surse documentare needitate la Arhiva Ministerului Afacerilor Externe – București, Arhivele Naționale/Arhivele Naționale Istorice Centrale, cu descinderi înspre Servicii Județene (Iași, Constanța, Brăila, Vâlcea, Vrancea – locuri semnificative ale memoriei Războiului Întregirii), Arhivele Militare ale României, Biblioteca Muzeului Național Militar, Biblioteca Academiei Române, Biblioteca Națională a României, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, Bundesarchiv – Militärarchiv – Freiburg, Bundesarchiv – Berlin, Österreichisches Staatsarchiv – Viena, Arhivele Centrale și cele Militare ale Bulgariei etc., fonduri, din fiecare *situs* arhivalic, a căror enumerare, aici, ar necesita un prea întins spațiu redacțional. Au fost investigate din plin *Documente publicate*, îndeosebi române, germane, austriece, *Memorialistică și corespondență* (*Combatanții, Monarhi, miniștri, politicieni, Diplomați români și străini, Medici și preoți, Scriitori, istorici, universitari, Diaristica feminină, Însemnări din prizonierat*), *Publicistică și jurnale de călătorie, Literatură inspirată de fapte de război, Scrieri din epoca războiului, Periodice*. În *Bibliografia* deosebit de *selectivă* și-au putut afla loc și rost de înregistrare doar autori și titluri de *istorii ale Marelui Război*, de *istorii vechi și noi* privind *războiul românilor*, de *istorii ale beligeranței Germaniei*, îndeosebi pe fronturi estice, de *studii speciale*, precum și *instrumente de lucru*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Intensa documentare și deplin corespunzătorul tematic orizont de lectură au permis o structură operativă și justificată *introductiv* a *cărții*, în două mari părți – I. *Campania militară: războiul Germaniei imperiale pe teritoriul românesc*; II. *Sfârșitul războiului: armistițiul și pacea separată* –, fiecare parte cu nu puține subîmpărțiri. În prima *parte*, cum sugerează titlul ei, autorul a privit războiul, întâi, „ca al Germaniei", putere căreia România nu-i declarase formal și direct război, dar care a ținut să se achite de „obligații de alianță" față de Austro-Ungaria și să „coalizeze" Bulgaria și Turcia. Nu a fost de aceea „o întâmplare" că românii aveau să treacă de la „admirație și teamă" față de Germania la reacție furibundă, războinică, față de aceasta, reacție întețită și din motivul că, pe de o parte, forțele germane „substituiau", în bună măsură, pe cele austro-ungare, cu care românii doreau aprins „să se bată și să învingă", iar pe de alta, Germania „făcuse" ca turcii, precum dintr-un trecut „negru", să reapară peste teritorii românești. Reacția războinică românească avea să poarte însemne de „antigermanică, înainte de orice", cum au vădit și stările de spirit ale combatanților români la Mărășești, Mărăști și Oituz. Interesantă constatarea conform căreia „campania germanilor" mai puțin în propriul și directul lor interes decât întru susținerea Austro-Ungariei, a ungurilor îndeosebi, făcea ca, în stările de spirit ale combatanților români și ale oficialilor „retrași" la Iași să se diminueze semne de tensiune, „reale pe terenul bătăliei", între armata M.S. Regele Ferdinand și cea a Împăratului și Țar al Tuturor Rusiilor. Elanul inițial al germanilor, cu deviza „*Auch nach Rumänien!*", care, după o ilustrată inclusă *anexelor cărții*, și-a aflat rostul de supratitlu al acesteia, s-a izbit de rezistența tenace, nelipsită de dramatism, de chiar clipe de descumpănire, a românilor.

Noutăți în privința detaliilor factualice și îndeosebi a relevării de „înțelesuri nuanțate" se regăsesc și pe întinderea părții a doua a cărții. *Sfârșitul războiului: armistițiul și pacea separată* apar redate „din aproape", atât din perspectiva Centralilor, cât și din cea a României „forțate să se supuie unor împrejurări dure și nedrepte". *Unirea Basarabiei, Chestiunea dinastică* și *Disputa Dobrogei* „au spart", cu bine, dar și cu asperități, acele împrejurări. Meritul esențial al autorului constă în a nu persevera într-un retoric *parti pris* românesc, ci a căuta *adevărul* „înainte de toate". *Cartea* se distinge, prin formă și conținut, de cele rezultate din unilaterale și inevitabil subiective „îndatoriri patriotice", ea răspunzând adagiului maiorescian: „patriotismul în limitele adevărului". Este o *carte* de istoric adevărat, cu un *credo* profesional frumos calificabil, de unde și contribuțiile sale istoriografice de reală apreciere între specialiști. *Ilustrații, Indice* și un generos *Abstract* întregesc o *carte* ce-și binecuvine locul în primul raft de bibliotecă a noii istoriografii a Marelui Război și, desigur, a Războiului Întregirii României.

Gheorghe Cliveti

SILVIU VĂCARU, *Augustin Şandru. Scrisori de pe frontul din Siberia (1916–1920)*, Iaşi, Editura StudIS, 2018, 348 p.

În manualele de istorie şi în cultura publică, Primul Război Mondial a luat sfârşit odată cu capitularea Germaniei, la 11 noiembrie 1918. Pentru români în schimb, dar şi în cazul altor naţiuni europene, lucrurile au stat diferit. Armata Română a terminat operaţiunile militare un an mai târziu, odată cu retragerea din Ungaria. Pentru o altă parte a soldaţilor români, războiul şi, implicit, lăsarea la vatră s-au petrecut în anul 1920 sau chiar în 1921. Această carte încearcă să restituie un fragment din istoria complicată a voluntarilor ardeleni care, luptând în armata Austro-Ungară pe frontul din Galiţia, au căzut prizonieri ai armatei ţariste. Epopeea revenirii lor acasă avea să dureze ani de zile, fiind prinşi în complicatul război civil din Rusia odată cu revoluţia bolşevică din octombrie 1917. Greutăţile traversării Rusiei Occidentale, pornind din lagărele unde erau deţinuţi, i-au obligat pe aceşti prizonieri de război, de naţionalităţi diferite (italieni, polonezi, cehi, maghiari), să amâne revenirea în Europa şi să traverseze imensitatea Siberiei pentru a ajunge, într-un final, la Oceanul Pacific şi, de acolo, să încerce revenirea în Europa.

Subiectul este unul cunoscut istoriografiei româneşti; în primul rând, prin lucrările unora dintre ofiţerii care au activat în Legiunea românească din Siberia. În schimb, interesul a oscilat în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

funcţie de epocă şi de optica oficială pe linia relaţiei cu puterea sovietică sau, după 1991, cu cea rusă. Este demn de menţionat faptul că militarii români care au scris despre subiect, în calitate de martori ai Siberiei, atât la nivel memorialistic sau în calitate de istorici amatori, cum sunt Elie Bufnea, Voicu Niţescu, Petre Nemoianu sau eroul cărţii de faţă, Augustin Şandru, au fost arestaţi de către autorităţile comuniste. Fondurile de arhivă care conţineau informaţii despre Legiunea românească au fost integrate, în ultimele decenii din comunism, la deja celebrele fonduri secrete ale Arhivelor Statului. După 1990, au continuat să fie restricţionate cercetării, din motive care pleacă de la imaginarul nostru legat de Rusia şi până la teama faţă de instituţia care gestionează informaţiile clasificate în Ministerul de Interne.

Silviu Văcaru este un cercetător cunoscut pentru istoriografia secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea. Periodic, se ocupă şi de subiecte ale istoriei contemporane, mai cu seamă în jurul unor colecţii arhivistice private. Fost arhivist al Arhivelor Statului din Iaşi şi muzeograf al Complexului Muzeal Moldova, în prezent cercetător la Institutul „A. D. Xenopol" al Academiei Române, autorul şi editorul volumului de faţă are decenii de cercetare a arhivelor publice sau, cum este cazul şi cărţii de faţă, a celor particulare. De altfel, în această primă calitate a şi luat cunoştinţă cu subiectul prizonierilor români din Siberia, studiind colecţia Victor Cădere, predată de fostul diplomat Arhivelor ieşene în anul 1965. E un subiect la care a revenit periodic[1]. Tot atunci, fostul arhivist a luat cunoştinţă şi cu rigorile investigării unor documente care prezentau episoade ale relaţiilor româno-ruse ce nu se integrau canonului oficial, cel „al prieteniei de veacuri" dintre cele două popoare. Oprit deci, în ultimii ani ai comunismului, de a cerceta subiectul, domnul Silviu Văcaru a rămas cu imaginea unui nume, Augustin Şandru, care apărea recurent în corespondenţa primită de către Victor Cădere. E greu să opreşti un arhivist, atunci când simte un subiect şi, mai ales, când în faţa sa îi sunt vânturate restricţii sau colportate temeri închipuite. În paranteză fie spus, şi astăzi, la peste trei decenii de la căderea comunismului, în instituţia Arhivelor Naţionale, aceleaşi temeri şi supravegherea, anchilozantă uneori, a serviciului secret al Ministerului de Interne dau fiori arhiviştilor.

După trei decenii de aşteptare, domnul Silviu Văcaru a reuşit să ia legătura cu urmaşi ai lui Augustin Şandru, expeditorul regăsit al rapoartelor şi scrisorilor din Siberia către Victor Cădere, şeful misiunii de repatriere a foştilor prizonieri români din Siberia. Este vorba despre nepotul acestuia, Ionel Ucu Bratu Voicescu, şi strănepoata sa, Silvana Bratu, care i-au confirmat faptul că în arhiva privată a familiei s-au păstrat cărţile poştale trimise, de la Tobolsk, de antecesorul lor soţiei sale, Cornelia, în perioada 1916–1920. Sunt 68 de astfel de scrisori, 32 în limba română şi 36 în limba germană. Alături de acestea, în ediţia de faţă, sunt publicate, din fondul Victor Cădere, o serie de informări şi de rapoarte ale lui Augustin Şandru către diplomatul român şi listele de nume ale celor care au urcat în vapoarele către casă în patru transporturi, păstrate din cele şase, ulterioare primei plecări din mai 1920. Ultimul vapor care a preluat soldaţi români a plecat din Vladivostok la 11 aprilie 1921 (p. 320). Au fost aproximativ 25 000 de prizonieri români ai armatei imperiale Austro-Ungare în Rusia (p. 23). Mai puţin de 5 000 dintre aceştia au fost îmbarcaţi în vapoarele plătite de statul român şi aduşi în România Întregită, deşi în decembrie 1919, când guvernul român a deblocat sume pentru repatriere, se avea în vedere cifra de 15 000 de soldaţi (p. 29). Asupra sorţii multora dintre foştii prizonieri rămaşi se pot face numeroase speculaţii, care merg de la deces până la rămânerea în localităţi ruseşti, şi începerea unei noi vieţi.

Subiectul acestei cărţi este Augustin Şandru, un învăţător român născut în 1883, la Viştea, jud. Braşov azi, atunci localitate în Imperiul Austro-Ungar. În anul 1914 a fost mobilizat în armata imperială, luptând pe frontul din Galiţia. Cade prizonier al armatei ţariste şi reuşeşte, după şase ani de la plecarea de acasă, la 15 iulie 1920, să revină lângă familie. În tot acest timp a lăsat acasă soţia şi pe cei trei copii, fetiţa Lavinia născându-se la câteva luni după plecarea pe front. În perioada comunistă a fost arestat şi a executat trei ani în închisoarea din Făgăraş, pentru „vina" că

[1] Silviu Văcaru, *Informaţii privind constituirea regimentelor de voluntari „Horea" şi „Avram Iancu" în Rusia (1918–1921)*, în „Memoria Documentelor", Bucureşti, I, 1994; idem, *Corpurile de voluntari ardeleni în timpul Primului Război Mondial*, în *Ioan Lăcătuşu. Arhivist, istoric, sociolog, la 65 de ani*, vol. II, Sfântu Gheorghe, 2012, p. 243–262.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu a colaborat cu autorităţile bolşevice în timpul petrecut în Siberia. S-a stins din viaţă în comuna natală, la 91 de ani. *Introducerea* volumului, semnată de domnul Silviu Văcaru, oferă informaţii consistente asupra eroului cărţii. Pe baza unei documentări solide, acesta a recuperat activitatea lui Augustin Şandru în calitatea sa de şef al Secţiei culturale a Legiunii Voluntarilor Români din Siberia. Un capitol consistent detaliază eforturile fostului sublocotenent de a întreţine, în termenii săi, „o stare de spirit românească", în Legiunea românească din Tobolsk sau Vladivostok, prin publicaţii, cum au fost ziarul „Vestitorul" şi revista „Neamul Românesc", prin străduința de a-i instrui pe soldaţii analfabeţi, de a organiza cursuri pentru copii minori, serbări şi evenimente culturale.

În mod firesc, din cauza cenzurii, cărţile poştale adresate familiei nu puteau conţine informaţii despre situaţia românilor în Siberia, relaţiile cu comandamentul ceh, luptele cu bolşevicii sau greutăţile relaţionării cu autorităţile române. În schimb, în corespondenţa trimisă de A. Şandru lui Victor Cădere se pot documenta episoade consistente ale istoriei Legiunii române din Siberia. Este meritul editorului că a stăruit îndelung asupra subiectului şi că s-a lăsat condus de flerul de istoric şi arhivist cu experienţă, ajungând să se documenteze în arhiva particulară a lui Augustin Şandru. Volumul de faţă este o deplină reuşită, consacrată sărbătorilor Centenarului Marii Uniri, şi un alt capitol frumos al cercetărilor îndelungate ale istoricului Silviu Văcaru, care a pus în circuitul public o arhivă particulară. A alăturat perspectiva familiară şi domestică, a unui tată care îşi lasă familia în Monarhia Austro-Ungară şi o regăseşte în interiorul României Întregite, cu cea militară, a unui subofiţer ardelean care îşi slujea noua ţară, pe care încă nu o cunoscuse, dar căreia îi jurase credinţă şi îi dedicase energia sa într-o Siberie îndepărtată şi atât de potrivnică. În termenii lui Nicolae Iorga, a reuşit să redea un capitol de istorie „prin cei mici".

Cătălin Botoşineanu

CĂTĂLINA MIHALACHE, NICOLETA ROMAN (ed.), *Copilării trecute prin război. Povești de viață, politici sociale și reprezentări culturale în România anilor 1913–1923*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2020, 336 p.

Volumul *Copilării trecute prin Război. Povești de viață, politici sociale și reprezentări culturale în Români anilor 1913–1923*, apărut la editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" în anul 2020, sub îngrijirea editorilor Cătălina Mihalache și Nicoleta Roman, abordează o temă mai puțin prezentă în istoriografia dedicată conflagrației mondiale, dar cu o importanță indubitabilă în spectrul analizei vieții sociale. Analiza copiilor și a vieții acestora a reprezentat astfel miza cercetărilor întrunite în cadrul volumului prezent, fixarea celor două borne cronologice *1913–1923* atenționând asupra prezentării cadrului social și mai puțin asupra evenimentelor politico-militare. Arhitectura lucrării concentrează temele istoricilor pe trei secțiuni, fiecare cu câte patru studii care, conectate într-un întreg, surprind în esența lor ceea ce numim copilării trecute prin război.

În cadrul primei secțiuni, *Realități, ideologii, ficționalizări*, observam trei teme centrale precum istoriografia, statistica și literatura, fiecare analizate în contextul implicațiilor avute asupra copiilor. Gheorghe Negustor conturează, într-un cadru general, contribuțiile istoriografice străine ce au avut ca temă centrală copiii. Autorul surprinde diferitele ipostaze în care tinerii au fost analizați, de la atribuirea caracteristicii de orfan odată cu plecarea tatălui pe front până la participarea activă, eroică așa cum o prezintă istoriografia, a acestora în război. O altă direcție semnificativă a cercetării istorice străine surprinde demografia post-război, afectată atât de tinerii ce s-au numărat printre victimele conflictului, cât și de aceia care au avut de suferit din cauza bolilor și a lipsei; iar cei ce au supraviețuit au rămas cu răni emoționale profunde.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Revenind în plan intern, Daniela Mârza analizează în mod particular impactul războiului asupra copiilor din Transilvania, văzut din punct de vedere demografic. Cercetarea sa aduce în atenția noastră o natalitate crescută înainte de război și o natalitate scăzută post-război, cu efecte puternice asupra viitoarelor generații. Plecarea bărbaților pe front, alături de sărăcia și dificultățile economice au redus numărul copiilor, maturizându-i de la o vârstă fragedă și făcându-i apți pentru muncă. Totodată, numeroasele boli rezultate în lipsa unei igiene corespunzătoare și absența unei educații adecvate au reprezentat obstacole în procesul formării și creșterii acestora ca viitori adulți ai societății.

Studiile întregite de Ramona Caramelea și Iulia Cosma au ca pilon de legătură și de analiză literatura dedicată copiilor în perioada războiului. „Revista Copiilor și a Tinerimii", ce a avut activitatea editorială suspendată în timpul Marelui Război, a reușit să prezinte ororile conflictului într-o notă caricaturală, de ridicare a moralului celor rămași acasă, prin texte ficționale mai mult sau mai puțin eroice. Prin intermediul acestora, copiii reușeau să interacționeze cu ceea ce înseamnă în fond să fii soldat și să înțeleagă contribuția pe care o pot avea chiar și de acasă. Totodată, este surprinsă și o notă subversivă a acestor ilustrații ori texte, prin care se încerca edificarea unui atașament profund față de națiune, un devotament care să fie finalizat prin sacrificiul plecării pe front în caz de necesitate. Iulia Cosma prezintă cartea lui Edmundo de Amicis, *Cuore,* analizând comparativ traducerile din italiană în română realizate de către Clelia Bruzzesi în 1893 și de către Sofia Nădejde în 1916. Calitativ apropiată de înțelesurile transmise de către Edmundo de Amicis, Sofia Nădejde a reușit să ofere un manual prin care concepte precum *patrie* și *emancipare națională* să fie ușor de înțeles și însușit de către copii. Momentul intrării României în război nu a fost văzut drept motiv principal al traducerii manualului, deși pot fi observate unele pasaje ce accentuează valențele ideii de națiune.

Cea de-a doua secțiune, intitulată *Griji pentru cei mici*, prezintă felul în care elita comunității se preocupa de soarta copiilor în timpul războiului, în mod special a celor orfani. Delia Bălăican și Nicoleta Roman se înscriu pe aceeași axă de cercetare a copilului orfan, privat de dragostea de tată, afectați de carențele medicale și economice cu care țara se confrunta. În cadrul primului studiu, autoarea reușește să contureze imaginea războiului prin ochii copiilor, referențială fiind personificarea lui „Tanti Cocoțel", pe numele său Elena Perticari-Davila, ce avea grijă de distribuirea alimentelor către populația ieșeană. Preocupate de grija copiilor și a familiilor nevoiașe, organizațiile caritabile precum Societatea Națională „Crucea Roșie a României" și Casa de sprijin „Familia luptătorilor" au încercat să suplinească lipsa familiei, punând la dispoziția copiilor hrană și, poate cel mai important lucru, îngrijiri medicale. Nicoleta Roman particularizează analiza centrelor caritabile, aducând în atenția noastră Societatea „Ocrotirea Orfanilor din Război", înființat sub patronajul reginei Maria. Constituită după model francez, principalul țel al acestei societăți a fost de a îngriji orfanii celor ce s-au jertfit pe câmpul de luptă, prin oferirea de îngrijiri medicale și a unei educații corespunzătoare celor ce în viitor aveau să urmeze exemplul părinților sacrificați.

Cătălin Botoșineanu a reușit, printr-o analiză atentă a dosarelor de arhivă, să prezinte activitatea și utilitatea „Școlii de Îndreptare" din Copou, Iași. În linii generale, nevoia înființării unei astfel de școli s-a regăsit în necesitatea de a oferi tinerilor orfani cu un comportament delincvent sau cu manifestări violente o nouă șansă la reeducare și integrare socială. Accederea în cadrul acestei instituții se realiza fie la cererea părintelui neputincios în fața comportamentului copilului, fie a orfelinatului. Înțelegerea asumată a inițiativei școlii și rigurozitatea cu care tinerii erau formați și educați porneau de la responsabilitatea civică și morală față de cei ce au luptat pe câmpul de luptă. Tot în sfera educațională regăsim și studiul Cameliei Zavarache, însă cu aplicabilitate pe cadrul medical școlar postbelic. Una din numeroasele consecințe ale războiului a fost creșterea numărului de boli pe care atât adulții cât și copiii le puteau dezvolta. Inițiativele de modernizare a sistemului educațional au determinat, la rândul lor, un amplu proiect de organizare a asistenței sanitare în școli din 1924, odată cu extinderea studiilor obligatorii de la 4 la 7 ani. Înțelegerea normelor sanitare de igienă și protecție de la o vârstă fragedă putea avea consecințe favorabile consolidării unei viitoare societăți sănătoase, astfel că implicarea puternică a statului în cadrul acestui program poate fi de la sine înțeleasă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A treia secțiune a volumului, *Traiectorii formative*, vizează perioada imediat ulterioară Primului Război Mondial (excepție făcând textul Cătălinei Mihalache), continuând sfera analizei educației școlare prin studiul realizat de către Anemari Monica Negru, axat pe educația privată oferită fetelor de Societatea Națională a Femeilor Române. Activitatea societății viza în fond ridicarea calității actului educativ, atât pentru copiii orfani, cât și pentru cei din familiile sărace. Totodată, această activitate urmărea construirea și întreținerea unui număr cât mai mare de instituții școlare primare sau secundare private pentru fete, alături de elementele anexe precum cămine și cantine. Promovarea și consolidarea unei baze educaționale de către Societatea Națională a Femeilor Române au reprezentat un pas înainte în demersul de modernizare a educației române și totodată un model de urmat pentru învățământul de stat. Mirela Popa-Andrei păstrează în analiza sa sistemul educațional văzut în mod particular prin intermediul Preparandiilor de fete din Transilvania. Emanciparea femeilor în timpul și după Primul Război Mondial a fost observată și în cadrul educației oferite fetelor. Preparandia din Gherla a reprezentat una din primele școli destinate exclusiv fetelor din Transilvania, asupra căreia autoarea își axează studiul analitic. Deși accederea în cadrul acestei instituții nu era una dificilă, preponderența fetelor de preoți și de învățători demonstrează că înțelegerea importanței actului educativ pornea din sânul familiei; iar rolul pe care aceste fete urmau să și-l însușească era de a încuraja și răspândi educația în toate mediile defavorizate ca viitoare cadre didactice.

Dacă după Primul Război Mondial observăm o înflorire și modernizare a sectorului educațional românesc, Cătălina Mihalache prezintă acest sector în momentul participării active a României la război, respectiv 1916–1918. Funcționarea școlilor a avut un curs diferit în funcție de regiunea în care se aflau. În marea lor majoritate se transformau în instituții de ajutorare a copiilor orfani, activitatea educațională fiind în mare parte sistată. Atât profesorii, cât și elevii își găseau o nouă utilitate, confecționând uniforme pentru soldați sau sprijinind îngrijirea răniților. În jurul anului 1917, dorindu-se revenirea la o oarecare normalitate privind educația, durata de predare a fost ridicată la 45 de minute pentru un curs, suplinindu-se astfel și orele profesorilor ce nu aveau posibilitatea ținerii acestora. Totodată, autoarea observă o intensificare a accentelor patriotice în cadrul orelor ținute în școli printr-un sistem educațional vulnerabil la comanda politică doritor de a înregimenta cadrele didactice și elevii.

Ultimul studiu, realizat de către Adrian-Bogdan Ceobanu și Adrian Vițalaru, aduce în prim-plan experiențele unor copii de diplomați români din familii precum Lahovary, Iacovaki, Carp, Cretzianu și Zamfirescu. Chiar dacă pentru copiii de diplomați accesul la educație era unul facil pe perioada războiului, majoritatea dintre ei fiind școliți în străinătate, aceștia nu au rămas neatinși de nefericirile războiului. În unele familii, copiii au avut un destin nefericit, murind fie în urma unui act necugetat precum Bebe Lahovary, în urma unei boli necruțătoare, cazul lui Vladi Iacovaki, ori au căzut pe câmpul de luptă, precum fiul lui P. P. Carp. Deși unii dintre aceștia trec de anii copilăriei, cazurile analizate de către cei doi autori doresc să prezinte cadrul relațional tată–fiu în zona carierei diplomatice, ce se continua pe filieră masculină, reprezentative fiind familiile Cretzianu și Zamfirescu.

Studiile ce întregesc volumul de față au reușit să surprindă, prin analize complexe și bine documentate, o imagine detaliată a copilului din cadrul primei conflagrații mondiale. Inițiative precum înființarea instituțiilor de ocrotire a copiilor și modernizarea sectorului educațional încercau să configureze un oarecare confort și sentiment de siguranță, însă copilăria trecută prin război a fost una marcată de lipsa figurii paterne, de dificultățile economice și de carențele medicale.

Mihaela Dragomir

ȘTEFAN LUPU (coord.), *Catolicii din Moldova şi Centenarul Unirii de la 1918. Lucrările simpozionului naţional „Catolicii din Moldova şi Centenarul Unirii de la 1918”, Iaşi, 21–23 martie 2018*, Iași, Editura Sapientia, 2018, 210 p.

Studiile reunite în lucrarea de față reprezintă comunicările susținute de către participanții simpozionului național „Catolicii din Moldova și Centenarul Unirii de la 1918”, desfășurat în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aula Magna a Institutului Teologic Romano-Catolic „Sfântul Iosif" din Iași. Finalizarea simpozionului a condus la inițiativa publicării comunicărilor susținute de către specialiștii în domeniul istoriei cu prezentarea meritelor coordonatorului lucrării, pr. prof. dr. Ștefan Lupu, precum și tuturor autorilor. Apărută la editura Sapientia în 2018, la Iași, lucrarea reunește zece studii, având ca subiect central eroii catolici căzuți pe front, personalitățile din cadrul bisericii catolice, activitatea Diecezei din Iași, toate fiind în perioada înfăptuirii actului de Unire de la 1918.

Arhitectura lucrării pornește de la prezentarea în linii generale a cadrului de proiectare a Marii Uniri și a fundamentelor ce au condus la modernizarea României, aspecte înglobate în studiul de deschidere a sesiunii de comunicări realizat de către prof. univ. dr. Marin Dorin. Elementele de unitate națională precum etnia, lingvistica, cultura religioasă, spațiul geografic și organizarea instituțională au concurat către momentul anului 1918, bineînțeles, fiecare în propria sa măsură. Aceste componente au reprezentat opera unor personalități precum Ștefan cel Mare și Mihai Viteazu sau rodul unor momente importante precum Revoluția de la 1848, domnia lui Alexandru Ioan Cuza și cea a lui Carol I și totodată a elitelor politice și culturale, a elitelor ecleziastice, a burgheziei și boierimii liberale. Bineînțeles, nu a fost un drum cu o traiectorie dreaptă, ci s-a izbit de diferite dificultăți dictate de politica internă și internațională. Cu toate acestea, cadrul unificator dat de momentul Unirii a avut la bază o întreagă istorie, caracterizată de dorința poporului român de modernizare și de afirmare națională.

Particularizarea cercetării pe activitatea catolicilor din Moldova se prezintă în cel de-al doilea studiu, unde autorul Fabian Doboș analizează activitatea unor mari personalități bisericești în timpul Primului Război Mondial, precum papa Benedict al XV-lea, arhiepiscopul Raymund Netzhammer ori preotul Ulderico Cipolloni. Întreaga lor activitate s-a axat pe restaurarea păcii prin activități de ajutorare a prizonierilor răniți și bolnavi, de apărare a preoților și credincioșilor catolici arestați de către autoritățile române și, totodată, o activitate spirituală de îmbărbătare a bărbaților, ce urmau să plece pe frontul de luptă. Toate aceste acțiuni pacificatoare intentate de către reprezentanții Diecezei din Iași arată modul de relaționare dintre oameni, ce trecea de diferitele bariere date de religie sau de naționalitate.

Cumulând următoarele două studii referitoare la activitatea Diecezei din Iași de după război și a parohiilor și preoților catolici din Moldova din timpul acestuia, pornim analiza noastră cu surprinderea activității acestora și a modului în care angajamentul de comemorare a eroilor catolici are la bază nedreptățile pe care preoții și catolicii le-au suferit în anii de desfășurare a conflagrației mondiale. Imediat după momentul înfăptuirii Marii Unirii, în cadrul Episcopiei Romano-Catolice s-a putut observa o manifestare de elogiere a soldaților și preoților catolici, o datorie morală față de cei ce luptau atât pentru țară, cât și pentru recunoașterea identității românești. Inițiativa Episcopiei a fost, astfel, de a cinsti sacrificiul eroilor prin construirea unor mausolee, cripte, cimitire, de a suplini lipsa tatălui prin înființarea de orfelinate și de a asigura o bună educație copiilor orfani. De ce și-a asumat Dieceza de la Iași un astfel de demers? Pr. Cornel Cadar prezintă în cadrul analizei sale momentul în care numeroși preoți au fost arestați de către autoritățile române, odată cu începerea războiului. Preoții catolici nu au fost considerați români și, astfel, nu erau de încredere, iar soldații de pe câmpul de luptă din jurul Moldovei, deși se aflau într-un număr considerabil, nu au fost tratați medical precum soldații ortodocși. Din acest punct pleacă și studiul prof. dr. Anton Coșa, printr-un text omagial adus tuturor ostașilor căzuți pentru făurirea Unirii. Acesta prezintă cronologic evenimentele date de intrarea României în război, chemarea bărbaților la datorie și desfășurarea ostilităților în zone cu o importantă populație catolică din Moldova precum: Oituz, Cireșoaia, Răcăciuni.

Activitatea Diecezei din Iași și a comunității confesionale catolice a fost scoasă în evidență de către „memoria fotografiilor", așa cum pr. Ștefan Lupu o prezintă în cadrul comunicării sale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aceasta a reprezentat un demers unic în Moldova, de prezentare a comunității catolice de după război: parohii, biserici, case parohiale, preoți, dascăli și învățători, ce au asigurat continuitatea activităților religioase și educarea tinerelor generații. Alături de ilustrațiile ce arătau simplul țăran catolic în ținuta sa albă de biserică, în cadrul albumului fotografic dedicat catolicilor, se regăsesc și imagini ale ostașilor căzuți pe câmpurile de luptă și ale distrugerilor de pe urma bombardamentelor germane și austro-ungare. Fotografiile au rămas însă valoroase mărturii istorice, culturale și religioase a comunităților catolice din Moldova.

Demersul analitic aduce în atenția noastră cercetări asupra catolicilor din Basarabia și Bucovina după Marea Unire, realizate de către pr. Petru Ciobanu și Alois Moraru. Luarea în posesie a parohiilor catolice din Basarabia s-a realizat imediat după înfăptuirea actului Unirii, spre deosebire de Bucovina unde, după rezolvarea diferitelor chestiuni redate de organizarea bisericească, recuperarea parohiilor s-a desăvârșit la 15 august 1930. Relațiile dintre parohiile din Basarabia și cele din Iași au fost menținute în mod constant printr-o serie de vizite între episcopiile celor două regiuni, prezentate în mod detaliat în cadrul studiului. În cazul Bucovinei, contextul istoric a fost defavorabil menținerii unei uniuni constante cu Dieceza din Iași. În 1940, imediat după anexarea Bucovinei de Nord de către URSS, Germania a încheiat un acord prin care cetățenii germani pot cere repatrierea în țara lor, acord ce a avut consecințe negative asupra componenței comunității catolice din Bucovina.

Întreaga istorie a comunității catolice din Moldova nu poate fi regăsită doar în cadrul mărturiilor scrise ci, așa cum ne-a demonstrat prof. dr. Cătălin-George Fedor, și prin surprinderea amintirilor celor ce au trăit în perioada de după 1918. Persoanele ce au fost intervievate în cadrul studiului său au prezentat modul în care comunitatea catolică lupta pentru afirmarea și apărarea identității, așa cum mulți au simțit-o, fiind de natură românească. Limba, obiceiurile, cultura și în fond originea etnică este simțită de către locuitorii născuți după Marea Unire ca fiind românească, puțini fiind cei ce probează, chiar și într-un procentaj mic, anumite înrâuriri maghiare.

Ultimul studiu se axează pe o analiză particulară a eroilor gherăeșteni (Gherăiești, Neamț) din Primul Război Mondial. Lucrarea pornește de la prezentarea cadrului în care România intră în război, continuă starea soldaților catolici de pe câmpul de luptă și cu argumente asemănătoare celor expuse anterior. Strângerea de fonduri pentru soldații gherăeșteni nu a fost singura inițiativă. Amintirea celor jertfiți s-a materializat prin construirea unui monument grandios finalizat în 1939. Deși inițiativa a aparținut pr. Ulderico Cipolloni, iar marea majoritate a comunității din Gherăiești era catolică, actul de sfințire a fost realizat de către un preot ortodox datorită constrângerilor venite din partea oficialităților locale.

În perspectivă concluzivă, demersul istoriografic a reușit să valorizeze momentele de referință ale comunității catolice din Moldova în preajma actului de Unire de la 1918. De la general la particular, de la prezentarea elementelor ce au condus la izbucnirea Primului Război Mondial până la analizarea micilor comunități de catolici din Moldova, lucrarea contribuie la o profundă cunoaștere a acțiunilor desfășurate de Dieceza din Iași și a membrilor acesteia alături de rolul pe care eroii catolici l-au avut în cadrul primei conflagrații mondiale. De asemenea, inițiativa publicării unei astfel de lucrări reprezintă o importantă contribuție în cercetarea istoriografică actuală a comunității de catolici din Moldova, pe care sperăm să o regăsim în viitoare studii de referință.

Mihaela Dragomir

VLAD MIHĂILĂ, *Frumusețea în slujba națiunii. Primele concursuri „Miss România" (1929–1933)*, Iași, Editura Institutul European, 2021, 536 p. + 17 p. anexe fotografice.

Lucrarea lui Vlad Mihăilă, un tânăr istoric extrem de promițător, în opinia noastră[1], este impresionantă ca volum, are peste 500 de pagini în format 16 × 24 cm și este structurată coerent,

[1] A mai publicat o carte intitulată *Ziarul „Fulgerul Studenţimii" (1915–1916). Studenții Universității din Bucureşti în anii neutralității*, București, Editura Universității din București, 2018, precum și câteva articole din tematica volumului asupra căruia ne-am aplecat acum, în „Analele Universității din București.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

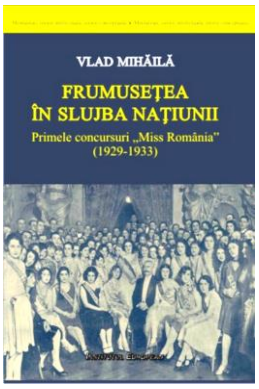

inspirat, în trei părți – una care grupează date despre o istorie „europeană" și „americană" a concursurilor de frumusețe, informații introduse în context de un excurs teoretic sintetic ce face precizări cu privire la întrebările de cercetare, la limitele acestora, la sursele și istoriografia problemei, la cum s-au conturat în epocă acele concepte de identitate feminină, corporalitate, frumusețe etc. (p. 27–98); o alta ce trece în revistă organizarea concursurilor de frumusețe din anii 1920–1930 ai veacului trecut din România, ca și participarea laureatelor autohtone la competițiile internaționale de profil (p. 99–440); cea de a treia stăruind asupra percepției acestor evenimente în epocă (p. 441–513). Lucrarea de față este întregită de o introducere extrem de bine construită, care-i oferă cititorului multe pretexte pentru lectură (p. 11–24), de câteva considerații finale (p. 515–522), de o bibliografie cuprinzătoare (p. 523–535) și de o serie de anexe fotografice sugestive (nepaginat). Ne-am fi dorit și un indice de nume la finele acestui volum, care ar fi putut să ne orienteze mai bine dacă am fi avut în vedere investigații punctuale...

*

Introducerea și prima secțiune a volumului cuprind descrierea tuturor elementele specifice unui studiu științific (ce pune în circulație, în fapt, o teză de doctorat susținută la Universitatea din București în noiembrie 2017), anume, întrebările de cercetare, respectiv ipotezele de lucru, cadrul teoretic, sursele (presă, memorialistică, literatură, arhive personale – reproșăm în acest din urmă caz lipsa unor cercetări în fondurile publice!), metodele, istoriografia problemei (unde a abordat temele studiilor de gen, ale istoriei culturale, ale identităților naționale etc.), structura lucrării, elementele de originalitate (un subiect puțin frecventat în istoriografia română – au fost identificate de autor la momentul susținerii tezei, dar și în acest volum, doar două intervenții de vulgarizare științifică, datorate lui Eugen Marola și Dan Silviu Boerescu[2]).

Vlad Mihăilă stăruie asupra relevanței subiectului și încadrării lui în tematica istoriei culturale, respectiv asupra manierei în care perspectiva studiilor de gen poate să construiască un demers specific cercetării naționalismului și al identităților naționale. Lecturile extrem de consistente ale autorului, care parcurg tematici ale studiilor de gen, sociologiei, antropologiei istorice sau istoriei culturale (cu secțiuni specifice precum istoria artei ori a presei), au fost prezentate pe larg în acest capitol inaugural. Mai spunem că, bunăoară, lecturile din Maurice Agulhon, Benedict Anderson, Pierre Bourdieu, Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine și Georges Vigarello, Umberto Eco, Michel Foucault, Carlo Ginsburg, Jackie Hogan, George L. Mosse, Anthony D. Smith, Naomi Wolf etc.[3] nu au dus la simple juxtapuneri sau enumerări de noțiuni cu privire la națio-

Seria Științe Politice", „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «Gheorghe Șincai»" (Academia Română, Târgu Mureș), „Caiete de Antropologie Istorică" (Universitatea „Babeș-Bolyai", Facultatea de Istorie, Seminarul de Istorie Modernă) etc.

[2] Eugen Marola, *Jurnalul „Miss România" 1930 și avatarurile concursurilor de frumusețe*, în „Historia", 144, 2014, p. 12–39, respectiv Dan-Silviu Boerescu, *Primele Miss România. Povești (ne)romanțate*, București, Editura Integral, 2017. Mai există un text de popularizare pe tema istoriei concursurilor de frumusețe datorat Magdei Dragu în „Libertatea" din 5 martie 2016 (https://www.libertatea.ro/stiri/cum-au-aparut-concursurile-de-miss-in-1880-un-american-s-a-gandit-sa-si-promoveze-afacerea-cu-ajutorul-femeilor-frumoase-1305984). După 2017, anul susținerii tezei de doctorat de către autorul volumului de față, au mai apărut astfel de intervenții în presa periodică și de popularizare științifică (îndeosebi în „Historia", unde publica un text ce avea un atare subiect și Vlad Mihăilă: https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/revista-cinema-si-primele-concursuri-de-fotogenie-din-romania).

[3] Maurice Agulhon, *Marianne into Batlle: Republican Imagery and Symbolism in France, 1789–1880*, Cambridge, Cambridge University Press, 1981; Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin asd Spread of Nationalism*, London, Verso, 2006; Pierre Bourdieu, *Dominația masculină*, București, Editura Meridiane, 2003 (sau *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*, Harvard Cambridge, Massachusetts, University Press, 1984); Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello, *Istoria corpului*, III, București, Editura Art, 2009; Umberto Eco, *Istoria frumuseții*, ed. în limba română, 2008; Michel Foucault, *Istoria sexualității*, I, București, Editura Univers, 2004; Carlo Ginsburg, *Threads and*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nalism, comunități imaginate, sexualitate, studii de gen, identitate feminină etc., ci la construcții ideatice coerente și interpretări subsumate cu claritate subiectului ales, ceea ce dovedește că autorul are o extraordinară capacitate de asociere și de înțelegere a conceptelor din diferite domenii ale științelor sociale ori umaniste. Această îngemănare a domeniilor a avut ca scop construcția unui obiect de studiu ce ține de felul în care a fost perceput idealul de frumusețe feminină în deceniile interbelice ca expresie a conștiinței unor identități naționale.

În fine, tot în această primă parte (al doilea capitol), autorul se oprește asupra istoriei concursurilor de frumusețe în Statele Unite ale Americii, respectiv în Europa, făcând incursiuni în organizarea acelora care erau dedicate alegerii „Miss Univers" ori „Miss Europa", dar și asupra contextului socio-politic sau cultural al României Mari. Mai apoi, autorul reconstituie primele manifestări similare din România – cu deosebire concursuri fotografice/de fotogenie, cum au fost cele pe care le datorăm periodicelor „Moda nouă ilustrată" (1906), „Minerva" (1912, 1913), „Cinema" (1925–1927), „Rampa" (1927) ori „Realitatea ilustrată" (1927).

*

A doua secțiune a lucrării reprezintă, în fapt, contribuția principală a lui Vlad Mihăilă, excursul istoric de aici fiind în totalitate inedit. Autorul relatează cu lux de amănunte organizarea, desfășurarea concursurilor naționale (cu toate fazele lor regionale), competițiile internaționale europene și cele de peste Ocean din perioada 1929–1933 (inclusiv cu precizarea detaliilor referitoare la acceptarea sau nu ca unele probe de concurs să fie accesibile tuturor membrilor juriului – proba costumului de baie, de pildă, putea fi prezentată și în fața componenților masculini ai acestuia? –, ori ale celor legate de călătoriile cu trenul la Paris, cu feribotul, peste Atlantic, la Galveston, Rio de Janeiro, sau cu privire la regimul alimentar strict al concurentelor prescris pentru ca acestea să ajungă la greutatea optimă în momentul concursului) etc. O scurtă notă cu privire la regimurile alimentare ale concurentelor, dimensiune frivolă, poate, a acestor istorii, dar extrem de bine conturată în studiul de față, din perspectiva discursului identitar. De pildă, autorul ne dă detaliile unui regim alimentar extrem de sever (de slăbire), pe care îl practica Magda Demetrescu („Miss România" din 1929) pe vasul ce o purta peste Atlantic. Notează mai departe în comentarii că regimul prescris avea ca obiectiv o anumită formă fizică, expresia unui ideal de frumusețe aflat în contrast cu imaginea femeii române, promovată la nivelul concursului național, aceea a unei vigori și sănătăți naturale, care respingea modelul unei frumuseți artificiale, contrafăcute.

De asemenea, sunt inventoriate cu grijă toate componentele simbolice ale discursurilor oficiale cu privire la misiunea specială pe care o aveau „reginele frumuseții" din România la competițiile internaționale – esența, în fond, a demersului științific al dlui Vlad Mihăilă, anume, aceea de a detecta componenta identitară națională din perioada respectivă, prin reprezentările de gen (pendularea între idealul tradițional de frumusețe, bazat pe castitate, sau cel justificat de caracteristicile femeii moderne a primei părți a veacului trecut). Sunt pagini memorabile, credem noi, acelea care o prezintă pe Magda Demetrescu în discuțiile pe care le-a avut cu Alexandru Vaida-Voevod, cu Alexandrina Cantacuzino din juriul național. Aceștia îi precizau „misia" cu care era investită la concursul mondial de la Galveston din 1929, aceea de a reprezenta românitatea, idealurile și virtuțile femeii române. Nu era, așadar, o simplă prezență personală, ci una simbolică a întregii națiuni; în fapt, era o datorie către țară pe care o avea concurenta. Componentele unui asemenea discurs se regăseau și în intervențiile pe care, de exemplu, Magda Demetrescu le-a avut la Galveston.

Această dimensiune a prezenței românești pe scenele lumii, acolo unde se desfășurau concursurile de „Miss Europa" sau de „Miss Univers", a făcut ca, în anumite cazuri, laurii obținuți de anumite concurente pe plan național, ca și avantajele materiale ori simbolice să fie retrase

Traces: True False Fictive, Berkeley, The University of California Press, 2012; Jackie Hogan, *Gender, Race and national Identity: Nations of Flesh and Blood*, New York, Routledge, 2009; George L. Mosse, *Nationalism and Sexuality. Middle-Class Morality and Sexual Norms in Modern Europe*, Madison, The University of Wisconsin Press, 1985 (sau *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*, Oxford University Press, Oxford and New York, 1996); Anthony D. Smith, *Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*, London and New York, Routledge, 2009 (sau *National Identity*, London, Penguin Books, 1991); Naomi Wolf, *The Beauty Mith*, London, Chatoo & Windus, 1990.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atunci când, bunăoară, sub justificarea participării la unele examene de la Facultatea de Științe a Universității din București, studenta Zoe Teodorescu, „Miss România" anului 1930, avea să refuze să plece la competițiile internaționale. Laureata acelui an a fost înlocuită de organizatori, destul de puțin transparent, cu Mariana Mirică (Miss Moldova), iar la competiția de la Galveston, acesteia din urmă, i s-a mai alăturat și Liliana Millas Andreescu (Miss București); poate ca o compensație pentru incidentul mai sus-menționat, românii au decis să aibă două concurente la „Miss Univers", așadar două șanse de câștig. Cât despre adevărata câștigătoare a concursului din 1930, care a pierdut toate onorurile și a fost ștearsă din palmaresul istoric al competiției, intrând complet în uitare în presa vremii, autorul ne spune că a obținut, un an mai târziu după acest eveniment, titlul de inginer chimist-industrial, după promovarea examenului de licență.

Alte protagoniste ale concursului, care au scris istorie, au fost: Zoica Dona (1930), de la care ne-a rămas și un jurnal, Tanți Viișoreanu (1931), care făcea parte dintr-o familie ilustră de boieri olteni, fiică de general, ca și cea cu care am deschis enumerarea în acest paragraf, dovadă a unor origini ilustre și sănătoase naționale, extrem de apreciate în competițiile interne de acest fel, cel puțin la nivel simbolic, Alice Engel (1932) din Cernăuți, Dina Mihalcea (1933), care aveau aceleași trăsături familiale etc.[4]

*

În fine, ultima secțiune a volumului se constituie într-un demers imagologic, la rândul său, inedit, Vlad Mihăilă căutând să vadă care erau receptările în epocă ale manifestărilor pe care le-a descris în capitolele anterioare. Pe de o parte, a sondat presa vremii, organizându-și materialul obținut din cercetarea periodicelor vremii în funcție de autorii intervențiilor, căutând, măcar pentru cei mai cunoscuți, să le integreze opiniile în felul lor specific de gândire, de raportare la curentele vremii (desigur, poate că ar fi fost potrivit să insiste mai mult – într-o mare măsură a făcut-o, totuși – în concluziile acestui capitol, asupra percepțiilor de tip general, însumând, într-o manieră clară opțiunile particulare). Dintre scriitorii și publiciștii epocii (au fost inventariați nu mai puțin de 30 de astfel de personaje din câmpul literar și din cel jurnalistic) care s-au pronunțat cu privire la concursurile „Miss România" amintim pe Felix Anderca, Tudor Arghezi, Geo Bogza, Nichifor Crainic, Alice Gabrielescu, Otilia Ghibu, Pola Illery (Paula Iliescu), Constantin Noica, Isabela Sadoveanu, Ecaterina Raicoviceanu, Mihail Sebastian etc. Pe de altă parte, autorul a menționat și literatura vremii dedicate fenomenului cultural, economic, politic, social etc. numit „Miss România", făcând referire la cele două romane cu o oarecare „priză" la publicul de la începutul anilor 1930, pe care le datorăm lui Cezar Petrescu și I. Doru[5].

*

Încheierile studiului sunt extrem de prețioase, deși le-am fi preferat ceva mai extinse, autorul urmărind să răspundă atent, cu aceeași vervă a stilului alert, pe care l-a practicat în tot cuprinsul lucrării, la interogațiile din preambul. Trei dintre aceste concluzii, de o mare finețe și sugestie, relative la dimensiunile identitar-națională, de gen, respectiv de mentalitate ale proiectului „Miss România", am dori să le redăm, în formularea autorului, pentru a sublinia acuratețea, construcția lor intelectuală și naturalețea stilului:

1) Lucrarea a arătat „că întrecerile naționale de frumusețe au utilizat corpul și identitatea feminină pentru a exprima, negocia și rezolva tensiuni, polemici și viziuni contrastante legate de sensul de dezvoltare a «României Mari» în primele două decenii postbelice. Alegând (câte) o reprezentantă unică a națiunii, presa din Brezoianu și Sărindar a învestit feminitatea cu semnificații care

[4] Mai amintim și numele concurentelor României la concursul mondial ce a avut loc la Bruxelles, în septembrie 1935, chiar în perioada în care se desfășura, în capitala Belgiei, expoziția universală, anume Dorothea Cristescu (Miss România) și Sofia Boteni (Miss Carpați), care au participat la concurs alături de reprezentantele a 25 de țări sau entități statale din Africa de Nord, Asia, America de Nord, America de Sud și Europa (competiția a fost câștigată de Miss Egipt); *apud* Laurențiu Vlad, *Pe urmele Belgiei Orientului. România la expozițiile universale sau internaționale de la Anvers, Bruxelles, Liège și Gand (1894–1935)*, București, Editura Nemira, p. 115–116.

[5] I. Doru, *Regină un an. Miss România – Universe*, București, Editura Adevărul, 1930. Cezar Petrescu a publicat romanul său, *Miss România*, inițial în foileton cu începere din 3 martie 1930 (în „Curentul").

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu s-au rezumat la evaluarea strict estetică a calităților fizice, ci au contaminat-o cu o simbolistică politică, naționalistă și patriotică, «Miss România» devenind un simbol al unității, solidarității și coeziunii naționale, al calităților și virtuților excepționale ale națiunii române și al proiectelor diplomatice și năzuințelor internaționale ale statului reîntregit. Organizatorii concursurilor «Miss România» au realizat astfel o întrepătrundere ingenioasă și originală între dimensiunea estetică și artistică a alegerii celei mai frumoase femei și proiectul politic al afirmării unității interne și renumelui extern al «României Mari». În acest sens, «Miss România» nu a fost doar cea mai frumoasă tânără femeie din Regat, ci un simbol întrupat al idealurilor politice postbelice." (p. 515)

2) Totodată, „pentru a face din «Miss România» un simbol național, creatorii și susținătorii concursurilor de frumusețe au trebuit să inventeze o mitologie care sugera vechimea și perenitatea națiunii române. Dacă statele Occidentului își revendicau idealul feminin de la arta și canoanele estetice greco-romane, în România acest rol legitimator a fost jucat de mitologia populară, tradiția bizantină şi de orientalismul exotic. [...] Este semnificativ faptul că susținătorii competițiilor nu și-au propus să aleagă pe cea mai frumoasă femeie din România, ci pe cea mai frumoasă *româncă* – femeia care întrupa (în realitate sau în mod simbolic) trăsăturile estetice și morale considerate a fi proprii națiunii române. Specificul *național* de inspirație tradițională, rurală și domestică și nu frumusețea fizică va deveni principalul criteriu de selecție a câștigătoarei. Acest lucru a dus la tensiuni inevitabile între judecățile artistice formulate de regulamentele oficiale ale concursurilor și selecțiile „patriotice" înfăptuite de organizatori. Femeia tradițională căutată de organizatori a reprezentat și tiparul identitar preferat de contestatarii concursurilor. Opunându-se diverselor tipologii ale femeii moderne, intelectualii care s-au aplecat critic asupra semnificației și importanței apariției concursurilor «Miss România» au definit feminitatea ideală într-o cheie conservatoare, asimilând-o cu domesticitatea de factură rurală. Propunerea unui model de feminitate conservator a reprezentat o ramificație culturală a proiectului politic amplu de creare și omogenizare a națiunii în perioada ce a urmat «Marelui Război» [...] Centralizarea politică și-a găsit astfel prin simbolul «Miss România» o expresie concretă." (p. 518–519)

3) În fine, autorul mai preciza: „Produs al modernității, concursul național reafirma în mod paradoxal validitatea doctrinei victoriene a separației dintre sfera masculină și cea feminină. Prin regulamentele de participare stricte care permiteau doar înscrierea candidatelor cu vârsta cuprinsă în general între 15/16 și 24/25 de ani și care interziceau participarea celor căsătorite sau divorțate, impuneau obligativitatea domiciliului în casa părinților sau câștigarea traiului prin mijloace cinstite și, în cazul concursului din Sărindar, excludeau participarea femeilor care activau în domeniul artistic (actrițe, modele, cântărețe, manechine etc.), organizatorii din România respingeau cel puțin formal diversele avataruri ale femeii moderne emancipate. Concursurile «Miss România» vizau celebrarea feminității înțeleasă ca îngemănare a trăsăturilor fizice «naționale» (păr brunet, statură înaltă, trup viguros, robust și sănătos) cu virtuți și calități tradiționale (modestie, ingenuitate, castitate, pasivitate, inocență, generozitate, obediență, vocația sacrificiului)." (p. 519–520)

*

În fine, încheiem scurtele noastre notații cu privire la volumul lui Vlad Mihăilă făcând următorul bilanț, care este, în opinia noastră, eminamente pozitiv, și ne bucurăm că afirmăm fără echivoc acest lucru, cu atât mai mult cu cât a fost doctorandul nostru:

1) studiul de față este unul inedit, original, extrem de bine articulat (chiar dacă se poate constata o disproporție între părțile sale componente), care stăruie deopotrivă asupra unor istorii particulare, anecdotice, precum și asupra unei istorii naționale, cu o tematică generală;

2) perspectivele teoretice și metodologice ale textului sunt conturate coerent (în baza unor lecturi de excepție și a unor interpretări pe măsură, ce dovedesc erudiție, dar și spirit critic), asociind teme ale cercetării identităților naționale, categoriilor de gen, antropologiei ori sociologiei, toate subsumate imperativelor istoriei culturale;

3) lucrarea aduce în prim-plan o multitudine de surse – acesta este și rostul unei cercetări istorice valoroase –, inventoriate și citite atent, cu acribie științifică (presă, memorialistică, literatură, arhive personale necunoscute sau extrem de puțin cunoscute până la acest moment – regretăm, am mai semnalat acest lucru, lipsa datelor din arhivele publice);

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4) așa cum am spus, studiul este inedit, original, caută să suplinească o „lacună" a istoriografiei autohtone, dar tema în sine (istoria concursurilor de frumusețe), chiar dacă ar putea fi considerată ușor frivolă, dacă o gândim într-un registru superficial, prin abordarea interdisciplinară, contribuie la înțelegerea unor fenomene sociale și politice fundamentale ale epocii (de exemplu, construcția identităților naționale);

5) totul este pus în valoare de o scriitură plină de vervă, aproape cinematografică, de un stil dezinvolt, dezinhibat și, deopotrivă, intelectual, care dezvăluie un cercetător pe deplin format, deși uneori pare că îi este greu să aleagă din multele detalii ale istoriei sale „subiective" sau ale „istoriilor" sale subiective.

Laurențiu Vlad

SILVIU VĂCARU, *George Juvara – Constantin Turcu. Dialog epistolar (1934–1980),* introducere, note şi indice de Silviu Văcaru, Iași, Editura StudIS, 2020, 680 p.

În spaţiul românesc, istoria arhivelor este mai curând una a distrugerilor şi a pierderilor documentelor. Orice recuperare a parcursului instituţional se lovește, cel puțin în cazul Arhivelor Statului din Iași, de lipsa scrierilor memorialistice, care să „umanizeze" literatura mult prea administrativ concepută asupra istoriei instituției în secolul al XX-lea. Un întreg imaginar, colportat de la o generație la alta, despre perioada interbelică sau despre deceniile comuniste însoțește orice cercetător care ia contact cu devenirea instituției ieșene. Constantin Turcu a slujit decenii întregi în Arhivele Moldovei, în epoci şi regimuri diferite, pornind din perioada interbelică, trecând prin refugiul din anii războiului, prin greutăţile primului deceniu al puterii comuniste, pentru a cunoaşte şi efervescenţa publicistică a deceniilor anilor '60 şi '70, care au marcat iremediabil profilul Arhivelor ieşene.

Este, fără îndoială, unul dintre cei mai importanţi arhivişti ai instituţiei, alături de fostul director Gheorghe Ungureanu. Şi, din păcate pentru noi, a rămas singurul care a lăsat o arhivă în care se pot decupa şi frânturi ale omului Turcu, regăsibile în corespondenţa personală. După parcurgerea temelor mari ale scrisorilor publicate în volumul de faţă, care acoperă aproape cinci decenii de viaţă, dezamăgirea exprimată în rândurile de mai sus a rămas intactă. Între scrisorile sale, nu vom găsi informaţii şi nici nu vom putea citi printre rânduri despre contextul în care s-au preluat sau distrus unele arhive în perioada comunistă. Cel mai probabil, un alt registru, cel al însemnărilor zilnice sau cel al memoriilor, ar fi putut suplini această lipsă.

Aceste aşteptări, pe care le aveam de la volum, au fost suplinite de altele, la fel de importante. Este meritul incontestabil al editorul volumului de faţă, cunoscut istoric al evului mediu şi al modernităţii româneşti, că a scos la iveală aceste epistole, după o muncă de trei ani. Subiecţii cărţii sunt George Juvara şi Constantin Turcu. Doi prieteni, legaţi de obârşia anilor de formare, la Liceul „Petru Rareş" din Piatra Neamţ, şi, mai ales, de preocupările literare şi culturale. Un alt punct comun îl constituia „Moş Ghiţă", celebrul G. T. Kirileanu, a cărui arhivă personală cei doi prieteni au patronat-o. Deşi îi separa opt ani de viaţă, Turcu era născut în 1903, Juvara în 1911, anii petrecuţi la Piatra Neamţ i-au legat definitiv. C-tin Turcu i-a publicat primele texte lui G. Juvara, în revista liceului nemțean, i-a sădit acestuia dragostea pentru Moldova şi, apoi, pentru Iaşi. L-a ţinut aproape de domeniul cultural, deşi formaţia lui G. Juvara avea să fie dedicată domeniului dreptului şi, ulterior, magistraturii. Perioada comunistă a frânt cariera magistratului, urmând ani grei fără nicio sursă de venit sau aflat în slujbe minore, mult sub pregătirea sa. Era doctor în Drept al Universităţii din Bucureşti, din anul 1936 (p. 11). De cealaltă parte, C-tin Turcu, absolvent al Literelor la Iaşi, a fost arhivist la Arhivele ieşene, începând cu anul 1938, după ce pentru o perioadă de timp a funcţionat ca secretar al fostului său liceu.

Amândoi sunt dominați de gusturi literare și de dorința de a observa scena culturală a României. Nu se sfiesc să realizeze clasamente, să descrie calitatea revistelor sau a contributorilor. Sunt în adâncul lor, de altfel recunosc acest lucru, niște maiorescieni. Junimea și „Convor-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

birile literare" rămân etalonul la care raportează de altfel toate aparițiile publicistice și anvergura oricărui critic sau lider de opinie în domeniul cultural. Curios lucru, mai ales pentru literatul C-tin Turcu, lipsesc referințele la Garabet Ibrăileanu și revista ieșeană „Viața românească". Cei doi prieteni au rămas conservatori, respingând orice abatere de la canoanele stabilite de Maiorescu sau de discipolii acestuia. Simion Mehedinți era unul dintre aceștia, vizitat și cultivat în mod special de către G. Juvara. Acesta din urmă îi destăinuia lui C-tin Turcu că fusese singurul care, în anul 1964, îi dusese flori lui Maiorescu la mormântul său, la 1 iulie (pe stil nou), cu ocazia comemorării decesului marelui critic (p. 134).

Cele mai multe epistole publicate în prezenta ediție aparțin primelor două decenii ale epocii comuniste. Sunt o cronică intimă a vieții literare ieșene și bucureștene, dar și a unor reviste provinciale. Inclusiv vești despre urmașii marilor dispăruți, cum era cazul lui Eminescu, sunt investigate cu acribie de G. Juvara în Bucureștiul comunist. În același timp, corespondența dintre cei doi restituie traumele sau performanțele unor figuri importante ale lumii culturale, care se bucurau de notorietate națională sau doar de aprecieri locale. Poveștile consemnate în epistole merită prezentate întrucât au legătură cu posteritatea elitelor culturale interbelice și ale urmașilor acestora în România comunistă. De altfel, însuși G. Juvara avea să sufere pierderi iremediabile, deposedat de casa sa din București sau fiind nevoit să-și vândă obiectele de valoare, cărți sau alte piese de patrimoniu, pentru a putea supraviețui.

Pierderile de arhive și ale colecțiilor particulare au stat în atenția lui C-tin Turcu și a lui G. Juvara. Distrugerile colecțiilor fraților Naum, ale lui Rădulescu Pogoneanu sau cele din unele localități emblematice pentru istoria Moldovei, din perspectiva conacelor boierești populate cu patrimoniu, au fost subiectul unor amare constatări. Din păcate, noile rigori profesionale, importate din arhivistica sovietică, nu au fost inventariate în același mod de către C-tin Turcu. În opoziție, G. Juvara are unele tușe extrem de critice la adresa proiectelor de cod penal încercate de noile autorități comuniste (p. 11). Această absență spune ceva despre omul C-tin Turcu, temător față de orice indiciu care ar fi putut să-i deconspire adevăratele sentimente.

Scrisorile celor doi redau o lume aparte, particulară, specifică unor intelectuali formați în ambianța interbelică și care, ulterior, se simțeau naufragiați în lagărul comunist. O rătăcire în care au ținut cu orice preț să nu-și piardă busola și să-și onoreze cu demnitate dascălii. Că au fost galeriile de pictură, domeniu atât de îndrăgit de G. Juvara, sau cercetările de istorie literară și ale unor familii boierești ale Moldovei, în cazul lui C-tin Turcu, schimburile epistolare oferă un crâmpei din modul cum a fost posibilă viața în perioada comunistă pentru doi intelectuali. Vizitele din perioada concediilor în locuri din nordul Moldovei sau în vechile târguri au lăsat pagini demne de cele mai dense „caiete de șantier", specifice unui sit arheologic. Sunt consemnate restaurările, modificările sau intervențiile asupra unor monumente, dispariția altora, se fac comparații cu fizionomia edificiilor din trecutul interbelic. Evident, au fost atenți la nuanțele comunicate reciproc, atunci când în joc erau linia ideologică sau politică a vremurilor.

Cei doi prieteni și-au dorit o posteritate, au avut sentimentul că au reprezentat ceva și că au marcat, în episoade și cu intensitate diferită, un segment al culturii române. Au avut grijă de arhivele personale, s-au străduit să le facă inteligibile și să propună o versiune memorială exemplului și dedicației lor pentru universul literar și cultural. Au constituit fonduri personale la Arhivele ieșene încă din timpul vieții, și-au ordonat materialul documentar și au dorit să autentifice o prezență. Existența și dăruirea lor nu a fost în zadar.

Ediția de față prezintă 615 scrisori și cărți poștale, existente în fondurile George Juvara și Constantin Turcu de la Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Iași. Scrisorile sunt ordonate în volum în mod cronologic, cu un font diferit pentru fiecare expeditor, pentru a le marca astfel apartenența. Un al merit incontestabil al ediției îl reprezintă notele de subsol. Efortul editorului Silviu Văcaru a fost unul remarcabil. Sunt sute de prezentări ale unor personaje și publicații literare, inventariate cu migală zeci de contexte interbelice sau din perioada comunistă, pentru o perioadă de aproape cinci decenii, fără a mai pune la socoteală numele personalităților din secolul al XIX-lea menționate în scrisori. Este o istorie substanțială, regăsibilă în dicționare și enciclopedii, dar care este prilejuită de eroii volumului de față și care a pus serios la încercare limitele bibliografice ale istoriografiei secolului al XX-lea românesc. Un indice de persoane și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

locuri completează în mod fericit efortul editorului, facilitând mult lectura volumului. Anexe bogate, reprezentate de fotografii ale familiei lui G. Juvara, susțin și la nivel de imagini recuperarea figurii unuia dintre eroii volumului. Editorul volumului, istoricul Silviu Văcaru, adaugă o nouă pagină reușită la portofoliul său de lucrări memoriale despre evenimente și oameni ai secolului al XX-lea.

Cătălin Botoşineanu

STEJĂREL OLARU, *Nadia și Securitatea*, București, Editura Epica Fiction & History, 2021, 414 p.

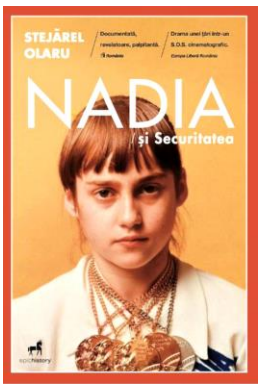

Volumul lui Stejărel Olaru este o biografie neconvențională a uneia dintre cele mai mari sportive a României și a lumii din deceniile șapte-opt ale secolului al XX-lea. Textul are un ritm alert și o scriitură firească, cu episoade care se înlănțuie cinematografic, dezvăluindu-ne, într-o succesiune de scene parcă filmate, viața, poate mai puțin imaginată de noi, a Nadiei Comăneci. Fiecare dintre cele opt capitole ale cărții reprezintă o istorie care se conturează în mare măsură în mod independent, dar chiar dacă par construcții autonome, în succesiune (nu întotdeauna cronologică), ele reconstituie un întreg dinamic, cu un personaj de excepție, care străbate, cu temeri ori cu dezinvoltură, lumea românească din anii 1960–1980.

Este o biografie care începe cu episod din 1989, atunci când sportiva părăsea definitiv România lui Nicolae Ceaușescu și de când toate umbrele istoriei ei începeau să fie dezvăluite, căci lumea occidentală s-a întrecut în a-i (re)scrie, (re)memora, (re)inventa parcursul... Iar autorul continuă cu reconstituirea primilor pași făcuți în lumea gimnasticii, cu primele performanțe, cu evocarea familiei, dar și cu amintirea primilor antrenori, Marcel Duncan și Valeriu Munteanu, uitați sau mai bine zis trecuți în uitare, de Bela Karolyi, ce a știut să-și construiască în vremea aceea o imagine care a susținut adesea că toate realizările perioadei Nadia Comăneci i se datorează în exclusivitate, idee susținută uneori, evident, în funcție de context, de oportunitate, și de structurile organelor de partid sau de securitate.

Au fost reconstituite apoi, rând pe rând, evenimentele văzute și nevăzute de noi ale anului 1976 (Olimpiada de la Montreal), concursurile ce au urmat, care au culminat cu momentul „dramatic" al Nadiei Comăneci de la Moscova, discuțiile și aranjamentele de la nivelul juriilor competițiilor europene sau mondiale, ce favorizau fățiș echipele Uniunii Sovietice, intervențiile și negocierile din cadrul Federației Internaționale de Gimnastică, interesată să mențină un echilibru între competitori în acordarea premiilor. Sunt notații importante cu privire la perioada „gri" a gimnastei de după retragerea din activitate când căzuse în țară în anonimat, deși în străinătate încă se vorbea despre ea. Poate tocmai de aceea regimul comunist era în continuare pe urmele sale, sufocând-o...

Autorul s-a străduit să ne aducă în lumină cât mai multe detalii mai puțin știute din viața Nadiei Comăneci, unele care chiar circulau ca zvonuri în epocă. Cu atenție și discreție sunt conturate date relative chiar la poveștile de dragoste ale gimnastei, cu deosebire cele privitoare la relațiile cu părinții, îndeosebi cu mama, ori cu prietenii, deși aceștia erau destul de puțini. Toate aceste detalii provin din Arhivele CNSAS, foarte bogate în această speță, căci sportivele, antrenorii, oficialii federației erau urmăriți informativ de Securitate, majoritatea lor (ne referim aici la antrenori și oficiali) fiind ei înșiși informatori integrați în țesături complicate, greu de deslușit, ce acționau atât la Onești, la Deva, cât și la lotul național, dar pe care Stejărel Olaru le reconstituie cu acribie.

Întâlnim în această rețea numele lui Nicolae Vieru, Maria Simionescu, Maria Login (oficiali de rang înalt ai federațiilor naționale și internaționale de gimnastică), Geza și Maria Pozsar (coregraful echipei naționale și soția acestuia, apropiați ai antrenorilor Martha și Bela Karolyi, ei înșiși incluși între informatori), Anastasia Albu (antrenoare) etc. Astfel că a fost produs un

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

volum semnificativ de documente cu privire la mai multe aspecte de viață cotidiană, care aduceau în prim-plan sensibilitățile, fricile, bucuriile, aranjamentele, înșelăciunile, nemulțumirile, delațiunile, neîmplinirile, tristețile etc., ce erau acoperite – și, așadar, neștiute de noi, martorii acelor vremuri –, de poleiala propagandistică a performanțelor sportivei din Onești.

Volumul dezvăluie totodată și abuzurile fizice ori verbale ale lui Bela Karolyi asupra tinerelor gimnaste, inclusiv asupra Nadiei Comăneci, tratamente extreme cunoscute de Securitate, dar și de federație (vezi reclamațiile părinților Marianei Cojanu, Nadiei Comăneci, Georgetei Gabor etc. din anii 1970). Acestea au rămas nesancționate însă, întrucât antrenorul avea susținerea unor lideri politici importanți din acea vreme (se pare că avea intrare directă la Ilie Verdeț), căci el reușise să convingă conducerea superioară de partid și de stat că metoda sa bazată pe antrenamente severe, repetate până la epuizare, regim alimentar restrictiv, corecții aplicate imediat în urma fiecărei erori, era singura cale spre performanță.

Dar acest regim excesiv, de violență fizică și verbală, susținut de antrenor a dus la „evadările" Nadiei Comăneci din cantonamentele lui Bela Karolyi, ca și ale altor gimnaste, de altfel, precum Teodora Ungureanu, de după 1976 mai ales, care au ajuns să se antreneze la București, nu în centrul coordonat de antrenorul recunoscut al lotului național. Nici Anca Grigoraș nu se antrena cu Bela Karolyi, alături de Nadia Comăneci, respectiv Teodora Ungureanu, refuzând să colaboreze cu antrenorul. Dacă în epocă au mai fost reclamații, care nu au ajuns însă la cunoștința publicului, astăzi sunt interviuri care rememorează public excesele antrenorilor Martha și Bela Karolyi, precum cel pe care Georgeta Gabor l-a acordat presei sportive din Brăila prin 2018.

Dar dincolo de excesele antrenamentelor și ale cantonamentelor, când rația de mâncare era înjumătățită de antrenor, căci considera că gimnastele aveau o greutate prea mare, care nu le permitea să concureze, sunt și alte abuzuri, pe care Nadia Comăneci și colegele ei de echipă trebuiau să le suporte: „vămuirea" banilor cuveniți în urma turneelor demonstrative de către Bela Karolyi, care își însușea cea mai mare parte a acestor recompense, interdicția de a da interviuri, regimul strict de supraveghere chiar dacă nu erau competiții oficiale etc., ca să nu mai vorbim că statul român însuși nu și-a onorat promisiunile financiare pentru marea campioană olimpică.

Biografia Nadiei Comăneci este un pretext pentru conturarea funcționalității unui sistem, acela sportiv și, mai concret, acela al gimnasticii, care a avut performanțe de excepție în anii 1970–1980, performanțe, pe care organele de partid și de stat le-au transformat în propagandă în favoarea regimului. De aici atenția extraordinară, nu întotdeauna în sensul bun al cuvântului, acordată de regimul comunist, prin intermediul Securității statului, Nadiei Comăneci, devenită „bun național", care i-a tolerat întotdeauna toate „revoltele" împotriva exceselor lui Bela Karolyi, iar după ce s-a retras din activitatea competițională i-a refuzat sistematic ieșirea din țară pentru a participa la diverse manifestări ca oficial al gimnasticii românești, de teama ca nu cumva să rămână în străinătate și astfel să fie pus regimul într-o poziție delicată. Mai ales că și Bela Karolyi plecase definitiv din țară...

Cartea lui Stejărel Olaru este, fără îndoială, o biografie neliniară a Nadiei Comăneci, ea are o construcție romanescă, de poveste – e adevărat, autorul și-a ales un personaj de poveste! Ea aduce în discuție detalii cunoscute sau prea puțin cunoscute, pe care autorul le-a reconstituit din arhive, din interviurile acordate de gimnastă de-a lungul timpului, mai ales după 1980 încoace, din volumele care s-au scris despre ea, în special în străinătate, din amintirile celor care i-au fost în preajmă de-a lungul timpului și care au văzut lumina tiparului în vremea din urmă. Este o carte și despre condiția sportivului de performanță, de mare performanță în regimul comunist. Este, deopotrivă, și o carte de istorie a securității, a unui sistem politic, a sportului românesc, așa cum s-a constituit el ca instrument al propagandei regimului de atunci, căci vedem în parcursul ei cum au funcționat toate aceste angrenaje de-a lungul anilor 1960–1980.

Laurențiu Vlad

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETRONEL ZAHARIUC, ADRIAN-BOGDAN CEOBANU (ed.), *160 de ani de la Unirea Principatelor. Oameni, fapte şi idei din domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2020, 670 p.

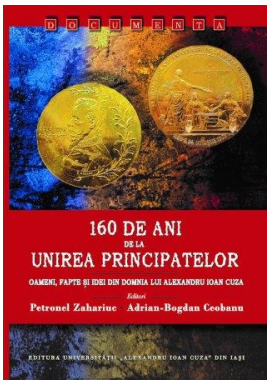

Împlinirea a 160 de ani de la dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, eveniment care a stat la baza constituirii statului naţional român modern, a reprezentat un imbold pentru istoricii Facultăţii de Istorie a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, de a organiza, la 17 mai 2019, un simpozion intitulat *160 de ani de la Unirea Principatelor. Oameni, fapte şi idei din domnia lui Alexandru Ioan Cuza*. Volumul cu acelaşi titlu, editat de Petronel Zahariuc şi Adrian-Bogdan Ceobanu, cuprinde textele comunicărilor susţinute cu acest prilej de istoricii şi cercetătorii participanţi la simpozion, cât şi textele altor istorici preocupaţi de istoria domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Cele 22 de studii au fost grupate în patru secţiuni intitulate: *Oameni*, *Fapte*, *Idei* şi *Posteritatea lui Alexandru Ioan Cuza*, având ca numitor comun istoria „Epocii Unirii de la 1859".

Subiectul s-a bucurat de o largă abordare în istoriografia românească, producând sute de studii şi zeci de volume tematice şi de sinteză, albume şi ediţii de documente semnate de istorici, muzeografi şi arhivişti. Interesul pentru domnia lui Cuza a variat de la o amplă analiză a contextului politic intern şi extern de dinainte, din timpul şi de după Unire, a luptelor diplomatice, a misiunilor româneşti şi străine, a reformelor şi a măsurilor de realizare şi consolidare a Unirii, până la demersuri de reconstituire a vieţii publice şi private a familiei Cuza, precum şi a posterităţii sale, inclusiv patrimoniul lui Cuza expus în muzee, creându-se, pe alocuri, imaginea unui câmp de cercetare epuizat, mai ales în capitolele sale cele mai importante.

Cu toate acestea, „Epoca lui Cuza" continuă să reprezinte una dintre cele mai ofertante perioade din punct de vedere istoriografic, în condiţiile în care există pasionaţi care reuşesc să descopere noi surse documentare sau să le reinterpreteze pe cele cunoscute din alte unghiuri sau perspective şi să ofere detalii din culisele unor evenimente. Volumul de faţă este un exemplu elocvent în acest sens. Firesc, fiind dedicat Unirii, cartea debutează cu textul semnat de M. Cojocariu, unul dintre cei mai buni cunoscători ai subiectului. Istoricul oferă un studiu amplu despre mersul întâmplărilor petrecute în preziua alegerii lui Cuza ca domn al Moldovei, mai exact, dezvăluie *Din istoria unei nopţi: Iaşi, în 3 spre 4 ianuarie 1859*, noaptea în care, aşa cum afirmă autorul, „oraşul nu a dormit", Alexandru Ioan Cuza fiind afişat drept candidatul „surpriză" al Partidei Naţionale. Demersul este construit în sensul confirmării şi validării probelor care să ateste faptul că propunerea lui Cuza a fost una abil premeditată şi că accederea la această nesperată demnitate a fost posibilă doar ca urmare a unui joc politic, orchestrat de Anastasie Panu, care reuşise asocierea lui Cuza la planul său de realizare a obiectivelor naţionale. Finalmente, perspectiva existenţei unui plan premeditat demontează explicaţia verbală a unor contemporani sau a posterităţii istoriografice potrivit căreia alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ar fi fost una spontană şi s-ar fi datorat originilor sau personalităţii sale. În fundal, prin descrierea minuţioasă a propunerilor din acea noapte şi a frământărilor grupărilor susţinătoare ale candidaţilor, se reconstituie o frescă a vieţii politice interne, oferind din măsura valorii oamenilor care au făcut posibilă unirea.

Studiile lui Ştefan S. Gorovei şi Petronel Zahariuc sunt reconstituiri biografice ale unor destine marcate de Unire. *Un bursier moldovean la Torino (1860)*, semnat de Ştefan S. Gorovei, evocă în stilul unui detectiv autentic parcursul formaţiei intelectuale a avocatului Petre Borş, unchiul lui Artur Gorovei. Eminent la toate materiile predate la Academia Mihaileană, apoi la Facultatea de Drept a Universităţii din Iaşi, Petre Borş a avut şansa să fie asistat la un examen de Mihail Kogălniceanu, care a cerut în Camera Deputaţilor de la Iaşi o bursă pentru studii în străinătate, explicându-se astfel situaţia excepţională sesizată în altă parte de istoricul Leonidas Rados. Însă, studiul lui Ştefan S. Gorovei este mai mult decât o contribuţie şi o reflecţie privind pregătirea şi selecţia cadrelor în tânărul stat roman. Un episod biografic inedit suscită interesul, şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anume, inițiativa studentului Petre Borș de a protesta împotriva unui proiect al Marilor Puteri proliferat în contextul evenimentelor din primăvara anului 1866. Proiectul ar fi adus italienilor Veneția și Lombardia, în schimbul anexării de către Austria a Principatelor Unite, drept despăgubire. Textul memoriului publicat în presa italiană, reprodus în anexa studiului, invocă Franța în poziția favorabilă acestui troc, fapt ce l-a făcut pe autor să repună în discuție filoromânismul masoneriei franceze și să propună o explicație genealogică a „trocului", oferind, astfel, o pagină din rețeaua de înrudiri a familiilor regale europene.

Din același registru al reconstituirilor biografice face parte și studiul lui Petronel Zahariuc, intitulat *„Popa Vârnav zice da!" Noi informații din biografia unui unionist: Scarlat (Sofronie) Vârnav*. Dincolo de prețioasele întregiri privind data nașterii, originea și formarea intelectuală a unui reprezentat al vechii boierimii instruit la Paris, studiul oferă o suită de probe ale activității sale patriotice, precum crearea și susținerea financiară a Societății Studenților Români, construcția unei ferme agricole model și a unei școli cu același profil, inițierea unor acțiuni revoluționare în contextul evenimentelor din 1848 și de susținere a Partidei Naționale, înzestrarea Pinacotecii cu tablouri de artă și cu cărți pentru Biblioteca din Iași și pentru cea din Cernăuți. După revenirea în țară, se retrage la moșia sa din Hilișeu (Dorohoi), unde va desfășura o efervescentă propagandă unionistă. Informațiile despre Scarlat Vârnav nu se opresc însă aici. Ipostaza sa de stăpân de sate este una profitabilă din perspectiva istoriei sociale. O serie de acțiuni violente, îndreptate împotriva localnicilor, îi aduc faima unui individ ce are „umanitatea în gură și […] tirania în inimă". În acest sens, stau mărturie zecile de dosare de arhivă cu documente inedite pe care autorul le descoperă și le pune în valoare, reproducând extrase largi pe care le interpretează în context. Pentru Scarlat Vârnav, actul de la 1859 părea să reprezinte o reală oportunitate de promovare socială. Eforturile în favoarea unirii trebuiau răsplătite prin acordarea de funcții și onoruri. Renunțarea la cele lumești, intrarea în cinul călugărilor de la Mănăstirea Neamț, de aici la rangul de stareț sau mitropolit, cu scopul de a aplica reforma de secularizare a averilor mănăstirești, sau depunerea candidaturii pentru o lojă de deputat, păreau la îndemână, mai ales că se înrudea cu Mitropolitul Scarlat Miclescu. Însă nu a fost să fie, Scarlat Vârnav a decedat subit în plină efervescență electorală fără să se bucure de roadele eforturilor sale. Este destinul unui personaj de roman sau de film la documentarea și zugrăvirea căruia autorul studiului a contribuit din plin.

Alte două texte sunt dedicate figurii centrale a unirii: Alexandru Ioan Cuza. Primul, alcătuit de Dumitru Vitcu, reprezintă un omagiu adus lui *Cuza Vodă – „personalitate istorică exemplară"*, precum l-a caracterizat altă dată poetul Mihai Eminescu. Pentru a-i arăta „exemplaritatea", istoricul prezintă un inventar analitic al reformelor și al eforturilor lui Cuza de a le impune, reluând informații deja cunoscute pe care le explică, nuanțat, în contextul derulării lor, oferind o imagine sintetică a epocii Unirii. Al doilea text este o evaluare a politicii interne din timpul domniei lui Cuza oferită de Paul E. Michelson în studiul *Prince Alexandru Ioan Cuza, 1859–1866: A Developmental Assessment*.

Nu a fost ignorată nici figura soției lui Alexandru Ioan Cuza. În acest sens, Ion I. Solcanu realizează un inventar al *Voiajurilor Doamnei Elena Cuza în Principatele Unite și la Paris (1862–1863)*, în care sunt descrise amănunte privind modul de organizare a călătoriilor, componența suitei domnești, mijloacele de transport, traseele și distanțele parcurse către destinațiile Iași și Paris, obiectivele vizitate și manifestările organizate de gazde și, desigur, impresiile contemporanilor consemnate în presa vremii.

Secțiunea *Fapte* este rezervată studiilor ce prezintă unirea din perspectiva dinamicii relațiilor internaționale. Atitudinea Imperiului Țarist față de actul unirii este surprinsă prin ochii unui reprezentant rus, imagine recompusă de Cristina Țurcan în studiul *Note pe marginea instrucțiunilor primite de N. K. Giers în prejma Unirii Principatelor*. Plecând de la textul acestor instrucțiuni parvenite de la A. M. Gorceakov, ministrul de Externe al Imperiului Rus, și biografia consulului general rus la București, N. K. Giers, autoarea acordă atenție aderării Rusiei la proiectul francez expus la Congresul de Pace de la Paris din 1856.

În aceeași tematică se înscrie articolul *Franța, Rusia și „faptul împlinit" (ianuarie – februarie 1859)*, semnat de Eugen-Tudor Sclifos, care descrie atitudinea diplomaților rusă și franceză pe baza rapoartelor primite de cancelarul Mihail Gorceakov și prin prisma impresiilor lui

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Chateaurenard, însărcinat francez la Petersburg. Asupra aspectelor mai puţin cunoscute privind evoluţia raporturilor cu Imperiul Rus insistă şi istoricul Ion Varta în studiul *Contribuţii la istoria diplomatice ruso-române în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*. În acelaşi registru, Gh. Cliveti analizată din perspectiva jocurilor politice ale Marilor Puteri raporturile lui *Alexandru Ioan Cuza şi Napoleon al III-lea în anii dificili, 1863–1865.*

Unirea Principatelor Române şi impactul acestui eveniment asupra Basarabiei (anii 1860), precum şi mişcarea naţională din această zonă ocupată de ruşi au stat în atenţia istoricului Gheorghe Negru. O perspectivă comparatistă a acţiunilor de formare a statelor italian şi român, atât în privinţa asemănărilor cât şi a deosebirilor, este oferită de Antonio D'Alessandri, *La lotta per l'unione dei Principati romeni e il Piemonte di Cavour*.

Adrian-Bogdan Ceobanu prezintă istoria unei instituţii născute în contextul unirii, analizând momentul *Înfiinţării şi organizării Ministerului Trebilor Străine şi de Stat (1862–1866).* Este un moment important în istoria diplomaţiei româneşti, care a consacrat şi, mai ales, a instituţionalizat politica externă a tânărului stat.

Secţiunea *Idei* cuprinde studiile privind problemele sociale din perioada unirii. Seria este deschisă de istoricul Bogdan Mateescu, care prezintă o analiză statistică şi comparată a *Chestiunii agrare în anul unirii. Compararea obligaţiilor clăcăşeşti cu averea şi venitul clăcaşilor.*

Pe de altă parte, în *Les orphelins de la Princesse Régnante, les enfants de la nation. Le côté féminin du sentiment philanthropique dans les société roumaine au milieu du XIX*ème *siècle*, Nicoleta Roman analizează problema orfanilor şi a activităţii filantropice a principesei Elena Cuza şi a anturajului său, nu doar sub raport social, ci şi cultural, punând în discuţie problema în paradigmele mentalului colectiv din perioada cercetată.

Unirea în presa românească a fost un subiect de interes pentru istoricii Simion-Alexandru Gavriş, cu articolul *Un ziar conservator ieşean: „Viitorul" (1861),* şi Bogdan Popa, care prezintă aspecte legislative şi practice privind *Modernizarea culturală ca efect secundar. „Legea asupra presei" din 1862 şi comerţul cu carte din România*.

Ioan Augustin Guriţă analizează din perspectivă laică şi ecleziastică unul din cele mai controversate subiecte ale istoriografiei, cea a secularizării. În studiul cu titlul *Legea secularizării averilor mănăstireşti şi lăcaşurile monahale ieşene*, istoricul reconstituie „preistoria" problemei, descrie starea celor mai importante aşezăminte religioase din Iaşi şi surprinde atent atitudinea clerului faţă de măsurile impuse de lege.

Istoricul Vitalie Văratic aduce în atenţie un subiect mai puţin cunoscut istoriografiei româneşti, relatând consistent despre un subiect care poate fi circumscris istoriei maritime, *Jibrieni: proiectul primului port românesc la Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.*

Posteritatea lui Alexandru Ioan Cuza a fost zugrăvită în secţiunea omonimă de Silviana Rachieru în studiul *Principele Alexandru Ioan Cuza la Constantinopol: dileme protocolare şi locuri ale memoriei în călătoriile oficiale în capitala otomană (1860, 1864)*. Autoarea repune în discuţie chestiunea celor două vizite ale domnitorului la Poartă şi reuşeşte o cercetare pe cât de inedită, pe atât de salutară în istoriografia românească.

La aceeaşi secţiune este înscris şi studiul *Alexandru Ioan Cuza – „tiranul" şi „nemuritorul". Imagini puţin cunoscute din vremea anilor 1867 şi 1908*, semnat de Mircea-Cristian Ghenghea, care prezintă felul în care a fost perceput Cuza în presa vremii. În timp ce studiul lui Andi Mihalache, deschizător de perspective, în cheia memorială, a posterităţii lui Cuza, *La construction du panthéon roumain et la structuration de l'espace public moderne: le funérailles et la structuration d'Alexandru Ioan Cuza (1873, 1912)*, prezintă o analiză a felului cum se constituie panteonul personalităţilor româneşti.

Deşi a apărut în contextul aniversării a 160 de ani de la momentul Unirii, volumul de faţă are mai mult decât rolul de a marca un eveniment, studiile conţinute în paginile sale fiind reevaluări ale unor subiecte frecventate şi abordări ale unor teme noi, din perspective mai largi şi mai incitante din perspectivă istoriografică. Din acest punct de vedere, cartea este o reuşită, ce se înscrie în seria contribuţiilor valoroase ale şcolii ieşene la studierea „Epocii Unirii".

Ina Chirilă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABREVIERI

AARMSI	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice”, București
AARMSLit.	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Literare”, București
AB	= „Arhivele Basarabiei”, Chișinău
ACNSAS	= Arhiva Consiliului Național pentru Studiul Arhivelor Securității, București
AHR	= „The American Historical Review”, Oxford
AIIAC	= „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj”, Cluj-Napoca
AIIAI	= „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași
AIIC	= „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, Cluj-Napoca
AIINC	= „Anuarul Institutului de Istorie Naţională, Cluj”, Cluj-Napoca
AIIX	= „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, Iași
AISC	= „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, Cluj-Napoca
ALIL	= „Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară”, Iași
AM	= „Arheologia Moldovei”, Iași
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti
AMB	= Arhivele Municipiului Bucureşti
AMN	= „Acta Musei Napocensis”, Cluj-Napoca
AMP	= „Acta Musei Porolissensis”, Zalău
ANB	= Arhivele Naţionale Bucureşti
AnM	= „Analele Moldovei”
ANI	= Arhivele Naţionale Iaşi
ANIC	= Arhivele Naţionale Istorice Centrale, București
ANRM	= Arhivele Naţionale ale Republicii Moldova, Chișinău
AOSPRM	= Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova, Chișinău
APR	= „Analele Parlamentare ale României”, București
AR	= „Arhiva Românească”, București
ArchM	= „Archiva Moldaviae”, Iași
ArhGen	= „Arhiva Genealogică”, Iași
ARMSŞ	= „Academia Română. Memoriile Secţiunii Ştiinţifice”, București
ARMSI	= „Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice”, București
ASB	= Arhivele Statului Bucureşti
ASB, AN	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Achiziţii noi
ASB, Doc. ist.	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
ASBc	= Arhivele Statului Bacău
ASBt	= Arhivele Statului Botoşani
ASC	= Arhivele Statului Cluj
ASG	= Arhivele Statului Galaţi
ASI	= Arhivele Statului Iaşi
ASMh	= Arhivele Statului Mehedinţi
ASO	= Arhivele Statului Oradea
ASRI	= Arhiva Serviciului Român de Informaţii, Bucureşti
ASTm	= Arhivele Statului Timişoara
AŞUI	= „Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Alexandru Ioan Cuza»”, Iași
AT	= „Arhivele Totalitarismului”, București
ATMI	= Arhivele Tribunalului Militar Iași
AUB	= „Analele Universităţii București”
BAR	= Biblioteca Academiei Române, București
BCMI	= „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, Bucureşti
BCU	= Biblioteca Centrală Universitară, București

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LVIII, 2021, p. 637–638

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BIFR = „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, Iași
BMI = „Buletinul Monumentelor Istorice”, București
BOR = „Biserica Ortodoxă Română”, București
BRV = „Bibliografia românească veche”, București
BS = „Balkan Studies”, Salonic
CC = „Codrul Cosminului”, Suceava
CG = „Cuget românesc”, Buenos Aires
CI = „Cercetări istorice” (ambele serii), Iași
CMRS = „Cahiers du Monde Russe et Soviétique”, Paris
CvL = „Convorbiri literare” (ambele serii), Iași și București
DAD = „Dezbaterile Adunării Deputaților”, București
DI = „Dosarele istoriei”, București
DIR = „Documente privind istoria României”, București
DRH = „Documenta Romaniae Historica”, București
GB = „Glasul Bisericii”, București
IN = „«Ioan Neculce». Buletinul Muzeului Municipal Iași”
JGO = „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, Regensburg
LR = „Limba română”, București
MA = „Mitropolia Ardealului”, Sibiu
MB = „Mitropolia Banatului”, Timișoara
MemAntiq = „Memoria Antiquitatis”, Piatra-Neamț
MI = „Magazin Istoric”, București
MMS = „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Suceava
MO = „Mitropolia Olteniei”, Craiova
MOf = „Monitorul Oficial”, București
MSȘIA = „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române”, București
NedH = „Nouvelles Etudes d’Histoire”, București
NRR = „Noua revistă română”, București
RA = „Revista arhivelor”, București
RdI = „Revista de istorie”, București
RER = „Revue des Études Roumaines”, București
RESEE = „Revue des Études Sud-Est Européennes”, București
RFR = „Revista Fundațiilor regale”, București
RHSEE = „Revue Historique du Sud-Est Européen”, București
RI = „Revista istorică”, București
RIR = „Revista istorică română”, București
RITL = „Revista de istorie și teorie literară”, București
RMM = „Revista Muzeelor și Monumentelor”, București
Rsl = „Romanoslavica”, București
SAHIR = „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”, București
SAI = „Studii și articole de istorie”, București
SCIA = „Studii și cercetări de istoria artei”, București
SCILF = „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, București
SCIV(A) = „Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)”, București
SCN = „Studii și cercetări de numismatică”, București
SCSI = „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași
SEER = „The Slavonic and East European Review”, Londra
SJAN = Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
SMIM = „Studii și materiale de istorie medie”, București
SODF = „Südostdeutsche Forschungen”, München
SOF = „Südost-Forschungen”, München
SRdI = „Studii. Revistă de istorie”, București
SUBB = „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
TD = „Thraco-Dacica”, Institutul Român de Tracologie, București
VR = „Viața Românească”

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro